

SCHOOL OF THEOLOGY AT CLAREMONT

10017039405

E JOURNAL

ENCHIRIDION
PATRISTICUM

CLAREMONT

SCHOOL OF THEOLOGY

LIBRARY

Given by
Ernest W. Tune

1325 North College Avenue
Claremont, CA 91711

M. J. ROUËT DE JOURNEL S. J.

ENCHIRIDION PATRISTICUM

ENCHIRIDION
PATRISTICUM

LOCI SS. PATRUM, DOCTORUM
SCRIPTORUM ECCLESIASTICORUM

QUOS IN USUM SCHOLARUM COLLEGIT
M. J. ROUËT DE JOURNEL S. J.

EDITIO SEXTA ET SEPTIMA

FRIBURGI BRISGOVIAE MCMXXIX
HERDER & CO.
TYPOGRAPHI EDITORES PONTIFICII

Theology Library

Claremont
School of Theology
Claremont, CA

Nihil obstat.

Lutetiae Parisiorum, die 3 Ianuarii 1922.

LÉONCE DE GRANDMAISON.

Imprimatur

Friburgi Brisgoviae, die 28 Novembris 1928

Dr. SESTER, Vic. Gen.

Sub prelo est et aestate anni 1929 apparebit:

ENCHIRIDION ASCETICUM

Loci S. Patrum et Scriptorum ecclesiasticorum ad
ascetism spectantes, quos collegerunt

M. J. Rouët de Journal S. J. et *J. Dutilleul S. J.*
adiuvantibus aliquibus aliis Patribus Societatis Jesu.

In-8° (ca. 770 p.)

Omnia iura reservantur.

PRAEFATIO.

Necesse est omnibus catholicis, qui sese ecclesiae matris legitimos filios probare student, ut sanctae sanctorum patrum fidei inhaereant, agglutinentur, immoriantur.

(*Vinc. Liv.*, Common. 33.)

Cum ab annis amplius quinquaginta omnibus theologiae studiosis usui sit cl. *H. Denzinger Enchiridion symbolorum et definitionum*, operae pretium fore visum est si, quod ille de ecclesiae documentis tam feliciter esset exsecutus, de ss. patrum operibus tentaretur. Nec deerant quae nos hortarentur alia eius generis opera, qualia sunt de *Historia philosophiae graecae Testimonia auctorum collecta ab H. Ritter et L. Preller* (ed. 8 Gothae 1898), de ecclesiastica vero historia *E. Preuschen, Analecta zur Geschichte der alten Kirche und des Kanons* (Freiburg i. Br. 1893), recentissimum *C. Kirch, Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae* (Friburgi 1910).

Quemadmodum autem *Enchiridion symbolorum* integram conciliorum et pontificum doctrinam et historiam non supeditat, ita nos multo etiam minus totam ss. patrum theologiam exponendam suscepimus; ita ut nihil a nostro proposito magis alienum fieri posset quam si quis, hoc libello contentus, ipsorum patrum opera adire neglegeret, quorum immediato tantum commercio plenus ac genuinus catholicae traditionis sensus hauriri potest.

At neminem fugit sacrae theologiae lectorem vel auditorem quam arduum sit traditionis quod vocant argumentum brevi scholarum spatio complecti, cuius incommodi haec praecipua causa esse videtur, quod ii ss. patrum loci, qui ad stabiliendum dogma maxime valeant, aut in scholasticis tractatibus concisi et dispersi aut in patrologiis completis paene obruti aliorum documentorum copia inveniantur.

Hoc igitur commodi ab isto libello expectatur, ut praestantiora patristicae traditionis documenta discipulis praesertim, dum scholas audiunt aut relegunt, in promptu sint tamquam in summulam quamdam collecta; quae, licet apertum prorsus dogmatum historiae campum relinquat nec minutas singulorum scriptorum referat opiniones, tamen propter accuratum locorum delectum eorumque chronologicam dispositionem facili

conspectu illustriores quosque catenae traditionis, ut aiunt, anulos exhibeat.

Paucis dicamus nos id egisse, ut libellum conscriberemus ad praxim et usum scholarum destinatum, non reconditae illum quidem doctrinae, sed tamen diligentis inquisitionis; unde vel ipsi contionatores sententias patrum in re dogmatica praeclariores facile haurire possent.

Pauca nunc de ipsa libri compositione et forma indicemus.

1. Ii loci delecti sunt vere usu triti, sive de facto scholarum usu saepius veniant, sive ita mentem alicuius patris vel aetatis significant, ut ad constituendum et complendum traditionis argumentum nullatenus omitti posse videantur. Quod autem iam aiebat cl. Denzinger, «se in seligendis documentis quandoque ambiguum haesisse», nos maiore etiam ratione confitemur; ita tamen labori non pepercimus, easque omni modo cautiones et diligentiam adhibuimus, ut iure sperare liceat nec quidquam maioris momenti vel utilitatis excidisse, et delectum nostrum doctorum suffragiis probatum iri.

2. Apud patres dicta quaedam sunt quae doctrinae communiter receptae adversentur. Etsi omnes illas obiectiones, ut quae proprie ad historiam theologiae positivae pertinerent, referendas non curavimus, tamen eas paucas recepimus, quae ita notae sunt, ut ipsae quoque in scholis quasi classicae habeantur.

3. Quae a scriptoribus fusius et quasi oratorie tractata erant, integra referri ipsa operis ratio prohibebat. Textus tamen non ita breves et exiles recitandi erant, ut magis ex ipsis verbis quam ex mente et sententia argumentum peti videretur. Quapropter, diligenter inspecto contextu, ea rettulimus, quae necessaria erant ad aequam et sufficientem rei intelligentiam. Ceterum hae semper magistri partes erunt, ut textibus hic allatis innixus mentem patrum iam facilius et plenius auditoribus exponat.

4. Textus, ut antea diximus, secundum ordinem chronologicum et scriptorum et operum dispositi sunt; eos tamen patres non separavimus, qui, fere coevi, mente et doctrina inter se vel dependent vel conveniunt; potius autem praemisimus opera quae diversis vitae temporibus scribi solent, epistulas dico vel sermones. In temporibus indicandis adhaesimus ut plurimum cl. Bardenhewer.

5. Ne augeretur etiam libri moles, et quia plerique patrum loci ad unicam materiam non pertinent, satius existimavimus uniuscuiusque textus argumentum speciali titulo non indicare, verum omnes eiusdem operis locos serie continua ordinare, praemissa singulis indicatione libri, capituli, aut paragraphi (integra notatio prima quaque vice invenietur), quae ratio omnium aptissima visa est, ut citius et facilius quaesiti textus reperirentur. Ad quod etiam iuvabunt capita paginarum, sinistra parte nomina scriptorum, dextera vero operum titulos exhibentia.

6. Si qua intra ipsos textus ut minus utilia omissa sunt, punctis interpositis (...) semper signantur. Huiusmodi puncta, ut par est, initio vel fine paragraphorum non inseruimus. Stellulae vero (***) signant lacunas in ipsis documentis.

7. Quae in textibus aut in translatione supplenda erant, uncis quadratis [—] includuntur. In ipsis textibus graecis haec aliquando latine supplentur, quoties nempe supplenda verba non in proximo con-

textu inveniuntur. Iisdem uncis includuntur plerique canones scripturarum; solum enim catalogum indicantes, brevitatis utilitatisque gratia, intra cancellos posuimus quod non est ipse scriptoris textus.

8. Sacrae scripturae loci in graeco textu cum «signis citationis», in latino autem *italicis typis* citantur.

9. Quantum fieri potuit, binae singulis textibus editiones ad calcem paginarum indicatae sunt, Migniana scil. quotiescumque exsistebat, et si qua altera recentior melioris erat notae. Textus ipse conformis est editioni illi, quae prior inscribitur. In iis, quae iam prodierunt sive in Corpore Vindobonensi sive in Corpore Berolinensi, eorum textum secuti sumus; in iis vero, quae, nondum in lucem edita, eorundem Corporum ambitu continentur, interim textu Migniano contenti fuimus, exceptis tamen patribus apostolicis, qui iuxta notissimam editionem Funk citantur. Denique quod attinet ad eos scriptores, qui illis Corporibus non inserentur, secuti sumus aut Mignianam aut optimam ex recentibus editionem. Prima autem vice indicavimus integrum editoris nomen.

10. Textibus graecis subiunximus, utilitatis gratia, latinam translationem, quae plerumque ex Migne desumpta est, at non raro ad maiorem fidelitatem et claritatem emendata.

11. In margine interiore appositi sunt numeri minores, quorum ope cum ipsius textus argumentum tum ceteri textus paralleli commode invenirentur. Remittunt enim isti numeri ad numeros quibus signantur singuli articuli Indicis theologici; ubi rursus reperientur numeri ceterorum textuum de eadem materia. Notare iuvat illos numeros marginales consulto affixos esse ei praecise loco, quo tractari incipit indicata materia. Porro summa capitum Indicis theologici transcripta est in charta separata, ut statim invenirentur generalia textuum argumenta.

12. In Indice theologico et in scripturistico typis crassioribus indicati sunt textus patrum graecorum et syrorum, ut a latinis distinguerentur, uncis autem rotundis inclusi sunt textus illi, qui potius obici solent (cf. supra, n. 2).

13. Quattuor adduntur indices:

a) Index chronologicus scriptorum et operum, initio libri positus.

b) Index theologicus, ad quem, ut diximus, remittunt numeri marginis interioris; index autem ille praesertim ad usum scholarum compositus est, ita ut quaestiones non tam modo historico exhibeat quam eo ordine et forma, quibus in scholis tractari solent. Eundem indicem, quantum fieri poterat, iuxta ordinem Summae S. Thomae disposuimus.

c) Index locorum scripturae.

d) Index alphabeticus scriptorum, operum, rerum.

14. Textus iam citati in Enchiridio symbolorum ut plurimum non iterum allati sunt, sed ad illos tantummodo remittitur lector. Item textus mere historicos saepe omisimus, ut qui apud Kirch, op. cit., inveniantur; ad cuius numeros semper remisimus

Qui illa duo opera edenda magna cum laude curaverat cl. bibliopola B. Herder, hoc quoque tertium Enchiridion in lucem proferendum suscepit, quod, cum iisdem simile sit et quasi ad unam seriem constituendam aptissimum, haud impari prioribus fortunam consecuturum esse speramus.

Nec tamen nos fugit in tanto tantaeque varietatis opere non pauca certo remanere vitia, pluraque in eo esse emendanda, quo theologiae studiosis utilius evadat. Ad quod perficiendum doctiores enixe rogamus ut nobis monitis et consiliis opem ferant.

Restat ut ipse ex animo gratias agam magistris optimis cum huius seminarii emeritis et praesentibus tum Instituti Catholici Parisiensis, qui mihi doctis benevolisque consiliis semper adstiterunt. Socii vero alii non pauci assidua diligentia mecum amicissime laboraverunt, inter quos nominare liceat P. P. Browe et praecipue P. C. Burdo, qui magnam operis partem mecum sociatis curis confecit: iis omnibus grati animi debitum libenter persolvo.

Ore Place, Hastings (in Anglia), in festo SS. Petri et Pauli, 29 Iunii 1911.

M. J. Rouët de Journal S. J.

PRAEFATIO AD EDITIONEM ALTERAM.

Haec editio altera, quae ab integro typis mandata est, in paucis a priore discrepans legenti apparebit. Etsi mole quidem minor, re tamen vera nullus omnino locus deletus est, at vero triginta circiter additi sunt novi, praesertim Nestorii, Theodori Mopsuesteni, S. Leontii Byzantini, etc. Hi ordine suo chronologico inserti sunt, adiunctique sunt in margine numeri cum litterulis a, b, etc. Qua ratione cum hi loci facile apparent, tum numeri primae editionis (excepto tantum libri ultimo) immutati servantur.

Deleta sunt nonnulla errata; textus aliqui iuxta novissimas editiones correcti; index theologicus passim reffectus; in temporibus indicandis quaedam iuxta recentia doctiorum opera sunt emendata, neque ideo tamen locorum ordo mutatus.

Quodsi haec nova editio melior priore videbitur, illud adscriptum velim iis, qui mihi amice consilia et auxilia prae-buerunt; inter quos sunt nominandi DD. O. Bardenhewer, A. d'Alès, P. Koetschau. In perlegendis emendandisque schedulis operam mihi navaverunt V. Furci, A. Gandon, P. d'Hérouville, A. Rose. Quorum omnium memoriam pergratam mihi dulce est retinere.

Lutetiae Parisiorum, in festo S. Ignatii, 31 Iulii 1913.

PRAEFATIO AD RECENTIORES EDITIONES.

Huius operis tertia editio, cum fere integra typis expressa esset simul atque editio altera, in paucis admodum ab eadem discrepabat. Sub finem additi erant duo loci S. Gregorii Turonensis. In indice theologico, qui studiosis est quasi clavis totius libri, adiecti erant aliqui numeri, quibus ad plures locos remitteretur lector. Numeros autem parvos, qui in margine interiori illis respondent (cf. Praef. 1^{ae} edit., n. 11), addidimus in quarta et quinta editione.

In hac vero sexta et septima editione perpauca tantum mutare licebat, quia corpus operis stereotypicis tabellis fuerat impressum. Quare in fine libri aliqua, quae maioris esse momenti videntur, emendanda aut addenda notavimus.

Gratias referimus iis, qui benevolas observationes nobis exhibuerunt, inter quos hic notare liceat cl. Ad. Jülicher. Eorum opera aliorumque doctorum, qui deinceps consiliis nos iuvare dignabuntur, istud Enchiridion gradatim utilius evadet studiosis, quibus primo quoque tempore erat dedicatum.

Lutetiae Parisiorum, in festo Omnium Sanctorum,
1 Novembris 1928.

M. J. Rouët de Journal S. J.

INDEX CHRONOLOGICUS.

Num.		Pag.
1	DIDACHE, seu DOCTRINA 12 APOSTOLORUM, 90/100	1
	S. CLEMENS ROMANUS, Papa 92—101.	
11	Epistula ad Corinthios I, 96/8	5
30	EPISTULA BARNABAE, 96/8	11
	S. IGNATIUS ANTIOCHENUS, † 107.	
38	Epistula ad Ephesios	13
44	Epistula ad Magnesios	15
48	Epistula ad Trallianos	16
52	Epistula ad Romanos	17
56	Epistula ad Philadelphenses	18
62	Epistula ad Smyrnaeos	20
66	Epistula ad Polycarpum	22
69	S. Ignatii martyrium colbertinum	23
	S. POLYCARPUS, 70(?)—156.	
71	Epistula ad Philippenses, paulo post 107	24
77	Martyrium S. Polycarpi, 156/7	25
82	HERMAE PASTOR, 140/155	27
94	S. PAPIAE fragmenta, ca 130	33
96	EPISTULA AD DIOGNETUM, saec. II.	34
	[?] S. CLEMENS ROMANUS.	
101	Epistula ad Corinthios II, ca 150	37
106*	S. CAIUS PRESBYTER	38
	S. DIONYSIUS CORINTHIUS, med. saec. II.	
107	Epistula ad Romanos	39
108	HYMNUS VESPERTINUS GRAECORUM, saec. II vel III	39
	S. QUADRATUS.	
109	Apologia, ca 124	39
	ARISTIDES.	
110	Apologia, ca 140	40

Num.		Pag.
	S. IUSTINUS, ca 100/10—163/7.	
113	Apologia I, 150/55	42
130	Apologia II	50
132	Dialogus cum Tryphone Iudaeo, post 150/55	51
147	[?] De resurrectione	58
149	[?] Cohortatio ad Graecos, 250/300	59
	TATIANUS, saec. II.	
152	Adversus Graecos oratio, ca 165	61
	ATHENAGORAS.	
161	Legatio pro Christianis, ca 177	64
168	De resurrectione mortuorum, paulo post 177	68
	S. THEOPHILUS ANTIOCHENUS.	
171	Ad Autolycum, ca 181/2	70
187	ABERCII epitaphium, ca 180	77
188	S. HEGESIPPI fragmentum, ca 180	78
189	S. MELITONIS SARDENSIS fragmenta, † ante 194/5	78
190*	POLYCRATES EPHESINUS	79
	S. IRENAEUS, ca 140—ca 202.	
191	Adversus haereses	79
263	Demonstratio praedicationis evangelicae (Ἐπίδειξις)	101
264	Fragmenta	102
268	FRAGMENTUM MURATORIANUM, ca 200	105
	MINUCIUS FELIX.	
269	Octavius, 180/92	107
	TERTULLIANUS, ca 160—222/3.	
274	Apologeticus, 197	109
286	De testimonio animae, 197/200	112
287	De spectaculis, ca 200	112
288	De praescriptione haereticorum, ca 200	112
301	De oratione, 200/6	116
302	De baptismo, 200/6	116
311	De paenitentia, 200/6	118
318	Ad uxorem, 200/6	120
321	Adversus Hermogenem, 200/6	120
329	De virginibus velandis, ca 206	122
331	Adversus Marcionem, 207/8	123
346	De anima, 208/11	127
353	De carne Christi, 208/11	129
360	De carnis resurrectione, 208/11	131

Num.		Pag.
366	De exhortatione castitatis, 208/11	132
367	De corona, 211	133
368	De idololatria, ca 211	133
369	Ad Scapulam, 212	133
370	De fuga in persecutione, 213	133
371	Adversus Praxeam, 213/8	134
380	De monogamia, ca 217	137
383	De pudicitia, 217/23	137

S. HIPPOLYTUS, saec. II—III.

388	De Antichristo, ca 200	138
390	In Daniele, 200/4	139
391	Contra haeresim Noeti, 200/10	140
395	Adversus Graecos, ante 222	142
397	Philosophumena, post 222	143
400	Contra Artemonem, ca 230	146

CLEMENS ALEXANDRINUS, ca 150—211/15.

401	Protrepticus, ca 195	146
406	Paedagogus, paulo post 195	149
415	Stromata, 208/11	152
436	«Quis dives salvetur?»	161
439	Fragmenta	162

ORIGENES, 185/6—254/5.

443	Περὶ ἀρχῶν, ca 230	163
471	In Genesim commentarii, ca 231	172
472	De oratione, post 231	173
474	In Lucam homiliae, post 233	173
478	In Ioannem commentarii, 228—post 238	174
483	In Psalmos commentarii, ante 244	176
486	In Ieremiam homiliae, post 244	177
489	In Exodum homiliae, post 244	179
491	In Numeros homiliae, post 244	179
493	In Leviticum homiliae, post 244	179
498	In Romanos commentarii, post 244	181
503	In Matthaeum commentarii, post 244	182
510	Contra Celsum, 248	185
537	In Iesu Nave homiliae, 249/51	196
539	Fragmenta	197

541	ADAMANTIUS, seu Dialogus de recta in Deum fide, 295/305	197
-----	---	-----

545	THEOGNOSTUS	198
-----	-----------------------	-----

546	S. CORNELIUS I, Papa 251—253	199
-----	--	-----

S. CYPRIANUS, ca 200—258.

548	Ad Donatum, paulo post 246	199
549	Quod idola dii non sint	200

Num.		Pag.
551	De lapsis, 251	200
555	De catholicae ecclesiae unitate, 251	201
558	De dominica oratione, 251/2	202
560	Ad Demetrianum, 252	202
562	De mortalitate, 252/3	203
563	De opere et eleemosynis, 253	203
565	De bono patientiae, 256	204
568	Epistulae	204
600	Sententiae episc. LXXXVII in concilio carthaginensi, 256	212
601	[?] De rebaptismate, 256	212
601*	S. STEPHANUS I, Papa 254—257	212
	FIRMILIANUS, † 269.	
602	Epistula ad Cyprianum, 256	212
	NOVATIANUS, † ca 257.	
603	De Trinitate, ante 251	212
608*	S. DIONYSIUS ROMANUS, Papa 259—268	214
	S. DIONYSIUS ALEXANDRINUS, fin. saec. II—264/5.	
609	Fragmenta	214
	S. GREGORIUS THAUMATURGUS, ca 213—270/5.	
611	Expositio fidei, 260/70	215
611*	S. PETRUS ALEXANDRINUS	216
	S. METHODIUS, † ca 311.	
612	Convivium decem virginum	216
614	De libero arbitrio	218
616	De resurrectione	219
	ARNOBIUS, † ca 327.	
617	Adversus nationes, ca 305	219
	LACTANTIUS.	
624	Divinae institutiones, 305/10	221
	ARIUS, ca 280—336.	
648	Fragmenta ex Thalia	228
651	Fragmenta ex epistula ad Alexandrum Alexandrinum	230
	EUSEBIUS CAESARIENSIS, ca 265—340.	
652	Historia ecclesiastica, 311—325	230
661	Praeparatio evangelica, 315—320	234
664	Demonstratio evangelica, paulo post 315/20	236
674	De ecclesiastica theologia, 337/8	240

Num.

Pag.

S. ALEXANDER EP. ALEXANDRINUS, † 328.

- 675 Epistula ad Alexandrum Constantinopolitanum 241

APHRAATES, fin. saec. III—med. saec. IV.

- 681 Demonstrationes, 337—345 243

S. EPHRAEM, ca 306—373.

- 703 Hymni et sermones 248
 718 Carmina nisibena 252
 722 Interpretationes in s. scripturam, post 363 252
 727 Adversus haereses, sermones, post 363 254
 730 Adversus scrutatores, sermones, post 363 254
 739 Necrosima seu funebres canones 256
 741 Testamentum 256
 742 [Opera graeca:] Reprehensio sui ipsius, De compunctione,
 Sermo de paenitentia, Oratio ad ss. Dei matrem 256

S. ATHANASIUS, 295—373.

- 746 Oratio contra gentes, ca 318 258
 748 Oratio de Incarnatione Verbi, ca 318 259
 753 Apologia contra Arianos, ca 348 261
 754 Epistula de decretis nicaenae synodi, ca 350 262
 759 De sententia Dionysii, 350/1 266
 760 Adversus Arianos orationes IV, 356—362 266
 777 Epistulae IV ad Serapionem, 356—362 279
 785 Epistula de synodis, 359 284
 788 De Incarnatione Dei Verbi et contra Arianos, ca 365 285
 791 Epistula festalis 39^a, 367 287
 792 Epistula ad Afros, 369/70 288
 793 De virginitate, ca 370 288
 794 Epistula ad Epictetum, 370/1 288
 795 Epistula ad Adelphium, ca 371 290
 796 [?] Contra Apollinarium [ca 380] 290
 801 Fragmenta 294

S. CAESARIUS NAZIANZENUS, † 368/9.

- 805 Dialogi 295

S. CYRILLUS HIEROSOLYMITANUS, ca 313—386.

- 807 Catecheses, 348 296

S. HILARIUS, ca 315—366.

- 854 In Matthaeum commentarius, 353—355 316
 857 De Trinitate, 356—359 316
 879 De synodis, 359 322
 882 Tractatus super Psalmos, ca 365 323
 897 [?] POEMA ADVERSUS MARCIONEM, 360/70 327

Num.		Pag.
	S. PHOEBADIUS EP. AGINNENSIS, † post 392.	
898	Liber contra Arianos, 357/8	327
899	De fide orthodoxa, 360/1	328
	[?] S. GREGORIUS ELIBERITANUS, † post 392.	
900	[Dicti] Tractatus Origenis	328
	MARIUS VICTORINUS, saec. IV.	
904	Adversus Arium, 356—361	329
908	De generatione divini Verbi	330
	S. EUSTATHIUS EP. ANTIOCHENUS, † medio saec. IV.	
909	[?] In Lazarum, Mariam et Martham homilia	330
	S. BASILIUS, ca 330—379.	
911	Epistulae	331
930	Adversus Eunomium, 363—365	342
943	De Spiritu Sancto, 375	348
955	In Psalmos homiliae, ante 370	355
964	[?] Commentarius in Isaiam	358
966	Homiliae	359
972	De fide	361
973	[?] Sermo asceticus	361
974	Regulae brevius tractatae, post 370	362
	S. GREGORIUS NAZIANZENUS, ca 329—389/90.	
979	Orationes	364
1017	Epistulae	381
1020	Carmina	382
	S. GREGORIUS NYSSENUS, ca 335—394.	
1021	De hominis opificio, 379	382
1022	De vita Moysis, ca 390	383
1024	In Ecclesiasten homiliae	384
1025	In Canticum canticorum homiliae	384
1026	De oratione dominica	385
1027	De beatitudinibus	385
1028	Oratio catechetica, 385 aut post	386
1037	Quod non sint tres dii [Ad Ablabium]	390
1039	De communibus notionibus	390
1040	Contra Eunomium	391
1052	Adversus Apollinarium, Antirrheticus	395
1056	De anima et resurrectione	397
1059	De infantibus qui praemature abripiuntur	398
1060	Adversus eos qui castigationes aegre ferunt	399
1061	Orationes: De mortuis, In diem luminum sive in baptismum Christi, In Christi resurrectionem	399

Num.		Pag.
DIDYMUS ALEXANDRINUS, ca 313—398.		
1066	De Spiritu Sancto, ante 381	401
1068	De Trinitate, post 381	402
1077	Contra Manichaeos	405
S. AMPHILOCHIUS ICONIENSIS, 340/5—post 394		
1078	Carmen ad Seleucum	406
1079	Fragmenta	407
S. EPIPHANIUS, ca 315—403.		
1081	Ancoratus, 374	407
1090	Adversus haereses Panarium, 374—377	411
THEODORUS MOPSUESTENUS, † ca 428.		
1113	De Incarnatione	419
1113c	Epistula ad Domnum	420
1113d	Contra Apollinarium	421
1113e	Fragmentum in Matthaeum 26, 26	421
S. IOANNES CHRYSOSTOMUS, 344—407.		
1114	Ad Theodorum lapsum, 371/8	421
1116	De virginitate	422
1117	De diabolo tentatore	422
1118	De sacerdotio, 381—385	423
1121	De incomprehensibili, 386/7	425
1132	De Lazaro homiliae, 388	429
1133	De consubstantiali, contra Anomoeos, 386—404	430
1135	Quod Christus sit Deus, 387 (?)	430
1136	De paenitentia homiliae	431
1139	Sermones panegyrici, 387: In S. Lucianum, In S. Romanum, De resurrectione mortuorum	432
1143	Ad populum Antiochenum, de statu, 387	433
1144	Catecheses ad illuminandos, 388/9	434
1146	De Anna sermones, 387	435
1147	In Genesim homiliae, 388	435
1156	In principium Actorum homiliae, 388	438
1157	De proditione Iudae homiliae, 388	439
1158	In Ioannem homiliae, ca 389	439
1170	In Matthaeum homiliae, ca 390	444
1181	In epistulam ad Romanos homiliae, 391	449
1189	In epistulam I ad Corinthios homiliae, ca 392	452
1201	In epistulam ad Galatas commentarius, 393/7	456
1202	In epistulam ad Ephesios homiliae, 392/7	457
1205	In epistulam ad Philippenses homiliae, 393/7	458
1207	In epistulam II ad Timotheum homiliae, 393/7	460
1208	In Psalmos expositio, 393/7	460
1209	Homiliae in quosdam locos Novi Testamenti, 398: 1. in illud: Pater, si possibile est, etc., 2. In paralyticum demissum per tectum, 3. De ferendis reprehensionibus, 4. In illud: Mulier alligata est legi, etc., sive De libello repudii	461

Num.		Pag.
1213	In epistulam II ad Thessalonicenses homiliae, 400 . . .	462
1214	In Actus apostolorum homiliae, 400/1 . . .	463
1217	In epistulam ad Hebraeos homiliae, ca 402 . . .	464
1225	[Homiliae ineditae:] 1. Quod frequenter sit conveniendum, 2. Adversus Catharos . . .	467
1227	[?] Epistula ad Caesarium monachum . . .	468
1228	Fragmenta . . .	469
1231	CONSTITUTIONES APOSTOLORUM, ca 400 . . .	470
1237	CANONES APOSTOLORUM, ca 400 . . .	472
1240	SACRAMENTARIUM SERAPIONIS, saec. IV . . .	473
	S. OPTATUS MILEVITANUS, floruit ca 370.	
1242	Contra Parmenianum Donatistam, ca 370 . . .	474
	S. PACIANUS, † ca 390.	
1243	Epistulae . . .	474
	FAUSTINUS, ex. saec. IV.	
1246	De Trinitate, ca 380 . . .	475
	S. AMBROSIUS, ca 333—397.	
1247	Epistulae . . .	475
1258	Enarrationes in 12 Psalmos davidicos . . .	477
1264	De fide, ad Gratianum, 378/9 . . .	478
1275	De excessu fratris sui Satyri, 377/8 . . .	480
1278	De paradiso, ca 375 . . .	481
1279	De Cain et Abel, post 375 . . .	481
1280	De Spiritu Sancto, 381/2 . . .	481
1288	De incarnationis dominicae sacramento, 382 . . .	483
1290	Apologia prophetae David, 383/9 . . .	483
1292	De paenitentia, 380/90 . . .	484
1301	Expositio evangelii secundum Lucam, 385/9 . . .	485
1311	Sermo contra Auxentium, 386 . . .	487
1312	Expositio in Psalmum CXVIII, 387/8 . . .	487
1315	Hexaemeron, 386/9 . . .	488
1320	De officiis ministrorum, 391 (?) . . .	489
1321	De Abraham, 387 . . .	489
1325	De bono mortis, 388/90 . . .	489
1326	De institutione virginis, 391/2 . . .	490
1328	De obitu Valentiniani consolatio, 392 . . .	490
1329	De mysteriis, a. ? . . .	490
1335	[?] De lapsu virginis consecratae . . .	491
1336	[?] De sacramentis . . .	491
1341	AMBROSIASTER, 370/5 . . .	492
	RUFINUS, ca 345—410.	
1344	Commentarius in symbolum apostolorum, ca 404 . . .	493

Num.		Pag.
S. HIERONYMUS, ca 342—419.		
1345	Epistulae	493
1358	Dialogus contra Luciferianos, ca 382	496
1361	De perpetua virginitate B. Mariae, adversus Helvidium, ca 383	497
1362	In epistulam ad Galatas commentarii, 386/7	497
1365	In epistulam ad Ephesios commentarii, 386/7	498
1371	In epistulam ad Titum commentarii, 386/7	499
1372	Praefatio in libros Salomonis, 389/90	499
1373	In Ecclesiasten commentarius, 389/90	500
1376	In Michaeam commentarii, ca 392	500
1377	In Habacuc commentarii, ca 392	500
1378	Adversus Iovinianum, ca 393	501
1384	In Ionam commentarii, ca 394	502
1385	Contra Ioannem Hierosolymitanum, 398/9	502
1386	In evangelium Matthaei commentarii, 398	502
1391	In Psalmos breviarium, tractatus, commentarioli, 392—401	503
1394	Apologia adversus libros Rufini, 401	503
1396	Contra Vigilantium, 406	504
1397	Prologus in libros Samuel et Malachim, 406	504
1398	In Isaiam commentarii, 408—410	504
1403	Dialogus adversus Pelagianos, 415	505
1407	In Ieremiam commentarii, 415—420	507
1410	In evangelium Marci tractatus, a. ?	507
PELAGIUS.		
1411	Epistula ad Demetriadem, 412/3	507
1413	De libero arbitrio	508
1414	CAELESTII fragmentum	509
1415	IULIANI fragmenta	509
S. AUGUSTINUS, 354—430.		
1417	Epistulae	509
1461	Enarrationes in Psalmos	518
1492	Sermones	524
1535	De symbolo sermo ad catechumenos	532
1537	De ordine, 386	533
1538	De moribus ecclesiae catholicae, 388	533
1539	De Genesi contra Manichaeos, 388/90	533
1545	De libero arbitrio, 388/95	535
1548	De vera religione, 389/91	535
1552	De diversis quaestionibus LXXXIII, 389/96	536
1557	De utilitate credendi, 391/2	537
1558	De duabus animabus, contra Manichaeos, 391/2	537
1559	Contra Fortunatum Manichaeum, 392	537
1561	De fide et symbolo, 393	538
1564	De Genesi ad litteram imperfectus liber, 393/4	538
1565	De sermone Domini in monte, 393/6	538
1566	Contra Adimantum, 393/6	539
1568	Epistulae ad Galatas expositio, 393/6	539

Num.		Pag.
1569	De diversis quaestionibus, ad Simplicianum, 396/7 . . .	539
1577	De agone christiano, 396/7 . . .	542
1580	Contra epistulam Manichaei quam vocant fundamenti, 397	542
1582	De doctrina christiana, 397 . . .	543
1589	De catechizandis rudibus, 400 . . .	544
1591	Confessiones, 400 . . .	545
1597	Contra Faustum Manichaeum, 400 . . .	546
1608	De consensu evangelistarum, 400 . . .	548
1613	De fide rerum quae non videntur, 400 . . .	549
1616	Contra epistulam Parmeniani, 400 . . .	550
1621	De baptismo, 400 . . .	551
1640	De bono coniugali, 400/1 . . .	554
1643	De sancta virginitate, 400/1 . . .	555
1645	Contra litteras Petilianî Donatistae, 400—402 . . .	555
1648	[?] De unitate ecclesiae, 402 . . .	556
1649	De Trinitate, 400—416 . . .	556
1683	De Genesi ad litteram, 401—415 . . .	564
1709	Contra Felicem Manichaeum, 404 . . .	569
1712	De natura boni, 405 . . .	570
1713	Contra Cresconium Donatistam, 406 . . .	570
1714	Breviculus collationis cum Donatistis, 411 . . .	570
1715	De peccatorum meritis et remissione, 412 . . .	571
1729	De spiritu et littera, 412 . . .	573
1738	De civitate Dei, 413—426 . . .	575
1789	De bono viduitatis, 414 . . .	585
1791	De natura et gratia, 415 . . .	585
1799	De perfectione iustitiae hominis, 415 . . .	586
1802	Ad Orosium contra Priscillianistas et Origenistas, 415	587
1806	In Ioannis evangelium tractatus, 416/7 . . .	588
1846	In epistulam Ioannis ad Parthos tractatus, 416 . . .	595
1850	De gestis Pelagii, 417 . . .	596
1852	De gratia Christi et de peccato originali, 418 . . .	596
1858	Sermo ad Caesariensis ecclesiae plebem, 418 . . .	598
1859	Contra sermonem Arianorum, 418 . . .	598
1861	De adulterinis coniugiis, 419 . . .	598
1865	Quaestiones in Heptateuchum, 419 . . .	599
1867	De nuptiis et concupiscentia, 419/20 . . .	600
1878	De anima et eius origine, 419/20 . . .	602
1883	Contra duas epistulas Pelagianorum, 420 . . .	603
1895	Contra adversarium legis et prophetarum, 420 . . .	605
1898	Contra Iulianum, 421 . . .	605
1913	Enchiridion, sive De fide, spe et caritate, 421	608
1934	De cura pro mortuis gerenda, 421 . . .	613
1936	De gratia et libero arbitrio, 426/7 . . .	613
1944	De correptione et gratia, 426/7 . . .	615
1965	Retractationes, 426/7 . . .	619
1975	De haeresibus, 428 . . .	621
1977	Tractatus adversus Iudaeos, 428 . . .	622
1978	De praedestinatione sanctorum, 428/9 . . .	622
1992	De dono perseverantiae, 428/9 . . .	625
2007	Opus imperfectum contra Iulianum, 429/30 . . .	629

Num.		Pag.
	S. INNOCENTIUS I, Papa 401—417.	
2014	Epistulae	630
	S. COELESTINUS I, Papa 422—432.	
2018	Epistulae	631
	MARIUS MERCATOR, † post 451.	
2019	Commonitorium adversus haeresim Pelagii et Caelestii, 431/2	631
	PAULUS OROSIUS, fin. saec. IV — saec. V.	
2020	Liber apologeticus, 415	632
	S. HILARIUS ARELATENSIS, ca 400—449.	
2021	Epistula ad S. Augustinum, 428/9	632
	PAULINUS MEDIOLANENSIS.	
2023	Vita S. Ambrosii	633
	S. PROSPER AQUITANUS, † ca 463.	
2024	Epistula ad S. Augustinum, 428/9	633
2026	Responsiones ad capitula obiectionum Gallorum, 431/2	634
2031	Responsiones ad capitula obiectionum Vincentianarum, 431/2	635
2034	Liber contra collatorem, 433/4	635
2039	Expositio Psalmorum, 433	637
2041	Liber sententiarum ex S. Augustino, ca 450	637
2042	[?] De vocatione omnium gentium, med. saec. V	637
	LEPORIUS.	
2048	Libellus emendationis ad episcopos Galliae, ca 418	638
	S. CASSIANUS, ca 360—ca 435.	
2050	Collationes, 419—428	639
2054	De incarnatione Christi, adversus Nestorium, 430/1	640
	NESTORIUS, † 451.	
2057a	Sermones	641
2057d	Liber Heraclidis, 450	642
	S. CYRILLUS ALEXANDRINUS, † 444.	
2058	Epistulae	642
2063	Homiliae paschales	645
2065	Thesaurus de sancta et consubstantiali Trinitate, ante 428	646
2081	De sancta et consubstantiali Trinitate dialogi, ante 428	651
2091	De adoratione in spiritu et veritate, ante 428	655
2093	Glaphyra in Genesim, ante 428	656
2094	In Psalmos explanatio, ante 428	656
2096	In Isaiam commentarius, ante 428	657
2100	In Ioelem commentarius, ante 428	658
2101	In Matthaeum commentarius, post 428	658

Num.		Pag.
2102	[?] In Marcum commentarius	659
2103	In Lucam commentarius, post 428	659
2104	In Ioannem commentarius, post (vel ca) 428	659
2122	In epistolam ad Romanos commentarius, post 428	666
2124	Scholia de incarnatione Unigeniti, post 428	667
2126	De recta fide ad Reginas, 429/30	668
2128	Adversus Nestorium, 430	669
2132*	Anathematismi, 431	670
2133	Adversus nolentes confiteri s. virginem esse deiparam	670
2134	Quod unus sit Christus	671
2135	Contra Iulianum imperatorem, 433/41	671
2139	Epistula ad Calosyrium	672
2140	Adversus Anthropomorphitas	672

S. PROCLUS CONSTANTINOPOLITANUS, † 446.

2141a	Orationes	674
-------	---------------------	-----

THEODORETUS, ca 393—ca 458.

2142	Epistulae	674
2143	Graecarum affectionum curatio, 429/37	675
2149	De incarnatione Domini, 431/5	677
2150	Eranistes, dialogi, ca 447	678
2152	Haereticarum fabularum compendium, post 451	679
2156	Quaestiones in scripturam sacram	681

2165*	SOCRATES	684
-------	--------------------	-----

2165*	SOZOMENUS	684
-------	---------------------	-----

MACARIUS MAGNES, saec. V.

2166	Apocritica, ca 410	685
------	------------------------------	-----

2167	[?] SYNOPSIS SCRIPTURAE SACRAE, fin. saec. V	685
------	--	-----

S. VINCENTIUS LIRINENSIS, saec. V.

2168	Commonitorium, 434	686
------	------------------------------	-----

S. PETRUS CHRYSOLOGUS, ca 406—ca 450.

2176	Sermones	689
2178	Epistula ad Eutychem, ca 449	689

S. LEO I MAGNUS, Papa 440—461.

2179	Epistulae	690
2190	Sermones	692

VICTOR VITENSIS, † ca 510.

2215	Historia persecutionis Africae provinciae, 486	698
------	--	-----

S. MAXIMUS TAURINENSIS, saec. V.

2217	Homiliae	698
2219	Sermones	699

Num.

Pag.

GENNADIUS, saec. V.

2220	Liber ecclesiasticorum dogmatum, ca 470	699
------	---	-----

S. CAESARIUS ARELATENSIS, 470/1—543.

2230	Homiliae	701
2232	Sermones	702

S. FULGENTIUS, 468—533.

2235	Epistulae	703
2248	Ad Trasimundum, ca 515	706
2251	De Trinitate	707
2252	De remissione peccatorum, ca 520	707
2253	Ad Monimum, ca 520	707
2260	De fide, ad Petrum	709
2276	Epistula episcoporum africanorum in Sardinia exsulum, 523	713

PSEUDO-DIONYSIUS AREOPAGITA, ca 500.

2279	Epistulae	714
2280	De divinis nominibus	714
2286	De ecclesiastica hierarchia	717

S. LEONTIUS BYZANTINUS, ca 485—ca 543.

2287a	Contra Nestorianos et Eutychianos, 529/44	718
-------	---	-----

ZACHARIAS MITYLENUS, saec. VI.

2288	De mundi opificio	719
------	-----------------------------	-----

S. SOPHRONIUS, † 638.

2289	Epistula synodica ad Sergium Constplt., 634	719
------	---	-----

MISSALE GOTHICUM seu GOTHICO-GALLICANUM,
saec. VI vel VII.

2290a	Missa in assumptione B. M. Virginis	721
-------	---	-----

S. GREGORIUS I MAGNUS, 540—604.

2291	Epistulae	721
2302	Moralia, 578—595	723
2318	Dialogi, 593/4	728
2324	In Ezechielem homiliae	729
2330	In Evangelia homiliae	730

S. ANDREAS CRETENSIS, † ca 720.

2336a	Homiliae	732
2336b	Canones et triodia	732

S. GERMANUS CONSTANTINOPOLITANUS, † 733.

2336c	Orationes	732
-------	---------------------	-----

Num.		Pag.
	S. IOANNES DAMASCENUS, fin. saec. VII—ante 754.	
2337	De haeresibus	733
2338	De fide orthodoxa	733
2377	Adversus eos, qui sacras imagines abiciunt	751
2379	De recta sententia	751
2380	Contra Iacobitas	752
2381	Contra Manichaeos dialogus	753
2383	De sancta Trinitate	753
2384	De duabus in Christo voluntatibus	754
2387	Adversus Nestorianorum haeresim	755
2388	Homilia in ficum arefactam	755
2389	Homiliae in dormitionem B. V. Mariae	756
	S. GREGORIUS TURONENSIS, 538—593/4.	
2290b	Libri Miraculorum	757
	Index theologicus	759
	Index locorum Scripturae	785
	Index alphabeticus	791
	Addenda et emendanda	802

INDEX SIGLORUM.

- A = Archambault, G., Justin, Dialogue avec Tryphon, texte grec, trad. franç., 2 vol., Paris 1909, in «Textes et documents» publiés par H. Hemmer et P. Lejay.
- AS, AG = Assemani, J. S., S. P. N. Ephraem Syri opera omnia quae exstant, graece, syriace, latine, 6 vol. (3 vol. syriace et latine, 3 vol. graece et latine), Romae 1732—1746.
- B = Ballerini, S. Ambrosii opera omnia, 6 vol., Milani 1875 sqq.
- Bk = Bickell, G., S. Ephraemi Syri Carmina nisibena, Lipsiae 1866.
- Bw = Bonwetsch, G. N., Methodius von Olympus, Erlangen und Leipzig 1891.
- C = Cruice, P., Philosophumena . . ., Parisiis 1860.
- CA = Corpus apologetarum christianorum saeculi secundi, ed. I. C. T. de Otto, 9 vol., Ienae 1851—1881.
- CB = [Corpus Berolinense] Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte, herausg. von der Kirchenväter-Kommission der Königl. preußischen Akademie der Wissenschaften, Leipzig 1897 sqq.
- CV = Corpus [Vindobonense] scriptorum ecclesiasticorum latinorum . . . Academiae litterarum caesareae vindobonensis, Vindobonae 1866 sqq.
- D = Dindorf, G., S. Epiphanii opera, 5 vol., Lipsiae 1859 ad 1862.
- DB = Denzinger-Bannwart, Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum. Ed. 10 et sqq., Friburgi 1908 sqq.
- DTC = Dictionnaire de théologie catholique, publié sous la direction de A. Vacant et E. Mangenot, Paris 1903 sqq.
- F = Funk, F. X., Patres apostolici, ed. 2, 2 vol., Tubingae 1901; id., Didascalia et Constitutiones apostolorum, 2 vol., Paderbornae 1905.
- Fa = Fausset, W. Y., Novatiani De Trinitate, Cambridge 1909, in «Cambridge Patristic Texts».
- Fe = Feltoe, C. L., The Letters and other Remains of Dionysius of Alexandria, Cambridge 1904, in «Cambridge Patristic Texts».
- Fi = Field, F., S. Ioannis Chrysostomi Homiliae in Matthaeum, 3 vol., Cantabrigiae 1839; id., S. Ioannis Chrysostomi Commentarius in epistulas Pauli, 7 vol., Oxoniae 1844 sqq.
- G = Gaisford, T., Eusebii Praeparationes evangelicae, 4 vol., Oxoniae 1843; id., Eusebii Demonstratio evangelica, 2 vol., Oxoniae 1852.
- Ge = Geffcken, J., Zwei griechische Apologeten, Leipzig 1907.

- H = Harvey, W. W., *S. Irenaei . . . libri V adversus haereses*, 2 vol., Cantabrigiae 1857.
- Ha = Hahn, (Aug. und) G. L., *Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln der alten Kirche*, 3. Aufl., Breslau 1897.
- J = Jülicher, A., *Vincentii Lirinensis Commonitorium*, Freiburg i. Br. 1895, in «Sammlung . . .» von Dr G. Krüger.
- JTS = *Journal of Theological Studies*, Oxford 1900 sqq.
- K = Kirch, C., *Enchiridion fontium historiae ecclesiasticae antiquae*, ed. 2 et 3, Friburgi 1914.
- Kr = Krüger, G., *Die Apologien Justins des Märtyrers*, 2. ed., Freiburg i. Br. 1896, in «Sammlung ausgewählter kirchen- und dogmengeschichtlicher Quellenschriften», herausg. von Dr G. Krüger.
- L = Lommatzsch, C. H. E., *Origenis opera omnia*, 25 vol., Berolini, 1831—1848.
- La = Lamy, T. J., *S. Ephraem Syri hymni et sermones*, 4 vol., Mechliniae 1882—1902.
- Lf = Loofs, F., *Nestoriana*, Halle a. S. 1905.
- M = Mason, A. J., *The five theological orations of Gregory of Nazianzus*, Cambridge 1899, in «Cambridge Patristic Texts».
- ML, MG = Migne, J. P., *Patrologiae cursus completus. Series prima latina*, Parisiis 1844 sqq. *Series graeca*, Parisiis 1857 sqq.
- MGh = *Monumenta Germaniae historica* edidit Societas aperiendis fontibus rerum germanicarum medii aevi. *Gregorii I Papae Registrum Epistolarum*, 2 vol., ed. P. Ewald et L. M. Hartmann, Berolini 1891—1899; id. *Scriptores rerum Meroving.*, Tom. I, *Gregorii Turonensis opera*, *Libri VIII Miraculorum*, ed. B. Krusch, Hannov. 1884—1885.
- N = Nairn, J. A., *Περὶ ἱεροσύνης* (De sacerdotio) of S. John Chrysostom, Cambridge 1906, in «Cambridge Patristic Texts».
- Nau = Nau, F., *Nestorius, Le Livre d'Héraclide de Damas . . .*, Paris 1910.
- O = Oehler, F., *Tertulliani opera omnia*, 3 vol., Lipsiae 1851 ad 1854; id., *Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἐπισκ. Νύσσης τὰ εὗρισκόμενα* (1 vol. solum prodit), Halle a. S. 1865.
- P = Pusey, P. E., *S. P. N. Cyrilli archiep. Alexandr. in XII prophetas*, 2 vol., Oxonii 1868; id., *S. P. N. Cyrilli archiep. Alexandr. in D. Ioannis evangelium. Accedunt fragmenta varia* (In Rom, in 1 Cor, in 2 Cor, in Hebr, etc.), 3 vol., Oxonii 1872; id., *S. P. N. Cyrilli archiep. Alexandr. epistolae tres oecumenicae; libri V contra Nestorium; XII capitum explanatio; XII capitum defensio utraque; Scholia de Incarnatione Unigeniti*, Oxonii 1875; id., *S. P. N. Cyrilli archiep. Alexandr. De recta fide ad Imperatorem* (De Incarnatione Unigeniti dialogus); *De recta fide ad Principissas*; *De recta fide ad Augustas*; *Quod unus Christus dialogus*; *Apologeticus ad Imperatorem*, Oxonii 1877.
- Pr = Preuschen, E., *Tertullianus, De praescriptione haereticorum*, 2. Aufl. Tübingen 1910, in «Sammlung . . .» von Dr G. Krüger; id., *Tertullianus, De paenitentia, De pudicitia*, 2. Aufl. Tübingen 1910, in «Sammlung . . .» von Dr G. Krüger.

- PS = *Patrologia Syriaca*, accurante R. Graffin, Parisiis 1894 sqq.
- R = Reischl, G. C. (et J. Rupp), *S. Cyrilli Hierosolymorum archiepiscopi opera quae supersunt omnia*, 2 vol., Monaci 1848—1860 (2um vol. edidit Rupp).
- Ra = Rauschen, G., *Tertulliani Apologetici recensio nova*, in *Florilegio patristico*, fasc. VI, Bonnae 1906.
- Rd = Raeder, J., *Theodoreti graecarum affectionum curatio*, Lipsiae 1904.
- Rth = Routh, M. J., *Reliquiae sacrae*, ed. 2, 5 vol., Oxonii 1846 sqq.
- S = Scheel, O., *S. Augustini Enchiridion*, Freiburg i. Br. 1903, in «Sammlung . . .» von Dr G. Krüger.
- Sr = Srawley, J. H., *The Catechetical Oration of Gregory of Nyssa*, Cambridge 1903, in «Cambridge Patristic Texts».
- Sw = Swete, H. B., *Theodori ep. Mopsuest. in epistolas B. Pauli commentarii*, 2 vol., Cambridge 1880—1882.
- Tr = Turner, C. H., *Gennadius, Liber ecclesiasticorum dogmatum*, in *JTS* 7 (1906), 89 sqq.
- TS = *Texts and Studies, Contributions to Biblical and Patristic Literature*, ed. by J. A. Robinson, Cambridge 1891 sqq.
- TU = *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur*, herausg. von O. v. Gebhardt und A. Harnack, Leipzig 1883 sqq.
- W = Waltzing, J. P., *M. Minucii Felicis Octavius*, in *Bibliotheca Teubneriana*, Lipsiae 1912.

Abbreviationes istae saepius usurpantur:

a. = anno. ca = circa. p. = post. p. p. = paulo post.

Signum [?] ante titulum operis positum indicat incertum esse auctorem;
post vero positum, illud opus incerti esse temporis.

DIDACHE SEU DOCTRINA DUODECIM APOSTOLORUM, 90/100.

17 C. 1, n. 2. Ἡ μὲν οὖν ὁδὸς τῆς ζωῆς ἐστὶν αὕτη· «Πρῶ-1
18 τον ἀγαπήσεις τὸν Θεὸν τὸν ποιήσαντά σε, δεύτερον τὸν
πλησίον σου ὡς σεαυτόν» [Mt 22, 37—39; Mc 12, 30 31; cf. Dt
19 6, 5; Lv 19, 18]· πάντα δὲ ὅσα ἐὰν θελήσης μὴ γίνεσθαί σοι,
καὶ σὺ ἄλλῳ μὴ ποίει [cf. Mt 7, 12; Lc 6, 31]. 3. Τούτων δὲ
τῶν λόγων ἡ διδαχὴ ἐστὶν αὕτη· «Εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμέ-
νους ὑμῖν καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν ὑμῶν, νηστεύετε
δὲ ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς· ποία γὰρ χάρις, ἐὰν ἀγαπᾶτε
τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς; οὐχὶ καὶ τὰ ἔθνη τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν;
ὑμεῖς δὲ ἀγαπᾶτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, καὶ οὐχ ἔξετε ἐχθρόν»
[Mt 5, 44 sqq; Lc 6, 32 sq].

82 4, 13. Οὐ μὴ ἐγκαταλίπης ἐντολὰς Κυρίου, φυλάξεις δὲ αὐτὰς
παρέλαβες, μήτε προσπιθεῖς μήτε ἀφαιρῶν.

529 4, 14. Ἐν ἐκκλησίᾳ ἐξομολογήσῃ τὰ παραπτώματά σου, 3
536 καὶ οὐ προσελεύσῃ ἐπὶ προσευχὴν σου ἐν συνειδήσει πονηρᾷ.

459 7, 1. Περὶ δὲ τοῦ βαπτίσματος, οὕτω βαπτίσατε· ταῦτα 4
465 πάντα προειπόντες, «βαπτίσατε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ
461 τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» [Mt 28, 19] ἐν ὕδατι ζῶντι.
462

17 1, 2. Via igitur lucis haec est: *Primum diliges Deum qui te 1*
18 *creavit, deinde proximum tuum sicut te ipsum; omnia vero quae-*
19 *cumque non vis tibi fieri, nec tu alteri facias.* 3. Doctrina autem
horum verborum haec est: *Benedicite maledicentibus vobis et orate*
pro inimicis vestris, ieiunate pro persequentibus vos; quae enim
gratia, si diligitis eos qui vos diligunt? Nonne et gentes idem
faciunt? Vos autem *diligite eos qui oderunt vos, neque inimicum*
habebitis.

82 4, 13. Ne derelinquas mandata Domini; custodies vero quae 2
accepisti, neque addens neque demens.

529 4, 14. In ecclesia confiteberis peccata tua, neque accedes ad 3
536 orationem tuam in conscientia mala.

459 7, 1. De baptismo autem, sic baptizate: haec omnia postquam 4
465 antea dixistis, *baptizate in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*

1. F (= Funk) 1, 2.

2. F 1, 14.

3. F 1, 14.

4. F 1, 16.

2. Ἐὰν δὲ μὴ ἔχῃς ὕδωρ ζῶν, εἰς ἄλλο ὕδωρ βάπτισον· εἰ δ' οὐ δύνασαι ἐν ψυχρῷ, ἐν θερμῷ. 3. Ἐὰν δὲ ἀμφοτέρω μὴ ἔχῃς, ἔκχεον εἰς τὴν κεφαλὴν τρεῖς ὕδωρ «εἰς ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος». 4. Πρὸ δὲ τοῦ βαπτίσματος προνηστευσάτω ὁ βαπτίζων καὶ ὁ βαπτιζόμενος καὶ εἴ τινας ἄλλοι δύνανται· κελεύεις δὲ νηστεῖσαι τὸν βαπτιζόμενον πρὸ μιᾶς ἢ δύο.
- 5 8, 2. Μηδὲ «προσεύχεσθε ὡς οἱ ὑποκριταί» [Μτ 6, 5], ἀλλ' ὡς ἐκέλευσεν ὁ Κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ αὐτοῦ, «οὕτως προσεύχεσθε· Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τῷ οὐρανῷ, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου, κτλ.» [Μτ 6, 9 sqq.]¹⁷¹³
- 6 9, 1. Περὶ δὲ τῆς εὐχαριστίας, οὕτως εὐχαριστήσατε· 2. Πρῶτον περὶ τοῦ ποτηρίου· Εὐχαριστοῦμέν σοι, Πάτερ ἡμῶν, ὑπὲρ τῆς ἁγίας ἀμπέλου Δαυὶδ τοῦ παιδὸς σου, ἧς ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ παιδὸς σου· σοὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. 3. Περὶ δὲ τοῦ κλάσματος· Εὐχαριστοῦμέν σοι, Πάτερ ἡμῶν, ὑπὲρ τῆς ζωῆς καὶ γνώσεως, ἧς ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ τοῦ παιδὸς σου· σοὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. 4. Ὡς περ ἦν τοῦτο τὸ κλάσμα διεσκορπισμένον ἐπάνω τῶν ὁρέων καὶ συναχθὲν ἐγένετο ἓν, οὕτως συναχθήτω σου ἡ ἐκκλησία ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς εἰς τὴν σὴν βασιλείαν· ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ δόξα καὶ ἡ δύναμις διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς αἰῶνας. 5. Μηδεὶς δὲ φαγέτω μηδὲ πιέτω ἀπὸ τῆς εὐχαριστίας ὑμῶν, ἀλλ' οἱ βαπτισθέντες εἰς ὄνομα Κυρίου· καὶ γὰρ περὶ τούτου εἶρηκεν ὁ Κύριος· «Μὴ δώτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσί» [Μτ 7, 6].⁵⁰²⁴⁹³⁵¹¹⁵⁰³⁷⁵⁰⁵

in aqua viva. 2. Sin autem non habes aquam vivam, in alia aqua baptiza; si non potes in frigida, in calida. 3. Sin autem neutram habes, effunde in caput ter aquam in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. 4. Ante baptismum ieiunato baptizans et baptizandus et si qui alii possunt; baptizandum autem iube ieiunare unum vel duos dies antea.⁴⁶¹⁴⁶²⁴⁶³⁴⁶⁴

- 5 8, 2. Neque orate sicut hypocritae, sed sicut praecepit Dominus in evangelio suo, *ita orate: Pater noster, qui es in caelis*, sanctificetur nomen tuum, etc.¹⁷¹³
- 6 9, 1. Quod ad eucharistiam attinet, sic gratias agite: 2. Primum de calice: Gratias tibi agimus, Pater noster, pro sancta vite David pueri tui, quam indicasti nobis per Iesum puerum tuum; gloria tibi in saecula. 3. De pane fracto autem: Gratias tibi agimus, Pater noster, pro vita et scientia, quam indicasti nobis per Iesum puerum tuum; gloria tibi in saecula. 4. Sicut hic panis fractus dispersus erat supra montes, et collectus factus est unus, ita colligatur ecclesia tua a finibus terrae in regnum tuum; quoniam tua est gloria et virtus per Iesum Christum in saecula. 5. Nemo autem edat neque bibat a vestra eucharistia, nisi qui baptizati sunt in nomine Domini; de hoc etenim dixit Dominus: *Ne date sanctum canibus*.⁵⁰²⁴⁹³⁵¹¹⁵⁰³⁷⁵⁰⁵

508 10, 1. Μετὰ δὲ τὸ ἐμπλησθῆναι οὕτως εὐχαριστήσατε· 7
 2. Εὐχαριστοῦμέν σοι, Πάτερ ἅγιε, ὑπὲρ τοῦ ἁγίου ὀνόματός
 σου, οὗ κατεσκήνωσας ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, καὶ ὑπὲρ τῆς
 424 γνώσεως καὶ πίστεως καὶ ἀθανασίας, ἧς ἐγνώρισας ἡμῖν διὰ
 194 Ἰησοῦ τοῦ παιδός σου· σοὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. 3. Σὺ,
 Δέσποτα παντοκράτωρ, «ἐκτίσας τὰ πάντα» [Sap 1, 14; Apc 4, 11]
 ἔνεκεν τοῦ ὀνόματός σου, τροφήν τε καὶ ποτὸν ἔδωκας τοῖς
 ἀνθρώποις εἰς ἀπόλαυσιν, ἵνα σοι εὐχαριστήσωσιν, ἡμῖν δὲ
 502 ἐχαρίσω πνευματικὴν τροφήν καὶ ποτὸν καὶ ζωὴν αἰώνιον διὰ
 τοῦ παιδός σου. 4. Πρὸ πάντων εὐχαριστοῦμέν σοι, ὅτι δυ-
 νατὸς εἶ· σοὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. 5. Μνήσθητι, Κύριε,
 τῆς ἐκκλησίας σου, τοῦ ῥύσασθαι αὐτὴν ἀπὸ παντὸς πονηροῦ
 50 καὶ τελειῶσαι αὐτὴν ἐν τῇ ἀγάπῃ σου, «καὶ σύναξον αὐτὴν ἀπὸ
 37 τῶν τεσσάρων ἀνέμων» [Μτ 24, 31] τὴν ἁγιασθεῖσαν εἰς τὴν
 σὴν βασιλείαν, ἣν ἡτοίμασας αὐτῇ· ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ δύναμις
 καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. 6. Ἐλθέτω χάρις καὶ παρελθέτω
 ὁ κόσμος οὗτος. «Ὡσαννὰ τῷ Θεῷ Δαυίδ» [Μτ 21, 9]. Εἴ
 506 τις ἅγιός ἐστιν, ἐρχέσθω· εἴ τις οὐκ ἐστὶ, μετανοείτω· «μαράν
 ἀθά» [1 Cor 16, 22]· ἀμήν.

506 14, 1. Κατὰ κυριακὴν δὲ Κυρίου συναχθέντες κλάσατε ἄρτον 8
 529 καὶ εὐχαριστήσατε, προεξομολογησάμενοι τὰ παραπτώματα ὑμῶν,
 536 ὅπως καθαρὰ ἡ θυσία ὑμῶν ᾗ. 2. Πᾶς δὲ ἔχων τὴν ἀμφιβολίαν
 μετὰ τοῦ ἐταίρου αὐτοῦ μὴ συνελθέτω ὑμῖν, ἕως οὗ διαλλαγῶσιν,
 516 ἵνα μὴ κοινωθῇ ἡ θυσία ὑμῶν. 3. Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ῥηθεῖσα
 ὑπὸ Κυρίου· «Ἐν παντὶ τόπῳ» καὶ χρόνῳ «προσφέρειν μοι

508 10, 1. Postquam autem impleti estis, sic gratias agite: 7
 tibi agimus, Pater sancte, pro sancto nomine tuo, quod fecisti ut
 habitet in cordibus nostris, et pro scientia et fide et immortalitate,
 424 quam indicasti nobis per Iesum puerum tuum; gloria tibi in sae-
 194 cula. 3. Tu, Domine omnipotens, *creasti omnia* propter nomen
 tuum, et cibum potumque dedisti hominibus ad fruendum, ut tibi
 502 gratias agant, nobis autem largitus es spiritualem cibum et potum
 et vitam aeternam per puerum tuum. 4. Ante omnia gratias tibi
 agimus, quod potens es; gloria tibi in saecula. 5. Recordare,
 Domine, ecclesiae tuae, ut eam liberes ab omni malo eamque
 50 perficias in caritate tua, *et collige eam a quattuor ventis* sancti-
 37 ficatam in regnum tuum quod ei parasti, quoniam tua est virtus
 et gloria in saecula. 6. Adveniat gratia et praetereat mundus hic.
 506 *Hosanna Deo David.* Si quis sanctus est, accedat; si quis non
 est, paenitentiam agat. *Maranatha.* Amen.

506 14, 1. Die dominica autem convenientes frangite panem et 8
 529 gratias agite, postquam delicta vestra confessi estis, ut sit mun-
 536 dum sacrificium vestrum. 2. Omnis vero, cui est controversia
 cum amico suo, ne conveniat vobiscum, donec reconciliati sint,
 516 ne inquinetur sacrificium vestrum. 3. Hoc enim est dictum a
 Domino: *In omni loco et tempore offeratur mihi sacrificium*

θυσίαν καθάραν· ὅτι βασιλεὺς μέγας εἰμί, λέγει Κύριος, καὶ τὸ ὄνομά μου θαυμαστὸν ἐν τοῖς ἔθνεσι» [Mal. 1, 11 14].

- 9 15, 1. Χειροτονήσατε οὖν ἑαυτοῖς ἐπισκόπους καὶ διακόνους³⁹
ἀξίους τοῦ Κυρίου, ἄνδρας πραεῖς καὶ ἀφιλαργύρους καὶ ἀλη-⁶¹
θεῖς καὶ δεδοκιμασμένους· ὑμῖν γὰρ λειτουργοῦσι καὶ αὐτοὶ τὴν⁵⁵⁷
λειτουργίαν τῶν προφητῶν καὶ διδασκάλων. 2. Μὴ οὖν ὑπερ-
ίδητε αὐτούς· αὐτοὶ γὰρ εἰσιν οἱ τετιμημένοι ὑμῶν μετὰ τῶν
προφητῶν καὶ διδασκάλων.
- 10 16, 3. Ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις πληθυνθήσονται οἱ ψευδο-⁵⁹⁷
προφῆται καὶ οἱ φθορεῖς, καὶ στραφήσονται τὰ πρόβατα εἰς
λύκους, καὶ ἡ ἀγάπη στραφήσεται εἰς μῖσος· 4. αὐξανούσης
γὰρ τῆς ἀνομίας μισήσουσιν ἀλλήλους καὶ διώξουσιν καὶ παρα-
δώσουσι, καὶ τότε φανήσεται ὁ κοσμοπλανῆς ὡς υἱὸς Θεοῦ
καὶ ποιήσει «σημεῖα καὶ τέρατα» [Mt 24, 24], καὶ ἡ γῆ παρα-¹⁷
δοθήσεται εἰς χεῖρας αὐτοῦ, καὶ ποιήσει ἀθέμιτα, ἃ οὐδέποτε
γέγονεν ἐξ αἰῶνος. 5. Τότε ἥξει ἡ κτίσις τῶν ἀνθρώπων εἰς
τὴν πύρωσιν τῆς δοκιμασίας, «καὶ σκανδαλισθήσονται πολλοὶ»
[Mt 24, 10] καὶ ἀπολοῦνται, «οἱ δὲ ὑπομείναντες» ἐν τῇ πίστει
αὐτῶν «σωθήσονται» [cf. Mt 10, 22; 24, 13] ὑπ' αὐτοῦ τοῦ κατα-
θέματος. 6. «Καὶ τότε φανήσεται τὰ σημεῖα» [Mt 24, 30] τῆς
ἀληθείας· πρῶτον σημεῖον ἐκπετάσεως ἐν οὐρανῷ, εἶτα σημεῖον
φωνῆς σάλπιγγος, καὶ τὸ τρίτον ἀνάστασις νεκρῶν· 7. οὐ⁵⁹⁸
πάντων δέ, ἀλλ' ὡς ἐρρέθη· «Ἦξει ὁ Κύριος καὶ πάντες οἱ
ἄγριοι μετ' αὐτοῦ» [Zach 14, 5]. 8. «Τότε ὄψεται» ὁ κόσμος τὸν
Κύριον «ἐρχόμενον ἐπάνω τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ» [Mt 24, 30].

*mundum, quoniam rex magnus sum, dicit Dominus, et nomen
meum mirabile in gentibus.*

- 9 15, 1. Constituite igitur vobis episcopos et diaconos dignos³⁹
Domino, viros mansuetos et argenti non cupidos et veraces et⁶¹
probatos; vobis enim ministrant et ipsi ministerium prophetarum⁵⁵⁷
et doctorum. 2. Ne igitur contemnatis eos; ipsi enim sunt honorati
inter vos una cum prophetis et doctoribus.
- 10 16, 3. In diebus novissimis multiplicabuntur falsi prophetae et⁵⁹⁷
corruptores, et convertentur oves in lupos, et caritas convertetur
in odium. 4. Cum enim aucta fuerit iniquitas, odio se invicem
habebunt et persequentur et prodent; ac tum apparebit orbis de-
ceptor tamquam filius Dei et faciet *signa et prodigia*, et terra¹⁷
tradetur in manus eius, et faciet iniqua, quae numquam facta
sunt a saeculis. 5. Tum veniet creatura hominum in ignem pro-
bationis, et scandalizabuntur multi atque peribunt; qui vero per-
severaverint in fide sua, salvabuntur ab ipso maledicto. 6. *Tunc-
que apparebunt signa veritatis*; primum signum caeli aperti, deinde
signum tubae, et tertium resurrectio mortuorum; 7. neque vero⁵⁹⁸
omnium, sed sicut dictum est: *Veniet Dominus et omnes sancti
cum eo*. 8. *Tunc videbit mundus Dominum venientem supra
nubes caeli.*

S. CLEMENS ROMANUS, PAPA 92—101.

Epistula ad Corinthios I, 96/8.

55 5, 1. Ἄλλ' ἵνα τῶν ἀρχαίων ὑποδειγμάτων παυσώμεθα, 11
 ἔλθωμεν ἐπὶ τοὺς ἔγριστα γενομένους ἀθλητάς· λάβωμεν τῆς
 γενεᾶς ἡμῶν τὰ γενναῖα ὑποδείγματα. 2. Διὰ Ζήλον καὶ φθόνον
 οἱ μέριστοι καὶ δικαιοτάτοι στύλοι ἐδιώχθησαν καὶ ἕως θανάτου
 ἤθλησαν. 3. Λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ἡμῶν τοὺς ἀγαθοὺς
 ἀποστόλους· 4. Πέτρον, ὃς διὰ Ζήλον ἀδικον οὐχ ἓνα οὐδὲ
 31 δύο, ἀλλὰ πλείονας ὑπὴνεγκεν πόνους καὶ οὕτω μαρτυρήσας
 ἐπορεύθη εἰς τὸν ὀφειλόμενον τόπον τῆς δόξης. 5 Διὰ Ζήλον
 καὶ ἔριν Παῦλος ὑπομονῆς βραβεῖον ἔδειξεν, 6. ἐπτάκις δεσμὰ
 φορέσας, φυγαδευθεὶς, λιθασθεὶς, κήρυξ γενόμενος ἕν τε τῇ
 37 ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ δύσει, τὸ γενναῖον τῆς πίστεως αὐτοῦ κλέος
 ἔλαβεν, 7. δικαιοσύνην διδάξας ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ἐπὶ τὸ
τέρμα τῆς δύσεως ἔλθων καὶ μαρτυρήσας ἐπὶ τῶν ἡγουμένων,
 οὕτως ἀπηλλάγη τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὸν ἄριον τόπον ἐπορεύθη,
 ὑπομονῆς γενόμενος μέριστος ὑπογραμμός. 6, 1. Τούτοις τοῖς
 ἀνδράσι ὁσῶς πολιτευσαμένοις συνηθροίσθη πολὺ πλῆθος
 ἐκλεκτῶν, οἵτινες πολλαῖς αἰκίαις καὶ βασάνοις διὰ Ζήλος πα-
 θόντες ὑπόδειγμα κάλλιστον ἐγένοντο ἐν ἡμῖν. 2. Διὰ Ζήλος
 διωχθεῖσαι γυναῖκες Δαναῖδες καὶ Δίρκαι, αἰκίσματα δεινὰ
 καὶ ἀνόσια παθροῦσαι, ἐπὶ τὸν τῆς πίστεως βέβαιον δρόμον
 κατήντησαν καὶ ἔλαβον γέρας γενναῖον αἱ ἀσθενεῖς τῷ σώ-
 ματι.

55 5, 1. Sed ut vetera exempla relinquamus, ad proximos athletas 11 ✓
 veniamus; saeculi nostri generosa exempla proponamus. 2. Propter
 zelum et invidiam, qui maximae et iustissimae columnae erant,
 persecutionem passi sunt et usque ad mortem certaverunt. 3. Po-
 namus nobis ante oculos bonos apostolos: 4. Petrum, qui, propter
 zelum iniquum, non unum aut alterum, sed plures labores sustulit,
 31 atque ita testimonio perhibito in debitum gloriae locum discessit.
 5. Propter zelum et contentionem Paulus patientiae praemium
 exhibuit, 6. septies in vincula coniectus, fugatus, lapidatus, in
 37 oriente ac occidentē verbi praeco factus, illustrem fidei suae famam
 sortitus est; 7. qui, postquam mundum universum iustitiam docuit,
 et ad occidentis terminos venit et coram praefectis testimonium
 perhibuit, sic e mundo migravit et in locum sanctum abiit, sum-
 mum patientiae exemplar existens. 6, 1. Viris istis sancte vitam
 instituentibus magna electorum multitudo aggregata est, qui sup-
 pliciis multis et tormentis, propter zelum passi, exemplar optimum
 inter nos exstiterunt. 2. Propter zelum persecutionem passae mulieres
 Danaïdae et Dircae, postquam gravia et nefanda supplicia susti-
 nuerunt, ad firmum fidei cursum pertigerunt et debiles corpore
 nobile praemium acceperunt.

- 12 7, 4. Ἀτενίσωμεν εἰς τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, καὶ γινώμεν ὡς 410
 ἔστιν τίμιον τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὐτοῦ, ὅτι διὰ τὴν ἡμετέραν
 σωτηρίαν ἐκχυθὲν παντὶ τῷ κόσμῳ μετανοίας χάριν ὑπήνεγκεν. 422
 5. Διέλθωμεν εἰς τὰς γενεὰς πάσας καὶ καταμάθωμεν, ὅτι ἐν 347
 γενεᾷ καὶ γενεᾷ «μετανοίας τόπον ἔδωκεν» [Sap 12, 10] ὁ Δε-
 σπότης τοῖς βουλομένοις ἐπιστραφῆναι ἐπ' αὐτόν.
- 13 24, 1. Κατανοήσωμεν, ἀγαπητοί, πῶς ὁ Δεσπότης ἐπιδείκνυ- 27
 ται διηνεκῶς ἡμῖν τὴν μέλλουσαν ἀνάστασιν ἔσεσθαι, ἥς τὴν 598
 ἀπαρχὴν ἐποίησατο τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀνα-
 στάσας. 2. Ἰδωμεν, ἀγαπητοί, τὴν κατὰ καιρὸν γινομένην ἀνά-
 στασιν. 3. Ἡμέρα καὶ νύξ ἀνάστασιν ἡμῖν δηλοῦσιν· κοιμᾶται
 ἡ νύξ, ἀνίσταται ἡ ἡμέρα· ἡ ἡμέρα ἄπεισιν, νύξ ἐπέρχεται.
- 14 27, 4. Ἐν λόγῳ τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ συνεστήσατο τὰ 188
 πάντα καὶ ἐν λόγῳ δύνανται αὐτὰ καταστρέψαι.
- 15 31, 2. Τίνος χάριν ἠὲ λογιῆθαι ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀβραάμ; οὐχὶ 363
 δικαιοσύνην καὶ ἀλήθειαν διὰ πίστεως ποιήσας;
- 16 32, 4. Καὶ ἡμεῖς οὖν, διὰ θελήματος αὐτοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ 362
 κληθέντες, οὐ δι' ἑαυτῶν δικαιούμεθα οὐδὲ διὰ τῆς ἡμετέρας
 σοφίας ἢ συνέσεως ἢ εὐσεβείας ἢ ἔργων ὧν κατειργασάμεθα
 ἐν ὁσιότητι καρδίας, ἀλλὰ διὰ τῆς πίστεως, δι' ἥς πάντας τοὺς
 ἀπ' αἰῶνος ὁ παντοκράτωρ Θεὸς ἐδικαίωσεν· ὧ ἔστω ἡ δόξα
 εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. 33, 1 Τί οὖν ποιήσωμεν, 363

- 12 7, 4. *Sanguinem* Christi intentis oculis *intueamur*, et *cogno-* 410
scamus quam pretiosus sit Deo et Patri eius, qui propter nostram
 salutem effusus toti mundo paenitentiae gratiam obtulit. 5. Per- 422
 veniamus ad omnes mundi aetates, et discamus quod in omni 347
 generatione volentibus ad ipsum converti Dominus *paenitentiae*
locum concesserit.
- 13 24, 1. Consideremus, dilecti, quemadmodum Dominus futuram 27
 resurrectionem continuo nobis ostendat, cuius primitias Dominum 598
 Iesum Christum fecit, suscitans eum a mortuis. 2. Intueamur,
 dilecti, resurrectionem, quae suo tempore fit. 3. Dies et nox
 resurrectionem nobis ostendunt: nox cubat, exsurgit dies; obit
 dies, nox ingruit et insequitur.
- 14 27, 4. Verbo maiestatis suae constituit omnia et verbo suo 188
 potest illa evertere.
- 15 31, 2. Cuius gratia Abraham pater noster benedictus fuit? 363
 Nonne, quia iustitiam et veritatem per fidem operatus est?
- 16 32, 4. Et nos igitur, ex voluntate eius [Dei] in Christo Iesu 362
 vocati, non per nos ipsos iustificamur neque per sapientiam nostram
 aut intelligentiam aut pietatem aut opera, quae in cordis sancti-
 tate operati sumus, sed per fidem, per quam omnipotens Deus
 ab initio omnes iustificavit; cui sit gloria in saecula saeculorum.
 Amen. 33, 1. Quid igitur faciemus, fratres? Cessabimus a bonis 363

12. F 1, 108; MG 1, 224.

13. F 1, 132; MG 1, 260.

14. F 1, 134; MG 1, 268.

15. F 1, 138; MG 1, 272.

16. F 1, 138; MG 1, 272.

ἀδελφοί; ἀργήσωμεν ἀπὸ τῆς ἀγαθοποιᾶς καὶ ἐγκαταλίπωμεν τὴν ἀγάπην; Μηδαμῶς τοῦτο ἔασαι ὁ Δεσπότης ἐφ' ἡμῖν γε γεννηθῆναι, ἀλλὰ σπεύσωμεν μετὰ ἐκτενείας καὶ προθυμίας «πᾶν ἔργον ἀγαθὸν» [Tit 3, 1] ἐπιτελεῖν.

198 34, 5. Τὸ καύχημα ἡμῶν καὶ ἡ παρρησία ἔστω ἐν αὐτῷ· 17
ὑποτασσώμεθα τῷ θελήματι αὐτοῦ· κατανοήσωμεν τὸ πᾶν πλη-
θος τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ, πῶς τῷ θελήματι αὐτοῦ λειτουργοῦσιν
παρεστῶτες.

416 36, 1. Αὕτη ἡ ὁδός, ἀγαπητοί, ἐν ἣ εὗρομεν τὸ σωτήριον 18
374 ἡμῶν, Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν ἀρχιερέα τῶν προσφορῶν ἡμῶν,
424 τὸν προστάτην καὶ βοηθὸν τῆς ἀσθενείας ἡμῶν. 2. Διὰ τοῦτου
ἀτενίζομεν εἰς τὰ ὕψη τῶν οὐρανῶν, διὰ τοῦτου ἐνοπτριζόμεθα
τὴν ἄμωμον καὶ ὑπερτάτην ὄψιν αὐτοῦ, διὰ τοῦτου ἠνεώχθησαν
ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς καρδίας, διὰ τοῦτου ἡ ἀσύνετος καὶ ! NB
ἐσκοτωμένη διάνοια ἡμῶν ἀναθάλλει εἰς τὸ φῶς, διὰ τοῦτου
ἠθέλησεν ὁ Δεσπότης τῆς ἀθανάτου γνώσεως ἡμᾶς γεύσασθαι,
«ὅς ὢν ἀπαύγασμα τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ, τοσοῦτῃ μείζων
ἐστὶν ἀγγέλων, ὅσῳ διαφορώτερον ὄνομα κεκληρονόμηκεν»
[Hebr 1, 3 4]

57 40, 1. Πάντα τάξει ποιεῖν ὀφείλομεν, ὅσα ὁ Δεσπότης 19
ἐπιτελεῖν ἐκέλευσεν κατὰ καιροὺς τεταγμένους. 2. Τὰς τε προσ-
φορὰς καὶ λειτουργίας ἐπιτελεῖσθαι, καὶ οὐκ εἰκὴ ἡ ἀτάκτως,
ἐκέλευσεν γίνεσθαι, ἀλλ' ὠρισμένοις καιροῖς καὶ ὥραις. . .

39 5. Τῷ γὰρ ἀρχιερεῖ ἴδιαι λειτουργίαι δεδομέναι εἰσίν, καὶ τοῖς
556 ἱερεῦσιν ἴδιος ὁ τόπος προστέτακται, καὶ λευῖταις ἴδιαι διακονίαι

operibus et caritatem derelinquēmus? Neutiquam hoc apud nos
fieri permittat Dominus, sed cum diligentia et animi alacritate
omne opus bonum peragere festinemus. NB

198 34, 5. Gloriatio nostra et fiducia in ipso sit [Domino]; voluntati 17
eius subiciamur et multitudinem universam angelorum eius diligenter
consideremus, quomodo adstantes voluntatem eius exsequantur.

416 36, 1. Haec est via, dilecti, in qua salutem nostram invenimus, 18
374 Iesum Christum, oblationumstrarum pontificem, infirmitatis
424 nostrae patronum et auxiliatorem. 2. Per hunc caelorum alti-
tudinem adspicimus; per hunc vultum eius immaculatum et ex-
celsum speculamur; per hunc oculi cordis nostri aperti sunt; per !
hunc insipiens et obscurata mens nostra in lucem efflorescit; per
hunc voluit Dominus nos immortalem cognitionem gustare, *qui*
maiestatis Dei splendor exsistens, tanto maior est angelis, quanto
excellētius nomen sortitus est. Hebr

57 40, 1. Cuncta ordine debemus facere, quae nos Dominus sta- 19
tutis temporibus peragere iussit. 2. Oblationes scilicet et officia
sacra perfici, neque temere vel inordinate fieri praecepit, sed
39 statutis temporibus et horis. . . 5. Summo quippe sacerdoti sua
556 munera tributa sunt, sacerdotibus locus proprius assignatus est,

17. F 1, 142; MG 1, 276.

18. F 1, 144; MG 1, 280.

19. F 1, 150; MG 1, 288.

ἐπίκεινται· ὁ λαϊκὸς ἄνθρωπος τοῖς λαϊκοῖς προστάγμασιν δέ-⁵⁵⁴
δεται.

- 20 42, 1. Οἱ ἀπόστολοι ἡμῖν εὐηγγελίσθησαν ἀπὸ τοῦ Κυρίου³⁴
Ἰησοῦ Χριστοῦ, Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐξεπέμφθη.
2. Ὁ Χριστὸς οὖν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ οἱ ἀπόστολοι ἀπὸ τοῦ
Χριστοῦ· ἐγένοντο οὖν ἀμφοτέρα εὐτάκτως ἐκ θελήματος Θεοῦ.
3. Παραγγελίας οὖν λαβόντες καὶ πληροφορηθέντες διὰ τῆς¹⁴¹
ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ πιστωθέντες
ἐν τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ, μετὰ πληροφορίας Πνεύματος Ἁγίου
ἐξηλθον εὐαγγελιζόμενοι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ μέλλειν ἔρ-³⁹
χεσθαι. 4. Κατὰ χώρας οὖν καὶ πόλεις κηρύσσοντες καθίστανον⁶⁰
τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν, δοκιμάσαντες τῷ πνεύματι, εἰς ἐπισκόπους⁵⁵⁷
καὶ διακόνους τῶν μελλόντων πιστεύειν.

- 21 44, 1. Καὶ οἱ ἀπόστολοι ἡμῶν ἔγνωσαν διὰ τοῦ Κυρίου³⁹
ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἕρις ἔσται ἐπὶ τοῦ ὀνόματος τῆς⁶⁰
ἐπισκοπῆς. 2. Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν πρόγνωσιν εἰληφότες
τελείαν κατέστησαν τοὺς προειρημένους καὶ μεταξύ ἐπινομῆν
δεδώκασιν, ὅπως, ἐὰν κοιμηθῶσιν, διαδέξωνται ἕτεροι δεδοκι-
μασμένοι ἄνδρες τὴν λειτουργίαν αὐτῶν. 3. Τοὺς οὖν κατα-⁵⁷
σταθέντας ὑπ' ἐκείνων ἢ μεταξύ ὑφ' ἐτέρων ἑλλογίμων ἀνδρῶν
συνευδοκησάσης τῆς ἐκκλησίας πάσης, καὶ λειτουργήσαντας
ἀμέμπτως τῷ ποιμνίῳ τοῦ Χριστοῦ μετὰ ταπεινοφροσύνης,
ἡσύχως καὶ ἀβαναύσως, μεμαρτυρημένους τε πολλοῖς χρόνοις
ὑπὸ πάντων, τούτους οὐ δικαίως νομίζομεν ἀποβάλλεσθαι τῆς
λειτουργίας.

et levitis sua ministeria incumbunt. Homo laicus praeceptis laicis⁵⁵⁴
constringitur.

- 20 42, 1. Apostoli nobis evangelii praedicatores facti sunt a Do-³⁴
mino Iesu Christo, Iesus Christus missus est a Deo. 2. Christus
igitur a Deo et apostoli a Christo; et factum est utrumque ordi-
natim ex voluntate Dei. 3. Itaque acceptis mandatis et per resur-¹⁴¹
rectionem Domini nostri Iesu Christi plena certitudine imbuti
Deique verbo confirmati, cum certa Spiritus Sancti fiducia egressi³⁹
sunt annuntiantes regni Dei adventum. 4. Per regiones igitur et⁶⁰
urbes verbum praedicantes primitias earum spiritu cum probassent,⁵⁵⁷
constituerunt episcopos et diaconos eorum qui credituri erant.

- 21 44, 1. Apostoli quoque nostri per Iesum Christum Dominum³⁹
nostrum cognoverunt contentionem de nomine episcopatus obori-⁶⁰
turam. 2. Ob eam ergo causam, perfecta praescientia praediti,
constituerunt praedictos ac deinceps ordinationem dederunt, ut,
cum illi decessissent, ministerium eorum alii viri probati exciperent.
3. Itaque qui constituti sunt ab illis vel deinceps ab aliis viris⁵⁷
eximiis consentiente universa ecclesia, quique inculcate gregi
Christi deservierunt cum humilitate, quiete nec illiberaliter, et longo
tempore ab omnibus testimonium praeclarum reportarunt, hos iudi-
camus munere suo non iuste deiici.

- 65 45, 2. Ἐγκεκύφατε εἰς τὰς ἱερὰς γραφάς, τὰς ἀληθεῖς, τὰς 22
 70 διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου. 3. Ἐπίστασθε ὅτι οὐδὲν
 ἄδικον οὐδὲ παραπεποιημένον γέγραπται ἐν αὐταῖς.
- 141 46 6. Ἡ οὐχὶ ἓνα Θεὸν ἔχομεν καὶ ἓνα Χριστὸν καὶ ἐν 23
 Πνεῦμα τῆς χάριτος τὸ ἐκχυθὲν ἐφ' ἡμᾶς, καὶ μία κλήσις ἐν
 Χριστῷ;
- 17 46, 7. Μνήσθητε τῶν λόγων Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. 24
 18 8. Εἶπεν γάρ· «Οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ· καλὸν ἦν αὐτῷ, εἰ
 19 οὐκ ἐγεννήθη, ἢ ἓνα τῶν ἐκλεκτῶν μου σκανδαλίσαι· κρεῖττον
 ἦν αὐτῷ περιτεθῆναι μύλον καὶ καταποντισθῆναι εἰς τὴν θάλασσαν,
 ἢ ἓνα τῶν ἐκλεκτῶν μου διαστρέψαι» [Mt 26, 24; Lc 17, 2].
- 39 47, 6. Αἰσχροί, ἀγαπητοί, καὶ λίαν αἰσχροὶ καὶ ἀνάξιοι τῆς 25
 57 ἐν Χριστῷ ἀγωγῆς ἀκούεσθαι, τὴν βεβαιωτάτην καὶ ἀρχαίαν
 Κορινθίων ἐκκλησίαν δι' ἐν ἣ δύο πρόσωπα στασιάζειν πρὸς
 τοὺς πρεσβυτέρους. 7. Καὶ αὕτη ἡ ἀκοή οὐ μόνον εἰς ἡμᾶς
 ἐχώρησεν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἑτεροκλινεῖς ὑπάρχοντας ἀφ' ἡμῶν,
 ὥστε καὶ βλασφημίας ἐπιφέρεισθαι τῷ ὀνόματι Κυρίου διὰ τὴν
 ὑμετέραν ἀφροσύνην, ἑαυτοῖς δὲ κίνδυνον ἐπεξεργάζεσθαι.
- 278 49, 2. Τὸν δεσμὸν τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τίς δύναται ἐξ- 26
 ἡγήσασθαι; 3. Τὸ μεγαλεῖον τῆς καλλονῆς αὐτοῦ τίς ἀρκετὸς
 ἐξεῖπείν; 4. Τὸ ὕψος, εἰς ὃ ἀνάγει ἡ ἀγάπη, ἀνεκδιήγητόν ἐστιν.
- 532 5. Ἀγάπη κολλᾷ ἡμᾶς τῷ Θεῷ, ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἁμαρ-

- 65 45, 2. Insuper existis diligenter scripturas sacras, quae verae sunt 22
 70 et datae per Spiritum Sanctum. 3. Non fugit vos nihil iniustum
 neque perversum scriptum esse in illis. *Inven*
- 141 46, 6. Nonne unum Deum habemus et unum Christum et 23
 unum Spiritum gratiae super nos effusum, et una vocatio est in
 Christo? *Trinit*
- 17 46, 7. Recordamini verborum Iesu Domini nostri. 8. Dixit 24
 18 enim: *Vae homini illi! Bonum erat ei, si natus non fuisset, quam*
 19 *ut unum ex electis meis scandalizaret; melius erat, ut ei mola*
circumponeretur et demergeretur in mare, quam ut unum de electis
meis perverteret. *MT 26*
- 39 47, 6. Turpia, fratres, turpia valde auditu sunt et christiana 25
 57 vivendi ratione indigna, quae comperimus: firmissimam et anti-
 quam Corinthiorum ecclesiam propter unum aut alterum hominem
 seditionem movere contra presbyteros. 7. Et hic quidem rumor
 non tantum ad nos, sed ad eos etiam manavit, qui a nobis alieni
 sunt, ita ut propter vestram amentiam blasphemiae nomini Do-
 mini inferantur, vobis ipsis autem periculum creetur.
- 278 49, 2. Vinculum caritatis Dei quis potest enarrare? 3. Quis 26
 pulchritudinis eius magnificentiam eloqui valet? 4. Altitudo, ad
 532 quam evehit caritas, inenarrabilis est. 5. Caritas nos Deo ad-

22. F 1, 156; MG 1, 300.

23. F 1, 158; MG 1, 304.

24. F 1, 158; MG 1, 304.

25. F 1, 160; MG 1, 308.

26. F 1, 162; MG 1, 309.

τιῶν» [1 Petr 4, 8], ἀγάπη πάντα ἀνέχεται, πάντα μακροθυμεῖ· οὐδὲν βάνουσιν ἐν ἀγάπῃ, οὐδὲν ὑπερήφανον· ἀγάπη σχίσμα οὐκ ἔχει, ἀγάπη οὐ στασιάζει, ἀγάπη πάντα ποιεῖ ἐν ὁμονοίᾳ· ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐτελειώθησαν πάντες οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ, δίχα 275 ἀγάπης οὐδὲν εὐάρεστόν ἐστιν τῷ Θεῷ. 6. Ἐν ἀγάπῃ προσ- 410 ἐλάβετο ἡμᾶς ὁ Δεσπότης· διὰ τὴν ἀγάπην, ἣν ἔσχεν πρὸς ἡμᾶς, τὸ αἷμα αὐτοῦ ἔδωκεν ὑπὲρ ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Κύριος ἡμῶν ἐν θελήματι Θεοῦ, καὶ τὴν σάρκα ὑπὲρ τῆς σαρκὸς ἡμῶν καὶ τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

27 57, 1. Ὑμεῖς οὖν οἱ τὴν καταβολὴν τῆς στάσεως ποιήσαντες 57 ὑποτάγητε τοῖς πρεσβυτέροις καὶ παιδεύθητε εἰς μετάνοιαν, κάμπαντες τὰ γόνατα τῆς καρδίας ὑμῶν.

28 58, 2. Ζῇ ὁ Θεὸς καὶ Ζῇ ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ τὸ 141 Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ἥ τε πίστις καὶ ἡ ἐλπίς τῶν ἐκλεκτῶν, ὅτι ὁ ποιήσας ἐν ταπεινοφροσύνῃ μετ' ἐκτενοῦς ἐπεικείας ἀμετα- μελήτως τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδομένα δικαιώματα καὶ προστάγ- ματα, οὗτος ἐντεταγμένος καὶ ἐλλόγιμος ἔσται εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν σωζομένων διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ ἐστὶν αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

29 63, 2. Χαρὰν γὰρ καὶ ἀγαλλίασιν ἡμῖν παρέχετε, ἔαν ὑπῆκοοι 57 γενόμενοι τοῖς ὑφ' ἡμῶν γεγραμμένοις διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύ- ματος ἐκκόψητε τὴν ἀθέμιτον τοῦ Ζήλους ὑμῶν ὀργὴν κατὰ τὴν ἔντευξιν, ἣν ἐποιησάμεθα περὶ εἰρήνης καὶ ὁμονοίας ἐν τῇδε τῇ

glutinat, caritas peccatorum multitudinem tegit, caritas omnia sus- tinet, omnia patienter tolerat; nihil sordidum in caritate, nihil superbum; caritas schisma non habet, caritas seditionem non movet, caritas omnia in concordia facit; in caritate omnes Dei 275 electi sunt perfecti, sine caritate nihil Deo acceptum est. 6. In 410 caritate nos Dominus sibi assumpsit; propter caritatem, quam erga nos habuit, Dominus noster Iesus Christus voluntate divina san- guinem suum pro nobis tradidit, et carnem pro carne nostra et animam pro animabus nostris.

27 57, 1. Vos igitur, qui seditionis fundamenta iecistis, in oboe- 57 dientia subditi estote presbyteris, et correctionem suscipite in paen- tentiam, genua cordium vestrorum flectentes.

28 58, 2. Sicut Deus vivit et Dominus Iesus Christus vivit et 141 Spiritus Sanctus, fides et spes electorum, ita qui in humilitate cum aequitate assidua impigre mandata et praecepta a Deo proposita exsequitur, constitutus et electus erit in numero eorum, qui sal- vantur per Iesum Christum, per quem ei est gloria in saecula saeculorum. Amen.

29 63, 2. Gaudium enim et laetitiam nobis praestabitis, si, oboe- 57 dientes facti iis quae scripsimus per Spiritum Sanctum, resacetis illegitimum zeli vestri studium secundum exhortationem, quam de

27. F 1, 170; MG 1, 324.

28. F 1, 172; deest apud Migne.

29. F 1, 182.

ἐπιστολῇ. 3. Ἐπέμψαμεν δὲ ἄνδρας πιστοὺς καὶ σώφρονας ἀπὸ νεότητος ἀναστραφέντας ἕως γήρους ἀμέμπτως ἐν ἡμῖν, οἵτινες καὶ μάρτυρες ἔσονται μεταξύ ὑμῶν καὶ ἡμῶν.

Not sim

EPISTULA BARNABAE, 96/8.

- 17 4, 14. Προσέχωμεν, μήποτε, ὡς γέγραπται, «πολλοὶ κλητοί, 30
ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί» [Mt 20, 16; 22, 14] εὐρεθῶμεν.
- 413 5, 5. Εἰ ὁ Κύριος ὑπέμεινεν παθεῖν περὶ τῆς ψυχῆς ἡμῶν, 31
ῶν παντὸς τοῦ κόσμου κύριος, ὃς εἶπεν ὁ Θεὸς ἀπὸ καταβολῆς
κόσμου· «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν
ἡμετέραν» [Gn 1, 26]. πῶς οὖν ὑπέμεινεν ὑπὸ χειρὸς ἀνθρώπων
373 παθεῖν; μάθετε. 6. Οἱ προφῆται, ἀπ' αὐτοῦ ἔχοντες τὴν χάριν,
409 εἰς αὐτὸν ἐπροφῆτευσαν· αὐτὸς δέ, ἵνα καταργήσῃ τὸν θάνατον
καὶ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν δείξῃ, ὅτι ἐν σαρκὶ ἔδει αὐτὸν
φανερωθῆναι, ὑπέμεινεν, 7. ἵνα τοῖς πατράσιν τὴν ἐπαγγελίαν
ἀποδῷ καὶ αὐτὸς ἑαυτῷ τὸν λαὸν τὸν καινὸν ἐτοιμάζων ἐπι-
428 δείξῃ ἐπὶ τῆς γῆς ὧν, ὅτι τὴν ἀνάστασιν αὐτὸς ποιήσας κρινεῖ.
8 Πέρας γέ τοι διδάσκων τὸν Ἰσραὴλ καὶ τηλικαῦτα τέρατα
καὶ σημεῖα ποιῶν ἐκήρυσεν, καὶ ὑπερηγάπησεν αὐτόν. 9. Ὅτε
δὲ τοὺς ἰδίους ἀποστόλους τοὺς μέλλοντας κηρύσσειν τὸ εὐαγ-
γέλιον αὐτοῦ ἐξελέξατο, ὄντας ὑπὲρ πᾶσαν ἁμαρτίαν ἀνομω-
17 τέρους, ἵνα δείξῃ ὅτι «οὐκ ἦλθεν καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρ-
374 τωλοὺς» [Mt 9, 13], τότε ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν εἶναι Υἱὸν Θεοῦ.
10 Εἰ γὰρ μὴ ἦλθεν ἐν σαρκί, πῶς ἂν ἐσώθησαν οἱ ἄνθρωποι
βλέποντες αὐτόν, ὅτε τὸν μέλλοντα μὴ εἶναι ἥλιον, ἔργον τῶν

pace ac concordia fecimus in hac epistula. 3. Misimus autem viros fideles et castos, a iuventute usque ad senectutem inculpate nobiscum versatos, qui et testes erunt inter vos et nos.

who

- 17 4, 14. Attendamus ne quando, sicut scriptum est, *multi vocati*, 30
pauci vero electi inveniamur.
- 413 5, 5. Si Dominus sustinuit pati pro anima nostra, cum sit totius 31
mundi dominus, cui dixit Deus in constitutione mundi: *Faciamus hominem ad imaginem et ad similitudinem nostram*; quomodo
373 igitur per manum hominum pati sustinuit? Discite. 6. Prophetæ
409 ab eo gratiam habentes de eo prophetaverunt; ipse autem, quia
in carne oportebat eum apparere, ut mortem destrueret et resurrec-
tionem a mortuis ostenderet, sustinuit, 7. ut patribus promissum
redderet, et ipse populum novum sibi parans, cum in terra esset,
428 ostenderet resurrectione facta se ipsum iudicaturum esse. 8. Porro
docens Israel ac tam magna prodigia et signa faciens prædicabat,
et valde diligebat eum. 9. Cum autem apostolos suos ipsius evan-
gelium prædicaturos eligeret, homines omni peccato iniquiores, ut
17 ostenderet se *non venisse vocare iustos sed peccatores*, tunc palam
374 fecit se esse Filium Dei. 10. Si enim non venisset in carne, quo-
modo servati fuissent homines videntes eum, cum adspicientes

χειρῶν αὐτοῦ ὑπάρχοντα, ἐμβλέποντες οὐκ ἰσχύουσιν εἰς τὰς ἀκτῖνας αὐτοῦ ἀντοφθαλμῆσαι;

32 6, 11. Ἐπεὶ οὖν ἀνακαινίσας ἡμᾶς ἐν τῇ ἀφέσει τῶν ἁμαρ-³⁵⁶
τῶν, ἐποίησεν ἡμᾶς ἄλλον τύπον, ὡς παιδιῶν ἔχειν τὴν ψυχὴν,
ὡς ἂν δὴ ἀναπλάσσοντος αὐτοῦ ἡμᾶς.

33 7, 2 Εἰ οὖν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὦν Κύριος καὶ «μέλλων ⁴¹⁶
κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς» [2 Tim 4, 1], ἔπαθεν, ἵνα ἡ πληρὴ ⁴²⁸
αὐτοῦ ζωοποιήσῃ ἡμᾶς, πιστεύσωμεν ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ⁴¹⁴
οὐκ ἠδύνατο παθεῖν εἰ μὴ δι' ἡμᾶς. 3. Ἀλλὰ καὶ σταυρωθεὶς
«ἐποτίζετο ὄξει καὶ χολῇ» [Mt 27, 34 48]. Ἀκούσατε πῶς περὶ
τούτου πεφανέρωκαν οἱ ἱερεῖς τοῦ ναοῦ. Γεγραμμένης ἐντολῆς·
«Ὃς ἂν μὴ νηστεύσῃ τὴν νηστείαν, θανάτῳ ἐξολεθρευθήσεται»
[Lv 23, 29], ἐνετείλατο Κύριος, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ὑπὲρ τῶν ἡμε-
τέρων ἁμαρτιῶν ἔμελλεν τὸ σκευὸς τοῦ πνεύματος προσφέρειν
θυσίαν, ἵνα καὶ ὁ τύπος ὁ γενόμενος ἐπὶ Ἰσαὰκ τοῦ προσ-
ενεχθέντος ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τελεσθῇ.

34 11, 11. Ἡμεῖς μὲν καταβαίνομεν εἰς τὸ ὕδωρ γέμοντες ἁμαρ-⁴⁵⁹
τῶν καὶ ῥύπου, καὶ ἀναβαίνομεν καρποφοροῦντες ἐν τῇ καρδίᾳ ⁴⁶³
τὸν φόβον καὶ τὴν ἐλπίδα εἰς τὸν Ἰησοῦν ἐν τῷ πνεύματι ⁴⁷⁵
ἔχοντες.

35 12, 9. Λέγει οὖν Μωϋσῆς Ἰησοῦ υἱῷ Ναυῇ, ἐπιθεὶς τοῦτο ³⁷⁴
τὸ ὄνομα, ὁπότε ἐπεμψεν αὐτὸν κατὰ σκοπον τῆς γῆς· «Λάβε
βιβλίον εἰς τὰς χεῖράς σου καὶ γράψον ἃ λέγει Κύριος, ὅτι
ἐκκόψει ἐκ ριζῶν τὸν οἶκον πάντα τοῦ Ἀμαλῆκ ὁ Υἱὸς τοῦ
Θεοῦ ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν» [Ex 17, 14]. 10. Ἴδε πάλιν

solem, qui aliquando non erit et opus est manuum eius, non valeant
in radios illius obtueri?

32 6, 11. Ubi igitur nos renovavit per remissionem peccatorum, ³⁵⁶
effecit, ut aliam formam haberemus, animam nempe puerorum
instar, utpote qui nos reformavit.

33 7, 2. Si ergo Dei Filius, qui est Dominus et *iudicaturus est* ⁴¹⁶
vivos et mortuos, passus est, ut plaga ipsius vividos nos redderet, ⁴²⁸
credamus non potuisse Filium Dei pati nisi propter nos. 3. Cruci
vero affixus *aceto ac felle potabatur*. Audite quomodo de hac re
indicia dederint sacerdotes templi. Scripto praecepto: *Qui ieiunium*
non ieiunat, morte exterminabitur, praecepit Dominus, quia et ipse
pro peccatis nostris vas spiritus oblaturus erat in hostiam, ut et
impleretur figura facta in Isaac, qui super altare fuit oblatus. ⁴¹⁴

34 11, 11. Nos descendimus quidem in aquam pleni peccatis ac ⁴⁵⁹
sordibus, emergimus autem fructificantes in corde timorem et in ⁴⁶³
spiritu spem in Iesum habentes. ⁴⁷⁵

35 12, 9. Dicit igitur Moses Iesu filio Nave, hoc nomen ei im-³⁷⁴
ponens, cum mitteret eum exploratorem terrae: *Accipe librum in*
manus tuas et scribe quae dicit Dominus: radicitus excissurum esse
Filium Dei in novissimis diebus omnem domum Amalec. 10. Ecce

32. F 1, 54; MG 2, 741.

34. F 1, 74; MG 2, 760.

33. F 1, 58; MG 2, 744.

35. F 1, 76; MG 2, 764.

Ἰησοῦς, οὐχὶ υἱὸς ἀνθρώπου, ἀλλὰ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, τύπῳ δὲ ἐν σαρκὶ φανερωθεὶς. Ἐπεὶ οὖν μέλλουσιν λέγειν, ὅτι ὁ Χριστὸς υἱὸς ἐστὶν Δαυὶδ, αὐτὸς προφητεύει Δαυὶδ, φοβούμενος καὶ συνίων τὴν πλάνην τῶν ἀμαρτωλῶν· «Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου» [Ps 109, 1] . . . 11. Ἴδε, πῶς Δαυὶδ λέγει αὐτὸν κύριον, καὶ υἱὸν οὐ λέγει.

³⁵⁶ 16, 8. «Οἰκοδομηθήσεται δὲ ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου» [Dn 36
³⁵⁷ 9, 24 sqq?]. προσέχετε δέ, ἵνα ὁ ναὸς τοῦ Κυρίου ἐνδόξως οἰκοδομηθῇ. Πῶς, μάθετε. Λαβόντες τὴν ἄφεσιν τῶν ἀμαρτιῶν καὶ ἐλπίσαντες ἐπὶ τὸ ὄνομα ἐγενόμεθα καινοί, πάλιν ἐξ ἀρχῆς κτιζόμενοι· διὸ ἐν τῷ κατοικητηρίῳ ἡμῶν ἀληθῶς ὁ Θεὸς κατοικεῖ ἐν ἡμῖν.

⁵²⁹ 19, 12. Οὐ ποιήσεις σχίσμα, εἰρηνεύσεις δὲ μαχομένους ³⁷
⁵³⁶ συναγαγών. Ἐξομολογήση ἐπὶ ἀμαρτίαις σου. Οὐ προσήξεις ἐπὶ προσευχῇ ἐν συνειδήσει πονηρᾷ.

S. IGNATIUS ANTIOCHENUS, † 107.

Epistula ad Ephesios.

³⁷ 3, 2. Ἰησοῦς Χριστός, τὸ ἀδιάκριτον ἡμῶν ζῆν, τοῦ Πατρὸς ³⁸
ἡ γνώμη, ὡς καὶ οἱ ἐπίσκοποι, οἱ κατὰ τὰ πέρατα ὀρισθέντες, ἐν Ἰησοῦ Χριστοῦ γνώμη εἰσίν.

³⁷⁶ 7, 2. Εἷς ἱατρός ἐστὶν, σαρκικός τε καὶ πνευματικός, γεν- ³⁹
³⁸⁸ νητὸς καὶ ἀγέννητος, ἐν σαρκὶ γενόμενος Θεός, ἐν θανάτῳ ζωῇ

ursum Iesus, non filius hominis, sed Dei Filius, figura autem in carne manifestatus. Quoniam vero dicturi erant Christum esse filium David, ipse David prophetat, reformidans et intellegens errorem sceleratorum: *Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* . . .

11. Ecce quomodo David eum dominum vocet, et filium non vocet.

³⁵⁶ 16, 8. *Aedificabitur autem in nomine Domini:* attendite, ut ³⁶
³⁵⁷ templum Domini magnifice aedificetur. Quomodo? Discite. Accepta remissione peccatorum et spe habita in nomen Domini facti sumus novi, iterum ab integro creati; ideo in nobis, in domicilio nostro, vere Deus habitat.

⁵²⁹ 19, 12. Non facies dissidium, sed pacem conciliabis conten- ³⁷
⁵³⁶ dentes associans. Confiteberis peccata tua. Non accedes ad orationem in conscientia mala.

³⁷ 3, 2. Iesus Christus, inseparabilis nostra vita, sententia Patris ³⁸
est, ut et episcopi, per tractus terrae constituti, in sententia Iesu Christi sunt.

³⁷⁶ 7, 2. Medicus unus est, et carnalis et spiritualis, genitus et ³⁹
³⁸⁸ ingenitus, in carne existens Deus, in morte vita vera, et ex Maria

ἀληθινή, καὶ ἐκ Μαρίας καὶ ἐκ Θεοῦ, πρῶτον παθητὸς καὶ τότε ἀπαθής, Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Κύριος ἡμῶν.

- 40 9, 1. Ἐργῶν δὲ παροδεύσαντάς τινας ἐκείθεν, ἔχοντας¹⁴¹ κακὴν διδαχὴν· οὓς οὐκ εἰάσατε σπεῖραι εἰς ὑμᾶς, βύσαντες τὰ ὦτα, εἰς τὸ μὴ παραδέξασθαι τὰ σπειρόμενα ὑπ' αὐτῶν, ὡς ὄντες λίθοι ναοῦ Πατρὸς, ἡτοιμασμένοι εἰς οἰκοδομὴν Θεοῦ Πατρὸς, ἀναφερόμενοι εἰς τὰ ὕψη διὰ τῆς μηχανῆς Ἰησοῦ⁴¹⁰ Χριστοῦ, ὃς ἐστὶν σταυρὸς, σχοινίῳ χρώμενοι τῷ Πνεύματι τῷ Ἁγίῳ· ἡ δὲ πίστις ὑμῶν ἀναγωγεὺς ὑμῶν, ἡ δὲ ἀγάπη ὁδὸς ἡ ἀναφέρουσα εἰς Θεόν. 2. Ἐστὲ οὖν καὶ σύνοδοι πάντες,³⁵⁸ θεοφόροι καὶ ναοφόροι, χριστοφόροι, ἁγιοφόροι, κατὰ πάντα κεκοσμημένοι ἐν ταῖς ἐντολαῖς Ἰησοῦ Χριστοῦ.
- 41 16, 1. «Μὴ πλανᾶσθε», ἀδελφοί μου· οἱ οἰκοφθόροι «βα-⁵⁹⁰σιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν» [1 Cor 6, 9]. 2. Εἰ οὖν οἱ κατὰ σάρκα ταῦτα πράσσοντες ἀπέθανον, πόσω μᾶλλον, ἐὰν πίστιν Θεοῦ ἐν κακῇ διδασκαλίᾳ φθείρῃ, ὑπὲρ ἧς Ἰησοῦς Χριστὸς ἐσταυρώθη; Ὁ τοιοῦτος, ῥυπαρὸς γενόμενος, εἰς τὸ πῦρ τὸ⁵⁹² ἄσβεστον χωρήσει, ὁμοίως καὶ ὁ ἀκούων αὐτοῦ.⁵⁹⁴
- 42 18, 2. Ὁ Θεὸς ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐκυφορήθη ὑπὸ³⁷⁴ Μαρίας κατ' οἰκονομίαν Θεοῦ ἐκ σπέρματος μὲν Δαυὶδ, Πνεύ-⁴²⁹ματος δὲ Ἁγίου· ὃς ἐγεννήθη καὶ ἐβαπτίσθη, ἵνα τῷ πάθει τὸ ὕδωρ καθάρσῃ.
- 43 20, 2. Οἱ κατ' ἄνδρα κοινῇ πάντες ἐν χάριτι ἐξ ὀνόματος³⁸ συνέρχεσθε ἐν μιᾷ πίστει καὶ ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ, «τῷ κατὰ³⁷⁵

et ex Deo, primum passibilis et tunc impassibilis, Iesus Christus Dominus noster.

- 40 9, 1. Cognovi autem nonnullos inde transiisse, habentes per-¹⁴¹versam doctrinam; quos non permisistis seminare inter vos, et obturastis aures, ne reciperetis quae ab ipsis sunt disseminata, ut qui lapides situs templi Patris, praeparati in Dei Patris aedificium, sublatis in alta per machinam Iesu Christi, quae est crux, Spiritu⁴¹⁰ Sancto pro fune utentes; fides autem vestra vos sursum trahit, caritas vero via deducens ad Deum. 2. Estis igitur et viae comites³⁵⁸ omnes, deiferi et templiferi, christiferi, sanctiferi, per omnia ornati in praeceptis Iesu Christi.
- 41 16, 1. *Ne erretis, fratres mei: familiarum perturbatores regnum*⁵⁹⁰ *Dei non hereditabunt.* 2. Si autem ii, qui secundum carnem haec operati sunt, morte sunt affecti, quanto magis, si quis fidem Dei prava doctrina corrumpat, pro qua Iesus Christus crucifixus est? Talis, inquinatus factus, in ignem inextinguibilem ibit; similiter⁵⁹² et qui audit ipsum.⁵⁹⁴
- 42 18, 2. Deus noster Iesus Christus in utero gestatus est a Maria³⁷⁴ iuxta dispensationem Dei ex semine quidem David, Spiritu autem⁴²⁹ Sancto; qui natus est et baptizatus, ut passione aquam purificaret.
- 43 20, 2. Vos ad unum omnes nominatim per gratiam convenitis³⁸ in una fide et in uno Iesu Christo, *qui secundum carnem ex genere*³⁷⁵

40. F 1, 220; MG 5, 652.

42. F 1, 226; MG 5, 660.

41. F 1, 226; MG 5, 657.

43. F 1, 230; MG 5, 661.

σάρκα ἐκ γένους Δαυὶδ» [Rom 1, 3], τῷ υἱῷ ἀνθρώπου καὶ
 Υἱῷ Θεοῦ, εἰς τὸ ὑπακούειν ὑμᾶς τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τῷ πρεσβυ-
 510 τερῷ ἀπερισπάστῳ διανοίᾳ, ἕνα ἄρτον κλῶντες, ὃς ἐστὶν φάρ-
 μακον ἀθανασίας, ἀντίδοτος τοῦ μὴ ἀποθανεῖν, ἀλλὰ ζῆν ἐν
 Ἰησοῦ Χριστῷ διὰ παντός.

Epistula ad Magnesios.

39 6, 1. Παραίνῳ, ἐν ὁμονοίᾳ Θεοῦ σπουδάζετε πάντα πράσ- 44
 555 σειν, προκαθημένου τοῦ ἐπισκόπου εἰς τόπον Θεοῦ καὶ τῶν
 πρεσβυτέρων εἰς τόπον συνεδρίου τῶν ἀποστόλων, καὶ τῶν
 διακόνων τῶν ἐμοὶ γλυκυτάτων πεπιστευμένων διακονίαν Ἰησοῦ
 Χριστοῦ, ὃς πρὸ αἰώνων παρὰ Πατρὶ ἦν καὶ ἐν τέλει ἐφάνη.
 103 8, 1. Εἰ μέχρι νῦν κατὰ ἰουδαϊσμὸν ζῶμεν, ὁμολογοῦμεν 45
 425 χάριν μὴ εἰληφέναι. 2. Οἱ γὰρ θειότατοι προφήται κατὰ Χριστὸν
 Ἰησοῦν ἔζησαν. Διὰ τοῦτο καὶ ἐδιώχθησαν, ἐμπνεόμενοι ὑπὸ
 τῆς χάριτος αὐτοῦ, εἰς τὸ πληροφορηθῆναι τοὺς ἀπειθοῦντας,
 161 ὅτι εἰς Θεός ἐστιν, ὃ φανερώσας ἑαυτὸν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ
 374 τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, ὃς ἐστὶν αὐτοῦ Λόγος ἀπὸ σιγῆς προελθὼν,
 12 ὃς κατὰ πάντα εὐηρέστησεν τῷ πέμψαντι αὐτόν. 9, 1. Εἰ οὖν
 οἱ ἐν παλαιοῖς πράγμασιν ἀναστραφέντες εἰς καινότητα ἐλπίδος
 ἦλθον, μηκέτι σαββατίζοντες, ἀλλὰ κατὰ κυριακὴν ζῶντες, ἐν
 ᾗ καὶ ἡ Ζωὴ ἡμῶν ἀνέτειλεν δι' αὐτοῦ καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ,
 ὃ τινες ἄρνοῦνται, δι' οὗ μυστηρίου ἐλάβομεν τὸ πιστεῦν,
 καὶ διὰ τοῦτο ὑπομένομεν, ἵνα εὕρεθῶμεν μαθηταὶ Ἰησοῦ Χρι-
 στοῦ τοῦ μόνου διδασκάλου ἡμῶν. 2. πῶς ἡμεῖς δυνησόμεθα

David filius est hominis et Filius Dei, ut oboediatis episcopo et
 510 *presbyterio mente indivulsa, frangentes panem unum, qui phar-*
macum immortalitatis est, antidotum ne moriamur, sed vivamus
semper in Iesu Christo.

39 6, 1. Hortor, ut in concordia Dei omnia peragere studeatis, 44
 555 episcopo praesidente loco Dei et presbyteris loco senatus apostolici,
 et diaconis mihi suavissimis concreditum habentibus ministerium
 Iesu Christi, qui ante saecula apud Patrem erat et in fine apparuit.
 103 8, 1. Si adhuc iuxta iudaismum vivimus, confitemur nos gratiam 45
 425 non accepisse. 2. Divinissimi namque prophetae iuxta Iesum
 Christum vixerunt. Ob hoc et persecutionem passi sunt, gratia
 ipsius inspirati, ut increduli certi redderentur, quod unus sit Deus,
 161 qui se ipsum manifestaverit per Iesum Christum Filium suum, qui
 374 est Verbum eius e silentio progressum, qui in omnibus ei qui
 12 ipsum miserat complacuit. 9, 1. Si igitur qui in vetere rerum
 ordine degerunt, ad novam spem pervenerunt, non amplius sab-
 batum colentes, sed iuxta dominicam viventes, in qua et vita nostra
 exorta est per ipsum et mortem ipsius (quod quidam negant, per
 quod mysterium fidem accepimus, et propter hoc sustinemus, ut
 inveniamur discipuli Iesu Christi, solius doctoris nostri); 2. quo-

ζῆσαι χωρὶς αὐτοῦ, οὐ καὶ οἱ προφῆται μαθηταὶ ὄντες τῷ πνεύματι ὡς διδάσκαλον αὐτὸν προσεδόκων; Καὶ διὰ τοῦτο, ὃν δικαίως ἀνέμενον, παρῶν ἤγειρεν αὐτοὺς ἐκ νεκρῶν.

- 46 10, 3. Ἀποπὸν ἔστιν Ἰησοῦν Χριστὸν λαλεῖν καὶ ἰουδαΐζειν.¹² Ὁ γὰρ χριστιανισμὸς οὐκ εἰς ἰουδαϊσμὸν ἐπίστευσεν, ἀλλ' ἰουδαϊσμὸς εἰς χριστιανισμόν, εἰς ὃν πᾶσα γλῶσσα πιστεύσασα εἰς Θεὸν συνήχθη.

- 47 11. Θέλω προφυλάσσεσθαι ὑμᾶς, μὴ ἐμπεσεῖν εἰς τὰ ἄγ-²³ κιστρα τῆς κενοδοξίας, ἀλλὰ πεπληροφορηῆσθαι ἐν τῇ γεννήσει²⁷ καὶ τῷ πάθει καὶ τῇ ἀναστάσει τῇ γενομένῃ ἐν καιρῷ τῆς ἡγεμονίας Ποντίου Πιλάτου· πραχθέντα ἀληθῶς καὶ βεβαίως ὑπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν, ἧς ἐκτραπῆναι μηδὲν ὑμῶν γένοιτο.

Epistula ad Trallianos.

- 48 2, 1. Ὅταν γὰρ τῷ ἐπισκόπῳ ὑποτάσσησθε ὡς Ἰησοῦ⁶⁰ Χριστῷ, φαίνεσθέ μοι οὐ κατὰ ἄνθρωπον ζῶντες, ἀλλὰ κατὰ Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν δι' ἡμᾶς ἀποθανόντα, ἵνα πιστεύσαντες εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ τὸ ἀποθανεῖν ἐκφύγητε. 2. Ἀναγκαῖον οὖν ἔστιν, ὥσπερ ποιεῖτε, ἀνεῦ τοῦ ἐπισκόπου μηδὲν πράσσειν ὑμᾶς, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι καὶ τῷ πρεσβυτερίῳ ὡς τοῖς ἀποστόλοις Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν, ἐν ᾧ διάγοντες εὑρεθησόμεθα. 3. Δεῖ δὲ καὶ τοὺς διακόνους ὄντας μυστηρίων⁵⁵⁷ Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ πάντα τρόπον πᾶσιν ἀρέσκειν. Οὐ γὰρ

modo nos poterimus vivere sine ipso, quem etiam prophetae, cum essent spiritu discipuli eius, ut doctorem exspectabant? Et propter hoc is, quem iuste praestolabantur, adveniens suscitavit ipsos ex mortuis.

- 46 10, 3. Absurdum est Iesum Christum profari et iudaizare,¹² christianismus enim non in iudaismum credidit, sed iudaismus in christianismum, in quo omnes, qui credunt in Deum, congregati sunt.

- 47 11. Cautum vobis cupio, ne incidatis in hamos inanis doctrinae,²³ sed ut plene certi reddamini de nativitate et passione et resurrec-²⁷ tione, quae contigit tempore praefecturae Pontii Pilati; quae vere et indubitanter gesta sunt a Iesu Christo, spe nostra, a qua averti nemini vestrum accidat.

- 48 2, 1. Cum enim episcopo subiecti sitis ut Iesu Christo, videmini⁶⁰ mihi non secundum hominem, sed secundum Iesum Christum vivere, qui propter nos mortuus est, ut credentes in mortem ipsius mortem effugiatis. 2. Necessarium itaque est, quemadmodum facitis, ut sine episcopo nihil agatis, sed et presbyterio subditi sitis ut apostolis Iesu Christi, spei nostrae, in quo conversantes inveniemur. 3. Oportet autem et diaconos, qui sunt ministri my-⁵⁵⁷ steriorum Iesu Christi, omni modo omnibus placere; non enim

46. F 1, 238; MG 5, 672.

48. F 1, 242; MG 5, 676.

47. F 1, 238; MG 5, 672.

βρωμάτων καὶ ποτῶν εἰσιν διάκονοι, ἀλλ' ἐκκλησίας Θεοῦ ὑπηρεταί. Δέον οὖν αὐτοὺς φυλάσσεσθαι τὰ ἐγκλήματα ὡς πῦρ.

³⁹ 3, 1. Ὅμοίως πάντες ἐντρεπέσθωσαν τοὺς διακόνους ὡς ⁴⁹
⁶⁰ 555 Ἰησοῦν Χριστόν, ὡς καὶ τὸν ἐπίσκοπον ὄντα τύπον τοῦ Πατρὸς, τοὺς δὲ πρεσβυτέρους ὡς συνέδριον Θεοῦ καὶ ὡς σύνδεσμον ἀποστόλων. Χωρὶς τούτων ἐκκλησία οὐ καλεῖται.

³⁹ 7, 2. Ὁ ἐντὸς θυσιαστηρίου ὢν καθαρὸς ἐστίν· ὁ δὲ ἐκτὸς ⁵⁰
⁵⁵⁵ θυσιαστηρίου ὢν οὐ καθαρὸς ἐστίν· τοῦτ' ἐστίν, ὁ χωρὶς ἐπισκόπου καὶ πρεσβυτερίου καὶ διακόνων πράσσων τι, οὗτος οὐ καθαρὸς ἐστίν τῇ συνειδήσει.

²³ 9, 1. Κωφώθητε οὖν, ὅταν ὑμῖν χωρὶς Ἰησοῦ Χριστοῦ λαλῇ ⁵¹
³⁷⁶ 377 τις, τοῦ ἐκ γένους Δαυὶδ, τοῦ ἐκ Μαρίας, ὃς ἀληθῶς ἐγεννήθη, ἔφαγέν τε καὶ ἔπιεν, ἀληθῶς ἐδιώχθη ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, ἀληθῶς ἐσταυρώθη καὶ ἀπέθανεν, βλεπόντων τῶν ἐπουρανίων ⁵¹
²⁷ καὶ ἐπιγείων καὶ ὑποχθονίων· 2. ὃς καὶ ἀληθῶς ἠγέρθη ἀπὸ νεκρῶν, ἐγείραντος αὐτὸν τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ.

Epistula ad Romanos.

⁵⁸ *Inscr.* Ἰγνάτιος, ὁ καὶ Θεοφόρος, τῇ ἡλεμένη ἐν μεγα- ⁵²
λειότητι Πατρὸς ὑψίστου καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ μόνου Υἱοῦ αὐτοῦ ἐκκλησίᾳ ἡγαπημένη καὶ πεφωτισμένη ἐν θελήματι τοῦ θελήσαντος τὰ πάντα ἃ ἐστίν, κατὰ ἀγάπην Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ⁵¹
³⁷⁴ Θεοῦ ἡμῶν, ἣτις καὶ προκάθηται ἐν τόπῳ χωρίου Ῥωμαίων,

ciborum et potuum diaconi sunt, sed ecclesiae Dei ministri. Oportet igitur, ut sibi caveant a criminibus tamquam ab igne.

³⁹ 3, 1. Cuncti similiter revereantur diaconos ut Iesum Christum, ⁴⁹
⁶⁰ sicut et episcopum, qui est typus Patris, presbyteros autem ut ⁵¹
⁵⁵⁵ senatum Dei et concilium apostolorum: sine his ecclesia non vocatur.

³⁹ 7, 2. Qui intra altare est, mundus est; qui vero extra altare ⁵⁰
⁵⁵⁵ est, non est mundus; hoc est, qui sine episcopo et presbyterio et diaconis quidpiam agit, is non est mundus in conscientia.

²³ 9, 1. Obturate igitur aures vestras, cum vobis quispiam loquitur ⁵¹
³⁷⁶ sine Iesu Christo, qui ex genere David, qui ex Maria, qui vere ⁵¹
³⁷⁷ natus est, edit et bibit, vere persecutionem passus est sub Pontio Pilato, vere crucifixus et mortuus est, videntibus caelestibus et ⁵¹
²⁷ terrestribus et subterraneis; 2. qui et vere resurrexit a mortuis, resuscitante ipsum Patre ipsius.

⁵⁸ *Inscr.* Ignatius, qui et Theophorus, ecclesiae misericordiam ⁵²
consecutae in magnificentia Patris altissimi et Iesu Christi, Filii eius unici; ecclesiae dilectae et illuminatae voluntate eius qui vult omnia quae sunt secundum caritatem Iesu Christi Dei nostri; quae ⁵¹
³⁷⁴ etiam praesidet in loco regionis Romanorum, digna Deo, digna

ἀξιόθεος, ἀξιοπρεπής, ἀξιομακάριστος, ἀξίεπαινος, ἀξιοεπί-
τευκτος, ἀξιοάγνος καὶ προκαθημένη τῆς ἀγάπης, χριστόνομος,
πατρώνυμος, ἣν καὶ ἀσπάζομαι ἐν ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ,
Υἱοῦ Πατρὸς.

- 53 3, 1. Οὐδέποτε ἐβασκάνατε οὐδενί, ἄλλους ἐδιδάξατε. Ἐγὼ⁵⁸
δὲ θέλω, ἵνα κακέϊνα βέβαια ᾦ, ἃ μαθητεύοντες ἐντέλλεσθε.
2. Μόνον μοι δύναμιν αἰτεῖσθε ἔσωθέν τε καὶ ἔξωθεν, ἵνα μὴ³²⁶
μόνον λέγω, ἀλλὰ καὶ θέλω, ἵνα μὴ μόνον λέγωμαι χριστιανός,
ἀλλὰ καὶ εὔρεθῶ. Ἐὰν γὰρ εὔρεθῶ, καὶ λέγεσθαι δύναμαι,
καὶ τότε πιστὸς εἶναι, ὅταν κόσμῳ μὴ φαίνωμαι.
- 54 4, 3. Οὐχ ὡς Πέτρος καὶ Παῦλος διατάσσομαι ὑμῖν· ἐκεῖνοι⁵⁶
ἀπόστολοι, ἐγὼ κατάκριτος· ἐκεῖνοι ἐλεύθεροι, ἐγὼ δὲ μέχρι
νῦν δοῦλος. Ἄλλ' ἐὰν πάθω, ἀπελεύθερος γενήσομαι Ἰησοῦ
Χριστοῦ καὶ ἀναστήσομαι ἐν αὐτῷ ἐλεύθερος. Νῦν μανθάνω
δεδεμένος μηδὲν ἐπιθυμεῖν.
- 55 9, 1. Μνημονεύετε ἐν τῇ προσευχῇ ὑμῶν τῆς ἐν Συρίᾳ⁵⁸
ἐκκλησίας, ἣτις ἀντὶ ἐμοῦ ποιμένη τῷ Θεῷ χρῆται. Μόνος αὐτὴν
Ἰησοῦς Χριστὸς ἐπισκοπήσει καὶ ἡ ὑμῶν ἀγάπη.

Epistula ad Philadelphenses.

- 56 3, 2. Ὅσοι γὰρ Θεοῦ εἰσιν καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὗτοι μετὰ⁵⁰
τοῦ ἐπισκόπου εἰσίν· καὶ ὅσοι ἂν μετανοήσαντες ἔλθωσιν ἐπὶ⁶⁰
τὴν ἐνότητα τῆς ἐκκλησίας, καὶ οὗτοι Θεοῦ ἔσσονται, ἵνα ᾧσιν
κατὰ Ἰησοῦν Χριστὸν ζῶντες. 3. «Μὴ πλανᾶσθε», ἀδελφοί⁴⁷

decore, digna quae beata praedicetur, digna laude, digna quae
voti compos fiat, digne casta et universo caritatis coetui praesidens,
Christi legem habens, Patris nomine insignita, quam et saluto in
nomine Iesu Christi, Filii Patris.

- 53 3, 1. Nemini umquam invidistis, alios docuistis. Ego vero illa⁵⁸
quoque firma esse volo, quae docetis et praecipitis. 2. Vires tantum³²⁶
mihi et internas et externas petite, ut non solum loquar, sed et
velim, ut non solum dicar christianus, sed et inveniar. Si enim
inventus fuero, etiam dici potero christianus, et tunc fidelis esse
valebo, cum mundo amplius non apparebo.
- 54 4, 3. Non ut Petrus et Paulus vobis praecipio; illi apostoli,⁵⁶
ego condemnatus; illi liberi, ego usque nunc servus. Sed si patiar,
libertus fiam Iesu Christi et in ipso resurgam liber. Nunc vinctus
disco nihil concupiscere.
- 55 9, 1. Memores estote in precibus vestris ecclesiae Syriae, quae⁵⁸
mei loco Deo pastore utitur. Solus Iesus Christus illam vice
episcopi reget atque vestra caritas.
- 56 3, 2. Quotquot enim Dei et Iesu Christi sunt, hi sunt cum⁵⁰
episcopo; et quotquot paenitentia ducti redierint ad unitatem⁶⁰
ecclesiae, et hi Dei erunt, ut secundum Iesum Christum vivant.

53. F 1, 254; MG 5, 688.

55. F 1, 262; MG 5, 696.

54. F 1, 256; MG 5, 689.

56. F 1, 266; MG 5, 700.

μου· εἴ τις σχίζοντι ἀκολουθεῖ, «βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομεῖ» [1 Cor 6, 9 sq]· εἴ τις ἐν ἀλλοτρίᾳ γνώμῃ περιπατεῖ, οὗτος τῷ πάθει οὐ συγκατατίθεται.

485 4. Σπουδάσατε οὖν μὴ εὐχαριστίᾳ χρῆσθαι· μία γὰρ σὰρξ
511 τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἐν ποτήριον εἰς ἔνωσιν
39 τοῦ αἵματος αὐτοῦ, ἐν θυσιαστήριον, ὡς εἰς ἐπίσκοπος ἅμα
τῷ πρεσβυτερίῳ καὶ διακόνοις, τοῖς συνδούλοις μου· ἵνα, ὃ
ἐὰν πράσσητε, κατὰ Θεὸν πράσσητε.

13 5. 1. Ἡ προσευχὴ ὑμῶν εἰς Θεὸν με ἀπαρτίσει, ἵνα ἐν 57
ψῇ κλήρῳ ἡλεήθην ἐπιτύχω, προσφυγῶν τῷ εὐαγγελίῳ ὡς σαρκὶ
425 Ἰησοῦ καὶ τοῖς ἀποστόλοις ὡς πρεσβυτερίῳ ἐκκλησίας. 2 Καὶ
8 τοὺς προφῆτας δὲ ἀγαπῶμεν, διὰ τὸ καὶ αὐτοὺς εἰς τὸ εὐαγ-
γέλιον κατηγγελκέναι καὶ εἰς αὐτὸν ἐλπίζειν καὶ αὐτὸν ἀναμένειν,
ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσώθησαν, ἐν ἐνότητι Ἰησοῦ Χριστοῦ
ὄντες, ἀξιαγάπητοι καὶ ἀξιοθαύμαστοι ἅγιοι, ὑπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ
μεμαρτυρημένοι· καὶ συνηριθμημένοι ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τῆς κοινῆς
ἐλπίδος.

20 7. 1. Εἰ γὰρ καὶ κατὰ σάρκα μέ τινες ἠθέλησαν πλανῆσαι, 58
ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα οὐ πλανᾶται ἀπὸ Θεοῦ ὄν. «Οἶδεν γὰρ πόθεν
ἔρχεται καὶ ποῦ ὑπάγει» [Io 3, 8], καὶ τὰ κρυπτὰ ἐλέγχει.

522 8. 1. Οὐ δὲ μερισμός ἐστιν καὶ ὀργή, Θεὸς οὐ κατοικεῖ. 59
Πᾶσιν οὖν μετανοοῦσιν ἀφίει ὁ Κύριος, ἐὰν μετανοήσωσιν εἰς
ἐνότητα Θεοῦ καὶ συνέδριον τοῦ ἐπισκόπου.

47 3. *Ne erretis, fratres mei: si quis schisma facientem sectatur, regni
divini hereditatem non consequitur; si quis ambulat in aliena
doctrina, cum passione non communicat.*

485 4. Studeatis igitur una eucharistia uti: una enim est caro
511 Domini nostri Iesu Christi, et unus calix in unitatem sanguinis
39 ipsius, unum altare, sicut unus episcopus cum presbyterio et dia-
conis, conservis meis; ut, quod faciatis, secundum Deum faciatis.

13 5. 1. Oratio vestra ad Deum me perficiet, ut sorte per miseri- 57
cordiam mihi assignata potiar, confugiens ad evangelium tamquam
ad carnem Iesu, et ad apostolos tamquam ad ecclesiae pres-
425 byterium. 2. Sed et prophetas diligamus, quia et ipsi evangelium
8 annuntiaverint, et in Christum speraverint et ipsum exspectaverint,
per quem et credentes salutem consecuti sunt, Iesu Christo uniti,
sancti amore et admiratione digni, a Iesu Christo testimonium
adepti et connumerati in evangelio spei communis.

20 7. 1. Quamquam enim nonnulli secundum carnem me decipere 58
voluerunt, Spiritus tamen non decipitur a Deo ortus. *Novit enim
unde veniat et quo vadat*, et secreta coarguit.

522 8. 1. Ubi autem divisio est et ira, ibi Deus non habitat. Omni- 59
bus igitur paenitentibus remittit Deus, si se convertant ad unionem
cum Deo et ad communionem cum episcopo.

57. F 1, 266; MG 5, 700.

58. F 1, 268; MG 5, 701.

59. F 1, 270; MG 5, 704.

- 60 8, 2. Ἐπεὶ ἤκουσά τινων λεγόντων ὅτι, ἐὰν μὴ ἐν τοῖς¹³
ἀρχείοις εὕρω, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ, οὐ πιστεύω· καὶ λέγοντός¹⁶
μου αὐτοῖς, ὅτι γέγραπται, ἀπεκρίθησάν μοι, ὅτι πρόκειται. Ἐμοὶ
δὲ ἀρχεῖά ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός.
- 61 9, 1. Καλοὶ καὶ οἱ ἱερεῖς, κρεῖσσον δὲ ὁ ἀρχιερεὺς ὁ πεπι-⁴²⁴
στευμένος τὰ ἅγια τῶν ἁγίων, ὃς μόνος πεπίστευται τὰ κρυπτὰ
τοῦ Θεοῦ· αὐτὸς ὢν θύρα τοῦ Πατρός, δι' ἧς εἰσέρχονται¹¹
Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ καὶ οἱ προφῆται καὶ οἱ ἀπό-⁴²⁵
στολοι καὶ ἡ ἐκκλησία. Πάντα ταῦτα εἰς ἐνότητα Θεοῦ.
2. Ἐξαίρετον δέ τι ἔχει τὸ εὐαγγέλιον, τὴν παρουσίαν τοῦ²⁴
Σωτῆρος, Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ πάθος αὐτοῦ καὶ
τὴν ἀνάστασιν. Οἱ γὰρ ἀγαπητοὶ προφῆται κατήγγειλαν εἰς⁸
αὐτόν· τὸ δὲ εὐαγγέλιον ἀπάρτισμά ἐστιν ἀφθαρσίας.

Epistula ad Smyrnaeos.

- 62 1, 1. Δοξάζω Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Θεὸν τὸν οὕτως ὑμᾶς³⁸
σοφίσαντα· ἐνόησα γὰρ ὑμᾶς κατηρτισμένους ἐν ἀκινήτῳ πίστει,
ὥσπερ καθηλωμένους ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ
σαρκί τε καὶ πνεύματι καὶ ἡδρασμένους ἐν ἀγάπῃ ἐν τῷ αἵματι
Χριστοῦ, πεπληροφορημένους εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν, ἀληθῶς³⁷⁶
ὄντα «ἐκ γένους Δαυὶδ κατὰ σάρκα» [Rom 1, 3], Υἱὸν Θεοῦ³⁷⁵
κατὰ θέλημα καὶ δύναμιν Θεοῦ, γεγεννημένον ἀληθῶς ἐκ παρ-³⁷⁷
θένου, βεβαπτισμένον ὑπὸ Ἰωάννου, ἵνα «πληρωθῇ πᾶσα δικαιο-
-
- 60 8, 2. Cum audirem quosdam dicentes: «Nisi invenero in¹³
archivis, hoc est in evangelio, non credo»; et dicente me ipsis,¹⁶
quod scriptum est, responderunt mihi hoc esse demonstrandum.
Mihi vero archiva Iesus Christus.
- 61 9, 1. Boni quidem sunt sacerdotes, praestantior autem est⁴²⁴
summus pontifex, cui credita sunt sancta sanctorum, cui soli se-
creta Dei sunt tradita; qui ipse est ianua Patris, per quam in-¹¹
grediuntur Abraham et Isaac et Iacob et prophetae et apostoli et⁴²⁵
ecclesia. Omnia haec ad unionem cum Deo. 2. Eximium autem²⁴
quidquam habet evangelium, nimirum adventum Salvatoris, Domini
nostri Iesu Christi, passionem ipsius ac resurrectionem. Dilecti⁸
namque prophetae annuntiaverunt eum; evangelium vero est per-
fectio vitae aeternae.
- 62 1, 1. Glorifico Iesum Christum Deum, qui vos adeo sapientes³⁸
reddidit; observavi enim perfectos vos esse in fide immobili, ut
clavis affixos cruci Domini Iesu Christi quoad carnem et animam,
et stabilitos in caritate per sanguinem Christi, plena firmaque fide³⁷⁶
credentes in Dominum nostrum vere oriundum *ex genere David*
secundum carnem, Filium Dei secundum voluntatem et potentiam³⁷⁵
Dei, natum vere ex virgine, baptizatum a Ioanne, ut *impletetur*³⁷⁷

419 σύνη ὑπ' αὐτοῦ» [Mt 3, 15]. 2. ἀληθῶς ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου
καὶ Ἡρώδου τετραρχοῦ καθηλωμένον ὑπὲρ ἡμῶν ἐν σαρκί, ἀφ'
35 οὗ καρποῦ ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ θεομακαρίστου αὐτοῦ πάθους, ἵνα
«ἄρη σύσσημον» [Is 5, 26] εἰς τοὺς αἰῶνας διὰ τῆς ἀναστάσεως
εἰς τοὺς ἁγίους καὶ πιστοὺς αὐτοῦ, εἴτε ἐν Ἰουδαίοις εἴτε ἐν
ἔθνεσιν, ἐν ἐνὶ σώματι τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ.

400 2. Ταῦτα γὰρ πάντα ἔπαθεν δι' ἡμᾶς, ἵνα σωθῶμεν· καὶ 63
376
27 ἀληθῶς ἔπαθεν, ὡς καὶ ἀληθῶς ἀνέστησεν ἑαυτὸν, οὐχ ὥσπερ
ἄπιστοί τινες λέγουσιν, τὸ δοκεῖν αὐτὸν πεπονθέναι, αὐτοὶ τὸ
δοκεῖν ὄντες· καὶ καθὼς φρονοῦσιν, καὶ συμβήσεται αὐτοῖς,
οὓσιν ἄσωμάτοις καὶ δαιμονικοῖς.

3, 1. Ἐγὼ γὰρ καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐν σαρκὶ αὐτὸν
οἶδα καὶ πιστεύω ὄντα. 2. Καὶ ὅτε πρὸς τοὺς περὶ Πέτρον
19 ἦλθεν, ἔφη αὐτοῖς· «Λάβετε, ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι
οὐκ εἰμὶ δαιμόνιον ἄσώματον» [cf Lc 24, 39]. Καὶ εὐθὺς αὐτοῦ
ἦσαντο καὶ ἐπίστευσαν, κραθέντες τῇ σαρκὶ αὐτοῦ καὶ τῷ
31 πνεύματι. Διὰ τοῦτο καὶ θανάτου κατεφρόνησαν, ἠύρέθησαν
δὲ ὑπὲρ θάνατον. 3. Μετὰ δὲ τὴν ἀνάστασιν συνέφαγεν αὐτοῖς
καὶ συνέπιεν ὡς σαρκικός, καίπερ πνευματικῶς ἠνωμένος τῷ
Πατρί.

485 7, 1. Εὐχαριστίας καὶ προσευχῆς ἀπέχονται [haeretici docetae], 64
διὰ τὸ μὴ ὁμολογεῖν τὴν εὐχαριστίαν σάρκα εἶναι τοῦ Σωτῆρος
ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν παθοῦσαν,

419 *ab eo omnis iustitia*; 2. vere sub Pontio Pilato et Herode tetrarcha
clavis confixum pro nobis in carne (ex cuius fructu nos sumus, e
35 divine beata passione eius) ut per resurrectionem suam in saecula
elevet vexillum pro sanctis et fidelibus suis, sive in Iudaeis sive
in gentibus, in uno corpore ecclesiae suae.

400 2. Omnia autem haec passus est propter nos, ut salutem con- 63
376
27 sequeremur; et vere passus est, ut et vere se ipsum resuscitavit;
non, ut quidam infideles dicunt, secundum apparentiam eum passum
esse, ipsi secundum apparentiam existentes; et quemadmodum
sapiunt, sic et continget iis, quippe qui sint sine corpore et instar
daemoniorum.

3, 1. Ego enim scio, et post resurrectionem eum in carne
fuisse, et credo eum adhuc in carne esse. 2. Et quando ad Petrum
19 et socios eius venit, dixit iis: *Apprehendite, palpite me et videte,*
quod non sim daemonium incorporale. Et confestim ipsum tetigerunt
31 et crediderunt, commixti carne eius et spiritu. Propter hoc etiam
mortem contempserunt et mortis sunt inventi victores. 3. Post
resurrectionem autem cum illis comedit et bibit ut carnalis, quamvis
spiritualiter unitus esset Patri.

485 7, 1. Ab eucharistia et oratione abstinēt [haeretici docetae], eo 64
quod non confitentur eucharistiam carnem esse Salvatoris nostri
Iesu Christi, quae pro peccatis nostris passa est, quamque Pater

ἦν τῇ χρηστότητι ὁ Πατήρ ἡγείρεν. Οἱ οὖν ἀντιλέγοντες τῇ
 δωρεᾷ τοῦ Θεοῦ συζητοῦντες ἀποθνήσκουσιν. Συνέφερεν δὲ
 αὐτοῖς ἀγαπᾶν, ἵνα καὶ ἀναστῶσιν.

- 65 8. 1. Πάντες τῷ ἐπισκόπῳ ἀκολουθεῖτε, ὡς Ἰησοῦς Χριστὸς ³⁹
 τῷ Πατρί, καὶ τῷ πρεσβυτερίῳ ὡς τοῖς ἀποστόλοις· τοὺς δὲ ⁶⁰
 διακόνους ἐντρέπεσθε ὡς Θεοῦ ἐντολὴν. Μηδεὶς χωρὶς τοῦ
 ἐπισκόπου τι πρᾶστέω τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἐκκλησίαν.
 Ἐκείνη βεβαία εὐχαριστία ἡγείσθω, ἣ ὑπὸ ἐπίσκοπον οὐσα ἡ ⁴⁹⁹
 ψ ἂν αὐτὸς ἐπιτρέψῃ. 2. Ὅπου ἂν φανῇ ὁ ἐπίσκοπος, ἐκεῖ
 τὸ πλήθος ἔστω, ὥσπερ ὅπου ἂν ᾖ Χριστὸς Ἰησοῦς, ἐκεῖ ἡ
 καθολικὴ ἐκκλησία. Οὐκ ἔξόν ἐστιν χωρὶς τοῦ ἐπισκόπου οὔτε ⁴⁶⁷
 βαπτίζειν οὔτε ἀγάπην ποιεῖν· ἀλλ' ὁ ἂν ἐκεῖνος δοκιμάσῃ,
 τοῦτο καὶ τῷ Θεῷ εὐάρεστον, ἵνα ἀσφαλὲς ᾖ καὶ βέβαιον πᾶν
 ὃ πρᾶσσεται.

Epistula ad Polycarpum.

- 66 3, 2. Τὸν ὑπὲρ καιρὸν προσδόκα, τὸν ἄχρονον, τὸν ἀόρατον, ⁴⁰⁰
 τὸν δι' ἡμᾶς ὁρατόν, τὸν ἀψηλάφητον, τὸν ἀπαθῆ, τὸν δι'
 ἡμᾶς παθητόν, τὸν κατὰ πάντα τρόπον δι' ἡμᾶς ὑπομείναντα. ⁴¹⁰
 67 5, 1. Ταῖς ἀδελφαῖς μου προσλάλει, ἀγαπᾶν τὸν Κύριον ⁵⁸²
 καὶ τοῖς συμβίοις ἀρκεῖσθαι σαρκὶ καὶ πνεύματι. Ὅμοίως καὶ τοῖς
 ἀδελφοῖς μου παράγγελλε ἐν ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, «ἀγαπᾶν
 τὰς συμβίους ὡς ὁ Κύριος τὴν ἐκκλησίαν» [Eph 5, 25 29].
 2. Εἴ τις δύναται ἐν ἀγνεΐᾳ μένειν εἰς τιμὴν τῆς σαρκὸς τοῦ
 Κυρίου, ἐν ἀκαυχησίᾳ μενέτω. Ἐὰν καυχῇσθαι, ἀπώλετο, καὶ

benignitate sua resuscitavit. Qui ergo contradicunt dono Dei alter-
 cantes moriuntur. Melius autem esset illis diligere, ut et resurgerent.

- 65 8, 1. Omnes episcopo obtemperate ut Iesus Christus Patri, et ³⁹
 presbyterio ut apostolis; diaconos autem revereamini ut Dei man- ⁶⁰
 datum. Separatim ab epi c po nemo quidquam faciat eorum quae
 ad ecclesiam spectant. Valida eucharistia habeatur illa, quae sub ⁴⁹⁹
 episcopo peragitur, vel sub eo cui ipse concesserit. 2. Ubi com-
 paruerit episcopus, ibi et multitudo sit, quemadmodum, ubi fuerit
 Christus Iesus, ibi catholica est ecclesia. Non licet sine episcopo ⁴⁶⁷
 neque baptizare neque agapen celebrare; sed quodcumque ille
 probaverit, hoc et Deo est beneplacitum, ut firmum et validum
 sit omne quod peragitur.
 66 3, 2. Eum, qui ultra tempus est, exspecta, intemporealem, in- ⁴⁰⁰
 visibilem, propter nos visibilem, impalpabilem, impatibilem, propter
 nos patibilem, qui omni modo propter nos sustinuit. ⁴¹⁰
 67 5, 1. Sororibus meis dicito, ut Dominum ament et maritis ⁵⁸²
 contentae sint carne ac spiritu. Similiter et fratribus meis manda
 in nomine Iesu Christi, ut *diligant coniuges suas sicut Dominus*
ecclesiam. 2. Si quis potest in castitate manere ad honorem carnis
 Domini, in humilitate maneat. Si glorietur, perit, et si se maiorem

- 570 ἔαν γνωσθῇ πλέον τοῦ ἐπισκόπου, ἔφθαρται. Πρέπει δὲ τοῖς
γαμοῦσι καὶ ταῖς γαμουμέναις μετὰ γνώμης τοῦ ἐπισκόπου τὴν
ἔνωσιν ποιῆσθαι, ἵνα ὁ γάμος ἡ κατὰ Κύριον καὶ μὴ κατ'
ἐπιθυμίαν. Πάντα εἰς τιμὴν Θεοῦ γινέσθω.
366 6, 2. Ἀρέσκετε ὡς στρατεύεσθε, ἀφ' οὗ καὶ τὰ ὀψώνια 68
κομίζεσθε· μὴ τις ὑμῶν δεσέρτωρ εὔρεθῇ. Τὸ βάπτισμα ὑμῶν
μένετω ὡς ὄπλα, ἡ πίστις ὡς περικεφαλαία, ἡ ἀγάπη ὡς δόρυ,
ἡ ὑπομονὴ ὡς πανοπλία· τὰ δεπόσιτα ὑμῶν τὰ ἔργα ὑμῶν,
ἵνα τὰ ἄκκεπτα ὑμῶν ἄξια κομίσησθε. Μακροθυμήσατε οὖν
μετ' ἀλλήλων ἐν πραότητι, ὡς ὁ Θεὸς μεθ' ὑμῶν.

S. Ignatii martyrium colbertinum.

- 374 2, 4. Τραϊανὸς εἶπεν· Καὶ τίς ἐστὶν θεοφόρος; Ἰγνάτιος ἀπ- 69
εκρίνατο· Ὁ Χριστὸν ἔχων ἐν στέρνοισι. Τραϊανὸς εἶπεν· Ἡμεῖς
οὖν σοι δοκοῦμεν κατὰ νοὺν μὴ ἔχειν θεοὺς, οἷς καὶ χρώμεθα
συμμάχοις πρὸς τοὺς πολεμίους; Ἰγνάτιος εἶπεν· Τὰ δαιμόνια
τῶν ἐθνῶν θεοὺς προσαγορεύεις πλανώμενος· εἷς γὰρ ἐστὶν
Θεός, «ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ
πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς» [Ps 145, 6], καὶ εἷς Χριστὸς Ἰησοῦς, ὁ Υἱὸς
αὐτοῦ ὁ μονογενής, οὗ τῆς φιλίας ὀναίμην. 5. Τραϊανὸς εἶπεν·
Τὸν σταυρωθέντα λέγεις ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου; Ἰγνάτιος εἶπεν·
413 Τὸν ἀνασταυρώσαντα τὴν ἁμαρτίαν μετὰ τοῦ ταύτης εὔρετο 68
καὶ πᾶσαν καταδικάσαντα δαιμονικὴν κακίαν ὑπὸ τοὺς πόδας
τῶν αὐτὸν ἐν καρδίᾳ φορούντων. 6. Τραϊανὸς εἶπεν· Σὺ οὖν
ἐν ἑαυτῷ φέρεις τὸν Χριστόν; Ἰγνάτιος εἶπεν· Ναί· γέγραπται
γάρ· «Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω» [2 Cor 6, 16].

- 570 episcopo censeat, interiit. Decet vero, ut sponsi et sponsae de
sententia episcopi coniugium faciant, ut nuptiae secundum Dominum
sint, non secundum cupiditatem. Omnia ad honorem Dei fiant.
366 6, 2. Placete illi, cui militatis, a quo et stipendia fertis; nemo 68
vestrum desertor inveniatur. Baptismus vester maneat velut arma,
fides ut galea, caritas ut hasta, patientia ut tota armatura; deposita
vestra sint opera vestra, ut accepta vestra digne reportetis. Longani-
mes igitur estote alter ad alterum in mansuetudine, ut et Deus erga vos.
374 2, 4. At Traianus: Quis est, ait, gestator Dei? Ignatius respon- 69
dit: Is qui habet Christum in pectore. Tum Traianus: Annon vide-
mur tibi, inquit, et nos in animo gestare deos nostros, quibus adversus
hostes adiutoribus utimur? Ignatius respondit: Daemonia gentium
errans vocas deos; est enim unus Deus, qui caelum et terram et mare
et omnia quae sunt in iis fecit; et unus Christus Iesus, Filius eius uni-
genitus, cuius amicitia utinam fruar! 5. Traianus dixit: Illum dicis,
413 qui sub Pontio Pilato crucifixus est? Ignatius respondit: Eum, qui in
crucem sustulit peccatum cum eius inventore et omnem daemonia-
cam malitiam damnans subiecit pedibus eorum, qui ipsum in corde
gerunt. 6. At Traianus: Ergo, ait, geris in te Christum? Ignatius
respondit: Immo; scriptum enim est: *Habitabo et ambulabo inter eos.*

- 70 6, 5. Μόνα γὰρ τὰ τραχύτερα τῶν ἀγίων αὐτοῦ λειψάνων ²⁸⁵
 περιελείφθη, ἅτινα εἰς τὴν Ἀντιόχειαν ἀπεκομίσθη καὶ ἐν ληνῷ
 κατετέθη, θησαυρὸς ἀτίμητος, ὑπὸ τῆς ἐν τῷ μάρτυρι χάριτος
 τῇ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ καταλειφθέντα.

S. POLYCARPUS, 70(?)—156.

Epistula ad Philippenses, paulo post 107.

- 71 2, 3 . . . μνημονεύοντες δὲ ὧν εἶπεν ὁ Κύριος διδάσκων· ¹⁷
 «Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθήτε· ἀφίετε, καὶ ἀφεθήσεται ὑμῖν· ¹⁹
 ἐλεάτε, ἵνα ἐλεηθῇτε· ὧς μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν»
 [Mt 7, 1 2; Lc 6, 36—38]· καὶ ὅτι «μακάριοι οἱ πτωχοὶ καὶ οἱ
 διωκόμενοι ἕνεκεν δικαιοσύνης, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία
 τοῦ Θεοῦ» [Lc 6, 20; Mt 5, 3 10].
- 72 3, 2. Ἀπὼν [Παῦλος] ὑμῖν ἔγραψεν ἐπιστολάς, εἰς ἃς ἂν ἐγκύπ- ²³⁸
 τητε, δυνηθήσεσθε οἰκοδομεῖσθαι εἰς τὴν δοθείσαν ὑμῖν πίστιν·
 3. «ἥτις ἐστὶν μήτηρ πάντων ἡμῶν» [Gal 4, 26], ἐπακολουθούσης
 τῆς ἐλπίδος, προαγωγούσης τῆς ἀγάπης τῆς εἰς Θεὸν καὶ Χριστὸν καὶ
 εἰς τὸν πλησίον. Ἐὰν γάρ τις τούτων ἐντὸς ἧ, πεπλήρωκεν ἐντολὴν
 δικαιοσύνης· ὁ γὰρ ἔχων ἀγάπην μακρὰν ἐστὶν πάσης ἁμαρτίας.
- 73 6, 1. Καὶ οἱ πρεσβύτεροι δὲ εὐσπλαγχοι, εἰς πάντας ἐλεή- ⁶¹
 μονες, . . . μὴ ἀπότομοι ἐν κρίσει, εἰδότες ὅτι πάντες ὀφείλονται ⁵²²
 ἔσμεν ἁμαρτίας. ⁵⁴⁵
- 74 7, 1. «Πᾶς γὰρ ὃς ἂν μὴ ὁμολογῇ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν ⁴¹⁰
 σαρκὶ ἐληλυθέναι, ἀντίχριστός ἐστιν» [1 Io 4, 2 3]· καὶ ὃς ἂν

- 70 6, 5. Solae duriores sanctorum eius reliquiarum partes relictæ ²⁸⁵
 et Antiochiam ablatae sunt atque in capsâ depositae, ut thesaurus
 inaeestimabilis, ob martyris gratiam sanctae ecclesiae relictæ.
- 71 2, 3. Memores [estote] eorum, quae dixit Dominus docens: *Nolite* ¹⁷
iudicare, ne iudicemini; dimittite, et dimittetur vobis; miseremini, ¹⁹
ut misericordiam consequamini; qua mensura mensi fueritis, re-
metietur vobis; et: Beati pauperes et qui persecutionem patiuntur,
quoniam ipsorum est regnum Dei.
- 72 3, 2. Absens [Paulus] vobis scripsit epistulas, in quas si intuea- ²³⁸
 mini, aedificari poteritis in fide, quae vobis est data; 3. *quae est*
mater omnium nostrum, subsequente spe, praecedente caritate in
 Deum et in Christum et in proximum. Si quis enim intra haec
 fuerit, mandatum iustitiae implevit; nam qui caritatem habet, longe
 est ab omni peccato.
- 73 6, 1. Presbyteri sint ad commiserationem proni, misericordes ⁶¹
 erga cunctos, . . . non severi nimium in iudicio, scientes nos ⁵²²
 omnes debitores esse peccati. ⁵⁴⁵
- 74 7, 1. *Omnis enim qui non confessus fuerit Iesum Christum* ⁴¹⁰
in carne venisse, antichristus est; et qui non confessus fuerit testi-

70. F 2, 284; MG 5, 985.

72. F 1, 298; MG 5, 1008.

74. F 1, 304; MG 5, 1012.

71. F 1, 298; MG 5, 1008.

73. F 1, 302; MG 5, 1009.

μη ὁμολογῇ τὸ μαρτύριον τοῦ σταυροῦ, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν·
 598 καὶ ὃς ἂν μεθοδεύῃ τὰ λόγια τοῦ Κυρίου πρὸς τὰς ἰδίας ἐπι-
 601 θυμίας καὶ λέγῃ μήτε ἀνάστασιν μήτε κρίσιν, οὗτος πρωτότοκός
 80 ἐστὶ τοῦ σατανᾶ. 2. Διὸ ἀπολιπόντες τὴν ματαιότητα τῶν
 πολλῶν καὶ τὰς ψευδοδιδασκαλίας ἐπὶ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἡμῖν παρα-
 δοθέντα λόγον ἐπιστρέψωμεν.

410 8, 1. Ἀδιαλείπτως οὖν προσκαρτερῶμεν τῇ ἐλπίδι ἡμῶν 75
 καὶ τῷ ἄρραβῶνι τῆς δικαιοσύνης ἡμῶν, ὃς ἐστὶ Χριστὸς Ἰησοῦς,
 «ὃς ἀνήνεγκεν ἡμῶν τὰς ἁμαρτίας τῷ ἰδίῳ σώματι ἐπὶ τὸ
 ξύλον» [1 Petr 2, 24], «ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὗρέθη
 δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» [1 Petr 2, 22]· ἀλλὰ δι' ἡμᾶς,
 ἵνα ζήσωμεν ἐν αὐτῷ, πάντα ὑπέμεινεν.

416 12, 2. Ὁ δὲ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ 76
 Χριστοῦ καὶ αὐτὸς ὁ αἰώνιος ἀρχιερεὺς, Θεὸς Ἰησοῦς Χριστός,
 οἰκοδομήσαι ὑμᾶς ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ καὶ ἐν πάσῃ πραότητι
 καὶ ἐν πάσῃ ἀοργησίᾳ καὶ ἐν ὑπομονῇ καὶ μακροθυμίᾳ καὶ
 προσκαρτερήσει καὶ ἀγνείᾳ, καὶ δώῃ ὑμῖν κλῆρον καὶ μερίδα
 μετὰ τῶν ἁγίων αὐτοῦ καὶ ἡμῖν μεθ' ὑμῶν καὶ πᾶσιν τοῖς ὑπὸ
 τὸν οὐρανόν, οἵτινες μέλλουσιν πιστεύειν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν
 Ἰησοῦν Χριστόν καὶ «τὸν Πατέρα αὐτοῦ τὸν ἐγείραντα αὐτὸν
 ἐκ νεκρῶν» [Gal 1, 1].

Martyrium S. Polycarpi, 156/7.

37 *Inscr.* Ἡ ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἡ παροικοῦσα Σμύρναν τῇ 77
 38 ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ παροικούσῃ ἐν Φιλομηλίῳ καὶ πάσαις

monium crucis, ex diabolo est; et qui eloquia Domini ad desideria
 598 sua traduxerit dixeritque nec resurrectionem nec iudicium esse,
 601 hic primogenitus est satanae. 2. Ideo relinquentes vanitatem mul-
 80 torum et falsas doctrinas, ad traditam nobis ab initio doctrinam
 revertamur.

410 8, 1. Indesinenter ergo perseveremus in spe nostra et pignore 75
 iustitiae nostrae, quod est Iesus Christus, *qui peccata nostra in*
corpore suo super lignum pertulit, qui peccatum non fecit, nec
inventus est dolus in ore eius; sed propter nos, ut in ipso vivamus,
 omnia sustinuit.

416 12, 2. Deus autem et Pater Domini nostri Iesu Christi, et 76
 ipse sempiternus pontifex, Dei Filius Iesus Christus, aedificet vos
 in fide et veritate et in omni mansuetudine et sine iracundia et
 in patientia et in longanimitate et tolerantia et castitate; et det
 vobis sortem et partem inter sanctos suos et nobis vobiscum et
 omnibus qui sunt sub caelo, qui credituri sunt in Dominum
 nostrum Iesum Christum et in *ipsius Patrem, qui resuscitavit eum*
a mortuis.

37 *Inscr.* Ecclesia Dei quae Smyrnae peregrinatur, ecclesiae Dei 77
 38 quae Philomeli peregrinatur, et omnibus ubique terrarum sanctae

ταῖς κατὰ πάντα τόπον τῆς ἁγίας καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας παροικίαις· «ἔλεος, εἰρήνη καὶ ἀγάπη» Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ «πληθυνθείη» [Iud 2].

78 2, 3. Προσέχοντες τῇ τοῦ Χριστοῦ χάριτι τῶν κοσμικῶν⁵⁹² κατεφρόνουν βασάνων [οἱ μάρτυρες], διὰ μιᾶς ὥρας τὴν αἰώνιον⁵⁹⁴ κόλασιν ἐξαγοραζόμενοι. Καὶ τὸ πῦρ ἦν αὐτοῖς ψυχρὸν τὸ τῶν ἀπηνῶν βασανιστῶν. Πρὸ ὀφθαλμῶν γὰρ εἶχον φυγεῖν τὸ αἰώνιον καὶ μηδέποτε σβεννύμενον, καὶ τοῖς τῆς καρδίας ὀφθαλμοῖς ἀνέβλεπον τὰ τηρούμενα τοῖς ὑπομείνανσιν ἀγαθά.

79 8, 1. Ἐπεὶ δέ ποτε κατέπαυσεν τὴν προσευχὴν, μνημο-⁵¹νεύσας ἀπάντων καὶ τῶν πώποτε συμβεβληκότων αὐτῷ, μικρῶν τε καὶ μεγάλων, ἐνδόξων τε καὶ ἀδόξων καὶ πάσης τῆς κατὰ τὴν οἰκουμένην καθολικῆς ἐκκλησίας, τῆς ὥρας ἐλθούσης τοῦ ἐξίεναι, ὄνῃ καθίσαντες αὐτὸν ἤγαγον εἰς τὴν πόλιν, ὅντος σαββάτου μεγάλου.

80 14, 3. Διὰ τοῦτο καὶ περὶ πάντων σὲ αἰνῶ, σὲ εὐλογῶ,¹⁴¹ σὲ δοξάζω διὰ τοῦ αἰωνίου καὶ ἐπουρανίου ἀρχιερέως Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀγαπητοῦ σου παιδός, δι' οὗ σοὶ σὺν αὐτῷ καὶ Πνεύματι Ἁγίῳ ἡ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς τοὺς μέλλοντας αἰῶνας. Ἀμήν.

81 17, 3. [Τὸν Χριστὸν] ὄντα τοῦ Θεοῦ προσκυνούμεν·³⁷⁴ τοὺς δὲ μάρτυρας ὡς μαθητὰς καὶ μιμητὰς τοῦ Κυρίου ἀγα-³⁹⁵πῶμεν ἀξίως ἕνεκα εὐνοίας ἀνυπερβλήτου τῆς εἰς τὸν ἴδιον²⁸³

et catholicae ecclesiae paroeciis: *misericordia, pax et caritas Dei Patris et Domini nostri Iesu Christi multiplicetur.*

78 2, 3. Ad Christi gratiam attendentes mundana tormenta sper-⁵⁹²nebant [martyres], unius horae spatio se ab aeterna poena redimentes.⁵⁹⁴ Frigidusque ipsis videbatur ignis crudelium carnificum. Prae oculis enim habebant fugam illius qui aeternus est et numquam exstinguetur, et oculis cordis respiciebant ad ea bona, quae reser-
vantur sustinentibus.

79 8, 1. Cum autem precationem tandem finivisset, in qua men-⁵¹tionem fecerat omnium qui aliquando cum ipso versati fuerant, parvorum quidem et magnorum, clarorum et obscurorum, totiusque per orbem terrarum catholicae ecclesiae, cumque hora proficiscendi venisset, asino eum imponentes, in urbem duxerunt die magni sabbati.

80 14, 3. Quapropter de omnibus te laudo, tibi benedico, te glori-¹⁴¹fico per sempiternum et caelestem pontificem Iesum Christum, dilectum tuum Filium, per quem tibi cum ipso et Spiritu Sancto gloria et nunc et in futura saecula. Amen.

81 17, 3. [Christum] utpote Filium Dei adoramus; martyres vero³⁷⁴ tamquam Domini discipulos et imitatores merito diligimus propter³⁹⁵
²⁸³

78. F 1, 316; MG 5, 1032.

80. F 1, 330; MG 5, 1040.

79. F 1, 320; MG 5, 1036.

81. F 1, 336; MG 5, 1041.

βασιλέα καὶ διδάσκαλον· ὧν γένοιτο καὶ ἡμᾶς κοινωνοὺς τε καὶ συμμαθητὰς γενέσθαι.

- 285 18, 1. Ἰδὼν οὖν ὁ κεντυρίων τὴν τῶν Ἰουδαίων γενομένην φιλονεικίαν, θεῖς αὐτὸν ἐν μέσῳ, ὡς ἔθος αὐτοῖς, ἔκαυσεν. 2. Οὕτως τε ἡμεῖς ὕστερον ἀνελόμενοι τὰ τιμιώτερα λίθων πολυτελῶν καὶ δοκιμώτερα ὑπὲρ χρυσίον ὅσῃ αὐτοῦ ἀπεθέμεθα, ὅπου καὶ ἀκόλουθον ἦν. 3. Ἐνθα ὡς δυνατόν ἡμῖν συναγομένοις ἐν ἀγαλλιάσει καὶ χαρᾷ παρέξει ὁ Κύριος ἐπιτελεῖν τὴν τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ ἡμέραν γενέθλιον, εἰς τε τὴν τῶν προηθληκῶν μνήμην καὶ τῶν μελλόντων ἀσκησίν τε καὶ ἐτοιμασίαν.

HERMAE PASTOR, 140/55.

- 33 Vis. 2, c. 4, n. 1. Ἀπεκαλύφθη δέ μοι, ἀδελφοί, κοιμωμένῳ 82 ὑπὸ νεανίσκου εὐειδεστάτου λέγοντός μοι· Τὴν πρεσβυτέραν, παρ' ἧς ἔλαβες τὸ βιβλίδιον, τίνα δοκεῖς εἶναι; Ἐγὼ φημί· Τὴν Σίβυλλαν. Πλανᾶσαι, φησίν, οὐκ ἔστιν. Τίς οὖν ἐστίν; φημί. Ἡ Ἐκκλησία, φησίν. Εἶπον αὐτῷ· Διατί οὖν πρεσβυτέρα; Ὅτι, φησίν, πάντων πρώτη ἐκτίσθη· διὰ τοῦτο πρεσβυτέρα, καὶ διὰ ταύτην ὁ κόσμος κατηρτίσθη.
- 198 Vis. 3, 4, 1. Ἀποκριθεὶς λέγῳ αὐτῇ· Κυρία, μεγάλως καὶ 83 θαυμαστῶς ἔχει τὸ πρᾶγμα τοῦτο. Οἱ δὲ νεανίσκοι οἱ ἐξ οἱ οἰκοδομοῦντες τίνες εἰσίν, κυρία; Οὗτοι εἰσιν οἱ ἄριοι ἄγγελοι
- 209 τοῦ Θεοῦ οἱ πρῶτοι κτισθέντες, οἷς παρέδωκεν ὁ Κύριος πᾶσαν τὴν κτίσιν αὐτοῦ αὔξειν καὶ οἰκοδομεῖν καὶ δεσπόζειν τῆς

eximiam ipsorum erga regem ac magistrum suum benevolentiam; quorum utinam et nos fiamus consortes ac condiscipuli.

- 285 18, 1. Videns autem centurio a Iudaeis ortam contentionem, corpus in medio positum, ut illis mos erat, exussit. 2. Atque ita nos postea ossa illius gemmis pretiosissimis exquisitiora et super aurum probatiora tollentes, ubi decebat, deposuimus. 3. Quo etiam loci nobis, ut fieri poterit, in exultatione et gaudio congregatis Dominus praebebit natalem martyrii eius diem celebrare, tum in memoriam eorum qui certamina iam pertulerunt, tum ut posteris exercitati sint et parati ad eadem sustinenda.

- 33 Vis. 2, 4, 1. Revelatum est autem, fratres, mihi dormienti a 82 iuvene speciosissimo dicente mihi: Anum, a qua accepisti libellum, quam putas esse? Ego dico: Sibyllam. Erras, inquit, non est. Quae est ergo? inquam. Respondet: Ecclesia. Dixi ei: Quare igitur anus est? Quoniam, inquit, omnium prima condita est; propter hoc anus est, et propter ipsam mundus creatus est.
- 198 Vis. 3, 4, 1. Respondens dico ei. Domina, magne et mira- 83 biliter haec res se habet. Iuvenes autem sex, qui aedificabant,
- 209 qui sunt, domina? Hi sunt, inquit, sancti angeli Dei, qui primi creati sunt, quibus tradidit Dominus omnem creaturam suam, ut

- κτίσεως πάσης· διὰ τούτων οὖν τελεσθήσεται ἡ οἰκοδομὴ τοῦ πύργου. 2. Οἱ δὲ ἕτεροι οἱ παραφέροντες τοὺς λίθους τίνες ²⁰⁵ εἰσίν; Καὶ αὐτοὶ ἄγιοι ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ· οὗτοι δὲ οἱ ἔξ ὑπερέχοντες αὐτοὺς εἰσιν. Συντελεσθήσεται οὖν ἡ οἰκοδομὴ τοῦ πύργου, καὶ πάντες ὁμοῦ εὐφρανθήσονται κύκλῳ τοῦ πύργου καὶ δοξάσουσιν τὸν Θεόν, ὅτι ἐτελέσθη ἡ οἰκοδομὴ τοῦ πύργου.
- 84 Vis. 3, 5, 1. Ἄκουε νῦν περὶ τῶν λίθων τῶν ὑπαγόντων ³⁸ εἰς τὴν οἰκοδομήν. Οἱ μὲν οὖν λίθοι οἱ τετράγωνοι καὶ λευκοὶ καὶ συμφωνοῦντες ταῖς ἁρμογαῖς αὐτῶν, οὗτοί εἰσιν οἱ ἀπόστολοι καὶ ἐπίσκοποι καὶ διδάσκαλοι καὶ διάκονοι οἱ πορευ- ⁵⁵⁷ θέντες κατὰ τὴν σεμνότητα τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπισκοπήσαντες καὶ διδάξαντες καὶ διακονήσαντες ἀγνῶς καὶ σεμνῶς τοῖς ἐκλεκτοῖς τοῦ Θεοῦ, οἱ μὲν κεκοιμημένοι, οἱ δὲ ἔτι ὄντες· καὶ πάντοτε ἑαυτοῖς συνεφώνησαν καὶ ἐν ἑαυτοῖς εἰρήνην ἔσχον καὶ ἀλλήλων ἤκουον· διὰ τοῦτο ἐν τῇ οἰκοδομῇ τοῦ πύργου συμφωνοῦσιν αἱ ἁρμογαὶ αὐτῶν.
- 85 Mand. 1, 1. Πρῶτον πάντων πιστεύσον ὅτι εἷς ἐστὶν ὁ ¹⁸⁸ Θεός, ὁ τὰ πάντα κτίσας καὶ καταρτίσας καὶ ποιήσας ἐκ τοῦ ¹⁸⁹ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα καὶ πάντα χωρῶν, μόνος δὲ ¹⁰⁰ ἀχώρητος ὢν.
- 86 Mand. 4, 1, 4. Λέγω αὐτῷ· Κύριε, ἐπίτρεψόν μοι ὀλίγα ⁵⁷² ἐπερωτήσαί σε. Λέγε, φησίν. Κύριε, φημί, εἰ γυναῖκα ἔχη τις ⁵⁷³ πιστὴν ἐν Κυρίῳ καὶ ταύτην εὖρη ἐν μοιχείᾳ πνί, ἄρα ἁμαρτάνει ὁ ἀνὴρ συνζῶν μετ' αὐτῆς; 5. Ἀχρι τῆς ἀγνοίας, φησίν,

augeant et aedificent et dominantur totius creaturae. Propter hos igitur consummabitur aedificatio turris. 2. Ceteri autem, qui afferunt ²⁰⁵ lapides, qui sunt? Et ipsi, inquit, sancti sunt angeli Dei; illi autem sex iis praecellunt. Consummabitur igitur aedificatio turris, et omnes simul exsultabunt in circuitu turris et glorificabunt Deum, quoniam consummata est aedificatio turris.

- 84 Vis. 3, 5, 1. Audi nunc de lapidibus qui vadunt in aedifica- ³⁸ tionem. Lapidēs igitur quadrati et albi et congruentes commissuris suis, hi sunt apostoli et episcopi et doctores et diaconi, qui am- ⁵⁵⁷ bulaverunt in sanctitate Dei, et episcopatum gesserunt et docuerunt et ministraverunt caste et sancte electis Dei, alii dormientes, alii adhuc viventes; et semper inter se consenserunt, et inter sese pacem habuerunt, et alter alterum audierunt: propterea in aedificatione turris conveniunt commissurae eorum.
- 85 Mand. 1, 1. Primum omnium crede unum esse Deum, qui ¹⁸⁸ omnia creavit et consummavit, et ex nihilo fecit omnia, ut sint, ¹⁸⁹ et omnia capit, solus autem incapabilis est. ¹⁰⁰
- 86 Mand. 4, 1, 4. Dico ei: Domine, permittite mihi, ut te pauca ⁵⁷² interrogem. Dic, inquit. Domine, inquam, si quis uxorem habet ⁵⁷³ fidelem in Domino eamque deprehendit in adulterio aliquo, numquid peccat vir, si convivit cum ea? 5. Quamdiu nescit, inquit,

οὐχ ἁμαρτάνει· ἐὰν δὲ γυνὴ ὁ ἀνὴρ τὴν ἁμαρτίαν αὐτῆς καὶ μὴ μετανοήσῃ ἢ γυνή, ἀλλ' ἐπιμένῃ τῇ πορνείᾳ αὐτῆς, καὶ συνζῇ ὁ ἀνὴρ μετ' αὐτῆς, ἔνοχος γίνεται τῆς ἁμαρτίας αὐτῆς καὶ κοινωνὸς τῆς μοιχείας αὐτῆς. 6 Τί οὖν, φημί, Κύριε, ποιήσῃ ὁ ἀνὴρ, ἐὰν ἐπιμένῃ τῷ πάθει τοῦτῃ ἢ γυνή; Ἀπολυσάτω, φησίν, αὐτὴν καὶ ὁ ἀνὴρ ἐφ' ἑαυτῷ μενέτω· «ἐὰν δὲ ἀπολύσας τὴν γυναῖκα ἐτέραν γαμήσῃ», καὶ αὐτὸς «μοιχάται» [Mc 10, 11; Mi 19, 9].

528 Mand. 4, 3, 6. Μετὰ τὴν κλήσιν ἐκείνην τὴν μεγάλην καὶ 87
σεμνὴν [baptismum] ἐὰν τις ἐκπειρασθεῖς ὑπὸ τοῦ διαβόλου ἁμαρτήσῃ, μίαν μετάνοιαν ἔχει· ἐὰν δὲ ὑπὸ χεῖρα ἁμαρτάνῃ καὶ μετανοήσῃ, ἀσύμφορόν ἐστι τῷ ἀνθρώπῳ τῷ τοιοῦτῳ· δυσκόλως γὰρ ζήσεται.

577 Mand. 4, 4, 1 Λέγε, φησίν. Ἐὰν γυνή, φημί, Κύριε, ἢ 88
πάλιν ἀνὴρ τις κοιμηθῇ καὶ γαμήσῃ τις ἐξ αὐτῶν, μὴτι ἁμαρτάνει ὁ γαμῶν; 2. Οὐχ ἁμαρτάνει, φησίν· ἐὰν δὲ ἐφ' ἑαυτῷ μένῃ τις, περισσοτέραν ἑαυτῷ τιμὴν καὶ μεγάλην δόξαν περιποιεῖται πρὸς τὸν Κύριον· ἐὰν δὲ καὶ γαμήσῃ, οὐχ ἁμαρτάνει. 3. Τήρει οὖν τὴν ἀγνείαν καὶ τὴν σεμνότητα, καὶ ζήσῃ τῷ Θεῷ.

148 Sim 5, 2, 1. Ἀκούε τὴν παραβολήν, ἣν μέλλω σοι λέγειν, ἀν- 89
ήκουσαν τῇ νηστείᾳ. 2. Εἶχέ τις ἀγρόν καὶ δούλους πολλοὺς καὶ μέρος τι τοῦ ἀγροῦ ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα· καὶ ἐκλεξάμενος δοῦλόν τινα πιστὸν καὶ εὐάρεστον ἐντιμον, προσεκαλέσατο αὐτὸν καὶ λέγει αὐτῷ· Λάβε τὸν ἀμπελῶνα τοῦτον ὃν ἐφύτευσα, καὶ χαράκωσον αὐτόν, ἕως

non peccat; si autem vir peccatum eius cognoverit neque paenitentiam egerit mulier, sed permanet in fornicatione sua, ac convivit vir cum ea, particeps fit peccati eius et socius adulterii eius. 6. Quid igitur, inquam, Domine, faciat maritus, si uxor in hac libidine permanserit? Dimittat eam, inquit, et vir maneat secum; *sin vero uxore dimissa aliam duxerit*, et ipse *adulterium committit*.

528 Mand. 4, 3, 6. Post vocationem illam magnam et sanctam 87
[baptismum], si quis tentatus a diabolo peccaverit, unam paenitentiam habet; sin autem subinde peccat et paenitentiam agit, non prodest homini eiusmodi; difficile enim vivet.

577 Mand. 4, 4, 1. Dic, inquit. Si mulier, inquam, Domine, aut 88
invicem vir aliquis dormiverit et nupserit aliquis eorum, numquid peccat nubens? 2. Non peccat, inquit; si autem secum quis manet, abundantiore honorem et magnam gloriam sibi comparat apud Dominum; etsi vero nubit, non peccat. 3. Serva igitur castitatem et pudicitiam, et vives Deo.

148 Sim. 5, 2, 1. Audi similitudinem, quam tibi dicturus sum, spectantem 89
ad ieiunium. 2. Quidam habuit agrum servosque multos et in parte aliqua agri plantavit vitem. Et elegit servum quemdam fidelem et acceptum honoratum, advocavit eum et dicit ei: Accipe hanc vineam quam

ἔρχομαι, καὶ ἕτερον δὲ μὴ ποιήσης τῷ ἀμπελῶνι· καὶ ταύτην μου τὴν ἐντολὴν φύλαξον, καὶ ἐλεύθερος ἔσῃ παρ' ἐμοί. Ἐξῆλθε δὲ ὁ δεσπότης τοῦ δούλου εἰς τὴν ἀποδημίαν... 5. Μετὰ χρόνον ἦλθεν ὁ δεσπότης τοῦ δούλου καὶ τοῦ ἀγροῦ καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν ἀμπελῶνα. Καὶ ἰδὼν τὸν ἀμπελῶνα κεχαρακωμένον εὐπρεπῶς... ἔχαρῃ λίαν ἐπὶ τοῖς ἔργοις τοῦ δούλου. 6. Προσκαλεσάμενος οὖν τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν ἀγαπητόν, ὃν εἶχε κληρονόμον, καὶ τοὺς φίλους, οὓς εἶχε συμβούλους, λέγει αὐτοῖς ὅσα ἐνετείλατο τῷ δούλῳ αὐτοῦ καὶ ὅσα εὖρε γεγονότα. Κάκεινοι συνεχάρησαν τῷ δούλῳ ἐπὶ τῇ μαρτυρίᾳ ἣ ἔμαρτύρησεν αὐτῷ ὁ δεσπότης. 7. Καὶ λέγει αὐτοῖς· Ἐγὼ τῷ δούλῳ τούτῳ ἐλευθερίαν ἐπηγγειλάμην, ἐάν μου τὴν ἐντολὴν φυλάξῃ ἣν ἐνετείλαμην αὐτῷ· ἐφύλαξε δὲ μου τὴν ἐντολὴν καὶ προσέθηκε τῷ ἀμπελῶνι ἔργον καλόν, καὶ ἐμοί λίαν ἥρεσεν. Ἀντὶ τούτου οὖν τοῦ ἔργου οὗ εἰργάσατο θέλω αὐτὸν συκληρονόμον τῷ υἱῷ μου ποιῆσαι. 5, 5, 1. Ἐπιλύσω σοι τὴν παραβολὴν τοῦ ἀγροῦ καὶ τῶν λοιπῶν τῶν ἀκολουθῶν πάντων, ἵνα γνωστὰ πᾶσι ποιήσης αὐτά. Ἄκουε νῦν, φησί, καὶ σύνιε αὐτά. 2. Ὁ ἀγρὸς ὁ κόσμος οὗτός ἐστιν· ὁ δὲ κύριος τοῦ ἀγροῦ ὁ κτίσας τὰ πάντα καὶ ἀπαρτίσας αὐτὰ καὶ δυναμώσας· ὁ δὲ υἱὸς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐστίν· ὁ δὲ δοῦλος ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐστίν· αἱ δὲ 375 ἄμπελοι ὁ λαὸς οὗτός ἐστιν, ὃν αὐτὸς ἐφύτευσεν· 3. οἱ δὲ 198 χάρακες οἱ ἄγριοι ἄγγελοί εἰσι τοῦ Κυρίου οἱ συγκρατοῦντες τὸν λαὸν αὐτοῦ· αἱ δὲ βοτάναι αἱ ἐκτεπιλμέναι ἐκ τοῦ ἀμπελῶνος αἱ ἀνομίαι εἰσὶ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ· τὰ δὲ ἐδέσματα, ἃ ἔπεμψεν αὐτῷ ἐκ τοῦ δείπνου, αἱ ἐντολαί εἰσιν, ἃς ἔδωκε τῷ λαῷ αὐτοῦ διὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· οἱ δὲ φίλοι καὶ σύμβουλοι οἱ ἄγριοι ἄγγελοι οἱ πρῶτοι κτισθέντες· ἡ δὲ ἀποδημία τοῦ δεσπότης ὁ χρόνος ὁ περισσεύων εἰς τὴν παρουσίαν αὐτοῦ...

plantavi, et obsaepe eam, usquedum veniam, et aliud ne facias vineae; et hoc mandatum meum custodi, et liber eris apud me. Et peregre profectus est dominus servi. . . . 5. Post aliquantum temporis venit dominus servi et agri et intravit in vineam. Et videns vineam decenter obsaeptam . . . gavisus est valde de operibus servi. 6. Advocavit itaque filium suum dilectum, quem habebat heredem, et amicos, quos habebat consiliarios, et dicit iis omnia quae praeceperat servo suo quaeque invenerat perfecta. Et illi congratulati sunt servo de testimonio quod dedit ei dominus. 7. Et dicit iis: Ego servo huic libertatem promisi, si mandatum meum custodierit quod mandavi ei; custodivit autem mandatum meum et adiecit vineae opus bonum, mihiq; valde placuit. Pro hoc igitur opere quod operatus est, volo eum coheredem filii mei facere. 5, 5, 1. Solvam tibi similitudinem agri ac reliquorum omnium, quae sequuntur, ut ea omnibus nota facias. Audi nunc, inquit, et intellege ea. 2. Ager hic mundus est; dominus agri, qui creavit omnia et perfecit ea confirmavitque; filius Spiritus Sanctus est; servus Filius Dei est; vinea populus hic est, quem plantavit ipse; 375 3. pali sancti angeli sunt Domini, qui continent populum ipsius; 198 herbae et vinea evulsae iniquitates sunt servorum Dei; cibi quos misit iis de cena mandata sunt, quae dedit populo suo per Filium suum; amici et consilarii sancti angeli, quos primos creavit; absentia patrisfamiliae est tempus quod in adventum eius restat. . . .

6, 2. Ὁ Θεὸς τὸν ἀμπελῶνα ἐφύτευσε, τοῦτ' ἔστι τὸν λαὸν
 209 ἔκτισε καὶ παρέδωκε τῷ Υἱῷ αὐτοῦ· καὶ ὁ Υἱὸς κατέστησε
 τοὺς ἀγγέλους ἐπ' αὐτοὺς τοῦ συντηρεῖν αὐτούς· καὶ αὐτὸς
 413 τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν ἐκαθάρισε πολλὰ κοπιάσας καὶ πολλοὺς
 κόπους ἠντληκῶς· οὐδεὶς γὰρ ἀμπελῶν δύναται σκαφῆναι ἄτερ
 κόπου ἢ μόχθου. 3. Αὐτὸς οὖν καθάρισας τὰς ἁμαρτίας τοῦ
 λαοῦ ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς τρίβους τῆς ζωῆς, δούς αὐτοῖς τὸν
 νόμον, ὃν ἔλαβε παρὰ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ. 4. Βλέπεις, φησίν,
 ὅτι αὐτὸς κύριός ἐστι τοῦ λαοῦ, ἐξουσίαν πᾶσαν λαβὼν παρὰ
 τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ. Ὅτι δὲ ὁ κύριος σύμβουλον ἔλαβε τὸν
 υἱὸν αὐτοῦ καὶ τοὺς ἐνδόξους ἀγγέλους περὶ τῆς κληρονομίας
 τοῦ δούλου, ἄκουε. 5. Τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον τὸ προόν, τὸ
 κτίσαν πᾶσαν τὴν κτίσιν, κατῴκησεν ὁ Θεὸς εἰς σάρκα, ἣν
 ἠβούλετο. Αὕτη οὖν ἡ σὰρξ, ἐν ἣ κατῴκησε τὸ Πνεῦμα τὸ
 Ἅγιον, ἐδόουλεuse τῷ Πνεύματι καλῶς ἐν σεμνότητι καὶ ἀγνείᾳ
 πορευθεῖσα, μὴδὲν ὅλως μίανασα τὸ Πνεῦμα. 6. Πολιτευ-
 σαμένην οὖν αὐτὴν καλῶς καὶ ἀγνῶς καὶ συγκοπιάσασαν τῷ
 Πνεύματι καὶ συνεργήσασαν ἐν παντὶ πράγματι, ἰσχυρῶς καὶ
 ἀνδρείως ἀναστραφεῖσαν, μετὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου εἴλατο
 κοινωνόν· ἤρεσε γὰρ τῷ Θεῷ ἡ πορεία τῆς σαρκὸς ταύτης,
 ὅτι οὐκ ἐμιάνθη ἐπὶ τῆς γῆς ἔχουσα τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον.
 7. Σύμβουλον οὖν ἔλαβε τὸν Υἱὸν καὶ τοὺς ἀγγέλους τοὺς
 ἐνδόξους, ἵνα καὶ ἡ σὰρξ αὕτη, δουλεύσασα τῷ Πνεύματι
 ἀμέμπτως, σχῇ τόπον τινὰ κατασκηνώσεως καὶ μὴ δόξη τὸν
 μισθὸν τῆς δουλείας αὐτῆς ἀπολωλεκέναι· πᾶσα γὰρ σὰρξ
 357 ἀπολήφεται μισθὸν ἢ εὑρεθείσα ἀμίαντος καὶ ἄσπιλος, ἐν ἣ
 τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον κατῴκησεν.

6, 2. Deus vineam plantavit, id est populum creavit tradiditque
 209 Filio suo; et Filius posuit angelos super eos, ut eos conservarent;
 413 et ipse eorum peccata abluit, multa laborans multosque labores
 patiens; nulla enim vinea fodi potest sine labore vel dolore. 3. Ipse
 igitur peccatis populi ablutis ostendit iis semitas vitae, dans iis
 legem quam accepit a Patre suo. 4. Vides, inquit, eum dominum
 esse populi, accepta a Patre suo omni potestate. Quod autem
 dominus in consilium adhibuit filium suum ac gloriosos angelos
 de hereditate servi, audi. 5. Spiritum Sanctum, qui ante erat, qui
 creavit omnem creaturam, fundavit Deus in carne, quae ei placuit.
 Haec igitur caro, in qua habitavit Spiritus Sanctus, servivit Spiritui
 bene in sanctitate et castitate ambulans, neque omnino Spiritum
 maculans. 6. Haec igitur cum recte et caste ambularet et laboraret
 cum Spiritu ac cooperaretur in omni negotio, fortiter ac viriliter
 conversaretur, assumpsit eam sociam ac consortem Spiritus Sancti;
 placuit enim Deo conversatio huius carnis, quia non est maculata
 in terra, habens Spiritum Sanctum. 7. Itaque in consilium adhibuit
 Filium et angelos gloriosos, ut et haec caro, quae Spiritui sine culpa
 servivit, locum habitandi aliquem haberet neque mercedem servitii
 sui videretur perdidisse; mercedem enim recipiet omnis caro, quae
 357 invenitur sine macula et sine labe, in qua Spiritus Sanctus habitavit.

- 90 Sim. 8, 11, 3. Ἀποκριθεὶς μοι λέγει· Ὅσοι, φησίν, ἐξ⁵³¹
 ὅλης καρδίας αὐτῶν μετανοήσωσι καὶ καθάρισωσιν ἑαυτοὺς
 ἀπὸ τῶν πονηριῶν αὐτῶν τῶν προειρημένων καὶ μηκέτι μηδὲν
 προσθῶσι ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῶν, λήσονται ἴασιν παρὰ τοῦ
 Κυρίου τῶν προτέρων ἁμαρτιῶν, ἐὰν μὴ διψυχήσωσιν ἐπὶ ταῖς
 ἐντολαῖς ταύταις, καὶ ζήσονται τῷ Θεῷ. Ὅσοι δέ, φησίν,
 προσθῶσι ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῶν καὶ πορευθῶσιν ἐν ταῖς ἐπι-
 θυμίαις τοῦ αἰῶνος τούτου, θανάτῳ ἑαυτοὺς κατακρίνουσιν.
- 91 Sim. 9, 1, 1. Θέλω σοι δεῖξαι, ὅσα σοι ἔδειξε τὸ Πνεῦμα¹⁴⁸
 τὸ Ἅγιον τὸ λαλήσαν μετὰ σοῦ ἐν μορφῇ τῆς ἐκκλησίας·³⁷⁵
 ἐκεῖνο γὰρ τὸ Πνεῦμα ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐστίν.
- 92 Sim. 9, 16, 3. Πρὶν . . . φορέσαι τὸν ἄνθρωπον τὸ ὄνομα⁴⁷⁵
 τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, νεκρὸς ἐστίν· ὅταν δὲ λάβῃ τὴν σφραγίδα,
 ἀποτίθεται τὴν νέκρωσιν καὶ ἀναλαμβάνει τὴν ζωὴν. 4. Ἡ σφραγίς⁴⁶¹
 οὖν τὸ ὕδωρ ἐστίν· εἰς τὸ ὕδωρ οὖν καταβαίνουνσι νεκροὶ καὶ⁴⁶³
 ἀναβαίνουνσι ζῶντες.
- 93 Sim. 9, 17, 4. Πάντα τὰ ἔθνη τὰ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν κατοί-³⁷
 κούντα, ἀκούσαντα καὶ πιστεύσαντα ἐπὶ τῷ ὀνόματι ἐκλήθησαν
 τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Λαβόντες οὖν τὴν σφραγίδα μίαν φρόνησιν³⁸
 ἔσχον καὶ ἓνα νοῦν, καὶ μία πίστις αὐτῶν ἐγένετο καὶ μία⁵⁰
 ἀγάπη, καὶ τὰ πνεύματα τῶν παρθένων μετὰ τοῦ ὀνόματος
 ἐφόρεσαν· διὰ τοῦτο ἡ οἰκοδομὴ τοῦ πύργου μιᾷ χρόῳ ἐγένετο
 λαμπρὰ ὡς ὁ ἥλιος.

90 Sim. 8, 11, 3. Respondens mihi dicit: Quotquot, inquit, ex⁵³¹
 toto corde suo paenitentiam egerint et se purificaverint ab iniqui-
 tatibus suis praedictis neque amplius quidquam adiecerint peccatis
 suis, remedium peccatorum priorum a Domino accipient, si non
 dubitaverint de mandatis istis, et vivent Deo. Quotquot autem,
 inquit, adiecerint peccatis suis et ambulaverint in desideriis huius
 saeculi, ad mortem se damnabunt.

91 Sim. 9, 1, 1. Volo tibi ostendere, quaecumque tibi ostendit¹⁴⁸
 Spiritus Sanctus, qui in figura ecclesiae tecum locutus est; ille³⁷⁵
 enim Spiritus Filius Dei est.

92 Sim. 9, 16, 3. Priusquam . . . homo nomen filii Dei portaverit,⁴⁷⁵
 mortuus est; cum autem acceperit sigillum, deponit mortalitatem
 et resumit vitam. 4. Sigillum ergo est aqua; in aquam igitur⁴⁶¹
 descendunt mortui et ascendunt vivi.⁴⁶³

93 Sim. 9, 17, 4. Omnes gentes quae sub caelo habitant, post-³⁷
 quam audierunt et crediderunt, in nomine Filii Dei vocati sunt.
 Accepto igitur sigillo unam cogitationem habuerunt et unum sensum,³⁸
 et una fides eorum fuit et una caritas, et spiritus virginum porta-⁵⁰
 verunt cum nomine: ideo structura turris uno colore splendida
 fuit ut sol.

90. F 1, 574; MG 2, 980.

92. F 1, 608; MG 2, 995.

91. F 1, 576; MG 2, 979.

93. F 1, 610; MG 2, 998.

S. PAPIAS, ca 130.

(Fragm., apud *Eus.*, H. E. 3, 39.)

80 «Εἰ δέ που καὶ παρηκολουθηκῶς τις τοῖς πρεσβυτέροις ἔλθοι, 94
15 τοὺς τῶν πρεσβυτέρων ἀνέκρινον λόγους· τί Ἀνδρέας ἢ τί Πέτρος εἶπεν ἢ τί Φίλιππος ἢ τί Θωμᾶς ἢ Ἰάκωβος ἢ τί Ἰωάννης ἢ Ματθαῖος ἢ τις ἕτερος τῶν τοῦ Κυρίου μαθητῶν, ἃ τε Ἀριστίων καὶ ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης, οἱ τοῦ Κυρίου μαθηταί, λέγουσιν. Οὐ γὰρ τὰ ἐκ τῶν βιβλίων τοσοῦτόν με ὠφελεῖν ὑπελάμβανον, ὅσον τὰ παρὰ ζώσης φωνῆς καὶ μενούσης.»

Ἔνθα καὶ ἐπιστῆσαι ἄξιον δις καταριθμοῦντι αὐτῷ τὸ Ἰωάννου 75 ὄνομα. . . . Οἷς καὶ ἀναγκαῖον προσέχειν τὸν νοῦν· εἰκὸς γὰρ τὸν δεῦτερον, εἰ μὴ τις ἐθέλοι τὸν πρῶτον, τὴν ἐπ' ὀνόματος φερομένην Ἰωάννου Ἀποκάλυψιν ἔωρακέναι.

18 «Καὶ τοῦτο ὁ πρεσβύτερος ἔλεγε· Μάρκος μὲν ἑρμηνευτὴς 95 Πέτρου γενόμενος, ὅσα ἐμνημόνευσεν, ἀκριβῶς ἔγραψεν, οὐ μέντοι τάξει, τὰ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἢ λεχθέντα ἢ πραχθέντα· οὔτε γὰρ ἤκουσε τοῦ Κυρίου οὔτε παρηκολούθησεν αὐτῷ, ὕστερον δέ, ὡς ἔφην, Πέτρῳ, ὃς πρὸς τὰς χρείας ἐποιεῖτο τὰς διδασκαλίας, ἀλλ' οὐχ ὥσπερ σύνταξιν τῶν κυριακῶν ποιούμενος λογίων, ὥστε οὐδὲν ἡμαρτε Μάρκος, οὕτως ἔνια γράψας ὡς ἀπεμνημόνευσεν· ἐνὸς γὰρ ἐποιήσατο πρόνοιαν, τοῦ μηδὲν ὧν ἤκουσε παραλιπεῖν ἢ ψεύσασθαι τι ἐν αὐτοῖς.»

80 «Quodsi quis interdum mihi occurrebat qui cum senioribus ver- 94
15 satus fuisset, dicta seniorum exquirebam: quid Andreas, quid Petrus, quid Philippus, quid Thomas, quid Iacobus, quid Ioannes, quid Matthaeus, quid ceteri Domini discipuli dicere soliti essent, quidnam Aristion et Ioannes presbyter, discipuli Domini, praedicarent. Neque enim ex librorum lectione tantam me utilitatem capere posse existimabam, quantam ex hominum adhuc superstitem viva voce.»

Hic etiam observandum est, bis ab eo positum esse nomen Ioannis. . . . 75 Atque hoc animadvertere necessarium puto: verisimile est enim Apocalypsim illam Ioannis nomine inscriptam, si non a priore illo, certe ab hoc posteriore visam fuisse.

18 3, 39. «Aiebat etiam presbyter ille: Marcus, Petri interpres, 95 quaecumque memoriae mandaverat, diligenter perscripsit, non tamen ordine, quae a Domino aut dicta aut gesta fuerant. Neque enim ipse Dominum audierat aut sectatus fuerat umquam. Sed cum Petro, ut dixi, postea versatus est, qui pro audientium utilitate, non vero ut sermonum Domini historiam contexeret, evangelium praedicabat. Quocirca nihil peccavit Marcus, qui nonnulla ita scripsit, prout ipse memoria repetebat. Id quippe unum studebat, ut ne quid eorum quae audierat praetermitteret, aut ne quid falsi iis affingeret.»

94. F 1, 350; CB Eus. 2 (ed. E. Schwartz), 286; MG 20, 297.

95. F 1, 358; CB 2, 290; MG 20, 300.

Ταῦτα μὲν οὖν ἱστορήται τῷ Παπία περὶ τοῦ Μάρκου. Περὶ δὲ τοῦ Ματθαίου ταῦτ' εἴρηται·

«Ματθαῖος μὲν οὖν ἑβραϊδὶ διαλέκτῳ τὰ λόγια συνεγράψατο, ἡρμήνευσε δ' αὐτὰ ὡς ἦν δυνατὸς ἕκαστος.»

Κέχρηται δ' αὐτὸς μαρτυρίαις ἀπὸ τῆς Ἰωάννου προτέρας ἐπιτολῆς καὶ ἀπὸ τῆς Πέτρου ὁμοίως. Ἐκτέθειται δὲ καὶ ἄλλην ἱστορίαν περὶ γυναικὸς ἐπὶ πολλαῖς ἁμαρτίαις διαβληθείσης ἐπὶ τοῦ Κυρίου, ἣν τὸ καθ' Ἑβραίου εὐαγγέλιον περιέχει.

EPISTULA AD DIOGNETUM, saec. II.

- 96 C. 3, n. 1. Ἐξῆς δὲ περὶ τοῦ μὴ κατὰ τὰ αὐτὰ Ἰουδαίοις¹² θεοσεβεῖν αὐτοὺς [Χριστιανούς] οἶμαι σε μάλιστα ποθεῖν ἀκοῦσαι.
2. Ἰουδαῖοι τοίνυν, εἰ μὲν ἀπέχονται ταύτης τῆς προειρημένης λατρείας, καλῶς Θεὸν ἕνα τῶν πάντων σέβειν καὶ δεσπότην ἀξιοῦσι φρονεῖν· εἰ δὲ τοῖς προειρημένοις ὁμοιοτρόπως τὴν θρησκείαν προσάγουσιν αὐτῷ ταύτην, διαμαρτάνουσιν. . . .
4, 1. Ἀλλὰ μὴν τό γε περὶ τὰς βρώσεις αὐτῶν ψοφοδεῖς καὶ τὴν περὶ τὰ σάββατα δεισιδαιμονίαν καὶ τὴν τῆς περιτομῆς ἀλαζονείαν καὶ τὴν τῆς νηστείας καὶ νουμηνίας εἰρωνείαν, καταγέλαστα καὶ οὐδενὸς ἄξια λόγου, οὐ νομίζω σε χρῆζειν παρ' ἐμοῦ μαθεῖν. 2. Τό τε γὰρ τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κτισθέντων εἰς χρῆσιν ἀνθρώπων ἃ μὲν ὡς καλῶς κτισθέντα παραδέχεσθαι, ἃ δ' ὡς ἄχρηστα καὶ περισσὰ παραιτεῖσθαι, πῶς οὐκ ἀθέμιστον;

Haec de Marco Papias narrat. De Matthaeo vero sic habet: 17

«Matthaeus quidem, inquit, hebraico sermone divina scripsit oracula; interpretatus est autem unusquisque illa, prout potuit.»

Idem Papias testimoniis ex priore Ioannis epistula, et ex priore⁷⁵ itidem Petri desumptis utitur. Aliam quoque exponit historiam de muliere quae multorum criminum coram Domino accusata est; quae quidem historia in evangelio secundum Hebraeos scripta habetur.

- 96 3, 1. Deinceps autem de eo, quod non idem cultus divinus iis¹² [Christianis] est atque Iudaeis, te maxime cupidum esse audiendi puto. 2. Iudaei igitur, si quidem abstinent cultu supra memorato [idolorum], bene Deum omnium venerari dominumque existimare volunt; si simili tamen modo, quo supra dicti, hoc cultum eum prosequuntur, in errore versantur. . . . 4, 1. At vero eorum quoad cibos timiditatem et circa sabbata superstitionem et circa circumcisionem iactantiam et circa ieiunium et novilunium simulationem, quae ridicula sunt et nulla memoratone digna, non arbitror te necesse habere a me discere. 2. Etenim eorum, quae a Deo in usum hominum creata sunt, alia quidem tamquam bene creata accipere, alia vero ut inutilia et supervacanea recusare, quomodo non est nefas?

- 29 5, 1. Χριστιανοὶ γὰρ οὔτε γῇ οὔτε φωνῇ οὔτε ἔθεσι διακεκρι- 97
 μένοι τῶν λοιπῶν εἰσιν ἀνθρώπων. . . . 5. Πατρίδας οἰκοῦσιν
 ἰδίας, ἀλλ' ὡς πάροικοι· μετέχουσι πάντων ὡς πολῖται, καὶ
 πάνθ' ὑπομένουσιν ὡς ξένοι· πᾶσα ξένη πατρίς ἐστὶν αὐτῶν,
 καὶ πᾶσα πατρίς ξένη. 6. Γαμοῦσιν ὡς πάντες, τεκνογονοῦσιν·
 ἀλλ' οὐ ῥίπτουσι τὰ γεννώμενα. 7. Τράπεζαν κοινήν παρα-
 τίθενται, ἀλλ' οὐ κοίτην. 8. «Ἐν σαρκὶ» τυγχάνουσιν, ἀλλ'
 «οὐ κατὰ σάρκα» [2 Cor 10, 3] ζῶσιν. 9. Ἐπὶ γῆς διατρίβουσιν,
 ἀλλ' ἐν οὐρανῷ πολιτεύονται. 10. Πείθονται τοῖς ὠρισμένοις
 νόμοις, καὶ τοῖς ἰδίοις βίοις νικῶσι τοὺς νόμους. 11. Ἀγα-
 πῶσι πάντας, καὶ ὑπὸ πάντων διώκονται. 12. Ἀγνοοῦνται,
 καὶ κατακρίνονται· θανατοῦνται, καὶ ζωοποιοῦνται. 13. «Πτω-
 χεύουσι, καὶ πλουτίζουσι πολλοὺς» [2 Cor 6, 10]· πάντων
 ὑστεροῦνται, καὶ ἐν πᾶσι περισσεύουσιν. 14. Ἀτιμούνται, καὶ
 ἐν ταῖς ἀτιμίαις δοξάζονται· βλασφημοῦνται, καὶ δικαιοῦνται.
 15. «Λοιδороῦνται, καὶ εὐλογοῦσιν» [1 Cor 4, 12]· ὑβρίζονται,
 καὶ τιμῶσιν. 16. Ἀγαθοποιοῦντες ὡς κακοὶ κολάζονται· κολα-
 ζόμενοι χαίρουσιν ὡς ζωοποιούμενοι. . . . 6, 1. Ἀπλῶς δ' εἶπεῖν,
 ὅπερ ἐστὶν ἐν σώματι ψυχῇ, τοῦτ' εἰσὶν ἐν κόσμῳ Χριστιανοί.
 188 7, 2. Αὐτὸς ἀληθῶς ὁ παντοκράτωρ καὶ παντοκτίστης καὶ 98
 374 ἀόρατος Θεός, αὐτὸς ἀπ' οὐρανῶν τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸν Λόγον
 375 τὸν ἅγιον καὶ ἀπερινόητον ἀνθρώποις ἐνίδρυσε καὶ ἐγκρατεστήριξε
 ταῖς καρδίαις αὐτῶν· οὐ, καθάπερ ἂν τις εἰκάσειεν, ἀνθρώποις

- 29 5, 1. Christiani enim neque regione neque sermone neque 97
 vitae institutis distincti a ceteris sunt hominibus. . . . 5. Patrias
 habitant proprias, sed tamquam inquilini; omnia cum aliis habent
 communia tamquam cives, et omnia patiuntur tamquam peregrini;
 omnis peregrina regio eorum est patria, et omnis patria peregrina.
 6. Uxores ducunt ut omnes, liberos procreant; sed non abiciunt
 fetus. 7. Mensam communem habent, non lectum. 8. *In carne*
sunt, sed non secundum carnem vivunt. 9. In terra degunt, sed
 in caelo civitatem suam habent. 10. Obsequuntur legibus con-
 stitutis, et suo vitae genere superant leges. 11. Amant omnes, et
 omnes eos persequuntur. 12. Ignorantur, et condemnantur; morte
 afficiuntur, et vivificantur. 13. *Mendici sunt, et ditant multos*;
 omnibus rebus indigent, et omnia illis redundant. 14. Dedecorantur,
 et inter dedecora afficiuntur gloria; fama eorum laceratur, et
 iustitiae eorum testimonium perhibetur. 15. *Obiurgantur, et bene-*
dicunt; contumeliose tractantur, et honorem deferunt. 16. Cum
 bonum faciant, tamquam improbi puniuntur; dum puniuntur,
 gaudent, tamquam vivificentur. . . . 6, 1. Ut autem simpliciter
 dicam, quod est in corpore anima, hoc sunt in mundo Christiani.
 188 7, 2. Ipse vere omnium regnator et omnium conditor et in- 98
 374 visibilis Deus, ipse e caelis veritatem et Verbum sanctum et in-
 375 comprehensibile inter homines locavit et cordibus eorum infixit;
 non, quemadmodum aliquis conicere possit, hominibus ministrum

ὑπὲρ τὴν τινὰ πέμψας ἢ ἄγγελον ἢ ἄρχοντα ἢ τινὰ τῶν διεπόντων τὰ ἐπίγεια ἢ τινὰ τῶν πεπιστευμένων τὰς ἐν οὐρανοῖς διοικήσεις, ἀλλ' αὐτὸν τὸν τεχνίτην καὶ δημιουργὸν τῶν ὄλων, 181
 ὧς τοὺς οὐρανοὺς ἔκτισεν, ὧς τὴν θάλασσαν ἰδίῳ ὄρει ἐνέκλεισεν . . . τοῦτον πρὸς αὐτοὺς ἀπέστειλεν. 3. Ἄρα γε, ὡς 411
 ἀνθρώπων ἂν τις λογίσαιτο, ἐπὶ τυραννίδι καὶ φόβῳ καὶ καταπλήξει; 4. Οὐ μὲν οὖν· ἀλλ' ἐν ἐπιεικείᾳ καὶ πραύτητι ὡς βασιλεὺς πέμπων υἱὸν βασιλέα ἔπεμψεν, ὡς Θεὸν ἔπεμψεν, ὡς ἄνθρωπον πρὸς ἀνθρώπους ἔπεμψεν, ὡς σώζων ἔπεμψεν, ὡς πείθων, οὐ βιαζόμενος· βία γὰρ οὐ πρόσσεσι τῷ Θεῷ.

- 99 9, 2. Ἐπεὶ δὲ πεπλήρωτο μὲν ἡ ἡμετέρα ἀδικία καὶ τελείως 408
 πεφανέρωτο, ὅτι ὁ μισθὸς αὐτῆς κόλασις καὶ θάνατος προσ- 410
 εδοκᾶτο, ἦλθε δὲ ὁ καιρὸς, ὃν Θεὸς προέθετο λοιπὸν φανε-
 ρῶσαι τὴν ἑαυτοῦ χρηστότητα καὶ δύναμιν (ὡς τῆς ὑπερβα-
 λούσης φιλανθρωπίας καὶ ἀγάπης τοῦ Θεοῦ), οὐκ ἐμίσησεν
 ἡμᾶς οὐδὲ ἀπώσατο οὐδὲ ἐμνησικάκησεν, ἀλλὰ ἐμακροθύμησεν,
 ἡνέσχετο, ἐλεῶν αὐτοὺς τὰς ἡμετέρας ἁμαρτίας ἀνεδέξατο, αὐτοὺς
 «τὸν ἴδιον Υἱὸν ἀπέδοτο» [Rom 8, 32] λύτρον ὑπὲρ ἡμῶν, τὸν
 ἄγιον ὑπὲρ ἀνόμῳ, τὸν ἄκακον ὑπὲρ τῶν κακῶν, «τὸν δίκαιον
 ὑπὲρ τῶν ἀδίκων» [1 Petr 3, 18], τὸν ἄφθαρτον ὑπὲρ τῶν
 φθαρτῶν, τὸν ἀθάνατον ὑπὲρ τῶν θνητῶν. 3. Τί γὰρ ἄλλο
 τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἡδυνήθη καλύπτει ἢ ἐκείνου δικαιοσύνη;
 4. Ἐν τίνι δικαιωθῆναι δυνατόν τοὺς ἀνόμους ἡμᾶς καὶ ἀσεβεῖς
 ἢ ἐν μόνῳ τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ; 5. Ὡς τῆς γλυκείας ἀνταλλαγῆς,

aliquem mittens aut angelum aut principem aut aliquem eorum qui terrena gubernant, aut aliquem eorum quibus commissa est cura rerum in caelis administrandarum, sed ipsum opificem et 181
 creatorem omnium, per quem caelos condidit, per quem mare suis terminis inclusit . . . hunc ad eos misit. 3. An, ut hominum 411
 aliquis cogitare possit, tyrannidis exercendae et terroris incutiendi causa? 4. Minime vero; sed in clementia et lenitate ut rex mittens filium regem misit eum, ut Deum misit, ut hominem ad homines misit, ut servans misit, ut persuadens, non violentiam adhibens; violentia enim non inest Deo.

- 99 9, 2. Cum autem completa esset iniustitia nostra et plene mani- 408
 festum factum esset mercedem eius supplicium et mortem imminere, 410
 advenissetque tempus quod Deus praestituerat ad suam deinceps benignitatem ac potentiam declarandam (o immensam humanitatem et caritatem Dei), nos odio non habuit neque reiecit neque ultus est, sed patienter tulit, sustinuit, miserans ipse peccata nostra suscepit, ipse *proprium Filium dedit* pretium redemptionis pro nobis, sanctum pro iniquis, mali expertem pro malis, *iustum pro iniustis*, incorruptibilem pro corruptibilibus, immortalem pro mortalibus. 3. Quid enim aliud peccata nostra potuit tegere quam illius iustitia? 4. In quo alio iniqui nos et impii iustificari potuimus quam in solo Filio Dei? 5. O dulcem permutationem, o imper-

ᾧ τῆς ἀνεξιχνιάστου δημιουργίας, ᾧ τῶν ἀπροσδοκῆτων εὐεργεσιῶν· ἵνα ἀνομία μὲν πολλῶν ἐν δικαίῳ ἐνὶ κρυβῇ, δικαιοσύνη δὲ ἐνὸς πολλοὺς ἀνόμους δικαιώσῃ.

594 10, 7. Τότε τῆς ἀπάτης τοῦ κόσμου καὶ τῆς πλάνης κατα-100
γνώσῃ, ὅταν τὸ ἀληθῶς ἐν οὐρανῷ ζῇ ἐπιγνώσῃ, ὅταν τοῦ
δοκοῦντος ἐνθάδε θανάτου καταφρονήσῃ, ὅταν τὸν ὄντως
θάνατον φοβηθῇ, ὃς φυλάσσεται τοῖς κατακριθησομένοις εἰς
τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, ὃ τοὺς παραδοθέντας αὐτῷ μέχρι τέλους
κολάσει. 8. Τότε τοὺς ὑπομένοντας ὑπὲρ δικαιοσύνης θαυμά-
σεις τὸ πῦρ τὸ πρόσκαιρον καὶ μακαρίσεις, ὅταν ἐκεῖνο τὸ πῦρ
ἐπιγνώσῃ.

(?) S. CLEMENS ROMANUS.

Epistula ad Corinthios II, ca 150.

374 C. 1, n. 1. Ἀδελφοί, οὕτως δεῖ ἡμᾶς φρονεῖν περὶ Ἰησοῦ 101
428 Χριστοῦ, ὡς περὶ Θεοῦ, ὡς περὶ «κριτοῦ ζώντων καὶ νεκρῶν»
[Act 10, 42].

609 5, 5. Καὶ γινώσκετε, ἀδελφοί, ὅτι ἡ ἐπιδημία ἡ ἐν τῷ κόσμῳ 102
τούτῳ τῆς σαρκὸς ταύτης μικρά ἐστιν καὶ ὀλιγοχρόνιος, ἡ δὲ
ἐπαγγελία τοῦ Χριστοῦ μεγάλη καὶ θαυμαστή ἐστιν, καὶ ἀνά-
594 παυσις τῆς μελλούσης βασιλείας καὶ ζωῆς αἰωνίου. . . . 6, 7. Ποι-
οῦντες γὰρ τὸ θέλημα τοῦ Χριστοῦ εὐρήσομεν ἀνάπαυσιν· εἰ
δὲ μήγε, οὐδὲν ἡμᾶς ῥύσεται ἐκ τῆς αἰωνίου κολάσεως, ἐὰν
παρακούσωμεν τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ.

531 8, 2. Ἔως ἐσμὲν ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ, ἐν τῇ σαρκὶ ἃ ἐπρά- 103
584 ξαμεν πονηρὰ μετανοήσωμεν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἵνα σωθῶμεν

vestigabilem institutionem, o inexpectata beneficia, ut iniquitas quidem multorum abscondatur in uno iusto, iustitia autem unius multos iniustos iustificet!

594 10, 7. Tunc imposturam mundi et errorem damnabis, cum vere in 100
caelo vivere didiceris, cum eam quae hic mors esse censetur contem-
peris, cum veram mortem formidaveris, quae servatur iis qui damna-
buntur ad ignem aeternum, qui sibi traditos usque ad finem supplicio
afficiet. 8. Tunc admiraberis eos, qui pro iustitia ignem patiuntur
temporarium, et beatos praedicabis, cum ignem illum cognoveris.

374 1, 1. Fratres, ita sentire nos oportet de Iesu Christo tamquam 101
428 de Deo, tamquam de *iudice vivorum et mortuorum*.

609 5, 5. Et scitote, fratres, quod peregrinatio carnis huius in hoc 102
mundo brevis est ac parvi temporis, promissio autem Christi magna
et admirabilis est, atque requies futuri regni ac vitae aeternae. . . .
594 6, 7. Facientes enim voluntatem Christi requiem inveniemus; sin-
minus, nihil nos ab aeterno supplicio eripiet, si mandata illius
contemnimus.

531 8, 2. Quamdiu in hoc mundo sumus, peccatorum quae in carne 103
584 gessimus ex toto corde paenitentiam agamus, ut a Domino salve-

ὑπὸ τοῦ Κυρίου, ἕως ἔχομεν καιρὸν μετανοίας. 3. Μετὰ γὰρ τὸ ἐξελθεῖν ἡμᾶς ἐκ τοῦ κόσμου οὐκέτι δυνάμεθα ἐκεῖ ἐξομολογήσασθαι ἢ μετανοεῖν ἔτι.

104 9, 1. Καὶ μὴ λεγέτω τις ὑμῶν, ὅτι αὕτη ἡ σὰρξ οὐ κρίνεται οὐδὲ ἀνίσταται. 2. Γνωτε· ἐν τίνι ἐσώθητε, ἐν τίνι ἀνεβλέπατε, εἰ μὴ ἐν τῇ σαρκὶ ταύτῃ ὄντες; 3. Δεῖ οὖν ἡμᾶς ὡς ναὸν Θεοῦ φυλάσσειν τὴν σάρκα. 4. Ὅν τρόπον γὰρ ἐν τῇ σαρκὶ ἐκλήθητε, καὶ ἐν τῇ σαρκὶ ἐλεύσεσθε. 5. Εἰ Χριστὸς ὁ Κύριος ὁ σῴσας ἡμᾶς, ὦν μὲν τὸ πρῶτον πνεῦμα, ἐγένετο σὰρξ καὶ οὕτως ἡμᾶς ἐκάλεσεν, οὕτως καὶ ἡμεῖς ἐν ταύτῃ τῇ σαρκὶ ἀπολησόμεθα τὸν μισθόν.

105 14, 2. Οὐκ οἶμαι δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ὅτι «ἐκκλησία» ζῶσα³⁴ «σῶμά ἐστιν Χριστοῦ» [Eph 1, 22 23]· λέγει γὰρ ἡ γραφή· «Ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἄρσεν καὶ θῆλυ» [Gen 1, 27]· τὸ ἄρσεν ἐστὶν ὁ Χριστός, τὸ θῆλυ ἡ ἐκκλησία· καὶ ἔτι τὰ βιβλία τῶν προφητῶν καὶ οἱ ἀπόστολοι τὴν ἐκκλησίαν οὐ νῦν³³ εἶναι, ἀλλὰ ἀνωθεν· ἦν γὰρ πνευματικὴ, ὡς καὶ ὁ Ἰησοῦς ἡμῶν, ἐφανερῶθη δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, ἵνα ἡμᾶς σώσῃ.

106 17, 7. Οἱ δὲ δίκαιοι εὐπραγήσαντες καὶ ὑπομείναντες τὰς βα-⁵⁹⁴ σάνους καὶ μισήσαντες τὰς ἡδυπαθείας τῆς ψυχῆς, ὅταν θεάσωνται τοὺς ἀστοχήσαντας καὶ ἀρνησαμένους διὰ τῶν λόγων ἢ διὰ τῶν ἔργων τὸν Ἰησοῦν, ὅπως κολάζονται δειναῖς βασάνοις πυρὶ ἀσβέστῳ, ἔσονται δόξαν διδόντες τῷ Θεῷ αὐτῶν, λέγοντες ὅτι ἔσται ἐλπίς τῷ δεδουλευκότῳ Θεῷ ἐξ ὅλης καρδίας.

106* *Caii presbyteri fragmentum, apud Eus., H. E. 2, 25, De sepulcris romanis principum apostolorum, v. K 137 sq.*

mur, dum paenitentiae tempus habemus. 3. Postquam enim e mundo exivimus, non amplius possumus ibi confiteri aut paenitentiam agere.

104 9, 1. Et nemo vestrum dicat hanc carnem non iudicari neque⁶⁰⁰ resurgere. 2. Agnoscite: in quo servati estis, in quo visum recepistis, nisi dum in hac carne vivitis? 3. Nos ergo decet carnem sicut templum Dei custodire. 4. Quemadmodum enim in carne vocati estis, ita in carne venietis. 5. Si Christus Dominus, qui nos servavit, cum primum esset spiritus, caro factus est atque sic vocavit nos, ita etiam nos in hac carne mercedem recipiemus.

105 14, 2. Non autem vos ignorare puto quod *ecclesia viva est*³⁴ *corpus Christi*; dicit enim scriptura: *Fecit Deus hominem masculum et feminam*; mas est Christus, femina ecclesia; atque etiam biblia prophetarum et apostoli dicunt, ecclesiam non ex hoc demum³³ tempore esse, sed a principio; spiritualis enim erat, sicut et Iesus noster, apparuit autem in novissimis diebus, ut nos salvos faceret.

106 17, 7. Iusti qui bona fecerunt et tormenta sustinuerunt oderuntque⁵⁹⁴ animae libidines, ubi videbunt, quomodo qui aberraverunt et dictis vel factis Iesum abnegaverunt tormentis terribilibus igne inextinguibili puniantur, Deo suo gloriam dabunt dicentes: Erit spes ei qui Deo ex toto corde servivit.

104. F 1, 194; MG 1, 341.

105. F 1, 200; deest apud Migne.

106. F 1, 206.

S. DIONYSIUS CORINTHIUS, med. saec. II.

Epistula ad Romanos.

Fragm., apud Eus., H. E. 2, 25, De cathedra romana S. Petri, v. K 60.

Ibid. 4, 23, De provida caritate Soteris, episc. romani, v. K 61

58 Ibid. 4, 23. Ἐν αὐτῇ δὲ ταύτῃ καὶ τῆς Κλήμεντος πρὸς Κορινθίους 107
59 μέμνηται ἐπιστολῆς, δηλῶν ἀνέκαθεν ἐξ ἀρχαίου ἔθους ἐπὶ τῆς ἐκκλη-
σίας τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῆς ποιεῖσθαι· λέγει γοῦν·

«Τὴν σήμερον οὖν κυριακὴν ἁγίαν ἡμέραν διηγάζομεν, ἐν
ᾗ ἀνέγνωμεν ὑμῶν τὴν ἐπιστολήν, ἣν ἔχομεν αἰεὶ ποτε ἀνα-
γινώσκοντες νοουθετεῖσθαι, ὡς καὶ τὴν προτέραν ἡμῖν διὰ Κλή-
μεντος γραφεῖσαν.»

HYMNUS VESPERTINUS GRAECORUM,

saec. II vel III.

141 Φῶς ἱλαρὸν ἁγίας δόξης ἀθανάτου Πατρός, οὐρανοῦ, ἁγίου, 108
μάκαρος, Ἰησοῦ Χριστέ· ἐλθόντες ἐπὶ τοῦ ἡλίου δύσιν, ἰδόντες
φῶς ἑσπερινόν, ὑμνοῦμεν Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα
410 Θεοῦ. Ἄξιός εἰ ἐν πᾶσι καιροῖς ὑμνεῖσθαι φωναῖς ὁσίαις,
Υἱὲ Θεοῦ, ζωὴν ὃ διδούς· διὸ ὃ κόσμος σε δοξάζει.

S. QUADRATUS.

Apologia, ca 124.

(Apud Eus., H. E. 4, 3.)

25 Τοῦ δὲ σωτήρος ἡμῶν τὰ ἔργα αἰεὶ παρῆν, ἀληθῆ γὰρ ἦν, 109
οἱ θεραπευθέντες, οἱ ἀναστάντες ἐκ νεκρῶν, οἱ οὐκ ὤφθησαν

58 4, 23. In hac ipsa etiam epistula meminit Clementis epistulae ad 107
59 Corinthios scriptae, quam ex prisca consuetudine in ecclesia legi soli-
tam esse testatur his verbis:

«Hodie, inquit, sacrum diem dominicum transegimus, in quo
epistolam vestram legimus, quam quidem perpetuo deinceps legentes,
perinde ac priorem illam nobis a Clemente scriptam epistolam,
optimis praeceptis ac documentis abundabimus.»

141 Lumen hilare sanctae gloriae immortalis Patris, caelestis, sancti, 108
beati, Iesu Christe; cum ad solis occasum pervenerimus, lumen
cernentes vespertinum, laudamus Patrem et Filium et Sanctum
410 Spiritum Dei. Dignus es temporibus omnibus sanctis vocibus
celebrari, Fili Dei, vitae dator; quapropter te mundus glorificat.

25 Servatoris nostri opera semper conspicua erant, quippe quae 109
vera essent: ii scilicet qui morbis liberati, aut qui ex morte ad

107. CB Eus. 2 (ed. E. Schwartz), 378; MG 20, 388.

108. Rth (= Routh) 3, 515. 109. CB 2, 302; MG 20, 308; F 1, 376.

μόνον θεραπευόμενοι καὶ ἀνιστάμενοι, ἀλλὰ καὶ αἰὶ παρόντες, οὐδὲ ἐπιδημοῦντος μόνον τοῦ σωτῆρος, ἀλλὰ καὶ ἀπαλλαγέντος ἦσαν ἐπὶ χρόνον ἱκανόν, ὥστε καὶ εἰς τοὺς ἡμετέρους χρόνους τινὲς αὐτῶν ἀφίκοντο.

ARISTIDES.

Apologia, ca 140.

(Apud *Ioannem*, monachum Sⁱ Sabae, Vita Barlaam et Ioasaph cc. 26 27.)

- 110 1. Ἰδὼν δὲ τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα ὅτι κατὰ 88
ἀνάγκην κινεῖται, συνῆκα τὸν κινουντα καὶ διακρατοῦντα εἶναι
Θεόν· πᾶν γὰρ τὸ κινεῖν ἰσχυρότερον τοῦ κινουμένου, καὶ τὸ
διακρατοῦν ἰσχυρότερον τοῦ διακρατουμένου ἐστίν. Αὐτὸν οὖν 188
λέγω εἶναι Θεὸν τὸν συστησάμενον τὰ πάντα καὶ διακρατοῦντα,
ἄναρχον καὶ αἰδίων, ἀθάνατον καὶ ἀπροσδεῖ, ἀνώτερον πάντων 102
τῶν παθῶν καὶ ἐλαττωμάτων, ὀργῆς τε καὶ λήθης καὶ ἀγνοίας 113
καὶ τῶν λοιπῶν. 115
- 111 4. Ἐλθωμεν οὖν, ὦ βασιλεῦ, ἐπ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα, ὅπως 101
ἀποδείξωμεν περὶ αὐτῶν, ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοί, ἀλλὰ φθαρτὰ καὶ
ἀλλοιούμενα, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος παραχθέντα προστάγματι τοῦ 189
ὄντως Θεοῦ, ὃς ἐστὶν ἀφθαρτός τε καὶ ἀναλλοίωτος καὶ
ἀόρατος, αὐτὸς δὲ πάντα ὄρᾳ, καὶ καθὼς βούλεται, ἀλλοιοῖ 98
καὶ μεταβάλλει. 104
- 112 15. Οἱ δὲ Χριστιανοὶ γεναλογοῦνται ἀπὸ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ 374
Χριστοῦ. Οὗτος δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου ὁμολογεῖται, 410

vitam revocati fuerant; qui quidem non solum dum sanabantur, aut dum ad vitam revocabantur, conspecti sunt ab omnibus, sed secuto deinceps tempore. Nec solum quamdiu in terris moratus est servator noster, verum etiam post eius discessum diu superstites fuerunt, adeo ut nonnulli eorum etiam ad nostra usque tempora pervenerint.

- 110 1. Mundum eaque omnia quae in ipso sunt necessario moveri 88
conspiciens, eum a quo movetur et conservatur Deum esse intellexi. Etenim quidquid movet, eo quod movetur fortius est; et quod conservat, fortius est eo quod conservatur. Quocirca ipsum 188
Deum esse dico qui omnia procreavit atque conservat, quique sine 102
initio est et aeternus et immortalis et nulla re indigens, omnibus 113
que perturbationibus et defectibus sublimior, hoc est ira et oblivione 115
et ignorantia reliquisque omnibus eiusmodi.
- 111 4. Ad ipsa igitur elementa, o rex, accedamus, ut ea deos non 101
esse demonstramus, sed corruptioni et mutationi subiecta, atque 189
ex nihilo in ortum producta esse iussu veri Dei, qui incorruptibilis
et immutabilis est et invisibilis; ipse autem omnia cernit, et arbi- 98
tratu suo immutat atque convertit. 104
- 112 15. Christiani a Domino nostro Iesu Christo originem ducunt. 374
Hic Dei altissimi Filius esse creditur, qui in Spiritu Sancto de 410

110. MG 96, 1108; TS 1, 1 (ed. Rendel Harris, 1893), 100.

111. MG 96, 1109; TS 1, 1, 101.

112. MG 96, 1121; TS 1, 1, 110.

ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ ἀπ' οὐρανοῦ καταβὰς διὰ τὴν σωτηρίαν
 430 τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἐκ παρθένου ἁγίας γεννηθεὶς ἀσπύρως
 377 τε καὶ ἀφθόρως σάρκα ἀνέλαβε, καὶ ἀνεφάνη ἀνθρώποις, ὅπως
 141 ἐκ τῆς πολυθέου πλάνης αὐτοὺς ἀνακαλέσεται. . . . Καὶ οὗτοί
 [οἱ Χριστιανοί] εἰσιν οἱ ὑπὲρ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς εὐρόντες
 188 τὴν ἀλήθειαν· γινώσκουσι γὰρ τὸν Θεόν, κτίστην καὶ δημιουργὸν
 τῶν ἀπάντων ἐν Υἱῷ μονογενεὶ καὶ Πνεύματι Ἁγίῳ, καὶ ἄλλον
 Θεὸν πλὴν τούτου οὐ σέβονται. Ἔχουσι τὰς ἐντολάς αὐτοῦ
 τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ταῖς καρδίαις κεχαραγμένας,
 598 καὶ ταύτας φυλάττουσι, προσδοκῶντες ἀνάστασιν νεκρῶν καὶ
 29 ζωὴν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Οὐ μοιχεύουσιν, οὐ πορνεύουσιν,
 οὐ ψευδομαρτυροῦσιν, οὐκ ἐπιθυμοῦσι τὰ ἀλλότρια, τιμῶσι
 πατέρα καὶ μητέρα, καὶ τοὺς πλησίον φιλοῦσι, δίκαια κρίνουσιν,
 ὅσα οὐ θέλουσιν αὐτοῖς γίνεσθαι ἐτέρῳ οὐ ποιοῦσι, τοὺς
 ἀδικούντας αὐτοὺς παρακαλοῦσι καὶ προσφιλεῖς αὐτοὺς ἑαυτοῖς
 ποιοῦσι, τοὺς ἐχθροὺς εὐεργετεῖν σπουδάζουσι, πρᾶεῖς εἰσι καὶ
 ἐπεικεῖς, ἀπὸ πάσης συνουσίας ἀνόμου καὶ ἀπὸ πάσης ἀκα-
 θαρσίας ἐγκρατεύονται, χήραν οὐχ ὑπερορῶσιν, ὀρφανὸν οὐ
 λυποῦσιν, ὁ ἔχων τῷ μὴ ἔχοντι ἀφθόνως ἐπιχορηγεῖ· ξένον
 ἐὰν ἴδωσιν, ὑπὸ στέγην εἰσάγουσι, καὶ χαίρουσιν ἐπ' αὐτῷ ὡς
 ἐπὶ ἀδελφῷ ἀληθινῷ· οὐ γὰρ κατὰ σάρκα ἀδελφοὺς ἑαυτοὺς
 καλοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα. Ἐτοιμοὶ εἰσιν ὑπὲρ Χριστοῦ τὰς
 ψυχὰς αὐτῶν προέσθαι· τὰ γὰρ προστάγματα αὐτοῦ ἀσφαλῶς
 φυλάττουσιν, ὁσίως καὶ δικαίως ζῶντες, καθὼς Κύριος ὁ Θεὸς
 αὐτοῖς προσέταξεν.

430 caelo descendit ad salvandos homines, et, ex sancta virgine genitus
 377 sine semine et sine corruptione, carnem assumpsit et apparuit
 141 hominibus, ut eos a polytheismi errore revocaret. . . . Atque hi
 sunt [Christiani] qui veritatem supra omnes terrae nationes invenerunt.
 188 Siquidem Deum rerum omnium conditorem atque architectum in
 Filio unigenito et Spiritu Sancto agnoscunt, nec praeter eum ullum
 alium deum venerantur. Habent autem Domini Iesu Christi
 598 mandata cordibus suis insculpta eaque custodiunt, mortuorum re-
 29 surrectionem ac futuri saeculi vitam exspectantes. Non adulterii,
 non fornicationis crimine sese devinciunt, non falsum testimonium
 dicunt, aliena non concupiscunt, patri et matri honorem tribuunt,
 proximos amant, iustum iudicium ferunt, quae sibi ipsis fieri nolunt
 aliis non faciunt, eos a quibus laeduntur obsecrant ac sibi eorum
 amicitiam conciliant; inimicos beneficiis afficere student, lenes et
 faciles se praebent, ab omni iniquo concubitu atque ab omni im-
 puritate abstinēt, viduam non contemnunt, pupillo maerorem non
 inferunt, qui habet non habenti prolixè subministrat; peregrinum
 si viderint tecto admittunt eiusque non secus ac veri et germani
 fratris adventu delectantur: non enim carnis sed animi ratione
 fratres se vocant; vitam suam Christi causa profundere parati sunt,
 nam ipsius praecepta firme observant, sancte videlicet ac iuste,
 quemadmodum Dominus Deus ipsis imperavit, viventes.

S. IUSTINUS, ca 100/10—163/7.

Apologia I, 150/55.

- 113 6. Ἐνθένδε καὶ ἄθεοι κεκλήμεθα. Καὶ ὁμολογοῦμεν τῶν¹⁴¹
νομιζομένων θεῶν ἄθεοι εἶναι, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ἀληθεστάτου, καὶ
πατρὸς δικαιοσύνης καὶ σωφροσύνης καὶ τῶν ἄλλων ἀρετῶν,
ἀνεπιμίκτου τε κακίας Θεοῦ· ἀλλ' ἐκεῖνόν τε, καὶ τὸν παρ'³⁷⁴
αὐτοῦ Υἱὸν ἐλθόντα καὶ διδάξαντα ἡμᾶς ταῦτα, καὶ τὸν τῶν
ἄλλων ἐπομένων καὶ ἐξομοιουμένων ἀγαθῶν ἀγγέλων στρατόν,¹⁹⁸
Πνευμά τε τὸ προφητικὸν σεβόμεθα καὶ προσκυνοῦμεν, λόγῳ
καὶ ἀληθείᾳ τιμῶντες, καὶ παντὶ βουλομένῳ μαθεῖν, ὡς ἐδιδάχ-
θημεν, ἀφθόνως παραδιδόντες.
- 114 10. Ὅν τρόπον γὰρ τὴν ἀρχὴν οὐκ ὄντας ἐποίησε, τὸν¹⁸⁹
αὐτὸν ἡγούμεθα τρόπον, διὰ τὸ ἐλέσθαι τοὺς αἰρουμένους τὰ³¹⁴
αὐτῷ ἀρεστά, καὶ ἀφθαρσίας καὶ συνουσίας καταξιωθῆναι. Τὸ
μὲν γὰρ τὴν ἀρχὴν γενέσθαι, οὐχ ἡμέτερον ἦν· τὸ δι' ἐξακολου-
θῆσαι οἷς φίλον αὐτῷ αἰρουμένους, δι' ὧν αὐτὸς ἐδωρῆσατο
λογικῶν δυνάμεων, πείθει τε καὶ εἰς πίστιν ἄγει ἡμᾶς.
- 115 12. Σύμμαχον πρὸς εἰρήνην ἔσμεν . . . οἱ ταῦτα δοξάζομεν,⁵⁹⁴
ὡς λαθεῖν Θεὸν κακοεργόν . . . ἀδύνατον εἶναι, καὶ ἕκαστον
ἐπ' αἰωνίαν κόλασιν ἢ σωτηρίαν κατ' ἀξίαν τῶν πράξεων πο-
ρεύεσθαι. Εἰ γὰρ οἱ πάντες ἄνθρωποι ταῦτα ἐγίνωσκον, οὐκ

- 113 6. Inde et athei appellamur; atque atheos quidem nos esse¹⁴¹
confitemur, si de opinatis eiusmodi diis agatur; secus vero, si de
verissimo illo Deo et iustitiae ac temperantiae ac ceterarum vir-
tutum patre, nulla admixta vitiositate. Sed eum et Filium, qui³⁷⁴
ab eo venit et nos ista docuit, et ceterorum qui illum assectantur
eique assimilati sunt bonorum angelorum exercitum, et Spiritum¹⁹⁸
propheticum colimus et adoramus, ratione et veritate venerantes,
et omni discere volenti, sicut ipsi edocti sumus, sine invidia tra-
dentes.
- 114 10. Quemadmodum enim ab initio [Deus] non existentes creavit,¹⁸⁹
eodem modo futurum credimus ut, qui elegerint quae ipsi placent,³¹⁴
ob hanc electionem immortalitate et Dei convictu dignentur. Nam
ut a principio fieremus, in nobis situm non erat; ut autem ea
sequamur, quae ipsi placent, adhibitis ad eligendum rationalibus
facultatibus quas ab eo accepimus, id ipse nobis persuadet et ad
fidem nos adducit.
- 115 12. Auxiliarii ad pacem sumus . . . qui haec docemus fieri omnino⁵⁹⁴
non posse, . . . ut Deum lateat maleficus atque unumquemque ad
aeternam sive poenam sive salutem pro meritis actionum suarum
proficisci. Nam si haec cognita omnibus hominibus essent, nemo

113. MG 6, 336; Kr (= G. Krüger) 4. Rursus edidit critice G. Rauschen
in Florilegio patristico, fasc. 2 (1904).

114. MG 6, 341; Kr 7.

115. MG 6, 341; Kr 8.

592 ἂν τις τὴν κακίαν πρὸς ὀλίγον ἥρειτο, γινώσκων πορεύεσθαι
ἐπ' αἰώνιαν διὰ πυρὸς καταδίκην, ἀλλ' ἐκ παντὸς τρόπου ἑαυτὸν
συνείχε καὶ ἐκόσμει ἀρετῇ, ὅπως τῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ τύχη
ἀγαθῶν, καὶ τῶν κολαστηρίων ἀπηλλαγμένος εἴη.

26 12. Γενήσεσθαι ταῦτα πάντα [sc. persecutiones contra Christianos] 116
προεῖπε, φημί, ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος καὶ τοῦ Πατρὸς πάντων
καὶ Δεσπότης Θεοῦ Υἱὸς καὶ ἀπόστολος ὢν Ἰησοῦς Χριστός,
ἀφ' οὗ καὶ τὸ Χριστιανοὶ ἐπονομάζεσθαι ἐσχήκαμεν· ὅθεν καὶ
βέβαιοι γινόμεθα πρὸς τὰ δεδιδαγμένα ὑπ' αὐτοῦ πάντα, ἐπειδὴ
ἔργῳ φαίνεται γινόμενα ὅσα φθάσας γενέσθαι προεῖπεν· ὅπερ
120 Θεοῦ ἔργον ἐστί· πρὶν ἢ γενέσθαι εἶπε [lege: εἰπεῖν], καὶ οὕτως
δειχθῆναι γινόμενον ὡς προεῖρηται.

141 13. Ἄθεοι μὲν οὖν ὡς οὐκ ἐσμέν, τὸν δημιουργὸν τοῦδε 117
τοῦ παντὸς σεβόμενοι . . . τίς σωφρονῶν οὐχ ὁμολογήσει; Τὸν
374 διδάσκαλόν τε τούτων γινόμενον ἡμῖν, καὶ εἰς τοῦτο γεννηθέντα
Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν σταυρωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, τοῦ
γενομένου ἐν Ἰουδαίᾳ ἐπὶ χρόνοις Τιβερίου Καίσαρος ἐπιτρόπου,
Υἱὸν αὐτοῦ τοῦ ὄντως Θεοῦ μαθόντες, καὶ ἐν δευτέρᾳ χώρᾳ
ἔχοντες, Πνευμὰ τε προφητικὸν ἐν τρίτῃ τάξει, ὅτι μετὰ λόγου
τιμῶμεν, ἀποδείξομεν. Ἐνταῦθα γὰρ μανίαν ἡμῶν καταφαίνον-
ται, δευτέραν χώραν μετὰ τὸν ἄτρεπτον καὶ ἀεὶ ὄντα Θεόν,
καὶ γεννῆτορα τῶν ἀπάντων, ἀνθρώπῳ σταυρωθέντι διδόναι
ἡμᾶς λέγοντες· ἀγνοοῦντες τὸ ἐν τούτῳ μυστήριον, ᾧ προσέχειν
ὕμᾶς ἐξηγουμένων ἡμῶν προτρεπόμεθα.

592 vitium ad tempus eligeret, cum se ad aeternam ignis condemna-
tionem proficisci sciret, sed se omnino contineret et virtute ex-
ornaret, tum ad bona quae a Deo promittuntur consequenda,
tum ad facienda supplicia.

26 12. Futura haec [sc. persecutiones contra Christianos], inquam, omnia 116
praedixit magister noster, Parentis et Domini omnium Dei Filius
et apostolus Iesus Christus, a quo etiam habuimus, ut Christiani
appellaremur. Unde et confirmamur in omnibus, quae ille docuit:
quandoquidem re ipsa videmus evenire quaecumque futura prae-
120 dixit. Quod quidem Dei opus est res antequam fiant praedicere,
easque, ut praedictae fuerunt, ita factas exhiberi.

141 13. Atheos igitur nos non esse, qui opificem huius universi 117
374 colimus . . . quis ratione usus non concedet? Nostrum autem harum
rerum doctorem, natum ad hoc munus, Iesum Christum, ac sub
Pontio Pilato, Iudaeae temporibus Tiberii Caesaris praeside, cruci-
fixum, veri Dei Filium esse edocti, ipsumque secundo loco, Spiritum
autem propheticum tertio habentes ordine, non sine ratione a nobis
coli demonstrabimus. Hoc enim loco insaniae nos accusant, post
immutabilem et sempiternum et patrem omnium Deum homini
crucifixo alterum locum a nobis dictitantes deferri, mysterium
huius rei ignorantes, quod, dum exponimus, ut attente audiat
hortamur.

- 118 14. Οἱ πάλαι μὲν πορνείαις χαίροντες, νῦν δὲ σωφροσύνην³⁰
μόνην ἀσπαζόμενοι· οἱ δὲ καὶ μαγικαῖς τέχναις χρώμενοι, ἀγαθῷ³²
καὶ ἀγεννήτῳ Θεῷ ἑαυτοὺς ἀνατεθεικότες· χρημάτων δὲ καὶ
κτημάτων οἱ πόρους παντὸς μᾶλλον στέργοντες, νῦν καὶ ἄ
ἔχομεν εἰς κοινὸν φέροντες, καὶ παντὶ δεομένῳ κοινωνοῦντες·
οἱ μισάλληλοι δὲ καὶ ἀλληλοφόνοι, καὶ πρὸς τοὺς οὐχ ὁμοφύ-
λους διὰ τὰ ἔθνη ἐστίας κοινὰς μὴ ποιοῦμενοι, νῦν, μετὰ τὴν
ἐπιφάνειαν τοῦ Χριστοῦ, ὁμοδαίτοι γινόμενοι, καὶ ὑπὲρ τῶν
ἐχθρῶν εὐχόμενοι, καὶ τοὺς ἀδίκως μισοῦντας πείθειν πειρώ-
μενοι, ὅπως οἱ κατὰ τὰς τοῦ Χριστοῦ καλὰς ὑποθημοσύνας
βιώσαντες, εὐέλπιδες ᾧσι, σὺν ἡμῖν τῶν αὐτῶν παρὰ τοῦ
πάντων δεσπόζοντος Θεοῦ τυχεῖν.
- 119 15. Περὶ μὲν οὖν σωφροσύνης τοσοῦτον εἶπεν· «Ὅς ἂν⁵⁷²
ἐμβλέψῃ γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευσε τῇ²⁹⁰
καρδίᾳ παρὰ τῷ Θεῷ» [Μτ 5, 28] . . . , καὶ· «Ὅς γαμεί ἀπο-
λελυμένην ἀφ' ἐτέρου ἀνδρός, μοιχάται» [Μτ 5, 32] . . . Ὡσπερ
καὶ οἱ νόμῳ ἀνθρωπίνῳ διγαμίας ποιοῦμενοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ
τῷ ἡμετέρῳ διδασκάλῳ εἰσὶ, καὶ οἱ προσβλέποντες γυναικὶ
πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς. Οὐ γὰρ μόνον ὁ μοιχεύων ἔργῳ
ἐκβέβληται παρ' αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ ὁ μοιχεύσαι βουλόμενος· ὥς οὐ
τῶν ἔργων φανερῶν μόνον τῷ Θεῷ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐνθυμημάτων.
- 120 18. Οἷς [Πυθαγόρα, Πλάτωνα, . . .] κἂν ὁμοίως ἡμᾶς ἀπο-⁶⁰⁰
δέξασθε οὐχ ἥττον ἐκείνων Θεῷ πιστεύοντας, ἀλλὰ μᾶλλον, οἱ

- 118 14. Qui olim stupris gaudebamus, nunc castimoniam unice³⁰
amplectimur; qui magicis etiam artibus utebamus, bono et ingenito³²
nos consecravimus Deo; qui pecuniarum et possessionum vias
omnibus antiquiores habebamus, nunc etiam ea quae possidemus
in commune conferimus et cum indigentibus quibusque communi-
camus; qui mutuis odiis et caedibus pugnamus et cum iis qui
tribules nostri non essent communem focum ob diversa instituta
non habebamus, nunc, postquam Christus apparuit, convictores
sumus, et pro inimicis oramus; et qui nos iniquis odiis prosequuntur,
eos suadendo flectere conamur, ut, qui secundum praeclara Christi
praecepta vixerint, bonam spem habeant eadem se ac nos a domi-
natore omnium Deo consecuturos.
- 119 15. Itaque de castitate tantumdem dixit: *Qui inspexerit mulierem*⁵⁷²
*ad concupiscendum eam, iam moechatus est in corde apud Deum . . .*²⁹⁰
et: *Qui ducit repudiatam ab altero viro, moechatur. . .* Quem-
admodum etiam ii qui ex lege humana duplex matrimonium in-
eunt, ita et qui mulierem aspiciunt ad concupiscendum eam, pec-
catores sunt apud magistrum nostrum. Non enim is solum ab
eo eicitur qui re et actu moechatur, sed etiam qui moechari vult;
quippe cum Deo non facta solum, sed etiam cogitata pateant.
- 120 18. Quibus [Pythagorae, Platoni etc.] nos saltem aequae approbate,⁶⁰⁰
qui non minus quam illi, immo magis, Deo credimus, quippe cum

118. MG 6, 348; Kr 10.
120. MG 6, 356; Kr 16.

119. MG 6, 349; Kr 11.

καὶ τὰ νεκρούμενα καὶ εἰς γῆν βαλλόμενα πάλιν ἀπολήψεσθαι
 ἑαυτῶν σώματα προσδοκῶμεν· ἀδύνατον μὴδὲν εἶναι Θεῷ λέ-
 γοντες. 19. Καὶ [τί] κατανοοῦντι ἀπιστότερον ἢν μᾶλλον δόξαι,
 ἢ εἰ ἐν σώματι μὴ ὑπῆρχομεν καὶ τις ἔλεγεν, ἐκ μικρᾶς τινος
 ῥανίδος τῆς τοῦ ἀνθρωπείου σπέρματος, δυνατόν ὅστέα τε καὶ
 νεῦρα καὶ σάρκας εἰκονοποιηθέντα, οἷα ὁρῶμεν, γενέσθαι; . . .
 Ἄλλ' ὃν τρόπον τὴν ἀρχὴν οὐκ ἂν ἐπιστεύσατε ἐκ τῆς μικρᾶς
 ῥανίδος δυνατόν τοιούτους γενέσθαι, καὶ ὁρᾶτε γινομένους·
 τὸν αὐτὸν τρόπον λογίσασθε, ὅτι διαλυθέντα καὶ δίκην σπερ-
 μάτων εἰς γῆν διαλυθέντα τὰ ἀνθρώπεια σώματα, κατὰ καιρὸν
 προστάξει Θεοῦ ἀναστῆναι, καὶ ἀφθαρσίαν ἐνδύσασθαι, οὐκ
 ἀδύνατον.

594 21. Ἀπαθανατίζεσθαι δὲ ἡμεῖς μόνους δεδιδάγμεθα τοὺς 121
 ὁσίως καὶ ἐναρέτως ἐγγὺς Θεῷ βιούντας, κολάζεσθαι δὲ τοὺς
 ἀδίκως, καὶ μὴ μεταβάλλοντας, ἐν αἰωνίῳ πυρὶ πιστεύομεν.

25 30. Ὅπως δὲ μὴ τις ἀντιτιθεῖς ἡμῖν, τί κωλύει καὶ τὸν 122
 παρ' ἡμῖν λεγόμενον Χριστόν, ἀνθρωπον ἐξ ἀνθρώπων ὄντα,
 μαγικῇ τέχνῃ ὡς λέγομεν δυνάμεις πεποιηκέναι, καὶ δόξαι διὰ
 24 τοῦτο Υἱὸν Θεοῦ εἶναι, τὴν ἀπόδειξιν ἤδη ποιησόμεθα, οὐ τοῖς
 λέγουσι πιστεύοντες, ἀλλὰ τοῖς προφητεύουσι πρὶν ἢ γενέσθαι,
 κατ' ἀνάγκην πειθόμενοι, διὰ τὸ καὶ ὅψει ὡς προεφητεύθη
 ὁρᾶν γεγόμενα καὶ γινόμενα· ἥπερ μεγίστη καὶ ἀληθεστάτη
 ἀπόδειξις καὶ ὑμῖν, ὡς νομίζομεν, φανήσεται.

31. *De Christo praedicto a prophetis, v. K 52.*

122*

nostra etiam corpora, mortua et in terram coniecta, nos rursus
 recepturos speremus, nihil non posse a Deo fieri asserentes. 19. Et
 quid incredibilius videatur attente consideranti, quam si in corpore
 non essemus nobisque diceret aliquis ex parva quadam humani
 seminis gutta ossa et carnes ea quam videmus forma fieri posse? . . .
 Sed quemadmodum numquam omnino credidissetis tales vos ex
 parva gutta fieri posse, et tamen factos videtis, eodem modo fieri
 posse existimate ut dissoluta hominum corpora et instar seminum
 in terram resoluta, Dei iussu certo tempore resurgant et incorrup-
 tionem induant.

594 21. Nos immortalitatem eos consequi solos didicimus, qui se 121
 vitae sanctitate et virtute Deo appropinquant; qui autem improbe
 vivunt nec se convertunt, eos igne aeterno credimus puniri.

25 30. Sed ne quis nobis opponat nihil obstare, quominus et is, 122
 qui apud nos dicitur Christus, homo ex hominibus, arte magica
 quae dicimus miracula ediderit, ac propterea Filius Dei esse visus
 24 sit, iam demonstrationem instituemus, non dicentibus credentes, sed
 futura antequam fiant praedicientibus necessario fidem habentes,
 eo quod ipsis oculis ita, ut praedicta fuerant, evenisse et evenire
 videamus: quae sane demonstratio vobis quoque, ut arbitramur,
 maxima et verissima videbitur.

123 43. Τὰς τιμωρίας, καὶ τὰς κολάσεις, καὶ τὰς ἀγαθὰς ἀμοιβὰς 366
κατ' ἀξίαν τῶν πράξεων ἐκάστου ἀποδίδοσθαι διὰ τῶν προ-
φητῶν μαθόντες, καὶ ἀληθὲς ἀποφαινόμεθα. Ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτό
ἐστίν, ἀλλὰ καθ' εἰμαρμένην πάντα γίνεται, οὔτε τὸ ἐφ' ἡμῖν
ἐστίν ὧλως. Εἰ γὰρ εἴμαρται τόνδε τινὰ ἀγαθὸν εἶναι, καὶ τόνδε 371
φάυλον, οὔθ' οὗτος ἀποδεκτός, οὔδ' ἐκεῖνος μεμπτός. Καὶ 294
αὖ εἰ μὴ προαιρέσει ἐλευθέρῳ πρὸς τὸ φεύγειν τὰ αἰσχροῦ καὶ
αἰρεῖσθαι τὰ καλὰ, δύναμιν ἔχει τὸ ἀνθρώπειον γένος, ἀναίτιόν
ἐστι τῶν ὁπωσδήποτε πραττομένων. Ἄλλ' ὅτι ἐλευθέρῳ προ- 221
αιρέσει καὶ κατορθοῖ καὶ σφάλλεται, οὕτως ἀποδείκνυμεν. Τὸν
αὐτὸν ἀνθρωπὸν τῶν ἐναντίων τὴν μετέλευσιν ποιοῦμενον
δρῶμεν. . . . Οὐδὲ γὰρ ἦν ἀξίος ἀμοιβῆς ἢ ἐπαίνου, οὐκ ἀφ'
ἑαυτοῦ ἐλόμενος τὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ τοῦτο γενόμενος· οὐδ' εἰ
κακὸς ὑπῆρχε, δικαίως κολάσεως ἐτύγχανεν, οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ
τοιοῦτος ὢν, ἀλλ' οὐδὲν δυνάμενος εἶναι ἕτερον παρ' ὃ
ἐγεγόνει.

124 52. Δύο γὰρ αὐτοῦ [Χριστοῦ] παρουσίας προεκήρυξαν οἱ 400
προφῆται· μίαν μὲν, τὴν ἤδη γενομένην, ὡς ἀτίμου καὶ παθητοῦ
ἀνθρώπου· τὴν δὲ δευτέραν, ὅταν μετὰ δόξης ἐξ οὐρανῶν
μετὰ τῆς ἀγγελικῆς αὐτοῦ στρατιᾶς παραγενήσῃσθαι κεκήρυκται,
ὅτε καὶ τὰ σώματα ἀνεγερῇ πάντων τῶν γενομένων ἀνθρώπων· 599
καὶ τῶν μὲν ἀξίων, ἐνδύσῃ ἀφθαρσίαν· τῶν δ' ἀδίκων, ἐν
αἰσθήσει αἰωνία μετὰ τῶν φαύλων δαιμόνων εἰς τὸ αἰώνιον 594
πῶρ πέμψει.

123 43. Poenas et supplicia et bonas remunerationes secundum 366
meritum actionum cuiusque reddi per prophetas edocti, et verum
manifestamus. Nam si hoc non est, sed secundum fatum omnia
fiunt, nihil omnino est penes nos. Si enim fatum est hunc bonum 371
esse, et hunc malum, neque ille laudandus est, neque iste vitu- 294
perandus. Ac rursus si non electione libera, ad fugiendum turpia
et eligendum honesta virtutem habet humanum genus, innocens
est quidquid agat. Sed libera animi inductione hominem vel bene 221
agere vel male sic demonstramus. Hominem eundem in contrariis
transcurrere videmus. . . . Non enim remuneratione aut laude dignus
foret, si ex se ipso bonum non eligeret, verum ita natus esset;
nec merito, si malus esset, puniretur, ut qui non ex sese talis
foret, sed aliud ab eo, quod natus fuisset, esse non posset.

124 52. Duos enim illius [Christi] adventus praedixerunt prophetae, 400
unum quidem, qui iam exhibitus est, tamquam despecti et passi-
bilis hominis, alterum autem, quando cum gloria e caelis una cum
angelico suo exercitu adventurus praedicatur; quando et corpora 599
resuscitabit omnium, quicumque exstiterunt, hominum, ac dignorum
quidem corpora induet incorruptione, iniquorum autem in perpetuo
sensu cum pravis daemonibus in ignem perpetuum mittet. 594

123. MG 6, 392; Kr 35.

124. MG 6, 404; Kr 43.

24 53. Τίνι γὰρ ἂν λόγῳ ἀνθρώπῳ σταυρωθέντι ἐπειθόμεθα, 125
 428 ὅτι πρωτότοκος τῷ ἀγεννήτῳ Θεῷ ἐστὶ, καὶ αὐτὸς τὴν κρίσιν
 τοῦ παντὸς ἀνθρωπείου γένους ποιήσεται, εἰ μὴ μαρτύρια, πρὶν
 ἢ ἔλθειν αὐτὸν ἀνθρώπον γενόμενον, κεκηρυγμένα περὶ αὐτοῦ
 εὔρομεν, καὶ οὕτως γενόμενα ὁρῶμεν;

55. *De gloria crucis, v. K 53.*

125*

459 61. Ὅσοι ἂν πεισθῶσι καὶ πιστεύωσιν ἀληθῆ ταῦτα τὰ ὑφ' 126
 473 ἡμῶν διδασκόμενα καὶ λεγόμενα εἶναι, καὶ βιοῦν οὕτως δύνα-
 σθαι ὑπισχνῶνται, εὐχεσθαί τε καὶ αἰτεῖν νηστεύοντες παρὰ τοῦ
 Θεοῦ τῶν προημαρτημένων ἁφεσὶν διδάσκονται, ἡμῶν συνευχο-
 μένων καὶ συνηστευόντων αὐτοῖς. Ἐπειτα ἄγονται ὑφ' ἡμῶν
 461 ἔνθα ὕδωρ ἐστὶ, καὶ τρόπον ἀναγεννήσεως, ὃν καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ
 141 ἀναγεννήθημεν, ἀναγεννώμεθα. Ἐπ' ὀνόματος γὰρ τοῦ Πατρὸς
 465 τῶν ὅλων καὶ Δεσπότης Θεοῦ, καὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ
 462 Χριστοῦ, καὶ Πνεύματος Ἁγίου, τὸ ἐν τῷ ὕδατι τότε λουτρὸν
 ποιοῦνται . . . Καὶ λόγον δὲ εἰς τοῦτο παρὰ τῶν ἀποστόλων
 ἐμάθομεν τοῦτον.

24 63. Ἄλλ' εἰς ἀπόδειξιν γεγονάσιν οἶδε οἱ λόγοι [προφητικοί], 127
 147 ὅτι Υἱὸς Θεοῦ καὶ ἀπόστολος Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ἐστὶ, πρό-
 373 τερον Λόγος ὢν, καὶ ἐν ιδέα πυρὸς ποτὲ φανείς, ποτὲ δὲ καὶ
 375 ἐν εἰκόνι ἀσωμάτων· νῦν δὲ διὰ θελήματος Θεοῦ ὑπὲρ τοῦ
 408 ἀνθρωπείου γένους ἀνθρώπος γενόμενος, ὑπέμεινε καὶ παθεῖν
 ὅσα αὐτὸν ἐνήργησαν οἱ δαίμονες διατεθῆναι ὑπὸ τῶν ἀνοήτων

24 53. Quomodo enim homini crucifixo crederemus eum esse 125
 428 primogenitum ingenito Deo, ac iudicium de universo genere hu-
 mano facturum, nisi testimonia de eo, antequam homo factus
 veniret, praedicata inveniremus, eaque eventu confirmata vide-
 remus?

459 61. Quicumque persuasum habuerint et crediderint vera esse 126
 473 quae a nobis docentur et dicuntur, seque ita vivere posse pro-
 miserint, ii precari et ieiunantes priorum peccatorum veniam a
 Deo petere docentur, nobis una precantibus et ieiunantibus. Deinde
 461 eo ducuntur a nobis ubi aqua est, et eodem regenerationis modo
 141 regenerantur, quo et ipsi sumus regenerati. Nam in nomine
 465 Parentis universorum ac Domini Dei, ac salvatoris nostri Iesu
 462 Christi, et Spiritus Sancti, lavacrum in aqua tunc suscipiunt. . .
 Hanc autem huius rei rationem ab apostolis accepimus.

24 63. Haec autem [prophetarum testimonia] ideo diximus, ut Filium 127
 147 Dei et legatum esse Iesum Christum demonstraremus; qui quidem,
 373 cum antea Verbum esset, ac modo in specie ignis, modo in
 375 imagine incorporea visus esset, nunc voluntate Dei pro humano
 408 genere homo factus, ea etiam perpeti sustinuit, quaecumque in
 eum insani Iudaei, daemonum impulsu, moliti sunt. . . *Nemo*

Ἰουδαίων. . . . «Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός, οὐδὲ τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατήρ, καὶ οἷς ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ» [Mt 11, 27]. Ἰουδαῖοι οὖν ἡγησάμενοι αἰεὶ τὸν Πατέρα τῶν ὅλων λελαληκέναι τῷ Μωσεῖ, τοῦ λαλήσαντος αὐτῷ ὄντος Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὃς καὶ ἄγγελος καὶ ἀπόστολος κέκληται, δικαίως ἐλέγχονται καὶ διὰ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ὡς οὔτε τὸν Πατέρα οὔτε τὸν Υἱὸν ἔγνωσαν. Οἱ γὰρ τὸν Υἱὸν Πατέρα φάσκοντες εἶναι ἐλέγχονται μήτε τὸν Πατέρα ἐπιστάμενοι, μήθ' ὅτι ἐστὶν Υἱὸς τῷ Πατρὶ τῶν ὅλων γινώσκοντες· ὃς καὶ Λόγος πρωτότοκος ὢν τοῦ Θεοῦ, καὶ Θεὸς ὑπάρχει. Καὶ πρότερον διὰ τῆς τοῦ πυρὸς μορφῆς καὶ εἰκόνος ἁσωμάτου τῷ Μωσεῖ καὶ τοῖς ἑτέροις προφήταις ἐφάνη· νῦν δ' ἐν χρόνοις τῆς ὑμετέρας ἀρχῆς, ὡς προείπομεν, διὰ παρθένου ἄνθρωπος γενόμενος κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλήν, ὑπὲρ σωτηρίας τῶν πιστευόντων αὐτῷ, καὶ ἐξουθενηθῆναι καὶ παθεῖν ὑπέμεινεν, ἵνα ἀποθανὼν καὶ ἀναστὰς νικήσῃ τὸν ⁴¹⁴ θάνατον.

- 128 65. Ἐπειτα προσφέρεται τῷ προεστῶτι τῶν ἀδελφῶν ἄρτος, ⁴⁹³ καὶ ποτήριον ὕδατος καὶ κράματος· καὶ οὗτος λαβὼν αἶνον καὶ ⁴⁹⁴ δόξαν τῷ Πατρὶ τῶν ὅλων διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Υἱοῦ καὶ ¹⁴¹ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου ἀναπέμπει· καὶ εὐχαριστίαν ὑπὲρ τοῦ κατηξιῶσθαι τούτων παρ' αὐτοῦ ἐπὶ πολὺ ποιεῖται· οὐ συντελέσαντος τὰς εὐχὰς καὶ τὴν εὐχαριστίαν, πᾶς ὁ παρὼν λαὸς ἐπευφημεῖ λέγων· ἀμήν. Τὸ δὲ ἀμήν τῇ ἐβραΐδι φωνῇ τὸ γένοιτο σημαίνει. Εὐχαριστήσαντος δὲ τοῦ προεστῶτος, καὶ

cognovit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater, et quibus Filius revelaverit. Patrem igitur universorum Iudaei semper cum Moyse collocutum existimantes, cum is qui locutus est Filius Dei esset, qui et angelus et legatus vocatus est, merito et a prophetico Spiritu et ab ipso Christo arguuntur, quod nec Patrem nec Filium noverint. Nam qui Filium Patrem esse dicunt, hi arguuntur, quod nec Patrem sciant, nec Filium esse universorum Patri cognoscant. Qui, cum Verbum sit primogenitum Dei, Deus etiam est. Ac prius quidem Moysi et ceteris prophetis in specie ignis et imagine incorporea visus est; nunc autem, vestri imperii temporibus, ex virgine, ut iam diximus, homo factus secundum Patris voluntatem, pro eorum salute qui illi credunt et pro nihilo haberi et pati sus- ⁴¹⁴ tinuit, ut mortuus et resurgens mortem vinceret.

- 128 65. Deinde ei qui fratribus praeest panis affertur et poculum ⁴⁹³ aquae et vini; quibus ille acceptis laudem et gloriam universorum ⁴⁹⁴ Parenti per nomen Filii et Spiritus Sancti emittit, et gratiarum ¹⁴¹ actionem pro his ab illo acceptis donis prolixè exsequitur. Postquam preces et gratiarum actionem absolvit, populus omnis acclamat: amen; amen autem hebraea lingua idem valet ac fiat. Postquam vero is qui praeest gratiarum actionem absolvit, et po-

ἐπευφημήσαντος παντὸς τοῦ λαοῦ, οἱ καλούμενοι παρ' ἡμῖν
 500 διάκονοι διδόασιν ἐκάστῳ τῶν παρόντων μεταλαβεῖν ἀπὸ τοῦ
 502 εὐχαριστηθέντος ἄρτου καὶ οἴνου καὶ ὕδατος, καὶ τοῖς οὐ παρ-
 507 οῦσιν ἀποφέρουσι.

505 66. Καὶ ἡ τροφή αὕτη καλεῖται παρ' ἡμῖν εὐχαριστία· ἥς
 οὐδενὶ ἄλλῳ μετασχεῖν ἐξόν ἐστιν ἢ τῷ πιστεύοντι ἀληθῆ εἶναι
 τὰ δεδιδαγμένα ὑφ' ἡμῶν, καὶ λουσαμένῳ τὸ ὑπὲρ ἀφέσεως
 ἁμαρτιῶν καὶ εἰς ἀναγέννησιν λουτρόν, καὶ οὕτως βιοῦντι ὡς
 485 ὁ Χριστὸς παρέδωκεν. Οὐ γὰρ ὡς κοινὸν ἄρτον οὐδὲ κοινὸν
 410 πόμα ταῦτα λαμβάνομεν· ἀλλ' ὃν τρόπον διὰ Λόγου Θεοῦ
 σαρκοποιηθεὶς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν, καὶ σάρκα καὶ
 αἷμα ὑπὲρ σωτηρίας ἡμῶν ἔσχεν, οὕτως καὶ τὴν δι' εὐχῆς
 λόγου τοῦ παρ' αὐτοῦ εὐχαριστηθεῖσαν τροφήν, ἐξ ἧς αἷμα
 καὶ σάρκες κατὰ μεταβολὴν τρέφονται ἡμῶν, ἐκείνου τοῦ σαρκο-
 13 ποιηθέντος Ἰησοῦ καὶ σάρκα καὶ αἷμα ἐδιδάχθημεν εἶναι. Οἱ
 γὰρ ἀπόστολοι ἐν τοῖς γενομένοις ὑπ' αὐτῶν ἀπομνημονεύμασιν,
 ἃ καλεῖται εὐαγγέλια, οὕτως παρέδωκαν ἐντετάλθαι αὐτοῖς τὸν
 486 Ἰησοῦν· λαβόντα ἄρτον, εὐχαριστήσαντα εἰπεῖν· «Τοῦτο ποιεῖτε
 495 εἰς τὴν ἀνάμνησίν μου· τούτέστι τὸ σῶμά μου» [Lc 22, 19]·
 καὶ τὸ ποτήριον ὁμοίως λαβόντα καὶ εὐχαριστήσαντα εἰπεῖν·
 «Τοῦτό ἐστι αἷμά μου» [Mt 26, 28], καὶ μόνοις αὐτοῖς μεταδοῦ-
 ναι. Ὅπερ καὶ ἐν τοῖς τοῦ Μίθρα μυστηρίοις παρέδωκαν
 γίνεσθαι μιμησάμενοι οἱ πονηροὶ δαίμονες. Ὅτι γὰρ ἄρτος
 καὶ ποτήριον ὕδατος τίθεται ἐν ταῖς τοῦ μουσμένου τελεταῖς
 μετ' ἐπιλόγων τινῶν, ἧ ἐπίστασθε, ἧ μαθεῖν δύνασθε.

500 pulus omnis acclamavit, ii qui apud nos dicuntur diaconi panem,
 502 vinum et aquam in quibus gratiae actae sunt unicuique praesentium
 507 participanda distribuunt et ad absentes perferunt.

505 66. Atque hoc alimentum apud nos vocatur eucharistia, cuius
 nemini alii licet esse participi, nisi qui credat vera esse quae do-
 cemur, atque illo ad remissionem peccatorum et regenerationem
 485 lavacro ablutus fuerit, et ita vivat, ut Christus tradidit. Neque
 enim ut communem panem neque ut communem potum ista su-
 410 mimus; sed quemadmodum per Verbum Dei caro factus Iesus
 Christus salvator noster et carnem et sanguinem habuit nostrae
 salutis causa, sic etiam illam alimoniam, in qua per precem ipsius
 verba continentem gratiae actae sunt, ex qua sanguis et carnes
 nostrae per mutationem aluntur, incarnati illius Iesu et carnem
 13 et sanguinem esse edocti sumus. Nam apostoli in commentariis
 suis, quae vocantur evangelia, ita sibi mandasse Iesum tradiderunt:
 486 eum scilicet accepto pane, cum gratias egisset, dixisse: *Hoc facite*
 495 *in meam commemorationem; hoc est corpus meum*; et poculo simi-
 liter accepto actisque gratis dixisse: *Hic est sanguis meus*, ipsis-
 que solis tradidisse. Atque id quidem etiam in Mithrae mysteriis
 ut fieret, pravi daemones imitati docuerunt; nam panem et poculum
 aquae in mysteriis eius qui initiatur, quibusdam verbis additis,
 apponi, aut scitis aut discere potestis.

- 129 67. Τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένη ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ 14
 ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπο-
 μνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν
 ἀναγινώσκεται μέχρις ἐγχωρεῖ.

Apologia II.

- 130 6. Ὄνομα δὲ τῷ πάντων Πατρὶ θετόν, ἀγεννήτῳ ὄντι, οὐκ 109
 ἔστιν· ὧ γὰρ ἂν καὶ ὀνόματι προσαγορεύηται, πρεσβύτερον
 ἔχει τὸν θέμενον τὸ ὄνομα. Τὸ δὲ πατήρ, καὶ θεός, καὶ
 κτίστης, καὶ κύριος, καὶ δεσπότης, οὐκ ὀνόματά ἐστιν, ἀλλ' ἐκ
 τῶν εὐποιῶν καὶ τῶν ἔργων προσήσεις. Ὁ δὲ Υἱὸς ἐκείνου,
 ὁ μόνος λεγόμενος κυρίως υἱός, ὁ Λόγος πρὸ τῶν ποιημάτων, 157
 καὶ συνών, καὶ γεννώμενος, ὅτε τὴν ἀρχὴν δι' αὐτοῦ πάντα 181
 ἔκτισε καὶ ἐκόσμησε· Χριστὸς μὲν, κατὰ τὸ κεχρῖσθαι καὶ κο-
 σμήσαι τὰ πάντα δι' αὐτοῦ τὸν Θεόν, λέγεται· ὄνομα καὶ αὐτὸ
 περιέχον ἄγνωστον σημασίαν· ὃν τρόπον καὶ τὸ Θεὸς προσ-
 αγόρευμα οὐκ ὄνομά ἐστιν, ἀλλὰ πράγματος δυσεξηγήτου 91
 ἔμφυτος τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων δόξα. Ἰησοὺς δὲ καὶ ἀν-
 θρώπου καὶ σωτήρος ὄνομα καὶ σημασίαν ἔχει. Καὶ γὰρ καὶ 413
 ἄνθρωπος, ὡς προέφημεν, γέγονε, κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ
 Πατρὸς βουλὴν ἀποκυηθεὶς ὑπὲρ τῶν πιστευόντων ἀνθρώπων
 καὶ καταλύσει τῶν δαιμόνων.
- 131 13. Τὸν γὰρ ἀπὸ ἀγεννήτου καὶ ἀρρήτου Θεοῦ Λόγον μετὰ 374
 τὸν Θεὸν προσκυνούμεν καὶ ἀγαπῶμεν, ἐπειδὴ καὶ δι' ἡμᾶς 410

- 129 67. Solis dicta die omnium sive urbes sive agros incolentium 14
 in eumdem locum fit conventus, et commentaria apostolorum aut
 scripta prophetarum leguntur, quoad licet per tempus.
- 130 6. Nomen autem universorum Parenti, eo quod ingenuus sit, 109
 nullum inditum est; quocumque enim nomine appelletur, anti-
 quiores habet eum qui nomen imposuit. Haec autem, pater,
 deus, conditor, dominus, herus, non sunt nomina, sed ex beneficiis
 et operibus appellationes. Eius autem Filius, qui solus proprie 157
 filius dicitur, Verbum, antequam mundus crearetur; quod et una
 cum eo aderat, et genitum est, cum per illud omnia initio condidit 181
 et ornavit; hic, inquam, Filius, eo quod unctus sit et per eum
 Deus omnia ornaverit, Christus vocatur; quo quidem et ipso nomine
 res significatur incognoscibilis, quemadmodum Dei appellatio non
 nomen est, sed rei non enarrabilis insita naturae hominum opinio. 91
 Iesus autem et hominis et salvatoris nomen et significationem
 habet; nam et homo factus est, ut antea diximus, de Dei et Patris 413
 voluntate partu editus, pro credentibus hominibus et ad daemonum
 eversionem.
- 131 13. Natum enim ex ingenuo et ineffabili Deo Verbum post 374
 Deum adoramus et amamus; quandoquidem propter nos homo 410

129. MG 6, 429; Kr 58.

130. MG 6, 453; Kr 65.

131. MG 6, 465; Kr 72.

402 ἄνθρωπος γέγονεν, ὅπως καὶ τῶν παθῶν τῶν ἡμετέρων συμ-
μέτοχος γενόμενος, καὶ ἴασιν ποιήσεται.

Dialogus cum Tryphone Iudaeo, post 150/55.

218 5. Εἰ δ' ὁ κόσμος γεννητός, ἀνάγκη καὶ τὰς ψυχὰς γερονέ- 132
ναι, καὶ οὐκ εἶναί ποι τάχα. Διὰ γὰρ τοὺς ἀνθρώπους ἐγένοντο
καὶ τὰ ἄλλα ζῶα, εἰ ὅλως κατ' ἰδίαν, καὶ μὴ μετὰ τῶν ἰδίων
σωμάτων φήσεις αὐτὰς γεγενέσθαι.

Οὕτως δοκεῖ ὀρθῶς ἔχειν. — Οὐκ ἄρα ἀθάνατοι; — Οὐκ,
ἐπειδὴ καὶ ὁ κόσμος γεννητὸς ἡμῖν ἐφάνη. — Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ
ἀποθνήσκουσιν φημί πάσας τὰς ψυχὰς ἐγώ· ἔρμαιον γὰρ ἦν ὡς
586 ἀληθῶς τοῖς κακοῖς. Ἀλλὰ τί; Τὰς μὲν τῶν εὐσεβῶν, ἐν
κρείττονί ποι χῶρῳ μένειν, τὰς δὲ ἀδίκους καὶ πονηρὰς ἐν
χείροσι, τὸν τῆς κρίσεως ἐκδεχομένης χρόνον τότε. Οὕτως αἱ
μὲν, ἄξιαι τοῦ Θεοῦ φανεῖσθαι, οὐκ ἀποθνήσκουσιν ἔτι· αἱ δὲ
κολάζονται ἔστ' ἂν αὐτὰς καὶ εἶναι καὶ κολάζεσθαι ὁ Θεὸς
θέλῃ. . . . Ὅσα γὰρ ἔστι μετὰ τὸν Θεὸν ἢ ἔσται ποτέ, ταῦτα
φύσιν φθαρτὴν ἔχειν, καὶ οἷά τε ἐξαφανισθῆναι καὶ μὴ εἶναι
ἔτι. Μόνος γὰρ ἀγέννητος καὶ ἀφθαρτος ὁ Θεός, καὶ διὰ
τοῦτο Θεός ἔστι· τὰ δὲ λοιπὰ πάντα μετὰ τοῦτον γεννητὰ καὶ
φθαρτὰ. Τούτου χάριν καὶ ἀποθνήσκουσιν αἱ ψυχαὶ καὶ κολά-
ζονται.

218 6. Ἡ ψυχὴ ἥτοι ζωὴ ἐστίν, ἢ ζωὴν ἔχει. Εἰ μὲν οὖν ζωὴ 133
ἐστίν, ἄλλο τι ἂν ποιήσῃε ζῆν, οὐχ ἑαυτὴν, ὡς καὶ κίνησις

402 factus est, ut passionum nostrarum particeps factus medicinam
illis faceret.

218 5. Quodsi mundus genitus est, necesse est animas quoque 132
genitas esse, ac posse nullas esse. Sunt enim factae hominum et
ceterorum animalium causa, si omnino separatim ac non una cum
propriis corporibus genitas dices.

Videtur hoc recte se habere. — Non ergo immortales sunt? —
Non: siquidem statuimus mundum esse genitum. — Non tamen
perire dico omnes animas: vere enim de lucro id esset improbis.
586 Quid igitur? Piorum quidem animas in meliore loco manere, ini-
quorum autem et malorum in deteriore, iudicii tempus expectantes.
Sic istae, cum Deo dignae iudicatae fuerint, non iam moriuntur;
hae vero puniuntur, quamdiu eas esse et puniri Deus voluerit. . . .
Quaecumque enim post Deum sunt aut erunt aliquando, ea na-
turam habent corruptioni obnoxiam, ac talia sunt ut aboleri possint
ac iam nulla esse. Solus enim Deus est qui nec genitus sit nec
corruptioni obnoxius, ac propterea Deus est; reliqua vero omnia,
quae post eum sunt, genita et corruptioni obnoxia. Hoc ipsum
causa est, cur animae et moriantur et puniantur.

218 6. Anima vel vita est, vel vitam habet. Quodsi vita est, aliud 133
quidpiam vivere faciat, non se ipsam: sicut et motus aliud quid-

132. MG 6, 488; A (= Archambault) 1, 29.

133. MG 6, 489; A 1, 34.

ἄλλο τι κινήσειε μᾶλλον ἢ ἑαυτήν. Ὅτι δὲ ζῇ ψυχὴ, οὐδεὶς ἀντείποι. Εἰ δὲ ζῇ, οὐ ζῶν οὕσα ζῇ, ἀλλὰ μεταλαμβάνουσα τῆς ζωῆς· ἕτερον δέ τι τὸ μετέχον τινὸς ἐκείνου οὐ μετέχει· ζωῆς δὲ ψυχὴ μετέχει, ἐπεὶ ζῆν αὐτὴν ὁ Θεὸς βούλεται· οὕτως ἄρα καὶ οὐ μεθέξει ποτέ, ὅταν αὐτὴν μὴ θέλοι ζῆν. Οὐ γὰρ δι' αὐτῆς ἐστὶ τὸ ζῆν, ὡς τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ ὥσπερ ἄνθρωπος οὐ διαπαντός ἐστιν, οὐδὲ σύνεστιν αἰετὶ τῇ ψυχῇ τὸ σῶμα, ἀλλ' ὅτε ἂν δέη λυθῆναι τὴν ἁρμονίαν ταύτην, καταλείπει ἡ ψυχὴ τὸ σῶμα, καὶ ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστιν· οὕτως καὶ ὅταν δέη τὴν ψυχὴν μηκέτι εἶναι, ἀπέστη ἀπ' αὐτῆς τὸ ζωτικὸν πνεῦμα, καὶ οὐκ ἔστιν ἡ ψυχὴ ἔτι, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ, ὅθεν ἐλήφθη, ἐκείσε χωρεῖ πάλιν.

- 134 23. Τὴν δὲ περιτομὴν [ὁ Ἀβραάμ] εἰς σημεῖον, ἀλλ' οὐκ εἰς 442
δικαιοσύνην ἔλαβεν, ὡς καὶ αἱ γραφαὶ καὶ τὰ πράγματα ἀναγ-
κάζει ἡμᾶς ὁμολογεῖν. Ὡστε δικαίως εἶρητο περὶ ἐκείνου τοῦ
λαοῦ, ὅτι ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ τοῦ γένους αὐτῆς,
ἢ οὐ περιτμηθήσεται τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ. Καὶ τὸ μὴ δύνασθαι
δὲ τὸ θῆλυ γένος τὴν σαρκικὴν περιτομὴν λαμβάνειν, δείκνυσιν
ὅτι εἰς σημεῖον ἡ περιτομὴ αὕτη δέδοται, ἀλλ' οὐχ ὡς ἔργον
δικαιοσύνης. Τὰ γὰρ δίκαια καὶ ἐνάρετα ἅπαντα ὁμοίως καὶ
τὰς θηλείας δύνασθαι φυλάσσειν ὁ Θεὸς ἐποίησεν.
- 135 41. Καὶ ἡ τῆς σεμιδάλεως δὲ προσφορά, ᾧ ἄνδρες, ἔλεγον, 514
ἡ ὑπὲρ τῶν καθαριζομένων ἀπὸ τῆς λέπρας προσφέρεσθαι
παραδοθεῖσα, τύπος ἦν τοῦ ἄρτου τῆς εὐχαριστίας, ὃν εἰς

piam moveat potius quam se ipsum. Animam autem vivere, nemo negaverit. Sed si vivit, non ideo vivit, quod vita sit, sed quod vitae particeps. Aliud autem id quod alicuius est particeps, aliud id ipsum cuius est particeps. Vitae autem anima est particeps, eo quod eam Deus vivere velit; sic etiam particeps aliquando non erit, cum eam Deus vivere nolet. Neque enim ut Dei, ita etiam animae propria vita est. Sed quemadmodum homo non semper constat, neque perpetuo corpus cum anima coniunctum est, sed, cum solvi oportet hanc harmoniam, relinquit corpus anima, nec iam exstat homo; sic etiam, cum animam non iam esse oportuerit, discedit ab ea spiritus vitalis, nec iam exstat anima, sed et ipsa, unde educta est, eo revertitur.

- 134 23. Circumcisionem [Abraham] in signum, non ad iustitiam ac-442
cepit, ut scripturae et res ipsae nos cogunt confiteri. Quocirca
iure de populo illo dictum est animam quae octavo die non circum-
cideretur ex genere suo exterminatum iri. Nam quod genus
muliebre circumcisionem accipere non potest, id argumento est
illam in signum datam esse, non ut opus iustitiae; sic enim Deus
mulieres fecit, ut, quae iustitiam et virtutem spectant, ea pariter
ipsae quoque omnia observare possent.
- 135 41. Similae quoque oblatio, o viri, aiebam, praescripta pro iis 514
qui a lepra purgabantur, figura erat panis eucharistiae, quem

- 483 ἀνάμνησιν τοῦ πάθους οὗ ἔπαθεν ὑπὲρ τῶν καθαιρομένων τὰς
 ψυχὰς ἀπὸ πάσης πονηρίας ἀνθρώπων, Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ
 516 Κύριος ἡμῶν παρέδωκε ποιεῖν. . . . Περὶ μὲν τῶν ὑφ' ὑμῶν
 τότε προσφερομένων θυσιῶν λέγει ὁ Θεός, ὡς προέφην, διὰ
 Μαλαχίου, ἐνὸς τῶν δώδεκα· «Οὐκ ἔστι θέλημά μου ἐν ὑμῖν,
 κτλ.» [Mal 1, 10 sqq.] Περὶ δὲ τῶν ἐν παντὶ τόπῳ ὑφ' ἡμῶν
 τῶν ἐθνῶν προσφερομένων αὐτῷ θυσιῶν, τουτέστι τοῦ ἄρτου
 τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ ποτηρίου ὁμοίως τῆς εὐχαριστίας,
 προλέγει τότε, εἰπὼν καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ δοξάζειν ἡμᾶς, ὑμᾶς
 δὲ βεβηλοῦν.
- 374 48. Οὐκ ἀπόλλυται τὸ τοιοῦτον εἶναι Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, 136
 ἔὰν ἀποδείξαι μὴ δύναμαι ὅτι καὶ προϋπῆρχεν Υἱὸς τοῦ ποιητοῦ
 375 τῶν ὄλων, Θεὸς ὢν, καὶ γεγέννηται ἄνθρωπος διὰ τῆς παρ-
 377 θένου. Ἀλλὰ ἐκ παντὸς ἀποδεικνυμένου ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ
 Χριστὸς ὁ τοῦ Θεοῦ, ὅστις οὗτος ἔσται, ἔὰν δὲ μὴ ἀποδεικνύω
 402 ὅτι προϋπῆρχε, καὶ γεννηθῆναι ἄνθρωπος ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν,
 σάρκα ἔχων, κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλὴν ὑπέμεινε, ἐν τούτῳ
 πεπλανήσθαι με μόνον λέγειν δίκαιον, ἀλλὰ μὴ ἀρνεῖσθαι ὅτι
 οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός, ἔὰν φαίνεται ὡς ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώ-
 πων γεννηθεὶς, καὶ ἐκλογῇ γενόμενος εἰς τὸ[ν] Χριστὸν εἶναι
 ἀποδεικνύηται. Καὶ γὰρ εἰσὶ τινες, ὧ φίλοι, ἔλεγον, ἀπὸ τοῦ
 ὑμετέρου γένους ὁμολογοῦντες αὐτὸν Χριστὸν εἶναι, ἄνθρωπον
 δὲ ἐξ ἀνθρώπων γενόμενον ἀποφαινόμενοι· οἷς οὐ συντίθεται,
 οὐδ' ἂν πλείστοι ταῦτά μοι δοξάσαντες εἴποιεν· ἐπειδὴ οὐκ

- 483 Dominus noster Iesus Christus, in recordationem passionis quam
 subiit ad purificandas hominum animas ab omni iniquitate, fieri
 516 praecepit. . . . De sacrificiis quidem quae a vobis offerebantur, sic
 Deus, ut iam dixi, per Malachiam, unum ex duodecim, loquitur :
Non est voluntas mea in vobis, etc. De iis autem sacrificiis, quae
 in omni loco a nobis gentibus offeruntur ei, hoc est de pane
 eucharistiae et de calice similiter eucharistiae, iam tum praedicat,
 illud etiam addens, nomen suum a nobis glorificari, a vobis autem
 profanari.

- 374 48. Nequaquam irritum erit quod demonstravi, hunc esse 136
 Christum Dei, si demonstrare non possim illum etiam praeexistisse
 375 Filium creatoris universorum, Deum existentem, et hominem ex
 377 virgine genitum esse. Sed cum omnino demonstratum sit hunc
 esse Christum Dei, qualiscumque ille sit, si non demonstravero
 402 praeexistisse, et hominem perpassionibus nostris obnoxium et
 carnem habentem nasci, secundum Patris voluntatem, sustinuisse,
 in hoc tantum aequum fuerit dicere me errasse, nequaquam autem
 negare eum Christum esse, etiam si homo ex hominibus genitus
 videatur, nec quidquam amplius demonstretur nisi eum electione
 consecutum esse ut Christus esset. Sunt enim quidam, amici, ex
 genere vestro, qui eum Christum esse confitentur, quamvis hominem
 ex hominibus genitum esse pronuntient; quibus ego non assentior,
 nec assentirer, etiamsi maxima pars quae mecum consentit idem

ἀνθρωπείοις διδάγμασι κεκελεύσμεθα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ
 πείθεσθαι, ἀλλὰ τοῖς διὰ τῶν μακαρίων προφητῶν κηρυχθεῖσι
 καὶ δι' αὐτοῦ διδαχθεῖσιν.

- 137 61. Μαρτύριον δὲ καὶ ἄλλο ὑμῖν, ὦ φίλοι, ἔφην, ἀπὸ τῶν 157
 γραφῶν δώσω, ὅτι ἀρχὴν πρὸ πάντων τῶν κτισμάτων ὁ Θεὸς
 γεγέννηκε δυνάμιν τινα ἐξ ἑαυτοῦ λογικὴν, ἣτις καὶ δόξα Κυρίου
 ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου καλεῖται, ποτὲ δὲ υἱός, ποτὲ 162
 δὲ σοφία, ποτὲ δὲ ἄγγελος, ποτὲ δὲ θεός, ποτὲ δὲ κύριος 374
 καὶ λόγος· ποτὲ δὲ ἀρχιστράτηγον ἑαυτὸν λέγει, ἐν ἀνθρώπου
 μορφῇ φανέντα τῇ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦ. Ἔχειν γὰρ πάντα προσ-
 ονομάζεσθαι ἕκ τε τοῦ ὑπηρετεῖν τῇ πατρικῇ βουλήματι, καὶ ἕκ
 τοῦ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς θελήσει γεγεν[ν]ῆσθαι. [Ἄλλ' οὐ τοιοῦτον] ¹ 163
 ὁποῖον καὶ ἐφ' ἡμῶν γενόμενον ὀρώμεν· λόγον γάρ τινα προ-
 βάλλοντες, λόγον γεννῶμεν, οὐ κατὰ ἀποτομὴν, ὡς ἐλαττωθῆναι
 τὸν ἐν ἡμῖν λόγον, προβαλλόμενοι· καὶ ὁποῖον ἐπὶ πυρὸς ὀρώμεν
 ἄλλο γινόμενον, οὐκ ἐλαττουμένου ἐκείνου ἐξ οὗ ἡ ἀναψις
 γέγονεν, ἀλλὰ τοῦ αὐτοῦ μένοντος, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ ἀναφθὲν
 καὶ αὐτὸ ὄν φαίνεται, οὐκ ἐλαττώσαν ἐκεῖνο ἐξ οὗ ἀνήφθη.
- 138 65. Οὐ γὰρ τολμήσω τοῦτό [ἐναντίας εἶναι τὰς γραφὰς ἀλλή- 70
 λαις] ποτε ἢ ἐνθυμηθῆναι ἢ εἰπεῖν· ἄλλ' ἐὰν τοιαύτη τις δοκοῦσα
 εἶναι γραφὴ προβληθῇ, καὶ πρόφασιν ἔχῃ ὡς ἐναντία οὖσα, ἐκ
 παντὸς πεπεισμένος ὅτι οὐδεμία γραφὴ τῇ ἑτέρᾳ ἐναντία ἐστίν,
 αὐτὸς μὴ νοεῖν μᾶλλον ὁμολογήσω τὰ εἰρημένα, καὶ τοὺς ἐναν-

diceret; neque enim humanis doctrinis iussi sumus ab ipso Christo credere, sed iis quae a beatis prophetis praedicata et ab ipso tradita sunt.

- 137 61. Alio etiam vobis ex scripturis testimonio, amici, demonstrabo 157
 Deum ante omnes creaturas principium genuisse ex se ipso virtutem
 quamdam rationalem, quae et gloria Domini a Spiritu Sancto
 vocatur, ac nunc filius, nunc sapientia, nunc angelus, nunc deus, 162
 nunc dominus et verbum, interdum etiam archiducem se ipse 374
 appellat, Iesu filio Nave apparens (habet enim has omnes appel-
 lationes ex eo, quod Patris voluntati ministret et voluntate de Patre 163
 genitus sit). Quale est quod in nobis fieri videmus; aliquem enim
 sermonem proferentes, sermonem gignimus, nec tamen cum ab-
 scissione qua sermo ille, qui in nobis est, dum eum proferimus,
 imminuitur; quale est etiam quod videmus ex igne alium ignem
 nasci, non imminuto illo ex quo hic accensus est; et qui ex eo
 accensus est, exstat ipse et apparet, nec eum imminuit ex quo
 accensus est.

- 138 65. [Scripturas inter se pugnare] numquam audebo nec cogitare nec 70
 dicere, sed si qua proponatur scriptura quae eiusmodi esse videatur
 et praetextum, quasi esset alteri contraria, praebeat, cum persuasum
 habeam nullam scripturam alteri contrariam esse, fatebor potius
 me non intellegere quae dicuntur, et iis, qui scripturas inter se

¹ «Videntur haec iniecta ab indocto librario» (Otto).

137. MG 6, 613; A 1, 282.

138. MG 6, 625; A 1, 308.

τίας τὰς γραφὰς ὑπολαμβάνοντας τὸ αὐτὸ φρονεῖν μᾶλλον ἐμοὶ πείσαι ἀγωνίσομαι.

¹⁴ 88. Ἰωάννου γὰρ καθεζομένου ἐπὶ τοῦ Ἰορδάνου, καὶ «κη- 139
¹⁷ ρύσσοντος βάπτισμα μετανοίας» [Mc 1, 4; Lc 3, 3], καὶ «ζώνην
¹⁸ δερματίνην καὶ ἔνδυμα ἀπὸ τριχῶν καμήλου» [Mt 3, 4; cf. Mc
²⁰ 1, 6] μόνον φοροῦντος, καὶ μηδὲν ἐσθίουντος πλὴν «ἀκριδῶν
καὶ μέλι ἄγριον» [Mc 1, 6; cf. Mt 3, 4], οἱ ἄνθρωποι ὑπελάμβανον
αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν [cf. Lc 3, 15]· πρὸς οὓς καὶ αὐτὸς
ἐβόα· «Οὐκ εἰμὶ ὁ Χριστός» [Io 1, 20], ἀλλὰ «φωνὴ βοῶντος»
[Mt 3, 3; Mc 1, 3; Lc 3, 4; Io 1, 23]· «ἤξει γὰρ ὁ ἰσχυρότερός
μου» [Mc 1, 7; cf. Mt 3, 11; Lc 3, 16], «οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ
ὑποδήματα βαστάσαι» [Mt 3, 11].

⁴¹⁹ 95. Καὶ γὰρ πᾶν γένος ἀνθρώπων εὐρεθήσεται ὑπὸ κατάραν 140
ὄν. . . . Εἰ οὖν καὶ τὸν ἑαυτοῦ Χριστὸν ὑπὲρ τῶν ἐκ παντὸς
γένους ἀνθρώπων ὁ Πατὴρ τῶν ὅλων τὰς πάντων κατάρας
ἀναδέξασθαι ἐβουλήθη, εἰδὼς ὅτι ἀναστήσει αὐτὸν σταυρωθέντα
καὶ ἀποθανόντα, διὰ τί ὡς κεκατηραμένου τοῦ ὑπομείναντος
κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλὴν ταῦτα παθεῖν τὸν λόγον ποιεῖτε,
καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἑαυτοὺς θρηνεῖτε; Εἰ γὰρ καὶ ὁ Πατὴρ αὐτοῦ
καὶ αὐτὸς παθεῖν ταῦτα αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ἀνθρωπείου γένους
ἐνήργησεν, ὑμεῖς οὐχ ὡς γνώμη Θεοῦ ὑπηρετοῦντες τοῦτο
ἐπράξατε. Οὐδὲ γὰρ τοὺς προφῆτας ἀναιροῦντες εὐσέβειαν
εἰργάσασθε. Καὶ μὴ τις ὑμῶν λεγέτω· Εἰ ὁ Πατὴρ αὐτὸν
ἠθέλησε ταῦτα παθεῖν, ἵνα τῷ μύλῳ αὐτοῦ ἱασις γένηται
[cf. Is 53, 5] τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, οὐδὲν ἡδίκησάμεν. Εἰ

pugnare suspicantur, ut idem potius ac ego sentiant, persuadere conabor.

¹⁴ 88. Cum sederet ad Iordanem Ioannes et *baptisma paenitentiae* 139
¹⁷ *praedicaret*, ac tantummodo *zonam pelliceam et vestem tantum ex*
¹⁸ *cameli pilis* contextam gestaret, nec quidquam praeter *locustas et*
¹⁹ *mel agreste* ederet, suspicabantur homines eum esse Christum.
²⁰ Ad quos ipse clamabat: *Non ego sum Christus, sed vox clamantis;*
veniet enim fortior me, cuius non sum dignus ut calceamenta portem.

⁴¹⁹ 95. Omne humanum genus maledictioni obnoxium reperietur. . . . 140
Igitur si pro hominibus ex omni genere suum etiam Christum
Pater universorum maledictiones omnium in se suscipere voluit,
cum futurum sciret ut eum crucifixum et mortuum suscicaret ad
vitam, cur de eo, qui secundum Patris voluntatem haec pati non
refugit, quasi is maledictus fuisset, ita loquimini, ac non potius
vosmetipsos lugetis? Etsi enim ab ipso etiam illius Patre per-
fectum est, ut haec pro humano genere pateretur, nequaquam vos
id fecistis ut Dei consilio inserviretis; neque enim in prophetis
occidentis pietatem coluistis. Nec quisquam ex vobis dicat: Si
voluit Pater haec eum pati, ut eius livore genus humanum sana-
retur, nihil nos iniqui fecimus. Quodsi haec ita dicitis, ut vos

μὲν οὖν μετανοοῦντες ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις, καὶ ἐπιγνόντες τοῦτον εἶναι τὸν Χριστόν, καὶ φυλάσσοντες αὐτοῦ τὰς ἐντολάς, ταῦτα φήσετε, ἄφεςις ὑμῖν τῶν ἁμαρτιῶν ὅτι ἔσται προεῖπον.

- 141 100 Καὶ Υἱὸν Θεοῦ γεγραμμένον αὐτὸν [Χριστόν] ἐν τοῖς 375
ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἔχοντες, καὶ Υἱὸν 14
αὐτὸν λέγοντες, νανοήκαμεν καὶ πρὸ πάντων ποιημάτων ἀπὸ 373
τοῦ Πατρὸς δυνάμει αὐτοῦ καὶ βουλῇ προελθόντα (ὃς καὶ
σοφία καὶ ἡμέρα καὶ ἀνατολή καὶ μάχαιρα καὶ λίθος καὶ ῥάβδος
καὶ Ἰακὼβ καὶ Ἰσραὴλ, κατ' ἄλλον καὶ ἄλλον τρόπον ἐν τοῖς
τῶν προφητῶν λόγοις προσηγόρευται)· καὶ διὰ τῆς παρθένου 433
ἄνθρωπος γεγονέναι, ἵνα καὶ δι' ἧς ὁδοῦ ἡ ἀπὸ τοῦ ὄφως
παρακοὴ τὴν ἀρχὴν ἔλαβε, καὶ διὰ ταύτης τῆς ὁδοῦ καὶ κατά-
λυσιν λάβῃ. Παρθένος γὰρ οὖσα Εὐὰ καὶ ἄφθορος, τὸν λόγον
τὸν ἀπὸ τοῦ ὄφως συλλαβοῦσα, παρακοὴν καὶ θάνατον ἔτεκε.
Πίστιν δὲ καὶ χαρὰν λαβοῦσα Μαρία ἡ παρθένος, εὐαγγελιζο-
μένου αὐτῇ Γαβριὴλ ἀγγέλου, ὅτι Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' αὐτὴν
ἐπελεύσεται, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει αὐτήν, διὸ καὶ
τὸ γεννώμενον ἐξ αὐτῆς ἅγιόν ἐστιν Υἱὸς Θεοῦ, ἀπεκρίνατο·
«Γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου» [Lc 1, 38].

- 142 102. Ὡς ἐγίνωσκε [ὁ Θεός] καλὸν εἶναι γενέσθαι, ἐποίησεν 203
αὐτεξουσίους πρὸς δικαιοπραξίαν καὶ ἀγγέλους καὶ ἀνθρώ- 221
πους, καὶ χρόνους ὥρισε μέχρις οὗ ἐγίνωσκε καλὸν εἶναι τὸ
αὐτεξουσίον ἔχειν αὐτούς.

eorum quae peccastis paeniteat, atque hunc Christum esse agnoscat eiusque mandata servetis, iam dixi futuram vobis peccatorum remissionem.

- 141 100. Cum eum [Christum] Filium Dei esse in commentariis apo- 375
stolorum legamus, et Filium dicimus illum et esse intellegimus, 14
ac ante omnes res creatas ex Patre, ipsius virtute et voluntate, 373
prodiisse (qui quidem et sapientia et dies et oriens et gladius et
lapis et virga et Iacob et Israel alio atque alio modo in prophe-
tarum libris appellatus est), et ex virgine hominem esse factum, 433
ut, qua via initium orta a serpente inoboedientia accepit, eadem
et liberationem acciperet. Eva enim cum virgo esset et incorrupta,
sermone serpentis concepto, inoboedientiam et mortem peperit.
Maria autem virgo, cum fidem et gaudium percepisset, nuntianti
angelo Gabrieli laetum nuntium, nempe Spiritum Domini in eam
superventurum et virtutem Altissimi ei obumbraturam, ideoque et
quod nasceretur ex ea sanctum esse Filium Dei, respondit: *Fiat*
mihi secundum verbum tuum.

- 142 102. Ut praeclarum [Deus] esse iudicabat, liberos ad iustitiae 203
observationem angelos et homines creavit, ac tempore definivit 221
quoad bonum esse iudicaret eos libero uti arbitrio.

141. MG 6, 709; A 2, 122.

142. MG 6, 713; A 2, 130.

14 103. Ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι ἃ φημι ὑπὸ τῶν ἀποστόλων 143
αὐτοῦ [Χριστοῦ] καὶ τῶν ἐκείνοις παρακολουθησάντων συντετάχ-
19 θαι, ὅτι «ἰδρῶς ὡσεὶ θρόμβοι κατεχεῖτο» [cf. Lc 22, 44], αὐτοῦ
εὐχομένου καὶ λέγοντος· «Παρελθέτω, εἰ δυνατόν, τὸ ποτήριον
τούτο» [Μτ 26, 39].

37 110. Καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ ἐκφοβῶν καὶ δουλαγωγῶν ἡμᾶς 144
τοὺς ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν πεπιστευκότας κατὰ πᾶσαν τὴν γῆν,
31 φανερόν ἐστι. Κεφαλοτομούμενοι γάρ, καὶ σταυρούμενοι, καὶ
θηρίοις παραβαλλόμενοι, καὶ δεσμοῖς καὶ πυρί, καὶ πάσαις ταῖς
ἄλλαις βασάνοις, ὅτι οὐκ ἀφιστάμεθα τῆς ὁμολογίας, δῆλόν
ἐστιν· ἀλλ' ὅσῳ περ ἂν τοιαυτὰ τινα γίνηται, τοσοῦτῳ μᾶλλον
ἄλλοι πλείονες πιστοὶ καὶ θεοσεβεῖς διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ
Ἰησοῦ γίνονται. Ὅποῖον ἂν ἀμπέλου τις ἐκτέμῃ τὰ καρπο-
φορήσαντα μέρη, εἰς τὸ ἀναβλαστῆσαι ἐτέρους κλάδους καὶ
εὐθαλεῖς καὶ καρποφόρους ἀναδίδωσι· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ
ἐφ' ἡμῶν γίνεται.

117. *De propagatione christianismi, v. K 59.*

144*

154 128. Ἀτμητον δὲ καὶ ἀχώριστον τοῦ Πατρὸς ταύτην τὴν 145
δύναμιν ὑπάρχειν, ὥν περ τρόπον τὸ τοῦ ἡλίου φασὶ φῶς ἐπὶ
γῆς εἶναι ἄτμητον καὶ ἀχώριστον ὄντος τοῦ ἡλίου ἐν τῷ οὐρανῷ,
καὶ ὅταν δύσῃ, συναποφέρεται τὸ φῶς· οὕτως ὁ Πατήρ, ὅταν
βούληται, λέγουσι, δύναμιν αὐτοῦ προπηδᾶν ποιεῖ· καὶ ὅταν
198 βούληται, πάλιν ἀναστέλλει εἰς ἑαυτόν. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον
καὶ τοὺς ἀγγέλους ποιεῖν αὐτὸν διδάσκουσιν. Ἄλλ' ὅτι μὲν
οὖν εἰσιν ἄγγελοι, καὶ αἰεὶ μένοντες, καὶ μὴ ἀναλυόμενοι εἰς

14 103. In commentariis quos ab eius [Christi] apostolis eorumque 143
19 discipulis scriptos dico, proditum est *sudorem veluti guttas sanguinis*
ex eo defluxisse, cum precaretur ac diceret: *Si fieri potest, transeat*
calix iste.

37 110. Neminem esse qui nos in Iesum per totum orbem terrarum 144
31 credentes exterreat et in servitutum redigat, in promptu est. Dum
enim gladio percutimur, dum crucifigimur, dum feris tradimur et
vinculis et igni et omnibus aliis tormentis, a confessione, ut mani-
festum est, non discedimus. Sed quanto magis magisque talia
nobis infliguntur, eo plures alii per nomen Iesu fideles et pii fiunt.
Quemadmodum vitis, si quis partes illas amputet quae fructum
ferunt, ita proficit, ut alios florentes et fructiferos palmites rursus
proferat, idem nobis quoque evenit.

154 128. Hanc virtutem a Patre abscindi aut separari non posse, 145
quemadmodum lux solis in terra abscindi et separari nequit a sole
qui est in caelo, et cum sol occiderit, lux simul occidit; sic, cum
vult Pater, inquirunt, facit ut virtus eius prosiliat; rursus cum vult,
198 illam ad se ipsum reflectit. Eodem modo angelos etiam ab illo
fieri docent. Sed angelos quidem semper esse ac semper manere,

143. MG 6, 717; A 2, 140.

144. MG 6, 729; A 2, 166.

145. MG 6, 776; A 2, 256.

ἐκείνο ἐξ οὐπερ γέγονασιν, ἀποδέδεικται· καὶ ὅτι δύναμις αὕτη ἦν καὶ Θεὸν καλεῖ ὁ προφητικὸς λόγος, διὰ πολλῶν ὡσαύτως ἀποδέδεικται, καὶ ἄγγελον, οὐχ ὡς τὸ τοῦ ἡλίου φῶς ὀνόματι μόνον ἀριθμεῖται, ἀλλὰ καὶ ἀριθμῷ ἕτερόν τί ἐστι, καὶ ἐν τοῖς προειρημένοις διὰ βραχέων τὸν λόγον ἐξήτασα, εἰπὼν τὴν ¹⁵⁶ δύναμιν ταύτην γεγεννησθαι ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, δυνάμει καὶ βουλῇ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐ κατὰ ἀποτομήν, ὡς ἀπομεριζομένης τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, ὅποια τὰ ἄλλα πάντα μεριζόμενα καὶ τεμνόμενα οὐ τὰ αὐτὰ ἐστὶν ἀ καὶ πρὶν τηθῆναι· καὶ παραδείγματος χάριν παρειλήφειν τὰ ὡς ἀπὸ πυρὸς ἀναπτόμενα πυρὰ ἕτερα ὀρώμεν, οὐδὲν ἐλαττουμένου ἐκείνου ἐξ οὗ ἀναφθῆναι πολλὰ δύνανται, ἀλλὰ ταῦτοῦ μένοντος.

- 146 141. Ἐὰν μετανοήσωσι, πάντες βουλόμενοι τυχεῖν τοῦ παρὰ ³⁵⁵ τοῦ Θεοῦ ἐλέους δύνανται, καὶ μακαρίους αὐτοὺς ὁ λόγος προλέγει εἰπὼν· «Μακάριος ὃς οὐ μὴ λογιῇται Κύριος ἁμαρτίαν» [Ps 31, 2]· τοῦτο δέ ἐστιν, ὡς μετανοήσας ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασι, τῶν ἁμαρτημάτων παρὰ τοῦ Θεοῦ λάβῃ ἄφεσιν, ἀλλ' οὐχ ὡς ὑμεῖς ἀπατάτε ἑαυτοὺς, καὶ ἄλλοι τινὲς ὑμῖν ὅμοιοι κατὰ τοῦτο, οἱ λέγουσιν ὅτι, κἂν ἁμαρτωλοὶ ᾤσι, Θεὸν δὲ γινώσκουσιν, οὐ μὴ λογιῇται αὐτοῖς Κύριος ἁμαρτίαν.

[?] De resurrectione.

- 147 8. Ἀλλὰ μὴν καὶ [ὁ Θεός] κέκληκεν αὐτὴν [τὴν σάρκα] ἐπὶ ⁵⁹⁸ τὴν ἀνάστασιν, καὶ ἐπαγγέλλεται τὴν αἰωνίαν ζωὴν. Ἐνθα γὰρ

neque in id, ex quo exstiterē, dissolvi demonstratum est. Illam autem virtutem, quam et Deum sermo propheticus, ut multis similiter demonstratum est, et angelum vocat, non solo nomine, ut lucem solis, numerari, sed et numero aliud quid esse, etiam supra breviter disserui; cum virtutem illam ex Patre genitam dicerem, ¹⁵⁶ virtute et voluntate ipsius, non vero per abscissionem, quasi Patris substantia divideretur, quemadmodum et cetera omnia, quae dividuntur et scinduntur, non eadem sunt ac antequam scinderentur; ac exempli causa sumpsi ignes, quos ex alio igne accendi videmus, non imminuto illo, ex quo multi accendi possunt, sed eodem manente.

- 146 141. Si paenitentiam agant, omnes volentes assequi miseri- ³⁵⁵ cordiam a Deo possunt, et beatos illos scriptura praedicat dicens: *Beatus cui non imputavit Dominus peccatum.* Hoc est, si peccatorum eum paeniteat, peccatorum a Deo accipit remissionem, sed non, sicut vosmetipsos decipitis et alii quidam in hoc vobis similes, qui dicunt, etsi peccatores sint, modo Deum noverint, non imputare illis Dominum peccatum.
- 147 8. Verumtamen carnem quoque ad resurrectionem [Deus] vocavit, ⁵⁹⁸ eique vitam sempiternam promittit. Dum enim homini salutem

τὸν ἄνθρωπον εὐαγγελίζεται σωσαι, καὶ τῇ σαρκὶ εὐαγγελίζεται.
 216 Τί γάρ ἐστιν ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἢ τὸ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος
 συνεστὼς ζῶν λογικόν; Μὴ οὖν καθ' ἑαυτὴν ψυχὴ ἄνθρωπος;
 Οὐκ· ἀλλ' ἀνθρώπου ψυχὴ. Μὴ οὖν καλοῖτο σῶμα ἄνθρωπος;
 Οὐκ· ἀλλ' ἀνθρώπου σῶμα καλεῖται. Εἴπερ οὖν κατ' ἰδίαν
 μὲν τούτων οὐδέτερον ἄνθρωπός ἐστι, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἀμφοτέρων
 συμπλοκῆς καλεῖται ἄνθρωπος, κέκληκε δὲ ὁ Θεὸς εἰς ζωὴν
 καὶ ἀνάστασιν τὸν ἄνθρωπον, οὐ τὸ μέρος, ἀλλὰ τὸ ὅλον
 κέκληκεν, ὅπερ ἐστὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα.

220 10. Ἀνάστασις ἐστὶ τοῦ πεπτωκότος σαρκίου. Πνεῦμα γὰρ 148
 οὐ πίπτει· ψυχὴ ἐν σώματί ἐστιν, οὐ ζῇ δὲ ἄψυχον. Σῶμα,
 ψυχῆς ἀπολειπούσης, οὐκ ἔστιν. Οἶκος γὰρ τὸ σῶμα ψυχῆς·
 πνεύματος δὲ ψυχὴ οἶκος. Τὰ τρία ταῦτα τοῖς ἐλπίδα εἰλικρινῇ
 καὶ πίστιν ἀδιάκριτον ἐν τῷ Θεῷ ἔχουσι σωθήσεται.

[?] Cohortatio ad Graecos, 250/300.

65 8. Οὐκοῦν ἐπειδήπερ οὐδὲν ἀληθὲς περὶ θεοσεβείας παρὰ 149
 τῶν ὑμετέρων διδασκάλων μαθάνειν ἐστὶ δυνατόν, ἱκανὴν ὑμῖν
 ἀπόδειξιν τῆς ἑαυτῶν ἀγνοίας διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους στάσεως
 παρεσχηκότων, ἀκόλουθον ἡγοῦμαι ἀνελθεῖν ἐπὶ τοὺς ἡμετέρους
 προγόνους, τοὺς καὶ τοὺς χρόνους τῶν παρ' ὑμῖν διδασκάλων
 πολλῷ προειληφότας, καὶ μηδὲν ἀπὸ τῆς ἰδίας αὐτῶν φαντα-
 σίας διδάξαντας ἡμᾶς, μηδὲ πρὸς ἀλλήλους διενεχθέντας, ἢ
 τὰ ἀλλήλων ἀνατρέπειν πειρωμένους, ἀλλ' ἀφιλονείκως καὶ
 ἀστασιάστως τὴν παρὰ Θεοῦ δεξαμένους γνῶσιν καὶ ταύτην

216 annuntiat, hanc etiam annuntiat carni. Ecquid enim aliud est
 homo, quam ex anima et corpore animal rationale? An anima
 singulatim est homo? Nequaquam; sed est hominis anima. Num
 ergo corpus homo dicitur? Minime; sed hominis corpus dicitur.
 Quare si neutrum horum singulatim est homo, sed, quod ex am-
 borum complexu constat, nominatur homo; si et Deus ad vitam
 et resurrectionem hominem vocavit, non partem eius, sed totum,
 hoc est animam et corpus, vocavit.

220 10. Resurrectio est carnis quae cecidit. Nam spiritus non cadit. 148
 Anima in corpore est, quod sine anima non vivit. Corpus, anima
 discedente, non est. Nam domus est animae corpus, et spiritus
 domus anima. Tria haec in iis, qui sinceram spem et fidem minime
 dubiam habuerint in Deo, salvabuntur.

65 8. Igitur cum veri nihil ex magistris vestris de religione disci 149
 possit, ut qui vobis idonea suae rerum ignorationis documenta
 mutuis dissensionibus praeberint, sequi mihi videtur, ut ad maiores
 nostros recurramus, qui et multo antiquiores vestris fuere, nec
 quidquam proprio Marte excogitatum nos docuerunt, nec inter se
 digladiati aut suas invicem opiniones evertere conati sunt, sed sine
 ullo contentione et partium studio scientiam a Deo acceperunt

διδάσκοντας ἡμᾶς. Οὔτε γὰρ φύσει οὔτε ἀνθρωπίνῃ ἐννοίᾳ οὔτω ⁶⁶ μεγάλα καὶ θεῖα γινώσκειν ἀνθρώποις δυνατόν, ἀλλὰ τῇ ἀνωθεν ἐπὶ τοὺς ἀγίους ἄνδρας τηνικαῦτα κατελθούσῃ δωρεᾷ, οἷς οὐ λόγων ἐδέησε τέχνης, οὐδὲ τοῦ ἐριστικῶς τι καὶ φιλονείκως εἰπεῖν, ἀλλὰ καθαροὺς ἑαυτοὺς τῇ τοῦ θεοῦ Πνεύματος παρασχεῖν ἐνεργείᾳ, ἵν' αὐτὸ τὸ θεῖον ἐξ οὐρανοῦ κατιὸν πλήκτρον, ὥσπερ ὀργάνῳ κιθάρας τινὸς ἢ λύρας τοῖς δικαίοις ἀνδράσι χρώμενον, τὴν τῶν θείων ἡμῖν καὶ οὐρανίων ἀποκαλύψῃ γνῶσιν.

150 22. Ἀναγκαῖον δὲ οἶμαι καὶ τούτῳ προσέχειν τὸν νοῦν, ὅτι ¹⁸⁹ οὐδὲ ποιητὴν αὐτὸν [τὸν Θεόν] ὁ Πλάτων, ἀλλὰ δημιουργὸν ὀνομάζει θεῶν, καίτοι πολλῆς διαφορᾶς ἐν τούτοις οὔσης κατὰ τὴν αὐτοῦ Πλάτωνος δόξαν. Ὁ μὲν γὰρ ποιητής, οὐδενὸς ἐτέρου προσδεόμενος, ἐκ τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως καὶ ἐξουσίας ποιεῖ τὸ ποιοῦμενον· ὁ δὲ δημιουργός, τὴν τῆς δημιουργίας δύναμιν ἐκ τῆς ὕλης εἰληφώς, κατασκευάζει τὸ γινόμενον.

151 23. Ὡστε μάτην ἔοικεν ὁ Πλάτων ἀδύνατα χαρίζεσθαι τῷ ¹⁹⁶ κατ' αὐτὸν δημιουργῷ, τοὺς ἅπαξ διὰ τὸ ἐξ ὕλης γεγενῆσθαι φθαρτοὺς καὶ αὐτοὺς γενομένους, αὐθις δι' αὐτοῦ ἀφθάρτους καὶ ἀλύτους ἐπαγγελλούμενος ἔσεσθαι. Τὴν γὰρ τῆς ὕλης δύναμιν, ἀγέννητον καὶ ἰσόχρονον καὶ ἡλικιώτιν, κατὰ τὴν αὐτοῦ δόξαν, τοῦ δημιουργοῦ οὔσαν, ἀντιστατεῖν εἰκὸς τῇ αὐτοῦ βουλήσει. Τῷ γὰρ μὴ πεποιηκότι οὐδεμία ἐξουσία πρὸς τὸ μὴ γετόνός· ὥστε οὐδὲ βιασθῆναι αὐτὴν δυνατόν, τῆς ἔξωθεν πάσης ἀνάγκης ἐλευθέραν οὔσαν.

eamque nos docuerunt. Neque enim natura aut humani ingenii ⁶⁶ acie res tam magnae ac divinae cognosci ab hominibus possunt, sed eo quod tum in sanctos homines descendebat dono, quibus quidem nec verborum artificio opus fuit, nec pugnaciter quidquam et rixandi studio dicere, sed puros se ipsos divini Spiritus operationi praeberere, ut divinum illud delapsum e caelis plectrum, velut quodam citharae aut lyrae instrumento, ita iustis hominibus utens, divinarum nobis et caelestium rerum cognitionem recluderet.

150 22. Necessarium puto et hoc animadvertere, quod non creatorem ¹⁸⁹ illum [Deum] Plato, sed opificem appellat deorum; cum inter utrumque plurimum sit, ipsius Platonis iudicio, discriminis. Creator enim, nulla re alia indigens, sua virtute et potestate id quod fit efficit; opifex vero, accepta ex materia condendi facultate, opus suum construit.

151 23. Videtur igitur Plato frustra opifici suo impossibilia largiri, ¹⁹⁶ dum eos, qui semel corruptioni, utpote facti ex materia, obnoxii sunt, rursus illius beneficio a corruptione et dissolutione immunes fore pronuntiat. Nam materiae vim, utpote ingenitam, et, ut ipse opinatur Plato, aequalem opifici et coevam, obluctari par est ipsius voluntati. Ei enim qui non creavit, nulla est in id, quod est increatum, potestas: unde nec vis ulla ei inferri potest, cum ab omni externa necessitate libera sit.

TATIANUS, saec. II.

Adversus Graecos oratio, ca 165.

¹⁰² 4. Θεὸς ὁ καθ' ἡμᾶς οὐκ ἔχει σύστασιν ἐν χρόνῳ, μόνος ¹⁵²
¹⁸⁸ ⁹⁸ ἄναρχος ὢν, καὶ αὐτὸς ὑπάρχων τῶν ὄλων ἀρχή. Πνεῦμα ὁ
Θεός, οὐ διήκον διὰ τῆς ὕλης, πνευμάτων δὲ ὑλικῶν καὶ τῶν
ἐν αὐτῇ σχημάτων κατασκευαστής, ἀόρατός τε καὶ ἀναφής,
⁸⁷ αἰσθητῶν καὶ ἀοράτων αὐτὸς γεγωνὶς πατήρ. Τοῦτον διὰ τῆς
ποιήσεως αὐτοῦ ἴσμεν, καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ τὸ ἀόρατον
τοῖς ποιήμασι καταλαμβανόμεθα.

¹⁵³ 5. Θεὸς ἦν ἐν ἀρχῇ· τὴν δὲ ἀρχὴν Λόγου δύναμιν παρειλή- ¹⁵³
¹⁸¹ φαμεν. Ὁ γὰρ Δεσπότης τῶν ὄλων, αὐτὸς ὑπάρχων τοῦ
παντὸς ἢ ὑπόστασις, κατὰ μὲν τὴν μηδέπω γεγεννημένην ποίησιν
μόνος ἦν· καθὼ δὲ πᾶσα δύναμις ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων
αὐτὸς ὑπόστασις ἦν, σὺν αὐτῷ τὰ πάντα διὰ λογικῆς δυνά-
μεως, αὐτὸς καὶ ὁ Λόγος ὃς ἦν ἐν αὐτῷ ὑπέστησε. Θελήματι
δὲ τῆς ἀπλότητος αὐτοῦ προπηδᾷ Λόγος· ὁ δὲ Λόγος, οὐ κατὰ
κενοῦ χωρήσας, ἔργον πρωτότοκον τοῦ Πατρὸς γίνεται. Τοῦτον
¹⁵⁸ ἴσμεν τοῦ κόσμου τὴν ἀρχήν. Γέγονε δὲ κατὰ μερισμόν, οὐ
κατὰ ἀποκοπήν. Τὸ γὰρ ἀποτμηθὲν τοῦ πρώτου κεχώριται·
τὸ δὲ μερισθὲν, οἰκονομίας τὴν αἵρεσιν προσλαβόν, οὐκ ἐνδεᾶ
τὸν ὄθεν εἰληπται πεποίηκεν. Ὡσπερ γὰρ ἀπὸ μιᾶς δαδὸς
ἀνάπτεται μὲν πυρὰ πολλά, τῆς δὲ πρώτης δαδὸς διὰ τὴν

¹⁰² 4. Deus noster non esse coepit in tempore, cum, solus sine ¹⁵²
¹⁸⁸ principio, ipse omnium sit principium. Spiritus Deus, non tamen
⁹⁸ materiam permeans spiritus, sed materialium spirituum et figura-
rum, quae in materia sunt, opifex; et visu et tactu indeprehensus,
quippe cum ipse sensibilibus et invisibilibus exstiterit parens. Hunc
⁸⁷ ex his quae creavit cognoscimus et potentiam invisibilem ex operi-
bus apprehendimus.

¹⁵³ 5. Deus erat in principio; principium autem Verbi potentiam ¹⁵³
¹⁸¹ esse accepimus. Universorum enim Dominus, qui ipse est universi
hypostasis, quatenus quidem nondum facta erat creatio, solus erat;
quatenus autem ipse omnis potentia, visibilibus et invisibilibus
hypostasis erat, apud ipsum omnia ab ipso et a Verbo qui in
ipso erat, per rationalem potentiam sustentabantur. Voluntate
autem simplicitatis eius prosilit Verbum; Verbum autem, non in
vacuum progressum, fit opus primogenitum Patris. Hoc scimus
¹⁵⁸ esse mundi principium. Natum est autem per communicationem,
non per abscissionem. Nam quod abscissum est, a primo separatur.
Quod autem per communicationem progreditur voluntariam ad-
ministrationem suscipiens, id eum non imminuit ex quo desumptum
est. Quemadmodum enim ex una face multi ignes accenduntur,

ἔξαψιν τῶν πολλῶν δαδῶν οὐκ ἐλαττοῦται τὸ φῶς· οὕτω καὶ ὁ Λόγος, προελθὼν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς δυνάμεως, οὐκ ἄλογον πεποίηκε τὸν γεγεννηκότα.

154 5. Οὕτε γὰρ ἄναρχος ἡ ὕλη καθάπερ ὁ Θεός, οὐδὲ διὰ 196 τὸ ἄναρχον καὶ αὐτὴ ἰσοδύναμος τῷ Θεῷ· γεννητὴ δὲ καὶ οὐχ ὑπὸ τοῦ ἄλλου γεγонуῖα, μόνου δὲ ὑπὸ τοῦ πάντων δημιουργοῦ 188 προβεβλημένη.

155 6. Καὶ σωμάτων ἀνάστασιν ἔσεσθαι πεπιστεύκαμεν μετὰ τὴν 598 τῶν ὅλων συντέλειαν, οὐχ ὡς οἱ Στωϊκοὶ δογματίζουσι κατὰ τινὰς κύκλων περιόδους, γινομένων αἰεὶ καὶ ἀπογινομένων τῶν αὐτῶν, οὐκ ἐπὶ τι χρήσιμον, ἅπαξ δέ, τῶν καθ' ἡμᾶς αἰώνων πεπερασμένων, καὶ εἰς τὸ παντελές, διὰ μόνων τῶν ἀνθρώπων τὴν σύστασιν, ἔσεσθαι, χάριν κρίσεως. . . . Κἂν γὰρ πάντῃ 600 φληνάφους καὶ σπερμολόγους ἡμᾶς νομίσητε, μέλον οὐκ ἔστιν ἡμῖν, ἐπεὶ τούτῳ τῷ λόγῳ πεπιστεύκαμεν. Ὡς περ γὰρ οὐκ ὦν πρὶν ἢ γενέσθαι τίς ἡμῖν οὐκ ἐγίνωσκον, μόνον δὲ ἐν ὑποστάσει τῆς σαρκικῆς ὕλης ὑπῆρχον, γεγονώς δὲ ὁ μὴ πάλαι διὰ τῆς γενέσεως τὸ εἶναι πεπίστευκα· τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ γενόμενος καὶ διὰ θανάτου μηκέτι ὦν αὐθὶς τε μηκέθ' ὀρώμενος, ἔσομαι πάλιν, ὥς περ μὴ πάλαι γεγονώς εἶτα γεννηθείς. Κἂν πῦρ ἐξαφανίσῃ μου τὸ σαρκίον, ἐξατμισθεῖσαν τὴν ὕλην ὁ κόσμος κεχώρηκεν· κἂν ἐν ποταμοῖς, κἂν ἐν θαλάσσαις ἐκδᾶπανηθῶ, κἂν ὑπὸ θηρίων διασπασθῶ, ταμείοις ἐναπόκειμαι πλουσίου Δεσπότη. Καὶ ὁ μὲν πτωχὸς καὶ ἄθεος οὐκ οἶδε

nec tamen primae facis, ob plures accensas faces, lux imminuitur; sic Verbum ex Patris potentia prodiens genitorem Verbi expertem non fecit.

154 5. Non caret initio materia quemadmodum Deus; nec Deo, 196 ut initii expers, parem habet potestatem; verum creata est, nec ab alio facta, sed a solo universorum opifice producta. 188

155 6. Corporum resurrectionem futuram credimus, cum omnia 598 fuerint absoluta; non, ut Stoici decernunt, secundum quosdam orbium circuitus iisdem semper nascentibus et pereuntibus, nullam ob rem utilem, sed semel, saeculis nostris absolutis, et in perpetuum, propter hominum solorum constitutionem, iudicii causa. . . . Etiam si 600 vobis omnino nugatores et blaterones videamur, parvi pendimus, cum hac ratione adducti crediderimus. Quemadmodum enim, cum non essem antequam nascerer, ignorabam quis essem, ac tantum in substantia carnea materiae exsistebam; genitus autem qui olim non eram, ex generatione consecutus sum ut me existere non dubitem; eodem modo genitus ac per mortem esse ac videri desinens, denuo existam, quemadmodum olim, cum non essem, postea genitus sum. Etiam si mea caro igne evanescat, diffusam instar vaporis materiam mundus excepit. Etiam si in fluminibus, etiam si in mari absumar, etiam si a feris dilanier, thesauris recondor divitis Domini. Ac inopem quidem et atheum latent quae re-

τὰ ἀποκείμενα· Θεὸς δὲ ὁ βασιλεύων, ὅτε βούλεται, τὴν ὁρατὴν αὐτῷ μόνῳ ὑπόστασιν ἀποκαταστήσει πρὸς τὸ ἀρχαῖον.

181 7. Λόγος γὰρ ὁ ἐπουράνιος, πνεῦμα γεγονὼς ἀπὸ τοῦ 156
Πατρὸς, καὶ Λόγος ἐκ τῆς λογικῆς δυνάμεως, κατὰ τὴν τοῦ
γεννήσαντος αὐτὸν Πατρὸς μίμησιν, εἰκόνα τῆς ἀθανασίας τὸν
ἄνθρωπον ἐποίησεν, ἵνα, ὥσπερ ἡ ἀφθαρσία παρὰ τῷ Θεῷ,
198 τὸν αὐτὸν τρόπον Θεοῦ μοῖραν ἄνθρωπος μεταλαβὼν ἔχη καὶ
203 τὸ ἀθάνατον. Ὁ μὲν οὖν Λόγος πρὸ τῆς τῶν ἀνδρῶν κατα-
221 σκευῆς ἀγγέλων δημιουργὸς γίνεται. Τὸ δὲ ἐκότερον τῆς ποι-
ήσεως εἶδος αὐτεξούσιον γέγονε, τάχα τοῦ φύσιν μὴ ἔχον, δ
371 πλὴν μόνον παρὰ τῷ Θεῷ, τῇ δὲ ἐλευθερίᾳ τῆς προαιρέσεως
ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκτελειούμενον· ὅπως ὁ μὲν φαῦλος δικαίως
κολάζεται δι' αὐτὸν γεγονῶς μοχθηρὸς, ὁ δὲ δίκαιος χάριν
τῶν ἀνδραγαθημάτων ἀξίως ἐπαινῆται, κατὰ τὸ αὐτεξούσιον
τοῦ Θεοῦ μὴ παραβὰς τὸ βούλημα.

218 13. Οὐκ ἔστιν ἀθάνατος, ἄνδρες Ἕλληνες, ἡ ψυχὴ καθ' 157
ἑαυτὴν, θνητὴ δέ. Ἀλλὰ δύναται ἡ αὐτὴ καὶ μὴ ἀποθνήσκειν.
Θνήσκει μὲν γὰρ καὶ λύεται μετὰ τοῦ σώματος, μὴ γινώσκουσα
598 τὴν ἀλήθειαν, ἀνίσταται δὲ εἰς ὕστερον ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ
κόσμου σὺν τῷ σώματι, θάνατον διὰ τιμωρίας ἐν ἀθανασίᾳ
λαμβάνουσα· πάλιν τε οὐ θνήσκει, κἂν πρὸς καιρὸν λυθῇ, τὴν
ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ πεποιημένη.

357 13. Γέγονε μὲν οὖν συνδίαπτον ἀρχήθεν τὸ πνεῦμα τῇ ψυχῇ· 158
364 τὸ δὲ πνεῦμα ταύτῃ ἐπεσθαι μὴ βουλομένην αὐτῷ καταλέλοιπεν.

condita sunt; regnator autem Deus conspicuam sibi soli sub-
stantiam, ubi volet, in pristinum statum revocabit.

181 7. Verbum enim illud caeleste, spiritus a Patre genitus, et 156
Verbum ex rationali potentia, ad imitationem Patris, a quo genitum
est, imaginem immortalitatis hominem fecit; ut, quemadmodum
immortalitas est apud Deum, sic homo, Dei portionis particeps
198 factus, immortalitatem etiam habeat. Verbum quidem ante homines
203 creatos angelorum fit opifex. Utraque autem opificii species libera
221 creata est, non habens naturam boni; id enim soli Deo inest, ab
371 hominibus autem libera animi inductione perficitur, ut malus merito
puniat per se improbus factus; iustus autem ob recte facta iure
laudetur, ut qui, libero utens arbitrio, voluntatem Dei transgressus
non sit.

218 13. Non est immortalis per se ipsa, o Graeci, anima, sed 157
mortalis. Potest tamen eadem non mori. Moritur enim et dis-
598 solvitur cum corpore, si veritatem ignoret; postea autem resurgit
in fine mundi una cum corpore, mortem per supplicia in im-
mortalitate accipiens. Rursus autem non moritur, etiamsi solvatur
ad tempus, si Dei cognitione instructa sit.

357 13. Initio quidem exstitit spiritus animae convictor; sed spiritus 158
364 eam deseruit, cum nollet ipsum sequi. Ipsa autem, quasi scintillam

156. MG 6, 820; TU 4, 1, 7.

157. MG 6, 833; TU 4, 1, 14.

158. MG 6, 833; TU 4, 1, 14.

Ἡ δέ, ὥσπερ ἔναυσμα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ κεκτημένη καὶ διὰ τὸν χωρισμὸν τὰ τέλεια καθορᾶν μὴ δυναμένη, ζητοῦσα τὸν Θεόν, κατὰ πλάνην πολλοὺς θεοὺς ἀνετύπωσε, τοῖς ἀντισοφιστεύουσι δαίμοσι κατακολουθήσασα. Πνεῦμα δὲ τοῦ Θεοῦ παρὰ πᾶσιν μὲν οὐκ ἔστι, παρὰ δέ τισι τοῖς δικαίως πολιτευομένοις καταγόμενον καὶ συμπλεκόμενον τῇ ψυχῇ, διὰ προαγορεύσεων ταῖς λοιπαῖς ψυχαῖς τὸ κεκρυμμένον ἀνήγγειλε.

159 15. Καὶ χρή λοιπὸν ἡμᾶς, ὅπερ ἔχοντες ἀπολωλέκαμεν, τοῦτο ³⁵⁷ νῦν ἀναζητεῖν, Ζευγνύναι τε τὴν ψυχὴν τῷ Πνεύματι τῷ Ἁγίῳ, καὶ τὴν κατὰ Θεὸν συζυγίαν πραγματεύεσθαι. . . . Ἄσαρκος μὲν οὖν ὁ τέλειος Θεός, ἄνθρωπος δὲ σὰρξ· δεσμὸς δὲ τῆς σαρκὸς ²¹⁶ ψυχῇ, σχετικὴ δὲ τῆς ψυχῆς ἡ σὰρξ. Τὸ δὲ τοιοῦτον τῆς συστάσεως εἶδος, εἰ μὲν ὡς ναὸς ἦ, κατοικεῖν ἐν αὐτῷ βούλεται Θεὸς διὰ τοῦ πρεσβεύοντος Πνεύματος· τοιοῦτου δὲ μὴ ὄντος ²²⁸ τοῦ σκηνώματος, προὔχει τῶν θηρίων ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἑναρθρον φωνὴν μόνον· τὰ δὲ λοιπά, τῆς αὐτῆς ἐκείνοις διαίτης ἐστίν, οὐκ ὦν ὁμοίωσις τοῦ Θεοῦ.

160 21. Οὐ γὰρ μωραίνομεν, ἄνδρες Ἑλληνες, οὐδὲ λήρους ³⁷⁴ ἀπαγγέλλομεν, Θεὸν ἐν ἀνθρώπου μορφῇ γεγονέναι καταγγέλλοντες.

ATHENAGORAS.

Legatio pro Christianis, ca 177.

161 4. Ἡμῖν δέ, διαιροῦσιν ἀπὸ τῆς ὕλης τὸν Θεόν, καὶ δει- ¹⁸⁸ κνύουσιν ἕτερον μὲν τι εἶναι τὴν ὕλην, ἄλλο δὲ τὸν Θεόν, καὶ

virtutis eius possidens, et quia separata erat, non valens ad contemplandum perfecta, quaerens Deum erravit et multos deos effinxit, ambulans post daemones qui in contrarium fallebant. Spiritus Dei omnibus quidem non inest, sed in quibusdam, iis qui iuste conversantur, residens, et conglutinator animae, per praedictiones ceteris animabus abscondita nuntiavit.

159 15. Reliquum est, ut nos, quod habentes perdidimus, id nunc ³⁵⁷ requiramus, iungamusque animam Spiritui Sancto et coniunctionem ad Deum efficiamus. . . . Sine carne est perfectus Deus, homo autem caro; vinculum carnis, anima; continens autem animam, ²¹⁶ caro. Talis quidem constitutionis species si est quasi templum, commorari in ipso vult Deus per legatum Spiritum. Si tale non ²²⁸ est tabernaculum, praeest beluis homo per articulatam vocem tantum, in ceteris vero eiusdem victus est ac illae, non autem similitudo Dei.

160 21. Non desipimus, o Graeci, neque nugae praedicamus Deum ³⁷⁴ sub hominis forma natum nuntiantes.

161 4. Nobis autem, qui Deum a materia disiungimus, et aliud ¹⁸⁸ quidem materiam, aliud vero Deum esse, ac plurimo utrumque

159. MG 6, 837; TU 4, 1, 16.

160. MG 6, 852; TU 4, 1, 23.

161. MG 6, 897; Ge (= Geffcken) 123.

- 102 τὸ διὰ μέσου πολύ, τὸ μὲν γὰρ θεῖον ἀγέννητον εἶναι καὶ
αἰδῖον, νῶ μόνῳ καὶ λόγῳ θεωρούμενον, τὴν δὲ ὕλην γενητὴν
καὶ φθαρτὴν, μήτι οὐκ ἀλόγως τὸ τῆς ἀθεότητος ἐπικαλοῦσιν
ὄνομα;
- 66 7. Ἡμεῖς δὲ ὧν νοοῦμεν καὶ πεπιστεύκαμεν ἔχομεν προ-162
φήτας μάρτυρας, οἱ Πνεύματι ἐνθέῳ ἐκπεφωνήκασιν καὶ περὶ
254 τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τῶν τοῦ Θεοῦ. Εἶποιτε δ' ἂν καὶ ὑμεῖς,
συνέσει καὶ τῇ περὶ τὸ ὄντως θεῖον εὐσεβείᾳ τοὺς ἄλλους
προϋχοντες, ὥς ἔστιν ἄλογον, παραλιπόντας πιστεῦειν τῇ παρὰ
τοῦ Θεοῦ Πνεύματι ὥς ὄργανα κεινηκῶτι τὰ τῶν προφητῶν
στόματα, προσέχειν δόξαις ἀνθρωπίναις.
- 66 9. [Οἱ προφῆται] κατ' ἔκστασιν τῶν ἐν αὐτοῖς λογισμῶν, 163
κινήσαντος αὐτοὺς τοῦ θεοῦ Πνεύματος, ἃ ἐνηργοῦντο ἐξ-
εφώνησαν, συγχρησαμένου τοῦ Πνεύματος ὡσεὶ καὶ αὐλητῆς
αὐλὸν ἐμπνεῦσαι.
- 102 10. Τὸ μὲν οὖν ἄθεοι μὴ εἶναι, ἓνα τὸν ἀγέννητον καὶ αἰδῖον 164
98 καὶ ἀόρατον καὶ ἀπαθῆ καὶ ἀκατάληπτον καὶ ἀχώρητον, νῶ
108 μόνῳ καὶ λόγῳ καταλαμβανόμενον, φωτὶ καὶ κάλλει καὶ πνεύ-
ματι καὶ δυνάμει ἀνεκδιηγήτῳ περιεχόμενον, ὅφ' οὗ γεγένηται
181 τὸ πᾶν διὰ τοῦ αὐτοῦ Λόγου καὶ διακεκόσμηται καὶ συγκρα-
τεῖται, Θεὸν ἄγοντες, ἱκανῶς μοι δέδεικται. Νοοῦμεν γὰρ καὶ
141 Ἰὺν τοῦ Θεοῦ. Καὶ μή μοι γελοῖόν τις νομίῃ τὸ υἷον εἶναι
148

102 intervallo distare demonstramus (Deum enim increatum et aeternum
esse, ac sola mente et ratione cognosci posse, materiam autem
creatam corruptioni obnoxiam), nonne immerito atheorum nomen
imponitur?

66 7. Nos autem eorum quae perspicimus et credimus testes habemus 162
prophetas, qui divino Spiritu afflati de Deo ac rebus divinis pro-
254 nuntiarunt. Atque id quidem ipsi quoque confirmabitis, qui pru-
dentia et pietate in verum numen ceteros superatis, alienum esse
a ratione, ut Dei Spiritui, qui prophetarum ora tamquam instru-
menta pulsavit, credere supersedentes, humanis opinionibus ad-
haereamus.

66 9. [Prophetae] mente et animo extra se rapti, impellente Spiritu 163
Sancto, quae ipsis inspirabantur, ea sunt locuti, utente illis Spiritu
Sancto velut si tibiam inflet tibicen.

102 10. Satis igitur demonstratum a me est atheos nos non esse, 164
98 qui unum ingenitum et aeternum tenemus Deum, invisibilem et
108 impassibilem, qui nec capi aut comprehendi potest, qui sola mente
et ratione cognoscitur, ac luce et pulchritudine et spiritu ac po-
181 tentia non enarrabili circumdatus est, a quo denique omnia per
ipsius Verbum et creata et ornata sunt, et conservantur. Agnoscimus
141 enim et Dei Filium. Nec quisquam ridiculum existimet Deo esse
148

162. MG 6, 904; Ge 125.

163. MG 6, 908; Ge 127.

164. MG 6, 908; Ge 127.

τῷ Θεῷ. Οὐ γάρ, ὡς ποιηταὶ μυθοποιοῦσιν, οὐδὲν βελτίους τῶν ἀνθρώπων δεικνύντες τοὺς θεοὺς, ἢ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἢ περὶ τοῦ Υἱοῦ πεφρονήκαμεν· ἀλλ' ἔστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος τοῦ Πατρὸς ἐν ιδέα καὶ ἐνεργείᾳ. Πρὸς αὐτοῦ γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ πάντα ἐγένετο, ἐνὸς ὄντος τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Ὄντος δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐν Πατρί, καὶ Πατρὸς ἐν Υἱῷ, ἐνόητι καὶ δυνάμει Πνεύματος, νοὺς καὶ Λόγος τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ δι' ὑπερβολὴν συνέσεως σκοπεῖν ὑμῖν ἐπεισιν, ὁ παῖς τί βούλεται, ἐρῶ διὰ βραχέων πρῶτον γέννημα εἶναι τῷ Πατρί, οὐχ ὡς γενόμενον, ἐξ ἀρχῆς γὰρ ὁ Θεὸς νοὺς αἰδῖος ὢν εἶχεν αὐτὸς ἐν ἑαυτῷ τὸν Λόγον, αἰδίως λογικὸς ὢν, ἀλλ' ὡς τῶν ὑλικῶν ζυμπάντων ἀποίου φύσεως καὶ γῆς ἀχρείας ὑποκειμένων δίκην, μεμιγμένων τῶν παχυμερεστέρων πρὸς τὰ κουφότερα ἐπ' αὐτοῖς, ιδέα καὶ ἐνέργεια εἶναι προελθόν. . . . Καίτοι καὶ αὐτὸ τὸ ἐνεργοῦν τοῖς ἐκφωνοῦσι 167 προφητικῶς Ἅγιον Πνεῦμα ἀπόρροϊαν εἶναι φαμεν τοῦ Θεοῦ, ἀπορρέον καὶ ἐπαναφερόμενον ὡς ἀκτῖνα ἡλίου. Τίς οὖν οὐκ ἂν 152 ἀπορήσῃ, λέγοντας Θεὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν Θεὸν καὶ Πνεῦμα Ἅγιον, δεικνύντας αὐτῶν καὶ τὴν ἐν τῇ ἐνώσει δύναμιν καὶ τὴν ἐν τῇ τάξει διαίρεσιν, ἀκούσας ἀθέους καλουμένους; Καὶ οὐκ ἐπὶ τούτοις τὸ θεολογικὸν ἡμῶν ἵσταται μέρος· ἀλλὰ 198 καὶ πλήθος ἀγγέλων καὶ λειτουργῶν φαμεν, οὓς ὁ ποιητὴς καὶ δημιουργὸς κόσμου Θεὸς διὰ τοῦ παρ' αὐτοῦ Λόγου διένειμε, καὶ διέταξε περὶ τε τὰ στοιχεῖα εἶναι καὶ τοὺς οὐρανούς καὶ τὸν κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ καὶ τὴν τούτων εὐταξίαν.

filium. Neque enim, ut poetae fabulantur, qui nihilo meliores hominibus inducunt deos, ita de Deo et Patre aut de Filio sentimus. Sed est Filius Dei Verbum Patris in idea et operatione; ab eo enim et per eum facta omnia, cum Pater et Filius unum sint. Cum autem Pater sit in Filio, et Filius in Patre, unitate et virtute Spiritus, mens et Verbum Patris est Filius Dei. Quod si vobis pro summa vestra intellegentia inquirere subeat, quid sibi velit filius, dicam breviter primam esse Patris progeniem, non quod factus sit (ab aeterno enim Deus habebat in se ipso Verbum, utpote ab aeterno rationalis), sed quod prodierit, ut omnium materialium rerum, quae instar informis naturae et inertis terrae, partibus crassioribus commistis cum levioribus, iacebant, idea et actus foret. . . . Spiritum Sanctum, qui in prophetis operatur, effluentiam 167 Dei esse dicimus, emanantem et redeuntem veluti radium solis. Quis igitur non miretur, cum atheos vocari audiat eos, qui Deum 152 Patrem et Filium Deum et Spiritum Sanctum asserunt, ac eorum et in unione potentiam et in ordine distinctionem demonstrant? Neque his tamen theologiae nostrae ratio continetur; sed et multi- 198 tudinem angelorum et ministrorum agnoscimus, quos creator et opifex mundi Deus per Verbum suum distribuit et ordinavit, ut circa elementa, caelos, mundum et quae in eo sunt, eorumque temperationem versarentur.

141 24. Ὡς γὰρ Θεὸν φαμεν καὶ Υἱὸν τὸν Λόγον αὐτοῦ καὶ 165
 Πνεῦμα Ἅγιον, ἐνούμενα μὲν κατὰ δύναμιν, τὸν Πατέρα, τὸν
 162 Υἱόν, τὸ Πνεῦμα, ὅτι νοῦς, λόγος, σοφία Υἱὸς τοῦ Πατρός,
 198 καὶ ἀπόρροια, ὡς φῶς ἀπὸ πυρός, τὸ Πνεῦμα· οὕτως καὶ
 ἐτέρας εἶναι δυνάμεις κατειλήμμεθα περὶ τὴν ὕλην ἐχούσας καὶ
 δι' αὐτῆς.

118 31. Εἰ μὲν γὰρ ἓνα τὸν ἐνταῦθα βίον βιώσεσθαι πεπείσμεθα, 166
 290 καὶ ὑποπτεῦναι ἐνὴν δουλεύοντας σαρκὶ καὶ αἵματι ἢ κέρδους
 ἢ ἐπιθυμίας ἐλάττους γενομένους ἀμαρτεῖν. Ἐπεὶ δὲ ἐφεστη-
 κέναι μὲν οἷς ἐννοοῦμεν, οἷς λαλοῦμεν, καὶ νύκτωρ καὶ μεθ'
 ἡμέραν τὸν Θεὸν οἶδαμεν, πάντα δὲ φῶς αὐτὸν ὄντα, καὶ τὰ
 ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ὄραν, πεπείσμεθα, τοῦ ἐνταῦθα ἀπαλλα-
 γέντες βίου, βίον ἕτερον βιώσεσθαι ἀμείνονα ἢ κατὰ τὸν ἐνθάδε,
 610 καὶ ἐπουράνιον, οὐκ ἐπίγειον (ὡς ἂν μετὰ Θεοῦ καὶ σὺν Θεῷ
 ἀκλινεῖς καὶ ἀπαθείς τὴν ψυχὴν, οὐχ ὡς σάρκες, καὶ ἔχωμεν,
 592 ἀλλ' ὡς οὐράνιον πνεῦμα, μενοῦμεν)· ἢ συγκαταπίπτοντες τοῖς
 λοιποῖς χείρονα καὶ διὰ πυρός (οὐ γὰρ καὶ ἡμᾶς, ὡς πρόβατα
 ἢ ὑποζύγια, πάρεργον καὶ ἵνα ἀπολοίμεθα καὶ ἀφανισθῆμεν
 ἔπλασεν ὁ Θεός), ἐπὶ τούτοις οὐκ εἰκὸς ἡμᾶς ἐθελοκακεῖν, οὐδ'
 αὐτοὺς τῷ μεγάλῳ παραδιδόναι κολασθησομένους δικαστῇ.

575 33. Οὐ γὰρ μελέτη λόγων, ἀλλ' ἐπιδείξει καὶ διδασκαλία 167
 577 ἔργων τὰ ἡμέτερα· ἢ οἷός τις ἐτέχθη μένειν, ἢ ἐφ' ἐνὶ γάμῳ.

141 24. Quemadmodum enim Deum dicimus et Filium Verbum 165
 ipsius, et Spiritum Sanctum, unitos secundum virtutem, Patrem et
 162 Filium et Spiritum Sanctum, quia mens, verbum et sapientia Filius
 198 Patris, effluvium autem, ut lumen ab igne, Spiritus; sic alias esse
 potestates accepimus, quae circa materiam et ope materiae prin-
 cipatum exercent.

118 31. Si hanc tantum vitam nos victuros crederemus, tum sane 166
 290 locus esset suspicandi nos carni et sanguini inservientes, vel avaritia
 aut cupiditate victos peccare. Sed cum iis quae cogitamus quae-
 que loquimur, Deum noctem diemque adesse sciamus, eumque
 persuasum habeamus, cum totus lumen sit, ea etiam quae in cor-
 dibus nostris latent, videre, nosque hac vita liberatos aliam ista
 610 praestantiorē, ac caelestem, non terrenam victuros (quippe cum
 apud Deum et cum Deo extra omnem immutationem et perpersionem
 animae, non ut caro, etsi carnem habituri simus, sed ut caelestis
 592 spiritus mansuri simus), vel, si aliorum ruinis abripiamur, deteriorem
 ac in ignis supplicio victuros (neque enim nos etiam Deus tamquam
 pecora et iumenta perfunctorie et ut periremus et evanesceremus
 creavit), in his institutis verisimile non est ut libenter peccemus,
 nosque magno iudici puniendos tradamus.

575 33. Neque meditatione sermonum, sed demonstratione et disci- 167
 577 plina actionum res nostrae continentur, ut quisque vel qualis

‘Ο γὰρ δεύτερος εὐπρεπὴς ἐστὶ μοιχεία. «Ὅς γὰρ ἂν ἀπολύσῃ, φησί, τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται» [Μτ 19, 9]· οὔτε ἀπολύειν ἐπιτρέπων ἤς ἔπαυσέ τις τὴν παρθενίαν, οὔτε ἐπιγαμῖν. ‘Ο γὰρ ἀποστερῶν ἑαυτὸν τῆς προτέρας γυναικός, καὶ εἰ τέθηκε, μοιχός ἐστι παρακεκαλυμμένος, παραβαίνων μὲν τὴν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἐν ἀρχῇ ὁ Θεὸς ἓνα ἄνδρα ἔπλασε καὶ μίαν γυναῖκα, λύων δὲ τὴν σάρκα πρὸς σάρκα κατὰ τὴν ἔνωσιν πρὸς μίξιν εἰς τοῦ γένους κοινωνίαν.

De resurrectione mortuorum, paulo post 177.

- 168 12. ‘Ο μέντοι Θεὸς οὗτ’ ἂν μάτην ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον,¹⁹¹
 ἔστι γὰρ σοφός, οὐδὲν δὲ σοφίας ἔργον μάταιον· οὔτε διὰ¹⁹³
 χρεῖαν ἰδίαν, παντὸς γὰρ ἐστὶν ἀπροσδεής, τῷ δὲ μηδενὸς
 δεομένῳ τὸ παράπαν οὐδὲν τῶν ὑπ’ αὐτοῦ γενομένων συντε-
 λήσειεν ἂν εἰς χρεῖαν ἰδίαν. Ἄλλ’ οὐδὲ διὰ τινὰ τῶν ὑφ’ αὐτοῦ
 γενομένων ἔργων ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον· οὐδὲν γὰρ τῶν λόγῳ
 καὶ κρίσει χρωμένων, οὔτε τῶν μεζόνων οὔτε τῶν καταδε-
 εστέρων γέγονεν ἢ γίνεται πρὸς ἐτέρου χρεῖαν, ἀλλὰ διὰ τὴν
 ἰδίαν αὐτῶν τῶν γενομένων ζωὴν τε καὶ διαμονήν. . . . Οὐκοῦν,
 εἰ μήτε ἀναιτίως καὶ μάτην γέγονεν ἄνθρωπος, οὐδὲν γὰρ τῶν
 ὑπὸ Θεοῦ γενομένων μάταιον κατὰ γε τὴν τοῦ ποιήσαντος
 γνώμην, μήτε χρεῖας ἔνεκεν αὐτοῦ τοῦ ποιήσαντος, ἢ ἄλλου
 τινὸς τῶν ὑπὸ Θεοῦ γενομένων ποιημάτων, εὐδηλον ὅτι, κατὰ

natus est maneat, vel unicis in nuptiis. Secundae enim decorum adulterium. *Quicumque enim dimiserit*, inquit, *uxorem suam et aliam duxerit, moechatur*, nec eam dimitti sinens, cuius virginitati finem quis imposuit, nec aliam insuper duci. Nam qui se ipse prima uxore spoliatur, etiamsi mortua sit, occulta quadam ratione est adulter; tum quod manum Dei transgrediatur (nam initio Deus unum hominem finxit ac unam mulierem), tum quod carnis cum carne coniunctionem quodam veluti vinculo ad commiscendum genus colligatam dissolvat.

- 168 12. Deus autem nec frustra hominem fecit, est enim sapiens,¹⁹¹
 nullum autem sapientiae opus inutile; nec ad proprium suum usum,¹⁹³
 nulla enim re indiget; qui autem nulla omnino re indiget, sua ei
 opera nihil ad proprium usum attulerint. Sed nec ob aliquam
 rerum a se creatarum hominem condidit. Nihil enim ex iis, quae
 ratione et iudicio utuntur, ad alterius sive superioris sive inferioris
 usum creatum est aut creatur, sed ad propriam eorum, qui cre-
 antur, vitam et perpetuitatem. . . . Quam ob rem si nec sine causa
 nec frustra creatus est homo (nihil enim inter divina opera inutile,
 quantum ad auctoris consilium spectat), nec ad ipsius creatoris
 usum, nec ad alterius cuiuspiam rei ab ipso conditae; liquet Deum,
 si prima et latius patens consideretur ratio, propter se ipsum et

- μὲν τὸν πρῶτον καὶ κοινότερον λόγον, δι' ἑαυτὸν καὶ τὴν ἐπὶ
πάσης τῆς δημιουργίας θεωρουμένην ἀγαθότητα καὶ σοφίαν
ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατὰ δὲ τὸν προσεχέστερον
τοῖς γενομένοις λόγον, διὰ τὴν αὐτῶν τῶν γενομένων ζωὴν,
218 οὐκ ἐπὶ μικρὸν ἐξαπτομένην, εἴτα παντελῶς σβεννυμένην.
- 598 12. Τά γε μὴν δι' αὐτὸ τὸ εἶναι καὶ ζωὴν καθὼς πέφυκε 169
γενόμενα, ὡς αὐτῆς τῆς αἰτίας τῇ φύσει συνειλημμένης καὶ
κατ' αὐτὸ μόνον τὸ εἶναι θεωρουμένης, οὐδεμίαν οὐδέποτε
δέξαιτ' ἂν τὴν τὸ εἶναι παντελῶς ἀφανίζουσιν αἰτίαν. Ταύτης
δὲ ἐν τῷ εἶναι πάντοτε θεωρουμένης, δεῖ σώζεσθαι πάντως
καὶ τὸ γενόμενον ζῶον, ἐνεργοῦν τε καὶ πάσχον ἃ πέφυκεν,
ἐκατέρου τούτων ἐξ ὧν γέγονε τὰ παρ' ἑαυτοῦ συνεισφέρον-
τος.
- 216 15. Εἰ γὰρ πᾶσα κοινῶς ἡ τῶν ἀνθρώπων φύσις ἐκ ψυχῆς 170
219 ἀθανάτου καὶ τοῦ κατὰ τὴν γένεσιν αὐτῇ συναρμοσθέντος σώ-
ματος ἔχει τὴν σύστασιν, καὶ μήτε τῇ φύσει τῆς ψυχῆς καθ'
ἑαυτὴν μήτε τῇ φύσει τοῦ σώματος χωρὶς ἀπεκλήρωσε Θεὸς
τὴν τοιάνδε γένεσιν, ἢ τὴν ζωὴν καὶ τὸν σύμπαντα βίον, ἀλλὰ
τοῖς ἐκ τούτων γενομένοις ἀνθρώποις, ἴν' ἐξ ὧν γεννῶνται
καὶ ζῶσι διαβίωσαντες, εἰς ἓν τι καὶ κοινὸν καταλήξωσι τέλος,
δεῖ πάντως ἑνὸς ὄντος ἐξ ἀμφοτέρων ζήσου, τοῦ καὶ πά-
σχοντος ὁπόσα πάθη ψυχῆς καὶ ὁπόσα τοῦ σώματος, ἐνερ-

- elucetentem in omnibus ipsius operibus bonitatem et sapientiam ad-
ductum fuisse, ut hominem faceret; si vero propior et ipsis homi-
nibus creatis interior ratio spectetur, propter ipsorum vitam, quae
218 quidem non ad breve aliquod tempus succedenda, ac postea
omnino exstinguenda sit.
- 598 12. Quae ob hanc ipsam causam condita sunt ut essent et 169
vitam sibi convenientem degerent, cum haec causa colligata sit
cum natura, et in sola existendi ratione posita, iis numquam quid-
quam possit accidere, cur omnino esse desinant. Sed cum causa
illa, ob quam condita sunt, semper existendi ratione spectetur,
necesse est ad perpetuitatem animal ita conditum servari, ea agens
et patiens, quae ipsius naturae congruunt, duabus illis partibus, ex
quibus constat, quod suum cuiusque est afferentibus.
- 216 15. Nam si omnis communiter hominum natura ex anima im- 170
219 mortali constat et corpore, quod cum anima in creatione con-
iunctum fuit, ac neque naturae animae per se ipsam aut corporis
naturae separatim Deus eiusmodi creationem ac vitam et totius
vitae discursum despondit et destinavit, sed compositis ex utroque
hominibus, ut quibus ex rebus constant cum gignuntur et vivunt,
cum iisdem ad unum aliquem et communem finem, vita peracta,
perveniant; necesse est omnino, ut cum unum sit ex utrisque
animal quod patitur quaecumque anima patitur et corpus, et ope-

169. MG 6, 997; TU 4, 2, 62.

170. MG 6, 1004; TU 4, 2, 65.

γούντος τε καὶ πράττοντος ὅποσα τῆς αἰσθητικῆς ἢ τῆς λογικῆς δεῖται κρίσεως, πρὸς ἓν τι τέλος ἀναφέρεσθαι πάντα τὸν ἐκ τούτων εἰρμόν.

S. THEOPHILUS ANTIOCHENUS.

Ad Autolycum, ca 181/2.

- 171 L. 1, n. 4. Ἄναρχος δέ ἐστιν [ὁ Θεός], ὅτι ἀγέννητός ἐστιν· ¹⁰⁴ ἀναλλοίωτος δέ, καθότι ἀθάνατός ἐστι. Θεὸς δὲ λέγεται διὰ τὸ τεθεικέναι τὰ πάντα ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ ἀσφαλείᾳ, καὶ διὰ τὸ θέειν· τὸ δὲ θέειν ἐστὶν τὸ τρέχειν καὶ κινεῖν καὶ ἐνεργεῖν καὶ ¹⁸⁸ τρέφειν καὶ προνοεῖν καὶ κυβερνᾶν καὶ ζωοποιεῖν τὰ πάντα. ²³⁵ Κύριος δέ ἐστι διὰ τὸ κυριεύειν αὐτὸν τῶν ὄλων· πατὴρ δὲ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν πρὸ τῶν ὄλων· δημιουργὸς δὲ καὶ ποιητὴς διὰ τὸ αὐτὸν εἶναι κτίστην καὶ ποιητὴν τῶν ὄλων· ὕψιστος δὲ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἀνώτερον τῶν πάντων· παντοκράτωρ δὲ ὅτι αὐτὸς τὰ πάντα κρατεῖ καὶ ἐμπεριέχει. . . . Καὶ τὰ πάντα ¹⁹⁴ ὁ Θεὸς ἐποίησεν ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι, ἵνα διὰ τῶν ἔργων γινώσκηται καὶ νοηθῇ τὸ μέγεθος αὐτοῦ.
- 172 1, 6. Κατανόησον, ὦ ἄνθρωπε, τὰ ἔργα αὐτοῦ, καιρῶν ⁸⁷ μὲν κατὰ χρόνους ἀλλαγὴν, καὶ ἀέρων τροπὰς, στοιχείων τὸν ⁸⁸ εὐτακτον δρόμον, ἡμερῶν τε καὶ νυκτῶν καὶ μηνῶν καὶ ἐνιαυτῶν τὴν εὐτακτον πορείαν, . . . τὴν τε πρόνοιαν ἣν ποιεῖται ὁ Θεὸς ἐτοιμάζων τροφήν πάσῃ σαρκί, ἢ τὴν ὑποταγὴν ἣν ὤρισεν ὑποτάσσεσθαι τὰ πάντα τῇ ἀνθρωπότητι. . . . Οὗτος Θεὸς μόνος ὁ ποιήσας ἐκ σκότους φῶς, ὁ ἐξαγαγὼν φῶς ἐκ θη-

ratur ac perficit quaecumque sensuum aut rationis iudicio continentur; necesse est, inquam, ut tota eiusmodi rerum series ad unum aliquem finem referatur.

- 171 1, 4. Caret principio [Deus], quia ingenitus est: immutabilis est ¹⁰⁴ quatenus immortalis. Deus [Θεός] dicitur, διὰ τὸ τεθεικέναι, id est, quia omnia in sua ipsius stabilitate posuit, et διὰ τὸ θέειν, quod idem est ac currere et movere, et operari, et nutrire, et ¹⁸⁸ providere et gubernare et vivificare omnia. Dominus est quia om- ²³⁵ nibus dominatur; pater, quia ante omnia; conditor et creator, quia omnia condidit et creavit; altissimus, quia supra omnia; omnipotens, quia omnia tenet et complectitur. . . . Atque omnia ¹⁹⁴ Deus fecit, cum antea non essent, ut ex operibus cognoscatur et intellegatur eius maiestas.
- 172 1, 6. Considera, o homo, eius opera, tempestatum statis tem- ⁸⁷ poribus vicissitudines, aëris mutationes, astrorum attemperatum ⁸⁸ cursum, dierum et noctium, mensium et annorum rite descriptas vices, . . . tum providentiam, qua Deus cibum omni carni prae- parat, tum servile obsequium, quod homini ab omnibus praestari iussit. . . . Solus ille Deus est, qui lucem ex tenebris fecit, qui

σαυρῶν αὐτοῦ, ταμεῖά τε νότου καὶ θησαυροὺς ἀβύσσου καὶ ὄρια θαλασσῶν.

- 598 1, 7. Ὅταν ἀπόθῃ τὸ θνητὸν καὶ ἐνδύσῃ τὴν ἀφθαρσίαν, 173
367 τότε ὄψει κατ' ἀξίαν τὸν Θεόν. Ἀνεγείρει γάρ σου τὴν σάρκα
ἀθάνατον σὺν τῇ ψυχῇ ὁ Θεός· καὶ τότε ὄψει γενόμενος
ἀθάνατος τὸν ἀθάνατον, ἐὰν νῦν πιστεύσῃς αὐτῷ· καὶ τότε
ἐπιγνώσῃ ὅτι ἀδίκως κατελάλησας αὐτοῦ. 8. Ἀλλὰ ἀπιστεῖς
νεκροὺς ἐγείρεσθαι. Ὅτε ἔσται, τότε πιστεύσεις θέλων καὶ
μὴ θέλων· καὶ ἡ πίστις σου εἰς ἀπιστίαν λογισθήσεται, ἐὰν
3 μὴ νῦν πιστεύσῃς. Πρὸς τί δὲ καὶ ἀπιστεῖς; Ἡ οὐκ οἶδας,
257 ὅτι ἀπάντων πραγμάτων ἡ πίστις προηγείται; Τίς γὰρ δύναται
θερίσαι γεωργός, ἐὰν μὴ πρῶτον πιστεύσῃ τὸ σπέρμα τῇ γῇ·
ἢ τίς δύναται διαπερᾶσαι τὴν θάλατταν, ἐὰν μὴ πρῶτον ἑαυτὸν
πιστεύσῃ τῷ πλοίῳ καὶ τῷ κυβερνήτῃ; Τίς δὲ κάμνων δύναται
θεραπευθῆναι, ἐὰν μὴ πρῶτον ἑαυτὸν πιστεύσῃ τῷ ἱατρῷ;
Ποίαν δὲ τέχνην ἢ ἐπιστήμην δύναταί τις μαθεῖν, ἐὰν μὴ πρῶτον
254 ἐπιδῷ ἑαυτὸν καὶ πιστεύσῃ τῷ διδασκάλῳ; Εἰ οὖν γεωργὸς
πιστεύει τῇ γῇ, καὶ ὁ πλέων τῷ πλοίῳ, καὶ ὁ κάμνων τῷ
ἱατρῷ, σὺ οὐ βούλει σεαυτὸν πιστεῦσαι τῷ Θεῷ, τοσοῦτους
ἄρραβῶνας ἔχων παρ' αὐτοῦ;
476 1, 12. Σὺ δὲ οὐ βούλει χρισθῆναι ἔλαιον Θεοῦ; Τοιγαροῦν 174
478 ἡμεῖς τούτου εἵνεκεν καλούμεθα Χριστιανοί, ὅτι χρίομεθα ἔλαιον
Θεοῦ.
8 1, 14. Ὅμα καὶ ἐπιτυχῶν ἱεραῖς γραφαῖς τῶν ἀγίων προ- 175
66 φητῶν, οἱ καὶ προεῖπον διὰ Πνεύματος Θεοῦ τὰ προγεγονότα

lumen e thesauris suis educit, et receptacula austri ac thesauros abyssi et terminos maris fecit.

- 598 1, 7. Cum mortalitatem deposueris et immortalitatem indueris, 173
367 tunc Deum pro meritis videbis. Excitat enim tuam carnem cum
anima immortalem Deus, ac tunc factus immortalis, immortalem
videbis, si nunc ei credideris; tunc etiam cognosces te contra illum
inique locutum esse. 8. Sed mortuos excitari non credis. Cum
res eveniet, tunc credes, velis nolis; sed tua fides in incredulitatis
3 loco deputabitur, nisi nunc credas. Sed cur non credis? An
257 ignoras rebus omnibus fidem praeire? Quis enim agricola metere
potest, nisi prius semen terrae crediderit? Aut quis mare trans-
mittere, nisi prius se ipse rati credat et gubernatori? Quis autem
aegrotans sanari potest, nisi prius se ipse medico crediderit? Aut
quam artem quis aut disciplinam ediscere potest, nisi se prius
254 tradiderit et crediderit magistro? Igitur si terrae credit agricola,
si navigaturus rati, si aegrotus medico, non vis tu credere te Deo,
tot ac tantis ab eo pignoribus acceptis?
476 1, 12. Tu non vis ungi oleo Dei? Nos enim ideo Christiani 174
478 vocamur, quod Dei oleo ungimur.
8 1, 14. Simul quod in sacras scripturas incidi sanctorum pro- 175
66 phetarum, qui per Spiritum Dei et praeterita eodem quo gesta

ᾧ τρόπῳ γέγονε, καὶ τὰ ἐνεστώτα τίνι τρόπῳ γίνεται, καὶ τὰ ἐπερχόμενα ποῖα τάξει ἀπαρτισθήσεται· ἀπόδειξιν οὖν λαβὼν ²⁵⁴ τῶν γινομένων καὶ προαναπεφωνημένων, οὐκ ἀπιστῶ, ἀλλὰ πιστεύω, πειθαρχῶν Θεῷ.

- 176 1, 14. Ἐντυχὲ φιλοτίμως ταῖς προφητικαῖς γραφαῖς· καὶ ⁵⁹⁴ αὐταὶ σε τρανότερον ὁδηγήσουσι πρὸς τὸ ἐκφυγεῖν τὰς αἰωνίους ⁶⁰⁹ κολάσεις καὶ τυχεῖν τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν τοῦ Θεοῦ. Ὁ γὰρ ³⁶⁷ δοῦς στόμα εἰς τὸ λαλεῖν, καὶ πλάσας οὖς εἰς τὸ ἀκούειν, καὶ ποιήσας ὀφθαλμοὺς εἰς τὸ ὄραν, ἐξετάσει τὰ πάντα καὶ κρινεῖ τὸ δίκαιον, ἀποδιδούς ἑκάστῳ κατὰ ἀξίαν τῶν μισθῶν. Τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν διὰ ἔργων ἀγαθῶν ζητοῦσι τὴν ἀφθαρ- ⁶¹¹ σίαν δωρήσεται ζωὴν αἰώνιον, χαράν, εἰρήνην, ἀνάπαυσιν, καὶ πλήθῃ ἀγαθῶν, ὧν «οὔτε ὀφθαλμοὺς εἶδεν, οὔτε οὖς ἤκουσεν, οὔτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη» [1 Cor 2, 9]· τοῖς δὲ ἀπίστοις καὶ καταφρονηταῖς καὶ «ἀπειθοῦσι τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ», ἐπὶ ἐμφύρωνται μοιχείαις καὶ πορνείαις καὶ ἀρσενικοιτίαις καὶ πλεονεξίαις καὶ ταῖς ἀθεμί- τοις εἰδωλολατρείαις, ἔσται «ὀργὴ καὶ θυμός, θλίψις καὶ στενοχωρία» [Rom 2, 8 9], καὶ τὸ τέλος τοὺς τοιούτους καθέξει πῦρ αἰώνιον.

- 177 2, 3. Θεοῦ δὲ τοῦ ὑψίστου καὶ παντοκράτορος καὶ τοῦ ¹⁰⁰ ὄντως Θεοῦ τοῦτο ἐστὶ, μὴ μόνον τὸ πανταχόσε εἶναι, ἀλλὰ ¹¹⁸ καὶ πάντα ἐφορᾶν καὶ πάντων ἀκούειν· ὅτι μὴν μὴδὲ τὸ ἐν τόπῳ χωρεῖσθαι· εἰ δὲ μή γε, μέζων ὁ χωρῶν τόπος αὐτοῦ

sunt modo, et praesentia eodem quo geruntur praedixerunt, et futura eodem ordine quo perficientur; cum igitur ea, quae eveniunt ²⁵⁴ et praedicta sunt, demonstrationem mihi exhibeant, non sum incredulus, sed credo, obtemperans Deo.

- 176 1, 14. Lege studiosae propheticas scripturas, et ipsae tutius te ⁵⁹⁴ ducent, ut effugias aeterna supplicia et aeterna Dei bona con- ⁶⁰⁹ sequaris. Nam qui dedit os ad loquendum, et aures finxit ad ³⁶⁷ audiendum, et oculos fecit ad videndum, excutiet omnia et iustum feret iudicium, suam cuique pro meritis mercedem tribuens. Iis ⁶¹¹ quidem, qui secundum patientiam bonis operibus incorruptionem quaerunt, donabit vitam aeternam, gaudium, pacem, quietem, multitudinem bonorum, quae *nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit*. Incredulis autem et superbis, et iis *qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati*, cum repleti fuerint adulteriis, scortationibus, puerorum stupris, avaritia et infandis simulacrorum cultibus, erit *ira et indignatio, tribulatio et angustiae*, ac tandem tales detinebit ignis aeternus.

- 177 2, 3. Dei altissimi et omnipotentis et vere Dei est non solum ¹⁰⁰ ubique esse, sed etiam omnia inspicere, omnia audire, nedum loco ¹¹⁸ contineri; alioqui continens locus maior eo invenietur; est enim

176. MG 6, 1045; CA 8, 42.

177. MG 6, 1049; CA 8, 50.

εὔρεθήσεται· μείζον γάρ ἐστι τὸ χωροῦν τοῦ χωρουμένου· Θεὸς γὰρ οὐ χωρεῖται, ἀλλὰ αὐτός ἐστι τόπος τῶν ὄλων.

196 2, 4. Πλάτων δὲ καὶ οἱ τῆς αἵρέσεως αὐτοῦ Θεὸν μὲν 178
ὁμολογοῦσιν ἀγέννητον καὶ πατέρα καὶ ποιητὴν τῶν ὄλων εἶναι·
εἶτα ὑποτίθενται Θεὸν καὶ ὕλην ἀγέννητον, καὶ ταύτην φασὶ
συνηκμακέναι τῷ Θεῷ. Εἰ δὲ Θεὸς ἀγέννητος καὶ ὕλη ἀγέννητος,
οὐκ ἔτι ὁ Θεὸς ποιητὴς τῶν ὄλων ἐστὶ κατὰ τοὺς Πλατωνικούς,
οὐδὲ μὴν μοναρχία Θεοῦ δείκνυται, ὅσον τὸ κατ' αὐτούς. Ἐπι
δὲ καὶ ὥσπερ ὁ Θεός, ἀγέννητος ὦν, καὶ ἀναλλοιώτως ἐστίν,
οὕτως εἰ καὶ ἡ ὕλη ἀγέννητος ἦν, καὶ ἀναλλοιώτος καὶ ἰσόθεος
ἦν· τὸ γὰρ γενητὸν τρεπτὸν καὶ ἀλλοιώτον, τὸ δὲ ἀγέννητον
ἀτρεπτον καὶ ἀναλλοιώτον. Τί δὲ μέγα, εἰ ὁ Θεὸς ἐξ ὑπο-
κειμένης ὕλης ἐποiei τὸν κόσμον; Καὶ γὰρ τεχνίτης ἄνθρωπος,
189 ἔπ' ἂν ὕλην λάβῃ ἀπὸ τίνος, ἐξ αὐτῆς ὅσα βούλεται ποιεῖ. Θεοῦ
δὲ ἡ δύναμις ἐν τούτῳ φανεροῦται, ἵνα ἐξ οὐκ ὄντων ποιῇ
ὅσα βούλεται, καθάπερ καὶ τὸ ψυχὴν δοῦναι καὶ κίνησιν οὐχ
ἐτέρου τινός ἐστιν, ἀλλ' ἡ μόνου Θεοῦ.

189 2, 10. Καὶ πρῶτον μὲν [οἱ προφῆται] συμφώνως ἐδίδαξαν 179
196 ἡμᾶς ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων τὰ πάντα ἐποίησεν. Οὐ γάρ τι τῷ Θεῷ
συνήκμασεν, ἀλλ' αὐτὸς ἑαυτοῦ τόπος ὦν καὶ ἀνενδεὴς ὦν καὶ
194 ὑπερέχων πρὸ τῶν αἰώνων ἠθέλησεν ἄνθρωπον ποιῆσαι ᾧ
γνωσθῇ· τούτῳ οὖν προητοίμασε τὸν κόσμον. Ὁ γὰρ γενητὸς
καὶ προσδεής ἐστιν· ὁ δὲ ἀγέννητος οὐδενὸς προσδεΐται. Ἐχων

quod continet maius eo quod continetur; Deus autem loco non circumscribitur, sed ipse est omnium locus.

196 2, 4. Plato et qui eum sequuntur, Deum quidem fatentur in- 178
genitum, et patrem et creatorem omnium esse; sed deinde statuunt
duo esse ingenta, Deum et materiam, eamque Deo coevam esse
dicunt. Quod si Deus ingentus et materia ingenta, non iam
Deus creator est omnium secundum Platonicos, nec Dei constabit
monarchia, quantum in ipsis est. Deinde, quemadmodum Deus,
quatenus ingentus, etiam immutabilis est, ita et materia, si esset
ingenta, immutabilis quoque et Deo aequalis foret; quod enim
genitum est, verti et mutari potest, ingentum autem nec verti
potest nec mutari. Quid autem magni esset, si Deus ex materia
subiecta mundum faceret? Opifex enim apud nos, cum materiam
189 ab aliquo acceperit, ex ea quidquid placuerit effingit. Dei autem
potentia in eo spectatur, ut ex nihilo faciat quaecumque voluerit;
quemadmodum animam et motum dare non est alterius cuiusquam
praeterquam Dei.

189 2, 10. Ac primo quidem [prophetæ] summo consensu docuere 179
196 Deum ex nihilo omnia creasse. Nihil enim Deo coevum, sed,
cum sibi ipse locus sit, nec ulla re egeat, ac saeculis antiquior sit,
194 hominem facere voluit cui innotesceret; huic homini mundum prae-
paravit. Nam qui creatus est, multis rebus eget, increatus autem

οὖν ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ Λόγον ἐνδιάθετον ἐν τοῖς ἰδίοις¹⁶⁸
 σπλάγχνοις, ἐγέννησεν αὐτὸν μετὰ τῆς ἑαυτοῦ σοφίας ἐξερευ-
 ξάμενος πρὸ τῶν ὧλων. Τοῦτον τὸν Λόγον ἔσχεν ὑπουργὸν¹⁸¹
 τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγεννημένων, καὶ δι' αὐτοῦ τὰ πάντα πεποίηκεν.
 Οὗτος λέγεται ἀρχή, ὅτι ἄρχει καὶ κυριεύει πάντων τῶν δι'
 αὐτοῦ δεδημιουργημένων. Οὗτος οὖν, ὢν πνεῦμα Θεοῦ καὶ⁶⁶
 ἀρχὴ καὶ σοφία καὶ δύναμις Ὑψίστου, κατήρχετο εἰς τοὺς
 προφήτας, καὶ δι' αὐτῶν ἐλάλει τὰ περὶ τῆς ποιήσεως τοῦ
 κόσμου καὶ τῶν λοιπῶν ἀπάντων. Οὐ γὰρ ἦσαν οἱ προφῆται¹⁴⁸
 ὅτε ὁ κόσμος ἐγίνετο, ἀλλὰ ἡ σοφία ἡ ἐν αὐτῷ οὖσα ἡ τοῦ
 Θεοῦ, καὶ ὁ Λόγος ὁ ἅγιος αὐτοῦ ὁ αἰεὶ συμπαρὼν αὐτῷ. . . .
 Μωϋσῆς δὲ ὁ καὶ Σολομῶννος πρὸ πολλῶν ἐτῶν γενόμενος,
 μᾶλλον δὲ ὁ Λόγος ὁ τοῦ Θεοῦ ὡς δι' ὄργάνου δι' αὐτοῦ
 φησιν· «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν»
 [Gn 1, 1].

180 2, 15. Αἱ τρεῖς ἡμέραι [πρὸ] τῶν φωστήρων γεγонуῖαι τύποι¹⁴¹
 εἰσιν τῆς Τριάδος, τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Λόγου αὐτοῦ καὶ τῆς
 Σοφίας αὐτοῦ.

181 2, 16. Ἐπὶ μὲν καὶ εὐλογήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ ἐκ τῶν⁴³⁷
 ὑδάτων γεγόμενα, ὅπως ἦ καὶ τοῦτο εἰς δεῖγμα τοῦ μέλλειν⁴⁷⁵
 λαμβάνειν τοὺς ἀνθρώπους μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν
 διὰ ὕδατος καὶ «λουτροῦ παλινγενεσίας» [Tit 3, 5], πάντας
 τοὺς προσιόντας τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἀναγεννωμένους καὶ λαμ-
 βάνοντας εὐλογίαν παρὰ τοῦ Θεοῦ.

nulla omnino. Habens igitur Deus suum ipsius Verbum in propriis¹⁶⁸
 visceribus insitum genuit illud cum sua sapientia, proferens ante
 omnia. Hoc Verbo usus est administro operum suorum, et per¹⁸¹
 illud omnia condidit. Vocatur principium eo quod principatum
 habeat et dominatum eorum omnium, quae per ipsum creata sunt.
 Hic igitur cum sit spiritus Dei et principium et sapientia et virtus⁶⁶
 Altissimi, descendebat in prophetas, ac per eos de mundi creatione
 et ceteris rebus loquebatur; nondum enim erant prophetae, cum¹⁴⁸
 mundus crearetur, sed tantum sapientia Dei quae est in eo, ac
 sanctum Verbum eius quod ei semper adest. . . . Moyses autem,
 qui multis annis ante Salomonem fuit, vel potius Verbum Dei sic
 per eum veluti per instrumentum loquitur: *In principio creavit*
Deus caelum et terram.

180 2, 15. Tres illi dies, qui ante luminaria fuerunt, imago sunt¹⁴¹
 Trinitatis, Dei, eius Verbi, eiusque Sapientiae.

181 2, 16. Benedixit Deus iis quae ex aquis nata sunt, ut id quo⁴³⁷
 que signum esset homines paenitentiam et remissionem peccatorum⁴⁷⁵
 per aquam et *lavacrum regenerationis* accepturos, quotquot ad
 veritatem accedunt et regenerantur et benedictionem a Deo ac-
 ciipiunt.

180. MG 6, 1077; CA 8, 102.

181. MG 6, 1077; CA 8, 104.

2, 22. Ὁ δὲ Λόγος αὐτοῦ [τοῦ Θεοῦ], δι' οὗ τὰ πάντα ¹⁸²
¹⁴⁷ πεποίηκε, δύναμις ὦν καὶ σοφία αὐτοῦ, ἀναλαμβάνων τὸ πρόσ-
 ωπον τοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου τῶν ὄλων, οὗτος παρεγίνετο
 εἰς τὸν παράδεισον ἐν προσώπῳ τοῦ Θεοῦ καὶ ὡμίλει τῇ Ἀδὰμ.
 Καὶ γὰρ αὕτη ἡ θεία γραφὴ διδάσκει ἡμᾶς τὸν Ἀδὰμ λέγοντα
¹⁵⁷ τῆς φωνῆς ἀκηκοέναι. Φωνὴ δὲ τί ἄλλο ἐστὶν ἄλλ' ἢ ὁ Λόγος
¹⁶³ ὁ τοῦ Θεοῦ, ὃς ἐστὶ καὶ Υἱὸς αὐτοῦ, οὐχ ὡς οἱ ποιηταὶ καὶ
 μυθογράφοι λέγουσιν υἱοὺς θεῶν ἐκ συνουσίας γεννωμένους,
 ἀλλὰ, ὡς ἀλήθεια διηγεῖται, τὸν Λόγον τὸν ὄντα διαπαντὸς
 ἐνδιάθετον ἐν καρδίᾳ Θεοῦ; Πρὸ γάρ τι γίνεσθαι, τοῦτον εἶχε
 σύμβουλον, ἑαυτοῦ νοῦν καὶ φρόνησιν ὄντα· ὁπότε δὲ ἠθέ-
 λησεν ὁ Θεὸς ποιῆσαι ὅσα ἐβουλεύσατο, τοῦτον τὸν Λόγον
 ἐγέννησε προφορικόν, πρωτότοκον πάσης κτίσεως, οὐ κενωθεὶς
 αὐτὸς τοῦ Λόγου, ἀλλὰ Λόγον γεννήσας καὶ τῷ Λόγῳ αὐτοῦ
 διαπαντὸς ὁμιλῶν. Ὅθεν διδάσκουσιν ἡμᾶς αἱ ἅγαι γραφαί,
 καὶ πάντες οἱ πνευματοφόροι, ἐξ ὧν Ἰωάννης λέγει· «Ἐν
 ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν» [Io 1, 1],
 δεικνὺς ὅτι ἐν πρώτοις μόνος ἦν ὁ Θεός, καὶ ἐν αὐτῷ ὁ
 Λόγος. Ἐπειτα λέγει· «Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· πάντα δι'
 αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν» [Io 1, 3].
¹⁸⁴ Θεὸς οὖν ὦν ὁ Λόγος καὶ ἐκ Θεοῦ πεφυκώς, ὁπότε ἂν βούληται
 ὁ Πατὴρ τῶν ὄλων, πέμπει αὐτὸν εἰς τινα τόπον, ὃς παρα-
 γινόμενος καὶ ἀκούεται καὶ ὁρᾶται, πεμπόμενος ὑπ' αὐτοῦ, καὶ
 ἐν τόπῳ εὐρίσκεται.

2, 22. Sed eius [Dei] Verbum, per quod fecit omnia, cum sit ¹⁸²
¹⁴⁷ eius virtus et sapientia, assumens Patris et Domini universorum
 personam, veniebat in paradysum sub persona Dei et cum Adamo
 conversabatur. Nam et ipsa nos divina scriptura docet Adamum
¹⁵⁷ dixisse auditam a se esse vocem; vox autem illa quid aliud est
¹⁶³ nisi Verbum Dei, quod est quoque Filius eius, non ut poetae et
 mythographi fingunt filios deorum ex concubitu genitos, sed, ut
 veritas narrat, Verbum semper existens et in corde Dei insitum?
 Antequam enim quidquam fieret, eo utebatur consiliario; est enim
 mens eius et prudentia. Cum autem voluit Deus ea facere quae
 statuerat, hoc Verbum genuit prolatitum, primogenitum omnis
 creaturae; non ita tamen ut Verbo vacuus fieret, sed Verbum
 gignens et cum Verbo suo semper unius. Haec nos docent
 scripturae sanctae, et quotquot Spiritu Sancto afflati fuere, inter
 quos Ioannes dicit: *In principio erat Verbum, et Verbum erat*
apud Deum, docens initio solum fuisse Deum et in ipso Verbum.
 Deinde addit: *Et Deus erat Verbum; omnia per ipsum facta sunt*,
¹⁸⁴ *et sine ipso factum est nihil*. Verbum igitur, cum Deus sit et ex
 Deo genitum, illud Pater universorum, cum voluerit, mittit in ali-
 quem locum, quo cum venerit, auditur et videtur, missum ab illo,
 et in loco invenitur.

- 183 2, 25. Οὕτω καὶ τῷ πρωτοπλάστῳ ἡ παρακοὴ περιεποιή-³⁰⁰
 σατο ἐκβληθῆναι αὐτὸν ἐκ τοῦ παραδείσου, οὐ μέντοι γε ὡς
 κακοῦ τι ἔχοντος τοῦ ξύλου τῆς γνώσεως, διὰ δὲ τῆς παρα-
 κοῆς ὁ ἄνθρωπος ἐξήντηλσε πόνον, ὀδύνην, λύπην, καὶ τὸ ²⁹⁹
 τέλος ὑπὸ θάνατον ἔπεσε.
- 184 2, 27. Ἀλλὰ φήσει οὖν τις ἡμῖν· Θνητὸς φύσει ἐγένετο ²³¹
 ὁ ἄνθρωπος; Οὐδαμῶς. Τί οὖν, ἀθάνατος; Οὐδὲ τοῦτό φαμεν.
 Ἀλλὰ ἔρει τις· Οὐδὲν οὖν ἐγένετο; Οὐδὲ τοῦτο, ἐγὼ μὲν.
 Οὔτε οὖν φύσει θνητὸς ἐγένετο οὔτε ἀθάνατος. Εἰ γὰρ ἀθά-
 νατον αὐτὸν ἀπ' ἀρχῆς ἐπεποιήκει, Θεὸν αὐτὸν ἐπεποιήκει.
 Πάλιν, εἰ θνητὸν αὐτὸν ἐπεποιήκει, ἐδόκει ἂν ὁ Θεὸς αἴτιος
 εἶναι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Οὔτε οὖν ἀθάνατον αὐτὸν ἐποίησεν ²²¹
 οὔτε μὴν θνητόν, ἀλλὰ, καθὼς ἐπάνω προειρήκαμεν, δεκτικὸν
 ἀμφοτέρων, ἵνα ῥέψῃ ἐπὶ τὰ τῆς ἀθανασίας, τηρήσας τὴν ἐντολὴν
 τοῦ Θεοῦ, μισθὸν κομίσηται παρ' αὐτοῦ τὴν ἀθανασίαν καὶ
 γένηται θεός· εἰ δ' αὖ τραπῇ ἐπὶ τὰ τοῦ θανάτου πράγματα,
 παρακούσας τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς ἑαυτῷ αἴτιος ἢ τοῦ θανάτου.
 Ἐλεύθερον γὰρ καὶ αὐτεξούσιον ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἄνθρωπον.
- 185 3, 12. Ἀκόλουθα εὐρίσκεται καὶ τὰ τῶν προφητῶν καὶ ⁶⁵
 τῶν εὐαγγελίων ἔχειν, διὰ τὸ τοὺς πάντας πνευματοφόρους
 ἐνὶ Πνεύματι Θεοῦ λελαληκέναι.
- 186 3, 15. Παρ' οἷς [τοῖς Χριστιανοῖς] σωφροσύνη πάρεστιν, ἐγ-²⁹
 κρίται αἰσκέται, μονογαμία τηρεῖται, ἀγνεία φυλάσσεται, ἀδικία ⁵⁷⁵
 ἐκπορθεῖται, ἁμαρτία ἐκριζοῦται, δικαιοσύνη μελετᾶται, νόμος
 πολιτεύεται, θεοσέβεια πράσσεται, Θεὸς ὁμολογεῖται, ἀλήθεια
-
- 183 2, 25. Sic primo homini mandati praetergressio id attulit, ut e ³⁰⁰
 paradiso eiceretur; non quod mali quidquam inesset ligno scientiae,
 sed ex peccato tamquam ex fonte in hominem fluxerunt labores,
 dolores, molestiae, ac denique mors ipsa. ²⁹⁹
- 184 2, 27. Sed nobis dicet aliquis: Natura mortalis factus est homo? ²³¹
 Minime. Num immortalis? Nihilo magis. Nihil ergo erat? Neque
 etiam id dicimus. Igitur nec mortalis natura, nec immortalis
 factus. Nam si immortalem ab initio fecisset, Deum eum fecisset.
 Rursus si mortalem, videretur Deus causa illius mortis esse. Nec
 immortalem igitur fecit nec mortalem, sed, ut supra diximus, ²²¹
 capacem utriusque, ut, si ad ea ferretur, quae ducunt ad im-
 mortalitatem, observandis Dei mandatis, mercedem ab eo acciperet
 immortalitatem, et deus fieret; si vero deflenderet ad ea, quae ducunt
 in mortem, non oboediens Deo, ipse sibi mortis auctor esset.
 Liberum enim Deus et sui iuris hominem fecit.
- 185 3, 12. Consentaneae inveniuntur prophetarum et evangeliorum ⁶⁵
 sententiae, propterea quod omnes uno Dei afflati Spiritu locuti sunt.
- 186 3, 15. Apud quos [Christianos] adest temperantia, continentia coli-²⁹
 tur, unicum matrimonium servatur, castimonia custoditur, iniustitia ⁵⁷⁵
 exterminatur, peccatum radicitus evellitur, iustitia exercetur, lex
 observatur, cultus Dei peragitur, Deus confitendo celebratur, veritas

183. MG 6, 1092; CA 8, 126.

184. MG 6, 1093; CA 8, 130.

185. MG 6, 1137; CA 8, 218.

186. MG 6, 1141; CA 8, 224.

βραβεύει, χάρις συντηρεῖ, εἰρήνη περισκέπει, λόγος ἄριος ὁδηγεῖ,
σοφία διδάσκει, ζωὴ βραβεύει, Θεὸς βασιλεύει.

ABERCII EPITAPHIUM, ca 180.

Ἐκλεκτῆς πόλεως ὁ πολεῖτης τοῦτ' ἐποίησα 187
ζῶν ἴν' ἔχω καιρῷ | σώματος ἔνθα θέσιν.
Οὐνομ' Ἀβέρκιος ὦν ὁ | μαθητῆς ποιμένος ἄγνου,
ὃς βόσκει προβάτων ἀγέλας | ὄρεσιν πεδίοις τε,
ὀφθαλμοὺς ὃς ἔχει μεγάλους | πάντη καθορῶντας.
Οὗτος γάρ μ' ἐδίδαξε | (τὰ ζωῆς¹) γράμματα πιστά·
58 ΕΙΣΡΩΜΗν ὃς ἐπεμψεν | ΕΜΕΝΒΑΣΙΛείαν ἀθρήσαι
ΚΑΙΒΑΣΙΛΙΣσαν ἰδεῖν χρυσόσ|ΤΟΛΟΝΧΡυσοπέδιλον·
ΛΑΟΝΔΕΙΔΟΝ ἐκεῖ λαμπρὰν | ΣΦΡΑΓΕΙΔΑΝΕχοντα.
ΚΑΙΣΥΡΙΗΣΠΕδον εἶδον | ΚΑΙΑΣΤΕΑΠΑντα, νίσιβιν
37 ΕΥΦΡΑΤΗΝΔΙΑβάς, πάν|ΤΗΔΕΣΧΟΝΣΥΝΟμίλους
ΠΑΥΛΟΝΕΧΟΝΕΠΟ *** | ΠΙΣΤΙΣ πάντη δὲ προῆγε
485 ΚΑΙΠΑΡΕΘΗΚΕ τροφὴν | ΠΑΝΤΗΧΘΥΝ ἀπὸ πηγῆς
508 ΠΑΝΜΕΓΕΘΗΚΑΘαρὸν ὄν | ΕΔΡΑΞΑΤΟΠΑΡΘένος ἀγνή,
ΚΑΙΤΟΥΤΟΝΕΠΕδωκε φί|ΛΟΙΣΕΣΘείιν διὰ παντός,
493 οἶνον χρηστὸν ἔχουσα | κέρασμα διδοῦσα μετ' ἄρτου.
502 Ταῦτα παρεστῶς εἶπον | Ἀβέρκιος ὦδε γραφῆναι,
ἐβδομηκοστὸν ἔτος καὶ | δεύτερον ἦγον ἀληθῶς.
588 Ταῦθ' ὁ νοῶν εὐξαιτο ὑπὲρ | Ἀβερκίου πᾶς ὁ συνψδός ...

dominatur, gratia custodit, pax communit, sanctum verbum manu
ducit, sapientia docet, vita dirigit, Deus regnat.

Electae civitatis civis | hoc feci 187
vivens ut habeam | corporis hic sedem.
Nomen mihi Abercius, | discipulus pastoris casti,
qui pascit ovium greges | in montibus et agris,
cui oculi sunt grandes | ubique conspicientes.
Is me docuit | litteras fideles (vitae);
58 qui Romam me misit | regnum contemplaturum
visurumque reginam aurea | stola, aureis calceis decoram.
Ibique vidi populum splendido | sigillo insignem.
Et Syriae vidi campos | urbesque cunctas, Nisibin quoque,
37 transgresso Euphrate, ubique vero nactus sum colloquentes,
Paulum habens *** | Fides vero ubique mihi dux fuit,
485 praebuitque cibum | ubique piscem e fonte
508 ingentem, purum, quem |prehendit virgo casta;
deditque amicis perpetuo edendum,
493 vinum optimum habens | ministrans mixtum cum pane.
502 Haec adstans dictavi | Abercius hic inscribenda,
annum agens septuagesimum et | vere secundum.
588 Haec qui intellegit quique eadem sentit, oret pro | Abercio ...

¹ Haec addenda conicit Pitra.

187. *D. Cabrol*, Dict. d' Archéol. chr. 1, 70. — Litteris maioribus scribuntur quae exhibent fragmenta in museo Lateranensi servata.

S. HEGESIPPUS, ca 180.(Fragm., apud *Eus.*, H. E. 4, 22.)

188 1. Ὁ μὲν οὖν Ἡγήσιππος ἐν πέντε τοῖς εἰς ἡμᾶς ἐλθοῦσιν ὑπο-³⁹
 μνήμασιν τῆς ἰδίας γνώμης πληρεστάτην μνήμην καταλέλοιπεν· ἐν οἷς⁵⁰
 δημοῖ ὡς πλείστοις ἐπισκόποις συμμίξειεν ἀποδημίαν στειλάμενος
 μέχρι Ῥώμης, καὶ ὡς ὅτι τὴν αὐτὴν παρὰ πάντων παρείληφεν δι-
 δασκαλίαν· ἀκοῦσαί γέ τοι πάρεστιν μετὰ τινα περὶ τῆς Κλήμεντος
 πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς αὐτῷ εἰρημένα ἐπιλέγοντος ταῦτα·

2. «Καὶ ἐπέμενεν ἡ ἐκκλησία ἡ Κορινθίων ἐν τῷ ὀρθῷ λόγῳ
 μέχρι Πρίμου ἐπισκοπεύοντος ἐν Κορίνθῳ· οἷς συνέμιξα πλέων
 εἰς Ῥώμην καὶ συνδιέτριψα τοῖς Κορινθίοις ἡμέρας ἱκανάς, ἐν
 αἷς συνανεπάμην τῷ ὀρθῷ λόγῳ. 3. Γενόμενος δὲ ἐν Ῥώμῃ,⁵⁶
 διαδοχὴν ἐποίησάμην μέχρις Ἀνικήτου· οὗ διάκονος ἦν Ἐλευ-
 θερος, καὶ παρὰ Ἀνικήτου διαδέχεται Σωτήρ, μεθ' ὃν Ἐλεύθερος.
 Ἐν ἐκάστη δὲ διαδοχῇ καὶ ἐν ἐκάστη πόλει οὕτως ἔχει ὡς ὁ⁶⁰
 νόμος κηρύσσει καὶ οἱ προφῆται καὶ ὁ Κύριος.»

S. MELITO SARDENSIS, † ante 194/5.

189 Fragm. 7. Ὡς οὐδεμία ἀνάγκη τοῖς νοῦν ἔχουσιν, ἐξ ὧν³⁷⁴
 μετὰ τὸ βάπτισμα ὁ Χριστὸς ἐπραξε, παριστὰν τὸ ἀληθὲς καὶ³⁷⁶
 ἀφάνταστον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καὶ τοῦ σώματος τῆς καθ' ἡμᾶς
 ἀνθρωπίνης φύσεως. Τὰ γὰρ μετὰ τὸ βάπτισμα ὑπὸ Χριστοῦ²⁵

188 1. Hegesippus quidem in quinque commentariorum libris, qui ad nos³⁹
 pervenerunt, luculentissima fidei suae testimonia nobis reliquit. Scribit⁵⁰
 enim se, cum Romam proficisceretur, plurimos episcopos adiisse, et ab
 omnibus unam eandemque audivisse doctrinam. Idem postquam de
 Clementis ad Corinthios epistula quaedam commemoravit, haec addit,
 quae nos, si placet, audiamus:

2. «Et Corinthiorum quidem, inquit, ecclesia in recta fide per-
 mansit usque ad Primum, eiusdem loci episcopum; quibuscum
 familiariter collocutus sum dum Romam navigarem; nec paucos
 dies versatus sum cum Corinthiis, mutuaque ex recta fide con-
 solationem cepimus. 3. Romam vero cum venissem, catalogum feci⁵⁶
 usque ad Anicetum, cuius tum diaconus erat Eleutherus. Post
 obitum deinde Aniceti successit Soter, quem excepit Eleutherus.
 In singulis autem episcoporum successionibus et per singulas urbes⁶⁰
 eadem manent, quae per legem ac prophetas et a Domino ipso
 praedicata sunt.»

189 Fragm. 7. Non est necessarium his, quos ratio non fugit, ex³⁷⁴
 actionibus Christi post baptismum adstruere et demonstrare animae³⁷⁶
 et corporis eius et humanae naturae nobiscum convenientis veri-
 tatem et ab omni fictione remotionem. Nam quae post baptismum²⁵

188. CB *Eus.* 2 (ed. E. Schwartz), 368; MG 20, 377.

189. MG 5, 1221; CA 9, 415.

πραχθέντα, καὶ μάλιστα τὰ σημεῖα, τὴν αὐτοῦ κεκρυμμένην ἐν
 383 σαρκὶ θεότητα ἐδήλουν καὶ ἐπιστοῦντο τῷ κόσμῳ. Θεὸς γὰρ
 ὢν ὁμοῦ τε καὶ ἄνθρωπος τέλειος ὁ αὐτός, τὰς δύο αὐτοῦ
 οὐσίας ἐπιστάσαστο ἡμῖν· τὴν μὲν θεότητα αὐτοῦ διὰ τῶν
 σημείων ἐν τῇ τριετίᾳ τῇ μετὰ τὸ βάπτισμα, τὴν δὲ ἀνθρωπότητα
 αὐτοῦ ἐν τοῖς τριάκοντα χρόνοις τοῖς πρὸ τοῦ βαπτίσματος,
 ἐν οἷς, διὰ τὸ ἀτελὲς τὸ κατὰ σάρκα, ἀπέκρυψε τὰ σημεῖα τῆς
 αὐτοῦ θεότητος, καίπερ Θεὸς ἀληθὴς προαιώνιος ὑπάρχων.
 74 Fragm. apud Eus., H. E. 4, 26. Ἀνελθὼν οὖν εἰς τὴν 190
 ἀνατολὴν καὶ ἕως τοῦ τόπου γενόμενος ἔνθα ἐκηρύχθη καὶ
 ἐπράχθη, καὶ ἀκριβῶς μαθὼν τὰ τῆς παλαιᾶς διαθήκης βιβλία,
 ὑποτάξας ἔπεμψά σοι· ὧν ἐστί τὰ ὀνόματα· [Μωυσέως πέντε
 (Γέν., Ἔξ., Ἄρ., Λευ., Δευτ.), Ἰησοῦς Ναυῆ, Κριτ., Ῥούθ,
 Βασιλειῶν τέσσαρα, Παραλ. δύο, Ψαλμ. Δαυίδ, Σολομώνος
 Παροιμίαι ἡ καὶ Σοφία, Ἐκκλ., Ἄισμα Ἄισμ., Ἰώβ, Προφητῶν·
 Ἡσ., Ἰερ., τῶν δώδεκα ἐν μονοβίβλῳ, Δαν., Ἰεζ., Ἔσδρ.]

*Polycratis Ephesini Epistula ad Victorem romanum de quaestione 190**
paschali, apud Eus., H. E. 5, 24, v. K 91 sqq.

S. IRENAEUS, ca 140 — ca 202.

Adversus haereses¹.

37 L. 1, c. 10, n. 1. Ἡ μὲν γὰρ ἐκκλησία, καίπερ καθ' ὅλης 191
 80 τῆς οἰκουμένης ἕως περάτων τῆς γῆς διεσπαρμένη, παρὰ δὲ
 103 τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν ἐκείνων μαθητῶν παραλαβοῦσα τὴν
 141 εἰς ἓνα Θεόν, Πατέρα παντοκράτορα, «τὸν πεποιηκότα τὸν
 188

a Christo gesta sunt, maxime miracula, latentem eius in carne
 divinitatem potissimum mundo comprobabant et confirmabant.
 383 Cum enim idem Deus simul et homo perfectus esset, duas naturas
 suas nobis patefecit: divinitatem quidem per miracula triennio
 isto post baptismum patrata, humanitatem vero suam triginta illis
 annis baptismum antegressis, quibus carnis vilitas tegebat et abs-
 condebat divinitatis signa, tametsi Deus verus esset et sempiternus.
 74 Fragm. apud Eus., H. E. 4, 26. Profectus ergo in orientem et 190
 in ipso loco existens, ubi haec praedicata et gesta sunt, diligenter
 didici libros veteris testamenti, eorumque subiectum indicem misi
 tibi: haec sunt nomina: [Mosis libri V (Gen., Ex., Num., Lev.,
 Deut.), Iesus Nave, Iud., Ruth, Regnorum IV, Paral. II, Ps. Da-
 vidis, Salomonis Proverbia, quae et Sapientia, Eccle., Cant. Cant.,
 Iob; Prophetae: Is., Ier., Prophetarum XII lib. I, Dan., Ez., Esdr.].
 37 1, 10, 1. Ecclesia enim per universum orbem usque ad fines 191
 80 terrae seminata, et ab apostolis et a discipulis eorum accepit eam
 103 fidem, quae est in unum Deum, Patrem omnipotentem, qui fecit
 141
 188

¹ Latinum textum, etsi quandoque a graeco differt, non emendavimus
 propter eius peculiarem valorem.

190. CB Eus. 2, 386; MG 20, 396.

191. MG 7, 549; H (= Harvey) 1, 90.

οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰς θαλάσσας καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς» [Ps 145, 6; Act 4, 24; 14, 15], πίστιν· καὶ εἰς ἓνα Χριστὸν Ἰησοῦν, 375 τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν σαρκωθέντα ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας σωτηρίας· καὶ εἰς Πνεῦμα Ἄγιον, τὸ διὰ τῶν προφητῶν κεκηρυχὸς τὰς οἰκονομίας, καὶ τὰς ἐλεύσεις, καὶ τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν, 430 καὶ τὸ πάθος, καὶ τὴν ἔγερσιν ἐκ νεκρῶν, καὶ τὴν ἔνσαρκον 427 εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ ἡγαπημένου Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ τὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς παρουσίαν αὐτοῦ, ἐπὶ τὸ «ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα» [Eph 1, 10], καὶ ἀναστήσαι πᾶσαν σάρκα πάσης ἀνθρω- 599 πότητος, ἵνα Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν καὶ Θεῷ καὶ 374 σωτῆρι καὶ βασιλεῖ, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς τοῦ ἀοράτου, «πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἔξομολογήσεται» [Phil 2, 10—11] αὐτῷ, καὶ κρίσιν δικαίαν ἐν τοῖς πᾶσι ποιήσεται, τὰ μὲν «πνευματικὰ τῆς 428 πονηρίας» [Eph 6, 12], καὶ ἀγγέλους παραβεβηκότας καὶ ἐν ἀποστασίᾳ γεγονότας, καὶ τοὺς ἀσεβεῖς καὶ ἀδίκους καὶ ἀνόμους καὶ βλασφῆμους τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ πέμψῃ· 594 τοῖς δὲ δικαίοις καὶ ὁσίοις καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τητηρηκόσι καὶ ἐν τῇ ἀγάπῃ αὐτοῦ διαμεμενηκόσι, τοῖς ἀπ' ἀρχῆς, τοῖς δὲ ἐκ μετανοίας, ζωὴν χαρισάμενος, ἀφθαρσίαν δωρήσεται καὶ 609 δόξαν αἰωνίαν περιποιήσῃ.

192 1, 10, 2. Τοῦτο τὸ κήρυγμα παρειληφύτα καὶ ταύτην τὴν 50 πίστιν, ὡς προέφαμεν, ἡ ἐκκλησία, καίπερ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ 80 διεσπαρμένη, ἐπιμελῶς φυλάσσει, ὡς ἓνα οἶκον οἰκοῦσα· καὶ

caelum et terram, et mare, et omnia quae in iis sunt; et in unum 375 Iesum Christum, Filium Dei, incarnatum pro nostra salute; et in Spiritum Sanctum, qui per prophetas praedicavit dispositiones Dei, et adventum, et eam quae est ex virgine generationem, et pas- 490 sionem, et resurrectionem a mortuis, et in carne in caelos ascen- 427 sionem dilecti Iesu Christi Domini nostri, et de caelis in gloria Patris adventum eius, ad recapitulanda universa, et resuscitandam 599 omnem carnem humani generis, ut Christo Iesu Domino nostro, et Deo, et salvatori, et regi, secundum placitum Patris invisibilis, 374 omne genu curvet caelestium, et terrestrium, et infernorum, et omnis lingua confiteatur ei, et iudicium iustum in omnibus faciat: spi- 428 talia quidem nequitiae, et angelos transgressos, atque apostatas factos, et impios, et iniustos, et iniquos, et blasphemos homines in aeternum ignem mittat; iustis autem et aequis, et praecepta 594 eius servantibus, et in dilectione eius perseverantibus, quibusdam quidem ab initio, quibusdam autem ex paenitentia, vitam donans, 609 incorruptelam loco muneris conferat, et claritatem aeternam circumdet.

192 1, 10, 2. Hanc praedicationem cum acceperit, et hanc fidem, 50 quemadmodum praediximus, ecclesia, et quidem in universum 80 mundum disseminata, diligenter custodit, quasi unam domum in-

ὁμοίως πιστεύει τούτοις, ὡς μίαν ψυχὴν καὶ τὴν αὐτὴν ἔχουσα καρδίαν, καὶ συμφώνως ταῦτα κηρύσσει καὶ διδάσκει καὶ παραδίδωσιν, ὡς ἐν στόμα κεκτημένη. Καὶ γὰρ αἱ κατὰ τὸν κόσμον διάλεκτοι ἀνόμοιοι, ἀλλ' ἡ δύναμις τῆς παραδόσεως μία καὶ ἡ αὐτή. Καὶ οὔτε αἱ ἐν Γερμανίαις ἰδρυμέναι ἐκκλησίαι ἄλλως πεπιστεύκασιν ἢ ἄλλως παραδιδόασιν, οὔτε ἐν ταῖς Ἰβηρίαις, οὔτε ἐν Κελτοῖς, οὔτε κατὰ τὰς Ἀνατολάς, οὔτε ἐν Αἰγύπτῳ, οὔτε ἐν Λιβύῃ, οὔτε αἱ κατὰ μέσα τοῦ κόσμου ἰδρυμέναι· ἀλλ' ὥσπερ ὁ ἥλιος, τὸ κτίσμα τοῦ Θεοῦ, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ εἰς καὶ ὁ αὐτός, οὕτω καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας πανταχῇ φαίνει, καὶ φωτίζει πάντας ἀνθρώπους τοὺς βουλομένους εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθειν. Καὶ οὔτε ὁ πᾶνυ δυνατὸς ἐν λόγῳ τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις προεστώτων, ἕτερα τούτων ἐρεῖ (οὐδεὶς γὰρ ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον [Mt 10, 24; Lc 6, 40]), οὔτε ὁ ἀσθενὴς ἐν τῷ λόγῳ ἐλαττώσει τὴν παράδοσιν. Μιᾶς γὰρ καὶ τῆς αὐτῆς πίστεως οὔσης, οὔτε ὁ πολὺ περὶ αὐτῆς δυνάμενος εἰπεῖν ἐπλεόνασεν, οὔτε ὁ τὸ ὀλίγον ἡλαττόνησε.

536 1, 13, 7. Τοιαῦτα δὲ [Μάρκου μαθηταί] λέγοντες καὶ πρᾶτ-193
τοντες, καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς κλίμασι τῆς Ῥοδανουσίας, πολλὰς ἐξηπατήκασι γυναῖκας, αἵτινες, «κεκαυτηριασμένοι τὴν συνείδησιν» [1 Tim 4, 2], αἱ μὲν καὶ εἰς φανερόν ἐξομολογοῦνται, αἱ δὲ δυσωπούμεναι τοῦτο, ἡσυχῇ δέ πως ἑαυτὰς ἀπληπικύβιαι τῆς Ζωῆς τοῦ Θεοῦ, ἔνιαι μὲν εἰς τὸ παντελὲς ἀπέστησαν, ἔνιαι δὲ ἐπαμφοτερίζουσιν.

habitans; et similiter credit iis, videlicet quasi unam animam habens, et unum cor, et consonanter haec praedicat, et docet, et tradit, quasi unum possidens os. Nam etsi in mundo loquela dissimiles sunt, sed tamen virtus traditionis una et eadem est. Et neque hae quae in Germania sunt fundatae ecclesiae aliter credunt, aut aliter tradunt; neque hae quae in Hiberis sunt, neque hae quae in Celtis, neque hae quae in Oriente, neque hae quae in Aegypto, neque hae quae in Libya, neque hae quae in medio mundi constitutae: sed sicut sol, creatura Dei, in universo mundo unus et idem est, sic et lumen, praedicatio veritatis, ubique lucet, et illuminat omnes homines qui volunt ad cognitionem veritatis venire. Et neque is qui valde praevallet in sermone, ex iis qui praesunt ecclesiis, alia, quam haec sunt, dicet (*nemo enim super magistrum est*), neque infirmus in dicendo deminorabit traditionem. Cum enim una et eadem fides sit, neque is, qui multum de ea potest dicere, ampliat, neque is qui minus, deminorat.

536 1, 13, 7. Talia autem dicentes et operantes [gnostici, Marci discipuli], et in iis quoque quae sunt secundum nos regiones Rhodanenses, multas seduxerunt mulieres, quae, *cauterizatas conscientias habentes*, quaedam quidem etiam in manifesto exomologesim faciunt, quaedam autem reverentes hoc ipsum in silentio sensim semetipsas retrahunt, desperantes, a vita Dei, quaedam quidem in totum abcesserunt, quaedam autem inter utrumque dubitant.

194 1, 22, 1. Cum teneamus autem nos regulam veritatis, id¹⁰⁴
est, quia sit unus Deus omnipotens, qui omnia condidit per¹⁸¹
Verbum suum, et aptavit, et fecit ex eo quod non erat, ad¹⁸⁸
hoc ut sint omnia, quemadmodum scriptura dicit: *Verbo enim*
Domini caeli firmati sunt, et spiritu oris eius omnis virtus eorum
[Ps 32, 6]; et iterum: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso*
factum est nihil [Io 1, 3], ex omnibus autem nihil subtractum
est, sed omnia per ipsum fecit Pater, sive visibilia sive in-
visibilia, sive sensibilia sive intellegibilia, sive temporalia propter
quamdam dispositionem sive sempiterna et aeterna, non per
angelos neque per virtutes aliquas abscissas ab eius sententia;
nihil enim indiget omnium Deus, sed et per Verbum et Spiri-
tum suum omnia faciens et disponens et gubernans et omni-
bus esse praestans: . . . hanc ergo tenentes regulam, licet
valde varia et multa dicant [haeretici], facile eos deviasse a
veritate arguimus.

194* 1, 24. *De Saturnino et Basilide, v. K 107 sqq.*
1, 26. *De Cerintho, Ebionitis et Nicolaitis, v. K 114 sqq.*
1, 27, 1. *De Cerdone, v. K 117.*

195 1, 27, 2. [Marcion] id quod est secundum Lucam evan-²²
gelium circumcidens, et omnia quae sunt de generatione¹⁹
Domini conscripta auferens, et de doctrina sermonum Domini
multa auferens, in quibus manifestissime conditorem huius
universitatis suum Patrem confitens Dominus conscriptus est,
semetipsum esse veraciorem, quam sunt hi qui evangelium¹⁶
tradiderunt apostoli, suasit discipulis suis, non evangelium
sed particulam evangelii tradens iis.

195* 1, 28, 1. *De Continentibus et Tatiano, v. K 121 sq.*

196 2, 1, 1. Neque ab aliquo motus, sed sua sententia et¹⁹¹
libere fecit omnia [Deus], cum sit solus Deus, et solus Domi-¹⁰⁸
nus, et solus conditor, et solus Pater, et solus continens omnia,
et omnibus, ut sint, ipse praestans.

197 2, 6, 1. Invisibile enim eius [Dei] cum sit potens, magnam⁸⁶
mentis intuitionem et sensibilitatem omnibus praestat poten-
tissimae et omnipotentis eminentiae. Unde etiamsi *nemo*
cognoscit Patrem, nisi Filius, neque Filium, nisi Pater, et qui-
bus Filius revelaverit [Mt 11, 27; Lc 10, 22], tamen hoc ipsum
omnia cognoscunt, quando ratio mentibus infixae moveatur ea,
et revelet iis, quoniam est unus Deus, omnium Dominus.

198 2, 9, 1. Ipsa enim conditio [mundi] ostendit eum, qui con-⁸⁷
didit eam; et ipsa factura suggerit eum, qui fecit; et mundus
manifestat eum, qui se disposuit. Ecclesia autem omnis per⁷⁸
universum orbem hanc accepit ab apostolis traditionem.

194. MG 7, 669; H 1, 188.

196. MG 7, 710; H 1, 251.

198. MG 7, 734; H 1, 272.

195. MG 7, 688; H 1, 217.

197. MG 7, 724; H 1, 263.

- 189 2, 10, 4. Homines quidem de nihilo non possunt aliquid 199
facere, sed de materia subiacenti; Deus autem, quam homines
hoc primo melior, eo quod materiam fabricationis suae, cum
ante non esset, ipse adinvenit.
- 157 2, 13, 8. Generationem prolativi hominum verbi transferunt 200
163 in Dei aeternum Verbum, et prolationis initium donantes et
genesin, quemadmodum et suo verbo. Et in quo distabit Dei
Verbum, immo magis ipse Deus, cum sit Verbum, a verbo
hominum, si eandem habuerit ordinationem et emissionem
generationis?
- 412 2, 22, 4. Omnes venit per semetipsum salvare, omnes, 201
473 inquam, qui per eum renascuntur in Deum, infantes, et par-
474 vulos, et pueros, et iuvenes, et seniores. Ideo per omnem
venit aetatem, et infantibus infans factus, sanctificans infantes;
in parvulis parvulus, sanctificans hanc ipsam habentes aetatem,
simul et exemplum illis pietatis effectus, et iustitiae, et sub-
iectionis; in iuvenibus iuvenis, exemplum iuvenibus fiens et
15 sanctificans Domino. Sic et senior in senioribus, ut sit per-
fectus magister in omnibus, non solum secundum expositionem
veritatis, sed et secundum aetatem, sanctificans simul et
seniores, exemplum ipsis quoque fiens; deinde et usque ad
mortem pervenit, ut sit *primogenitus ex mortuis, ipse primatum
tenens in omnibus* [Col 1, 18], princeps vitae, prior omnium,
et praecedens omnes.
- 118 2, 26, 3. Quid autem si quis interroget nos, si omnis 202
numerus omnium, quae sunt facta et quae fiunt, scitur a Deo,
124 et si secundum illius providentiam unusquisque eorum eam
quae secundum se est accepit quantitatem; nobisque con-
sistentibus et confitentibus, quia nihil omnino horum quae
facta sunt et quae fiunt et fient scientiam Dei fugit, sed per
illius providentiam unumquodque eorum et habitum et ordinem
et numerum et quantitatem accipere et accepisse propriam,
... accipiens a nobis huiusmodi testimonium et consensum,
pergat ad hoc, ut et arenam enumeret et calculos terrae, sed
et fluctus maris et stellas caeli et causas excogitare numeri
qui putatur inventus: nonne in vanum laborans, et delirus
hic talis, et irrationabilis ab omnibus qui sensum habent iuste
dicitur?
- 70 2, 28, 2. Si autem omnium quae in scripturis requiruntur 203
103 absolutiones non possumus invenire, alterum tamen Deum
praeter eum qui est non requiramus; impietas enim haec
maxima est. Cedere autem haec talia debemus Deo, qui et
nos fecit, rectissime scientes quia scripturae quidem perfectae
65 sunt, quippe a Verbo Dei et Spiritu eius dictae.

199. MG 7, 736; H 1, 274.

201. MG 7, 784; H 1, 330.

203. MG 7, 804; H 1, 349.

200. MG 7, 747; H 1, 285.

202. MG 7, 801; H 1, 346.

- 204 2, 28, 6. Irrationabiliter autem inflati audaciter inenarra-¹⁵⁰
 bilia Dei mysteria scire vos dicitis: quandoquidem et Domi-⁴⁰⁴
 nus, ipse Filius Dei, ipsum iudicii diem et horam concessit
 scire solum Patrem, manifeste dicens: *De die autem illa et*
hora nemo scit, neque Filius, nisi Pater solus [Mc 13, 32]. Si
 igitur scientiam diei illius Filius non erubuit referre ad Pa-
 trem, sed dixit quod verum est; neque nos erubescamus,
 quae sunt in quaestionibus maiora secundum nos, reservare
 Deo. *Nemo enim super magistrum est* [Mt 10, 24; Lc 6, 40].
 Si quis itaque nobis dixerit: Quomodo ergo Filius prolatus
 a Patre est? dicimus ei, quia prolationem istam, sive genera-
 tionem sive nuncupationem sive adapertionem aut quolibet
 quis nomine vocaverit generationem eius inenarrabilem ex-
 istentem, nemo novit; non Valentinus, non Marcion, neque
 Saturninus, neque Basilides, neque angeli, neque archangeli,
 neque principes, neque potestates, nisi solus qui generavit
 Pater, et qui natus est Filius. Inenarrabilis itaque generatio
 eius cunā sit, quicumque nituntur generationes et prolationes
 enarrare, non sunt compotes sui, ea quae inenarrabilia sunt
 enarrare promittentes.
- 205 2, 30, 9. Ipse a semetipso fecit libere et ex sua potestate,¹⁸⁸
 et disposuit et perfecit omnia, et est substantia omnium vo-¹⁹¹
 luntas eius; solus hic Deus invenitur, qui omnia fecit solus
 omnipotens, et solus Pater condens et faciens omnia, et visi-
 bilia et invisibilia, et sensibilia et insensata, et caelestia et
 terrena, *Verbo virtutis suae* [Hebr 1, 3]; et omnia aptavit et
 disposuit sapientia sua, et omnia capiens, solus autem a ne-¹⁰⁰
 mine capi potest; ipse fabricator, ipse conditor, ipse inventor,
 ipse factor, ipse Dominus omnium. . . . Hic Pater Domini
 nostri Iesu Christi per Verbum suum, qui est Filius eius, per¹⁶¹
 eum revelatur et manifestatur omnibus, quibus revelatur; co-
 gnoscunt enim eum hi quibus revelaverit Filius. Semper¹⁵⁷
 autem coexistens Filius Patri, olim et ab initio semper re-
 velat Patrem, et angelis et archangelis et potestatibus et vir-
 tutibus et omnibus, quibus vult revelare Deus.
- 206 2, 34, 2. Si qui autem hoc in loco dicant non posse²¹⁸
 animas eas, quae paulo ante esse coeperint, in multum tem-
 poris perseverare, sed oportere eas aut innascibiles esse ut
 sint immortales, vel si generationis initium acceperint cum
 ipso corpore mori: discant, quoniam sine initio et sine fine,¹⁰²
 vere et semper idem, et eodem modo se habens solus est
 Deus, qui est omnium Dominus. Quae autem sunt ab illo¹⁹⁶
 omnia, quaecumque facta sunt et fiunt, initium quidem suum
 accipiunt generationis, et per hoc inferiora sunt ab eo qui

204. MG 7, 808; H 1, 355.

206. MG 7, 835; H 1, 382.

205. MG 7, 822; H 1, 367.

ea fecit, quoniam non sunt ingenta; perseverant autem et extenduntur in longitudinem saeculorum, secundum voluntatem factoris Dei, ita ut sic initio fierent, et postea ut sint iis donat.

196 2, 34, 3. Quemadmodum enim caelum, quod est super 207
nos, firmamentum et sol et luna et reliquae stellae, et omnia
ornamenta ipsorum, cum ante non essent, facta sunt et multo
235 tempore perseverant secundum voluntatem Dei: sic et de
animabus et de spiritibus et omnino de omnibus his, quae
facta sunt, cogitans quis, minime peccabit, quando omnia,
quae facta sunt, initium quidem facturae suae habeant, per-
severant autem quoadusque ea Deus et esse et perseverare
voluerit.

13 3, 1, 1. Non enim per alios dispositionem salutis nostrae 208
cognovimus, quam per eos, per quos evangelium pervenit ad
nos; quod quidem tunc praeconaverunt, postea vero per Dei
voluntatem in scripturis nobis tradiderunt, fundamentum et co-
lumnā fidei nostrae futurum. . . . Exierunt in fines terrae . . .
caelestem pacem hominibus annuntiantes, qui quidem et omnes
pariter et singuli eorum habentes evangelium Dei.

14 17 Ὁ μὲν δὴ Ματθαῖος ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ
56 αὐτῶν καὶ γραφὴν ἐξήνεγκεν εὐαγγελίου, τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ
Παύλου ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζομένων καὶ θεμελιούντων τὴν ἐκ-
18 κλησίαν. Μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον, Μάρκος, ὁ μαθητὴς
καὶ ἑρμηνευτὴς Πέτρου, καὶ αὐτὸς τὰ ὑπὸ Πέτρου κηρυσσόμενα
19 ἐγγράφως ἡμῖν παραδέδωκε. Καὶ Λουκᾶς δέ, ὁ ἀκόλουθος
Παύλου, τὸ ὑπ' ἐκείνου κηρυσσόμενον εὐαγγέλιον ἐν βιβλίῳ
20 κατέθετο. Ἐπειτα Ἰωάννης, ὁ μαθητὴς τοῦ Κυρίου, ὁ καὶ ἐπὶ
τὸ στήθος αὐτοῦ ἀναπεσὼν, καὶ αὐτὸς ἐξέδωκε τὸ εὐαγγέλιον,
ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀσίας διατρίβων.

80 3, 3, 1. Traditionem itaque apostolorum in toto mundo 209
manifestatam, in omni ecclesia adest respicere omnibus qui
60 vera velint videre; et habemus annumerare eos, qui ab apo-
stolis instituti sunt episcopi, et successores eorum usque ad
nos, qui nihil tale docuerunt neque cognoverunt, quale ab

14 3, 1, 1. Ita Matthaeus in Hebraeis ipsorum lingua scripturam 208
17 edidit evangelii, cum Petrus et Paulus Romae evangelizarent et
56 fundarent ecclesiam. Post vero horum excessum, Marcus, disci-
18 pulus et interpres Petri, et ipse quae a Petro annuntiata erant
19 per scripta nobis tradidit. Et Lucas autem, sectator Pauli, quod
ab illo praedicabatur evangelium in libro condidit. Postea et
20 Ioannes, discipulus Domini, qui et supra pectus eius recumbebat,
et ipse edidit evangelium, Ephesi Asiae commorans.

his deliratur. Etenim si recondita mysteria scissent apostoli, quae seorsim et latenter a reliquis perfectos docebant, his vel maxime traderent ea, quibus etiam ipsas ecclesias committebant. . . .

210 3, 3, 2. Sed quoniam valde longum est in hoc tali vo-⁵²
lumine omnium ecclesiarum enumerare successiones, maximae⁸⁰
et antiquissimae et omnibus cognitae, a gloriosissimis duobus⁵⁸
apostolis Petro et Paulo Romae fundatae et constitutae eccle-⁵⁶
siae, eam quam habet ab apostolis traditionem et annuntiatam
hominibus fidem, per successiones episcoporum pervenientem
usque ad nos indicantes, confundimus omnes eos, qui quoquo
modo, vel per sibi placentia vel vanam gloriam, vel per
caecitatem et malam sententiam, praeterquam oportet colli-
gunt. Ad hanc enim ecclesiam, propter po[ten]tiores prin-
cipalitatem, necesse est omnem convenire ecclesiam, hoc
est, eos qui sunt undique fideles, in qua semper ab his,
qui sunt undique [vel: qui praesunt ecclesiis] conservata est ea
quae est ab apostolis traditio.

211 3, 3, 3. Θεμελιώσαντες οὖν καὶ οἰκοδομήσαντες οἱ μακάριοι 56
ἀπόστολοι τὴν ἐκκλησίαν, Λίνῳ τὴν τῆς ἐπισκοπῆς λειτουργίαν
ἐνεχείρισαν. Τούτου τοῦ Λίνου Παῦλος ἐν ταῖς πρὸς Τιμόθεον 75
ἐπιστολαῖς μέμνηται. Διαδέχεται δὲ αὐτὸν Ἀνέγκλητος, μετὰ
τούτου δὲ τρίτῳ τόπῳ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων τὴν ἐπισκοπὴν
κληροῦται Κλήμης, ὁ καὶ ἑωρακώς τοὺς μακαρίους ἀποστόλους 80
καὶ συμβεβληκώς αὐτοῖς, καὶ ἔτι ἔναυλον τὸ κήρυγμα τῶν
ἀποστόλων καὶ τὴν παράδοσιν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχων, οὐ μόνος,
ἔτι γὰρ πολλοὶ ὑπελείποντο τότε ὑπὸ τῶν ἀποστόλων δεδι-
δαγμένοι. Ἐπὶ τούτου οὖν τοῦ Κλήμεντος, στάσεως οὐκ ὀλίγης 58
τοῖς ἐν Κορίνθῳ γενομένης ἀδελφοῖς, ἐπέστειλεν ἡ ἐν Ῥώμῃ
ἐκκλησία ἱκανωτάτην γραφὴν τοῖς Κορινθίοις, εἰς εἰρήνην συ-
μβιβάζουσα αὐτοὺς, καὶ ἀνανεοῦσα τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ ἦν
νέωσι ἀπὸ τῶν ἀποστόλων παράδοσιν εἰλήφει. . . .

211 3, 3, 3. Fundantes igitur et instruentes beati apostoli ecclesiam,⁵⁶
Lino episcopatum administrandae ecclesiae tradiderunt. Huius
Lini Paulus in his quae sunt ad Timotheum epistulis meminit.⁷⁵
Succedit autem ei Anacletus; post eum tertio loco ab apostolis
episcopatum sortitur Clemens, qui et vidit ipsos apostolos, et con-⁸⁰
tulit cum iis, et cum adhuc insonantem praedicationem apostolorum
et traditionem ante oculos haberet, non solus, adhuc enim multi
supererant tunc ab apostolis docti. Sub hoc igitur Clemente, dis-⁵⁸
sensione non modica inter eos qui Corinthi essent fratres facta,
scripsit quae est Romae ecclesia potentissimas litteras Corinthiis,
ad pacem eos congregans et reparans fidem eorum, et annuntians
quam in recenti ab apostolis acceperat traditionem. . . .

60 3, 3, 4. Καὶ Πολύκαρπος δὲ οὐ μόνον ὑπὸ ἀποστόλων 212
 μαθητευθεὶς, καὶ συναναστραφεὶς πολλοῖς τοῖς τὸν Χριστὸν
 ἑωρακόσιν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἀποστόλων κατασταθεὶς εἰς τὴν Ἀσίαν,
 15 ἐν τῇ ἐν Σμύρνῃ ἐκκλησίᾳ, ἐπίσκοπος, ὃν καὶ ἡμεῖς ἑωράκαμεν
 ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ (ἐπιπολὺ γὰρ παρέμεινε, καὶ πάνυ
 γηραλέος ἐνδόξως καὶ ἐπιφανέστατα μαρτυρήσας ἐξῆλθε τοῦ
 80 βίου), ταῦτα διδάξας αἰεὶ ἃ καὶ παρὰ τῶν ἀποστόλων ἔμαθεν,
 ἃ καὶ ἡ ἐκκλησία παραδίδωσιν, ἃ καὶ μόνα ἐστὶν ἀληθῆ.
 Μαρτυροῦσιν τούτοις αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐκκλησίαι πάσαι, καὶ
 οἱ μέχρι νῦν διαδεδεγμένοι τὸν Πολύκαρπον.

62 3, 4, 1. Tantae igitur ostensiones cum sint, non oportet 213
 adhuc quaerere apud alios veritatem, quam facile est ab
 80 ecclesia sumere; cum apostoli, quasi in depositarium dives,
 82 plenissime in eam contulerint omnia quae sint veritatis, uti
 50 omnis quicumque velit sumat ex ea potum vitae. Haec est
 enim vitae introitus; omnes autem reliqui fures sunt et la-
 trones. Propter quod oportet devitare quidem illos; quae
 autem sunt ecclesiae, cum summa diligentia diligere, et
 52 apprehendere veritatis traditionem. Quid enim? Et si de
 aliqua modica quaestione disceptatio esset, nonne oporteret
 in antiquissimas recurrere ecclesias, in quibus apostoli con-
 versati sunt, et ab iis de praesenti quaestione sumere quod
 certum et re liquidum est? Quid autem, si neque apostoli
 quidem scripturas reliqui-sent nobis, nonne oportebat ordinem
 sequi traditionis, quam tradiderunt iis, quibus committebant
 ecclesias?

14 3, 11, 7. Tanta est autem circa evangelia haec firmitas, ut 214
 22 et ipsi haeretici testimonium reddant iis, et ex ipsis egrediens
 unusquisque eorum conetur suam confirmare doctrinam. Ebio-
 17 naei etenim, eo evangelio quod est secundum Matthaeum solo
 utentes, ex illo ipso convincuntur non recte praesumentes de
 19 Domino. Marcion autem, id quod est secundum Lucam cir-
 cumcidens, ex his quae adhuc servantur penes eum blasphe-
 375 mus in solum existentem Deum ostenditur. Qui autem Iesum

60 3, 3, 4. Et Polycarpus autem, non solum ab apostolis edoctus, 212
 et conversatus cum multis ex iis qui Dominum nostrum viderunt,
 sed etiam ab apostolis in Asia, in ea quae est Smyrnis ecclesia,
 15 constitutus episcopus, quem et nos vidimus in prima nostra aetate
 (multum enim perseveravit, et valde senex gloriosissime et nobi-
 80 lissime martyrium faciens exivit de hac vita), haec docuit semper
 quae ab apostolis didicerat, quae et ecclesiae tradidit, et sola sunt
 vera. Testimonium his perhibent quae sunt in Asia ecclesiae omnes,
 et qui usque adhuc successerunt Polycarpo.

separant a Christo, et impassibilem perseverasse Christum, passum vero Iesum dicunt, id quod secundum Marcum est praeferentes evangelium, cum amore veritatis legentes illud corrigi possunt. Hi autem qui a Valentino sunt, eo quod est secundum Ioannem plenissime utentes ad ostensionem coniugationum suarum, ex ipso deteguntur nihil recte dicentes.

215 3, 11, 8. Neque autem plura numero quam haec sunt, neque rursus pauciora capit esse evangelia.

Ἐπειδὴ *** τέσσαρα κλίματα τοῦ κόσμου, ἐν ᾧ ἔσμέν, εἰσί, καὶ τέσσαρα καθολικὰ πνεύματα, κατέσπαρται δὲ ἡ ἐκκλησία ἐπὶ πάσης τῆς γῆς, στύλος δὲ καὶ στήριγμα ἐκκλησίας τὸ εὐαγγέλιον καὶ πνεῦμα ζωῆς, εἰκότως τέσσαρας ἔχειν αὐτὴν στύλους, πανταχόθεν πνέοντας τὴν ἀφθαρσίαν καὶ ἀναζωπυροῦντας τοὺς ἀνθρώπους. Ἐξ ὧν φανερόν ἐστι ὅτι ὁ τῶν ἀπάντων τεχνίτης Λόγος, ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν χερουβὶμ καὶ συνέχων τὰ πάντα, φανερωθεὶς τοῖς ἀνθρώποις, ἔδωκεν ἡμῖν τετράμορφον τὸ εὐαγγέλιον, ἐνὶ δὲ πνεύματι συνεχόμενον.

216 3, 11, 9. Τούτων δὲ οὕτως ἔχόντων, μάταιοι πάντες καὶ ἁμαθεῖς, προσέτι δὲ καὶ τολμηροί, οἱ ἀθετοῦντες τὴν ἰδέαν τοῦ εὐαγγελίου, καὶ εἴτε πλείονα, εἴτε ἐλάττωνα τῶν εἰρημένων παρεισφέροντες εὐαγγελίων πρόσωπα· οἱ μὲν, ἵνα πλείονα δόξωσι τῆς ἀληθείας ἐξευρηκέναι, οἱ δὲ, ἵνα τὰς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ ἀθετήσωσιν.

217 3, 15, 1. Neque enim [Ebionaei] contendere possunt Paulum non esse apostolum, quando in hoc sit electus, neque Lucam mendacem esse possunt ostendere, veritatem nobis cum omni diligentia annuntiantem. Fortassis enim et propter hoc operatus est Deus plurima evangelii ostendi per Lucam, quibus necesse haberent omnes uti, ut sequenti testificationi eius, quam habet de actibus et doctrina apostolorum, omnes sequentes,

215 3, 11, 8. Quoniam enim quattuor regiones mundi sunt in quosumus, et quattuor principales spiritus, et disseminata est ecclesia super omnem terram, columna autem et firmamentum ecclesiae est evangelium et spiritus vitae, consequens est quattuor habere eam columnas, undique flantes incorruptibilitatem et vivificantes homines. Ex quibus manifestum est, quoniam, qui est omnium artifex Verbum, qui sedet super cherubim et continet omnia, declaratus hominibus, dedit nobis quadriforme evangelium, quod uno spiritu continetur.

216 3, 11, 9. His igitur sic se habentibus, vani omnes et indocti et insuper audaces, qui frustrantur speciem evangelii, et vel plures quam dictae sunt vel rursus pauciores inferunt personas evangelii: quidam ut plus videantur quam est veritatis adinvenisse, quidam vero ut reprobent dispositiones Dei.

et regulam veritatis inadulteratam habentes, salvari possint. Igitur testificatio eius vera, et doctrina apostolorum manifesta et firma et nihil subtrahens, neque alia quidem in abscondito, alia vero in manifesto docentium.

375 3, 16, 9. Si alter quidem passus est, alter autem impassi- 218
387 bilis mansit; et alter quidem natus est, alter vero in eum, qui
natus est, descendit et rursus reliquit eum; non unus, sed duo
monstrantur. . . . Nolite errare; unus et idem est Christus Iesus
Filius Dei, qui per passionem reconciliavit nos Deo, et re-
surrexit a mortuis, qui est in dextera Patris, et perfectus in
374 omnibus. . . . Ipse enim vere salvavit, ipse est Verbum Dei,
ipse Unigenitus a Patre, Christus Iesus Dominus noster.

356 3, 17, 1. Et iterum potestatem regenerationis in Deum 219
dans discipulis, dicebat iis: *Euntes docete omnes gentes, bapti-
zantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti* [Mt 28, 19].

357 Hunc enim promisit per prophetas [cf. Ioel 2, 28] effundere in
novissimis temporibus super servos et ancillas, ut prophetent;
unde et in Filium Dei, filium hominis factum, descendit, cum
ipso assuescens habitare in genere humano, et requiescere in
hominibus, et habitare in plasmate Dei, voluntatem Patris operans
in ipsis, et renovans eos a vetustate in novitatem Christi.

308 3, 17, 2. Dominus pollicitus est mittere se Paracletum, qui 220
nos aptaret Deo [Io 16, 7]. Sicut enim de arido tritico massa
una fieri non potest sine humore, neque unus panis; ita nec
nos multi unum fieri in Christo Iesu poteramus, sine aqua
quae de caelo est. Et sicut arida terra, si non percipiat hu-
morem, non fructificat; sic et nos, lignum aridum existentes
primum numquam fructificaremus vitam, sine superna voluntaria
475 pluvia. Corpora enim nostra per lavacrum illam quae est ad in-
corruptionem unitatem acceperunt; animae autem per Spiritum.
Unde et utraque necessaria, cum utraque proficiunt in vitam Dei.

400 3, 18, 6. Si non vere passus est, nulla gratia ei, cum nulla 221
fuerit passio; et nos cum incipiemus vere pati, seducens vide-
bitur adhortans nos vapulare et alteram praebere maxillam,
si ipse illud non prior in veritate passus est; et quemadmodum
illos seduxit, ut videretur iis ipse hoc quod non erat, et nos
seducit adhortans perferre ea, quae ipse non pertulit. . . .

384 3, 18, 7. Ἦνωσεν οὖν, καθὼς προέφαμεν, τὸν ἄνθρωπον
413 τῷ Θεῷ. Εἰ γὰρ μὴ ἄνθρωπος ἐνίκησε τὸν ἀντίπαλον τοῦ
ἀνθρώπου, οὐκ ἂν δικαίως ἐνίκηθη ὁ ἐχθρός.

384 3, 18, 7. Haerere itaque fecit et adunivit, quemadmodum prae- 221
413 diximus, hominem Deo. Si enim homo non vicisset inimicum
hominis, non iuste victus esset inimicus.

218. MG 7, 928; H 2, 90.

219. MG 7, 929; H 2, 92.

220. MG 7, 930; H 2, 92.

221. MG 7, 936; H 2, 99.

- 222 3, 19, 1. Ignorantes autem eum, qui ex virgine est Emmanuel, ⁴³⁰
privantur munere eius, quod est vita aeterna; non recipientes
autem Verbum incorruptionis, perseverant in carne mortali,
et sunt debitores mortis, antidotum vitae non accipientes. . . .
2. Quoniam autem ipse proprie praeter omnes qui fuerunt ³⁷⁴
tunc homines, Deus et Dominus et rex aeternus et Unigenitus ²⁴
et Verbum incarnatum praedicatur et a prophetis omnibus et
apostolis et ab ipso Spiritu, adest videre omnibus qui vel mo-
dicum de veritate attigerint. Haec autem non testificarentur
scripturae de eo, si, similiter ut omnes, homo tantum fuisset.
Sed quoniam praeclaram praeter omnes habuit in se eam
quae est ab altissimo Patre genituram, praeclara autem functus
est et ea quae est ex virgine generatione; utraque scripturae
divinae de eo testificantur.
- 223 3, 21, 10. Recapitulans in se Adam, ipse [Dominus] Verbum ⁴¹⁵
exsistens ex Maria, quae adhuc erat virgo, recte accipiebat ⁴²⁹
generationem Adae recapitulationis.
- 224 3, 22, 4. Quemadmodum illa [Eva] virum quidem habens ²³⁰
Adam, virgo tamen adhuc exsistens (*erant enim utrique nudi*
in paradiso, *et non confundebantur* [Gn 2, 25], quoniam paulo
ante facti non intellectum habebant filiorum generationis;
oportebat enim illos primo adolescere, dehinc sic multiplicari),
inoboediens facta, et sibi et universo generi humano causa ³⁰²
facta est mortis: sic et Maria habens praedestinatum virum, ⁴²²
et tamen virgo, oboediens, et sibi et universo generi humano ⁴³⁰
causa facta est salutis. Et propter hoc lex eam, quae despon-
sata erat viro, licet virgo sit adhuc, uxorem eius, qui despon-
saverat, vocat; eam quae est a Maria in Evam recirculationem
significans; quia non aliter quod colligatum est solveretur, nisi
ipsae compagine alligationis reflectantur retrorsus; ut primae
coniunctiones solvantur per secundas, secundae rursus liberent
primas. . . . Sic autem et Evae inoboedientiae nodus solutio- ⁴³³
nem accepit per oboedientiam Mariae. Quod enim alligavit
virgo Eva per incredulitatem, hoc virgo Maria solvit per fidem.
- 225 3, 23, 5. Retundens petulantem carnis impetum, quoniam ³⁰⁰
indolem et puerilem amiserat sensum et in cogitationem pe-
riorum venerat, frenum continentiae sibi et uxori suae circum-
dedit, timens Deum et adventum eius exspectans et velut tale
quid significans: Quoniam, inquit, eam, quam habui a Spiritu, ²⁹⁸
sanctitatis stolam amisi per inoboedientiam, et nunc cognosco ²²⁹
quod sim dignus tali tegumento, quod delectationem quidem
nullam praestat, mordet autem et pungit corpus.
- 226 3, 24, 1. Praedicationem vero ecclesiae undique constan- ⁸²
tem et aequaliter perseverantem et testimonium habentem a ⁸³

222. MG 7, 938; H 2, 102.

224. MG 7, 959; H 2, 123.

226. MG 7, 966; H 2, 131.

223. MG 7, 955; H 2, 120.

225. MG 7, 963; H 2, 128.

- prophetis et ab apostolis et ab omnibus discipulis . . . et eam quae secundum salutem hominis est solitam operationem, quae est in fide nostra; quam perceptam ab ecclesia custodimus, et quae semper a Spiritu Dei, quasi in vase bono eximium quoddam depositum iuvenescens et iuvenescere faciens ipsum
⁴⁷ vas in quo est. . . . *In Ecclesia posuit Deus apostolos, pro-*
⁴⁹ *phetas, doctores* [1 Cor 12, 28], et universam reliquam operationem Spiritus, cuius non sunt participes omnes qui non currunt ad ecclesiam, sed semetipsos fraudant a vita, per sententiam malam et operationem pessimam. Ubi enim ecclesia, ibi et Spiritus Dei; et ubi Spiritus Dei, illic ecclesia et omnis gratia; Spiritus autem veritas.
- ⁹⁰ 4, 6, 4. Ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὁ Κύριος ὅτι θεὸν εἰδέναι οὐδεὶς ²²⁷
 δύναται μὴ οὐχὶ Θεοῦ δοξάζοντος, τούτέστιν, ἄνευ Θεοῦ μὴ γινώσκεσθαι τὸν Θεόν· αὐτὸ δὲ τὸ γινώσκεσθαι τὸν Θεόν, θέλημα εἶναι τοῦ Πατρὸς. Γινώσκονται καὶ αὐτὸν οἷς ἂν ἀποκαλύψῃ ὁ Υἱός.
- ⁸⁶ 4, 6, 6. Etenim per ipsam conditionem revelat Verbum ²²⁸
 conditorem Deum, et per mundum fabricatorem mundi Dominum, et per plasma eum, qui plasmaverit, artificem, et per Filium eum Patrem qui generaverit Filium: et haec omnes similiter quidem colloquuntur, non autem similiter credunt.
- ⁹⁹ 4, 11, 2. Et hoc Deus ab homine differt, quoniam Deus ²²⁹
 quidem facit, homo autem fit; et quidem qui facit, semper idem est, quod autem fit, et initium et medietatem et adiectionem et augmentum accipere debet. Et Deus quidem bene facit, bene autem fit homini. Et Deus quidem perfectus in omnibus, ipse sibi aequalis et similis, totus cum sit lumen et totus mens et totus substantia et fons omnium bonorum; homo vero profectum percipiens et augmentum ad Deum.
- ¹⁰ 4, 12, 3. In lege igitur et in evangelio cum sit primum ²³⁰
 et maximum praeceptum diligere Dominum Deum ex toto corde, dehinc simile illi, diligere proximum sicut se ipsum, unus et idem ostenditur legis et evangelii conditor. Consummatae enim vitae praecepta in utroque testamento cum sint eadem, eundem ostenderunt Deum, qui particularia quidem praecepta apta utrisque praecepit, sed eminentiora et summa, sine quibus salvari non est, in utroque eadem suasit.
- ⁹⁰ 4, 6, 4. Edocuit autem Dominus, quoniam Deum scire nemo ²²⁷
 potest nisi Deo docente, hoc est, sine Deo non cognosci Deum; hoc ipsum autem cognosci eum, voluntatem esse Patris. Cognoscunt enim eum quibuscumque revelaverit Filius.

227. MG 7, 988; H 2, 160.
 229. MG 7, 1002; H 2, 175.

228. MG 7, 989; H 2, 160.
 230. MG 7, 1005; H 2, 178.

- 231 4, 14, 1. Igitur initio non quasi indigens Deus hominis¹⁹³ plasmavit Adam, sed ut haberet in quem collocaret sua beneficia. Non enim solum ante Adam, sed et ante omnem conditionem glorificabat Verbum Patrem suum, manens in eo; et ipse a Patre clarificabatur, quemadmodum ipse ait: *Pater, clarifica me claritate quam habui apud te, priusquam mundus fieret* [Io 17, 5]. Nec nostro ministerio indigens iussit ut eum sequeremur, sed nobis ipsis attribuens salutem.
- 232 4, 17, 5. Sed et suis discipulis dans consilium primitias⁴⁸⁶ Deo offerre ex suis creaturis, non quasi indigenti, sed ut ipsi⁵¹⁹ nec infructuosi nec ingrati sint, eum qui ex creatura panis est accepit, et gratias egit, dicens: *Hoc est meum corpus* [Mt 26, 26]. Et calicem similiter qui est ex ea creatura quae est secundum nos, suum sanguinem confessus est, et novi testamenti novam docuit oblationem; quam ecclesia ab apostolis accipiens in⁵¹² universo mundo offert Deo, ei qui alimenta nobis praestat, primitias suorum munerum in novo testamento, de quo in⁵¹⁶ duodecim prophetis Malachias sic praesignificavit: *Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens, et sacrificium non accipiam de manibus vestris; quoniam ab ortu solis usque ad occasum nomen meum clarificatur inter gentes, et in omni loco incensum offertur nomini meo, et sacrificium purum, quoniam magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens* [Mal 1, 10 11]; manifestissime significans per haec, quoniam prior quidem populus cessabit offerre Deo, omni autem loco sacrificium offeretur ei, et hoc purum, nomen autem eius glorificatur in gentibus.
- 233 4, 18, 2. Non genus oblationum reprobatur est: oblationes⁵¹⁴ enim et illic, oblationes autem et hic, sacrificia in populo, sacrificia in ecclesia; sed species immutata est tantum, quippe cum iam non a servis sed a liberis offeratur.
- 234 4, 18, 4. Quomodo constabit iis [haereticis] eum panem in⁴⁸⁵ quo gratiae actae sint corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis eius, si non ipsum fabricatoris mundi Filium dicant,¹⁸¹ id est Verbum eius, per quod lignum fructificat, et defluunt fontes, et terra dat primum quidem faenum, post deinde spicam, deinde plenum triticum in spica?
- 4, 18, 5. Πῶς *** τὴν σάρκα λέγουσιν εἰς φθορὰν χωρεῖν,⁵¹⁰ καὶ μὴ μετέχειν τῆς ζωῆς, τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ τρεφομένην; Ἡ τὴν γνῶμην ἄλλα-
- 234 4, 18, 5. Quomodo autem rursus dicunt carnem in corrup-⁵¹⁰ tionem devenire et non percipere vitam, quae corpore Domini et sanguine alitur? Ergo aut sententiam mutant aut abstineant of-

231. MG 7, 1010; H 2, 184.

233. MG 7, 1025; H 2, 201.

232. MG 7, 1023; H 2, 197.

234. MG 7, 1027; H 2, 204.

ἑτάωσαν, ἥ τὸ προφέρειν τὰ εἰρημένα παραιτείσθωσαν. Ἡμῶν δὲ σύμφωνος ἡ γνώμη τῇ εὐχαριστίᾳ, καὶ ἡ εὐχαριστία βεβαιοῖ τὴν γνώμην. *** Προσφέρομεν δὲ αὐτῷ τὰ ἴδια, ἐμμελῶς κοινωνίαν καὶ ἔνωσιν ἀπαγγέλλοντες, καὶ ὁμολογοῦντες σαρκὸς καὶ πνεύματος ἔγερσιν. Ὡς γὰρ ἀπὸ γῆς ἄρτος προσλαμβανόμενος τὴν ἐπίκλησιν¹ τοῦ Θεοῦ, οὐκέτι κοινὸς ἄρτος ἐστίν, ἀλλ' εὐχαριστία, ἐκ δύο πραγμάτων συνεστηκυῖα, ἐπιγείου τε καὶ οὐρανίου, οὕτω καὶ τὰ σώματα ἡμῶν μεταλαμβάνοντα τῆς εὐχαριστίας, μηκέτι εἶναι φθαρτά, τὴν ἐλπίδα τῆς εἰς αἰῶνα ἀναστάσεως ἔχοντα.

- 181 4, 20, 1. Non ergo angeli fecerunt nos nec nos plasma-235
verunt, nec angeli potuerunt imaginem facere Dei; nec alius
quis, praeter Verbum Domini, nec virtus longe absistens a
Patre universorum. Nec enim indigebat horum Deus ad facien-
dum quae ipse apud se praedefinierat fieri, quasi ipse suas
141 non haberet manus. Adest enim ei semper Verbum et Sa-
144 pientia, Filius et Spiritus, per quos et in quibus omnia libere
180 et sponte fecit, ad quos et loquitur, dicens: *Faciamus homi-*
195 *nem ad imaginem et similitudinem nostram* [Gn 1, 26].
191
105 4, 20, 5. Secundum magnitudinem quidem eius, et mira-236
bilem gloriam, *nemo videbit Deum et vivet* [Ex 33, 20]; in-
107 capabilis enim Pater; secundum autem dilectionem et humani-
tatem, et quod omnia possit, etiam hoc concedit iis, qui se
diligunt, id est videre Deum, quod et prophetabant prophe-
tae. Quoniam *quae impossibilia apud homines, possibilia apud*
Deum [Lc 18, 27]. Homo etenim a se non videt Deum. Ille
autem volens videtur hominibus, quibus vult, et quando vult,
et quemadmodum vult. Potens est enim in omnibus Deus;
visus quidem tunc per Spiritum prophetiae, visus autem et
per Filium adoptive, videbitur autem et in regno caelorum
paternaliter, Spiritu quidem praeparante hominem in Filio
Dei, Filio autem adducente ad Patrem, Patre autem incorrup-
607 telam donante in aeternam vitam, quae unicuique evenit ex
eo quod videat Deum.

ferendo quae praedicta sunt. Nostra autem consonans est sententia eucharistiae, et eucharistia rursus confirmat sententiam nostram. Offerimus enim ei quae sunt eius, congruenter communicationem
496 et unitatem praedicantes carnis et spiritus. Quemadmodum enim qui est a terra panis, percipiens invocationem Dei, iam non communis panis est, sed eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena et caelesti, sic et corpora nostra percipientia eucharistiam iam non sunt corruptibilia, spem resurrectionis habentia.

¹ Sic legendum, cum mss., non autem ἐκκλησίᾳ, cum edd. Cf. Ad. Harnack, Die Pfaffschen Irenäus-Fragmente (TU 20 [N. F. 5], 3. Heft 1900), p. 56.

235. MG 7, 1032; H 2, 213.

236. MG 7, 1035; H 2, 216.

- 237 4, 26, 2. Iis qui in ecclesia sunt presbyteris oboedire⁵²
oportet, his qui successionem habent ab apostolis, sicut ostē-⁶⁰
dimus; qui cum episcopatus successione charisma veritatis⁵⁶⁷
certum secundum placitum Patris acceperunt; reliquos vero,
qui absistunt a principali successione et quocumque loco
colligunt, suspectos habere.
- 238 4, 27, 2. Dominum in ea, quae sunt sub terra, descen-⁴²⁶
disse, evangelizantem et illis adventum suum, remissione pec-
catorum existente his qui credunt in eum.
- 239 4, 28, 2. Quemadmodum enim in novo testamento ea⁸¹
quae est ad Deum fides hominum aucta est, additamentum
accipiens Filium Dei, ut et homo fieret particeps Dei; ita et²⁹⁰
diligentia conversationis aucta est, cum non solum a malis
operibus abstinere iubemur, sed ab ipsis cogitationibus et
otiosis dictionibus et sermonibus vacuis et verbis scurrilibus:
sic et poena eorum, qui non credunt Verbo Dei et con-
temnunt eius adventum et convertuntur retrorsum, ampliata
est; non solum temporalis, sed et aeterna facta. Quibus-⁵⁹⁴
cumque enim dixerit Dominus: *Discedite a me, maledicti, in
ignem perpetuum* [Mt 25, 41], isti erunt semper damnati; et
quibuscumque dixerit: *Venite, benedicti Patris mei, percipite*⁶⁰⁹
hereditatem regni, quod praeparatum est vobis in sempiternum
[ib. 34], hi semper percipiunt regnum.
- 240 4, 33, 2. Quomodo autem iuste Dominus, si alterius Patris⁴⁸⁶
exsistit, huius condicionis quae est secundum nos accipiens
panem, suum corpus esse confitebatur, et temperamentum⁴⁹⁴
calicis suum sanguinem confirmavit?
- 241 4, 33, 7. Ἀνακρινεῖ δὲ [ὁ ἀλεθῶς πνευματικός] τοὺς τὰ σχίσ-⁵⁰
ματα ἐργαζομένους, κενοὺς ὄντας τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγάπης, καὶ τὸ
ἴδιον λυσιτελὲς σκοποῦντας, ἀλλὰ μὴ τὴν ἑνωσιν τῆς ἐκκλησίας,
καὶ διὰ μικρὰς καὶ τὰς ὑποῦσας αἰτίας τὸ μέγα καὶ ἑνδοξον
σῶμα τοῦ Χριστοῦ τέμνοντας καὶ διαίρουντας, καὶ ὅσον τὸ ἐπ’
αὐτοῖς ἀναιροῦντας.
- 242 4, 33, 8. Γνωσὶς ἀληθῆς ἡ τῶν ἀποστόλων διδαχὴ, καὶ τὸ⁷⁸
ἀρχαῖον τῆς ἐκκλησίας σύστημα κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου, ***
- 241 4, 33, 7. Iudicabit autem [discipulus spiritualis] et eos qui schismata⁵⁰
operantur, qui sunt inanes, non habentes Dei dilectionem, suamque
utilitatem potius considerantes quam unitatem ecclesiae; et propter
modicas et quaslibet causas magnum et gloriosum corpus Christi
conscindunt et dividunt, et quantum in ipsis est interficiunt.
- 242 4, 33, 8. Agnitio vera est apostolorum doctrina, et antiquus⁷⁸
ecclesiae status, in universo mundo,

237. MG 7, 1053; H 2, 236.

239. MG 7, 1061; H 2, 245.

241. MG 7, 1076; H 2, 261.

238. MG 7, 1058; H 2, 241.

240. MG 7, 1073; H 2, 257.

242. MG 7, 1077; H 2, 262.

- 60 et character corporis Christi secundum successiones episco-
 79 porum, quibus illi eam quae in unoquoque loco est ecclesiam
 82 tradiderunt; quae pervenit usque ad nos custoditione sine fic-
 274 tione scripturarum tractatio plenissima, neque additamentum
 neque ablationem recipiens; et lectio sine falsatione, et secun-
 dum scripturas expositio legitima, et diligens, et sine periculo
 et sine blasphemia; et praecipuum dilectionis munus, quod
 est pretiosius quam agnitio, gloriosius autem quam prophetia,
 omnibus autem reliquis charismatibus supereminens.
- 81 4, 33, 9. Quapropter ecclesia omni in loco, ob eam quam 243
 habet erga Deum dilectionem, multitudinem martyrum in omni
 tempore praemittit ad Patrem, reliquis autem omnibus non
 tantum non habentibus hanc rem ostendere apud se, sed nec
 quidem necessarium esse dicentibus tale martyrium.
- 221 4, 37, 1. Illud autem, quod ait: *Quoties volui colligere filios* 244
 301 *tuos, et noluisti?* [Mt 23, 37] veterem legem libertatis hominis
 manifestavit: quia liberum eum Deus fecit ab initio, habentem
 suam potestatem, sicut et suam animam, ad utendum sententia
 Dei voluntarie, et non coactum a Deo.
- 332 Βία Θεῷ οὐ πρόσεσιν, ἀγαθὴ δὲ γνώμη πάντοτε συμ-
 334 πᾶρεσιν αὐτῷ.

- Et propter hoc consilium quidem bonum dat omnibus.
 Posuit autem in homine potestatem electionis, quemadmodum
 203 et in angelis (etenim angeli rationabiles), uti hi quidem qui
 oboedissent iuste bonum sint possidentes, datum quidem a
 294 Deo, servatum vero ab ipsis. Qui autem non oboedierunt,
 iuste non inveniuntur cum bono et meritam poenam per-
 cipient; quoniam Deus quidem dedit benigne bonum, ipsi
 vero non custodierunt diligenter illud neque pretiosum arbi-
 trati sunt, sed supereminentiam bonitatis contempserunt. . . .
 Et qui operantur quidem illud, gloriam et honorem percipient,
 quoniam operati sunt bonum, cum possint non operari illud;
 hi autem qui illud non operantur, iudicium iustum excipient
 Dei, quoniam non sunt operati bonum, cum possint operari
 illud.
- 249 4, 37, 5. Et non tantum in operibus, sed etiam in fide 245
 liberum et suae potestatis arbitrium hominis servavit Dominus,
 dicens: *Secundum fidem tuam fiat tibi* [Mt 9, 29]; propriam
 fidem hominis ostendens, quoniam propriam suam habet sen-
 tentiam. Et iterum: *Omnia possible sunt credenti* [Mc 9, 22];
- 332 4, 37, 1. Vis enim a Deo non fit, sed bona sententia adest 244
 334 illi semper.

243. MG 7, 1078; H 2, 263.
 245. MG 7, 1102; H 2, 289.

244. MG 7, 1099; H 2, 285.

et: *Vade, sicut credidisti, fiat tibi* [Mt 8, 13]. Et omnia talia suae potestatis secundum fidem ostendunt hominem. Et propter hoc is *qui credit ei habet vitam aeternam; qui autem non credit Filio, non habet vitam aeternam, sed ira Dei manebit super ipsum* [Io 3, 36].

- 246 4, 37, 7. Pretiosam arbitremur coronam, videlicet quae³⁶⁶ per agonem nobis acquiritur, sed non ultro coalitam. Et quanto per agonem nobis advenit, tanto est pretiosior; quanto autem pretiosior, tanto eam semper diligamus.

Οὐχ ὁμοίως ἀγαπᾶται τὰ ἐκ τοῦ αὐτομάτου προσγινόμενα τοῖς μετὰ *** σπουδῆς εὐρισκομένοις.

- 247 4, 39, 2. Facere enim proprium est benignitatis Dei, fieri³³² autem proprium est hominis naturae. Si igitur tradideris ei³³⁵ quod est tuum, id est fidem in eum et subiectionem, recipies eius artem, et eris perfectum opus Dei. 3. Si autem non credideris ei et fugeris manus eius, erit causa imperfectionis in te, qui non oboedisti, sed non in illo, qui vocavit. Ille enim misit, qui vocarent ad nuptias; qui autem non oboederunt ei, semetipsos privaverunt a regia cena. Non igitur ars deficit Dei; potens est enim de lapidibus suscitare filios Abrahae; sed ille qui non consequitur eam, sibimet suae imperfectionis est causa.

Οὔτε τὸ φῶς ἐξασθενεῖ διὰ τοὺς ἑαυτοῖς τυφλῶπτοντας·³³² ἀλλ' ἐκείνου μένοντος ὅποιον καὶ ἐστίν, οἱ τυφλωθέντες παρὰ³³⁵ τὴν αἰτίαν τὴν ἑαυτῶν ἐν ἀορασίᾳ καθίστανται, μήτε τοῦ φωτὸς μετ' ἀνάγκης δουλαγωγοῦντός τινα, μήτε τοῦ Θεοῦ βιαζομένου, εἰ μὴ θέλοι τις κατασχεῖν αὐτοῦ τὴν τέχνην. Τὰ οὖν ἀποστάντα τοῦ πατρικοῦ φωτὸς καὶ παραβάντα τὸν θεσμὸν τῆς ἐλευθερίας, παρὰ τὴν αὐτῶν ἀπέστησαν αἰτίαν, ἐλεύθερα καὶ αὐτεξούσια τὴν γνώμην γερονότα.

- 248 5. *Praef.* Oportebit et te et omnes lecturos hanc scrip-³⁷⁴ turam, impensius legere ea quae a nobis praedicta sunt, ut et argumenta ipsa scias, adversus quae contradictiones facimus. Sic enim et legitime iis [haereticis] contradices, et de prae-

- 246 4, 37, 7. Sed neque similiter diliguntur ea quae ultro adveniunt,³⁶⁶ quam illa quae cum multa sollicitudine adinveniuntur.

- 247 4, 39, 3. Nec enim lumen deficit propter eos qui semetipsos³³² excaecaverunt; sed illo perseverante quale et est, excaecati per³³⁵ suam culpam in caligine constituuntur. Neque lumen cum magna necessitate subiciet sibi quemquam, neque Deus coget eum, qui nolit continere eius artem. Qui igitur abstiterunt a paterno lumine et transgressi sunt legem libertatis, per suam abstiterunt culpam, liberi arbitrii et suae potestatis facti.

246. MG 7, 1104; H 2, 291.

247. MG 7, 1110; H 2, 299.

248. MG 7, 1120; H 2, 314.

parato accipies adversus eos contradictiones, illorum quidem sententias per caelestem fidem, velut stercora, abiciens; solum autem verum et firmum magistrum sequens, Verbum Dei, 411 Iesum Christum Dominum nostrum, qui propter immensam suam dilectionem factus est quod sumus nos, uti nos perficeret esse quod est ipse.

413 5, 2, 2. Si autem non salvetur haec [veritas carnis Christi], 249 videlicet nec Dominus sanguine suo redemit nos, neque calix 485 eucharistiae communicatio sanguinis eius est, neque panis quem frangimus communicatio corporis eius est [1 Cor 10, 16]. . . .

Ἐπειδὴ μέλη αὐτοῦ ἐσμεν, καὶ διὰ τῆς κτίσεως τρεφόμεθα, τὴν δὲ κτίσιν ἡμῖν αὐτὸς παρέχει, τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλων, καὶ βρέχων, καθὼς βούλεται, τὸ ἀπὸ τῆς κτίσεως ποτήριον 509 αἷμα ἴδιον ὡμολόγησε, ἐξ οὗ τὸ ἡμέτερον δεύει αἷμα, καὶ τὸν ἀπὸ τῆς κτίσεως ἄρτον ἴδιον σῶμα διεβεβαιώσατο, ἀφ' οὗ τὰ 493 ἡμέτερα αὔξει σώματα. 3. Ὅποτε οὖν καὶ τὸ κεκραμένον πο- 494 τήριον καὶ ὁ γεγωνὺς ἄρτος ἐπιδέχεται τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ 489 καὶ γίνεται ἡ εὐχαριστία σῶμα Χριστοῦ, ἐκ τούτων δὲ αὔξει 510 καὶ συνίσταται ἡ τῆς σαρκὸς ἡμῶν ὑπόστασις, πῶς δεκτικὴν μὴ εἶναι λέγουσι τὴν σάρκα τῆς δωρεᾶς τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἐστὶ ζωὴ αἰώνιος, τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου 598 τρεφομένην, καὶ μέλος αὐτοῦ ὑπάρχουσαν; . . . Καὶ ὅνπερ τρόπον τὸ ξύλον τῆς ἀμπέλου κλιθὲν εἰς τὴν γῆν τῷ ἰδίῳ καιρῷ ἐκαρποφόρησε, καὶ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν καὶ διαλυθεὶς, πολλοστὸς ἐγέρθη διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, τοῦ συνέχοντος τὰ πάντα, ἔπειτα δὲ διὰ τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ εἰς χρῆσιν ἐλθόντα ἀνθρώπων, καὶ προσλαμβανόμενα τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, εὐχαριστία γίνεται, ὅπερ ἐστὶ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ· οὕτω καὶ τὰ ἡμέτερα σώματα ἐξ αὐτῆς

5, 2, 2. Et quoniam membra eius sumus et per creaturam 249 nutrimur, creaturam autem ipse nobis praestat, solem suum oriri faciens et pluens quemadmodum vult, eum calicem, qui est creatura, 509 suum sanguinem qui effusus est, ex quo auget nostrum sanguinem, et eum panem, qui est a creatura, suum corpus confirmavit, ex 493 quo nostra auget corpora. 3. Quando ergo et mixtus calix et 494 factus panis percipit verbum Dei et fit eucharistia sanguinis et 489 corporis Christi, ex quibus augetur et consistit carnis nostrae substantia, quomodo carnem negant capacem esse donationis Dei, quae est vita aeterna, quae sanguine et corpore Christi nutritur, 598 et membrum eius est? . . . Et quemadmodum lignum vitis depositum in terram suo fructificat tempore, et granum tritici decidens in terram et dissolutum multiplex surgit per Spiritum Dei qui continet omnia, quae deinde per sapientiam in usum hominis veniunt, et percipientia verbum Dei eucharistia fiunt, quod est corpus et sanguis Christi; sic et nostra corpora ex ea nutrita et reposita in

- τροφόμενα, καὶ τεθέντα εἰς τὴν γῆν καὶ διαλυθέντα ἐν αὐτῇ, ἀναστήσεται ἐν τῷ ἰδίῳ καιρῷ, τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ τὴν ἔγερσιν αὐτοῖς χαριζομένου εἰς δόξαν Θεοῦ καὶ Πατρὸς.
- 250 5, 3, 2. Λαβὼν ὁ Θεὸς χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, ἐποίησεν ἄν-²²⁵
θρωπον. Καίπερ πολλῷ δυσκολώτερον καὶ ἀπιστότερον ἦν ἐκ⁵⁹⁸
μὴ ὄντων ὁστέων τε καὶ νεύρων *** καὶ τῆς λοιπῆς τῆς κατὰ
τὸν ἄνθρωπον οἰκονομίας ποιῆσαι εἰς τὸ εἶναι, καὶ ἔμψυχον
καὶ λογικὸν ἀπεργάσασθαι ζῶον, ἢ τὸ γεγόνος, ἔπειτα ἀναλυθὲν
εἰς τὴν γῆν *** αὐθις ἀποκαταστήσαι, εἰς ἐκεῖνα χωρῆσαν ὁθεν
τὴν ἀρχὴν μηδέπω γεγόνος ἐγεγόνει ὁ ἄνθρωπος. Ὁ γὰρ τὴν
ἀρχὴν οὐκ ὄντας ποιήσας ὁπότε ἤθελε, πολλῷ μᾶλλον τοὺς
ἤδη γεγονότας αὐθις ἀποκαταστήσει θελήσας εἰς τὴν ἐπ' αὐτοῦ
διδομένην ζωὴν.
- 251 5, 6, 1. Perfecti igitur, qui et Spiritum in se perseveran-³⁵⁴
tem habuerint Dei et animas et corpora sine querela serva-³⁵⁷
verint; Dei, id est illam quae ad Deum est fidem servantes,
et eam quae ad proximum est iustitiam custodientes. 2. Unde
et templum Dei plasma esse ait: *Nescitis*, dicens, *quoniam*
templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? *Si quis*
templum Dei violaverit, disperdet illum Deus. Templum enim
Dei sanctum est, quod estis vos [1 Cor 3, 16 17]; manifeste
corpus templum dicens, in quo habitat Spiritus.
- 252 5, 7, 1. *Si autem Spiritus eius, qui suscitavit Iesum a mor-*²¹⁷
tuis, habitat in vobis: qui suscitavit Christum a mortuis, vivifica-
bit et mortalia corpora vestra [Rom 8, 11]. Quae sunt ergo
mortalia corpora? Numquidnam animae? Sed incorporales
animae, quantum ad comparisonem mortalium corporum.
Insufflavit enim in faciem hominis Deus flatum vitae, et factus
est homo in animam viventem [Gn 2, 7], flatus autem vitae in-²¹⁸
corporalis. Sed ne mortalem quidem possunt dicere ipsum
flatum vitae existentem. Et propter hoc David ait: *Et anima*
mea illi vivet [Ps 21, 31], tamquam immortalī substantia eius

terram et resoluta in ea resurgent in suo tempore, Verbo Dei resurrectionem iis donante in gloriam Dei Patris.

- 250 5, 3, 2. Sumpsit Deus limum de terra, et formavit hominem.²²⁵
Et quidem multo difficilius et incredibilius est ex non existentibus⁵⁹⁸
ossibus et nervis et venis et reliqua dispositione, quae est secundum
hominem, facere ad hoc ut sit, et quidem animale et rationabilem
facere hominem, quam, quod factum est et deinde resolutum est
in terram, propter causas quas praediximus rursus redintegrare,
licet in illa cesserit, unde et initio nondum factus, factus est homo.
Qui enim initio eum, qui non erat, fecit ut esset quando voluit,
multo magis eos, qui iam fuerunt, rursus restituet volens in eam
quae ab eo datur vitam.

250. MG 7, 1129; H 2, 325.

252. MG 7, 1139; H 2, 336.

251. MG 7, 1138; H 2, 335.

existente. Sed neque spiritum possunt dicere mortale corpus. . . . Mori enim est vitalem amittere habilitatem, et sine spiramine in posterum et inanimalem et immemorabilem fieri et deperire in illa, ex quibus et initium substantiae habuit. Hoc autem neque animae evenit, flatus est enim vitae; neque spiritui, incompositus est enim et simplex spiritus, qui resolvi non potest, et ipse vita est eorum qui percipiunt illum.

5, 10, 1. Et rursus qui infructuosi sunt a iustitia et velut sentibus obvoluti homines, si diligentiam percipiant, et velut insertionem accipientes verbum Dei, in pristinam veniunt hominis naturam, eam quae secundum imaginem et similitudinem facta est Dei. 2. Sed quemadmodum oleaster inserta substantiam quidem ligni non amittit, qualitatem autem fructus immutat et aliud percipit vocabulum, iam non oleaster, sed fructifera oliva existens edicitur: sic et homo per fidem insertus et assumens Spiritum Dei, substantiam quidem carnis non amittit, qualitatem autem fructus operum immutat et aliud accipit vocabulum, significans illam quae in melius est transmutationem; iam non caro et sanguis, sed homo spiritalis existens edicitur.

5, 14, 1. Si enim non haberet caro salvari, nequaquam Verbum Dei caro factum esset. Et si non haberet sanguis iustorum inquiri, nequaquam sanguinem habuisset Dominus.

5, 16, 3. Ἐν μὲν γὰρ τῷ πρώτῳ Ἀδὰμ προσεκόψαμεν [τῷ Θεῷ], μὴ ποιήσαντες αὐτοῦ τὴν ἐντολὴν· ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ Ἀδὰμ ἀποκατηλλάγημεν, ὑπήκοοι μέχρι θανάτου γενόμενοι. Οὐδὲ γὰρ ἄλλῃ τινὶ ἡμεν ὀφείλεται, ἀλλ' ἢ ἐκείνῳ οὐ καὶ τὴν ἐντολὴν παρέβημεν ἀπ' ἀρχῆς.

5, 18, 2. Et sic unus Deus Pater ostenditur, qui est super omnia et per omnia et in omnibus. Super omnia quidem Pater, et ipse est caput Christi; per omnia autem Verbum, et ipse est caput ecclesiae; in omnibus autem nobis Spiritus, et ipse est aqua viva, quam praestat Dominus in se recte credentibus et diligentibus se et scientibus, quia *unus Pater, qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus nobis* [Eph 4, 6].

5, 20, 1. Omnes enim ii [haeretici] valde posteriores sunt quam episcopi quibus apostoli tradiderunt ecclesias. . . . Necesse

5, 16, 3. [Deum] in primo quidem Adam offendimus, non facientes eius praeceptum; in secundo autem Adam reconciliati sumus, oboedientes usque ad mortem facti. Neque enim alteri cuidam eramus debitores, sed illi, cuius et praeceptum transgressi fueramus ab initio.

253. MG 7, 1148; H 2, 346.

255. MG 7, 1168; H 2, 368.

257. MG 7, 1177; H 2, 377.

254. MG 7, 1161; H 2, 360.

256. MG 7, 1173; H 2, 374.

sitatem ergo habent . . . alteram et alteram ambulare ex-orbitantes viam. . . . Eorum autem qui ab ecclesia sunt 80 semita, circumiens mundum universum, quippe firmam habens 50 ab apostolis traditionem, et videre nobis donans omnium unam et eandem esse fidem.

258 5, 24, 3. Diabolus autem, quippe apostata existens angelus, 210 hoc tantum potest, quod detegit in principio, seducere et abstrahere mentem hominis ad transgredienda praecepta Dei, et paulatim obcaecare corda eorum, qui conarentur servire ei, ad obliviscendum quidem verum Deum; ipsum autem quasi Deum adorare.

259 5, 31, 2. Cum enim Dominus *in medio umbrae mortis* 426 [Ps 22, 4] abierit, ubi animae mortuorum erant, post deinde 427 corporaliter resurrexit, et post resurrectionem assumptus est, manifestum est, quia et discipulorum eius, propter quos et 586 haec operatus est Dominus,

αἱ ψυχὰι ἀπέρχονται εἰς *** τὸν τόπον τὸν ὠρισμένον αὐταῖς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, κακεῖ μέχρι τῆς ἀναστάσεως φοιτῶσι, περιμένουσαι τὴν ἀνάστασιν· ἔπειτα, ἀπολαβοῦσαι τὰ σώματα 598 καὶ ὀλοκλήρως ἀναστᾶσαι, τουτέστι σωματικῶς, καθὼς καὶ ὁ Κύριος ἀνέστη, οὕτως ἐλεύσονται εἰς τὴν ὄψιν τοῦ Θεοῦ.

260 5, 32, 1. Oportet iustos primos in conditione hac, quae 604 renovatur, ad apparitionem Dei resurgentes recipere promissionem hereditatis, quam Deus promisit patribus, et regnare in ea; post deinde fieri iudicium. In qua enim conditione laboraverunt sive afflicti sunt, omnibus modis probati per sufferentiam, iustum est in ipsa recipere eos fructus sufferentiae; et qua conditione interfecti sunt propter Dei dilectionem, in ipsa vivificari; et in qua conditione servitutem sustinuerunt, in ipsa regnare eos. Dives enim in omnibus Deus, et omnia sunt eius. Oportet ergo et ipsam conditionem reintegratam ad pristinum sine prohibitione servire iustis.

261 5, 33, 3. Presbyteri meminerunt, qui Ioannem discipulum 604 Domini viderunt, audisse se ab eo, quemadmodum de temporibus 15 illis docebat Dominus, et dicebat: Venient dies, in quibus vineae nascentur singulae decem milia palmitum habentes, et in uno palmite dena milia brachiorum, et in uno vero palmite dena milia flagellorum, et in unoquoque flagello dena

259 5, 31, 2. animae abibunt in invisibilem locum, definitum iis a Deo, et ibi usque ad resurrectionem commorabuntur, sustinentes resurrectionem; post recipientes corpora, et perfecte resurgentes, 598 hoc est corporaliter, quemadmodum et Dominus resurrexit, sic venient ad conspectum Dei.

258. MG 7, 1188; H 2, 390.

260. MG 7, 1210; H 2, 413.

259. MG 7, 1209; H 2, 412.

261. MG 7, 1213; H 2, 417.

milia botruum, et in unoquoque botro dena milia acinorum, et unumquodque acinum expressum dabit viginti quinque metretas vini. . . .

5, 33, 4. Ταῦτα δὲ καὶ Παπίας, Ἰωάννου μὲν ἀκουστής, Πολυκάρπου δὲ ἐταῖρος γεγονώς, ἀρχαῖος ἀνὴρ, ἐγγράφως ἐπιμαρτυρεῖ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν αὐτοῦ βιβλίων· ἔστι γὰρ αὐτῷ πέντε βιβλία συντεταγμένα.

- 604 5, 36, 1. Παρελθόντος δὲ τοῦ σχήματος τούτου, καὶ ἀνα- 262
νευθέντος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀκμάσαντος πρὸς τὴν ἀφθαρσίαν, ὥστε μηκέτι δύνασθαι πέρα παλαιωθῆναι, ἔσται ὁ οὐρανὸς καινὸς καὶ ἡ γῆ καινὴ· ἐν τοῖς καινοῖς ἀναμενεῖ ὁ ἀνθρωπος αἰὲν καινός, καὶ προσομιλῶν τῷ Θεῷ. *** φησὶν γὰρ Ἡσαΐας· «Ὁν τρόπον γὰρ ὁ οὐρανὸς καινὸς καὶ ἡ γῆ καινὴ, ἃ ἐγὼ ποιῶ, μένει ἐνώπιον ἐμοῦ, λέγει Κύριος, οὕτω στήσεται τὸ σπέρμα ὑμῶν καὶ τὸ ὄνομα ὑμῶν» [Is 66, 22]. Ὡς οἱ πρεσβύτεροι λέγουσι, τότε καὶ οἱ μὲν καταξιωθέντες τῆς ἐν οὐρανῷ διατριβῆς ἐκεῖσε χωρήσουσιν, οἱ δὲ τῆς τοῦ παραδείσου τρυφῆς ἀπολαύσουσιν, οἱ δὲ τὴν λαμπρότητα τῆς πόλεως καθέξουσιν· πανταχοῦ γὰρ ὁ σωτὴρ ὁραθήσεται, καθὼς ἄξιοι ἔσονται οἱ ὁρῶντες αὐτόν.

Demonstratio praedicationis evangelicae (Ἐπίδειξις).

- 605 61. Quoad unionem, concordiam et pacem inter bestias 263
diversas ac natura sua inter se oppositas et infensas, aiunt seniores sic re vera fore, cum iterum veniet Christus super

- 15 5, 33, 4. Haec autem et Papias Ioannis auditor, Polycarpi 261
autem contubernalis, vetus homo, per scripturam testimonium perhibet, in quarto librorum suorum: sunt enim illi quinque libri conscripti.

- 604 5, 36, 1. Praetereunte autem figura hac et renovato homine et 262
vigente ad incorruptelam, ut non possit iam veterascere, erit caelum novum et terra nova, in quibus novus perseverabit homo, semper nova confabulans Deo. Et quoniam haec semper perseverabunt sine fine, Isaias ait: *Quemadmodum enim caelum novum et terra nova, quae ego facio, perseverant in conspectu meo, dicit Dominus: sic stabit semen vestrum, et nomen vestrum.* Et quemadmodum presbyteri dicunt, tunc qui digni fuerint caelorum conversatione, illuc transibunt, id est in caelos; alii tute paradisi deliciis utentur; alii autem speciositatem civitatis possidebunt: ubique autem Deus videbitur, et quemadmodum digni erunt videntes eum.

262. MG 7, 1222; H 2, 427.

263. TU 31 [3. Reihe, 1. Bd], 1. Heft (des hl. Irenäus Schrift zum Erweise der apostolischen Verkündigung Εἰς ἐπίδειξιν . . . in armenischer Version entdeckt, herausgegeben und ins Deutsche übersetzt von Lic. Dr Karapet Ter-Mekerttschian und Lic. Dr Erwand Ter-Minassiantz, 1907), p. 45*. Ibi invenies armenianum textum quem latine transtulimus.

universa regnaturus. Per haec enim symbolice significatur ¹⁵ homines diversi ac disparati generis, in nomine Christi cum pace et concordia unanimes esse conventuros. . . . Et haec ³⁰ iam nunc evenerunt; nam ii, qui antea ita nequam erant, ut nullo scelere abstinere, iam, posteaquam Christum cognoverunt illique crediderunt, simul fidem amplexi sunt moresque ita mutaverunt, ut nihil severissimae iustitiae praetermittant.

Fragmenta.

- 264 Fragn. 2 (ex epist. ad Florinum), apud *Eus.*, H. E. 5, 20. ⁸⁰
 Ταῦτα τὰ δόγματα, Φλωρίνε, . . . οἱ πρὸ ἡμῶν πρεσβύτεροι, οἱ καὶ τοῖς ἀποστόλοις συμφοιτήσαντες, οὐ παρέδωκάν σοι. Εἶδον γάρ σε, παῖς ἔτι ὢν, ἐν τῇ κάτω Ἀσίᾳ παρὰ Πολυκάρπῳ, ¹⁵ λαμπρῶς πράσσοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ καὶ πειρώμενον εὐδοκιμεῖν παρ' αὐτῷ. Μᾶλλον γὰρ τὰ τότε διαμνημονεύω τῶν ἔναγχος γινομένων (αἱ γὰρ ἐκ παίδων μαθήσεις συναύξουσαι τῇ ψυχῇ, ἐνοῦνται αὐτῇ), ὥστε με δύνασθαι εἰπεῖν καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ καθεζόμενος διελέγετο ὁ μακάριος Πολύκαρπος, καὶ τὰς προόδους αὐτοῦ καὶ τὰς εἰσόδους καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ βίου καὶ τὴν τοῦ σώματος ιδέαν καὶ τὰς διαλέξεις ἃς ἐποιεῖτο πρὸς τὸ πλῆθος, καὶ τὴν μετὰ Ἰωάννου συναναστροφὴν ¹⁶ ὡς ἀπήγγελλεν, καὶ τὴν μετὰ τῶν λοιπῶν τῶν ἑορακῶν τὸν ²⁰ Κύριον, καὶ ὡς ἀπεμνημόνευεν τοὺς λόγους αὐτῶν, καὶ περὶ τοῦ Κυρίου τίνα ἦν ἃ παρ' ἐκείνων ἀκηκόει, καὶ περὶ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς διδασκαλίας, ὡς παρὰ τῶν αὐτοπτῶν «τῆς ζωῆς τοῦ Λόγου» [cf. I Io 1, 1] παρειληφώς ὁ Πολύκαρπος ἀπήγγελλεν πάντα σύμφωνα ταῖς γραφαῖς. Ταῦτα καὶ τότε διὰ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ τὸ ἐπ' ἐμοὶ γερονδὸς σπουδαίως

- 264 Fr. 2. Haec dogmata, Florine, . . . hi qui ante nos exstiterunt ⁸⁰ presbyteri, quique apostolorum discipuli fuere, minime tibi tradiderunt. Vidi enim te, cum adhuc puer essem, in inferiore Asia ¹⁵ apud Polycarpum, cum in imperatoria aula splendide ageres et illi te probare conareris. Nam ea, quae tunc gesta sunt, melius memoria teneo, quam quae nuper acciderunt (quippe, quae pueri discimus, simul cum animo ipso coalescunt eique penitus inhaerent); adeo ut et locum dicere possim, in quo sedens beatus Polycarpus disserebat, processus quoque eius et ingressus, vitaeque modum et corporis speciem, sermones denique quos ad multitudinem habebat; et familiarem consuetudinem, quae illi cum Ioanne ^{ac} ¹⁶ reliquis qui Dominum viderant, intercessit, ut narrabat, et qualiter ²⁰ dicta eorum commemorabat; quaeque de Domino ex ipsis audiverat, de miraculis illius etiam, ac de doctrina, quae ab iis, qui *Verbum vitae* ipsi conspexerant, acceperat Polycarpus, qualiter referebat, cuncta scripturis consona. Haec iam tunc temporis per Dei clementiam, quae mihi obtigit, studiose audiebam, non in charta,

ἤκουον, ὑπομνηματιζόμενος αὐτὰ οὐκ ἐν χάρτῃ, ἀλλ' ἐν τῇ ἐμῇ καρδίᾳ· καὶ αἰ διὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ γνησίως αὐτὰ ἀναμαρτυρῶμαι· καὶ δύναμαι διαμαρτύρασθαι ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ ὅτι εἴ τι τοιοῦτον ἀκηκοί ἐκεῖνος ὁ μακάριος καὶ ἀποστολικὸς πρεσβύτερος, ἀνακράξας ἂν καὶ ἐμφράξας τὰ ὦτα αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ σύνηθες αὐτῷ εἰπών: «ὦ καλὲ Θεέ, εἰς οἷους με καιροὺς τετήρηκας, ἵνα τούτων ἀνέχωμαι», πεφεύγει ἂν καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ καθεζόμενος ἢ ἐστὼς τῶν τοιούτων ἀκηκοί λόγων.

59 Fragm. 3 (ex epist. ad Victorem P.), apud *Eus.*, H. E. 5, 24. 265

Καὶ τοῦ μακαρίου Πολυκάρπου ἐπιδημήσαντος τῇ Ῥώμῃ ἐπὶ Ἀνικήτου καὶ περὶ ἄλλων τινῶν μικρὰ σχόντες πρὸς ἀλλήλους, εὐθὺς εἰρήνευσαν, περὶ τούτου τοῦ κεφαλαίου μὴ φιλεριστήσαντες εἰς ἑαυτοὺς. Οὐτε γὰρ ὁ Ἀνίκητος τὸν Πολύκαρπον πείσαι ἐδύνατο μὴ τηρεῖν, ἅτε μετὰ Ἰωάννου τοῦ μαθητοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων οἷς συνδιέτριπεν, αἰ τετηρηκότα, οὐτε μὴν ὁ Πολύκαρπος τὸν Ἀνίκητον ἔπεισεν τηρεῖν, λέγοντα τὴν συνήθειαν τῶν πρὸ αὐτοῦ πρεσβυτέρων ὀφείλειν κατέχειν. Καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων, ἐκοινώνησαν ἑαυτοῖς, καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ παρεχώρησεν ὁ Ἀνίκητος τὴν εὐχαριστίαν τῷ Πολυκάρπῳ, κατ' ἐντροπὴν δηλονότι, καὶ μετ' εἰρήνης ἀπ' ἀλλήλων ἀπηλλάγησαν, πάσης τῆς ἐκκλησίας εἰρήνην ἐχόντων καὶ τῶν τηρούντων καὶ τῶν μὴ τηρούντων.

sed in corde meo ea consignans, et semper, per Dei gratiam, exacte ea mente revolve. Atque in conspectu Dei contestari possum beatum illum et apostolicum presbyterum, si tale quid audivisset, exclamaturum sane ac, obturatis auribus suis, pro more suo dicturum fuisse: «Deus, quae me in tempora reservasti, ut haec sustinerem!» atque ex loco ipso effugiturum, in quo sedens vel stans eiusmodi sermones audivisset.

59 Fr. 3. Cum beatus Polycarpus Aniceti temporibus Romam 265

venisset, atque inter illos de quibusdam aliis rebus modica esset controversia, statim mutuo pacis osculo se complexi sunt, de hoc capite non magnopere inter se contententes. Neque enim Anicetus Polycarpo persuadere umquam poterat ut observare [Pascha more asiatico] desineret, quippe qui cum Ioanne Domini nostri discipulo et cum reliquis apostolis, quibuscum familiariter vixerat, eum morem perpetuo observasset. Neque item Polycarpus Aniceto persuadere conatus est ut observaret, cum Anicetus eorum qui ante se fuerant presbyterorum morem sibi retinendum esse diceret. Quae cum ita se haberent, communicarunt sibi invicem, et Anicetus in ecclesia consecrandi munus Polycarpo honoris causa concessit; tandemque cum pace a se invicem discesserunt, tam iis qui observabant quam illis qui minime observabant pacem communionemque totius ecclesiae retinentibus.

266 Fragm. 6 (ex serm. ad Demetrium). Immensus cum sit Deus¹⁰⁰
 et mundi opifex atque omnipotens, immensa et mundi opifice¹⁰⁴
 atque omnipotenti voluntate, et effectu novo potenter et effica-¹⁸⁸
 citer fecit ut omnis plenitudo eorum quae nata sunt in ortum
 venirent, cum antea non essent, quidquid scilicet sub aspec-
 tum non cadit et quidquid oculis subicitur. Atque adeo con-
 tinet singula, et ad proprium perducit exitum, ob quem ex-
 citata sunt et nata, nullo modo in aliud, quam prius natura
 fuerat, transmutatum. Nam proprium hoc est operationis Dei,
 non in infinitatem sensus tantum progredi, aut mentem etiam
 transgredi, rationem et orationem, tempus et locum et omne
 aevum; verum etiam excedere substantiam et plenitudinem
 seu perfectionem.

267 Fragm. 34. Ἐπειδὴ τινες, οὐκ οἶδ' ὁπόθεν κινηθέντες, δι'¹⁸⁸
 ἡμισείας τὸ δημιουργικὸν τοῦ Θεοῦ παραιροῦνται, μόνου τοῦ¹⁹⁶
 ποιοῦ τοῦ περὶ ὕλην αἴτιον αὐτὸν λέγοντες, ἀγέννητον αὐτὴν
 τὴν ὕλην εἰπόντες, φέρε πυθώμεθα αὐτῶν, τί ποτε καὶ ***
 ἀμετάβλητον. Ἀμετάβλητος ἄρα ἡ ὕλη. Εἰ ἀμετάβλητος ἡ ὕλη,
 τὸ δὲ ἀμετάβλητον οὐ τρέπεται κατὰ ποιότητα, οὐ κοσμοποιεῖ-
 ται. Δι' οὗ παρέλκον αὐτοῖς φαίνεται τὸν Θεὸν ἐπιβάλλειν
 ποιότητας τῇ ὕλῃ, ὅλως τῆς ὕλης οὐκ ἐπιδεχομένης τροπὴν,
 ἀγεννήτου καθ' αὐτὴν τυγχανούσης. Ἐπὶ εἰ ἀγέννητος ἡ ὕλη,
 πάντως κατὰ τινα ποιότητα πεποίηται, καὶ ταύτην ἄτρεπτον,
 οὐκ ἂν εἴη πλείονων ποιότητων δεκτικὴ, οὐδ' ἂν κοσμοποιοίτο.
 Μὴ κοσμοποιουμένη δέ, ἐκτὸς ποιεῖ τὸν Θεὸν δι' ὅλων τοῦ
 δημιουργεῖν.

Fragm. 38 (MG 7, 1253; H 2, 500), de eucharistia et sacrificio
 missae, non inserimus, cum iam bene compertum sit illud esse spurium.
 Cf. *Ad. Harnack*, Die Pfaffschen Irenäusfragmente als Fälschungen
 Pfaffs nachgewiesen, Leipzig, Hinrichs, 1900, p. 34 50 sqq (TU 20
 [N. F. 5], 3. Heft).

267 Fr. 34. Quandoquidem aliqui, nescio qua ratione moti, ex dimi-¹⁸⁸
 dia parte Deo vim opificem mundi adimunt, eum solius qualitatis,¹⁹⁶
 quae materiae inest, causam asserentes, ipsam vero materiam in-
 genitam dicentes; agedum inquiramus, quid *** immutabile. Im-
 mutabilis itaque est materia. Si immutabilis est materia, immutabile
 autem non alteratur secundum qualitatem, mundus ex ea non con-
 dicitur. Quapropter supervacaneum iis videtur, Deum qualitates
 materiae imprimere; siquidem materia omnino mutationem haud
 admittit, quod per se sit ingenita. Ulterius, si materia est ingenita,
 utique cum quadam qualitate, eaque immutabili, facta est; neque
 iam esset plurium qualitatum capax, neque etiam mundus ex ea
 conderetur. Mundo autem inde non condito, Deus a creatione
 mundi prorsus alienus fit.

FRAGMENTUM MURATORIANUM, ca 200.

268

- 75 quibus tamen interfuit et ita posuit
 14 tertio evangelii librum secundo lucan
 18 lucas iste medicus post ascensum $\overline{\text{XPI}}$
 19 cum eo paulus quasi ut iuris studiosum
 5 secundum adsumsisset numeni suo
 ex opinione concribset $\overline{\text{dnm}}$ tamen nec ipse
 vidit in carne et $\overline{\text{idē}}$ prout asequi potuit
 ita et ad nativitate iohannis incipet dicere
 20 quarti evangeliorum iohannis ex decipolis
 10 cohortantibus condiscipulis et $\overline{\text{ēps}}$ suis
 dixit conieiunate mihi odie triduo et quid
 cuique fuerit revelatum alterutrum
 nobis ennarremus eadem nocte reve
 latum andreae ex apostolis ut recognis
 15 centibus cuntis iohannis suo nomine
 cuncta describeret et ideo licit varia sin
 culis evangeliorum libris principia
 doceantur nihil tamen differt creden
 tium fidei cum uno ac principali $\overline{\text{spu}}$ de
 20 clarata sint in omnibus omnia de nativi
 tate de passione de resurrectione
 de conversatione cum decipulis suis
 ac de gemino eius adventu
 primo in humilitate dispectus quod fo
 25 it secundum potestate regali . . . pre
 clarum quod foturum est quid ergo
 mirum si iohannes tam constanter
 sincula etiā in epistulis suis proferam
 dicens in semeipsu quae vidimus oculis
 30 nostris et auribus audivimus et manus
 nostrae palpaverunt haec scripsimus vobis [1 Io 1, 1 sqq]
 sic enim non solum visurem sed et auditorem
 sed et scriptorē omnium mirabiliū $\overline{\text{dni}}$ per ordi
 36 nem profetetur acta autē omniū apostolorum
 35 sub uno libro scribta sunt lucas obtime theofi

268. *H. Lietzmann*, Kleine Texte, Heft 1, 2. Aufl. Bonn 1908; *G. Rauschen*, Florilegium patristicum, fasc. 3, Bonnae 1905. — Aliquas annotationes subiungimus, quibus textus facilius legatur (lineas documenti indicamus): 2 tertio = tertium; secundo = secundum; 4 eo = eum; *lege* iuris, *vel* litteris, *vel* itineris socium; 5 secundum = secum; numeni = nomine *vel* numine; 6 concribset = conscripsit; 7 $\overline{\text{idē}}$ = ideo; 8 ad = ab; incipet = incipit; 9 iohannis = *forsan* Iohannes [est auctor]; decipolis = discipulis; 10 $\overline{\text{ēps}}$ = episcopis; 14/5 *lege* recognoscentibus cunctis Iohannes *etc.*; 19 $\overline{\text{spu}}$ = spiritu; 24/5 foit = fuit; 25 secundum = secundo; 28 proferam = proferat; 29 semeipsu = semetipsum; 34 profetetur = profitetur.

le conprindit quia sub praesentia eius singula
 gerebantur sicuti et semote passionē petri
 evidenter declarat sed et profectionē pauli ab ur
 be ad spaniā proficiscentis epistulae autem
 40 pauli quae a quo loco vel qua ex causa directe
 sint volentibus intellegere ipse declarant
 primū omnium corintheis scysmae heresis in
 terdicens deinceps b callactis circumcisione
 romanis autē ordine scripturarum sed et
 45 principium earum . . . esse XPM intimans
 prolexius scripsit de quibus sincolis neces
 se est ad nobis desputari cum ipse beatus
 apostolus paulus sequens prodecessoris sui
 iohannis ordinē non nisi nomenatī semptē
 50 ecclesiis scribat ordine tali a corenthios
 prima ad efesus secunda ad philippinses ter
 tia ad colosensis quarta ad calatas quin
 ta ad tensaolenecinsis sexta ad romanos
 septima verum corintheis et thesaolecen
 55 sibus licet pro correptione iteretur una
 tamen per omnem orbem terrae ecclesia
 deffusa esse denoscitur et iohannis enī in a
 pocalebsy licet septē eccleseis scribat
 tamen omnibus dicit verū ad filemonem una
 60 et ad titū una et ad tymotheū duas pro affec
 to et dilectione in honore tamen eclesiae ca
 tholice in ordinatione ecclesiastice
 discipline scīficate sunt fertur etiam ad
 laudecenses alia ad alexandrinus pauli no
 65 mine fincte ad heresem marcionis et alia plu
 ra quae in catholicam ecclesiam recepi non
 potest fel enim cum melle misceri non con
 cruit epistola sane iude et superscriptio
 iohannis duas in catholica habentur et sapi
 70 entia ab amicis salomonis in honorē ipsius
 scripta apocalapse etiam iohanis et pe
 tri tantum recipimus quam quidam ex nos
 tris legi in ecclesia nolunt pastorem vero
 nuperrim e temporibus nostris in urbe
 75 roma herma conscripsit sedente cathe
 tra urbis romae aeclesiae pio ēps fratre
 eius et ideo legi eum quidē oportet se pu

37

74

37 *lege* semota passione; 40 directe = directae; 41 ipse = ipsae;
 42 scysmae heresis = schismae haereses; 43 *lege* Galatis circumcisionem;
 44 ordine = ordinem; 49 *lege* nominatim septem; 50 a = ad; 57 iohannis
 = iohannes; 60/1 affecto = affectu; 63 scīficate = sanctificatae; 64 laude-
 censes = Laodicensis; 68 superscriptio = superscripti; 69 duas = duae.

plicare vero in ecclesia populo neque inter
 profetas completum numero neque inter
 80 apostolos in finē temporum potest
 arsinoi autem seu valentini vel mitiades
 nihil in totum recipemus qui etiam novu
 psalmorum librum marconi conscripse
 runt una cum basilide assianom catafry
 85 cum constitutorem

MINUCIUS FELIX.

Octavius, 180/92.

- 88 18. Quod si ingressus aliquam domum omnia exculta, dis- 269
 posita, ornata vidisses, utique praeesse ei crederes dominum
 et illis bonis rebus multo esse meliorem. Ita et in hac mundi
 domo cum caelo terraque perspicias providentiam, ordinem,
 legem, crede esse universitatis dominum parentemque ipsis
 sideribus et totius mundi partibus pulchriorem.
- 105 18. [Deus] universa quaecumque sunt verbo iubet, ratione 270
 108 dispensat, virtute consummat. Hic non videri potest, visu
 clarior est, nec comprehendi, tactu purior est, nec aestimari,
 117 sensibus maior est, infinitus, immensus et soli sibi tantus,
 quantus est, notus; nobis vero ad intellectum pectus angustum
 est, et ideo sic eum digne aestimamus dum inaestimabilem
 dicimus. Eloquar quemadmodum sentio: magnitudinem Dei
 qui se putat nosse, minuit; qui non vult minuere, non novit.
 Nec nomen Deo quaeras: Deus nomen est. Illic vocabulis
 opus est, cum per singulos propriis appellationum insignibus
 multitudo dirimenda est: Deo qui solus est, Dei vocabulum
 112 totum est. Quem si patrem dixeris, carnalem opineris; si
 regem, terrenum suspiceris; si dominum, intelleges utique
 mortalem. Aufer additamenta nominum et perspicies eius
 2 claritatem. Quid quod omnium de isto habeo consensum?
 86 Audio vulgus: cum ad caelum manus tendunt, nihil aliud
 91 quam 'Deum' dicunt et 'Deus magnus est' et 'Deus verus est'
 et 'si Deus dederit'. Vulgi iste naturalis sermo est an christiani
 confitentis oratio?
- 29 31. At nos pudorem non facie, sed mente praestamus; 271
 575 unius matrimonii vinculo libenter inhaeremus, cupiditatem pro-
 creandi aut unam scimus aut nullam. Convivia non tantum
 pudica colimus, sed et sobria; nec enim indulgemus epulis

79 completum = completo; 82 recipemus = recipimus.

269. W (= Waltzing) 24; CV 2 (ed. C. Halm, 1867), 23; ML 3, 288.

270. W 25; CV 2, 24; ML 3, 290.

271. W 54; CV 2, 45; ML 3, 337.

aut convivium mero ducimus, sed gravitate hilaritatem temperamus; casto sermone, corpore castiore plerique inviolati corporis virginitate perpetua fruuntur potius quam gloriantur; tantum denique abest incesti cupido, ut nonnullis rubori sit etiam pudica coniunctio.

272 34. Difficilius est, id quod non sit incipere, quam id quod⁵⁹⁸ fuerit iterare. Tu perire et Deo credis, si quid oculis nostris hebetibus subtrahatur? Corpus omne sive arescit in pulverem sive in humorem solvitur vel in cinerem comprimitur vel in nidorem tenuatur, subducitur nobis, sed Deo elementorum custodia reservatur. Nec, ut creditis, ullum damnum sepulturae timemus, sed veterem et meliorem consuetudinem humandi frequentamus. Vide adeo, quam in solacium nostri resurrectionem futuram omnis natura meditetur. Sol demergit et nascitur, astra labuntur et redeunt, flores occidunt et reviviscunt, post senium arbusta frondescunt, semina nonnisi corrupta revirescunt: ita corpus in saeculo¹, ut arbores in hiberno: occultant virorem ariditate mentita. Quid festinas, ut cruda adhuc hieme reviviscat et redeat? Expectandum nobis etiam corporis ver est. Nec ignoro plerosque conscientia meritorum nihil se esse post mortem magis optare quam credere: malunt enim exstingui penitus quam ad supplicia reparari.

273 35. Nec tormentis aut modus ullus aut terminus. Illic sa-⁵⁹² piens ignis membra urit et reficit, carpit et nutrit. Sicut ignes⁵⁹⁴ fulminum corpora tangunt nec absumunt, sicut ignes Aetnaei⁵⁹⁶ montis et Vesuvi montis et ardentium ubique terrarum flagrant nec erogantur: ita poenale illud incendium non damnis ardentium pascitur, sed inexesa corporum laceratione nutritur. Eos autem merito torqueri, qui Deum nesciunt, ut impios, ut iniustos, nisi profanus nemo deliberat, cum parentem omnium et omnium dominum non minoris sceleris sit ignorare quam laedere. Et quamquam imperitia Dei sufficiat ad poenam,²⁹ ita ut notitia prosit ad veniam, tamen si vobiscum christiani comparemur, quamvis in nonnullis disciplina nostra minor est, multo tamen vobis meliores deprehendemur. Vos enim adulteria prohibetis et facitis, nos uxoribus nostris solummodo viri nascimur; vos scelera admissa punitis, apud nos et cogi-²⁹⁰ tare peccare est; vos conscios timetis, nos etiam conscientiam solam, sine qua esse non possumus; denique de vestro numero carcer exaestuatur, christianus ibi nullus nisi aut reus suae religionis aut profugus.

¹ In CV legitur *sepulcro*.

272. W 60; CV 2, 49; ML 3, 347.

273. W 61; CV 2, 50; ML 3, 348.

TERTULLIANUS, ca 160—222/3.

Apologeticus, 197.

- 28 7. Cum odio sui coepit veritas, simul atque apparuit, inimica 274
 29 est. Tot hostes eius, quot extranei, et quidem proprie ex
 aemulatione Iudaei, ex concussione milites, ex natura ipsi etiam
 domestici nostri. Cotidie obsidemur, cotidie prodimur, in ipsis
 etiam plurimum coetibus et congregationibus nostris opprimi-
 mur. Quis umquam taliter vagienti infanti supervenit? Quis
 cruenta, ut invenerat, Cyclopum et Sirenum ora iudici re-
 seravit? Quis vel in uxoribus aliqua immunda vestigia de-
 prehendit? Quis talia facinora, cum invenisset, celavit aut
 vendidit, ipsos trahens homines? Si semper latemus, quando
 proditum est quod admittimus? Immo a quibus prodi potuit?
 457 Ab ipsis enim reis non utique, cum vel ex forma omnium
 mysteriorum silentii fides debeatur. Samothracia et Eleusinia
 reticentur; quanto magis talia, quae prodita interim etiam
 humanam animadversionem provocabunt, dum divinitus ser-
 vatur? Si ergo non ipsi proditores sui, sequitur ut extranei.
 Et unde extraneis notitia, cum semper etiam piaee initiationes
 arceant profanos et ab arbitris caveant, nisi si impii minus
 metuunt?
- 103 17. Quod colimus, Deus unus est; qui totam molem istam 275
 189 cum omni instrumento elementorum, corporum, spirituum,
 verbo quo iussit, ratione qua disposuit, virtute qua potuit,
 194 de nihilo expressit, in ornamentum maiestatis suae: unde et
 86 Graeci nomen mundo κόσμον accommodaverunt... Et haec
 est summa delicti nolentium recognoscere, quem ignorare
 2 non possunt. Vultis ex operibus ipsius tot ac talibus, quibus
 continemur, quibus sustinemur, quibus oblectamur, etiam quibus
 exterremur, vultis ex animae ipsius testimonio comprobemus?
 Quae, licet carcere corporis pressa, licet institutionibus pravis
 circumscripta, licet libidinibus et concupiscentiis evigorata,
 licet falsis diis exancillata, cum tamen resipiscit, ut ex crapula,
 ut ex somno, ut ex aliqua valetudine, et sanitatem suam
 patitur, Deum nominat, hoc solo nomine, quia proprie verus
 sic unus: ‚Deus magnus, Deus bonus‘, et ‚Quod Deus dederit‘,
 omnium vox est. Iudicem quoque contestatur illum, ‚Deus
 videt‘, et ‚Deo commendo‘, et ‚Deus mihi reddet‘. O testi-
 monium animae naturaliter christianae! Denique pronuntians
 haec, non ad Capitolium, sed ad caelum respicit. Novit enim
 sedem Dei vivi; ab illo, et inde descendit.
- 30 18. Haec [dogmata christiana] et nos risimus aliquando. De 276
 vestris sumus. Fiunt, non nascuntur christiani.

274. Ra (= Rauschen) 30; ML 1, 307.

275. Ra 58; ML 1, 375.

276. Ra 60; ML 1, 378.

- 277 21. Eadem semper omnes ingerebant fore, uti sub extimis³⁷³
 curriculis saeculi ex omni iam gente et populo et loco cultores³⁷⁴
 sibi adlegeret Deus multo fideliores, in quos gratiam trans-
 ferret, pleniorum quidem ob disciplinae auctioris capacitatem.
 Venit igitur qui ad reformandam et illuminandam eam ven-
 turus a Deo praenuntiabatur, Christus ille Filius Dei. Huius
 igitur gratiae disciplinaeque arbiter et magister, illuminator
 atque deductor generis humani, Filius Dei annuntiabatur, non
 quidem ita genitus ut erubescat in filii nomine aut de patris
 semine. . . . Dei Filius nullam de impudicitia habet matrem;⁴³⁰
 etiam quam videtur habere, non nupserat. Sed prius sub-
 stantiam edisseram et ita nativitatis qualitas intellegetur. Iam¹⁸¹
 ediximus Deum universitatem hanc mundi Verbo et Ratione et
 Virtute molitum. . . . Et nos autem Sermonem atque Rationem¹⁶²
 itemque Virtutem, per quae omnia molitum Deum ediximus,
 propriam substantiam spiritum inscribimus, cui et Sermo insit
 pronuntianti et Ratio adsit disponenti, et Virtus praesit per-
 ficienti. Hunc ex Deo prolatum didicimus, et prolatione¹⁶³
 generatum, et idcirco Filium Dei et Deum dictum ex unitate¹⁵⁸
 substantiae. Nam et Deus spiritus. Et cum radius ex sole
 porrigitur, portio ex summa; sed sol erit in radio, quia solis
 est radius, nec separatur substantia, sed extenditur. Ita de
 Spiritu Spiritus, et de Deo Deus, ut lumen de lumine accen-
 sum. Manet integra et indefecta materiae matrix, etsi plures
 inde traduces qualitatis mutueris. Ita et quod de Deo pro-
 fectum est Deus est et Dei Filius, et unus ambo. Ita de
 Spiritu Spiritus et de Deo Deus: modulo alterum numerum,
 gradu, non statu fecit, et a matrice non recessit, sed excessit.
 Iste igitur Dei radius, ut retro semper praedicabatur, delapsus³⁷⁷
 in virginem quamdam et in utero eius caro figuratus, nascitur³⁸⁴
 homo Deo mixtus. Caro spiritu structa nutritur, adolescit,³⁹⁰
 affatur, docet, operatur, et Christus est.
- 278 22. Operatio eorum [daemonum] est hominis eversio: sic²¹⁰
 malitia spiritualis a primordio auspicata est in hominis exitium.
 Itaque corporibus quidem et valetudines infligunt, et aliquos
 casus acerbos, animae vero repentinos et extraordinarios per
 vim excessus. Suppetit illis ad utramque substantiam hominis²⁰⁰
 adeundam mira subtilitas et tenuitas sua. . . . Omnis spiritus
 ales est. Hoc angeli et daemones. Igitur momento ubique
 sunt: totus orbis illis locus unus est; quid ubi geratur, tam
 facile sciunt, quam annuntiant. Velocitas divinitas creditur,
 quia substantia ignoratur.
- 279 37. Hesterni sumus et orbem iam et vestra omnia im-²⁸
 plevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra

277. Ra 68; ML 1, 394.

278. Ra 76; ML 1, 405.

279. Ra 107; ML 1, 462.

- ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum: sola vobis reliquimus templa. Possumus dinumerare exercitus vestros: 31 unius provinciae plures erunt¹. Cui bello non idonei, non prompti fuissetus, etiam impares copiis, qui tam libenter trucidamur, si non apud istam disciplinam magis occidi liceret, quam occidere? Potuimus et inermes, nec rebelles, sed tantummodo discordes, solius divortii invidia adversus vos dimicasse. Si enim tanta vis hominum in aliquem orbis remoti sinum abrupissemus a vobis, suffudisset utique dominationem vestram tot qualiumcumque civium amissio, immo etiam et ipsa destitutione punisset. Procul dubio expavissetis ad solitudinem vestram, ad silentium rerum et stuporem quemdam quasi mortui orbis; quaesissetis quibus imperaretis. Plures hostes quam cives vobis remansissent.
- 29 38. Nihil est nobis dictu, visu, auditu, cum insania circi, 280 cum impudicitia theatri, cum atrocitate arenae, cum xysti vanitate.
- 29 39. Eiusmodi vel maxime dilectionis operatio notam nobis 281 inurit penes quosdam. Vide, inquiunt, ut invicem se diligant: ipsi enim invicem oderunt; et ut pro alterutro mori sint parati: ipsi enim ad occidendum alterutrum paratiores.
- 28 40. [Existimant] omnis publicae cladis, omnis popularis in- 282 commodi Christianos esse in causa. Si Tiberis ascendit in moenia, si Nilus non ascendit in arva, si caelum stetit, si terra movit, si fames, si lues, statim, Christianos ad leonem¹ adclamatur.
- 29 44. De vestris semper aestuat carcer, de vestris semper 283 metalla suspirant, de vestris semper bestiae saginantur, de vestris semper munerarii noxiorum greges pascunt. Nemo illic Christianus, nisi hoc tantum, aut si et aliud, iam non Christianus.
- 594 48. Restituetur omne humanum genus, ad expungendum 284 609 quod in isto aevo boni seu mali meruit, et exinde pendendum in immensam aeternitatis perpetuitatem. Ideoque nec mors iam, nec rursus ac rursus resurrectio, sed erimus idem qui nunc, nec alii post: Dei quidem cultores apud Deum semper, superinduti substantia propria aeternitatis; profani vero et qui 592 non integre ad Deum, in poena aequae iugis ignis, habentes ex ipsa natura eius, divinam scilicet subministrationem incorruptibilitatis. Noverunt et philosophi diversitatem arcani et publici ignis. Ita longe alius est qui usui humano, alius qui iudicio Dei apparet, sive de caelo fulmina stringens, sive

¹ Hanc sententiam omittit Rauschen cum pluribus mss.

280. Ra 109; ML 1, 466.

281. Ra 111; ML 1, 471.

282. Ra 115; ML 1, 479.

283. Ra 123; ML 1, 497.

284. Ra 136; ML 1, 527.

de terra per vertices montium eructans; non enim absumit quod exurit, sed, dum erogat, reparat. Adeo manent montes semper ardentes, et qui de caelo tangitur, salvus est, ut nullo iam igni decinerescat. Et hoc erit testimonium ignis aeterni, hoc exemplum iugis iudicii poenam nutrientis. Montes uruntur et durant: quid nocentes et Dei hostes?

- 285 50. Cruciate, torquete, dammate, atterite nos: probatio est²⁹ enim innocentiae nostrae iniquitas vestra. Ideo nos haec pati³¹ Deus patitur. Nam et proxime, ad lenonem damnando Christianam potius quam ad leonem, confessi estis labem pudicitiae apud nos atrociorum omni poena et omni morte reputari. Nec quidquam tamen proficit exquisitior quaeque crudelitas vestra: illecebra est magis sectae. Plures efficimur, quoties metimur a vobis: semen est sanguis Christianorum.

De testimonio animae, 197/200.

- 286 3. Satanam in omni vexatione et aspernatione et detestatione pronuntias, quem nos dicimus malitiae angelum, totius erroris artificem, totius saeculi interpolatorem, per quem homo a primordio circumventus, ut praeceptum Dei excederet, et³⁰² propterea in mortem datus exinde totum genus de suo semine infectum suae etiam damnationis traducem fecit.

De spectaculis, ca 200.

- 287 2. Nemo negat, quia nemo ignorat, quod ultro natura⁸⁶ suggerit, Deum esse universitatis conditorem, eamque universitatem tam bonam quam homini mancipatam.

De praescriptione haereticorum, ca 200.

- 288 7. Nobis curiositate opus non est, post Christum Iesum,⁸² nec inquisitione, post evangelium. Cum credimus, nihil desideramus ultra credere. Hoc enim prius credimus, non esse quod ultra credere debeamus.
- 289 9. In primis hoc propono: unum utique et certum aliquid²⁶⁴ institutum esse a Christo, quod credere omnimodo debeant nationes, et idcirco quaerere, ut possint, cum invenerint, credere. Unius porro et certi instituti infinita inquisitio non⁸² potest esse, quaerendum est donec invenias, et credendum

285. Ra 141; ML 1, 534.

286. CV 20 (ed. A. Reifferscheid et G. Wissowa, 1890), 138; ML 1, 613.

287. CV 20, 2; ML 1, 631.

288. ML 2, 20; Pr (= Preuschen) 7. Ediderunt etiam critice *G. Rauschen*, *Florilegium patristicum*, fasc. 4, Bonnae 1906; *P. de Labriolle*, *Texte latin*, trad. française, Paris 1907.

289. ML 2, 23; Pr 8.

ubi inveneris; et nihil amplius, nisi custodiendum quod credidisti; dum hoc insuper credas, aliud non esse credendum, ideoque nec requirendum, cum id inveneris et credideris, quod ab eo institutum est, qui non aliud tibi mandat inquirendum quam quod instituit. De hoc quidem si quis dubitat, constabit penes nos esse id quod a Christo institutum est.

13. Regula est autem fidei, ut iam hinc quid defendamus 290
 103 profiteamur, illa scilicet qua creditur, unum omnino Deum
 189 esse, nec alium praeter mundi conditorem; qui universa de
 181 nihilo produxerit, per Verbum suum primo omnium emissum;
 147 id Verbum, Filium eius appellatum, in nomine Dei varie visum
 377 a patriarchis, in prophetis semper auditum, postremo delatum
 373 ex Spiritu Patris Dei et virtute in virginem Mariam, carnem
 375 factum in utero eius, et ex ea natum egisse Iesum Christum;
 23 exinde praedicasse novam legem, et novam promissionem
 regni caelorum; virtutes fecisse; fixum cruci, tertia die re-
 surrexisse; in caelos ereptum sedisse ad dexteram Patris;
 185 misisse vicariam vim Spiritus Sancti, qui credentes agat; ven-
 428 turum cum claritate ad sumendos sanctos in vitae aeternae
 594 et promissorum caelestium fructum, et ad profanos adiudi-
 599 candos igni perpetuo, facta utriusque partis resurrectione cum
 carnis restitutione.

19. Ubi apparuerit esse veritatem et disciplinae et fidei 291
 79 christianae, illic erit veritas scripturarum et expositionum et
 omnium traditionum christianarum.

20. Apostoli . . . dehinc in orbem profecti, eamdem doc- 292
 50 trinam eiusdem fidei nationibus promulgaverunt, et proinde
 52 ecclesias apud unamquamque civitatem condiderunt, a quibus
 traducem fidei et semina doctrinae ceterae exinde ecclesiae
 mutuatae sunt, et cotidie mutantur ut ecclesiae fiant; ac per
 hoc et ipsae apostolicae deputantur, ut soboles apostolicarum
 ecclesiarum. Omne genus ad originem suam censeatur ne-
 cesse est. Itaque tot ac tantae ecclesiae, una est illa ab
 apostolis prima, ex qua omnes. Sic omnes prima, et apo-
 stolicae, dum una omnes probant unitatem; dum est illis
 communicatio pacis, et appellatio fraternitatis, et contesseratio
 hospitalitatis: quae iura non alia ratio regit quam eiusdem
 sacramenti una traditio.

21. Hinc igitur dirigimus praescriptionem: si Dominus 293
 52 Iesus Christus apostolos misit ad praedicandum, alios non
 80 esse recipiendos praedicatores, quam Christus instituit; quia
nec alius Patrem novit nisi Filius, et cui Filius revelavit [Mt
 11, 27], nec aliis videtur revelasse Filius, quam apostolis quos
 82 misit ad praedicandum, utique quod illis revelavit. Quid autem

290. ML 2, 26; Pr 11.
 292. ML 2, 32; Pr 15.

291. ML 2, 31; Pr 14.
 293. ML 2, 33; Pr 15.

praedicaverint, id est, quid illis Christus revelaverit, et hic praescribam non aliter probari debere nisi per easdem ecclesias, quas ipsi apostoli condiderunt, ipsi iis praedicando, tam viva, quod aiunt, voce, quam per epistulas postea. Si haec ita sunt, constat proinde omnem doctrinam, quae cum illis ecclesiis apostolicis, matricibus et originalibus fidei, conspiret, veritati deputandam, sine dubio tenentem quod ecclesiae ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a Deo accepit; reliquam vero omnem doctrinam de mendacio praeiudicandam, quae sapiat contra veritatem ecclesiarum et apostolorum, et Christi et Dei. Superest ergo uti demonstramus, an haec nostra doctrina, cuius regulam supra edidimus, de apostolorum traditione censeatur, et hoc ipso, an ceterae de mendacio veniant. Communicamus cum ecclesiis apostolicis, quod nulli doctrina diversa: hoc est testimonium veritatis.

294 23. Si reprehensus est Petrus, quod, cum convixisset eth-⁶³
nicis, postea se a convictu eorum separabat personarum re-
spectu, utique conversationis fuit vitium, non praedicationis.

295 28. Age nunc, omnes [ecclesiae] erraverint; deceptus sit ⁷⁸
apostolus de testimonio reddendo quibusdam; nullam respexerit ⁶²
Spiritus Sanctus, uti eam in veritatem deduceret, ad hoc missus
a Christo, ad hoc postulatus de Patre, ut esset doctor veritatis;
neglexerit officium Dei villicus, Christi vicarius, sinens ecclesias
aliter interim intellegere, aliter credere, quam ipse per apo-
stolos praedicabat: ecquid verisimile est, ut tot ac tantae in
unam fidem erraverint?

296 32. Ceterum, si quae audent interserere se aetati apo-⁵²
stolicae, ut ideo videantur ab apostolis traditae, quia sub ⁸⁰
apostolis fuerunt, possumus dicere: Edant ergo origines eccle-
siarum suarum; evolvant ordinem episcoporum suorum, ita ⁶⁰
per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus
aliquem ex apostolis, vel apostolicis viris, qui tamen cum
apostolis perseveraverit, habuerit auctorem et antecessorem.
Hoc enim modo ecclesiae apostolicae census suos deferunt:
sicut Smyrnaeorum ecclesia Polycarpum ab Ioanne collocatum
refert; sicut Romanorum Clementem a Petro ordinatum edit; ⁵⁶
proinde utique et ceterae exhibent quos ab apostolis in epi-
scopatum constitutos apostolici seminis traduces habeant. Con-
fingant tale aliquid haeretici. Quid enim illis post blasphemiam
illicitum est? Sed etsi confinxerint, nihil promovebunt. Ipsa ⁵⁰
enim doctrina eorum cum apostolica comparata ex diversitate
et contrarietate sua pronuntiabit, neque apostoli alicuius
auctoris esse, neque apostolici; quia, sicut apostoli non diversa
inter se docuissent, ita et apostolici non contraria apostolis

294. ML 2, 36; Pr 18.

295. ML 2, 40; Pr 22.

296. ML 2, 44; Pr 24.

edidissent, nisi illi qui ab apostolis didicerunt aliter praedicaverunt. Ad hanc itaque formam probabuntur ab illis ecclesiis, quae licet nullum ex apostolis vel apostolicis auctorem suum proferant, ut multo posteriores, quae denique condie instituuntur; tamen in eadem fide conspirantes non minus apostolicae deputantur, pro consanguinitate doctrinae. Ita omnes haereses, ad utramque formam nostris ecclesiis provocatae, probent se quaquam putant apostolicas. Sed adeo nec sunt, nec probare possunt quod non sunt, nec recipiuntur in pacem et communicationem ab ecclesiis quoquo modo apostolicis, scilicet ob diversitatem sacramenti nullo modo apostolicae.

52 36. Percurre ecclesias apostolicas, apud quas ipsae adhuc 297
cathedrae apostolorum suis locis praesident; apud quas ipsae
authenticae litterae eorum recitantur, sonantes vocem et re-
praesentantes faciem uniuscuiusque. Proxima est tibi Achaia?
Habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes
Philippos, habes Thessalonicenses. Si potes in Asiam tendere,
55 habes Ephesum. Si autem Italiae adiaces, habes Romam,
unde nobis quoque auctoritas praesto est. Ita quam felix
ecclesia, cui totam doctrinam apostoli cum sanguine suo pro-
fuderunt; ubi Petrus passioni dominicae adaequatur; ubi
Paulus Ioannis exitu coronatur; ubi apostolus Ioannes postea-
quam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam
relegatur!

80 37. Si haec ita se habent, ut veritas nobis adiudicetur, 298
52 quicumque in ea regula incedimus, quam ecclesia ab apostolis,
apostoli a Christo, Christus a Deo tradidit, constat ratio pro-
45 positi nostri, definientis non esse admittendos haereticos ad
ineundam de scripturis provocationem, quos sine scripturis
probamus ad scripturas non pertinere. Si enim haeretici sunt,
262 christiani esse non possunt, non a Christo habendo quod de
sua electione sectati haereticorum nomine admittunt. Ita non
christiani, nullum ius capiunt christianarum litterarum. Ad
quos merito dicendum est: Qui estis? quando et unde venistis?
quid in meo agitis, non mei? quo denique, Marcion, iure
silvam meam caedis? qua licentia, Valentine, fontes meos
transvertis? qua potestate, Apelles, limites meos commoves?
quid hic ceteri ad voluntatem vestram seminatis et pascitis?
Mea est possessio; olim possideo; habeo origines firmas, ab
ipsis auctoribus, quorum fuit res. Ego sum heres apostolorum.
Sicut caverunt testamento suo, sicut fidei commiserunt, sicut
adiuraverunt, ita teneo. Vos certe exheredaverunt semper et
abdicaerunt ut extraneos, ut inimicos.

- 299 40. Sequetur, a quo intellectus intervertatur eorum, quae⁴⁵⁵
ad haereses faciant? A diabolo scilicet, cuius sunt partes
intervertendi veritatem, qui ipsas quoque res sacramentorum
divinorum idolorum mysteriis aemulatur. Tinguat et ipse⁴⁵⁹
quosdam, utique credentes et fideles suos; expositionem de-
lictorum de lavacro repromittit; et si adhuc memini, Mithra⁴⁷⁸
signat illic in frontibus milites suos; celebrat et panis obla-
tionem, et imaginem resurrectionis inducit et sub gladio
redimit coronam. Quid? quod et summum pontificem unius⁵⁶⁶
nuptiis statuit, habet et virgines, habet et continentes.
- 300 41. Ipsae mulieres haereticae quam procaces, quae audeant⁵⁶⁰
docere, contendere, exorcismos agere, curationes repromittere,
forsitan et tingueret! Ordinationes eorum temerariae, leves,
inconstantes: nunc neophytos collocant, nunc saeculo ob-
strictos, nunc apostatas nostros, ut gloria eos obligent, quia
veritate non possunt. Nusquam facilius proficitur quam in
castris rebellium, ubi ipsum esse illic promereri est. Itaque
alius hodie episcopus, cras alius; hodie diaconus, qui cras⁵⁵⁹
lector; hodie presbyter, qui cras laicus; nam et laicis sacer-⁵⁵⁴
dotalia munera iniungunt.

De oratione, 200/6.

- 301 19. Similiter et de stationum diebus non putant plerique⁵⁰⁴
sacrificiorum orationibus interveniendum, quod statio solvenda
sit accepto corpore Domini. Ergo devotum Deo obsequium
eucharistia resolvit an magis Deo obligat? Nonne sollemnior
erit statio tua, si et ad aram Deo steteris? Accepto corpore⁴⁹⁸
Domini et reservato utrumque salvum est, et participatio
sacrificii et executio officii.

De baptismo, 200/6.

- 302 1. Felix sacramentum aquae nostrae, quia ablutis delictis⁴⁵⁹
pristinae caecitatis in vitam aeternam liberamur! . . . Nos⁴⁶¹
pisciculi secundum ἰχθὺν nostrum Iesum Christum in aqua⁴⁷⁵
nascimur, nec aliter quam in aqua permanendo salvi sumus.
- 303 4. Omnes aquae de pristina originis praerogativa sacra-⁴³⁸
mentum sanctificationis consequuntur invocato Deo. Supervenit⁴⁴⁷
enim statim Spiritus de caelis et aquis superest sanctificans
eas de semetipso, et ita sanctificatae vim sanctificandi com-
bibunt. Quamquam ad simplicem actum competat similitudo,⁴³⁷
ut, quoniam vice sordium delictis inquinamur, aquis abluamur.

299. ML 2, 54; Pr 31.

300. ML 2, 56; Pr 32.

301. CV 20 (ed. A. Reifferscheid et G. Wissowa, 1890), 192; ML 1, 1181.

302. CV 20, 201; ML 1, 1197. Rursus critice edidit *J. M. Lupton* in
«Cambridge Patristic Texts» 1908.

303. CV 20, 204; ML 1, 1204.

- 463 7. Exinde egressi de lavacro perungimur benedicta unctione 304
 476 de pristina disciplina, qua ungi oleo de cornu in sacerdote
 478 solebant; ex quo Aaron a Moyse unctus est, unde Christus
 dicitur a chrismate, quod est unctio, quae Domino nomen
 accommodavit, facta spiritalis, quia Spiritu unctus est a Deo
 Patre, sicut in Actis: *Collecti sunt enim vere in ista civitate*
adversus sanctum Filium tuum quem unxisti [Act 4, 27]. Sic et
 475 in nobis carnaliter currit unctio, sed spiritaliter proficit; quo-
 modo et ipsius baptismi carnalis actus quod in aqua mergimur,
 spiritalis effectus quod delictis liberamur.
- 439 8. Dehinc manus imponitur per benedictionem, advocans
 et invitans Spiritum Sanctum.
- 460 10. In Actis apostolorum invenimus, quoniam, qui Ioannis 305
 baptismum habebant, non acceperant Spiritum Sanctum, quem
 ne auditu quidem noverant: ergo non erat caeleste, quod
 caelestia non exhibebat.
- 470 12. Praescribitur nemini sine baptismo competere salutem, 306
 ex illa maxime pronuntiatione Domini, qui ait: *Nisi natus ex*
aqua quis erit, non habet vitam [Io 3, 5].
- 441 13. Lex tinguendi imposita est et forma praescripta: *Ite*, 307
 462 inquit, *docete nationes, tingentes eas in nomen Patris et Filii*
 465 *et Spiritus Sancti* [Mt 28, 29].
- 450 15. Unus omnino baptismus est nobis, tam ex Domini 308
 469 evangelio quam ex apostoli litteris, quoniam unus Deus et
 unum baptisma et una ecclesia in caelis. Sed circa haereticos
 sane quid custodiendum sit, digne quis retractet. Ad nos
 45 enim editum est. Haeretici autem nullum habent consortium
 nostrae disciplinae, quos extraneos utique testatur ipsa ademptio
 communicationis. Non debeo in illis cognoscere quod mihi
 est praeceptum, quia non idem Deus est nobis et illis, nec
 unus Christus, id est idem, ideoque nec baptismus unus, quia
 non idem; quem cum rite non habeant, sine dubio non habent,
 nec capit numerari quod non habetur; ita nec possunt ac-
 cipere, quia non habent. Sed de isto plenius iam nobis in
 446 Graeco digestum est. Semel ergo lavacrum inimus, semel
 delicta diluuntur, quia ea iterari non oportet.
- 472 16. Est quidem nobis etiam secundum lavacrum, unum 309
 et ipsum, sanguinis scilicet, de quo Dominus: *Habeo*, inquit,
baptismo tingui [Lc 12, 50], cum iam tinctus fuisset; venerat
 enim per aquam et sanguinem, sicut Ioannes scripsit, ut aqua
 tingeretur, sanguine glorificaretur, perinde nos faceret aqua
 vocatos, sanguine electos; hos duos baptismos de vulnere
 perfossi lateris emisit, quatenus qui in sanguinem eius crederent

304. CV 20, 206; ML 1, 1206.

306. CV 20, 210; ML 1, 1213.

308. CV 20, 213; ML 1, 1216.

305. CV 20, 209; ML 1, 1211.

307. CV 20, 212; ML 1, 1215.

309. CV 20, 214; ML 1, 1217.

aqua lavarentur, qui aqua lavissent etiam sanguinem portarent; hic est baptismus qui lavacrum et non acceptum repraesentat et perditum reddit.

- 310 17. Superest ad concludendam materiolum de observatione⁴⁶⁷ quoque dandi et accipiendi baptismi commonefacere. Dandi quidem habet ius summus sacerdos, qui est episcopus; dehinc presbyteri et diaconi, non tamen sine episcopi auctoritate, propter ecclesiae honorem, quo salvo salva pax est; alioquin⁴⁶⁸ etiam laicis ius est; quod enim ex aequo accipitur, ex aequo dari potest; nisi episcopi iam aut presbyteri aut diaconi, vocantur discentes; Domini sermo non debet abscondi ab ullo: perinde et baptismus, aequae Dei census, ab omnibus exerceri potest. Sed quanto magis laicis disciplina verecundiae et modestiae incumbit, cum ea maioribus competant, ne sibi assumant dicatum episcopis officium! Episcopatus aemulatio schismatum mater est; omnia licere dixit sanctissimus apostolus, sed non omnia expedire [cf. 1 Cor 6, 12; 10, 23]. Sufficiat scilicet in necessitatibus ut utaris, sicubi aut loci aut temporis aut personae condicio compellit: tunc enim constantia succurrentis excipitur, cum urget circumstantia periclitantis, quoniam reus erit perditioni hominis, si supersederit praestare quod libere potuit.

- 310* 18. *Contra baptismum infantium et de patrinis, v. K 197.*

De paenitentia, 200/6.

- 311 2. Bonum factum Deum habet debitorem, sicuti et malum,³⁶⁶ quia iudex omnis remunerator est causae.
- 312 4. Omnibus ergo delictis, seu carne, seu spiritu, seu facto,⁵²² seu voluntate commissis, qui poenam per iudicium destinavit, idem et veniam per paenitentiam spondit, dicens ad populum: *Paenitere, et salvum faciam te* [Ez 18, 21]; et iterum: *Vivo, inquit Dominus, et paenitentiam malo quam mortem* [Ez 33, 11]. Ergo paenitentia vita est, cum praeponitur morti.⁵⁴⁷ Eam tu peccator, mei similis (immo me minor, ego enim praestantiam in delictis meam agnosco), ita invade, ita amplexare, ut naufragus alicuius tabulae fidem. Haec te peccatorum fluctibus mersum prolevabit, et in portum divinae clementiae protelabit.
- 313 6. Quam porro ineptum, quam paenitentiam non adimplere,⁵⁴⁸ et veniam delictorum sustinere, hoc est, pretium non exhibere, ad mercem manum emittere! Hoc enim pretio Dominus

310. CV 20, 214; ML 1, 1217.

311. Pr (= Preuschen) 3; ML 1, 1230. Critice edidit P. de Labriolle, Texte latin, trad. franç., Paris 1906.

312. Pr 5; ML 1, 1233.

313. Pr 8; ML 1, 1237.

veniam addicere instituit; hac paenitentiae compensatione redimendam proponit impunitatem.

446 7. Haec igitur venena eius [daemonis] providens Deus, clausa 314
547 licet ignoscentiae ianua et intinctionis sera obstructa, aliquid adhuc permisit patere. Collocavit in vestibulo paenitentiam
528 secundam, quae pulsantibus patefaciat; sed iam semel, quia iam secundo; sed amplius numquam, quia proxime frustra. Non enim et hoc semel satis est? Habes quod iam non merebaris: amisisti enim quod acceperas. . . . Verum non statim succidendus ac subruendus est animus desperatione, si secundae quis paenitentiae debitor fuerit; pigeat sane peccare rursus, sed rursus paenitere non pigeat; pigeat iterum periclitari, sed non iterum liberari. Neminem pudeat; iteratae valetudinis iteranda medicina est; gratus in Dominum exstiteris, si, quod tibi Dominus offert, non recusaveris; offendisti, sed reconciliari adhuc potes. Habes cui satisfacias, et quidem volentem.

525 9. Huius igitur paenitentiae secundae et unius, quanto in 315
528 arcto negotium est, tanto operosior probatio, ut non sola conscientia praeferatur, sed aliquo etiam actu administretur. Is actus, qui magis graeco vocabulo exprimitur et frequentatur, ἐξομολόγησις est, qua delictum Domino nostrum confitemur, non quidem ut ignaro, sed quatenus satisfactio confessione
530
531 disponitur, confessione paenitentia nascitur, paenitentia Deus
543 mitigatur. Itaque exomologesis prosternendi et humilificandi hominis disciplina est, conversationem iniungens misericordiae illicem; de ipso quoque habitu atque victu mandat, sacco et cineri incubare, corpus sordibus obscurare, animum maeroribus deicere, illa quae peccavit tristi tractatione mutare; ceterum pastum et potum pura nosse, non ventris scilicet, sed animae causa; plerumque vero ieiuniis preces alere, ingemiscere, lacrimari et mugire dies noctesque ad Dominum Deum tuum, presbyteris advolvi, et caris Dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes deprecationis suae iniungere. Haec omnia exomologesis, ut paenitentiam commendet, ut de periculi timore Dominum honoret, ut in peccatorem ipsa pronuntians pro Dei indignatione fungatur, et temporali afflictatione aeterna supplicia non dicam frustretur, sed expungat. Cum igitur provolvit hominem, magis relevat; cum squalidum facit, magis mundatum reddit; cum accusat, excusat; cum condemnat, absolvit. In quantum non peperceris tibi, in tantum tibi Deus, crede, parcet.

536 10. Plerosque tamen hoc opus, ut publicationem sui, aut 316 suffugere aut de die in diem differre praesumo, pudoris magis

314. Pr 12; ML 1, 1241.

315. Pr 13; ML 1, 1243.

316. Pr 14; ML 1, 1244.

memores quam salutis; velut illi, qui in partibus verecundioribus corporis contracta vexatione conscientiam medentium vitant et ita cum erubescencia sua pereunt. . . . Grande plane emolumentum verecundiae occultatio delicti pollicetur. Videlicet si quid humanae notitiae subduxerimus, proinde et Deum celabimus? Adeone existimatio hominum et Dei conscientia comparantur? An melius est damnatum latere quam palam absolvi?

- 317 12. Si de exomologesi retractas, gehennam in corde con-⁵⁹⁰
sidera, quam tibi exomologesis exstinguet, et poenae prius
magnitudinem imaginare, ut de remedii adeptione non dubites.
Quid illum thesaurum ignis aeterni aestimamus, cum fumariola⁵⁹²
quaedam eius tales flammaram ictus suscitent, ut proximae
urbes aut iam nullae exstent aut idem sibi de die sperent?
Dissiliunt superbissimi montes ignis intrinsecus fetu, et, quod⁵⁹⁴
nobis iudicii perpetuitatem probat, cum dissiliant, cum devo-
rentur, numquam tamen finiuntur. Quis haec supplicia interim
montium non iudicii minantis exemplaria deputabit? Quis
scintillas tales non magni alicuius et inaestimabilis foci missilia
quaedam et exercitoria iacula consentiet?

Ad uxorem, 200/6.

- 318 L. 2, c. 5. Non sciet maritus, quid secreto ante omnem⁴⁹¹
cibum gustes? Et si sciverit panem, non illum credit esse⁴⁹⁸
qui dicitur? Et haec ignorans quisque rationem simpliciter⁵⁰³
sustinebit, sine gemitu, sine suspitione panis an veneni?
- 319 2, 7. Si ergo ratum est apud Deum matrimonium huius-⁵⁷⁰
modi [fidelis cum infideli], cur non prospere cedat, ut et a
pressuris et angustiis et impedimentis et inquinamentis non
ita lacesatur, iam habens ex parte divinae gratiae patrocinium?
- 320 2, 9. Dubitandum et inquirendum et identidem deliberan-⁵⁷⁰
dum est, an idoneus sit in vectis dotalibus, cui Deus censum
suum credidit. Unde sufficiamus ad enarrandam felicitatem
eius matrimonii, quod ecclesia conciliat, et confirmat oblatio,
et obsignat benedictio, angeli renuntiant, Pater rato habet?

320* Adv. Iudaeos, 7: De universali propagatione christianismi, v. K 207.

Adversus Hermogenem, 200/6.

- 321 3. Dei nomen dicimus semper fuisse apud ipsum et in⁹⁷
ipso, Domini vero non semper. Diversa enim utriusque con-¹⁰¹
dicio. Scilicet Deus substantiae ipsius nomen, id est divinitatis,
Dominus vero non substantiae, sed potestatis. Substantia

317. Pr 16; ML 1, 1247.

318. ML 1, 1296; O (= Oehler) 1, 690.

319. ML 1, 1299; O 1, 693.

320. ML 1, 1302; O 1, 696.

321. CV 47 (ed. A. Kroymann, 1906), 128; ML 2, 199.

semper fuit cum suo nomine, quod est Deus; postea Domini, accedentis scilicet rei, mentio.

103 4. Quodsi Deus est, unicum sit necesse est, ut unius sit. 322
196

Aut quid erit unicum et singulare, nisi cui nihil adaequabitur? quid principale, nisi quod super omnia, nisi quod ante omnia et ex quo omnia? Haec Deus [solus] ¹ habendo, est, et solus habendo, unus est. Si et alius habuerit, tot iam erunt dii, quot habuerint quae Dei sunt. Ita Hermogenes duos deos infert, <dum> ¹ materiam parem Deo infert. [Deum autem unum esse oportet, quia quod summum sit Deus est; summum autem non erit nisi quod unicum fuerit; unicum autem esse non poterit cui aliquid adaequabitur; adaequabitur autem Deo materia, cum aeterna censetur.]

189 8. Putans itaque [Hermogenes] materiam Deo non com- 323
parasse, quam scilicet subiciat illi, atquin etiam praeponit

illam Deo et Deum potius subicit materiae, cum vult eum de materia cuncta fecisse. Si enim ex illa usus est ad opera mundi, iam et materia superior invenitur, quae illi copiam operandi subministravit, et Deus subiectus materiae videtur, cuius substantiae eguit. Nemo enim non eget eo, de cuius utitur; nemo non subicitur ei, de cuius eget ut possit uti; sic et nemo de alieno utendo non minor est eo, de cuius utitur, et nemo, qui praestat de suo uti, non in hoc superior est eo, cui praestat uti. Itaque materia ipsa quidem Deo non eguit, sed eguisse <se> Deo praestitit, divite et locuplete et liberali minori, opinor, et invalido et minus idoneo de nihilo facere
104 quae velit. Grande revera beneficium Deo contulit, *** ut haberet hodie per quem Deus cognosceretur et omnipotens vocaretur, nisi quod iam non omnipotens, si non et hoc potens, ex nihilo omnia proferre.

197 16. Nescio qua possit evadere sententia Hermogenes, qui 324

Deum, quoquo modo de materia malum condidit, sive voluntate, sive necessitate, sive ratione, non putet mali auctorem. Porro si mali auctor est ipse qui fecit, plane socia materia per substantiae suggestum, exclusa iam causa materiae introducendae. Nihilominus enim et per materiam Deus auctor mali ostenditur, si ideo materia praesumpta est, ne Deus mali
189 auctor videretur. Exclusa itaque materia, dum excluditur causa eius. Superest, uti Deum omnia ex nihilo fecisse constet. Videbimus an et mala, cum apparuerit quae mala, et an mala interim ea, quae putas. Dignius enim de suo arbitrio produxit, haec quoque producendo de nihilo, quam de praeiudicio alieno, si de materia produxisset. Libertas, non necessitas,

¹ Ita Kroymann.

322. CV 47, 131; ML 2, 201.

324. CV 47, 143; ML 2, 211.

323. CV 47, 134; ML 2, 204.

Deo competit. Malo, voluerit mala a semetipso condidisse quam non potuerit non condidisse.

325 17. Unici Dei status hanc regulam vindicat, non aliter¹⁰⁴ unici nisi quia solius, non aliter solius nisi quia nihil cum¹⁹⁶ illo. Sic et primus erit, quia omnia post illum: sic omnia¹⁸⁹ post illum, quia omnia ab illo: sic ab illo, quia ex nihilo, ut illi quoque scripturae ratio constet.

326 19. Ipsum principium, in quo Deus fecit caelum et terram,¹⁸⁸ aliquid volunt fuisse quasi substantivum et corpulentum, quod in materiam interpretari possit. Nos autem unicuique vocabulo proprietatem cum vindicamus, *** principium initium esse et competisse ita poni rebus incipientibus fieri. Nihil enim, quod fieri habet, sine initio esse, quod initium sit illi ipsum, dum incipit fieri. Ita principium sive initium inceptionis esse verbum, non alicuius substantiae nomen.

327 20. Auctoritatem scripturae mihi vindico, quod et Deum,¹⁸⁹ qui fecit, et ea, quae fecit, ostendens, unde fecerit non proinde testatur. Nam cum in omni operatione tria sint principalia, qui facit et quod fit et ex quo fit, tria nomina sunt edenda in legitima operis enarratione: persona factoris, species facti, forma materiae. Si materia non edetur, ubi et opera et operae operator eduntur, apparet ex nihilo eum operatum. Proinde enim ederetur ex quo, si ex aliquo fuisset operatus.

328 21. Dico enim, etsi non aperte scriptura pronuntiavit ex¹⁸⁹ nihilo facta omnia, sicut nec ex materia, non tantam fuisse necessitatem aperte significandi de nihilo facta omnia, quanta esset, si ex materia facta fuissent, quoniam, quod fit ex nihilo, eo ipso dum non ostenditur ex aliquo factum, manifestatur ex nihilo factum, et non periclitatur, ne ex aliquo factum existimetur, quando non demonstratur, ex quo sit factum. . . . Ita si ex nihilo Deus cuncta fecit, potuit scriptura non adiecisse illum ex nihilo fecisse. Ex materia eum fecisse omni modo debuit edixisse, <si sci>licet ex materia fecisset; quia illud in totum habebat intellegi, et si non significaretur, at istud in dubio, nisi significaretur.

De virginibus velandis, ca 206.

328* 1. *Regula fidei*, v. K 189.

329 2. Eas ego ecclesias proposui, quas et ipsi apostoli vel⁵² apostolici viri condiderunt, et puto ante quosdam. Habent⁸⁰ igitur et illae eandem consuetudinis auctoritatem, tempora et antecessores opponunt magis quam posteræ istae. Quod ob-

325. CV 47, 144; ML 2, 212.

327. CV 47, 148; ML 2, 215.

329. ML 2, 890; O (= Oehler) 1, 885.

326. CV 47, 146; ML 2, 214.

328. CV 47, 149; ML 2, 216.

servabimus, quid deligemus? Non possumus respuere consuetudinem, quam damnare non possumus, utpote non extraneam, quia non extraneorum, cum quibus scilicet communicamus ius pacis et nomen fraternitatis. Una nobis et illis fides, unus
 459 Deus, idem Christus, eadem spes, eadem lavacri sacramenta. Semel dixerim, una ecclesia sumus.
 430 6. *Misit*, inquit [apostolus], *Deus Filium suum factum ex* 330
muliere [Gal 4, 4]; quam utique virginem constat fuisse, licet Hebion resistat. Agnosco et angelum Gabrielem ad virginem missum; sed cum benedicit illam, inter mulieres, non inter virgines deputat: *Benedicta tu inter mulieres* [Lc 1, 28]. Sciebat
 432 et angelus mulierem etiam virginem dici. . . Hic certe nihil prophetice dictum videri potest, ut futuram mulierem, id est nuptam, apostolus nominarit dicendo: *factum ex muliere*. Non enim poterat posteriorem mulierem nominare, de qua Christus nasci non habebat, id est virum passam, sed illa quae erat praesens, quae erat virgo, et mulier vocabatur per vocabuli huius proprietatem, secundum primordii formam, virgini et ita universo mulierum generi defensam.

Adversus Marcionem, 207/8¹.

103 L. 1, n. 3. Deus, si non unus est, non est, quia dignius 331
 credimus non esse quodcumque non ita fuerit, ut esse debeat. Deum autem ut scias unum esse debere, quaere quid sit
 110 Deus, et non aliter invenies. Quantum humana condicio de Deo definire potest, id definitio, quod et omnium conscientia
 102 agnoscet: Deum summum esse magnum in aeternitate constitutum, [innatum, infectum, sine initio, sine fine].
 87 1, 10. A primordio rerum conditor harum cum ipsis pariter 332
 compertus est, ipsis ad hoc prolatis, ut Deus cognosceretur. . .
 91 Animae enim a primordio conscientia Dei dos est; eadem nec alia et in Aegyptiis et in Syris et in Ponticis.
 455 1, 14. Sed ille quidem [Christus] usque nunc nec aquam 333
 462 reprobavit creatoris, qua suos abluit, nec oleum, quo suos
 476 ungit, nec mellis et lactis societatem, qua suos infantat, nec
 485 panem, quo ipsum corpus suum repraesentat, etiam in sacramentis propriis egens mendicitatibus creatoris.
 86 1, 18. Nos definimus Deum primo natura cognoscendum, 334
 93 dehinc doctrina recognoscendum, natura ex operibus, doctrina ex praedicationibus. Sed cui nulla natura est, naturalia instrumenta non suppetunt. Ergo vel praedicationibus revelationem sui debuerat operari, maxime adversus eum revelandus,

¹ Liber 5 scriptus est ca 211.

330. ML 2, 897; O 1, 891.

331. CV 47 (ed. A. Kroymann, 1906), 293; ML 2, 249.

332. CV 47, 302; ML 2, 257.

333. CV 47, 308; ML 2, 262.

334. CV 47, 313; ML 2, 266.

qui et condicionis et praedicationis operibus tot ac tantis vix tamen hominem fide impleverat.

335 2, 5. Liberum et sui arbitrii et suae potestatis invenio 221 hominem a Deo institutum, nullam magis imaginem et similitudinem Dei in illo animadvertens quam eiusmodi status formam. . . . Hunc statum eius confirmavit etiam ipsa lex 294 tunc a Deo posita. Non enim poneretur lex ei, qui non haberet obsequium debitum legi in sua potestate, nec rursus comminatio mortis transgressioni adscriberetur, si non et contemptus legis in arbitrii libertatem homini deputaretur.

336 3, 8. Christus eius [Marcionis], ne mentiretur, ne falleret 376 et hoc modo creatoris forsitan deputaretur, non erat quod videbatur et quod erat mentiebatur: caro nec caro, homo nec homo. Proinde Deus, opinor, nec Deus. Cur enim non 374 etiam Dei phantasma portaverit? An credam ei de interiore substantia, qui sit de exteriori frustratus? Quomodo verax habebitur in occulto, tam fallax repertus in aperto? . . . Sic nec passiones Christi eius fidem merebuntur; nihil enim passus 400 est, qui non vere est passus; vere autem pati phantasma non potuit. Eversum est igitur totum Dei opus.

337 3, 19. Hoc lignum [crucis] et Hieremias tibi insinuat, <de> 487 dicturis praedicans Iudaeis: *Venite, iniciamus lignum in panem eius* [Ier 11, 19], utique in corpus. Sic enim Dominus in evangelio quoque vestro revelavit, panem corpus suum appellans, ut et hinc iam eum intellegas corporis sui figuram pani dedisse, cuius retro corpus in panem prophetae figuravit, ipso Domino hoc sacramentum postea interpretaturo.

338 3, 24. Confitemur in terra nobis regnum promissum, sed 604 ante caelum, sed alio statu, utpote post resurrectionem in mille annos in civitate divini operis Hierusalem caelo delatum, quam et apostolus matrem nostram sursum designat. Et politeuma nostrum, id est municipatum, in caelis esse pronuntians, alicui utique caelesti civitati eum deputat. Hanc et Ezechiel novit [cf. Ez 48, 30—35] et apostolus Ioannes vidit [cf. Apc 21, 2] et qui apud fidem nostram est novae prophetiae sermo testatur, ut etiam effigiem civitatis ante repraesentationem eius conspectui futuram in signum praedicarit. Denique proxime expunctum est orientali expeditione. Constat enim ethnicis quoque testibus in Iudaea per dies quadraginta matutinis momentis civitatem de caelo pependisse, omni moeniorum habitu evanescente de profectu diei, et alias de proximo nullam. Hanc dicimus excipiendis <de> resurrectione sanctis et refovendis omnium bonorum, utique spiritualium, copia in compensationem eorum, quae in saeculo vel despeximus vel

335. CV 47, 340; ML 2, 290.

337. CV 47, 408; ML 2, 348.

336. CV 47, 389; ML 2, 331.

338. CV 47, 419; ML 2, 355.

amisimus, a Deo prospectam, siquidem et iustum et Deo dignum illic quoque exsultare famulos eius, ubi sunt et afflicti in nomine ipsius. Haec ratio regni <sub>caelestis. Post cuius mille annos, intra quam aetatem concluditur sanctorum resurrectione pro meritis maturius vel tardius resurgentium, tunc, et mundi destructione et iudicii conflagratione commissa, demutati in atomo in angelicam substantiam, scilicet per illud incorruptelae superindumentum, transferemur in caeleste regnum, de quo nunc sic [ideo] retractatur, quasi non praedicato apud creatorem ac per hoc alterius Dei Christum probante, a quo primo et solo sit revelatum.

¹⁴ 4, 2. Transeo nunc ad evangelii, sane non iudaici sed ³³⁹
²² pontici, interim adulterati, demonstrationem, praestructuram, ordinem quem aggredimur. Constituimus imprimis evangelicum instrumentum apostolos auctores habere, quibus hoc munus
²⁰ evangelii promulgandi ab ipso Domino sit impositum. . . .
¹⁷ Denique nobis fidem ex apostolis Ioannes et Matthaeus in-
¹⁹ sinuant, ex apostolicis Lucas et Marcus instaurant.
¹⁸

²² 4, 4. Ego meum [evangelium] dico verum, Marcion suum; ³⁴⁰
 ego Marcionis affirmo adulteratum, Marcion meum. Quis inter nos determinabit nisi temporis ratio, ei praescribens auctoritatem, quod antiquius reperietur, et ei praeiudicans vitationem, quod posterius revincetur? . . . Itaque dum emendat, utrumque confirmat: et nostrum antierius, id emendans quod invenit, et id posterius quod de nostri emendatione constituens suum et novum fecit.

⁸⁰ 4, 5. In summa, si constat id verius quod prius, id prius ³⁴¹
⁵² quod <ab initio>, id ab initio quod ab apostolis, pariter utique constabit id esse ab apostolis traditum, quod apud ecclesias
⁷³ apostolorum fuerit sacrosanctum. Videamus quod lac a Paulo
⁷⁵ Corinthii hauserint, ad quam regulam Galatae sint reorrecti,
⁵⁵ quid legant Philippenses, Thessalonicenses, Ephesii, quid etiam Romani de proximo sonent, quibus evangelium et Petrus et Paulus sanguine quoque suo signatum reliquerunt. Habemus et Ioannis alumnas ecclesias. Nam etsi Apocalypsin eius
⁶⁰ Marcion respuit, ordo tamen episcoporum ad originem recensensus in Ioannem stabit auctorem. Sic et ceterarum generositas recognoscitur. Dico itaque apud illas, nec solas iam
¹⁹ apostolicas, sed apud universas, quae illis de societate sacramenti confoederantur, id evangelium Lucae ab initio editionis suae stare, quod cum maxime tuemur, Marcionis vero plerisque nec notum. Nullis autem notum ut non eo damnatum? Habet plane et illud ecclesias, sed suas, tam posteras quam adulteras, quarum si censum requiras, facilius apostaticum

339. CV 47, 426; ML 2, 363.

340. CV 47, 428; ML 2, 365.

341. CV 47, 430; ML 2, 366.

invenias quam apostolicum, Marcione scilicet conditore vel aliquo de Marcionis examine. Faciunt favos et vespae, faciunt ecclesias et Marcionitae. Eadem auctoritas ecclesiarum apostolicarum ceteris quoque patrociniabitur evangeliiis, quae proinde per illas et secundum illas habemus, Ioannis dico atque Matthaei, licet et Marcus quod edidit Petri affirmetur, cuius interpres Marcus. Nam et Lucae digestum Paulo adscribere solent.

342 4, 34. Sed ecce sic tuus sit iste Christus contrarium docens 572

Moysi et creatori, ut, si non contrarium ostendero, meus sit. Dico enim illum condicionaliter nunc fecisse divortii prohibitionem, si ideo quis dimittat uxorem, ut aliam ducat: *Qui dimiserit, inquit, uxorem et aliam duxerit, adulterium commisit, et qui a marito dimissam duxerit, aequè adulter est* [Lc 16, 18], ex eadem utique causa dimissam, qua non licet dimitti, ut alia ducatur; illicite enim dimissam pro indimissa ducens adulter est. Manet enim matrimonium quod non rite diremptum est; manente <autem> matrimonio nubere adulterium est. Ita si condicionaliter prohibuit dimittere uxorem, non in totum prohibuit, et quod non prohibuit in totum, permisit alias, ubi causa cessat, ob quam prohibuit; et iam non contrarium Moysi docet, cuius praeceptum alicubi conservat, nondum dico confirmat.

343 4, 40. Acceptum panem et distributum discipulis corpus 487 suum illum fecit *hoc est corpus meum* [Lc 22, 19] dicendo, id est figura corporis mei. Figura autem non fuisset, nisi veritatis 376 esset corpus. Ceterum vacua res, quod est phantasma, figuram capere non posset. Aut si propterea panem corpus sibi finxit, quia corporis carebat veritate, ergo panem debuit tradere pro nobis.

344 5, 1. Nihil sine origine nisi Deus solus. Quae quantum 260 praecedit in statu omnium rerum, tantum praecedat necesse est etiam in retractatu earum, ut constare de statu possit, quia nec habeas dispicere quid quale sit, nisi certus an sit, cum cognoveris unde sit. Et ideo ex opusculi ordine ad hanc materiam devolutus, apostoli quoque Pauli originem a Marcione desidero, novus aliqui discipulus nec ullius alterius auditor, qui nihil interim credam nisi nihil temere credendum, temere porro credi quodcumque sine originis agnitione credetur.

345 5, 9. Et ipsum, quod mortuorum resurrectio dicitur, exigit 598 defendi proprietates vocabulorum «mortuorum» <et «resurrectionis»>. [Ita] mortuum [vocabulum] non est nisi quod amisit 583 animam, de cuius facultate vivebat; corpus est quod amittit animam et amittendo fit mortuum: ita mortui vocabulum

342. CV 47, 533; ML 2, 442.

344. CV 47, 568; ML 2, 468.

343. CV 47, 559; ML 2, 460.

345. CV 47, 601; ML 2, 491.

600 corpori competit. Porro si resurrectio mortui est, mortuum autem non aliud est quam corpus, corporis erit resurrectio. Sic et resurrectionis vocabulum non aliam rem vindicat quam quae cecidit. Surgere enim potest dici et quod omnino non cecidit, quod semper retro iacuit. Resurgere autem non est nisi eius quod cecidit; iterum enim surgendo, quia cecidit, resurgere dicitur. «Re» enim syllaba iterationi semper adhibetur. Cadere ergo dicimus corpus in terram per mortem, sicut et res ipsa testatur ex Dei lege. Corpori enim dictum est: *Terra es et in terram ibis* [Gn 3, 19]. Ita quod de terra est ibit in terram, hoc cadit quod in terram ibit, hoc resurgit
 299 quod cadit. *Quia per hominem mors, et per hominem resurrectio*
 1414 [1 Cor 15, 21]. Hic mihi et Christi corpus ostenditur in nomine hominis, qui constat ex corpore, ut saepe iam docuimus. Quodsi sic in Christo vivificamur omnes, sicut mortificamur in Adam, quando in Adam corpore mortificemur, sic necesse est et in Christo [corpore] vivificemur. Ceterum similitudo non constat. si non in eadem substantia mortificationi in Adam vivificatio concurret in Christo. Sed interposuit aliquid adhuc de Christo et propter praesentem disceptationem non omit- tendum. Tanto magis enim probabitur carnis resurrectio, quanto Christum eius Dei ostendero, apud quem creditur carnis resurrectio.

De anima, 208/11.

593 7. Dolet apud inferos anima cuiusdam et punitur in flamma 346 et cruciatur in lingua et de digito animae felicioris implorat solacium roris. Imaginem existimas exitum illum pauperis laetantis et divitis maerentis? Et quid illic Lazari nomen, si non in veritate res est? sed et si imago credenda est, testi-
 217 monium erit veritatis. Si enim non haberet anima corpus¹, non caperet imago animae imaginem corporis, nec mentiretur de corporalibus membris scriptura, si non erant.

217 9. Quid nunc quod et effigiem animae damus, Platone 347 nolente, quasi periclitetur de animae immortalitate? Omne enim effigiatum compositum et structile affirmat: dissolubile autem omne composititium et structile; sed animam im- mortalem, igitur indissolubilem, qua immortalem et ineffigia- tam, qua indissolubilem. Ceterum compositiciam et structilem, si effigiatam; tamquam alio eam modo effigians intellectualibus formis, pulchram iustitia et disciplinis philosophiae, deformem vero contrariis artibus. Sed nos corporales quoque illi in- scribimus lineas.

¹ Cf. n. 355.

346. CV 20 (ed. A. Reifferscheid et G. Wissowa, 1890), 308; ML 2, 656.
 347. CV 20, 310; ML 2, 659.

- 348 21. Non dabit arbor mala bonos fructus, si non inseratur, ³⁰⁸
et bona malos dabit, si non colatur. Et lapides filii Abrahae
fient, si in fidem Abrahae formentur. Et genimina viperarum
fructum paenitentiae facient, si venena malignitatis exspuerint.
Haec erit vis divinae gratiae, potentior utique natura, habens ³³³
in nobis subiacentem sibi liberam arbitrii potestatem, quod
 $\alpha\upsilon\tau\epsilon\chi\omicron\upsilon\sigma\iota\omicron\nu$ dicitur; quae cum sit et ipsa naturalis atque
mutabilis, quoquo vertitur, natura convertitur.
- 349 22. Definimus animam Dei flatu natam immortalem, cor- ²¹⁷
poralem ¹, effigiatam, substantia simplicem, de suo sapientem, ²¹⁸
varie procedentem, liberam arbitrii, accidentiis obnoxiam, per ³⁰¹
ingenia mutabilem, rationalem, dominatricem, divinatricem,
ex una redundantem.
- 350 41. Solus Deus sine peccato, et solus homo sine peccato ³⁷⁴
Christus, quia et Deus Christus. ³⁹⁸
- 351 55. Nulli patet caelum, terra adhuc salva, ne dixerim clausa. ⁵⁸⁶
Cum transactione enim mundi reserabuntur regna caelorum.
Sed in aethere dormitio nostra cum puerariis Platonis aut in
aëre cum Ario aut circa lunam cum Endymionibus Stoicorum.
Immo, inquis, in paradiso, quo iam tunc et patriarchae et
prophetae appendices dominicae resurrectionis ab inferis mi-
graverint. Et quomodo Ioanni in spiritu paradisi regio re-
velata, quae subicitur altari, nullas alias animas apud se praeter
martyrium ostendit [cf. Apc 6, 9]? Quomodo Perpetua fortissima
martyr sub die passionis in revelatione paradisi solos illic
commartyres suos vidit, nisi quia nullis rhomphaea paradisi
ianitrix cedit nisi qui in Christo decesserint, non in Adam?
Nova mors pro Deo et extraordinaria pro Christo alio et
privato excipitur hospitio. Agnosce itaque differentiam ethnici
et fidelis in morte, si pro Deo occumbas, ut Paracletus monet,
non in mollibus febribus et in lectulis, sed in martyriis, si
crucem tuam tollas et sequaris Dominum, ut ipse praecepit
[cf. Mt 10, 38]. Tota paradisi clavis tuus sanguis est. Habes
etiam de paradiso a nobis libellum, quo constituimus omnem
animam apud inferos sequestrari in diem Domini.
- 352 58. Congruentissimum est animam, licet non exspectata ⁵⁸⁶
carne, puniri, quod non sociata carne commisit. Sic et ob ²⁹⁰
cogitatus pios et benivolos, in quibus carne non eguit, sine
carne recreabitur. Quid nunc, si et in carnalibus prior est
quae concipit, quae disponit, quae mandat, quae impellit?
Et si quando invita, prior tamen tractat, quod per corpus
actura est. Numquam denique conscientia posterior erit facto.
Ita huic quoque ordini competit eam priorem pensare mer-

¹ Cf. n. 355. 348. CV 20, 334; ML 2, 685.

349. CV 20, 335; ML 2, 686.

350. CV 20, 368; ML 2, 720.

351. CV 20, 388; ML 2, 744.

352. CV 20, 395; ML 2, 751.

587 cedet cui priori debeantur. In summa, cum carcerem illum, quem evangelium demonstrat, inferos intellegimus et novissimum quadrantem modicum quoque delictum mora resurrectionis illic luendum interpretamur, nemo dubitabit animam aliquid pensare penes inferos salva resurrectionis plenitudine per carnem quoque.

De carne Christi, 208/11.

376 5. Iam hic responde, interfector veritatis. Nonne vere 353 crucifixus est Deus? nonne vere mortuus, ut vere crucifixus? nonne vere resuscitatus, ut vere scilicet mortuus? Falso ergo statuit inter nos scire Paulus tantum Iesum crucifixum? falso sepultum ingessit? falso resuscitatum inculcavit? Falsa est igitur et fides nostra, et phantasma est totum quod speramus a Christo? Scelestissime hominum, qui interemptores excusas Dei. Nihil enim ab iis passus est Christus, si nihil vere est passus. Parce unicae spei totius orbis. Quid destruis necessarium dedecus fidei? 257 Quodcumque Deo indignum est, mihi expedit. Salvus sum, si non confundar de Domino meo. *Qui mei, inquit, confusus fuerit, confundar et ego eius* [cf. Mc 8, 38]. Alias non invenio materias confusionis, quae me per contemptum ruboris probent bene impudentem et feliciter stultum. Natus est Dei Filius: non pudet quia pudendum est; et mortuus est Dei Filius: prorsus credibile est quia ineptum est; et sepultus resurrexit: certum est quia impossibile. Sed 377 haec quomodo in illo vera erunt, si ipse non fuit verus, si non vere habuit in se quod figeretur, quod moreretur, quod sepeliretur et resuscitaretur, carnem scilicet sanguine suffusam, ossibus structam, nervis intextam, venis implexam, quae nasci et mori novit? Humana sine dubio, ut nata de homine; ideoque mortalis haec erit in Christo, quia Christus homo et filius hominis. Aut cur homo Christus et filius hominis, si nihil hominis et nihil ex homine? . . . Quid dimidias mendacio Christum? Totus veritas fuit. Maluit, crede, nasci quam ex aliqua parte mentiri, et quidem in semetipsum; ut carnem gestaret sine ossibus duram, sine musculis solidam, sine sanguine cruentam, sine tunica vestitam, sine fame esurientem, sine dentibus edentem, sine lingua loquentem; ut phantasma auribus fuerit sermo eius per imaginem vocis.

200 6. Constat angelos carnem non propriam gestasse, utpote 354 naturas substantiae spiritalis, et, si corporis alicuius, sui tamen generis; in carnem autem humanam transfigurabiles ad tempus, ut videri et congregari cum hominibus possent. Igitur cum

353. ML 2, 760; O (= Oehler) 2, 433.

354. ML 2, 764; O 2, 438.

relatum non sit unde sumpserint carnem, relinquitur intellectui nostro non dubitare hoc esse proprium angelicae potestatis, ex nulla materia corpus sibi sumere.

355 11. Si habet aliquid per quod est, hoc erit corpus eius. Omne quod est, corpus est sui generis: nihil est incorporale, nisi quod non est ¹.

356 14. Sed angelum, aiunt, gestavit Christus. Qua ratione? ⁴¹⁰
Qua et hominem. Eadem ergo est et causa, ut hominem gestaret Christus: salus hominis fuit causa; scilicet ad restituendum quod perierat. Homo perierat, hominem restitui oportuerat. Ut angelum gestaret Christus, nihil tale de causa est. Nam etsi angelis perditio reputatur, *in ignem praeparatum* ²⁰⁸
diabolo et angelis eius [Mt 25, 41], numquam tamen illis restitutio repromissa est. Nullum mandatum de salute angelorum suscepit Christus a Patre. Quod Pater neque repromisit neque mandavit, Christus administrare non potuit.

357 16. Defendimus autem non carnem peccati evacuatam esse ³⁷⁶
in Christo, sed peccatum carnis, non materiam, sed naturam, ³⁹⁷
nec substantiam, sed culpam, secundum apostoli auctoritatem dicentis: *Evacuavit peccatum in carne* [Rom 8, 3]. Nam et alibi: *In similitudine*, inquit, *carnis peccati* [ib.] fuisse Christum. Non quod similitudinem carnis acceperit, quasi imaginem corporis, et non veritatem; sed similitudinem peccatricis carnis vult intellegi; quod ipsa non peccatrix caro Christi, eius fuit par, cuius erat peccatum, genere, non vitio Adae; quando hinc etiam confirmamus eam fuisse carnem in Christo, cuius natura est in homine peccatrix; et sic in illa peccatum evacuatum, quod in Christo sine peccato habeatur, quae in homine sine peccato non habebatur.

358 17. Deus imaginem et similitudinem suam, a diabolo captam, ⁴³⁰
aemula operatione recuperavit. In virginem enim adhuc Evam ⁴³³
irrepererat verbum aedificatorium mortis; in virginem aequae introducendum erat Dei Verbum exstructorium vitae; ut, quod per eiusmodi sexum abierat in perditionem, per eundem sexum redigeretur in salutem. Crediderat Eva serpenti, credidit Maria Gabrieli. Quod illa credendo deliquit, haec credendo delevit.

359 23. Virgo quantum a viro; non virgo quantum a partu. . . ⁴³¹
Et si virgo concepit, in partu suo nupsit, ipsa patefacti corporis lege, in quo nihil interfuit, de vi masculi admissi an emissi, idem illud sexus resignaverit. . . Utique magis non virgo dicenda est quam virgo, saltu quodam mater ante quam nupta.

¹ Attulimus hunc locum ad explicandum quo sensu intellegendi sint n. 346 349 374.

356. ML 2, 777; O 2, 450.

358. ML 2, 782; O 2, 454.

355. ML 2, 774; O 2, 446.

357. ML 2, 780; O 2, 452.

359. ML 2, 790; O 2, 461.

De carnis resurrectione, 208/11.

- 225 5. *Et finxit Deus hominem* [Gn 1, 27]. Magnae sine dubio 360
differentiae ratio, pro condicione scilicet rerum. Minora enim
quae fiebant eo, cui fiebant, si quidem homini fiebant, cui
mox a Deo addicta sunt. Merito igitur, ut famula, iussu et
imperio et sola vocali potestate universa processerant, contra
homo, ut dominus eorum, in hoc ab ipso Deo exstructus est.
- 225 6. <Non> adeo magna res [agebatur], quae ista materia 361
exstruebatur. Itaque totiens honoratur, quotiens manus Dei
patitur, dum tangitur, dum decerpitur, dum deducitur, dum
effingitur. Recogita totum illi Deum occupatum ac deditum,
manu, sensu, opere, consilio, sapientia, providentia et ipsa
228 imprimis affectione, quae liniamenta ducebat. Quodcumque
enim limus exprimebatur, Christus cogitabatur, homo futurus,
quod et limus, et caro sermo, quod et terra tunc. Sic enim
praeformatio Patris ad Filium: *Faciamus hominem ad imaginem
et similitudinem nostram. Et fecit hominem Deus*, id utique
quod finxit, *ad imaginem Dei fecit illum*, scilicet Christi
[Gn 1, 26].
- 455 8. Caro salutis est cardo. De qua cum anima Deo alli- 362
459 gatur, ipsa est quae efficit ut anima alligari possit. Scilicet
475 gatur, ipsa est quae efficit ut anima alligari possit. Scilicet
476 caro abluitur, ut anima emaculetur; caro ungitur, ut anima
482 consecratur; caro signatur, ut et anima muniatur; caro manus
439 impositione adumbratur, ut et anima spiritu illuminetur; caro
485 corpore et sanguine Christi vescitur, ut et anima de Deo
508 saginetur. Non possunt ergo separari in mercede, quas opera
coniungit.
- 189 11. Igitur confide illum totum hoc ex nihilo protulisse, et 363
Deum nosti fidendo, quod tantum Deus valeat. Nam et
quidam, infirmiores hoc prius credere, de materia potius
subiacenti volunt ab illo universitatem dedicatam secundum
philosophos. Porro et si ita in vero haberet, cum tamen
longe alias substantias longeque alias species ex reformatione
materiae diceretur protulisse quam fuisset ipsa materia, non
minus defenderem ex nihilo eum protulisse, si ea protulerat,
quae omnino non fuerant. Quo enim interest ex nihilo quid
proferri an ex aliquo, dum quod non fuit fiat, quando etiam
non fuisset nihil sit fuisse? Sic et fuisse e contrario non nihil
est fuisse. Nunc etsi interest, tamen utrumque mihi applaudit.
598 Sive enim ex nihilo Deus molitus est cuncta, poterit et carnem
in nihilum perductam exprimere de nihilo: sive de materia
modulatus est alia, poterit et carnem quocumque dehaustam
evocare de alio. Et utique idoneus est reficere qui fecit:

360. CV 47 (ed. A. Kroymann, 1906), 32; ML 2, 801.

361. CV 47, 33; ML 2, 802.

362. CV 47, 36; ML 2, 806.

363. CV 47, 40; ML 2, 809.

- quanto plus est fecisse quam refecisse, initium dedisse quam reddidisse, ita restitutionem carnis faciliorem credas institutione.
- 364 14. Haec erit tota causa, immo necessitas resurrectionis, congruentissima scilicet Deo, destinatori iudicii. De cuius dispositione dispicias, an utrique substantiae humanae diiudicandae censura divina praesideat, tam animae quam et carni. Quod enim congruet iudicari, hoc competet etiam resuscitari. Dicimus plenum primo perfectumque credendum iudicium Dei, ut ultimum iam atque exinde perpetuum, ut sic quoque iustum, dum non in aliquo minus, ut sic quoque Deo dignum, dum pro tanta eius patientia plenum atque perfectum. Atquin plenitudinem perfectionemque iudicii nonnisi de totius hominis repraesentatione constare. Totum porro hominem ex utriusque substantiae concrezione parere, idcircoque in utraque exhibendum quem totum oporteat iudicari, qui nisi totus utique non vixerit. Qualis ergo vixerit, talem iudicatum iri, quia de eo, quod vixerit, habet iudicari. Vita est enim causa iudicii, per tot substantias dispungenda, per quot et functa est.
- 365 63. Resurget igitur caro, et quidem omnis, et quidem ipsa, et quidem integra. In deposito est ubicumque apud Deum per fidelissimum sequestrem Dei et hominum Iesum Christum, qui et homini Deum et hominem Deo reddet, carni spiritum et spiritui carnem.

De exhortatione castitatis, 208/11.

- 366 7. Differentiam inter ordinem et plebem constituit ecclesiae auctoritas, et honor per ordinis consessum sanctificatus. Adeo, ubi ecclesiastici ordinis non est consessus, et offers, et tinguis, et sacerdos es tibi solus. . . . Igitur si habes ius sacerdotis in temetipso, ubi necesse est, habeas oportet etiam disciplinam sacerdotis, ubi necesse sit habere ius sacerdotis. Digamus tinguis? digamus offers? Quanto magis laico digamo capitale est agere pro sacerdote, cum ipsi sacerdoti digamo facto auferatur agere sacerdotem! Sed necessitati, inquis, indulgetur. Nulla necessitas excusatur, quae potest non esse. Noli denique digamus deprehendi, et non committas in necessitatem administrandi quod non licet digamo. Omnes nos Deus ita vult dispositos esse, ut ubique sacramentis eius obeundis apti simus. Unus Deus, una fides, una et disciplina. Usque adeo, nisi et laici ea observent, per quae presbyteri alleguntur, quomodo erunt presbyteri, qui de laicis alleguntur? Ergo pugnare debemus ante laicum iussum a secundo matrimonio abstinere, dum presbyter esse non alius potest quam laicus, qui semel fuerit maritus.

364. CV 47, 43; ML 2, 813.

366. ML 2, 922; O 1, 747.

365. CV 47, 123; ML 2, 885.

De corona, 211.

461 3. Ut a baptisate ingrediar, aquam adituri, ibidem, sed 367
et aliquanto prius in ecclesia sub antistitis manu contestamur
464 nos renuntiare diabolo et pompae et angelis eius; dehinc ter
mergitamur, amplius aliquid respondentes, quam Dominus in
evangelio determinavit. Inde suscepti, lactis et mellis con-
cordiam praegustamus, exque ea die lavacro cotidiano per
totam hebdomadam abstinemus. Eucharistiae sacramentum,
et in tempore victus, et omnibus mandatum a Domino, etiam
antelucanis coetibus, nec de aliorum manu quam praesidentium
520 sumimus. Oblationes pro defunctis, pro natalitiis annua die
588 facimus. Die dominico ieiunium nefas ducimus, vel de geni-
culis adorare. Eadem immunitate a die Paschae in Pentecosten
485 usque gaudemus. Calicis aut panis etiam nostri, aliquid de-
287 cuti in terram anxie patimur. Ad omnem progressum atque
promotum, ad omnem aditum et exitum, ad vestitum et cal-
ciatum, ad lavacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad se-
dilia, quaecumque nos conversatio exercet, frontem crucis
signaculo terimus.

De idololatria, ca 211.

506 7. Zelus fidei perorabit ingemens: Christianum ab idolis 368
in ecclesiam venire, . . . eas manus admoveere corpori Domini,
quae daemoniis corpora conferunt? Nec hoc sufficit. Parum
sit, si ab aliis manibus accipiant quod contaminent, sed etiam
ipsae tradunt aliis quod contaminaverunt. Alleguntur in or-
dinem ecclesiasticum artifices idolorum. Pro scelus! Semel
Iudaei Christo manus intulerunt, isti cotidie corpus eius la-
cessunt. O manus praecidendae!

Ad Scapulam, 212.

28 2. Tanta hominum multitudo, pars paene maior civitatis 369
30 cuiusque, in silentio et modestia agimus, singuli forte noti
magis quam omnes; nec aliunde noscibiles quam de emen-
datione vitiorum pristinorum.

De fuga in persecutione, 213.

413 12. Ut redimas hominem tuum nummis, quem sanguine 370
suo redemit Christus, quam indignum Deo et dispositione eius,
qui *Filio suo non pepercit* [Rom 8, 32] pro te, ut fieret maledictum
pro nobis; quia *maledictus qui pependerit in ligno* [Dt 21, 23]; . . .

367. ML 2, 79; O 1, 421.

368. CV 20 (ed. A. Reifferscheid et G. Wissowa, 1890), 36; ML 1, 669.

369. ML 1, 700; O 1, 542.

370. ML 2, 114; O 1, 482.

et traditus est in mortem, *mortem autem crucis* [Phil 2, 8]: totum hoc, ut nos a peccatis lucraretur! . . . Et Dominus quidem illum [hominem] redemit ab angelis mundi tenentibus potestatibus, a spiritalibus nequitiae, a tenebris huius aevi, a iudicio aeterno, a morte perpetua.

Adversus Praxean, 213/18.

- 371 2. Unicum quidem Deum credimus, sub hac tamen dis-¹⁴¹
pensatione, quam oikonomiam dicimus, ut unici Dei sit et¹⁴⁸
Filius, Sermo ipsius, qui ex ipso processerit, per quem omnia¹⁶²
facta sunt et sine quo factum est nihil [cf. Io 1, 3]. Hunc¹⁸¹
missum a Patre in virginem et ex ea natum, hominem et³⁷⁵
Deum, filium hominis et Filium Dei, et cognominatum Iesum³⁷⁷
Christum. . . . Hanc regulam ab initio evangelii decucurrisse,⁷⁸
etiam ante priores quosque haereticos, nedum ante Praxean
hesternum, probabit tam ipsa posteritas omnium haereticorum
quam ipsa novellitas Praxeae hesterni. Quo peraeque ad-
versus universas haereses iam hinc praeiudicatum sit id esse
verum, quodcumque primum, id esse adulterum, quodcumque
posterius. Sed salva ista praescriptione ubique tamen propter⁸³
instructionem et munitionem quorundam dandus est etiam
retractatibus locus, vel ne videatur unaquaeque perversitas
non examinata, sed praeiudicata damnari, maxime haec, quae¹⁸⁷
se existimat meram veritatem possidere, dum unicum Deum
non alias putat credendum, quam si ipsum eundemque et
Patrem et Filium et Spiritum dicat; quasi non sic quoque
unus sit omnia, dum ex uno omnia, per substantiae scilicet
unitatem, et nihilominus custodiatur oikonomiae sacramentum,
quae unitatem in trinitatem disponit, tres dirigens Patrem¹⁴⁹
et Filium et Spiritum, — tres autem non statu sed gradu,
nec substantia sed forma, nec potestate sed specie, — unius
autem substantiae et unius status et unius potestatis, quia unus
Deus, ex quo et gradus isti et formae et species in nomine
Patris et Filii et Spiritus Sancti deputantur.
- 372 4. Spiritum non aliunde <de>puto quam a Patre per Filium.¹⁷⁰
- 373 7. Haec est nativitas perfecta Sermonis, dum ex Deo pro-¹⁵⁸
cedit. Conditus ab eo primum ad cogitatum in nomine sophiae:¹⁶²
Dominus condidit me initium viarum [Prv 8. 22], dehinc gene-
ratus ad effectum: *Cum pararet caelum, aderam illi* [ib. 27],
exinde, eum Patrem sibi faciens, de quo procedendo^{***},
Filius factus est, primogenitus, ut ante omnia genitus, et uni-
genitus, ut solus ex Deo genitus, proprie de vulva cordis

371. CV 47 (ed. A. Kroymann, 1906), 229; ML 2, 156. Rursus edidit A. Kroymann in Sammlung . . . von Dr G. Krüger, 1907.

372. CV 47, 232; ML 2, 159.

373. CV 47, 235; ML 2, 161.

ipsius, secundum quod et Pater ipse testatur: *Eructavit cor meum sermonem optimum* [Ps 44, 2].

98 7. Quis negabit Deum corpus esse¹, etsi Deus spiritus est? 374
Spiritus enim corpus sui generis in sua effigie. Sed si et invisibilia illa, quaecumque sunt, habent apud Deum et suum corpus et suam formam, per quae soli Deo visibilia sunt, 153 quanto magis, quod ex ipsius substantia emissum est, sine substantia non erit? Quaecumque ergo substantia Sermonis fuit, illam dico personam et illi nomen Filii vindico et, dum 160 Filium agnosco, secundum a Patre defendo.

162 8. Nec dubitaverim Filium dicere et radice fruticem et 375
fontis fluvium et solis radium, quia omnis origo parens est et omne, quod ex origine profertur, progenies est, multo magis Sermo Dei, qui etiam proprie nomen Filii accepit. Nec frutex tamen a radice nec fluvius a fonte nec radius a sole 171 discernitur, sicut nec a Deo Sermo. . . . Tertius est Spiritus a Deo et Filio, sicut tertius a radice fructus ex frutice et tertius a fonte rivus ex flumine et tertius a sole apex ex radio.

141 9. Hanc me regulam professum, qua inseparatos ab alter- 376
utro Patrem et Filium et Spiritum testor, tene ubique, et ita 149 quid quomodo dicatur agnosces. Ecce enim dico alium esse Patrem et alium Filium et alium Spiritum, — male accipit idiotae quisque aut perversus hoc dictum, quasi diversitatem sonet et ex diversitate separationem protendat Patris et Filii 187 et Spiritus Sancti; necessitate autem hoc dico, cum eundem Patrem et Filium et Spiritum contendunt, adversus oikonomiam monarchiae adulantes — non tamen diversitate alium Filium a Patre, sed distributione, nec divisione alium, sed distinctione, quia non sint idem Pater et Filius, vel modulo alius ab alio. 158 Pater enim tota substantia est, Filius vero derivatio totius et 160 portio, sicut ipse profitetur: *Quia Pater maior me est* [Io 14, 28].

A quo et minoratus canitur in psalmo modicum quid citra 159 angelos. Sic et Pater alius a Filio, dum Filio maior, dum 184 alius qui generat, alius qui generatur, dum alius qui mittit, alius qui mittitur, dum alius qui facit, alius per quem fit. Bene, quod et Dominus usus hoc verbo in persona Paracleti non divisionem significavit, sed dispositionem: *Rogabo enim, inquit, Patrem, et alium advocatum mittet vobis, Spiritum veri-* 173 *tatis* [Io 14, 16], sic alium a se *** Paracletum, quomodo et nos a Patre alium Filium, ut tertium gradum ostenderet in Paracleto, sicut nos secundum in Filio propter oikonomiae observationem.

¹ Cf. n. 355.

374. CV 47, 237; ML 2, 162.

376. CV 47, 239; ML 2, 164.

375. CV 47, 238; ML 2, 163.

377 13. Duos quidem definimus, Patrem et Filium, et iam tres¹⁴¹
cum Spiritu Sancto, — secundum rationem oikonomiae, quae
facit numerum, ne, ut vestra perversitas infert, Pater ipse³⁷⁵
credatur natus et passus, quod non licet credi, quoniam non
ita traditum est — duos tamen Deos et duos Dominos num-
quam ex ore nostro proferimus, non quasi non et Pater Deus
et Filius Deus et Spiritus Deus et Dominus unusquisque, sed¹⁶⁴
quoniam <ideo> retro et duo Dii et duo Domini praedicabantur,
ut, ubi venisset Christus, et Deus agnosceretur et Dominus³⁷⁴
vocaretur, quia Filius Dei et Domini.

378 25. *De meo sumet* [Io 16, 14], inquit, sicut ipse de Patris.¹⁴⁹
Ita conexus Patris in Filio et Filii in Paracleto tres efficit¹⁶⁸
cohaerentes, alterum ex altero. Qui tres unum sunt, non¹⁴⁶
unus, quomodo dictum est: *Ego et Pater unum sumus* [Io 10, 30],
ad substantiae unitatem, non ad numeri singularitatem.

379 27. Quaerendum quomodo Sermo caro sit factus, utrumne¹⁶²
quasi transfiguratus in carnem, an indutus carnem. Immo³⁸²
indutus. Ceterum Deum immutabilem et informabilem credi³⁸³
necesse est, ut aeternum. Transfiguratio autem interemptio
est pristini. Omne enim, quodcumque transfiguratur in aliud,
desinit esse quod fuerat, et incipit esse quod non erat. Deus
autem neque desinit esse neque aliud potest esse. Sermo
autem Deus, et sermo Domini manet in aevum, perseverando
scilicet in sua forma. Quem si non capit transfigurari, con-
sequens est, ut sic caro factus intellegatur, dum fit in carne
et manifestatur et videtur et contrectatur per carnem, quia
et cetera sic accipi exigunt. Si enim Sermo ex transfigura-
tione et demutatione substantiae caro factus est, una iam erit
substantia Iesus ex duabus, ex carne et spiritu, mixtura quae-
dam, ut electrum ex auro et argento. . . . Videmus duplicem³⁸⁵
statum, non confusum, sed coniunctum, in una persona, Deum
et hominem Iesum (de Christo enim differo), et adeo salva³⁹⁰
est utriusque proprietas substantiae, ut et spiritus res suas
egerit in illo, id est virtutes et opera et signa, et caro pas-⁴⁰¹
siones suas functa sit, esuriens sub diabolo, sitiens sub Sa-⁴⁰²
maritide, flens Lazarum, anxia usque ad mortem, denique et
mortua [est]. Quodsi tertium quid esset, ex utroque confusum,
ut electrum, non tam distincta documenta parerent utriusque
substantiae, sed et spiritus carnalia et caro spiritalia egisset
ex translatione, aut neque carnalia neque spiritalia, sed tertiae
alicuius formae ex confusione. Immo aut Sermo mortuus esset,
aut caro mortua non esset, si Sermo conversus esset in carnem;
aut caro enim immortalis fuisset aut Sermo mortalis. Sed quia

377. CV 47, 248; ML 2, 169.

378. CV 47, 276; ML 2, 188.

379. CV 47, 280; ML 2, 190.

substantiae ambae in statu suo quaeque distincte agebant, ideo illis et operae et exitus sui occurrerunt.

De monogamia, ca 217.

430 8. Quis corpus Domini dignius initiaret quam eiusmodi 380
432 caro, qualis et concepit illud et peperit? Et Christum quidem virgo enixa est, semel nuptura post partum, ut uterque titulus sanctitatis in Christi sensu dispungeretur, per matrem et virginem et univiram. . . .

566 8. Petrum solum invenio maritum, per socrum; mono- 381
54 gamum praesumo, per ecclesiam, quae, super illum aedificata, omnem gradum ordinis sui de monogamis erat collocatura. Ceteros cum maritos non invenio, aut spadones intellegam necesse est, aut continentes.

588 10. Pro anima eius [mariti] orat [mulier] et refrigerium in- 382
terim adpostulat ei et in prima resurrectione consortium et offert annuis diebus dormitionis eius.

De pudicitia, 217/23¹.

523 1. Audio etiam edictum esse propositum, et quidem per- 383
59 emptorium. Pontifex scilicet maximus, quod est episcopus episcoporum, edicit: 'Ego et moechiae et fornicationis delicta paenitentia functis dimitto.' O edictum, cui adscribi non poterit: 'Bonum factum!'

570 4. Penes nos occultae quoque coniunctiones, id est non 384
prius apud ecclesiam professae, iuxta moechiam et fornicationem iudicari periclitantur.

522 5. Adsistit idololatrae, adsistit homicida, in medio eorum 385
523 adsistit et moechus. Pariter de paenitentiae officio sedent, in
525 sacco et cinere inhorrescunt, eodem fletu ingemiscunt, iisdem precibus ambiunt, iisdem genibus exorant, eandem invocant matrem. Quid agis, mollissima et humanissima disciplina?

¹ Attende Tertullianum montanistam in libello *de pudicitia* retractare ea quae catholicis docuerat in libello *de paenitentia* de remissione peccatorum; quod ipse fatetur: «Erit igitur et hic adversus psychicos titulus, adversus meae quoque sententiae retro penes illos societatem, quo magis hoc mihi in notam levitatis obiectent. Numquam societatis repudium delicti praeiudicium est; quasi non facilius sit errare cum pluribus, quando veritas cum paucis ametur. At enim me non magis dedecorabit utilis levitas, quam ornarit nocens. Non suffundor errore, quo carui, quia caruisse delector, quia meliorem me et pudiciorem recognosco» (De pud. 1; ed. Pr. p. 19).

380. ML 2, 939; O (= Oehler) 1, 772.

381. ML 2, 939; O 1, 773.

382. ML 2, 942; O 1, 776.

383. Pr (= Preuschen) 19; ML 2, 980. Ediderunt etiam A. Reifferscheid et G. Wissowa in CV, et P. de Labriolle, Texte latin, trad. fr., Paris 1906.

384. Pr 24; ML 2, 987.

385. Pr 26; ML 2, 989.

Aut omnibus iis hoc esse debebis, *beati enim pacifici* [Mt 5, 9], aut, si non omnibus, nostra esse. Idololatren quidem et homicidam semel damnas, moechum vero de medio excipis? Idololatrae successorem, homicidae antecessorem, utriusque collegam? Personae acceptatio est: miserabiliores paenitentias reliquisti.

386 18. Quodsi clementia Dei ignorantibus adhuc et infidelibus⁵²⁶ competit, utique et paenitentia ad se clementiam invitat, salva⁵³¹ illa paenitentiae specie post fidem, quae aut levioribus delictis veniam ab episcopo consequi poterit, aut maioribus et irre-⁵²²missibilibus a Deo solo.

387 21. Sed habet, inquis, potestatem ecclesia delicta donandi.⁵²¹ Hoc ego magis et agnosco et dispono, qui ipsum Paracletum⁵²² in prophetis novis habeo dicentem: ‚Potest ecclesia donare delictum, sed non faciam, ne et alia delinquant.‘ Quid, si pseudopropheticus spiritus pronuntiavit? atqui magis eversoris fuisset et semetipsum de clementia commendare et ceteros ad delinquentiam temptare. Aut si et hoc secundum spiritum veritatis adfectare gestivit, ergo spiritus veritatis potest quidem indulgere fornicatoribus veniam, sed cum plurium malo non vult. De tua nunc sententia quaero, unde hoc ius ecclesiae⁵⁴ usurpes. Si quia dixerit Petro Dominus: *Super hanc petram aedificabo ecclesiam meam; tibi dedi claves regni caelestis*, vel: *Quaecumque alligaveris vel solveris in terra, erunt alligata vel soluta in caelis* [Mt 16, 18 sq]; idcirco praesumis et ad te derivasse solvendi et alligandi potestatem, id est ad omnem ecclesiam Petri propinquam? Qualis es, evertens atque commutans manifestam Domini intentionem personaliter hoc Petro conferentem? *Super te*, inquit, *aedificabo ecclesiam meam*, et: *Dabo tibi claves*, non ecclesiae, et: *Quaecumque solveris vel alligaveris*, non quae solverint vel alligaverint.

S. HIPPOLYTUS, saec. II–III.

De Antichristo, ca 200.

388 2. Οὗτοι γὰρ πνεύματι προφητικῷ οἱ πάντες κατηρτισμένοι⁶⁶ καὶ ὑπ’ αὐτοῦ τοῦ Λόγου ἀξίως τετιμημένοι, ὀργάνων δίκην ἑαυτοῖς ἠνωμένοι ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς αἰὲ τὸν Λόγον ὡς πληκτρον,

388 2. Hi namque patres spiritu prophetiae aptati digneque ab⁶⁶ ipso Verbo honorati, quo nimirum velut organa in se ipsis semper unitum Verbum tamquam plectrum haberent, cuius nutu atque

386. Pr 59; ML 2, 1017.

387. Pr 67; ML 2, 1024.

388. CB 1, 2. Hälfte (ed. H. Achelis, 1897), 4; MG 10, 728.

δι' οὗ κινούμενοι ἀπήγγελλον ταῦτα ἅπερ ἤθελεν ὁ Θεός. Οὐ γὰρ ἐξ ἰδίας δυνάμεως οἱ προφῆται ἐφθέγγοντο, μὴ πλανῶν, οὐδὲ ἅπερ αὐτοὶ ἠβούλοντο ταῦτα καὶ ἐκήρυσσον.

- 125 3. Οὐδένα γὰρ ἀποβάλλεται τῶν ἑαυτοῦ δούλων, οὐδένα 389
βδελύσσεται ὡς μὴ ὄντα ἄξιον τῶν θείων αὐτοῦ μυστηρίων . . .
πάντας ἐλεῶν καὶ πάντας σώζειν ἐπιθυμῶν, πάντας υἱοὺς Θεοῦ
καταρτίσαι θέλων, καὶ τοὺς πάντας ἁγίους εἰς ἓνα τέλειον
410 ἄνθρωπον καλῶν. Εἰς γὰρ ὁ τοῦ Θεοῦ παῖς, δι' οὗ καὶ ἡμεῖς
182 τυχόντες τὴν διὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀναγέννησιν, εἰς τὸν
ἓνα τέλειον καὶ ἐπουράνιον ἄνθρωπον οἱ πάντες καταντήσαι
377 ἐπιθυμοῦμεν. 4. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ Λόγος ὁ τοῦ Θεοῦ ἄσαρκος
ὦν ἐνεδύσατο τὴν ἁγίαν σάρκα ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου ὡς
νυμφίος ἱμάτιον, ἐξυφίνας ἑαυτῷ ἐν τῷ σταυρικῷ πάθει, ὅπως
συγκρασῶν τὸ θνητὸν ἡμῶν σῶμα τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει, καὶ
μῖξας τὸ φθαρτὸν τῷ ἀφθάρτῳ καὶ τὸ ἀσθενὲς τῷ ἰσχυρῷ
σώσῃ τὸν ἀπολλύμενον ἄνθρωπον . . . Οἱ δὲ ἐργαζόμενοι
πατριάρχαι τε καὶ προφῆται οἱ τὸν καλὸν ποδῆρῃ καὶ τέλειον
χιτῶνα ὑφαίνοντες Χριστοῦ, δι' ὧν ὁ Λόγος δικνύμενος κερ-
κίδος δίκην ἐξυφαίνει δι' αὐτῶν ταῦθ' ἅπερ βούλεται ὁ Πατήρ.

In Daniele, 200/4.

- 476 1, 16. Πίστις καὶ ἀγάπη τὸ ἔλαιον καὶ τὰ σμήγματα τοῖς 390
λουομένοις ἐτοιμάζουσιν. Τίνα δὲ ἦν τὰ σμήγματα ἀλλ' ἢ αἱ
τοῦ Λόγου ἐντολαί; τί δὲ τὸ ἔλαιον ἀλλ' ἢ τοῦ Ἁγίου Πνεύ-

afflatu, quae Deus vellet, haec prophetae annuntiabant; non enim ex sua facultate loquebantur, ne erres, nec quae ex animo essent haec praedicabant.

- 125 3. Nullum suorum servorum reicit, nullum horret ut divinatorum 389
mysteriorum indignum . . . omnes volens omnesque salvare de-
siderans, omnes Dei filios praestare volens sanctosque omnes in
410 unum hominem perfectum vocans. Nam et unus Dei Filius est,
182 cuius etiam nos munere per Spiritum Sanctum adepti regenera-
tionem, in unum perfectum ac caelestem hominem omnes occurrere
377 optamus. 4. Dei enim Verbum, cum esset carnis expers, sanctam
carnem ex sancta virgine induit tamquam sponsus sibi ipsi in
crucis patibulo vestem contextens; quo nimirum mortale corpus
nostrum suae adunando virtuti, et corruptibile incorruptibili,
firmum firmo miscens, homini qui perierat salutem praestaret. . .
Textores artifices [sunt] patriarchae et prophetae, pulchrum Christo
contextentes poderem ac perfectam tunicam, per quas Verbum
pervadens radiorum more illarum opere contextit ea quae vult
Pater.
- 476 1, 16. Fides et caritas oleum et unguenta lavantibus parant. 390
Quaenam vero unguenta, nisi Verbi mandata? quodnam autem

389. CB 1, 2, 6; MG 10, 732.

390. CB 1, 1. Hälfte (ed. G. N. Bonwetsch, 1897), 26; MG 10, 692.

ματος δύναμις; αἷς μετὰ τὸ λουτρὸν ὡς μύρω χρίονται οἱ πιστεύοντες.

- 390a 4, 6. Οὐδὲν γὰρ ὅλως ψεύδεται ἡ γραφή, οὐδὲ τὸ Πνεῦμα 70
τὸ Ἅγιον πλανᾷ τοὺς δούλους αὐτοῦ τοὺς προφήτας, δι' ὧν
εὐηρέστησεν τὴν βουλήν τοῦ Θεοῦ καταγγεῖλαι τοῖς ἀνθρώποις.

Contra haeresim Noeti, 200/10.

- 391 10. Θεὸς μόνος ὑπάρχων, καὶ μηδὲν ἔχων ἑαυτῷ σύγ-¹⁹⁶
χρονον, ἐβουλήθη κόσμον κτίσαι. . . . Οὐδὲν πλὴν αὐτὸς ἦν.¹⁹¹
αὐτὸς δὲ μόνος ὢν, πολὺς ἦν. Οὔτε γὰρ ἄλογος, οὔτε ἄσοφος,¹⁵⁷
οὔτε ἀδύνατος, οὔτε ἀβούλευτος ἦν. Πάντα δὲ ἦν ἐν αὐτῷ, αὐτὸς
δὲ ἦν τὸ πᾶν. Ὅτε ἠθέλησεν, καθὼς ἠθέλησεν, ἔδειξε τὸν
Λόγον αὐτοῦ καιροῖς ὠρισμένοις παρ' αὐτῷ, δι' οὗ τὰ πάντα¹⁸¹
ἐποίησεν. . . . Ἐποίησεν οὖν ὡς ἠθέλησεν, Θεὸς γὰρ ἦν. Τῶν
δὲ γινομένων ἀρχηγὸν καὶ σύμβουλον καὶ ἐργάτην ἐγέννα Λόγον,¹⁵³
ὃν Λόγον ἔχων ἐν ἑαυτῷ, ἀόρατόν τε ὄντα τῷ κτιζομένῳ
κόσμῳ, ὁρατὸν ποιεῖ, προτέραν φωνὴν φθεγγόμενος, καὶ φῶς
ἐκ φωτὸς γεννῶν, προῆκεν τῇ κτίσει κύριον, τὸν ἴδιον νοῦν.
- 392 11. Καὶ οὕτως παρίστατο αὐτῷ ἕτερος. Ἅτερον δὲ λέγων¹⁵⁸
οὐ δύο θεοὺς λέγω, ἀλλ' ὡς φῶς ἐκ φωτός, ἢ ὡς ὕδωρ ἐκ
πηγῆς, ἢ ὡς ἀκτῖνα ἀπὸ ἡλίου. Δύναμις γὰρ μία ἢ ἐκ τοῦ
παντός· τὸ δὲ πᾶν Πατήρ, ἐξ οὗ δύναμις Λόγος. Οὗτος δὲ
νοῦς, ὃς προβάς ἐν κόσμῳ ἐδείκνυτο παῖς Θεοῦ.

oleum, nisi virtus Spiritus Sancti? quibus post lavacrum fideles perunguntur.

- 390a 4, 6. Nihil omnino mentitur scriptura, nec Spiritus Sanctus 70
decipit servos suos prophetas, per quos placuit voluntatem Dei
hominibus annuntiare.

- 391 10. Deus solus cum esset, nihilque sibi coaevum haberet, voluit¹⁹⁶
mundum efficere. . . . Nihil erat praeter ipsum; ipse solus, multus¹⁹¹
erat. Nec enim erat sine ratione, sine sapientia, sine potentia,¹⁵⁷
sine consilio. Omnia erant in eo: ipse erat omnia. Quando voluit,
et quomodo voluit, ostendit Verbum suum temporibus apud eum
definitis; per quod omnia fecit. . . . Fecit igitur sicut voluit: Deus¹⁸¹
enim erat. Eorum autem quae facta sunt, ducem, consiliarium et¹⁵³
operarium generabat Verbum; quod Verbum cum in se haberet,
essetque mundo creato inaspectabile, fecit aspectabile, emittens
priorem vocem; et lumen ex lumine generans, deprompsit ipsi
creaturae dominum, sensum suum.
- 392 11. Atque ita astitit ei alius. Cum alium dico, non duos deos¹⁵⁸
dico; sed tamquam lumen ex lumine et aquam ex fonte, aut radium
a sole. Una enim virtus quae ex toto est; totum vero Pater, ex
quo virtus Verbum. Hoc vero mens est, quod, prodiens in mundum,
ostensum est puer Dei.

- 375 15. Ποῖον Υἱὸν ἑαυτοῦ ὁ Θεὸς διὰ τῆς σαρκὸς κατέπεμ- 393
 ψεν, ἀλλ' ἢ τὸν Λόγον, ὃν Υἱὸν προσηγόρευε διὰ τὸ μέλλειν
 αὐτὸν γενέσθαι; Καὶ τὸ κοινὸν ὄνομα τῆς εἰς ἀνθρώπους
 157 φιλοστοργίας ἀναλαμβάνει ὁ Υἱὸς καλούμενος. Οὔτε γὰρ
 ἄσαρκος καὶ καθ' ἑαυτὸν ὁ Λόγος, τέλειος ἦν Υἱός, καίτοι
 385 τέλειος Λόγος ὢν, μονογενής. Οὐθ' ἡ σὰρξ καθ' ἑαυτὴν δίχα
 τοῦ Λόγου ὑποστάναι ἠδύνατο, διὰ τὸ ἐν Λόγῳ τὴν σύστασιν
 ἔχειν. Οὕτως οὖν εἰς Υἱὸς τέλειος Θεοῦ ἐφανερώθη. 16. . . Ἰδω-
 μεν δὲ καὶ τὸ προκείμενον· ὅτι ὄντως, ἀδελφοί, ἡ δύναμις ἡ
 πατρῴα, ὃ ἐστὶν Λόγος, ἀπ' οὐρανοῦ κατήλθεν, καὶ οὐκ αὐτὸς
 ὁ Πατὴρ.
- 376 17. Πιστεύσωμεν οὖν, μακάριοι ἀδελφοί, κατὰ τὴν παρά- 394
 δοσιν τῶν ἀποστόλων, ὅτι Θεὸς Λόγος ἀπ' οὐρανῶν κατήλθεν
 378 εἰς τὴν ἀγίαν παρθένον Μαρίαν, ἵνα σαρκωθεὶς ἐξ αὐτῆς, λαβὼν
 398 δὲ καὶ ψυχὴν τὴν ἀνθρωπίνην, λογικὴν δὲ λέγω, γεγονῶς πάντα
 415 ὅσα ἐστὶν ἀνθρωπος, ἐκτὸς ἁμαρτίας, σώσῃ τὸν πεπτωκότα,
 καὶ ἀφθαρσίαν ἀνθρώποις παράσχη τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ
 ὄνομα αὐτοῦ. Ἐν πᾶσιν οὖν ἀποδέδεικται ἡμῖν τῆς ἀληθείας
 181 λόγος, ὅτι εἰς ἐστὶν ὁ Πατὴρ, οὐ πάρεστι Λόγος, δι' οὗ τὰ
 πάντα ἐποίησεν· ὃν ὑστέροις καιροῖς, καθὼς εἵπαμεν ἀνωτέρω,
 184 ἀπέστειλεν ὁ Πατὴρ πρὸς σωτηρίαν ἀνθρώπων. Οὗτος διὰ
 373 νόμου καὶ προφητῶν ἐκηρύχθη παρεσόμενος εἰς τὸν κόσμον.
 Καθ' ὃν οὖν τρόπον ἐκηρύχθη, κατὰ τοῦτον καὶ παρὼν ἐφα-
 430 νέρωσεν ἑαυτὸν ἐκ παρθένου καὶ Ἀγίου Πνεύματος, καινὸς

- 375 15. Qualem Filium suum Deus per carnem misit nisi Verbum 393
 quod Filium vocavit, quia futurum erat ut ortum caperet? Et
 cum Filius vocatur, commune nomen amoris erga homines sumit.
 157 Neque enim Verbum sine carne et per se perfectus erat Filius,
 385 licet fuerit perfectum Verbum, unigenitus. Neque caro per se
 sine Verbo subsistere poterat, quia in Verbo habet subsistentiam.
 Sic ergo unus Filius Dei perfectus manifestatus est. 16. . . Videamus
 nunc quod propositum nobis est: quod vere, fratres, virtus
 Patris, id est Verbum, e caelo descendit et non ipse Pater.
- 376 17. Credamus igitur, dilecti fratres, secundum traditionem apo- 394
 stolorum, quod Deus Verbum e caelis descendit in sanctam vir-
 378 ginem Mariam, ut ex ea incarnatus sumpta anima humana, rationis
 398 inquam particeps, factus omnia quaecumque homo est, excepto
 415 peccato, salvaret eum qui ceciderat, et immortalitatem hominibus
 largiretur iis qui crederent in nomine suo. In omnibus igitur
 demonstratum est nobis verbum veritatis, quod unus est Pater,
 181 cuius adest Verbum, per quod omnia fecit, quod posterioribus
 184 temporibus, sicut superius diximus, misit Pater ad salutem hominum.
 373 Ille per legem et prophetas praedicatus est venturus in mundum.
 430 Sicut igitur praedicatus est, sic praesens se ipsum manifestum
 fecit ex virgine et Spiritu Sancto novus homo factus: habens

ἄνθρωπος γενόμενος· τὸ μὲν οὐράνιον ἔχων τὸ πατρῷον ὡς Λόγος, τὸ δὲ ἐπίγειον ὡς ἐκ παλαιοῦ Ἀδάμ διὰ παρθένου σαρκούμενος. Οὗτος προελθὼν εἰς κόσμον Θεὸς ἐν σώματι 382 ἐφανερῶθη, ἄνθρωπος τέλειος προελθὼν. Οὐ γὰρ κατὰ φαντασίαν ἢ τροπὴν, ἀλλ' ἀληθῶς γενόμενος ἄνθρωπος.

Adversus Graecos, ante 222.

- 395 2. Ἡμεῖς μὲν οὖν καὶ σῶμα ἀνίστασθαι πεπιστεύκαμεν. Εἰ 600 γὰρ καὶ φθείρεται, ἀλλ' οὐκ ἀπόλλυται· τούτου γὰρ τὰ λείψανα γῇ ὑποδεξαμένη τηρεῖ, καὶ δίκην σπόρου παινομένου καὶ τῇ γῆς λιπαρωτέρῃ συμπλεκομένου ἀνθεῖ· καὶ τὸ μὲν σπαρὲν κόκκος γυμνὸς σπείρεται, καὶ κελεύσματι τοῦ δημιουργήσαντος Θεοῦ θάλλων ἡμφιεσμένος καὶ ἔνδοξος ἐφείρεται, οὐ πρότερον εἰ μὴ ἀποθανὼν λυθῇ καὶ γῇ συμμιγῇ. Ὡστε τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος οὐ μάτην πεπιστεύκαμεν, ἀλλ' εἰ καὶ λύεται πρὸς 299 καιρὸν διὰ τὴν ἀπ' ἀρχῆς γενομένην παρακοήν, ὡς εἰς χωνευτήριον εἰς γῆν καθίσταται πάλιν ἀναπλασθησόμενον, οὐ τοιοῦτον φθειρόμενον, ἀλλὰ καθαρὸν καὶ μηκέτι φθειρόμενον, ὡς ἐκάστῃ σώματι ἢ ἰδίᾳ ψυχῇ ἀποδοθήσεται, καὶ τοῦτο ἐπενδυσασμένη 610 οὐκ ἀνιᾶθήσεται, ἀλλὰ συγχαρήσεται καθαρὰ καθαρῷ παραμείνασα, ὡς ἐν τῇ κόσμῳ νῦν δικαίως συνοδεύσασα καὶ μὴ ἐπίβουλον ἐν πᾶσιν ἔχουσα, μετὰ πάσης ἀγαλλιάσεως ἀπολήφεται. Οἱ δὲ ἄδικοι οὐκ ἄλλοιωθέντα τὰ σώματα οὐδὲ 599 πάθους ἢ νόσου μεταστάντα οὐδὲ ἐνδοξασθέντα ἀπολήφονται,

caeleste quod paternum erat, tamquam Verbum; terrenum vero tamquam ex vetere Adam, per virginem incarnatus. Sic in mundum 382 egressus Deus in corpore apparuit, egressus perfectus homo. Non enim per fictionem aut mutationem, sed vere factus est homo.

- 395 2. Nos credimus corpus resurrecturum; si enim corrumpitur, 600 non omnino perditur; terra enim, recipiens eius reliquias, eas servat; et efflorescunt, instar seminis, in terrae pinguedine immersae; et seminatum quidem granum nudum seminatur; ad imperium vero Dei creatoris florens, indutum et gloriosum exsurgit, non antequam moriens dissolvatur et terrae commisceatur. Ita ut non vane credamus resurrectionem corporum; nam etiamsi ad 299 tempus solvatur corpus, propter transgressionem originaliter perpetrata, tamquam in conflatorio terrae mandatur, rursum aliquando reformandum: non tale corruptibile, sed purum nec iam corruptioni obnoxium; ideo cuilibet corpori sua propria anima reddetur; et illo induta non maerebit, sed cum illo gaudebit, pura 610 purum inhabitans: ita ut nunc in mundo iuste comes facta, et non habens in ulla re illum insidiatorem, hoc rursus accipiet cum omni gaudio. Iniusti vero non immutata accipient corpora, nec 599 liberata affectibus et morbis, nec glorificata, sed in iis morbis

ἀλλ' ἐν οἷς νοσήμασιν ἐτελεύτων καὶ ὅποια ἦν τοιαῦτα ἀναβιώ-
σαντα ἐπενδύσονται, καὶ ὅποιοι ἐν ἀπιστίᾳ γεγένηται, τοιοῦτοι
πιστῶς κριθήσονται.

- 601 3. Οὐ [τοῦ Θεοῦ Λόγου] κρίσει παραστάντες οἱ πάντες, ἄν- 396
θρωποὶ τε καὶ ἄγγελοι καὶ δαίμονες, μίαν ἀποφθέγονται φωνήν,
οὕτως λέγοντες· «Δικαία σου ἡ κρίσις» [Ps 118, 137]· ἥς φωνῆς
367 τὸ ἀνταπόδομα ἐπ' ἀμφοτέροις τὸ δίκαιον ἐπάγει, τοῖς μὲν εὖ
594 πράξαςι δικαίως τὴν αἰδίων ἀπόλαυσιν παρέχοντος, τοῖς δὲ
τῶν φαύλων ἐραστοῦς τὴν αἰώνιον κόλασιν ἀπονέμοντος, καὶ
592 τούτοις μὲν τὸ πῦρ ἄσβεστον διαμένει καὶ ἀτελεύτητον, σκώληξ
δὲ τις ἔμπυρος μὴ τελευτῶν μηδὲ σῶμα διαφθείρων, ἀπαύστως
596 ὁδύνῃν ἐκ σώματος ἐκβράσσωσιν παραμένει. Τούτους οὐχ ὕπνος
ἀναπαύσει, οὐ νύξ παρηγορήσει, οὐ θάνατος τῆς κολάσεως
ἀπολύσει, οὐ παράκλησις συγγενῶν μεσιτευσάντων ὀνήσει. Οὐ
γὰρ ἔτι δίκαιοι ὑπ' αὐτῶν ὀρῶνται, οὐδὲ μνήμης γίνονται ἄξιοι.

Philosophumena, post 222.

- 188 L. 10, c. 32. Θεὸς εἷς, ὁ πρῶτος καὶ μόνος καὶ ἀπάντων 397
196 ποιητὴς καὶ κύριος, σύγχρονον ἔσχεν οὐδέν, οὐ χάος ἀπειρον,
οὐχ ὕδωρ ἀμέτρητον ἢ γῆν στερρὰν, οὐχὶ ἀέρα πυκνόν, οὐ πῦρ
θερμόν, οὐ πνεῦμα λεπτόν, οὐκ οὐρανοῦ μεγάλου κυανέαν
191 ὀροφὴν· ἀλλ' ἦν εἷς μόνος ἑαυτῷ, ὃς θελήσας ἐποίησε τὰ ὄντα
118 οὐκ ὄντα πρότερον, πλὴν ὅτι ἡθέλησε ποιεῖν, ὡς ἔμπειρος ὦν
τῶν ἐσομένων· πάρεστι γὰρ αὐτῷ καὶ πρόγνωσις.

quibus vitam finierunt, et eadem quae antea fuerunt resurgentia;
et quales in incredulitate vixerunt, tales certe iudicabuntur.

- 601 3. Cuius [Dei Verbi] iudicio adstantes omnes, homines, angeli, 396
daemones, unam hanc vocem emittent, sic dicentes: *Iustum iu-*
dicium tuum. Cuius vocis aequitatem retributio utrisque facta
367 ostendit; cum bene facientibus iuste fruitio aeterna retribuatur,
594 malorum vero cupidis aeternum supplicium reddatur, et hos manet
592 ignis inexstinguibilis et qui numquam finietur, et vermis igneus
non moriens, sed incessabili dolore ex corpore effervescens. Illis
596 non somnus quietem afferet, non nox leniet, non mors supplicia
solvat, non iuvabit exhortatio affinium intercessorum. Nam iusti
non amplius ab illis videbuntur, nec ulla sunt amplius memoria
digni.
- 188 10, 32. Deus unus, primus et solus et omnium creator et do- 397
196 minus, coevum habuit nihil, non chaos infinitum, non aquam im-
mensam vel terram solidam, non aëra densum, non ignem calidum,
non spiritum tenuem, non caeli magni cyaneam cameram; sed
191 erat unus, solus pro se, qui, dum voluit, fecit omnia quae sunt,
118 quae non erant antea, nisi quod voluit ea facere, utpote gnarus
futurorum: est enim ei et praescientia.

398 10, 33. Οὗτος οὖν μόνος καὶ κατὰ πάντων Θεὸς Λόγον¹⁶³
 πρῶτον ἐννοηθεῖς ἀπογεννᾷ, οὐ λόγον ὡς φωνήν, ἀλλ' ἐνδιά-
 θετον τοῦ παντὸς λογισμόν. Τοῦτον μόνον ἐξ ὄντων ἐγέννα,
 τὸ γὰρ ὃν αὐτὸς ὁ Πατὴρ ἦν, ἐξ οὗ τὸ γεννηθέν. Αἵτιον τοῖς¹⁸¹
 γινομένοις Λόγος ἦν, ἐν ἑαυτῷ φέρων τὸ θέλειν τοῦ γεγεν-
 νηκότος, οὐκ ἄπειρος τῆς τοῦ Πατρὸς ἐννοίας· ἅμα γὰρ τῷ
 ἐκ τοῦ γεννήσαντος προελθεῖν, πρωτότοκος τούτου γενόμενος
 φωνή, ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὰς ἐν τῷ Πατρὶ προεγνωθείσας ιδέας,
 ὅθεν, κελεύοντος Πατρὸς γίνεσθαι κόσμον, τὸ κατὰ ἐν Λόγος
 ἀπετελεῖτο ἀρέσκων Θεῷ. . . . Ὅσα ἠθέλησεν, ἐποίει ὁ Θεός.
 Ταῦτα Λόγῳ ἐδημιούργει, ἐτέρως γενέσθαι μὴ δυνάμενα, ἢ ὡς
 ἐγένετο. Ὅτε δὲ ὡς ἠθέλησε καὶ ἐποίησε, ὀνόματι καλέσας
 ἐσήμηνεν. Ἐπὶ τούτοις τὸν πάντων ἄρχοντα δημιουργῶν ἐκ
 πασῶν συνθέτων οὐσιῶν ἐσκεύασεν· οὐ θεὸν θέλων ποιεῖν
 ἔσφηλεν, οὐδὲ ἄγγελον (μὴ πλανῶ), ἀλλ' ἄνθρωπον. . Εἰ γὰρ
 θεὸν σε ἠθέλησε ποιῆσαι, ἐδύνατο· ἔχεις τοῦ Λόγου τὸ παρά-
 δειγμα· ἄνθρωπον θέλων ἄνθρωπόν σε ἐποίησεν· εἰ δὲ θέλεις
 καὶ θεὸς γενέσθαι, ὑπάκουε τῷ πεποικηκότι, καὶ μὴ ἀντίβαινε
 νῦν, ἵνα ἐπὶ τῷ μικρῷ πιστὸς εὑρεθῇς καὶ τὸ μέγα πιστευ-
 θῇναι δυνηθῇς. Τούτου ὁ Λόγος μόνος ἐξ αὐτοῦ· διὸ καὶ¹⁵⁸
 Θεός, οὐσία ὑπάρχων Θεοῦ· ὁ δὲ κόσμος ἐξ οὐδενός· διὸ οὐ¹⁸⁹
 Θεός· οὗτος ἐπιδέχεται καὶ λύσιν, ὅτε βούλεται ὁ κτίσας. Ὁ δὲ¹⁹⁷
 κτίσας Θεὸς κακὸν οὐκ ἐποίει οὐδὲ ποιεῖ· [ποιεῖ] καλὸν καὶ
 ἀγαθόν, ἀγαθὸς γὰρ ὁ ποιῶν. . . . Τοῦτον τὸν Λόγον ἐν¹⁸⁴

375

398 10, 33. Hic igitur solus et super omnia Deus Verbum primum¹⁶³
 cogitando egignit, non verbum veluti vocem, sed interiorem uni-
 versi ratiocinationem. Hunc solum ex entibus genuit; ens enim
 ipse Pater erat, ex quo id quod genitum est. Causa eorum quae¹⁸¹
 existunt Verbum erat, in se ipso gerens voluntatem genitoris,
 haud ignarum paternae cogitationis. Nam simul atque ex genitore
 processit, primogenita eius facta vox, habet in semetipso ideas in
 Patre praecogitatas; quare, iubente Patre fieri mundum, singula
 Verbum perficiebat placens Deo. . . . Quaecumque voluit, faciebat
 Deus. Haec per Verbum fabricabantur, quae aliter fieri non possunt
 atque facta sunt. Quando autem sicuti voluit etiam fecit ea, nomine
 vocando significavit. Super haec universorum principem fabricans
 ex omnibus compositis substantiis confecit; non deum volens facere
 fefellit, neque angelum (ne erres), sed hominem. Nam si deum
 te voluisset facere, poterat; habes Verbi exemplum; hominem
 volens, hominem te fecit; sin vero vis et deus fieri, oboedi ei
 qui te fecit, neque obnitere nunc, ut super parvum fideli tibi
 reperto magnum etiam concredi possit. Huius Verbum solum ex¹⁵⁸
 ipso; ideo et Deus, substantia cum sit Dei. Mundus autem ex¹⁸⁹
 nihilo; ideo non Deus; hic etiam dissolvitur, quando vult qui eum
 creavit. Deus autem, qui creavit, malum non faciebat neque facit;¹⁹⁷
 facit honestum et bonum; bonus est enim qui facit. . . . Hoc¹⁸⁴

375

373 ὅστέροις ἀπέστελλον ὁ Πατήρ, οὐκέτι διὰ προφήτου λαλεῖν,
οὐ σκοτεινῶς κηρυσσόμενον ὑπονοεῖσθαι θέλων, ἀλλ' αὐτοῖσι
φανερωθῆναι τοῦτον λέγων, ἵνα κόσμος ὁρῶν δυσωπηθῇ οὐκ
ἐντελλόμενον διὰ προσώπου προφητῶν, οὐδὲ δι' ἀγγέλου
φοβοῦντα ψυχὴν, ἀλλ' αὐτὸν παρόντα τὸν λελαληκότα. Τοῦτον
377 ἔγνωμεν ἐκ παρθένου σῶμα ἀνειληφότα, καὶ τὸν παλαιὸν ἄν-
412 θρωπον διὰ καινῆς πλάσεως πεφορηκότα, ἐν βίῳ διὰ πάσης
ἡλικίας ἐληλυθότα, ἵνα πάσῃ ἡλικίᾳ αὐτὸς νόμος γενηθῇ, καὶ
σκοπὸν τὸν ἴδιον ἄνθρωπον πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπιδείξῃ παρῶν,
καὶ δι' αὐτοῦ ἐλέγξῃ, ὅτι μὴδὲ ἐποίησεν ὁ Θεὸς πονηρόν, καὶ
301 ὡς αὐτεξούσιος ὁ ἄνθρωπος ἔχων τὸ θέλειν καὶ τὸ μὴ θέλειν,
379 δυνατὸς ὢν ἐν ἀμφοτέροις· τοῦτον ἄνθρωπον ἴσμεν [ἐκ] τοῦ
καθ' ἡμᾶς φυράματος γεγονέναι. Εἰ γὰρ μὴ ἐκ τοῦ αὐτοῦ
ὑπῆρξε, μάτην νομοθετεῖ μιμῆσθαι τὸν διδάσκαλον. Εἰ γὰρ
ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος ἐτέρας ἐτύγχανεν οὐσίας, τί τὰ ὅμοια
κελεύει ἐμοὶ τῷ ἀσθενεῖ πεφυκότι, καὶ πῶς οὗτος ἀγαθὸς καὶ
δίκαιος;

374 10, 34. Χριστὸς ἐστὶν ὁ κατὰ πάντων Θεός, ὃς τὴν ἁμαρτίαν 399
413 ἔξ ἀνθρώπων ἀποπλύνειν προσέταξε, νέον τὸν παλαιὸν ἄν-
415 θρωπον ἀποτελῶν, εἰκόνα τοῦτον καλέσας ἀπ' ἀρχῆς διὰ τύπου
τὴν εἰς σε ἐπιδεικνύμενος στοργήν, οὐ προστάγμασιν ὑπακούσας
σεμνοῖς, καὶ ἀγαθοῦ ἀγαθὸς γενόμενος μιμητῆς, ἔση ὁμοῖος ὑπ'
αὐτοῦ τιμηθεῖς. Οὐ γὰρ πτωχεύει Θεὸς καὶ σὲ θεὸν ποιήσας
εἰς δόξαν αὐτοῦ.

373 Verbum posterioribus temporibus mittebat Pater, non amplius per
prophetam loqui neque obscure praedicatum subintellegi illud
volens, sed ipso visu apparere, ut mundus illud videns revereretur
non per prophetas praecipiens, neque per angelum terrens animum,
377 sed ipsum praesens quod locutum est. Hoc novimus ex virgine
corpus assumpsisse, et veterem hominem per novam assumptionem
412 gestasse, in vita per quamque aetatem venisse, ut cuique aetati
ipsum lex fieret, finemque suum proprium hominem esse omnibus
hominibus ostenderet praesens, et per semetipsum argueret nihil
301 Deum fecisse mali, et suae potestatis esse hominem, qui possit
379 velle et nolle, cum ad utrumque valeat; illud hominem ex nostra
massa factum esse scimus. Nisi enim ex eadem exstitit, frustra
legem fert imitandi praeceptorem. Si enim ille homo alius forte
erat substantiae, cur similia imperat mihi debili nato, et quomodo
hic bonus et iustus?

374 10, 34. Christus est Deus super omnia, qui peccatum ab ho- 399
413 minibus ablueret constituens, novum perficiens veterem hominem,
415 postquam imaginem eum vocavit ab initio per effigiem quam erga
te habet ostendens caritatem, cuius praeceptis si oboediveris gravi-
bus, et boni bonus factus fueris imitator, eris eius consimilis ab
eo honoratus. Non enim mendicus est Deus, qui et te deum fecit
ad suam gloriam.

Contra Artemonem, ca 230.

- 400 Fragm. apud *Eus.*, H. E. 5, 28. Ταῖς θεαῖς γραφαῖς [haeretici]⁶⁵
ἀφόβως ἐπέβαλον τὰς χεῖρας, λέγοντες αὐτὰς διωρθωκέναι. . . .⁷⁰
Ὅσης δὲ τόλμης ἐστὶ τοῦτο τὸ ἁμάρτημα, εἰκὸς μὴδὲ ἐκείνους
ἀργοεῖν. Ἡ γὰρ οὐ πιστεύουσιν Ἀγίῳ Πνεύματι λελέχθαι τὰς
θεαῖς γραφάς, καὶ εἰσιν ἄπιστοι· ἢ ἑαυτοὺς ἡγοῦνται σοφωτέρους
τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ὑπάρχειν, καὶ τί ἕτερον ἢ δαιμονώσιν;

CLEMENS ALEXANDRINUS, ca 150—211/15.

Protrepticus, ca 195.

- 401 C. 1, n. 7, 1. Αἴτιος γοῦν ὁ Λόγος, ὁ Χριστός, καὶ τοῦ³⁷⁴
εἶναι πάλαι ἡμᾶς (ἦν γὰρ ἐν Θεῷ), καὶ τοῦ εἶναι· νῦν δὴ³⁷⁵
ἐπεφάνη ἀνθρώποις αὐτὸς οὗτος ὁ Λόγος, ὁ μόνος ἄμφω, Θεός¹⁸¹
τε καὶ ἄνθρωπος, ἀπάντων ἡμῖν αἴτιος ἀγαθῶν, παρ' οὗ τὸ
εἶ Ζῆν ἐκδιδασκόμενοι εἰς αἰῶδιον Ζωὴν παραπεμπόμεθα. . . .⁴¹²
3. Τοῦτό ἐστι τὸ ἄσμα τὸ καινόν, ἡ ἐπιφάνεια ἡ νῦν ἐκλάμ-
ψασα ἐν ἡμῖν τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος καὶ προόντος Λόγου· ἐπεφάνη¹⁵⁷
δὲ ἑναγχος ὁ προὖν σωτὴρ, ἐπεφάνη ὁ ἐν τῷ ὄντι ὢν, ὅτι
«ὁ Λόγος [ὁς] ἦν πρὸς τὸν Θεόν» [Io 1, 1], διδάσκαλος, ἐπεφάνη
ᾧ τὰ πάντα δεδημιούργηται Λόγος, καὶ τὸ Ζῆν ἐν ἀρχῇ μετὰ
τοῦ πλάσαι παρασχὼν ὡς δημιουργός, τὸ εἶ Ζῆν ἐδίδαξεν
ἐπιφανεῖς ὡς διδάσκαλος, ἵνα τὸ αἰεὶ Ζῆν ὕστερον ὡς Θεὸς
χορηγήσῃ.

- 400 Fragm. apud *Eus.*, H. E. 5, 28. [Haeretici] divinis scripturis⁶⁵
audacter manus intulerunt, eas a se emendatas esse dicentes. . . .⁷⁰
Quantae porro audaciae sit eiusmodi facinus, ne ipsos quidem
ignorare verisimile est. Aut enim sacras scripturas a Sancto Spiritu
dictatas esse non credunt, ac proinde infideles sunt; aut semetipsos
Spiritu Sancto sapientiores esse existimant, ac proinde quid aliud
sunt quam daemoniaci?
- 401 1, 7, 1. Hoc igitur Verbum Christus non solum causa fuit ut³⁷⁴
olim essemus (erat enim in Deo), sed etiam ut bene essemus; et³⁷⁵
nuper hominibus apparuit idem Verbum, qui solus uterque, Deus¹⁸¹
et homo, est, nobis omnia bona conferens; a quo bene vivere⁴¹²
edocti ad aeternam vitam transmittimur. . . . 3. Hoc est novum
canticum, apparitio, quae inter nos nuper effulsit, Verbi quod erat¹⁵⁷
in principio et ante principium; modo enim apparuit ille, qui olim
erat, servator; apparuit qui est ens in ente, cum *Verbum*, quod
erat apud Deum, ut praeceptor apparuit, Verbum a quo facta sunt
omnia; quod, ut opifex, nobis initio vitam in creatione dederat,
ut praeceptor apparens, nos bene vivere docuit, ut postea vitam
aeternam nobis ut Deus largiatur.

400. CB *Eus.* 2 (ed. E. Schwartz), 504; MG 20, 516.

401. CB (ed. O. Stählin, 1905 sqq) 1, 7; MG 8, 61.

188 4, 63, 2. Ἀλλ' ἡ μὲν ἀνθρωπεῖα τέχνη οἰκίας τε καὶ ναῦς 402
καὶ πόλεις καὶ γραφὰς δημιουργεῖ, Θεὸς δὲ πῶς ἂν εἴποιμι
ὅσα ποιεῖ; Ὅλον ἶδε τὸν κόσμον, ἐκείνου ἔργον ἐστίν· καὶ
οὐρανὸς καὶ ἥλιος καὶ ἄγγελοι καὶ ἄνθρωποι «ἔργα τῶν δακ-
104 τύλων αὐτοῦ» [Ps 8, 4]. 3. Ὅση γε ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ· μόνον
αὐτοῦ τὸ βούλημα κοσμοποιία· μόνος γὰρ ὁ Θεὸς ἐποίησεν,
ἔπει καὶ μόνος ὄντως ἐστὶ Θεός· φιλῶ τῷ βούλεσθαι δημιουργεῖ
καὶ τῷ μόνον ἐθέλησαι αὐτὸν ἔπεται τὸ γεγενῆσθαι.

91 6, 68, 2. Πᾶσιν γὰρ ἀπαξάπλως ἀνθρώποις, μάλιστα δὲ 403
τοῖς περὶ λόγους ἐνδιατρίβουσιν ἐνέστακται τις ἀπόρροια
θεϊκῇ· 3. οὐ δὴ χάριν καὶ ἄκοντες μὲν ὁμολογοῦσιν ἓνα γε
110 εἶναι Θεόν, ἀνώλεθρον καὶ ἀγένητον τοῦτον, ἄνω που περὶ
τὰ νῦτα τοῦ οὐρανοῦ ἐν τῇ ἰδίᾳ καὶ οἰκείᾳ περιωπῇ ὄντως
ὄντα αἰεί.

65 9, 82, 1. Καὶ μυρίας ἂν ἔχοιμί σοι γραφὰς παραφέρειν, 404
ὧν οὐδὲ «κεραία παρελεύσεται μία» [cf. Mt 5, 18; Lc 16, 17]
μὴ οὐχὶ ἐπιτελῆς γενομένη· τὸ γὰρ στόμα Κυρίου, τὸ Ἅγιον
Πνεῦμα, ἐλάλησεν ταῦτα.

32 10, 110, 1. Τάχει μὲν δὴ ἀνυπερβλήτῳ εὐνοίᾳ τε εὐπροσίτῳ 405
ἡ δύναμις ἡ θεϊκὴ ἐπιλάμπασα τὴν γῆν σωτηρίου σπέρματος
ἐνέπλησε τὸ πᾶν. Οὐ γὰρ ἂν οὕτως ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ τοσοῦτον
ἔργον ἄνευ θείας κομιδῆς ἐξήνυσεν ὁ Κύριος, ὅψει καταφρο-
νούμενος, ἔργῳ προσκυνούμενος, ὁ καθάριστος καὶ σωτήριος
374 καὶ μειλίχιος, ὁ θεῖος Λόγος, ὁ φανερώτατος ὄντως Θεός, ὁ

188 4, 63, 2. Sed humana ars et domicilia et naves et urbes et 402
picturas conficit; Dei autem opera qua ratione enumerem? Aspice
hunc mundum universum, eius opus est; et caelum et sol et angeli
104 et homines sunt *opera digitorum ipsius*. 3. Quanta est autem Dei
potentia, cuius sola voluntas est mundi creatio! Solus enim Deus
mundum creavit, ut qui solus sit vere Deus; is autem opera sua
volendo conficit, eiusque velle sequitur fieri.

91 6, 68, 2. Universo enim generi humano, praecipue vero illis 403
qui in studiis litterarum versati sunt, divina quaedam emanatio
est instillata; 3. a qua fateri vel inviti et reluctantes coguntur,
110 quod unus sit Deus, interitus ortusque experts, qui supra nos circa
dorsa caeli velut in propria et domestica specula semper versetur.

65 9, 82, 1. Possem etiam alias tibi scripturas afferre paene in- 404
numerabiles, quarum *ne apex quidem unus praeteribit*, qui non
perficiatur. Os enim Domini, Spiritus Sanctus, ea est elocutus.

32 10, 110, 1. Potentia Dei, incredibili celeritate et accessu facil- 405
lima benevolentia illucens, terram salutari semine implevit uni-
versim. Nec enim tam exiguo temporis spatio tantum opus absque
divina providentia perfecit Dominus, specie despectus, re ipsa ad-
oratus, expiator et servator et mansuetus, divinum Verbum, evi-

402. CB 1, 48; MG 8, 164.

404. CB 1, 62; MG 8, 192.

403. CB 1, 52; MG 8, 173.

405. CB 1, 78; MG 8, 225.

τῷ δεσπότῃ τῶν ὅλων ἐξισωθεῖς, ὅτι ἦν υἱὸς αὐτοῦ καὶ «ὁ Λόγος ἦν ἐν τῷ Θεῷ» [Io 1, 1], 2. οὐθ' ὅτε τὸ πρῶτον προ-
 κηρύχθη, ἀπιστηθεῖς, οὐθ' ὅτε τὸ ἀνθρώπου προσωπεῖον ³⁷⁶
 ἀναλαβὼν καὶ σαρκὶ ἀναπλασάμενος τὸ σωτήριον δράμα τῆς
 ἀνθρωπότητος ὑπεκρίνετο, ἀγνοηθεῖς· 3. γνήσιος γὰρ ἦν ἀγω-
 νιστῆς καὶ τοῦ πλάσματος συναγωνιστῆς, τάχιστα δὲ εἰς πάντας
 ἀνθρώπους διαδοθεῖς θάπτον ἡλίου ἐξ αὐτῆς ἀνατείλας τῆς
 πατρικῆς βουλήσεως, ῥᾶστα ἡμῖν ἐπέλαμψε τὸν Θεόν, ὅθεν ²³
 τε ἦν αὐτὸς καὶ ὃς ἦν, δι' ὧν ἐδίδαξεν καὶ ἐνεδείξατο, παρα- ⁴²⁴
 στησάμενος, ὁ σπονδοφόρος καὶ διαλλακτῆς καὶ σωτὴρ ἡμῶν
 Λόγος, πηγὴ ζωοποιός, εἰρηνικὴ, ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς
 γῆς χεόμενος, δι' ὃν ὡς ἔπος εἰπεῖν τὰ πάντα ἤδη πέλαγος
 γέγονεν ἀγαθῶν.

11, 111, 1. . . . Ὁ πρῶτος [ὅτε] ἐν παραδείσῳ ἔπαιζε ⁴¹³
 λελυμένος, ἐπεὶ παιδίον ἦν τοῦ Θεοῦ· ὅτε δὲ ὑποπίπτων ⁴¹⁵
 ἡδονῇ . . . παρήγето ἐπιθυμίαις, ὁ παῖς ἀνδριζόμενος ἀπειθείᾳ
 καὶ παρακούσας τοῦ πατρὸς ἡσχύνετο τὸν Θεόν. . . . 2. Τῶν
 δεσμῶν λῦσαι τοῦτον ὁ Κύριος αὐτῆς ἠθέλησεν, καὶ σαρκὶ
 ἐνδεθείς (μυστήριον θεῖον τοῦτο) τὸν ὄφιν ἐχειρώσατο καὶ
 τὸν τύραννον ἐδουλώσατο, τὸν θάνατον, καί, τὸ παραδοξότατον,
 ἐκείνον τὸν ἀνθρωπον τὸν ἡδονῇ πεπλανημένον, τὸν τῇ φθορᾷ
 δεδεμένον, χερσὶν ἡπλωμέναις ἔδειξε λελυμένον. 3. Ὡ θαύ-
 ματος μυστικοῦ· κέκλιται μὲν ὁ Κύριος, ἀνέστη δὲ ἀνθρωπος,
 καὶ ὁ ἐκ τοῦ παραδείσου πεσὼν μεῖζον ὑπακοῆς ἄθλον, οὐρα-
 νούς, ἀπολαμβάνει.

dentissime verus Deus, Domino universorum aequalis, quia erat ³⁷⁴
 Filius eius, et *Verbum erat in Deo*; 2. neque cum primum prae-
 dicatus nullam impetravit fidem, neque cum hominis personam ³⁷⁶
 indutus et carnis forma suscepta salutare egit humanitatis drama;
 ignoratus; 3. legitime enim certavit, et creaturam in certamine
 adiuvit; celerrime autem ad universos homines delatus, sole celerius
 ex ipsa Patris voluntate ortus, facillime nobis Deum illucescere
 fecit; unde et quis ipse esset, doctrina et signis ostendit, foederis ²³
 praeco et mediator et servator noster Verbum, fons vitae et pacis ⁴²⁴
 super universam faciem terrae effusus; per quem, ut ita dicam,
 rerum universitas effecta est pelagus bonorum.

11, 111, 1. . . . Primus homo, cum in paradiso erat, ludebat ⁴¹³
 solutus, quia puerulus erat Dei; postquam vero se voluptati sub- ⁴¹⁵
 iciens . . . seductus est cupiditatibus, puer inoboedientia factus vir,
 et patri non parendo, coram Deo erubuit. . . . 2. Vinculis illum
 solvere rursus voluit Dominus; et carnem indutus (mysterium
 divinum) sic serpentem devicit et tyrannum, scilicet mortem, in
 servitutem redegit. Et, quod incredibilissimum est, illum hominem,
 voluptate seductum et corruptione illigatum, expansis manibus
 ostendit solutum. 3. O mirabile mysterium! Succubuit quidem
 Dominus, surrexit autem homo; et qui e paradiso excidit, maius
 oboedientiae praemium caelum accipit.

Paedagogus, paulo post 195.

417 L. 1, c. 5, n. 23, 1. Αὐθὶς ἐστὶν ὁ Ἰσαὰκ (καὶ γὰρ ἔστιν 406
ἐτέρως ἐκλαβεῖν) τύπος [ὃς ἐστὶ] τοῦ Κυρίου, παῖς μὲν ὡς
υἱός (καὶ γὰρ υἱὸς ἦν Ἀβραάμ ὡς ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ), ἱερεῖον
δὲ ὡς ὁ Κύριος. Ἄλλ' οὐ κεκάρπωται ὡς ὁ Κύριος, μόνον
ἐβάστασε τὰ ξύλα τῆς ἱεουργίας ὁ Ἰσαὰκ, ὡς ὁ Κύριος τὸ
ξύλον. 2. Ἐγέλα δὲ μυστικῶς, ἐμπλήσαι ἡμᾶς προφητεύων
χαρὰς τὸν Κύριον τοὺς αἵματι Κυρίου ἐκ φθορᾶς λελυτρωμένους.
Οὐκ ἔπαθεν δὲ <οὐ> μόνον εἰκότως ἄρα [ὁ Ἰσαὰκ] τὰ πρωτεῖα
374 τοῦ πάθους παραχωρῶν τῷ Λόγῳ, ἀλλὰ καὶ τοῦ Κυρίου τὴν
θειότητα αἰνίττεται μὴ σφαγεῖς.

475 1, 6, 25, 3. Τελειοῦται δὲ τῷ λουτρῷ μόνῳ [ὁ Χριστός] 407
καὶ τοῦ Πνεύματος τῇ καθόδῳ ἀγιάζεται; Οὕτως ἔχει. 26, 1. Τὸ
δὲ αὐτὸ συμβαίνει τοῦτο καὶ περὶ ἡμᾶς, ὡν γέγονεν ὑπογραφή
359 ὁ Κύριος· βαπτιζόμενοι φωτιζόμεθα, φωτιζόμενοι υἱοποιούμεθα,
υἱοποιούμενοι τελειούμεθα, τελειούμενοι ἀπαθανατιζόμεθα·
«Ἐγώ, φησὶν, εἶπα, θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες»
[Ps 81, 6]. Καλεῖται δὲ πολλαχῶς τὸ ἔργον τοῦτο, χάρισμα
355 καὶ φῶτισμα καὶ τέλειον καὶ λουτρόν· λουτρόν μὲν δι' οὗ τὰς
ἁμαρτίας ἀπορρυπτόμεθα, χάρισμα δὲ ᾧ τὰ ἐπὶ τοῖς ἁμαρτή-
μασιν ἐπιτίμια ἀνεῖται, φῶτισμα δὲ δι' οὗ τὸ ἅγιον ἐκεῖνο φῶς
τὸ σωτήριον ἐποπτεύεται, τουτέστιν δι' οὗ τὸ θεῖον ὁξυωπούμεν,
τέλειον δὲ τὸ ἀπροσδεές φαμεν. 3. Τί γὰρ ἔτι λείπεται τῷ

417 1, 5, 23, 1. Est quoque Isaac (aliter enim accipere possumus) 406
typus Domini; puer quidem, ut filius (erat enim filius Abrahae,
sicut Christus Dei), hostia quoque sicut Dominus. Sed non im-
molatus est ut Dominus; tantummodo portavit ligna sacrificii
Isaac, sicut lignum Dominus. 2. Risit autem mystice, praedicens
fore ut Dominus laetitia nos impleret, qui sanguine Domini a
corruptione redempti sumus. Non autem passus est, non solum
primas passionis partes Verbo cedens; immo vero, eo quod non
374 fuit occisus, Domini divinitatem testatur.

475 1, 6, 25, 3. Solo autem lavacro [Christus] perficitur et Spiritus 407
descensione sanctificatur? Ita habet. 26, 1. Hoc ipsum nobis
quoque evenit, quorum fuit exemplar Dominus. Baptizati illumina-
359 mur; illuminati in filios adoptamur; adoptati perficimur; perfecti
immortales reddimur: *Ego*, inquit, *dixi, dii estis et filii Excelsi*
omnes. 2. Multis autem modis vocatur illud opus: gratia, illumi-
355 natio, perfectum, et lavacrum. Lavacrum quidem, per quod pec-
cata abstergimus. Gratia autem, qua remittuntur poenae, quae
peccatis debentur. Illuminatio autem, per quam sanctam illam et
salutarem lucem intuemur, hoc est, per quam Deum perspicimus.
Perfectum autem dicimus, cui nihil deest. 3. Quid enim ei desit,

406. CB 1, 103; MG 8, 277.

407. CB 1, 105; MG 8, 280.

Θεὸν ἐγνωκότι; Καὶ γὰρ ἄτοπον ὡς ἀληθῶς χάρισμα κεκλησθαι Θεοῦ τὸ μὴ πεπληρωμένον.

- 408 1, 6, 41, 3. Τοῦ φιλοστόργου καὶ φιланθρώπου Πατρὸς⁵⁰⁸ ἐπομβρήσαντος τὸν Λόγον, αὐτὸς ἤδη τροφὴ γέγονεν πνευματικὴ τοῖς σώφροσιν. 42, 1. Ὁ θαύματος μυστικοῦ· εἰς μὲν¹⁴¹ ὁ τῶν ὅλων Πατὴρ, εἰς δὲ καὶ ὁ τῶν ὅλων Λόγος, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πανταχοῦ, μία δὲ μόνη γίνε-⁴⁶ται μήτηρ παρθένος· Ἐκκλησίαν ἐμοὶ φίλον αὐτὴν καλεῖν. Γάλα οὐκ ἔσχεν ἡ μήτηρ αὕτη μόνη, ὅτι μόνη μὴ γέγονεν γυνή, παρθένος δὲ ἅμα καὶ μήτηρ ἐστίν, ἀκήρατος μὲν ὡς παρθένος, ἀγαπητικὴ δὲ ὡς μήτηρ, καὶ τὰ αὐτῆς παιδία προσκαλουμένη ἀγίῳ τιθνεῖται γάλακτι, τῷ βρεφῶδει Λόγῳ. . . . 3. Ὁ Λόγος τὰ πάντα τῷ νηπίῳ, καὶ πατὴρ καὶ μήτηρ καὶ παιδαγωγὸς καὶ τροφεύς· «Φάγεσθέ μου, φησί, τὴν σάρκα καὶ πίεσθέ μου τὸ⁴⁸⁴ αἷμα» [cf. Io 6, 53]. Ταύτας ἡμῖν οἰκείας τροφὰς ὁ Κύριος χορηγεῖ καὶ σάρκα ὀρέγει καὶ αἷμα ἐκχεῖ· καὶ οὐδὲν εἰς αὐξησιν τοῖς παιδίοις ἐνδεῖ. Ὁ τοῦ παραδόξου μυστηρίου.
- 409 1, 8, 62, 3. Οὐδὲν δὲ ἔστιν, ᾧ μὴ τὴν αἰτίαν τοῦ εἶναι¹⁸⁸ ὁ Θεὸς παρέχεται· οὐδὲν ἄρα μισεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· 4. ἀλλ'¹⁵⁸ οὐδὲ ὑπὸ τοῦ Λόγου· ἐν γὰρ ἅμφῳ, ὁ Θεός, ὅτι εἶπεν· «Ἐν ἀρχῇ ὁ Λόγος ἦν ἐν τῷ Θεῷ, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος» [Io 1, 1].
- 410 2, 2, 19, 4. Διττὸν δὲ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου· τὸ μὲν⁴⁸⁵ ἐστὶν αὐτοῦ σαρκικόν, ᾧ τῆς φθορᾶς λελυτρώμεθα, τὸ δὲ πνευμα-

qui Deum novit? Est enim revera absurdum, Dei vocari gratiam, quae non sit perfecta et undequaque plena.

- 408 1, 6, 41, 3. Cum amans et benignus Pater Verbum impluisset,⁵⁰⁸ ipsum iam spiritale alimentum factum est bonis hominibus. 42, 1. O miraculum mysticum! Unus quidem est universorum¹⁴¹ Pater, unum est etiam Verbum universorum, et Spiritus Sanctus unus, et ipse est ubique. Una autem sola est mater virgo: mihi⁴⁶ autem placet eam vocare Ecclesiam. Lac non habuit mater haec sola, quoniam sola non fuit mulier. Virgo est autem simul et mater, integra quidem et inviolata ut virgo, amans autem ut mater, quae suos accersens infantulos sancto lacte, nempe Verbo infantili, enutrit. . . . 3. Verbum est omnia infanti, et pater et mater et paedagogus et altor: *Comedite, inquit, meam carnem, et bibite*⁴⁸⁴ *meum sanguinem*. Haec convenientia alimenta nobis suppeditat Dominus, et carnem praebet, et effundit sanguinem, et ad incrementum nihil deest infantulis. O admirabile mysterium!
- 409 1, 8, 62, 3. Nil est cuius causam essendi non praebet Deus;¹⁸⁸ nil ergo odio habet Deus; 4. sed neque Verbum; ambo enim¹⁵⁸ unum sunt, nempe Deus. Dixit enim: *In principio Verbum erat*¹⁵⁹ *in Deo, et Deus erat Verbum*.
- 410 2, 2, 19, 4. Duplex est sanguis Domini: alter enim est car-⁴⁸⁵ nalis, quo redempti sumus ab interitu, alter vero spiritualis, quo

- τικόν, τοῦτ' ἔστιν ᾧ κεχρίσμεθα. Καὶ τοῦτ' ἔστι πιεῖν τὸ αἷμα
 τοῦ Ἰησοῦ, τῆς κυριακῆς μεταλαβεῖν ἀφθαρσίας· ἰσχύς δὲ τοῦ
 494 Λόγου τὸ Πνεῦμα, ὡς αἷμα σαρκός. 20, 1. Ἀναλόγως τοίνυν
 κίρνεται ὁ μὲν οἶνος τῷ ὕδατι, τῷ δὲ ἀνθρώπῳ τὸ Πνεῦμα,
 καὶ τὸ μὲν εἰς πίστιν εὐχαεῖ, τὸ κράμα, τὸ δὲ εἰς ἀφθαρσίαν
 ὀδηγεῖ, τὸ Πνεῦμα, ἡ δὲ ἀμφοῖν αὐτῆς κράσις ποτοῦ τε καὶ
 508 Λόγου εὐχαριστία κέκληται, χάρις ἐπαινουμένη καὶ καλή, ἥς οἱ
 κατὰ πίστιν μεταλαμβάνοντες ἀγιάζονται καὶ σῶμα καὶ ψυχὴν,
 τὸ θεῖον κράμα τὸν ἀνθρώπον τοῦ πατρικοῦ βουλήματος Πνεύ-
 ματι καὶ Λόγῳ συγκίρναντος μυστικῶς.
 89 3, 1, 1, 1. Ἦν ἄρα, ὡς ἔοικεν, πάντων μέριστον μαθη- 411
 μάτων τὸ γινῶναι αὐτόν· ἑαυτὸν γάρ τις ἐὰν γνῶ, Θεὸν
 εἴσεται.
 358 3, 1, 1, 5. Ὁ δὲ ἀνθρώπος ἐκεῖνος, ᾧ σύνοικος ὁ Λόγος, 412
 οὐ ποικίλλεται, οὐ πλάττεται, μορφήν ἔχει τὴν τοῦ Λόγου,
 ἑξομοιοῦται τῷ Θεῷ, καλὸς ἔστιν, οὐ καλλωπίζεται· κάλλος
 ἔστί τὸ ἀληθινόν, καὶ γὰρ ὁ θεὸς ἔστιν· θεὸς δὲ ἐκεῖνος ὁ
 ἀνθρώπος γίνεται, ὅτι βούλεται ὁ Θεός. 2, 1. Ὁρθῶς ἄρα
 εἶπεν Ἡράκλειτος· «Ἀνθρωποὶ θεοί, θεοὶ ἀνθρωποὶ· λόγος
 γὰρ αὐτός». Μυστήριον ἐμφανές· Θεὸς ἐν ἀνθρώπῳ, καὶ ὁ
 ἀνθρώπος θεός.
 89 3, 12, 97, 2. Μυρίαὶ δὲ ὄσαι ὑποθῆκαι εἰς πρόσωπα ἐκλεκτὰ 413
 διατείνουσαι ἐγγεγράφαται ταῖς βίβλοις ταῖς ἀγίαις, αἱ μὲν

- scilicet uncti sumus. Et hoc est bibere Iesu sanguinem, nempe
 fieri participem incorruptionis Domini. Verbi enim virtus est
 494 Spiritus, quemadmodum sanguis carnis. 20, 1. Unde sicut vinum
 aquae, sic etiam homini Spiritus admiscetur. Ac temperatum
 quidem vinum fidem praebet, Spiritus autem deducit ad incorrup-
 tionem; amborum autem temperamentum, potus scilicet et Verbi,
 508 dicitur eucharistia, scilicet laudabilis et praeclara gratia, cuius qui
 secundum fidem sunt participes, sanctificantur et corpore et anima;
 quippe divinum temperamentum, hominem scilicet, divina voluntas
 Spiritu et Verbo mystice contemperat.
 89 3, 1, 1, 1. Est ergo, ut videtur, disciplinarum omnium pul- 411
 cherrima et maxima, se ipsum nosse; si quis enim se ipsum norit,
 Deum cognoscet.
 358 3, 1, 1, 5. Homo autem ille, cui Verbum cohabitat, non variatur, 412
 non fingitur, formam habet Verbi, Deo assimilatur; pulcher est,
 non se pulchrum fingit; vera est pulchritudo, est enim deus; deus
 autem fit ille homo, quia vult idem ac Deus. 2, 1. Recte ergo
 dicit Heraclitus: «Homines dii, dii homines, una enim utrique
 ratio». Evidens mysterium: Deus in homine, et homo deus.
 89 3, 12, 97, 2. Plurima autem alia praecepta, quae ad electas 413
 personas pertinent, in sanctis libris scripta sunt: haec quidem

411. CB 1, 235; MG 8, 556.

412. CB 1, 236; MG 8, 556.

413. CB 1, 289; MG 8, 676.

- πρεσβυτέροις, αἱ δὲ ἐπισκόποις <καὶ> διακόνοις, ἄλλαι χήραις, 555
 περὶ ὧν ἄλλος ἂν εἴη λέγειν καιρός. 556
 414 3, 12, 99, 2. Πάντα ὁ Λόγος καὶ ποιεῖ καὶ διδάσκει καὶ 181
 παιδαγωγεῖ. . . . 100, 2. Τοσοῦτος ὁ Λόγος οὗτος ὁ παιδα-
 γωγὸς ὁ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου δημιουργὸς καὶ δι'
 αὐτὸν ἤδη καὶ τοῦ κόσμου παιδαγωγός, οὗ τῇ ἐγκελεύσει ἄμφω
 συνεστήκαμεν προσμένοντες τὴν κρίσιν. . . . 101, 1. Ὡς τοῖς
 σοῖς, παιδαγωγέ, παιδίοις, πατήρ, ἤνιοχε Ἰσραὴλ, υἱὲ καὶ πατήρ, 159
 ἐν ἄμφω, Κύριε . . . Πάρασχε . . . 2. αἰνοῦντας εὐχάριστον 141
 αἶνον τῷ μόνῳ Πατρὶ καὶ Υἱῷ, Υἱῷ καὶ Πατρὶ, παιδαγωγῷ
 καὶ διδασκάλῳ Υἱῷ, σὺν καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι. Πάντα τῷ ἐνί,
 ἐν ᾧ τὰ πάντα, δι' ὃν τὰ πάντα ἐν, δι' ὃν τὸ αἰεὶ, οὗ μέλη
 πάντες, οὗ δόξα αἰῶνες.

Stromata, 208/11.

- 415 1, 20, 97, 1. Ὡς δὲ οἱ πολλοὶ ἄνθρωποι οἱ καθέλκοντες 312
 τὴν ναῦν οὐ πολλὰ αἷτια λέγουσι τὴν ναῦν, ἀλλ' ἐκ πολλῶν αἰτίων
 ἐν (οὐκ ἔστι γὰρ αἷτιος ἕκαστος τοῦ καθέλκεσθαι τὴν ναῦν,
 ἀλλὰ σὺν τοῖς ἄλλοις), οὕτω καὶ ἡ φιλοσοφία πρὸς κατάληψιν
 τῆς ἀληθείας, ζήτησις οὕσα ἀληθείας, συλλαμβάνεται, οὐκ αἷτια
 οὕσα καταλήψεως, σὺν δὲ τοῖς ἄλλοις αἷτια καὶ συνεργός.
 Τάχα δὲ καὶ τὸ συναἷτιον αἷτιον. . . . 99, 3. Καίτοι καὶ καθ'
 ἑαυτὴν ἐδικαίου ποτὲ καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦς Ἑλληνας, οὐκ
 εἰς τὴν καθόλου δὲ δικαιοσύνην, εἰς ἣν εὐρίσκεται συνεργός

presbyteris, alia vero episcopis, alia diaconis, alia autem viduis, 555
 de quibus fuerit aliud dicendi tempus. 556

- 414 3, 12, 99, 2. Omnia Verbum et facit et docet et instituit. . . 181
 100, 2. Tale est Verbum illud, paedagogus, mundi et hominis
 opifex, et per ipsum mundi quoque paedagogus, cuius iussu ambo
 constamus, expectantes iudicium. . . . 101, 1. Sis propitius tuis
 pueris, pater, auriga Israel, fili et pater, unum ambo, Domine . . . 159
 Praesta . . . 2. ut gratias agentes laudemus unum Patrem et Filium, 141
 Filium et Patrem, paedagogum et magistrum Filium, una cum
 Spiritu Sancto. Omnia unī, in quo omnia, per quem omnia sunt
 unum, per quem est aeternitas, cuius membra sumus omnes, cuius
 gloria sunt saecula.

- 415 1, 20, 97, 1. Quemadmodum multi homines qui navem trahunt 312
 non possunt dici multae causae, sed una causa ex multis constans
 (non est enim unusquisque causa ut navis trahatur, sed cum aliis),
 ita etiam philosophia confert ad comprehendendam veritatem, cum
 sit inquisitio veritatis, non quod sit causa comprehensionis, sed
 causa cum aliis et cooperatrix. Id autem etiam causa est, quod
 cum aliis causat. . . . 99, 3. Quamquam per se quoque aliquando
 Graecos iustificabat philosophia, non tamen usque ad universam
 ac perfectam iustitiam, ad quam consequendam cooperatur (velut

(καθάπερ καὶ ὁ πρῶτος καὶ ὁ δεύτερος βαθμὸς τῷ εἰς τὸ
 ὑπερῷον ἀνιόντι καὶ ὁ γραμματιστὴς τῷ φιλοσοφῇσonti).
 86 2, 2, 5, 2. «Ὅσα τέ ἐστι κρυπτὰ καὶ ἐμφανῆ ἔργων· ἡ γὰρ 416
 πάντων τεχνίτις ἐδίδαξέ με σοφία» [Sap 7, 21 22]. 3. Ἐχει
 ἐν βραχεὶ τὸ ἐπάγγελμα τῆς καθ' ἡμᾶς φιλοσοφίας. Ἀνάγει
 δὲ ἡ τούτων μάθησις, μετὰ ὀρθῆς πολιτείας ἀσκηθεῖσα, διὰ
 τῆς πάντων τεχνίτιδος σοφίας ἐπὶ τὸν ἡγεμόνα τοῦ παντός,
 109 δυσάλωτόν τι χρῆμα καὶ δυσθήρατον, ἕξαναχωροῦν ἀεὶ καὶ
 πόρρω ἀφιστάμενον τοῦ διώκοντος.
 249 2, 2, 8, 4. Πίστις δέ, ἣν διαβάλλουσι κενὴν καὶ βάρβαρον 417
 263 νομίζοντες Ἕλληνες, πρόληψις ἐκούσιός ἐστι, θεοσεβείας συγ-
 κατάθεσις, «ἐλπίζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ
 βλεπομένων» [Hebr 11, 1], κατὰ τὸν θεῖον ἀπόστολον· «ταύτη
 γὰρ» μάλιστα «ἐμαρτυρήθησαν οἱ πρεσβύτεροι· χωρὶς δὲ πί-
 στεως ἀδύνατόν ἐστιν εὐαρεστήσαι» [ib. 2 6] Θεῷ. 9, 1. Ἄλλοι
 δ' ἀφανοὺς πράγματος ἐννοητικὴν συγκατάθεσιν ἀπέδωκαν
 εἶναι τὴν πίστιν, ὥσπερ ἀμέλει τὴν ἀπόδειξιν ἀγνοουμένου
 254 πράγματος φανεράν συγκατάθεσιν... 6. Ὁ πιστεύσας τοῖνυν
 256 ταῖς γραφαῖς ταῖς θείαις, τὴν κρίσιν βεβαίαν ἔχων, ἀπό-
 δεῖξιν ἀναντίρρητον τὴν τοῦ τὰς γραφὰς δεδωρημένου φωνῆν
 λαμβάνει Θεοῦ· οὐκέτ' οὖν πίστις γίνεται δι' ἀποδείξεως
 ὠχυρωμένη. «Μακάριοι τοῖνυν οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαν-
 τες» [Io 20, 29].

primus et secundus gradus ei qui ascendit in cenaculum, et gram-
 maticus ei qui est philosophaturus).

86 2, 2, 5, 2. *Et quaecumque sunt occulta et aperta, cognovi. Quae 416*
est enim omnium artifex, me docuit, sapientia. 3. Paucis habes,
 quid nostra profiteatur philosophia. Illorum autem doctrina cum
 recta vitae institutione fuerit exercitata, per omnium artificem
 109 sapientiam deducit ad eum, qui est princeps universi, qui est dif-
 ficilis ad apprehendendum et ad capiendum, ut qui semper recedat,
 et procul se proripiat ab eo, qui persequitur.
 249 2, 2, 8, 4. Fides, quam Graeci calumniantur, existimantes 417
 263 inanem et barbaram, est voluntaria anticipatio, pietatis assensio,
rerum quae sperantur substantia, argumentum earum quae non
videntur, iuxta divinum apostolum. Per eam enim maxime testi-
monium acceperunt antiquiores; sine fide autem impossibile est Deo
placere. 9, 1. Alii autem tradiderunt fidem esse rei non apparentis
 intellectualem assensionem, demonstrationem vero esse rei ignoratae
 254 evidentem assensionem... 6. Qui divinis ergo scripturis firmo
 256 iudicio credit, demonstrationem accipit cui contradici nequit, vocem
 scilicet Dei, qui scripturas nobis dedit. Ita fides per demon-
 strationem firmior fieri nequit. *Beati itaque qui non viderunt et*
crediderunt.

416. CB 2, 115; MG 8, 936.

417. CB 2, 117; MG 8, 940.

- 418 2, 4, 14, 3. Ἡ μὲν γὰρ ἐπιστήμη ἕξις ἀποδεικτική, ἡ πίστις²⁵⁶
δὲ χάρις ἐξ ἀναποδείκτων εἰς τὸ καθόλου ἀναβιβάζουσα τὸ²⁵⁰
ἀπλοῦν, ὃ οὔτε σὺν ὕλῃ ἐστὶν οὔτε ὕλη οὔτε ὑπὸ ὕλης. . . .²⁵¹
15, 5. Ἀριστοτέλης δὲ τὸ ἐπόμενον τῇ ἐπιστήμῃ κρίμα, ὡς
ἀληθὲς τόδε τι, πίστιν εἶναι φησι. Κυριώτερον οὖν τῆς ἐπι-
στήμης ἡ πίστις καὶ ἔστιν αὐτῆς κριτήριον.
- 419 2, 6, 31, 1. Θεία τοίνυν ἡ τοσαύτη μεταβολὴ ἐξ ἀπιστίας³⁶²
πιστόν τι(να) γενόμενον καὶ τῇ ἐλπίδι καὶ τῷ φόβῳ πιστεῦσαι.³⁶³
Καὶ δὴ ἡ πρώτη πρὸς σωτηρίαν νεύσις ἡ πίστις ἡμῖν ἀναφαί-
νεται, μεθ' ἣν φόβος τε καὶ ἐλπίς καὶ μετάνοια σὺν τε ἐγκρα-
τεῖα καὶ ὑπομονῇ προκόπτουσai ἄγουσιν ἡμᾶς ἐπὶ τε ἀγάπῃν
ἐπὶ τε γνῶσιν.
- 420 2, 23, 145, 3. Ὅτι δὲ γαμεῖν ἡ γραφὴ συμβουλεύει οὐδὲ⁵⁷²
ἀφίστασθαι ποτε τῆς συζυγίας ἐπιτρέπει, ἄντικρυς νομοθετεῖ.
«Οὐκ ἀπολύσεις γυναῖκα πλὴν εἰ μὴ ἐπὶ λόγῳ πορνείας» [cf. Mt
5, 32; 19, 9]· μοιχείαν δὲ ἡγείται τὸ ἐπιγῆμαι ζῶντος θατέρου
τῶν κεχωρισμένων. . . . 146, 2. «Ὁ δὲ ἀπολελυμένην λαμβάνων
γυναῖκα μοιχᾶται» [ib.; Lc 16, 18], φησὶν, «ἐὰν» γάρ «τις ἀπολύσῃ
γυναῖκα, μοιχᾶται αὐτήν» [cf. Mc 10, 11], τουτέστιν ἀναγκάζει
μοιχευθῆναι. 3. Οὐ μόνον δὲ ὁ ἀπολύσας αἵτιος γίνεται τού-
του, ἀλλὰ καὶ ὁ παραδεξάμενος αὐτήν, ἀφορμὴν παρέχων τοῦ
ἀμαρτῆσαι τῇ γυναικί· εἰ γὰρ μὴ δέχοιτο, ἀνακάμψει πρὸς τὸν
ἄνδρα.
-
- 418 2, 4, 14, 3. Est scientia habitus demonstrativus, fides autem²⁵⁶
gratia, quae ex iis, quae demonstrari nequeunt, deducit ad id, quod²⁵⁰
est simplex, generale et universum, quod neque est cum materia,
neque materia, neque sub materia. . . . 15, 5. Aristoteles autem²⁵¹
iudicium illud, quod consequitur scientiam, quo verum esse hoc
aut illud iudicamus, dicit esse fidem. Est ergo fides praestantior
quam scientia, et eius criterium.
- 419 2, 6, 31, 1. Haec ergo tanta mutatio a Deo procedit qua fit,³⁶²
ut quis, ex infidelitate fidelis factus, spe et timore credat. At prima³⁶³
quidem ad salutem esse inclinatio nobis fides apparet, post quam
timor et spes ex paenitentia, cum continentia et tolerantia pro-
ficientes nos ducunt ad amorem et ad cognitionem.
- 420 2, 23, 145, 3. Quod autem consulit scriptura uxorem ducere⁵⁷²
et nec a coniugio umquam permittit discedere, legem aperte con-
stituit: *Non dimittes uxorem, praeterquam propter fornicationem.*
Adulterium autem existimat coniungi matrimonio, dum vivit alter
ex separatis. . . . 146, 2. *Qui autem dimissam accipit uxorem,*
moechatur, inquit: *si quis enim dimiserit uxorem, moechatur ipsam,*
hoc est, cogit eam moechari. 3. Non solum autem qui dimisit est
eius causa, sed etiam qui eam susceperit, praebens mulieri peccandi
occasionem; si enim non suscipiat, revertetur ad virum.

248 5, 1, 3, 2. Εἰ γὰρ φύσει τις τὸν Θεὸν ἐπίσταται, ὡς Βα-421
249 σιλείδης οἶεται, [τὴν] νόησιν τὴν ἐξαίρετον πίστιν ἅμα καὶ
βασιλείαν καὶ καλῶν κτίσιν, οὐσίας ἄξιαν τοῦ ποιήσαντος πλη-
σίον ὑπάρχειν αὐτὴν, ἔρμηνεύων, οὐσίαν, ἀλλ' οὐκ ἔξουσίαν,
καὶ φύσιν καὶ ὑπόστασιν, κτίσεως ἀνυπερθέτου κάλλος ἀδιό-
ριστον, οὐχὶ δὲ ψυχῆς αὐτεξουσίου λογικῆν συγκατάθεσιν λέγει
τὴν πίστιν.

86 5, 1, 6, 1. Τίς οὖν οὕτως ἄθεος <ὡς> ἀπιστεῖν Θεῷ καὶ 422
τὰς ἀποδείξεις ὡς παρὰ ἀνθρώπων ἀπαιτεῖν τοῦ Θεοῦ; Πάλιν
τῶν ζητημάτων ἃ μὲν αἰσθήσεως δεῖται, ὅσον ἐὰν ζητῇ τις εἰ
τὸ πῦρ θερμὸν ἢ ἡ χιών λευκή· τινὰ δὲ νουθεσίας καὶ ἐπι-
πλήξεως, ὡς φησιν Ἀριστοτέλης, ὡς τὸ ἐρώτημα ἐκείνο, εἰ χρῆ
124 γονεῖς τιμᾶν. Ἔστιν δὲ ἃ καὶ κολάσεως ἄξια, ὁποῖόν ἐστι τὸ
88 αἰτεῖν ἀποδείξεις, εἰ πρόνοιᾳ ἐστι. 2. Προνοίας τοίνυν οὔσης,
μὴ κατὰ πρόνοιαν γεγονέναι πᾶσαν τὴν τε προφητείαν καὶ τὴν
περὶ τὸν σωτῆρα οἰκονομίαν ἡγεῖσθαι ἀνόσιον, καὶ ἴσως οὐδὲ
χρῆ τὰ τοιαῦτα πειρᾶσθαι ἀποδεικνύναι, φανεράς οὔσης τῆς
θείας προνοίας ἕκ τε τῆς ὀψεως τῶν ὀρωμένων πάντων,
τεχνικῶν καὶ σοφῶν ποιημάτων, καὶ τῶν μὲν τάξει γινομένων,
τῶν δὲ τάξει φανερουμένων.

113 5, 11, 71, 3. Εἰ τοίνυν, ἀφελόντες πάντα ὅσα πρόσεστι 423
110 τοῖς σώμασιν καὶ τοῖς λεγομένοις ἀσωμάτοις, ἐπιρρίψαιμεν
99 ἑαυτοὺς εἰς τὸ μέγεθος τοῦ Χριστοῦ κάκειθεν εἰς τὸ ἀχανές

248 5, 1, 3, 2. Si quis natura scit Deum, ut ait Basilides, intel-421
249 legentiam eximiam vocans simul fidem et regnum et creaturam
essentia dignam, interpretans prope eum qui fecit illam esse quidem
essentiam, sed non potentiam, naturam quoque et substantiam;
dicit fidem esse indefinitam pulchritudinem creaturae, quae superari
non potest, non autem animae liberae rationalem assensionem.

86 5, 1, 6, 1. Quis est ergo adeo impius, ut Deo non credat et 422
probationes a Deo postulet, tamquam ab hominibus? Rursus ex
quaestionibus aliae quidem sensu indigent: ut si quis quaerat, an
ignis sit calidus, aut nix alba; aliquae vero admonitione et in-
crepatione, ut ait Aristoteles: ut illa interrogatio, an oporteat
124 honorare parentes. Sunt etiam quaedam dignae quae puniantur;
88 cuiusmodi est quaerere probationes, an sit providentia. 2. Cum
sit ergo providentia, non ex providentia factam fuisse et pro-
phetiam et, quae in salvatorem facta est, oeconomiam putare est
nefarium: Et fortasse ne conari quidem oportet haec demonstrare,
cum sit manifesta divina providentia, ex aspectu omnium, quae
videntur, effectorum, quae arte constant et sapientia, quorum alia
quidem ordine fiunt, alia vero ordine manifestantur.

113 5, 11, 71, 3. Si ergo, ablati omnibus quae adsunt corporibus, et 423
110 iis quae dicuntur incorporea, nos ipsos proiecerimus in Christi magni-
99 tudinem; et inde in eius immensitatem sanctitate processerimus, ad

ἀγιότητι προΐοιμεν, τῇ νοήσει τοῦ παντοκράτορος ἀμῇ γέ πη προσάγοιμεν <ἄν>, οὐχ ὃ ἐστίν, ὃ δὲ μή ἐστι γνωρίσαντες· 4. σχῆμα δὲ καὶ κίνησιν ἢ στάσιν ἢ θρόνον ἢ τόπον ἢ δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ τοῦ τῶν ὄλων Πατρὸς οὐδ' ὅλως ἐννοητέον, καίτοι καὶ ταῦτα γέγραπται· ἀλλ' ὃ βούλεται δηλοῦν αὐτῶν ἕκαστον, κατὰ τὸν οἰκεῖον ἐπιδειχθήσεται τόπον. 5. Οὐκ οὖν ἐν τόπῳ τὸ πρῶτον αἶπιον, ἀλλ' ὑπεράνω καὶ τόπου καὶ χρόνου καὶ ὀνόματος καὶ νοήσεως. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Μωυσῆς φησιν· «Ἐμφάνισόν μοι σαυτόν» [Ex 33, 13], ἐναργέστατα αἰνισσόμενος μὴ εἶναι διδασκὸν πρὸς ἀνθρώπων μηδὲ ῥητὸν τὸν Θεόν, ἀλλ' ἢ μόνη τῇ παρ' αὐτοῦ δυνάμει γνωστόν.

- 424 5, 12, 81, 6. Οὐδὲ μὴν μέρη τινὰ αὐτοῦ [τοῦ Θεοῦ] λεκτέον· 97
ἀδιαίρετον γὰρ τὸ ἐν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἄπειρον, οὐ κατὰ τὸ 100
ἀδιεξίτητον νοούμενον, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀδιάστατον καὶ μὴ ἔχον
πέρας, καὶ τοῖνυν ἀσχημάτιστον καὶ ἀωννόμαστον. 82, 1. Κἂν 98
ὀνομάζωμεν αὐτὸ ποτε, οὐ κυρίως καλοῦντες ἦτοι ἐν ἡ τάραθον 110
ἢ νοῦν ἢ αὐτὸ τὸ ὄν ἢ Πατέρα ἢ Θεὸν ἢ Δημιουργὸν ἢ Κύ-
ριον, οὐχ ὥς ὄνομα αὐτοῦ προφερόμενοι λέγομεν, ὑπὸ δὲ
ἀπορίας ὀνόμασι καλοῖς προσχρώμεθα, ἵν' ἔχη ἡ διάνοια, μὴ
περὶ ἄλλα πλανωμένη, ἐπερείδεσθαι τούτοις. 2. Οὐ γὰρ τὸ
καθ' ἕκαστον μηνυτικὸν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἀθρόως ἅπαντα ἐν-
δεικτικὰ τῆς τοῦ παντοκράτορος δυνάμεως· τὰ γὰρ λεγόμενα
ἢ ἐκ τῶν προσόντων αὐτοῖς ῥητὰ ἐστίν ἢ ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα

intelligentiam omnipotentis utcumque pervenimus, non ita tamen, ut quod est, sed ut quod non est cognoscamus. 4. Figura autem et motus, vel status, vel sedes, vel locus, vel dextra, vel sinistra, de Patre universorum ne sunt quidem cogitanda, etiamsi haec de ipso scripta sint; sed quid significet unumquodque eorum, ostendetur suo loco. 5. Non est ergo prima causa in loco, sed supra locum et tempus et nomen et intelligentiam. Propterea Moyses quoque dicit: *Ostende mihi te ipsum*, evidentissime innuens Deum non posse doceri nec verbis exprimi ab hominibus, sed sola ea quae ab ipso proficiscitur posse potestate cognosci.

- 424 5, 12, 81, 6. Neque dicendum est esse aliquas eius [Dei] partes; 97
unum enim non potest dividi. Quin etiam ideo est infinitum, non 100
quod ita concipiatur ut pervadi non possit, sed quatenus nullam
suscipit dimensionem et finem non habet: et ideo non habet
figuram neque nomen. 82, 1. Et si aliquando eum minus proprie
nominemus, vocantes unum, aut bonum, aut mentem, aut ipsum 98
id quod est, aut Patrem, aut Deum, aut Creatorem, aut Dominum: 110
non id dicimus tamquam nomen eius proferentes, sed propter
nominis defectum pulchris utimur nominibus, ut, in aliis non ab-
errans, illis inniti possit cogitatio. 2. Non enim singula ex his
Deum significant, sed omnia simul omnipotentis indicant potentiam.
Quae enim dicuntur, ex iis quae ipsis adsunt aut ex ea quae est
inter se invicem habitudine ac relatione dicuntur; horum autem

σχέσεως, οὐδὲν δὲ τούτων λαβεῖν οἶόν τε περὶ τοῦ Θεοῦ. 3. Ἄλλ' οὐδὲ ἐπιστήμη λαμβάνεται τῇ ἀποδεικτικῇ· αὕτη γὰρ ἐκ προτέρων καὶ γνωριμωτέρων συνίσταται, τοῦ δὲ ἀγεννήτου οὐδὲν προϋπάρχει.

91 5, 13, 87, 1. Νῦν γὰρ ἐδείχθη ἐναργῶς, «ὃ ἐτέραις γενεαῖς 425 οὐκ ἐγνωρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, νῦν ἀπεκαλύφθη» [Eph 3, 5]. 2. Θεοῦ μὲν γὰρ ἔμφασις ἑνὸς ἦν τοῦ παντοκράτορος παρὰ πᾶσι τοῖς εὖ φρονουσι πάντοτε φυσική, καὶ τῆς αἰδίου κατὰ τὴν θείαν πρόνοιαν εὐεργεσίας ἀντελαμβάνοντο οἱ πλείστοι, οἱ καὶ μὴ τέλεον ἀπηρυθριακότες πρὸς τὴν ἀλήθειαν. . .

5, 14, 133, 7. Τοῦ Πατρὸς ἄρα καὶ ποιητοῦ τῶν συμπάντων ἐμφύτως καὶ ἀδιδάκτως ἀντιλαμβάνεται πάντα πρὸς πάντων. . . . 8. Γένος δ' οὐδὲν οὐδαμοῦ τῶν γεωργούντων οὐδὲ νομάδων, ἀλλ' οὐδὲ τῶν πολιτικῶν δύναται ζῆν, μὴ προκατειλημμένον τῇ τοῦ κρείττονος πίστει.

400 6, 9, 71, 2. Ἄλλ' ἐπὶ μὲν τοῦ σωτήρος τὸ σῶμα ἀπαιτεῖν 426
402 ὡς σῶμα τὰς ἀναγκαίας ὑπηρεσίας εἰς διαμονήν, γέλως ἂν
376 εἶη· ἔφαγεν γὰρ οὐ διὰ τὸ σῶμα, δυνάμει συνεχόμενον ἁγία, ἀλλ' ὡς μὴ τοὺς συνόντας ἄλλως περὶ αὐτοῦ φρονεῖν ὑπεισέλθοι, ὥσπερ ἀμέλει ὕστερον δοκῇσι τινὲς αὐτὸν πεφανερῶσθαι ὑπέλαβον· αὐτὸς δὲ ἀπαξαπλῶς ἀπαθὴς ἦν, εἰς ὃν οὐδὲν παρ-
εισδύεται κίνημα παθητικὸν οὔτε ἡδονὴ οὔτε λύπη.

nihil potest de Deo accipi. 3. Sed neque per scientiam attingitur demonstrativam; ea enim ex prioribus constat et ex notioribus: nihil est autem ante ingenitum.

91 5, 13, 87, 1. Nunc aperte est ostensum, *id quod aliis gene- 425*
rationibus notum non evaserat hominum filiis, nunc esse revelatum. 2. Nam Dei quidem unius omnipotentis manifestatio apud omnes, qui recte sapiunt, omnino erat naturalis, et aeternum ex divina providentia beneficium percipiebant plurimi, qui non plane omnem exuerunt pudorem adversus veritatem. . .

5, 14, 133, 7. Parentis igitur ac rerum omnium effectoris omnia ab omnibus, nativa quadam vi ac sine disciplinae argumento, percipiuntur. . . . 8. Nullum autem genus usquam agricolarum aut pastorum, neque etiam eorum qui in civitate degunt, potest vivere, quin superioris fide praeoccupatus fuerit.

400 6, 9, 71, 2. Sed in servatore quidem corpus ut corpus ne- 426
402 cessaria postulare ministeria, ut in vita permaneat, erit ridiculum.
376 Comedebat enim non propter corpus, quod sancta virtute continebatur, sed ne iis, qui cum eo versabantur, in mentem veniret de eo aliter sentire, sicut postea quidam existimarunt eum apparuisse visione et phantasmate. Ipse autem prorsus passionis erat expers, ut quem nullus subiret motus affectionis neque voluptas neque dolor.

425. CB 2, 388 416; MG 9, 128 196.

426. CB 2, 467; MG 9, 292.

- 427 6, 13, 107, 2. Καὶ αἱ ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἐκκλησίαν προ-³⁹
κοπαὶ ἐπισκόπων, πρεσβυτέρων, διακόνων, μιμήματα, οἶμαι, ἀγ-⁵⁵⁵
γελικῆς δόξης κακείνης τῆς οἰκονομίας τυγχάνουσιν, ἣν ἀναμένειν
φασὶν αἱ γραφαὶ τοὺς κατ' ἔχνος τῶν ἀποστόλων ἐν τελειώσει
δικαιοσύνης κατὰ τὸ εὐαγγέλιον βεβιωκότας.
- 428 6, 14, 108, 4. Ὅταν ἀκούσωμεν· «Ἡ πίστις σου σέσωκέν³⁶³
σε» [Mt 9, 22; Mc 5, 34; Lc 8, 48], οὐχ ἁπλῶς τοὺς ὁπωσοῦν
πιστεύσαντας σωθήσεσθαι λέγειν αὐτὸν [Χριστόν] ἐκδεχόμεθα,
ἐὰν μὴ καὶ τὰ ἔργα ἐπακολουθήσῃ. 5. Αὐτίκα Ἰουδαίοις μόνοις
ταύτην ἔλεγε τὴν φωνὴν τοῖς νομικῶς καὶ ἀνεπιλήπτως βεβιω-
κόσιν, οἷς μόνον ἢ εἰς τὸν Κύριον ὑπελείπετο πίστις.
- 429 6, 17, 156, 5. Ὁ γάρ τοι Θεὸς πάντα οἶδεν, οὐ μόνον τὰ¹¹⁸
ὄντα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐσόμενα, καὶ ὡς ἔσται ἕκαστον, τὰς τε ἐπὶ
μέρους κινήσεις προορῶν πάντ' ἐφορᾷ καὶ πάντ' ἐπακούει,
6. γυμνὴν ἔσωθεν τὴν ψυχὴν βλέπων, καὶ τὴν ἐπίνοιαν τὴν
ἐκάστου τῶν κατὰ μέρος ἔχει δι' αἰῶνος, καὶ ὅπερ ἐπὶ τῶν
θεάτρων γίνεται, καὶ ἐπὶ τῶν ἐκάστου μερῶν κατὰ τὴν ἐνόρασιν
τε καὶ περιόρασιν καὶ συνόρασιν, τοῦτο ἐπὶ τοῦ Θεοῦ γίνεται.
7. Ἀθρόως τε γὰρ πάντα καὶ ἕκαστον ἐν μέρει μιᾷ προσβολῇ
προσβλέπει, οὐ πάντα μέντοι κατὰ τὴν προηγούμενην ἐπέρεισιν.
157, 1. Ἦδη γοῦν πολλὰ τῶν ἐν τῷ βίῳ καὶ διὰ τίνος λογι-
σμοῦ ἀνθρωπίνου λαμβάνει τὴν γένεσιν, θεόθεν τὴν ἔναυσιν
εἰληφότα.

- 427 6, 13, 107, 2. Hic quoque in ecclesia progressionibus episcopo-³⁹
rum, presbyterorum, diaconorum sunt, ut arbitror, imitationes⁵⁵⁵
gloriae angelicae et illius oeconomiae ac dispensationis, quam
dicunt scripturae expectare illos, qui, insistentes vestigiis apo-
stolorum, vixerunt in perfectione iustitiae convenienter evangelio.
- 428 6, 14, 108, 4. Quando audierimus: *Fides tua te salvam fecit*,³⁶³
non accipimus eum [Christum] dicere simpliciter eos salvos futuros,
qui quomodocumque crediderint, nisi opera quoque fuerint secuta.
5. Quippe Iudaeis solis illam dicebat vocem, qui secundum legem
et sine reprehensione vixerant, quibus sola deerat fides in Do-
minum.
- 429 6, 17, 156, 5. Deus enim novit omnia, non solum ea quae¹¹⁸
sunt, sed etiam quae futura sunt, et ut erit unumquodque, et eos
qui sunt singulares motus praeviciens, intuetur omnia et omnia
audit, 6. et nudam animam aspiciens intrinsecus, uniuscuiusque
ex singularibus etiam habet aeternam intellegentiam, et quod fit
in theatris et in partibus rei uniuscuiusque, inspiciendo, circum-
spiciendo et simul aspiciendo, hoc evenit in Deo. 7. Is enim simul
omnia ac unumquodque etiam singillatim aspicit uno intuitu, non
tamen omnia per principale institutum. 157, 1. Multa enim ex
iis, quae sunt in vita, per humanam rationem ortum accipiunt, cum
divinitus acceperint suscitabulum.

427. CB 2, 485; MG 9, 328.

428. CB 2, 486; MG 9, 329.

429. CB 2, 512; MG 9, 388.

325 6, 17, 157, 4. Αἱ τῶν ἐναρέτων ἀνθρώπων ἐπίνοιαι κατὰ 430
 326 ἐπίπνοιαν θεῖαν γίνονται, διατιθεμένης πως τῆς ψυχῆς καὶ
 διαδιδομένου τοῦ θεοῦ θελήματος εἰς τὰς ἀνθρωπίνας ψυχάς,
 τῶν ἐν μέρει θεῶν λειτουργῶν συλλαμβανομένων εἰς τὰς τοι-
 322 αύτας διακονίας. . . . 161, 3. Ὅτε δὲ καὶ κατὰ τὰς ἐπινοίας
 τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς ἐπιλογισμοὺς ἐμπνεῖ τι [καὶ] ἡ δύναμις
 καὶ ἐντίθησι ταῖς φρεσὶν ἰσχύν τε καὶ συναίσθησιν ἀκριβεστέραν,
 μένος τε καὶ θάρσος προθυμίας ἐπὶ τε τὰς ζητήσεις ἐπὶ τε τὰ
 ἔργα παρέχουσα.

374 7, 1, 2, 2. Τίμιον μὲν οὖν ἅπαν τὸ ὑπερέχον ἡγεῖται [ὁ 431
 157 γνωστικός] κατὰ τὴν ἀξίαν· καὶ τιμητέον ἐν μὲν τοῖς αἰσθητοῖς
 τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς γονεῖς . . . , ἐν δὲ τοῖς νοητοῖς τὸ
 πρεσβυτάτον ἐν γενέσει, τὴν ἄχρονον ἀναρχον ἀρχὴν τε καὶ
 ἀπαρχὴν τῶν ὄντων, τὸν Υἱόν· 3. παρ' οὗ ἐκμανθάνειν <ἔστιν>
 151 τὸ ἐπέκεινα αἵτιον, τὸν Πατέρα τῶν ὄλων, τὸ πρέσβιστον καὶ
 πάντων εὐεργετικώτατον.

607 7, 10, 55, 7. Εἰρηται γάρ· «Τῷ ἔχοντι προστεθήσεται» [cf. 432
 609 Mt 25, 29; Lc 19, 26], τῇ μὲν πίστει ἡ γνώσις, τῇ δὲ γνώσει ἡ
 ἀγάπη, τῇ ἀγάπῃ δὲ ἡ κληρονομία. 56, 1. Γίνεται δὲ τοῦτο,
 ὁπόταν τις κρεμασθῇ τοῦ Κυρίου διὰ τε πίστεως διὰ τε γνῶ-
 σεως διὰ τε ἀγάπης, καὶ συναναβῇ αὐτῷ ἔνθα ἔστιν ὁ τῆς
 πίστεως ἡμῶν καὶ ἀγάπης Θεὸς καὶ φρουρός· 2. ὅθεν ἐπὶ
 τέλει ἡ γνώσις παραδίδοται τοῖς εἰς τοῦτο ἐπιτηδείοις καὶ

325 6, 17, 157, 4. Eorum cogitationes qui sunt virtute praediti per 430
 326 divinam fiunt inspirationem, cum anima quodam modo sit disposita
 et divina voluntas in humanas animas transmittatur, certis Dei
 322 ministris ad talia ministeria opem ferentibus. . . . 161, 3. Quando
 que autem et per hominum cogitationes et ratiocinationes virtus
 aliquid inspirat, et in mentes vim immittit et sensum perfectiorem,
 promptitudinem et alacritatem animi praebens et ad quaestiones
 et ad opera.

374 7, 1, 2, 2. Quidquid est excellens, existimat [gnosticus] esse 431
 157 honorabile pro dignitate; et in rebus quidem sensibilibus esse
 honorandos magistratus et parentes . . . , in rebus autem intelli-
 gibilibus honorandum esse id, quod est in generatione vetustius,
 tempore et principio carens principium et rerum existentium pri-
 mitias, Filium, 3. a quo discere est ulteriorem causam, nempe
 151 universorum Patrem, qui est vetustissimum et beneficentissimum.

607 7, 10, 55, 7. Dictum est enim: *Habenti dabitur*. Fidei quidem 432
 609 cognitio, cognitioni autem caritas, caritati autem hereditas. 56, 1. Hoc
 autem fit, quando quis pependerit a Domino per fidem, cognitionem
 et caritatem, et una cum eo ascenderit ubi est fidei nostrae et
 caritatis Deus et custos. 2. Hinc denique traditur cognitio iis, qui
 ad hoc sunt apti et selecti, eo quod maiore praeparatione opus

ἐγκρίτοις διὰ τὸ πλείονος παρασκευῆς καὶ προγυμνασίας δεῖσθαι καὶ πρὸς τὸ ἀκούειν τῶν λεγομένων καὶ εἰς καταστολὴν βίου καὶ εἰς τὸ ἐπὶ πλεόν τῆς κατὰ νόμον δικαιοσύνης κατ' ἐπίτασιν προεληλυθέναι. 3. Αὕτη πρὸς τέλος ἄγει τὸ ἀτελεύτητον καὶ τέλειον, προδιδάσκουσα τὴν ἐσομένην ἡμῖν κατὰ τὸν Θεὸν μετὰ θεῶν δίαιταν, ἀπολυθέντων ἡμῶν κολάσεως καὶ τιμωρίας ἀπάσης, ἃς ἐκ τῶν ἀμαρτημάτων εἰς παιδείαν ὑπομένομεν σωτήριον. 4. μεθ' ἣν ἀπολύτρωσιν τὸ γέρας καὶ αἱ τιμαὶ τελειωθείσιν ἀποδίδονται, πεπαυμένοι μὲν τῆς καθάρσεως, πεπαυμένοι δὲ καὶ λειτουργίας τῆς ἄλλης, ἅν ἄγία ἦ καὶ ἐν ἁγίοις. 5. ἔπειτα καθαρὸς τῇ καρδίᾳ γενομένους κατὰ τὸ προσεχὲς τοῦ Κυρίου προσμένει τῇ θεωρίᾳ τῇ αἰδίῳ ἀποκατάστασις. 6. Καὶ θεοὶ τὴν προσηγορίαν κέκληνται, [οἱ] σύνθρονον τῶν ἄλλων θεῶν, τῶν ὑπὸ τῷ σωτῆρι πρώτων τεταγμένον, γενησόμενοι.

- 433 7, 10, 57, 3. Ἡ μὲν οὖν πίστις σύντομός ἐστιν, ὡς εἰπεῖν, ²⁵⁹
τῶν κατεπειγόντων γνῶσις, ἡ γνῶσις δὲ ἀπόδειξις τῶν διὰ ²⁶¹
πίστεως παρειλημμένων ἰσχυρὰ καὶ βέβαιος, διὰ τῆς κυριακῆς
διδασκαλίας ἐποικοδομουμένη τῇ πίστει εἰς τὸ ἀμετάπτωτον
καὶ μετ' ἐπιστήμης [καὶ] καταληπτὸν παραπέμπουσα. 4. Καί ²⁷⁸
μοι δοκεῖ πρώτη τις εἶναι μεταβολὴ σωτήριος ἢ ἐξ ἔθνων εἰς
πίστιν, ὡς προείπον, δευτέρα δὲ ἢ ἐκ πίστεως εἰς γνῶσιν. ἡ ²⁷³
δέ, εἰς ἀγάπην περαιουμένη, ἐνθὲνδε ἤδη φίλον φίλῳ τὸ γιγνώ- ³⁶¹

sit et praeexercitatione, et ad ea audienda quae dicuntur, et vitam componendam, et ad considerate progrediendum ad id, quod est ultra eam quae est ex lege iustitiam. 3. Ea nos deducit ad finem interminatum et perfectum, prius docens eam quae nobis est futura secundum Deum cum diis vivendi rationem, cum ab omni poena et supplicio fuerimus liberati, quae sustinemus ex peccatis ad salutarem disciplinam. 4. Post quam redemptionem praemium et honores dantur consummatis, cum cessaverint quidem a purgatione, cessaverint autem etiam ab alio quocumque ministerio, quantumvis sancto et inter sanctos; 5. deinde eos, qui fuerint mundi corde, in propinquitatem Domini evectos, manet perpetuae contemplationis restitutio. 6. Et deorum appellantur nomine, qui in iisdem sedibus sunt collocati, in quibus alii dii qui sunt primi sub servatore constituti.

- 433 7, 10, 57, 3. Fides, ut ita dicam, est compendiosa eorum quae ²⁵⁹
necessaria sunt cognitio. Cognitio autem est firma ac stabilis de- ²⁶¹
monstratio eorum quae assumpta sunt per fidem, quae per doctrinam
Domini super fidem aedificatur, quae ducit ad infallibilitatem et
scientiam et perfectam comprehensionem. 4. Ac mihi quidem ea ²⁷⁸
videtur esse prima salutaris mutatio, quae fit a gentibus ad fidem,
ut prius dixi; secunda autem, quae est a fide ad cognitionem.
Haec vero, desinens in caritatem, amicum reddit cognoscentem ²⁷³
³⁶¹

σκον τῷ γινωσκομένῳ παρίστησιν. 5. Καὶ τάχα ὁ τοιοῦτος ἐνθένδε ἤδη προλαβὼν ἔχει τὸ ἰσάγγελος εἶναι.

532 7, 12, 78, 7. Ἡ δικαιοσύνη διπλή, ἡ μὲν δι' ἀγάπην, ἡ δὲ 434
534 διὰ φόβον. 79, 1. Εἴρηται γοῦν· «Ὁ φόβος τοῦ Κυρίου ἀγνὸς διαμένων εἰς αἰῶνα αἰῶνος» [Ps 18, 10]. Οἱ γὰρ ἐκ φόβου εἰς πίστιν καὶ δικαιοσύνην ἐπιστρέφοντες εἰς αἰῶνα διαμένουσιν. Αὐτίκα ἀποχὴν κακῶν ἐργάζεται ὁ φόβος.

46 7, 17, 107, 3. Ἐκ τῶν εἰρημένων ἄρα φανερόν οἶμαι γεγε- 435
50 νῆσθαι μίαν εἶναι τὴν ἀληθὴ ἐκκλησίαν τὴν τῷ ὄντι ἀρχαίαν, εἰς ἣν οἱ κατὰ πρόθεσιν δίκαιοι ἐγκαταλέγονται. . . . 4. Τῇ γοῦν τοῦ ἐνδὸς φύσει συγκληροῦται ἐκκλησία ἡ μία, ἣν εἰς πολλὰς κατατέμνειν βιάζονται αἱρέσεις.

„Quis dives salvetur?“

54 C. 21, n. 3. Οὐδὲ τῶν καθευδόντων καὶ βλακεύοντων ἐστὶν 436
ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οἱ «βιασταὶ ἀρπάζουσιν αὐτήν» [Mt 11, 12]. . . . 4. Τοιγάρτοι τούτων ἀκούσας ὁ μακάριος Πέτρος, ὁ ἐκλεκτός, ὁ ἐξαίρετος, ὁ πρῶτος τῶν μαθητῶν, ὑπὲρ οὗ μόνου καὶ ἑαυτοῦ τὸν φόρον ὁ σωτὴρ ἐκτελεῖ, ταχέως ἤρπασε καὶ συνέβαλε τὸν λόγον. 5. Καὶ τί φησιν; «Ἰδὲ ἡμεῖς ἀφ- ἤκαμεν πάντα καὶ ἠκολουθήσαμεν σοι» [Mt 19, 27; Mc 10, 28].
594 33, 2. Σὺ μὲν μὴ κρίνε, τίς ἄξιος καὶ τίς ἀνάξιος· ἐνδέχεται 437
γάρ σε διαμαρτεῖν περὶ τὴν δόξαν· ὡς ἐν ἀμφιβόλῳ δὲ τῆς

cognito. 5. Et fortasse, qui est eiusmodi, iam anticipavit ut sit similis angelis.

532 7, 12, 78, 7. Iustitia est duplex, una quidem propter cari- 434
534 tatem, altera vero propter metum. 79, 1. Dictum quidem certe est: *Timor Domini castus, permanens in saeculum saeculi*; qui enim convertuntur a timore ad fidem et iustitiam, permanent in saeculum; iam vero abstinentiam a malis operatur timor.

46 7, 17, 107, 3. Ex dictis manifestum esse existimo unam esse 435
50 veram ecclesiam, eam quae vere est antiqua, in cuius catalogum referuntur ii, qui sunt iusti ex proposito. . . . 4. In unius ergo naturae sortem cooptatur ecclesia, quae est una, quam conantur haereses in multas discindere.

54 21, 3. Nec dormientium et in deliciis agentium est regnum 436
caelorum; sed *violenti rapiunt illud*. . . . 4. Itaque cum haec audisset beatus Petrus, electus ille et eximius, primus ille discipulorum, pro quo uno et se ipso salvator tributum pendit; sermonem confestim rapuit vimque eius comprehendit. 5. Quid vero ait? *Ecce nos reliquimus omnia, et secuti sumus te*.

594 33, 2. Tu quidem noli iudicare quis dignus aut indignus sit; 437
fieri enim potest, ut opinione tua erres. Sic vero in proclivi cum

ἀγνοίας ἄμεινον καὶ τοὺς ἀναξίους εὖ ποιεῖν διὰ τοὺς ἀξίους ἢ φυλασσόμενον τοὺς ἡσσον ἀγαθοὺς μηδὲ τοῖς σπουδαίοις περιπεσεῖν. 3. Ἐκ μὲν γὰρ τοῦ φεῖδεσθαι καὶ προσποιεῖσθαι δοκιμάζειν τοὺς εὐλόγως ἢ μὴ τευζομένους ἐνδέχεται σε καὶ θεοφιλῶν ἀμελήσαι τινων, οὗ τὸ ἐπιτίμιον κόλασις ἔμπυρος αἰώνιος.

- 438 42, 2. Ἐπειδὴ γὰρ τοῦ τυράννου τελευτήσαντος ἀπὸ τῆς⁶⁰ Πάτμου τῆς νήσου μετήλθεν [ὁ Ἰωάννης] ἐπὶ τὴν Ἔφεσον,³⁹ ἀπῆει παρακαλούμενος καὶ ἐπὶ τὰ πλησιόχωρα τῶν ἐθνῶν, ὅπου μὲν ἐπισκόπους καταστήσων, ὅπου δὲ ὅλας ἐκκλησίας⁵⁵⁴ ἀρμόσων, ὅπου δὲ κλῆρον ἓνα γέ τινα κληρώσων τῶν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος σημαينوμένων.

Fragmenta.

- 439 *Hypotyposes*. *Fragm.* apud *Eus.*, H. E. 6, 14. Ὁ Κλήμης¹⁴ . . . περὶ τῆς τάξεως τῶν εὐαγγελίων παράδοσιν τῶν ἀνέκαθεν πρεσβυτέρων τέθιται, τοῦτον ἔχουσαν τὸν τρόπον. Προγεγράφ-¹⁷ θαι ἔλεγεν τῶν εὐαγγελίων τὰ περιέχοντα τὰς γενεαλογίας, τὸ δὲ κατὰ Μάρκον ταύτην ἐσχηκέναι τὴν οἰκονομίαν. Τοῦ Πέτρου¹⁸ δημοσίᾳ ἐν Ῥώμῃ κηρύξαντος τὸν λόγον καὶ Πνεύματι τὸ εὐαγγέλιον ἐξειπόντος, τοὺς παρόντας, πολλοὺς ὄντας, παρακαλέσαι τὸν Μάρκον, ὥς ἂν ἀκολουθήσαντα αὐτῷ πόρρωθεν καὶ μεμνημένον τῶν λεχθέντων, ἀναγράψαι τὰ εἰρημένα· ποιή-

sit error, melius erit ut et indignis benefacias propter dignos, quam ut, dum caves indignos, ne in eos quidem qui bene merentur incidas. 3. Dum enim nimia cautione uteris viderisque probare, quinam merito necne accepturi sint, contingit ut Dei amicos colere neglegas; cuius neglectus poena aeternum ignis supplicium existit.

- 438 42, 2. Cum [Ioannes] post tyranni obitum e Patmo insula Ephesum⁶⁰ rediisset, vicinas quoque gentes rogatus visebat, partim quidem ut³⁹ episcopos constitueret, partim vero ut integras ecclesias disponderet⁵⁵⁴ ac formaret, partim etiam ut unumquemque eorum, quos Spiritus designaret, in clerum cooptaret.
- 439 *Fragm.* apud *Eus.*, H. E. 6, 14. Clemens . . . traditionem¹⁴ quamdam de ordine evangeliorum, quam a vetustioribus presbyteris acceperat, refert in hunc modum. Dicebat ex evangeliis prius scripta esse illa, quae seriem generis dominici continent. Marci¹⁷ autem evangelium ex huiusmodi occasione scriptum fuisse: cum¹⁸ Petrus in urbe Roma verbum Dei publice praedicasset et Spiritu Sancto afflatus evangelium promulgasset, multi qui aderant Marcum cohortati sunt, utpote qui Petrum iamdudum sectatus fuisset et dicta eius memoria teneret, ut quae ab apostolo praedicata erant conscriberet. Marcus igitur evangelium composuit iisque qui illud

438. CB 3, 188; MG 9, 648.

439. CB 3, 197; *Eus.* 2 (ed. E. Schwartz), 550; MG 9, 749; 20, 552.

σαντα δὲ τὸ εὐαγγέλιον μεταδοῦναι τοῖς δεομένοις αὐτοῦ·
ὅπερ ἐπιγνόντα τὸν Πέτρον προτρεπτικῶς μήτε κωλύσαι μήτε
20 προτρέψασθαι. Τὸν μέντοι Ἰωάννην ἔσχατον, συνιδόντα ὅτι
τὰ σωματικὰ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις δεδήλωται, προτραπέντα ὑπὸ
τῶν γνωρίμων, Πνεύματι θεοφορηθέντα πνευματικὸν ποιῆσαι
εὐαγγέλιον.

75 *Hypotyposes*. Fragm. apud. *Eus.*, H. E. 6, 14. Καὶ τὴν 440
πρὸς Ἑβραίους δὲ ἐπιστολὴν Παύλου μὲν εἶναι φησιν [ὁ Κλήμης],
γεγράφθαι δὲ Ἑβραίοις ἑβραϊκῇ φωνῇ. Λουκᾶν δὲ φιλοτίμως
αὐτὴν μεθερμηνεύσαντα ἐκδοῦναι τοῖς Ἕλλησιν, ὅθεν τὸν αὐτὸν
χρῶτα εὐρίσκεσθαι κατὰ τὴν ἑρμηνείαν ταύτης τε τῆς ἐπιστολῆς
καὶ τῶν Πράξεων.

598 *Adumbrationes in 1 Petr.* 1, 3. Decebat numquam reverti 441
secundo ad corpus animam in hac vita, neque iustam, quae
angelica facta est, neque malignam, ne iterum occasionem
peccandi per susceptionem carnis accipiat; in resurrectione
autem utramque in corpus reverti. Coniunguntur enim sibimet
invicem iuxta genus proprium, secundum compositionem alterius
se quadam congruentia coaptantes sicut sagena vel aedificatio
lapidum.

152 *Adumbrationes in 1 Io.* 1, 1. Cum dicit [Ioannes]: *Quod* 442
157 *erat ab initio* [1 Io 1, 1], generationem tangit sine principio
Filii cum Patre simul exstantis. „Erat“ ergo verbum aeterni-
tatis significativum est non habentis initium, sicut etiam Verbum
ipsum (hoc est Filius) quod secundum aequalitatem substantiae
unum cum Patre consistit, sempiternum est et infectum. Quod
semper erat Verbum, significatur dicendo: *In principio erat Ver-*
bum [Io 1, 1].

ORIGENES, 185/6—254/5.

Περὶ ἀρχῶν, ca 230.

79 L. 1, Praef., n. 2. Cum multi sint qui se putant sentire 443
80 quae Christi sunt, et nonnulli eorum diversa a prioribus

ab ipso rogabant impertiit. Quod cum Petrus comperisset, nec
20 prohibuit omnino rem fieri, nec ut fieret incitavit. At Ioannes
omnium postremus, cum videret in aliorum evangelis ea, quae ad
corpus Christi pertinent, tradita esse, ipse divino Spiritu afflatus
spirituale evangelium familiarium suorum rogatu conscripsit.

75 Fragm. apud *Eus.*, H. E. 6, 14. Et epistolam ad Hebraeos 440
Pauli esse dicit [Clemens], scriptam autem esse Hebraeis hebraico
sermone. Lucam vero studio eam transtulisse et dedisse Graecis;
unde eundem stilum inveniri in ista translatione atque in Actibus.

440. CB 3, 201; *Eus.* 2, 550; MG 9, 748; 20, 549.

441. CB 3, 203; MG 9, 729.

442. CB 3, 210; MG 9, 734.

443. CB 5 (ed. P. Koetschau, 1913), 8; MG 11, 116.

sentiant, servetur vero ecclesiastica praedicatio per successionis ordinem ab apostolis tradita et usque ad praesens in ecclesiis permanens, illa sola credenda est veritas, quae in nullo ab ecclesiastica et apostolica traditione discordat.

- 444 1, Praef., 3. Illud autem scire oportet, quoniam sancti⁸⁸ apostoli, fidem Christi praedicantes, de quibusdam quidem quaecumque necessaria crediderunt omnibus credentibus, etiam his qui pigriores erga inquisitionem divinae scientiae videbantur, manifestissime tradiderunt, rationem scilicet assertionis eorum relinquentes ab his inquirendam, qui Spiritus dona excellentia mererentur et praecipue sermonis, sapientiae et scientiae gratiam per ipsum Sanctum Spiritum percepissent; de aliis vero dixerunt quidem quia sint; quomodo autem aut unde sint siluerunt, profecto ut studiosiores quique ex posteris suis qui amatores essent sapientiae, exercitium habere possent, in quo ingenii sui fructum ostenderent, hi videlicet qui dignos se et capaces ad recipiendam sapientiam praepararent.
- 445 1, Praef., 4. Species vero eorum quae per praedicationem⁸⁰ apostolicam manifeste traduntur istae sunt. Primo quod unus¹⁸⁸ est Deus qui omnia creavit atque composuit, quique, cum¹⁸⁹ nihil esset, esse fecit universa, . . . et quod hic Deus in no-³⁷³ vissimis diebus, sicut per prophetas suos ante promiserat, misit Dominum Iesum Christum . . . Ipse, qui venit, ante omnem³⁷⁴ creaturam natus ex Patre est. Qui cum in omnium conditione Patri ministrasset, *per ipsum* namque *omnia facta sunt* [Io 1, 3], novissimis temporibus se ipsum exinaniens homo factus est, incarnatus est, cum Deus esset, et homo factus mansit quod erat, Deus. Corpus assumpsit nostro corpori simile, eo solo differens, quod natum ex virgine et Spiritu Sancto est. Et quoniam hic Iesus Christus natus et passus est in veritate, et⁴⁰⁰ non per phantasiam, communem hanc mortem vere mortuus; vere enim et a mortuis resurrexit, et post resurrectionem conversatus cum discipulis suis assumptus est. Tum deinde honore ac dignitate Patri ac Filio sociatum tradiderunt Spiritum¹⁴¹ Sanctum. In hoc non iam manifeste discernitur, utrum natus an innatus vel Filius etiam ipse Dei habendus sit necne.
- 446 1, Praef., 5. Post haec iam quod anima substantiam vitam-⁵⁸⁶ que habens propriam, cum ex hoc mundo discesserit, pro suis meritis dispensabitur, sive vitae aeternae ac beatitudinis hereditate potitura, si hoc ei sua gesta praestiterint, sive igni⁵⁹⁴ aeterno ac suppliciis mancipanda, si in hoc eam scelerum culpa detorserit; sed et quia erit tempus resurrectionis mor-⁶⁰⁰ tuorum, cum corpus hoc, quod nunc *in corruptione seminatur*,

444. CB 5, 9; MG 11, 116.

445. CB 5, 9; MG 11, 117.

446. CB 5, 11; MG 11, 118.

surget in incorruptione, et quod seminatur in ignominia, surget
 221 *in gloria* [1 Cor 15, 42]. Est et illud definitum in ecclesiastica
 praedicatione, omnem animam rationabilem esse liberi arbitrii
 210 et voluntatis; esse quoque ei certamen adversum diabolum
 et angelos eius contrariasque virtutes, ex eo quod illi peccatis
 eam onerare contendant, nos vero, si recte consultiueque viva-
 mus, ab huiusmodi labe exuere nos conemur. Unde et
 consequens est intellegere non nos necessitati esse subiectos,
 ut omnimodo, etiamsi nolimus, vel mala vel bona agere
 209 cogamur. Si enim nostri arbitrii sumus, impugnare nos fortasse
 334 possint aliquae virtutes ad peccatum, et aliae iuvare ad salutem;
 non tamen necessitate cogimur vel recte agere vel male;
 quod fieri arbitrantur hi qui stellarum cursum et motus causam
 dicunt humanorum esse gestorum, non solum eorum, quae
 extra arbitrii accidunt libertatem, sed et eorum, quae in nostra
 224 sunt posita potestate. De anima vero, utrum ex seminis traduce
 ducatur, ita ut ratio ipsius vel substantia inserta ipsis cor-
 poralibus seminibus habeatur, an vero aliud habeat initium,
 et hoc ipsum initium si genitum est aut non genitum, vel
 certe si extrinsecus corpori inditur necne: non satis manifesta
 praedicatione distinguitur.

196 1, Praef., 7. Est praeterea et illud in ecclesiastica prae-447
 dicatione, quod mundus iste factus sit et a certo tempore
 coeperit, et sit pro ipsa sui corruptione solvendus. Quid tamen
 ante hunc mundum fuerit, aut quid post mundum erit, iam
 non pro manifesto multis innotuit. Non enim evidens de
 his in ecclesiastica praedicatione sermo profertur.

198 1, Praef., 10. Est etiam illud in ecclesiastica praedicatione, 448
 209 esse angelos Dei quosdam et virtutes bonas qui ei ministrant
 ad salutem hominum consummandam; sed quando isti creati
 sint vel quales aut quomodo sint, non satis in manifesto
 distinguitur.

354 L. 1, c. 1, n. 3. Sed et cum de Spiritu Sancto multi sancti 449
 357 participant, non utique corpus aliquod intellegi potest Spiritus
 Sanctus, quod divisum in partes corporales percipiat unus-
 quisque sanctorum, sed virtus profecto sanctificans est; cuius
 participium habere dicuntur omnes, qui per eius gratiam
 sanctificari meruerint.

108 1, 1, 5. Dicimus secundum veritatem quidem Deum in-450
 115 comprehensibilem esse atque inaestimabilem. Si quid enim
 illud est, quod sentire vel intellegere de Deo potuerimus,
 multis longe modis eum meliorem esse ab eo quod sensimus,
 necesse est credi.

447. CB 5, 14; MG 11, 119.

449. CB 5, 18; MG 11, 122.

448. CB 5, 16; MG 11, 120.

450. CB 5, 20; MG 11, 124.

- 451 1, 1, 6. Quia ergo mens nostra ipsum per se ipsam Deum¹⁰⁵ sicut est non potest intueri, ex pulchritudine operum et decore creaturarum parentem universitatis intellegit. Non ergo corpus⁹⁷ aliquod aut in corpore esse putandus est Deus, sed intellectualis⁹⁸ natura simplex, nihil omnino in se adiunctionis admittens, uti ne maius aliquid et inferius in se habere credatur, sed ut sit ex omni parte *μωνάς*, et, ut ita dicam, *έννάς*, et mens, ac fons ex quo initium totius intellectualis naturae vel mentis est.
- 452 1, 1, 8. Ioannes in evangelio dicens: *Deum nemo vidit*¹⁰⁵ *umquam* [Io 1, 18], manifeste declarat omnibus qui intellegere⁹⁸ possunt, quia nulla natura est cui visibilis sit Deus; non quasi qui visibilis quidem sit per naturam, et velut fragilioris creaturae evadat atque excedat aspectum, sed quoniam naturaliter videri impossibile est. Quodsi requiras a me, quid etiam de ipso Unigenito sentiam, si ne ipsi quidem visibilem dicam naturam Dei, quae naturaliter invisibilis est, non tibi statim vel impium videatur esse vel absurdum: rationem quippe dabimus consequenter. <Sicut enim incongruum est dicere, quod possit Filius videre Patrem, ita inconveniens est opinari, quod Spiritus Sanctus possit videre Filium.>¹ Aliud est videre, aliud cognoscere; videri et videre corporum res est, cognosci et cognoscere intellectualis naturae est. Quidquid ergo proprium corporum est, hoc nec de Patre nec de Filio sentiendum est.
- 453 1, 2, 1. Primo illud nos scire oportet, quod alia est in³⁸³ Christo deitatis eius natura, quod est unigenitus Filius Patris, et alia humana natura quam in novissimis temporibus pro dispensatione suscepit.
- 454 1, 2, 10. Quemadmodum pater non potest esse quis, si¹⁹⁶ filius non sit, neque dominus esse quis potest sine possessione vel servo: ita ne omnipotens quidem Deus dici potest, si non sint in quos exerceat potentatum; et ideo ut omnipotens ostendatur Deus, omnia subsistere necesse est. Nam si quis est qui velit vel saecula aliqua transisse vel spatia, vel quodcumque illud nominare vult, cum nondum facta essent quae facta sunt: sine dubio hoc ostendet, quod in illis vel saeculis vel spatiis omnipotens non erat Deus, et postmodum omnipotens factus est, ex quo habere coepit in quos ageret potentatum; et per hoc videbitur profectum quemdam accepisse et ex inferioribus ad meliora venisse; siquidem melius esse non dubitatur esse eum omnipotentem quam non esse.

¹ Haec intra uncus scribit Koetschau in CB, quae ex libello Hieronymi Contra Ioan. Hieros. 7 (ML 23, 360) desumuntur.

451. CB 5, 21; MG 11, 124.

452. CB 5, 25; MG 11, 128.

453. CB 5, 27; MG 11, 130.

454. CB 5, 41; MG 11, 138.

- 110 1, 3, 1. De Deo quidem Patre quamvis digne proloqui 455
nemo valeat, tamen possibile est intellectum aliquem capi ex
occasione visibilium creaturarum et ex his quae humana mens
naturaliter sentit.
- 602 1, 6, 1. Quae quidem etiam a nobis cum magno metu 456
et cautela dicuntur, discutientibus magis et pertractantibus
quam pro certo ac definito statuentibus. Indicatum namque
a nobis in superioribus est quae sint de quibus manifesto
dogmate terminandum sit, quod et pro viribus fecisse nos
puto, cum de Trinitate loqueremur. De his vero disputandi
specie magis quam definiendi, prout possumus, exercemur.
Finis ergo mundi et consummatio dabitur, cum unusquisque
pro merito peccatorum etiam poenis subicietur; quod tempus
Deus solus agnoscit, quando unusquisque quod meretur ex-
pendet. In unum sane finem putamus quod bonitas Dei per
Christum suum universam revocet creaturam, subactis ac sub-
ditis etiam inimicis.
- 602 1, 6, 3. Iam vero si aliqui ex his ordinibus, qui sub prin- 457
cipatu diaboli agunt ac malitiae eius obtemperant, poterunt
aliquando in futuris saeculis converti ad bonitatem, pro eo
quod inest in ipsis liberi facultas arbitrii; an vero permanens
et inveterata malitia velut in naturam quamdam ex consuetudine
convertatur, etiam tu qui legis probato, si omnimodis neque
in his quae videntur temporalibus saeculis neque in his quae
non videntur et aeterna sunt, penitus pars ista ab illa etiam
finali unitate ac convenientia discrepabit. Interim tamen tam
in his quae videntur et temporalibus saeculis quam in illis
quae non videntur et aeterna sunt, omnes isti pro ordine,
pro ratione, pro modo et meritorum dignitatibus dispensantur;
ut in primis alii, alii in secundis, nonnulli etiam in ultimis
temporibus et per maiora ac graviora supplicia necnon et
diuturna ac multis, ut ita dicam, saeculis tolerata asperioribus
emendationibus reparati et restituti eruditionibus primo angelicis,
tum deinde etiam superiorum graduum virtutibus, ut sic per
singula ad superiora provecti usque ad ea, quae sunt invisibilia
et aeterna, perveniant, singulis videlicet quibusque caelestium
virtutum officiis quadam eruditionum specie peragrat.
- 235 2, 1, 3. Quomodo enim in Deo vivimus, et movemur, et 458
sumus [Act 17, 28], nisi quod virtute sua universum constringit
et continet mundum? Quomodo autem caelum sedes Dei est,
et terra scabellum pedum eius, sicut salvator ipse pronuntiat,
nisi quia et in caelo et in terra virtus eius replet universa,
sicut et dicit: *Nonne caelum et terram ego repleo, dicit Do-*
minus? [Ier 23, 24.]

455. CB 5, 49; MG 11, 147.

457. CB 5, 83; MG 11, 169.

456. CB 5, 78; MG 11, 165.

458. CB 5, 108; MG 11, 184.

459 2, 1, 4. Nescio quomodo tanti et tales viri ingenitam, id¹⁸⁸ est, non ab ipso Deo factam conditore omnium putaverunt, sed fortuitam quamdam eius naturam virtutemque dixerunt. Et miror quomodo isti culpent eos, qui vel opificem Deum vel providentiam huius universitatis negant et impie eos sentire arguunt, quod tantum mundi opus arbitrentur sine opifice vel provisorio constare; cum ipsi quoque similem culpam impietatis incurrant, ingenitam dicentes esse materiam Deoque ingenito coaeternam.

460 2, 6, 3. Neque rursum anima illa [Christi], utpote substantia³⁷⁸ rationabilis, contra naturam habuit capere Deum, in quem, ut³⁸⁴ superius diximus, velut in Verbum et sapientiam et veritatem³⁹² tota iam cesserat. Unde et merito pro eo quod vel tota esset in Filio Dei vel totum in se caperet Filium Dei, etiam ipsa cum ea quam assumpserat carne, Dei Filius et Dei virtus, Christus et Dei sapientia appellatur; et rursum Dei Filius, per quem omnia creata sunt, Iesus Christus, et Filius hominis nominatur. Nam et Filius Dei mortuus esse dicitur, pro ea scilicet natura, quae mortem utique recipere poterat; et Filius hominis appellatur, qui venturus in Dei Patris gloria cum sanctis angelis praedicatur. Et hac de causa per omnem scripturam tam divina natura humanis vocabulis appellatur, quam humana natura divinae nuncupationis insignibus decoratur. Magis enim de hoc quam de ullo alio dici potest quod scriptum est, quia *erunt ambo in carne una, et iam non sunt duo, sed caro una* [Gn 2, 24; Mc 10, 8]. Magis enim Verbum Dei cum anima in carne una esse, quam vir cum uxore, putandus est.

461 2, 6, 5. Naturam quidem animae illius [Christi] hanc fuisse³⁷⁸ quae est omnium animarum, non potest dubitari; alioquin nec³⁹⁹ dici anima potuit, si vere non fuit anima. Verum quoniam boni malique eligendi facultas omnibus praesto est, haec anima, quae Christi est, ita elegit diligere iustitiam, ut pro immensitate dilectionis inconvertibiliter ei atque inseparabiliter inhaereret, ita ut propositi firmitas et affectus immensitas et dilectionis inextinguibilis calor omnem sensum conversionis atque imutationis abscideret, ut, quod in arbitrio erat positum, longi usus affectu iam versum sit in naturam: ita et fuisse quidem in Christo humana et rationabilis anima credenda est, et nullum sensum vel possibilitatem eam putandum est habuisse peccati. 6. . . . Illa anima quae, quasi ferrum in igne, sic semper in Verbo, semper in sapientia, semper in Deo posita est, omne quod agit, quod sentit, quod intellegit, Deus est; et ideo nec convertibilis aut mutabilis dici potest, quae inconvertibilitatem

459. CB 5, 110; MG 11, 185.

460. CB 5, 142; MG 11, 211.

461. CB 5, 144; MG 11, 213.

ex Verbi Dei unitate indesinenter ignita possedit. Ad omnes denique sanctos calor aliquis Verbi Dei putandus est pervenisse; in hac autem anima ignis ipse divinus substantialiter requievisse credendus est, ex quo ad ceteros calor aliquis venerit.

193 2, 9, 6. Bonum esse et iustum et omnipotentem Deum 462 creatorem universorum, quibus valuimus ex divinis scripturis assertionibus in superioribus frequenter ostendimus. Hic cum in principio crearet ea, quae creare voluit, id est, rationabiles naturas, nullam habuit aliam creandi causam nisi se ipsum, id est, bonitatem suam.

603 2, 10, 4. Invenimus namque in Isaia propheta designari 463 uniuscuiusque proprium esse ignem quo punitur; ait enim: *Ambulate in lumine ignis vestri et in flamma quam accendistis vobismet ipsis* [Is 50, 11]. Per quos sermones hoc videtur indicari, quod unusquisque peccatorum flammam sibi ipse proprii ignis accendat, et non in aliquem ignem qui antea iam fuerit accensus ab alio, vel ante ipsum substituerit, demergatur. Cuius ignis esca atque materia sunt nostra peccata, quae ab apostolo Paulo ligna et faenum et stipula nominantur. Et arbitror quod, sicut in corpore escae abundantia et qualitas vel quantitas cibi contraria febres generat, et febres diversi vel modi vel temporis secundum eam mensuram, qua intemperies collecta materiam suggesserit ac fomitem februm, quae materiae qualitas ex diversa intemperie congregata causa vel acerbioris morbi vel prolixioris exsistit; ita anima cum multitudinem malorum operum et abundantiam in se congregaverit peccatorum, competenti tempore omnis illa malorum congregatio effervescit ad supplicium atque inflammatur ad poenas; cum etiam mens ipsa vel conscientia per divinam virtutem omnia in memoriam recipiens, quorum in semetipsa signa quaedam ac formas, cum peccaret, expresserat, et singulorum quae vel foede ac turpiter gesserat vel etiam impie commiserat, historiam quamdam scelerum suorum ante oculos videbit expositam; tunc et ipsa conscientia proprii stimulis agitur atque compungitur et sui ipsa efficitur accusatrix et testis.

603 2, 10, 6. Si enim ad corporis sanitatem pro his vitiis, quae 464 per escam potumque collegimus, necessariam habemus interdum austerioris ac mordacioris medicamenti curam, nonnumquam vero, si id vitii qualitas depoposcerit, rigore ferri et sectionis asperitate indigemus; quodsi et haec supergressus fuerit morbi modus, ad ultimum conceptum vitium etiam ignis exurit: quanto magis intellegendum est medicum nostrum Deum volentem diluere vitia animarum nostrarum, quae ex peccatorum et

462. CB 5, 169; MG 11, 230.

463. CB 5, 177; MG 11, 236.

464. CB 5, 179; MG 11, 238.

scelerum diversitate collegerant, uti huiusmodi poenalibus curis, insuper etiam ignis inferre supplicium his qui sanitatem animae perdidērunt? . . . Si qui ergo ex otio de omni scriptura congreget omnes languorum commemorationes, quae in comminatione peccatoribus velut corporearum aegritudinum appellationibus memorantur, inveniet quod animarum vel vitia vel supplicia per haec figuraliter indicentur.

465 3, 1, 18. Οὐκ ἀρκεῖ τὸ ἀνθρώπινον θέλειν πρὸς τὸ τυχεῖν³²⁹ τοῦ τέλους, οὐδὲ τὸ τῶν οἰονεῖ ἀθλητῶν τρέχειν πρὸς τὸ καταλαβεῖν «τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» [Phil 3, 14]. Θεοῦ γὰρ συμπαραισταμένου ταῦτα ἀνίσταται. . . . Καὶ τὸ τοῦς καρποὺς πλήρεις γεγενῆσθαι, οὐκ ἂν εὐσεβῶς λέγοιμεν ἔργον εἶναι τοῦ γεωργοῦ ἢ ἔργον τοῦ ποτίσαντος [cf. 1 Cor 3, 6], ἀλλ' ἔργον τοῦ Θεοῦ· οὗτω καὶ ἡ ἡμετέρα τελείωσις οὐχὶ μὴδὲν ἡμῶν πραξάντων γίνεται, οὐ μὴν ἀφ' ἡμῶν ἀπαρτίζεται, ἀλλὰ Θεὸς τὸ πολὺ ταύτης ἐνεργεῖ.

466 3, 3, 5. Illud quoque consequenter requirendum puto, ex²²³ quibus causis humana anima nunc quidem a bonis, nunc autem moveatur a malis. . . . Ut mihi videtur, non aliter poterit responderi, ita ut absque omni iniustitiae culpa divina providentia demonstretur, nisi priores quaedam fuisse iis causae dicantur, quibus, antequam in corpore nascerentur animae, aliquid culpaе contraxerint in sensibus vel motibus suis, pro quibus haec merito pati a divina providentia iudicatae sint. Liberi namque arbitrii semper est anima, etiam cum in cor-²²¹ pore hoc, etiam cum extra corpus est.

467 3, 4, 1. In qua re [tentatione] consequenter arbitror re-²¹⁹ quirendum, si in nobis, id est, hominibus, qui ex anima constamus et corpore ac spiritu vitali, est etiam aliud aliquid, quod incitamentum habeat proprium et commotionem ad malum provocantem; sicut haberi a quibusdam quaestio solet huiusmodi: utrumnam velut duae animae in nobis dicendae sunt, una quaedam diviniore et caelestis, et alia inferior; an vero ex hoc ipso quod corporibus inhaeremus (quae corpora secundum propriam quidem naturam mortua sunt et penitus exanima, quia ex nobis, id est, ex animabus, corpus materiale

465 3, 1, 18. Non sufficit humana voluntas ad consequendum finem, ³²⁹ neque cursus, more athletarum, ad accipiendum *bravium supernae vocationis Dei in Christo Iesu*. Deo enim cooperante illa perficiuntur. . . . Quod fructus uberes fiant, non pie diceremus opus esse agricolae vel opus rigantis, sed opus Dei; sic et nostra perfectio nec nobis nihil agentibus fit, nec tamen a nobis consummatur, sed Deus multum ex ea operatur.

465. CB 5, 232; MG 11, 289.

467. CB 5, 263; MG 11, 319.

466. CB 5, 261; MG 11, 318.

vivificatur, quod utique contrarium est et inimicum spiritui), trahimur et provocamur ad haec mala quae corpori grata sunt.

- 3, 6, 6. In hunc ergo statum [gloriae] omnem hanc nostram substantiam corporalem putandum est perducendam, tunc cum omnia restituentur ut unum sint, et cum Deus fuerit omnia in omnibus. Quod tamen non ad subitum fieri, sed paulatim et per partes intellegendum est, infinitis et immensis labentibus saeculis, cum sensim et per singulos emendatio fuerit et correctio prosecuta, praecurrentibus aliis et velociore cursu ad summa tendentibus, aliis vero proximo quoque spatio insequentibus, tum deinde aliis longe posterius, et sic per multos et innumeros ordines proficientium et Deo se ex inimicis reconciliantium pervenitur usque ad novissimum inimicum, qui dicitur mors, ut etiam ipse destruatur, ne ultra sit inimicus.
- 600 Cum ergo restitutae fuerint omnes rationabiles animae in
 610 huiuscemodi statum, tunc etiam natura huius corporis nostri in spiritalis corporis gloriam perducetur. Sicut enim de rationabilibus naturis videmus non alias esse quae pro peccatis in indignitate vixerint, et alias quae pro meritis ad beatitudinem invitatae sint, sed has easdem, quae antea fuerant peccatrices, conversas postmodum et Deo reconciliatas videmus ad beatitudinem revocari; ita etiam de natura corporis sentiendum est, quod non aliud corpus est quo nunc in ignobilitate et in corruptione et in infirmitate utimur, et aliud erit illud quo in incorruptione et in virtute et in gloria utemur; sed hoc idem abiectis his infirmitatibus in quibus nunc est, in gloriam transmutabitur spiritale effectum, ut, quod fuit indignitatis vas, hoc ipsum expurgatum fiat vas honoris et beatitudinis habitaculum. In quo statu etiam permanere semper et immutabiliter creatoris voluntate credendum est, fidem rei faciente sententia apostoli Pauli dicentis: *Domum habemus non manufactam, aeternam in caelis* [2 Cor 5, 1].

- 77 4, 2, 4 (11). Οὐκοῦν τριχῶς ἀπογράφεσθαι δεῖ εἰς τὴν 469
 ἑαυτοῦ ψυχὴν τὰ τῶν ἁγίων γραμμάτων νοήματα· ἵνα ὁ μὲν
 ἀπλούστερος οἰκοδομηται ἀπὸ τῆς οἰοῦναι σαρκὸς τῆς γραφῆς,
 οὕτως ὀνομαζόντων ἡμῶν τὴν πρόχειρον ἐκδοχὴν· ὁ δὲ ἐπὶ
 ποσὸν ἀναβεβηκώς, ἀπὸ τῆς ὥσπερ ψυχῆς αὐτῆς· ὁ δὲ

- 77 4, 2, 4 (11). Tripliciter ergo describere oportet in anima sua 469
 unumquemque divinarum intellegentiam litterarum, id est, ut simpliciores quique aedificentur ab ipso, ut ita dixerim, corpore scripturarum: sic enim appellamus communem istum intellectum; si qui vero aliquantum iam proficere coeperunt, ab ipsa quasi

τέλειος καὶ ὁμοιος τοῖς παρὰ τῷ ἀποστόλῳ λεγομένοις· «Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου, τῶν καταργουμένων, κτλ.» [1 Cor 2, 6 7], ἀπὸ τοῦ πνευματικοῦ νόμου σκιὰν περιέχοντος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν.

- 470 4, 4, 1 (28). Non enim dicimus, sicut haeretici putant, 157 partem aliquam substantiae Dei in Filium versam, aut ex nullis substantibus Filium procreatum a Patre, id est extra substantiam suam, ut fuerit aliquando quando non fuerit; sed, absciso omni sensu corporeo, ex invisibili et incorporeo Deo Verbum et sapientiam genitam dicimus absque ulla corporali passione, velut si voluntas procedat e mente. . . . Hoc autem ipsum quod dicimus, quia numquam fuit quando non fuit, cum venia audiendum est. Nam et haec ipsa nomina temporalis vocabuli significantiam gerunt, id est quando vel numquam; supra 141 omne autem tempus et supra omnia saecula et supra omnem aeternitatem intellegenda sunt ea, quae de Patre et Filio et Spiritu Sancto dicuntur. Haec enim sola Trinitas est, quae omnem sensum intellegentiae non solum temporalis, verum etiam aeternalis excedit. Cetera vero, quae sunt extra Trinitatem, in saeculis et in temporibus metienda sunt.

In Genesim commentarii, ca 231.

- 471 Tom. 3, n. 6. Ἐπιβάλλων ὁ Θεὸς τῇ ἀρχῇ τῆς κοσμοποιίας, 118 οὐδενὸς ἀναιτίως γινομένου, ἐπιπορεύεται τῷ νῷ ἕκαστον τῶν ἐσομένων, ὁρῶν ὅτι, ἐπεὶ τόδε γέγονε, τόδε ἔπεται· ἐὰν δὲ γένηται τόδε τὸ ἐπόμενον, τόδε ἀκολουθεῖ, οὐ ὑποστάντος τόδε ἔσται· καὶ οὕτω μέχρι τέλους τῶν πραγμάτων ἐπιπορευθεῖς, οἶδεν ἃ ἔσται, οὐ πάντως ἐκάστῳ τῶν γινωσκομένων 119 αἴτιος τοῦ αὐτὸ συμβῆναι τυγχάνων.

anima scripturae aedificentur; qui vero perfecti sunt et similes his de quibus apostolus dicit: *Sapientiam autem loquimur inter perfectos, sapientiam autem non huius mundi, neque principum huius saeculi, qui destruuntur*, etc., hi tales ab ipsa spiritali lege, quae umbram habet futurorum bonorum.

- 471 3, 6. Aggrediens Deus initium facturae mundi, quia nihil sine 118 causa fit, percurrit mente unumquodque futurorum, videns quod quando hoc factum est, hoc sequitur; si autem fiat hoc sequens, hoc comitatur, quo exstante hoc erit; et sic absque fine rerum percurrens, scit quae erunt, non existens omnino unicuique cogni- 119 torum causa cur eveniat.

470. CB 5, 349; MG 11, 402.

471. MG 12, 64; L (= Lommatzsch) 8, 20.

De oratione, post 231.

⁹⁸ C. 23, n. 3. Ταῦτα ἡγοῦμαι συνεξητακέναι τῷ «Πάτερ ἡμῶν 472
¹⁰⁰ ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» [Mt 6, 9] ὑπὲρ τοῦ ταπεινῆν περὶ Θεοῦ
 ὑπόληψιν τῶν νομιζόντων αὐτὸν εἶναι τοπικῶς ἐν οὐρανοῖς
 περιελεῖν καὶ μὴ ἔαν τινα ἐν σωματικῷ τόπῳ εἶναι τὸν Θεὸν
 (ἐπεὶ τούτῳ ἀκόλουθόν ἐστι καὶ σῶμα αὐτὸν εἶναι) λέγειν, ὅ
 ἔπεται δόγματα ἀσεβέστατα, τὸ διαιρετὸν καὶ ὑλικὸν καὶ φθαρ-
 τὸν αὐτὸν εἶναι ὑπολαμβάνειν· πᾶν γὰρ σῶμα διαιρετὸν ἐστι
 καὶ ὑλικὸν καὶ φθαρτὸν.

⁵⁶⁰ 28, 4. Ἔστι τις χήρας προνοουμένης ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας 473
 ὀφειλὴ καὶ ἑτέρα διακόνου καὶ ἄλλῃ πρεσβυτέρου, καὶ ἐπισκόπου
 δὲ ὀφειλὴ βαρυτάτῃ ἐστίν, ἀπαιτουμένη ὑπὸ τοῦ τῆς ὅλης
 ἐκκλησίας σωτῆρος καὶ ἐκδικουμένη, εἰ μὴ ἀποδιδόιτο.

28, 8—10. *Quisnam possit et quibus conditionibus peccata remittere, 473**
 v. K 243 sqq.

In Lucam homiliae, paulo post 233.

¹⁴ 1. Ecclesia quattuor habet evangelia, haereses plurima: e 474
²¹ quibus quoddam scribitur secundum Aegyptios, aliud iuxta
²² duodecim apostolos. Ausus fuit et Basilides scribere evan-
 gelium, et suo illud nomine titolare. Multi conati sunt scribere,
 sed et multi conati sunt ordinare. Quattuor tantum evangelia
 sunt probata, e quibus sub persona Domini et Salvatoris nostri
 proferenda sunt dogmata. Scio quoddam evangelium, quod
 appellatur secundum Thomam, et iuxta Mathiam, et alia plura
 legimus, ne quid ignorare videremur, propter eos qui se
 putant aliquid scire si ista cognoverint. Sed in his omnibus
 nihil aliud probamus nisi quod ecclesia, id est, quattuor
 tantum evangelia recipienda.

²⁰⁹ 12. Unicuique duo assistunt angeli, alter iustitiae, alter 475
²¹⁰ iniquitatis. Si bonae cogitationes in corde nostro fuerint, et

⁹⁸ 23, 3. Illa volui disserere de hoc *Pater noster qui es in caelis*, 472
¹⁰⁰ ut tollatur humilis de Deo opinio arbitrantium illum esse localiter
 in caelis, et ne quis dicat in corporeo loco esse Deum (ad hoc
 enim consequitur et illum esse corpus), ex quo sequuntur dogmata
 impiissima, divisibilem et materialem et corruptibilem illum esse
 opinari, nam omne corpus divisibile est et materiale et corruptibile.

⁵⁶⁰ 28, 4. Est aliquod debitum viduae, cuius ecclesia curam gerit; 473
 item aliud diaconi, aliud presbyteri; episcopi denique debitum
 gravissimum est, quod repetitur a totius ecclesiae salvatore et
 iudicio vindicatur, ni reddatur.

472. CB 2 (ed. P. Koetschau, 1899), 351; MG 11, 488.

473. CB 2, 377; MG 11, 524.

474. MG 13, 1803; L 5, 87.

475. MG 13, 1829; L 5, 127.

in animo iustitia pullularit, haud dubium quin nobis loquatur angelus Domini. Si vero mala fuerint in nostro corde versata, loquitur nobis angelus diaboli. Quomodo igitur per singulos homines bini sunt angeli, sic opinor et in singulis dispare esse provinciis, ut sint et boni, sint et mali.

476 14. Quemcumque enim de utero effusus marem dixeris, ⁴³¹ non sic aperit vulvam matris suae, ut Dominus Iesus, quia omnium mulierum non partus infantis, sed viri coitus vulvam reserat. Matris vero Domini eo tempore vulva reserata est, quo et partus editus, quia sanctum uterum et omni dignatione venerationis venerandum ante nativitatem Christi masculus omnino non tetigit.

477 17. Si peccaverimus, debemus dicere: *Peccatum meum notum* ⁵³⁶ *feci tibi et iniquitatem meam non abscondi; dixi: annuntiabo iniustitiam meam contra me Domino* [Ps 32, 5]. Si enim hoc fecerimus et revelaverimus peccata nostra, non solum Deo, sed et his qui possunt mederi vulneribus nostris atque peccatis, delebuntur peccata nostra ab eo qui ait: *Ecce delebo ut nubem iniquitates tuas, et sicut caliginem peccata tua* [Is 44, 22].

In Ioannem commentarii, 228 — post 238.

478 Tom. 1, c. 17 (18), n. 103. Τὸ ἐξ οὗ οἷον τὸ ἐξ ὑποκει- ¹⁸⁹ μένης ὕλης, ἀρχὴ παρὰ τοῖς ἀγένητον αὐτὴν ἐπισταμένοις, ἀλλ' οὐ παρ' ἡμῖν τοῖς πειθομένοις, ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων τὰ ὄντα ἐποίησεν ὁ Θεός, ὡς ἡ μήτηρ τῶν ἑπτὰ μαρτύρων ἐν Μακκαβαϊκοῖς [cf. 2 Mach 7, 28] καὶ ὁ τῆς μετανοίας ἄγγελος ἐν τῷ Ποιμένι ἐδίδαξε.

479 2, 10 (6), 75. Ἡμεῖς μέντοι γε τρεῖς ὑποστάσεις πειθόμενοι ¹⁴¹ τυγχάνειν, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ¹⁵¹ ἀγένητον μηδὲν ἕτερον τοῦ Πατρὸς εἶναι πιστεύοντες, ὡς εὐσεβέστερον καὶ ἀληθὲς προσιέμεθα τὸ πάντων διὰ τοῦ Λόγου ¹⁸¹ γενομένων τὸ Ἅγιον Πνεῦμα πάντων εἶναι τιμιώτερον, καὶ ¹⁷⁰

478 1, 17 (18), 103. Illud ex quo, tamquam ex materia subiacente, ¹⁸⁹ est principium apud eos, qui ingenitam eam esse putant; secus vero apud nos, qui hoc persuasum habemus, quod ex non entibus entia fecit Deus, ut mater illa septem martyrum in Machabaeorum gestis et paenitentiae angelus in Pastore docuit.

479 2, 10 (6), 75. Nos autem, qui tres personas exsistere credimus, ¹⁴¹ Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, et nihil praeter Patrem ¹⁵¹ ingenitum esse profitemur, ut magis pium et ut verum concedimus, cum omnia per Verbum sint, Spiritum Sanctum omnibus esse ¹⁸¹ ¹⁷⁰

476. MG 13, 1836; L 5, 137.

477. MG 13, 1846; L 5, 150.

478. CB 4 (ed. E. Preuschen, 1903), 22; MG 14, 53.

479. CB 4, 65; MG 14, 128.

τάξει <πρώτον> πάντων τῶν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ Χριστοῦ
γεγενημένων.

77 10, 5 (4), 19. Οὐ καταγινώσκω δέ που καὶ τὸ ὡς κατὰ τὴν 480
ἱστορίαν ἐτέρως γενόμενον πρὸς τὸ χρήσιμον τοῦ <τοῦ>των
μυστικοῦ σκοποῦ μετατιθέναι πως αὐτοὺς [τοὺς εὐαγγελιστάς],
ὥστε εἰπεῖν τὸ ἐν <τῷδε τῷ> τόπῳ γενόμενον ὡς ἐν ἐτέρῳ,
ἢ τὸ ἐν τῷδε τῷ καιρῷ ὡς ἐν ἄλλῳ, καὶ τὸ οὕτως ἀπαγγελλό-
μενον μετὰ τινος παραλλαγῆς αὐτοὺς πεποιηκέναι. Προέκειτο
γὰρ αὐτοῖς ὅπου μὲν ἐνεχώρει ἀληθεύειν πνευματικῶς ἀμα καὶ
σωματικῶς, ὅπου δὲ μὴ ἐνεδέχετο ἀμφοτέρως, προκρίνειν τὸ
πνευματικὸν τοῦ σωματικοῦ, σωζομένου πολλάκις τοῦ ἀληθοῦς
πνευματικοῦ ἐν τῷ σωματικῷ, ὡς ἂν εἴποι τις, ψεύδει.

363 19, 23 (6), 152. Ὁ δὲ ἀποθνήσκων ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ἑαυτοῦ, 481
κἂν λέγῃ πιστεύειν τῷ Χριστῷ, ὡς πρὸς τὸ ἀληθές οὐ πεπί-
στευκεν αὐτῷ· ἐὰν δὲ λέγῃται μὲν πίστις, χωρὶς δὲ ἔργων
τυγχάνῃ, νεκρά ἐστίν ἡ τοιαύτη, ὡς ἐν τῇ φερομένῃ Ἰακώβου
291 ἐπιστολῇ ἀνέγνωμεν [cf. Iac 2, 17]. Τίς οὖν ἄρα ἐστὶν ὁ πι-
στεύων ἢ ὁ πεπονθὼς ἐκ τοῦ διακεῖσθαι κατὰ τὸν λόγον καὶ
συμπεφυκέναι αὐτῷ τὸ μὴ ἐμπεσεῖσθαι ἄν, ὅσον μὲν ἐπὶ τούτοις
τοῖς ῥητοῖς, εἰς τὰ λεγόμενα πρὸς θάνατον εἶναι ἁμαρτήματα;
[cf. 1 Io 5, 16.]

383 28, 18 (14), 157. Ἄνθρωπος γάρ ἐστιν ἀποθανὼν Ἰησοῦς. 482
392 158. Διὸ καὶ αὐτός φησι· «Νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτείνει,

praestantiorem, et ordine primum omnium quae a Patre per
Verbum sunt.

77 10, 5 (4), 19. Non reprehendo ipsos [evangelistas] aliquo pacto 480
transposuisse ad utilitatem mysticae considerationis id, quod, quan-
tum attinet ad historiam, alio modo factum fuerat, ita ut quod
hoc loco factum fuerat, tamquam in alio gestum sit, narrarent,
vel quod uno tempore, tamquam in alio, et illud quod uno modo
pronuntiatum fuerat, cum quadam alteratione referrent. Propositum
enim illis erat verba narrare, et spiritualiter et corporaliter, ubi
liceret; ubi autem non contingebat utrumque, rem praeferre spiri-
tualem rei corporeae, servata saepe veritate spirituali in corporali,
ut aliquis diceret, mendacio.

363 19, 23 (6), 152. Qui moritur in peccatis suis, etsi dicat se 481
credere Christo, revera non credidit illi; nam etsi dicatur fides,
sine operibus autem exsistat, mortua est talis fides, ut legimus in
291 epistula quae Iacobi nomine circumfertur. Quis est igitur credens
nisi ille, qui eo pervenit, ut non incidat, secundum haec verba, in
peccata quae dicuntur esse ad mortem, quia affectus est iuxta
rationem et coaluit cum ea?

383 28, 18 (14), 157. Iesus, qui mortuus est, homo est. 158. Quo- 482
392 circa ipse etiam inquit: *Nunc autem quaeritis me interficere,*

ἄνθρωπον ὃς τὴν ἀλήθειαν λελάληκα» [Io 8, 40]. 159. Καὶ ἐπεὶ ἄνθρωπος μὲν ἐστὶν ὁ ἀποθανών, οὐκ ἦν δὲ ἄνθρωπος ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ σοφία καὶ εἰρήνη καὶ δικαιοσύνη, καὶ περὶ οὗ γέγραπται· «Θεὸς ἦν ὁ Λόγος» [Io 1, 1]· οὐκ ἀπέθανεν ὁ Θεὸς Λόγος καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ δικαιοσύνη· ἀνεπίδεκτος γὰρ ἡ «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως» [Col 1, 15], θανάτου. 160. Ὑπὲρ τοῦ λαοῦ δὲ ἀπέ-⁴¹⁹θανεν οὗτος ὁ ἄνθρωπος, τὸ πάντων ζήων καθαρώτερον,³⁹⁸ ὅστις τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἤρεν καὶ τὰς ἀσθενείας [cf. Is 53, 4; Mt 8, 17], ἅτε δυνάμενος πᾶσαν τὴν ὄλου τοῦ κόσμου ἁμαρτίαν εἰς ἑαυτὸν ἀναλαβὼν λύσαι καὶ ἐξαναλῶσαι καὶ ἐξαφανίσει, ἐπεὶ «μὴ ἁμαρτίαν ἐποίησεν οὐδὲ εὗρεθῇ δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» [Is 53, 9; 1 Petr 2, 22], οὐδὲ ἔγνω ἁμαρτίαν.

In Psalmos commentarii, ante 244.

- 483 Ex tomo in Ps. 1, n. 4. Μετὰ πάσης ἀκριβείας ἐξητασ-⁶⁵μένως τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ὑποβέβληκεν αὐτὰ [Ps 11, 7] διὰ τῶν ὑπηρετῶν τοῦ λόγου, μήποτε καὶ ὑμᾶς διαφεύγῃ ἡ ἀναλογία, καθ' ἣν ἐπὶ πᾶσαν ἔφθασε γραφὴν ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ θεό-πνευστον μέχρι τοῦ τυχόντος γράμματος. . . . Ἡμεῖς ὑπολαμ-⁶⁸βάνομεν περὶ πάντων τῶν ἐξ ἐπιπνοίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος⁶⁷ ἀναγεγραμμένων, ὡς τῆς ἐπιδιδούσης τὴν ὑπὲρ ἄνθρωπον σοφίαν ἱερᾶς προνοίας διὰ τῶν γραμμάτων τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, λόγια σωτήρια ἐνεσπαρκυίας, ὡς ἔστιν εἰπεῖν, ἐκάστῳ γράμματι κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἵχνη τῆς σοφίας.

hominem, qui locutus sum veritatem. 159. Et quoniam homo quidem est qui mortuus est, non erat homo veritas, sapientia, pax et iustitia et de quo scriptum est: *Deus erat Verbum*, non mortuus est ille Deus Verbum et veritas et sapientia et iustitia: si quidem *imago invisibilis Dei, primogenitus omnis creaturae* incapax est mortis. 160. Pro populo autem moritur hic homo omnibus ani-⁴¹⁹mantibus purior, qui peccata nostra tulit et infirmitates, utpote³⁹⁸ potens universum totius mundi peccatum in se receptum solvere et consumere et delere, quoniam *peccatum non fecit neque inventus est in ore eius dolus*, neque agnovit peccatum.

- 483 In Ps. 1, n. 4. Exquisitissima cura et studio Spiritus Sanctus⁶⁵ per ministros verbi ista subiecit, ne umquam vobis latere posset ratio secundum quam divina sapientia omnem scripturam divinitus datam vel ad unam usque litterulam attigit. . . . Nos censem⁶⁸us de omnibus ex afflatu Spiritus Sancti scriptis, tamquam illa magna⁶⁷ providentia, quae sapientiam humana superiorem tradit, per divinas litteras hominum generi salutaria documenta inseruerit, et singulis, ut ita dicam, litteris, quoad unaquaeque capere potest, vestigia sapientiae impresserit.

74 Fragm. ex comment. in Ps. 1, apud *Eus.*, H. E. 6, 25¹. 484
Εἰσὶν δὲ αἱ εἴκοσι δύο βίβλοι καθ' Ἑβραίους αἶδε· [Γέν., Ἔξ.,
Λευ., Ἀρ., Δευτ., Ἰησοῦς υἱὸς Ναυῆ· Κριτ., Ρούθ, ἐν ἐνί·
Βασιλειῶν α' β', ἐν· Βασιλειῶν γ' δ' ἐν ἐνί· Παραλ. α' β' ἐν
ἐνί, Ἔσδρ. α' β' ἐν ἐνί, Ψαλμ., Παροιμ., Ἐκκλ., Ἄισμα ἁσμ.,
Ἡσ., Ἱερ. σὺν Θρήνοις καὶ τῇ Ἐπιστολῇ, Δαν., Ἰεζ., Ἰώβ, Ἔσθ.]
Ἐξω δὲ τούτων ἐστὶ τὰ Μακκαβαϊκά.

329 Ex tomo in Ps. 4. Ὡς περ ἐὰν εἴποιμι τὸ γεωργικὸν ἀγαθόν, 485
τὸ ποιητικὸν τοῦ καρποῦ, μικτόν εἶναι ἐκ προαιρετικοῦ τοῦ
κατὰ τὴν τέχνην τοῦ γεωργοῦ, καὶ ἀπροαίρετου τοῦ παρὰ τῆς
προνοίας κατὰ τὴν τῶν ἀέρων εὐκρασίαν, καὶ φορὰν αὐτάρκους
ὑετοῦ· οὕτω τὸ τοῦ λογικοῦ ἀγαθὸν μικτόν ἐστιν ἐκ τε τῆς
προαιρέσεως αὐτοῦ καὶ τῆς συμπνεούσης θείας δυνάμεως τῇ
319 τὰ κάλλιστα προελομένῳ. Οὐ μόνον τοίνυν εἰς τὸ καλὸν καὶ
ἀγαθὸν γενέσθαι χρεῖα καὶ τῆς προαιρέσεως τῆς ἡμετέρας καὶ
τῆς θείας συμπνοίας, ἥτις ἐστὶν ὡς πρὸς ἡμᾶς ἀπροαίρετος,
ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ γενόμενον καλὸν καὶ ἀγαθὸν διαμεῖναι ἐν
τῇ ἀρετῇ.

*In Ps. 37 hom. 2, 6. De confessione privata et publica, v. K 248. 485**

In Ieremiam homiliae, post 244.

302 Hom. 8, 1. Πέπτωκεν ἕκαστος τῶν ἐν τῇ οἰκουμένῃ ἀπὸ 486
ἀμαρτίας. Καὶ «Κύριός ἐστιν ὁ ἀνορθῶν τοὺς κατερραγμένους»
καὶ «ὑποστηρίζει πάντα τοὺς καταπίπτοντας» [cf. Ps 144, 14].

74 Fragm. ap. *Eus.*, H. E. 6, 25. Sunt autem XXII libri iuxta 484
Hebraeos: [Gen., Ex., Lev., Num., Deut., Iesu Nave, Iud. cum
Ruth, I et II Regnorum, III et IV Regnorum, Paral., Esdr., Ps.,
Prov., Eccl., Cant. cant., Is., Ier. cum Lamentationibus et Epistula,
Dan., Ez., Iob, Esth.] Extra horum censum sunt Libri Macha-
baeorum.

329 In Ps. 4. Quemadmodum si dicerem bonum agriculturae, quod 485
fructum efficit, mixtum esse ex voluntario quod in arte est agricolae
et non voluntario quod a providentia est, propter aëris temperiem
et imbris sufficientem copiam: sic bonum rationabilis creaturae
mixtum est ex voluntate ipsius et conspirante divina virtute in eo
319 qui honestissima suscipit. Non solum igitur ad id, ut honestus et
bonus fiat aliquis, opus est voluntate nostra et divina ope con-
spirante, quae quantum ad nos arbitraria non est, sed ad id etiam,
ut qui honestus et bonus evasit in virtute perseveret.

302 8, 1. Corruit unusquisque in orbe per peccatum. Et *Dominus* 486
est qui erigit elisos et allevat omnes corruentes. In Adam omnes

¹ Brevitatis causa, seriem tantum librorum indicamus; ideoque intra cancellos [] ponimus quod non est ipse scriptoris textus.

484. CB *Eus.* 2 (ed. E. Schwartz), 572; MG 12, 1084; 20, 580.

485. MG 12, 1161; L 11, 450.

486. CB 3 (ed. E. Klostermann, 1901), 56; MG 13, 337.

«Ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν», καὶ οὕτως πέπτωκεν ἡ οἰκουμένη καὶ δεῖται ἀνορθώσεως, ἵν' «ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθῶσιν» [cf. 1 Cor 15, 22].

- 487 18, 1. Ὅσον ἐσμὲν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, μορφούμεθα, ἵν' 584
οὕτως ὀνομάσω, διὰ τὸ πῆλινον ἡμῶν σκευος, κεραμευτικῶς καὶ μορφούμεθα ἥτοι κατὰ κακίαν ἢ κατὰ ἀρετὴν. Πλὴν οὕτως μορφούμεθα ὡς ἐπιδέχεσθαι καὶ τὴν κακίαν ἡμῶν συντριβῆναι, ἵνα γένηται καινὸν κτίσμα βέλτιον, καὶ τὴν προκοπὴν ἡμῶν ἀναλυθῆναι μετὰ τὴν μόρφωσιν αὐτῆς εἰς σκευος πῆλινον. Ἐπὰν δὲ μετὰ τὸν ἐνεστῶτα αἰῶνα ἤκιμμεν, πρὸς τῷ τέλει γενόμενοι τῆς ζωῆς, ἔπειτα πυρωθέντες ἥτοι ὑπὸ τοῦ πυρὸς τῶν πεπυρωμένων τοῦ πονηροῦ βελῶν γενώμεθα ὅτιπ(οτ)οὺν γινόμεθα ἢ ὑπὸ τοῦ θεοῦ πυρὸς (ἐπεὶ καὶ «ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον» [Hebr 12, 29; 1 Pt 4, 24] ἐστίν), ἐὰν γενώμεθα φημι ὑπὸ τοιοῦδε ἢ τοιοῦδε πυρὸς ὅτιποτ' ἂν γενώμεθα, ἐὰν συντριβώμεν, εἴτε ἀπὸ τοῦ καλὰ σκευῆ γεγονέναι συνέτριβημεν καὶ ἀπολώλαμεν εἴτε ἀπὸ τοῦ μοχθηρὰ σκευῆ γεγονέναι, οὐκ ἀνακτιζόμεθα οὐδὲ ἐπιδέχεται ἡμῶν ἡ κατασκευὴ βελτίωσιν. Διὰ τοῦτο ὅσον ἐσμὲν ἐνθάδε οἰοῦνται ἐν χειρὶ τοῦ κεραμέως ὄντες, καὶ διαπῆσῃ τὸ σκευος ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτοῦ, ἐπιδέχεται θεραπείαν καὶ τὸ ἀνακτισθῆναι.

- 488 21, 2. Πάντα πνεῖ (αὐ)τῶν [τῶν προφητῶν] ἀπὸ πληρώ- 65
ματος· καὶ οὐδὲν ἐστὶν ἐν προφητείᾳ ἢ νόμῳ ἢ εὐαγγελίῳ ἢ ἀποστόλῳ, ὃ οὐκ ἔστιν ἀπὸ πληρώματος.

moriuntur, et ita corruiet orbis, et indiget erectione, ut in Christo omnes vivificentur.

- 487 18, 1. Dum sumus in hac vita, formamur, ut sic dicam, propter 584
luteum vas nostrum, fictilium more, et formamur vel ad malitiam vel ad virtutem. Verum quia sic formamur, contingit et malitiam nostram conteri, ita ut fiat nova creatura melior, et progressum nostrum resolveri, postquam formatus sit, in vas luteum. Cum autem transacto hoc saeculo ad vitae finem pervenerimus, postea igniti, vel ab igne igneorum maligni telorum, erimus, quodcumque erimus, vel a divino igne (nam *Deus noster ignis consumens est*); si, inquam, ab hoc vel ab illo igne, quodcumque erimus, si conterimur, sive, postquam bona vasa fueramus, contriti sumus et perimus, sive, postquam mala vasa fueramus, non renovati sumus, neque structura nostra melior fieri potest. Quapropter dum sumus hic et quasi in manu figuli, etsi ceciderit vas e manibus eius, reparari et renovari potest.

- 488 21, 2. Omnia eorum [prophetarum dicta] a Spiritus plenitudine 65
spirant, nihilque est sive in prophetia, sive in lege, sive in evangelio, sive in apostolo, quod non a plenitudine descendat.

487. CB 3, 151; MG 13, 464.

488. CB 3, 196; MG 13, 536.

In Exodum homiliae, post 244.

- 54 Hom. 5, 4. Vide magno illi ecclesiae fundamento et petrae 489
solidissimae, super quam Christus fundavit ecclesiam, quid
dicatur a Domino: *Modicae*, inquit, *fidei*, *quare dubitasti?*
[Mt 14, 31.]
- 485 13, 3. Volo vos admonere religionis vestrae exemplis. 490
Nostis, qui divinis mysteriis interesse consuestis, quomodo,
cum suscipitis corpus Domini, cum omni cautela et veneratione
servatis, ne ex eo parum quid decadat, ne consecrati muneris
aliquid dilabatur; reos enim vos creditis, et recte creditis, si
quid inde per negligentiam decadat. Quodsi circa corpus eius
conservandum tanta utimini cautela, et merito utimini, quo-
modo putatis minoris esse piaculi verbum Dei neglexisse quam
corpus eius?

In Numeros homiliae, post 244.

- 459 Hom. 7, 2. Antea in aenigmate fuit baptismus in nube 491
475 et in mari, nunc autem in specie regeneratio est in aqua et
484 in Spiritu Sancto. Tunc in aenigmate erat manna cibus,
nunc autem in specie caro Verbi Dei est verus cibus, sicut
et ipse dicit quia: *Caro mea vere est cibus, et sanguis meus
vere est potus* [Io 6, 56].
- 413 24, 1. In Paschae festivitate agnus scribitur esse qui puri 492
416 ficat populum, in aliis vitulus, in aliis hircus aut aries vel
capra vel vitula, sicut ex iis, quae recitata sunt, didicistis.
Unus ergo ex iis animalibus, quae ad purificandum populum
sumuntur, esse dicitur Dominus et salvator noster. Sic enim
intellexit Ioannes, qui est maior omnium prophetarum, et
signavit de ipso dicens: *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata
mundi* [Io 1, 29]. . . . Donec sunt peccata, necesse est requiri
et hostias pro peccatis. Nam pone, verbi gratia, non fuisse
peccatum: si non fuisset peccatum, non necesse fuerat Filium
Dei agnum fieri, nec opus fuerat eum in carne positum iugu-
lari, sed mansisset hoc quod in principio erat, Deus Verbum. . . .
- 421 In his omnibus hostiis unus est agnus, qui totius mundi potuit
auferre peccatum, et ideo cessaverunt ceterae hostiae, quia
talis haec fuit hostia, ut una sola sufficeret pro totius mundi
salute. Ceteri enim precibus peccata, hic solus potestate
dimisit.

In Leviticum homiliae, post 244.

- 475 Hom. 2, 4. Audi nunc, quanta sint remissiones peccatorum 493
in evangelis. Est ista prima, qua baptizamur in remissionem

489. MG 12, 329; L 9, 55.

491. MG 12, 613; L 10, 56.

493. MG 12, 417; L 9, 192.

490. MG 12, 391; L 9, 156.

492. MG 12, 756; L 10, 292.

peccatorum. Secunda remissio est in passione martyrii. Tertia⁴⁷²
est quae pro eleemosyna datur. . . . Quarta nobis fit remissio⁵⁴⁸
peccatorum per hoc, quod et nos remittimus peccata fratribus
nostris. . . . Quinta peccatorum remissio est, cum converterit
quis peccatorem ab errore viae suae. . . . Sexta quoque fit⁵³²
remissio per abundantiam caritatis. . . . Est adhuc et septima,⁵³⁶
licet dura et laboriosa, per paenitentiam remissio peccatorum,
cum lavat peccator in lacrimis stratum suum, et fiunt ei lacrimae
suae panes die ac nocte, et cum non erubescit sacerdoti Do-⁵⁴⁰
mini indicare peccatum suum et quaerere medicinam, secundum
eum qui ait: *Dixi: pronuntiabo adversum me iniustitiam meam*
Domino, et tu remisisti impietatem cordis mei [Ps 31, 5]. In
quo impletur et illud, quod Iacobus apostolus dicit: *Si quis*
autem infirmatur, vocet presbyteros ecclesiae, et imponant ei
manus, ungentes eum oleo in nomine Domini, et oratio fidei sal-
vabit infirmum, et si in peccatis fuerit, remittentur ei [Iac 5, 14].

494 3, 4. Audi quid legis ordo praecipiat: *Si peccaverit*, inquit,⁵³⁸
unum aliquid de istis, pronuntiet peccatum quod peccavit [Lv 5, 5].
Est aliquod in hoc mirabile secretum, quod iubet pronuntiare
peccatum. Etenim omni genere pronuntianda sunt et in publi-
cum proferenda cuncta quae gerimus. Si quid in occulto
gerimus, si quid in sermone solo, vel etiam intra cogitationum
secreta commisimus, cuncta necesse est publicari, cuncta pro-
ferri, proferri autem ab illo, qui et accusator peccati est et
incentor. Ipse enim nunc nos ut peccemus instigat, ipse etiam
cum peccaverimus accusat. Si ergo in vita praeveniamus eum,
et ipsi nostri accusatores simus, nequitiam diaboli inimici
nostri et accusatoris effugimus. . . . Vide ergo quia pronuntiare
peccatum remissionem peccati meretur. Praeventus enim dia-
bolus in accusatione ultra nos accusare non poterit; et si
ipsi nostri simus accusatores, proficit nobis ad salutem; si
vero exspectemus ut a diabolo accusemur, accusatio illa cedit
nobis ad poenam.

495 8, 2. *Et locutus est*, inquit, *Dominus ad Moysen dicens*:⁴³¹
Loquere filiis Israel et dices ad eos: Mulier quaecumque con-
ceperit semen et pepererit masculum, immunda erit septem diebus
[Lv 12, 2].

Παρέλκειν δόξει τὸ «ἐὰν σπερματισθῇ» προτασσόμενον τοῦ
«καὶ τέκῃ ἄρσεν». Ἄλλ' ἐφίστημι μήποτε ἵνα προφητικῶς ἡ
Μαρία οὐκ ἐκ τοῦ ἐσπερματίσθαι τεκοῦσα ἄρσεν, μὴ νομισθῇ

495 8, 2. Illud *si conceperit semen* quod praeponitur his verbis: *et*⁴³¹
pepererit masculum, videbitur esse superfluum. Sed haereo num
forte totum hoc ideo dictum sit, ne Maria, quae iuxta prophetas

ἀκάθαρτος εἶναι γεγεννηκυῖα τὸν σωτῆρα, εἴρηται ὅλον τοῦτο. Ἐδύνατο δὲ καὶ μὴ προσκειμένου τοῦ «ἐὰν σπερματισθῇ» νοεῖσθαι μὴ οὔσα ἀκάθαρτος ἡ Μαρία. Οὐ γὰρ ἀπλῶς ἦν γυνή, ἀλλὰ παρθένος.

Ferant ergo legis onera mulieres, virgines vero ab his habeantur immunes.

302 8, 3. Quaecumque anima in carne nascitur, iniquitatis et 496
470 peccati sorde polluitur. . . . Addi his etiam illud potest, ut requiratur quid causae sit, cum baptismum ecclesiae pro remissione peccatorum detur, secundum ecclesiae observantiam etiam parvulis baptismum dari; cum utique si nihil esset in parvulis quod ad remissionem deberet et indulgentiam pertinere, gratia baptismi superflua videretur.

526 15, 2. In gravioribus criminibus semel tantum paenitentiae 497
528 conceditur locus; ista vero communia, quae frequenter incurrimus, semper paenitentiam recipiunt, et sine intermissione redimuntur.

In Romanos commentarii, post 244.

416 L. 3, n. 8. Cum superius [Paulus] dixisset, quod pro omni 498
413 genere humano redemptionem semetipsum dedisset, ut eos, qui in peccatorum captivitate tenebantur, redimeret [cf. Rom 3, 24; 1 Tim 2, 6], dum sine Deo *pro omnibus mortem gustat* [Hebr 2, 9]; nunc addit aliquid sublimius et dicit quia *proposuit eum Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius* [Rom 3, 25]; quo scilicet per hostiam sui corporis propitium hominibus faceret Deum et per hoc ostenderet iustitiam suam, dum iis remitteret praecedentia delicta, quae pessimis tyrannis serviendo contraxerant eo tempore, quo sustinebat et patiebatur Deus haec fieri.

459 5, 8. Quamvis secundum typum ecclesiis traditum omnes 499
476 baptizati simus in aquis istis visibilibus et in chrismate visibili, tamen qui mortuus est peccato et vere baptizatur in morte Christi, et consepelitur ei per baptismum in mortem, iste vere in Spiritu Sancto et aqua de superioribus baptizatur.

465 5, 8. Requiras fortassis etiam hoc, quod cum ipse Dominus 500
466 dixerit ad discipulos ut baptizarent omnes gentes in nomine

semine non suscepto peperit masculum, putaretur immunda esse genito salvatore. Sed absque harum vocum adiectione, *si conceperit semen*, poterat etiam Maria intellegi non esse immunda. Non enim simpliciter erat mulier, sed virgo.

496. MG 12, 496; L 9, 318.

498. MG 14, 946; L 6, 204.

500. MG 14, 1039; L 6, 383.

497. MG 12, 561; L 9, 425.

499. MG 14, 1038; L 6, 381.

Patris et Filii et Spiritus Sancti [Mt 28, 19], cur hic apostolus solius Christi in baptismo nomen assumpserit, dicens: *Quicumque baptizati sumus in Christo* [Rom 6, 3], cum utique non habeatur legitimum baptisma nisi sub nomine Trinitatis.

501 5, 9. Ecclesia ab apostolis traditionem suscepit etiam par-⁴⁷⁴ vulis baptismum dare; sciebant enim illi, quibus mysteriorum secreta commissa sunt divinorum, quod essent in omnibus genuinae sordes peccati, quae per aquam et Spiritum ablui deberent.

502 7, 13. Sed non advertunt qui haec ita sentiunt, quod, sicut³⁷⁴ Dominum Iesum Christum non ita unum esse Dominum dixit, ut ex hoc Deus Pater Dominus non dicatur, ita et Deum Patrem non ita dixit esse unum Deum, ut Deus Filius non credatur. Vera est enim scriptura quae dicit: *Scitote quoniam Dominus ipse est Deus* [Ps 99, 2]. Unus autem uterque est Deus, quia non est aliud Filio divinitatis initium quam Pater; sed ipsius unius paterni fontis, sicut Sapientia dicit, *purissima est manatio* [Sap 7, 25] Filii. Est ergo Christus *Deus super omnia* [Rom 9, 5]. . . . Qui autem super omnia est, super se¹⁴¹ neminem habet. Non enim post Patrem est ipse, sed de¹⁴⁸ Patre. Hoc idem autem sapientia Dei etiam de Spiritu Sancto intellegi dedit, ubi dicit: *Spiritus Domini replevit orbem terrarum, et qui continet omnia scientiam habet vocis* [Sap 1, 7]. Si ergo Filius *Deus super omnia* dicitur, et Spiritus Sanctus continere omnia memoratur, Deus autem Pater est *ex quo omnia* [1 Cor 8, 6], evidenter ostenditur naturam Trinitatis et substantiam unam esse, quae est super omnia.

In Matthaeum commentarii, post 244.

503 Fragm. ex tomo 1, apud *Eus.*, H. E. 6, 25. Ὡς ἐν παρα-¹⁴δόσει μαθὼν περὶ τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων, ἃ καὶ μόνα⁷⁵ ἀναντίρρητά ἐστιν ἐν τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ· ὅτι πρῶτον μὲν γέγραπται τὸ κατὰ τὸν ποτε τελώνην, ὕστερον δὲ ἀπόστολον Ἰησοῦ Χριστοῦ Ματθαῖον, ἐκδεδωκότα αὐτὸ τοῖς ἀπὸ ἰουδαϊσμοῦ πιστεύουσι, γράμμασιν ἑβραϊκοῖς συντεταγμένον· δεύτερον δὲ τὸ κατὰ Μάρκον, ὡς Πέτρος ὑφηγήσατο

503 Fragm. ex tomo 1, apud *Eus.*, H. E. 6, 25. Sicut ex traditione¹⁴ accepi de quattuor evangeliiis, quae sola in universa Dei ecclesia,⁷⁵ quae sub caelo est, citra controversiam admittuntur: primum scilicet scriptum esse evangelium secundum Matthaeum, prius quidem publicanum, postea vero apostolum Iesu Christi, qui illud hebraico sermone conscriptum Iudaeis ad fidem conversis publicavit; secundum vero secundum Marcum, qui, prout Petrus ipsi exposuerat, fecit . . . ;

501. MG 14, 1047; L 6, 397.

502. MG 14, 1140; L 7, 157.

503. CB *Eus.* 2 (ed. E. Schwartz), 576; MG 13, 829; 20, 581.

αὐτῷ, ποιήσαντα . . . καὶ τρίτον τὸ κατὰ Λουκᾶν, τὸ ὑπὸ Παύλου ἐπαινούμενον εὐαγγέλιον, τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πεποιηκότα· ἐπὶ πᾶσι τὸ κατὰ Ἰωάννην.

488 Tom. 11, n. 14. Τὸ «ἀγιαζόμενον διὰ λόγου Θεοῦ καὶ 504
454 ἐντεύξεως» [1 Tim 4, 5] οὐ τῷ ἰδίῳ λόγῳ ἀγιάζει τὸν χρώμενον· εἰ γὰρ τοῦτο, ἡγίαζε γὰρ ἂν καὶ τὸν ἐσθίοντα ἀναξίως τὸν ἄρτον τοῦ Κυρίου, καὶ οὐδεὶς ἂν διὰ τὸ βρῶμα τοῦτο ἀσθενῆς ἢ ἄρρωστος ἐγίνετο, ἢ ἐκοιμάτο· τοιοῦτον γὰρ τι ὁ Παῦλος παρέστησεν ἐν τῷ· «Διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ 506 ἄρρωστοι, καὶ κοιμῶνται ἱκανοί» [1 Cor 11, 30]. Καὶ ἐπὶ τοῦ ἄρτου τοίνυν τοῦ Κυρίου ἡ ὠφέλεια τῷ χρωμένῳ ἐστίν, ἐπὶ ἁμιάντῳ τῷ νῷ, καὶ καθαρᾷ τῇ συνειδήσει μεταλαμβάνῃ τοῦ 497 ἄρτου. . . . Εἰ δὲ «πᾶν τὸ εἰσπορευόμενον εἰς τὸ στόμα εἰς κοιλίαν χωρεῖ, καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται» [Μι 15, 17], καὶ τὸ ἀγιαζόμενον βρῶμα διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως κατ' αὐτὸ μὲν τὸ ὑλικὸν εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ, καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται· κατὰ δὲ τὴν ἐπιγενομένην αὐτῷ εὐχὴν, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, ὠφέλιμον γίνεται, καὶ τῆς τοῦ νοῦ αἰτίον διαβλέψεως, ὁρῶντος ἐπὶ τὸ ὠφελοῦν· καὶ οὐχ ἡ ὕλη τοῦ ἄρτου, ἀλλ' ὁ ἐπ' αὐτῷ εἰρημένος λόγος ἐστίν ὁ ὠφελῶν 487 τὸν μὴ ἀναξίως τοῦ Κυρίου ἐσθίοντα αὐτόν. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ τυπικοῦ καὶ συμβολικοῦ σώματος.

570 14, 16. Καὶ ὁ Θεός ἐστιν ὁ συζεύξας τὰ δύο εἰς ἓν, ἵνα 505
μηκέτι ᾧσι δύο παρ' οὗ ἀρμόζεται ἀνδρὶ γυνή· καὶ ἐπεὶ ὁ

et tertium secundum Lucam, quod a Paulo commendatur evangelium, in gratiam gentium conscriptum; postremum vero secundum Ioannem.

488 11, 14. Id quod *sanctificatum est per verbum Dei et ora-* 504
454 *tionem* non ex se utentem sanctificat; nam, si id ita esset, sanctificaret et illum, qui indigne panem Domini comedit, nec ullus propter cibum hunc infirmus factus fuisset aut imbecillis aut mortuus; tale enim quidpiam Paulus docuit his verbis: *Ideo inter* 506 *vos multi infirmi et imbecilles, et dormiunt multi*. Ac proinde in pane Domini utilitas est ei qui utitur, cum intemerata mente et 497 pura conscientia panis fit particeps. . . . Quodsi vero id *omne, quod intrat in os, in ventrem vadit et in secessum emittitur*, ipse etiam cibus per verbum Dei et orationem consecratus, secundum materiale quidem elementum suum, in ventrem abit et in secessum eicitur; secundum orationem autem, quae illi accessit, iuxta proportionem fidei utilis fit efficitque ut perspicax fiat animus, spectans ad id quod prodest. Nec panis materia, sed super eum prolatum verbum, 487 illud est quod eum iuvat, qui non indigne Deo hunc comedit. Et haec quidem de typico et symbolico corpore.

570 14, 16. Deus quidem is est, qui duo in unum compegit, ut, ex 505
quo mulier viro nupsit, duo amplius non sint; et quoniam con-

Θεὸς συνέζευξε, διὰ τοῦτο χάρισμα ἔστιν ἐν τοῖς ὑπὸ Θεοῦ συνεζευγμένοις, ὅπερ ὁ Παῦλος ἐπιστάμενος, ἐπίσης τῷ εἶναι τὴν ἀγνὴν ἀγαμίαν χάρισμα φησι καὶ τὸν κατὰ Λόγον Θεοῦ γάμον εἶναι χάρισμα [cf. Eph 5, 32].

506 14, 23. Ἦδη δὲ παρὰ γεγραμμένα καὶ τινες τῶν ἡγουμένων 572 τῆς ἐκκλησίας ἐπέτρεψάν τινα ὥστε ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς γαμῆσθαι γυναῖκα, παρὰ τὸ γεγραμμένον μὲν ποιοῦντες ἐν ᾧ λέλεκται· «Γυνὴ δέ[δεται] ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς» [1 Cor 7, 39], καὶ τό· «Ἄρα οὖν μοιχαλὶς χρηματίζει ἡ γυνὴ γενομένη ἀνδρὶ ἐτέρῳ, ζῶντος τοῦ ἀνδρός» [Rom 7, 3], οὐ μὴν πάντῃ ἀλόγως· εἰκὸς γάρ τὴν συμπεριφορὰν ταύτην συγκρίσει χειρόνων ἐπιτρέπεσθαι παρὰ τὰ ἀπ' ἀρχῆς νενομοθετημένα καὶ γεγραμμένα.

507 14, 24. Καὶ ἀποστερῶν δὲ ἀπὸ τῆς γυναικὸς ἑαυτόν, ποιεῖ 572 αὐτὴν πολλάκις μοιχευθῆναι, μὴ ἐκπληρῶν αὐτῆς τὰς ὀρέξεις, 573 κἂν φαντασίᾳ πλείονος σεμνότητος καὶ σωφροσύνης τὸ τοιοῦτο ποιῇ· καὶ τάχα μᾶλλον οὗτος ἐπίληπτος ὁ τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ ποιῶν αὐτὴν μοιχευθῆναι μὴ ἐκπληρῶν αὐτῆς τὰς ὀρέξεις, ἢ ὁ ἀπολύσας αὐτὴν παρεκτὸς λόγου μὲν πορνείας, ἐπὶ φαρμακείᾳ δέ, ἢ φόνῳ, ἢ τινι τῶν βαρυτάτων ἁμαρτημάτων. Ὡς περ δὲ μοιχαλὶς ἔστι γυνή, κἂν δοκῇ γαμῆσθαι ἀνδρὶ, ἔτι ζῶντος τοῦ προτέρου· οὕτως καὶ ἀνὴρ δοκῶν γαμῆν ἀπολελυμένην οὐ γαμῇ, κατὰ τὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἀπόφασιν, ὅσον μοιχεύει.

iunxit Deus, propterea .iis inest gratia, qui a Deo coniuncti sunt; quod non ignorans Paulus conubium Verbo Dei consentaneum gratiam esse pronuntiat, quemadmodum castus caelibatus gratia est.

506 14, 23. Iam vero contra scripturae legem mulieri, vivente viro, 572 nubere quidam ecclesiae rectores permiserunt, agentes contra id quod scriptum est, in quo sic habetur: *Mulier alligata est quanto tempore vir eius vivit*, et contra illud: *Igitur, vivente viro, mulier vocabitur adultera si fuerit cum alio viro*; non omnino tamen sine ratione, haec enim, contra legem initio latam et scriptam, ad vitanda peiora, alieno arbitrio morem gerentes, eos permisisse verisimile est.

507 14, 24. Is quoque qui uxore abstinet, efficit saepe ut adulterium 572 committat, cum eius libidinem non explet, etiamsi maioris sancti- 573 moniae vel castitatis specie ductus id faciat; et is fortasse maiore reprehensione dignus est, qui, quantum penes se est, efficit ut moechetur libidinem eius non explens, quam qui sine causa stupri, sed propter veneficium vel caedem aut gravius aliquid facinus, eam repudiavit. Quemadmodum autem adultera est uxor, etiamsi viro alteri nupta videatur, priore etiamnum vivo; ita et virum repudiatam duxisse visum non tam ipsius maritum quam adulterum esse dicendum, a servatore nostro demonstratum est.

506. MG 13, 1245; L 3, 321.

507. MG 13, 1249; L 3, 324.

410 16, 8. Ἐπεδήμησε [ὁ Χριστός] τῷ γενεὶ τῶν ἀνθρώπων, 508
 ἵνα διακονήσῃ, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ὁδύσῃ διακονῶν ἡμῶν τῇ
 σωτηρίᾳ, ὡς δοῦναι τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν λύτρον ἀντὶ πολλῶν
 τῶν πιστευσάντων εἰς αὐτόν· καὶ εἰ καθ' ὑπόθεσιν πάντες
 ἐπίστευον εἰς αὐτόν, δεδῶκε ἂν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ
 420 πάντων. Τίνι δὲ ἔδωκε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν;
 Οὐ γὰρ δὴ τῷ Θεῷ. Μήτι οὖν τῷ πονηρῷ; Οὗτος γὰρ ἐκράτει
 ἡμῶν, ἕως δοθῇ τὸ ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῷ λύτρον ἢ τοῦ Ἰησοῦ
 ψυχῇ ἀπατηθέντι.

486 Series 85. Panis iste, quem Deus Verbum corpus suum 509
 487 esse fatetur, verbum est nutritorium animarum, verbum de
 Deo Verbo procedens, et panis de pane caelesti, qui positus
 est super mensam de qua scriptum est: *Praeparasti in con-*
spectu meo mensam adversus eos qui tribulant me [Ps 22, 5]. Et
 potus iste, quem Deus Verbum sanguinem suum fatetur, verbum
 est potans et inebrians praeclare corda bibentium, qui est in
 poculo de quo scriptum est: *Et poculum tuum inebrians quam*
praeclarum est! [ib.] Et est potus iste generatio vitis verae,
 quae dicit: *Ego sum vitis vera* [Io 15, 1]. Et est sanguis uvae
 illius, quae missa in torcular passionis protulit potum hunc.
 Sic et panis est verbum Christi factum de tritico illo quod
 cadens in terram multum reddidit fructum. Non enim panem
 illum visibilem, quem tenebat in manibus, corpus suum dicebat
 Deus Verbum, sed verbum in cuius mysterio fuerat panis ille
 frangendus. Nec potum illum visibilem sanguinem suum
 dicebat, sed verbum in cuius mysterio potus ille fuerat effun-
 dendus. Nam corpus Dei Verbi aut sanguis, quid aliud esse
 potest nisi verbum quod nutrit et verbum quod laetificat cor?

Contra Celsum, 248.

260 L. 1, c. 2. Ἀπὸ ἐλληνικῶν τις δογμάτων καὶ γυμνασίων 510
 ἐλθὼν ἐπὶ τὸν λόγον οὐ μόνον κρίναι ἂν αὐτὰ ἀληθῆ, ἀλλὰ

410 16, 8. Inter hominum genus conversatus est [Christus], ut mini- 508
 straret et eo usque saluti nostrae inserviens procederet, ut animam
 suam pro multis in eum credentibus pretium redemptionis daret;
 et si, ut hoc ponamus, omnes in eum credidissent, animam suam
 420 redemptionis pretium pro omnibus dedisset. Cuinam autem animam
 suam redemptionis pretium pro multis dedit? Non Deo. Numquid
 igitur malo? Is enim nos dominabatur, donec pro redemptionis
 mercede anima Iesu daretur ipsi decepto.

260 1, 2. Si quis graecis disciplinis imbutus in iisque exercitatus 510
 ad nos transierit, is non modo iudicabit vera esse quae credimus,

καὶ ἀσκήσας κατασκευάσαι ἂν καὶ τὸ δοκοῦν ἑλλιπὲς ὡς πρὸς ἑλληνικὴν ἀπόδειξιν ἀναπληρώσαι, κατασκευάζων τὴν χριστιανισμοῦ ἀληθότητα. Λεκτέον δ' ἔτι πρὸς τοῦτο ὅτι ἔστι τις ³² οἰκεία ἀπόδειξις τοῦ λόγου, θειότερα παρὰ τὴν ἀπὸ διαλεκτικῆς ἑλληνικῆν.

511 1, 3. Ἐπὶ δὲ Χριστιανοῖς ἡ Ῥωμαίων σύγκλητος βουλή ²⁸ καὶ οἱ κατὰ καιρὸν βασιλεῖς καὶ τὰ στρατιωτικὰ καὶ οἱ δῆμοι καὶ οἱ τῶν πιστευόντων συγγενεῖς προσπολεμήσαντες τῷ λόγῳ ἐκώλυσαν ἂν αὐτὸν νικηθέντα ὑπὸ τῆς τῶν τοσούτων ἐπιβουλῆς, εἰ μὴ θείᾳ δυνάμει ὑπερέκυψε καὶ ὑπερανέβη, ὡς νικῆσαι ὅλον κόσμον αὐτῷ ἐπιβουλεύοντα.

512 1, 4. Τοῖς εἰσάγουσι κρίσιν δικαίαν Θεοῦ ἀπεκέκλειστο ἂν ⁸⁹ ἡ ἐπὶ τοῖς ἁμαρτανομένοις δίκη, μὴ πάντων ἐχόντων κατὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας πρόληψιν ὑγιῇ περὶ τοῦ ἠθικοῦ τόπου. Διόπερ ⁹¹ οὐδὲν θαυμαστὸν τὸν αὐτὸν Θεὸν ἅπερ ἐδίδαξε διὰ τῶν προφητῶν καὶ τοῦ σωτῆρος ἐγκατεσπαρκέναι ταῖς ἀπάντων ἀνθρώπων ψυχαῖς· ἴν' ἀναπολόγητος ἐν τῇ θείᾳ κρίσει πᾶς ἄνθρωπος ἡ [cf. Rom 1, 20], ἔχων τὸ βούλημα «τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν τῇ ἑαυτοῦ καρδίᾳ» [Rom 2, 15]

513 1, 9 Φησὶ δέ [ὁ Κέλσος] τινὰς [Χριστιανούς] μὴδὲ βουλο- ⁴ μένους διδόναι ἢ λαμβάνειν λόγον περὶ ὧν πιστεύουσι χρῆσθαι ²⁶⁰ τῷ «Μὴ ἐξέταζε, ἀλλὰ πίστευσον» καὶ «Ἡ πίστις σου σῶσει σε». Καὶ φησιν αὐτοὺς λέγειν· «Κακὸν ἢ ἐν τῷ κόσμῳ σοφία,

sed etiam rationum momentis firmabit addetque ea quae deesse videntur, ut graecarum scholarum more demonstret veritatem christianismi. Sed adicio doctrinam christianam sua quadam propria ³² ratione demonstrari: divina est haec ratio, et ad eam Graecorum dialectica ne comparari quidem potest.

511 1, 3. Ad Christianos quod spectat, senatus romanus, impera- ²⁸ tores diversis temporibus, milites, populi, ipsi eorum qui credebant parentes, in eorum doctrinam conspirarunt; ut tot hostium insidiis oppressa fuisset, nisi divina virtute evasisset atque emersisset, ita ut orbem universum vicisset vel in se coniuratum.

512 1, 4. Qui iustum in se Dei iudicium attrahunt, debitam suis ⁸⁹ peccatis poenam declinarent, si non omnes haberent, secundum communes notiones, opinionem sanam de re morali. Quapropter ⁹¹ nihil mirum est quod ipse Deus ea, quae per prophetas et salvatorem docuit, inseverit in omnium hominum animis; ut inexcusabilis in divino iudicio sit omnis homo, habens sensum *legis scriptum in suo corde*.

513 1, 9. «Quidam [Christiani], inquit [Celsus], neque dare neque ac- ⁴ cipere causas volunt eorum quibus adhaeserunt; sed hoc illorum ²⁶⁰ est: „Noli inquirere, crede potius“; et: „Fides tua te servabit“». Haec etiam illis verba tribuit: «Mala est huius mundi sapientia,

511. CB 1, 57; MG 11, 661.

512. CB 1, 58; MG 11, 661.

513. CB 1, 61; MG 11, 672.

ἀγαθὸν δ' ἡ μωρία». Λεκτέον δὲ πρὸς τοῦτο ὅτι εἰ μὲν οἶόν τε πάντας καταλιπόντας τὰ τοῦ βίου πράγματα σχολάζειν τῷ φιλοσοφεῖν, ἄλλην ὁδὸν οὐ μεταδιωκτέον οὐδενὶ ἢ ταύτην μόνην. Εὗρεθήσεται γὰρ ἐν τῷ χριστιανισμῷ οὐκ ἐλάττων, ἵνα μὴ φορτικόν τι εἴπω, ἐξέτασις τῶν πεπιστευμένων καὶ διήγησις τῶν ἐν τοῖς προφήταις αἰνιγμάτων καὶ τῶν ἐν τοῖς εὐαγγελίοις παραβολῶν καὶ ἄλλων μυρίων συμβολικῶς γεγενημένων ἢ νενομοθετημένων. Εἰ δὲ τοῦτ' ἀμήχανον πῇ μὲν διὰ τὰς τοῦ βίου ἀνάγκας, πῇ δὲ καὶ διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν, σφόδρα ὀλίγων ἐπὶ τὸν λόγον ἄπτόντων, ποία ἂν ἄλλη βελτίων μέθοδος πρὸς τὸ τοῖς πολλοῖς βοηθῆσαι εὖρεθείη τῆς ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ τοῖς ἔθνεσι παραδοθείσης; Καὶ πυνθανόμεθά γε περὶ τοῦ πλήθους τῶν πιστεούντων, τὴν πολλὴν χύσιν τῆς κακίας ἀποθεμένων, ἐν ἣ πρότερον ἐκαλινδοῦντο· πότερον βέλτιον ἐστὶν αὐτοῖς ἀλόγως πιστεύουσι κατεστάλθαι πῶς τὰ ἥθη καὶ ὠφελῆσθαι διὰ τὴν περὶ τῶν κολαζομένων ἐπὶ ἁμαρτίαις καὶ τιμωμένων ἐπὶ ἔργοις χρηστοῖς πίστιν, ἢ μὴ προσίεσθαι αὐτῶν τὴν ἐπιστροφὴν μετὰ ψιλῆς πίστεως, ἕως ἂν ἐπιδώσιν ἑαυτοὺς ἐξετάσει λόγων; Φανερώς γὰρ οἱ πάντες παρ' ἐλαχίστους οὐδὲ τοῦτο λήψονται, ὅπερ εἰλήφασιν ἐκ τοῦ ἀπλῶς πεπιστευκένας, ἀλλὰ μενοῦσιν ἐν κακίστῃ βίῃ.

³ 1, 11. Πῶς δ' οὐκ εὐλογώτερον, πάντων τῶν ἀνθρωπίνων ⁵¹⁴
²⁵⁷ πίστεως ἡρτημένων, ἐκείνων μᾶλλον πιστεύειν τῷ Θεῷ; Τίς γὰρ πλεῖ ἢ γαμεῖ ἢ παιδοποιεῖται ἢ ρίπτει τὰ σπέρματα ἐπὶ

bona autem stultitia». Ad haec ego: Si fieri posset, ut homines, relictis huius vitae negotiis, in solam philosophiam incumberent, nulla sane via esset potior: invenietur enim in christianismo non minor, ne quid arrogantius dicam, tum eorum quae creduntur disquisitio, tum prophetarum aenigmatum evangelicarumque parabolarum, et sexcentorum id genus quae figurate gesta vel sancita sunt, explanatio. Si autem id ab hominibus impetrari nequit, sive propter huius vitae necessitates, sive propter eorum infirmitatem, ita ut perpauci huic se studio dedant, ecquae ratio maiori hominum parti subveniendi excogitari potest commodior ea quam Iesus gentibus tradidit? Nam sciscitemur ab eorum qui credunt multitudine, quique peccatorum sordes, in quibus antea volutabantur, eluerunt, utrum sit illis melius sine examine credidisse et, credendo supplicium peccata praemiaque virtutem manere, correxisse mores, an, spreta fide simplici, non ante illam morum emendationem aggredi, quam doctrinae principia penitus investigaverint? Manifestum est, perpaucis exceptis, reliquos ne id quidem assecuturos, quod alii simplici fide consecuti sunt, sed in corruptissima sua vita remansuros.

³ 1, 11. Quomodo igitur Deo credere non sit rationi consentaneum ⁵¹⁴
²⁵⁷ magis, cum a fide omnia humana pendeant? Quis enim navigat, aut uxorem ducit, aut liberis dat operam, aut in terram

τὴν γῆν μὴ τὰ κρείττονα πιστεύων ἀπαντήσεσθαι, δυνατόν ὄντος καὶ τοῦ ἐναντία γενέσθαι καὶ ἔστιν ὅτε γινομένου;

515 1, 23. Πόσω οὖν ἐνεργέστερον καὶ πάντων τούτων τῶν ἀναπλασμάτων βέλτιον τὸ ἐκ τῶν ὀρωμένων πειθόμενον τοῖς⁸⁷ κατὰ τὴν εὐταξίαν τοῦ κόσμου σέβειν τὸν δημιουργὸν αὐτοῦ ἐνὸς ὄντος ἑνα καὶ συμπνέοντος αὐτοῦ ὅλῳ ἑαυτῷ καὶ διὰ τοῦτο μὴ δυναμένῳ ὑπὸ πολλῶν δημιουργῶν γεγονέναι.¹⁰³

516 1, 26. Ἄρα τὸ ἐν τοσοῦτοις ἔτεσι βουλευθέντα σπεῖραι τὸν²⁸ ἑαυτοῦ λόγον καὶ διδασκαλίαν τὸν Ἰησοῦν τοσοῦτον δεδυνῆσθαι, ὥς πολλαχοῦ τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης διατεθῆναι πρὸς τὸν λόγον αὐτοῦ οὐκ ὀλίγους Ἑλληνας καὶ βαρβάρους, σοφοὺς καὶ ἀνοήτους, ὥστε μέχρι θανάτου ἀγωνίζεσθαι ὑπὲρ χριστιανισμοῦ, ἵν' αὐτὸν μὴ ἐξομώσωνται, ὅπερ οὐδεὶς ὑπὲρ ἄλλου³¹ δόγματος ιστόρηται ποιεῖν, ἀθεεὶ γεγένηται; . . . Εἰ δ' ὁ εὐγνω-³⁰ μόνως ταῦτα κατανοῶν συγκαταθήσεται τῷ μηδὲν κρείττον ἐν⁴⁹ ἀνθρώποις γεγονέναι ἀθεεὶ, πόσω πλέον τὸ τοσοῦτόν περὶ τοῦ Ἰησοῦ θαρρῶν ἀποφανεῖται, συνεξετάζων πολλῶν προσερχομένων αὐτοῦ τῷ λόγῳ ἀρχαιοτέρους βίους μεταγενεστέροις καὶ κατανοῶν, ἐν ὅσαις μὲν ἀκολασίαις, ὅσαις δὲ ἀδικίαις καὶ πλεονεξίαις ἕκαστος τῶνδε ἦν, πρὶν, ὥς φησι Κέλσος καὶ οἱ τὰ αὐτὰ αὐτῷ νομίζοντες, ἀπατηθῶσι καὶ παραδέξωνται λόγον λυμαινόμενον, ὥς ἐκείνοι λέγουσι, τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον, ἐξ οὗ δὲ παρειλήφασιν τὸν λόγον, τίνα τρόπον γεγόνασιν ἐπιεικέστεροι καὶ σεμνότεροι καὶ εὐσταθέστεροι, ὥς τινες αὐτῶν διὰ τὸν ἔρωτα τῆς ὑπερβαλλούσης καθαρότητος καὶ διὰ τὸ

spargit semina, quin ad haec facienda fide meliorum adducatur, quamvis secus possit accidere, et aliquando accidat?

515 1, 23. Quanto igitur efficacius et omnibus istis figmentis melius⁸⁷ est hominem, ex visibilibus persuasum bono ordine mundi, venerari¹⁰³ creatorem unum illius qui est unus, illius qui secum omni ex parte consentit, ita ut non possit a pluribus creatoribus fieri.

516 1, 26. An Iesus suam disseminare doctrinam volens sine Deo²⁸ potuit paucis his annis tantum perficere, ut in multis huiusce nostri orbis locis multos Graecos et barbaros, multos sapientes et ignaros ad suam doctrinam alliceret et ita persuaderet, ut, quod de alia³¹ religione numquam auditum est, ad mortem certare pro christianismo quam illum eiurare mallent? . . . Quodsi quis haec prudenter³⁰ recogitans concesserit, nihil boni sine Deo hominibus accidere,⁴⁹ quanto fidentius id de Iesu affirmabit, cum eorum, qui Christi doctrinae adhaeserint, pristinos cum novis mores comparabit animadvertetque quantis spurcitiis, quantis iniustitiis, quantis cupiditatibus dediti illi ante fuerint, quam decepti, ut Celsus suique similes loquuntur, fuissent, hancque amplexi essent doctrinam, quae illorum iudicio est humanae vitae perniciēs; quanto autem, ex quo illi doctrinae se dociles praebuere, aequiores, graviore constantioresque sint redditī, ut eorum quidam, cum eximiae puritatis amore,

καθαρώτερον θρησκεύειν τὸ θεῖον μηδὲ τῶν συγκεχωρημένων ὑπὸ τοῦ νόμου ἄπτεσθαι ἀφροδισίων; 27. Ἐξετάζων δέ τις τὰ πράγματα ὕψεται ὅτι μείζω τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐτόλμησεν ὁ Ἰησοῦς καὶ τολμήσας ἤνυσε. Πάντων γὰρ ἀρχήθεν ἀντιπραττόντων τῷ σπαρῆναι τὸν λόγον αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ὅλην οἰκουμένην, τῶν τε κατὰ καιροὺς βασιλέων καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῖς ἀρχιστρατήγων καὶ ἡγεμόνων πάντων τε ὡς ἔπος εἰπεῖν τῶν ἡντινοῦν ἐξουσίαν ἐγκεχειρισμένων ἔτι δὲ καὶ τῶν κατὰ πόλεις ἀρχόντων καὶ στρατικῶν καὶ δήμων, ἐνίκησε μὴ πεφυκῶς κωλύεσθαι ὡς λόγος Θεοῦ.

²⁵ 1, 68. Ὁ Κέλσος ὑπιδόμενος τὰ ἐπιδειχθησόμενα ὑπὸ τοῦ ⁵¹⁷
⁶ Ἰησοῦ γεγενημένα μεγάλα, περὶ ὧν ὀλίγα ἀπὸ πολλῶν εἰρή-
⁷ καμεν, προσποιεῖται συγχωρεῖν ἀληθῆ εἶναι ὅσα περὶ θερα-
 πειῶν ἢ ἀναστάσεως ἢ περὶ ἄρτων ὀλίγων θρεψάντων πολλοὺς
 ἀναγράφονται, ἀφ' ὧν λείψανα πολλὰ καταλέλειπται, ἢ ὅσα
 ἄλλα οἶεται τερατευσαμένους τοὺς μαθητὰς ἱστορηκέναι, καὶ
 ἐπιφέρει αὐτοῖς· «Φέρε πιστεύσωμεν εἶναί σοι ταῦτ' εἰργασ-
 μένα.» Καὶ εὐθέως κοινοποιεῖ αὐτὰ πρὸς τὰ ἔργα τῶν γοήτων,
 ὡς ὑπισχνουμένων θαυμασιώτερα, καὶ πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν μα-
 θόντων ἀπὸ Αἰγυπτίων ἐπιτελούμενα. . . . Νυνὶ δὲ οὐδεὶς μὲν
 τῶν γοήτων δι' ὧν ποιεῖ ἐπὶ τὴν τῶν ἡθῶν ἐπανόρθωσιν καλεῖ
 τοὺς θεασαμένους, οὐδὲ φόβῳ Θεοῦ παιδαγωγεῖ τοὺς κατα-
 πλαγέντας τὰ θεάματα, οὐδὲ πειρᾶται πείθειν οὕτω ζῆν τοὺς
 ἰδόντας ὡς δικαιωθησομένους ὑπὸ Θεοῦ.

tum quo castius ad cultum divinum accedant, venereis voluptatibus etiam lege permissis abstineant. 27. Haec qui secum reputaverit, is Iesum et maiora humanis viribus ausum esse et quae ausus est perfecisse intellet. Nam vel ab initio nemo non impedire conatus est, quominus Iesu doctrina per totum orbem spargeretur, reges cuiusque aetatis, exercituum praefecti et duces, quicumque, ut verbo dicam, aliqua potestate praediti fuerunt, praeterea qui in urbibus auctoritate pollebant, milites, populi: hos omnes vicit, quippe quae doctrina Dei erat, et natura huiusmodi, quae non impediri posset.

²⁵ 1, 68. Celsus olfaciens adductum iri quae Iesus fecit miracula, ⁵¹⁷
⁶ et ex quibus pauca delibavimus, fingit se concedere vera esse quae
⁷ scripta sunt de curationibus, de resurrectione, de paucis panibus
 ex quibus post multos saturatos multa superfuerunt, et quotquot
 existimat mirum in modum ab apostolis amplificata fuisse; tum:
 «Age, inquit, damus haec a te gesta». Sed confestim eodem illa
 numero habenda esse ait ac ea quae praestigiatōres faciunt, maiora
 semper ac maiora pollicentes, et quae faciunt qui sunt aegyptiacis
 artibus eruditi. . . . Nunc vero nullus praestigiator per ea, quae
 facit, spectatores ad morum emendationem excitat, aut Dei timorem
 docet qui spectaculis stupent, aut studet persuadere, ut vivant
 quasi Deo rationem reddituri.

- 518 2, 9. Ἐγκαλοῦμεν οὖν Ἰουδαίοις τοῦτον [Ἰησοῦν] μὴ νομίσασι³⁷⁴
 Θεόν, ὑπὸ τῶν προφητῶν πολλαχοῦ μεμαρτυρημένον ὡς μεγάλην³⁷⁸
 ὄντα δύναμιν καὶ Θεὸν κατὰ τὸν τῶν ὄλων Θεὸν καὶ Πατέρα.
 Τούτῳ γάρ φαμεν . . . τὸν Πατέρα . . . εἰρηκέναι τό· «Ποιή-¹⁴⁴
 σωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν» [Gn 1, 26].
 προσταχθέντα δὲ τὸν Λόγον πεποιηκέναι πάντα ὅσα ὁ Πατὴρ¹⁸¹
 αὐτῷ ἐνετείλατο. . . Ὅτι δὲ τὸν ἐν τῷ Ἰησοῦ λέγοντα τό· «Ἐγώ³⁸⁴
 εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ» [Io 14, 6], οὐδὲ τὰ
 εὐαγγέλια οἶδε περιγεγραμμένον τινὰ γεγονέναι, ὡς οὐδαμοῦ
 ἔξω τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ τυγχάνοντα, δῆλον
 μὲν καὶ ἀπὸ πολλῶν. . . Ταῦτα δὲ φαμεν οὐ χωρίζοντες τὸν
 Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ· ἐν γὰρ μάλιστα μετὰ τὴν
 οἰκονομίαν γεγέννηται πρὸς τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἡ ψυχὴ καὶ
 τὸ σῶμα Ἰησοῦ.
- 519 2, 15. Εἰ γὰρ [οἱ εὐαγγελισταί] μὴ ἦσαν φιλαλήθεις, ἀλλ',¹⁶
 ὡς οἶεται Κέλσος, πλάσματα ἀναγράφοντες, οὐκ ἂν Πέτρον
 ἀνέγραψαν ἀρνησάμενον ἢ τοὺς μαθητὰς Ἰησοῦ σκανδαλιζο-
 μένους. Τίς γάρ, εἰ καὶ γέγονε ταῦτα, ἤλεγξε τὸν λόγον, ὅτι
 οὕτως ἀπήντησε; Καίτοι γε κατὰ τὸ εἶκος ἐχρῆν σεσιωπῆσθαι
 ταῦτα ἀνθρώποις, βουλομένοις διδάσκειν τοὺς ἐντυγχάνοντας
 τοῖς εὐαγγελίοις θανάτου καταφρονεῖν ὑπὲρ τῆς ὁμολογίας τοῦ
 χριστιανισμοῦ.
- 520 2, 16. Ἡμεῖς τὸ δοκεῖν ἐπὶ τοῦ παθεῖν οὐ τάσσομεν, ἵνα²⁸
 μὴ ψευδῆς αὐτοῦ καὶ ἡ ἀνάστασις ᾗ, ἀλλ' ἀληθὴς. Ὁ γὰρ⁴⁰⁰
-
- 518 2, 9. Damus igitur Iudaeis crimini, quod Iesum non existima-³⁷⁴
 verint Deum esse, quem prophetae magnam potentiam et secundo³⁷⁸
 post rerum omnium Deum et Patrem loco Deum esse testificati
 sunt. Asserimus enim Patrem . . . illi dixisse: *Faciamus hominem*¹⁴⁴
ad imaginem et similitudinem nostram; Verbum autem, ut iussum¹⁸¹
 illi fuerat, fecisse omnia, quae illum Pater facere iussit. . . Iam
 eum, qui in Iesu dicit: *Ego sum via, veritas et vita*, non esse³⁸⁴
 secundum evangelia circumscriptum quempiam, ita ut extra animam
 et corpus non sit, ex pluribus locis effici potest. . . Haec autem
 non eo dicimus, ut Filium Dei a Iesu separemus. Verbum enim
 Dei cum anima et corpore Iesu unum maxime post dispensationem
 factum est.
- 519 2, 15. Nisi [evangelistae] sinceri fuissent, sed, ut putat Celsus,¹⁶
 figmenta scripsissent, de abnegatione Petri, de discipulorum scan-
 dalo numquam fecissent mentionem. Nam, etsi haec acciderint,
 quis ita accidisse probasset? Quin et huiusmodi facta praetermitti
 oportebat, siquidem evangelii lectores docere vellent contemnendam
 esse mortem, cum agitur de christianismi professione.
- 520 2, 16. Multum abest, ut dicamus Christum specietenus passum²⁸
 esse, ne falsa sit, quae vera est, resurrectio. Qui enim vere mortem⁴⁰⁰

ἀληθῶς ἀποθανῶν εἰ ἀνέστη, ἀληθῶς ἀνέστη, ὁ δὲ δοκῶν
ἀποτεθνηκέναι οὐκ ἀληθῶς ἀνέστη.

119 2, 20. Ὁ μὲν Κέλσος οἶεται διὰ τοῦτο γίνεσθαι τὸ ὑπὸ 521
τινος προγνώσεως θεσπισθὲν ἐπεὶ ἐθεσπίσθη· ἡμεῖς δὲ τοῦτο
οὐ διδόντες φαμέν οὐχὶ τὸν θεσπίσαντα αἴτιον εἶναι τοῦ
ἐσομένου, ἐπεὶ προεῖπεν αὐτὸ γενησόμενον, ἀλλὰ τὸ ἐσόμενον,
ἐσόμενον ἂν καὶ μὴ θεσπισθὲν, τὴν αἰτίαν τῷ προγινώσκοντι
παρεσχέκεναι τοῦ αὐτοῦ προεῖπιν. Καὶ ὅλον γε τοῦτο ἐν τῇ
προγνώσει τοῦ θεσπίζοντος αὐτὸ τυγχάνει· δυνατοῦ <δὲ> ὄντος
τοῦδέ τινος γενέσθαι <δυνατοῦ δὲ> καὶ μὴ γενέσθαι, ἔσται τὸ
ἔτερον αὐτῶν τότε τι. Καὶ οὐ φαμεν ὅτι ὁ προγινώσκων, ὕφ-
ελών τὸ δυνατόν εἶναι γενέσθαι καὶ μὴ γενέσθαι, οἶονεὶ τοιοῦτόν
τι λέγει· τότε πάντως ἔσται καὶ ἀδύνατον ἐτέρως γενέσθαι.

25 2, 50. Τὰ δὲ [σημεῖα] τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ 522
καρπὸν ἔσχεν οὐκ ἀπάτην, ἀλλὰ σωτηρίαν ψυχῶν. Τίς γὰρ
τὸν κρείττονα βίον καὶ συστέλλοντα τὰ τῆς κακίας ὁσημέραι
ἐπὶ τὸ ἔλαττον εὐλόγως φησὶν ἀπὸ ἀπάτης γίνεσθαι;

27 2, 60. Ὁ δὲ Κέλσος . . . θέλει καὶ ὕπαρ ὄνειρώττειν τινὰς 523
καὶ κατὰ τὴν ἑαυτῶν βούλησιν δόξῃ πεπλανημένη φαντασιοῦ-
σθαι· ὅπερ ὄναρ μὲν πιστεύειν γίνεσθαι οὐκ ἄλογον, ὕπαρ δὲ
ἐπὶ τῶν μὴ πάντῃ ἐκφρόνων καὶ φρενιτιζόντων ἢ μελαγχολώντων
οὐ πιθανόν.

25 3, 27. Μέσον τοίνυν σαυτὸν στήσας τῶν τε περὶ τοῦ 524
Ἀριστείου γεγραμμένων καὶ τῶν περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἱστορουμένων,

obiit, is, si resurrexerit, vere resurrexit; sed non vere resurrexit is,
qui visus est dumtaxat mori.

119 2, 20. Celsus putat rem divinatam per aliquam praenotionem 521
propterea fieri, quod divinata est. Nos vero id non concedentes
dicimus non divinantem causam esse rei futurae, quia praedixit
quod fieret, sed rem futuram, futuram et si non divinata fuisset,
prae-buisse praenoscenti causam cur praedixerit. Et totum hoc
ipsum in praenotione divinantis exsistit: cum haec res possit fieri
et non fieri, e duobus hoc unum erit. Et non dicimus a prae-
noscente auferri quod possit fieri et non fieri, quasi tale quid dicat:
hoc omnino erit, et impossibile est aliter fieri.

25 2, 50. [Miraculorum] Christi et eius discipulorum fructus est non 522
deceptio, sed animarum salus; quis enim dixerit deceptione effici,
ut emendetur vita et malitia cotidie magis ac magis minuatur?

27 2, 60. Celsus . . . vult quosdam somnare vigilantes et inani 523
opinionem delusos sibi animo exhibere quae desiderant. Hoc quidem
per somnium fieri nemo absurde crediderit; idem vero vigilantibus
accidere, id non fit verisimile, nisi sint extra se et mente capti
aut atra bile laborent.

25 3, 27. Te ipse potius arbitrum constituens inter ea quae de 524
Aristea scripta sunt, et ea quae de Iesu narrantur, vide ex eventu

521. CB 1, 148; MG 11, 836.

523. CB 1, 188; MG 11, 892.

522. CB 1, 173; MG 11, 876.

524. CB 1, 224; MG 11, 953.

ἴδε εἰ μὴ ἐκ τοῦ ἀποβάντος καὶ τῶν ὠφελουμένων εἰς ἡθῶν ἐπανόρθωσιν καὶ εὐλάβειαν τὴν πρὸς τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν ἔστιν εἰπεῖν ὅτι πιστευτόν μὲν ὡς οὐκ ἄθεοι γενομένοις τοῖς περὶ Ἰησοῦ ἱστορουμένοις οὐχὶ δὲ τοῖς περὶ τοῦ Προκοπνησίου Ἀριστοῦ.

525 3, 29. Αἱ δὲ τοῦ Θεοῦ Χριστῷ μαθητευθεῖσαι ἐκκλησίαι, ²⁹ συνεξεταζόμεναι ταῖς ὧν παροικοῦσι δῆμων ἐκκλησίαις, «ὡς ⁴⁹ φωστῆρές εἰσιν ἐν κόσμῳ» [cf. Phil 2, 15]. Τίς γὰρ οὐκ ἂν ὁμολογήσαι καὶ τοὺς χεῖρους τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ συγκρίσει βελτιόνων ἐλάττους πολλῷ κρείττους τυγχάνειν τῶν ἐν τοῖς δήμοις ἐκκλησιῶν;

526 3, 51. Οἷα δ' ἔστιν αὐτοῖς [Χριστιανοῖς] ἀγωγή καὶ περὶ ⁵²³ ἁμαρτανόντων καὶ μάλιστα τῶν ἀκολασταίνοντων, οὓς ἀπελαύ- ⁵²⁵ νουσι τοῦ κοινοῦ. . . . Οὗτοι δὲ ὡς ἀπολωλότας καὶ τεθνηκότας τῷ Θεῷ τοὺς ὑπ' ἀσελγείας ἢ τινος ἀτόπου νενικημένους ὡς νεκροὺς πενθοῦσι, καὶ ὡς ἐκ νεκρῶν ἀναστάντας, ἔαν ἀξιόλογον ἐνδείξωνται μεταβολήν, χρόνῳ πλείονι τῶν κατ' ἀρχὰς εἰσαγομένων ὕστερόν ποτε προσίενται· εἰς οὐδεμίαν ἀρχὴν καὶ προστασίαν τῆς λεγομένης ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καταλέγοντες τοὺς φθάσαντας μετὰ τὸ προσεληλυθῆναι τῷ λόγῳ ἑπταικένοι.

527 3, 62. Ἐπέμφθη οὖν Θεὸς Λόγος καθὼ μὲν ἱατρὸς τοῖς ³¹⁶ ἁμαρτωλοῖς [cf. Mt 9, 12; Mc 2, 17; Lc 5, 31] . . . [Ὁ Κέλσος] ³⁹⁸ φησί· «Τί δὲ τοῖς ἀνάμαρτήτοις οὐκ ἐπέμφθη; τί κακὸν ἔστι τὸ μὴ ἡμαρτηκέναι;» Καὶ πρὸς τοῦτό φαμεν ὅτι, εἰ μὲν ἀν-

et ex iis, quae ad morum emendationem pietatemque erga summum Deum inducendam uterque fecit, annon hoc iudicium ferri debeat, credendum esse non sine Deo facta fuisse quae de Iesu historia prodidit, non autem quae de Aristeo Proconnesio.

525 3, 29. Ecclesiae Dei a Christo edoctae, si cum populorum ²⁹ conciliis quibuscum habitant comparentur, *in mundo tamquam* ⁴⁹ *lumina sunt*. Equis enim non fateatur eos, qui in ecclesia deteriores sunt et in meliorum comparatione peiores, multo praestantiores esse iis, qui in popularibus coetibus vivunt?

526 3, 51. Ea est agendi ratio in eos, qui peccant et maxime qui ⁵²³ libidini se dedunt, ut illos a suo coetu prohibeant [Christiani]. . . . ⁵²⁵ Illi ut perditos et Deo mortuos lugent eos, qui libidine aut quovis alio crimine delecti sunt; et quasi e mortuis excitatos ducunt, si eam morum mutationem fecerint, cuius ratio haberi debeat; tardius tamen admittuntur quam qui primo recipiuntur; et quia post professam religionem lapsi sunt, ab omni dignitate et praefectura in dicta ecclesia Dei arcentur.

527 3, 62. Missus igitur est Deus Verbum ad peccatores tamquam ³¹⁶ medicus. . . . Rogat [Celsus]: «Cur non missus est ad immunes a ³⁹⁸ peccatis? Quid malum est non peccasse?» Ad hoc dicimus: Si

525. CB 1, 227; MG 11, 957.

526. CB 1, 247; MG 11, 988.

527. CB 1, 256; MG 11, 1001.

αμαρτήτους λέγει τοὺς μηκέτι ἁμαρτάνοντας, ἐπέμφθη καὶ τούτοις ὁ σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς, ἀλλ' οὐχ ὡς ἱατρός· εἰ δ' ἀν-
αμαρτήτοις τοῖς μηδεπώποτε ἡμαρτηκόσιν (οὐ γὰρ διεστείλατο
ἐν τῇ ἑαυτοῦ λέξει), ἐροῦμεν ὅτι ἀδύνατον εἶναι οὕτως ἀνθρω-
πον ἀναμάρτητον. Τοῦτο δέ φαμεν ὑπεξαιρουμένου τοῦ κατὰ
τὸν Ἰησοῦν νοουμένου ἀνθρώπου, «ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησε»
[1 Petr 2, 22].

598 5, 22. Μὴ ὑπονοεῖτω δέ τις ἡμᾶς ταῦτα λέγοντας ἀπ' 528
ἐκείνων εἶναι τῶν λεγομένων μὲν Χριστιανῶν, ἀθετούντων δέ
τὸ περὶ ἀναστάσεως κατὰ τὰς γραφὰς δόγμα. . . . 23. Ἡμεῖς
μὲν οὖν οὐ φαμεν τὸ διαφθαρὲν σῶμα ἐπανέρχεσθαι εἰς τὴν
ἐξ ἀρχῆς φύσιν, ὡς οὐδὲ τὸν διαφθαρέντα «κόκκον τοῦ σίτου»
[Io 12, 24] ἐπανέρχεσθαι εἰς τὸν κόκκον τοῦ σίτου. Λέγομεν
γάρ, ὥσπερ ἐπὶ τοῦ κόκκου τοῦ σίτου ἐγείρεται στάχυς, οὕτως
λόγος τις ἐγκείται τῇ σώματι, ἀφ' οὗ μὴ φθειρομένου «ἐγείρε-
ται» τὸ σῶμα «ἐν ἀφθαρσίᾳ» [1 Cor 15, 42].

353 5, 23. Εἰ δὲ χρή βεβιασμένως ὀνομάσαι, ἐροῦμεν ὅτι ὡς 529
πρὸς τὴν κοινοτέραν νοουμένην φύσιν ἐστὶ τινα ὑπὲρ τὴν φύσιν,
ἃ ποιῆσαι ἂν ποτε Θεός, ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἀναβι-
βάζων τὸν ἀνθρωπον καὶ ποιῶν αὐτὸν μεταβάλλειν ἐπὶ φύσιν
κρείττονα καὶ θειοτέραν καὶ τηρῶν τοιοῦτον, ὅσον καὶ ὁ τηρού-
μενος δι' ὧν πράττει παρίστησιν ὅτι βούλεται.

8 6, 10. Τὸ γὰρ χαρακτηρίζον τὴν θεότητα ἡ περὶ μελλόντων 530
ἐστὶν ἀπαγγελία, οὐ κατ' ἀνθρωπίνην φύσιν λεγομένων καὶ ταῖς
ἐκβάσεσι κρινομένων ὅτι θεῖον Πνεῦμα ἦν τὸ ταῦτα ἀπαγγέλλον.

per immunes a peccatis intellegat qui non amplius peccant, sal-
vator noster ad eos missus est, sed non ut medicus; sin autem
eos qui numquam peccaverunt (neque enim haec eius verba aperte
distinguunt), impossibile est hominem esse qui numquam pecca-
verit, excepto tamen homine a lesu assumpto, qui homo *peccatum
non fecit*.

598 5, 22. Ne quis suspicetur nos, haec dicentes, ex illis esse, qui 528
Christiani quidem dicuntur, reiciunt autem dogma quod est se-
cundum scripturas de resurrectione. . . . 23. Nos non dicimus
corruptum corpus redire in pristinam naturam, sicut nec corruptum
granum frumenti redire in granum frumenti. Dicimus enim, sicut
de grano frumenti surgit spica, sic ratio quaedam inest corpori,
a qua non corrupta *surgit* corpus *in incorruptione*.

353 5, 23. Quodsi verba urgere oportet, dicemus, prout communius 529
intellegitur natura, quaedam esse supra naturam, quae faciat ali-
quando Deus, supra humanam naturam efferens hominem, et
faciens eum participem naturae melioris et diviniore, et servans
talem, quamdiu servatus, per ea quae agit, ostendit se velle.

8 6, 10. Propria enim divinitatis nota est res futuras ita prae- 530
dicere, ut praedicendi ratio vires humanas superet, et ex eventu
iudicetur divinum Spiritum esse praedictionis auctorem.

528. CB 2 (ed. P. Koetschau, 1899), 23; MG 11, 1216.

529. CB 2, 24; MG 11, 1217.

530. CB 2, 80; MG 11, 1305.

- 531 6, 11. Εἰ μὲν πλείους ἦσαν ὁμοίως τῷ Ἰησοῦ ἱστοροῦ-²³
μενοι τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐπιδεδημηκέναι ὡς υἱοὶ Θεοῦ,
καὶ ἕκαστος αὐτῶν περισπάσας τινὰς εἰς αὐτόν, ὥστ' ἀμφήρι-
στον εἶναι διὰ τὴν ὁμοιότητα τῆς ἐπαγγελίας περὶ τοῦ υἱὸν εἶναι
Θεοῦ τὸν ὑπὸ τῶν πιστευόντων αὐτῷ μαρτυρούμενον, χώραν
ἂν εἶχε τὸ «Ἐὰν οἶδε μὲν εἰσηγῶνται τόνδε, ἄλλοι δὲ ἄλλον,²⁸⁴
καὶ κοινὸν δὲ πάντων ἢ καὶ πρόχειρον· πιστεύσον, εἰ σωθῆναι
θέλεις, ἢ ἄπιθι», καὶ τὰ ἐξῆς. Νυνὶ δὲ εἰς πᾶσαν τὴν οἴκου-³⁷⁵
μένην Ἰησοῦς κεκήρυκται ἐπιδημήσας τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων
μόνος Υἱὸς Θεοῦ.
- 532 6, 62. Οὐδ' ἄλλο φησὶν [ὁ Κέλσος] εἶναι τῷ Θεῷ ὧν ἡμεῖς¹¹⁰
ἴσμεν. . . . Εἰ δὲ καθόλου ἀκούοιμεν τοῦ «ὧν ἡμεῖς ἴσμεν»,¹¹⁵
πολλῶν ἡμεῖς ἴσμεν ἐξακουομένου· ἔστι γὰρ αὐτῷ ἀρετὴ καὶ
μακαριότης καὶ θειότης. Εἰ δέ τις ἀκούοι ὑψηλότερον τοῦ
«ὧν ἡμεῖς ἴσμεν», ἐπεὶ πάντα ἃ ἴσμεν ἐλάττωνα ἔστι· τοῦ Θεοῦ,
οὐδὲν ἄτοπον καὶ ἡμᾶς παραδέξασθαι ὅτι οὐδὲν ἔστι τῷ Θεῷ
ὧν ἡμεῖς ἴσμεν. Κρείττωνα γάρ ἐστι πάντων ὧν οἶδεν οὐ
μόνη ἢ τοῦ ἀνθρώπου φύσις, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπερاناβεβηκότων
αὐτὴν τὰ προσόντα τῷ Θεῷ.
- 533 7, 17. Τὰ περὶ τὸν Ἰησοῦν τοίνυν καθὼ μὲν νενόηται³⁹⁰
θεότητι ἐν αὐτῷ πραχθέντα, ἐστὶν ὅσια καὶ οὐ μαχόμενα τῇ
περὶ τοῦ θείου ἐννοίᾳ· καθὼ δὲ ἄνθρωπος ἦν, παντὸς μᾶλλον⁴⁰⁰
ἀνθρώπου κεκοσμημένος τῇ ἁκρᾷ μετοχῇ τοῦ αὐτολόγου καὶ
-
- 531 6, 11. Si plures essent quos perinde ac Iesum in hanc vitam²³
venisse ut filios Dei sibi que sectatores adscivisse proderent historiae,
ita ut incertum esset discrimen, propterea quod unusquisque eorum
se pariter filium esse Dei polliceretur, cui illi qui crederent per-
hiberent testimonium, tunc locus foret his verbis: «Hunc si alii²⁶⁴
proponunt, alii alium, omnes tamen dicunt id, quod in promptu
est: Crede, si salvus fieri vis, aut abi», et reliqua. Nunc autem³⁷⁵
Iesus solus est qui ut Filius Dei per terrarum orbem in hanc
vitam venisse praedicetur.
- 532 6, 62. Dicit [Celsus] neque aliud inesse Deo eorum, quae nos¹¹⁰
scimus. . . . Quodsi quis generaliter accipiat illud «eorum quae¹¹⁵
nos scimus», multa scimus quae in illo sunt, nam inest ei virtus
et beatitudo et divinitas; si quis vero sublimius accipiat illud
«eorum quae nos scimus», cum omnia quae scimus inferiora sint
Deo, nihil absurdum est nos etiam admittere nihil inesse Deo
eorum, quae nos scimus; quae enim sunt in Deo, superant omnia
quae scit non sola natura hominis, sed et eam antecellentium.
- 533 7, 17. Quoad Iesum vero, si spectantur ea quae a divinitate³⁹⁰
in eo facta sunt, sancta sunt nec ullo modo Dei notioni repugnant;
quatenus autem homo erat, prae ceteris ornatus summa Verbi⁴⁰⁰
ipsius et sapientiae ipsius participatione, passus est ut sapiens et

- τῆς αὐτοσοφίας ὑπέμεινεν ὡς σοφὸς καὶ τέλειος ἅπερ ἐχρῆν
 ὑπομῖναι τὸν ὑπὲρ παντὸς τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων ἢ καὶ
 113 τῶν λογικῶν πάντα πράττοντα. Καὶ οὐδὲν ἄτοπον καὶ ἀπο-
 τεθνήκναι τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ οὐ μόνον
 παράδειγμα ἐκκείσθαι τοῦ ὑπὲρ εὐσεβείας ἀποθνήσκειν, ἀλλὰ
 γὰρ καὶ εἰργάσθαι ἀρχὴν καὶ προκοπὴν τῆς καταλύσεως τοῦ
 πονηροῦ καὶ διαβόλου, πᾶσαν τὴν γῆν νενεμημένου.
- 98 7, 37. Οὐδεὶς γὰρ μαθὼν ἀόρατον εἶναι τὸν Θεὸν καὶ 534
 εἶναι τινα δημιουργήματα ἀόρατα, τουτέστι νοητά, λέγοι ἂν
 ὡς ἀπολογούμενος περὶ τῶν κατὰ τὴν ἀνάστασιν τό· «Πῶς
 αἰσθήσεσι μὴ καταλαμβανόμενοι γινώσκονται τὸν Θεόν;» ἢ· «Τί
 86 χωρὶς αἰσθήσεως μαθεῖν δυνατόν ἐστι;» Καὶ οὐκ ἐν ἀνακεχω-
 ρηκόσι καὶ ἀναγινωσκομένοις ὑπὸ ὀλίγων μόνον καὶ φιλομαθῶν,
 ἀλλ' ἐν τοῖς δημωδεστέροις γέγραπται ὅτι «τὰ ἀόρατα» τοῦ
 Θεοῦ «ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθο-
 ρᾶται» [Rom 1, 20]. Δι' ὧν ἔστιν εἰδέναι ὅτι, εἰ καὶ τοὺς ἐν
 βίῳ ἀνθρώπους χρὴ ἀπὸ αἰσθήσεων ἄρξασθαι καὶ τῶν αἰ-
 σθητῶν, μέλλοντας ἀναβαίνειν ἐπὶ τὴν τῶν νοητῶν φύσιν, ἀλλ'
 οὔτι γε ἐν αἰσθητοῖς καταμένειν χρή.
- 86 7, 46. «Τὰ γὰρ ἀόρατα» τοῦ Θεοῦ «ἀπὸ κτίσεως κόσμου», 535
 τουτέστι τὰ νοητά, «τοῖς ποιήμασι νοούμενα» ἐν τῷ νοεῖσθαι
 «καθορᾶται» [Rom 1, 20]. Καὶ οὐχ ἴστανται γε ἀναβάντες ἀπὸ
 τῶν τοῦ κόσμου κτισμάτων ἐν τοῖς ἀοράτοις τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ
 γὰρ ἰκανῶς ἐκείνοις ἐγγυμασάμενοι καὶ συνιέντες αὐτὰ ἀνα-

perfectus quaecumque oportebat pati eum, qui generis humani aut
 113 etiam naturarum intelligentium gratia omnia faciebat. Ac nihil
 absurdum est hominem esse mortuum et eius mortem esse non
 modo exemplum mortis pro pietate obeundae, sed etiam causam,
 quae incepit et pergit dissolvere malum et diabolum, qui sibi
 terram universam subiecerat.

- 98 7, 37. Nemo enim qui didicit invisibilem esse Deum et esse 534
 quasdam creaturas invisibiles, id est intellegibiles, dicet, ut de-
 fendens ea quae sunt de resurrectione: «Quomodo sensibus non
 apprehendentes cognoscent Deum?» vel: «Quid extra sensum
 86 discere possibile est?» Neque in secretioribus et cognitis a paucis
 tantum et curiosis, sed in vulgatoribus scriptum est quod *in-*
visibilia Dei a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta
conspiciuntur. Ex quibus licet scire quod, etsi in hac vita homines
 oportet a sensibus incipere et sensibilibus, ut ascendant ad in-
 tellegibilium naturam, non tamen in sensibilibus sistere oportet.
- 86 7, 46. *Invisibilia enim Dei a creatura mundi*, id est intellegi- 535
bilis, per ea quae facta sunt intellecta in intellectione conspiciuntur,
 et non sistunt ascendentes a creatis mundi in invisibilibus Dei;
 nam satis in his exercitati et illa intellegentes, ascendant ad aeter-

534. CB 2, 187; MG 11, 1473.

535. CB 2, 198; MG 11, 1489.

βαίνουσιν ἐπὶ τὴν αἰδιον δύναμιν τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπαξοπλῶς τὴν θεότητα αὐτοῦ, ἐπιστάμενοι ὅτι ὁ μὲν φιλόανθρωπος Θεὸς «τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ἑαυτοῦ γνωστὸν ἐφάνερωσεν» [cf. ib. 18 19] οὐ μόνον τοῖς ἀνακειμένοις αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ τισι τῶν ἔξω τῆς εἰλικρινοῦς θεοσεβείας καὶ εἰς αὐτὸν εὐσεβείας· τινὲς δὲ τῶν Θεοῦ προνοίᾳ ἀναβεβηκότων ἐπὶ τὴν τῶν τηλικούτων γνῶσιν οὐκ ἄξια τῆς γνώσεως δρῶντες ἀσεβοῦσι καὶ «τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατέχουσιν» [ib. 18], οὐδ' ἀπολογίας ἔτι χώραν ἐπὶ τῇ γνῶσει τῶν τηλικούτων ἔχειν δυνάμενοι παρὰ τῷ Θεῷ.

- 536 8, 12. Θρησκεύομεν οὖν τὸν Πατέρα τῆς ἀληθείας καὶ τὸν 159
Υἱὸν τὴν ἀλήθειαν, ὄντα δύο τῇ ὑποστάσει πράγματα, ἐν δὲ
τῇ ὁμοσίᾳ καὶ τῇ συμφωνίᾳ καὶ τῇ ταυτότητι τοῦ βουλήματος·
ὥς τὸν ἑωρακότα τὸν Υἱὸν ὄντα «ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ
χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως» [cf. Hebr 1, 3] τοῦ Θεοῦ ἑωρακέναι
ἐν αὐτῷ ὄντι εἰκόνι τοῦ Θεοῦ τὸν Θεόν.

In Iesu Nave homiliae, 249/51.

- 537 Hom. 3, n. 5. Si de illo populo vult aliquis salvari, ad 47
hanc domum veniat, ut salutem consequi possit, ad hanc
veniat domum, in qua Christi sanguis in signo redemptionis
est... Nemo ergo sibi persuadeat, nemo semetipsum decipiat:
extra hanc domum, id est extra ecclesiam, nemo salvatur;
nam si quis foras exierit, mortis suae ipse fit reus.

- 538 7, 1. Sacerdotali tuba primus in evangelio suo Matthaeus 75
increpuit; Marcus quoque, Lucas et Ioannes suis singulis tubis 14
sacerdotalibus cecinerunt. Petrus etiam duabus epistularum 17
suarum personat tubis, Iacobus quoque et Iudas. Addit nihilo- 18
minus adhuc et Ioannes tuba canere per epistulas suas et 19
Apocalypsim, et Lucas apostolorum gesta describens. Novis- 20
sime autem ille veniens, qui dixit: *Puto autem nos Deus*
novissimos apostolos ostendit [1 Cor 4, 9], et in quattuordecim 36

nam potentiam Dei, et, uno verbo, ad divinitatem eius, scientes quod hominum amator Deus *veritatem et quod sui notum est manifestavit* non solum iis, qui ipsi adhaerent, sed et quibusdam alienis a sincera religione et pietate in ipsum; quidam autem ex iis, qui Dei providentia ascenderunt ad tantarum rerum cognitionem, non agentes res, dignas ea cognitione, impii sunt et *veritatem in iniustitia detinent* neque amplius excusationem, post tantarum rerum cognitionem, habere possunt apud Deum.

- 536 8, 12. Colimus igitur Patrem veritatis et Filium veritatem, qui 159
sunt hypostasi duae res, una vero consensione et concordia et
identitate voluntatis; ita ut videns Filium, qui est *splendor gloriae*
et figura substantiae Dei, viderit in eo qui est imago Dei, Deum.

epistularum suarum fulminans tubis, muros Iericho et omnes idololatriae machinas et philosophorum dogmata usque ad fundamenta deiecit.

Fragmenta.

- 157 *Ex libris in epist. ad Hebraeos.* Lux autem aeterna quid 539
162 aliud est sentiendum quam Deus Pater, qui numquam fuit
quando lux quidem esset, splendor vero ei non adesset?
Neque enim lux sine splendore suo umquam intellegi potest.
Quodsi verum est, numquam est quando Filius non Filius fuit.
Erit autem, non, sicut de aeterna luce diximus, innatus, ne
duo principia lucis videamur inducere, sed sicut ingenitae
lucis splendor, ipsam illam lucem initium habens ac fontem,
natus quidem ex ipsa, sed non erat quando non erat.
- 162 *Ib.* Sic et sapientia ex eo [Deo] procedens, ex ipsa Dei 540
substantia generatur. Sic nihilominus et secundum simili-
tudinem corporalis aporrhoeae esse dicitur *aporrhoea gloriae*
158 *omnipotentis* pura quaedam et *sincera* [Sap 7, 25]. Quae utrae-
que similitudines manifestissime ostendunt communionem sub-
stantiae esse Filio cum Patre. Aporrhoea enim ὁμοούσιος
videtur, id est unius substantiae cum illo corpore, ex quo est
vel *aporrhoea* vel *vapor* [ib.].

ADAMANTIUS

seu Dialogus de recta in Deum fide, 295/305.

- 141 L. 1, c. 2. Ἀδαμάντιος. Ὅτι Θεὸν καὶ κτίστην καὶ 541
153 δημιουργὸν τῶν πάντων εἶναι πεπίστευκα καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ
158 Θεὸν Λόγον ὁμοούσιον, αἰὲ ὄντα καὶ ἐπ' ἐσχάτων καιρῶν ἄν-
θρωπον ἐκ Μαρίας ἀναλαβόντα, καὶ τοῦτον σταυρωθέντα καὶ
ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν. Πιστεύω δὲ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι τῷ
αἰὲ ὄντι.
- 104 3, 9. A. Ἀγνοεῖν ἔοικας τὴν διαφορὰν τοῦ παντεξουσίου 542
καὶ τοῦ αὐτεξουσίου. Τὸν μὲν γὰρ Θεὸν παντεξουσίων φημι,
-
- 141 1, 2. *Adamantius.* Deum unum eumque conditorem et effec- 541
153 torem omnium esse credo; Deumque Verbum, qui ex eo natus est
158 eique est consubstantialis, qui semper est et novissimis temporibus
hominem ex Maria assumpsit, et crucifixus est et resurrexit a
mortuis. Credo etiam Spiritui Sancto, qui semper est.
- 104 3, 9. A. Ignorare videris distinctionem eius quod omnia potest, 542
et eius quod est suae potestatis. Deum enim dico omnipotentem;

539. MG 14, 1307; L 5, 297.

540. MG 14, 1308; L 7, 300.

541. CB (ed. W. H. van de Sande Bakhuysen, 1901) 4; MG 11, 1717.

542. CB 128; MG 11, 1800.

τὸν δὲ ἀποστάτην ἄγγελον, τὸν λεγόμενον Σατανάν, αὐτεξούσιον²⁰³
λέγω, καὶ τὸν ἄνθρωπον ὁμοίως. — Μαρίνος. Αὐτεξούσιον²²¹
φῆς τὸν διάβολον καὶ τὸν ἄνθρωπον; — Α. Τοὺς ἀγγέλους
καὶ τοὺς ἀνθρώπους αὐτεξουσίου λέγω ὑπὸ Θεοῦ γεγενῆσθαι,
ἀλλ' οὐ παντεξουσίου.

543 5, 16 Μ. Ὅρισάσθω Ἀδαμάντιος ποῖον σῶμα ἀνίσταται,⁶⁰⁰
τοῦτο δ περικείμεθα, εἰς δ ἐνδεδέμεθα, ἢ ἄλλο πνευματικόν; —
Α. Τοῦτο τὸ σῶμά φημι ἀνίστασθαι δ περικείμεθα.

544 5, 28. Εὐτρόπιος. Αὐτῇ μόνῃ [ἀληθείᾳ], ὡς ἀληθῶς, δι-⁴⁹
καίως καὶ εὐσεβῶς καὶ δσίως ἢ καθόλου ἐκκλησία πολιτεύεται,⁴⁵
ἣς οἱ ἐκτραπέντες καὶ ἀποσφαλέντες πόρρω τῆς ἀληθείας
τυγχάνουσι, λόγῳ μὲν ἐπαγγελλόμενοι εἰδέναι ἀλήθειαν, ἔργῳ
δὲ μακρὰν ἀφεστηκότες αὐτῆς.

THEOGNOSTUS.

545 Fragm. ex Hypotypos. lib. 2, apud *Athan.*, De decr. nic.¹⁵²
syn. 25. Οὐκ ἔξωθὲν τις ἐστὶν ἐφευρεθείσα ἢ τοῦ Υἱοῦ οὐσία,¹⁵³
οὐδὲ ἐκ μὴ ὄντων ἐπεισῆχθη· ἀλλὰ ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας¹⁶²
ἔφυ, ὡς τοῦ φωτὸς τὸ ἀπαύγασμα, ὡς ὕδατος ἀτμῖς. Οὔτε γὰρ
τὸ ἀπαύγασμα, οὔτε ἡ ἀτμῖς, αὐτὸ τὸ ὕδωρ ἐστίν, ἢ αὐτὸς ὁ
ἥλιος· οὔτε ἀλλότριον, ἀλλ' ἀπόρροια τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας,
οὐ μερισμὸν ὑπομεινάσης τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας. Ὡς γὰρ
μένων ὁ ἥλιος ὁ αὐτὸς οὐ μειοῦται ταῖς ἐκχεομέναις ὑπ' αὐτοῦ
αὐγαῖς· οὕτως οὐδὲ ἡ οὐσία τοῦ Πατρὸς ἀλλοίωσιν ὑπέμεινεν,
εἰκόνα ἑαυτῆς ἔχουσα τὸν Υἱόν.

desertorem autem angelum, qui Satanas dicitur, suae potestatis²⁰³
dico, hominemque eodem modo. — *Marinus*. Suae potestatis esse²²¹
et diabolum et hominem dicis? — Α. Angelos et homines suae
potestatis factos esse a Deo dico, non autem omnipotentes.

543 5, 16. Μ. Statuat Adamantius, quodnam corpus resurgat, hocne⁶⁰⁰
quo circumdati sumus et in quo vincti sumus, an aliud spiritale? —
Α. Hoc ipsum, quo circumdati sumus, dico excitari.

544 5, 28. *Eutropius*. Ipsa sola veritate catholica ecclesia et iuste⁴⁹
et pie et sancte vivit, a qua qui deflexerunt et aberrarunt, procul⁴⁵
absunt a veritate; iique verbo quidem sibi veritatem cognitam
esse profitentur, sed re procul ab ea distant.

545 Fragm. ex Hypotyp. l. 2. Non extrinsecus adinventā est Filii sub-¹⁵²
stantia, neque ex nihilo educta, sed ex Patris substantia nata est, ut¹⁵³
lucis splendor et aquae vapor. Neque enim splendor aut vapor ipsa¹⁶²
aqua vel ipse sol est; neque rursus aliquid est alienum, sed est aliquid
emanans ex Patris substantia, ita tamen ut nullam divisionem eadem
Patris substantia sit perpessa. Ut enim sol idem manens radiis ab
ipso profluentibus non minuitur; ita neque Patris substantia muta-
tionem ullam patitur, cum Filium sui ipsius imaginem habet.

543. CB 204; MG 11, 1853.

544. CB 242; MG 11, 1884.

545. MG 10, 240; 25, 460; *Routh*, Reliquiae sacrae 3, 411.

S. CORNELIUS I, PAPA 251—253.

¹⁴¹ *Epist. ad S. Cyprianum*, apud *Cypr.*, Epist. 49, 2. Nec ⁵⁴⁶
⁶⁰ enim [aiunt confessores schisma exuentes] ignoramus unum Deum
esse et unum Christum esse Dominum, quem confessi sumus,
unum Sanctum Spiritum, unum episcopum in Catholica esse
debere.

Epist. ad Fabium, apud *Eus.*, *H. E.* 6, 43, *De hierarchia eccle-* ^{546*}
siastica, cf. *DB* 45, *K* 254 sqq.

⁴⁶³ Ex eadem epist., ib. 6, 43, 14. Ὁς [Νοουατιανός] βοηθούμενος ⁵⁴⁷
ὑπὸ τῶν ἐπορκιστῶν νόσῳ περιπεσὼν χαλεπῇ καὶ ἀποθανεῖσθαι
ὅσον οὐδέπῃ νομιζόμενος, ἐν αὐτῇ τῇ κλίνῃ, οὐ ἔκειτο, περι-
⁴⁷⁶ χυθεὶς ἔλαβεν, εἰ γε χρὴ λέγειν τὸν τοιοῦτον εἰληφέναι. 15. Οὐ
⁴⁸¹ μὴν οὐδὲ τῶν λοιπῶν ἔτυχεν, διαφυγὼν τὴν νόσον, ὧν χρὴ
μεταλαμβάνειν κατὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας κανόνα, τοῦ τε σφρα-
γισθῆναι ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου· τούτων δὲ μὴ τυχόν, πῶς ἂν
τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἔτυχεν;

S. CYPRIANUS, ca 200—258.

Ad Donatum, paulo post 246.

³¹⁵ 4. Et ipse quam plurimis vitae prioris erroribus implicatus ⁵⁴⁸
tenebar, quibus exui me posse non crederem; sic vitiis ad-
haerentibus obsecundans eram, desperatione meliorum malis
⁴⁷⁵ meis velut iam propriis ac vernaculis et favebam. Sed post-
³⁵⁶ quam undae genetalis auxilio superioris aevi labe deteresa in
expiatum pectus ac purum desuper se lumen infudit, post-
quam caelitus spiritu hausto in novum me hominem nativitas
secunda reparavit, mirum in modum protinus confirmare se
³²⁶ dubia, patere clausa, lucere tenebrosa, facultatem dare quod
prius difficile videbatur, geri posse quod impossibile putabatur,
ut esset agnoscere terrenum fuisse quod prius carnaliter natum
delictis obnoxium viveret, Dei esse coepisse quod iam Spiritus
Sanctus animaret.

⁴⁶³ 14. Cum [Novatianus] ab exorcistis foveretur, in morbum gravissimum ⁵⁴⁷
collapsus, dum iamiam moriturus creditur, in ipso in quo iacebat
lectulo perfusus baptismum suscepit, si tamen huiuscemodi baptis-
⁴⁷⁶ mum suscepisse dicendus est. 15. Sed neque postquam liberatus
⁴⁸¹ est morbo, reliqua percepit quae iuxta ecclesiasticam regulam
percipi debent, neque ab episcopo consignatus est. Hoc autem
signaculo minime percepto, quo tandem modo Spiritum Sanctum
potuit accipere?

546. CV 3 (ed. G. Hartel, 1868—1871), 2, 611; ML 3, 722.

547. CB *Eus.* 2 (ed. E. Schwartz), 620; MG 20, 621; ML 3, 747.

548. CV 3, 1, 5; ML (ep. 1, 4) 4, 200.

Quod idola dī non sint.

- 549 [Iste libellus nihil est nisi compilatio ex Octavio Minucii Felicis et
 550 Apologetico Tertulliani; quapropter duos locos (cc. 9 et 11) hic in
 1^a editione citatos delevimus, numeros autem reliquimus, ne ordo mu-
 taretur. Ipsos vero locos fere ad verbum invenies sub nn. 270 et 277.]

De lapsis, 251.

- 551 16. Spretis his omnibus atque contemptis ante expiata 538
 delicta, ante exomologesim factam criminis, ante purgatam
 conscientiam sacrificio et manu sacerdotis, ante offensam pla- 545
 catam indignantis Domini et minantis, vis infertur corpori 506
 eius et sanguini et plus modo in Dominum manibus atque
 ore delinquant quam cum Dominum negaverunt.
- 552 17. Solus Dominus misereri potest. Veniam peccatis quae 419
 in ipsum commissa sunt solus potest ille largiri, qui peccata
 nostra portavit, qui pro nobis doluit, quem Deus tradidit pro
 peccatis nostris. Homo Deo maior non potest esse, nec re-
 mittere aut donare indulgentia sua servus potest quod in
 Dominum delicto graviore commissum est, ne adhuc lapso et
 hoc accedat ad crimen, si nesciat esse praedictum: *Maledictus*
homo qui spem habet in hominem [Ier 17, 5]. Dominus orandus
 est, Dominus nostra satisfactione placandus est, qui negantem
 negare se dixit, qui omne iudicium de Patre solus accepit. 428
 Credimus quidem posse apud iudicem plurimum martyrum 550
 merita et opera iustorum, sed cum iudicii dies venerit, cum
 post occasum saeculi huius et mundi ante tribunal Christi
 populus eius adstiterit.
- 553 28. Denique, quanto et fide maiore et timore meliore sunt 538
 qui, quamvis nullo sacrificii aut libelli facinore constricti, 540
 quoniam tamen de hoc vel cogitaverunt, hoc ipsum apud
 sacerdotes Dei dolenter et simpliciter confitentes exomologesim
 conscientiae faciant, animi sui pondus exponant, salutarem
 medelam parvis licet et modicis vulneribus exquirant, scientes
 scriptum esse: *Deus non deridetur* [Gal 6, 7]. Derideri et
 circumveniri Deus non potest nec astutia aliqua fallente de-
 ludi. . . . 29. Confiteantur singuli, quaeso vos, fratres, delictum 545
 suum, dum adhuc qui deliquit in saeculo est, dum admitti
 confessio eius potest, dum satisfactio et remissio [facta] per
 sacerdotes apud Dominum grata est.
- 554 32. Agite paenitentiam plenam, dolentis ac lamentantis 531
 animi probate maestitiam! 33. Nec vos quorundam moveat
 aut error improvidus aut stupor vanus, qui, cum teneantur in

551. CV 3, 1, 248; ML 4, 479.

553. CV 3, 1, 257; ML 4, 488.

552. CV 3, 1, 249; ML 4, 480.

554. CV 3, 1, 261; ML 4, 491.

tam gravi crimine, percussi sunt animi caecitate, ut nec intellegant delicta nec plangant.

36. *De fructibus verae paenitentiae, v. K 265.*

554*

De catholicae ecclesiae unitate, 251.

- 54 4. Loquitur Dominus ad Petrum: *Ego tibi dico*, inquit, 555
50 *quia tu es Petrus* etc. [Mt 16, 18 sq.]. Super unum aedificat
34 ecclesiam¹ [*vel*: Eidem post resurrectionem suam dicit: *Pasce oves meas* (Io 21, 17). Super illum aedificat ecclesiam, et illi pascendas oves mandat], et quamvis apostolis omnibus post resurrectionem suam parem potestatem tribuat et dicat: *Sicut misit me Pater, et ego mitto vos. Accipite Spiritum Sanctum: si cuius remiseritis peccata, remittentur illi; si cuius tenueritis, tenebuntur* [Io 20, 21 sqq.], tamen, ut unitatem manifestaret [unam cathedram constituit], unitatis eiusdem originem [atque rationem] ab uno incipientem sua auctoritate disposuit. Hoc erant utique et ceteri apostoli quod fuit Petrus, pari consortio praediti et honoris et potestatis, sed exordium ab unitate proficiscitur [et primatus Petro datur], ut ecclesia Christi una [et cathedra una] monstretur. [Et pastores sunt omnes, sed grex unus ostenditur, qui ab apostolis omnibus unanimi consensione pascatur.]
- 50 5. Quam unitatem tenere firmiter et vindicare debemus, 556
maxime episcopi qui in ecclesia praesidemus, ut episcopatum quoque ipsum unum atque indivisum probemus. Nemo fraternitatem mendacio fallat, nemo fidem veritatis perfida praevaricatione corrumpat. Episcopatus unus est, cuius a singulis in
51 solidum pars tenetur. Ecclesia una est, quae in multitudinem latius incremento fecunditatis extenditur, quomodo solis multi radii sed lumen unum, et rami arboris multi sed robur unum tenaci radice fundatum, et cum de fonte uno rivi plurimi defluunt, numerositas licet diffusa videatur exundantis copiae largitate, unitas tamen servatur in origine. Avelle radium solis a corpore, divisionem lucis unitas non capit; ab arbore frange ramum, fructus germinare non poterit; a fonte praecide rivum, praecisus arescit. Sic et ecclesia Domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrgit: unum tamen lumen est quod ubique diffunditur, nec unitas corporis separatur. Ramos suos in universam terram copia ubertatis extendit, profluentes largiter rivos latius pandit: unum tamen caput est et origo una et una mater fecunditatis successibus copiosa: illius fetu nascimur, illius lacte nutrimur, spiritu eius animamur.
- 47 6 Adulterari non potest sponsa Christi, incorrupta est et 557
pudica. Unam domum novit, unius cubiculi sanctitatem casto

¹ Addimus intra [] lectiones et addita antiquorum codicum.

555. CV 3, 1, 212; ML 4, 498.

556. CV 3, 1, 213; ML 4, 501.

557. CV 3, 1, 214; ML 4, 502.

pudore custodit. Haec nos Deo servat, haec filios regno quos generavit assignat. Quisque ab ecclesia segregatus adulterae iungitur, a promissis ecclesiae separatur, nec perveniet ad Christi praemia qui reliquit ecclesiam Christi. Alienus est, profanus est, hostis est. Habere non potest Deum patrem qui ecclesiam non habet matrem. Si potuit evadere quisque extra arcam Noe fuit, et qui extra ecclesiam foris fuerit evadit. . . . Dicit Dominus: *Ego et Pater unum sumus* [Io 10, 30].¹⁴⁶ Et iterum de Patre et Filio et Spiritu Sancto scriptum est: *Et tres unum sunt* [1 Io 5, 7]. Et quisquam credit hanc unitatem de divina firmitate venientem, sacramentis caelestibus cohaerentem scindi in ecclesia posse et voluntatum collidentium divortio separari? Hanc unitatem qui non tenet, non tenet Dei legem, non tenet Patris et Filii fidem, vitam non tenet et salutem.

De dominica oratione, 251/2.

558 14. Addimus quoque et dicimus: *Fiat voluntas tua in caelo*³³³ *et in terra* [Mt 6, 10], non ut Deus faciat quod vult, sed ut³⁰⁸ nos facere possimus quod Deus vult; nam Deo quis obsistit, quominus quod velit faciat? Sed quia nobis a diabolo obsistitur, quominus per omnia noster animus atque actus Deo obsequatur, oramus et petimus, ut fiat in nobis voluntas Dei; quae ut fiat in nobis, opus est Dei voluntate, id est, ope eius et protectione, quia nemo suis viribus fortis est, sed Dei indulgentia et misericordia tutus est.

559 18. *Ego sum panis vitae qui de caelo descendi. Si qui ederit*⁴⁸⁴ *de meo pane, vivet in aeternum. Panem autem quem ego dedero*⁵¹⁰ *caro mea est pro saeculi vita* [Io 6, 51 52]. Quando ergo dicit in aeternum vivere si qui ederit de eius pane, ut manifestum est eos vivere qui corpus eius attingunt et eucharistiam iure communicationis accipiunt, ita contra timendum est et orandum, ne, dum quis abstentus separatur a Christi corpore, remaneat a salute, comminante ipso et dicente: *Nisi ederitis carnem Filii hominis et biberitis sanguinem eius, non habebitis vitam in vobis* [Io 6, 54]. Et ideo panem nostrum, id est⁵⁰⁴ Christum, dari nobis cotidie petimus, ut, qui in Christo manemus et vivimus, a sanctificatione eius et corpore non recedamus.

Ad Demetrianum, 252.

560 24. Cremabit addictos ardens semper gehenna et vivacibus⁵⁹² flammis vorax poena, nec erit unde habere tormenta vel re-⁵⁹⁴ quiem possint aliquando vel finem. Servabuntur cum corpori-⁵⁹⁶

558. CV 3, 1, 276; ML 4, 528.

559. CV 3, 1, 280; ML 4, 531.

560. CV 3, 1, 368; ML 4, 561.

584 bus suis animae infinitis cruciatibus ad dolorem. . Erit
tunc sine fructu paenitentiae dolor poenae, inanis ploratio et
inefficax deprecatio. In aeternam poenam sero credunt qui
in vitam aeternam credere noluerunt.

584 25. Quando istinc recessum fuerit, nullus iam paenitentiae 561
locus est, nullus satisfactionis effectus. Hic vita aut amittitur
aut tenetur: hic salutem aeternae cultu Dei et fructu fidei pro-
547 videtur. Nec quisquam aut peccatis retardetur aut annis, quo-
522 minus veniat ad consequendam salutem. In isto adhuc mundo
manenti paenitentia nulla sera est. Patet ad indulgentiam Dei
aditus, et quaerentibus atque intellegendis veritatem facilis
accessus est. Tu sub ipso licet exitu et vitae temporalis occasu
pro delictis roges, et Deum, qui unus et verus est, confessione
et fide agnitionis eius implores, venia confitenti datur et cre-
denti indulgentia salutaris de divina pietate conceditur et ad
immortalitatem sub ipsa morte transitur.

De mortalitate, 252/3.

3 6. Si tibi vir gravis et laudabilis aliquid polliceretur, haberes 562
254 pollicenti fidem nec te falli aut decipi ab eo crederes, quem
stare in sermonibus atque in actibus suis scires. Deus tecum
loquitur, et tu mente incredula perfidus fluctuaris? Deus de
hoc mundo recedenti immortalitatem atque aeternitatem pol-
licetur, et dubitas? Hoc est Deum omnino non nosse, hoc
est Christum credendi magistrum peccato incredulitatis of-
fendere, hoc est in ecclesia constitutum fidem in domo fidei
non habere.

De opere et eleemosynis, 253.

415 1. Multa et magna sunt, fratres carissimi, beneficia divina, 563
quibus in salutem nostram Dei Patris et Christi larga et copiosa
clementia et operata sit et semper operetur, quod conservandis
et vivificandis nobis Pater Filium misit ut reparare nos posset,
quodque Filius missus esse et hominis filius vocari voluit ut
nos Dei filios faceret: humiliavit se ut populum qui prius
iacebat erigeret, vulneratus est ut vulnera nostra curaret,
servivit ut ad libertatem servientes extraheret. Mori sustinuit
ut immortalitatem mortalibus exhiberet. . . Cum Dominus ad-
veniens sanasset illa quae Adam portaverat vulnera et venena
serpentis antiqua curasset, legem dedit sano et praecepit ne
ultra iam peccaret, ne quid peccanti gravius eveniret

354 14. Eme tibi albam vestem, ut, qui secundum Adam nudus 564
fueras et horrebas ante deformis, indumento Christi candido

561. CV 3, 1, 370; ML 4, 563.

563. CV 3, 1, 373; ML 4, 601.

562. CV 3, 1, 300; ML 4, 586.

564. CV 3, 1, 384; ML 4, 612.

vestiariis. Et quae matrona locuples et dives es, ungue oculos³⁶⁷ tuos non stibio diaboli sed collyrio Christi, ut pervenire ad videndum Deum possis, dum Deum et moribus et operibus promereris.

De bono patientiae, 256.

- 565 6. Omnis actus eius [Christi] ab ipso statim adventu patientia⁴¹⁹ comite signatur, quod primum de [illa] sublimitate caelesti ad terrena descendens non aspernatur Dei Filius carnem hominis induere et, cum peccator ipse non esset, aliena peccata portare. Immortalitate interim posita fieri se mortalem patitur, ut innocens pro nocentium salute perimatur.
- 566 17. Cum in illa prima transgressione praecepti firmitas²⁸¹ corporis cum immortalitate discesserit et cum morte infirmitas²⁹⁹ venerit, nec possit firmitas recipi nisi cum recepta et immortalitas fuerit, oportet in hac fragilitate atque infirmitate corporea luctari semper et congregari.
- 567 19. Diabolus hominem ad imaginem Dei factum impatienter²²⁹ tulit: inde et perit primus et perdidit. Adam contra caeleste²⁹⁸ praeceptum cibi letalis impatiens in mortem cecidit nec acceptam²⁹⁹ divinitus gratiam patientia custode servavit.

Epistolae¹.

- 568 Ep. 4 [Pomponio, a. 1], 4. Si de iis [virginibus Deo dicatis]⁵⁸⁰ aliqua corrupta fuerit deprehensa, agat paenitentiam plenam,⁵²³ quia, quae hoc crimen admisit, non mariti sed Christi adultera⁵²⁵ est, et ideo aestimato iusto tempore postea exomologesi facta ad ecclesiam redeat. Quodsi obstinate perseverant nec se ab invicem separant, sciant se cum hac sua impudica obstinatione numquam a nobis admitti in ecclesiam posse, ne exemplum ceteris ad ruinas delictis suis facere incipiant.
- 568* 15 (ML ep. 10). *Contra abusum libellorum martyrum et de reconciliatione episcopo reservata, v. K 267 sqq.*
- 569 16 [Presbyteris et diaconis, a. 250], 2. Cum in minoribus peccatis⁵²⁵ agant peccatores paenitentiam iusto tempore, et secundum disciplinae ordinem ad exomologesim veniant, et per manus⁵²⁷ impositionem episcopi et cleri ius communicationis accipiant,⁴³⁹ nunc crudo tempore persecutione adhuc perseverante, nondum restituta ecclesiae ipsius pace, ad communicationem ad-

¹ Post numerum epistolae indicatur cui et quando scripta fuerit. Numerus vero datur iuxta editionem CV; quodsi non idem est apud ML, indicatur in notis.

565. CV 3, 1, 401; ML 4, 626.

566. CV 3, 1, 409; ML 4, 633.

567. CV 3, 1, 410; ML 4, 634.

568. CV 3, 2, 476; ML (ep. 62) 4, 370.

569. CV 3, 2, 518; ML (ep. 9) 4, 251.

- mittuntur, et offertur nomine eorum, et nondum paenitentia
 506 acta, nondum exomologesi facta, nondum manu iis ab episcopo
 et clero imposita, eucharistia illis datur, cum scriptum sit:
Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit
corporis et sanguinis Domini [1 Cor 11, 27].
- 536 18 [Presbyteris et diaconis, a. 250], 1. Quoniam video facul- 570
 tatem veniendi ad vos nondum esse et iam aetatem coepisse,
 quod tempus infirmitatibus assiduus et gravibus infestat, oc-
 550 currendum puto fratribus nostris, ut, qui libellos a martyribus
 acceperunt et praerogativa eorum apud Deum adiuvari possunt,
 529 si incommodo aliquo et infirmitatis periculo occupati fuerint,
 non exspectata praesentia nostra, apud presbyterum quem-
 cumque praesentem vel, si presbyter repertus non fuerit et
 546 urgere exitus coeperit, apud diaconum quoque exomologesim
 527 facere delicti sui possint, ut manu iis in paenitentiam imposita
 veniant ad Dominum cum pace, quam dari martyres litteris
 ad nos factis desideraverunt.
- 94 33 [sine inscriptione, a. 250], 1. Dominus noster, cuius prae- 571
 54 cepta metuere et servare debemus, episcopi honorem et ec-
 clesiae suae rationem disponens in evangelio loquitur et dicit
 Petro: *Ego tibi dico, quia tu es Petrus*, etc. [Mt 16, 18 19].
- 39 Inde per temporum et successionum vices, episcoporum ordi-
 natio et ecclesiae ratio decurrit, ut ecclesia super episcopos
 constituatur et omnis actus ecclesiae per eosdem praepositos
 gubernetur. Cum hoc ita divina lege fundatum sit, miror
 quosdam audaci temeritate sic mihi scribere voluisse, ut ec-
 clesiae nomine litteras facerent, quando ecclesia in episcopo
 et clero et in omnibus stantibus sit constituta.
- 283 39 [Presbyteris et diaconis et plebi universae, a. 251], 3. Lau- 572
 rentius et Egnatius in castris et ipsi quondam saecularibus
 militantes, sed veri et spiritales Dei milites, dum diabolum
 Christi confessione prosternunt, palmas Domini et coronas
 illustri passione meruerunt. Sacrificia pro iis semper, ut
 meministis, offerimus, quoties martyrum passiones et dies anni-
 versaria commemoratione celebramus.
- 40 43 [Plebi universae, a. 251], 5. Deus unus est et Christus 573
 46 unus et una ecclesia et cathedra una super Petrum Domini
 59 voce fundata. Aliud altare constitui et sacerdotium novum
 fieri praeter unum altare et unum sacerdotium non potest.
 Quisque alibi collegerit, spargit.
- 58 48 [Cornelio P., a. 251], 3. Placuit ut per episcopos retenta 574
 59 a nobis rei veritate et ad comprobendam ordinationem tuam

570. CV 3, 2, 523; ML (ep. 12) 4, 259.

571. CV 3, 2, 566; ML (ep. 27) 4, 298.

572. CV 3, 2, 583; ML (ep. 34) 4, 323.

573. CV 3, 2, 594; ML (ep. 40) 4, 336.

574. CV 3, 2, 607; ML (ep. 45) 3, 711.

facta auctoritate maiore, tunc demum scrupulo omni de singulorum pectoribus excusso, per omnes omnino istuc positos litterae fierent; sicuti fiunt, ut te universi collegae nostri et communicationem tuam, id est catholicae ecclesiae unitatem,⁵³ pariter et caritatem probarent firmiter ac tenerent. Quod divinitus evenisse et consilium nostrum providenter processisse gaudemus.

- 575 55 [Antoniano, a. 251/2], 8. Factus est autem Cornelius⁵⁶ episcopus de Dei et Christi eius iudicio, de clericorum paene⁵⁸ omnium testimonio, de plebis quae tunc adfuit suffragio, de sacerdotum antiquorum et bonorum virorum collegio, cum nemo ante se factus esset, cum Fabiani locus, id est, cum locus Petri et gradus cathedrae sacerdotalis vacaret: quo occupato et de Dei voluntate atque omnium nostrum consensione firmato, quisque iam episcopus fieri voluerit, foris fiat necesse est, nec habeat ecclesiasticam ordinationem qui ecclesiae non tenet unitatem.
- 576 55, 17. Placuit, frater carissime, examinatis causis singulo-⁵²⁹rum libellaticos interim admitti, sacrificatis in exitu subveniri, quia exomologesis apud inferos non est nec ad paenitentiam⁵⁸⁴ quis a nobis compelli potest, si fructus paenitentiae subtrahatur. Si proelium prius venerit, corroboratus a nobis invenietur [armatus] ad proelium; si vero ante proelium infirmitas urserit, cum solacio pacis et communicationis abscedit.
- 577 55, 27. Neminem putamus a fructu satisfactionis et spe⁵²² pacis arcendum, cum sciamus iuxta scripturarum divinarum fidem, auctore et hortatore ipso Deo, et ad agendam paenitentiam peccatores redigi et veniam atque indulgentiam paenitentibus non denegari.
- 578 55, 29. Quodsi invenimus a paenitentia agenda neminem⁵²² debere prohiberi et deprecantibus atque exorantibus Domini⁵²⁵ misericordiam, secundum quod ille misericors et pius est, per sacerdotes eius pacem posse concedi, admittendus est plan-⁵⁴⁵gentium gemitus et paenitentiae fructus dolentibus non negandus. Et quia apud inferos confessio non est nec exomo-⁵⁸⁴logesis illic fieri potest, qui ex toto corde paenituerint et rogaverint, in ecclesiam debent interim suscipi et in ipsa Domino reservari.
- 579 58 [Plebi Thibari consistenti, a. 253], 10. O dies ille qualis et⁵⁹⁴ quantus adveniet, fratres dilectissimi, cum coeperit populum⁶⁰¹ suum Dominus recensere et divinae cognitionis examine singulorum merita recognoscere, mittere in gehennam nocentes

575. CV 3, 2, 629; ML (ep. 52) 3, 770.

576. CV 3, 2, 636; ML (ep. 52) 3, 783.

577. CV 3, 2, 646; ML (ep. 52) 3, 793.

578. CV 3, 2, 647; ML (ep. 52) 3, 794.

579. CV 3, 2, 665; ML (ep. 56) 4, 357.

- et persecutores nostros flammae poenalis perpetuo ardore
damnare, nobis vero mercedem fidei et devotionis exsolvere.
- 607 Quae erit gloria et quanta laetitia, admitti ut Deum videas,
611 honorari ut cum Christo Domino Deo tuo salutis ac lucis
aeternae gaudium capias, Abraham et Isaac et Iacob et patri-
archas omnes et apostolos et prophetas et martyres salutare,
cum iustis et Dei amicis in regno caelorum datae immortali-
tatis voluptate gaudere, sumere illic quod nec oculus vidit
nec auris audivit nec in cor hominis ascendit. Maiora enim
nos accipere quam quod hic aut operamur aut patimur apo-
stolus praedicat dicens: *Non sunt condignae passionēs huius
temporis ad superventuram claritatem quae revelabitur in nobis*
[Rom 8, 18]. Cum revelatio illa venerit, cum claritas super
nos Dei fulserit, tam beati erimus et laeti dignatione Domini
honorati, quam rei remanebunt et miseri qui Dei desertores
aut contra Deum rebelles voluntatem fecerunt diaboli, ut eos
necesse sit cum ipso simul inextinguibili igne torqueri.
- 58 59 [Cornelio P., a. 252], 14. Navigare audent [haeretici] et ad 580
63 Petri cathedram atque ad ecclesiam principalem, unde unitas
sacerdotalis exorta est, ab schismaticis et profanis litteras
ferre nec cogitare eos esse Romanos, quorum fides apostolo
praedicante laudata est, ad quos perfidia habere non possit
accessum?
- 515 63 [Caecilio, a. ?], 4. *Tu es sacerdos in aeternum secundum* 581
493 *ordinem Melchisedech* [Ps 109, 4]. Qui ordo utique hic est de
sacrificio illo veniens et inde descendens, quod Melchisedech
sacerdos Dei summi fuit, quod panem et vinum obtulit, quod
Abraham benedixit. Nam qui magis sacerdos Dei summi
quam Dominus noster Iesus Christus, qui sacrificium Deo
Patri obtulit, et obtulit hoc idem quod Melchisedech obtulerat,
id est panem et vinum, suum scilicet corpus et sanguinem?
- 493 63, 9. Invenimus calicem mixtum fuisse quem Dominus 582
obtulit, et vinum fuisse quod sanguinem dixit. Unde apparet
513 sanguinem Christi non offerri, si desit vinum calici, nec sacri-
ficio dominicum legitima sanctificatione celebrari nisi oblatio
et sacrificium nostrum responderit passioni.
- 494 63, 13. Quia nos omnes portabat Christus, qui et peccata 583
nostra portabat, videmus in aqua populum intellegi, in vino
vero ostendi sanguinem Christi. Quando autem in calice vino
aqua miscetur, Christo populus adunatur, et credentium plebs
ei, in quem credidit, copulatur et iungitur.
- 512 63, 14. Si Christus Iesus Dominus et Deus noster ipse est 584
499 summus sacerdos Dei Patris, et sacrificium Patri se ipsum

580. CV 3, 2, 683; ML (ep. 55) 3, 818.

581. CV 3, 2, 703; ML 4, 376.

582. CV 3, 2, 708; ML 4, 380.

583. CV 3, 2, 711; ML 4, 383.

584. CV 3, 2, 713; ML 4, 385.

obtulit, et hoc fieri in sui commemorationem praecepit, utique ille sacerdos vice Christi vere fungitur, qui id quod Christus fecit imitatur et sacrificium verum et plenum tunc offert in ecclesia Deo Patri, si sic incipiat offerre secundum quod ipsum Christum videat obtulisse.

585 64 [Cyprianus et ceteri collegae qui in concilio adfuerunt numero LXVI⁴⁷³ Fido, a. 252], 2. Quantum vero ad causam infantium pertinet⁴⁷⁴ quos dixisti intra secundum vel tertium diem quem nati sint constitutos baptizari non oportere et considerandam esse legem circumcisionis antiquae, ut intra octavum diem eum qui natus est baptizandum et sanctificandum non putares, longe aliud in concilio nostro visum est. In hoc enim quod tu putabas esse faciendum, nemo consensit, sed universi potius iudicavimus nulli hominum nato misericordiam Dei et gratiam denegandam.

586 64, 5. Si etiam gravissimis delictoribus et in Deum multum⁴⁷⁰ ante peccantibus, cum postea crediderint, remissa peccatorum datur et a baptismo atque gratia nemo prohibetur, quanto³⁰² magis prohiberi non debet infans, qui recens natus nihil pec-³⁰³cavit, nisi quod secundum Adam carnaliter natus contagium mortis antiquae prima nativitate contraxit, qui ad remissam peccatorum accipiendam hoc ipso facilius accedit, quod illi remittuntur non propria sed aliena peccata.

587 66 [Florentio, a. 254], 8. Loquitur illic [Io 6, 67—69] Petrus, 50 super quem aedificata fuerat ecclesia, ecclesiae nomine docens et ostendens, quia, etsi contumax ac superba obaudire nolitum multitudo discedat, ecclesia tamen a Christo non recedit, et illi sunt ecclesia plebs sacerdoti adunata et pastori suo grex adhaerens. Unde scire debes episcopum in ecclesia esse et ecclesiam in episcopo, et, si qui cum episcopo non sit, in ecclesia non esse; et frustra sibi blandiri eos, qui pacem cum sacerdotibus Dei non habentes obrepunt et latenter apud quosdam communicare se credunt, quando ecclesia, quae catholica una est, scissa non sit neque divisa, sed sit utique conexa et cohaerentium sibi invicem sacerdotum glutino copulata.

588 67 [Cyprianus, Caecilius, Primus etc. (37 episcopi) Felici et Aelio⁵⁶⁴ et plebi, a. 256], 5. Propter quod diligenter de traditione divina et apostolica observatione servandum est et tenendum, quod apud nos quoque et fere per provincias universas tenetur, ut ad ordinationes rite celebrandas ad eam plebem, cui praepositus ordinatur, episcopi eiusdem provinciae proximi quique convenient, et episcopus deligatur plebe praesente, quae sin-

585. CV 3, 2, 718; ML (ep. 59) 3, 1015.

586. CV 3, 2, 720; ML (ep. 59) 3, 1018.

587. CV 3, 2, 732; ML (ep. 69) 4, 406.

588. CV 3, 2, 739; ML (ep. 68) 3, 1027.

- gulorum vitam plenissime novit et uniuscuiusque actum de eius conversatione perspexit. Quod et apud vos factum videmus in Sabini collegae nostri ordinatione, ut de universae fraternitatis suffragio et de episcoporum, qui in praesentia convenerant quique de eo ad vos litteras fecerant, iudicio episcopatus ei
 561 deferretur et manus ei in locum Basilidis imponeretur.
- 46 69 [Magno, a. 255], 3. Ecclesia una est, quae una et intus 589
 52 esse et foris non potest. Si enim apud Novatianum est, apud Cornelium [Papam] non fuit. Si vero apud Cornelium fuit, qui Fabiano episcopo legitima ordinatione successit et quem praeter sacerdotii honorem martyrio quoque Dominus glorificavit, Novatianus in ecclesia non est nec episcopus computari potest, qui evangelica et apostolica traditione contempta nemini succedens a se ipso ortus est. Habere namque aut tenere ecclesiam nullo modo potest qui ordinatus in ecclesia non est.
- 463 69, 12. Quaesisti etiam, fili carissime, quid mihi de illis 590
 videatur, qui in infirmitate et languore gratiam Dei consequuntur, an habendi sint legitimi Christiani eo quod aqua salutaris non loti sint sed perfusi. Qua in parte nemini verecundia et modestia nostra praeiudicat, quo minus unusquisque quod putat sentiat et quod senserit faciat. Nos, quantum concipit mediocritas nostra, aestimamus in nullo mutilari et debilitari posse beneficia divina nec minus aliquid illic posse contingere, ubi plena et tota fide et dantis et sumentis accipitur quod de divinis muneribus hauritur. . . . In sacramentis salutaribus necessitate cogente et Deo indulgentiam suam largiente totum credentibus conferunt divina compendia; nec quemquam movere debet quod aspergi vel perfundi videntur aegri, cum gratiam dominicam consequuntur.
- 469 70 [Cyprianus, Liberalis etc. (31 episc. Africae proconsularis) Ianuario, 591
 Saturnino etc. (18 episc. Numidia), a. 255], 1. Sententiam nostram non novam promimus, sed iam pridem ab antecessoribus nostris statutam et a nobis observatam vobiscum pari consensione coniungimus, censes scilicet et pro certo tenentes neminem baptizari foris extra ecclesiam posse, cum sit baptisma unum in sancta ecclesia constitutum.
- 476 70, 2. Ungi quoque necesse est eum qui baptizatus est, ut 592
 478 accepto chrismate, id est unctione, esse unctus Dei et habere
 481 in se gratiam Christi possit. Porro autem eucharistia est unde baptizati unguuntur oleum in altari sanctificatum¹. Sanctificare autem non potuit olei creaturam, qui nec altare habuit
 450 nec ecclesiam. Unde nec unctio spiritalis apud haereticos

¹ Sic mss; in aliquibus edd. legitur: oleo . . . sanctificato.

589. CV 3, 2, 752; ML (ep. 76) 3, 1140.

590. CV 3, 2, 760; ML (ep. 76) 3, 1147.

591. CV 3, 2, 767; ML 3, 1037.

592. CV 3, 2, 768; ML 3, 1040.

potest esse, quando constet oleum sanctificari et eucharistiam fieri apud illos omnino non posse.

592a 71 [Quinto, a. 256], 1. Nescio qua etenim praesumptione⁴⁶⁹ ducuntur quidam de collegis nostris, ut putent eos qui apud haereticos tincti sunt, quando ad nos venerint, baptizari non oportere, eo quod dicant unum baptisma esse. . . . Nos autem⁴⁴⁶ dicimus eos qui inde veniunt, non rebaptizari apud nos, sed baptizari. . . . 2. Et dicunt se in hoc veterem consuetudinem sequi, quando apud veteres haereseos et schismatum prima adhuc fuerint initia, ut hi illic essent qui de ecclesia recedebant et hic baptizati prius fuerant, quos tunc ad ecclesiam revertentes et paenitentiam agentes necesse non erat baptizare. . . . 3. Non est autem de consuetudine praescribendum, sed ratione vincendum. . . . 4. Quod quidem et Agrippinus, bonae memoriae vir, cum ceteris coepiscopis, suis, qui illo tempore in provincia Africa et Numidia ecclesiam Domini gubernabant, statuit et librata consilii communis examinatione firmavit. Quorum sententiam religiosam et legitimam, salutarem fidei et ecclesiae catholicae congruentem, nos etiam secuti sumus.

593 73 [Iubaiano, a. 256], 1. Scripsisti mihi, frater carissime,⁴⁶⁹ desiderans significari tibi motum animi nostri, quid nobis videatur de haereticorum baptismo, qui foris positi et extra ecclesiam constituti vindicant sibi rem nec iuris sui nec potestatis. Quod nos nec ratum possumus nec legitimum computare, quando hoc apud eos esse constet illicitum. . . . Et nunc quoque cum in unum convenissemus tam provinciae Africae quam Numidiae episcopi numero septuaginta et unus, hoc idem denuo sententia nostra firmavimus, statuentes unum baptisma esse, quod sit in ecclesia catholica constitutum, ac per hoc non rebaptizari sed baptizari a nobis quicumque ab⁴¹⁶ adultera et profana aqua venientes abluendi sint et sanctificandi salutaris aquae veritate.

594 73, 7. Intellegimus non nisi in ecclesia praepositis et evangelica lege ac dominica ordinatione fundatis licere baptizare⁵⁴⁵ et remissam peccatorum dare, foris autem nec ligari aliquid⁴⁵⁰ posse nec solvi, ubi non sit qui aut ligare possit aut solvere.

595 73, 9. Qui legitimum et ecclesiasticum baptisma consecuti⁴⁷⁶ fuerant, baptizari eos [Samaritanos] ultra non oportebat, sed tantummodo quod deerat, id a Petro et Ioanne factum est, ut oratione pro iis habita et manu imposita invocaretur et infunderetur super eos Spiritus Sanctus [Act 8, 14 sqq]. Quod nunc quoque apud nos geritur, ut, qui in ecclesia baptizantur, praepositis ecclesiae offerantur et per nostram orationem ac

592a. CV 3, 2, 771; ML 4, 409.

594. CV 3, 2, 783; ML 3, 1114.

593. CV 3, 2, 778; ML 3, 1110.

595. CV 3, 2, 784; ML 3, 1115.

- 439 manus impositionem Spiritum Sanctum consequantur et signa-
culo dominico consummentur.
- 450 73, 12. Si baptizari quis apud haereticos potuit, utique et 596
remissam peccatorum consequi potuit; si peccatorum remissam
consecutus est, sanctificatus est; si sanctificatus est, templum
Dei factus est; si templum Dei factus est, quaero cuius Dei?
- 141 Si creatoris, non potuit qui in eum non credidit. Si Christi,
374 nec huius fieri potest templum, qui negat Deum Christum.
- 148 Si Spiritus Sancti, cum tres unum sint, quomodo Spiritus
Sanctus placatus esse ei potest, qui aut Filii aut Patris in-
imicus est?
- 465 73, 18. Ubi post resurrectionem a Domino apostoli ad 597
gentes mittuntur, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti
466 baptizare gentiles iubentur. Quomodo ergo quidam dicunt
foris extra ecclesiam, immo et contra ecclesiam, modo in
nomine Iesu Christi cuiuscumque et quomodocumque gentilem
baptizatum remissionem peccatorum consequi posse, quando
ipse Christus gentes baptizari iubeat in plena et adunata
Trinitate?
- 472 73, 22. Quidam, quasi evacuare possint humana argumen- 598
tatione praedicationis evangelicae veritatem, catechumenos
nobis opponunt, si quis ex his, antequam in ecclesia bapti-
zetur, in confessione nominis apprehensus fuerit et occisus,
an spem salutis et praemium confessionis amittat, eo quod
ex aqua prius non sit renatus. Sciant igitur eiusmodi homines,
suffragatores et fautores haereticorum, catechumenos illos
primo integram fidem et ecclesiae veritatem tenere, et ad
debellandum diabolum de divinis castris cum plena et sincera
Dei Patris et Christi et Spiritus Sancti cognitione procedere,
deinde nec privari baptismi sacramento, utpote qui baptizentur
gloriosissimo et maximo sanguinis baptismo, de quo et Dominus
dicebat habere se aliud baptismum baptizari [Lc 12, 50]. San-
guine autem suo baptizatos et passione sanctificatos consummari
et divinae pollicitationis gratiam consequi declarat in evangelio
idem Dominus, quando ad latronem in ipsa passione credentem
et confitentem loquitur et quod secum futurus sit in paradiso
pollicetur.
- 329 76 [Nemesiano, Felici, etc., in metallo constitutis, a. 257], 4. Quis 599
non pretiosam in conspectu Dei mortem fortiter et constanter
excipiat, placiturus eius oculis, qui nos in congressione nominis
sui desuper spectans, volentes comprobant, adiuvat dimicantes,
366 vincentes coronat, retributione bonitatis ac pietatis paternae
remunerans in nobis quicquid ipse praestitit, et honorans
quod ipse perfecit?

596. CV 3, 2, 786; ML 3, 1117.

597. CV 3, 2, 791; ML 3, 1120.

598. CV 3, 2, 795; ML 3, 1124.

599. CV 3, 2, 831; ML (ep. 77) 4, 418.

**Sententiae episcoporum LXXXVII
in Concilio Carthaginensi, 256.**

600 87. *Cyprianus a Carthagine dixit*: Meam sententiam plenissime exprimit epistula quae ad Iubaianum collegam nostrum scripta est, haereticos secundum evangelicam et apostolicam contestationem adversarios Christi et antichristos appellatos, quando ad ecclesiam venerint, unico ecclesiae baptismo baptizandos esse, ut possint fieri de adversariis amici, de antichristis christiani.

(?) De rebaptismate, 256.

601 10. Cum salus nostra in baptismate spiritus, quod plerumque cum baptismate aquae coniunctum est, sit constituta, siquidem per nos baptismata tradetur, integre et sollemniter et per omnia quae scripta sunt assignetur atque sine ulla ullius rei separatione tradatur; aut si a minore clero per necessitatem traditum fuerit, eventum exspectemus, ut aut suppleatur a nobis aut [a] Domino splendendum reservetur.

601* *S. Stephani I Papae fragm. epist. ad Cyprianum. De baptismo haereticorum, apud Cypr. ep. 74 et 75, v. DB 46 sq.*

FIRMILIANUS, † 269.

Epistula ad Cyprianum, 256.

602 Apud *Cypr.*, Ep. 75, 16. Qualis vero error sit et quanta caecitas eius, qui remissionem peccatorum dicit apud synagogas haereticorum dari posse nec permanet in fundamento unius ecclesiae, quae semel a Christo super petram solidata est, hinc intellegi potest, quod soli Petro Christus dixerit: *Quaecumque ligaveris* etc. [Mt 16, 19]. . . Potestas ergo peccatorum remittendorum apostolis data est, et ecclesiis quas illi a Christo missi constituerunt, et episcopis qui iis ordinatione vicaria successerunt.

602* *Alia fragm. eiusdem epist. De baptismo haereticorum, v. DB 47, not., et K 308 sq.*

NOVATIANUS, † ca 257.

De Trinitate, ante 251.

603 2. Quidquid omnino de illo [Deo] rettuleris, rem aliquam ipsius magis et virtutem quam ipsum explicaveris. Quid enim

600. CV 3, 1, 461; ML 3, 1074. Rursus edidit critice *H. von Soden* in *Nachrichten von der Königl. Gesellsch. der Wissensch. zu Göttingen*, Philol.-histor. Kl., 1909, p. 247 sqq.

601. CV 3, 3, 82; ML 3, 1195.

602. CV 3, 2, 820; ML 3, 1168.

603. Fa (= Fausset) 8; ML 3, 890.

de eo condigne aut dicas aut sentias, qui omnibus et sermonibus et sensibus maior est? Nisi quod uno modo (et hoc ipsum quomodo possumus, quomodo capimus, quomodo intellegere licet?) quid sit Deus mente capiemus, si cogitaverimus id illum esse, quod, quale et quantum sit non possit intellegi, nec in ipsam quidem cogitationem possit venire.

376 10. Neque eum haereticorum agnoscimus Christum, qui in 604
imagine (ut dicitur) fuit et non in veritate; nihil enim verum eorum quae gessit fecerit, si ipse phantasma et non veritas fuit; neque eum qui nihil in se nostri corporis gessit, dum
379 ex Maria nihil accepit, ne non nobis venerit, dum non in nostra substantia visus apparuit. Neque illum, qui aetheream sive sideream, ut alii voluerunt haeretici, induit carnem, nullam in illo nostro intellegamus salutem, si non etiam nostri corporis cognoscamus soliditatem.

383 11. Verum ne ex hoc, quod Dominum nostrum Iesum 605
Christum Dei creatoris Filium in substantia veri corporis exhibitum asserimus, aliis haereticis hoc in loco hominem tantum et solum defendentibus atque ideo hominem illum nudum et solitarium probare cupientibus aut manus dedisse aut loquendi materiam commodasse videamur; non sic de substantia corporis ipsius exprimimus, ut solum et tantum hominem illum esse dicamus, sed ut, divinitate Sermonis in ipsa concretione permixta, etiam Deum illum secundum scripturas esse teneamus.

384 24. Filius Dei descendit, qui, dum filium hominis in se 606
suscepit, consequenter illum Filium Dei fecit, quoniam illum Filius sibi Dei sociavit et iunxit, ut, dum filius hominis adhaeret in nativitate Filio Dei, ipsa permixtione faeneratum et mutuatum teneret quod ex natura propria possidere non posset. Ac sic facta est angeli voce, quod nolunt haeretici, inter Filium Dei hominisque, cum sua tamen sociatione, distinctio, urgendo illos uti Christum, hominis filium hominem, intellegant quoque Dei Filium, et hominem Dei Filium, id est Dei Verbum (sicut scriptum est), Deum accipiant; atque ideo Christum Iesum Dominum (ut ita dixerim) ex utroque contextum atque concretum et in eadem utriusque substantiae concordia mutui ad invicem foederis confibulatione sociatum, hominem et Deum, scripturae hoc ipsum dicentis veritate, cognoscant.

447 29. Hic est [Spiritus Sanctus] qui operatur ex aquis secundam 607
356
357 nativitatem, semen quoddam divini generis, et consecrator
360 caelestis nativitatis, pignus promissae hereditatis [Eph 1, 14] et quasi chirographum quoddam aeternae salutis; qui nos Dei faciat templum [1 Cor 3, 17] et nos eius efficiat domum; qui

604. Fa 33; ML 3, 902.

606. Fa 90; ML 3, 934.

605. Fa 35; ML 3, 903.

607. Fa 109; ML 3, 944.

interpellat divinas aures pro nobis gemitibus ineloquacibus [Rom 8, 26], advocacionis implens officia et defensionis exhibens munera; inhabitator corporibus nostris datus et sanctitatis effector.

- 608 31. Est ergo Deus Pater omnium institutor et creator, solus¹⁸⁸
 originem nesciens, invisibilis, immensus, immortalis, aeternus,¹⁵¹
 unus Deus; cuius neque magnitudini neque maiestati neque¹⁰⁰
 virtuti quidquam non dixerim praeferrī, sed nec comparari¹⁰²
 potest. Ex quo, quando ipse voluit, Sermo Filius natus est. . . .¹⁵³
 Hic ergo, cum sit genitus a Patre, semper est in Patre.¹⁵⁴
 Semper autem sic dico, ut non innatum sed natum probem.¹⁵⁷
 Sed qui ante omne tempus est, semper in Patre fuisse dicendus
 est; nec enim tempus illi assignari potest, qui ante tempus
 est. Semper enim in Patre, ne Pater non semper sit Pater.
 Quia et Pater illum etiam praecedit, quod necesse est prior¹⁶⁰
 sit, qua Pater sit; quoniam antecedit necesse est eum qui
 habet originem, ille qui originem nescit. . . . Hic ergo, quando
 Pater voluit, processit ex Patre; et qui in Patre fuit, quia ex
 Patre fuit, cum Patre postmodum fuit, quia ex Patre processit,
 substantia scilicet illa divina cuius nomen est Verbum, per
 quod facta sunt omnia et sine quo factum est nihil. Omnia¹⁸¹
 enim post ipsum sunt, quia per ipsum sunt, et merito ipse
 est ante omnia, sed post Patrem, quando per illum facta sunt
 omnia. Qui processit ex eo, ex cuius voluntate facta sunt
 omnia, Deus utique procedens ex Deo, secundam personam
 efficiens post Patrem, qua Filius, sed non eripiens illud Patri,
 quod unus est Deus. Si enim natus non fuisset, innatus
 comparatus cum eo qui esset innatus, aequatione in utroque
 ostensa, duos faceret innatos et ideo duos faceret deos. Si
 non genitus esset, collatus cum eo qui genitus non esset, et
 aequales inventi, duos deos merito reddidissent non geniti;
 atque ideo duos Christus reddidisset deos.

608* *S. Dionysii Romani fragm. ex epist. contra Sabellianos, ca 260. De Trinitate et Incarnatione, apud Athan., De decr. nic. syn. 26, cf. DB 48 sqq.*

S. DIONYSIUS ALEXANDRINUS, fin. saec. II—264/5.

Fragmenta.

- 609 *Elenchus et Apologia*, lib. 1. Fragm. apud *Athan.*, De sent.¹⁵⁷
 Dion. 15. Οὐ γὰρ ἦν ὅτε ὁ Θεὸς οὐκ ἦν Πατήρ. . . . Ἀπαύ-
 γασμα δὲ ὧν [ὁ Υἱός] φωτὸς αἰδίου, πάντως καὶ αὐτὸς αἰδίδος
- 609 Numquam fuit quando Deus non erat Pater. . . . Cum [Filius]¹⁵⁷
 sit splendor lucis aeternae, et ipse omnino aeternus est. Luce

608. Fa 115; ML 3, 949.

609. MG 25, 501; ML 5, 118; Fe (= Feltoe) 186.

ἐστιν· ὄντος γὰρ αἰὲ τοῦ φωτός, δῆλον ὡς ἔστιν αἰὲ τὸ ἀπαύ-
γασμα· τούτῳ γὰρ καὶ ὅτι φῶς ἐστὶ τῷ καταυγάζειν νοεῖται,
καὶ φῶς οὐ δύναται μὴ φωτίζον εἶναι. . . . Ὀντος οὖν αἰωνίου
τοῦ Πατρὸς, αἰώνιος ὁ Υἱὸς ἐστὶ, φῶς ἐκ φωτὸς ὧν· ὄντος
γὰρ γονέως, ἔστι καὶ τέκνον· εἰ δὲ μὴ τέκνον εἴη, πῶς καὶ
τίνος εἶναι δύναται γονεύς; Ἄλλ' εἰσὶν ἄμφω, καὶ εἰσὶν αἰεὶ.

163 *Id.* *Fragm. apud Athan., De sent. Dion. 23.* Ἀπόρροια 610
γὰρ νοῦ λόγος· καὶ ὡς ἐπ' ἀνθρώπων εἰπεῖν, ἀπὸ καρδίας
διὰ στόματος ἐξοχετεύεται, ἕτερος γενόμενος τοῦ ἐν καρδίᾳ
λόγου, ὁ διὰ γλώσσης νοῦς προπηδῶν. Ὁ μὲν γὰρ ἔμεινε
προπέμψας, καὶ ἔστιν οἶος ἦν· ὁ δὲ ἐξέπτη προπεμφθεὶς καὶ
φέρεται πανταχοῦ· καὶ οὕτως ἐστὶν ἐκάτερος ἐν ἐκατέρῳ, ἕτερος
ὧν θατέρου. καὶ ἔν εἰσιν, ὄντες δύο. Οὕτω γὰρ καὶ ὁ Πατὴρ
καὶ ὁ Υἱὸς ἔν, καὶ ἐν ἀλλήλοις ἐλέχθησαν εἶναι.

*Fragm. ex epist. ad Philmonem Romanum. De baptismo haereticorum, 610**
apud Eus., H. E. 7, 7, v. K 313 sqq.

S. GREGORIUS THAUMATURGUS, ca 213—270/5.

Expositio fidei, 260/70.

141 Εἰς Θεός, Πατὴρ Λόγου ζῶντος, σοφίας ὑφειστώσης, καὶ 611
162 δυνάμεως, καὶ χαρακτῆρος αἰδίου. Τέλεια τελείου γεννήτωρ,
157 Πατὴρ Υἱοῦ μονογενοῦς. Εἰς Κύριος, μόνος ἐκ μόνου, Θεὸς
ἐκ Θεοῦ, χαρακτὴρ καὶ εἰκὼν τῆς θεότητος, Λόγος ἐνεργός,
σοφία τῆς τῶν ὄλων συστάσεως περιεκτική, καὶ δύναμις τῆς

enim semper existente, manifestum est et splendorem semper
existere; eo enim ipso lucem esse intellegitur quod splendeat; ac
fieri nequit ut lux non luceat. . . . Cum igitur aeternus sit Pater,
aeternus est et Filius, lumen de lumine. Nam si genitor est, est
et filius; quodsi filius non est, qua ratione et cuius potest esse
genitor? Atqui ambo sunt, et semper sunt.

163 Verbum quippe est mentis emanatio et (ut humano more lo- 610
quamur) ex corde per os emittitur. Mens vero, quae per linguam
prosilit, diversa est a verbo quod in corde existit; istud enim,
postquam illud praemisit, remanet et est quale antea erat; illud
vero praemissum evolat et circumquaque fertur, et sic est utrum-
que in altero, tametsi diversum est ab altero, et unum sunt, licet
duo sint. Sic namque Pater et Filius unum sunt, et in se invicem
illos esse comprobatur est.

141 Unus Deus, Pater Verbi viventis, sapientiae subsistentis et 611
162 virtutis et figurae aeternae; perfectus perfecti genitor, Pater Filii
157 unigeniti. Unus Dominus, solus ex solo, Deus ex Deo, figura et
imago deitatis, Verbum activum, sapientia omnium substantiam
comprehendens, et virtus totius creaturae effectrix. Filius verus

610. MG 25, 513; ML 5, 122; Fe 191.

611. MG 10, 984; H (= Hahn) 253.

δλης κτίσεως ποιητική. Υἱὸς ἀληθινὸς ἀληθινοῦ Πατρός, ἀόρατος ἀοράτου, καὶ ἀφθαρτος ἀφάρτου, καὶ ἀθάνατος ἀθανάτου, καὶ αἰδῖος αἰδίου. Καὶ ἐν Πνεύμα Ἁγίον, ἐκ Θεοῦ τὴν ὑπαρξιν ¹⁷⁰ ἔχον, καὶ διὰ Υἱοῦ πεφηνὸς δηλαδὴ τοῖς ἀνθρώποις· εἰκὼν ¹⁶⁹ τοῦ Υἱοῦ, τελείου τελεία, ζωὴ ζώντων αἰτία, πηγὴ ἁγία, ἁγιότης ¹⁷⁵ ἁγιασμοῦ χορηγός· ἐν ᾧ φανεροῦται Θεὸς ὁ Πατήρ, ὁ ἐπὶ ¹⁸² πάντων καὶ ἐν πάσι, καὶ Θεὸς ὁ Υἱός, ὁ διὰ πάντων. Τριάς τελεία, δόξη καὶ αἰδιότητι καὶ βασιλείᾳ μὴ μεριζομένη, μηδὲ ἀπαλλοτριουμένη. Οὔτε οὖν κτιστόν τι, ἢ δοῦλον ἐν τῇ Τριάδι, ¹⁴⁸ οὔτε ἐπέισακτον, ὡς πρότερον μὲν οὐχ ὑπάρχον, ὕστερον δὲ ἐπεισελθόν. Οὔτε οὖν ἐνέλιπέ ποτε Υἱὸς Πατρί, οὔτε Υἱῷ τὸ Πνεῦμα· ἀλλ' ἄτρεπτος καὶ ἀναλλοίωτος ἡ αὐτὴ Τριάς αἰεί.

611* *S. Petri Alexandrini epist. canon., 9. De romano martyrio SS. Petri et Pauli, v. K 347.*

S. METHODIUS, † ca 311.

Convivium decem virginum.

612 Or. 3, c. 6. Δεδημιούργητο [ὁ Ἀδάμ] αὐτὸς ἕξω φθορᾶς, ²³¹ ἵνα τὸν βασιλέα γεραίρῃ πάντων καὶ ποιητὴν, ἀντίφθογγα μελ-
ψδῶν ταῖς τῶν ἀγγέλων ἑξ οὐρανοῦ φερομέναις βοαῖς. Ἄλλ' ἐπεὶ συνέβη παρεληλυθότα τὴν ἐντολήν, ὀλέθριον πτώμα καὶ ²⁹⁹ δεινὸν πεσεῖν εἰς θάνατον ἀναστοιχειωθέντα· διὰ τοῦτό φησιν ὁ Κύριος, ἑαυτὸν εἰς τὸν βίον ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐληλυθέναι, καταλελοιπότα τὰς τάξεις καὶ τὰ στρατόπεδα τῶν ἀγγέλων. . .
Ἔλειπε γὰρ ἄνθρωπον εἰς τὴν βίβλον ἐγκαταλεχθῆναι ταύτην

veri Dei, invisibilis ex invisibili, incorruptibilis ex incorruptibili, immortalis ex immortali, aeternus ex aeterno. Et unus Spiritus ¹⁷⁰ Sanctus, ex Deo substantiam habens, et qui per Filium apparuit hominibus; imago Filii, perfecti perfecta, vita viventium causa, ¹⁶⁹ fons sanctus, sanctitas sanctificationem inducens; in quo Deus ¹⁷⁵ Pater manifestatur, qui est super omnia et in omnibus, et Deus ¹⁸² Filius, qui est per omnia. Trinitas perfecta, gloria et aeternitate et regno non divisa, neque abalienata. Neque creatum quid aut ¹⁴⁸ serviens in Trinitate neque superinductum, quasi antea non fuisset et postea supervenisset. Neque ita defuit umquam Filius Patri, neque Filio Spiritus; sed invertibilis et immutabilis eadem Trinitas semper.

612 3, 6. Creatus est [Adam] ipse expers corruptionis, ut laudaret ²³¹ regem et creatorem omnium, altero velut choro respondens angelorum de caelo clamoribus. Sed cum contigisset eum, violato Dei ²⁹⁹ mandato, exitiali et terribili casu cadere in mortem et dissolutionem, propterea dicit Dominus se in mundum e caelis venisse, relictis angelorum ordinibus et cohortibus. . . Restabat ut homo in illum librum et numerum adscriberetur, cum illum Dominus

- ἔτι καὶ τὸν ἀριθμόν, βαστάσαντος αὐτὸν τοῦ Κυρίου καὶ ἀμφι-
 εσαμένου· ἵνα μὴ καὶ πάλιν, ὡς ἔφην, ταῖς τρικυμίαις καὶ
 415 ταῖς ἀπάταις περικλυσθεὶς καταποντωθῇ. Ταύτη γὰρ τὸν ἄν-
 θρωπον ἀνείληφεν ὁ Λόγος, ὅπως δὴ δι' αὐτοῦ καταλύσῃ τὴν
 409 ἐπ' ὀλέθρῳ γεγонуῖαν καταδίκην, ἡττήσας τὸν ὄφιν. Ἑρμοζε
 γὰρ μὴ δι' ἐτέρου νικηθῆναι τὸν πονηρόν, ἀλλὰ δι' ἐκείνου ὃν
 δὴ καὶ ἐκόμπαζεν ἀπατήσας αὐτὸν τετυραννηκένοι· ὅτι μὴ ἄλ-
 λως τὴν ἁμαρτίαν λυθῆναι καὶ τὴν κατάκρισιν δυνατὸν ἦν, εἰ
 μὴ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος ἄνθρωπος, δι' ὃν εἶρητο τὸ «Γῆ εἶ,
 καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ» [Gn 3, 19], ἀναπλασθεὶς ἀνέλυσε τὴν
 ἀπόφασιν, τὴν δι' αὐτὸν εἰς πάντας ἐξενηγεμένην· ὅπως,
 καθὼς ἐν τῷ Ἀδὰμ πρότερον πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτω
 δὴ πάλιν καὶ ἐν τῷ ἀνειληφότι Χριστῷ τὸν Ἀδὰμ πάντες ζωο-
 ποιηθῶσι.
- 475 8, 8. Ἐγὼ γὰρ τὸν ἄρσενα ταύτῃ γεννᾶν εἰρήσθαι νομίζω 613
 358 τὴν ἐκκλησίαν· ἐπειδὴ τοὺς χαρακτήρας καὶ τὴν ἐκτύπωσιν καὶ
 τὴν ἀρρενωπίαν τοῦ Χριστοῦ προσλαμβάνουσιν οἱ φωτιζόμενοι,
 τῆς καθ' ὁμοίωσιν μορφῆς ἐν αὐτοῖς ἐκτυπούμενης τοῦ Λόγου,
 καὶ ἐν αὐτοῖς γεννωμένης κατὰ τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν καὶ πίστιν·
 ὥστε ἐν ἐκάστῳ γεννᾶσθαι τὸν Χριστὸν νοητῶς. Καὶ διὰ
 τοῦτο ἡ ἐκκλησία σπαργᾶ καὶ ὠδίνει, μέχρι περ ἂν ὁ Χριστὸς
 ἐν ἡμῖν μορφωθῇ γεννηθεῖς [cf. Gal 4, 19], ὅπως ἕκαστος τῶν
 ἁγίων, τῷ μετέχειν Χριστοῦ, Χριστὸς γεννηθῇ. Καθ' ὃν λόγον
 καὶ ἐν τινι γραφῇ φέρεται· «Μὴ ἄψησθε τῶν χριστῶν μου,
 καὶ ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεύσθε» [Ps 104, 15].

suscepisset et induisset, ne rursus, ut dicebam, fraudum fluctibus
 415 circumvolutus demergeretur. Ideo enim hominem suscepit Verbum,
 ut per se ipsum, devicto serpente, capitis damnationem solveret.
 409 Congruebat enim non ab alio vinci malum spiritum nisi ab illo
 quem gloriabatur fraude suae subiecisse tyrannidi; nam neque
 aliter solvi poterat peccatum et damnatio, nisi rursus idem ille
 homo, propter quem dictum erat illud: *Terra es et in terram*
reverteris, renovatus abrogasset sententiam quae propter illum in
 omnes ceciderat, ut, sicut prius in Adam omnes moriuntur, sic
 rursus in Christo, qui Adam assumpsit, omnes vivificentur.

- 475 8, 8. Ego enim hac de causa dictum existimo gigni marem 613
 358 ab ecclesia, quod nempe ii qui illuminantur Christi lineamenta
 effigiemque ac virilem vere animum aspectumque assumunt, Verbi
 forma, quae secundum similitudinem est, iis impressa, et per certam
 scientiam fidemque in iis progenita, ita ut in unoquoque spiritualiter
 nascatur Christus. Ac propterea ecclesia velut fervet turgetque
 ac parturit, donec formetur in nobis genitus Christus; quo nimirum
 quisque sanctorum, qua ratione Christi particeps est, Christus
 nascatur. Iuxta quem sensum in quadam scriptura dicitur: *Nolite*
tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari. Tam-

Οἷονεὶ χριστῶν γεγονότων τῶν κατὰ μετουσίαν τοῦ Πνεύματος εἰς Χριστὸν βεβαπτισμένων· συμβαλλούσης ἐνταῦθα τὴν ἐν τῷ Λόγῳ τράνωσιν αὐτῶν καὶ μεταμόρφωσιν τῆς ἐκκλησίας.

De libero arbitrio.

614 C. 2, n. 8. Τὸν δημιουργὸν ἐπαινεῖν ἡρχόμην, τὴν τε γῆν⁸⁷ πεπηγυῖαν ὁρῶν, καὶ ζώων διαφοράς, καὶ ποικίλα φυτῶν τὰ¹⁸⁸ ἐξανθήματα. 9. Οὐχ ἴστατο δέ μοι ἐπὶ τούτοις καὶ μόνοις ὁ νοῦς, ἀλλὰ τὸ λοιπόν, ὅθεν ταῦτα τὴν σύστασιν ἔχει, ζητεῖν ἡρχόμην, πότερον ἐκ τίνος συνόντος αἰὲ τῷ Θεῷ, ἢ ἐξ αὐτοῦ καὶ μόνοι, συνυπάρχοντος αὐτῷ οὐδενός. Τὸ γὰρ ἐξ οὐκ¹⁹⁶ ὄντων [τι] γεγενέσθαι οὐδὲ σκοπεῖν μοι καλῶς ἐδόκει, [μὴ] τέλεον ἀπιθάνου [τοῖς πολλοῖς] ὑπάρχοντος τοῦ λόγου. Τὰ γὰρ γινόμενα ἐξ ὄντων πέφυκε τὴν σύστασιν ἔχειν. Καὶ ὁμοίως ἀληθῶς ἐδόκει μηδὲν λέγειν αἰὲ συνεῖναι τῷ Θεῷ ἕτερόν τι παρ' αὐτόν, ἀλλ' ἐξ <μόνου> αὐτοῦ τὰ ὄντα γεγενέσθαι· καὶ γὰρ πῶς ἔπειθέ με τὸ εὐτακτον τῶν στοιχείων καὶ ἡ περὶ αὐτὰ τῆς φύσεως εὐκοσμία.

615 7, 8 (Fragm. apud *Photium*, Biblioth. 236). Ὁ μὲν γὰρ¹⁸⁹ ἄνθρωπος καὶ χωρὶς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔσται, ἢ δ' οὐκ ἔσται, ἐὰν μὴ πρότερον ἄνθρωπος ᾗ. Ὅθεν τὰς τέχνας ἐξ οὐκ ὄντων εἰς ἀνθρώπους πεφυκέναι γίνεσθαι, λέγειν ἀναγκαῖον. 9. Εἰ τοίνυν τοῦτο οὕτως ἔχον ἐπ' ἀνθρώπων ἐδείξαμεν, πῶς οὐχὶ προσήκε τὸν Θεὸν μὴ μόνον ποιότητος, ἐξ οὐκ ὄντων φάναι

quam christi evaserint, per commercium Spiritus, qui in Christum baptizati sunt, suas hic ecclesia conferente partes ad eorum in Verbo effigiem et transformationem.

614 2, 8. Coepi laudare opificem, qui terram fixam animaliumque⁸⁷ differentias ac varios plantarum flores aspicerem. 9. Non autem¹⁸⁸ in istis et solis constitit animus, sed de cetero quaerere coepi, unde haec constituta essent; num ex aliquo quod semper coexistat Deo, vel ex ipso soloque Deo, nulla ei re coexistente, consisterent. Nam aliquid ex nihilo factum fuisse, ratione non omnino impro-¹⁹⁶babili plurimis suppetente, non considerandum duxi. Habent enim quae fiunt ex aliquo fieri et constitui; similiter etiam vere dicendum videbatur nihil Deo praeter ipsum coexistere, esseque res ipso solo creante; id enim suaserat compositus elementorum ordo naturaeque in iis concinnitas.

615 7, 8. Homo quidem etiam sine tectonica erit; at illa nisi prius¹⁸⁹ existente homine nulla erit. Quare dicendum necessario, habere artes natura ut ex nihilo fiant in hominibus. 9. Ergo si ita habere ostendimus in hominibus, quomodo non aequum erit dicere posse a Deo non solum qualitates, sed et substantias, fieri ex nihilo?

614. Bw (= Bonwetsch) 1, 7; MG 18, 244.

615. Bw 1, 21; MG 18, 256.

δύνασθαι ποιεῖν, ἀλλὰ καὶ οὐσίας; Τῷ γὰρ δυνατόν φανῆναι γίνεσθαι τι ἐξ οὐκ ὄντων τὸ καὶ τὰς οὐσίας οὕτως ἔχειν δείκνυται.

De resurrectione.

598 51 (al. 12), 1. Διὸ ἐπίστησον ὥς καὶ ὁ Κύριος τὰ αὐτὰ 616
ταῦτα διδάσκειν θέλων, μὴ πιστευόντων Σαδδουκαίων εἰς τὴν
ἀνάστασιν τῆς σαρκός. Δόγμα γὰρ τοῦτο Σαδδουκαίων. Ὅθεν
συσκευασάμενοι τὴν κατὰ τὴν γυναῖκα καὶ τοὺς ἐπτά ἀδελφοὺς
παραβολήν, ἵνα τὸν περὶ ἀναστάσεως τῆς σαρκός λόγον ἀπο-
ρήσωσι, προσῆλθον αὐτῷ, ἀμέλει αὐτὸς ὁ εὐαγγελιστῆς ἐπεση-
μήνατο «προσῆλθον δὲ αὐτῷ» εἰπὼν «καὶ Σαδδουκαῖοι, λέγον-
τες μὴ εἶναι ἀνάστασιν» [Mt 22, 23]. 2. Ὁ οὖν Χριστός, εἰ μὴ
ἦν ἀνάστασις σαρκός, ἀλλὰ μόνον ἐσώζετο [ἡ] ψυχὴ, συνέθετο
ἂν αὐτοῖς, ὥς καλῶς καὶ ὀρθῶς φρονοῦσι. Νυνὶ δὲ ἀπο-
κρούεται λέγων· «Ἐν τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκ-
γαμίσκονται, ἀλλ' ὥς ἄγγελοι ἐν οὐρανῷ εἰσιν» [ib. 30]· οὐ
τῷ σάρκα μὴ ἔχειν, ἀλλὰ τῷ μὴ γαμεῖν καὶ γαμεῖσθαι, ἀλλ' εἶναι
λοιπὸν ἐν ἀφθαρσίᾳ.

ARNOBIUS, † ca 327.

Adversus nationes, ca 305.

374 L. 1, c. 42. Natum hominem colitis. Etiamsi esset id 617
verum . . ., tamen pro multis et tam liberalibus donis, quae
ab eo profecta in nobis sunt, Deus dici appellarique deberet.
Cum vero Deus sit re certa et sine ullius seriae dubitationis
ambiguo, infitiaturos arbitramini nos esse, quam maxime illum
ab nobis coli et praesidem nostri corporis nuncupari? Ergone,

Dum enim possibile videtur ut aliquod ex nihilo fiat, posse etiam
substantias ex nihilo fieri ostenditur.

598 51 (al. 12), 1. Ac vide, quaeso, quemadmodum Dominus eadem 616
illa tradere Sadducaeis, qui resurrectionem negabant, voluerit. Est
enim hoc Sadducaeorum dogma. Unde composita illa parabola
de muliere septemque fratribus, ut de resurrectione carnis sermonem
haberent, accesserunt ad eum; unde evangelista ait: *Accesserunt
ad eum et Sadducaei, dicentes resurrectionem non esse.* Proinde
Christus, si nulla carnis esset resurrectio, sed anima sola salutem
consequeretur, illis utique ut recte ac praeclare sentientibus, suam
auctoritatem adiungeret. Renuens vero ait: *In resurrectione neque
ducunt uxores, neque nubunt, sed ut angeli in caelo sunt;* non
quod carnem non habeant, sed quod mutuas nuptias nullas con-
trahant, sed deinceps sint corruptionis expertes.

616. Bw 1, 160; MG 18, 281.

617. CV 4 (ed. A. Reifferscheid, 1875) 28; ML 5, 771.

- inquiet aliquis furens iratus et percitus, Deus ille est Christus? Deus, respondebimus, et interiorum potentiarum Deus.
- 618 1, 43. Potestis aliquem nobis designare, monstrare ex omnibus illis magis, qui umquam fuere per saecula, consimile aliquid Christo millesima ex parte qui fecerit?
- 619 1, 54. Non creditis gesta haec [miracula Christi]. Sed qui ea conspicati sunt fieri et sub oculis suis viderunt agi, testes optimi certissimique auctores et crediderunt haec ipsi et credenda posteris nobis haud exilibus cum approbationibus tradiderunt. Quinam isti sint, fortasse quaeritis? Gentes, populi, nationes et incredulum illud genus humanum; quod, nisi aperta res esset et luce ipsa, quemadmodum dicitur, clarior, numquam rebus huiusmodi credulitatis suae commodaret assensum. At numquid dicemus illius temporis homines usque adeo fuisse vanos, mendaces, stolidos, brutos, ut, quae numquam viderant, vidisse se fingerent, et quae facta omnino non erant, falsis proderent testimoniis aut puerili assertionem firmarent, cumque possent vobiscum et unanimiter vivere et inoffensas ducere coniunctiones, gratuita susciperent odia et execrabili haberentur in nomine?
- 620 1, 58. Sed ab indoctis hominibus et rudibus scripta sunt [evangelia], et idcirco non sunt facili auditione credenda. Vide ne magis haec fortior causa sit, cur illa sint nullis coinquinata mendaciis, mente simplici prodita, et ignara lenociniis ampliare. Trivialis et sordidus sermo est. Numquam enim veritas sectata est fucum, nec, quod exploratum et certum est, circumduci se patitur orationis per ambitum longiorem.
- 621 2, 5. Nonne vel haec saltem fidem vobis faciunt argumenta credendi, quod iam per omnes terras in tam brevi temporis spatio immensi nominis huius sacramenta diffusa sunt; quod nulla iam natio est tam barbari moris et mansuetudinem nesciens, quae non eius amore versa molliverit asperitatem suam et in placidos sensus assumpta tranquillitate migraverit; quod tam magnis ingeniis praediti oratores, grammatici, rhetores, consulti iuris ac medici, philosophiae etiam secreta rimantes magisteria haec expetunt, spretis quibus paulo ante fidebant?
- 622 2, 64. Sed si generis Christus humani, inquit, conservator advenit, cur omnino non omnes aequali munificentia liberat? Non aequaliter liberat qui aequaliter omnes vocat? aut ab indulgentia principali quemquam repellit aut despuat, qui sublimibus, infimis, servis, feminis, pueris uniformiter potestatem veniendi ad se facit? Patet igitur omnibus fons vitae

618. CV 4, 28; ML 5, 773.

620. CV 4, 39; ML 5, 796.

622. CV 4, 99; ML 5, 910.

619. CV 4, 36; ML 5, 792.

621. CV 4, 50; ML 5, 816.

neque ab iure potandi quisquam prohibetur aut pellitur. Si tibi fastidium tantum est, ut oblatis respuas beneficium muneris, quinimmo si tantum sapientia praevalens, ut ea quae offeruntur a Christo ludum atque ineptias nomines, quid invitans expectatur, cuius solae sunt hae partes, ut sub tui iuris arbitrio fructum suae benignitatis exponat?

- 112 3, 19. Quidquid de Deo dixeris, quidquid tacitae mentis 623
cogitatione conceperis, in humanum transilit et corrumpitur
sensus, nec habet propriae significationis notam quod nostris
109 dicitur verbis atque ad negotia humana compositis. Unus est
hominis intellectus de Dei natura certissimus, si scias et sentias
nihil de illo posse mortali oratione depromi.

LACTANTIUS.

Divinae institutiones, 305/10.

- 87 L. 1, c. 2, n. 5. Nemo est tam rudis, tam feris moribus, 624
quin oculos suos in caelum tollens, tametsi nesciat cuius dei
providentia regatur hoc omne quod cernitur, aliquam tamen
esse intellegat ex ipsa rerum magnitudine, motu, dispositione,
constantia, utilitate, pulchritudine, temperatione, nec posse
fieri, quin id quod mirabili ratione constat consilio maiore
aliquo sit instructum.
- 103 1, 3, 7. Dii si plures sint, minus valebunt, aliis tantumdem 625
in se habentibus. Virtutis autem perfecta natura in eo potest
esse, in quo totum est, quam in eo, in quo pars exigua de
toto est. Deus vero, si perfectus est, ut esse debet, non potest
esse nisi unus, ut in eo sint omnia. 8. Deorum igitur virtutes
ac potestates infirmiores sint necesse est, quia tantum singulis
deerit, quantum in ceteris fuerit: ita, quanto plures, tanto
minores erunt.
- 8 1, 4, 1. Prophetiae, qui fuerunt admodum multi, unum Deum 626
praedicant, unum loquuntur, quippe qui unius Dei spiritu pleni
quae futura essent pari et consona voce praedixerint. 2. At
enim veritatis expertes non putant his esse credendum; illas
enim non divinas, sed humanas fuisse voces aiunt, videlicet
quia de uno Deo praeconium faciunt, aut insani aut fallaces
fuerunt. 3. Atquin impleta esse implerique cotidie illorum
vaticinia videmus et in unam sententiam congruens divinatio
docet non fuisse furiosos. Quis enim mentis emotae non modo
futura praecinere, sed etiam cohaerentia loqui possit? . . .
5. Praeterea voluntas fingendi ac mentiendi eorum est, qui

623. CV 4, 124; ML 5, 962.

624. CV 19 (ed. S. Brandt, 1890) 7; MG 6, 121.

625. CV 19, 8; ML 6, 123.

626. CV 19, 11; ML 6, 127.

opes appetunt, qui lucra desiderant; quae res procul ab illis sanctis viris abfuit. 6. Ita enim delegato sibi officio functi sunt, ut derelictis omnibus ad tutelam vitae necessariis non modo in futurum, sed ne in diem quidem laborarent contenti extemporali cibo quem Deus subministrasset. Et hi non modo quaestum nullum habuerunt, sed etiam cruciatus atque mortem.

627 2, 7 (8), 1. Oportet in ea re [religiosa], maxime in qua vitae²⁵⁵ ratio versatur, sibi quemque confidere suoque iudicio ac propriis²⁶⁰ sensibus niti ad investigandam et perpendendam veritatem, quam credentem alienis erroribus decipi tamquam ipsum rationis expertem. 2. Dedit omnibus Deus pro virili portione sapientiam, ut et inaudita investigare possent et audita perpendere. Nec, quia nos illi temporibus antecesserunt, sapientia quoque antecesserunt, quae, si omnibus aequaliter datur, occurrere ab antecedentibus non potest. 3. Illibabilis est tamquam lux et claritas solis, quia, ut sol oculorum, sic sapientia lumen est cordis humani. 4. Quare cum sapere, id est veritatem quaerere, omnibus sit innatum, sapientiam sibi adimunt qui sine ullo iudicio inventa maiorum probant et ab aliis pecudum more ducuntur.

628 2, 8 (9), 8. Nemo quaerat, ex quibus ista materiis tam magna, 189 tam mirifica opera Deus fecerit; omnia enim fecit ex nihilo... 26. Faber sine ligno nihil aedificabit, quia lignum ipsum facere non potest; non posse autem imbecillitatis humanae est. 27. Deus vero facit sibi ipse materiam, quia potest; posse 104 enim Dei est; nam, si non potest, Deus non est. 28. Homo facit ex eo quod est, quia per mortalitatem imbecillus est, per imbecillitatem definitae ac modicae potestatis; Deus autem facit ex eo quod non est, quia per aeternitatem fortis est, per 102 fortitudinem potestatis immensae, quae fine ac modo careat sicut vita factoris.

629 3, 27, 1. Ad verum frequenter accedunt [philosophi], sed 4 nihil ponderis habent [eorum] praecepta, quia sunt humana, et 255 auctoritate maiore, id est divina, carent. 2. Nemo igitur credit, quia tam se hominem putat esse qui audit, quam est ille qui praecipit.

630 3, 30, 9. Dissolutis religionibus universis et omnibus quae- 260 cumque in earum defensionem dici vel solebant vel poterant refutatis, deinde convictis philosophiae disciplinis, ad veram nobis religionem sapientiamque veniendum est, quoniam est, ut docebo, utrumque coniunctum, ut eam vel argumentis vel exemplis vel idoneis testibus asseramus, et stultitiam, quam

627. CV 19, 124; ML 6, 287.

629. CV 19, 261; ML 6, 433.

628. CV 19, 132; ML 6, 297.

630. CV 19, 272; ML 6, 446.

nobis isti deorum cultores obiectare non desinunt, ut nullam penes nos, sic totam penes ipsos esse doceamus.

- 1 4, 4, 1. Quibus rebus apparet, quam inter se coniuncta 631
sint sapientia et religio. Sapientia spectat ad filios, quae exigit amorem, religio ad servos, quae exigit timorem. Nam sicut illi patrem diligere debent et honorare, sic hi dominum colere ac vereri. 2. Deus autem qui unus est, quoniam utramque personam sustinet et patris et domini, et amare eum debemus, quia filii sumus, et timere, quia servi. Non potest igitur nec religio a sapientia separari nec sapientia a religione secerni, quia idem Deus est qui et intellegi debet, quod est sapientiae, et honorari, quod est religionis. 3. Sed sapientia praecedat, religio sequitur, quia prius est Deum scire, consequens colere.
- 412 4, 8, 1. Testificamur illum [Christum] esse bis natum, primum 632
in spiritu, postea in carne; unde apud Ieremiam ita dicitur: *Priusquam te formarem in utero, novi te* [Ier 1, 5]; item: *Beatus qui erat antequam nasceretur* [ib. ?]; quod nulli alii contigit
374 praeter Christum. 2. Qui cum esset a principio Filius Dei,
375 regeneratus est denuo secundum carnem. . . . 6. Quomodo igitur procreavit [Pater]? Primum nec sciri a quoquam possunt
163 nec enarrari opera divina; sed tamen sanctae litterae docent, in quibus cautum est illum Dei Filium Dei esse Sermonem, itemque ceteros angelos Dei spiritus esse; nam sermo est spiritus cum voce aliquid significante prolatus. 7. Sed tamen, quoniam spiritus et sermo diversis partibus proferuntur, siquidem spiritus naribus, ore sermo procedit, magna inter hunc Dei Filium ceterosque angelos differentia est; illi enim ex Deo taciti spiritus exierunt, quia non ad doctrinam Dei tradendam, sed ad ministerium creabantur; 8. ille vero, cum sit et ipse spiritus, tamen cum voce ac sono ex Dei ore processit, sicut verbum, ea scilicet ratione, quia voce eius ad populum fuerat usus, id est, quod ille magister futurus esset doctrinae Dei et caelestis arcani ad homines perferendi. Ipsum primo locutus est, ut per eum ad nos loqueretur, et ille vocem Dei
161 ac voluntatem nobis revelaret. 9. Merito igitur Sermo ac Verbum Dei dicitur, quia Deus procedentem de ore suo vocalem spiritum, quem non utero sed mente conceperat, inexcogitabili quadam maiestatis suae virtute ac potentia in effigiem, quae proprio sensu et sapientia vigeat, comprehendit; et alios item spiritus suos in angelos figuravit. . . . 11. Nostrae voces, licet aerae misceantur atque vanescant, tamen plerumque permanent litteris comprehensae; quanto magis Dei vocem credendum est et manere in aeternum et sensu ac virtute comitari, quam de Deo Patre tamquam rivus de fonte traduxerit!

12. Quodsi quis miratur ex Deo Deum prolatione vocis ac 150 spiritus potuisse generari, si sacras voces prophetarum cognoverit, desinet profecto mirari.

633 4, 12, 1. Descendens itaque de caelo Sanctus ille Spiritus 430 Dei sanctam virginem cuius utero se insinuaret elegit; at illa divino Spiritu hausto repleta concepit et sine ullo attactu viri repente virginalis uterus intumuit.

634 4, 13, 1. Summus igitur Deus ac Parens omnium, cum 412 religionem suam transferre voluisset, doctorem iustitiae misit e caelo, ut novis cultoribus novam legem in eo vel per eum daret, non sicut ante fecerat per hominem, sed tamen nasci eum voluit tamquam hominem, ut per omnia summo Patri similis existeret. 2. Ipse enim Pater Deus, origo et principium 151 rerum, quoniam parentibus caret, ἀπάτωρ atque ἀμήτωρ a Trismegisto verissime nominatur, quod ex nullo sit procreatus. Idcirco etiam Filium bis nasci oportuit, ut et ipse fieret ἀπάτωρ atque ἀμήτωρ. 3. In prima enim nativitate spiritali ἀμήτωρ 374 fuit, quia sine officio matris a solo Deo Patre generatus est; 4. in secunda vero carnali ἀπάτωρ fuit, quoniam sine patris 430 officio virginali utero procreatus est, ut mediam inter Deum 414 hominemque substantiam gerens nostram hanc fragilem imbecillamque naturam quasi manu ad immortalitatem posset educere. 5. Factus est et Dei Filius per Spiritum et hominis per carnem, id est, et Deus et homo.

635 4, 28, 2. Hac condicione gignimur, ut generanti nos Deo 1 iusta et debita obsequia praebeamus, hunc solum noverimus, hunc sequamur. 3. Hoc vinculo pietatis obstricti Deo et religati sumus, unde ipsa religio nomen accepit, non, ut Cicero interpretatus est, a relegendo.

636 4, 29, 3. Cum dicimus Deum Patrem et Deum Filium, non 159 diversum dicimus nec utrumque secernimus, quia nec pater a filio potest nec filius a patre secerni, siquidem nec pater sine filio nuncupari nec filius potest sine patre generari. 4. Cum igitur et Pater Filium faciat et Filius Patrem, una 160 utrique mens, unus spiritus, una substantia est: sed ille quasi exuberans fons est, hic tamquam defluens ex eo rivus; ille tamquam sol, hic quasi radius ex sole porrectus. . . . 13. Quapropter cum mens et voluntas alterius in altero sit vel potius una in utroque, merito unus Deus uterque appellatur, quia quidquid est in Patre ad Filium transfuit, et quidquid est in Filio a Patre descendit.

637 4, 30, 11. Sola igitur catholica ecclesia est quae verum 47 cultum retinet. Hic est fons veritatis, hoc domicilium fidei,

633. CV 19, 309; ML 6, 478.

635. CV 19, 388; ML 6, 535.

637. CV 19, 396; ML 6, 542.

634. CV 19, 316; ML 6, 482.

636. CV 19, 392; ML 6, 538.

- hoc templum Dei; quo si quis non intraverit vel a quo si quis exierit, a spe vitae ac salutis alienus est. Neminem sibi oportet pertinaci concertatione blandiri. 12. Agitur enim de vita et salute; cui nisi caute ac diligenter consulatur, amissa et exstincta erit. 13. Sed tamen, quia singuli quique coetus haereticorum se potissimum christianos et suam esse catholicam ecclesiam putant, sciendum est illam esse veram in qua est confessio et paenitentia, quae peccata et vulnera, quibus subiecta est imbecillitas carnis, salubriter curat.
- 5, 3, 18. Disce, si quid tibi cordis est, non idcirco [Christum] a nobis Deum creditum, quia mirabilia fecit, sed quia vidimus in eo facta esse omnia quae nobis annuntiata sunt vaticinio prophetarum. 19. Fecit mirabilia; magnum putassemus, ut et vos nunc putatis et Iudaei tunc putaverunt, si non illa ipsa facturum prophetae omnes uno spiritu praedixissent. 20. Itaque Deum credimus non magis ex factis operibusque mirandis quam ex illa ipsa cruce, quam vos sicut canes lambitis, quoniam simul et illa praedicta est. 21. Non igitur suo testimonio — cui enim de se dicenti potest credi? — sed prophetarum testimonio, qui omnia quae fecit ac passus est multo ante cecinerunt, fidem divinitatis accepit, quod neque Apollonio neque Apuleio neque cuiquam magorum potuit aut potest aliquando contingere.
- 5, 10, 15. Nec est difficile docere, cur deorum cultores boni et iusti esse non possint. Quomodo enim sanguine abstinebunt qui colunt cruentos deos Martem atque Bellonam? Quomodo aut parentibus parcent qui expulsorem patris sui Iovem, aut natis ex se infantibus, qui Saturnum? Quomodo pudicitiam tuebuntur qui colunt deam nudam et adulteram et quasi apud deos prostitutam? 16. Quomodo se rapinis et fraudibus abstinebunt qui Mercuri furta noverunt docentis non fraudis esse decipere, sed astutiae? Quomodo libidines coercebunt qui Iovem, Herculem, Liberum, Apollinem ceterosque venerantur, quorum adulteria et stupra in mares et feminas non tantum doctis nota sunt, sed exprimuntur etiam in theatris atque cantantur, ut sint omnibus notiora? 17. Possuntne inter haec iusti esse homines, qui, etiamsi natura sint boni, ab ipsis tamen diis erudiantur ad iniustitiam? Ad placandum enim deum quem colas iis rebus opus est, quibus illum gaudere ac delectari scias. Sic fit, ut vitam colentium deus pro qualitate numinis sui formet, quoniam religiosissimus est cultus imitari.
- 5, 13, 11. Cum videat vulgus dilacerari homines variis tormentorum generibus et inter fatigatos carnifices invictam tenere patientiam, existimant, id quod res est, nec consensum

638. CV 19, 409; ML 6, 560.
640. CV 19, 441; ML 6, 592.

639. CV 19, 432; ML 6, 583.

tam multorum nec perseverantiam morientium vanam esse nec ipsam patientiam sine Deo cruciatus tantos posse superare. 12. Latrones et robusti corporis viri eiusmodi lacerationes perferre non queunt, exclamant et gemitus edunt, vincuntur enim dolore, quia deest illis inspirata patientia; nostri autem, ut de viris taceam, pueri et mulierculae tortores suos taciti vincunt, et exprimere illis gemitum nec ignis potest. 13. Eant Romani et Mucio glorientur aut Regulo. . . . 14. Ecce sexus infirmus et fragilis aetas dilacerari se toto corpore urique perpetitur, non necessitate, quia licet vitare si velint, sed voluntate, quia confidunt Deo.

- 641 6, 5, 11. Sicut virtus non est bonum ac malum scire, ita ²³⁷ virtus est bonum facere, malum non facere. Et tamen scientia sic cum virtute coniuncta est, ut scientia praecedat virtutem, virtus sequatur scientiam, quia nihil prodest cognitio, nisi et actio subsequatur.
- 642 6, 23, 33. Ne quis divina praecepta circumscribere se ⁵⁷² putet posse, adduntur illa, ut omnis calumnia et occasio fraudis ⁵⁷³ removeatur, adulterum esse qui a marito dimissam duxerit, et eum qui praeter crimen adulterii uxorem dimiserit, ut alteram ducat [Mt 5, 32; 19, 9]; dissociari enim corpus et distrahi Deus noluit.
- 643 7, 6, 1. Nunc totam rationem brevi circumscriptione signemus. ¹⁹⁴ Idcirco mundus factus est, ut nascamur; ideo nascimur, ut agnoscamus factorem mundi ac nostri Deum; ideo agnoscimus, ut colamus; ideo colimus, ut immortalitatem pro laborum mercede capiamus, quoniam maximis laboribus cultus Dei constat; ideo praemio immortalitatis afficimur, ut similes angelis effecti summo Patri ac Domino in perpetuum serviamus et simus aeternum Deo regnum. 2. Haec summa rerum est, hoc arcanum Dei, hoc mysterium mundi.
- 644 7, 7, 4. Quodsi exstitisset aliquis qui veritatem sparsam ⁴ per singulos [philosophos] per sectasque diffusam colligeret in unum ac redigeret in corpus, is profecto non dissentiret a nobis. Sed hoc nemo facere nisi veri peritus ac sciens potest; verum autem scire non nisi eius est, qui sit doctus a Deo.
- 645 7, 9, 4. Deus non aspectu nobis aliove fragili sensu ⁸⁶ comprehendendus est, sed mentis oculis intuendus, cum opera eius praeclara et miranda videamus. 5. Nam illos, qui nullum omnino deum esse dixerunt, non modo philosophos, sed ne homines quidem fuisse dixerim, qui mutis simillimi ex solo corpore constiterunt nihil cernentes animo et ad sensum corporis cuncta referentes, qui nihil putabant esse nisi quod oculis contuebantur.

641. CV 19, 497; ML 6, 651.

643. CV 19, 603; ML 6, 757.

645. CV 19, 611; ML 6, 764.

642. CV 19, 569; ML 6, 720.

644. CV 19, 606; ML 6, 759.

593 7, 21, 1. Primum dicimus tantam esse Dei potestatem, ut 646
 594 etiam incorporalia comprehendat et quemadmodum voluerit
 200 afficiat. Nam et angeli Deum metuunt, quia castigari ab eo
 possunt inenarrabili quodam modo, et daemones reformidant,
 quia torquentur ab eo ac puniuntur. 2. Quid ergo mirum, si,
 cum sint immortales animae, tamen patibiles sint Deo? Nam
 cum in se nihil habeant solidum et contrectabile, a solidis et
 corporalibus nullam vim pati possunt; sed quia in solis spiri-
 tibus vivunt, a solo Deo tractabiles sunt, cui virtus ac sub-
 stantia spiritalis est. 3. Sed tamen docent nos sanctae litterae,
 quemadmodum poenas impii sint daturi. Nam quia peccata
 in corporibus contraxerunt, rursus carne induentur, ut in cor-
 poribus piaculum solvant; et tamen non erit caro illa, quam
 Deus homini superiecerit, huic terrenae similis, sed insolubilis
 ac permanens in aeternum, ut sufficere possit cruciatibus et
 592 igni sempiterno, cuius natura diversa est ab hoc nostro, quo
 ad vitae necessaria utimur, qui nisi alicuius materiae fomite
 alatur, exstinguitur. . . . 5. Idem divinus ignis una eademque
 vi ac potentia et cremabit impios et recreabit, et quantum e
 corporibus absument, tantum reponet ac sibi ipsi aeternum
 pabulum subministrabit: quod poetae in vulturem Tityi trans-
 tulerunt. Ita sine ullo revirescentium corporum detrimento
 587 aduret tantum ac sensu doloris afficiet. 6. Sed et iustos cum
 iudicaverit Deus, etiam igni eos examinabit. Tum quorum
 peccata vel pondere vel numero praevaluerint, perstringentur
 igni atque amburentur, quos autem plena iustitia et maturitas
 virtutis incoxerit, ignem illum non sentient; habent enim ali-
 quid in se Dei, quod vim flammae repellat ac respuat. 7. Tanta
 est vis innocentiae, ut ab ea ignis ille refugiat innoxius, quia
 accepit a Deo hanc potentiam, ut impios urat, iustis temperet.
 585 Nec tamen quisquam putet animas post mortem protinus iudi-
 586 cari; omnes in una communique custodia detinentur, donec
 tempus adveniat quo maximus iudex meritorum faciat examen.
 8. Tum quorum fuerit probata iustitia, hi praemium immortali-
 599 tatis accipient; quorum autem peccata et scelera detecta, non
 resurgent, sed cum impiis in easdem tenebras recondentur
 ad certa supplicia destinati.

428 7, 24, 1. Veniet summi et maximi Dei Filius, ut vivos ac 647
 604 mortuos iudicet. . . . 2. Verum ille, cum deleverit iniustitiam
 iudiciumque maximum fecerit, ac iustos, qui a principio fuerunt,
 ad vitam instauraverit, mille annos inter homines versabitur
 eosque iustissimo imperio reget. . . . 3. Tum qui erunt in cor-
 poribus vivi, non morientur, sed per eosdem mille annos in-
 finitam multitudinem generabunt, et erit soboles eorum sancta

646. CV 19, 650; ML 6, 800.

647. CV 19, 658; ML 6, 808.

et Deo cara. . . . 5. Sub idem tempus etiam princeps daemonum, qui est machinator omnium malorum, catenis vincietur, et erit in custodia mille annis caelestis imperii, quo iustitia in orbe regnabit, ne quod malum adversus populum Dei moliatur. . . . 7. Mundus denique ipse gaudebit, et omnis rerum natura laetabitur, erepta et liberata dominio mali et impietatis et sceleris et erroris. 8. Non bestiae per hoc tempus sanguine alentur, non aves praeda, sed quieta et placida erunt omnia. . . . 26, 5. Cum vero completi fuerint mille anni, renovabitur mundus a Deo et caelum complicabitur et terra mutabitur. Et transformabit Deus homines in similitudinem angelorum, et erunt candidi sicut nix et versabuntur semper in conspectu Omnipotentis et Domino suo sacrificabunt et servient in aeternum. 6. Eodem tempore fiet secunda illa et publica omnium resurrectio, in qua excitabuntur iniusti ad cruciatus sempiternos.

ARIUS, ca 280—336.

Fragmenta ex Thalia.

648 Fragm. apud *Athan.*, Or. 1 adv. Arianos, c. 5. «Οὐκ αἰεὶ 186 ὁ Θεὸς πατὴρ ἦν· ἀλλ' ἦν ὅτε ὁ Θεὸς μόνος ἦν, καὶ οὕτω πατὴρ ἦν· ὕστερον δὲ ἐπιγέγονε πατήρ. Οὐκ αἰεὶ ἦν ὁ Υἱός· πάντων γὰρ γενομένων ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ πάντων ὄντων κτισμάτων καὶ ποιημάτων γενομένων, καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐξ οὐκ ὄντων γέγονε, καὶ ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν· καὶ οὐκ ἦν πρὶν γένηται, ἀλλ' ἀρχὴν τοῦ κτίζεσθαι ἔσχε καὶ αὐτός. Ἦν γάρ, φησί, μόνος ὁ Θεός, καὶ οὕτω ἦν ὁ Λόγος καὶ ἡ Σοφία. Εἴτα θελήσας ἡμᾶς δημιουργῆσαι, τότε δὴ πεποίηκεν ἓνα τινά, καὶ ὠνόμασεν αὐτὸν Λόγον καὶ Σοφίαν καὶ Υἱόν, ἵνα ἡμᾶς δι' αὐτοῦ δημιουργήσῃ. . . . Καὶ τῇ μὲν φύσει, ὥσπερ πάντες, οὕτω καὶ αὐτὸς ὁ Λόγος ἐστὶ τρεπτός, τῷ δὲ ἰδίῳ αὐτεξουσίῳ, ὥς

648 Fragm. apud *Athan.*, Or. 1 adv. Arianos, c. 5. «Non semper 186 Deus fuit pater, sed fuit cum Deus solus esset, nondumque pater erat; postea vero factus est pater. Non semper fuit Filius, nam cum omnia ex nihilo sint orta resque omnes creatae sint et factae, ipsum quoque Dei Verbum ex nihilo factum est, et fuit aliquando cum non esset, nec erat antequam fieret; sed habuit quoque creationis initium. Erat enim, inquit, solus Deus, nondumque erat Verbum et Sapientia. Cum autem nos postea voluit creare, tunc profecto unum quemdam fecit, quem et Verbum et Sapientiam et Filium nominavit, ut nos per ipsum crearet. . . . Verbum natura, ut nos omnes, est mutabile suoque arbitrio, quousque volet, bonum

βούλεται, μένει καλός· ὅτε μέντοι θέλει, δύναται τρέπεσθαι καὶ αὐτὸς ὥσπερ καὶ ἡμεῖς, τρεπτῆς ὢν φύσεως.»

- 186 Ib. c. 6. Εἰπεῖν δὲ πάλιν ἐτόλμησεν ὅτι «οὐδὲ Θεὸς ἀλη- 649
θινός ἐστιν ὁ Λόγος. Εἰ δὲ καὶ λέγεται Θεός, ἀλλ' οὐκ ἀλη-
θινός ἐστιν· ἀλλὰ μετοχῇ χάριτος, ὥσπερ καὶ οἱ ἄλλοι πάντες,
οὕτω καὶ αὐτὸς λέγεται ὀνόματι μόνον Θεός. Καὶ πάντων
ξένων καὶ ἀνομοίων ὄντων τοῦ Θεοῦ κατ' οὐσίαν, οὕτω καὶ
ὁ Λόγος ἀλλότριος μὲν καὶ ἀνόμοιος κατὰ πάντα τῆς τοῦ
Πατρὸς οὐσίας καὶ ιδιότητός ἐστι· τῶν δὲ γεννητῶν καὶ κτι-
σμάτων ἴδιος καὶ εἰς αὐτῶν τυγχάνει. . . . Καὶ ὅτι μεμερισμένοι
τῇ φύσει, καὶ ἀπεξενωμένοι καὶ ἀπεσχοινισμένοι, καὶ ἀλλότριοι,
καὶ ἀμέτοχοι εἰσιν ἀλλήλων αἱ οὐσίαι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ
Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καί, ὡς αὐτὸς ἐφθέγγετο,
ἀνόμοιοι πάντων ἀλλήλων ταῖς τε οὐσίαις καὶ δόξαις εἰσιν ἐπ'
ἄπειρον».

- 186 Fragm. apud *Athan.*, Epist. de synodis, c. 15. «Αὐτὸς 650
γόνυ ὁ Θεὸς καθὼ ἐστιν, ἄρρητος ἅπασιν ὑπάρχει. Ἴσον οὐδὲ
ὁμοιον οὐχ ὁμόδοξον ἔχει μόνος οὗτος. Ἀγέννητον δὲ αὐτόν
φάμεν διὰ τὸν τὴν φύσιν γεννητόν· τοῦτον ἄναρχον ἀνυμνοῦμεν
διὰ τὸν ἐν χρόνῳ γεγαότα. Ἀρχὴν τὸν Υἱὸν ἔθηκε τῶν γεννητῶν
ὁ ἄναρχος, καὶ ἤνεγκεν εἰς Υἱὸν ἑαυτῷ τόνδε τεκνοποιήσας.
Ἴδιον οὐδὲν ἔχει τοῦ Θεοῦ καθ' ὑπόστασιν ιδιότητος· οὐδὲ
γὰρ ἐστιν ἴσος, ἀλλ' οὐδὲ ὁμοούσιος αὐτῷ.»

perseverat: quod si voluerit, potest quoque ut et nos mutari, cum mutabili sit natura.»

- 186 Ib. c. 6. Praeterea ausus est dicere «Verbum non esse verum 649
Deum. Nam tametsi dicitur Deus, inquit, non tamen verus est
Deus; sed gratiae factus particeps non aliter quam alii omnes,
ipse quoque nomine dumtaxat dicitur Deus. Quemadmodum item
res omnes secundum naturam diversae et dissimiles Dei sunt, ita
et Verbum omnino alienum et dissimile est naturae proprietatis
Dei Patris, sed ad res factas et creatas pertinet, quarum una
ipsum est. . . . Addit similiter natura divisas, diversas, disiunctas
alienasque nec invicem participes esse Patris, Filii et Sancti Spiritus
substantias; quin etiam, ut ipse ait, penitus inter se et substantia
et gloria sunt infinite dissimiles».
- 186 Fragm. apud *Athan.*, Epist. de synodis, c. 15. «Ipse igitur 650
Deus, secundum illud quod est, ineffabilis omnibus est. Hic solus
nullum sibi vel aequalem vel similem vel aequalis gloriae habet.
Ingenitum autem illum dicimus, propter eum qui natura genitus
est: hunc sine principio celebramus, propter eum qui initium habet.
Aeternum ipsum veneramur, propter eum qui in tempore natus
est. Qui sine initio est, Filium posuit initium creaturarum, hunc-
que tulit ac sibi in Filium adoptavit, qui nihil Deo proprium habet
secundum propriam substantiam, non est enim aequalis aut con-
substantialis illi.»

Fragmenta ex epistula ad Alexandrum Alexandrinum.

- 651 Fragm. apud *Athan.*, Epist. de synodis, c. 16. «Οἶδαμεν¹⁸⁶ ἓνα Θεόν, μόνον ἀγέννητον, μόνον αἰδιον, μόνον ἀναρχον, μόνον ἀληθινόν, μόνον ἀθανασίαν ἔχοντα, μόνον σοφόν, μόνον ἀγαθόν, μόνον δυνάστην, πάντων κριτὴν, διοικητὴν, οἰκονόμον, ἀτρεπτον καὶ ἀναλλοιώτον, δίκαιον καὶ ἀγαθόν, νόμου καὶ προφητῶν καὶ καινῆς διαθήκης τοῦτον Θεόν· γεννήσαντα Υἱὸν μονογενῆ πρὸ χρόνων αἰωνίων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας καὶ τὰ ὅλα πεποίηκε. . . . Καὶ ὁ μὲν Θεός, αἴτιος τῶν πάντων τυγχάνων, ἔστιν ἀναρχος μονώτατος. Ὁ δὲ Υἱός, ἀχρόνως γεννηθείς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, καὶ πρὸ αἰώνων κτισθείς καὶ θεμελιωθείς, οὐκ ἦν πρὸ τοῦ γεννηθῆναι, ἀλλ' ἀχρόνως πρὸ πάντων γεννηθείς, μόνος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ὑπέστη. Οὐδὲ γὰρ ἔστιν αἰδιος, ἢ συναἰδιος, ἢ συναγέννητος τῷ Πατρί· οὐδὲ ἅμα τῷ Πατρὶ τὸ εἶναι ἔχει, ὥς τινες λέγουσι τὰ πρὸς τι, δύο ἀγεννήτους ἀρχὰς εἰσηγούμενοι· ἀλλ' ὥς μονὰς καὶ ἀρχὴ πάντων, οὕτως ὁ Θεὸς πρὸ πάντων ἐστί.»

- 651* *Epistula de sua doctrina ad Eusebium Nicomediensem, apud Epiph., Haer.* 69, v. K 400 sq.

EUSEBIUS CAESARIENSIS, ca 265—340:

Chronicon 2, 2058. *De cathedra romana S. Petri*, v. K 421.

Historia ecclesiastica, 311—325.

- 652 L. 2, c. 15, n. 1. Τοσοῦτον δ' ἐπέλαμψεν ταῖς τῶν ἀκροα-¹⁸ τῶν τοῦ Πέτρου διανοίαις εὐσεβείας φέγγος, ὥς μὴ τῇ εἰς

- 651 Fragm. apud *Athan.*, Epist. de synodis, c. 16. «Agnoscimus¹⁸⁶ unum Deum, solum ingenitum, solum aeternum, solum principio carentem, solum verum, solum immortalitate praeditum, solum sapientem, solum bonum, solum potentem, omnium iudicem, administratorem, dispensatorem, immutabilem et inalterabilem, iustum et bonum, legis, prophetarum et novi testamenti Deum, qui Filium unigenitum ante tempora aeterna genuit, per quem et saecula et universa condidit. . . . Et Deus quidem, cum omnium sit causa, omnino solus absque principio est; Filius vero sine tempore a Patre genitus et ante saecula creatus et fundatus, non erat priusquam gigneretur; sed sine tempore, ante omnia genitus, solus a Patre exsistit, non enim est aeternus, coaeternus aut una cum Patre ingenitus, neque simul cum Patre habet esse, ut quidam dicunt de iis quae ad aliud referuntur, duo ingenta principia inducentes: sed Deus, ut est unitas et principium omnium, sic ante omnia est.»

- 652 2, 15, 1. Tantus autem veritatis fulgor emicuit in mentibus¹⁸ eorum, qui Petrum audierant, ut parum haberent semel audisse,

651. MG 26, 708.

652. CB 2 (ed. E. Schwartz, 1903—1909), 140; MG 20, 172.

ἅπαξ ἱκανῶς ἔχειν ἀρκεῖσθαι ἀκοῇ μὴ δὲ τῇ ἀγράφῳ τοῦ θεοῦ κηρύγματος διδασκαλίᾳ, παρακλήσεσιν δὲ παντοίαις Μάρκον, οὐ τὸ εὐαγγέλιον φέρεται, ἀκόλουθον ὄντα Πέτρου, λιπαρῆσαι ὡς ἂν καὶ διὰ γραφῆς ὑπόμνημα τῆς διὰ λόγου παραδοθείσης αὐτοῖς καταλείψοι διδασκαλίας, μὴ πρότερόν τε ἀνεῖναι ἢ κατεργάσασθαι τὸν ἄνδρα, καὶ ταύτῃ αἰτίους γενέσθαι τῆς τοῦ λεγομένου κατὰ Μάρκον εὐαγγελίου γραφῆς. 2. Γνόντα δὲ τὸ πραχθέν φασι τὸν ἀπόστολον ἀποκαλύψαντος αὐτῷ τοῦ Πνεύματος, ἡσθῆναι τῇ τῶν ἀνδρῶν προθυμίᾳ κυρῶσαί τε τὴν γραφὴν εἰς ἔντευξιν ταῖς ἐκκλησίαις.

3, 1. *De praedicatione apostolorum et de SS. Petri et Pauli romano 652* martyrio, v. K 428.*

75 3, 3, 1. Πέτρου μὲν οὖν ἐπιστολὴ μία, ἡ λεγομένη αὐτοῦ 653
προτέρα, ἀνωμολόγηται, ταύτῃ δὲ καὶ οἱ πάλαι πρεσβύτεροι ὡς
ἀναμφιλέκτῳ ἐν τοῖς σφῶν αὐτῶν κατακέχρηνται συγγραμμάσιν·
τὴν δὲ φερομένην δευτέραν οὐκ ἐνδιάθηκον μὲν εἶναι παρειλή-
φαμεν, ὅμως δὲ πολλοῖς χρήσιμος φανείσα, μετὰ τῶν ἄλλων
ἐσπουδάσθη γραφῶν. . . . 5. Τοῦ δὲ Παύλου πρόδηλοι καὶ
σαφεῖς αἱ δεκατέσσαρες· ὅτι γε μὴν τινες ἡθετήκασιν τὴν πρὸς
Ἑβραίους, πρὸς τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ὡς μὴ Παύλου οὐσαν
αὐτὴν ἀντιλέγεσθαι φήσαντες, οὐ δίκαιον ἀγνοεῖν.

26 3, 7, 6. Συγκρίνας δὲ τις τὰς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν λέξεις 654
ταῖς λοιπαῖς τοῦ συγγραφέως [Ἰωσήπου] ἱστορίαις ταῖς περὶ

nec contenti essent caelestis verbi doctrinam viva voce, nullis traditam scriptis accepisse; sed Marcum Petri sectatorem, cuius hodieque exstat evangelium, enixe orarent, ut doctrinae illius, quam auditu acceperant, scriptum aliquod monumentum apud se relinqueret. Nec prius destiterunt, quam hominem expugnassent, auctoresque illius quod secundum Marcum dicitur evangelii existissent. 2. Quod cum Petrus per revelationem Sancti Spiritus cognovisset, delectatus ardenti hominum studio, librum illum auctoritate sua comprobasse dicitur, ut deinceps in ecclesiis legeretur.

75 3, 3, 1. Quod vero ad Petrum attinet, una eius epistula, quae 653
prior dici solet, sine controversia admittitur. Cuius etiam testi-
monio veteres presbyteri, utpote extra omnem dubitationem positae,
in scriptis suis frequentissime usi sunt. Quae vero secunda ap-
pellatur, eam quidem inter sacros novi testamenti libros censitam
non esse a maioribus accepimus; sed tamen, cum utilis esse vide-
retur quamplurimis, una cum reliquis sacrae scripturae libris
studiose lectitata est. . . . 5. Pauli vero quattuordecim epistulae
notae sunt omnibus et perspicuae; sciendum tamen est epistolam
ad Hebraeos a nonnullis ideo esse repudiatam, quod dicerent eam
ab ecclesia romana pro certa ac genuina Pauli epistula non haberi.

26 3, 7, 6. Quodsi quis servatoris nostri verba cum iis compareret, 654
quae ab eodem scriptore [Iosepho] de universo bello [iudaico] com-

τοῦ παντὸς πολέμου, πῶς οὐκ ἂν ἀποθαυμάσειεν, θείαν ὡς ἀληθῶς καὶ ὑπερφυῶς παράδοξον τὴν πρόγνωσιν ὁμοῦ καὶ πρόρρησιν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ὁμολογήσας;

655 3, 16. Τούτου δὴ οὖν [Κλήμεντος] ὁμολογουμένη μία ἐπιστολὴ⁵⁹ φέρεται, μεγάλη τε καὶ θαυμασία, ἣν ὡς ἀπὸ τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας τῇ Κορινθίων διευτύωσατο, στάσεως τηνικάδε κατὰ τὴν Κόρινθον γενομένης. Ταύτην δὲ καὶ ἐν πλείστοις ἐκκλησίαις ἐπὶ τοῦ κοινοῦ δεδημοσιευμένην πάλοι τε καὶ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ἔγνωμεν.

656 3, 25¹. [Καινὴ διαθήκη. Ἡ ἁγία τῶν Εὐαγγελίων τετρακτὺς,⁷⁵ Πράξ. τ. ἀποστ., Παύλου ἐπιστολαί, Ἰωάνν. α', Πέτρ. α', ἐπὶ τούτοις, εἴ γε φανείη, Ἀποκ. Ἰωάνν.] Καὶ ταῦτα μὲν ἐν ὁμολογουμένοις. Τῶν δ' ἀντιλεγόμενων, γνωρίμων δ' οὖν ὅμως τοῖς πολλοῖς· [Ἰακ., Ἰούδ., Πέτρ. β', Ἰωάνν. β' καὶ γ',] εἴτε τοῦ εὐαγγελιστοῦ τυγχάνουσαι, εἴτε καὶ ἐτέρου ὁμωνύμου ἐκείνῃ. Ἐν τοῖς νόθοις· [Παύλου Πράξεις, Ποιμὴν, Ἀποκάλ. Πέτρου, Βαρναβᾶ ἐπιστ., τῶν ἀποστόλων αἱ λεγόμεναι Διδαχαί.] Ἐτι τε, ὡς ἔφην, ἡ Ἰωάννου Ἀποκάλυψις, εἰ φανείη· ἦν τινες, ὡς ἔφην, ἀθετοῦσιν, ἕτεροι δὲ ἐγκρίνουσιν τοῖς ὁμολογουμένοις. Ἡδὴ δ' ἐν τούτοις τινὲς καὶ τὸ καθ' Ἑβραίους εὐαγγέλιον κατέλεξαν, ᾧ μάλιστα Ἑβραίων οἱ τὸν Χριστὸν παραδεξάμενοι χαίρουσιν.

memorata sunt, quomodo non admiretur praescientiam ac praedictionem servatoris nostri, eamque vere divinam et supra modum stupendam esse fateatur?

655 3, 16. Huius [Clementis] exstat epistula ab omnibus uno con-⁵⁹sensu recepta, eximia prorsus atque mirabilis, quam nomine ecclesiae romanae ad Corinthiorum ecclesiam scripsit, cum apud eos gravis esset exorta dissensio. Hanc in plerisque ecclesiis et nostra et superiore memoria palam recitari consuevisse comperimus.

656 3, 25¹. [Canon librorum novi testamenti. Sacra Evangeliorum⁷⁵ quadriga, Actus apostolorum, Pauli epistulae, 1. Io., 1. Petr.; postremo, si ita videbitur, Apocalypsis Ioannis.] Et haec communi omnium consensu recepta. Ex iis vero quae in dubium revocantur, sed a plurimis commemorantur: [epistulae Iacobi, Iudae, 2. Petri, 2. et 3. Ioannis,] sive illae ab ipso revera evangelista, sive ab altero eiusdem nominis compositae sunt. Inter spuria: [Actus Pauli, Pastor, Apocalypsis Petri, Barnabae epistula, Institutiones apostolorum.] His adiunge, si lubet, Ioannis Apocalypsin, quam nonnulli, ut superius dixi, ex albo scripturarum expungunt, alii inter libros omnium consensu probatos annumerant. Sed et in eundem ordinem iam a quibusdam relatum est evangelium secundum Hebraeos, quo maxime delectantur Hebraei illi qui Christi fidem susceperunt.

¹ Vide not. 1, p. 177.

655. CB 2, 230; MG 20, 249.

656. CB 2, 250; MG 20, 268.

80 3, 36, 4. [Ἰγνάτιος] τὴν δι' Ἀσίας ἀνακομιδὴν μετ' ἐπιμε- 657
λεστάτης φρουρῶν φυλακῆς ποιούμενος, τὰς κατὰ πόλιν αἰς
ἐπεδήμει, παροικίας ταῖς διὰ λόγων ὁμιλίαις τε καὶ προτροπαῖς
ἐπιρρωννύς, ἐν πρώτοις μάλιστα προφυλάττεσθαι τὰς αἱρέσεις
ἄρτι τότε πρώτον ἐπιπολαζούσας παρῆναι προὔτρεπέν τε ἀπρὶξ
ἔχεσθαι τῆς τῶν ἀποστόλων παραδόσεως, ἦν ὑπὲρ ἀσφαλείας
καὶ ἐγγράφως ἤδη μαρτυρόμενος διατυποῦσθαι ἀναγκαῖον ἤγειτο.

3, 39, 4 sqq. *Fragm. S. Papiæ*, v. 94 sq.

604 3, 39, 11. Καὶ ἄλλα δὲ ὁ αὐτὸς [Παπίας] ὡς ἐκ παραδόσεως 658
15 ἀγράφου εἰς αὐτὸν ἦκοντα παρατέθειται, ξένας τέ τινας παρα-
βολὰς τοῦ σωτῆρος καὶ διδασκαλίας αὐτοῦ καὶ τινα ἄλλα
μυθικώτερα· 12. ἐν οἷς καὶ χιλιάδα τινὰ φησιν ἑτῶν ἔσεσθαι
μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, σωματικῶς τῆς Χριστοῦ βασι-
λείας ἐπὶ ταυτησὶ τῆς γῆς ὑποστησομένης· ἃ καὶ ἡγοῦμαι τὰς
ἀποστολικὰς παρεκδεχάμενον διηγῆσεις ὑπολαβεῖν, τὰ ἐν ὑπο-
δείγμασι πρὸς αὐτῶν μυστικῶς εἰρημένα μὴ συνεορακότα.
13. Σφόδρα γάρ τοι σμικρὸς ὢν τὸν νοῦν, ὡς ἂν ἐκ τῶν
αὐτοῦ λόγων τεκμηράμενον εἰπεῖν, φαίνεται, πλὴν καὶ τοῖς μετ'
αὐτὸν πλείστοις ὅσοις τῶν ἐκκλησιαστικῶν τῆς ὁμοίας αὐτῷ
δόξης παραίτιος γέγονεν τὴν ἀρχαιότητα τάνδρὸς προβεβλη-
μένοις, ὥσπερ οὖν Εἰρηναίῳ καὶ εἴ τις ἄλλος τὰ ὅμοια φρονῶν
ἀναπέφνηεν.

4, 3. *Fragm. S. Quadrati*, v. 109.

4, 22. *Fragm. S. Hegesippi*, v. 188.

4, 23. *Fragm. S. Dionysii Corinthii*, v. 107.

4, 26. *Fragm. S. Melitonis Sardensis*, v. 190.

80 3, 36, 4. [Ignatius Antiochenus], cum per Asiam sub accuratissima 657
satellitum custodia duceretur, singularum nihilominus civitatum quas
ingrederetur ecclesias sermonibus et cohortationibus suis confirmans
monebat imprimis ut ab haeresibus caverent, quae tunc primum
copiosius pullulabant, hortatusque est ut apostolorum traditionibus
tenaciter inhaerent, quas quidem ad certiore posteritatis notitiam
testimonio suo confirmatas scriptis mandare necessarium duxit.

604 3, 39, 11. Idem praeterea [Papias] alia nonnulla nudae vocis 658
15 traditione ad se pervenisse testatur, novas quasdam scilicet serva-
toris parabolas ac praedicationes aliaque fabulis propiora; 12. inter
quae et mille annorum spatium post corporum resurrectionem fore
dicit, quo regnum Christi corporaliter stet in orbe terrarum. Quae
quidem ita opinatus esse videtur Papias ex male intellectis apo-
stolorum narrationibus, cum ea quae arcano quodam sensu et
exempli causa ab illis dicebantur, non satis pervidisset. 13. Fuisse
enim videtur mediocri admodum ingenio praeditus, ut ex scriptis
illius conicere licet; plerisque tamen post ipsum ecclesiasticis scrip-
toribus eiusdem erroris occasionem praebuit, hominis vetustate
sententiam suam tuentibus, puta Irenaeo, et si quis alius eiusdem
opinionis fautor exstitit.

- 659 4, 29, 6. Ὁ Τατιανὸς συνάφειάν τινα καὶ συναγωγὴν οὐκ¹³
οἶδ' ὅπως τῶν εὐαγγελίων συνθείς, τὸ διὰ τεσσάρων τοῦτο¹⁴
προσωνόμασεν, δ καὶ παρὰ τισιν εἰς ἔτι νῦν φέρεται.
- 660 5, 10, 3. Ὁ Πάνταινος καὶ εἰς Ἰνδοὺς ἐλθεῖν λέγεται, ἔνθα¹⁷
λόγος εὐρεῖν αὐτὸν προφθάσαν τὴν αὐτοῦ παρουσίαν τὸ κατὰ³⁷
Ματθαῖον εὐαγγέλιον παρὰ τισιν αὐτόθι τὸν Χριστὸν ἐπεγνω-
κόσιν, οἷς Βαρθολομαῖον τῶν ἀποστόλων ἕνα κηρύξαι αὐτοῖς
τε Ἑβραίων γράμμασι τὴν τοῦ Ματθαίου καταλείψαι γραφὴν,
ἣν καὶ σφῆζεσθαι εἰς τὸν δηλούμενον χρόνον.
- 5, 20 et 24. *Fragm. S. Irenaei*, v. 264 sq.
5, 28. *Fragm. S. Hippolyti (Contra Artemonem)*, v. 400.
6, 14. *Fragm. Clementis Alexandrini*, v. 439 sq.
6, 25. *Fragm. Origenis*, v. 484 503.
6, 43. *Fragm. S. Cornelii I P.*, v. 547.
- 660* 8, 1. *De statu ecclesiae ante persecutionem Diocletianam*, v. K 444 sq.

Praeparatio evangelica, 315—320.

- 661 L. 1, c. 1. Ἐπειδὴ γὰρ τὸν χριστιανισμόν τινες οὐδένα²⁶⁰
λόγον ἀποσφῆζιν, ἀλόγῳ δὲ πίστει καὶ ἀνεξετάστῳ συγκαταθέσει
τοὺς προσηγορίας ἐφιεμένους τὸ δόξαν κυροῦν ὑπειλήφασιν·
μηδὲν φάσκοντες δύνασθαι ἀποδείξεως ἐναργὲς παρέχειν· τεκ-
μήριον τῆς ἐν τοῖς ἐπαγγελλομένοις ἀληθείας, πίστει δὲ μόνῃ
προσέχειν ἀξιοῦν τοὺς προσιόντας· παρ' ὃ καὶ πιστοὺς χρη-
ματίζειν, τῆς ἀκρίτου χάριν καὶ ἀβασανίστου πίστεως· εἰκότως
-
- 659 4, 29, 6. Tatianus catenam et collectionem nescio quam evan-¹³
geliorum contexuit, quam Diatessaron, hoc est evangelium ex¹⁴
quattuor evangeliis compositum, nominavit, quod opus a quibus-
dam etiamnum habetur.
- 660 5, 10, 3. Pantaenus ad Indos usque penetrasse dicitur ibique¹⁷
evangelium Matthaei, quod adventum ipsius iam praevenerat,³⁷
apud quosdam Christi notitia imbutos repperisse: quibus scilicet
Bartholomaeus, unus ex apostolis, olim, ut fama est, praedi-
caverat, et evangelium Matthaei hebraicis conscriptum litteris re-
liquerat, quod quidem ad praedicta usque tempora servatum esse
memoratur.
- 661 1, 1. Cum enim nonnulli persuasum habeant christianam doc-²⁶⁰
trinam nulla posse ratione defendi, sed, qui nomen illud amplec-
tantur, eos, quod semel visum fuerit, inconsiderata fide neglegentique
assensione comprobare; adeoque asseverent evidens certumque ar-
gumentum habere nullum, quo rerum quae promittuntur veritatem
demonstrent, sed ad solam fidem adhaerere velle, eosdemque
propter istam sine ullo iudicio et examine acceptatam fidem fideles
vulgo nominari; iure sane ac merito facturus mihi operae pretium

659. CB 2, 392; MG 20, 401.

660. CB 2, 450; MG 20, 456.

661. MG 21, 25; G (= Gaisford) 1, 6.

ἐπὶ τήνδε καθείς τὴν πραγματείαν τῆς εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως, εἰς προκατασκευὴν τῆς ὅλης ὑποθέσεως, ἡγοῦμαι δεῖν βραχέα προδιαλαβεῖν περὶ τῶν ζητηθέντων ἂν πρὸς ἡμᾶς εὐλόγως ὑπὸ τε Ἑλλήνων καὶ τῶν ἐκ περιτομῆς, παντός τε τοῦ μετὰ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως τὰ καθ' ἡμᾶς διερευνημένου.

86 2, 6. Φύσει μὲν οὖν καὶ αὐτοδιδάκτοις ἐννοίαις, μᾶλλον 662
δὲ θεοδιδάκτοις, καλὸν τι καὶ ὠφέλιμον τυγχάνειν, τὸ ση-
μαῖνον τὴν τοῦ Θεοῦ προσηγορίαν τε καὶ οὐσίαν. Πάντες
91 γὰρ ἄνθρωποι κοινοῖς λογισμοῖς προεϊλήφεσαν, τοῦ τῶν ὅλων
δημιουργοῦ τοῦτο πάσῃ λογικῇ καὶ νοερᾷ ψυχῇ φυσικαῖς ἐν-
νοίαις ὑποσπεύραντος· οὐ μὴν καὶ τῇ προαιρέσει τῇ κατὰ λόγον
ἐκέχρητο.

119 6, 11. Εἰ χρὴ λέγειν, οὐ τὴν πρόγνωσιν αἰτίαν τῶν γινο- 663
122 μένων (οὐ γὰρ ἐφάπτεται τοῦ προεγνωσμένου ἀμαρτησομένου
ὁ Θεός, ὅταν ἀμαρτάνῃ), ἀλλὰ παραδοξότερον μὲν, ἀληθές
δὲ ἔροῦμεν, τὸ ἐσόμενον αἴτιον τοῦ τοιάνδε εἶναι τὴν περὶ
αὐτοῦ πρόγνωσιν. Οὐ γὰρ ἐπεὶ ἔγνωσται γίνεται, ἀλλ' ἐπεὶ
γίνεσθαι ἔμελλεν ἔγνωσται. Διαστολῆς δὲ δεῖται. Εἰ μὲν γὰρ
τὸ ,πάντως ἔσται' οὕτω τις ἐρμηνεύει ὡς ἀνάγκην εἶναι γε-
νέσθαι τὸ προεγνωσμένον, οὐ διδόμεν αὐτῷ. Οὐ γὰρ ἔροῦμεν,
ἐπεὶ προέγνωσται Ἰούδαν προδότην γενέσθαι, ὅτι πᾶσα ἀνάγκη
ἦν Ἰούδαν προδότην γενέσθαι.

videor, si, cum hoc evangelicae demonstrationis opus aggrediar, ad totius materiae praeparationem pauca de rebus iis ante definiam, de quibus tum Graeci, tum circumcisi, aut si qui praeterea diligentius res nostras scrutari velint, iustam nobis quaestionem movere posse videantur.

86 2, 6. Natura et cogitationibus per se doctis, magisque a Deo 662
doctis, pulchrum quid et utile exsistere, quod indicat Dei nomen
et substantiam; omnes enim homines communibus rationibus prae-
91 sumpserunt, creatore universorum illud omni rationali et intellegenti
animae per naturales cogitationes inserente; praesumptione tamen
quae secundum naturam est non usi sunt.

119 6, 11. Si oportet dicere non praecognitionem esse causam eorum 663
122 quae eveniunt (non enim potitur praecognito peccatore Deus, quando
peccat), sed, quod magis mirum est at verum, dicemus rem futuram
esse causam cur talis de ipsa sit praecognitio. Non enim quia
cognita fuit evenit, sed quia evenire debebat cognita fuit. Di-
stinctione opus est. Si enim ,omnino erit' ita aliquis interpretatur,
ut necesse sit evenire rem praecognitam, non concedimus ei. Non
enim dicemus, quia praecognitum fuit Iudam proditorem evenire,
prorsus necesse fuisse ut Iudas proditor eveniret.

Demonstratio evangelica, paulo post 315/20.

- 664 L. 1, c. 10. Ἐπειδὴ δὲ τὸ τέλειον παρῆν, . . . πέπαιτο τὰ 416
 πρῶτα καὶ λέλυτο παραχρῆμα διὰ τῆς τοῦ κρείττονος καὶ
 ἀληθοῦς ἱερουργίας. Οὗτος δ' ἦν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ἄνωθεν
 ἐκ παλαιῶν χρόνων ἤξειν εἰς ἀνθρώπους, καὶ προβάτου δίκην
 ὑπὲρ παντὸς τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους σφαγήσεται προ- 419
 αγορευόμενος. . . . Ὅτε τοίνυν κατὰ τὰς τῶν προφητῶν μαρ- 422
 τυρίας εὐρηται τὸ μέγα καὶ τίμιον λύτρον Ἰουδαίων ὁμοῦ καὶ
 Ἑλλήνων, τὸ τοῦ παντὸς κόσμου καθάρσιον, πάντων ἀνθρώπων
 ἀντίψυχον, τὸ πάσης κηλίδος καὶ ἁμαρτίας καθαρὸν ἱερεῖον,
 ὁ ἅμνός τοῦ Θεοῦ, τὸ θεοφιλὲς καὶ ἄγνόν πρόβατον, τὸ προ- 373
 φητευόμενον ἄρνιον, . . . οὐκ ἔθ' ὅσιον ἡγοῦμεθα καταπίπτειν
 ἐπὶ τὰ πρῶτα καὶ ἀσθενῇ στοιχεῖα, σύμβολα καὶ εἰκόνας, ἀλλ'
 οὐκ αὐτὴν ἀλήθειαν περιέχοντα.
- 665 3, 5. Ἄρ' οὖν οἶδε [οἱ μαθηταί] τὸ τέλος οὐ συνεωράκεσαν 27
 τοῦ διδασκάλου, καὶ οἷω κέχρητο θανάτῳ; Τί δῆτα οὖν καὶ
 μετὰ τὸ αἰσχιστον ἐκείνο τέλος αὐτοῦ ἐπέμενον, τὸν ἐν νεκροῖς
 θεολογοῦντες, τὰ ἴσα παθεῖν; Καὶ τίς πώποτ' ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ
 πρόδηλον ἔλοιτο τοιαύτην τιμωρίαν;
- 666 3, 5. Καὶ μὴν εἶπερ ψεύσματα ἦν [miracula Christi] κατὰ 16
 συνθήκην αὐτοῖς [discipulis] πεπλασμένα, θαυμάζειν ἄξιον, ὅπως
 τοσοῦτο πλῆθος τὴν συμφωνίαν ἐπὶ τοῖς πλάσμασι καὶ μέχρι
-
- 664 1, 10. Ubi vero quod perfectum erat advenit, . . . priora illa 416
 desiderunt et praestantior et veriore sacrificio illico sublata sunt.
 Hic autem fuit Christus Dei, is qui antiquitus, a primis temporibus
 dictus est ad homines esse venturus atque pecudis instar pro toto 419
 genere humano interficiendus. . . . Quando igitur secundum testi- 422
 monia prophetarum inventum est magnum magnique aestimandum
 pro redimendis et Iudaeis pariter et Graecis, pretium, illud videlicet
 pro toto mundo piaculum, illud pro cunctorum hominum animis
 piaculum, illa pro omni macula et peccato hostia purissima, ille
 utique agnus Dei, illa Deo accepta et mundissima ovis, ille agnus 373
 de quo prophetae tam multa dixerunt, . . . non amplius fas esse
 putamus in prima illa et infirma elementa recidere, quae signa
 et imagines sed non ipsam veritatem complectuntur.
- 665 3, 5. Ergo illi [apostoli] praeceptoris sui exitum non viderunt, 27
 et quali morte fuerit affectus? Cur igitur, post illam turpissimam
 illius necem, de eo qui mortuus esset theologiam proferentes,
 expectabant ut eadem paterentur? Sed quis umquam pro ulla
 doctrina eiusmodi supplicium manifestum eligeret?
- 666 3, 5. Quodsi mendacia haec erant [miracula Christi], quae illi 16
 [discipuli] ex composito finxissent, operae pretium erit admirari,
 quonam pacto tantus numerus consensum illum inter se in rebus
 fictis vel usque ad mortem servaverit, neque ullus umquam earum

θανάτου διεφύλαξεν, οὐδεὶς τε αὐτῶν πώποτε τὰ συμβάντα τοῖς προανηρημένοις τρέσας, ἐξέστη τῆς ἑταιρίας, οὐδ' ἀντεκῆρυξε τοῖς ἄλλοις, εἰς φῶς ἀγαγὼν τὰ συντεθειμένα.

198 4, 1. [Ἐβούλετο] γὰρ ὁ Θεός, ἅτε μόνος ὡς ἀγαθὸς ἀγαθοῦ 667
τε παντὸς ἀρχὴ καὶ πηγὴ, τῶν αὐτοῦ θησαυρῶν πλείους ἀπο-
φῦναι κοινωνοὺς· ἄρτι τε [ἔμελλε] τὴν λογικὴν πᾶσαν προβάλ-
200 λεσθαι κτίσιν, ἁσμάτων τινὰς νοερὰς καὶ θείας δυνάμεις,
ἀγγέλους τε καὶ ἀρχαγγέλους, αὐτὰ τε καὶ πάντα καθαρὰ πνεύ-
221 ματα, προσέτι δὲ ψυχὰς ἀνθρώπων ἄφρονα καὶ ἐλεύθερον τῆς
αὐθεκουσίῳ περὶ τὸ καλὸν ἢ τοῦναντίον αἰρέσεως τὴν φύσιν
ἐπαγομένας.

150 4, 3. Τὰ γε μὴν τῆς προκειμένης ἡμῖν θεολογίας ἐπέκεινα 668
παντὸς ὄντα παραδείγματος οὐδὲν μὲν οἶον τὰ ἐκ σωμάτων
153 ἐπάγεται, ὁξυτάτῃ δὲ διανοίᾳ φαντάζεται ὕδιν γεννητόν, οὐ
157 χρόνοις μὲν τισιν οὐκ ὄντα, ὕστερον δὲ ποτε γεγονότα, ἀλλὰ
πρὸ χρόνων αἰωνίων ὄντα, καὶ προόντα, καὶ τῷ Πατρὶ ὡς ὕδιν
διὰ παντὸς συνόντα, καὶ οὐκ ἀγέννητον ὄντα, γεννώμενον δ' ἐξ
ἀγεννήτου Πατρὸς, μονογενὴ ὄντα, Λόγον καὶ Θεὸν ἐκ Θεοῦ·
οὐ κατὰ διάστασιν ἢ τομὴν ἢ διαίρεσιν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς
οὐσίας προβεβλημένον, ἀρρήτως δὲ καὶ ἀνεπιλογίστως ἡμῖν,
ἐξ αἰῶνος, μᾶλλον δὲ πρὸ πάντων αἰώνων, ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς
ἀνεκφράστου καὶ ἀπερινοήτου βουλῆς τε καὶ δυνάμεως οὐσιού-
μενον διδάσκοντα.

rerum formidine, quae illis qui prius sublatis erant accidissent, a societate desciverit neque reliquis contradixerit, prodens ea quae inter ipsos composuissent.

198 4, 1. [Voluit] enim Deus, utpote solus bonus bonique omnis 667
principium et fons, suorum thesaurorum plures enasci participes,
200 et iam omnem rationalem creaturam [erat] producturus, incorporeas
aliquas intellegentes et divinas potestates, angelos et archangelos,
221 immateriales et omnino puros spiritus, et praeterea animas homi-
num, quae solutam et liberam voluntariae circa bonum vel con-
trarium electionis naturam acciperent.

150 4, 3. Proposita nobis theologia, quae est ultra omnem com- 668
parationem, nihil corporalibus simile offert, sed acutissimae cogita-
153 tioni praesentat Filium genitum, qui non in temporibus ullis defuit,
157 ut aliquando postea fieret, sed ante tempora aeterna fuit et prae-
cessit et Patri tamquam Filius semper adfuit, et non ingenuus,
sed genitus ex ingenito Patre, unigenitus, Verbum et Deus ex Deo;
illumque non per divisionem aut sectionem aut separationem ex
Patris substantia productum, sed supra omnem sermonem et
cogitationem, ex aevo, magisque ante omnia aeva, ex Patris
ineffabili et incomprehensibili voluntate et potentia nascentem
nos docet.

667. MG 22, 252; G 1, 312.

668. MG 22, 257; G 1, 320.

669 4, 12. Οὐ μίαν αἰτίαν [mortis Christi], ἀλλὰ καὶ πλείους εὗροι 413
 ἄν τις ἐθέλῃσας ζητεῖν. Πρώτην μὲν γὰρ ὁ Λόγος διδάσκει,
 ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ· δευτέραν δέ, ὅπως τὰς
 ἡμετέρας ἀπομάξοιτο ἁμαρτίας, ὑπὲρ ἡμῶν τρωθεῖς, καὶ γενό- 416
 μενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· τρίτην, ὡς ἂν ἱερεῖον Θεοῦ καὶ 422
 μεγάλη θυσία ὑπὲρ τοῦ σύμπαντος κόσμου προσαχθείῃ τῷ
 ἐπὶ πάντων Θεῷ· τετάρτην, ὡς ἂν αὐτὸς τῆς πολυπλανοῦς
 καὶ δαιμονικῆς ἐνεργείας ἀπορρήτοις λόγοις καθάιρεσιν ἀπερ-
 γάσαιτο· πέμπτην ἐπὶ ταύτῃ, ὡς ἂν τοῖς αὐτοῦ γνωρίμοις καὶ 412
 μαθηταῖς τῆς μετὰ τὸν θάνατον παρὰ Θεῷ ζωῆς τὴν ἐλπίδα
 μὴ λόγοις μηδὲ ῥήμασι καὶ φωναῖς, ἀλλὰ αὐτοῖς ἔργοις παρα-
 στήσας, ὀφθαλμοῖς τε παραδοὺς τὴν διὰ τῶν λόγων ἐπαγ-
 γελίαν, εὐθαρσεῖς αὐτοὺς καὶ προθυμοτέρους ἀπεργάσαιτο, καὶ
 πᾶσιν Ἑλλήσιν ὁμοῦ καὶ βαρβάροις τὴν πρὸς αὐτοῦ κατα-
 βληθεῖσαν εὐσεβῆ πολιτείαν κηρύξαι.

670 4, 13. Ταῦτα δὴ οὖν ἅπαντα εἰς τὸ χρήσιμον, καὶ πᾶσιν 390
 ἡμῖν ὠφέλιμον ὁ πάντα φιλόανθρωπος τοῦ Θεοῦ Λόγος ταῖς 383
 πατρικαῖς βουλαῖς διηκονεῖτο, μένων πάλιν αὐτὸς ἄυλος καὶ
 ἀσώματος, οἷος καὶ προτοῦ παρὰ τῷ Πατρὶ ἦν, οὔτε μετα- 405
 βαλὼν τὴν οὐσίαν, οὐδ' ἀφανισθεῖς τῆς ἑαυτοῦ αὐτὸς φύσεως,
 οὐδέ γε τοῖς τῆς σαρκὸς δεσμοῖς πεδηθεῖς, οὐδέ ἀποπεσὼν
 τῆς θεότητος, ἀλλ' οὐδὲ τὴν οἰκείαν τοῦ Λόγου παραπολέσας
 δύναμιν, οὐδ' ὥδε μὲν ἔνθα ἦν αὐτῷ τὸ ἀνθρώπιον σκευὸς
 τὰς διατριβὰς ποιούμενος, ἐν ἑτέροις δὲ εἶναι τοῦ παντὸς

669 4, 12. Non unam causam [mortis Christi], qui vult quaerere, in- 413
 veniet, sed plures. Primam illam ipsum Verbum docet, ut tam in
 mortuis quam in vivis dominaretur; alteram, ut nostras abstergeret
 maculas peccatorum, qui pro nobis sacrificatus et exsecratio factus 416
 sit; tertiam, ut tamquam Dei victima atque ingens sacrificium ipsi
 supremo Deo offerretur pro universo mundo; quartam, ut sic fal- 422
 laciosae et daemoniacae efficaciae eversionem moliretur; quintam, 412
 ut suis familiaribus ac discipulis vitae, quae post mortem apud
 Deum futura est, spem, non oratione neque verbis et vocibus, sed
 factis repraesentans atque, quod verbis pollicitus fuerat, oculis
 ipsis intuumdum subiciens confidentiores eos atque alacriores prae-
 staret ad eam quae ab ipso instituta fuerat vitae rationem omnibus,
 Graecis simul et barbaris, nuntiandam.

670 4, 13. Haec omnia ad usum atque utilitatem omnium nostrum, 390
 humanum genus omni prosequens amore, Dei Verbum paternis 383
 consiliis administrabat, ipse rursus manens et materiae expers et
 incorporeus, cuiusmodi etiam pridem apud Patrem erat, neque 405
 mutans essentiam neque perdens quod suae ipsius naturae pro-
 prium erat, neque corporis vinculis impeditus aut a sua divinitate
 deiectus ac ne domesticam quidem Verbi potestatem amittens,
 sed neque illic quidem degens tantum, ubi ipsi humanum vas
 aderat, ut in aliis universi partibus esse prohiberetur. Etenim

κεκλυμένος. Ἀλλὰ γὰρ καὶ ἐν τῷ τότε καθ' ὃ ἐν ἀνθρώποις ἐπολιτεύετο, τὰ πάντα ἐπλήρου, καὶ τῷ Πατρὶ συνῆν, καὶ ἐν αὐτῷ γε ἦν, καὶ τῶν πάντων ἀθρόως καὶ ἐν τῷ τότε τῶν τε κατ' οὐρανὸν καὶ ἐπὶ γῆς ἐπεμέλετο, οὐδαμῶς τῆς πανταχόσε παρουσίας ὁμοίως ἡμῖν ἀποκεκλεισμένος, οὐδὲ τὰ θεῖα πράττειν συνήθως παραποδιζόμενος.

- 515 5, 3. Ὡςπερ ἐκεῖνος [ὁ Μελχισεδέκ], ἱερεὺς ἐθνῶν τυγχάνων, 671 οὐδαμοῦ φαίνεται θυσίαις σωματικαῖς κεκρημένος, οἶνῳ δὲ μόνῳ καὶ ἄρτῳ τὸν Ἀβραάμ εὐλογῶν [cf. Gn 14, 18 sqq], τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον πρῶτος μὲν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, 499 ἔπειτα οἱ ἐξ αὐτοῦ πάντες ἱερεῖς ἀνὰ πάντα τὰ ἔθνη τὴν πνευματικὴν ἐπιτελοῦντες κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θεσμοὺς 493 ἱερουργίαν, οἶνῳ καὶ ἄρτῳ, τοῦ τε σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ σωτηρίου αἵματος αἰνίττονται τὰ μυστήρια, τοῦ Μελχισεδέκ ταῦτα πνεύματι θείῳ προτεθεωρηκότος, καὶ τῶν μελλόντων ταῖς εἰκόσι προκεκρημένου.
- 147 5, 13. Ὡςπερ ἐπὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις προφητῶν, Ἡσαΐου, 672 φέρε εἰπεῖν, καὶ Ἱερεμίου, καὶ τῶν παραπλησίων, ἄνθρωπος μὲν ἦν τὸ ὁρώμενον, Θεὸς δὲ ὁ διὰ τοῦ φαινομένου, ὡσὰν δι' ὀργάνου θεσπίζων· καὶ τοτὲ μὲν Χριστοῦ πρόσωπον, τοτὲ δὲ Πνεύματος Ἁγίου, τοτὲ δὲ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ ἦν, διὰ τοῦ προφήτου χρηματίζον· οὕτω δὲ καὶ νῦν εἰσαγομένῳ τῷ Μωσῇ ὁ ἀνωτάτω καὶ ἐπὶ πάντων Θεὸς διὰ τοῦ φανέντος ἁγγέλου τὰ προκείμενα θεσπίζει.

tunc quoque, cum inter homines versabatur, nihilominus omnia complebat, interim et cum Patre idem erat, et in ipso erat, et omnium rerum pariter in eodem tempore tam caelestium quam terrestrium curam gerebat, nusquam ab illa praesentia, qua cunctis rebus adest, nostro more exclusus neque divina ne ageret more suo impeditus.

- 515 5, 3. Quemadmodum ille [Melchisedech], qui sacerdos gentium 671 erat, nusquam videtur sacrificiis corporalibus functus, sed vino solo et pane, dum ipsi Abraham benedicit, ita sane primus ipse 499 Salvator ac Dominus noster, deinde qui ab ipso profecti sunt sacerdotes in omnibus gentibus, spirituale secundum ecclesiasticas 493 sanctiones sacerdotii munus obeuntes, vino ac pane et corporis illius et salutaris sanguinis mysteria repraesentant, quae sane mysteria Melchisedech tanto ante spiritu divino cognoverat et rerum futurarum imaginibus usus fuerat.
- 147 5, 13. Sicut apud prophetas in hominibus, Isaiam exempli gratia 672 et Ieremiam et similes, homo erat visus, Deus autem per id quod manifestabatur, tamquam per organum, eloquebatur, et modo Christi persona, modo Spiritus Sancti, modo Dei supremi erat per prophetam respondens; ita et nunc Moysi introducto Deus summus et supremus per manifestatum angelum proposita eloquitur.

- 673 10, 1. [Ὁ Χριστός] τοὺς τῶν πασχόντων μελῶν πόνους εἰς⁴¹⁶
 ἑαυτὸν ἀναλαμβάνει, καὶ τὰς ἡμετέρας νόσους ἰδιοποιεῖται, καὶ
 πάντων ἡμῶν ὑπεραλγεῖ καὶ ὑπερπονεῖ, κατὰ τοὺς τῆς φιλαν-
 θρωπίας νόμους. Οὐ μόνον δὲ ταῦτα πράξας ὁ ἄμνός τοῦ⁴¹⁹
 Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἡμῶν κολασθεῖς καὶ τιμωρίαν ὑποσχών,
 ἦν αὐτὸς μὲν οὐκ ὤφειλεν, ἀλλ' ἡμεῖς τοῦ πλήθους ἔνεκεν
 τῶν πεπλημμελημένων, ἡμῖν αἴτιος τῆς τῶν ἁμαρτημάτων ἀφέ-
 σεως κατέστη, ἅτε τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀναδεξάμενος θάνατον,
 μάλιστα τε καὶ ὕβρεις, καὶ ἀτιμίας ἡμῖν ἐποφειλομένας εἰς
 αὐτὸν μεταθείς, καὶ τὴν ἡμῖν προστετιμμημένην κατάραν ἐφ'
 ἑαυτὸν ἐλκύσας, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· καὶ τί γὰρ
 ἄλλο ἢ ἀντίψυχον;

De ecclesiastica theologia, 337/8.

- 674 L. 2, c. 14. Δέον ἔν τι θεῖον, ἄρρητον, ἀγαθόν, ἄπλοῦν,¹¹⁵
 ἀσύνθετον, μονοειδὲς τὸ ἐπέκεινα τῶν ὅλων ὁμολογεῖν, αὐτό-
 θεον, αὐτονοῦν, αὐτόλογον, αὐτοσοφίαν, αὐτοφῶς, αὐτοζωὴν,
 αὐτοκαλόν, αὐτοαγαθὸν ὄντα, καὶ τούτων ὃ τι ἂν τις κρεῖττον
 ἐπινοήσειεν, μᾶλλον δ' ὑπὲρ πάντα νοῦν, καὶ πάσης ἐπέκεινα¹⁵³
 διανοίας τε καὶ ἐνθυμήσεως, τὸν δὲ τούτου μονογενῆ Υἱόν,
 ὡς ἂν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς ἐξ αὐτοῦ φύντα πάντα¹⁶² τε καὶ κατὰ
 πάντα ὁμοιότατον ὄντα τῷ γεγεννηκότι, καὶ αὐτὸν Θεὸν καὶ
 νοῦν καὶ Λόγον καὶ σοφίαν καὶ Ζωὴν καὶ φῶς εἶναι αὐτοῦ τε
 τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ εἰκόνα, οὐκ αὐτὸν ὄντα τὸν Πατέρα,
-
- 673 10, 1. [Christus] patientium membrorum labores in se ipsum⁴¹⁶
 assumpsit et nostras infirmitates suas fecit et secundum leges
 amoris erga homines pro omnibus nobis et dolore et labores
 sustinuit. Neque solum haec faciens Dei agnus, verum etiam pro⁴¹⁹
 nobis tormenta passus supplicioque affectus, quo non ipse dignus
 erat, sed nos ob multitudinem peccatorum, ut peccata nobis di-
 mitterentur auctor exstitit, utpote qui pro nobis et mortem subierit
 atque verbera et probra et contumelias quibus nos digni eramus
 in se ipsum transtulerit atque execratio pro nobis factus execra-
 tionem quae nobis debebatur ad se ipsum attraxerit. Quid enim
 aliud ille ac pro animis nostris pretium?
- 674 2, 14. Necessario unum aliquid divinum, ineffabile, bonum,¹¹⁵
 simplex, incompositum, uniforme, quod est ultra universa, agno-
 scendum est, quod est ipse Deus, ipsa mens, ipsum Verbum, ipsa
 sapientia, ipsum lumen, ipsa vita, ipsum pulchrum, ipsum bonum
 et quidquid his melius aliquis excogitaret, magisque supra omnem
 mentem et ultra omnem disquisitionem et cogitationem; eiusque¹⁵³
 unigenitus Filius, ut imago Patris ex eo natus et omnino et in¹⁶²
 omnibus simillimus genitori, et qui Deus et mens et Verbum et
 sapientia et vita et lumen est ipsiusque pulchri et boni imago,

ἀλλὰ τὸν τοῦ Πατρὸς μονογενῆ Υἱόν, οὐδ' αὐτὸν ὄντα τὸν ἀγέννητον καὶ ἀναρχον, ἀλλὰ τὸν ἐξ αὐτοῦ φύντα καὶ ἀρχὴν ἐπιγραφόμενον τὸν γεγεννηκότα.

S. ALEXANDER EPISC. ALEXANDRINUS, † 328.

Epistula ad Alexandrum Constantinopolitanum.

- 152 4. Περὶ μὲν οὖν ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ οὔτε ἐξ οὐκ ὄντων 675
γεγένηται, οὔτε ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, αὐτάρκης παιδεύσαι Ἰωάν-
νης ὁ εὐαγγελιστής, γράφων οὕτως περὶ αὐτοῦ· «Ὁ μονογενὴς
Υἱός, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς» [Io 1, 18]. Προνοού-
μενος γὰρ ὁ θεῖος δεικνύναι διδάσκαλος, ἀλλήλων ἀχώριστα
πράγματα δύο, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ὄντα αὐτὸν ἐν τοῖς
κόλποις τοῦ Πατρὸς ὠνόμασεν. Ἀλλὰ γὰρ καὶ ὅτι τοῖς ἐξ
οὐκ ὄντων γενομένοις ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ οὐ συναριθμεῖται,
«πάντα δι' αὐτοῦ γεγονέναι» [ib. 1, 3] ὁ αὐτός φησιν Ἰωάννης.
157 7. Ἀσεβειστάτης οὖν φανείσης τῆς ἐξ οὐκ ὄντων ὑποθέσεως, 676
ἀνάγκη τὸν Πατέρα αἰεὶ εἶναι Πατέρα· ἔστι δὲ Πατὴρ αἰεὶ
παρόντος τοῦ Υἱοῦ, δι' ὃν χρηματίζει Πατὴρ. Αἰεὶ δὲ παρόντος
αὐτῷ τοῦ Υἱοῦ, αἰεὶ ἐστὶν ὁ Πατὴρ τέλειος, ἀνελλιπὴς τυγχάνων
ἐν τῷ καλῷ· οὐ χρονικῶς, οὐδὲ ἐκ διαστήματος, οὐδὲ ἐξ οὐκ
ὄντων γεννήσας τὸν μονογενῆ Υἱόν.
158 9. «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἓν ἐσμεν» [Io 10, 30]. Ὅπερ φησὶν 677
ὁ Κύριος, οὐ Πατέρα ἑαυτὸν ἀναγορεύων, οὐδὲ τὰς τῇ ὑπο-
στάσει δύο φύσεις μίαν εἶναι σαφηνίζων· ἀλλ' ὅτι τὴν πατρικὴν
ἐμφέρειαν ἀκριβῶς πέφυκε σῶζειν ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, τὴν

non ipse Pater, sed Patris unigenitus Filius, nec ipse ingenuus et imprincipiatus, sed ex illo natus et principium sibi adscribens genitorem.

- 152 4. Verum quod Filius Dei neque ex nihilo factus sit, neque 675
tempus fuerit quo non erat, abunde docet Ioannes evangelista, ita
scribens de illo: *Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris*. Statuens
enim divinus magister ostendere duo esse alterum ab altero in-
separabilia, Patrem et Filium, esse illum in sinu Patris dixit. Iam
vero quod inter res ex nihilo factas Verbum Dei non computetur,
omnia per ipsum facta sunt, ipse ait Ioannes.
157 7. Cum impiissima esse videatur suppositio orta ex iis quae 676
non sunt, necesse est Patrem semper esse Patrem; est autem
semper Pater quando adest Filius, per quem se habet Patrem. Cum
autem semper illi adsit Filius, semper est Pater perfectus, nullo
bono carens; qui non in tempore, neque ex intervallo, neque ex
his quae non sunt genuit unigenitum Filium.
158 9. *Ego et Pater unum sumus*. Quod dicit Dominus, non Patrem 677
se ipsum annuntians, neque duas persona naturas unam esse de-
clarans; sed, quia paternam similitudinem exacte natus est servare

κατὰ πάντα ὁμοιότητα αὐτοῦ ἐκ φύσεως ἀπομαζάμενος, καὶ ἀπαράλλακτος εἰκὼν τοῦ Πατρὸς τυγχάνων, καὶ τοῦ πρωτοτύπου ἔκτυπος χαρακτήρ.

678 11. Φασὶ γὰρ ἡμᾶς οἱ φληνάφων ἐφευρεταὶ μύθων, ἀπο-¹⁵²
στρεφομένους τὴν ἐξ οὐκ ὄντων ἀσεβῆ καὶ ἄγραφον κατὰ¹⁵³
Χριστοῦ βλασφημίαν, ἀγέννητα διδάσκειν δύο. Δυοῖν θάτερον
λέγοντες δεῖν εἶναι οἱ ἀπαίδευτοι, ἢ ἐξ οὐκ ὄντων αὐτὸν εἶναι
φρονεῖν, ἢ πάντως ἀγέννητα λέγειν δύο· ἀγνοοῦντες οἱ ἀνά-
σκητοι, ὡς μακρὸν ἂν εἴη μεταξύ Πατρὸς ἀγεννήτου καὶ τῶν
κτισθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἐξ οὐκ ὄντων λογικῶν τε καὶ ἀλόγων.
ᾧ μεσιτεύουσα φύσις μονογενῆς, δι' ἧς τὰ ὅλα ἐξ οὐκ ὄντων¹⁸¹
ἐποίησεν ὁ Πατὴρ τοῦ Θεοῦ Λόγου· ἢ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὄντος
Πατρὸς γεγέννηται.

679 12. Οὐκοῦν τῷ μὲν ἀγεννήτῳ Πατρὶ οἰκεῖον ἀξίωμα φυλα-¹⁵¹
κτέον, μηδένα τοῦ εἶναι αὐτῷ τὸν αἵτιον λέγοντας· τῷ δὲ Υἱῷ¹⁵⁷
τὴν ἀρμόζουσαν τιμὴν ἀπονεμητέον, τὴν ἀναρχον αὐτῷ παρὰ
τοῦ Πατρὸς γέννησιν ἀνατιθέοντας, καὶ ὡς ἐφθάσαμεν, αὐτῷ
σέβας ἀπονέμοντες, μόνον εὐσεβῶς καὶ εὐφήμως τὸ ,ἦν' καὶ
τὸ ,αἶ' καὶ τὸ ,πρὸ αἰώνων' λέγοντες ἐπ' αὐτοῦ· τὴν μέντοι
θεότητα αὐτοῦ μὴ παραιτούμενοι, ἀλλὰ τῇ εἰκόνι καὶ τῷ
χαρακτήρι τοῦ Πατρὸς ἀπηκριβωμένην ἐμφέρειαν κατὰ πάντα
ἀνατιθέοντας· τὸ δὲ ἀγέννητον τῷ Πατρὶ μόνον ἰδίωμα παρῆναι
δοξάζοντες, ἅτε δὲ καὶ αὐτοῦ φάσκοντος τοῦ σωτῆρος· «Ὁ
Πατὴρ μου μείζων μου ἐστὶ» [Io 14, 28].

Filius Patris, in omnibus conformitatem illius ex natura impressam habens et immutata imago Patris existens, et primi exemplaris exemplatus character.

678 11. Aiunt enim isti ineptarum inventores fabularum, nos, qui¹⁵²
aversamur hanc ex nihilo impiam et non scriptam adversus Christum¹⁵³
blasphemiam, docere ingenita duo. Duorum dicunt imperiti alterum
necessarium esse, vel ex nihilo illum esse arbitrari, vel omnino
ingenita dicere duo; ignorant isti rudes quantum intersit inter
Patrem ingenitum et creata ab illo ex nihilo rationalia et non
rationalia. Inter utrumque media est natura unigenita, per quam¹⁸¹
universa ex nihilo fecit Pater Dei Verbi, quae ex ipso existente
Patre genita est.

679 12. Igitur ingenito Patri propriam dignitatem servemus, dicentes¹⁵¹
nullam illi esse causam essendi; Filio autem convenientem honorem¹⁵⁷
tribuamus, adscribentes illi generationem ex Patre absque initio;
et, ut supra, illi cultum tribuentes, solum dicentes pie sancteque
de illo ,erat' et ,semper' et ,ante saecula', divinitatem tamen illius
non reicientes, sed imagini et characteri Patris exactam in omnibus
similitudinem adscribentes; Patri autem soli proprium inesse
existimantes quod sit ingenitus; salvator enim ipse dicit: *Pater
meus maior me est.*

598 12. Μετὰ τοῦτο τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν οἶδαμεν· ἥς 680
 376 ἀπαρχὴ γέγονεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, σῶμα φορέσας
 429 ἀληθῶς καὶ οὐ δοκῇσει, ἐκ τῆς θεοτόκου Μαρίας, ἐπὶ συντελείᾳ
 413 τῶν αἰώνων εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας ἐπιδημήσας τῷ γένει τῶν
 ἀνθρώπων, σταυρωθεὶς καὶ ἀποθανὼν, ἀλλ' οὐ διὰ ταῦτα τῆς
 ἑαυτοῦ θεότητος ἡττων γεγενημένος· ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, ἀνα-
 ληφθεὶς ἐν οὐρανοῖς, καθημένος ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλυσύνης.

APHRAATES, fin. s. III.—med. s. IV.¹

Demonstrationes, 337—345².

188 Dem. 1, n. 19. Haec est fides: ut homo credat in Deum, 681
 141 omnium Dominum, qui fecit caelum et terram et mare et
 omnia quae in iis sunt; qui fecit hominem ad imaginem suam,
 et dedit Moysi legem, misitque de Spiritu suo in prophetas,
 598 deinde misit in mundum Christum suum; item ut credat homo
 459 in resurrectionem mortuorum, atque insuper credat in baptismi
 sacramentum. Haec est fides ecclesiae Dei.

394 6, 12. Christus Spiritum non accepit in mensura, verum 682
 Pater dilexit eum, et tradidit in manus eius omnia, universo-
 que thesauro suo eum praeposuit. Dixit enim Ioannes: *Non
 dedit Pater Filio suo Spiritum in mensura, sed dilexit eum, et
 omnia tradidit in manibus eius* [Io 3, 34 sq].

357 6, 14. Idcirco, carissime, de Spiritu Christi nos etiam 683
 accepimus, et Christus in nobis habitat, sicuti scriptum est
 dixisse Spiritum hunc per os prophetae: *Habitabo in iis, et
 inambulabo inter illos* [Lev 26, 12]. Praeparemus igitur templa
 364 nostra Spiritui Christi, neque ipsum contristemus, ne forte a
 475 nobis recedat. . . . A baptismo enim accipimus Spiritum Christi;
 et eadem hora qua Spiritum invocant sacerdotes, aperit caelum

598 12. Post hoc novimus resurrectionem mortuorum, cuius primitiae 680
 376 fuit Dominus noster Iesus Christus, qui carnem revera gestavit
 429 neque sola specie, sumptam ex Maria deipara, qui in fine saecu-
 413 lorum, ut peccatum tolleretur, ad humanum genus advenit cruci-
 que fixus et mortuus est neque tamen idcirco divinitatis suae
 detrimentum passus est; suscitatus ex mortuis, assumptus est in
 caelum sedetque ad dexteram maiestatis.

¹ Genuinum textum Patrum Syrorum, ut qui plurimis minus sit utilis, non scribimus; latinam autem translationem locorum S. Ephraem, quae in editione Assemani saepius minime fidelis est, accurate iuxta syriacum textum emendavimus.

² Auctore R. Duval, Anciennes littératures chrétiennes, t. II: La littérature syriaque, 3e éd., Paris 1907, Demonstrationes 1—10 scriptae sunt a. 337, 11—23 ab a. 344 ad 345, 23 a. 345.

680. MG 18, 568.

681. PS 1, 43.

682. PS 1, 287.

683. PS 1, 291.

et descendit, aquis incubat, eumque induunt qui baptizantur.⁴⁴⁷ Ab omnibus enim de corpore natis Spiritus abest, donec ad³⁰² aquae regenerationem accedant; tunc accipiunt Spiritum Sanctum. In priore quidem generatione nascuntur spiritu²²² animali praediti, qui in homine creatur, nec morietur umquam,²¹⁸ sicut scriptum est: *Factus est homo in animam viventem* [Gn 2, 7]. At in altera, baptismi scilicet, regeneratione Spiritum Sanctum ex ipsa divinitate recipiunt immortalem. Cum ergo moriuntur⁵⁸³ homines, spiritus animalis absconditur cum corpore, quod sensu destituitur; Spiritus autem caelestis, quem acceperunt, ad naturam suam, ad Christum, redit. Porro utramque rem docet apostolus dicens: *Sepelitur corpus animaliter, et resurgit spiritualiter* [1 Cor 15, 44]. . . . Ex homine autem, qui Spiritum ex aqua receptum contristavit, egreditur Spiritus priusquam ille moriatur, atque ad naturam suam, ad Christum, vadens hominem accusat a quo contristatus est.

684 7, 1. Ex omnibus qui progeniti sunt corpusque induerunt,³⁹⁸ unus dumtaxat innocens est, nempe Dominus noster Iesus Christus, prout ipse de se testimonium perhibet. Ait enim: *Ego vici mundum* [Io 16, 33]. De ipso testatur etiam propheta: *Iniquitatem non fecit, neque inventus est in ore eius dolus* [Is 53, 9]. . . . Neque ex hominibus ullus alius est qui in stadium³⁰² descendat quin vulneretur aut feriat; peccatum enim a tempore quo Adam praeceptum transgressus est regnavit; a multis autem percussus fuerat, multosque vulneraverat, multos etiam occiderat, sed nemo ex his interfecit illud, donec advenit sal-⁴¹³ vator noster, qui illud sustulit suaeque affixit cruci.

685 7, 3. Non virum in proelio vulneratum sapienti medico⁵³⁶ se committere piget, eo quod in pugna superatus ceciderit;⁵⁴⁰ idemque, cum sanatus fuit, a rege non reicitur, sed exercitui eius iterum adnumeratur et adscribitur. Ita eum, qui a Satana percussus fuit, non debet pudere delictum suum confiteri illudque relinquere et paenitentiam in remedium postulare. . . . Si quis autem erubuerit, sanari non poterit, quoniam plagas suas non vult patefacere medico, qui duos denarios accepit, ut per hos omnibus qui sauciati fuerint mederetur [cf. Lc 10, 35]. 4. Vos igitur, medici, qui insignis medici nostri estis discipuli, non debetis medicinam iis denegare quibus curatione opus est. Quicumque vobis suum vulnus detexerit, ei remedium imponite paenitentiae; eum autem, qui infirmitatem suam manifestare erubuerit, ne hanc a vobis abscondat adhortamini; cumque ipsam vobis revelaverit, nolite eam publicare, ne⁵⁴¹ propter illum ab inimicis et ab iis qui nos oderunt, innocentes in culpa esse iudicentur.

- 600 8, 3. Ex his autem disce, insipiens, unumquodque seminum 686
 proprium corpus induere; numquam seminas triticum, hordeum
 autem metis; numquam vineam plantas quae ficus proferat;
 cuncta vero secundum propriam naturam crescunt; ita etiam
 corpus quod decidit in terram, idem ipsum resurget. De cor-
 poris autem corruptione et dilapsione ex parabola seminis te
 oportet discere hoc perinde esse ac semen tuum, quod in
 terram cadens putrescit et corrumpitur, atque ex ipsa corrup-
 tione crescit, germinat et fructum praebet.
- 598 8, 6. De hac igitur mortuorum resurrectione, carissime, pro 687
 225 meis viribus te erudiam. Deus ab initio creans hominem de
 189 pulvere eum finxit, et erexit eum. Si ergo hominem, cum
 non existeret, e nihilo fecit, quanto nunc ipsi facilius est
 eum terrae, seminis instar, mandatum excitare!
- 586 8, 20. Fides autem nostra docet homines in eum somnum 688
 [animarum post mortem] semel lapsos sic consopiri, ut bonum a
 malo non discernant; nec iustos promissam retributionem
 neque impios debitam poenam excipere, donec iudex adveniat
 et homines a dextris vel a sinistris constituat. Scito igitur
 ex his quae scripta sunt, cum iudex sederit apertique fuerint
 coram eo libri et facta bona et mala recitata, eos qui bene
 egerint bona a [Deo] bono accepturos; qui autem mala com-
 miserint, a iusto iudice male multabuntur.
- 486 12, 6. Postquam abiit Iudas ab iis [discipulis, Salvator] accepit 689
 panem et benedixit deditque discipulis suis et dixit iis: *Hoc
 est corpus meum; accipite, comedite ex eo omnes.* Etiam super
 vinum ita benedixit et dixit iis: *Hic est sanguis meus, novum
 testamentum, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.*
Similiter facite in meam commemorationem, quando congregabimini
 [Mt 26, 26 28]. Porro nondum comprehensus fuerat Dominus.
 Hisque dictis, surrexit e loco, ubi pascha fecerat et corpus
 suum in escam dederat sanguinemque in potum, et ivit cum
 discipulis suis ad locum ubi comprehensus est. Qui autem
 corpus suum manducavit et bibit suum sanguinem cum mortuis
 reputatur. Dominus autem suismet manibus corpus suum
 praebeuit manducandum, et, priusquam crucifigeretur, san-
 guinem suum potandum dedit.
- 459 12, 10. Baptizatus est Israel in medio mari hac paschatis 690
 456 nocte, in die salvationis; et salvator noster etiam pedes lavit
 discipulorum suorum nocte paschatis, quod est sacramentum
 baptismi. Noveris etenim, carissime, salvatorem nocte illa
 460 dedisse baptismum veritatis. Nam quamdiu cum discipulis
 conversatus est, baptismus legis, quo sacerdotes baptizabant,
 erat baptismus ille de quo dicebat Ioannes: *Paenitentiam agite*

686. PS 1, 363.

689. PS 1, 515.

687. PS 1, 370.

690. PS 1, 527.

688. PS 1, 398.

a peccatis vestris [Mt 3, 2]. At in ea nocte manifestavit iis sacramentum baptismi passionis mortis suae, sicuti dixit apostolus: *Consepulti estis cum eo per baptismum in mortem et cum eo surrexistis per virtutem Dei* [Rom 6, 3 4]. Scito igitur, amice, baptismum Ioannis nihil valuisse ad remissionem peccatorum, sed ad paenitentiam.

- 691 14, 11. Salvator noster, rex magnus, mundum rebellem⁴¹³
in gratiam cum Patre suo reduxit; cum peccatores essemus,⁴¹⁹
peccatum omnium nostrum ipse portavit factusque est nuntius
reconciliationis inter Deum et creaturam eius; cum impii et
rebelles essemus, petiit a nobis ut nosmet ei reconciliaremus,
sicut apostolus ait: *Factus est legatus reconciliationis, et recon-*
ciliavit nos cum Patre suo [2 Cor 5, 18]. Decebat quidem nos,
qui peccaveramus et inique egeramus, quaerere et implorare,
ut cum factore nostro in gratiam rediremus; et ipse a nobis
reconciliationem postulavit. Cum enim mali destructor ex-
sisteret, poenam ipse reddendam sibi suscepit.
- 692 17, 2. Pro certo tenemus Iesum, Dominum nostrum, esse³⁷⁴
Deum Filium Dei, regem filium regis, lumen de lumine,
creatorem, consiliarium, ducem, viam, salvatorem, pastorem,
congregatorem, portam, margaritam, et lucernam. Et ita
plurimis nominibus designatur. Ceteris autem omissis, de-
monstremus illum esse Filium Dei, ipsumque Deum qui a
Deo prodivit.
- 693 20, 12. Cum dixit Abraham diviti: *Abyssus magna est inter*⁵⁸⁴
nos et vos; neque ex vobis ad nos venient, aut de nobis ad vos
[Lc 16, 26], ostendit post mortem et resurrectionem nullam fore
paenitentiam. Neque impii resipiscent regnumque ingredientur,
neque iusti peccabunt amplius ut ad cruciatum abeant. Haec⁶⁰⁸
est abyssus magna.
- 694 22, 15. Veniet vivicator, interfector mortis, eiusque im-⁵⁹⁹
perium a iustis ut ab iniquis tollet. Mortui resurgent in clamore,
et mors omnibus captivis suis destituetur et exspoliabitur. Uni-
versi filii Adam ad iudicium congregabuntur, et unusquisque⁶⁰¹
perget ad locum sibi paratum. Resurrectio iustorum ad vitam
procedet, resurrectio vero impiorum tradetur morti.
- 695 22, 17. Sed *neque impii resurgent in iudicio, neque peccatores*⁵⁸⁶
in concilio iustorum [Ps 1, 5]. Sicut enim iusti in bonis operibus
consummati ad iudicium non convenient iudicandi, ita neque
impii, quorum multiplicata sunt peccata et supereffluens mensura
debitorum, ad iudicium procedere compellentur; verum ut sur-
rexerint, revertentur in infernum, quemadmodum ait David:
Revertentur peccatores in infernum, et omnes gentes quae obli-
viscuntur Deum [Ps 9, 18].

691. PS 1, 598.

692. PS 1, 787.

693. PS 1, 911.

694. PS 1, 1023.

695. PS 1, 1026.

- 612 22, 19. Audi nunc apostolum dicentem: *Unusquisque mer-* 696
cedem accipiet secundum laborem suum [1 Cor 3, 8]. Qui parum
laboraverit, prout defatigatus fuerit recipiet. Qui multum cu-
currerit, pro modo cursus sui praemium tollet. . . . Et rursus
apostolus ait: *Stella stellam antecellit claritate; sic et resurrectio*
mortuorum [1 Cor 15, 41 42]. Noveris itaque, etiam cum ad
vitam ingredientur homines, mercedem pariter fore mercede
amplioem, gloriam gloria insigniorem; et praemium amplius
altero.
- 595 22, 22. Verum poenas etiam dicam non fore singulis 697
aequales. Qui multum peccavit, multum castigabitur; qui autem
minus deliquit, parcius castigabitur. Hi vadent *ad tenebras*
exteriores, ubi erit fletus et stridor dentium [Mt 8, 12]. Illi in
ignem, prout meruerint, labentur, nec scriptum est eorum
dentes collisum iri, aut tenebras illic inveniri. Alii in alterum
locum decident, *ubi vermis eorum non morietur, et ignis eorum*
non exstinguetur, et fient stupor universae carni [Is 66, 24]. Aliis
ianua ocludetur, iudexque dicet: *Nescio vos* [Mt 15, 12].
Animadvertite igitur, sicut praemia, ita et poenas non fore
singulis aequales.
- 302 23, 3. Quia primus homo serpenti auditum praebuit, male- 698
dictionis sententiam suscepit, qua serpenti in praedam cederet;
et maledictio in omnes eius posteros descendit. . . . Ad ro-
gandam pacem reclusa est porta, et caligo de mente multorum
476 aufugit; illuxit lumen intellectus, et fructus germinarunt olivae
477 splendidae, in qua signum est sacramenti vitae, quo perficiuntur
Christiani et sacerdotes et reges et prophetae; tenebras il-
552 luminat, ungit infirmos, et per arcanum suum sacramentum
paenitentes reducit.
- 353 23, 48. Magnum est [Dei] optimi donum quod apud nos 699
342 est. Libere enim volens nos in peccatis nostris iustificari,
licet nil ei prosint opera nostra bona, nos erudit, ut coram
eo placeamus; et cum ipsum rogare nolumus, nobis irascitur.
Iugiter nobis proclamat: *Petite et accipite, et cum quaesieritis,*
invenietis [Mt 7, 7].
- 377 23, 51. Magnum est donum [Dei] optimi apud nos, quod 700
a rege tamquam pignus sibi simile abductum est, amantissime-
que habitum, quodque ad finem usque servabit. Hic est Filius
hominis, corpus de Maria, quod ex nobis ad locum vitae
deductum est. Debile corpus fortissimum factum est, et
splendidiore atque illustriore quam in suo lapsu amisit Adam
gloria donatum.
- 423 23, 61. Nos vero qui cognovimus unum Deum esse, maie- 701
statem eius debemus confiteri, adorare, laudare, exaltare, glori-

696. PS 1, 1030.

699. PS 2, 94.

697. PS 1, 1031.

700. PS 2, 99.

698. PS 2, 6.

701. PS 2, 127.

ficare, sanctificare, celebrare per Iesum, eius Filium, salvatorem nostrum, qui sibi nos elegit atque ad se vocavit, per quem cognovimus illum, et facti sumus illius adoratores, populus et ecclesia et congregatio sancta. Gloria et honor sit Patri et ¹⁴¹ eius Filio eiusque Spiritui vivo et sancto, ab ore omnium qui ipsum laudant sursum et infra, in saecula saeculorum.

- 702 23, 63. O tu qui iuras per caput tuum et mentiris! Si tibi ⁴⁶⁵ vera sunt tria nomina illa inclita et laudanda Patris et Filii et Spiritus Sancti, super caput tuum commemorata, quando vitae tuae signum accepisti; si verum tibi est baptisma, ne per caput tuum iuraveris, et scito potestatem tibi non esse per caput tuum iurandi.

S. EPHRAEM, ca 306—373¹.

Hymni et sermones.

- 703 *Hymni de Epiphania*, 10, 1. Adamus peccato suo omnes ³⁰⁰ dolores sibi adscivit, mundus eius vestigiis insistens omnia debita. Ac veluti si suus lapsus ei placuisset, de sua restitutione ⁴¹⁵ non cogitabat. Gloria illi qui venit eum restituere! 2. Haec ⁴⁵⁹ causa impulit purissimum Dominum, ut ipse veniret baptismum ⁴⁶² cum impuris peccatoribus suscepturus. Ad gloriam eius caeli aperti sunt. Qui omnes mundat, communi omnium baptismo ablui volens descendit in aquas, easque ad nostrum baptismum sanctificavit.
- 704 10, 14. Bonus Dominus hisce duobus allaborat: cogere ³³⁴ non vult libertatem nostram nec ut remissi simus permittit. ³²⁹ Si enim coactione utitur, potestatem arbitrii tollit; si vero relaxatione, privat animam auxilio suo. 15. Sciens Dominus ³²⁵ quod si cogit privat nos, si auxilium retrahit perdit nos, si docet acquirit nos, non cogit nec auxilium retrahit, ut facit Malus, sed docet, erudit et acquirit, utpote Bonus.
- 705 *Sermo de Domino nostro*, 33. Comprehende enim humili- ³⁸³ tatem Domini nostri ab utero ad sepulcrum, et vide quomodo veluti pedissequa adhaeret parvitati magnitudo, humiliationi exaltatio. Nam ubi variis in rebus magnitudo Domini se manifestavit, divinitas eius signis praeclaris revelata est, ut notum fieret illum unum, qui ibi aderat, non unum sed duos esse. Neque enim sola exstabat natura inferior neque sola ³³² natura superna, sed duae sunt naturae, quarum una alteri immixta erat, una sublimis, altera humilis; propterea duae ³⁹⁰ illae naturae exprimebant affectus suos, ut per affectus duarum

¹ Vide not. 1, p. 243.

702. PS 2, 134.

703. La (= Lamy) 1, 98.

704. La 1, 102.

705. La 1, 224.

homines duas eas esse discernent, et non reputaretur unus et simplex qui duo erat per commixtionem, sed agnosceretur duo esse propter commixtionem qui unus erat propter essentiam.

54 *Sermones in hebdomadam sanctam*, 4, 1. Simon, discipule mi, 706
ego te constitui fundamentum ecclesiae sanctae. Petram vocavi te antea, quia tu sustinebis omnia aedificia; tu es inspector eorum, qui mihi aedificabunt ecclesiam in terra; si quid reprobum aedificare velint, tu fundamentum reprimas eos; tu es caput fontis a quo hauritur doctrina mea, tu es caput discipulorum meorum; per te omnes gentes potabo; tui est suavitas illa vivifica quam largior; te elegi ut sis in mea institutione velut primogenitus et heres efficiaris thesaurorum meorum; claves regni mei dedi tibi. Ecce principem te constitui super omnes meos thesauros.

486 4, 4. Accepit Iesus Dominus noster in manibus suis merum 707
493 in initio panem et benedixit, signavit ac sanctificavit eum in nomine Patris et in nomine Spiritus, et fregit atque distribuit discipulis suis minutatim in sua bonitate propitia, panem vocavit corpus suum vivum, et se ipso atque Spiritu replevit eum; extendens autem manum dedit iis panem quem dextera sua sanctificaverat: Accipite, manducate omnes ex hoc quod sancti-
485 ficavit verbum meum. Quod nunc vobis dedi ne panem existimetis, accipite, manducate hunc panem nec conteratis
492 micas eius; quod vocavi corpus meum, hoc revera est. Una particula e micis eius milia milium sanctificare valet et suf-
488 ficit ut vitam praebeat omnibus, qui manducant eam. Accipite, manducate in fide nihil haesitantes, quia hoc est corpus meum, et qui manducat illud in fide, ignem et spiritum in illo manducat; si quis autem dubitans manducat illud, merus panis fit
508 ei, at qui cum fide manducat panem in nomine meo sanctificatum, si purus sit, purus conservatur, si peccator, condonatur. Qui autem illum despicit aut spernit vel contumelia afficit, pro certo habeat quod contumelia afficit Filium, qui eum vocavit et realiter effecit corpus suum.

485 4, 6. Postquam manducaverunt discipuli panem novum et 708
483 sanctum et fide intellexerunt se per eum manducavisse Christi corpus, continuavit Christus explicare et tradere totum sacramentum. Accepit miscuitque calicem vini; deinde eum benedixit, signavit ac sanctificavit, profitens suum sanguinem esse qui effundendus erat. . . . Iussit eos bibere Christus et explicavit iis sanguinem suum esse calicem quem bibebant: Hic est verus sanguis meus, qui pro vobis omnibus effunditur; accipite, bibite ex eo omnes, quia novum testamentum est in sanguine meo. Sicut vidistis me facientem, sic facietis in meam com-

memorationem. Quando congregabimini in nomine meo in ecclesia ubique locorum, facite quod feci in mei memoriam; manducate corpus meum, et bibite sanguinem meum, testamentum novum et vetus.

709 6, 9. Sicut per corpus honoratur Christus, sic per illud ⁴⁰⁰ opprobriis afficitur. Si corpus flagellatur, per naturam suam corporalem ipse patitur. Corpus vitam non praestat et cadaver a flagellis nihil patitur. Pati nequit divinitas; nec mori et rursus vivere potest Deus, qui sempiterna est vita et inscrutabilis. In assumpto autem corpore Christus, unicum Dei Verbum, venit ad nativitatem et incrementum, formam visibilem et nutrimentum accepit, venit per successionem generationum temporibus subiectus et numeris. In divinitate et humanitate ³⁸⁵ quae hypostatice unitae fuerunt, in humanitate qua usus est divinitus et humanus, in dominatione et subiectione, in re et actione Filius Dei, qui homo factus est, unus ipse est absque divisione. Impassibilis cum sit Deus, ipse passibilis et impassibilis fuit. Non, ut dicunt hodie, corpus tantum cruci ³⁹² affixum fuit. Sed, sicut ego credo, Deus homo crucifixus est. Qui voce magna clamavit et expiravit, latusque lancea perforatum habuit, ipse est Deus absconditus. Voce clamavit et obscuratus est sol; unus est in divinitate et humanitate absque divisione. Humana nostra natura gratias agat enti spirituali quod corpus induit, et confiteatur illum non duos sed unum esse ex Patre et ex Maria; qui in duos eum dividit, non gaudebit cum eo in Eden, et qui Patrem cum Filio confundit, ab ecclesia secedit et separatur, quia nulla est in divinitate separatio.

710 *Sermo de magis, incantatoribus, et divinis, et de fine et con-* ⁶⁰⁹
summatione, 11. Qui bona fecerint, transibunt in locum bonis ⁵⁹²
repletum; remanebunt autem mali in gehenna, ut fiant cibus ignis, abripiant eos fluctus ignis, ut abeat unusquisque in habitaculum suum; hunc immergent in caenum, unde num- ⁵⁹⁴
quam extrahetur; illum immittent in ignem, ut ibi in aeternum ⁵⁹⁵
maneant; alter in tenebras egredietur et ignem numquam videbit; alius in abyssum descendet et inde numquam ascendet; alius ⁶¹²
vero in locum sanctum abibit, ut maneant ibi in aeternum. Sunt qui sedebunt in secundo gradu, alii in tertio, alii exaltabuntur usque ad quintum gradum, alii ad decimum, alii ad trigesimum, alii sedebunt in supernis. . . . Unusquisque enim obtinebit ab ipsa iustitia mercedem iuxta laborem suum.

711 *Hymni de B. Maria*, 18, 12. In sinu Mariae infans factus ³⁷⁷
est, qui ab aeterno aequalis est Patri. Communicavit nobis magnitudinem suam et acquisivit infirmitatem nostram; factus ⁴¹⁴
est nobiscum mortalis, ut, infusa nobis eius vita, non amplius

- 429 moriamur. . . . 20. Haec virgo facta est mater, servata vir-
 430 ginitate et sigillis non solutis, gestat in utero fetum, integris
 virginalibus, et facta est Dei mater atque ancilla opusque
 eius sapientiae. . . . 32. Maria hominem non ita concepit, ut
 natura ingressum infantis sensu apprehenderet; etenim usque
 383 in uterum ignis erat et spiritus, in utero matris suae homo
 factus est remanens Deus perfectus.
- 445 *Hymni de oleo et oliva*, 4. Gratum enim Spiritui Sancto 712
 est illud oleum, quod ei ministrat eique ut discipulus adhaeret,
 quo designantur sacerdotes et uncti. Spiritus Sanctus enim
 oleo signum suum ovibus suis imprimit. Sicut anulus in ceram
 sigillum suum imprimit, sic occultum Spiritus sigillum per oleum
 imprimitur in baptismo, illa vero in baptismo signata sunt.
- 594 *Sermo de fine et admonitione*, 8. Scimus omnes, dilecti, 713
 iudicium tremendum futurum esse. Et non est qui recogitet
 corde nec qui stultitiae suae memor sit; severissimum quippe
 de peccatore fiet iudicium, et tormentorum eius non erit finis,
 596 nec parvo instante quiescet poena a plectendo peccato eius,
 quia in aeternum durabit et nullo umquam tempore solvetur
 ei; iudicium ultionis erit et cunctis retributionem debitam
 reddet.
- 148 *Hymnus de defunctis et Trinitate*, 11. Pater genitor et Filius 714
 171 genitus e sinu eius, Spiritus Sanctus procedens a Patre et
 189 Filio; Pater factor, qui fecit mundum e nihilo; Filius creator,
 181 qui universa condidit cum genitore suo. 12. Spiritus Sanctus
 195 paracletus et miserator, quo perficitur omne quod fuit et erit
 et est; Pater mens, Filius autem verbum, Spiritus vox, tria
 nomina, una voluntas, una potestas.
- 302 *Hymni de instauratione ecclesiae*. 4, 1. Adam, suadente 715
 serpente, iustitiae debitorem se constituit, et delicti poena in
 433 omnes generationes transmissa est. Angelus et puella sese
 ordinaverunt, locuti sunt et audierunt et debitum solverunt. . . .
 3. Deus constituit mediatores angelum et puellam, ut suis verbis
 rem converterent et reconciliatio fieret atque inter supernos
 et infimos chirographum debitorum dilaceraretur.
- 25 *Hymni dispersi*. 15, 1. Cum Dominus in terram descendit 716
 non reliquit thronum caelestem, et cum habitavit in Maria non
 evacuavit caelum; ipso in navi dormiente non alius increpavit
 ventos; cum autem aquam vertit in vinum, separatum non
 erat Verbum ab illo corpore, sed hisce omnibus demonstravit
 se Deum esse.
- 302 22, 8. Transgressio mandati in horto chirographum Adamo 717
 scripserat, quo reum declarabatur et morti subiectum omne

712. La 2, 805 not.; *Assemani*, Biblioth. orient. 1, 94.

713. La 3, 148.

714. La 3, 242.

715. La 3, 974.

716. La 4, 730.

717. La 4, 772.

genus humanum; iustitia Iesu ipsum sustulit in Golgotha; sanguine et aqua lateris sui laceravit chirographum generis nostri. Benedictus qui in cruce sua suspendit debitum mortis voracis hominique iustificationem dedit [cf. Col 2, 12—14].

Carmina nisibena.

- 718 3 [scriptum a. 350], 1. Est aberratio, si investigamus quid sit Deus et cui similis sit. Quomodo enim possumus pingere in nobis imaginem illius essentiae, quae similis est menti? 2. Non possumus perscrutari aspectum eius, ita ut pingatur in intellectu nostro; audit sine auribus, loquitur sine ore, operatur sine manibus, videt sine oculis. Non potest eam comprehendere animus noster et desistit ab ea, cum talis sit; sed ipsa in bonitate sua induit formam humanam, ut nos collegeret sibi similes redderet. 3. Discamus quomodo haec essentia sit spiritualis et apparuerit tamquam corporalis, et iterum sit pura et apparuerit tamquam irata. Fiebant enim haec propter nostram utilitatem, quia essentia illa nobis similis facta est, ut nos ei similes fieremus. Revera quidem unus tantum ei similis est, Filius, qui processit ab ea eiusque accuratissima imago est.
- 719 27 [scriptum a. 370], 8. Revera quidem tu [Domine] et mater tua soli estis, qui omni ex parte omnino pulchri estis; non enim in te, Domine, labes est, nec ulla in matre tua macula. Infantes autem mei duabus his pulchritudinibus minime similes sunt.
- 720 35 [scriptum a. 363/73], 8. Vidi prophetas et iustos, inquit Malus sociis suis; et quamquam vires eorum valde fortes erant, tamen iis inerat odor quidam meae naturae. Figmentum enim hominum cognatum est fermento nostro. Hic autem indutus est corpore Adami et perturbat nos, quia non dominatur in eum fermentum nostrum. Certe et homo est et Deus, quia humanitas eius mixta est cum divinitate eius.
- 721 73 [scriptum a. 363/73], 1. Ecce, dilecti mei, sub terra sunt cadavera et corpora sepulchrorum, et in caelo sunt iusti. Hi enim duo loci portant deposita hominum; itaque terra et caelum clamarent, si iusti praemio suo resurrectionis fraudarentur.

Interpretationes in s. scripturam, post 363.

- 722 In Gen 1. Adamum ad imaginem et similitudinem Dei esse creatum tripliciter intellegimus. Non enim illam creaturam verbum vocaret similitudinem Dei, nisi propter eius

libertatem eiusque in creaturas dominium. Illud quoque talem esse imaginem tripliciter intellegimus. Primum: quia, sicut potestas Dei est in omnia, ita dominium Adam in omnia positum est. Secundo: quia animam puram accepit, quae in se recipit omnia genera virtutum divinaque charismata. Tertio: quia per rationalem partem intellectus et dirigentem se applicat ad omnem locum, et in se excitat imagines omnium quae vult.

226 2. *Accepit Deus costam de Adam et fecit mulierem* [Gn 2, 22], 723
227 ut esset unum caput mundo; quod autem ex eo sumpserit ut
illud impleretur: *Masculum et feminam fecit eos* [Gn 1, 27];
haec, ne quis suspicaretur alium fuisse fabricatorem mulieris
224 illumque non insufflasse spiritum in Evam. Non enim anima
ex anima generatur: *Os ex ossibus meis*, non: anima ex
anima mea; *et erunt ambo corpus unum* [Gn 2, 23 sq], non:
anima una.

598 9. Rursus tertium Phase, quod fecerunt filii Israel post 724
reditum in terram promissionis et divisionem hereditatum
suarum, figurat resurrectionem mortuorum, atque omnium
rationalium universale Phase, cum hominum tum angelorum,
601 et designationem hereditatum eorum. Verum, iuxta ordines
eorum, qui ad illud legale Phase veniunt, rursus distingue tres
ordines qui ad illud caelestium et terrestrium festum in re-
surrectione confluunt, eos scilicet qui sunt supra iudicium, et
eos qui iudicandi sunt, et eos qui ad iudicium non veniunt.
Supra iudicium illi sunt, qui cum apostolis perfecte splendent.
Iudicandi illi, qui hic opera sua in igne paenitentiae proba-
verunt et ad vitam pervenerunt. Illi vero qui non veniunt
ad iudicium, ii sunt qui nulla omnino bona egerunt et abeunt
594 in supplicium aeternum, secundum hoc: *Non resurgent impii
in iudicio* [Ps 1, 5].

488 In Ioel 2, 24. *Et replebuntur areae vestrae frumento...* 725
476 *Et redundabunt pariter torcularia vino et oleo...* Mystice illud
perfectum est a Messia, qui dedit populo a se redempto, ec-
clesiae scilicet suae, frumentum et vinum et oleum mysticum:
frumentum quod est mysterium corporis eius sancti, et vinum
sanguinem suum propitiatorium, et rursus oleum in unguentum
suave, quo signati sunt baptizati induentesque arma Spiritus
Sancti.

285 1. *Sermones exegetici*: In Is 26, 10. Ecce vita in ossibus mar- 726
tyrum: quis dicat ea non vivere? Ecce monumenta viva, et
quis de hoc dubium moveat? Arces sunt inaccessibiles, a
latronibus immunes, civitates munitae, a praedatoribus tutae,
turres altae et validae ei qui in illis refugium habet, immunes

ab occisoribus, ad quas mors non appropinquat. Qui invidia et perfidia consumitur, animam corrumpente veneno, ex illis accipit auxilia ut cesset venenum neque noceat.

Adversus haereses, sermones, post 363.

- 727 Sermo 2. Potestatem enim fecit discipulis suis ut una vice⁴⁴⁶ tantum per aquam peccata purificarent humanae naturae; atque⁵²¹ concessit ut solverent et ligarent, ut, qui ligatus est, petat coram illo, qui omnia condonat; qui enim omnia ignoscit, cum dolore nostro nobis ignoscit. Iustum est enim illum exagitari, qui delectando peccaverit.
- 728 3. Duos esse deos impossibile est, cum nomen adorandum¹⁰⁸ Dei sit unum; nisi Deus unus est, non est Deus. Sed neque unus est, si nec summus est nec super omnia. Impossibile autem est illum summum esse et excelsum super omnia cui coniungitur aliquid aequale. Et si non sunt plures dii, rursus non sunt plura entia suprema. Nomen enim amborum unum est, unaque gloria et entis supremi et Dei; hoc enim est nomen Dei: essentia quae non habet initium, substantia quae prior est et senior omnibus.
- 729 53. Moysi manifestavit nomen suum, cum ‚Qui sum‘ sese⁹⁴ appellavit, quod nomen est essentiae, nec umquam alia entia illo nomine vocavit sicut nominibus suis plura vocavit, ut uno nomine quod emisit doceret se esse solum ens, non vero alia.

Adversus scrutatores, sermones, post 363.

- 730 Sermo 4. Primogenitus intravit ventrem, nec passa est³⁷⁷ pura virgo. Intravit, et exiit in partu; inde fremuit illa de-⁴³⁰cora: ecce gloriosus et occultus eius ingressus, despectus et patens egressus; Deus enim est in ingressu, homo etiam in egressu.
- 731 27. Deus est essentialiter. Essentia eius gloriosa est sicut⁹⁴ nomen eius. Si essentialiter nomen eius ab omnibus est distinctum, essentialiter et eius generatio omnibus ignota latet. Tantus est ut frustra contendant creaturae illum intellegere, cum nihil in eo creaturae simile sit.
- 732 32. Ecce propter nos multiplicasti gloriam tuam, ut osten-³⁷⁶deres nobis te esse magnum. Essentia tua est magna, et propter homines minuta est gloria tua. . . . Iam si te minueret similitudo imaginis humanitatis quam mutuando induisses, quanto magis te minuit corpus quod misericordia tua in veritate induisti, et non in similitudine.

727. AS 2, 440.

730. AS 3, 5.

728. AS 2, 443.

731. AS 3, 48.

729. AS 2, 555.

732. AS 3, 58.

- 112 44. Habet Deus nomina completa et genuina; habet vero 733
etiam metaphorica et transeuntia, quae cito induit et cito de-
ponit, ut si dicatur paenitere et oblivisci et meminisse. Et
sicut tenuisti eum esse iustum et bonum, ita tene eum esse
generatorem, crede eum esse creatorem.
- 115 45. Ille est perfectus omnino in omnibus, parturiens sine 734
dolore, creans sine labore, habitans sine loco, dives sine
thesauro. Non enim est locus qui eum capiat et includat, nec
est investigans scrutatio quae sufficiat ut comprehendatur.
- 108 47. Mansio nostra, quae est inter rerum apparentium breves 735
limites, ostendit non pertingere cogitationis nostrae conatus
ad Filium, cum nemo sit qui eius initium comprehendat et
investiget; Pater enim eius ab unoquoque in omnibus est
absconditus; et quantumvis extendit homo propriam scientiam
et cogitationem, impossibile est investigare quomodo sit, aut
114 comprehendere quantus sit. Admirare creaturas et glorifica
creatorem, neve inquiras essentiam omnibus excellentiorem.
- 465 51. Quis negare possit trina nomina quorum illapsus olim 736
iuxta Iordanem ministerium implevit? Verum est in nominibus
in quibus baptizatum est corpus tuum corpora baptizari; et
quamvis bene multa sint nomina Domini universorum, baptizari
nos iussit distincte in Patre et Filio et Spiritu.
- 148 73. Typos habes Patris solem, Filii fulgorem, Spiritus 737
Sancti fervorem; et tamen illud unum est, et Trinitas in hoc
se exhibet. Quod non comprehenditur, quis explanabit? Unum
est plures, unum est tres, et tres sunt unum. Aenigma magnum,
admiratio patens. Distinctus est sol a fulgore suo; distincti
sunt, par est tamen, et ipse fulgor solis est sol. Nemo tamen
dicit duos esse soles, licet fulgor eius in res inferiores sit sol;
sic non duos deos vocamus, sicque Dominus noster Deus est
super creaturas.
- 148 *Adv. scrutatores* (alia series), sermo 2. Esse Patrem con- 738
150 fite; eum vero ne confitearis esse comprehensibilem. Rursus
crede esse Filium; numquid tamen illum perscrutabilem esse
credes? Spiritum Sanctum esse tene; ne vero teneas illum
esse vestigabilem. Eos esse unum crede; ne tamen dubites
esse tres. . . . Una enim est voluntas in consensu; non est
confusio in coniunctione; magnus enim ordo ibi; ne enim,
cum coniuncti sint, putes ibi adesse confusionem; ne etiam,
cum distincti sint, existimes illud esse divisionem. Coniuncti
sunt, non confusi; distincti, non divisi; coniunctio eorum non
est confusa, nec distinctio eorum divisa. Quis misceat divi-
siones eorum? Quis dividat coniunctiones eorum? Confuge
ad silentium, miser.

733. AS 3, 79.

736. AS 3, 94.

734. AS 3, 82.

737. AS 3, 187.

735. AS 3, 85.

738. AS 3, 194.

Necrosima, seu funebres canones.

- 739 1. A nobis discesserunt et a nobis longe facti sunt [iusti ⁵⁸⁶ mortui], sed collocutio eorum nobiscum est, et, licet dormientes, docent nos. Vestimenta tantum eorum corrupta sunt, [id est] corpus quod discerpserunt morbi; anima vero servatur in vita sicut est, nullamque patitur corruptionem. Anima iustorum nobiscum est; nam sermo eorum nobiscum est, et tamquam vivi nobiscum colloquuntur in praeceptis et institutis. Anima eorum vivit et cogitat, in paradiso a creatore servata. Et corpora in terra custodiuntur, quasi debitum ad restitutionem.
- 740 53. Per crucem mors victa est, in paradisum Adam reversus ⁴¹⁵ est et heres factus est regni confundens diabolum; splendorem et gloriam quam amiserat Adam cum transgressus est mandatum, reddidit illi Dominus eius in baptismo cum venit; et iterum veniet in fine et resuscitabit eum et pueros eius, illosque gloria induet in thalamo luminis.

Testamentum.

- 741 72. Quando diem trigesimum complevero, mei memoriam, ⁵⁸⁷ fratres, facite. Mortui enim oblatione iuvantur quam viventes ⁵⁸⁸ faciunt. . . . 78. Si viri Mathathiae qui mysteria detinebant, pro exercitibus, ut legistis, oblationibus eorum expiaverunt crimina qui in bello ceciderant et impii suis moribus erant, quanto magis sacerdotes Filii sanctis oblationibus et linguarum suarum orationibus defunctorum crimina expiant!

[Opera graeca.]

- 742 *Reprehensio sui ipsius.* Εἶδον οἴκους, καὶ ἐνόησα τὸν οἰκο- ⁸⁸ νόμον. Εἶδον τὸν κόσμον, καὶ συνήκα τὴν πρόνοιαν. Εἶδον ναὺν δίχα κυβερνήτου βαπτιζομένην· εἶδον τὰς τῶν ἀνθρώπων πράξεις μὴδὲν περαινούσας ἄνευ Θεοῦ τοῦ κυβερνῶντος αὐτάς. Εἶδον πόλιν καὶ πολιτείας διαφόρους εἰς σύστασιν, καὶ συνήκα ὅτι τῇ τοῦ Θεοῦ διατάξει τὰ πάντα συνέστηκεν. Ἐκ τοῦ ποιμένος τὸ ποίμνιον, καὶ ἐκ Θεοῦ τὸ αὔξειν ἐπὶ τῆς γῆς τὰ σὺμπαντα.

- 742 Domos vidi et oeconomum adesse cognovi. Mundum vidi et ⁸⁸ providentiam intellexi. Navem absque gubernatore submergi adspexi, et inanes hominum labores sine Dei gubernatione esse animadverti. Civitates et republicas diversas bene constitutas vidi, et Dei ordinatione cuncta consistere intellexi. Ex pastore grex, et ex Deo cuncta quae super terram sunt crescunt.

739. AS 3, 225.

740. AS 3, 312.

741. AG 2, 401.

742. AG 1, 123; quae opera graeca vocamus servata sunt in graeca translatione quam damus.

582 *De compunctione.* Ὡς δύναμις δακρύων, πῶς ἐν ῥιπῇ ὁφ- 743
θαλμοῦ ἀνάγῃ εἰς οὐρανὸν ἵπταμένη, καὶ τὰ σὰ αἰτήματα λαμβάνεις παρὰ Θεοῦ. Συναντᾷ σοι γὰρ ἰλαρῶς βασιτάζων συγχώρησιν. Δώρησαι οὖν, Δέσποτα, ἐμοὶ τῷ ἀναξίῳ δάκρυα καθεκάστην, καὶ ἰσχύν, ἵνα πηγὰς δακρύων μετὰ τῆς γλυκύτητος βρύσουσα διαπαντὸς φωτισθῇ μου ἡ καρδιά ἐν προσευχῇ καθαρᾷ, ὅπως ἂν ἐξαλειφθῇ τὸ μέγα γραμματεῖον ἐν δάκρυσιν ὀλίγοις, καὶ κατασβεσθῇ ἐκεῖ δι' ὀλίγου κλαυθμοῦ τὸ πῦρ τὸ καίόμενον. Εἰ γὰρ ἐνταῦθα κλαύσω, ἐκείσε ῥυσθήσομαι τοῦ πυρὸς τοῦ ἀσβέστου.

536 *De paenitentia, sermo.* Λέγε πρῶτος τὰς ἁμαρτίας, ἵνα 744
δικαιωθῇς, εἶπεν ὁ Θεός. Τοσαύτην συγκατάβασιν εἰς ἀπανθρωπίαν τρέπεις, αἰρετικέ; Ἀπὸ λόγων ποιεῖται τῆς μετανοίας τὴν ἀρχήν, ὅτι ἡ διὰ λόγου ἐξομολόγησις προοίμιον μετανοίας ἐστί. Διὰ τοῦτο καὶ προοίμια σωτηρίας δίδοται τῷ τελώνῃ [cf. Lc 18, 13], οὐ τελείως αὐτὸν ἀπῆλλαξε τοῦ ὀφειλήματος, ὅτι ὅπου τελείως μετενόησε. Μάθε τοῦ Θεοῦ τὴν ἀκρίβειαν, καὶ σύνες τῆς μετανοίας τὴν λυσιτέλειαν. Πρὸς τὴν πρᾶξιν δίδωσι τὸν μισθόν. Διὰ τοῦ λόγου ἐξωμολογήσατο, καὶ ἀπεδείχθη πρὸς προκοπὴν μετανοίας ἐνεργούς.

429 *Oratio ad sanctissimam Dei matrem.* Ἄλλ', ὦ παρθένε δέσ- 745
434 ποίνα, ἄχραντε θεοτόκε, κυρία μου δόδοξε, ὑπερπαναγάθέ μου, ὑψηλότερα οὐρανῶν, ὑπερκαθαρωτέρα ἡλιακῶν μαρμαρυγῶν, ἀκτίνων, λαμπηδύνων, . . . ῥάβδος ἢ βλαστήσασα τοῦ

582 O lacrimarum vis, quomodo in ictu oculi, sublata pennis, in 743
caelum ascendis et postulata tua a Deo obtines, qui occurrit tibi propitius, indulgentiam ac remissionem peccatorum deferens. Largire igitur mihi indigno, Domine, lacrimas per singulos dies atque fortitudinem, ut fontes lacrimarum iugiter cum dulcedine fundens cor meum illustretur in oratione munda, ut magnum illud delictorum meorum chirographum modicis lacrimis deleatur, ignisque ardens exiguo fletu ibi exstinguatur. Nam hic si flevero, illic inextinguibilem ignem evadam.

536 Dic primus peccata tua ut iustificeris, ait Deus. Tantam in 744
indulgentiam in crudelitate convertis, o haeretice? A verbis incohat paenitentiae principium; quoniam quae verbo fit confessio initium paenitentiae est; propterea et salutis initia dantur publicano, nec perfectē ipsum debitis liberarunt, quia nondum perfecte paenitentiam fecerat. Disce Dei rigorem et accuratam exactionem et intellege paenitentiae utilitatem. Pro actionis ratione mercedem tribuit. Verbo confessus est et ad efficaciae paenitentiae profectum receptus est.

429 At, o virgo domina, immaculata deipara, domina mea glorio- 745
434 sissima, beneficentissima mea, caelis sublimior, multo purior solaribus splendoribus, radiis, fulgoribus, . . . virga illius Aaronis germinans,

Ἰατρῶν ἐκείνου, ῥάβδος ἐδείχθη ἀληθῶς, καὶ ἄνθος ὁ υἱὸς σου Χριστὸς ἡμῶν ἀληθινός, Θεὸς καὶ ποιητὴς μου· σὺ κατὰ σάρκα τὸν Θεὸν ἐγέννησας καὶ Λόγον, πρὶν τόκου παρθενεύ-⁴³⁰ ουσά, παρθένος μετὰ τόκον, καὶ κατηλλάγημεν Θεῷ Χριστῷ⁴³² τῷ υἱῷ σου.

S. ATHANASIUS, 295—373.

Oratio contra gentes, ca 318.

- 746 34. Κατ' εἰκόνα γὰρ Θεοῦ πεποιήται, καὶ καθ' ὁμοίωσιν²²⁸ γέγονεν [ἡ ψυχὴ], ὡς καὶ ἡ θεία σημαίνει γραφὴ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λέγουσα· «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέραν» [Gn 1, 26]. Ὅθεν καὶ ὅτε πάντα τὸν ἐπιχυθέντα ῥύπον τῆς ἁμαρτίας ἀφ' ἑαυτῆς ἀποτίθεται, καὶ μόνον τὸ κατ' εἰκόνα καθαρὸν φυλάττει, εἰκότως, διαλαμπρυνθέντος τούτου, ὡς ἐν κατόπτρῳ θεωρεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς¹⁶² τὸν Λόγον, καὶ ἐν αὐτῷ τὸν Πατέρα, οὗ καὶ ἔστιν εἰκὼν ὁ σωτὴρ, λογίζεται. Ἡ εἰ μὴ αὐτάρκης ἐστὶν ἡ παρὰ τῆς ψυχῆς⁸⁷ διδασκαλία διὰ τὰ ἐπιθολοῦντα ταύτης ἔξωθεν τὸν νοῦν, καὶ μὴ ὁρᾶν αὐτὴν τὸ κρεῖττον· ἀλλ' ἔστι πάλιν καὶ ἀπὸ τῶν φαινομένων τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ γνῶσιν καταλαβεῖν, τῆς κτίσεως ὥσπερ γράμμασι διὰ τῆς τάξεως καὶ ἁρμονίας τὸν ἑαυτῆς δεσπότην καὶ ποιητὴν σημαινούσης καὶ βοῶσης.
- 747 35. Ἀγαθὸς γὰρ οὖν καὶ φιλόανθρωπος ὁ Θεός, καὶ κηδόνος¹⁰⁵ τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων ψυχῶν, ἐπειδὴ ἀόρατος καὶ¹⁰⁸

virga vere apparuisti, et flos filius tuus verus Christus noster, Deus et factor meus; tu secundum carnem Deum genuisti et Verbum, ante partum virginitatem servans, virgo post partum, et reconciliati⁴³⁰ fuimus cum Deo Christo filio tuo.⁴³²

- 746 34. Ad imaginem siquidem et similitudinem Dei facta et creata²²⁸ est anima, ut et divina scriptura indicat, quae ex persona Dei ita loquitur: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*. Quocirca cum omnes peccati maculas, quibus aspersa fuerit, abstergerit et solam illam similitudinem puram atque integram servaverit, merito in ea perpurgata ac splendescente, tamquam in speculo,¹⁶² Verbum imaginem Patris contemplabitur; et in Verbo Patrem, cuius et salvator imago est, cogitatione comprehendet. Vel si ipsa per⁸⁷ se anima haec praestare iam non queat, cum ob ea quae mentem extrinsecus turbant et inquinant, tum quia ipsa quid potius eligendum sit non videat; certe ex rebus aspectabilibus Dei cognitionem haurire potest, quandoquidem res creatae, admirabili ordine et concentu quo compositae sunt, quibusdam veluti litteris, dominum et creatorem indicant et quasi voce praedicant.
- 747 35. Bonus enim et clemens Deus, animalium quas creavit¹⁰⁵ curam gerens, quia eius naturae est quae videri et comprehendi¹⁰⁸

ἀκατάληπτός ἐστι τὴν φύσιν, ἐπέκεινα πάσης γεννητῆς οὐσίας
 ὑπάρχων, καὶ διὰ τοῦτο ἔμελλε τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀτυχεῖν
 τῆς περὶ αὐτοῦ γνώσεως, τῷ τὰ μὲν ἐξ οὐκ ὄντων εἶναι, τὸν
 87 δὲ ἀγέννητον· τούτου ἕνεκεν τὴν κτίσιν οὕτω διεκόσμησε τῷ
 ἑαυτοῦ Λόγῳ ὁ Θεός, ἵν', ἐπειδὴ τὴν φύσιν ἐστὶν ἀόρατος,
 καὶ ἐκ τῶν ἔργων γινώσκεσθαι δυνηθῇ τοῖς ἀνθρώποις.

Oratio de incarnatione Verbi, ca 318.

188 2. Ἄλλοι δέ, ἐν οἷς ἐστι καὶ ὁ μέγας παρ' Ἑλλησι Πλάτων, 748
 189 ἐκ προϋποκειμένης καὶ ἀγενήτου ὕλης πεποιηκέναι τὸν Θεὸν
 τὰ ὅλα διηγούνται· μὴ ἂν γὰρ δύνασθαι τι ποιῆσαι τὸν Θεόν,
 εἰ μὴ προϋπέκειτο ἡ ὕλη· ὥσπερ καὶ τῷ τέκτονι προϋποκεῖσθαι
 δεῖ τὸ ξύλον, ἵνα καὶ ἐργάσασθαι δυνηθῇ. . . . 3. Ταῦτα μὲν
 οὔτοι μυθολογοῦσιν· ἡ δὲ ἔνθεος διδασκαλία καὶ ἡ κατὰ Χρι-
 191 στάει πίστις τὴν μὲν τούτων ματαιολογίαν ὡς ἀθεότητα δια-
 βάλλει. Οὕτε γὰρ αὐτομάτως, διὰ τὸ μὴ ἀπρονόητα εἶναι, οὕτε
 ἐκ προϋποκειμένης ὕλης, διὰ τὸ μὴ ἀσθενῆ εἶναι τὸν Θεόν·
 ἀλλ' ἐξ οὐκ ὄντων καὶ μηδαμῶς ὑπάρχοντα τὰ ὅλα εἰς τὸ
 εἶναι πεποιηκέναι τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Λόγου οἶδεν, ἥ φησι διὰ
 μὲν Μωϋσέως· «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ
 τὴν γῆν» [Gn 1, 1].

299 4. Ἀνθρώποι δέ, κατολιγωρήσαντες καὶ ἀποστραφέντες τὴν 749
 πρὸς τὸν Θεὸν κατανόησιν, λογισάμενοι δὲ καὶ ἐπινοήσαντες
 ἑαυτοῖς τὴν κακίαν, ὥσπερ ἐν τοῖς πρώτοις ἐλέχθη, ἔσχον τὴν

nequeat omnemque creatam substantiam transcendat, atque idcirco
 futurum erat ut humanum genus illius cognitionem non asseque-
 retur, eo quod homo sit ex nihilo factus et Deus sine ullo sit
 87 principio: eam ob rem naturam creatam suo Verbo tam apte com-
 posuit, ut, quia ipse ex sui natura videri non potest, saltem ex
 operibus ab hominibus cognosci posset.

188 2. Alii, inter quos etiam magnus apud gentiles Plato numeratur, 748
 189 asseverant Deum omnia fecisse ex materia prius existente et non
 facta; neque enim Deum aliquid facere potuisse, nisi prius materia
 exstisset; quemadmodum opus est ut lignum, quo faber utitur,
 prius exsistat, ut ex eo aliquid facere possit. . . . 3. En ergo quae
 illi quidem effutunt; at divina doctrina et Christi fides procul has
 191 illorum ineptias tamquam detestandam impietatem reicit. Novit
 enim res non fortuito factas esse, quia providentia gubernatur,
 neque ex materia prius existente, quia Deus imbecillus non est,
 sed Deum omnia, neutiquam prius existentia, ex nihilo per Verbum
 fecisse ut essent, uti per Moysen ait: *In principio fecit Deus caelum
 et terram.*

299 4. Homines, neglecta ac reiecta Dei contemplatione, sibi ipsis 749
 malitiam excogitaverunt, uti superiore oratione dictum est, atque
 ita in denuntiata mortis damnationem misere inciderunt. Nec

προαπειληθεῖσαν τοῦ θανάτου κατάκρισιν, καὶ λοιπὸν οὐκ ἔτι, ὡς γεγόνασι, διέμενον· ἀλλ' ὡς ἐλογίζοντο, διεφθείροντο, καὶ ὁ θάνατος αὐτῶν ἐκράτει βασιλεύων. Ἡ γὰρ παράβασις τῆς 231 ἐντολῆς εἰς τὸ κατὰ φύσιν αὐτοὺς ἐπέστρεφεν, ἵνα, ὥσπερ οὐκ ὄντες γεγόνασιν, οὕτως καὶ τὴν εἰς τὸ εἶναι φθορὰν ὑπομείνωσι τῷ χρόνῳ εἰκότως.

750 5. Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς οὐ μόνον ἐξ οὐκ ὄντων ἡμᾶς πεποίηκεν, 299 ἀλλὰ καὶ τὸ κατὰ Θεὸν ζῆν ἡμῖν ἐχαρίσατο τῇ τοῦ Λόγου χάριτι· οἱ δὲ ἄνθρωποι, ἀποστραφέντες τὰ αἰώνια, καὶ συμβουλία τοῦ διαβόλου εἰς τὰ τῆς φθορᾶς ἐπιστραφέντες, ἑαυτοῖς αἵτιοι τῆς ἐν τῷ θανάτῳ φθορᾶς γεγόνασιν, ὄντες μὲν, ὡς 231 προεῖπον, κατὰ φύσιν φθαρτοί, χάριτι δὲ τῆς τοῦ Λόγου μετουσίᾳ τοῦ κατὰ φύσιν ἐκφυγόντες, εἰ μεμενῆκεισαν καλοί. Διὰ γὰρ τὸν συνόντα τούτοις Λόγον καὶ ἡ κατὰ φύσιν φθορὰ τούτων οὐκ ἤγγιζε.

751 9. Συνιδὼν γὰρ ὁ Λόγος, ὅτι ἄλλως οὐκ ἂν λυθείη τῶν 409 ἀνθρώπων ἡ φθορά, εἰ μὴ διὰ τοῦ πάντως ἀποθανεῖν· οὐχ 414 οἷόν τε δὲ ἦν τὸν Λόγον ἀποθανεῖν ἀθάνατον ὄντα καὶ τοῦ Πατρὸς Υἱόν· τούτου ἕνεκεν τὸ δυνάμενον ἀποθανεῖν ἑαυτῷ λαμβάνει σῶμα, ἵνα τοῦτο τοῦ ἐπὶ πάντων Λόγου μεταλαβόν, ἀντὶ πάντων ἱκανὸν γένηται τῷ θανάτῳ, καὶ διὰ τὸν ἐνοικήσαντα Λόγον ἀφθαρτον διαμείνη, καὶ λοιπὸν ἀπὸ πάντων ἡ φθορὰ παύσῃται τῇ τῆς ἀναστάσεως χάριτι. Ὅθεν ὡς ἱερεῖον 416 καὶ θῦμα παντὸς ἐλεύθερον σπίλου, ὃ αὐτὸς ἑαυτῷ ἔλαβε

vero post haec quales creati sunt permansere; sed suis cogitationibus in dies magis corrupti, in mortis ditionem et potestatem sunt redacti. Nam praecepti transgressio illos ad propriae naturae 231 conditionem revocavit, ut, quemadmodum cum non essent facti sunt, sic in eo quod sunt corruptionem, labente tempore, paterentur, idque meritissimo.

750 5. Nam Deus non solum nos ex nihilo fecit, sed etiam divini 299 Verbi gratia secundum Deum vivere concessit. At homines, ab aeternis rebus aversi et ad res corruptioni subiectas consilio diaboli conversi, sibi ipsis corruptionis mortis auctores facti sunt; qui, ut 231 dixi, ex natura quidem mortales erant, sed gratia, qua Verbi erant participes, naturae conditionem haud dubie effugissent, si boni utique permansissent. Siquidem propter Verbum, quod cum illis fuisset, ad eos naturalis corruptio non accessisset.

751 9. Nam cum Verbum intellexeret non posse aliter hominum 409 corruptionem solvi, nisi omnino morerentur; cum item fieri non 414 posset ut Verbum, utpote immortale et Patris Filius, moreretur: idcirco corpus quod mori posset sibi assumpsit, ut illud, Verbi omnium praesidis factum particeps, morti pro omnibus satis esset atque propter Verbum in se habitans incorruptum permaneret, ac denique in posterum corruptio resurrectionis gratia ab omnibus discederet. Hinc corpus quod sibi ipse accepit velut hostiam et 416

σῶμα προσάγων εἰς θάνατον, ἀπὸ πάντων εὐθὺς τῶν ὁμοίων
 419 ἠφάνιζε τὸν θάνατον τῇ προσφορᾷ τοῦ καταλλήλου. Ὑπὲρ
 422 πάντας γὰρ ὧν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, εἰκότως, τὸν ἑαυτοῦ ναὸν
 καὶ τὸ σωματικὸν ὄργανον προσάγων ἀντίψυχον ὑπὲρ πάντων,
 ἐπλήρου τὸ ὀφειλόμενον ἐν τῷ θανάτῳ· καὶ οὕτως συνὼν διὰ
 τοῦ ὁμοίου τοῖς πᾶσιν ὁ ἄφθαρτος τοῦ Θεοῦ Υἱός, εἰκότως
 τοὺς πάντας ἐνέδυσεν ἀφθαρσίαν ἐν τῇ περὶ τῆς ἀναστάσεως
 ἐπαγγελίᾳ.

414 54. Αὐτὸς γὰρ ἐννθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν· καὶ 752
 αὐτὸς ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν διὰ σώματος, ἵνα ἡμεῖς τοῦ ἀοράτου
 Πατρὸς ἔννοιαν λάβωμεν· καὶ αὐτὸς ὑπέμεινε τὴν παρ' ἀν-
 θρώπων ὕβριν, ἵνα ἡμεῖς ἀθανασίαν κληρονομήσωμεν.

Apologia contra Arianos, ca 348.

554 75. Θεόγνιος, καὶ Μάρις . . . ἔλεγον καὶ περὶ ποτηρίου κυρια- 753
 563 κοῦ κεκλασμένου, ὑποβληθέντος αὐτοῖς ὑπὸ Ἰσχύρα, ὃν ἤγαγον
 μεθ' ἑαυτῶν, λέγοντος ἑαυτὸν εἶναι πρεσβύτερον, ὃς οὐκ ἔστι
 πρεσβύτερος. Ὑπὸ γὰρ Κολλούθου τοῦ πρεσβυτέρου φαν-
 τασθέντος ἐπισκοπὴν, καὶ ὕστερον ὑπὸ κοινῆς συνόδου Ὁσίου
 καὶ τῶν σὺν αὐτῷ ἐπισκόπων κελευσθέντος πρεσβυτέρου εἶναι,
 καθὼ καὶ πρότερον ἦν, κατεστάθη· καὶ κατὰ ἀκολουθίαν πάντες
 οἱ ὑπὸ Κολλούθου κατασταθέντες ἀνέδραμον εἰς τὸν αὐτὸν
 τόπον, εἰς ὃν καὶ πρότερον ἦσαν, ὥς καὶ αὐτὸς Ἰσχύρας λαϊκὸς
 ὤφθη.

victimam omni puram macula mortis offerendo, mortem statim ab
 419 omnibus similibus, suo pro aliis oblato, propulsavit. Sic enim Dei
 422 Verbum superius omnibus exsistens, suum templum et corporeum
 instrumentum pro omnibus, uti decebat, devovendo et offerendo,
 id quod debebatur in morte solvit, atque ita omnibus per simile
 corpus coniunctus, incorruptus Dei Filius omnes resurrectionis pro-
 missione incorruptos iure et merito reddidit.

414 54. Ipse siquidem homo factus est, ut nos dii efficeremur; ipse 752
 se ipsum per corpus videndum exhibuit, ut nos invisibilis Patris
 cognitionem acciperemus; ipse iniurias sibi ab hominibus illatas
 sustinuit, ut nos immortalitatis heredes institueremur.

554 75. Theognius, et Maris . . . locuti sunt et de calice dominico 753
 563 confracto, quod scelus iis delatum fuerat ab Ischyra, quem secum
 adducebant, quique se presbyterum iactitabat, tametsi non pres-
 byter. Ordinatus quippe fuit a Collutho presbytero, qui falso
 episcopi nomine gloriabatur, demumque in communi synodo ab
 Hosio et sociis eius episcopis celebrata ad priorem presbyteri
 ordinem redactus est. Ac consequenter quotquot a Collutho fuerant
 ordinati, ii sunt ad priorem reversi condicionem, ita ut ipse quoque
 Ischyras inter laicos visus fuerit.

Epistula de decretis nicaenae synodi, ca 350.

754 11. Ὁ Θεὸς κτίζει, καὶ ἐπὶ ἀνθρώπων δὲ τὸ κτίζειν εἴρηται·¹¹²
καὶ ὁ μὲν Θεὸς ὧν ἐστὶ· λέγονται δὲ καὶ οἱ ἄνθρωποι εἶναι,⁹⁵
παρὰ Θεοῦ καὶ τοῦτο λαβόντες ἔχειν. Ἄρ' οὖν οὕτως ὁ Θεὸς
κτίζει ὡς ἄνθρωποι; Ἡ οὕτως ὧν ἐστὶν ὡς ἄνθρωπος; Μὴ
γένοιτο· ἄλλως ἐπὶ Θεοῦ τὰς λέξεις λαμβάνομεν, καὶ ἐτέρως
ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ταύτας διανοούμεθα. Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς¹⁸⁹
κτίζει, καλῶν τὰ μὴ ὄντα εἰς τὸ εἶναι, οὐδενὸς ἐπιδεόμενος·
οἱ δὲ ἄνθρωποι τὴν ὑποκειμένην ὕλην ἐργάζονται, εὐξάμενοι
πρότερον, καὶ τὴν ἐπιστήμην τοῦ ποιεῖν λαβόντες παρὰ τοῦ
πάντα δημιουργήσαντος Θεοῦ διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου. Πάλιν τε¹⁰⁰
οἱ μὲν ἄνθρωποι, οὐ δυνάμενοι καθ' ἑαυτοὺς εἶναι, ἐν τόπῳ
τυγχάνοντές εἰσι περιεχόμενοι, καὶ συνεστῶτες ἐν τῷ τοῦ Θεοῦ
Λόγῳ· ὁ δὲ Θεὸς ὧν ἐστὶ καθ' ἑαυτόν, περιέχων τὰ πάντα,
καὶ ὑπ' οὐδενὸς περιεχόμενος· καὶ ἐν πᾶσι μὲν ἔστι κατὰ τὴν
ἑαυτοῦ ἀγαθότητα καὶ δύναμιν, ἔξω δὲ τῶν πάντων πάλιν ἔστι
κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν. Ὡςπερ οὖν οὐ τὸν αὐτὸν τρόπον οἱ
ἄνθρωποι κτίζουσιν ὥσπερ τρόπον ὁ Θεὸς κτίζει, οὐδ' οὕτως
εἰσὶν οἱ ἄνθρωποι ὥσπερ ἔστιν ὁ Θεός· οὕτως ἄλλως ἔστιν
ἡ τῶν ἀνθρώπων γένεσις, καὶ ἄλλως ἔστιν ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ
Πατρὸς. Τῶν μὲν γὰρ ἀνθρώπων τὰ γεννήματα μέρη πως
τῶν γεννώντων εἰσὶν, ἐπεὶ καὶ αὐτῇ τῶν σωμάτων ἡ φύσις οὐχ
ἅπλη τίς ἐστιν, ἀλλὰ ρευστή, καὶ ἐκ μερῶν ἔχει τὴν σύνθεσιν·
... ὁ δὲ Θεός, ἀμερὴς ὧν, ἀμερίστως ἐστὶ καὶ ἀπαθὴς τοῦ⁹⁷
Υἱοῦ Πατρὸς. Οὔτε γὰρ ἀπορροὴ τοῦ ἀσώματου ἐστίν, οὔτ'

754 11. Deus creat et de hominibus idem quoque dicitur; Deus¹¹²
item is est qui est; homines similiter dicuntur esse, quod ipsum⁹⁵
quidem a Deo acceperunt. An ergo ita Deus creat ut homo?
An eodem modo est quo homo? Minime, sed aliter has voces
de Deo intellegimus, aliter de hominibus. Nam Deus quidem creat,¹⁸⁹
ea quae non erant vocans ut sint, nullaque re indigens; homines
vero non nisi subiecta utuntur materia, postquam a Deo, qui omnia
per proprium Verbum creavit, artem agendi precibus obtinuerint.
Praeterea homines, qui per se ipsi esse non possunt, loco circum-¹⁰⁰
scribuntur atque in Dei Verbo consistunt; at Deus, qui per se vere
est, omnia continet et a nulla re ipse continetur; in omnibus est
sua bonitate et potentia; at extra omnia est propria natura. Quem-
admodum ergo non eodem modo creant homines quo Deus creat,
nec eodem modo sunt quo ille, ita aliter procreantur homines et
aliter Filius ex Patre nascitur. Fetus enim hominum partes quo-
dammodo sunt gignentium, quippe cum nec ipsa corporum natura
simplex sit, sed fluxa atque ex partibus composita; ... Deus autem⁹⁷
individuus est, ac proinde absque divisione nihilque patiendo Filii
est Pater. Nihil enim ex re incorporea effluere, nihilve in eam,

ἐπιρροή τις εἰς αὐτὸν γίνεται, ὡς ἐπ' ἀνθρώπων. Ἀπλοῦς δὲ
 163 ὢν τὴν φύσιν, ἑνὸς καὶ μόνου τοῦ Υἱοῦ Πατὴρ ἐστὶ· διὰ τοῦτο
 γὰρ καὶ μονογενὴς ἐστὶ, καὶ μόνος ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς
 ἐστὶ, μόνον τε αὐτὸν ἐξ ἑαυτοῦ δείκνυσιν ὁ Πατὴρ λέγων·
 «Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ἠυδόκησα» [Μτ 3, 17].
 Λόγος δὲ ἐστὶν οὗτος τοῦ Πατρὸς, ἐν ᾧ τὸ ἀπαθὲς καὶ ἀμερὲς
 τοῦ Πατρὸς νοεῖν δυνατόν. Λόγος γὰρ οὐδὲ ὁ τῶν ἀνθρώπων
 κατὰ πάθος καὶ μέρος γεννᾶται· μήτι γε ὁ τοῦ Θεοῦ.

158 20. Ἡ ἐκ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ γέννησις ἄλλη παρὰ τὴν ἀν- 755
 θρώπων φύσιν ἐστὶ, καὶ οὐ μόνον ὁμοιος, ἀλλὰ καὶ ἀδιαίρετος
 ἐστὶ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, καὶ ἐν μὲν εἰσιν αὐτὸς καὶ ὁ
 Πατὴρ, ὡς αὐτὸς εἶρηκεν, αἰὶ δὲ ἐν τῷ Πατρὶ ἐστὶν ὁ Λόγος,
 καὶ ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Λόγῳ [Ιο 10, 30], ὡς ἐστὶ τὸ ἀπαύγασμα
 πρὸς τὸ φῶς· τοῦτο γὰρ καὶ ἡ λέξις σημαίνει· διὰ τοῦτο ἡ
 σύνοδος, τοῦτο νοοῦσα, καλῶς ὁμοούσιον ἔγραψεν, ἵνα τὴν
 τε τῶν αἱρετικῶν κακοήθειαν ἀνατρέψωσι, καὶ δείξωσιν ἄλλον
 εἶναι τῶν γενητῶν τὸν Λόγον.

97 22. Εἰ μὲν οὖν τὸν Θεὸν ἡγεῖται τις εἶναι σύνθετον, ὡς 756
 ἐν τῇ οὐσίᾳ τὸ συμβεβηκός, ἢ ἔξωθέν τινα περιβολὴν ἔχειν
 καὶ καλύπτεσθαι, ἢ εἶναι τινα περὶ αὐτὸν τὰ συμπληροῦντα
 τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ὥστε λέγοντας ἡμᾶς Θεὸν ἢ ὀνομάζοντας
 108 Πατέρα μὴ αὐτὴν τὴν ἀόρατον αὐτοῦ καὶ ἀκατάληπτον οὐσίαν
 σημαίνειν, ἀλλὰ τι τῶν περὶ αὐτὴν· μεμφέσθωσαν μὲν τὴν

uti hominibus accidit, potest influere. Quocirca, cum Deus sit
 163 natura simplex, unius quoque ac solius Filii est Pater. Idcirco
 enim et unigenitus est et solus est in sinu Patris, eumque solum
 ex se ipso esse aperte Pater declarat his verbis: *Hic est Filius
 meus dilectus in quo mihi complacui*. Ipse est Verbum Patris,
 quem proinde ut Patrem nec quid pati nec dividi posse intellegen-
 dum est; quippe cum ipsi etiam homines proprium verbum citra
 divisionem ac nihil patiendo producant; multo igitur magis Deus
 suum Verbum.

158 20. Cum Filii ex Patre generatio alia plane sit a natura ho- 755
 minum, nec solum similis ille sit substantiae Patris, sed dividi ab
 ea non queat, cum item unum ipse et Pater sint, ut idem dixit,
 semperque Verbum sit in Patre et Pater in Verbo, eo modo quo
 splendor se habet ad lucem, id enim dictio ipsa significat: idcirco
 synodus, ea re perspecta, eum esse consubstantialem recte scripsit,
 ut et haeticorum perversitatem everteret et Verbum aliud a factis
 rebus esse ostenderet.

97 22. Si quis ergo Deum compositum esse existimat, ut in sub- 756
 stantia accidens, vel ita ut aliquem extrinsecus amictum habeat
 quo contegatur, aut quaedam circum eum sint quae eius sub-
 stantiam compleant, adeo ut, cum Deum dicimus vel Patrem no-
 108 minamus, non eius substantiam, quae nec videri nec comprehendi
 potest, sed aliquid eorum, quae circum ipsam sunt, significemus;

σύνοδον γράψασαν ἐκ τῆς οὐσίας εἶναι τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱόν· κατανοοίτωσαν δὲ ὅτι δύο ταῦτα βλασφημοῦσιν, οὕτω διανοούμενοι· τὸν τε γὰρ Θεὸν σωματικόν τινα εἰσάγουσι, καὶ τὸν Κύριον οὐκ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ τῶν περὶ αὐτὸν εἶναι Υἱὸν καταφεύδονται. . . . Εἰ μὲν οὖν μὴ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ὁ ¹⁵² Λόγος, ὡς ἂν Υἱὸς εἴη φύσει γνήσιος ἐκ Πατρὸς, ἀλλ' ὡς τὰ ¹⁵⁸ κτίσματα διὰ τὸ δεδημιουργῆσθαι λέγεται καὶ αὐτὸς ὡς τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ· οὔτε ἐκ τῆς οὐσίας ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, οὔτε αὐτὸς ὁ Υἱὸς κατ' οὐσίαν ἐστὶν Υἱός, ἀλλ' ἐξ ἀρετῆς, ὡς ἡμεῖς οἱ κατὰ χάριν καλούμενοι υἱοί. Εἰ δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστὶ μόνος, ὡς Υἱὸς γνήσιος, ὥσπερ οὖν καὶ ἔστι, λεχθείη ἂν εἰκότως καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ὁ Υἱός. 23. Καὶ γὰρ ¹⁶² καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ ἀπαυγάσματος τοιοῦτον ἔχει τὸν νοῦν. Οὐ γὰρ κατὰ τὸ ἐξαπτόμενον ἐκ τῆς θερμῆς τοῦ ἡλίου πυρ, ὅπερ καὶ σβέννυσθαι πάλιν εἴωθεν, εἰρήκασιν οἱ ἄγριοι εἶναι τὸν Λόγον πρὸς τὸν Θεόν· τοῦτο γὰρ ἔργον ἔξωθεν καὶ κτίσμα τοῦ ποιούντος ἦν. Ἀλλὰ ἀπαύγασμα αὐτὸν εὐηγγελίσαντο πάντες, ἵνα τὸ ἐκ τῆς οὐσίας ἴδιον καὶ ἀδιαίρετον καὶ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἐνότητα δηλώσωσι.

757 27. Περὶ δὲ τοῦ αἰδίως συνεῖναι τὸν Λόγον τῷ Πατρί, καὶ ¹⁴² μὴ ἑτέρας οὐσίας ἢ ὑποστάσεως, ἀλλὰ τῆς τοῦ Πατρὸς ἴδιον αὐτὸν εἶναι, ὡς εἰρήκασιν οἱ ἐν τῇ συνόδῳ, ἐξέστω πάλιν ὑμᾶς ἀκοῦσαι καὶ παρὰ τοῦ φιλοπόνου Ὁριγένους. . . . «Κατανοοίτω γὰρ ὁ τολμῶν καὶ λέγων· Ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν ὁ Υἱός,

synodum per me licet incusent, quae Dei Filium ex eius substantia esse scripserit; intellegant tamen se ita sentiendo duplicem impietatem committere; nam quemdam incorporeum inducunt, et Dominum non sui Patris sed rerum quae circum ipsum sunt Filium esse mentiuntur. . . . Si igitur Verbum non ita est ex Deo, ¹⁵² ut verus ex Patre natura sit Filius; sed si eo tantum modo ex Deo ¹⁵⁸ esse dicitur, quo res omnes creatae, quia nempe a Deo factae sunt: sane neque ex substantia Patris est; neque ipse Filius substantia est Filius, sed solum ex virtute, non aliter ac nos, qui gratia filii vocamur. Sin autem solus ex Deo est, tamquam verus Filius, uti revera est, iure ac merito ex substantia Dei Filius dicendus est. 23. Certe rem ita se habere patet ex exemplo lucis et splendoris. ¹⁶² Non enim instar ignis, qui ex calore solis accenditur ac postea solet exstingui, Verbum se ad Deum habere sancti censuere; ita quippe externum et creatum effectoris opus esset. Verum Filium omnes splendorem esse dixere, ut eum proprie ac sine divisione ex substantia esse eiusque cum Patre unitatem significarent.

757 27. Quod autem Verbum ab aeternitate sit cum Patre, nec ¹⁴² alterius quam Patris substantiae vel hypostasis proprius sit, ut declaravit synodus, liceat vos iterum a laborioso Origene audire. . . . «Intellegat enim qui dicere audet: Fuit aliquando cum non esset

ὅτι ἔρεϊ καὶ τό· Σοφία ποτὲ οὐκ ἦν, καὶ Λόγος οὐκ ἦν, καὶ Ζωὴ οὐκ ἦν» . . . Ἰδοὺ ἡμεῖς μὲν ἐκ πατέρων εἰς πατέρας διαβεβηκέναι τὴν τοιαύτην διάνοιαν ἀποδεικνύομεν· ὑμεῖς δέ, ὦ νέοι Ἰουδαῖοι καὶ τοῦ Καϊάφα μαθηταί, τίνας ἄρα τῶν ῥημάτων ὑμῶν ἔχετε δεῖξαι πατέρας; Ἄλλ' οὐδένα τῶν φρονίμων καὶ σοφῶν ἂν εἴποιτε· πάντες γὰρ ὑμᾶς ἀποστρέφονται πλὴν μόνου τοῦ διαβόλου· μόνος γὰρ ὑμῖν οὗτος τῆς τοιαύτης ἀποστασίας πατὴρ γέγονεν. . . . Ἦν γὰρ ἡ σύνοδος ἐγγράφως ὡμολόγησε πίστιν, αὕτη τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐστὶ. Ταύτην ἐκδικούντες οἱ μακάριοι πατέρες οὕτως ἔγραψαν, καὶ κατέκριναν τὴν ἀρειανὴν αἵρεσιν.

152 30. Ὡςπερ οὖν τοῦτο τοιοῦτον ἔχει τὸν νοῦν, οὕτως δ 758
βουλόμενος λέγειν τὸν Θεὸν ἀγέννητον λεγέτω μὴν, εἰ ἅπαξ
οὕτως αὐτῷ δοκεῖ, μὴ μέντοι διὰ τὸ εἶναι τὸν Λόγον τῶν
γενητῶν, ἀλλ' ὅτι, καθὰ προεῖπον, ὁ Θεὸς οὐ μόνον οὐκ ἔστι
181 γενητός, ἀλλὰ καὶ τῶν γενητῶν ποιητής ἐστι διὰ τοῦ ἰδίου
Λόγου. Καὶ γὰρ καὶ οὕτω λεγομένου τοῦ Πατρός, πάλιν εἰκὼν
158 ὁ Λόγος ἐστὶ καὶ ὁμοούσιος τοῦ Πατρός· εἰκὼν δὲ ὦν αὐτοῦ,
162 ἄλλος ἂν εἴη τῶν γενητῶν καὶ τῶν πάντων· οὗ γάρ ἐστιν
εἰκὼν, τούτου καὶ τὴν ιδιότητα καὶ τὴν ὁμοίωσιν ἔχει, ὥστε
τὸν λέγοντα ἀγέννητον καὶ παντοκράτορα τὸν Πατέρα, νοεῖν ἐν
τῷ ἀγενήτῳ καὶ τῷ παντοκράτορι καὶ τὸν τούτου Λόγον καὶ
τὴν Σοφίαν, ἥτις ἐστὶν ὁ Υἱός.

Filius, idem esse ac si diceret: Sapientia aliquando non erat, Verbum non erat, et Vita non erat» . . . En igitur nos quidem hanc sententiam a patribus ad patres transisse demonstramus; vos vero, o novi Iudaei et Caiphae discipuli, quos patres qui vestris oculis faverint exhibere potestis? Nullum certe prudentem et sapientem umquam proferetis; omnes enim a vobis abhorrent praeter unum diabolum, qui nempe solus huius vestrae defectionis pater et auctor exstitit. . . . Nam fides quam synodus scripto confessa est, ipsa vere est catholicae ecclesiae, quam ut tuerentur, placuit beatis patribus ita scribere, arianamque haeresim condemnare.

152 30. Ut igitur hic est illarum dictionum sensus, sic qui Deum 758
non factum cupit dicere, dicat sane si prorsus ita ipsi videtur,
verum non eo utatur nomine ut significet Verbum rebus factis
annumerandum esse, sed quia Deus, ut supra dixi, non solum non
181 est factus, sed et rerum factarum per proprium Verbum effector
est. Namque etiam cum talis dicitur Pater, nihilominus Verbum
158 et imago Patris et eidem consubstantialia est, ac proinde, cum eius
162 sit imago, aliud certe a rebus factis et ab omnibus esse dicendum
est. Cuius enim est imago, eius et proprietatem et similitudinem
habet, adeo ut, qui Patrem non factum et omnipotentem appellat,
is in non facto et omnipotente huius Verbum et Sapientiam, quae
ipse est Filius, intellegat.

De sententia Dionysii, 350/1.

- 759 9. «Ἐν ἀρχῇ μὲν ἦν ὁ Λόγος» [Io 1, 1]· ἡ δὲ παρθένος³⁷⁷
 ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων ἐν γαστρὶ ἔσχε, καὶ γέγονεν ὁ Κύριος³⁸⁴
 ἄνθρωπος. Καὶ εἰς μὲν ἔστιν ὁ ἐξ ἀμφοτέρων σημαίνόμενος·³⁹⁰
 «Ὁ γὰρ Λόγος σὰρξ ἐγένετο» [ib. 14]· τὰ δὲ περὶ τῆς θεότητος
 αὐτοῦ καὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως εἰρημένα. ῥήματα ἰδίαν καὶ
 κατάλληλον ἔχει πρὸς ἕκαστον τῶν λεγομένων τὴν ἐρμηνεῖαν·
 καὶ ὁ τὰ ἀνθρώπινα τοῦ Λόγου γράφων οἶδε καὶ τὰ περὶ τῆς
 θεότητος αὐτοῦ· καὶ ὁ περὶ τῆς θεότητος ἐξηγούμενος οὐκ
 ἀγνοεῖ τὰ ἴδια τῆς ἐνσάρκου παρουσίας αὐτοῦ· ἀλλ' ἕκαστον
 ὡς ἐπιστήμων καὶ δόκιμος τραπεζίτης διακρίνων, κατ' ὁρθὸν
 τῆς εὐσεβείας βαδιεῖται. Ὅτε γοῦν αὐτὸν κλαίοντα λέγει, οἶδεν
 ὅτι ἄνθρωπος γενόμενος ὁ Κύριος δείκνυσι τὸ μὲν κλαῖειν τοῦ
 ἀνθρωπίνου, ἐγείρει δὲ Λάζαρον ὡς Θεός· καὶ πεινῶντα μὲν
 αὐτὸν καὶ διψῶντα οἶδε σωματικῶς, θεικῶς δὲ χορτάζοντα
 ἀπὸ πέντε ἄρτων πεντακισχιλίους· καὶ κείμενον μὲν οἶδεν ἐν
 μνημείῳ σῶμα ἀνθρώπινον, ἐγειρόμενον δὲ ὡς Θεοῦ σῶμα
 παρ' αὐτοῦ τοῦ Λόγου.

Adversus Arianos orationes IV, 356—362¹.

- 760 Or. 1, n. 14. Εἰ μὴ ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, ἀλλ' αἰδῖός ἐστιν¹⁵⁷
 ὁ Υἱός, καὶ συνυπάρχει τῷ Πατρὶ, οὐκέτι υἱόν, ἀλλ' ἀδελφὸν
 εἶναι τοῦ Πατρὸς λέγετε αὐτόν. Ἀνόητοι καὶ φιλόνηκοι. Εἰ
-
- 759 9. *In principio quidem erat Verbum; virgo autem circa con-*³⁷⁷
*summationem saeculorum in utero habuit, Dominusque homo*³⁸⁴
*factus est. Atque unus quidem est qui duabus illis sententiis*³⁹⁰
indicatur, nam Verbum caro factum est. Quae porro de divinitate
et de humanitate eius dicta sunt, propriam et unicuique de quo
agitur congruentem habent interpretationem, ita ut, qui humana
Verbi scribit, eius quoque divinitatem agnoscat; et qui de divinitate
loquitur, minime sit ignarus eorum, quae ad carnalem eius ad-
ventum spectant, sed ut peritus et probus trapezita inter singula
distinguens, in recta pietatis incedat via. Cum igitur eum lacri-
mantem dicit, probe novit Dominum hominem factum quoad
humanitatem lacrimas profundere, ut Deum vero Lazarum a
mortuis suscitare; novit quoque illum esurire corporaliter, ac di-
vinitus ex quinque panibus quinque milia satiare; corpus itidem
humanum in sepulcro iacere novit, nec ignorat illud ipsum a Verbo,
ut Dei corpus, suscitari.
- 760 1, 14. Si non fuit aliquando, inquiunt, cum non esset Filius,¹⁵⁷
 sed ipse aeternus est unaque cum Patre existit, nolite iam eum
 filium, sed fratrem Patris dicere. O stolidos admodum et litigiosos!

¹ Iuxta Loofs scriptae sunt a. 338—339; iuxta Cavallera 347—350.

759. MG 25, 492.

760. MG 26, 40.

μὲν γὰρ αἰδίως συνεῖναι μόνον αὐτὸν ἐλέγομεν, καὶ μὴ υἷόν, 153
πιθανή τις ἦν αὐτῶν ἢ προσποιήτος εὐλάβεια· εἰ δὲ αἰδίων
λέγοντες ὁμολογοῦμεν αὐτὸν Υἱὸν ἐκ Πατρός, πῶς ὁ γεννηθεὶς
ἀδελφὸς τοῦ γεννήσαντος δύναται νομίζεσθαι; . . . Οὐ γὰρ ἔκ
τινος ἀρχῆς προὔπαρχούσης ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐγεννήθησαν,
ἵνα καὶ ἀδελφοὶ νομισθῶσιν· ἀλλ' ὁ Πατὴρ ἀρχὴ τοῦ Υἱοῦ
καὶ γεννήτωρ ἐστὶ, καὶ ὁ Πατὴρ πατὴρ ἐστι, καὶ οὐχ υἱὸς τινος
γένετο· καὶ ὁ Υἱὸς δὲ υἱὸς ἐστι, καὶ οὐκ ἀδελφός. Εἰ δὲ
αἰδίων γέννημα τοῦ Πατρὸς λέγεται, καλῶς λέγεται. Οὐ γὰρ
ἀτελὲς οὐσία τοῦ Πατρὸς ἦν ποτε, ἵνα καὶ τὸ ἴδιον αὐτῆς
ἐπισυμβαίνει ταύτῃ· οὐδὲ ὡς ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπου γεγέννηται
ὁ Υἱός, ἵνα καὶ ὑπεριζῇ τῆς πατρῴας ὑπάρξεως· ἀλλὰ Θεοῦ
γέννημά ἐστι, καὶ ὡς Θεοῦ τοῦ αἰὶ ὄντος ἴδιος ὢν Υἱός, αἰδίως
ὑπάρχει. Ἀνθρώπων μὲν γὰρ ἴδιον τὸ ἐν χρόνῳ γεννᾶν διὰ
τὸ ἀτελὲς τῆς φύσεως· Θεοῦ δὲ αἰδίων τὸ γέννημα, διὰ τὸ
αἰὶ τέλειον τῆς φύσεως.

196 1, 29. Ἄλλ' ἰδοὺ, φασί, καὶ αἰὶ ποιητής ἐστιν ὁ Θεός, καὶ 761
οὐκ ἐπιγέγονεν αὐτῷ τοῦ δημιουργεῖν ἢ δύναμις· ἄρ' οὖν,
ἐπειδὴ δημιουργός ἐστιν, αἰδιά ἐστι καὶ τὰ ποιήματα, καὶ οὐ
θέμις εἰπεῖν οὐδὲ ἐπὶ τούτων· Οὐκ ἦν πρὶν γεννηθῆ; . . . Ἰνα
δέ, κἄν ἀμυδρόν τινα λογισμὸν εὐρόντες, μὴ σιωπήσωμεν,
ἀκουέτωσαν ὅτι, εἰ καὶ τῷ Θεῷ δυνατόν αἰὶ ποιεῖν, ἀλλ' οὐκ
ἡδύνατο τὰ γενητὰ αἰδία εἶναι· ἐξ οὐκ ὄντων γὰρ ἐστι, καὶ

Si enim eum ab aeternitate tantum simul exstitisse cum Patre
nec filium esse asseveraremus, aliquid utique probabilitatis haberet
153 simulata illorum religio. Sin autem, cum eum aeternum dicimus,
eumdem confitemur genitum ex Patre Filium, qua, quaeso, ratione
genitus genitoris frater possit existimari? . . . Neque enim ex ali-
quo principio prius existente Pater et Filius geniti fuerunt, ut
censeantur esse fratres: Pater quidem principium et genitor est
Filii, et Pater pater est, nec alicuius fuit filius; Filius autem filius
est, non frater. Si idem porro aeternus Patris fetus dicitur, recte
omnino dicitur. Nam non aliquando imperfecta fuit Patris natura,
ut, quod illius proprium esset, eidem postea accederet; neque ut
homo ex homine genitus est Filius, ut Patre exsisteret posterior,
sed Dei fetus est, qui, utpote proprius Dei semper exsistentis
Filii, ab aeternitate et ipse existit. Hominum quidem proprium
est in tempore gignere, propter naturae defectum; at aeternus est
Dei fetus, quia semper perfectissima fuit Dei natura.

196 1, 29. Atqui, inquit, semper quoque Deus fuit effector, nec 761
efficiendi facultas illi postea accessit; num ergo, quia opifex est,
aeterna quoque sunt eius opera, nec de his dicere licet: Non
erant antequam fierent? . . . Ne autem, vel levem invenientes ra-
tionem, sileamus, audiant illi res factas aeternas esse non potuisse,
189 etiamsi eas semper potuerit facere Deus. Illae enim ex nihilo sunt,

οὐκ ἦν πρὶν γένηται. Τὰ δὲ οὐκ ὄντα πρὶν γένηται, πῶς¹⁸⁹ ἡδύνατο συνυπάρχειν τῷ αἰεὶ ὄντι Θεῷ; Διὸ καὶ πρὸς τὸ λυσιτελεῖς αὐτῶν ἀφορῶν ὁ Θεός, ὅτε εἶδεν ὅτι δύναται γινόμενα διαμένειν, τότε καὶ πεποίηκε πάντα. . . . Ὁ δὲ γε Υἱός,¹⁵² οὐκ ὦν ποιήμα, ἀλλ' ἴδιος τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, αἰεὶ ἔστιν.¹⁵⁷ αἰεὶ γὰρ ὄντος τοῦ Πατρὸς, αἰεὶ εἶναι δεῖ καὶ τὸ ἴδιον τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ὅπερ ἔστιν ὁ Λόγος αὐτοῦ καὶ ἡ Σοφία. Καὶ τὰ μὲν κτίσματα κἂν μηδέπω ὑπάρχῃ, οὐκ ἐλαττοῖ τὸν ποιητὴν· ἔχει γὰρ τὸ δύνασθαι δημιουργεῖν, ὅτε βούλεται· τὸ δὲ γέννημα, ἐὰν μὴ αἰεὶ συνῇ τῷ πατρί, ἐλάττωμα τῆς τελειότητος τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἔστιν. Ὅθεν τὰ μὲν ποιήματα, ὅτε ἠθέλησεν, ἐδημιουργήθη διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ· ὁ δὲ Υἱὸς αἰεὶ ἔστιν ἴδιον γέννημα τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας.

- 762 1, 42. Οὐ γὰρ ἡλαττώθη ὁ Λόγος σῶμα λαβὼν, ἵνα καὶ³⁹⁵ χάριν Ζητήσῃ λαβεῖν, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἐθεοποίησεν ὅπερ ἐνε-⁴¹⁵ δύσατο, καὶ πλέον ἐχαρίσατο τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων τοῦτο. Ὡςπερ γὰρ αἰεὶ προσεκυνεῖτο Λόγος ὦν καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων· οὕτως ὁ αὐτὸς ὦν καὶ ἄνθρωπος γινόμενος, κληθεὶς τε Ἰησοῦς, οὐδὲν ἥττον ἔχει πᾶσαν ὑπὸ πόδα τὴν κτίσιν, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι τούτῳ τὰ γόνατα κάμπτουσιν αὐτῷ, καὶ ἐξομολογουμένην ὅτι καὶ τὸ γενέσθαι σάρκα τὸν Λόγον, καὶ θάνατον ὑπομεῖναι σαρκί, οὐκ ἐπ' ἄδοξίᾳ τῆς θεότητος αὐτοῦ γέγονεν, ἀλλ' εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. Δόξα δὲ Πατρός ἐστὶ τὸν γινόμενον ἄνθρωπον καὶ ἀπολλόμενον εὐρεθῆναι, καὶ νεκρωθέντα

nec erant antequam fierent. Quae autem non erant antequam fierent, quomodo simul cum Deo, qui semper est, possint exsistere? Hinc Deus rerum ipsarum commodo prospiciens tunc omnia fecit, cum vidit posse facta permanere. . . . At vero Filius, cum non¹⁵² opus, sed naturae Patris sit proprius, semper idcirco est. Cum enim¹⁵⁷ semper sit Pater, semper quoque esse oportet quod eius naturae est proprium, quod idem et Verbum et Sapientia eius est. Ceterum res creatae licet nondum exsistant, nihil tamen suo detrahunt effectori, cum eas pro sua voluntate possit producere; at fetus, nisi semper simul sit cum patre, perfectionis eius naturae sequetur imminutio. Hinc opera quidem, cum voluit, per suum produxit Verbum; Filius vero semper est proprius naturae Patris fetus.

- 762 1, 42. Nec enim Verbum carne assumpta diminutum est, ut³⁹⁵ quaereret accipiendam gratiam, sed potius divinum reddidit quod⁴¹⁵ induit, eoque humanum genus munifice locupletavit. Ut enim quatenus Dei Verbum et in forma Dei erat, semper fuit adoratum; ita idem etiam quatenus homo factus et vocatus Iesus, universas res creatas sub pedibus subiectas habet, omnesque in hoc nomine ipsi flectunt genua, confitenturque non ignominiosum eius divinitati, sed gloriosum Deo Patri esse, quod Verbum caro factum sit et mortem carne subierit. Patris scilicet gloria est, factum et postea

ζωοποιηθῆναι, καὶ ναὸν γενέσθαι Θεοῦ. Καὶ γὰρ καὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς δυνάμεων, ἀγγέλων τε καὶ ἀρχαγγέλων αἰ μὲν προσκυνοῦντων αὐτόν, προσκυνοῦντων δὲ καὶ νῦν ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ τὸν Κύριον, ἡμῶν ἐστὶν αὕτη ἡ χάρις καὶ ὑπερύψωσις, ὅτι τε καὶ ἄνθρωπος γενόμενος προσκυνεῖται ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, καὶ οὐ ξενισθήσονται αἱ οὐράνιοι δυνάμεις βλέπουσαι τοὺς συσσωμους ἐκείνου πάντας ἡμᾶς εἰσαγομένους εἰς τὰς χώρας αὐτῶν.

- 299 1, 51. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδὰμ ἐτράπη, 763
καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, διὰ
τοῦτο τὸν δεύτερον Ἀδὰμ ἔπρεπεν ἄτρεπτον εἶναι· ἵνα κἂν
πάλιν ὁ ὄφιν ἐπιχειρήσῃ, αὐτοῦ μὲν τοῦ ὄφews ἡ ἀπάτη
ἐξασθενήσῃ, τοῦ δὲ Κυρίου ἀτρέπτου καὶ ἀναλλοιώτου ὄντος,
πρὸς πάντας ὁ ὄφιν ἀσθενὴς τοῖς ἐπιχειρήμασι γένηται. Ὡς περ
302 γάρ, τοῦ Ἀδὰμ παραβάτος, εἰς πάντας ἀνθρώπους ἔφθασεν
ἡ ἁμαρτία [cf. Rom 5, 12], οὕτως, τοῦ Κυρίου γενομένου ἀν-
θρώπου, καὶ τὸν ὄφιν ἀνατρέψαντος, εἰς πάντας ἀνθρώπους
ἡ τοιαύτη ἰσχὺς διαβήσεται, ὥστε λέγειν ἕκαστον ἡμῶν· «Οὐ
413 γάρ αὐτοῦ τὰ νοήματα ἀγνοοῦμεν» [2 Cor 2, 11]. Οὐκοῦν εἰ-
κότως ὁ Κύριος, ὁ αἰ καὶ φύσει ἄτρεπτος, ἀγαπῶν δικαιοσύνην,
καὶ μισῶν ἀδικίαν, χρίεται, καὶ αὐτὸς ἀποστέλλεται, ἵνα ὁ
αὐτός τε ὦν καὶ αὐτὸς διαμένων, τὴν τρεπτὴν σάρκα λαβὼν,
τὴν μὲν ἁμαρτίαν ἐν αὐτῇ κατακρίνῃ [Rom 8, 3], ἐλευθέραν δὲ
αὐτὴν κατασκευάσῃ εἰς τὸ δύνασθαι λοιπὸν τὸ δικαίωμα τοῦ
νόμου πληροῦν ἐν αὐτῇ, ὥστε καὶ λέγειν δύνασθαι· «Ἡμεῖς

perditum reperiri hominem, mortuum revocari ad vitam ac templum Dei fieri. Cum enim caeli potestates, angeli et archangeli qui Dominum semper adoravere, nunc eum in nomine Iesu adorent, nostra profecto gratia et gloria est, quod etiam homo factus Dei Filius adoretur, nec virtutibus caelestibus mirum videbitur, cum nos omnes, qui eiusdem ac ille naturae corpora habemus, in suam regionem viderint introduci.

- 299 1, 51. Cum enim Adam primus homo fuerit mutatus, et mors 763
per peccatum in mundum intraverit, eam ob rem secundum Adam
decebat esse immutabilem, ut, si serpens insidias iterum tenderet,
eius fraudes irritae forent, summamque propter Domini immutabili-
tatem vim nullam adversus quemquam haberent omnes eius co-
302 natus. Nam quemadmodum peccante Adamo peccatum in omnes
homines pertransiit, ita, postquam Dominus factus homo serpentem
devicit, vis illa permanabit in omnes homines, ut singuli nostrum
413 dicant: *Non enim ignoramus cogitationes eius*. Meritissimo igitur
Dominus, qui semper et natura immutabilis est, qui iustitiam amat
et iniquitatem odio habet, ungitur et mittitur, ut idem ipse et
exsistens et permanens, carne mutabili assumpta, peccatum in
ipsa condemnet eamque reddat liberam, ut legis iustitiam possit
deinceps in ipsa implere. Hinc iam licet dicere: *Nos autem non*

δὲ οὐκ ἔσμεν ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν Πνεύματι, εἶπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ἡμῖν» [ib. 9].

764 2, 21. Πῶς γάρ, εἰ καθ' ὑμᾶς ἐξ οὐκ ὄντων γέγονεν, οἷός¹⁵² τέ ἐστι τὰ οὐκ ὄντα εἰς τὸ εἶναι δημιουργεῖν; Εἰ δὲ κτίσμα ὧν¹⁹⁰ δημιουργεῖ καὶ αὐτὸς κτίσμα, ἔσται καὶ ἐφ' ἐκάστου κτίσματος τὸ αὐτὸ νοοῦμενον, ὥστε δύνασθαι καὶ αὐτὰ δημιουργεῖν. Καὶ εἰ τοῦτο οὕτω βούλεσθε, τίς ἡ χρεία τοῦ Λόγου, δυναμένων τῶν ὑποβεβηκότων παρὰ τῶν ὑπερεχόντων γίνεσθαι, ἢ ὅλως δυναμένου καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν ἐκάστου τῶν γενομένων ἀκοῦσαι παρὰ τοῦ Θεοῦ· Γενοῦ, καὶ· Ποιήθητι· καὶ οὕτως ἂν ἕκαστον ἐδημιουργεῖτο; Ἀλλ' οὐδὲ γέγραπται τοῦτο, οὔτε δυνατόν ἦν. Τῶν γὰρ γινομένων οὐδὲν ἐστι ποιητικὸν αἴτιον· πάντα γὰρ¹⁸¹ διὰ τοῦ Λόγου γέγονεν. οὐκ ἂν ἐργασαμένου καὶ αὐτοῦ τὰ πάντα, εἰ καὶ αὐτὸς ὁ Λόγος τῶν κτισμάτων ἦν· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ ἄγγελοι δημιουργεῖν δυνήσονται, κτίσματα ὄντες καὶ αὐτοί, καὶ Οὐαλεντίνος καὶ Μαρκίων καὶ Βασιλείδης τοιαῦτα φρονῶσι, καὶ ὑμεῖς ἐκείνων ζηλωταὶ τυγχάνητε.

765 2, 56. Καὶ γὰρ καὶ εἰ μὴ τὰ ἔργα ἔκτιστο, ἀλλ' ἦν ὁ Λόγος⁴⁰⁶ τοῦ Θεοῦ, «καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος» [Io 1, 1]. Τὸ δὲ γενέσθαι αὐτὸν ἄνθρωπον οὐκ ἂν ἐγένετο, εἰ μὴ τῶν ἀνθρώπων ἡ χρεία γέγονεν αἰτία. Οὐκ ἔστιν ἄρα κτίσμα ὁ Υἱός· εἰ γὰρ κτίσμα¹⁵² ἦν, οὐκ ἂν εἶπε· «Γεννᾶ με» [Prv 8, 25]· ὅτι τὰ μὲν κτίσματα ἔξωθεν ἐστὶν ἔργα τοῦ ποιοῦντος, τὸ δὲ γέννημα οὐκ ἔξωθεν,

in carne sed in Spiritu sumus, si quidem Spiritus Dei habitat in nobis.

764 2, 21. Qui enim fieri queat, ut ea quae non sunt efficiat ut¹⁵² sint, si, ut putatis, factus e nihilo est? Quodsi ille, licet creatus,¹⁹⁰ possit producere creaturam, certe idem de singulis creaturis erit intellegendum, nempe illas quoque creare posse. Quod si a vobis conceditur, quid Verbo opus fuit, cum inferiores a superioribus effici queant, vel saltem cum res singulae factae potuerint a Deo initio audire «Fias» et «Efficere», atque ita fuissent productae? Verum neque id scriptum est, neque fieri potuit. Nulla enim rerum quae fiunt causa est efficiens; nam omnia per Verbum facta¹⁸¹ sunt, quod sane non fecisset omnia, si ipsum quoque Verbum e rebus creatis esset. Nec enim vel angeli poterunt creare, cum ipsi sint creati, licet ita senserint Valentinus, Marcion et Basilides, quorum vos aemulatores estis.

765 2, 56. Etiam si nulla fuissent creata opera, nihilominus Verbum⁴⁰⁶ Dei erat, *et Deus erat Verbum*. Ipsum autem Verbum nequaquam homo factum esset, nisi causa fuisset hominum necessitas. Itaque Filius res creata non est; nam, si res creata esset, non dixisset: *Gignit me*, cum res creatae externa sint effectoris opera, res autem genitae non sint quid externum, ut opus, sed sunt ex patre, cuius

153 ὡς ἔργον, ἀλλ' ἐκ τοῦ πατρός ἐστιν ἴδιον τῆς οὐσίας. Διόπερ
τὰ μὲν κτίσματα, ὁ δὲ Λόγος τοῦ Θεοῦ Υἱὸς μονογενής.
359 2, 59. Αὕτη δὲ τοῦ Θεοῦ φιланθρωπία ἐστίν, ὅτι ὦν ἐστι 766
ποιητής, τούτων καὶ πατήρ κατὰ χάριν ὕστερον γίνεται· γίνεται
δὲ ὅταν οἱ κτισθέντες ἄνθρωποι, ὡς εἶπεν ὁ ἀπόστολος, λά-
βωσιν «εἰς τὰς καρδίας ἑαυτῶν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ
κράζον· Ἀββᾶ, ὁ Πατήρ» [Gal 4, 6]. Οὗτοι δὲ εἰσιν ὅσοι, δε-
ξάμενοι τὸν Λόγον, ἔλαβον ἐξουσίαν παρ' αὐτοῦ τέκνα Θεοῦ
423 γενέσθαι· ἄλλως γὰρ οὐκ ἂν γένοιτο υἱοί, ὄντες φύσει κτί-
σματα, εἰ μὴ τοῦ ὄντος φύσει καὶ ἀληθινοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα
ὑποδέχονται. Διό, ἵνα τοῦτο γένηται, «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο»
[Io 1, 14], ἵνα τὸν ἄνθρωπον δεκτικὸν θεότητος ποιήσῃ.
407 2, 68. Ἄλλ' ἡδύνατο, φασί, καὶ κτίσματος ὄντος τοῦ σω- 767
409 τήρος, μόνον εἰπεῖν ὁ Θεὸς καὶ λῦσαι τὴν κατάραν. Τὸ αὐτὸ
158 δ' ἂν ἀκούσαιεν καὶ αὐτοὶ παρ' ἑτέρου λέγοντος· Ἠδύνατο καὶ
μηδ' ὅλως ἐπιδημήσαντος αὐτοῦ, μόνον εἰπεῖν ὁ Θεὸς καὶ λῦσαι
τὴν κατάραν. Ἀλλὰ σκοπεῖν δεῖ τὸ τοῖς ἀνθρώποις λυσιτελοῦν
καὶ μὴ ἐν πᾶσι τὸ δυνατόν τοῦ Θεοῦ λογιζέσθαι. . . . Ἠδύνατο
καὶ χωρὶς Μωσέως καὶ μόνον εἰπεῖν καὶ ἐξαγαγεῖν τὸν λαὸν ἐξ
Αἰγύπτου· ἀλλὰ συνέφερε διὰ Μωσέως. . . . Ἠδύνατο καὶ ἐξ
ἀρχῆς ὁ σωτὴρ ἐπιδημήσαι, ἢ ἐλθὼν μὴ παραδοθῆναι Πιλάτῃ·
ἀλλὰ καὶ ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων ἦλθε, καὶ ζητούμενος εἶπεν·
«Ἐγὼ εἰμι» [Io 18, 5]· ὁ γὰρ ποιεῖ, τοῦτο καὶ συμφέρει τοῖς
ἀνθρώποις, καὶ ἄλλως οὐκ ἔπρεπε γενέσθαι· καὶ ὅπερ δὲ συμ-

153 naturae sunt quid proprium. Hinc illae res sunt creatae; hic vero,
Verbum Dei Filii unigenitus est.

359 2, 59. Haec est Dei benignitas, quod, quorum effector est, 766
horum etiam pater gratia postea fiat, quod tunc contingit cum
creati homines, ut ait apostolus, *Spiritum Filii eius clamantem*:
Abba, Pater, in suis cordibus suscipiunt. Hi porro sunt qui,
suscepto Verbo, potestatem ab eo acceperere filios Dei fieri. Nec
423 enim alio modo filii possunt fieri, cum ex natura sua sint creati,
nisi Spiritum eius qui naturalis et verus est Filius acceperint.
Quod ut fieret, *Verbum caro factum est*, ut hominem ad divinitatem
recipiendam idoneum redderet.

407 2, 68. Atqui, inquiunt, etiamsi salvator creatus esset, poterat 767
409 Deus tantummodo dicere, atque ita solvere maledictionem. At
158 simili modo ipsis ita occurri possit: Etiam sine ullo eius adventu
poterat Deus tantummodo dicere, atque ita solvere maledictionem.
Verum attendere oportet quid sit hominibus utile, non autem quid
in omnibus possit Deus. . . . Poterat quoque absque Moysae solum-
modo dicere populumque educere ex Aegypto; at id per Moysen
fieri conveniebat. . . . Quin etiam ipse salvator poterat ab initio
advenire; vel, postquam advenit, poterat non tradi Pilato; attamen
in fine saeculorum advenit, et quaesitus dixit: *Ego sum*. Quod
enim ille facit, id hominibus expedit, nec aliter fieri decuit; quod

φέρει καὶ πρέπει, τούτου καὶ πρόνοιαν ποιείται. . . . Εἰ διὰ τὸ δυνατόν εἰρήκει, καὶ ἐλέλυτο ἡ κατάρα· τοῦ μὲν κελεύσαντος ἡ δύναμις ἐπεδείκνυτο, ὁ μέντοι ἄνθρωπος τοιοῦτος ἐγίνετο, οἷος ἦν καὶ ὁ Ἀδὰμ πρὸ τῆς παραβάσεως, ἔξωθεν λαβὼν τὴν χάριν, καὶ μὴ συνηρμοσμένην ἔχων αὐτὴν τῷ σώματι· τοιοῦτος γὰρ ὢν καὶ τότε τέθειτο ἐν τῷ παραδείσῳ· τάχα δὲ καὶ χείρων ἐγίνετο, ὅτι καὶ παραβαίνειν μεμάθηκεν. Ὡν τοίνυν τοιοῦτος, εἰ καὶ παραπέπειστο ὑπὸ τοῦ ὄφews, ἐγίνετο πάλιν χρεία προστάξαι τὸν Θεὸν καὶ λύσαι τὴν κατάραν· καὶ οὕτως εἰς ἄπειρον ἐγίνετο ἡ χρεία, καὶ οὐδὲν ἦττον οἱ ἄνθρωποι ἔμενον ὑπεύθυνοι, δουλεύοντες τῇ ἁμαρτίᾳ. . . . 69. Πάλιν τε εἰ κτίσμα ἦν ὁ Υἱός, ⁴¹⁴ ἔμενε δὲ ἄνθρωπος οὐδὲν ἦττον θνητός, μὴ συναπτόμενος τῷ ⁴¹⁵ Θεῷ· οὐ γὰρ κτίσμα συνῆπτε τὰ κτίσματα τῷ Θεῷ, ζητοῦν καὶ αὐτὸ τὸν συνάπτοντα· οὐδὲ τὸ μέρος τῆς κτίσεως σωτηρία τῆς κτίσεως ἂν εἴη, δεόμενον καὶ αὐτὸ σωτηρίας. Ὡς οὖν ⁴¹⁹ μὴδὲ τοῦτο γένηται, πέμπει τὸν ἑαυτοῦ Υἱόν, καὶ γίνεται υἱὸς ⁴²² ἀνθρώπου, τὴν κτιστὴν σάρκα λαβὼν· ἵν' ἐπειδὴ πάντες εἰσὶν ὑπεύθυνοι τῷ θανάτῳ, ἄλλος ὢν τῶν πάντων, αὐτὸς ὑπὲρ πάντων τὸ ἴδιον σῶμα τῷ θανάτῳ προσενέγκῃ, καὶ λοιπόν, ὡς πάντων δι' αὐτοῦ ἀποθανόντων, ὁ μὲν λόγος τῆς ἀποφάσεως πληρωθῇ (πάντες γὰρ ἀπέθανον ἐν Χριστῷ)· πάντες δὲ δι' αὐτοῦ γένωνται λοιπὸν ἐλεύθεροι μὲν ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς δι' αὐτὴν κατάρας, ἀληθῶς δὲ διαμείνωσιν εἰσαεὶ ἀναστάντες ἐκ νεκρῶν, καὶ ἀθανασίαν καὶ ἀφθαρσίαν ἐνδυσάμενοι. Τοῦ γὰρ Λόγου ἐνδυσασμένου τὴν σάρκα, καθὼς πολ-

autem et expedit et decet, id ipse curat et providet. . . . Si Deus pro sua potentia dixisset solutaque esset maledictio, apparuisset quidem iubentis potestas, talisque factus fuisset homo qualis fuit Adam ante peccatum, qui nimirum gratiam extrinsecus acciperet nec eam corpori conexam haberet. Enimvero cum istiusmodi esset Adam, in paradiso est collocatus, immo vero fortē peior factus est, quippe qui peccare didicerit. Quodsi, cum talis fuisset, contigisset quoque ut a serpente deciperetur, Deum iterum iubere et maledictionem solvere opus fuisset, eoque modo nullum finem consecuta esset necessitas, hominesque nihilominus rei mansissent ac peccato serviissent. . . . 69. Praeterea, si Filius res creata esset, ⁴¹⁴ homo nihilominus mortalis remaneret, utpote minime cum Deo ⁴¹⁵ copulatus. Nec enim res aliqua creata res alias creatas cum Deo potest coniungere, cum ipsa coniungentem aliquem quaerat. Neque pars aliqua creatae naturae salutem illi posset afferre, cum ipsa salute quoque indigeat. Quod ne fieret, Deus sui ipsius Filium misit, qui ⁴¹⁹ creata carne assumpta factus est filius hominis, ut, quoniam omnes ⁴²² rei essent mortis, ille qui alius est ab omnibus proprium corpus pro omnibus morti offerret, atque ita omnibus veluti per ipsum mortuis sententia adversum nos lata compleretur (omnes enim in Christo mortui sunt), et omnes deinceps a peccato et maledictione, quae ex eo secuta est, per ipsum fierent liberi vereque in perpetuum permanerent, immortalitate et incorruptione, postquam resurrexissent,

λάκις δέδεικται, πᾶν μὲν δῆγμα τοῦ ὄφους δι' ὅλου κατεσβέν-
νυτο ἀπ' αὐτῆς· εἴ τι ἐκ τῶν σαρκικῶν κινήματων ἀνεφύετο
κακόν, ἐξεκόπτετο, καὶ συνανῆρετο τούτοις ὁ τῆς ἁμαρτίας
ἀκόλουθος θάνατος.

158 3, 3. «Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί» [Io 14, 10]. 768

Ἔστι γὰρ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, ὡς γε νοεῖν ἔξεστιν, ἐπειδὴ
σύμπαν τὸ εἶναι τοῦ Υἱοῦ, τοῦτο τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἰδιόν
162 ἐστιν, ὡς ἐκ φωτὸς ἀπαύγασμα, καὶ ἐκ πηγῆς ποταμός, ὥστε
τὸν ὁρῶντα τὸν Υἱὸν ὁρᾶν τὸ τοῦ Πατρὸς ἴδιον, καὶ νοεῖν,
ὅτι τοῦ Υἱοῦ τὸ εἶναι, ἐκ τοῦ Πατρὸς ὄν, οὕτως ἐν τῷ Πατρὶ
ἐστιν. Ἔστι δὲ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ, ἐπειδὴ τὸ ἐκ τοῦ
Πατρὸς ἴδιον, τοῦτο ὁ Υἱὸς τυγχάνει ὦν, ὡς ἐν τῷ ἀπαυγασ-
ματι ὁ ἥλιος, καὶ ἐν τῷ λόγῳ ὁ νοῦς, καὶ ἐν τῷ ποταμῷ ἡ
πηγή· οὕτω γὰρ ὁ θεωρῶν τὸν Υἱόν, θεωρεῖ τῆς τοῦ Πατρὸς
οὐσίας τὸ ἴδιον, καὶ νοεῖ, ὅτι ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ ἐστι. Τοῦ
γὰρ εἶδους καὶ τῆς θεότητος τοῦ Πατρὸς οὐσης τὸ εἶναι τοῦ
Υἱοῦ, ἀκολουθῶς ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ ἐστι, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν
τῷ Υἱῷ. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ εἰκότως εἰρηκῶς πρότερον·
«Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐσμεν» [Io 10, 30], ἐπήγαγε τό· «Ἐγὼ
ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί»· ἵνα τὴν μὲν ταυτότητα
τῆς θεότητος, τὴν δὲ ἐνότητα τῆς οὐσίας δείξῃ.

148 3, 4. Ἐν γάρ εἰσιν, οὐχ ὡς ἐνὸς πάλιν εἰς δύο μέρη διαι-
ρεθέντος, καὶ μηδὲν ὄντων πλὴν ἐνός· οὐδὲ ὡς τοῦ ἐνὸς δις
ὀνομαζομένου, ὥστε τὸν αὐτὸν ἄλλοτε μὲν Πατέρα, ἄλλοτε

induti. Namque postquam Verbum carnem induit, ut saepe dictum
est, ab ea exstinctus penitus est serpentis morsus, et quidquid mali
exoriebatur ex carnis motibus praecisum omnino est, ac denique
ipsa mors peccati comes fuit simul interempta.

158 3, 3. *Ego in Patre, et Pater in me est.* Filius enim in Patre 768

est, quantum licet intellegere, quia totum, quod est Filius, hoc
162 naturae Patris proprium est, eo modo quo ex luce splendor et ex
fonte fluvius exoritur, adeo ut, qui Filium videt, id quod proprium
est Patris videat, intellegatque Filium idcirco in Patre esse, quia
ex Patre habet ut sit; et vicissim Patrem in Filio esse, quia Filius
est id quod proprium est ex Patre, sicuti sol est in splendore,
mens in verbo, et fons in fluvio. Ita enim, qui Filium contemplatur,
id quod naturae Patris proprium est simul contemplatur Patrem-
que in Filio esse intellegit. Nam cum forma et divinitas Patris
hoc ipsum sit quod est Filius, omnino sequitur ut Filius sit in
Patre et Pater in Filio. Quocirca cum antea dixisset: *Ego et Pater*
unum sumus, hic recte ait: *Ego in Patre, et Pater in me est*,
ut scilicet eandem amborum divinitatem unamque naturam esse
doceret.

148 3, 4. Unum enim illi sunt, non quod unum in duas partes sit
divisum quae nihil sint praeter unum, neque quod unum bis
nominetur, ita ut idem aliquando Pater, aliquando sui Filius fiat;

δὲ Υἱὸν ἑαυτοῦ γίνεσθαι· τοῦτο γὰρ Σαβέλλιος φρονήσας, αἰρετικὸς ἐκρίθη. Ἀλλὰ δύο μὲν εἰσιν, ὅτι ὁ Πατὴρ πατὴρ ἐστὶ, καὶ οὐχ ὁ αὐτὸς υἱὸς ἐστὶ· καὶ ὁ Υἱὸς υἱὸς ἐστὶ, καὶ οὐχ ὁ αὐτὸς πατὴρ ἐστὶ. Μία δὲ ἡ φύσις· οὐ γὰρ ἀνόμοιον τὸ γέννημα τοῦ γεννήσαντος· εἰκὼν γάρ ἐστιν αὐτοῦ, καὶ πάντα τὰ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ. Διὸ οὐδὲ ἄλλος Θεὸς ὁ Υἱός· οὐ γὰρ ἔξωθεν ἐπενοήθη· ἐπεὶ πάντως καὶ πολλοί, ξένης παρὰ τὴν τοῦ Πατρὸς ἐπινοουμένης θεότητος· εἰ γὰρ καὶ ἕτερόν ἐστιν ὡς γέννημα ὁ Υἱός, ἀλλὰ ταῦτόν ἐστιν ὡς Θεός· καὶ ἔν εἰσιν αὐτὸς ὁ Πατὴρ τῇ ιδιότητι καὶ οἰκειότητι τῆς φύσεως, καὶ τῇ ταυτότητι τῆς μιᾶς θεότητος, ὥσπερ εἴρηται.

- 769 3, 6. Οὐκ ἐκ μέρους δὲ ἡ τῆς θεότητος μορφή, ἀλλὰ τὸ ¹⁵⁸ πλήρωμα τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητός ἐστι τὸ εἶναι τοῦ Υἱοῦ, καὶ ὅλος Θεός ἐστιν ὁ Υἱός. Διὰ τοῦτο καὶ ἴσα Θεῷ ὢν, «οὐχ ἄρπαγμόν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ» [Phil 2, 6]· καὶ πάλιν ἐπειδὴ τοῦ Υἱοῦ ἡ θεότης καὶ τὸ εἶδος οὐδενὸς ἄλλου ἢ τοῦ Πατρὸς ἐστὶ, τοῦτό ἐστιν, ὅπερ εἶπε τό· «Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρί» [Io 14, 10]. Οὕτω «Θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ κόσμον ἑαυτῷ ⁴²³ καταλλάσσω» [2 Cor 5, 19]· τὸ γὰρ ἴδιον τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἐστὶν ὁ Υἱός, ἐν ᾧ ἡ κτίσις πρὸς τὸν Θεὸν κατηλλάσσετο. Οὕτως ἂ ἐιργάζετο ὁ Υἱός, τοῦ Πατρὸς ἐστιν ἔργα· ¹⁸⁰ τὸ γὰρ εἶδος τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητός ἐστιν ὁ Υἱός, ἧτις ἐιργάζετο τὰ ἔργα· οὕτω δὲ ὁ βλέπων τὸν Υἱὸν ὁρᾷ τὸν Πατέρα· ἐν γὰρ τῇ πατρύᾳ θεότητί ἐστι καὶ θεωρεῖται ὁ Υἱός·

quae cum sentiret Sabellius, haereticus est iudicatus. Verum duo quidem sunt, quia Pater pater est, nec ipse est filius; et vicissim Filius est filius, nec ipse pater est. Una vero illorum natura est, nec enim genitoris genitus est dissimilis, cum imago eius sit, et omnia quae Patris sunt sint quoque Filii. Hinc Filius alius non est Deus, quia non extrinsecus effectus est; alioquin complures dii inducerentur, si extranea excogitaretur divinitas praeter Patris divinitatem. Tametsi enim aliud est Filius ut genitus, attamen idem est ut Deus; atque adeo ipse et Pater unum sunt cum naturae proprietate, tum eadem et una divinitate, quemadmodum dictum est.

- 769 3, 6. Ceterum non ex parte tantum divinitatis forma est, sed ¹⁵⁸ hoc quod est Filius, plenitudo est divinitatis Patris, ita ut Filius totus sit Deus. Hinc cum aequalis Deo esset, *non rapinam arbitratus est Deo aequalem esse*. Similiter, quia Filii divinitas et species seu forma nullius alius quam Patris est, hoc ipsum est quod dixit: *Ego in Patre*. Sic *Deus in Christo erat mundum recon-* ⁴²³ *cilians sibi*. Namque naturae Patris proprius est Filius, in quo natura creata cum Deo reconciliatur. Sic ea, quae Filius agebat, ¹⁸⁰ opera Patris erant, quia Filius species seu forma erat Patris divinitatis, quae ipsa opera efficiebat. Sic qui videt Filium, Patrem simul videt, quia in paterna divinitate et est et cernitur Filius;

καὶ τὸ ἐν αὐτῷ πατρικὸν εἶδος δείκνυσιν ἐν αὐτῷ τὸν Πατέρα·
καὶ οὕτως ἐστὶν ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ.

357 3, 24. Οὐκ ἄρα ὡς ἐστὶν ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, οὕτω καὶ 770
358 ἡμεῖς γινόμεθα ἐν τῷ Πατρὶ· οὐ γὰρ καὶ ὁ Υἱὸς μετέχων ἐστὶ
τοῦ Πνεύματος, ἵνα διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ Πατρὶ γένηται· οὐδὲ
λαμβάνων ἐστὶ τὸ Πνεῦμα, ἀλλὰ μᾶλλον αὐτὸς τοῖς πᾶσι τοῦτο
170 χορηγεῖ· καὶ οὐ τὸ Πνεῦμα τὸν Λόγον συνάπτει τῷ Πατρὶ,
161 ἀλλὰ μᾶλλον τὸ Πνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου λαμβάνει. Καὶ ὁ
162 μὲν Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ ἐστὶν, ὡς Λόγος ἴδιος καὶ ἀπαύγασμα
αὐτοῦ· ἡμεῖς δὲ χωρὶς μὲν τοῦ Πνεύματος ξένοι καὶ μακρὰν
ἐσμεν τοῦ Θεοῦ· τῇ δὲ τοῦ Πνεύματος μετοχῇ συναπτόμεθα
τῇ θεότητι· ὥστε τὸ εἶναι ἡμᾶς ἐν τῷ Πατρὶ μὴ ἡμέτερον εἶναι,
ἀλλὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐν ἡμῖν ὄντος καὶ ἐν ἡμῖν μένοντος,
359 ἕως αὐτὸ τῇ ὁμολογίᾳ φυλάττομεν ἐν ἡμῖν. . . . 25. Καὶ ὡς περ
υἱοὶ καὶ θεοὶ διὰ τὸν ἐν ἡμῖν Λόγον, οὕτως ἐν τῷ Υἱῷ καὶ
ἐν τῷ Πατρὶ ἐσόμεθα, καὶ νομισθησόμεθα ἐν Υἱῷ καὶ ἐν Πατρὶ
ἐν γεγενῆσθαι διὰ τὸ ἐν ἡμῖν εἶναι Πνεῦμα, ὅπερ ἐστὶν ἐν
364 τῷ Λόγῳ τῷ ὄντι ἐν τῷ Πατρὶ. Ὅτε γοῦν ἐκπίπτει τις ἀπὸ
τοῦ Πνεύματος διὰ τινα κακίαν, ἢ μὲν χάρις ἀμεταμέλητος
διαμένει τοῖς βουλομένοις, κἄν τις ἐκπεσὼν μετανοῇ· οὐκέτι
δὲ ἐν τῷ Θεῷ ἐστὶν ἐκεῖνος ὁ πεσὼν, διὰ τὸ ἀποσθῆναι ἀπ'
αὐτοῦ τὸ ἐν τῷ Θεῷ ἄγιον καὶ παράκλητον Πνεῦμα.
390 3, 31. [Χριστός] Θεὸς ὢν, ἴδιον ἔσχε σῶμα, καὶ τούτῳ 771
401 χρῶμενος ὄργανῳ, γέγονεν ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς. Καὶ διὰ τοῦτο

paternaque species, quae in illo est, Patrem in eodem exhibet,
atque hoc modo Pater est in Filio.

357 3, 24. Non igitur ut est Filius in Patre, ita et nos in Patre 770
358 sumus. Namque Filius non fit Spiritus particeps ut sit in Patre,
neque ipse Spiritum accipit, sed eum potius omnibus impertit.
170 Nec item Spiritus Verbum cum Patre coniungit, sed potius Spiritus
161 hoc a Verbo accipit. Denique Filius in Patre est tamquam pro-
162 prium eius Verbum et splendor; nos autem, si quidem absit Spiritus,
alieni et procul a Deo sumus; sed Spiritus participes effecti cum
ipsa coniungimur divinitate, ac proinde non nostrum est nos esse
in Patre, sed Spiritus qui in nobis est et in nobis manet, quamdiu
359 scilicet eum in nobis confessione servamus. . . . 25. Unde quemad-
modum filii et dii efficimur ob Verbum quod in nobis habemus,
ita in Filio et in Patre erimus, unumque in iisdem effecti esse
existimabimur, propterea quod in nobis sit Spiritus qui in Verbo
364 est, quod ipsum Verbum est in Patre. Quocirca cum aliquis vitio
aliquo a Spiritu defecerit, illa quidem gratia apud eos qui volue-
rint irrevocabilis permanet, si modo ipsos postquam ceciderint
paeniteat; verumtamen ille qui cecidit non amplius in Deo est, eo
quod sanctus et paracletus Spiritus, qui in Deo est, ab ipso recesserit.
390 3, 31. [Christus] cum Deus esset, proprium habuit corpus, quo 771
401 ut instrumento utens homo propter nos factus est. Hinc quae

τὰ μὲν ἴδια ταύτης αὐτοῦ λέγεται, ἐπειδὴ ἐν αὐτῇ ἦν, οἷά ἐστι τὸ πεινῆν, τὸ διψῆν, τὸ πάσχειν, τὸ κοπιᾶν, καὶ τὰ ὅμοια, ὧν ἔστιν ἡ σὰρξ δεκτικὴ· τὰ δὲ αὐτοῦ τοῦ Λόγου ἴδια ἔργα, οἷά ἐστι τὸ ἐγείρειν νεκρούς, καὶ τυφλοὺς ποιεῖν ἀναβλέπειν, καὶ τὴν αἰμορροοῦσαν ἰᾶσθαι αὐτόν, διὰ τοῦ ἰδίου σώματος αὐτὸς ἐποίει· καὶ ὁ μὲν Λόγος τὰς τῆς σαρκὸς ἐβάσταζεν ἀσθενείας, 391 ὡς ἰδίας· αὐτοῦ γὰρ ἦν ἡ σὰρξ· καὶ ἡ σὰρξ δὲ ὑπούργει τοῖς τῆς θεότητος ἔργοις, ὅτι ἐν αὐτῇ ἐγένετο· Θεοῦ γὰρ ἦν σῶμα.

- 772 3, 34. Ὡνα δὲ καὶ τὸ ἀπαθὲς τῆς τοῦ Λόγου φύσεως, καὶ 400 τὰς διὰ τὴν σάρκα λεγομένας ἀσθενείας αὐτοῦ γινώσκειν τις 401 ἀκριβέστερον ἔχη, καλὸν ἀκοῦσαι τοῦ μακαρίου Πέτρου· ἀξιόπιστος γὰρ οὗτος γένοιτ' ἂν μάρτυς περὶ τοῦ σωτήρος· γράφει τοίνυν ἐν τῇ ἐπιστολῇ λέγων· «Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί» [1 Petr 4, 1]. Οὐκοῦν καὶ ὅταν λέγηται πεινῆν, καὶ διψῆν, καὶ κάμνειν, καὶ μὴ εἰδέναι, καὶ καθεύδειν, καὶ κλαίειν, καὶ αἰτεῖν, καὶ φεύγειν, καὶ γεννᾶσθαι, καὶ παραιτεῖσθαι τὸ ποτήριον, καὶ ἀπλῶς πάντα τὰ τῆς σαρκὸς, λεχθεῖν ἂν ἀκολουθῶς ἐφ' ἑκάστου· Χριστοῦ οὖν πεινῶντος καὶ διψῶντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί· καὶ μὴ εἰδέναι λέγοντος καὶ βραπιζομένου, καὶ κάμνοντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί· καὶ ὑψουμένου πάλιν, καὶ γεννωμένου, καὶ αὐξάνοντος σαρκί· καὶ φοβουμένου, καὶ κρυπτομένου σαρκί· καὶ λέγοντος· «Εἰ δυνατόν, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο» [Mt 26, 39], καὶ τυπτομένου, καὶ λαμβάνοντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί· καὶ ὅλως πάντα τὰ τοιαῦτα «ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί».

carnis sunt propria, illi attribuuntur, quia nempe in ea exsistebat; sic ergo dicitur esurire, sitire, pati, laborare et similia quae ad carnem pertinent. At quae propria Verbi erant opera, ut mortuos ad vitam revocare, caecis visum restituere, haemorrhoidiam sanare, per proprium praestabat corpus. Proinde Verbum proprias carnis 391 infirmitates portabat, quia caro sua erat, et vicissim caro divinitatis operibus faciendis inserviebat, quia in illa erat, quippe quae Dei corpus esset.

- 772 3, 34. Ut autem accuratius cognosci possit naturam Verbi pati 400 nihil posse, carnisque infirmitates propter carnem ipsi attribui, 401 haud abs re erit beatum Petrum audire; dignus siquidem testis est cui de salvatore dicenti fides habeatur. Sic ergo in epistula scribit: *Christo igitur pro nobis carne passo*. Proinde cum esurire dicitur et sitire, laborare, ignorare, dormire, flere, postulare, fugere, nasci, calicem deprecari ac denique quaecumque carnis propria sunt, de singulis recte dici possit: Christo igitur carne pro nobis esuriente et sitiante, seque ignorare dicente, colaphis caeso, et laborante pro nobis carne, exaltato item, nascente, crescente carne; timente et latente carne; ac dicente similiter: *Si fieri potest, transeat a me calix iste*, vapulante et accipiente pro nobis carne; in ceteris demum similibus rite addi queat: *pro nobis carne*. Idcirco enim

Καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ ἀπόστολος διὰ τοῦτ' εἶρηκε· «Χριστοῦ οὖν παθόντος» οὐ θεότητι, ἀλλ' «ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί», ἵνα μὴ αὐτοῦ τοῦ Λόγου ἴδια κατὰ φύσιν, ἀλλ' αὐτῆς τῆς σαρκὸς ἴδια φύσει τὰ πάθη ἐπιγνωσθῇ. Μὴ τοίνυν ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων τις σκανδαλιζέσθω, ἀλλὰ μᾶλλον γινωσκέτω, ὡς τὴν φύσιν αὐτὸς ὁ Λόγος ἀπαθῆς ἐστι, καὶ ὁμῶς δι' ἣν ἐνεδύσατο σάρκα, λέγεται περὶ αὐτοῦ ταῦτα, ἐπειδὴ τῆς μὲν σαρκὸς ἴδια ταῦτα, τοῦ δὲ σωτῆρος ἴδιον αὐτὸ τὸ σῶμα.

- 400 3, 41. Εἰ γὰρ καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, ἀλλὰ τῆς σαρκὸς 773
390 ἴδια τὰ πάθη· καὶ εἰ ἡ σὰρξ θεοφορεῖται ἐν τῷ Λόγῳ, ἀλλ' ἡ χάρις καὶ ἡ δύναμις ἐστὶ τοῦ Λόγου. Τὰ γοῦν ἔργα τοῦ Πατρὸς διὰ τῆς σαρκὸς ἐποίει· καὶ οὐδὲν ἦττον πάλιν τὰ πάθη τῆς σαρκὸς ἐδείκνυτο ἐν αὐτῷ· οἷον ἐπυνθάνετο καὶ ἤγειρε Λάζαρον, ἐπέπληττε τῇ μητρὶ, λέγων· «Οὐπω ἤκει ἡ ὥρα μου» [Io 2, 4], καὶ εὐθὺς τὸ ὕδωρ οἶνον ἐποίει. Ἀληθινὸς γὰρ Θεὸς ἦν ἐν τῇ σαρκί, καὶ ἀληθὴς σὰρξ ἦν ἐν τῷ Λόγῳ. Διὰ τοῦτο ἐκ μὲν τῶν ἔργων ἐγνώριζεν ἑαυτὸν Υἱόν τε τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα· ἐκ δὲ τῶν τῆς σαρκὸς παθῶν ἐδείκνυεν, ὅτι ἀληθὲς ἐφόρει σῶμα, καὶ ἴδιον ἦν αὐτοῦ τοῦτο.
- 404 3, 43. Ἀμέλει λέγων ἐν τῷ εὐαγγελίῳ περὶ τοῦ κατὰ τὸ 774
ἀνθρώπινον αὐτοῦ· «Πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, δόξασόν σου τὸν Υἱόν» [Io 17, 1], δηλὸς ἐστὶν ὅτι καὶ τὴν περὶ τοῦ πάντων τέλους ὥραν ὡς μὲν Λόγος γινώσκει, ὡς δὲ ἄνθρωπος ἀγνοεῖ·

et ipse apostolus dicit: *Christo igitur passo*, non divinitate, sed *pro nobis carne*, ut illae affectiones non propriae Verbi naturae, sed carnis naturae propriae esse agnoscerentur. Nemini igitur haec humana sint scandalo, sed omnes potius agnoscamus Verbum quidem pro naturae suae condicione nihil pati posse, sed propter carnem quam induit ista illi attribui, quia nempe haec carnis propria sunt, ipsumque corpus salvatoris est proprium.

- 400 3, 41. Etsi Verbum caro factum est, propriae nihilominus sunt 773
390 carnis affectiones; et vicissim quamvis caro in Verbo divine gestatur, gratia tamen et virtus Verbi est. Itaque Patris opera per carnem efficiebat, sed nihilominus carnis affectiones in illo exhibebantur, ut, cum sciscitatus est et Lazarum ad vitam revocavit, cum item matrem increpavit dicens: *Nondum venit hora mea*, et tamen continuo aquam in vinum convertit. Siquidem verus Deus in carne, et vera caro erat in Verbo. Idcirco ex operibus quidem se Filium Dei suumque ostendebat Patrem, sed ex carnis affectionibus se verum corpus habere illudque proprium sui esse probabat.

- 404 3, 43. Certe cum in evangelio de se, ut homine, ita loquitur: 774
Pater, venit hora, glorifica Filium tuum, clare demonstrat se ipsam quoque horam, qua omnium rerum finis est futurus, ut Verbum cognoscere, sed ut hominem ignorare. Hominis enim proprium

ἀνθρώπου γὰρ ἴδιον τὸ ἀγνοεῖν, καὶ μάλιστα ταῦτα. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τῆς φιλανθρωπίας ἴδιον τοῦ σωτῆρος. Ἐπειδὴ γὰρ γέγονεν ἄνθρωπος, οὐκ ἐπαισχύνεται διὰ τὴν σάρκα τὴν ἀγνοοῦσαν εἰπεῖν· Οὐκ οἶδα, ἵνα δείξῃ ὅτι εἰδὼς ὡς Θεὸς ἀγνοεῖ σαρκικῶς. Οὐκ εἶρηκε γοῦν· Οὐδὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ οἶδεν, ἵνα μὴ ἡ θεότης ἀγνοοῦσα φαίνεται· ἀλλ' ἀπλῶς· «οὐδὲ ὁ Υἱός» [Mc 13, 32]· ἵνα τοῦ ἐξ ἀνθρώπων γενομένου Υἱοῦ ἡ ἄγνοια ᾖ.

- 775 3, 61. Οὐκοῦν εἰ [ὁ Υἱός] ἄλλος ἐστὶ τῶν πάντων, ὥσπερ καὶ 154
ἐν τοῖς πρὸ τούτων ἐδείχθη, καὶ μᾶλλον τὰ ἔργα δι' αὐτοῦ γέγονε, μὴ λεγέσθω βουλήσει, ἵνα μὴ καὶ αὐτὸς οὕτως γίνηται, ὥσπερ καὶ τὰ δι' αὐτοῦ γενομένα συνέστη. Καὶ γὰρ ὁ μὲν Παῦλος, οὐκ ὦν πρότερον, ὕστερον ὁμῶς διὰ θελήματος Θεοῦ ἀπόστολος γέγονεν [1 Cor 1, 1]· ἡ δὲ κλήσις ἡμῶν, ὡς ποτε καὶ αὕτη μὴ οὔσα, νῦν δὲ ἐπιγενομένη, προηγουμένην, ἔχει τὴν βούλησιν, καί, ὡς αὐτὸς πάλιν ὁ Παῦλός φησι, «κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ» [Eph 1, 5] γέγονε. Τό τε διὰ Μωσέως λεγόμενον· «Γενηθήτω φῶς» [Gn 1, 3], καὶ «Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ» [ib. 11], καὶ «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον» [ib. 26], ἡγοῦμαι, καθὰ καὶ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν εἴρηται, τῆς βουλήσεως τοῦ ποιούντος εἶναι τοῦτο σημαντικόν. Τὰ μὲν γὰρ μὴ ὄντα ποτέ, ἀλλ' ἔξωθεν ἐπιγινόμενα, ὁ δημιουργὸς βουλεύεται ποιῆσαι· τὸν δὲ ἴδιον Λόγον ἐξ αὐτοῦ φύσει γεννώμενον οὐ προβουλεύεται. . . . 62. Καταισχυνθέντες [Ariani] ἐπὶ τῷ λέγειν ποίημα 155

est ignorare, maximeque res huiusmodi. Verum hoc ipsum singularis salvatoris benevolentiae et benignitatis est effectus. Quoniam enim homo factus est, idcirco propter carnem ignorantem dicere non erubescit: Nescio, ut scilicet ostendat se ut Deum scire, at secundum carnem ignorare. Itaque non dixit: Neque Filius Dei novit, ne divinitas ignorare videretur; sed tantummodo: *neque Filius*, ut nimirum ignoratio Filii ex hominibus nati esse intellexeretur.

- 775 3, 61. Itaque si [Filius] alius est a rebus omnibus, uti antea 154
probatum est, potiusque opera per eum facta sunt; absit ut voluntate dicatur exstitisse, ne ipse eodem modo fiat, quo ea, quae per ipsum facta sunt, prodierunt. Namque Paulus per voluntatem Dei apostolus postea factus est, cum id antea non esset. Vocatio item nostra, cum aliquando non fuerit, nunc autem facta sit, antecedentem habet Dei voluntatem et, ut idem Paulus loquitur, *secundum propositum eius voluntatis* facta est. Praeterea, quod per Moysen dicitur: *Fiat lux et Producat terra et Faciamus hominem*, signa reor esse, quemadmodum supra dictum est, voluntatis creatoris. Nam ea quidem, quae aliquando non erant, sed extrinsecus postea fiunt, facere creator deliberat; cum autem Verbum suum ex se ipso natura gignit, praevidiam nullam adhibet deliberationem. . . . 62. [Ariani] veriti Verbum Dei factum et creatum dicere, vel non 155

καὶ κτίσμα, καί· Οὐκ ἦν πρὶν γεννηθῆ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἄλλως πάλιν κτίσμα λέγουσιν αὐτὸν εἶναι, βούλησιν προβαλλόμενοι καὶ λέγοντες· «Εἰ μὴ βουλήσει γέγονεν, οὐκοῦν ἀνάγκη καὶ μὴ θέλων ἔσχεν ὁ Θεὸς Υἱόν.» Καὶ τίς ὁ τὴν ἀνάγκην ἐπιβαλὼν αὐτῷ, πονηρότατοι, καὶ πάντα πρὸς τὴν αἵρεσιν ἑαυτῶν ἔλκοντες; Τὸ μὲν γὰρ ἀντικείμενον τῇ βουλήσει ἑωράκασι· τὸ δὲ μείζον καὶ ὑπερκείμενον οὐκ ἐθεώρησαν. Ὡς περ γὰρ ἀντίκειται τῇ βουλήσει τὸ παρὰ γνώμην, οὕτως ὑπέρεκειται καὶ προηγείται τοῦ βουλευέσθαι τὸ κατὰ φύσιν.

148 4, 1. Τοῦ ἐνὸς γὰρ Θεοῦ Υἱὸς ὢν ὁ Λόγος, εἰς αὐτόν, οὗ 776 καὶ ἔστιν, ἀναφέρεται· ὥστε δύο μὲν εἶναι Πατέρα καὶ Υἱόν, μονάδα δὲ θεότητος ἀδιαίρετον καὶ ἄσχιστον. Λεχθείη δ' ἂν καὶ οὕτω μία ἀρχὴ θεότητος, καὶ οὐ δύο ἀρχαί· ὁθεν κυρίως καὶ μοναρχία ἐστίν. Ἐξ αὐτῆς δὲ τῆς ἀρχῆς ἐστὶ φύσει Υἱὸς ὁ Λόγος, οὐχ ὡς ἀρχὴ ἑτέρα καθ' ἑαυτὸν ὑφεστῶς οὐδ' ἔξωθεν ταύτης γεγονώς, ἵνα μὴ τῇ ἑτερότητι δυαρχία καὶ πολυαρχία γένηται, ἀλλὰ τῆς μιᾶς ἀρχῆς ἴδιος Υἱός, ἰδία Σοφία, ἴδιος Λόγος, ἔξ αὐτῆς ὑπάρχων.

Epistulae IV ad Serapionem, 356—362.

186 Ep. 1, n. 1. Ἐγγραφες . . . ὡς ἐξεληθόντων μὲν τινων ἀπὸ 777 τῶν Ἀρειανῶν διὰ τὴν κατὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ βλασφημίαν,

fuisse priusquam genitum est, ipsum alia ratione creatum esse conantur ostendere, cum voluntatis nomen praetendunt et haec dictitant: «Si voluntate non factum est, ergo necessitate et nolens Deus Filium habuit.» Ecquis igitur necessitatem illi potest imponere, o sceleratissimi, qui omnia ad vestram haeresim attrahitis? Scilicet viderunt quidem quod voluntati opponitur; at quod maius et superius est, minime intellexerunt. Ut enim voluntati opponitur id quod est praeter mentem, sic deliberationi antecellit et praecit id quod ex natura est.

148 4, 1. Cum enim Verbum unius Dei sit Filius, ad illum cuius 776 est refertur, ita ut duo quidem sint Pater et Filius, unitas vero divinitatis individua sit nulloque modo separabilis; ac proinde dicendum est unum esse divinitatis principium, non duo principia; unde proprie et monarchia est. Ex ipso autem principio Verbum Filius natura existit, non ut aliud principium per se ipsum subsistens, neque aliunde quam ex ipso uno principio natus, ne dyarchiam et polyarchiam, id est, duo vel plura principia diversitas inducat, sed unius principii proprius est Filius, propria Sapientia, propriumque Verbum ex eo existens.

186 1, 1. Scripsisti . . . quosdam impiam Arianorum in Dei Filium 777 haeresim detestantes ab illis quidem discessisse, sed eosdem de

776. MG 26, 468. Ista oratio 4^a probabiliter non ab Athanasio, sed eadem fere aetate scripta est.

777. MG 26, 529.

φρονούντων δὲ κατὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καὶ λεγόντων αὐτὸ μὴ μόνον κτίσμα, ἀλλὰ καὶ τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων ἐν αὐτῷ εἶναι, καὶ βαθμῶ μόνον αὐτὸ διαφέρειν τῶν ἀγγέλων. Τοῦτο δὲ ἐστὶ πρὸς μὲν τοὺς Ἀρειανοὺς προσποιητὸς μάχη· ἀληθῆς δὲ ἀντιλογία πρὸς τὴν εὐσεβῆ πίστιν. Ὡς περ γὰρ ἐκεῖνοι, ἀρνοῦμενοι τὸν Υἱόν, ἀρνοῦνται καὶ τὸν Πατέρα· οὕτω καὶ οὗτοι, δυσφημοῦντες εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, δυσφημοῦσι καὶ εἰς τὸν Υἱόν.

778 1, 16. Καὶ ὥς περ οὐκ ἂν εἴη ποτὲ ὁ Πατὴρ Υἱός, οὕτως 148
οὐκ ἂν ποτε γένοιτο ὁ Υἱὸς Πατὴρ. Καὶ ὥς περ οὐ παύσεται
ποτὲ ὁ Πατὴρ μόνος ὢν Πατὴρ, οὕτως οὐ παύσεται ποτὲ ὁ
Υἱὸς μόνος ὢν Υἱός. Μανία ἄρα κἄν ὅλως ἐνθυμείσθαι καὶ
λέγειν ἐπὶ μὲν Υἱοῦ ἀδελφόν, ἐπὶ δὲ Πατρός τὸ πάππου ὄνομα.
Οὐδὲ γὰρ ὠνομάσθη ἐν ταῖς γραφαῖς υἱὸς τὸ Πνεῦμα, ἵνα μὴ 173
ἀδελφὸς νομισθῇ· οὐδὲ υἱὸς τοῦ Υἱοῦ, ἵνα μὴ πάππος νοοῖτο
ὁ Πατὴρ· ἀλλ' ὁ Υἱός, τοῦ Πατρὸς υἱός, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ
Πατρὸς πνεῦμα εἴρηται· καὶ οὕτως τῆς ἁγίας Τριάδος μία ἡ
θεότης καὶ πίστις ἐστίν.

779 1, 20. Τοιαύτης δὲ συστοιχίας καὶ ἐνόητος τῆς ἐν τῇ ἁγίᾳ 148
Τριάδι οὔσης, τίς ἂν διέλοι ἢ τὸν Υἱὸν ἀπὸ τοῦ Πατρός, ἢ
τὸ Πνεῦμα ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ, ἢ αὐτοῦ τοῦ Πατρός; ἢ τίς οὕτω 179
τολμηρὸς ὥς εἰπεῖν ἀνόμοιον καὶ ἑτεροφυῆ τὴν Τριάδα πρὸς
ἑαυτήν, ἢ ἀλλοτριοῦσιον τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν, ἢ ξένον τὸ 164
Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ; Πῶς δὲ ταυτὰ ἐστίν; Ἄν τις πάλιν ἐρωτήσει 150

Spiritu Sancto prave sentire, contendereque illum non tantum rem creatam, sed etiam unum ex administris spiritibus esse, soloque gradu ab angelis differre. Et haec simulata quidem pugna cum Arianis, sed vera est cum pia fide certatio. Nam ut illi Filium negantes negant et Patrem, ita et isti indigna de Spiritu Sancto loquentes indigna quoque de Filio loquantur necesse est.

778 1, 16. Quemadmodum numquam Pater futurus est Filius, sic 148
numquam Filius futurus est Pater. Et ut numquam Pater desinet
solus esse Pater, ita Filius numquam desinet esse solus Filius.
Nemo igitur nisi mente captus dixerit vel cogitaverit fratrem esse
Filio et nomen avi Patri convenire. Hinc enim nusquam in scri- 173
pturis sacris Spiritus filius dictus est, ne frater esse existimaretur,
uti nec filius Filii, ne Pater avus crederetur. Sed Filius Patris
est filius; et Spiritus Patris spiritus dictus est, atque ita una
Trinitatis divinitas et fides est.

779 1, 20. Cum igitur ea sit in sancta Trinitate coniunctio et unitas, 148
quis iam vel Filium a Patre vel Spiritum a Filio aut ab ipso Patre
separare audeat? vel quis eo temeritatis deveniet, ut dissimilis et 179
diversae naturae Trinitatem esse, aliamque a Patre substantiam
Filius habere, ac denique Spiritum Filio externum esse contendat? 164
Si quis rursus sciscitetur quonammodo haec esse possint, ut scilicet, 150

Ζητῶν· πῶς τοῦ Πνεύματος ὄντος ἐν ἡμῖν, λέγεται ὁ Υἱὸς εἶναι ἐν ἡμῖν, τοῦ τε Υἱοῦ ὄντος ἐν ἡμῖν, λέγεται ὁ Πατὴρ εἶναι ἐν ἡμῖν; ἢ πῶς ὅλως Τριάδος οὔσης, ἐν ἐνὶ σημαίνεται 180 ἡ Τριάς; ἢ πῶς τοῦ ἐνὸς ὄντος ἐν ἡμῖν, ἡ Τριάς ἐν ἡμῖν λέγεται; διελέτω πρῶτον αὐτὸς τὸ ἀπαύγασμα τοῦ φωτός, ἢ τὴν σοφίαν τοῦ σοφοῦ· ἢ εἰπάτω, πῶς ἐστὶ ταῦτα. Εἰ δὲ μὴ τοῦτο δύναται, πολλῶν πλέον περὶ Θεοῦ τοιαῦτα Ζητεῖν μαινομένων ἐστὶ τὸ τόλμημα· ἡ γὰρ θεότης οὐκ ἐν ἀποδείξει λόγων, ὥσπερ εἴρηται, παραδίδοται, ἀλλ' ἐν πίστει καὶ εὐσεβεῖ λογισμῶ μετ' εὐλαβείας.

357 1, 24. Καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος λεγόμεθα πάντες μέτοχοι 780
358 τοῦ Θεοῦ· «Οὐκ οἴδατε» γάρ, φησὶν, «ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐν ὑμῖν οἰκεῖ; Εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός. Ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός 165 ἐστίν, οἵτινές ἐστε ὑμεῖς» [1 Cor 3, 16 sq]. Εἰ κτίσμα δὲ ἦν τὸ Πνεῦμα, τὸ Ἅγιον, οὐκ ἂν τις ἐν αὐτῷ μετουσίᾳ τοῦ Θεοῦ γένοιτο ἡμῖν· ἀλλ' ἢ ἄρα κτίσματι μὲν συνηπτόμεθα, ἀλλότριον δὲ τῆς θείας φύσεως ἐγινόμεθα, ὡς κατὰ μὴδὲν αὐτῆς μετέχοντες. . . . Εἰ δὲ τῇ τοῦ Πνεύματος μετουσίᾳ γινόμεθα κοινωνοὶ θείας φύσεως, μαίνοιτ' ἂν τις λέγων τὸ Πνεῦμα τῆς κτιστῆς φύσεως, καὶ μὴ τῆς τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἐν οἷς γίνεται, οὗτοι θεοποιοῦνται· εἰ δὲ θεοποιεῖ, οὐκ ἀμφίβολον ὅτι ἡ τούτου φύσις Θεοῦ ἐστὶ.

cum Spiritus in nobis est, Filius in nobis esse dicatur, et cum 180 Filius in nobis est, Pater in nobis esse itidem dicatur; vel quomodo, cum sit Trinitas, in uno tamen significetur Trinitas; quomodo item cum unus in nobis est, Trinitas in nobis esse dici queat; quisquis, inquam, ita interrogaverit, vel prius ipse splendorem a luce et sapientiam a sapiente dividat, vel quomodo haec sint edisserat. Quod si praestare non valeat, multo magis haec de Deo inquirere summae temeritatis et insaniae esse fatendum est; siquidem divinitas, ut dictum est, non argumentis traditur, sed fide, necnon ratione cum pietate coniuncta.

357 1, 24. Omnes similiter per Spiritum Dei participes dicimur: 780
358 *Nescitis, inquit [Paulus], quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum 165 Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos.* Sed si Spiritus Sanctus res creata esset, nulla sane Dei communicatio nobis in ipso esset; sed rei creatae coniungeremur, et divinae naturae alieni essemus, utpote nulla in parte eius facti participes. . . . Si porro Spiritus communicatione divinae naturae consortes efficimur, nemo certe nisi insanus dixerit Spiritum non Dei, sed creatae esse naturae. Nec enim alia de causa hi in quibus ille est, dii efficiuntur. Quodsi deos efficit, dubium non est, quin eius natura Dei sit.

- 781 1, 26. Εἰ δὲ τὸ μὲν Πνεῦμα πάντα πληροῖ, καὶ ἐν τῷ²⁰¹
 Λόγῳ πάρεστιν ἐν μέσῳ πάντων, οἱ δὲ ἄγγελοι ἐλαττοῦνται
 τούτῳ, καὶ ἔνθα ἀποστέλλονται, ἐκεῖ πάρεσιν· οὐκ ἀμφίβολον
 οὖν ὅτι οὔτε τῶν γεννητῶν, οὔτε ὅλως ἄγγελός ἐστιν, ὡς ὑμεῖς
 λέγετε, τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' ἄνω τῆς τῶν ἁγγέλων φύσεώς ἐστιν.
- 782 1, 28. Ἰδωμεν δὲ ὁμῶς καὶ πρὸς τούτοις καὶ αὐτὴν τὴν¹⁴²
 ἐξ ἀρχῆς παράδοσιν καὶ διδασκαλίαν καὶ πίστιν τῆς καθολικῆς
 ἐκκλησίας, ἣν ὁ μὲν Κύριος ἔδωκεν, οἱ δὲ ἀπόστολοι ἐκήρυξαν,
 καὶ οἱ πατέρες ἐφύλαξαν. Ἐν ταύτῃ γὰρ ἡ ἐκκλησία τεθεμε-
 λίωται, καὶ ὁ ταύτης ἐκπίπτων οὐτ' ἂν εἴῃ οὐτ' ἂν ἔτι λέγοιτο
 χριστιανός. Τριάς τοίνυν ἁγία καὶ τελεία ἐστίν, ἐν Πατρὶ καὶ¹⁸⁰
 Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι θεολογουμένη, οὐδὲν ἀλλότριον ἢ
 ἕξωθεν ἐπιμιγνύμενον ἔχουσα, οὐδὲ ἐκ δημιουργοῦ καὶ γενητοῦ
 συνισταμένη, ἀλλ' ὅλη τοῦ κτίζειν καὶ δημιουργεῖν οὔσα· ὁμοία
 δὲ ἑαυτῇ καὶ ἀδιαίρετός ἐστι τῇ φύσει, καὶ μία ταύτης ἡ
 ἐνέργεια. Ὁ γὰρ Πατὴρ διὰ τοῦ Λόγου ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ τὰ
 πάντα ποιεῖ· καὶ οὕτως ἡ ἐνότης τῆς ἁγίας Τριάδος σῶζεται. . . .
 Τριάς δὲ ἐστὶν οὐχ ἕως ὀνόματος μόνον καὶ φαντασίας λέξεως,¹⁴⁹
 ἀλλὰ ἀληθεῖα καὶ ὑπάρξει Τριάς. Ὡς περ γὰρ ὁ ὢν ἐστὶν ὁ
 Πατὴρ, οὕτως ὁ ὢν ἐστὶ καὶ ἐπὶ πάντων Θεὸς ὁ τούτου Λόγος.
 Καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἁγίον οὐκ ἀνύπαρκτόν ἐστιν, ἀλλ' ὑπάρχει
 καὶ ὑφέστηκεν ἀληθῶς. . . . Καὶ ὅτι αὕτη ἡ πίστις τῆς ἐκκλησίας
 ἐστί, μαθέτωσαν πῶς ὁ μὲν Κύριος ἀποστέλλων τοὺς ἀπο-

781 1, 26. Si igitur Spiritus omnia implet et in Verbo praesens²⁰¹
 est in medio omnium; si contra angeli hac in re illi cedunt, atque
 illic tantum adsunt quo mittuntur, dubium utique non est, quin
 Spiritus nec res facta nec angelus sit, uti contendere audetis, sed
 angelorum natura superior certe censendus est.

782 1, 28. Videamus similiter et praeterea hanc ab initio traditionem¹⁴²
 doctrinamque ac fidem catholicae ecclesiae, quam scilicet Dominus
 tradidit, apostoli praedicavere et patres servavere. In ea enim
 ecclesia fundata est, a qua si quis exciderit, is nec esse nec
 amplius dici christianus ulla ratione poterit. Itaque Trinitas sancta¹⁸⁰
 et perfecta est, quae in Patre et Filio et Spiritu Sancto agnoscitur,
 nihilque alienum vel extrinsecus admixtum habet, neque ex creatore
 et re creata constat, sed tota creandi et efficiendi vi praedita est;
 sibi quoque similis et individua est natura, unaque eius est efficacia
 et actio. Nam Pater per Verbum in Spiritu Sancto omnia facit,
 eoque modo sanctae Trinitatis unitas servatur. . . . Porro Trinitas¹⁴⁹
 non nomine tenus et sola verborum specie est Trinitas, sed vere
 et re ipsa exsistit Trinitas. Nam sicuti vere est Pater, ita et vere
 est eius Verbum, quod et ipsum super omnia est Deus. Nec item
 Spiritus Sanctus non exsistit, sed utique vere est et exsistit. . . .
 Sed ut hanc esse fidem ecclesiae intellegant, eos discere operae
 pretium est, quonammodo Dominus mittens apostolos iisdem prae-

στόλους παρήγγειλε τοῦτον θεμέλιον τιθέναι τῇ ἐκκλησίᾳ λέγων· «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» [Μτ 28, 19].

- 158 3, 1. Οἶαν γὰρ ἐγνωμεν ιδιότητα τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, 783
166 ταύτην ἔχειν τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Υἱὸν εὐρήσομεν. Καὶ ὡσπερ ὁ Υἱὸς λέγει· «Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ ἐμὰ ἐστίν» [Io 16, 15], οὕτως ταῦτα πάντα διὰ τοῦ Υἱοῦ εὐρήσομεν ὄντα καὶ ἐν τῷ Πνεύματι. Καὶ ὡς ὁ Πατὴρ ἔδειξε τὸν Υἱὸν λέγων· «Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ηὐδόκησα» [Μτ 3, 17], οὕτως τοῦ Υἱοῦ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα· «Ἐξαπέστειλε» γάρ, φησὶν ὁ ἀπόστολος, «τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν κράζον· Ἀββᾶ, ὁ Πατὴρ» [Gal 4, 6]. . . . Οὐκοῦν εἰ ὁ Υἱὸς διὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ιδιότητα, καὶ διὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ τῆς οὐσίας ἴδιον γέννημα, οὐκ ἔστι κτίσμα, ἀλλ' ὁμοούσιος τοῦ Πατρὸς, οὕτως οὐκ ἂν εἴη οὐδὲ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον κτίσμα· ἀλλὰ καὶ ἀσεβὴς ὁ λέγων τοῦτο, διὰ τὴν πρὸς τὸν Υἱὸν ιδιότητα αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἐξ αὐτοῦ δίδοται πᾶσι, καὶ ἃ ἔχει τοῦ Υἱοῦ ἐστίν.
- 180 3, 6. Οὕτω δὲ καὶ τοῦ Πνεύματος γενομένου ἐν ἡμῖν, ἐλεύ- 784
σεται ὁ Υἱὸς καὶ ὁ Πατὴρ, καὶ μόνην ποιήσουσιν ἐν ἡμῖν [cf. Io 14, 23]. Ἀδιαίρετος γὰρ ἡ Τριάς, καὶ μία ταύτης ἡ θεότης· καὶ εἰς Θεὸς ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσιν. Αὕτη
145 τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἡ πίστις· ἐν Τριάδι γὰρ αὐτὴν ἐθεμελίωσε καὶ ἐρρίζωσεν ὁ Κύριος, εἰρηκῶς τοῖς μαθηταῖς·

ceperit ut istud fundamentum ecclesiae iacerent: *Euntes, inquit, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.*

- 158 3, 1. Qualem scimus proprietatem esse Filii ad Patrem, eandem 783
166 ad Filium habere Spiritum Sanctum comperiemus. Et quem- admodum Filius dicit: *Omnia quaecumque habet Pater, mea sunt*, ita haec omnia per Filium in Spiritu esse deprehendemus. Ac sicut Pater Filium his verbis indicat: *Hic est Filius meus dilectus*,
168 *in quo mihi complacui*; ita quoque Filii est Spiritus: *Misit enim, ait apostolus, Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem: Abba, Pater.* . . . Proinde si Filius, propter suam proprietatem ad Patrem et quod sit eius substantiae proprius fetus, non est creatura, sed Patri consubstantialis, sic nec Spiritus Sanctus fuerit creatura; quin etiam qui hoc dicit impius est, ob proprietatem scilicet eius ad Filium; et quia ex ipso datur omnibus, et quae habet ille Filii sunt.
- 180 3, 6. Itaque Spiritu ad nos veniente, venient Filius et Pater, et 784
mansionem apud nos facient. Indivisa namque est Trinitas et una eius divinitas, et unus Deus super omnia, per omnia et in omnibus.
145 Haec est catholicae ecclesiae fides. In Trinitate enim ipsam fundavit et radicavit Dominus, qui ait discipulis: *Euntes docete*

«Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος» [Mt 28, 19]. Κτίσμα δὲ εἶ ἦν τὸ Πνεῦμα, οὐκ ἂν ¹⁶⁶ συνέταξεν αὐτὸ τῷ Πατρί· ἵνα μὴ ᾗ ἀνόμοιος ἑαυτῇ ἡ Τριάς, ξένου τινὸς καὶ ἀλλοτρίου συντασσομένου αὐτῇ. Τί γὰρ ἔλειπε τῷ Θεῷ, ἵνα ἀλλοτριοῦσιον προσλάβηται, καὶ σὺν αὐτῷ δοξάζεται; Μὴ γένοιτο.

Epistula de synodis, 359.

- 785 5. Οὐ γὰρ προέταξαν [Patres nicaeni] ὑπατείαν, καὶ μῆνα, καὶ ⁶⁴ ἡμέραν· ἀλλὰ περὶ μὲν τοῦ Πάσχα· «Ἔδοξε τὰ ὑποτεταγμένα»· ⁸⁰ ⁸² τότε γὰρ ἔδοξε πάντας πείθεσθαι· περὶ δὲ τῆς πίστεως ἔγραψαν, οὐκ «Ἔδοξεν», ἀλλ' «Οὕτως πιστεύει ἡ καθολικὴ ἐκκλησία»· καὶ εὐθὺς ὡμολόγησαν πῶς πιστεύουσιν, ἵνα δείξωσιν ὅτι μὴ νεώτερον, ἀλλ' ἀποστολικόν ἐστιν αὐτῶν τὸ φρόνημα, καὶ ᾧ ἔγραψαν, οὐκ ἐξ αὐτῶν εὐρέθη, ἀλλὰ ταῦτ' ἐστίν, ἅπερ ἐδίδαξαν οἱ ἀπόστολοι.
- 786 35. Εἰ δὲ ὅταν ἀκούομεν· «Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν» [Ex 3, 14], ⁹⁷ καὶ· «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν» ¹⁰⁸ [Gn 1, 1], καὶ· «Ἀκουε, Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεός σου Κύριος εἷς ἐστὶ» [Dt 6, 4; Mc 12, 29], καὶ· «Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ» [Gn 17, 1], οὐχ ἑτερόν τι ἀλλ' αὐτὴν τὴν ἀπλὴν καὶ μακαρίαν καὶ ἀκατάληπτον τοῦ ὄντος οὐσίαν νοοῦμεν· κἂν γὰρ ἀδυνάτως ἔχωμεν καταλαβεῖν, ὃ τι ποτέ ἐστιν, ἀλλ'

omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Quodsi Spiritus creatura esset, non eum cum Patre co- ¹⁶⁶
pulasset, ne Trinitas sibi ipsi dissimilis esset, si extraneum quid-
piam et alienum ipsi adiungeretur. Quid enim Deo deerat, ut
quemquam diversae substantiae assumeret et cum illo glorificaretur?
Absit.

- 785 5. [Patres nicaeni] non consulatum nec mensem nec diem prae- ⁶⁴
posuere, sed de Paschate quidem ita scripsere: «Decreta sunt quae ⁸⁰
sequuntur»; tunc enim decretum est ut omnes morem gererent; ⁸²
de fide vero nequaquam dixere «Decretum est», sed «Sic credit
catholica ecclesia», statimque confessi sunt quidnam crederent, ut
declararent non recentiore, sed apostolicam esse suam sententiam.
Quaeque illi scripto tradidere, non ab illis inventa, sed ea ipsa
sunt quae docuerunt apostoli.
- 786 35. Sin autem, cum audimus: *Ego sum qui sum*, et: *In prin-* ⁹⁷
cipio fecit Deus caelum et terram, et: *Audi, Israel, Dominus Deus* ¹⁰⁸
tuus Dominus unus est, et: *Haec dicit Dominus omnipotens*, non
aliud nisi ipsam simplicem, beatam, incomprehensibilem eius qui
est substantiam intellegimus; quamvis enim quidnam ille sit com-
prehendere nequeamus, attamen, cum has voces audimus, Pater, ¹¹⁰

- 110 ἀκούοντες τὸ Πατήρ, καὶ τὸ Θεός, καὶ τὸ Παντοκράτωρ, οὐχ
 ἕτερόν τι, ἀλλ' αὐτὴν τὴν τοῦ ὄντος οὐσίαν σημαινομένην
 νοοῦμεν.
51. Πάλιν τε εἰ, καθὰ προείπομεν, οὐκ ἐκ μετουσίας ἐστὶν 787
 ὁ Υἱός· ἀλλὰ τὰ μὲν γενητὰ πάντα ἐκ μετουσίας ἔχει τὴν
 161 παρὰ Θεοῦ χάριν, αὐτὸς δὲ τοῦ Πατρὸς Σοφία καὶ Λόγος
 162 ἐστίν, οὗ μετέχει τὰ πάντα· δηλὸν ὅτι αὐτὸς ὢν τὸ θεοποιὸν
 καὶ φωτιστικὸν τοῦ Πατρὸς, ἐν ᾧ τὰ πάντα θεοποιεῖται καὶ
 ζωοποιεῖται, οὐκ ἀλλοτριουσίος ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ὁμο-
 358 οὔσιος. Τούτου γὰρ μεταλαμβάνοντες τοῦ Πατρὸς μετέχουμεν
 182 διὰ τὸ τοῦ Πατρὸς εἶναι ἴδιον τὸν Λόγον. Ὅθεν εἰ ἦν ἐκ
 μετουσίας καὶ αὐτός, καὶ μὴ ἐξ αὐτοῦ οὐσιώδης θεότης καὶ
 εἰκὼν τοῦ Πατρὸς, οὐκ ἂν ἐθεοποίησε θεοποιούμενος καὶ αὐτός.

De incarnatione Dei Verbi et contra Arianos, ca 365.

8. Καὶ κατὰ τοῦτο ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ υἱὸς ἀνθρώπου γέ- 788
 393 γονεν, ἵνα οἱ υἱοὶ τοῦ ἀνθρώπου, τουτέστι τοῦ Ἀδάμ, υἱοὶ τοῦ
 375 Θεοῦ γένωνται. Ὁ γὰρ γεννηθεὶς ἄνωθεν ἐκ Πατρὸς Λόγος
 ἀρρήτως, ἀφράστως, ἀκαταλήπτως, αἰδίως, ὁ αὐτὸς ἐν χρόνῳ
 429 γεννᾶται κάτωθεν ἐκ παρθένου θεοτόκου Μαρίας· ἵνα οἱ κά-
 τωθεν πρότερον γεννηθέντες ἄνωθεν γεννηθῶσιν ἐκ δευτέρου,
 τουτέστιν ἐκ Θεοῦ. Αὐτὸς οὖν μητέρα ἔχει μόνον ἐπὶ γῆς,
 καὶ ἡμεῖς Πατέρα μόνον ἔχομεν ἐν οὐρανῷ. Καὶ διὰ τοῦτο
 ἑαυτὸν υἱὸν ἀνθρώπου καλεῖ, ἵνα οἱ ἄνθρωποι Θεὸν καλέσωσι

Deus, Omnipotens, nihil aliud quam eius qui est substantiam indicari concipimus.

51. Rursum si, prout supra diximus, non ex participatione sit 787
 Filius, sed opificia quidem omnia ex participatione Dei gratiam
 161 habeant, ipse vero Patris Sapientia et Verbum sit, qui cum eo
 162 communia habet omnia, certe, cum sit ipse id quo Pater deificat
 et illuminat, in quo scilicet omnia deificantur et vivificantur, non
 358 alienae a Patre substantiae est, sed consubstantialis. Huius enim
 182 participatione Patris participes efficimur, eo quod ipse proprium
 Patris sit Verbum. Unde si ipse quoque ex participatione esset
 et non ex se substantialis divinitas et imago Patris, non dei-
 ficaret alios, cum et ipse deificatus esset.
8. Idcirco Filius Dei filius hominis factus est, ut filii hominis, 788
 393 hoc est Adae, filii Dei efficiantur. Quod enim desuper ex Patre
 375 Verbum modo ineffabili, inexplicabili, incomprehensibili et aeternae
 429 genitum est, ipsum in tempore inferius generatur ex virgine deipara
 Maria, ut, qui inferius antea geniti fuerant, desuper secundo gigne-
 rentur, id est ex Deo. Ipse igitur matrem dumtaxat habet in terra;
 et nos Patrem dumtaxat habemus in caelo. Quocirca filium ho-
 minis se ipsum appellat, ut homines Deum vocarent Patrem in

Πατέρα ἐν τοῖς οὐρανοῖς· «Πάτερ ἡμῶν», φησὶν, «ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» [Μτ 6, 9]. Ὡςπερ οὖν ἡμεῖς οἱ δοῦλοι τοῦ Θεοῦ³⁷⁹ υἱοὶ Θεοῦ γεγόναμεν, οὕτως ὁ Δεσπότης τῶν δούλων υἱὸς τοῦ ἰδίου δούλου γέγονε θνητός, τουτέστι τοῦ Ἀδάμ, ἵνα οἱ³⁵⁸ υἱοὶ τοῦ Ἀδάμ θνητοὶ ὄντες υἱοὶ τοῦ Θεοῦ γένωνται, κατὰ τὸ λεγόμενον· «Ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι» [Ιο 1, 12]. Ὅθεν καὶ θανάτου γεύεται ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν σαρκικὸν αὐτοῦ πατέρα, ἵνα οἱ υἱοὶ τοῦ ἀνθρώπου τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ μεταλάβωσι, διὰ τὸν κατὰ Πνεῦμα αὐτῶν Πατέρα Θεόν. Αὐτὸς οὖν κατὰ φύσιν Υἱὸς ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ἡμεῖς δὲ κατὰ χάριν.

789 10. Ὅτε δοξολογοῦσι τὰ σεραφίμ τὸν Θεόν, λέγοντα τρίτον·¹⁴⁵
 «Ἄγιος, ἄγιος, ἄγιος Κύριος σαβαώθ» [Is 6, 3], Πατέρα καὶ¹⁴⁹
 Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα δοξολογοῦσι. Καὶ διὰ τοῦτο, ὥςπερ
 εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ βαπτιζόμεθα, οὕτως
 καὶ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, καὶ γινόμεθα υἱοὶ
 Θεοῦ, οὐ θεῶν. Πατὴρ γὰρ καὶ Υἱὸς καὶ Ἅγιον Πνεῦμα Κύριος
 σαβαώθ ἐστι. Μία γὰρ ἡ θεότης καὶ εἰς Θεὸς ἐν τρισὶν ὑπο-
 στάσεσι.

790 21. Καὶ ὅταν [ὁ Χριστός] λέγῃ· «Πάτερ, εἰ δυνατόν, τὸ πο-³⁸⁸
 τήριον τοῦτο παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ· πλὴν μὴ τὸ ἐμὸν θέλημα³⁸⁹
 γένηται, ἀλλὰ τὸ σόν» [Μτ 26, 39]· καὶ· «Τὸ μὲν πνεῦμα πρό-
 θυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής» [ib. 41; Mc 14, 38]· δύο θελήματα
 ἐνταῦθα δείκνυσι, τὸ μὲν ἀνθρώπινον, ὅπερ ἐστὶ τῆς σαρκός,
 τὸ δὲ θεϊκόν, ὅπερ Θεοῦ. Τὸ γὰρ ἀνθρώπινον διὰ τὴν ἀσθέ-

caelis: *Pater noster*, inquit, *qui es in caelis*. Quemadmodum igitur³⁷⁹
 nos servi Dei filii Dei facti sumus, sic Dominus servorum proprii
 servi, id est Adami, filius mortalis factus est, ut filii Adami qui³⁵⁸
 mortales erant filii Dei fierent, iuxta illud: *Dedit eis potestatem*
filios Dei fieri. Unde mortem gustat Filius Dei, propter carnalem
 patrem suum, ut filii hominis vitae Dei participes efficerentur,
 propter Deum, Patrem suum secundum Spiritum. Ipse igitur
 secundum naturam Filius est Dei, nos autem per gratiam.

789 10. Cum seraphim Deum glorificant ter dicentes: *Sanctus*,¹⁴⁵
sanctus, sanctus Dominus sabaoth, Patrem et Filium et Spiritum¹⁴⁹
 Sanctum glorificant. Quapropter sicut in nomine Patris et Filii
 baptizamur, ita et in nomine Spiritus Sancti, et efficimur filii Dei,
 non deorum. Pater enim et Filius et Spiritus Sanctus Dominus
 sabaoth est. Una enim est divinitas, et unus Deus, in tribus
 hypostasisibus.

790 21. Cum [Christus] ait: *Pater, si possibile est, transeat a me calix*³⁸⁸
iste; verumtamen non mea voluntas, sed tua fiat, et: *Spiritus*³⁸⁹
quidem promptus est, caro autem infirma, duas voluntates ibi
 ostendit: alteram humanam quae est carnis, alteram divinam quae
 Dei est. Siquidem humana ob infirmitatem carnis deprecatur pas-

νειαν τῆς σαρκὸς παραιτεῖται τὸ πάθος· τὸ δὲ θεῖκόν αὐτοῦ πρόθυμον. Ὡςπερ δὲ ὁ Πέτρος ἀκούσας περὶ τοῦ πάθους ἐδειλίασε, καὶ εἶπεν· «Ἰλεῶς σοι, Κύριε»· ἐπιτιμῶν δὲ αὐτῷ ὁ Κύριος λέγει· «Ὑπαγε ὀπίσω μου, σατανᾶ, σκάνδαλόν μου εἶ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων» [Mt 16, 22 sq]· οὕτως καὶ ἐνταῦθα νοεῖται· γενόμενος γὰρ ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων, παραιτεῖται τὸ πάθος, ὡς ἄνθρωπος· Θεὸς δὲ ὢν καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν τὴν θεϊκὴν ἀπαθὴς ὑπάρχων, προθύμως ὑπεδέξατο τὸ πάθος καὶ τὸν θάνατον.

Epistula festalis 39^a, 367.

- 74 [Τῆς παλαιᾶς διαθήκης βιβλία εἴκοσι δύο· Γέν., Ἔξ., Λευ., Ἄρ., 791
Δευτ., Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ, Κριτ., Ρούθ, Βασιλειῶν τέσσαρα εἰς
δύο ἀριθμούμενα, Παραλ. α', β', Ἔσδρ. α', β', Ψαλμ., Παροιμ.,
Ἑκκλ., Ἄισμα ἄσμ., Ἰώβ, Προφῆται (οἱ δώδεκα, Ἡσ., Ἱερ. καὶ
75 σὺν αὐτῷ Βαρούχ, Θρήν., Ἐπιστ., Ἰεζ., Δαν.). Τῆς καινῆς·
Εὐαγγ. τέσσαρα (Μτ., Μκ., Λκ., Ἰω.), Πράξ., Ἐπιστολαὶ καθο-
λικαὶ ἑπτὰ (Ἰακ., Πέτ. δύο, Ἰω. τρεῖς, Ἰούδ.), Παύλου ἐπιστ.
ιδ' (Ῥωμ., Κορ. δύο, Γαλ., Ἐφ., Φιλ., Κολ., Θεσσ. δύο, Ἑβρ.,
Τιμ. δύο, Τίτ., Φιλήμ.), Ἰωάννου Ἀποκ.] . . . Ἄλλ' ἐνεκά γε
πλείονος ἀκριβείας προστίθημι καὶ τοῦτο γράφων ἀναγκαίως,
ὡς ὅτι ἐστὶ καὶ ἕτερα βιβλία τούτων ἔξωθεν· οὐ κανονιζόμενα
μέν, τετυπωμένα δὲ παρὰ τῶν πατέρων ἀναγινώσκεσθαι τοῖς
ἄρτι προσερχομένοις καὶ βουλομένοις κατηχεῖσθαι τὸν τῆς εὐσε-

sionem; divina autem eius voluntas prompta est. Ut vero Petrus audiens de passione timuit et dixit: *Miserearis tui, Domine*; increpans autem illum Dominus ait: *Vade post me, satana, scandalum es mihi, quia non sapis ea quae Dei sunt, sed ea quae hominum*; ita et hic intellegitur; in similitudinem enim hominum factus deprecatur passionem ut homo; Deus autem cum sit et secundum substantiam divinam impassibilis exsistat, alacriter passionem et mortem exceptit.

- 74 [Canon scripturarum. Veteris testamenti libri XXII: Gen., Ex., 791
Lev., Num., Deut., Iesu Nave, Iud., Ruth, Regnorum IV pro
duobus numerata, Paral. II pro uno, Esdr. II pro uno, Ps., Prov.,
Eccl., Cant. cant., Iob, Prophetæ XII pro uno, Is., Ier., et cum
75 ipso Baruch, Lamentationes, Epistula, Ez., Dan. Novi testamenti:
Evangelia IV (Mt., Mc., Lc., Io.), Act., Epistolæ catholice VII
(Iac., Pet. II, Io. III, Iud.), Pauli epp. XIV (Rom., Cor. II, Gal.,
Eph., Phil., Col., Thess. II, Hebr., Tim. II, Tit., Philem.), Ioannis
Apoc.] . . . Sed maioris accuracionis causa illud quoque scripto
addere necesse duxi, esse nimirum alios libros præter istos, non
in canonem quidem redactos, sed quos a patribus decretum est
legendos ab iis esse, qui nuper ediscendi pietatis verbi gratia ac-

βείας λόγον· Σοφία Σολομώντος, καὶ Σοφία Σιράχ, καὶ Ἑσθήρ, καὶ Ἰουδίθ, καὶ Τοβίας, καὶ Διδασχὴ καλουμένη τῶν ἀποστόλων, καὶ ὁ Ποιμὴν.

Epistula ad Afros, 369/70.

- 792 2. Τὸ δὲ ῥῆμα τοῦ Κυρίου τὸ διὰ τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου⁶⁴ ἐν τῇ Νικαίᾳ γενόμενον μένει εἰς τὸν αἰῶνα. Ἄν τε γὰρ ἀριθμὸν ἀριθμῶ τις συμβάλῃ, πλείους οἱ ἐν Νικαίᾳ τῶν κατὰ μέρος εἰσίν, ὅσον καὶ τὸ ὅλον πλείον ἐστι τοῦ μέρους· ἂν τε τὸ αἴτιον τῆς ἐν Νικαίᾳ καὶ τῶν μετ' αὐτὴν τοσοῦτων γενομένων συνόδων παρὰ τούτων διαγνῶναί τις ἐθέλοι, εὖροι ἂν τὴν μὲν ἐν Νικαίᾳ ἔχουσιν τὸ αἴτιον εὐλογον, τὰς δὲ ἄλλας διὰ μῖσος καὶ φιλονεικίαν ἐκ βίας συγκροτηθείσας.

De virginitate, ca 370¹.

- 793 5. Μέγα φάρμακόν ἐστι σωτηρίας ἢ ταπεινοφροσύνη· ὁ²⁰⁸ γὰρ Σατανᾶς οὐχ ἔνεκεν πορνείας ἢ μοιχείας ἢ κλοπῆς κατηνέχθη ἐκ τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ἡ ὑπερηφανία αὐτὸν κατέβαλεν εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς ἀβύσσου. Οὕτω γὰρ εἴρηκεν· «Ἀναβήσομαι καὶ θήσομαι τὸν θρόνον μου ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ» [Is 14, 14]. Καὶ διὰ τοῦτον τὸν λόγον κατεβλήθη, καὶ ἐγένετο ἡ κληρονομία αὐτοῦ τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον.

Epistula ad Epictetum, 370/71.

- 794 6. Ἰδιοποιεῖτο τὰ τοῦ σώματος ἴδια ὡς ἑαυτοῦ ὁ Λόγος³⁷⁶ ὁ ἀσώματος. Ἀμέλει τοῦ σώματος τυπτομένου παρὰ τοῦ ὑπῆρ-⁴⁰⁰

cesserint: Sapientia Salomonis et Sapientia Sirach, Esther, Iudith, Tobias, Doctrina ut vocant apostolorum, et Pastor.

- 792 2. Domini autem verbum per oecumenicam nicaenam synodum⁶⁴ prolutum in aeternum manet. Si enim numerum numero quis compararit, tanto plures sunt nicaeni illis peculiaribus, quanto totum est sua parte maius. Quodsi quis internoscere velit, quid causae sit quod nicaena synodus, et quod tot aliae sint celebratae, is comperiet nicaenam quidem legitimam habere causam, alias autem odio, contentione, vi coactas esse.
- 793 5. Ingens remedium est ad salutem animi humilitas, siquidem²⁰⁸ Satanas non ob scortationem aut adulterium aut furtum deiectus est ex caelis, sed superbia illum inde praecipitavit ad inferiores abyssi partes. Sic enim locutus est: *Ascendam et ponam thronum meum e regione Dei et ero similis Altissimo*. Et propter hoc verbum deiectus est, et eius hereditas fuit ignis aeternus.
- 794 6. Quae corporis erant propria sibi ipsi incorporeum Verbum³⁷⁶ propria effecit. Quocirca cum a ministro corpus caederetur, quasi⁴⁰⁰

¹ Iuxta E. F. v. d. Goltz, in TU 29 [N. F. 14], Heft 2a, p. 122, scriptus est hic liber inter a. 310 et 330.

792. MG 26, 1032.

793. MG 28, 257.

794. MG 26, 1060.

του, ὡς αὐτὸς πάσχων ἔλεγε· «Τί με δέρεις;» [Io 18, 23]. . . .
 Ἄ γὰρ τὸ ἀνθρώπινον ἔπασχε σῶμα τοῦ Λόγου, ταῦτα συνὼν
 αὐτῷ ὁ Λόγος εἰς ἑαυτὸν ἀνέφερεν, ἵνα τῆς τοῦ Λόγου θεό-
 390 τητος μετασχεῖν δυνηθῶμεν. Καὶ ἦν παράδοξον, ὅτι αὐτὸς
 ἦν ὁ πάσχων καὶ μὴ πάσχων· πάσχων μὲν, ὅτι τὸ ἴδιον αὐτοῦ
 ἔπασχε σῶμα, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ πάσχοντι ἦν· μὴ πάσχων δέ,
 ὅτι τῇ φύσει Θεὸς ὢν ὁ Λόγος, ἀπαθὴς ἐστὶ. Καὶ αὐτὸς μὲν
 ὁ ἀσώματος ἦν ἐν τῷ παθητῷ σώματι· τὸ δὲ σῶμα εἶχεν ἐν
 416 ἑαυτῷ τὸν ἀπαθῆ Λόγον, ἀφανίζοντα αὐτοῦ τοῦ σώματος τὰς
 αὐτὸς δεχόμενος, καὶ προσενεγκὼν εἰς θυσίαν, ἕξαφανίστην. . . .
 380 7. Οὐ θέσει δὲ ταῦτα ἐγίνετο, μὴ γένοιτο, ὡς τινες πάλιν
 ὑπέλαβον· ἀλλ' ὄντως ἀληθείᾳ ἀνθρώπου γενομένου τοῦ σω-
 τήρος, ὅλου τοῦ ἀνθρώπου σωτηρία ἐγίνετο. Εἰ γὰρ θέσει
 ἦν ἐν τῷ σώματι ὁ Λόγος, κατ' ἐκείνους, τὸ δὲ θέσει λεγό-
 μενον φαντασία ἐστὶ, δοκῇσι εὐρίσκεται καὶ ἡ σωτηρία καὶ ἡ
 ἀνάστασις τῶν ἀνθρώπων λεγομένη, κατὰ τὸν ἀσεβέστατον
 Μανιχαῖον. Ἀλλὰ μὴν οὐ φαντασία ἡ σωτηρία ἡμῶν, οὐδὲ
 σώματος μόνου, ἀλλ' ὅλου τοῦ ἀνθρώπου, ψυχῆς καὶ σώματος
 ἀληθῶς, ἡ σωτηρία γέγονεν ἐν αὐτῷ τῷ Λόγῳ. Ἀνθρώπινον
 379 ἄρα φύσει τὸ ἐκ τῆς Μαρίας κατὰ τὰς θείας γραφάς, καὶ
 ἀληθινὸν ἦν τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου· ἀληθινὸν δὲ ἦν, ἐπεὶ ταῦτὸν
 ἦν τῷ ἡμετέρῳ.

ipsummet pateretur, aiebat: *Quid me caedis?* . . . Quae humanum
 Verbi corpus patiebatur, haec ipsa Verbum, quod corpori coniunctum
 erat, ad se referebat, ut nos Verbi deitatis participes fieri possemus.
 390 Ac illud perquam mirabile fuit, idem fuisse patiens et non patiens;
 patiens quidem quatenus proprium ipsius corpus patiebatur et
 quatenus in ipso patiente erat; non patiens autem, quia Verbum,
 cum natura sua Deus sit, impassibile est. Et ipsum quidem in-
 corporeum in passibili corpore erat, corpus vero in se ipso habuit
 Verbum impassibile, quod ipsius corporis infirmitates absumeret.
 416 Ceterum hoc ideo agebat et ita se res habebat, ut nostra Verbum
 380 suscipiens offerensque in sacrificium penitus absumeret. . . . 7. Haec
 autem non fictione facta sunt, quemadmodum nonnulli existimarunt,
 absit; sed, salvatore vere homine facto, hinc totius hominis salus
 consecuta est. Nam si fictione dumtaxat Verbum in corpore fuit,
 ut illi autumant, et si, quod dicitur fictione esse phantasia est,
 sequitur ut, secundum implissimum Manichaeum, specie tantum
 tenus salus et resurrectio hominum fieri dicatur. Verum nequa-
 quam fictitia res est salus nostra neque solius corporis, sed vere
 totius hominis, animae scilicet et corporis, salus in ipso Verbo
 facta est. Humanum itaque natura erat quod ex Maria prodiit,
 secundum divinas scripturas, verumque erat Domini corpus: verum,
 379 inquam, fuit, cum idem atque nostrum exstiterit.

Epistula ad Adelphium, ca 371.

- 795 3. Οὐ κτίσμα προσκυνούμεν· μὴ γένοιτο. Ἐθνικῶν γὰρ καὶ ³⁹⁵ Ἀρειανῶν ἡ τριῖς πλάνη· ἀλλὰ τὸν Κύριον τῆς κτίσεως ³⁹² σαρκωθέντα τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον προσκυνούμεν. Εἰ γὰρ καὶ ἡ σὰρξ αὐτῇ καθ' ἑαυτὴν μέρος ἐστὶ τῶν κτισμάτων, ἀλλὰ Θεοῦ γέγονε σῶμα. Καὶ οὔτε τὸ σκωθόντων σῶμα καθ' ἑαυτὸ διαιροῦντες ἀπὸ τοῦ Λόγου προσκυνούμεν· οὔτε τὸν Λόγον προσκυνῆσαι θέλοντες, μακρύνομεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς σαρκός· ἀλλ' εἰδότες, καθὰ προείπομεν, τὸ «Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο» [Io 1, 14], τοῦτον καὶ ἐν σαρκὶ γενόμενον, ἐπιγινώσκομεν Θεόν. Τίς τοιγαροῦν οὕτως ἄφρων ἐστὶν ὡς λέγειν ἱπὺ Κυρίῳ· Ἀπόστα ἀπὸ τοῦ σώματος, ἵνα σε προσκυνήσω;

[P] Contra Apollinarium [ca 380].

- 796 L. 1, n. 4. Ἀλλὰ λέγετε ὅτι ἄκτιστος γέγονε τῇ ἐνώσει τῇ ³⁸⁶ πρὸς τὸν ἄκτιστον. Ἐντεθεν δὲ ὑμῶν ἡ πλάνη ῥεισθήσεται αὐτέλεγκτος· ἡ γὰρ τῆς σαρκὸς ἔνωσις πρὸς τὴν τοῦ Λόγου θεότητα ἐκ μήτρας γέγονεν· ἐντεθεν γὰρ αὐτὴν ἀνεσπτήσατο ὁ Λόγος, ἐξ οὐρανῶν ἐπιδημήσας· οὐ προϋπάρξασαν τῆς τοῦ Λόγου ἐπιδημίας, ἢ τῆς θεοτόκου Μαρίας, μόνης ἐκ τοῦ Ἀδάμ ⁴³⁰ καταγομένης, καὶ ἐκ τοῦ Ἀβραάμ καὶ ἐκ τοῦ Δαβὶδ γενεαλογουμένης, σὺν τῷ Ἰωσήφ τῷ μεμνηστευμένῳ αὐτὴν, ὄντων ἑκατέρων εἰς σάρκα μίαν, καθὼς γέγραπται [Gn 2, 24], οὐ τῇ πρὸς ἀλλήλους συναφείᾳ, ἀλλὰ τῇ ἐξ ἐνὸς ὑπάρξει· ὅτι γὰρ ἀθιγεῖς διέμειναν, μεμαρτύρηται.

- 795 3. Itaque rem creatam non adoramus, absit. Ethnicorum enim ³⁹⁵ et Arianorum est huiusmodi error. Sed rerum creatarum Dominum, ³⁹² carnem factum, Dei Verbum adoramus. Etsi enim ipsa caro seorsum spectata pars sit rerum creatarum, attamen Dei facta est corpus. Neque vero huiusmodi corpus a Verbo dividentes adoramus, neque, cum Verbum volumus adorare, ipsum a carne removemus, sed, ut superius diximus, haec *Verbum caro factum est* non ignorantes, idem Verbum in carne existens Deum agnoscimus. Quis ergo adeo demens sit, ut Domino dicat: Recede a corpore, ut te adorem?

- 796 1, 4. Sed dicitis increatum factum esse, quod unitum sit cum ³⁸⁶ increato. Hinc autem vestrum errorem sese falsi arguere ostendetur. Nam carnis cum Verbi divinitate coniunctio ex utero facta est, inde enim ipsi Verbum, cum e caelo advenisset, originem dedit, quippe quae non erat antequam Verbum adveniret aut ante ⁴³⁰ deiparam Mariam, cuius solius origo ex Adamo et genus ex Abraham et Davide ortum narratur, et una sponsi sui Ioseph, qui erant duo in carne una, sicut scriptum est, non mutua inter se copulatione, sed quod ex uno eodemque originem ducerent; nam quod illibati remanserint, testatum est.

392 1, 12. Διὸ πλανῶνται καὶ οἱ λέγοντες ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ 797
παθὼν Υἱός, καὶ ἄλλος ὁ μὴ παθὼν. Οὐ γὰρ ἕτερός ἐστι παρὰ
τὸν Λόγον, ὁ τὸν θάνατον καὶ τὸ πάθος ἀναδεδεγμένος. . . .
Καὶ κατὰ φύσιν Θεοῦ γέγονεν, ἰδίᾳ οὐχ ὁμοούσιος οὕσα ἢ
387 σὰρξ τῆς τοῦ Λόγου θεότητος, ὡς συναϊδίας· ἀλλὰ ἰδίᾳ κατὰ
φύσιν γενομένη, καὶ ἀδιαίρετος κατὰ ἔνωσιν, ἐκ σπέρματος
Δαβὶδ, καὶ τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ Ἀδάμ, ἐξ οὗ καὶ ἡμεῖς γεγενή-
μεθα. Εἰ δὲ ὁμοούσιος τοῦ Λόγου ἢ σὰρξ καὶ συναϊδίας, ἐκ
τούτου ἐρεῖτε καὶ τὰ πάντα κτίσματα συναϊδία τῷ τὰ πάντα
κτίσαντι Θεῷ. Καὶ πῶς ἔτι Χριστιανοί, οἱ τοιαύταις συμπλεκό-
μενοι στραγγαλιαῖς; Τὸ γὰρ ὁμοούσιον καὶ ἀπαθὲς καὶ ἀνεπί-
δεκτον θανάτου, πρὸς τὸ ὁμοούσιον ἔνωσιν καθ' ὑπόστασιν
οὐκ ἐπιδεχόμενόν ἐστιν, ἀλλὰ κατὰ φύσιν· καθ' ὑπόστασιν δὲ
τὴν ἰδίαν τελειότητα ἐκδεικνύμενον. Ὡστε τῇ νομιζομένῃ ὑμῶν
εὐφήμῃ ἐφευρέσει, ἢ τὴν ἐκ τῆς παρθένου τῆς θεοτόκου σάρκα
ἀρνεῖσθε, ἢ τὴν θεότητα βλασφημεῖτε. Εἰ δὲ οὕτω καὶ τὸν
Υἱὸν ὁμολογεῖτε ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον,
ὡς τὴν σάρκα τὴν παθοῦσαν, καὶ τί ἔτι ἡμᾶς μέμφεσθε, ὡς
τετράδα ἀντὶ τριάδος λέγοντας, αὐτοὶ τετράδα ἀντὶ τριάδος
καὶ ἅκοντες ὁμολογοῦντες, λέγοντες ὁμοουσίαν εἶναι τῇ τριάδι
τὴν σάρκα;

399 1, 17. Φύσει οὖν καὶ οὐ θέσει τοῦ Κυρίου ἀνθρώπου γενο- 798
μένου, οὔτε κατὰ φύσιν, οὔτε κατὰ πράξιν ἀνθυποφέρειν ὑμᾶς

392 1, 12. Quapropter errant qui dicunt alium esse qui passus est 797
Filiū, et alium qui passus non est. Non enim alius est quam
ipsum Verbum, quod passionem et mortem suscepit. . . . Caro
secundum naturam propria Deo facta est; nec tamen consubstan-
387 tialis est Verbi deitati, quasi illi coaeterna esset, sed propria illi
secundum naturam facta et indivisibilis propter unionem, ex semine
David, Abrahae et Adae, ex quo et nos progeniti sumus. Quodsi
Verbo consubstantialis est caro et coaeterna, iam hinc dicetis
omnes creaturas omnium creatori Deo coaeternas esse. At qui,
quaeso, adhuc Christiani eritis qui talibus vos laqueis implicatis?
Nam quod consubstantiale, impassibile et mortis incapax est,
unionem cum consubstantiali non admittit secundum hypostasim,
sed secundum naturam; porro secundum hypostasim propriam per-
fectionem exhibet. Itaque per religiosum, ut aestimatis, vestrum
commentum aut carnem ex virgine deipara assumptam negatis,
aut in deitatem blasphematis. Si autem eo modo Filiū necnon
Spiritus Sanctum Patri consubstantialem confiteamini, quo carnem
quae passa est, ecquid ergo nos adhuc accusatis, ut qui qua-
ternitatem pro trinitate dicamus, cum ipsi quaternitatem pro
trinitate vel inviti confiteamini, dum dicitis consubstantialem
trinitati carnem esse?

399 1, 17. Cum igitur natura et non fictione Dominus homo factus 798
sit, neque secundum naturam neque secundum operationem pec-

δυνατὸν τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῷ δημιουργῷ. . . Ἡ δὲ τοῦ Λόγου σάρκωσις κατὰ φύσιν Θεοῦ γενομένη, ἀνεπίδεκτος γέγονε τῶν ἐν ἡμῖν ἐκ τῆς παλαιότητος ἐτι πολιτευομένων πραγμάτων· καὶ διὰ τοῦτο διδασκόμεθα ἀπεκδύσασθαι τὸν παλαιὸν καὶ ἐπενδύσασθαι τὸν νέον. Καὶ ἐν τούτῳ τὸ θαυμαστόν, ὅτι καὶ ἄνθρωπος γέγονεν ὁ Κύριος, καὶ χωρὶς ἁμαρτίας· ὅτι καινότης ὅλη γέγονεν, ἵνα ἐνδείξηται τὸ δυνατόν αὐτοῦ. Καὶ ὅσα μὲν ⁴⁰¹ αὐτὸς συνέταξε θελήσας τῇ φύσει, εἰς ἑαυτὸν ἀνεδέξατο, ὅσα ⁴⁰² ἠθέλησε, τούτέστι γεννήσεως τῆς ἐκ γυναικός, αὐξήσεώς τε ἡλικίας, ἐτῶν ἀριθμήσεως, κόπου, καὶ πείνης, καὶ δίψης, καὶ ὕπνου, καὶ λύπης, καὶ θανάτου, καὶ ἀναστάσεως. Διὰ τοῦτο καὶ ὅπου διεφθάρη τὸ τοῦ ἀνθρώπου σῶμα, ἐκεῖ προῖεται Ἰησοῦς τὸ ἴδιον σῶμα· καὶ ὅπου κεκράτητο ἡ ψυχὴ ἡ ἀνθρωπίνῃ ἐν θανάτῳ, ἐκεῖ ἐπιδείκνυται ὁ Χριστὸς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ἰδίαν οὔσαν, ἵνα καὶ παρῇ ὡς ἄνθρωπος ὁ ἀκράτητος ἐν θανάτῳ, καὶ λύσῃ τὴν κράτησιν τοῦ θανάτου, ὡς Θεός· ⁴¹⁴ ἵνα ὅπου ἐσπάρῃ ἡ φθορά, ἐκεῖ ἀνατείλῃ ἡ ἀφθαρσία· καὶ ὅπου ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἐν μορφῇ ψυχῆς ἀνθρωπίνης, παρῶν ὁ ἀθάνατος ἐπιδείξηται τὴν ἀθανασίαν.

799 2, 5. Ὁ ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων Λόγος Θεὸς ἐκ Ναζαρέτ ³⁷⁷ ἄνθρωπος ὤφθη, γεννηθεὶς ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου καὶ Πνεύ- ³⁹² ματος Ἁγίου ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας, ἐκ σπέρματος. Δαβὶδ καὶ Ἀβραὰμ καὶ τοῦ Ἀδάμ, ὡς γέγραπται· πάντα λαβὼν ἐκ παρθένου, ὅσα ἀρχήθην ὁ Θεὸς εἰς σύστασιν ἀνθρώπου ἔπλασε καὶ ἐποίησε χωρὶς ἁμαρτίας· ὡς καὶ ὁ ἀπόστολος λέγει· ³⁹⁸

catum in creatorem referre potestis. . . Verbi autem incarnatio secundum naturam Dei facta incapax fuit rerum quae in nobis ex vetustate adhuc gerebantur; quapropter docemur exuere veterem, et induere novum. Et res mira sane, quod Deus homo factus sit, et absque peccato, quodque omnia nova facta sint, ut hinc potestas eius explorata esset. Et quidem quaecumque ipse sua voluntate ⁴⁰¹ in natura ordinavit, ea, quantum voluit, in se suscepit, nativitatem ⁴⁰² ex muliere, augmentum staturae, annorum numerum, laborem, esuriem et sitim, somnum, dolorem, mortem et resurrectionem. Ideoque ubi corruptum fuerat hominis corpus, eo Iesus corpus suum immittit; et ubi anima humana in morte detinebatur, ibi Christus animam humanam sibi propriam ostendit, ut tamquam homo adesset, qui in morte detineri non poterat, mortisque im- ⁴¹⁴ perium solveret, utpote Deus; ut, ubi seminata erat corruptio, illic oriretur incorruptio, et ubi regnaverat mors in forma animae humanae, ibi immortalis ille praesens immortalitatem exhiberet.

799 2, 5. Qui existit ante saecula Verbum Deus, ex Nazareth homo ³⁷⁷ visus est: natus ex Maria virgine et Spiritu Sancto, in Bethlehem ³⁹² Iudaeae, ex semine David, Abrahae et Adae, uti scriptum est, omnia assumpsit ex virgine, quaecumque ab initio Deus ad constitutionem hominis efformavit et condidit, excepto peccato:

382 «Καθ' ὁμοιότητα κατὰ πάντα, χωρὶς ἁμαρτίας» [Hebr 4, 15], οὐ
 τῆς θεότητος μεταποιήσιν ἐπιδειξάμενος, ἀλλὰ τῆς ἀνθρωπότη-
 415 τος καινοποιήσιν ἐργασάμενος, κατὰ τὸ αὐτοῦ θέλημα· ὥστε
 εἶναι τὰ ἔθνη «σύσσωμα, καὶ συμμέτοχα» τοῦ Χριστοῦ, ὡς καὶ
 ὁ ἀπόστολος γράφει [Eph 3, 6]· ἵνα καὶ ὁ ἄνθρωπος ἢ Θεὸς
 ἀληθῶς, καὶ ὁ Θεὸς ἢ ἄνθρωπος ἀληθῶς, ἵνα ἢ καὶ ἄνθρωπος
 ἀληθῶς καὶ Θεὸς ἀληθῶς· οὐχὶ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν
 ὄντος, ὡς ὑμεῖς συκοφαντοῦντες λέγετε, διασύροντες τὸ τῶν
 Χριστιανῶν μυστήριον· ἀλλὰ Θεοῦ τοῦ μονογενοῦς εὐδοκή-
 σαντος τῷ πληρώματι τῆς θεότητος αὐτοῦ τὴν τοῦ ἀρχετύπου
 387 ἀναστήσασθαι ἑαυτῷ, φυσικῇ γεννήσει καὶ ἀλύτῳ ἐνώσει· ἵνα
 413 τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπων σωτήριον πραγματείαν ποιήσῃται, ἐν πάθει
 καὶ θανάτῳ καὶ ἀναστάσει τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων κατερ-
 γαζόμενος.

377 2, 16. Εἰρήκατε γὰρ ὅτι σάρκα τὴν ἀνυπόστατον συγκεράσας 800
 387 ἑαυτῷ ὁ Λόγος ἔδειξε τὸν ὄντως λογικὸν καὶ τέλειον ἄνθρω-
 πον. Εἰ τοίνυν ὁ Λόγος ἀπεχώρησε τοῦ σώματος, καὶ οὕτως
 ἡ νέκρωσις γέγονε, κατὰ Θεοῦ ἰσχυσαν οἱ Ἰουδαῖοι, λύσαντες
 τὴν ἅλυτον σύγκρασιν. Οὔτε οὖν ὁ ἡμέτερος ἐκεῖ γέγονε
 θάνατος, εἰ Θεοῦ χωρισθέντος ἡ νέκρωσις τοῦ σώματος γέγονε.
 Πῶς δὲ καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ χωρισθὲν ἐν ἀφθαρ-
 σία διέμεινεν; Ἔσται δὲ ἡ μὲν τρώσις τοῦ σώματος, τὸ δὲ
 πάθος τοῦ Λόγου. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ Θεὸν παθόντα λέγετε,

398 ut apostolus quoque ait: *Pro similitudine per omnia, praeter pec-*
 382 *catum*; nec divinitatis mutationem, sed humanitatis innovationem
 415 arbitrio suo effecit, quo gentes Christo *concorporeales et participes*
 fierent, quemadmodum scribit apostolus; utque homo revera Deus,
 et Deus revera homo foret, essetque ille vere homo et vere Deus,
 non quod homo apud Deum esset, ut vos calumniantes Christia-
 norumque mysterio obtrectantes dicitis, sed quod Deo unigenito
 placuerit plenitudine suae divinitatis archetypi hominis naturam,
 387 novumque opificium, ex utero virginis in seipso per naturalem
 generationem et indissolubilem unionem restaurare; ut et pro
 413 hominibus salutare negotium perficeret, inque passione, morte et
 resurrectione hominum redemptionem absolveret.

377 2, 16. Dixistis enim: Cum carnem non subsistentem sibi com- 800
 387 miscuisset Verbum, vere rationalem et perfectum hominem ex-
 hibuisse. Si igitur Verbum excessit a corpore, atque ita mors
 obvenit, adversus Deum Iudaei invaluerunt, cum indissolubilem
 commixtionem solverint. Nec igitur mors nostra illic locum habuit,
 si ex Dei separatione corporis extinctio obtigerit. Quomodo autem
 corpus ab incorruptibili Deo separatum in incorruptibilitate re-
 manere potuit? Eo autem modo vulneratio quidem corporis, passio
 autem Verbi fuerit. Eadem enim de causa et Deum passum esse

ἀκολούθως ἑαυτοῖς φθεγγόμενοι, μᾶλλον δὲ συμφώνως τοῖς Ἀρειανοῖς· τοῦτο γὰρ ἐκεῖνοι δογματίζουσιν.

Fragmenta.

- 801 *Probabiliter ex libris contra Novatianos.* Ὡςπερ ἄνθρωπος⁵³⁶
ὑπὸ ἀνθρώπου ἱερέως βαπτιζομένου φωτίζεται τῇ τοῦ Ἀγίου⁵⁴⁵
Πνεύματος χάριτι, οὕτως καὶ ὁ ἐξομολογούμενος ἐν μετανοίᾳ
διὰ τοῦ ἱερέως λαμβάνει τὴν ἄφεσιν χάριτι Χριστοῦ.
- 802 *Fragm. apud Eutychium.* Τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου, ἐν τῷ εἰς⁴⁹⁸
τοὺς βαπτιζομένους λόγῳ. «Ὅψει τοὺς λευίτας φέροντας ἄρτους,
καὶ ποτήριον οἴνου, καὶ τιθέντας ἐπὶ τὴν τράπεζαν· καὶ ὅσον
οὕτω ἱκεσίαι καὶ δεήσεις γίνονται, ψιλὸς ἐστὶν ὁ ἄρτος καὶ τὸ⁴⁹⁷
ποτήριον· ἐπὰν δὲ ἐπιτελεσθῶσιν αἱ μεγάλαι καὶ θαυμασταὶ
εὐχαί, τότε γίνεται ὁ ἄρτος σῶμα, καὶ τὸ ποτήριον αἷμα τοῦ⁴⁸⁹
Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.» Καὶ πάλιν· «Ἐλθωμεν ἐπὶ τὴν
τελείωσιν τῶν μυστηρίων· οὗτος ὁ ἄρτος καὶ τοῦτο τὸ πο-
τήριον, ὅσον οὕτω εὐχαὶ καὶ ἱκεσίαι γεγόνασιν, ψιλὰ εἰσιν·
ἐπὰν δὲ αἱ μεγάλαι εὐχαὶ καὶ αἱ ἅγαι ἱκεσίαι ἀναπεμφθῶσι,
καταβαίνει ὁ Λόγος εἰς τὸν ἄρτον καὶ τὸ ποτήριον, καὶ γίνεται
αὐτοῦ σῶμα.»
- 803 *Fragm. in Matthaeum.* Οἱ δὲ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον,⁵²⁴
ἤγουν εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ θεότητα, βλασφημήσαντες καὶ λέ-
γοντες ὅτι «Ἐν Βεελζεβούλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει
τὰ δαιμόνια» [Lc 11, 15], οὐκ ἀφίενται οὔτε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι
οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐπισημειώσασθαι δὲ χρή, ὅτι οὐκ εἶπεν

ex consequenti loquentes asseveratis, quin et cum Arianis id ipsum docentibus consentitis.

- 801 Quemadmodum homo a sacerdote baptizatus Spiritus Sancti⁵³⁶
gratia illuminatur, ita qui confitetur in paenitentia per sacerdotem⁵⁴⁵
Christi gratia remissionem accipit.
- 802 Magni Athanasii ex sermone ad baptizatos. «Videbis levitas panes⁴⁹⁸
vinique calicem ferentes mensaeque imponentes. Et quamdiu quidem
preces et invocationes nondum sunt peractae, nihil aliud nisi panis⁴⁹⁷
calixque est. Postquam autem peractae fuerint magnae miraeque
preces, tunc panis fit corpus, calix autem Domini nostri Iesu Christi⁴⁸⁹
sanguis.» Et rursus: «Veniamus ad mysteriorum perfectionem. Hic
panis et hic calix ante preces et supplicationes nihil ultra naturam
propriam habent; ubi autem magnae preces sanctaeque supplica-
tiones edictae fuerint, descendit Verbum in panem et calicem, et
fit corpus eius.»
- 803 Qui in Spiritum Sanctum sive in Christi deitatem blasphema-⁵²⁴
verunt dicentes: *In Beelzebub, principe daemoniorum, eicit dae-
monia*, iis sane non remittetur, neque in hoc saeculo neque in
futuro. Observandum porro est non dixisse Christum blasphemanti

ὁ Χριστός, τῷ βλασφημήσαντι καὶ μετανοήσαντι οὐκ ἀφεθήσεται, ἀλλὰ τῷ βλασφημοῦντι εἴτ' οὖν ἐπιμένοντι τῇ βλασφημίᾳ. Ἡ 522 γὰρ ἀξιόλογος μετάνοια πάντα λύει τὰ ἀμαρτήματα.

569 (?) *Fragm. in Ps. 50, 7.* «Ἴδου γὰρ ἐν ἀνομίαις συνελήφθην, 804 καὶ ἐν ἀμαρτίαις ἐκίσσησέ με ἡ μήτηρ μου.» Ἐπειδὴ ὁ προηγούμενος σκοπὸς τοῦ Θεοῦ ἦν τοῦ μὴ διὰ γάμου γενέσθαι ἡμᾶς καὶ φθορᾶς, ἡ δὲ παράβασις τῆς ἐντολῆς τὸν γάμον εἰσ- ἤγαγε διὰ τὸ ἀνομήσαι τὸν Ἀδὰμ, τουτέστιν ἀθετησάμενος τὸν ἐκ 302 Θεοῦ δοθέντα αὐτῷ νόμον. Πάντες οὖν οἱ ἐξ Ἀδὰμ γενομένοι ἐν ἀνομίαις συλλαμβάνονται ὑποπίπτοντες τῇ τοῦ προπάτορος καταδίκῃ. Τὸ δέ· «Καὶ ἐν ἀμαρτίαις ἐκίσσησέ με ἡ μήτηρ μου», σημαίνει ὅτι ἡ Εὐα, ἀπάντων ἡμῶν ἡ μήτηρ, πρῶτη ἐκίσσησε τὴν ἀμαρτίαν, ὥσπερ ὀργῶσα τὴν ἡδονήν.

S. CAESARIUS NAZIANZENUS, † 368/9.

Dialogi.

224 Dial. 2, Resp. ad interrog. 102. Ὁ ἄνθρωπος ὄργανον 805 γεννᾷ, τὴν δὲ ψυχὴν τὸ θεῖον ἐνίησιν. Οὐδέπω γὰρ τῇ γραφῇ εἴρηται· Ἐξαγαγέτω ἡ γυνὴ ψυχὴν ζῶσαν· οὐδ' ὅτι συλλαβοῦσα Εὐα ἢ Σάρρα ἢ Ἐλισάβετ ἐξήγαγε ψυχὴν, ἀλλ' ὅτι ἐγέννησε παιδίον.

486 3, 169. Ὁ αὐτὸς ὁ ἅγιος Λόγος καθ' ἡμᾶς γερόμενος, καὶ 806 συμβιωτεύων ἡμῖν, ὦν ὅπερ ἦν, καὶ ὀρώμενος ὅπερ οὐκ ἦν, φησὶ τῷ θιάσῳ τῶν ἀποστόλων, ἄρτον ἐπιδιαίρων· «Λάβετε,

ac postea paenitenti remissionem dandam non esse, sed blasphemanti et in blasphemia perseveranti; siquidem condigna paenitentia peccata omnia eluit.

569 *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis concepit 804 me mater mea.* Quoniam prior Dei scopus erat, ut non per matrimonium et corruptionem nasceremur, sed transgressio mandati nuptias induxit ob Adami iniquitatem, id est, quod datam sibi a 302 Deo legem vilipendisset. Omnes itaque qui ex Adamo oriuntur in iniquitatibus concipiuntur, proavi sui damnatione collapsi. Illud autem. *Et in peccatis concepit me mater mea*, significat Evam omnium nostrum matrem, ceu voluptate turgentem, concepisse peccatum.

224 2, 102. Homo organum generat, animam autem immittit Deus. 805 Nusquam enim in scriptura dictum est: Producat mulier animam viventem; neque quod Eva concipiens aut Sara aut Elisabeth produxerit animam, sed quod genuerit infantem puerum.

486 3, 169. Idem sanctum Verbum nostri simile factum est, et 806 vitam inter nos agens, cum esset quod erat et cerneretur quod non erat, inquit ad sacrum apostolorum coetum, panem distribuens:

φάγετε ἐξ αὐτοῦ πάντες, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου» [Μτ 26, 26], μήπω τυθεὶς τῇ σαρκί· καί· «Λάβετε, πίετε, τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου» [ib. 27 sq], μήπω τρωθεὶς ἐπὶ σταυρῷ δόρει τὴν πλευράν. Καὶ ὀρῶμεν τὸν ἅγιον ἐκείνον ἄρτον τήμερον ἐν τῷ 512 ἀναιμάκτῳ θυσιαστηρίῳ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς θείας καὶ μυστικῆς τελετῆς, ἐπὶ τῆς ἀχράντου προτιθέμενον τραπέζης, μὴ ἑοικότα δὲ τῇ εἰκόνι τοῦ σωτηρίου σώματος τοῦ Θεοῦ καὶ Λόγου. . . .
 Ἔστι τὸ μὲν ὄρθιον, διηρθρωμένον, πορευτικόν, δραστικόν, τὸ 490 δὲ περιφερές, ἀνάρθρωτον, ἄψυχον, ἀναιμον, ἀκίνητον, οὐθ' ἐτέρῳ ἑοικός, οὐ τῷ ὀρῶμένῳ τοῦ ἀοράτου θεότητι· πιστεύομεν δὲ ὅμως τῇ θεηγορίᾳ, καὶ οὐχ ὡς ὅμοιον ἢ ἴσον, ἀλλὰ κυρίως καὶ ἀραρότως αὐτὸ ὑπάρχειν τὸ θεῖον σῶμα, τὸ ἐπὶ τῆς θείας τραπέζης ἱεουργούμενον, καὶ τῷ θιάσῳ πάντῃ ἀτμήτως διαι- 492 ρούμενον καὶ ἀλήκτως μετεχόμενον.

S. CYRILLUS HIEROSOLYMITANUS, ca 313—386.

Catecheses, 348.

- 807 *Monitum post Procatechesin.* Τὰς τῶν φωτιζομένων κατη- 457 χήσεις ταύτας, τοῖς μὲν τῷ βαπτίσματι προσερχομένοις, καὶ τοῖς τὸ λουτρὸν ἔχουσιν ἤδη πιστοῖς, εἰς ἀνάγνωσιν παρεχόμενος, μὴ δὲ τὸ σύνολον μήτε κατηχομένοις, μήτε ἄλλοις 512 τισὶ τοῖς μὴ οὖσι χριστιανοῖς· ἐπεὶ τῷ Κυρίῳ λόγον δώσεις. Καὶ ἐὰν ποιῇς ἀντίγραφον, ὡς ἐπὶ Κυρίου ταῦτα πρόγραψον.

Accipite, comedite de hoc omnes, hoc est corpus meum, nondum immolatum carne; et: Accipite, bibite, hic est sanguis meus, nondum vulneratum in cruce per lanceam in latere. Et videmus 512 sanctum illum panem hodie in ara incruenta tempore divini et mystici officii, in impolluta propositum mensa, non tamen similem imagini salutiferi corporis Dei et Verbi. . . . Est hoc quidem erectum, 490 artubus compositum, incedendi vim habens et agendi; illud autem rotundum, non articulatum, inanimatum, exsanguie, immobile, neque alteri simile, non ei qui cernitur et invisibilis est divinitate. Credimus nihilominus secundum sermonem divinum, etiamsi non sit simile vel aequale, proprie tamen et convenienter id esse corpus divinum, quod in divina mensa sancte consecratur, et universo coetui sacro absque sectione dividitur et absque defectu parti- 492 cipatur.

- 807 *Monitum post Procatechesin.* Catecheses istas illuminandorum 457 his quidem qui accedunt ad baptismum et fidelibus qui lavacrum iam susceperere legendas exhibeas; catechumenis vero et aliis quibuslibet qui christiani non sint prorsus ne dederis; alioqui redditurus es Domino rationem. Harum autem exemplar si transcribas, id quasi in conspectu Domini initio inscribe.

- 340 Cat. 1, c. 3. Ὡςπερ γὰρ οἱ μέλλοντες στρατεύειν ἐρευνῶσι 808
 τὰς ἡλικίας καὶ τὰ σώματα τῶν στρατευομένων, οὕτω καὶ ὁ
 Κύριος στρατολογῶν τὰς ψυχὰς ἐρευνᾷ τὰς προαιρέσεις· κἄν
 μὲν ὑπόκρισιν εὖρη κρυπτομένην, ἀπέβαλε τὸν ἄνθρωπον ὡς
 τῆς ἀληθοῦς στρατείας ἀνεπιτήδειον· εἰ δὲ ἄξιον καταλάβῃ,
 445 τοῦτω δίδωσιν ἐτοιμῶς τὴν χάριν. Οὐ δίδωσι τὰ ἅγια τοῖς
 κυσίν, ἀλλ' ὅπου βλέπει τὴν ἀγαθὴν προαίρεσιν, ἐκεῖ τὴν σω-
 τηριῶδὴ δίδωσι σφραγίδα, τὴν θαυμασίαν, ἣν τρέμουσι δαΐ-
 314 μονες καὶ γινώσκουσιν ἄγγελοι. . . . Ὡςπερ γὰρ κάλαμὸς γρα-
 φικὸς ἢ καὶ βέλός χρεῖαν ἔχει τοῦ συνεργούντος, οὕτω καὶ ἡ
 χάρις χρεῖαν ἔχει τῶν πιστεούντων. 4. . . Θεοῦ τὸ χαρίσασθαι,
 σὸν δὲ τὸ λαβεῖν καὶ διατηρῆσαι. Μὴ διὰ τὸ δωρεὰν δίδοσθαι
 τὴν χάριν καταφρόνει· ἀλλὰ λαβὼν συντήρησον εὐλαβῶς.
- 443 1, 5. Καθάρισόν σου τὸ ἄγρος, ἵνα πλείονα δέξῃ τὴν χάριν. 809
 Ἡ μὲν γὰρ ἄφεσις τῶν ἁμαρτιῶν ἐξ ἴσου δίδοται τοῖς πᾶσιν·
 ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου κοινωνία, κατὰ ἀναλογίαν δε-
 δώρηται τῆς ἐκάστου πίστεως. Ἐὰν ὀλίγα κάμῃς, ὀλίγα λαμ-
 βάνεις· ἐὰν δὲ ἐργάσῃ πολλά, πολὺς ὁ μισθός.
- 522 2, 19. Φιλάνθρωπος ὁ Κύριος, καὶ ταχὺς εἰς συγχώρησιν, 810
 βραδὺς δὲ εἰς τιμωρίαν. Μηδεὶς οὖν ἀπελπίσῃ τῆς ἑαυτοῦ
 54 σωτηρίας. Πέτρος ὁ κορυφαϊότατος καὶ πρωτοστάτης τῶν ἀπο-
 στόλων, ἐπὶ παιδισκαρίου ἡρνήσατο τρεῖς τὸν Κύριον· ἀλλὰ
 μεταμεληθεὶς ἔκλαυσε πικρῶς [Mt 26, 75]· τὸ δὲ κλαῦσαι τὴν

- 340 1, 3. Ut enim ii, qui milites conscripturi sunt, adlegendorum 808
 aetates et corpora explorant, ita Dominus delectum faciens ani-
 marum voluntates inquirat; et si hypocrisim abditam invenerit,
 hunc veluti ad veram militiam ineptum reicit; si vero dignum
 445 deprehenderit, huic promptissime defert gratiam. Non dat sancta
 canibus, sed, ubi propositum bonum videt, illic salutare et ad-
 mirabile sigillum confert, quod contremiscunt daemones et agno-
 314 scunt angeli. . . . Ut enim calamo scriptorio vel telo necessaria
 utentis opera est, ita et gratia credentibus opus habet. 4. . . Dei
 est gratiam conferre, tuum vero accipere et custodire. Non ideo
 spernas gratiam quia gratis datur; sed religiose potius, cum ac-
 ceperis, custodito.
- 443 1, 5. Munda vas tuum, ut gratiam capias abundantiore; re- 809
 missio enim peccatorum ex aequo datur omnibus, communicatio
 vero Spiritus Sancti secundum proportionem uniuscuiusque fidei
 conceditur. Si parum laboraveris, parum accipies; si vero multa
 operatus fueris, multa erit merces
- 522 2, 19. Benignus est Dominus et ad condonandum promptus, 810
 tardus autem ad ulciscendum. Nemo igitur suam ipsius salutem
 54 desperet. Petrus apostolorum summus et princeps coram vili an-
 cillula ter Dominum negavit, sed paenitudine tactus flevit amare;

808. MG 33, 372; R 1, 30.

809. MG 33, 377; R 1, 34.

810. MG 33, 408; R 1, 62.

μετάνοιαν τὴν ἐγκάρδιον παρίστησι· καὶ διὰ τοῦτο οὐ μόνον ἔλαβε τὴν ἄφεσιν ἐπὶ τῇ ἀρνήσει, ἀλλὰ γὰρ καὶ τὸ ἀποστολικὸν ἀξίωμα ἔσχεν ἀναφαίρετον.

811 3, 10. Εἴ τις μὴ λάβῃ τὸ βάπτισμα, σωτηρίαν οὐκ ἔχει, 470
πλὴν μόνων μαρτύρων, οἱ καὶ χωρὶς τοῦ ὕδατος λαμβάνουσι 472
τὴν βασιλείαν.

812 3, 12. Κατέρχη μὲν γὰρ εἰς τὸ ὕδωρ φορῶν τὰς ἁμαρ- 463
τίας· ἀλλ' ἡ τῆς χάριτος ἐπίκλησις σφραγίσασα τὴν ψυχὴν
οὐ συγχωρεῖ λοιπὸν ὑπὸ τοῦ φοβεροῦ καταποθῆναι δρά-
κοντος· νεκρὸς ἐν ἁμαρτίαις καταβάς, ἀναβαίνεις ζωοποιηθεὶς 475
ἐν δικαιοσύνῃ.

813 3, 14. Ἐὰν καὶ αὐτὸς ἔχῃς ἀνυπόκριτον εὐλάβειαν, κατέρ- 357
χεται καὶ ἐπὶ σὲ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, καὶ φωνή σοι πατρικὴ 359
ἄνωθεν ἐπηχεῖ· οὐκ «οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου» [Μτ 3, 17], ἀλλ'
οὗτος νῦν γέγονεν υἱός μου. Ἐπ' ἐκείνου γὰρ μόνου τὸ «ἐστίν», 157
ἐπειδὴ «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν,
καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος» [Io 1, 1]· ἐπ' ἐκείνου τὸ «ἐστίν»,
ἐπειδὴ πάντοτέ ἐστιν Υἱὸς Θεοῦ· ἐπὶ δὲ σοῦ τὸ νῦν γέγονεν,
ἐπειδὴ οὐ κατὰ φύσιν ἔχεις, ἀλλὰ κατὰ θέσιν τὴν υἰοθεσίαν 353
λαμβάνεις.

814 4, 4. Πρῶτον τοίνυν ὑμῶν τῇ ψυχῇ τεθεμελιώσθω δόγμα 103
τὸ περὶ Θεοῦ· ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστὶ μόνος, ἀγέννητος, ἀναρχος,
ἄτρεπτος, ἀναλλοίωτος· οὐχ ὑφ' ἐτέρου γεγεννημένος, οὐχ 101
ἕτερον ἔχων τῆς ζωῆς διάδοχον· καὶ οὔτε ἐν χρόνῳ τοῦ ζῆν 151
ἀρξάμενος, οὔτε ποτὲ τελευτῶν· καὶ ὅτι αὐτός ἐστιν ἀγαθὸς 102

qui fletus intimam et ex corde paenitentiam declarat, atque idcirco non solum negationis huius veniam accepit, verum etiam apostolicam dignitatem sibi conservatam retinuit.

811 3, 10. Si quis baptismum non recipiat, salutem non habet, solis 470
martyribus exceptis, qui etiam sine aqua regnum recipiunt. 472

812 3, 12. Descendis quidem in aquam ferens peccata, sed gratiae 463
invocatio animam obsignans non te permittit ab immani sorberi
dracone; qui mortuus in peccatis descendisti, ascendis vivificatus 475
in iustitia.

813 3, 14. Si et tu habeas sinceram pietatem, descendit et in te 357
Spiritus Sanctus, et vox paterna tibi desuper resonat: non, *hic est* 359
Filius meus, sed: hic nunc factus est filius meus. Illi enim soli 157
convenit *est*, quoniam *in principio erat Verbum, et Verbum erat*
apud Deum, et Deus erat Verbum; illi convenit *est*, quoniam semper
est Filius Dei, tibi autem nunc factus est, quoniam non per 353
naturam habes sed per adoptionem appellationem filii accipis.

814 4, 4. Primum igitur in anima vestra stabilietur dogma de Deo: 103
quod Deus unus est solus, ingenitus, absque initio, immobilis, im- 101
mutabilis, nec ab altero genitus, nec alterum habens vitae suc- 151
cessorem, et nec in tempore vivere incipiens, nec umquam desinens; 102

811. MG 33, 440; R 1, 76.

813. MG 33, 444; R 1, 82.

812. MG 33, 441; R 1, 80.

814. MG 33, 457; R 1, 92.

καὶ δίκαιος· ἵνα ἐάν ποτε ἀκούσης λέγοντος αἰρετικοῦ ἄλλον
εἶναι τὸν δίκαιον καὶ ἄλλον τὸν ἀγαθόν, εὐθὺς ὑπομνησθεῖς
188 γνῶς τὸ τῆς αἱρέσεως ἰοβόλον... Εἷς οὖν ἐστὶ Θεὸς μόνος,
ὁ καὶ ψυχῶν καὶ σωμάτων ποιητής. Εἷς ἐστὶν ὁ δημιουργὸς
οὐρανοῦ καὶ γῆς, ἀγγέλων τε καὶ ἀρχαγγέλων ποιητής. Ὁ πολ-
λὼν μὲν δημιουργός, ἐνδὸς δὲ μόνου Πατρὸς πρὸ αἰώνων,
ἐνδὸς μόνου τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν
181 Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ καὶ ἐποίησε πάντα, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ
ἀόρατα.

100 4, 5. Οὗτος ὁ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ οὐ 815
περιγέγραπται ἐν τινὶ τόπῳ, οὐδὲ ἐστὶ μικρότερος οὐρανοῦ...
118 Προγνώστης ἐστὶ τῶν μελλόντων, καὶ πάντων δυνατώτερος·
104 εἰδὼς ἅπαντα, καὶ ποιῶν ὡς βούλεται· οὐχ ὑποκείμενος πραγ-
μάτων ἀκολουθείαις, οὐδὲ γενέσει, οὐδὲ τύχῃ, οὐθ' εἰμαρμένῃ·
99 ἐν πᾶσι τέλειος, καὶ πᾶσαν ἀρετῆς ἰδέαν ἐν ἴσῳ κεκτημένος·
101 οὔτε μειούμενος, οὔτε αὖξων, ἀλλὰ ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύ-
τως ἔχων· ἡτοιμακῶς κόλασιν τοῖς ἁμαρτωλοῖς καὶ στέφανον
τοῖς δικαίοις.

153 4, 7. Πίστευε δὲ καὶ εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν ἕνα καὶ 816
μόνον, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν· τὸν ἐκ τοῦ Θεοῦ
Θεὸν γεννηθέντα, τὸν ἐκ ζωῆς ζωὴν γεννηθέντα, τὸν ἐκ φωτὸς
φῶς γεννηθέντα, τὸν ὅμοιον κατὰ πάντα τῷ γεννήσαντι· τὸν
157 οὐκ ἐν χρόνοις τὸ εἶναι κτησάμενον, ἀλλὰ πρὸ πάντων τῶν
150 αἰώνων αἰδίως καὶ ἀκαταλήπτως ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγεννημένον·

et quod ille est bonus et iustus, ita ut, si umquam audias haere-
ticum dicentem quod alius est iustus et alius est bonus, statim
188 admonitus agnoscas haereseos iaculum... Unus igitur est Deus
solus, et animarum et corporum factor; unus est creator caeli et
terrae, angelorumque et archangelorum factor. Multarum quidem
rerum creator, unius autem solius Pater ante saecula, unius solius
181 unigeniti Filii sui Domini nostri Iesu Christi, per quem fecit omnia,
visibilia et invisibilia.

100 4, 5. Hic Pater Domini nostri Iesu Christi non circumscribitur 815
118 in ullo loco neque est minor caelo... Futurorum praescius est
104 et omnibus potentior; omnia sciens et faciens prout vult; non
subiectus rerum seriebus, neque origini, neque fortunae, neque
99 fato; in omnibus perfectus, et omnem virtutis speciem aequaliter
101 possidens; qui nec minuitur nec augetur, sed semper eundem et
eodem modo se habet; qui praeparavit poenam peccatoribus et
coronam iustis.

153 4, 7. Crede etiam in Filium Dei, unum et solum, Dominum 816
nostrum Iesum Christum, ex Deo Deum genitum, ex vita vitam
genitum, ex lumine lumen genitum, similem in omnibus genitori;
157 qui non in temporibus exsistentiam accepit, sed ante omnia saecula
150 sempiternae et incomprehensibiliter ex Patre genitum; sapientiam
162

τὴν σοφίαν Θεοῦ καὶ τὴν δύναμιν, καὶ τὴν δικαιοσύνην τὴν 162
ἐνυπόστατον· τὸν ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς πρὸ πάντων τῶν
αἰώνων καθεζόμενον.

817 4, 9. Πίστευε δὲ ὅτι οὗτος ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ 376
διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἐξ οὐρανῶν κατήλθεν ἐπὶ τῆς γῆς, τὴν
ὁμοιοπαθῆ ταύτην ἡμῖν ἀναλαβὼν ἀνθρωπότητα, καὶ γεννηθεὶς 377
ἐξ ἁγίας παρθένου καὶ Ἀγίου Πνεύματος· οὐ δοκῇσει καὶ
φαντασίᾳ τῆς ἐνανθρωπήσεως γενομένης, ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ·
οὐδὲ ὥσπερ διὰ σωλῆνος διελθὼν τῆς παρθένου, ἀλλὰ σαρ-
κωθείς ἐξ αὐτῆς ἀληθῶς· φαγὼν ὡς ἡμεῖς ἀληθῶς, καὶ πῶν
ὡς ἡμεῖς ἀληθῶς. Εἰ γὰρ φάντασμα ἦν ἡ ἐνανθρώπησις, 380
φάντασμα καὶ ἡ σωτηρία. Διπλοῦς ἦν ὁ Χριστός, ἄνθρωπος 390
μὲν τὸ φαινόμενον, Θεὸς δὲ τὸ μὴ φαινόμενον· ἐσθίων μὲν 401
ὡς ἄνθρωπος ἀληθῶς ὡς ἡμεῖς (εἶχε γὰρ τῆς σαρκὸς τὸ
ὁμοιοπαθὲς ὡς ἡμεῖς), τρέφων δὲ ἐκ πέντε ἄρτων τοὺς πεντα-
κισχιλίους ὡς Θεός [cf Mt 14, 17 sqq].

818 4, 11. Κατήλθεν εἰς τὰ καταχθόνια [ὁ Χριστός], ἵνα κἀκεῖθεν 426
λυτρώσῃται τοὺς δικαίους. Ἐβούλου γάρ, εἶπέ μοι, τοὺς μὲν
ζῶντας ἀπολαῦσαι τῆς χάριτος, καὶ ταῦτα τῶν πλείστων οὐχ
ὀσίων ὄντων· τοὺς δὲ ἀπὸ Ἀδὰμ πολυχρονίως ἀποκεκλεισ-
μένους μὴ τυχεῖν τῆς ἐλευθερίας λοιπόν; Ἡσαΐας ὁ προφήτης
τοσαῦτα περὶ αὐτοῦ μεγαλοφώνως ἐκήρυξεν· οὐκ ἤθελες ἵνα
βασιλεὺς κατελθὼν λυτρώσῃται τὸν κήρυκα;

Dei et potentiam et iustitiam subsistentem; in dextera Patris ante
omnia saecula sedentem.

817 4, 9. Crede quod hic unigenitus Filius Dei propter peccata 376
nostra de caelis ad terram descendit, assumpta humanitate ista,
iisdem quibus subicimur affectibus obnoxia; natusque est ex sancta 377
virgine et Sancto Spiritu; facta, non secundum opinionem ac fictam
speciem, sed secundum veritatem, inhumanatione. Neque per vir-
ginem uti per canalem traiectus, sed ex ea vere incarnatus; man-
ducans uti nos vere et vere uti nos bibens. Si enim humanae 380
naturae assumptio phantasma fuit, phantasma itidem fuerit salus.
Duplex erat Christus: homo quidem quantum ad id quod videbatur, 390
Deus vero quantum ad illud quod latebat; ut homo manducans 401
vere sicut et nos (similes enim nobis corporis affectiones habe-
bat), sed ut Deus hominum quinque milia ex quinque panibus
nutriens.

818 4, 11. Descendit ad subterranea [Christus], ut illinc iustos re- 426
dimeret. Vellesne enim, quaeso te, vivos quidem gratia frui, idque
cum plurimi ex his sancti non sint; eos vero, qui ab Adamo usque
longinquo tempore conclusi fuerant, libertatem tandem non con-
sequi? Isaias propheta tam multa de ipso excelsa voce prae-
dicavit: non velles ut rex descendens suum praeconem liberaret?

817. MG 33, 465; R 1, 98.

818. MG 33, 469; R 1, 100.

- 73 4, 35¹. Τούτων [τῶν γραφῶν] τὰς ἑκοσι δύο βίβλους ἀνα-819
 γίνωσκε, πρὸς δὲ τὰ ἀπόκρυφα μὴδὲν ἔχε κοινόν. Ταύτας
 μόνας μελέτα σπουδαίως, ὡς καὶ ἐν ἐκκλησίᾳ μετὰ παρρησίας
 ἀναγινώσκομεν. Πολύ σου φρονιμώτεροι καὶ εὐλαβέστεροι ἦσαν
 οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐπίσκοποι, οἱ τῆς ἐκκλησίας προ-
 74 στάται, οἱ ταύτας παραδόντες. [Παλαιὰ διαθήκη· τοῦ νόμου
 αἱ Μωσέως πέντε βίβλοι (Γέν., ᾠξ., Λευ., Ἀρ., Δευτ.), Ἰησοῦς
 υἱὸς Ναυῆ, Κριτ. μετὰ τῆς Ῥούθ· ἱστορικὰ βιβλία· α' καὶ β'
 Βασιλ. μία βίβλος, μία δὲ γ' καὶ δ', α' καὶ β' Παραλ. μία
 βίβλος, α' καὶ β' Ἑσδρ. μία, Ἑσθ· σιχηρὰ πέντε· Ἰώβ, Ψαλμ.,
 Παροιμ., Ἑκκλ., Ἄισμα ᾠσμ· προφητικὰ πέντε· ἰβ' προφητῶν
 μία βίβλος, Ἦσ., Ἰερ. μετὰ Βαροῦχ καὶ Θρήνων καὶ Ἐπιστολῆς,
 75 Ἰεζ., Δαν. — Καινὴ διαθήκη· δ' Εὐαγγ., Πράξ., Ζ' καθολικὰς
 Ἐπιστολάς· Ἰακ., Πέτρ., Ἰω., Ἰουδ· Παύλου ἰδ' Ἐπιστολάς.]
 248 5, 10. Τὸ γὰρ τῆς πίστεως ὄνομα ἐν μὲν ἐστὶ κατὰ τὴν 820
 προσηγορίαν, διχῇ δὲ διαιρεῖται. Ἔστι μὲν γὰρ ἐν εἶδος τῆς
 πίστεως, τὸ δογματικὸν συγκατάθεσιν τῆς ψυχῆς ἔχον περὶ
 τοῦδε τίνος· καὶ ὠφελεῖ τὴν ψυχὴν, καθὼς φησιν ὁ Κύριος·
 «Ὁ ἀκούων μου τὰ ῥήματα, καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με,
 ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται» [Ἰο 5, 24]. . . .
 252 11. Δεύτερον δὲ ἐστὶν εἶδος πίστεως, τὸ ἐν χάριτος μέρει
 παρὰ τοῦ Χριστοῦ δωρούμενον. «Ὡ μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύ-
 ματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλω δὲ λόγος γνῶσεως κατὰ
 τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, ἐτέρω δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, ἄλλω

- 73 4, 35. Harum [scripturarum] lege libros XXII, nihilque cum apo-819
 cryphis habeto commune. Eos solos studiose meditare et versa,
 quos etiam in ecclesia cum certa fiducia legimus; multo prudentiores
 et religiosiores te erant apostoli et veteres episcopi, ecclesiae rec-
 74 tores, qui eos tradidere. [Vetus testamentum: legis libri V (Gen.,
 Ex., Lev., Num., Deut.), Iesu Nave, Iud. cum Ruth; historici:
 Regnorum libri IV in duobus, Paral. II in uno, Esdr. II in uno,
 Esth.; poetici V: Iob, Ps., Prov., Eccl., Cant. cant.; prophetici V:
 Prophetarum XII lib. I, Is., Ier. cum Baruch et Lamentationibus
 75 et Epistula, Ez., Dan. — Novum testamentum: Evangelia IV,
 Act., Epistulae catholicae VII: Iac., Pet., Io. et Iud.; Epistulae
 Pauli XIV.]
 248 5, 10. Fidei nomen appellatione unum est, bifariam vero di-820
 viditur. Est enim unum genus fidei dogmaticum, quod assensionem
 animae de re quadam includit; et animae utilis est, sicut ait Do-
 minus: *Qui audit verba mea, et credit ei qui misit me, habet vitam*
 252 *aeternam, et in iudicium non venit.* . . . 11. Alterum vero genus
 est fidei, quod tamquam gratia quaedam a Christo donatur. *Alii*
enim per Spiritum datur sermo sapientiae, alii sermo scientiae se-
cundum eundem Spiritum; alteri vero fides in eodem Spiritu,

¹ Vide not. 1, p. 177.

819. MG 33, 497; R 1, 128.

820. MG 33, 517; R 1, 146.

δὲ χαρίσματα ἰαμάτων» [1 Cor 12, 8 sq]. Αὕτη τοίνυν ἡ κατὰ χάριν δωρουμένη πίστις ἐκ τοῦ Πνεύματος, οὐ δογματικὴ μόνον ἐστίν, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐνεργητικὴ. Ὅς γὰρ ἂν ἔχη τὴν πίστιν ταύτην, ἐρεῖ τῷ ὄρει τούτῳ· Μετάβα ἐντεῦθεν ἐκεῖ, καὶ μεταβήσεται [cf. Mt 17, 20]. Ὅταν γὰρ κατὰ πίστιν εἴπῃ τόδε τις, πιστεύων ὅτι γίνεται, καὶ μὴ διακριθῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, τότε λαμβάνει τὴν χάριν.

821 6, 2. Λέγομεν γὰρ οὐχ ὅσα δεῖ περὶ Θεοῦ (μόνῳ γὰρ ¹⁰⁹ αὐτῷ ταῦτα γνῶριμα), ἀλλ' ὅσα κεχώρηκεν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ¹¹⁰ καὶ ὅσα ἡ ἡμετέρα ἀσθένεια βαστάσαι δύναται. Οὐ γὰρ τὸ τί ἐστὶ Θεὸς ἐξηγοῦμεθα· ἀλλ' ὅτι τὸ ἀκριβὲς περὶ αὐτοῦ οὐκ οἶδαμεν, μετ' εὐγνωμοσύνης ὁμολογοῦμεν· ἐν τοῖς γὰρ περὶ Θεοῦ μεγάλῃ γνῶσις τὸ τὴν ἀγνωσίαν ὁμολογεῖν.

822 6, 6. Τί οὖν; ἐρεῖ τις· οὐ γέγραπται ὅτι «οἱ ἄγγελοι τῶν ¹⁰⁷ μικρῶν βλέπουσιν διὰ παντὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς» [Mt 18, 10]; Ἀλλὰ βλέπουσιν οἱ ἄγγελοι οὐ καθὼς ἐστὶν ὁ Θεός, ἀλλὰ καθόσον καὶ αὐτοὶ χωροῦσιν. Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν Ἰησοῦς ὁ λέγων· «Οὐχ ὅτι τὸν Πατέρα ἐώρακέ τις, εἰ μὴ ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἐώρακε τὸν Πατέρα» [Io 6, 46]. Βλέπουσιν οὖν οἱ ἄγγελοι καθ' ὃ χωροῦσι, καὶ ἀρχάγγελοι καθ' ²⁰⁵ ὃ δύνανται· θρόνοι δὲ καὶ κυριότητες μειζόνως μὲν παρὰ τοὺς πρῶτους, ἔλαττον δὲ τῆς ἀξίας· μόνον δὲ βλέπειν δύναται ὡς χρή, ἅμα τῷ Υἱῷ, τὸ Πνεῦμα τὸ Ἄγιον.

alteri vero curationum dona. Haec igitur secundum gratiam a Spiritu collata fides non solum dogmatica est, verum etiam rerum humanas vires excedentium effectrix. Qui enim habuerit fidem hanc, dicet monti huic: Transi hinc illuc; et transibit. Quando enim per fidem hoc ipsum dixerit quispiam, credens ita futurum, nec haesitaverit in corde suo, tunc illam accipit gratiam.

821 6, 2. Dicimus enim non quantum oportet de Deo (soli enim ¹⁰⁹ ipsi haec sunt nota), sed quantum capit natura humana, et quan- ¹¹⁰ tum imbecillitas nostra ferre potest. Non enim quid sit Deus ¹¹⁷ declaramus, sed exactam de illo scientiam nobis deesse ingenue confitemur; circa Deum enim magna cognitio est ignorantiam confiteri.

822 6, 6. Quid igitur? inquiet aliquis, non scriptum est quod *angeli* ¹⁰⁷ *pusillorum semper vident faciem Patris mei qui in caelis est*? Sed vident angeli non quemadmodum est Deus, sed in quantum ipsi capiunt. Ipse enim Iesus est dicens: *Non quia Patrem vidit quisquam, nisi is qui est ex Deo, hic vidit Patrem.* Vident igitur ²⁰⁵ angeli quantum capiunt, et archangeli quantum possunt; throni autem et dominationes plus quidem quam primi, minus autem quam dignum est; solum videre potest ut oportet, una cum Filio, Spiritus Sanctus.

821. MG 33, 540; R 1, 156.

822. MG 33, 545; R 1, 160.

153 7, 5. Ἔστι τοίνυν ὁ Θεός, πολλῶν μὲν καταχρηστικῶς 823
 Πατὴρ, ἑνὸς δὲ μόνου φύσει καὶ ἀληθείᾳ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ,
 157 Κυρίου δὲ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, Πατὴρ· οὐ χρόνοις τὸ Πατὴρ
 εἶναι κτησάμενος, ἀλλ' αἰὶ Πατὴρ τοῦ Μονογενοῦς τυγχάνων.
 Οὐ γὰρ ἄπαις ὢν πρὸ τούτου, πατὴρ γέγονεν ὕστερον μετα-
 βουλευσάμενος· ἀλλὰ πρὸ πάσης ὑποστάσεως, καὶ πρὸ πάσης
 αἰσθήσεως, πρὸ χρόνων τε καὶ πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, τὸ
 πατρικὸν ἀξίωμα ἔχει ὁ Θεός.

287 10, 19. Πολλὰι τυγχάνουσιν ἀληθεῖς, ἀγαπητοί, περὶ Χριστοῦ 824
 μαρτυρίαι. . . . Τὸ ξύλον τὸ ἅγιον τοῦ σταυροῦ μαρτυρεῖ, μέχρι
 σήμερον παρ' ἡμῖν φαινόμενον, καὶ διὰ τῶν κατὰ πίστιν ἐξ
 αὐτοῦ λαμβανόντων, ἐντεῦθεν τὴν οἰκουμένην πᾶσαν σχεδὸν
 ἥδη πληρῶσαν.

163 11, 10. Ἐγέννησεν ὁ Πατὴρ τὸν Υἱόν, οὐχ ὡς ἐν ἀνθρώποις 825
 γεννᾷ νοῦς λόγον. Ὁ μὲν γὰρ νοῦς ἐν ἡμῖν ἐνυπόστατός
 ἐστιν· ὁ δὲ λόγος λαληθεὶς καὶ εἰς ἀέρα διαχυθεὶς ἀπόλλυται.
 Ἡμεῖς δὲ οἶδαμεν τὸν Χριστὸν γεννηθέντα Λόγον οὐ προ-
 φορικόν, ἀλλὰ Λόγον ἐνυπόστατον καὶ ζῶντα· οὐ χεῖλεσι λαλη-
 θέντα καὶ διαχυθέντα, ἀλλ' ἐκ Πατρὸς αἰδίως καὶ ἀνεκφράστως,
 καὶ ἐν ὑποστάσει γεννηθέντα.

153 11, 18. Ὁ Πατὴρ, γεννήσας τὸν Υἱόν, ἔμεινε Πατὴρ, καὶ 826
 οὐκ ἡλλοίωται. Σοφίαν ἐγέννησεν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸς ἄσοφος
 ἐγένετο· καὶ δύναμιν γεννήσας, οὐκ ἡσθένησε· Θεὸν γεννήσας,

153 7, 5. Est igitur Deus, multorum quidem abusive Pater, unius 823
 vero solius, unigeniti Filii Dominique nostri Iesu Christi, natura
 157 et veritate Pater; non temporum successu adeptus ut Pater sit,
 sed semper Unigeniti Pater exsistens. Non enim, cum esset antea
 sine prole, postea mutata sententia factus est pater; sed ante
 omnem substantiam et ante omnem sensum, ante tempora et
 saecula omnia, paternam dignitatem habet Deus.

287 10, 19. Multa exstant, dilecti, vera de Christo testimonia. . . . 824
 Sanctum crucis lignum testatur, quod ad hodiernum usque diem
 apud nos conspicitur, ac per eos qui fide impellente ex eo frustra
 decerpunt, orbem fere totum hinc iam opplevit.

163 11, 10. Genuit Pater Filium, non ut in hominibus gignit mens 825
 verbum. Mens enim in nobis subsistens est; verbum autem enun-
 tiatum et in aëra diffusum perit. Nos autem scimus Christum
 genitum esse Verbum non prolatitium, sed Verbum subsistens et
 vivens; non labiis enuntiatum et diffusum, sed ex Patre sempiterno
 et ineffabiliter et in subsistentia genitum.

153 11, 18. Pater, genito Filio, remansit Pater, et non mutatus est. 826
 Sapientiam genuit, sed non ipse insipiens evasit; et potentiam
 genuit, non infirmus factus est; Deum genuit, non ipse divinitate

823. MG 33, 609; R 1, 212.

825. MG 33, 701; R 1, 302.

824. MG 33, 685; R 1, 284.

826. MG 33, 713; R 1, 312.

οὐκ αὐτὸς τῆς θεότητος ἐστερήθη· καὶ οὔτε τι αὐτὸς ἀπώλεσε μειωθείς ἢ ἀλλοιωθείς, οὔτε ὁ γεννηθεὶς ἔχει τι λείπον. Τέλεια ὁ γεννήσας, τέλειον τὸ γεννηθέν· Θεὸς ὁ γεννήσας, Θεὸς ὁ γεννηθεὶς· Θεὸς μὲν τῶν πάντων, Θεὸν δὲ ἑαυτοῦ τὸν Πατέρα ἐπιγραφόμενος.

827 12, 1. Οὔτε γὰρ τὸν ψιλὸν ἄνθρωπον προσκυνεῖν ὅσιον, ³⁸⁴
οὔτε Θεὸν μόνον λέγειν χωρὶς τῆς ἀνθρωπότητος εὐσεβές. ³⁹⁵
Εἰ γὰρ Θεὸς ὁ Χριστός, ὥσπερ οὖν καὶ ἔστι, μὴ ἀνέλαβε δὲ
τὴν ἀνθρωπότητα, τῆς σωτηρίας ἀλλότριον καθεστήκαμεν. Προσ-
κυνείσθω μὲν ὡς Θεός, πιστευέσθω δὲ ὅτι καὶ ἐννηθρώπησεν.
Οὔτε γὰρ τὸ λέγειν ἄνθρωπον ἄνευ θεότητος ἐπωφελές, οὔτε
τὴν ἀνθρωπότητα μὴ συνομολογεῖν τῇ θεότητι, σωτήριον.
Ὁμολογήσωμεν τοῦ βασιλέως καὶ ἱατροῦ τὴν παρουσίαν. Ὁ
γὰρ βασιλεὺς Ἰησοῦς ἱατροῦν μέλλων, λέντιον ἀνθρωπότητος
περιζωσάμενος, ἐθεράπευσε τὸ νοσοῦν.

828 12, 14. Πείρας τοίνυν τῆς ἀσθενείας τῆς ἡμετέρας δειχ- ⁴⁰⁰
θείσης, ἀνέλαβεν ὁ Κύριος τοῦτο ὅπερ ἐπεζῆται ὁ ἄνθρωπος·
ἐπειδὴ γὰρ παρὰ ὁμοιοπροσώπου ἐζῆται ἀκούειν ὁ ἄνθρωπος,
ἀνέλαβε τὸ ὁμοιοπαθὲς ὁ σωτὴρ ἵν' εὐμαρέστερον παιδευθῶσιν
οἱ ἄνθρωποι. 15. . . . Ἀνέλαβε τὸ ὅμοιον ἡμῶν ἐξ ἡμῶν ὁ ⁴¹⁴
Κύριος, ἵνα τὴν ἀνθρωπότητα σώσῃ· ἀνέλαβε τὸ ὅμοιον ἡμῶν,
ἵνα τῷ λείποντι μείζονα δῶ τὴν χάριν, ἵνα ἡ ἀνθρωπότης ἡ
ἀμαρτωλὸς Θεοῦ γένηται κοινωνός.

privatus est; et nec quidquam ipse perdidit imminutus vel mutatus, nec genitus habet quidquam deficiens. Perfectus gignens, perfectum genitum; Deus gignens, Deus genitus; Deus omnium, Deum Patrem suum adscribens.

827 12, 1. Neque enim licet nudum hominem adorare, nec Deum ³⁸⁴
solummodo absque humanitate dicere pium est. Si enim Deus ³⁹⁵
est Christus, uti revera est, humanitatem autem non assumpsit, alieni a salute sumus. Adoretur igitur ut Deus, credatur vero quod humanam quoque naturam induit. Neque enim hominem seclusa divinitate dicere conducibile est, neque a deitatis confessione humanitatem seiungere salutiferum. Confiteamur regis et medici praesentiam. Rex enim Iesus medicinam allaturus, linteo humanitatis se praecingens, quod infirmum erat curavit.

828 12, 14. Experientia igitur imbecillitatis nostrae demonstrata, ⁴⁰⁰
assumpsit hoc Dominus quod requirebat homo; quandoquidem enim a simili sui specie audire verba cupiebat homo, similitudinem affectionum naturam induit salvator, ut homines facilius erudirentur. 15. . . . Assumpsit ex nobis Dominus quod nostri simile est, ut ⁴¹⁴
humanae naturae salutem impertiret; similitudinem nostram assumpsit, ut ei quod defectum patiebatur maiorem conferret gratiam, ut peccatrix humana natura Dei particeps fieret.

827. MG 33, 728; R 2 (hoc vol. 2 quamquam edidit J. Rupp, eodem siglo R utimur), 2.

828. MG 33, 741; R 2, 18.

⁴¹⁴ 13, 2. Καὶ μὴ θαυμάσης, εἰ κόσμος ὅλος ἐλυτρώθη. Οὐ ⁸²⁹
⁴¹⁵ γὰρ ἦν ἄνθρωπος φιλός, ἀλλὰ Υἱὸς Θεοῦ μονογενής, ὁ
²⁹⁹ ὑπεραποθνήσκων. Καίτοιγε ἴσχυσεν ἐνὸς ἀνδρὸς, τοῦ Ἀδάμ, ἡ
 ἁμαρτία θάνατον ἐνέγκαι τῷ κόσμῳ. Εἰ δὲ τῷ παραπτώματι
 τοῦ ἐνὸς θάνατος ἐβασίλευσεν εἰς τὸν κόσμον [Rom 5, 17],
 πῶς οὐχὶ μᾶλλον τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ ἐνὸς ἡ Ζωὴ βασιλεύσει;
 Καὶ εἰ τότε διὰ τὸ ξύλον τῆς βρώσεως ἐξεβλήθησαν ἐκ παρα-
 δείσου, ἄρα διὰ τὸ ξύλον Ἰησοῦ νῦν εὐκοπώτερον οἱ πιστεύ-
 οντες εἰς παράδεισον οὐκ εἰσελεύσονται; Εἰ ὁ πρωτόπλαστος
 ἀπὸ γῆς ἤνεγκεν οἰκουμενικὸν θάνατον· ὁ πλάσας αὐτὸν ἀπὸ
 γῆς, ἄρα οὐ φέρει Ζωὴν αἰώνιον, αὐτὸς ὢν ἡ Ζωή; Εἰ Φινεὲς
 ζηλώσας, καὶ ἀνελὼν τὸν αἰσχροποιόν, κατέπαυσε τοῦ Θεοῦ
 τὴν ὀργὴν [Nm 25, 8 sqq], Ἰησοῦς οὐκ ἄλλον ἀνελὼν, ἀλλ'
 ἑαυτὸν ἀντίλυτρον παραδούς, ἄρα τὴν ὀργὴν οὐ λύει τὴν κατὰ
 τῶν ἀνθρώπων;

⁴⁰³ 13, 6. Οὐκ ἀναγκαστῶς ἀφῆκε τὴν Ζωὴν [ὁ Χριστός], οὐδὲ ⁸³⁰
 βιοσφαγῶς ἀνῆρέθη, ἀλλ' ἐκουσίως· ἄκουε τί λέγει· «Ἐξουσίαν
 ἔχω θεῖναι τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν
 αὐτήν» [Io 10, 18]. Βουλόμενος συγχωρῶ τοῖς ἐχθροῖς· εἰ γὰρ
 μὴ ἐβουλόμην, οὐκ ἐγίνετο. Ἦλθε τοίνυν ἐκ προαιρέσεως ἐπὶ
 τὸ πάθος, χαίρων ἐπὶ τῷ κατορθώματι, μειδιῶν ἐπὶ τῷ στεφάνῳ,
 εὐφραινόμενος ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων σωτηρίᾳ· οὐκ ἐπαισχυνό-
³⁹² μενος τὸν σταυρόν· ἔσφζε γὰρ τὴν οἰκουμένην. Οὐ γὰρ ἦν
 ἄνθρωπος εὐτελὴς ὁ πάσχων, ἀλλὰ Θεὸς ἐνανθρωπήσας, καὶ
 τὸν τῆς ὑπομονῆς ἀγωνιζόμενος ἄθλον.

⁴¹⁴ 13, 2. Neque tibi mirum videatur totum orbem redemptum ⁸²⁹
⁴¹⁵ esse. Non enim nudus homo, sed unigenitus Dei Filius erat qui
²⁹⁹ ea causa moriebatur. Et quidem unius viri Adam peccatum
 mortem inferre mundo valuit. Si autem unius ruina mors regnavit
 in mundum, cur non multo magis per unius iustitiam regnatura
 sit vita? Et si tunc per lignum de quo ederunt eiecti sunt de
 paradiso, num per Iesu lignum nunc multo facilius in paradisum
 non ingressuri sunt credentes? Si primus hominum de terra fictus
 universalem mortem attulit, qui illum finxit de terra nonne, cum
 ipse sit vita, aeternam vitam afferet? Si Phinees zelo accensus,
 interempto foedae actionis auctore, iram Dei placavit; Iesus, non
 alium interficiens, sed semetipsum in pretium tradens, numquid
 iram adversus homines non dissolvat?

⁴⁰³ 13, 6. Non coacte reliquit vitam [Christus], neque vi allata mactatus ⁸³⁰
 est, sed voluntarie. Audi quid dicat: *Potestatem habeo ponendi ani-*
mam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam. Volens ini-
 micis concedo; nisi enim vellem, non fieret. Venit igitur ex libero
 proposito ad passionem, gaudens de eximio opere, laetabundus de
 corona, plaudens sibi de hominum salute; crucem non erubescens,
³⁹² salutem enim dabat orbi. Neque enim vilis erat homo qui patiebat-
 ur, sed Deus inhumanatus, deque oboedientiae praemio decertans.

831 13, 33. Ὑπέμεινε δὲ ταῦτα ὁ σωτὴρ, «εἰρηνοποιήσας διὰ 414
τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ τὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ γῆς»
[Col 1, 20]. Ἐχθροὶ γὰρ ἡμεν Θεοῦ δι' ἁμαρτίας, καὶ ὤρισεν
ὁ Θεὸς τὸν ἁμαρτάνοντα ἀποθνήσκειν. Ἔδει οὖν ἐν ἑκ τῶν
δύο γενέσθαι· ἢ ἀληθεύοντα Θεὸν πάντας ἀνελεῖν, ἢ φιλανθρω-
πευόμενον παραλῦσαι τὴν ἀπόφασιν. Ἀλλὰ βλέπε Θεοῦ σοφίαν·
ἐτήρησεν καὶ τῇ ἀποφάσει τὴν ἀλήθειαν, καὶ τῇ φιλανθρωπίᾳ
τὴν ἐνέργειαν. Ἀνέλαβε Χριστὸς τὰς ἁμαρτίας ἐν τῷ σώματι 419
ἐπὶ τὸ ξύλον, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ταῖς ἁμαρτίαις ἡμεῖς
ἀπογενόμενοι, τῇ δικαιοσύνῃ ζήσωμεν. Οὐ μικρὸς ἦν ὁ ὑπερ- 421
ἀποθνήσκων ἡμῶν· οὐκ ἦν πρόβατον αἰσθητόν· οὐκ ἦν ψιλὸς 392
ἄνθρωπος· οὐκ ἦν ἄγγελος μόνον, ἀλλὰ Θεὸς ἐνανθρωπήσας.
Οὐ τοσαύτη ἦν τῶν ἁμαρτωλῶν ἡ ἀνομία, ὅση τοῦ ὑπερ-
ἀποθνήσκοντος ἡ δικαιοσύνη· οὐ τοσοῦτον ἡμάρτομεν, ὅσον
ἐδικαιοπράγησεν ὁ τὴν ψυχὴν ὑπὲρ ἡμῶν τεθεικώς, ὁ τεθεικώς 403
ὅτε ἤθελε, καὶ πάλιν λαβὼν ὅτε ἤθελε. Καὶ θέλεις γινῶναι ὅτι
οὐ βιοσφαγῶς ἀπέθετο τὴν ζωὴν, οὐδὲ ἀκουσίως παρέδωκε
τὸ πνεῦμα; Προσεφώνει τῷ Πατρὶ λέγων· «Πάτερ, εἰς χεῖράς
σου παρατίθεμαι τὸ πνεῦμά μου» [Lc 23, 46].

832 15, 11. Μέλλοντος Χριστοῦ δεύτερον ἔρχεσθαι τοῦ ἀληθοῦς, 597
ἐφόδιον λαμβάνων τὴν τῶν ἀκάκων προσδοκίαν ὁ ἀντικείμενος,
καὶ μάλιστα τῶν ἐκ περιτομῆς, ἄγει τινὰ ἄνθρωπον μάγον,
καὶ τῆς ἐν φαρμακείαις καὶ ἐπαοιδαῖς ἀπατηλῆς κακοτεχνίας
ἐμπειρότατον, ἀρπάζοντα μὲν ἑαυτῷ τῆς τῶν Ῥωμαίων βασιλείας

831 13, 33. Sustinuit haec salvator, *pacificans per sanguinem crucis* 414
quae in caelis et quae in terra sunt. Inimici enim Dei per pec-
catum eramus, et definivit Deus peccantem mori oportere. Ex
duobus igitur alterum fieri necesse erat: ut aut Deus sibi constans
omnes interimeret, aut clementia usus datam sententiam dissolveret.
Verum Dei sapientiam conspicare: suam servavit et sententiae
firmitatem et bonitati efficaciam. Assumpsit Christus peccata in 419
corpore super lignum, ut nos per mortem eius peccatis mortui
iustitiae viveremus. Non minimi pretii erat qui pro nobis morie- 421
batur; non erat ovis sensibilis, non erat nudus homo, non erat 392
solummodo angelus, sed Deus inhumanatus. Non tanta erat pec-
cantium iniquitas, quanta eius qui nostri gratia moriebatur iustitia;
non tantum peccavimus, quantum ille iustitia excelluit qui pro
nobis animam posuit, qui posuit quando voluit, et iterum sumpsit 403
quando voluit. Vis nosse quod non coacte ac vi vitam deposuit,
neque invitatus tradidit spiritum? Inclamavit ad Patrem dicens:
Pater, in manus tuas commendo spiritum meum.

832 15, 11. Cum verus Christus secundo venturus erit, simplicium 597
et circumcisorum praesertim expectationem adversarius in occa-
sionem sumens producet quemdam hominem magum ac fallacis
veneficiorum incantationumque perversae artis peritissimum, qui

τὴν ἐξουσίαν, ψευδῶς δὲ Χριστὸν ἑαυτὸν ἀποκαλοῦντα· καὶ διὰ μὲν τῆς τοῦ Χριστοῦ προσηγορίας, Ἰουδαίους τοὺς τὸν ἠλειμμένον προσδοκῶντας ἀπατῶντα, τοὺς ἐξ ἐθνῶν δὲ ταῖς μαγικαῖς φαντασίαις ὑπαγόμενον. 12. . . . Τὰ πρῶτα μὲν ἐπιείκειαν, ὡσανεὶ λόγιός τις καὶ συνετός, σωφροσύνην τε καὶ φιλανθρωπίαν ὑποκρίνεται· σημείοις τε καὶ τέρασι, τοῖς ἐκ μαγικῆς ἀπάτης ψεύδεσιν, Ἰουδαίους, ὡσανεὶ Χριστὸς ὁ προσδοκώμενος, ἀπατήσας, παντοίοις ὕστερον ἀπανθρωπίας καὶ παρανομίας ἐπιγραφῆσεται κακοῖς, ὡς πάντας ὑπερβαλέσθαι τοὺς πρὸ αὐτοῦ γενομένους ἀδίκους καὶ ἀσεβεῖς· φονικὴν καὶ ἀποτομωτάτην καὶ ἀνηλεή καὶ ποικίλην, κατὰ πάντων μὲν, ἐξαιρέτως δὲ καθ' ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν τὴν διάνοιαν ἔχων. Ἐπὶ τρία δὲ ἔτη μόνα καὶ μῆνας ἕξ τὰ τοιαῦτα τολμήσας, ὑπὸ τῆς δευτέρας ἕξ οὐρανῶν ἐνδόξου παρουσίας τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ Θεοῦ καταργεῖται, τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ, Χριστοῦ τοῦ ἀληθοῦς· ὃς ἀνελὼν τὸν ἀντίχριστον τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ [cf. 2 Thess 2, 8; Is 11, 4], τῷ τῆς γεέννης τοῦτον παραδώσει πυρί.

- 324 16, 19. Εἰ δέ ποτε, σοῦ καθεζομένου, περὶ ἀγνείας ἢ 833
παρθενίας ὑπεισῆλθέ σοι λογισμός, ἐκείνου [τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου] ἐστὶ ἡ διδασκαλία. Οὐχὶ πολλάκις κόρη, παρὰ παστάδας οὔσα νυμφικὰς, ἔφυγεν, ἐκείνου διδάσκοντος τὰ περὶ παρθενίας; Οὐχὶ πολλάκις ἄνθρωπος ἐν παλατίοις διαπρέπων κατέπτυσε πλούτου καὶ ἀξίας, διδαχθεὶς ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου; Οὐχὶ πολλάκις νέος, ὀρῶν κάλλος, ἐκάμμυσε τὸ βλέμμα, καὶ

et romani imperii dominationem usurpabit et falso se Christum appellaturus est, et per hanc Christi appellationem Iudaeos qui Unctum exspectant decipiet gentilesque magicis praestigiis pertrahet. 12. . . . Ac primum quidem veluti eruditus ac prudens quispiam clementiam, temperantiam humanitatemque simulabit; et Iudaeis per signa falsa ex magicis fraudibus prodigia, quasi ille exspectatus Christus esset, deceptis, omnibus deinceps crudelitatis et sceleris inscribentur notis, ita ut omnes iniustos et impios qui ipsum praecessere improbitate superet; sanguinarium, praefractae duritiae, immisericordem et versipellem, cum adversus omnes, tum vero maxime contra nos Christianos animum gerens. Postquam vero tres annos et menses sex talia facere ausus erit, a secundo unigeniti Filii Dei Domini et Salvatoris nostri Iesu, veri Christi, glorioso de caelis adventu abolebitur, qui spiritu oris sui antichristum interficiens illum igni gehennae tradet.

- 324 16, 19. Si aliquando sedenti tibi de castitate aut virginitate 833
succurrit cogitatio, illius [Spiritus Sancti] doctrina est. Nonne multoties puella, iam ad nuptiales thalamos constituta, aufugit, illo de virginitate instruente? Nonne persaepe homo in palatiis conspicuus opes et dignitatem conspuat, a Spiritu Sancto edoctus? Nonne saepe adulescens, speciosam formam conspiciens, oculos compressit,

ἔφυγε τὸ ἰδεῖν, καὶ ἐξέφυγε τὸν μολυσμόν; Πόθεν γέγονε τοῦτο, ζητεῖς; Τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐδίδαξε τοῦ νέου τὴν ψυχὴν. Τοσαῦται πλεονεξίαι ἐν κόσμῳ, καὶ ἀκτημονοῦσι Χριστιανοί· διὰ τί; Διὰ τὴν τοῦ Πνεύματος ἐπαγγελίαν.

- 834 16, 24. Πατὴρ μὲν δίδωσιν Υἱῷ, καὶ Υἱὸς μεταδίδωσιν ¹⁸⁰
Ἁγίῳ Πνεύματι. Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ Ἰησοῦς ὁ λέγων, οὐκ ¹⁶⁸
ἐγώ· «Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς μου» [Μτ 11, 27]·
καὶ περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λέγει· «Ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος,
τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας», καὶ τὰ ἐξῆς, «ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει,
ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λαμβάνει, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν» [Ιο 16, 13 sq].
Ὁ Πατὴρ δι' Υἱοῦ σὺν Ἁγίῳ Πνεύματι τὰ πάντα χαρίζεται.
Οὐκ ἄλλα Πατρὸς χαρίσματα καὶ ἄλλα Υἱοῦ καὶ ἄλλα Ἁγίου
Πνεύματος· μία γὰρ ἡ σωτηρία, μία ἡ δύναμις, μία ἡ πίστις.
Εἷς Θεός, ὁ Πατὴρ· εἷς Κύριος, ὁ μονογενὴς αὐτοῦ Υἱός· ἐν
τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὁ Παράκλητος. Καὶ αὐτάρκες ἡμῖν εἰδέναι ¹⁵⁰
ταῦτα· φύσιν δὲ ἢ ὑπόστασιν μὴ πολυπραγμόνει. Εἰ γὰρ
ἦν γεγραμμένον, ἐλέγομεν· ὁ οὐ γέγραπται, μὴ τολμήσωμεν.
Αὐτάρκες ἡμῖν εἰδέναι πρὸς σωτηρίαν ὅτι ἔστι Πατὴρ καὶ Υἱὸς
καὶ Ἅγιον Πνεῦμα.

- 835 17, 14. Τὸ μὲν ὕδωρ ἔξωθεν περιχεῖται, τὸ δὲ Πνεῦμα καὶ ⁴⁴⁷
τὴν ἔνδοθεν ψυχὴν βαπτίζει ἀπαραλείπτως. Καὶ τί θαυμάζεις; ³⁵⁶
Λαβὲ ὑπόδειγμα σωματικόν, μικρὸν μὲν καὶ εὐτελές, χρήσιμον
δὲ τοῖς ἀφελεστέροις. Εἰ τὸ πῦρ διὰ τῆς παχύτητος τοῦ
σιδήρου διαβαῖνον ἔνδον τὸ ὅλον ἀπεργάζεται πῦρ, καὶ ὁ

et videre declinavit, et inquinamentum effugit? Unde illud factum, rogas? Spiritus Sanctus adulescentis mentem edocuit. Tot sunt avaritiae cupiditates in mundo, et paupertatem voluntariam sectantur Christiani; quam ob rem? Propter Spiritus Sancti intimam praeceptionem.

- 834 16, 24. Pater dat Filio, et Filius communicat Sancto Spiritui. ¹⁸⁰
Ipse enim est Iesus dicens, non ego: *Omnia mihi tradita sunt* ■ ¹⁶⁸
Patre meo; et de Sancto Spiritu dicit: *Cum venerit ille Spiritus veritatis*, etc., *ille me clarificabit, quia de meo accipit, et annuntiabit vobis*. Pater per Filium cum Sancto Spiritu omnia donat. Non alia Patris dona et alia Filii et alia Sancti Spiritus; una enim salus, una potentia, una fides. Unus Deus, Pater; unus Dominus, illius Filius unigenitus; unus Spiritus Sanctus, Paracletus. Et suf- ¹⁵⁰
ficat nobis scire illa; de natura vero vel subsistentia ne sis sollicitus. Si enim esset scriptum, diceremus; quod non est scriptum, ne audeamus. Sufficit nobis scire ad salutem quod est Pater et Filius et Sanctus Spiritus.

- 835 17, 14. Aqua exterius circumfunditur, Spiritus et interius animam ⁴⁴⁷
abluit absque defectu. Et quid miraris? Sume exemplum cor- ³⁵⁶
poreum, parvum quidem et humile, utile autem simplicioribus. Si ignis per crassitudinem ferri transiens intus totam rem efficit

ψυχρὸς γίνεται ζεστός, καὶ ὁ μέλας γίνεται ἐκλάμπων· εἰ σῶμα ὄν τὸ πῦρ, ἐν σώματι σιδήρου ἐνδύνον οὕτως ἀπαρεμποδίστως ἐργάζεται· τί θαυμάζεις εἰ Πνεῦμα Ἅγιον ἐν τοῖς ἐνδοτάτοις τῆς ψυχῆς εἰσέρχεται;

386 18, 1. Ῥίζα πάσης τῆς ἀγαθοεργίας ἢ τῆς ἀναστάσεως 836
ἐλπίς. Ἡ γὰρ προσδοκία τῆς μισθαποδοσίας νευροὶ τὴν ψυχὴν
εἰς ἐργασίαν ἀγαθὴν. Ἐτοιμος μὲν γὰρ ἅπας ἐργάτης εἰς τὸ
ὑπομεῖναι τοὺς καμάτους, ἐὰν προβλέπη τῶν καμάτων τὸν
μισθόν· τοῖς δὲ ἀμισθὶ κάμνουσι, προκαταπίπτει καὶ ἡ ψυχὴ
600 μετὰ τοῦ σώματος. . . . Ὁ πιστεύων ὅτι μένει τὸ σῶμα εἰς
ἀνάστασιν, φέιδεται τῆς στολῆς, καὶ οὐ μολύνει τοῦτο πορ-
νεύαις· ὁ δὲ ἀπιστῶν τῇ ἀναστάσει, δίδωσιν ἑαυτὸν εἰς πορ-
νεύας, ὡς ἄλλοτρίῳ παρακεκρημένος τῷ ἰδίῳ σώματι. Μέγα
τοίνυν τῆς ἀγίας καθολικῆς ἐκκλησίας παράγγελμα καὶ δίδαγμα,
πίστις περὶ νεκρῶν ἀναστάσεως· μέγα καὶ ἀναγκαιότατον, ὑπὸ
πολλῶν μὲν ἀντιλεγόμενον, ὑπὸ δὲ τῆς ἀληθείας πιστοποιού-
μενον.

600 18, 18. Τὸ γὰρ σῶμα τοῦτο ἐγείρεται, οὐ τοιοῦτον μένον 837
610 ἀσθενές, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἐγείρεται. Ἐνδυσάμενον δὲ τὴν
ἀφθαρσίαν μεταποιεῖται, ὥσπερ σίδηρος πυρὶ προσομιλήσας
γίνεται πῦρ, μᾶλλον δὲ ὡς οἶδεν ὁ ἀνιστῶν Κύριος. Ἐγείρεται
μὲν οὖν τοῦτο τὸ σῶμα, ἀλλ' οὐ μένει τοιοῦτον, ἀλλὰ μένει
αἰώνιον. Οὐκέτι τροφῶν τοιούτων χρεῖαν ἔχει πρὸς ζωὴν,

ignem, et frigidum fit fervidum, et nigrum fit collucens; si ignis, qui corpus est, in corpus ferri penetrans sic absque impedimento operatur, quid miraris, si Spiritus Sanctus in intima animae ingreditur?

386 18, 1. Radix totius bonae operationis est spes resurrectionis; 836
namque mercedis expectatio animam roborat ad bona opera sus-
cipienda. Etenim ad labores perferendos operarius quisque paratus
est, si laborum praemium prospexerit; iis vero, qui nulla proposita
mercede laborant, animus una cum corpore ante concidit. . . .
600 Qui credit corpus ad resurrectionem manere, huic vesti parcit nec
ipsum scortationibus contaminat; qui vero resurrectioni non credit,
semetipsum in fornicationes tradit, proprio corpore abutens quasi
alieno. Magna igitur sanctae catholicae ecclesiae praeceptio et
institutio est fides de resurrectione mortuorum; magna, inquam,
et valde necessaria, quae a multis quidem negatur, sed a veritate
comprobatur.

600 18, 18. Hoc enim ipsum corpus resurget, non infirmum quale 837
610 est manens, sed idem ipsum resurget. Incorruptibilitate vero in-
dutum transformabitur, quemadmodum ferrum igni admotum ignis
efficitur, vel potius quemadmodum novit qui illud excitat Dominus.
Resurget igitur hoc ipsum corpus, sed non tale manebit, at ma-
nebit aeternum. Non amplius eiusmodi qualibus utimur cibus ad

οὐδὲ κλιμάκων πρὸς ἀνάβασιν· γίνεται γὰρ πνευματικόν, θαυμασίον τι, καὶ οἷον εἰπεῖν κατ' ἄξιαν οὐκ ἔχομεν. «Τότε οἱ δίκαιοι, φησί, λάμπουσιν ὡς ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, καὶ ὡς ἡ λαμπρότης τοῦ στερεώματος» [Μτ 13, 43; Δν 12, 3]. Καὶ προειδὺς τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀπιστίαν ὁ Θεός, σκώληξι μικροτάτοις ἐν τῷ θέρει φωτοειδεῖς δέδωκεν αὐτὰς λάμπειν ἐκ τοῦ σώματος, ἵν' ἐκ τῶν φαινομένων πιστευθῇ τὸ προσδοκώμενον. Ὁ γὰρ τὸ μέρος παρασχὼν δύναται καὶ τὸ ὅλον παρασχεῖν· καὶ ὁ σκώληκα φῶς ἐκλάμπειν ποιήσας, πολλῶ μᾶλλον φωτοποιήσει δίκαιον ἄνθρωπον. 19. Ἐγειρόμεθα τοίνυν, αἰώνια μὲν πάντες 599 ἔχοντες τὰ σώματα, οὐ πάντες δὲ ὅμοια. Ἄλλ' εἰ μὲν τίς ἐστι δίκαιος, λαμβάνει σῶμα ἐπουράνιον, ἵνα δύνηται μετὰ ἀγγέλων ἀναστρέφειν ἐπαξίως. Εἰ δέ τις ἁμαρτωλὸς ἐστι, λαμβάνει 592 σῶμα αἰώνιον, ὑπομονητικὸν τιμωρίας ἁμαρτιῶν, ἵνα ἐν πυρὶ αἰωνίως καίόμενος μηδέποτε ἀναλωθῇ. Καὶ δικαίως ἀμφοτέροις τοῖς τάγμασιν ὁ Θεὸς παρέχει τοῦτο· οὐδὲν γὰρ ἡμῖν χωρὶς σώματος τι πέπρακται. Βλασφημοῦμεν διὰ στόματος, προσευχόμεθα διὰ στόματος· πορνεύομεν διὰ σώματος, ἀγνέομεν διὰ σώματος· ἀρπάζομεν διὰ χειρός, ἐλεημοσύνας δίδομεν διὰ χειρός, καὶ τὰ λοιπὰ ὁμοίως. Ἐπειδὴ τοίνυν εἰς πάντα ὑπηρετήσατο τὸ σῶμα, καὶ ἐν τοῖς μέλλουσι συναπολαύει τῶν γενομένων.

838 18, 23. Καθολικὴ μὲν οὖν καλεῖται [ἡ ἐκκλησία], διὰ τὸ 51 κατὰ πάσης εἶναι τῆς οἰκουμένης, ἀπὸ περάτων γῆς ἕως πε-

vitam opus habebit, neque scalis ad ascensum; fiet enim spiritale, admirabile quidpiam, et quale pro dignitate dicere non sufficimus. *Tunc iusti, inquit, splendebunt ut sol et luna, et sicut splendor firmamenti.* Ac praesciens Deus hominum infidelitatem exiguiis vermibus dedit ut aestate lucidos ex corpore radios emitterent; ut ex his quae conspiciuntur, crederetur id quod exspectatur. Qui enim partem attribuit, poterit et totum praestare; quique vermem splendere lumine fecit, multo magis iustum hominem splendere efficiet. 19. Resurgemus igitur, aeterna quidem omnes, non omnes 599 vero similia habentes corpora. Verum si quis iustus est, caeleste corpus accipiet, ut possit cum angelis digne una versari; si quis 592 autem peccator est, corpus accipiet aeternum perpetiendae peccatorum poenae capax, ut in igne aeternae combustus numquam absumatur. Et merito quidem utroque in ordine id praestat Deus. Nihil enim a nobis absque corpore est gestum. Blasphemamus per os, per os precamur; scortamur per corpus, per corpus puritatem custodimus; rapimus per manum, per manum eleemosynas largimur, et cetera similiter. Quando igitur ad omnia subserviit corpus, in futuris quoque obventurae sortis est particeps.

838 18, 23. Catholica enimvero vocatur [ecclesia], eo quod per totum 51 orbem ab extremis terrae finibus ad extremos usque fines diffusa

- ράτων· καὶ διὰ τὸ διδάσκειν καθολικῶς καὶ ἀνελλιπῶς ἅπαντα τὰ εἰς γνῶσιν ἀνθρώπων ἔλθειν ὀφείλοντα δόγματα, περί τε ὁρατῶν καὶ ἀοράτων πραγμάτων, ἐπουρανίων τε καὶ ἐπιγείων· καὶ διὰ τὸ πᾶν γένος ἀνθρώπων εἰς εὐσέβειαν ὑποτάσσειν, 49 ἄρχόντων τε καὶ ἄρχομένων, λογίων τε καὶ ἰδιωτῶν· καὶ διὰ τὸ καθολικῶς ἰατρεῦειν μὲν καὶ θεραπεύειν ἅπαν τὸ τῶν ἁμαρτιῶν εἶδος, τῶν διὰ ψυχῆς καὶ σώματος ἐπιτελουμένων· κεκτήσθαι δὲ ἐν αὐτῇ πᾶσαν ἰδέαν ὀνομαζομένης ἀρετῆς, ἐν ἔργοις τε καὶ λόγοις καὶ πνευματικοῖς παντοίοις χαρίσμασιν.
- 51 18, 26. Κἄν ποτε ἐπιδημῆς ἐν πόλεσι, μὴ ἀπλῶς ἐξέταζε 839 ποῦ τὸ κυριακόν ἐστι, καὶ γὰρ αἱ λοιπαὶ τῶν ἀσεβῶν αἰρέσεις κυριακὰ τὰ ἑαυτῶν σπήλαια καλεῖν ἐπιχειροῦσι· μὴδὲ ποῦ ἔστιν ἀπλῶς ἡ ἐκκλησία, ἀλλὰ ποῦ ἔστιν ἡ καθολικὴ ἐκκλησία· τοῦτο γὰρ ἰδικὸν ὄνομα τυγχάνει τῆς ἀγίας ταύτης καὶ μητρὸς ἡμῶν ἀπάντων.
- 493 19 (*mystagogica* 1), 7. Ὡσπερ γὰρ ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος 840 496 τῆς εὐχαριστίας πρὸ τῆς ἀγίας ἐπικλήσεως τῆς προσκυνητῆς 489 Τριάδος ἄρτος ἦν καὶ οἶνος λιτός, ἐπικλήσεως δὲ γενομένης ὁ μὲν ἄρτος γίνεται σῶμα Χριστοῦ, ὁ δὲ οἶνος αἷμα Χριστοῦ· τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον τὰ τοιαῦτα βρώματα τῆς πομπῆς τοῦ Σατανᾶ, τῇ ἰδίᾳ φύσει λιτὰ ὄντα, τῇ ἐπικλήσει τῶν δαιμόνων βέβηλα γίνεται.

- est; et quia universe et absque defectu docet omnia quae in hominum notitiam venire debent dogmata, sive de visibilibus et invisibilibus, sive de caelestibus et terrestribus rebus; tum etiam eo quod omne hominum genus recto cultui subiciat, principes et 49 privatos, doctos et imperitos; ac denique, quia generaliter quidem omne peccatorum genus, quae per animam et corpus perpetrantur, curat et sanat; eadem vero omne possidet, quovis nomine significetur, virtutis genus, in factis et verbis et spiritualibus cuiusvis speciei donis.
- 51 18, 26. Et si quando peregrinatus fueris in civitatibus, ne 839 simpliciter requiras ubi sit dominicum; nam et ceterae impiorum sectae atque haereses suas ipsorum speluncas dominicorum nomine honestare nituntur; neque ubi sit simpliciter ecclesia, sed ubi sit catholica ecclesia; hoc enim proprium nomen est huius sanctae et matris omnium nostrum.
- 493 19 (*mystagogica* 1), 7. Quemadmodum enim panis et vinum 840 496 eucharistiae ante sanctam adorandae Trinitatis invocationem nudus 489 panis et vinum erat, invocatione autem peracta panis fit corpus Christi et vinum sanguis Christi, ita et eiusmodi esculenta ad pompam Satanae pertinentia, cum ex natura sua nuda et communia sint, invocatione daemonum profana et contaminata red-duntur.

839. MG 33, 1048; R 2, 328.

840. MG 33, 1072; R 2, 350.

- 841 21 (*myst. 3*), 1. Ὑμῖν . . . ἀναβεβηκόσιν ἀπὸ τῆς κολυμβήθρας τῶν ἱερῶν ναμάτων, ἐδόθη χρίσμα, τὸ ἀντίτυπον οὗ ἐχρίσθη Χριστός· τοῦτο δέ ἐστι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. 463 477
- 842 21 (*myst. 3*), 3. Ὡσπερ γὰρ ὁ ἄρτος τῆς εὐχαριστίας μετὰ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος οὐκ ἔτι ἄρτος λιτός, ἀλλὰ σῶμα Χριστοῦ, οὕτω καὶ τὸ ἅγιον τοῦτο μύρον οὐκ ἔτι ψιλόν, οὐδ' ὡς ἂν εἴποι τις κοινὸν μετ' ἐπίκλησιν, ἀλλὰ Χριστοῦ χάρισμα καὶ Πνεύματος Ἁγίου, παρουσία τῆς αὐτοῦ θεότητος ἐνεργητικὸν γινόμενον· ὅπερ συμβολικῶς ἐπὶ μετώπου καὶ τῶν ἄλλων σου χρίεται αἰσθητηρίων· καὶ τῷ μὲν φαινόμενῳ μύρῳ τὸ σῶμα χρίεται, τῷ δὲ ἀγίῳ καὶ ζωοποιῷ Πνεύματι ἡ ψυχὴ ἀγιάζεται. 476 478 482
- 843 22 (*myst. 4*), 1. Καὶ αὕτη τοῦ μακαρίου Παύλου ἡ διδασκαλία [1 Cor 11, 23] ἱκανὴ κατέστηκε πληροφοροῦσαι ὑμᾶς περὶ τῶν θείων μυστηρίων, ὧν καταξιωθέντες σύσσωμοι καὶ συναιμοι τοῦ Χριστοῦ γεγόνατε. Αὐτὸς γὰρ ἀρτίως ἐβόα· «Ὅτι ἐν τῇ νυκτὶ ἣ παρεδίδοτο, κτλ.» [ib.; Mt 26, 26 sqq]. Αὐτοῦ οὖν ἀποφνημαμένου, καὶ εἰπόντος περὶ τοῦ ἄρτου· «Τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα», τίς τολμήσει ἀμφιβάλλειν λοιπόν; Καὶ αὐτοῦ βεβαιωσαμένου καὶ εἰρηκότος· «Τοῦτό μου ἐστὶ τὸ αἷμα», τίς ἐνδοιάσει ποτέ, λέγων μὴ εἶναι αὐτοῦ τὸ αἷμα; 486 488
- 844 22 (*myst. 4*), 2. Τὸ ὕδωρ ποτὲ εἰς οἶνον μεταβέβληκεν, οἰκεῖον αἵματι, ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας [Io 2, 1 sqq]· καὶ οὐκ 489
-
- 841 21 (*myst. 3*), 1. Vobis . . . postquam ex sacrorum laticum piscina ascendistis, datum est chrisma, illius antitypum quo unctus est Christus, quod est nimirum Spiritus Sanctus. 463 477
- 842 21 (*myst. 3*), 3. Nam sicut panis eucharistiae post invocationem Sancti Spiritus non est communis panis, sed corpus Christi, ita et sanctum istud unguentum non amplius nudum neque, si quis ita appellare malit, commune unguentum est post invocationem, sed Christi donarium et Spiritus Sancti, praesentia divinitatis eius efficiens factum, quod quidem symbolice fronti aliisque sensibus tuis illinitur; ac dum unguento visibili inungitur corpus, sancto et vivo Spiritu anima sanctificatur. 476 478 482
- 843 22 (*myst. 4*), 1. Vel haec sola beati Pauli institutio [1 Cor 11, 23] abunde sufficiens est, ut certam vobis de divinis mysteriis fidem faciat, quibus digni habiti, concorporei et consanguines Christi facti estis. Ille enim modo clamabat: *Quod in ea nocte qua tradebatur*, etc. Cum igitur ipse pronuntiaverit et dixerit de pane: *Hoc est corpus meum*, quis audebit deinceps ambigere? Et cum ipse asseveraverit et dixerit: *Hic est sanguis meus*, quis umquam dubitaverit, aliens non esse eius sanguinem? 486 488
- 844 22 (*myst. 4*), 2. Aquam olim in vinum, quod sanguini affine est, in Cana Galilaeae transmutavit; et eum parum dignum existi- 489

841. MG 33, 1089; R 2, 366.

843. MG 33, 1097; R 2, 372.

842. MG 33, 1089; R 2, 368.

844. MG 33, 1097; R 2, 374.

ἀξιόπιστός ἐστιν, οἶνον μεταβαλὼν εἰς αἷμα; Εἰς γάμον σω-
ματικὸν κληθεὶς ταύτην ἐθαυματούργησε τὴν παραδοξοποιάν·
καὶ τοῖς υἱοῖς τοῦ νυμφῶνος οὐ πολλῶ μᾶλλον τὴν ἀπόλαυσιν
τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος δωρησάμενος ὁμολο-
γηθήσεται;

485 22 (*myst. 4*), 3. Ὡστε μετὰ πάσης πληροφορίας ὡς σώ- 845
502ματος καὶ αἵματος μεταλαμβάνωμεν Χριστοῦ. Ἐν τύπῳ γὰρ
ἄρτου δίδοταί σοι τὸ σῶμα, καὶ ἐν τύπῳ οἶνου δίδοταί σοι
τὸ αἷμα, ἵνα γένη, μεταλαβὼν σώματος καὶ αἵματος Χριστοῦ,
509σύσσωμος καὶ σύναιμος αὐτοῦ. Οὕτω γὰρ καὶ χριστοφόροι
γινόμεθα, τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος εἰς τὰ ἡμέτερα
ἀναδιδομένου μέλη. Οὕτω κατὰ τὸν μακάριον Πέτρον «θείας
κοινωνοὶ φύσεως» [2 Petr 1, 4] γινόμεθα.

485 22 (*myst. 4*), 6. Μὴ πρόσεχε οὖν ὡς ψιλοῖς τῷ ἄρτι καὶ 846
τῷ οἶνῳ· σῶμα γὰρ καὶ αἷμα Χριστοῦ κατὰ τὴν δεσποτικὴν
256τυγχάνει ἀπόφασιν. Εἰ γὰρ καὶ ἡ αἴσθησις σοι τοῦτο ὑπο-
βάλλει, ἀλλὰ ἡ πίστις σε βεβαιούτω. Μὴ ἀπὸ τῆς γεύσεως
κρίνης τὸ πρᾶγμα· ἀλλ' ἀπὸ τῆς πίστεως πληροφοροῦ ἀνεν-
δοιάστως σώματος καὶ αἵματος Χριστοῦ καταξιωθείς.

478 22 (*myst. 4*), 7. «Ἐλίπανας ἐν ἐλαίῳ τὴν κεφαλὴν μου» 847
[Ps 22, 5]. Ἐλαίῳ ἐλίπανέ σου τὴν κεφαλὴν ἐπὶ μετώπου, διὰ
445τὴν σφραγίδα ἣν ἔχεις τοῦ Θεοῦ, ἵνα γένη ἐκτύπωμα σφρα-
γίδος, ἀγίασμα Θεοῦ.

mabimus cui credamus, cum vinum in sanguinem transmutavit?
Ad nuptias corporales vocatus stupendum hoc miraculum effecit;
et non eum multo magis filiis thalami nuptialis corpus suum et
sanguinem fruenda donasse confitebimur?

485 22 (*myst. 4*), 3. Quare cum omni persuasione tamquam corpus 845
502et sanguinem Christi sumamus. Nam in figura panis datur tibi
corpus, et in figura vini datur tibi sanguis, ut, cum sumpseris
509corpus et sanguinem Christi, concorporeus et consanguis ipsi ef-
ficiaris. Sic enim et christiferi efficimur, distributo in membra
nostra corpore eius et sanguine. Sic iuxta beatum Petrum *divinae*
fimus consortes naturae.

485 22 (*myst. 4*), 6. Quam ob rem ne tamquam nudis pani et vino 846
attende; sunt enim corpus et sanguis Christi, secundum Domini
256asseverationem; nam etiamsi illud tibi suggerat sensus, fides tamen
te certum et firmum efficiat. Ne iudices rem ex gustu, sed ex
fide sine ulla dubitatione certus esto te corporis et sanguinis
Christi dono dignatum fuisse.

478 22 (*myst. 4*), 7. *Impinguasti in oleo caput meum*. Oleo caput 847
445tuum impinguavit in fronte, per signaculum quod habes Dei, ut
efficiaris effigies signaculi, sanctificatio Dei.

848 22 (*myst. 4*), 9. Ταῦτα μαθὼν, καὶ πληροφορηθεὶς ὡς ὁ 485
 φαινόμενος ἄρτος οὐκ ἄρτος ἐστίν, εἰ καὶ τῇ γεύσει αἰσθητός,
 ἀλλὰ σῶμα Χριστοῦ, καὶ ὁ φαινόμενος οἶνος οὐκ οἶνός ἐστιν,
 εἰ καὶ ἡ γεύσις τοῦτο βούλεται, ἀλλὰ αἷμα Χριστοῦ, καὶ ὅτι
 περὶ τούτου ἔλεγε πάλαι ὁ Δαβὶδ ψάλλον· «Καὶ ἄρτος καρ-
 διαν ἀνθρώπου στηρίζει, τοῦ ἱλαρῶναι πρόσωπον ἐν ἐλαίῳ»
 [Ps 103, 15], στηρίζου τὴν καρδίαν, μεταλαμβάνων αὐτοῦ ὡς
 πνευματικοῦ, καὶ ἱλάρυνον τὸ τῆς ψυχῆς σου πρόσωπον.

848* 23 (*myst. 5*), 1 sqq. *De ritu eucharistico, v. K 528 sqq.*

849 23 (*myst. 5*), 6. Μετὰ ταῦτα, μνημονεύομεν οὐρανοῦ καὶ 205
 ἡγῆς καὶ θαλάσσης, ἡλίου καὶ σελήνης, ἀστρων καὶ πάσης τῆς
 κτίσεως λογικῆς τε καὶ ἀλόγου, ὁρατῆς τε καὶ ἀοράτου· ἁγ-
 γέλων, ἀρχαγγέλων, δυνάμεων, κυριοτήτων, ἀρχῶν, ἐξουσιῶν,
 θρόνων, τῶν χερουβὶμ τῶν πολυπροσώπων [cf. Ez 10, 21],
 δυνάμει λέγοντες τὸ τοῦ Δαβὶδ· «Μεγαλύνετε τὸν Κύριον σὺν
 ἐμοί» [Ps 33, 4]. Μνημονεύομεν καὶ τῶν σεραφίμ, ἃ ἐν Πνεύ-
 ματι Ἁγίῳ ἐθεάσατο Ἡσαΐας, παρεστηκότα κύκλῳ τοῦ θρόνου
 τοῦ Θεοῦ» [cf. Is 6, 2].

850 23 (*myst. 5*), 7. Εἴτα, ἀγιάσαντες ἑαυτοὺς διὰ τῶν πνευ- 496
 ματικῶν τούτων ὕμνων, παρακαλοῦμεν τὸν φιλόανθρωπον Θεόν,
 τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐξαποστεῖλαι ἐπὶ τὰ προκείμενα· ἵνα ποιήσῃ
 τὸν μὲν ἄρτον σῶμα Χριστοῦ, τὸν δὲ οἶνον αἷμα Χριστοῦ.
 Πάντως γὰρ οὐ ἐὰν ἐφάψαιτο τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, τοῦτο ἡγιάσται 489
 καὶ μεταβέβληται. 182

848 22 (*myst. 4*), 9. Isthæc edoctus, et certissima imbutus fide 485
 quod qui videtur panis panis non est, tametsi gustu sensibilis sit,
 sed corpus Christi, et quod videtur vinum vinum non est, etiamsi
 ita gustui videatur, sed sanguis Christi, quodque ea de re anti-
 quitus in psalmis aiebat David: *Et panis cor hominis confirmat ut
 exhilaret faciem in oleo*, confirma cor tuum, panem illum tamquam
 spiritualem sumens, et animæ tuæ faciem exhilara.

849 23 (*myst. 5*), 6. Post hæc mentionem facimus caeli et terræ 205
 et maris, solis et lunæ, astrorum et omnis creaturæ rationalis et
 irrationalis, visibilis et invisibilis; angelorum, archangelorum,
 virtutum, dominationum, principatum, potestatum, thronorum,
 cherubim multis faciebus, quasi dicentes illud Davidis: *Magni-
 ficate Dominum mecum*. Mentionem facimus et seraphim, quæ in
 Spiritu Sancto contemplatus est Isaias, circumstantia thronum Dei.

850 23 (*myst. 5*), 7. Deinde, postquam nosmetipsos per has spiri- 496
 tuales laudes sanctificavimus, Deum benignum exoramus ut emit-
 tat Sanctum Spiritum super proposita, ut faciat panem quidem
 corpus Christi, vinum vero sanguinem Christi. Omnino enim,
 quodcumque attigerit Spiritus Sanctus, id sanctificatum et trans- 489
 mutatum est. 182

512 23 (*myst.* 5), 8. Εἶτα, μετὰ τὸ ἀπαρτισθῆναι τὴν πνευ- 851
520 ματικὴν θυσίαν, τὴν ἀναίμακτον λατρείαν, ἐπὶ τῆς θυσίας ἐκείνης
τοῦ ἱλασμοῦ παρακαλοῦμεν τὸν Θεὸν ὑπὲρ κοινῆς τῶν ἐκ-
κλησιῶν εἰρήνης, ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου εὐσταθείας, ὑπὲρ βα-
σιλέων, ὑπὲρ στρατιωτῶν καὶ συμμάχων, ὑπὲρ τῶν ἐν ἀσθενείαις,
ὑπὲρ τῶν καταπονουμένων, καὶ ἀπαξαπλῶς ὑπὲρ πάντων βοη-
θείας δεομένων δεόμεθα πάντες ἡμεῖς καὶ ταύτην προσφέρομεν
τῇ θυσίαν.

284 23 (*myst.* 5), 9. Εἶτα μνημονεύομεν καὶ τῶν προκεκοιμη- 852
μένων, πρῶτον πατριαρχῶν, προφητῶν, ἀποστόλων, μαρτύρων,
ὅπως ὁ Θεὸς ταῖς εὐχαῖς αὐτῶν καὶ πρεσβείαις προσδέξηται
588 ἡμῶν τὴν δέησιν· εἶτα καὶ ὑπὲρ τῶν προκεκοιμημένων ἁγίων πα-
τέρων καὶ ἐπισκόπων καὶ πάντων ἀπλῶς τῶν ἐν ἡμῖν προ-
κεκοιμημένων, μεγίστην ὄνησιν πιστεύοντες ἔσσεσθαι ταῖς ψυχαῖς,
ὑπὲρ ὧν ἡ δέησις ἀναφέρεται, τῆς ἁγίας καὶ φρικωδεστάτης
προκειμένης θυσίας.

588 23 (*myst.* 5), 10. Καὶ βούλομαι ὑμᾶς ἀπὸ ὑποδείγματος 853
πεῖσαι. Οἶδα γὰρ πολλοὺς τοῦτο λέγοντας· Τί ὠφελεῖται ψυχὴ
μετὰ ἁμαρτημάτων ἀπαλλασσομένη τοῦδε τοῦ κόσμου ἢ οὐ
μεθ' ἁμαρτημάτων, ἐὰν ἐπὶ τῆς προσευχῆς μνημονεύεται; Ἄρα
γὰρ εἴ τις βασιλεὺς προσκεκρουκότας αὐτῷ ἐξορίστους ποιήσειεν,
εἶτα οἱ τοῦτοις διαφέροντες, στέφανον πλέξαντες, ὑπὲρ τῶν
ἐν τιμωρίαις αὐτῷ τοῦτον προσενέγκωσιν, οὐκ ἂν αὐτοῖς ἄνεσιν
520 δῶψῃ τῶν κολάσεων; Τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡμεῖς ὑπὲρ τῶν

512 23 (*myst.* 5), 8. Postquam vero perfectum est spirituale sacri- 851
520 ficiū, incruentus cultus, super illam propitiationis hostiam ob-
secramus Deum pro communi ecclesiarum pace, pro recta mundi
compositione, pro imperatoribus, pro militibus et sociis, pro iis
qui infirmitatibus laborant, pro his qui afflictionibus premuntur,
et universim pro omnibus qui opis indigent precamur nos omnes
et hanc victimam offerimus.

284 23 (*myst.* 5), 9. Postea recordamur eorum quoque qui ob- 852
dormierunt: primum patriarcharum, prophetarum, apostolorum,
martyrum, ut Deus eorum precibus et legationibus orationem
588 nostram suscipiat; deinde et pro defunctis sanctis patribus et epi-
scopis et omnibus generatim qui inter nos vita functi sunt, maximum
hoc credentes adiumentum illis animabus fore, pro quibus oratio
defertur, dum sancta et tremenda hic iacet victima.

588 23 (*myst.* 5), 10. Huius rei fidem vobis ab exemplo facere 853
volo; novi enim multos ita dicere: Quid iuvat animam ex hoc
mundo in peccatis seu sine peccatis decedentem, quod eius in
oratione mentio fiat? An verò si rex quispiam viros a quibus
offensus fuerit relegarit in exsilium, posteaque illorum propinqui,
coronam plectentes, eam regi pro suis poena ab ipso afflictis ob-
tulerint, nonne ipsis suppliciorum relaxationem gratificaturus sit?

851. MG 33, 1116; R 2, 384.

852. MG 33, 1116; R 2, 386.

853. MG 33, 1116; R 2, 386.

κεκοιμημένων αὐτῷ τὰς δεήσεις προσφέροντες, καὶ ἁμαρτωλοὶ
 ὦσιν, οὐ στέφανον πλέκομεν, ἀλλὰ Χριστὸν ἐσφαγιασμένον⁵¹⁷
 ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτημάτων προσφέροντες, ἐξιλεούμενοι
 ὑπὲρ αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν τὸν φιλόανθρωπον Θεόν.

S. HILARIUS, ca 315—366.

In Matthaeum commentarius, 353—355.

854 C. 4, n. 22. *Dictum est autem: quicumque dimiserit uxorem*⁵⁷²
suam, det illi repudium, etc. [Mt 5, 31]. Aequitatem in omnes⁵⁷³
 concilians, manere eam maxime in coniugiorum pace prae-
 cepit, legi addens plura, nihil demens. Nec sane profectus
 argui potest. Nam cum lex libertatem dandi repudii ex libelli
 auctoritate tribuisset, nunc marito fides evangelica non solum
 voluntatem pacis indixit, verum etiam reatum coactae in ad-
 ulterium uxoris imposuit, si alii ex discessionis necessitate
 nubenda sit, nullam aliam causam desinendi a coniugio prae-
 scribens, quam quae virum prostitutae uxoris societate pol-
 lueret.

855 5, 12. Igitur requies nulla gentibus, neque mortis, ut volunt,⁵⁹⁴
 compendio quies dabitur; sed corporalis et ipsis aeternitas⁵⁹²
 destinabitur, ut ignis aeterni in ipsis sit aeterna materiēs, et⁵⁹²
 in universis sempiternis exerceatur ultio sempiterna. Si igitur⁶⁰⁹
 gentibus idcirco tantum indulgetur aeternitas corporalis, ut
 mox igni iudicii destinentur, quam profanum est sanctos de
 gloria aeternitatis ambigere, cum iniquis aeternitatis opus
 praestetur ad poenam.

856 18, 10. Veniae assiduitas [cf. Mt 18, 22] docet nullum omnino⁵²²
 penes nos irae tempus esse oportere, quando omnium omnino
 peccaminum veniam Deus nobis suo potius munere quam
 nostro merito largiatur. Neque enim fas est nos ex praescripto
 legis dandae veniae numero concludi, cum per evangelii gratiam
 sine modo nobis a Deo fuerit indulta.

De Trinitate, 356—359.

857 L. 1, n. 5. *Ego sum qui sum* [Ex 3, 14]. . . . Admiratus sum⁹⁴
 plane tam absolutam de Deo significationem, quae naturae

Ad eundem modum et nos pro defunctis, etiamsi peccatores sint,⁵²⁰
 preces Deo offerentes, non coronam plectimus, sed Christum macta-⁵¹⁷
 tum pro peccatis nostris offerimus, clementem Deum cum pro
 illis tum pro nobis propitiare satagentes.

divinae incomprehensibilem cognitionem aptissimo ad intellegentiam humanam sermone loqueretur. Non enim aliud proprium magis Deo quam esse intellegitur; quia id ipsum quod est neque desinentis est aliquando neque coepti; sed id, quod cum incorruptae beatitudinis potestate perpetuum est, non potuit aut poterit aliquando non esse; quia divinum omne neque abolitioni neque exordio obnoxium est. Et cum in nullo a se Dei desit aeternitas, digne hoc solum, quod esset, ad protestationem incorruptae suae aeternitatis ostendit.

465 2, 1. Sufficiebat credentibus Dei sermo, qui in aures nostras 858
evangelistae testimonio cum ipsa veritatis suae virtute trans-
fusus est, cum dicit Dominus: *Euntes nunc docete omnes gentes,*
baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, etc.
[Mt 28, 19 20]. Quid enim in eo de sacramento salutis hu-
145 manae non continetur? . . . Baptizare iussit *in nomine Patris*
175 *et Filii et Spiritus Sancti*, id est, in confessione et auctoris et
unigeniti et doni. Auctor unus est omnium; unus est enim
Deus Pater, ex quo omnia; et unus unigenitus Dominus noster
Iesus Christus, per quem omnia; et unus Spiritus, donum in
omnibus. Omnia ergo sunt suis virtutibus ac meritis ordinata:
una potestas ex qua omnia, una progenies per quam omnia,
perfectae spei munus unum. Nec deesse quidquam consum-
mationi tantae reperietur, intra quam sit, in Patre et Filio et
Spiritu Sancto, infinitas in aeterno, species in imagine, usus
in munere.

150 2, 5. Immensum est autem quod exigitur, incomprehen- 859
sibile est quod audetur, ut ultra praefinitionem Dei sermo de
Deo sit. Posuit naturae nomina Patrem, Filium, Spiritum
Sanctum. Extra significantiam sermonis est, extra sensus in-
tentionem, extra intellegentiae conceptionem, quidquid ultra
quaeritur, non enuntiatur, non attingitur, non tenetur. Verbo-
rum significantiam rei ipsius natura consumit, sensus con-
templationem imperspicabile lumen obcaecat, intellegentiae
capacitatem quidquid fine nullo continetur excedit.

95 2, 6. Pater est, ex quo omne quod est constitit. Ipse in 860
Christo et per Christum origo omnium. Ceterum eius esse
in sese est, non aliunde quod est sumens, sed id quod est
100 ex se atque in se obtinens. Infinitus, quia non ipse in aliquo,
sed intra eum omnia; semper extra locum, quia non con-
102 tinetur; semper ante aevum, quia tempus ab eo est. . . . Deus
autem et ubique est et totus ubicumque est. Ita regionem
intellegentiae excedit, extra quem nihil est, et cui est semper
ut semper sit. Haec veritas est sacramenti Dei, hoc imper-
108 spicabilis naturae nomen in Patre. Deus invisibilis, ineffabilis,

infinitus, ad quem et eloquendum sermo sileat, et investigandum sensus hebetetur, et complectendum intellegentia coartetur. Habet tamen, ut diximus, naturae suae nomen in Patre, sed Pater tantum est. Non enim humano modo habet aliunde quod Pater est. Ipse ingenuitus, aeternus, habens in se semper ut semper sit.

- 861 2, 7. Atque haec senserim potius de Patre quam dixerim; ¹⁰⁸
nam me non fugit, quod ad ea quae eius sunt eloquenda ¹⁰⁹
sermo omnis infirmus sit. Sentiendus est invisibilis, incom-
prehensibilis, aeternus. Ceterum ipsum quod in semetipso et ⁹⁵
a semetipso sit, et ipse per se sit; quod invisibilis et incom-
prehensibilis et immortalis; in his quidem honoris confessio
est et sensus significatio et quaedam circumscriptio opinandi,
sed naturae sermo succumbit, et rem ut est verba non ex-
plicant. . . . Deficit ergo in nuncupatione confessio, et quidquid
illud sermonum aptabitur, Deum ut est, quantusque est, non
eloquetur. Perfecta scientia est, sic Deum scire, ut, licet non
ignorabilem, tamen inenarrabilem scias. Credendus est, in-
tellegendus est, adorandus est, et his officiis eloquendus.
- 862 3, 4. Igitur perfecti Patris perfectus Filius, et ingenuiti Dei ¹⁵⁹
unigenita progenies, qui ab eo qui habet omnia accepit omnia,
Deus a Deo, spiritus a spiritu, lumen a lumine, confidenter
ait: *Pater in me, et ego in Patre* [Io 10, 38], quia, ut spiritus
Pater, ita et Filius spiritus; ut Deus Pater, ita et Filius Deus;
ut lumen Pater, ita et Filius lumen. Ex iis ergo, quae in
Patre, sunt ea in quibus est Filius, id est, ex toto Patre totus
Filius natus est; non aliunde, quia nihil ante quam Filius;
non ex nihilo, quia ex Deo Filius; non in parte, quia pleni-
tudo deitatis in Filio; neque in aliquibus, quia in omnibus;
sed ut voluit qui potuit, ut scit qui genuit. Quod in Patre ¹⁵⁶
est, hoc et in Filio est; quod in ingenuito, hoc et in unigenito;
alter ab altero, et uterque unum; non duo unus, sed alius in
alio, quia non aliud in utroque; Pater in Filio, quia ex eo
Filius; Filius in Patre, quia non aliunde quod Filius; uni-
genitus in ingenuito, quia ab ingenuito unigenitus.
- 863 3, 11. Multi nos filii Dei, sed non talis hic Filius; hic ³⁹³
enim et verus et proprius est Filius, origine non adoptione,
veritate non nuncupatione, nativitate non creatione.
- 864 4, 42. Habes ergo Deum in terris visum et inter homines ¹⁴⁷
conversatum, et requiro quomodo intellegendum existimes:
Deum nemo vidit unquam, nisi unigenitus Filius, qui est in sinu
Patris [Io 1, 18], cum Ieremias Deum praedicet, qui et visus
in terris est, et inter homines conversatus est. Pater certe
non nisi soli Filio visibilis est. Quis ergo iste est qui est

861. ML 10, 56.

862. ML 10, 77.

863. ML 10, 82.

864. ML 10, 127.

visus et conversatus inter homines? Deus certe noster est, et visibilis in homine et cōtrectabilis Deus.

50 7, 4. Cum ecclesia a Domino instituta et ab apostolis 865 confirmata una omnium sit, ex qua se diversarum impietatum furens error absciderit; nec negari possit ex vitio malae intellegentiae fidei exstitisse dissidium, dum, quod legitur, sensui potius coaptatur, quam lectioni sensus obtemperat; tamen, dum sibi partes singulae adversantur, non solum suis, sed adversantium est intellegenda doctrinis; ut, dum adversum unam eam omnes sunt, impiissimum tamen errorem omnium per id quod sola est atque una confutet. Haeretici igitur omnes contra ecclesiam veniunt; sed, dum haeretici omnes se invicem vincunt, nihil tamen sibi vincunt. Victoria enim eorum ecclesiae triumphus ex omnibus est, dum eo haeresis contra alteram pugnat, quod in haeresi altera ecclesiae fides damnat (nihil enim est, quod haeticis commune est), et inter haec fidem nostram, dum sibi adversantur, affirmant.

153 7, 14. Et primum quaero, quam nativitas Filii naturae 866
158 novitatem potuerit inferre, ne Deus sit. Intellegentiae istud humanae sensus excludit, ut aliquid a natura originis suae nascendo diversum sit. . . . Quis, rogo, furor est, nativitatem unigeniti Dei ad degenerem ex Deo referre naturam, cum nativitas non nisi ex proprietate naturae sit; et iam nativitas non erit, si proprietas naturae in nativitate non fuerit? Hinc
152 ille omnis aestus et furor est, ut in Filio Dei non nativitas sit, sed creatio; ut non naturae suae originem subsistens teneat, sed alienam a Deo de non exstantibus sumat. . . . Dei autem Filius neque ex nihilo Deus coepit esse, sed natus est; neque aliud aliquid fuit, antequam Deus est. Atque ita qui in Deum natus est, nec coepit quod Deus est nec profecit. Tenet itaque nativitas eam ex qua substitit naturam, et Filius Dei non aliud quam quod Deus est subsistit.

178 7, 31. Non habet igitur fides apostolica duos deos, quia 867 nec duos patres habeat, nec duos filios. Confitendo Patrem confessa Filium est; credens in Filium credidit et in Patrem, quia et nomen Patris habet in se Filii nomen. Non enim nisi per Filium Pater est; et significatio Filii demonstratio Patris est, quia non nisi ex Patre sit Filius. In unius itaque confessione non unus est; dum et Patrem consummat Filius, et Filii ex Patre nativitas est. . . . 32. Naturam quoque diversam deputet ad utrumque, qui nesciat Patrem et Filium quod unum sint praedicatos. Deleant haeretici evangelicam Filii de se professionem: *Ego in Patre, et Pater in me* [Io 10, 38], ut possint vel duos deos praedicare, vel solum. Non sunt naturarum significationes in naturae unius proprietate,

nec duos deos Dei ex Deo veritas perficit, nec singularem Deum Dei patitur nativitas, nec non unum sunt qui invicem sunt. Invicem autem sunt, cum unus ex uno est.

- 868 7, 37. *Qui me vidit, vidit et Patrem* [Io 14, 9]. . . . Agnitus¹⁵⁸ in eo Deus est, si quibus tamen ipse agnitus est, ex virtute naturae; et intellectus Deus Filius id praestat, ut intellectus et Pater sit; dum ita imago est, ut non differat genere, sed significet auctorem. . . . Viventis vivens imago est, et ex eo¹⁶² natus non habet naturae diversitatem, et in nullo diversus tenet naturae eius ex qua non diversus est potestatem. Quod ergo imago est, eo proficit, ut Patrem Deum unigeniti Dei significet nativitas, significet autem ut forma ipse et imago invisibilis Dei; et per hoc non amittit naturae unitam similitudinem, quia nec careat virtute naturae.
- 869 8, 10. Extra evangelica promissa est quisquis extra fidem²⁶³ eorum est, et impiae intellegentiae crimen spem simplicem perdidit. Habet enim non tam veniam quam praemium ignorare quod credas, quia maximum stipendium fidei est sperare quae nescias. At vero ultimae impietatis furor est, aut intellecta non credere, aut intellegentiam corrupisse credendi.
- 870 8, 14. De naturali in nobis Christi veritate quae dicimus,⁴⁸⁴ nisi ab eo didicimus, stulte atque impie dicimus. Ipse enim ait: *Caro mea vere est esca, et sanguis meus vere est potus. Qui edit carnem meam, et bibit sanguinem meum, in me manet, et ego in eo* [Io 6, 56 57]. De veritate carnis et sanguinis non⁴⁸⁵ relictus est ambigendi locus. Nunc enim et ipsius Domini professione et fide nostra vere caro est et vere sanguis est. Et haec accepta atque hausta id efficiunt, ut et nos in⁵⁰⁹ Christo et Christus in nobis sit. Anne hoc veritas non est? Contingat plane his verum non esse, qui Christum Iesum verum esse Deum denegant. Est ergo in nobis ipse per carnem, et sumus in eo; dum secum hoc, quod nos sumus, in Deo est.
- 871 8, 19. *Cum venerit advocatus ille, quem ego mittam vobis*¹⁸⁵ *a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre meo procedit, ipse testificabitur de me* [Io 15, 26]. Advocatus veniet, et hunc mittet Filius a Patre, et Spiritus veritatis est, qui a Patre procedit. . . . Qui mittit, potestatem suam in eo quod mittit ostendit. . . . 20. Neque in hoc nunc calumnior libertati intellegentiae, utrum ex Patre an ex Filio Spiritum paracletum putent esse. Non enim in incerto Dominus reliquit; nam sub iisdem dictis haec ita locutus est: *Adhuc multa habeo vobis dicere*, etc. [Io 16, 12—15]. A Filio igitur accipit, qui et ab eo mittitur, et a Patre procedit. Et interrogo utrum id ipsum sit a Filio

accipere quod a Patre procedere. Quodsi differre credetur inter accipere a Filio et a Patre procedere, certe id ipsum atque unum esse existimabitur, a Filio accipere, quod sit accipere a Patre.

357 8, 21. Spiritales omnes sumus, si in nobis est Spiritus Dei. 872

168 Sed hic Spiritus Dei et Spiritus Christi est. Et cum Christi Spiritus in nobis sit, eius tamen Spiritus in nobis est, qui
598 Christum suscitavit a mortuis, et qui suscitavit Christum a mortuis, corpora quoque nostra mortalia vivificabit propter habitantem Spiritum eius in nobis [cf. Rom 8, 11]. Vivificamur ergo propter habitantem in nobis Spiritum Christi per eum qui Christum suscitavit a mortuis.

376 9, 3. Nescit plane vitam suam, nescit qui Christum Iesum 873

ut verum Deum ita et verum hominem ignorat. Et eiusdem periculi res est Christum Iesum vel Spiritum Deum vel carnem
423 nostri corporis denegare. . . . Mediator ipse [Christus] in se ad salutem ecclesiae constitutus, et illo ipso inter Deum et homines mediatoris sacramento utrumque unus existens, dum
385 ipse ex unitis in idipsum naturis naturae utriusque res eadem est; ita tamen ut neutro careret in utroque, ne forte Deus esse homo nascendo desineret, et homo rursum Deus manendo non esset. Haec itaque humanae beatitudinis fides vera est, Deum et hominem praedicare, Verbum et carnem confiteri, neque Deum nescire quod homo sit, neque carnem ignorare quod Verbum sit.

384 9, 14. Non alius atque diversus est qui se exinanivit et 874

392 qui formam servi accepit; accepisse enim non potest eius esse qui non sit, quia eius sit qui subsistat accipere. Ergo evacuatio formae non est abolitio naturae; quia qui se evacuat non caret sese, et qui accipit manet. Et cum idem ipse sit evacuans et accipiens, habet quidem in eo sacramentum, quod se evacuat et accipit; non tamen habet interitum, ne non exstet evacuans, et ne non sit accipiens. Itaque evacuatio eo proficit, ut proficiat forma servi, non ut Christus, qui in forma Dei erat, Christus esse non maneat; cum formam servi non nisi Christus acceperit. Qui cum se evacuaverit, ut manens Spiritus Christus idem Christus homo esset, in corpore demutatio habitus et assumptio naturae, naturam manentis divinitatis non peremit; quia unus atque idem Christus sit, et demutans habitum et assumens.

377 10, 22. Sed ut per se [Dei Filius] sibi assumpsit ex virgine 875

378 corpus, ita ex se sibi animam assumpsit; quae utique num-
224 quam ab homine gignentium originibus praebetur. Si enim conceptum carnis nisi ex Deo virgo non habuit, longe magis

872. ML 10, 252.

873. ML 10, 282.

874. ML 10, 293.

875. ML 10, 359.

necesse est anima corporis, nisi ex Deo, aliunde non fuerit. Et cum ipse ille filius hominis ipse sit qui et Filius Dei, quia totus hominis filius totus Dei Filius sit, quam ridicule praeter Dei Filium, qui Verbum caro factum est, alium nescio quem tamquam prophetam Verbo Dei animatum praedicabimus, cum Dominus Iesus Christus et hominis filius et Dei Filius sit?

876 ¶ 10, 23. Homo Iesus Christus unigenitus Deus, per carnem et Verbum ut hominis filius ita et Dei Filius, hominem verum secundum similitudinem nostri hominis, non deficiens a se Deo, sumpsit; in quo, quamvis aut ictus incideret aut vulnus descenderet aut nodi concurrerent aut suspensio elevaret, afferrent quidem haec impetum passionis, non tamen dolorem passionis inferrent. . . . Passus quidem est Dominus Iesus Christus, dum caeditur, dum suspenditur, dum crucifigitur, dum moritur; sed in corpus Domini irruens passio nec non fuit passio nec tamen naturam passionis exseruit; dum et poenali ministerio desaevit, et virtus corporis sine sensu poenae vim poenae in se desaevientis excepit. . . . Caro illa, id est panis ille, de caelis est, et homo ille de Deo est. Habens ad patiendum quidem corpus, et passus est, sed naturam non habens ad dolendum. Naturae enim propriae ac suae corpus illud est, quod in caelestem gloriam conformatur in monte, quod attactu suo fugat febres, quod de sputo suo format oculos.

877 12, 25. Erat igitur [Filius], atque est, quia ab eo est, qui quod est semper est. Ab eo autem esse, id est, ex Patre esse, nativitas est. Esse autem semper ab eo qui est semper aeternitas est; aeternitas vero non ex se, sed ab aeterno. Ex aeterno autem nihil aliud quam aeternum. Quod si non aeternum, iam nec Pater qui generationis est auctor aeternus est. Quod cum illi Patrem semper esse atque huius Filium semper esse sit proprium esse, et in eo quod est significatur aeternitas; per id quoque, cui quod est proprium est, proprium est et aeternum.

878 12, 56. Ut in eo quod ante aeterna tempora Unigenitus tuus ex te natus est, cessante omni ambiguitate sermonis atque intellegentiae difficultate, solum quod natus est manet: ita quod ex te per eum Sanctus Spiritus tuus est, etsi sensu quidem non percipiam, sed tamen teneo conscientia.

De synodis, 359.

879 59. Cum non ex voluntate, ut cetera, Filius subsistere doceretur, ne secundum voluntatem tantum, non etiam se-

876. ML 10, 361.

879. ML 10, 520.

877. ML 10, 448.

878. ML 10, 470.

cundum naturam haberet essentiam, data haereticis occasio videbatur, ut necessitatem Deo Patri gignendi ex se Filii adscriberent, tamquam naturae lege cogente invitus ediderit. Sed haec passionum non est in Deo Patre condicio: cum inenarrabili et perfecta nativitate Filii nec voluntas sola genuit Filium, nec demutata aut coacta imperio naturalis legis essentia est. Nec ad gignendum quaesita substantia est, nec gignentis in genito diversa natura est, nec in tempore paterni nominis solitudo, sed ante tempora omnia Pater ex naturae suae essentia, impassibiliter volens, Filio dedit naturalis nativitatis essentiam.

¹⁵¹ 60. Filium innascibilem confiteri impiissimum est. Iam ¹⁵⁸ 880 enim non erit Deus unus, quia Deum unum praedicari natura unius innascibilis Dei exigit. Cum ergo unus Deus sit, duo innascibiles esse non possunt; cum idcirco Deus unus sit (cum et Pater Deus sit, et Filius Dei Deus sit), quia innascibilitas sola penes unum sit. Filius autem idcirco Deus, quia ex innascibili essentia natus existat. Respuit ergo innascibilem Filium praedicari fides sancta, ut per unum innascibilem Deum unum Deum praedicet, ut naturam unigenitam, ex innascibili genitam essentia, in uno innascibilis Dei nomine complectatur. Caput enim omnium Filius est, sed caput Filii Deus est. Et ad unum Deum omnia hoc gradu atque hac confessione referuntur, cum ab eo sumant universa principium, cui ipse principium sit.

¹⁵⁹ 71. Non est, fratres carissimi, una Patris et Filii neganda ⁸⁸¹ substantia, sed nec irrationabiliter praedicanda. Sit una substantia ex naturae genitae proprietate; non sit aut ex portione, aut ex unione, aut ex communione. Potest una substantia pie dici et pie taceri. Habes nativitatem, habes similitudinem. Quid verbi calumniam suspiciose tenemus, rei intellegentia non dissidentes? Credamus et dicamus esse unam substantiam; sed per naturae proprietatem, non ad significationem impiae unionis. Una sit ex similitudine, non ex solitudine.

Tractatus super Psalmos, ca 365.

⁷⁴ *Prolog.* 15¹. [Canon scripturarum: Veteris testamenti libri ⁸⁸² XXII: 1—5. Moysis libri quinque, 6. Iesu Nave, 7. Iud. et Ruth, 8. Regnorum I et II, 9. Regnorum III et IV, 10. Paral. I et II, 11. sermones dierum Esdrae, 12. liber Psalm., 13—15. Salomonis Prov., Eccl., Cant. cant., 16. Prophetae minores XII, 17—22. Esaias, Ier. cum Lamentatione et Epistula, Dan., Ez.,

¹ Vide not. 1, p. 177.

880. ML 10, 521. 881. ML 10, 527.

882. CV 22 (ed. A. Zingerle, 1891), 13; ML 9, 241.

Iob, Hester.] Quibusdam autem visum est, additis Tobia et Iudith, viginti quattuor libros secundum numerum graecarum litterarum conumerare.

- 883 In Ps. 1, n. 18 (13). Iam non, sicut in Adam, donum eius²³¹ et statuta perturbabuntur, quia ille constitutae immortalitatis beatitudinem peccato transgressae legis amisit, sed per redemptionem ligni vitae, id est dominica passione, cum ipsi ligno vitae similes erimus, iam quidquid in nobis fiet aeternum⁶¹⁰ est, aeternum autem cum beatitudinis sensu. Prosperabuntur enim omnia illa quae fient, non demutatione incerta, non in natura infirma, cum incorruptio corruptionem et aeternitas infirmitatem et forma Dei formam terrenae carnis absorbuerit.
- 884 2, 15. Hominem, non quod officio eius in aliquo eguerit,¹⁹³ [Deus] instituit, sed quia bonus est; participem beatitudinis suae condidit et rationale animal in usum largiendae aeternitatis suae vita sensuque perfecit; et hoc ex ipsius dictis absolute intellegitur.
- 885 2, 41. Confracta reparabit [Deus], non ex alia aliqua, sed⁶¹⁰ ex vetere atque ipsa originis suae materie speciem illis complaciti sibi decoris impertiens, ut corruptibilium corporum in incorruptionis gloriam resurrectio non interitu naturam perimat, sed qualitatis condicione demutet. Non enim aliud corpus,⁶⁰⁰ quamvis in aliud resurget, apostolo dicente: *Seminatur in corruptela, resurget in incorruptione*, etc. [1 Cor 15, 42 sqq]. Fit ergo demutatio, sed non affertur abolitio. Et cum id quod fuit, in id quod non fuit surgit, non amisit originem, sed profecit ad honorem.
- 886 2, 49 (48). Non morosa haec ira est, per quam a iusta via⁵⁸⁴ pereunt, ne quis sibi interim poenae lucro inter moras iudicii⁵⁸⁵ blandiatur. In brevi namque exardescit ira. Excipit enim nos⁵⁸⁶ statim ultor infernus, et decedentes de corpore, si ita vixerimus, confestim viae rectae perimus. Testes nobis sunt evangelicus dives et pauper, quorum unum angeli in sedibus beatorum et in Abrahae sinibus locaverunt, alium statim poenae regio suscepit. Adeo autem statim poena mortuum excepit, ut etiam fratres eius adhuc in supernis manerent. Nihil illic dilationis aut morae est. Iudicii enim dies vel beatitudinis retributio est aeterna, vel poenae. Tempus vero mortis habet interim unumquemque suis legibus, dum ad iudicium unumquemque aut Abraham reservat aut poena.
- 887 51, 23. Non confessio peccatorum nisi in huius saeculi⁵⁸⁴ tempore est, dum voluntati suae unusquisque permissus est et⁵⁸⁶ per vitae licentiam habet confessionis arbitrium. Decedentes

883. CV 22, 32; ML 9, 258.

885. CV 22, 68; ML 9, 285.

887. CV 22, 116; ML 9, 323.

884. CV 22, 47; ML 9, 269.

886. CV 22, 74; ML 9, 290.

namque de vita simul et iure decedimus voluntatis. Tunc enim ex merito praeteritae voluntatis lex iam constituta aut quietis aut poenae excedentium ex corpore suscipit voluntatem. Cuius temporis non iam liberam, sed necessariam voluntatem ostendit propheta, cum dicit: *Non est mihi in diebus illis voluntas* [cf. Eccle 12, 1]. Cessante enim voluntatis libertate, etiam voluntatis, si qua erit, cessabit effectus.

86 52, 2. Stultus in corde suo dicit: *Non est Deus*; quia, si vellet 888
verbis oris hoc eloqui, stultus esse, sicuti est, publici assensus iudicio argueretur. Quis enim mundum contuens Deum esse non sentiat? Sed fit frequenter ut, cum nos veri necessitas ad confessionem Dei cogat, oblectatio tamen vitiorum Deum nobis non esse persuadeat, et, quod contra fidem credimus, id tamen de consilio impij cordis eloquamur.

417 53, 12. Quod autem et in crucem actum unigenitum Dei 889

Filium et morte damnatum eum qui, nativitate quae sibi ex aeterno Patre est naturalis, aeternus sit, frequenter, immo semper, praedicamus, non ex naturae necessitate potius quam ex sacramento humanae salutis passioni fuisse subditus intel-
403 legendus est et voluisse se magis passioni subici quam coactum. . . .

392 Passus ergo est Deus, quia se subiecit voluntarius passioni; sed
400 suscipiens naturales ingruentium in se passionum, quibus dolore patientibus necesse est eas inferri, virtutes, ipse tamen

418 a naturae suae virtute non excidit ut doleret. 13. . . . Male-
dictorum se ergo obtulit morti, ut maledictum legis dissolveret, hostiam se ipse Deo Patri voluntarie offerendo, ut per hostiam voluntariam maledictum, quod ob hostiae necessariae et intermissae reatum erat additum, solveretur; cuius sacrificij alio loco meminit in psalmis: *Hostiam et oblationem noluisti, perficis autem mihi corpus* [Ps 39, 7], Deo Patri, legis sacrificia respuenti, hostiam placentem suscepti corporis offerendo; cuius oblationis beatus apostolus ita meminit: *Hoc enim fecit semel se ipsum offerens hostiam Deo* [Hebr 7, 27], omnem humani generis salutem oblatione sanctae huius et perfectae hostiae redempturus.

400 68, 23. Percussus ergo et Dominus peccata nostra suscipiens 890

415 et pro nobis dolens, ut in eo usque ad infirmitatem crucis
mortisque percusso sanitas nobis per resurrectionem ex mortuis
379 redderetur. . . . Non pepercerat [Deus] primo illi de terrae limo Adae, quem de paradiso poenae maneret, eiecit, ut naturam corporis eius Adam e caelis secundus assumens parique morte percussus eam rursum in vitam aeternam iam sine poenae aeternitate revocaret. Hunc igitur ita a Deo percussum per-

secuti sunt, super dolorem vulnerum dolorem persecutionis huius addentes; *pro nobis* enim secundum prophetam *dolet* [Is 53, 4], et idcirco est esse in doloribus aestimatus.

- 891 118, litt. 8 (Heth), n. 7. Cum in lege sciat [David] dictum¹⁰⁵ quod nemo faciem Dei videat et vivat, et ex evangelica beatitudine non ambigat omnes mundo corde Deum esse visuros, perfectae modestiae temperamento cupiditatem desiderii sui elocutus est dicens: *Deprecatus sum faciem tuam in toto corde meo* [Ps 118, 58]. Scit nunc impossibile sibi esse quod nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, ut videat. Scit invisibilem esse carnalibus oculis gloriam Dei.
- 892 118, 14 (Nun), 20. Est quidem in fide manendi a Deo³¹⁴ munus, sed incipiendi a nobis origo est. Et voluntas nostra hoc proprium ex se debet ut velit: Deus incipienti incrementum dabit, quia consummationem per se infirmitas nostra non obtinet, meritum tamen adipiscendae consummationis est ex initio voluntatis.
- 893 118, 19 (Koph), 8. Non corporalibus locis Deus continetur,¹⁰⁰ neque finibus aut spatiis divinae virtutis immensitas coartatur. Adest ubique et totus ubicumque est; non pro parte usquam est, sed in omnibus omnis est. . . . Nihil a Deo vacat, nihil indiget. Ubique est modo animae corporalis, quae in membris omnibus diffusa a singulis quibusque partibus non abest.
- 894 129, 3. Primum intellegendum est Deum incorporalem⁹⁸ esse neque ex partibus quibusdam atque officiis membrorum, ex quibus unum corpus efficitur, consistere. Legimus enim in evangelio: *Quoniam Deus spiritus est* [Io 4, 24], invisibilis scilicet et immensa atque intra se manens et aeterna natura. Scriptum quoque est: *Quoniam spiritus carnem et ossa non habet* [Lc 24, 39]. Ex his enim corporis membra consistunt, quibus substantia Dei non eget. Deus autem, qui et ubique¹⁰⁰ et in omnibus est, totus audit, totus videt, totus efficit, totus incedit.
- 895 129, 7. Meminimus esse plures spirituales virtutes, quibus²⁰⁰ angelorum est nomen, vel ecclesiis praesidentes. . . . Inter-²⁰⁹cessionem itaque horum non natura Dei eget, sed infirmitas nostra. Missi enim sunt propter eos, qui hereditabunt salutem; Deo nihil ex his, quae agimus, ignorante, sed infirmitate nostra ad rogandum et promerendum spiritalis intercessionis ministerio indigente.
- 896 138, 17. Est maior Pater Filio, sed ut pater filio, gene-¹⁶⁰ratione, non genere; Filius enim est et ex eo exivit. Et licet¹⁵³ paternae nuncupationis proprietas differat, tamen natura non¹⁵⁸

891. CV 22, 426; ML 9, 554.

893. CV 22, 526; ML 9, 629.

895. CV 22, 652; ML 9, 722.

892. CV 22, 486; ML 9, 598.

894. CV 22, 649; ML 9, 719.

896. CV 22, 756; ML 9, 801.

differt; natus enim a Deo Deus non dissimilis est a gignente
178 substantia. Non potest ergo ad eum, ex quo est [exaequari];
nam quamvis alter in altero per uniformem ac similem eiusdem
naturae gloriam maneat, tamen ei, ex quo genitus est, non
exaequari in eo videtur posse, quod genuit.

[?] POEMA ADVERSUS MARCIONEM, 360/70.

56 L. 3, c. 9. Hac cathedra, Petrus qua sederat ipse, locatum 897
maxima Roma Linum primum considerare iussit.
Post quem Cletus et ipse gregem suscepit ovilis.
Huius Anacletus successor sorte locatus;
quem sequitur Clemens, is apostolicis bene notus.
Evaristus ab hoc rexit sine crimine legem.
Sextus Alexander Sixto commendat ovile:
post expleta sui qui lustrī tempora tradit
Telesphoro; excellens hic erat, martyrque fidelis;
post illum socius legis, certusque magister.

Constabat pietate vicens ecclesia Romae
composita a Petro, cuius successor et ipse
iamque loco nono cathedram suscepit Hyginus.
Post hunc deinde Pius, Hermas cui germine frater
angelicus pastor, quia tradita verba locutus;
atque pio suscepit Anicetus ordine sortem.

S. PHOEBADIUS EP. AGINNENSIS, † post 392.

Liber contra Arianos, 357/8.

149 22. Tenenda est igitur, ut diximus, regula quae Filium in 898
Patre, Patrem in Filio confitetur; quae unam in duabus per-
sonis substantiam servans, dispositionem divinitatis agnoscit.
Igitur Pater Deus et Filius Deus, quia in Patre Deo Filius
Deus. Hoc si cui scandalum facit, audiat a nobis Spiritum
esse de Deo; quia illi, cui est in Filio secunda persona, est
et tertia in Spiritu Sancto. Denique Dominus: *Petam*, inquit,
a Patre meo, et alium advocatum dabit vobis [Io 14, 16]. Sic
alius a Filio Spiritus, sicut a Patre Filius. Sic tertia in Spiritu,
ut in Filio secunda persona; unus tamen Deus omnia, tres
80 unum sunt. Hoc credimus, hoc tenemus, quia hoc accepimus
142 a prophetis, hoc nobis evangelia locuta sunt, hoc apostoli
tradiderunt, hoc martyres passione confessi sunt; in hoc
mentibus fidei etiam haeremus, contra quod *etiamsi angelus*
de caelo annuntiaverit, anathema sit [Gal 1, 8].

De fide orthodoxa, 360/1¹.

- 899 6. Quid est Filius de eo quod Pater est? Alius idem.¹⁷⁹
 Nam et ob hoc Verbum nuncupatur, quia ex proprio divino¹⁶¹
 ore processit et nihil Pater sine eo aut iussit aut fecit. Virtus
 dicitur, quia vere de Deo et semper cum Deo est, et omnis
 potestas Patris in ipso consistit. Sapientia appellatur, quia¹⁶²
 de corde Patris adveniens arcana caelestia credentibus re-
 seravit. . . . Vides ergo per haec vocabula significationes et
 dispositionum et operum divinorum praeostensas, non tamen
 ipsum Deum proprie definitum? Est ergo Pater Deus im-
 mensus, aeternus, incomprehensibilis, inaeestimabilis. Est et
 Filius eius Deus et Dominus noster, tantus quantus est et
 Pater; sed non aliunde quam de Patre; quia *Ego*, inquit, *de*
Patre exivi [Io 16, 28], hoc est lumen de lumine.

[?] S. GREGORIUS ELIBERITANUS, † post 392.

[Dicti] Tractatus Origenis.

- 900 Tract. 1. Quidquid de eo [Deo] dixeris, efficientiam operum¹⁰⁸
 suorum et dispensationes sacramentorum ipsius nominabis,
 non tamen ipsum qualis et quantus sit poteris explicare.
 Tunc enim aestimatur Deus, cum inaeestimabilis dicitur.
- 901 2. Illic [in cruce] suspensus est Dominus, ut peccata nostra,⁴¹⁷
 quae nobis ex transgressionis ligno obvenerant, in ligno crucis⁴¹⁰
 rursus per eundem hominem affixa punirentur.
- 902 6. Salvator noster qui . . . est . . . rex regum, propter¹⁵⁹
 potentem virtutem qua in morte diabolum vicit, leo est ap-¹⁵³
 pellatus. Sed quare hic [Gn 49, 9] catulum leonis nominavit,
 quem alibi de tribu Iuda victorem dixerat? Sed ideo catulum
 nominavit, ut non ipsum Patrem sed Dei Filium demonstraret.
 Nam et cum leo et catulus leonis dicitur, et Pater et Filius
 indicantur, in quibus non natura dividitur, sed personae di-
 stinctae monstrantur. Sicut enim ex leone leo nascitur, ita
 Deus de Deo et lumen ex lumine procedere dicitur. Sicut
 enim, cum ex leone leo nascitur, non natura mutatur, sed
 una origo ostenditur, sic et Deus ex Deo natus aliud non
 potest esse quam Deus.
- 903 14. Nemo vincit nisi qui Patrem et Filium et Spiritum¹⁷⁹
 Sanctum aequali potestate et indifferenti virtute crediderit.

¹ Libellus iste potius Gregorio Eliberitano attribuendus est.

899. ML 20, 42.

900. *P. Batiffol*, Tractatus Origenis de libris ss. scripturarum, Parisiis
 1900, 8°, p. 11.

901. Ib. 15.

902. Ib. 67.

903. Ib. 157.

Ecce quo sacramento militiae Gedeon hostes suos vicit, quo etiam nos credentes in Christo omnem nequitiam adversae potestatis triumphare consuevimus.

MARIUS VICTORINUS, saec. IV.

Adversus Arium, 356—361.

- 148 L. 1, c. 13. Dicit ergo [Christus]: *Ex meo accipiet* [Io 16, 14], 904
quod una motio, hoc est, actio agens Christus est, et Spiritus
Sanctus, et primum est vivere, et ab ipso quod est vivere,
170 intellegere: vivere quidem Christus, intellegere Spiritus; ergo
Spiritus a Christo accipit, ipse Christus a Patre, et idcirco et
Spiritus a Patre. 14. Omnia igitur unum, sed a Patre.
- 382 1, 45. Si manet Trinitas sola, ipse homo et λόγος, quem 905
377 λόγον nos supra Filium demonstravimus. Non autem hoc
significat: et λόγος caro factus est, corruptus λόγος in carnem
conversus est, sed λόγος, per quem effecta sunt omnia, et
omnia effectus, et caro factus est, ut in carne cum esset,
totum hominem sua passione et morte iuxta passiones corporis
mercaretur. Si enim non erat ipse homo de Maria, quare
exinanivit semetipsum? Et quid est *formam servi accipiens*
[Phil 2, 7]? et quid rursus est, *et λόγος caro factus est* [Io 1, 14]?
- 380 3, 3. Assumptus ergo homo totus, et assumptus et liberatus 906
419 est; in isto enim omnia universalia fuerunt, universalis caro,
422 anima universalis, et in crucem sublata atque purgata sunt
per salutarem Deum λόγον, universalium omnium universalem.
- 375 4, 33. Haec viris fidelibus satis probata sunt: et ante 907
carnem fuisse et in carne eundem Filium fuisse illum qui
ante saecula est genitus, illum qui ascendit in caelum et inde
182 descendit, illum qui nobis de caelo panis est. . . . Iam vero
Spiritus Sanctum alio quodam modo ipsum esse Iesum Christum
occultum, interiorem, cum animis fabulantem, docentem ista,
170 intellegentiasque tribuentem, et a Patre per Christum genitum,
174 et in Christo: quippe cum unigenitus Filius Christus sit, multis
nos libris exposuimus, et quod exemplis plurimis approbavimus,
satis clarum est. Hoc modo atque hac intellegentia ut Pater
et Deus cum Filio ὁμοούσιον, et Filius quod ipse vita est
cum eo. Quia autem ipse intellegentia est Christus, et Spiritus
148 Sanctus ὁμοούσιον intellegitur. Unde iuncto Patri Filioque
178 accepto, quod sit idem quod Spiritus Sanctus, eo quidem
modo, quo Filius idem est quod Pater, ita tamen ut, quo-
modo Pater et Filius unum cum sint, sic tamen Pater sit
etiam Filius, existentia unusquisque sua, sed ambo una eadem-

que substantia, sic Christus et Spiritus Sanctus cum ambo unum sint, existit tamen Christus sua existentia, et Spiritus Sanctus sua, sed ambo una substantia, ex quo omnes, id est, tota Trinitas una, atque eodem modo iuncto Patre cum Filio, Filioque cum Spiritu Sancto. Atque ista ratione Patre cum Spiritu Sancto per Christum iuncto singulis quidem existentibus unum omnis Trinitas sit, atque existet illud ὁμοούσιος, cum sit omnibus una eademque simul ex aeternitate substantia. Haec nobis salus est, haec liberatio, haec totius hominis plena salvatio, sic Patrem omnipotentem Deum credere, sic Iesum Christum Filium, sic Spiritum Sanctum. Amen.

De generatione divini Verbi.

- 908 28. Quoniam non est invenire nomen dignum Deo, ab iis quae scimus nominamus Deum; habentes in intellectu, quoniam non proprie nominamus nec appellamus; quemadmodum dicimus: vivit Deus, intellegit Deus. Proinde a nostris actionibus nominamus actiones Dei, existente tamen illo super omnia; neque tantum existente, sed quasi existente, οὐδὲ ὄντως ὑπάρχοντος, ἀλλὰ ὄντος μικροῦ ὑπάρχοντος. Isto etiam modo substantiam, existentiam et cetera huiusmodi apponimus Deo, et eius essentiae οὐσίαν aliter dicimus, aliter se habente substantia creata ad quod inest sibi et ad suum etiam esse.

S. EUSTATHIUS EP. ANTIOCHENUS, † med. saec. IV.

[?] In Lazarum, Mariam et Martham homilia.

- 909 15. Σὺ εἶ ὁ πρωτότοκος καὶ ὁ μονογενὴς καὶ μόνος σὺν Ἀγίῳ Πνεύματι ὁμοούσιός τε καὶ ὁμότιμος καὶ ἰσοδύναμος τῷ γεγεννηκότῃ, ἀναρχός τε καὶ συναΐδιος Θεῷ Πατρί· σὺ εἶ ὁ Χριστός, οὐχ εἷς τῶν ὑπὸ σου κτισθέντων ἀοράτων καὶ λειτουργικῶν σου δυνάμεων, ἀλλὰ φυσικῶς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζώντος. «Οὐ πρέσβυς γὰρ οὐδὲ ἄγγελος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος», φησίν, ὡς εἶπεν Ἡσαΐας, «ἔσωσεν ἡμᾶς, ἔσωσεν αὐτούς» [Is 33, 22;

- 909 15. Tu es primogenitus et unigenitus et solus cum Sancto Spiritu consubstantialis et pari honore habitus et aequalis potentiae cum genitore, ineffabilis, sine principio et coaeternus Deo Patri; tu es Christus, non una ex his a te creatis invisibilibus atque administratoriis potentiis, sed natura Filius Dei vivi, non legatus neque angelus, sed ipse Dominus, ait, quemadmodum dixit Isaias, salvavit

63, 9]· ὥστε οὐκ εἰσὶν οἱ ἄγγελοι χριστοί· σὺ εἶ ὁ Χριστός, τοῦτ' ἔστιν οὐκ ἄνθρωπος Χριστός, ἀλλὰ Θεὸς Χριστός, Θεὸς
 408 ἐνανθρωπήσας, οὐκ ἄνθρωπος ἀποθεωθείς, ἀλλὰ χρίσας τὴν οἰκίαν καὶ ἐκούσιον σάρκωσιν τῇ οἰκείᾳ θεότητι . . . σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ παρὰ πάσης κτίσεως προσκυνούμενος, ὡς εἰς Κύριος καὶ Θεός, ὡς εἰς Υἱός, ὡς εἰς Δεσπότης σὺν Πατρὶ [καὶ] τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι.

150 29. Γένοιτο πάντας ἡμᾶς . . . προσκυνούντας Κύριον πρὸ 910
 153 αἰώνων συναϊδίως τε καὶ συνανάρχως ἀφραστῶς τε καὶ ἀρρεῦ-
 157 στως ἐκ Πατρός, τοῦτ' ἔστιν ἐκ τῆς ἀκτίστου οὐσίας γεννηθέντα,
 381 καὶ ἐπ' ἐσχάτων ἐκ τῆς ἀχράντου παρθένου ἀμεταβλήτως καὶ
 480 ἀσυγχύτως ὑπὲρ ἔννοιαν καὶ λόγον σαρκωθέντα, τυχεῖν τοῦ παρ' αὐτοῦ μακαρισμοῦ ἐν ἐλέει καὶ ζωῇ τῇ ἀπεράντῳ, ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα σὺν Πατρὶ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς ἀγῇραντους αἰῶνας τῶν αἰώνων.

S. BASILIUS, ca 330—379.

Epistulae.

148 Ep. 8 [ad Caesarienses, a. 360], 2. Δέον ὁμολογεῖν Θεὸν τὸν 911
 149 Πατέρα, Θεὸν τὸν Υἱόν, Θεὸν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὡς οἱ θεῖοι λόγοι καὶ οἱ τούτους ὑψηλότερον νενοηκότες ἐδίδαξαν. Πρὸς δὲ τοὺς ἐπηρεάζοντας ἡμῖν τὸ τρίθεον ἐκεῖνο λεγέσθω, ὅτι περ ἡμεῖς ἓνα Θεὸν οὐ τῷ ἀριθμῷ, ἀλλὰ τῇ φύσει ὁμολογοῦμεν. Πᾶν γὰρ ὃ ἐν ἀριθμῷ λέγεται, τοῦτο οὐχ ἐν ὄντως

nos, salvavit eos; quare non sunt angeli christi; tu es Christus, hoc est, non homo Christus, sed Deus Christus, Deus homo factus, non homo Deus factus, sed qui propriam et liberam incarnationem unxit propria divinitate . . .; tu es Christus, qui a tota creatione adoraris ut unus Dominus et Deus, ut unus Filius, ut unus Herus cum Patre et Sancto Spiritu.

150 29. Utinam nos omnes . . ., adorantes Dominum, ante saecula 910
 153 coaeterne et una sine principio, modo ineffabili et supra sermonem,
 157 ex Patre, id est ex increata substantia, genitum et in fine tem-
 430 porum ex immaculata virgine sine mutatione et confusione supra
 382 cogitationem et sermonem incarnatum, possimus attingere quae ab eo est beatificationem in misericordia et vita perpetua, quia ipsi gloria cum Patre et Sancto Spiritu in infinita saecula saeculorum.

148 8, 2. Confiteri oportet Deum Patrem, Deum Filium, Deum 911
 149 Spiritum Sanctum, uti eloquia divina, et qui ea sublimius intellexere, docuerunt. Ceterum ad eos qui tres deos nobis exprobrant, illud dicatur: unum nos Deum non numero, sed natura confiteri. Quidquid enim unum numero dicitur, id vere unum non est, neque

οὐδ' ἀπλοὺν τῇ φύσει ἐστίν· ὁ δὲ Θεὸς ἀπλοὺς καὶ ἀσύνθετος 97
παρὰ πᾶσιν ὁμολογεῖται.

912 8, 3. Καίτοι ἡμεῖς, κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον, οὔτε ὁμοιον 158
οὔτε ἀνόμοιον λέγομεν τὸν Υἱὸν τῷ Πατρί. Ἐκάτερον γὰρ
αὐτῶν ἐπίσης ἀδύνατον. Ὅμοιον γὰρ καὶ ἀνόμοιον κατὰ τὰς
ποιότητας λέγεται· ποιότητος δὲ τὸ θεῖον ἐλεύθερον. Ταυτότητα
δὲ τῆς φύσεως ὁμολογοῦντες καὶ τὸ ὁμοούσιον ἐνδεχόμεθα,
καὶ τὸ σύνθετον φεύγομεν, τοῦ κατ' οὐσίαν Θεοῦ καὶ Πατρὸς
τὸν κατ' οὐσίαν Θεὸν καὶ Υἱὸν γεγεννηκότος. Ἐκ γὰρ τούτου
τὸ ὁμοούσιον δείκνυται.

913 8, 7. Οἱ ἄγιοι μαθηταὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐπέκεινα θεωρίας, 105
ὡς ἐνὶ ἀνθρώποις, ἐλθόντες, καὶ καθαρθέντες ἀπὸ τοῦ λόγου
[cf. Io 15, 3], τὸ τέλος ἐπιζητοῦσι, καὶ τὴν ἐσχάτην μακαριότητα
γινῶναι ποθοῦσιν, ὅπερ ἀγνοεῖν καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ καὶ
αὐτὸν ὁ Κύριος ἡμῶν ἀπεφήνατο, ἡμέραν μὲν λέγων πᾶσαν
τὴν ἀκριβῆ κατάληψιν τῶν ἐπινειῶν τοῦ Θεοῦ. . . . Εἰ τοίνυν 405
ἐκεῖνο λέγεται περὶ ἑαυτοῦ εἰδέναι ὁ Θεὸς ὅπερ ἐστί, κάκεινο
μὴ εἰδέναι ὅπερ οὐκ ἔστιν· οὐκ ἔστι δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν κατὰ
τὴν τῆς ἐνανθρωπήσεως ἐπινόαν, καὶ παχυτέραν διδασκαλίαν,
τὸ ἔσχατον ὀρεκτόν· οὐκ ἄρα οἶδεν ὁ σωτὴρ ἡμῶν τὸ τέλος
καὶ τὴν ἐσχάτην μακαριότητα. «Ἄλλ' οὐδὲ οἱ ἄγγελοι», φησὶν,
«ἴσασι» [Mc 13, 32]· τουτέστιν, οὐδὲ ἡ ἐν αὐτοῖς θεωρία καὶ
οἱ λόγοι τῶν διακονιῶν εἰσι τὸ ἔσχατον ὀρεκτόν. Παχεῖα γὰρ

natura simplex; Deum vero simplicem et incompositum confitentur 97
omnes.

912 8, 3. Nos, secundum veram doctrinam, neque similem neque 158
dissimilem Patri Filium dicimus. Nam aequè utrumque horum
repugnat. Enimvero simile et dissimile qualitatum habita ratione
dicuntur, Deus autem liber est a qualitate. Verum identitatem
naturae confitentes et consubstantialia admittimus et compositionem
fugimus; cum is qui secundum essentiam Deus et Pater est,
Deum secundum essentiam et Filium genuerit. Ex hoc enim con-
substantialia ostenditur.

913 8, 7. Sancti discipuli salvatoris nostri, cum ad summum con- 105
templationis, quantum hominibus fas est, pervenissent, et Christi
sermone expurgati fuissent, finem quaerunt et beatitudinem ex-
tremam nosse desiderant; id quod et a suis angelis et a se ipso
ignorari Dominus pronuntiavit, diem appellans accuratam omnem
consiliorum Dei comprehensionem. . . . Itaque si dicitur Deus 405
id quod est nosse de se ipso, atque id nescire quod non est,
non est autem Dominus noster secundum incarnationis conside-
rationem, et crassiorem doctrinam, extremum illud bonum de-
siderabile; non igitur cognovit salvator noster finem et extremam
beatitudinem. *Sed neque angeli*, inquit, *sciunt*, hoc est, neque
contemplatio quae in ipsis est, neque rationes ministeriorum sunt
extremum illud bonum desiderabile. Nam horum etiam scientia

- καὶ τούτων ἡ γνῶσις συγκρίσει τοῦ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον.
 117 Μόνος δὲ ὁ Πατήρ, φησίν, ἐπίσταται [ib.]· ἐπεὶ καὶ αὐτός ἐστι
 τὸ τέλος καὶ ἡ ἐσχάτη μακαριότης. Ὅταν γὰρ μηκέτι Θεὸν
 ἐν τοῖς κατόπτροις, μηδὲ διὰ τῶν ἀλλοτρίων ἐπιγινώσκωμεν
 [cf. 1 Cor 13, 12], ἀλλ' αὐτῷ ὡς μόνῳ καὶ ἐνὶ προσέλθωμεν,
 τότε καὶ τὸ ἐσχατον τέλος εἰσόμεθα. Χριστοῦ γὰρ βασιλείαν
 φασὶν εἶναι πᾶσαν τὴν ἔνυλον γνῶσιν, τοῦ δὲ Θεοῦ καὶ Πατρὸς
 τὴν αὔλον καί, ὡς ἂν εἴποι τις, αὐτῆς τῆς θεότητος θεωρίαν.
 Ἔστι δὲ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ αὐτὸς τὸ τέλος καὶ ἡ ἐσχάτη
 μακαριότης κατὰ τὴν τοῦ Λόγου ἐπίνοιαν.
- 175 8, 10. Κτίσμα λέγεις τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. Πᾶν δὲ κτίσμα 914
 δοῦλόν ἐστι τοῦ κτίσαντος· «Τὰ γὰρ σύμπαντα», φησί, «δοῦλα
 σά» [Ps 118, 91]. Εἰ δὲ δοῦλόν ἐστι, καὶ ἐπικτήτων ἔχει τὴν
 ἀριότητα· πᾶν δὲ δ ἐπικτήτων ἔχει τὴν ἀριότητα, οὐκ ἀνεπί-
 δεκτόν ἐστι κακίας· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, κατ' οὐσίαν ὄν
 ἄριον, πηγὴ ἀγιασμοῦ προσηγόρευται [cf. Rom 1, 4]· οὐκ ἄρα
 166 κτίσμα τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. Εἰ δὲ μὴ κτίσμα, ὁμοούσιόν ἐστι
 τῷ Θεῷ.
- 182 38 [Ad Gregorium fratrem, a. 369/70], 4. Ἐπειδὴ τοίνυν τὸ 915
 167 Ἅγιον Πνεῦμα, ἀφ' οὗ πᾶσα ἐπὶ τὴν κτίσιν ἡ τῶν ἀγαθῶν
 χορηγία πηγάζει, τοῦ Υἱοῦ μὲν ἡρτηται, ὡς ἀδιαστάτως συγ-
 καταλαμβάνεται, τῆς δὲ τοῦ Πατρὸς αἰτίας ἐξημμένον ἔχει τὸ
 εἶναι, ὅθεν καὶ ἐκπορεύεται· τοῦτο γνωριστικὸν τῆς κατὰ τὴν
 ὑπόστασιν ιδιότητος σημεῖον ἔχει, τὸ μετὰ τὸν Υἱὸν καὶ σὺν
-
- 117 crassa est, si comparetur cum ea, quae est facie ad faciem. Solus
 autem Pater, inquit, novit, quippe ipse est et finis et extrema
 beatitudo. Cum enim non amplius Deum in speculis neque per
 aliena cognoscemus, sed ad ipsum veluti solum et unum accedemus,
 tunc et extremum finem sciemus. Nam Christi regnum esse ferunt
 omnem materiale cognitionem, Dei vero et Patris immaterialem
 et, ut ita dixerim, ipsius divinitatis contemplationem. Atque etiam
 Dominus noster et ipse finis est et extrema beatitudo secundum
 Verbi considerationem.
- 175 8, 10. Spiritum Sanctum creaturam dicis. Omnis autem creatura 914
 serva est creatoris: *Omnia enim, inquit, sunt serva tua.* Si vero
 servus est, adventitiam quoque habet sanctitatem; quidquid autem
 adventitiam sanctitatem habet, capax est malitiae; at Spiritus
 Sanctus, cum secundum essentiam sanctus sit, fons appellatur
 166 sanctitatis; non est igitur creatura Spiritus Sanctus. Quodsi creatura
 non est, consubstantialis est Deo.
- 182 38, 4. Quoniam igitur Spiritus Sanctus, a quo omnis in rem 915
 167 creatam bonorum largitio scaturit, Filio quidem cohaeret ac con-
 iunctus est, quocum simul sine ullo intervallo concipitur, habet
 vero esse ex ea causa, quae Pater est, conexum, unde et procedit;
 illius secundum hypostasim proprietas hoc signo declaratur, quod

αὐτῷ γνωρίζεσθαι, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑφεστάναι. Ὁ δὲ
 Υἱός, ὁ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον Πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ 178
 καὶ μεθ' ἑαυτοῦ γνωρίζων, μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου
 φωτὸς ἐκλάμψας, οὐδεμίαν, κατὰ τὸ ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων,
 τὴν κοινωνίαν ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα ἢ πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ
 Ἅγιον· ἀλλὰ τοῖς εἰρημένοις σημείοις μόνος γνωρίζεται. Ὁ δὲ
 ἐπὶ πάντων Θεὸς ἐξαίρετόν τι γνῶρισμα τῆς ἑαυτοῦ ὑποστάσεως, 151
 τὸ Πατὴρ εἶναι, καὶ ἐκ μηδεμιᾶς αἰτίας ὑποστήναι, μόνος ἔχει· 160
 καὶ διὰ τούτου πάλιν τοῦ σημείου καὶ αὐτὸς ἰδιαζόντως ἐπι-
 γινώσκεται. . . . Ἄλλ' ὁ τὸν Πατέρα νοήσας αὐτόν τε ἐφ' ἑαυτοῦ 149
 ἐνόησε, καὶ τὸν Υἱὸν τῇ διανοίᾳ συμπαρεδέξατο. Ὁ δὲ τοῦτον
 λαβὼν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα οὐκ ἀπεμέρισεν, ἀλλ' ἀκολουθῶς
 μὲν κατὰ τὴν τάξιν, συνημμένως δὲ κατὰ τὴν φύσιν τῶν τριῶν
 κατὰ ταῦτόν συγκεκραμένην ἐν ἑαυτῷ τὴν πίστιν ἀνετυπώσατο.
 Καὶ ὁ τὸ Πνεῦμα μόνον εἰπὼν συμπεριέλαβε τῇ ὁμολογίᾳ
 ταύτῃ καὶ τὸν οὗ ἐστι τὸ Πνεῦμα. Καὶ ἐπειδὴ τοῦ Χριστοῦ 163
 ἐστι τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καθὼς φησιν ὁ Παῦλος
 [Rom 8, 9], ὥσπερ ἐξ ἀλύσεως ὁ τοῦ ἐνὸς ἄκρου ἀψάμενος καὶ
 τὸ ἕτερον ἄκρον συνεπεσπάσατο, οὕτως ὁ τὸ Πνεῦμα ἐλκύσας,
 καθὼς φησιν ὁ προφήτης [Ps 118, 131], δι' αὐτοῦ καὶ τὸν Υἱὸν
 καὶ τὸν Πατέρα συνεφειλκύσατο. Καὶ εἰ τὸν Υἱὸν ἀληθινῶς
 τις λάβοι, ἔξει αὐτὸν ἐκατέρωθεν, πῇ μὲν τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα,
 πῇ δὲ τὸ ἴδιον Πνεῦμα συνεπαγόμενον. . . . Οὐ γὰρ ἔστιν 148
 ἐπινοῆσαι τομὴν ἢ διαίρεσιν κατ' οὐδένα τρόπον, ὥς ἡ Υἱὸν
 χωρὶς Πατρὸς νοηθῆναι, ἢ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ διαζευχθῆναι·

post Filium et cum Filio cognoscitur, et quod ex Patre subsistit.
 Filius vero, qui ex Patre procedentem Spiritum per sese ac secum 178
 notum facit, ac solus unigenite ex ingenita luce effulsit, nullam,
 quod ad signorum quibus dignoscitur proprietatem attinet, cum
 Patre aut Spiritu Sancto communitatem habet; sed iis quae dixi
 signis solus agnoscitur. Qui autem est super omnia Deus, prae- 151
 cipuam quamdam suae hypostasis notam, quod Pater est et quod 160
 nulla subsistit ex causa, solus habet; hocque rursus indicio et ipse
 proprie cognoscitur. . . . Sed qui Patrem intellexit, et eum in se 149
 ipso intellexit, et Filium animi perceptione simul est complexus.
 Qui autem percepit Filium, a Filio Spiritum non separavit, sed
 consequenter quidem secundum ordinem, coniuncte vero secundum
 naturam, trium simul permixtam in se ipso fidem expressit. Et
 qui Spiritum tantum dixit, comprehendit simul hac confessione et
 eum cuius Spiritus est. Et quia Christi est Spiritus, et ex Deo, 168
 quemadmodum dicit Paulus, ut ex catena extremum unum qui
 apprehendit alterum etiam extremum simul attraxit, ita qui Spiritum
 attraxit, ut ait propheta, et Filium et Patrem per ipsum simul
 traxit. Quin etiam Filium si quis vere apprehenderit, habebit
 eum utrinque, hinc quidem Patrem suum, illinc vero Spiritum
 proprium una secum adducentem. . . . Non enim potest ullo modo 148
 sectio aut divisio excogitari, ita ut aut Filius absque Patre intel-
 legatur, aut Spiritus seiungatur a Filio; sed in his ineffabilis 150

- 150 ἀλλά τις ἄρρητος καὶ ἀκατανόητος ἐν τούτοις καταλαμβάνεται
καὶ ἡ κοινωνία καὶ ἡ διάκρισις, οὔτε τῆς τῶν ὑποστάσεων δια-
φορᾶς τὸ τῆς φύσεως συνεχὲς διασπῶσης, οὔτε τῆς κατὰ τὴν
οὐσίαν κοινότητος τὸ ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων ἀναχεούσης.
- 504 93 [ad Caesariam patriciam, ca a 372]. Καὶ τὸ κοινωνεῖν δὲ καθ' 916
ἐκάστην ἡμέραν, καὶ μεταλαμβάνειν τοῦ ἁγίου σώματος καὶ
484 αἵματος τοῦ Χριστοῦ, καλὸν καὶ ἐπωφελές, αὐτοῦ σαφῶς
λέγοντος· «Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα,
508 ἔχει ζωὴν αἰώνιον» [Io 6, 55]. Τίς γὰρ ἀμφιβάλλει ὅτι τὸ
μετέχειν συνεχῶς τῆς ζωῆς οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ζῆν πολλὰχῶς;
Ἡμεῖς μέντοιγε τέταρτον καθ' ἐκάστην ἑβδομάδα κοινωνοῦμεν,
ἐν τῇ κυριακῇ, ἐν τῇ τετράδι, καὶ ἐν τῇ παρασκευῇ, καὶ τῷ
σαββάτῳ, καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἡμέραις ἐὰν ἡ μνήμη ἁγίου τινός.
500 Τὸ δὲ ἐν τοῖς τοῦ διωγμοῦ καιροῖς ἀναγκάζεσθαι τινα, μὴ
παρόντος ἱερέως ἢ λειτουργοῦ, τὴν κοινωνίαν λαμβάνειν τῇ
ἰδίᾳ χειρί, μηδαμῶς εἶναι βαρὺ περιττόν ἐστι ἀποδεικνύναι, διὰ
τὸ καὶ τὴν μακρὰν συνήθειαν τοῦτο δι' αὐτῶν τῶν πραγμάτων
498 πιστώσασθαι. Πάντες γὰρ οἱ κατὰ τὰς ἐρήμους μονάζοντες,
ἐνθα μὴ ἔστιν ἱερεύς, κοινωνίαν οἴκοι κατέχοντες, ἀφ' ἑαυτῶν
μεταλαμβάνουσιν.
- 151 125 [Exemplar fidei cui subscripsit Eustathius episc. Sebastiae, 917
a. 373], 3. Οὔτε ἀγέννητον λέγομεν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον· ἕνα
γὰρ οἶδαμεν ἀγέννητον καὶ μίαν τῶν ὄντων ἀρχήν, τὸν Πατέρα
174 τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· οὔτε γεννητόν· ἕνα γὰρ

quaedam et incomprehensibilis deprehenditur cum societas tum distinctio, neque hypostaseon differentia naturae coniunctionem divellente, neque essentiae communitate indiciorum proprietatem confundente.

- 504 93. Singulis etiam diebus communicare, ac participem esse 916
sancti corporis et sanguinis Christi, bonum est et perutile, cum
484 ipse perspicue dicat: *Qui comedit meam carnem et bibit meum*
508 *sanguinem, habet vitam aeternam*. Quis enim dubitat quin vitae
continenter esse participem nihil aliud sit quam multiplici ratione
vivere? Nos quidem quater singulis hebdomadibus communicamus,
dominica die, quarta die, in parasceve et sabbato, et aliis diebus
500 si sancti alicuius memoria recolatur. Quod autem persecutionum
temporibus cogitur quis, absente sacerdote aut diacono, com-
munionem sua ipsius manu accipere, id grave non esse super-
vacuum est ostendere, quia hoc diuturna consuetudo ipsis rebus
498 confirmat. Omnes enim in solitudinibus monachi, ubi non est
sacerdos, communionem domi servantes, suis ipsorum manibus
sumunt.
- 151 125, 3. Nèque ingentum dicimus Spiritum Sanctum; unum 917
enim novimus ingentum et unum rerum principium, Patrem
174 Domini nostri Iesu Christi; neque genitum; unum enim esse uni-

μονογενῇ ἐν τῇ παραδόσει τῆς πίστεως δεδιδάγμεθα· τὸ δὲ 78
 Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι διδαχθέντες, 167
 ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁμολογοῦμεν ἀκτίστως. . . . Ἀναγκαῖόν ἐστι 145
 καὶ τοῦτο προσδιαστείλασθαι, ὅτι φεύγειν δεῖ καὶ τοὺς τὴν
 ἀκολουθίαν ἣν παρέδωκεν ἡμῖν ὁ Κύριος ἐναμείβοντας, ὡς
 φανερώς μαχομένους τῇ εὐσεβείᾳ, καὶ Υἱὸν μὲν προτάσσοντας
 τοῦ Πατρὸς, Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον προπιθέοντας.
 Ἀκίνητον γὰρ καὶ ἀπαρεργχείρητον φυλάσσειν προσήκει τὴν
 ἀκολουθίαν, ἣν ἐξ αὐτῆς τοῦ Κυρίου τῆς φωνῆς παρελάβομεν
 εἰπόντος· «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτί-
 ζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ
 Ἁγίου Πνεύματος» [Mt 28, 19].

918 160 [ad Diodorum, ca a. 373], 2. Πρῶτον μὲν οὖν, ὃ μέγιστον 578
 ἐπὶ τῶν τοιούτων [scil. de matrimonio] ἐστὶ, τὸ παρ' ἡμῖν ἔθος,
 ὃ ἔχομεν προβάλλειν, νόμου δύναμιν ἔχον, διὰ τὸ ὑφ' ἁγίων
 ἀνδρῶν τοὺς θεσμοὺς ἡμῖν παραδοθῆναι. Τοῦτο δὲ τοιοῦτόν
 ἐστίν· ἐάν τις πάθει ἀκαθαρσίας ποτὲ κρατηθεῖς ἐκπέσῃ πρὸς
 θυεὶν ἀδελφῶν ἄθεσμον κοινωνίαν, μήτε γάμον ἡγείσθαι τοῦτον,
 μήθ' ὅλως εἰς ἐκκλησίας πλήρωμα παραδέχεσθαι πρότερον ἢ
 διαλύσαι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων.

919 188 [canonica 1, ad Amphiloichium, a. 374], can. 1. Οἱ δὲ τῆς 553
 ἐκκλησίας ἀποστάντες οὐκέτι ἔσχον τὴν χάριν τοῦ Ἁγίου Πνεύ- 450
 ματος ἐφ' ἑαυτοῖς· ἐπέλιπε γὰρ ἡ μετάδοσις τῷ διακοπῆναι
 τὴν ἀκολουθίαν. Οἱ μὲν γὰρ πρῶτοι ἀναχωρήσαντες παρὰ
 τῶν πατέρων ἔσχον τὰς χειροτονίας, καὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως 561
 439

genitum in fidei traditione didicimus; Spiritum autem veritatis ex 78
 Patre procedere edocti, ex Deo esse confitemur citra creationem. . . . 167
 Necesse est hoc quoque declarare, eos etiam qui ordinem nobis 145
 a Domino traditum invertunt et Filium ante Patrem et Spiritum
 Sanctum ante Filium collocant, fugiendos esse, ut qui aperte cum
 pietate pugnent. Immutus enim et inviolabilis custodiendus ordo,
 quem ex ipsa Domini voce traditum accepimus dicentis: *Euntes*
docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et
Spiritus Sancti.

918 160, 2. Primum itaque, quod in eiusmodi rebus [matrimonialibus] 578
 maximum est, morem nostrum obicere possumus, ut vim legis
 habentem, eo quod nobis a viris sanctis traditae sint regulae. Mos
 autem ille est eiusmodi, ut, si quis impuritatis vitio aliquando victus
 in illicitam duarum sororum coniunctionem inciderit, neque id
 matrimonium existimetur, neque omnino in ecclesiae coetum ad-
 mittantur priusquam a se invicem dirimantur.

919 188, 1. Qui ab ecclesia se separaverant, non habebant amplius 553
 in se gratiam Spiritus Sancti; defecerat enim communicatio, inter- 450
 rupta continuatione. Qui enim primi recesserant, ordinationem a
 patribus habebant, et per manuum eorum impositionem habebant 561
 439

554 τῶν χειρῶν αὐτῶν εἶχον τὸ χάρισμα τὸ πνευματικόν· οἱ δὲ ἀπορραγέντες, λαϊκοὶ γενόμενοι, οὔτε τοῦ βαπτίζειν, οὔτε τοῦ χειροτονεῖν εἶχον τὴν ἐξουσίαν, οὐκέτι δυνάμενοι χάριν Πνεύματος Ἁγίου ἐτέροις παρέχειν, ἥς αὐτοὶ ἐκπεπτῶκασιν.

165 189 [ad Eustathium archiatrum, a. 374/5], 7. Ἀγιάζει καὶ ζωο- 920
180 ποιεῖ καὶ φωτίζει καὶ παρακαλεῖ καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα ὁμοίως ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. Καὶ μηδεὶς κατ' ἐξαίρετον ἀπονεμέτω τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ Πνεύματος τὴν ἁγιαστικὴν ἐξουσίαν, ἀκούσας τοῦ σωτῆρος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ περὶ τῶν μαθητῶν πρὸς τὸν Πατέρα λέγοντος· «Πάτερ, ἁγιάσον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου» [cf. Io 17, 17]. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ ἄλλα πάντα κατὰ τὸ ἴσον ἐνεργεῖται τοῖς ἀξίοις παρὰ τοῦ Πατρὸς τε καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος· πᾶσα χάρις καὶ δύναμις, ἡ ὁδηγία, ἡ ζωή, ἡ παράκλησις, ἡ πρὸς τὸ ἀθάνατον μεταβολή, ἡ εἰς ἐλευθερίαν μετάστασις, καὶ εἴ τι ἄλλο ἐστὶν 149 ἀγαθόν, ὃ μέχρις ἡμῶν καταβαίνει... Οὐκοῦν ἡ τῆς ἐνεργείας ταυτότης ἐπὶ Πατρός τε καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος Ἁγίου δέικνυσι σαφῶς τὸ τῆς φύσεως ἀπαράλλακτον. Ὡστε καὶ φύσιν σημαίνει τὸ τῆς θεότητος ὄνομα, κυρίως καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι τὴν προσηγορίαν ἐφαρμόζεσθαι ταύτην ἢ τῆς οὐσίας κοινότης συντίθεται.

580 199 [canonica 2, ad Amphilochium, a. 375], can. 18. Ὡσπερ 921 οὖν τὸν ἁλλοτρίᾳ γυναικὶ συνιόντα μοιχὸν ὀνομάζομεν, οὐ πρότερον παραδεξάμενοι εἰς κοινωνίαν, πρὶν ἢ παύσασθαι τῆς ἁμαρτίας· οὕτω δηλονότι καὶ ἐπὶ τοῦ τὴν παρθένον ἔχοντος

554 donum spirituale; qui autem resecti sunt, laici effecti, nec baptizandi nec ordinandi habebant potestatem, ut qui non possent amplius Spiritus Sancti gratiam aliis praeberē, a qua ipsi exciderant.

165 189, 7. Sanctificat et vivificat et illuminat et consolatur et omnia 920
180 eiusmodi pariter facit Pater et Filius et Spiritus Sanctus. Nec quisquam praecipue tribuat Spiritui Sancto potestatem sanctificandi, cum audiat salvatorem in evangelio de discipulis dicentem Patri: *Pater, sanctifica eos in nomine tuo*. Similiter autem et reliqua omnia ex aequo peraguntur in iis, qui digni sunt, a Patre et Filio et Spiritu Sancto; omnis gratia et virtus, ductus, vita, consolatio, ad immortalitatem transmutatio, transitus ad libertatem, et si quid 149 aliud boni, quod ad nos usque pertingat... Itaque operationis identitas in Patre et Filio et Spiritu Sancto perspicue ostendit absolutissimam naturae similitudinem. Quare etiamsi divinitatis nomen naturam indicet, proprie tamen appellationem illam Sancto quoque Spiritui aptari essentiae communio demonstrat.

580 199, 18. Quemadmodum igitur eum qui cum aliena est muliere, 921 adulterum nominamus, non prius admittentes ad communionem, quam a peccato cessaverit, ita profecto et de eo qui virginem

διατεθσόμεθα. Ἐκεῖνο δὲ νῦν προδιομολογεῖσθαι ἡμῖν ἀναγκαῖον, ὅτι παρθένος ὀνομάζεται ἡ ἑκουσίως ἑαυτὴν προσαγορεύουσα τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀποταξαμένη τῷ γάμῳ, καὶ τὸν ἐν ἁγιασμῷ βίον προτιμήσασα.

- 922 199, cap. 48. Ἡ δὲ ἐγκαταλειφθεῖσα παρὰ τοῦ ἀνδρός,⁵⁷² κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην, μένειν ὀφείλει. Εἰ γὰρ ὁ Κύριος εἶπεν⁵⁷³ ὅτι «Ἐάν τις καταλίπη γυναῖκα ἐκτὸς λόγου πορνείας, ποιῇ αὐτὴν μοιχᾶσθαι» [Mt 5, 32], ἐκ τοῦ μοιχαλίδα αὐτὴν ὀνομάσαι ἀπέκλεισεν αὐτὴν τῆς πρὸς ἕτερον κοινωνίας. Πῶς γὰρ δύναται ὁ μὲν ἀνὴρ ὑπεύθυνος εἶναι, ὡς μοιχείας αἵτιος, ἡ δὲ γυνὴ ἀνέγκλητος εἶναι, ἡ μοιχαλὶς παρὰ τοῦ Κυρίου διὰ τὴν πρὸς ἕτερον ἄνδρα κοινωνίαν προσαγορευθεῖσα;

922* 217 [canonica 3, ad Amphilochium, a. 375], 75. De quattuor classibus paenitentium, v. K 593 sqq.

- 923 234 [ad Amphilochium, a. 376], 1. Αἱ μὲν ἐνέργειαι [τοῦ Θεοῦ] 97 ποικίλαι, ἡ δὲ οὐσία ἀπλή. Ἡμεῖς δὲ ἐκ μὲν τῶν ἐνεργειῶν 114 γνωρίζειν λέγομεν τὸν Θεὸν ἡμῶν, τῇ δὲ οὐσίᾳ αὐτῇ προσ- 109 εγγίζειν οὐχ ὑπισχνούμεθα. Αἱ μὲν γὰρ ἐνέργειαι αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσιν, ἡ δὲ οὐσία αὐτοῦ μένει ἀπρόσιτος. 2. ... Γί- 108 νωσκε τοίνυν ὅτι παιζόντων ἐστὶν ἡ φωνή· Εἰ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἀγνοεῖς, ὃ μὴ γινώσκεις σέβεις. Ἐγὼ δὲ ὅτι μὲν ἔστιν οἶδα· τί δὲ ἡ οὐσία, ὑπὲρ διάνοιαν τίθεμαι. Πῶς οὖν σψύζομαι; Διὰ τῆς πίστεως. Πίστις δὲ αὐτάρκης εἰδέναι ὅτι ἔστι 246 Θεός, οὐχὶ τί ἐστι· καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται. Εἰδησις ἄρα τῆς θείας οὐσίας ἡ αἴσθησις αὐτοῦ τῆς

habet statuemus. Illud autem nunc in antecessum statuere nobis necesse est, virginem vocari quae se sua sponte obtulit Domino, ac nuntium nuptiis remisit, et sanctimoniae institutum amplexa est.

- 922 199, 48. Quae a marito relicta est, mea quidem sententia,⁵⁷² manere debet. Si enim Dominus dixit: *Si quis relinquat uxorem,*⁵⁷³ *excepta fornicationis causa, facit eam moechari,* ex eo quod eam adulteram vocet, praecluserit ei coniunctionem cum alio. Quomodo enim possit vir quidem esse reus, ut adulterii causa, mulier vero inculcata, quae adultera a Domino ob coniunctionem cum alio appellata est?

- 923 234, 1. Variarum quidem operationum [Dei], essentia vero simplex. 97 Nos autem ex operationibus cognosci a nobis dicimus Deum no- 114 strum, sed ad ipsam essentiam accessuros non pollicemur. Ipsius 109 siquidem operationes ad nos descendunt, essentia autem illius manet inaccessa. 2. ... Scito itaque vocem esse ludificantium: 108 Si essentiam Dei ignoras, quod ignoras colis. Ego vero illum esse novi; quid autem essentia, supra intellegentiam esse duco. Quomodo igitur salvor? Per fidem. Fides porro satis idonea est 246 Deum esse scire, non quid sit; eumque remuneratorem esse eorum qui ipsum quaerunt. Cognitio igitur essentiae in hoc posita, ut

ἀκαταληψίας· καὶ σεπτὸν οὐ τὸ καταληφθὲν τίς ἢ οὐσία, ἀλλ' ὅτι ἔστιν ἡ οὐσία.

- 260 235 [ad Amphiloichium, a. 376], 1. Τί πρότερον ἢ γνῶσις ἢ ἡ 924
πίστις; Ἡμεῖς δὲ λέγομεν ὅτι καθόλου μὲν ἐπὶ τῶν μαθημάτων
πίστις γνῶσεως προηγείται· ἐπὶ δὲ τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου, κἂν
λέγῃ τις προκατάρχειν τὴν γνῶσιν τῆς πίστεως, οὐ διαφερό-
μεθα· γνῶσιν μέντοι τὴν τῇ ἀνθρωπίνῃ καταλήψει σύμμετρον.
Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν μαθημάτων πιστεῦσαι δεῖ πρῶτον ὅτι ἄλφα
λέγεται, καὶ μαθόντα τοὺς χαρακτήρας καὶ τὴν ἐκφώνησιν,
ὑστερον λαβεῖν καὶ τὴν ἀκριβῆ κατανόησιν τῆς δυνάμεως τοῦ
86 στοιχείου· ἐν δὲ τῇ περὶ Θεοῦ πίστει ἡγείται μὲν ἡ ἔννοια ἢ
87 περὶ τοῦ ὅτι ἔστι Θεός· ταύτην δὲ ἐκ τῶν δημιουργημάτων
συνάγομεν. Σοφὸν γὰρ καὶ δυνατόν καὶ ἀγαθὸν καὶ «πάντα
αὐτοῦ τὰ ἀόρατα ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου κτίσεως νοοῦντες»
[Rom 1, 20] ἐπιγινώσκουμεν. Οὕτω δὲ καὶ δεσπότην ἑαυτῶν
αὐτὸν καταδεχόμεθα. Ἐπειδὴ γὰρ παντὸς μὲν τοῦ κόσμου
δημιουργὸς ὁ Θεός, μέρος δὲ κόσμου ἡμεῖς, καὶ ἡμῶν ἄρα
δημιουργὸς ὁ Θεός. Ταύτῃ δὲ τῇ γνῶσει ἢ πίστις ἀκολουθεῖ,
καὶ τῇ τοιαύτῃ πίστει ἢ προσκύνησις.

- 404 236 [ad Amphiloichium, a. 376], 2. Τὸ δὲ Μάρκου [13, 32], 925
ἐπειδὴ φανερώς δοκεῖ καὶ τὸν Υἱὸν ἀπομερίζειν τῆς γνῶσεως,
οὕτω νοοῦμεν· ὅτι οὐδεὶς οἶδεν, οὔτε οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ,
160 ἀλλ' οὐδὲ ὁ Υἱὸς ἔγνω, εἰ μὴ ὁ Πατήρ· τουτέστιν, ἡ αἰτία
τοῦ εἰδέναι τὸν Υἱὸν παρὰ τοῦ Πατρός. Καὶ ἀβίαστός ἐστι

ipsum non posse comprehendi perspiciamus; illudque colimus, de quo cognovimus, non quid sit eius essentia, sed hanc exsistere essentiam.

- 260 235, 1. Priorne cognitio an fides? Nos porro dicimus generatim 924
quidem in disciplinis fidem cognitioni praeire; at in nostra doctrina, si quis dicat praeire cognitionem fidei, non contendemus: cognitionem quidem humano captui accommodatam. Nam in disciplinis quidem oportet primum credere hoc elementum alpha esse, et ubi figuras et pronuntiationem didiceris, tum demum accuratam percipere notionem potestatis elementi. At in fide quae circa Deum
86 versatur, praeit illa cogitatio, Deum esse; hanc autem ex creaturis colligimus. Sapientiam namque et potentiam et bonitatem et *omnia eius invisibilia ex mundi creatione intellegentes*, sic cognoscimus. Ita sane illum ut nostrum ipsorum Dominum suscipimus. Quoniam enim totius mundi conditor Deus, nos autem mundi pars sumus, noster igitur etiam conditor Deus. Cognitionem istam fides sequitur, et fidem talem adoratio.

- 404 236, 2. Marci verba [13, 32], quia aperte videntur ipsum Filium 925
a cognitione excludere, ita intellegimus: Nemo novit, neque angeli
160 Dei, sed nec Filius nosset, nisi nosset Pater; hoc est, causa et principium cognitionis Filii a Patre est. Ac violenta quidem non

τῷ εὐγνωμόνως ἀκούοντι ἡ ἐξήγησις αὕτη, ἐπειδὴ οὐ πρόσκειται τὸ «μόνος», ὡς καὶ παρὰ τῷ Ματθαίῳ [24, 36]. Ἔστιν οὖν ὁ νοῦς ὁ παρὰ τῷ Μάρκῳ τοιοῦτος· Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἡ ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὔτε οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' οὐδ' ἂν ὁ Υἱὸς ἔγνω, εἰ μὴ ὁ Πατήρ· ἐκ γὰρ τοῦ Πατρὸς αὐτῷ ὑπῆρχε δεδομένη ἡ γνῶσις.

- 926 236, 6. Οὐσία δὲ καὶ ὑπόστασις ταύτην ἔχει τὴν διαφορὰν ¹⁴⁹
 ἣν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὸ καθ' ἕκαστον, οἷον ὡς ἔχει τὸ ζῷον ¹⁷⁸
 πρὸς τὸν δεῖνα ἄνθρωπον. Διὰ τοῦτο οὐσίαν μὲν μίαν ἐπὶ
 τῆς θεότητος ὁμολογοῦμεν, ὥστε τὸν τοῦ εἶναι λόγον μὴ δια-
 φόρως ἀποδιδόναι, ὑπόστασιν δὲ ἰδιάζουσας, ἵν' ἀσύγχυτος
 ἡμῖν καὶ τετρανωμένη ἡ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἀγίου Πνεύ-
 ματος ἔννοια ἐνυπάρχη. Μὴ γὰρ νοούντων ἡμῶν τοὺς ἀφωρισ-
 μένους περὶ ἕκαστον χαρακτήρας, οἷον πατρότητα καὶ υἰότητα
 καὶ ἁγιασμόν, ἀλλ' ἐκ τῆς κοινῆς ἐννοίας τοῦ εἶναι ὁμολογοῦν- ¹⁷⁵
 των Θεόν, ἀμήχανον ὑγιῶς τὸν λόγον τῆς πίστεως ἀποδίδοσθαι.
 Χρὴ οὖν τῷ κοινῷ τὸ ἰδιάζον προσπιθέντας οὕτω τὴν πίστιν
 ὁμολογεῖν· κοινὸν ἢ θεότης, ἴδιον ἢ πατρότης· συνάπτοντας
 δὲ λέγειν· Πιστεύω εἰς Θεὸν Πατέρα. Καὶ πάλιν ἐν τῇ τοῦ
 Υἱοῦ ὁμολογίᾳ τὸ παραπλήσιον ποιεῖν, τῷ κοινῷ συνάπτειν τὸ
 ἴδιον, καὶ λέγειν· Πιστεύω εἰς Θεὸν Υἱόν. Ὁμοίως καὶ ἐπὶ
 τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἀγίου κατὰ τὸ ἀκόλουθον τῆς ἐκφωνήσεως
 τὴν προφορὰν σχηματίζοντας λέγειν· Πιστεύω καὶ εἰς τὸ θεῖον ¹⁶⁴
 Πνεῦμα τὸ Ἅγιον· ὥστε δι' ὅλου καὶ τὴν ἐνότητα σῶζεσθαι

est, si quis aequo animo audiat, haec expositio, quandoquidem non adicitur *solus*, ut apud Matthaeum. Mens igitur Marci est eiusmodi: De die autem illa aut hora nemo scit, neque angeli Dei, sed nec Filius quidem nosset, nisi nosset Pater; siquidem ei a Patre data cognitio.

- 926 236, 6. Eadem est differentia inter essentiam et hypostasim ¹⁴⁹
 ac inter commune et singulare, inter animal et illum hominem. ¹⁷⁸
 Quapropter essentiam quidem unam in divinitate confitemur, adeo
 ut essentiae definitio non diverse reddatur, hypostasim vero pro-
 priam et singularem, ut inconfusa nobis et clara de Patre et Filio
 et Spiritu Sancto insit notio. Si enim non consideremus definitas
 uniuscuiusque proprietates, puta paternitatem, filiationem et sancti- ¹⁷⁵
 ficationem, sed ex communi essentiae ratione Deum confitemur,
 fieri non potest ut sana fidei ratio reddatur. Oportet igitur ut
 communi proprium adiungentes ita fidem profiteamur: commune
 deitas, proprium paternitas; atque haec coniungendo dicamus:
 Credo in Deum Patrem. Ac rursus in Filii confessione faciendum
 est similiter; adiungendum est communi proprium, ac dicendum:
 Credo in Deum Filium. Pariter et de Spiritu Sancto ad appel-
 lationis rationem accommodanda pronuntiatio ac dicendum: Credo
 et in divinum Spiritum Sanctum; adeo ut omnino et unitas ser- ¹⁶⁴

ἐν τῇ τῆς μίᾳς θεότητος ὁμολογίᾳ, καὶ τὸ τῶν προσώπων
ιδιάζον ὁμολογεῖσθαι ἐν τῷ ἀφορισμῷ τῶν περὶ ἕκαστον νο-
ουμένων ιδιωμάτων.

434 260 [ad Optimum episcopum, a. 377], 9. Ἐπειδὴ τοίνυν πᾶσα 927
ψυχὴ παρὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους οἶονεὶ διακρίσει τινὶ ὑπε-
βάλλετο, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνὴν εἰπόντος ὅτι «Πάντες
σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοί» [Mt 26, 31]· προφητεύει ὁ Συμεὼν
καὶ περὶ αὐτῆς τῆς Μαρίας ὅτι παρεστῶσα τῷ σταυρῷ καὶ
βλέπουσα τὰ γινόμενα καὶ ἀκούουσα τῶν φωνῶν, μετὰ τὴν
τοῦ Γαβριὴλ μαρτυρίαν, μετὰ τὴν ἀπόρρητον γνῶσιν τῆς θείας
συλλήψεως, μετὰ τὴν μεγάλην τῶν θαυμάτων ἐπίδειξιν, γενή-
422 σεται, φησί, τις καὶ περὶ τὴν σὴν ψυχὴν σάλος. Ἐδει γὰρ
τὸν Κύριον ὑπὲρ παντὸς γεύσασθαι θανάτου, καὶ ἱλαστήριον
γενόμενον τοῦ κόσμου πάντας δικαιῶσαι ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι.
Καὶ σοὺ οὖν αὐτῆς, τῆς ἄνωθεν δεδιδραγμένης τὰ περὶ τοῦ
Κυρίου, ἄφεται τις διάκρισις. Τουτέστι ἡ ῥομφαία [cf. Lc
2, 35].

376 261 [ad Sozopolitanos, a. 377], 2. Εἰ τοίνυν μὴ γέγονε τοῦ 928
Κυρίου ἢ ἐν σαρκὶ ἐπιδημία, οὐκ ἔδωκε μὲν ὁ λυτρωτὴς τὸ
ὑπὲρ ἡμῶν τίμημα τῷ θανάτῳ, οὐ διέκοψε δὲ τοῦ θανάτου
380 τὴν βασιλείαν δι' αὐτοῦ. Εἰ γὰρ ἄλλο μὲν ἦν τὸ βασιλευό-
413 μενον ὑπὸ τοῦ θανάτου, ἄλλο δὲ τὸ παρὰ τοῦ Κυρίου προσ-
415 ληφθέν, οὐκ ἂν μὲν ἐπαύσατο τὰ ἑαυτοῦ ἐνεργῶν ὁ θάνατος,
οὐκ ἂν δὲ ἡμέτερον κέρδος ἐγένετο τῆς σαρκὸς τῆς θεοφόρου
τὰ πάθη, οὐκ ἀπέκτεινε δὲ τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί, οὐκ

vetur in unius deitatis confessione, et id quod personarum proprium
est confitemur in discretionem earum proprietatum, quae in una-
quaque intelleguntur.

434 260, 9. Quoniam igitur omnis anima passionis tempore cuidam 927
veluti dubitationi subiecta fuit, secundum Domini vocem dicentis:
Omnes scandalizabimini in me; vaticinatur Simeon et de ipsa
Maria adstante cruci et vidente quae gerebantur et voces audiente;
post Gabrielis testimonium, post arcanam divinae conceptionis
cognitionem, post plurima exhibita miracula, erit, inquit, quaedam
422 et circa animam tuam fluctuatio. Oportebat enim Dominum pro
omnibus gustare mortem, ac propitiationem mundi factum omnes
iustificare in suo sanguine. Et te igitur ipsam, quae caelitus didi-
cisti quae ad Dominum spectant, tanget quaedam dubitatio. Hoc
designat gladius.

376 261, 2. Itaque si Domini in carne adventus non fuit, non dedit 928
redemptor pro nobis pretium morti, nec per se ipsum mortis
380 regnum resecurit. Si enim aliud esset quod mortis imperio sub-
413 iectum erat, aliud quod assumptum a Domino, non desiisset mors
415 ea quae sua sunt operari, nec lucrum nostrum factae fuissent
deiferae carnis passionēs, non interemisset peccatum in carne, non

ἐζωοποιήθημεν ἐν τῷ Χριστῷ οἱ ἐν τῷ Ἀδὰμ ἀποθανόντες, οὐκ ἀνεπλάσθη τὸ διαπεπτωκός, οὐκ ἀνωρθώθη τὸ κατερραγμένον, οὐ προσψκειώθη τῷ Θεῷ τὸ διὰ τῆς ἀπάτης τοῦ ὄφως ἀλλοτριωθέν.

- 929 261, 3. Φαίνεται ὁ Κύριος τὰ μὲν φυσικὰ πάθη παρα-⁴⁰²
δεξάμενος εἰς βεβαίωσιν τῆς ἀληθινῆς καὶ οὐ κατὰ φαντασίαν³⁹⁶
ἐνανθρωπήσεως, τὰ δὲ ἀπὸ κακίας πάθη, ὅσα τὸ καθαρὸν
τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐπιρρυπαίνει, ταῦτα ὡς ἀνάξια τῆς ἀχράντου
θεότητος ἀπωσάμενος. Διὰ τοῦτο εἶρηται «ἐν ὁμοιώματι γε-
γενῆσθαι σαρκὸς ἁμαρτίας» [Rom 8, 3]. οὐ γὰρ ἐν ὁμοιώματι
σαρκός, ὡς τούτοις δοκεῖ, ἀλλ' «ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρ-
τίας». Ὡστε σάρκα μὲν τὴν ἡμετέραν ἀνέλαβε μετὰ τῶν φυσι-³⁹⁸
κῶν αὐτῆς παθῶν, «ἁμαρτίαν δὲ οὐκ ἐποίησεν» [1 Petr 2, 22;
cf. Is 53, 9].

Adversus Eunomium, 363—365.

- 930 L. 1, n. 10. Ἐν μὲν οὐδέν ἐστιν ὄνομα ὃ πᾶσαν ἐξαρκεῖ¹¹⁰
τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν περιλαβὼν ἱκανῶς ἐξαγγεῖλαι· πλείω δὲ
καὶ ποικίλα κατ' ἰδίαν ἕκαστον σημασίαν, ἀμυδρὰν μὲν παντε-
λῶς καὶ μικροτάτην, ὡς πρὸς τὸ ὅλον, ἡμῖν γε μὴν ἐξαρκουσάν
τὴν ἔννοιαν συναθροίζει. Ἐν τοίνυν τοῖς περὶ Θεοῦ λεγο-¹¹⁶
μένοις ὀνόμασι, τὰ μὲν τῶν προσόντων τῷ Θεῷ δηλωτικά ἐστί,
τὰ δὲ τὸ ἐναντίον, τῶν μὴ προσόντων. Ἐκ δύο γὰρ τούτων
οἶονεὶ χαρακτήρ τις ἡμῖν ἐγγίνεται τοῦ Θεοῦ, ἕκ τε τῆς τῶν
ἀπεμφαινόντων ἀρνήσεως καὶ ἐκ τῆς τῶν ὑπαρχόντων ὁμολογίας.

in Christo vivificati fuisset, qui eramus in Adamo mortui, non resartum fuisset quod collapsum erat, non instauratum quod confractum, non coniunctum Deo quod serpentis fraude fuerat abalienatum.

- 929 261, 3. Liqueat Dominum naturales quidem affectus suscepisse⁴⁰²
ad confirmationem verae nec phantasticae incarnationis, vitiosos³⁹⁶
vero affectus, qui nostrae vitae puritatem coinquinant, ut intaminata
divinitate indignos reiecissee. Eam ob causam dictum est factum
eum fuisse *in similitudine carnis peccati*; non utique in similitudine
carnis, ut his videtur, sed *in similitudine carnis peccati*. Quare
carnem nostram una cum naturalibus ipsius affectibus assumpsit,³⁹⁸
peccatum vero non fecit.

- 930 1, 10. Nullum quidem nomen est quod totam Dei naturam¹¹⁰
complexum sat eam possit enuntiare; plura vero et varia, singula
in propria significatione, obscuram quidem omnino et perquam
exiguam, si cum toto comparetur, nobis tamen sufficientem intel-
legentiam congerunt. Itaque inter nomina ea, quae de Deo di-¹¹⁶
cuntur, aliqua significant quae Deo insunt; aliqua vero e contrario
indicant quae ei non insunt. Ex his enim duobus, et ex eorum
quae absunt negatione, et ex eorum quae adsunt confessione, velut
quidam Dei character nobis imprimitur.

108 1, 14. Οἶμαι δὲ οὐκ ἀνθρώπους μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν 931
 λογικὴν φύσιν ὑπερβαίνειν αὐτῆς [τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ] τὴν
 117 κατάληψιν. Λογικὴν δὲ νῦν τὴν ἐν τῇ κτίσει λέγω. Υἱὸς γὰρ
 μόνῳ γνωστὸς ὁ Πατὴρ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι· ὅτι «Οὐδεὶς
 οἶδε τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός» [Mt 11, 27], καὶ «Τὸ Πνεῦμα
 πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ» [1 Cor 2, 10]. . . . Εἰκὸς
 αὐτὴν μὲν τὴν οὐσίαν ἀπερίοπτον εἶναι παντὶ πλὴν εἰ τῷ Μο-
 114 νογενεῖ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι· ἐκ δὲ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ
 ἀναγομένους ἡμᾶς, καὶ διὰ τῶν ποιημάτων τὸν ποιητὴν ἐν-
 νοοῦντας, τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας λαμβάνειν
 τὴν σύνεσιν. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ ὃ πᾶσιν
 ἀνθρώποις ὁ Θεὸς ἐφάνέρωσεν [cf. Rom 1, 19].

95 1, 15. Ἐξετάζων γὰρ ἡμῶν ὁ νοῦς εἰ ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς 932
 151 [cf. Rom 9, 5] ἑαυτοῦ τινα αἰτίαν ὑπερκειμένην ἔχει, εἴτα οὐ
 δυνάμενος ἐπινοεῖν οὐδεμίαν, τὸ ἀναρχον αὐτοῦ τῆς ζωῆς ἀγέν-
 νητον προσηγόρευσεν. . . . Ὡς περ οὖν ἐκεῖνος [ὁ Λουκᾶς] εἶπεν ὅτι
 ὁ Ἀδὰμ ἐκ τοῦ Θεοῦ [Lc 3, 38], οὕτως ἡμεῖς ἑαυτοὺς ἐρωτήσωμεν,
 ὁ δὲ Θεὸς ἐκ τίνος; Ἄρα οὐχὶ πρόχειρόν ἐστιν ἐν τῇ ἐκάστῳ
 διανοίᾳ ὅτι ἐξ οὐδενός; Τὸ δὲ ἐξ οὐδενός τὸ ἀναρχόν ἐστι
 δηλονότι· τὸ δὲ ἀναρχον τὸ ἀγέννητον. Ὡς οὖν ἐπὶ ἀνθρώ-
 πων οὐκ ἦν οὐσία τὸ ἐκ τίνος, οὕτως οὐδὲ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῶν
 ὄλων οὐσίαν ἐστὶν εἰπεῖν τὸ ἀγέννητον, ὅπερ ἴσον ἐστὶ τῷ ἐξ
 οὐδενός.

108 1, 14. Ego vero ipsius [essentiae Dei] comprehensionem non 931
 homines solum sed omnem etiam rationalem naturam excedere
 117 arbitror. Nunc autem cum dico rationalem, creatam dico. Nam
 soli Filio notus est Pater et Spiritui Sancto; *Nemo enim novit*
Patrem nisi Filius, et Spiritus omnia scrutatur, etiam profunditates
Dei. . . . Constat ipsam quidem essentiam nulli nisi Unigenito et
 114 Spiritui Sancto cogitabilem esse, sed ab operationibus Dei sub-
 vectos nos et per ea, quae condita sunt, conditorem intellegentes,
 sic bonitatem ac sapientiam eius percipere. De Deo enim notum
 est quod cunctis hominibus Deus manifestavit.

95 1, 15. Nam cum mens nostra expendit, an Deus qui est super 932
 151 omnia causam aliquam se superiore habeat, nec tamen ullam
 excogitare potest, eius vitam principio carentem ingenitam ap-
 pellavit. . . . Quemadmodum igitur ille [Lucas] dixit Adam ex Deo
 esse, sic nos nosmetipsos percontemur: Deus autem ex quo? Nonne
 in uniuscuiusque mente promptum fuerit respondere: ex nullo?
 Quod autem ex nullo est, utique sine principio est; et quod sine
 principio est, id ingenitum est. Sicut ergo in hominibus origo ex
 aliquo non est eorum essentia, sic neque in Deo universorum
 ipsum esse ingenitum, quod idem est atque ex nullo esse, eius
 essentiam dicere possumus.

933 2, 9. Τίς οὐκ οἶδεν ὅτι τῶν ὀνομάτων τὰ μὲν ἀπολελυ- 116
μένως καὶ καθ' ἑαυτὰ προφερόμενα τῶν ὑποκειμένων αὐτοῖς
πραγμάτων ἐστὶ σημαντικά, τὰ δὲ πρὸς ἕτερα λεγόμενα τὴν
σχέσιν μόνην ἐμφαίνει τὴν πρὸς ἃ λέγεται; Οἶον, ἄνθρωπος
μὲν, καὶ ἵππος, καὶ βοῦς, αὐτὸ ἕκαστον τῶν ὀνομαζομένων
παρίστησιν· υἱὸς δέ, ἢ δοῦλος, ἢ φίλος, μόνῃς τῆς πρὸς τὸ
συνεζευγμένον ὄνομα συναφείας ἐστὶ δηλωτικά. Ὁ τοίνυν
ἀκούσας γεννήματος οὐκ ἐπὶ τινι οὐσίᾳ τῇ διανοίᾳ φέρεται,
ἀλλ' ὅτι ἐτέρῳ ἐστὶ συναπτόμενον ἔννοεῖ. Τὸ γὰρ γέννημά τινος
λέγεται γέννημα.

934 2, 12. Ὁ δὲ Θεὸς τῶν ὄλων ἐξ ἀπείρου ἐστὶ Πατὴρ, οὐκ 157
ἀρξάμενός ποτε τοῦ εἶναι Πατὴρ. Οὔτε γὰρ τῇ τῆς δυνάμεως
ἐνδείᾳ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ θελήματος ἐκωλύετο, οὔτε
αἰώνων τινῶν περίοδον ἀνέμενε, ἵνα ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἀνθρώ-
πων καὶ τῶν λοιπῶν ζῴων, μετὰ τὴν τῆς ἡλικίας συμπλήρωσιν
τῆς εἰς τὸ γεννᾶν αὐτῷ δυνάμεως προσελθούσης τὸ σπουδα-
ζόμενον περιγένηται (μαινομένων γὰρ ταῦτα καὶ ἔννοησαι καὶ
φθέγξασθαι), ἀλλὰ τῇ ἑαυτοῦ αἰδιότητι συμπαραεκτεινομένην
ἔχει τὴν, ἵν' οὕτως ὀνομάσῃ, πατρότητα. Οὐκοῦν καὶ ὁ Υἱός,
πρὸ αἰῶνος ὢν καὶ αἰεὶ ὢν, οὐκ ἤρξατο τοῦ εἶναι ποτε, ἀλλ'
ἀφ' οὗ Πατὴρ, καὶ Υἱός, καὶ εὐθὺς τῇ τοῦ Πατρὸς ἔννοιά ἡ
τοῦ Υἱοῦ συνεισέρχεται. Ὁ γὰρ Πατὴρ Υἱοῦ Πατὴρ δηλονότι.
Ἀρχὴ μὲν οὖν Πατρὸς οὐδεμία, ἀρχὴ δὲ τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατὴρ· 151
μέσον δὲ τούτων οὐδέν.

933 2, 9. Quis nescit nomina ea, quae absolute et per se proferuntur, 116
subiectas sibi res significare, ea vero, quae respectu aliorum di-
cuntur, habitum solum, quem ad ea quae dicuntur habent, indicare?
Exempli causa, homo, equus, bos, unamquamque rem quae nomi-
natur indicant; filius vero, aut servus, aut amicus, solam quam
cum coniuncto nomine habent affinitatem significant. Itaque qui
genituram audit, non ad quamdam substantiam excogitandam mente
fertur, sed cum alio iunctam eam esse intellegit. Genitura enim
alicuius genitura dicitur.

934 2, 12. Deus universorum Pater est ex infinito, nec umquam 157
Pater esse coepit. Neque enim potentiae defectu, ne expleret
voluntatem, detinebatur, neque ullorum saeculorum circuitus ex-
spectavit, ut, sicut in hominibus et reliquis animalibus, ei generandi
facultate post completam aetatem accedente, quod volebat as-
sequeretur (insanientium enim est haec cogitare et loqui), sed, ut
ita dicam, coextentam habet cum sua aeternitate paternitatem.
Quamobrem et Filius, cum ante saecula sit et semper sit, num-
quam esse incepit, sed ex quo Pater est, et Filius est, et statim
una cum Patris notione Filii quoque notio subrepat. Nam Pater
Filii utique est Pater. Patris igitur origo nulla, origo vero Filii, 151
Pater; inter hos nihil est medii.

- 186 2, 14. Εὐνόμιος. Ὅτι γὰρ ὄντα, φησὶν, ἐγέννησεν ὁ 935
 Θεὸς τὸν Υἱόν, ἢ οὐκ ὄντα. Ἄλλ' εἰ μὲν οὐκ ὄντα, μηδεὶς
 μοι, φησί, τόλμαν ἐπεγκαλείτω· εἰ δὲ ὄντα, οὐκ ἀτοπίας μόνον
 καὶ βλασφημίας, ἀλλὰ καὶ πάσης εὐθείας ὑπερβολὴν ὁ λόγος
 ἔχει· τῷ γὰρ ὄντι οὐ δεῖ γεννήσεως. — Βασιλείος. . . .
 157 Ἡμεῖς δὲ πρῶτον ἐκείνο τοὺς ἀκροατὰς ὑπομνήσομεν, ὅτι οὗτός
 ἐστὶν ὁ διὰ τὴν τῶν πολλῶν ἀγνοίαν ἀνθρωπικῶς ἐξακούον-
 των τῆς γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ εἰς ἀνάγκην ἐληλυθὼς τῶν λόγων
 τούτων.
- 157 2, 17. Οὐδὲν γὰρ ἀλλοιότερον ἐρωτᾷ [Εὐνόμιος], ἢ εἰ καὶ 936
 περὶ τοῦ Πατρὸς ἐπυνθάνετο, πότερον ὑπῆρχε πρὸ τῆς ἰδίας
 συστάσεως ἢ οὐχί. Ὡς γὰρ ἐκεῖ ἀνόητον τὸ ἐρώτημα, ἐπὶ
 151 τοῦ ἀναρχοῦ καὶ ἀγεννήτου ζητεῖν τὸ ἀνώτερον, οὕτω καὶ ἐν-
 ταῦθα, ἐπὶ τοῦ ἐξ αἰδίου τῷ Πατρὶ συνόντος, καὶ οὐδὲν ἔχοντος
 μέσον ἑαυτοῦ τε καὶ τοῦ γεννήσαντος, χρονικὰς ποιεῖσθαι τοῦ
 προτέρου τὰς ἐρωτήσεις, τῆς ἴσης ὄντως ἀνοίας. Παραπλήσιον
 γὰρ ἐρωτᾷν τί ἔσται μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ ἀθανάτου, καὶ
 ἐπιζητεῖν τί ὑπῆρχε πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ αἰδίου. Οἱ δέ,
 ἐπειδὴ τὸ ἀναρχον τοῦ Πατρὸς αἰδίου ὀνομάζεται, ταῦτόν τῷ
 ἀναρχῷ τὸ αἶδιον ἀποφαίνουσι, καὶ ἐπειδὴ μὴ ἀγέννητος ὁ
 Υἱός, οὐδὲ αἶδιον εἶναι ὁμολογοῦσι. Πλεῖστον δὲ διαφέρει
 κατὰ τὴν ἔννοιαν. Ἀγέννητον μὲν γὰρ λέγεται τὸ μηδεμίαν
 ἀρχὴν ἑαυτοῦ μηδὲ αἰτίαν ἔχον τοῦ εἶναι· αἶδιον δὲ τὸ χρόνον

- 186 2, 14. *Eunomius*. Aut enim existentem, inquit, genuit Deus 935
 Filium, aut non existentem. Atqui si non existentem, nemo, inquit,
 incuset me temeritatis. Sin existentem, non absurditatem solum
 et blasphemiam, sed stoliditatem etiam omnem hic sermo excedit;
 157 etenim qui est, generatione non indiget. — *Basilius*. . . . Nos illud
 primum auditores admonebimus, hunc illum esse qui, quod non
 pauci ex ignorantia generationem Filii humano more acciperent,
 coactus in hos sermones incidit.

- 157 2, 17. Nihil enim alienius quaerit [*Eunomius*], quam si de Patre 936
 etiam percontaretur, utrum ante suam constitutionem fuerit annon.
 151 Etenim ut illic quaestio stulta est, quaerere videlicet in eo, qui
 principio caret ac ingenuus est, superius quiddam, ita hic quoque
 de eo, qui ab aeterno est cum Patre nihilque habet medii inter
 se et genitorem, temporales facere de priore quaestiones, aequalis
 plane dementiae est. Nam perinde erit, ac si quis interroget quid
 futurum sit post obitum eius qui immortalis est, quaeratque quid
 exstiterit ante generationem sempiterni. Hi autem, quia principii
 in Patre privato aeternitas nominatur, privationem principii de-
 cernunt idem esse atque aeternitatem, et quoniam Filius non est
 ingenuus, ne aeternum quidem esse profitentur. Sed tamen haec
 differunt plurimum significatione. Nam ingenuum dicitur quod
 neque principium sui ipsius neque causam ut sit habet; aeternum

παντὸς καὶ αἰῶνος κατὰ τὸ εἶναι πρεσβύτερον. Ὅθεν καὶ ὁ
Υἱός, καὶ οὐκ ἀγέννητος, καὶ αἰδίδιος.

937 2, 18. Παντὶ οὖν δῆλον ὅτι ἔνθα καὶ ἄγγελος καὶ Θεὸς 147
ὁ αὐτὸς προσηγόρευται, ὁ Μονογενὴς ἐστὶ δηλούμενος, ἐμ-
φανίζων ἑαυτὸν κατὰ γενεὰν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τὸ θέλημα
τοῦ Πατρὸς τοῖς ἁγίοις ἑαυτοῦ διαγγέλλων. Ὡστε καὶ ἐπὶ
τοῦ Μωϋσέως ὄντα ἑαυτὸν ὀνομάσας, οὐκ ἄλλος τις παρὰ τὸν
Θεὸν Λόγον, τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα πρὸς τὸν Θεόν [cf. Io 1, 2], νοηθεῖν.

938 2, 22. Εὐνόμιος. Οὐ χρή, φησί, τῇ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ 186
Υἱοῦ προσέχοντας προσηγορίᾳ ἀνθρωπικὴν αὐτοῦ τὴν γέννησιν 112
ἐννοεῖν, καὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις γενέσεων ἀναγομένους, τοῖς
τῆς μετουσίας ὀνόμασι καὶ πάθεσιν ὑπάγειν τὸν Θεόν. . . .
23. Βασιλεῖος. Καὶ μὴν οὐδὲ ἐκεῖνό γε ἂν εἴποι, ὡς κυρίως
καὶ πρώτως ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων τεταγμένων τῶν ὀνομάτων
τούτων καταχρηστικῶς ἡμεῖς ἐπιλέγομεν τῷ Θεῷ. Ὁ γάρ τοι
Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, πρὸς τὴν πάντων ἀρχὴν καὶ
τὴν ἀληθὴ τῶν ὄντων αἰτίαν ἐπανάγων ἡμᾶς· «Ὑμεῖς δὲ μὴ
καλέσητε, φησί, πατέρα ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· εἰς γάρ ἐστι Πατὴρ
ὑμῶν ὁ οὐράνιος» [Mt 23, 9]. Πῶς οὖν ὡς σαρκικῶν παθῶν
προηγούμενους ἐνδεικτικὰς ταύτας ἡμᾶς ἀξιοῖ τὰς φωνὰς ἀπο-
πέμπεσθαι, ἃς ὁ Κύριος, ὡς τῇ ἀπαθείᾳ τοῦ Θεοῦ πρεπούσας,
ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων πρὸς αὐτὸν μετατίθησιν;

939 2, 28. Εἰ δ', ὅπερ ἐστὶν ἀληθές, γνωριστικὰς τινὰς ιδιότητας 178
ἐπιθεωρουμένας τῇ οὐσίᾳ δέχοιτό τις εἶναι τὸ γεννητὸν καὶ τὸ

vero, quod tempore omni et aevo secundum esse antiquius est.
Unde et Filius, et est non ingenuitus, et aeternus.

937 2, 18. Quare compertum est omnibus et exploratum, ubicumque 147
idem et angelus et Deus appellatus est, Unigenitum significari,
cum se hominibus per singulas generationes manifestet, suisque
sanctis Patris nuntiet voluntatem. Itaque qui et coram Moyse se
ipse eum qui est nominavit, non alius praeter Deum Verbum, qui
erat in principio apud Deum, intellegi poterit.

938 2, 22. *Eunomius*. Non oportet, inquit, cum Patris ac Filii 186
appellationem audimus, eius generationem humanam intellegere, 112
nec hominum generatione adductos Deum communionis nominibus
aut passionibus subicere. . . . 23. *Basilius*. Neque vero illud dixerit,
nomina haec, quae proprie ac primario de hominibus usurpata
sunt, de Deo a nobis dici per abusum. Etenim Dominus noster
Iesus Christus ad omnium principium et veram rerum causam
nos reducons: *Vos autem nolite vocare*, inquit, *patrem vestrum in*
terra; unus enim est Pater vester caelestis. Quomodo igitur voces
has, tamquam si praecipue carnales affectus significarent, re-
pudiandas censet, quas Dominus noster velut Dei apathiam de-
centes ab hominibus ad ipsum transfert?

939 2, 28. Quodsi quispiam, id quod verum est, genitum et in-178
genitum vult esse indices quasdam proprietates, quae in substantia

ἀγέννητον, πρὸς τὴν τρανὴν καὶ ἀσύγχυτον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ χειραγωγούσας ἔννοιαν, τὸν τε τῆς ἀσεβείας διαφεύζεται κίνδυνον, καὶ τὸ ἐν τοῖς λογισμοῖς ἀκόλουθον διασώσει. Αἱ γάρ τοι ιδιότητες, οἷονεὶ χαρακτηρὲς τινες καὶ μορφαὶ ἐπιθεωρούμεναι τῇ οὐσίᾳ, διαιροῦσι μὲν τὸ κοινὸν τοῖς ἰδιάζουσι χαρακτηρσι· τὸ δὲ ὁμοφυὲς τῆς οὐσίας οὐ διακόπτουσιν. Οἷον, κοινὴ μὲν ἡ θεότης, ἰδιώματα δὲ τινα πατρότης καὶ υἱότης· ἐκ δὲ τῆς ἐκατέρου συμπλοκῆς, τοῦ τε κοινοῦ καὶ τοῦ ἰδίου, ἡ κατάληψις ἡμῖν τῆς ἀληθείας ἐγγίνεται.

160 3, 1. Ὡς γὰρ ὁ Υἱὸς τάξει μὲν δεύτερος τοῦ Πατρός, ὅτι 940
ἀπ' ἐκείνου, καὶ ἀξιώματι, ὅτι ἀρχὴ καὶ αἰτία, τῷ εἶναι αὐτοῦ
Πατέρα, καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ ἡ πρόσοδος καὶ προσαγωγή πρὸς
τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, φύσει δὲ οὐκέτι δεύτερος, διότι ἡ θεότης
166 ἐν ἐκατέρῳ μία· οὕτω δηλονότι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, εἰ
καὶ ὑποβέβηκε τὸν Υἱὸν τῇ τε τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι (ἵνα καὶ
ὅλως συγχωρήσωμεν), οὐκέτ' ἂν εἰκότως, ὡς ἀλλοτρίας ὑπάρχον
209 φύσεως, ἀκολουθεῖν, ἐκείθεν δῆλον. Ἄγγελοι πάντες, ὥσπερ
προσηγορίας μιᾶς, οὕτω καὶ φύσεως πάντως τῆς αὐτῆς ἀλλή-
λοις τυγχάνουσιν· ἀλλ' ὅμως οἱ μὲν αὐτῶν ἔθνων προεστήκασιν,
οἱ δὲ ἐνὶ ἐκάστῳ τῶν πιστῶν εἰσι παρεπόμενοι.

206 3, 2. Ἀρχαὶ μὲν γὰρ καὶ ἐξουσίαι, καὶ πάσα ἡ τοιαύτη κτίσις, 941
353 ἐκ προσοχῆς καὶ ἐπιμελείας τὸν ἀγρασμὸν ἔχουσαι, οὐκ ἂν
εἰκότως φύσει ἄρται εἶναι λέγοιντο. Ἐπορευόμεναι γὰρ τον

considerentur quaeque ad claram ac inconfusam Patris et Filii
notionem quasi manu ducant, is et impietatis periculum effugiet
et ratiocinationis consecutionem tuebitur. Nam proprietates, quae
veluti quidam characteres ac formae in substantia considerantur,
id quod commune est distinguunt quidem propriis characteribus,
at substantiae communitatem non dirimunt. Exempli causa, deitas
communis est, proprietates vero sunt paternitas et filiatio. Ex
utriusque autem complexu, cum communis tum proprii, innascitur
nobis comprehensio veritatis.

160 3, 1. Quemadmodum enim Filius ordine quidem a Patre se- 940
cundus est, quoniam ab illo est, ac dignitate, quoniam origo
eius est et causa, ea re quod ipsius est Pater, et quoniam per
ipsum accessus aditusque est ad Deum et Patrem, non autem
166 natura secundus, quoniam deitas in utroque una est, ita profecto
et Spiritus Sanctus, etsi cum ordine tum dignitate secundus a Filio
est (ut tandem hoc etiam concedamus), tamen non iure sequi ut
209 sit alienae naturae hinc patet. Nimirum angeli omnes, ut appella-
tionem unam, ita etiam eandem omnino inter se naturam habent;
sed tamen ex iis alii quidem praefecti sunt gentibus, alii vero
unicuique fidelium adiuncti comites sunt.

206 3, 2. Principatus enim et potestates ac reliquae eiusmodi crea- 941
353 turae, quae ex attentione ac studio sanctificationem habent, dici
natura sanctae iure non possunt. Ita enim bonum appetunt, ut

καλοῦ, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, καὶ τοῦ μέτρου τῆς ἀγρωσύνης μεταλαμβάνουσι. . . Διαφορὰ δὲ 175 αὐταῖς πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον αὕτη, ὅτι τῷ μὲν φύσις ἡ ἀγρωσύνη, ταῖς δὲ ἐκ μετουσίας ὑπάρχει τὸ ἀγιάζεσθαι.

- 942 4, 3 (Ὅτι οὐ κτίσμα ὁ Υἱός), 1. Εἰ κτίσμα Θεοῦ ὁ Υἱός, 152 πᾶν δὲ κτίσμα δοῦλον τοῦ κτίστου· δοῦλος ὁ Χριστός, καὶ 153 οὐχ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Οὐκ ἔλαβεν οὖν μορφὴν δούλου, κύριος ὢν, ἀλλ' ἦν δοῦλος. Τὸ ποίημα τῷ ποιητῇ τῆς αὐτῆς δυνάμεως 190 οὐ κοινωνεῖ· οὐδὲν ἄρα κοινόν ἐστιν Υἱοῦ καὶ Πατρός, οὐδὲ ἡ κτίσις, εἴπερ ποίημα καὶ οὐ γέννημα ὁ Υἱός.

De Spiritu Sancto, 375.

- 943 C. 8, n. 21. Ὅταν ἡμᾶς περὶ τοῦ Πατρὸς ἐκπαιδεύσῃ, οἷδε 183 ταῖς αὐθεντικαῖς καὶ δεσποτικαῖς κεχρησθαι φωναῖς λέγων· «Θέλω, καθαρίσθητι» [Mt 8, 3]· καί· «Σιώπα, πεφίμωσο» [Mc 4, 39]· καί· «Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν» [Mt 5, 22 sqq]· καὶ τό· «Ἄλαλον καὶ κωφὸν δαιμόνιον, ἐγὼ σοι ἐπιτάσσω» [Mc 9, 25]· καὶ ὅσα τοιαῦτα· ἵνα διὰ τούτων μὲν τὸν δεσπότην ἡμῶν καὶ ποιητὴν γνωρίσωμεν, δι' ἐκείνων δὲ τὸν Πατέρα τοῦ δεσπότην ἡμῶν καὶ ποιητοῦ διδαχθῶμεν. Οὕτω πανταχόθεν ὁ λόγος ἀληθῆς ἐπιδείκνυται ὅτι τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ δημιουργεῖν 181 τὸν Πατέρα οὔτε ἀτελῆ τοῦ Πατρὸς τὴν δημιουργίαν συνίστησιν, οὔτε ἄτονον τοῦ Υἱοῦ παραδηλοῖ τὴν ἐνέργειαν, ἀλλὰ τὸ ἠνωμένον τοῦ θελήματος παριστᾷ. Ὡστε ἡ ,δι' οὐ' φωνή

pro ratione amoris in Deum sanctitatis mensuram accipiant. . . Ipsae autem in eo a Sancto Spiritu differunt, quod huius natura 175 sanctitas est, illis vero ex participatione inest sanctimonia.

- 942 4, 3 (*Quod Filius creatura non est*), 1. Si Filius creatura Dei 152 est, omnis autem creatura creatoris serva, Christus Dei servus est, 153 non filius. Non igitur sumpsit formam servi, cum esset dominus, sed erat servus. Potestas eadem non communis est facturæ cum 190 factore; nihil ergo commune est Patri cum Filio, ne creatio quidem, si factura, non genitura Filius est.
- 943 8, 21. Postquam nos de Patre erudit [Christus], authenticis et 183 herilibus vocibus uti solet, dicens: *Volo, mundare*; et: *Tace, obmutesce*; et: *Ego autem dico vobis*; et illud: *Mutum et suraum daemonium, ego tibi praecipio*; et quaecumque alia id genus, ut ex his quidem dominum et conditorem nostrum agnosceremus, per illa vero Patrem domini et conditoris nostri disceremus. Ita doctrina undelibet vera monstratur, scilicet ex eo quod Pater per 181 Filium creet, neque propterea Patris vim creandi imperfectam argui, neque Filii operationem ostendi infirmam, sed voluntatis unitatem coniunctionemque declarari. Itaque haec vox ,per quem'

942. MG 29, 688. Iste liber 4 adv. Eunom. probabilissime Didymo Alex. attribuendus est.

943. MG 32, 105.

ὁμολογίαν τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας ἔχει, οὐκ ἐπὶ κατηγορία τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου παραλαμβάνεται.

³⁵⁷ 9, 22. Τὸ Πνεῦμα ἐκάστῳ τῶν δεκτικῶν ὡς μόνῳ παρὸν ⁹⁴⁴
³⁵⁸ διαρκῇ τοῖς πᾶσι τὴν χάριν ὁλόκληρον ἐπαφίησιν· οὐ ἀπολαύει τὰ μετέχοντα, ὅσον αὐτὰ πέφυκεν, οὐχ ὅσον ἐκεῖνο δύναται. 23. . . Τοῦτο τοῖς ἀπὸ πάσης κηλίδος κεκαθαρμένοις ἐλλάμπον, τῇ πρὸς ἑαυτὸ κοινωνίᾳ πνευματικὸς ἀποδείκνυσιν. Καὶ ὥσπερ τὰ λαμπρὰ καὶ διαφανῆ τῶν σωματίων, ἀκτίνας αὐτοῖς ἐμπεσοῦσης, αὐτὰ τε γίνεται περιλαμπή, καὶ ἐτέραν αὐγὴν ἀφ' ἑαυτῶν ἀποστίλβει· οὕτως αἱ πνευματοφόροι ψυχαί, ἐλλαμφθεῖσαι παρὰ τοῦ Πνεύματος, αὐταί τε ἀποτελοῦνται πνευματικά, καὶ εἰς ἐτέρους τὴν χάριν ἐξαποστέλλουσιν. Ἐντεῦθεν . . . ἢ ἐν Θεῷ διαμονή, ἢ πρὸς Θεὸν ὁμοίωσις, τὸ ἀκρότατον τῶν ὀρεκτῶν, θεὸν γενέσθαι.

⁴⁶⁵ 12, 28. Καὶ μηδένα παρακρουέσθω τὸ τοῦ ἀποστόλου, ὡς ⁹⁴⁵
⁴⁶⁶ τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τῆς τοῦ βαπτίσματος μνήμης πολλάκις παραλιμπάνοντος, μηδὲ διὰ τοῦτο ἀπαρατήρητον οἰέσθω τὴν ἐπὶ κλήσιν εἶναι τῶν ὀνομάτων. «Ὅσοι», φησὶν, «εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε» [Gal 3, 27]· καὶ πάλιν· «Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθητε» [Rom 6, 3]. Ἡ γὰρ τοῦ Χριστοῦ προσηγορία τοῦ παντός ἐστὶν ὁμολογία· δηλοῖ γὰρ τὸν τε χρίσαντα Θεόν, καὶ τὸν χρισθέντα Υἱόν, καὶ τὸ χρίσμα ¹⁷⁶ τὸ Πνεῦμα. . . Εἰ τοίνυν ἐν τῷ βαπτίσματι ὁ χωρισμὸς τοῦ

confessionem habet causae principalis, non autem sumitur ad insectionem ac reprehensionem causae efficientis.

³⁵⁷ 9, 22. Spiritus unicuique capacium cum adsit quasi soli, suf- ⁹⁴⁴
³⁵⁸ ficientem omnibus gratiam atque integram infundit; quo fruuntur quaecumque de illo participant, quantum ipsis fas est natura, non quantum ille potest. 23. . . Hic iis, qui ab omni sorde purgati sunt, illucescens per communionem quam cum ipso habent, spirituales reddit. Et quemadmodum corpora nitida pellucidaque, contacta radio, fiunt et ipsa supra modum splendida, et alium fulgorem ex sese profundunt; ita animae, quae Spiritum ferunt illustranturque a Spiritu, fiunt et ipsae spirituales et in alios gratiam emittunt. Hinc . . . in Deo perseverantia, hinc similitudo cum Deo, et, quo nihil sublimius expeti potest, hinc est ut deus fias.

⁴⁶⁵ 12, 28. Neminem vero in fraudem inducat illud apostoli, quod ⁹⁴⁵
⁴⁶⁶ Patris et Spiritus Sancti nomen in baptismatis commemoratione frequenter omittit, neque ideo putet indifferentem esse nominum invocationem. *Quicumque*, inquit, *in Christum baptizati estis, Christum induistis*, et rursus: *Quicumque in Christo baptizati estis, in mortem illius baptizati estis*. Nam Christi appellatio totius est professio, declarat siquidem et Deum qui unxit, et Filium qui ¹⁷⁶ unctus est, et Spiritum qui est unctio. . . Proinde si in baptismo

Πνεύματος ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐπικίνδυνος μὲν τῷ βαπτίζοντι, ἀνωφελὲς δὲ τῷ δεχομένῳ, πῶς ἡμῖν ἀσφαλὲς ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ διασπᾶν τὸ Πνεῦμα; . . . Ὡς γὰρ πιστεύομεν εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, οὕτω καὶ βαπτιζόμεθα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

- 946 15, 35. Ἡ τοῦ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν περὶ τὸν ἄνθρωπον ⁴¹⁵ οἰκονομία ἀνάκλησίς ἐστιν ἀπὸ τῆς ἐκπτώσεως καὶ ἐπάνοδος εἰς οἰκείωσιν Θεοῦ ἀπὸ τῆς διὰ τὴν παρακοὴν γενομένης ἀλλοτριώσεως. Διὰ τοῦτο ἡ μετὰ σαρκὸς ἐπιδημία Χριστοῦ, αἱ τῶν εὐαγγελικῶν πολιτευμάτων ὑποτυπώσεις, τὰ πάθη, ὁ σταυρός, ἡ ταφή, ἡ ἀνάστασις· ὥστε τὸν σφζόμενον ἄνθρωπον διὰ μιμήσεως Χριστοῦ τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην υἰοθεσίαν ἀπολαβεῖν.
- 947 15, 35. Τοῦτο οὖν ἐστὶ τὸ ἄνωθεν γεννηθῆναι ἐξ ὕδατος ⁴⁴⁷ καὶ Πνεύματος [cf. Io 3, 5]· ὡς τῆς μὲν νεκρώσεως ἐν τῷ ὕδατι τελουμένης, τῆς δὲ ζωῆς ἡμῶν ἐνεργουμένης διὰ τοῦ Πνεύματος. Ἐν τρισὶν οὖν καταδύσεσι καὶ ἰσαριθμοῖς ταῖς ἐπικλήσεσι ⁴⁶⁴ τὸ μέγα μυστήριον τοῦ βαπτίσματος τελειοῦται, ἵνα καὶ ὁ τοῦ θανάτου τύπος ἐξεικονισθῇ, καὶ τῇ παραδόσει τῆς θεογνωσίας τὰς ψυχὰς φωτισθῶσιν οἱ βαπτιζόμενοι. Ὡστε εἴ τις ἐστὶν ἐν τῷ ὕδατι χάρις, οὐκ ἐκ τῆς φύσεώς ἐστι τοῦ ὕδατος, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος παρουσίας.
- 948 15, 36. Διὰ Πνεύματος Ἁγίου ἡ εἰς παράδεισον ἀποκατά- ³⁵⁹ στασις, ἡ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν ἀνοδος, ἡ εἰς υἰοθεσίαν

separare Spiritum a Patre et Filio ut periculosum est baptizanti ita baptismum accipienti inutile, quomodo nobis tutum fuerit a Patre et Filio distrahere Spiritum? . . . Sicut enim credimus in Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, sic et baptizamur in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.

- 946 15, 35. Dei ac servatoris nostri circa hominem dispensatio ⁴¹⁵ revocatio est a lapsu reditusque ad Dei familiaritatem ab alienatione quam induxit inoboedientia. Hanc ob causam adventus Christi in carne, evangelicae conversationis formae, afflictiones, crux, sepultura, resurrectio, ut homo, qui salvus fit per imitationem Christi, veterem illam filiorum adoptionem recipiat.
- 947 15, 35. Hoc igitur est denuo nasci ex aqua et Spiritu, quippe ⁴⁴⁷ quia mors perficitur in aqua, vitam vero nostram operatur Spiritus. Tribus igitur demersionibus ac totidem invocationibus magnum ⁴⁶⁴ baptismatis mysterium peragitur, ut et mortis figura exprimatur, et per traditionem divinae scientiae animus illustretur eorum qui baptizantur. Itaque si qua est gratia in aqua, non est ex ipsius aquae natura, sed ex Spiritus praesentia.
- 948 15, 36. Per Spiritum Sanctum datur in paradysum restitutio, ³⁵⁹ ad regnum caelorum ascensus, in adoptionem filiorum reditus;

ἐπάνοδος, ἡ παρρησία τοῦ καλεῖν ἑαυτῶν Πατέρα τὸν Θεόν, κοινωνὸν γενέσθαι τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ, τέκνον φωτὸς χρηματίζειν, δόξης αἰδίου μετέχειν, καὶ ἀπαξάπλως ἐν παντὶ πληρώματι εὐλογίας γενέσθαι ἐν τε τῷ αἰῶνι τούτῳ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι· τῶν ἐν ἐπαγγελίαις ἀποκειμένων ἡμῖν ἀγαθῶν, ὧν διὰ πίστεως ἀπεκδεχόμεθα τὴν ἀπόλαυσιν, ὡς ἤδη παρόντων, τὴν χάριν ἐνοπριζόμενοι.

180 16, 38. Ἐν δὲ τῇ τούτων [τῶν ἀγγέλων] κτίσει ἐννόησόν 949
 181 μοι τὴν προκαταρκτικὴν αἰτίαν τῶν γινομένων τὸν Πατέρα,
 188 τὴν δημιουργικὴν τὸν Υἱόν, τὴν τελειωτικὴν τὸ Πνεῦμα· ὥστε βουλήματι μὲν τοῦ Πατρὸς τὰ λειτουργικὰ πνεύματα ὑπάρχειν, ἐνεργείᾳ δὲ Υἱοῦ εἰς τὸ εἶναι παράγεσθαι, παρουσίᾳ δὲ τοῦ Πνεύματος τελειοῦσθαι. Τελείωσις δὲ ἀγγέλων ἁγιασμός, καὶ ἡ ἐν τούτῳ διαμονή. Καὶ μηδεὶς οἰέσθω με ἢ τρεῖς εἶναι λέγειν ἀρχικὰς ὑποστάσεις, ἢ ἀτελῆ φάσκειν τοῦ Υἱοῦ τὴν ἐνέργειαν. Ἀρχὴ γὰρ τῶν ὄντων μία, δι' Υἱοῦ δημιουργοῦσα, καὶ τελειοῦσα ἐν Πνεύματι. Καὶ οὔτε Πατήρ, ὁ τὰ πάντα ἐν πᾶσιν ἐνεργῶν, ἀτελῆ ἔχει τὴν ἐνέργειαν· οὔτε Υἱὸς ἐλλιπὴ τὴν δημιουργίαν, μὴ τελειομένην παρὰ τοῦ Πνεύματος. Οὕτω γὰρ ἂν οὔτε Πατήρ προσδεθεῖν Υἱοῦ, μόνῳ τῷ θέλει δημιουργῶν, ἀλλ' ὁμῶς θέλει διὰ Υἱοῦ· οὔτ' ἂν συνεργίας προσδεθεῖν, καθ' ὁμοιότητα τοῦ Πατρὸς ἐνεργῶν· ἀλλὰ καὶ Υἱὸς θέλει διὰ τοῦ Πνεύματος τελειοῦν.

datur fiducia Deum appellandi Patrem suum, consortem fieri gratiae Christi, filium lucis appellari, aeternae gloriae participem esse, et, ut semel omnia dicam, esse in omni benedictionis plenitudine, cum in praesenti hoc saeculo, tum in futuro, repositum nobis in promissis bonorum, quae per fidem fruenda expectamus, perinde quasi iam adsint, gratiam velut in speculo contemplantes.

180 16, 38. In horum autem [angelorum] creatione cogita mihi pri- 949
 181 mariam causam eorum, quae fiunt, Patrem, conditricem Filium,
 188 perfectricem Spiritum Sanctum, ut voluntate quidem Patris sint administratorii spiritus, Filii vero operatione perducantur ut sint, Spiritus autem praesentia perficiantur. Porro angelorum perfectio est sanctificatio, et in hac perseverantia. Ac nemo me credat tres originales hypostases ponere, aut Filii operationem dicere imperfectam. Principium enim eorum, quae sunt, unum est, per Filium condens et perficiens in Spiritu. Ac nec Pater, qui operatur omnia in omnibus, imperfectam habet operationem, neque Filius inconsummatam creationem, nisi a Spiritu perficiatur. Hoc enim pacto nec Pater opus habebit Filio, sola voluntate creans; atamen vult creare per Filium; neque Filius egebit auxilio, iuxta Patris similitudinem operans; sed et Filius vult per Spiritum perficere.

950 16, 38. Οὐ γὰρ φύσει ἄγριαί αἱ τῶν οὐρανῶν δυνάμεις· ἢ²⁰⁸
 οὕτω γ' ἂν οὐδεμίαν πρὸς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα τὴν διαφορὰν³⁵³
 ἔχοιεν· ἀλλὰ κατὰ ἀναλογίαν τῆς πρὸς ἀλλήλας ὑπεροχῆς, τοῦ¹⁷⁵
 ἁγιασμοῦ τὸ μέτρον παρὰ τοῦ Πνεύματος ἔχουσαι. Ὡς γὰρ
 ὁ καυτὴρ μετὰ τοῦ πυρὸς νοεῖται, καὶ ἄλλο μέντοι ἢ ὑποκει-
 μένη ὕλη καὶ ἄλλο τὸ πῦρ· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν οὐρανίων ду-
 νάμεων, ἡ μὲν οὐσία αὐτῶν ἀέριον πνεῦμα, εἰ τύχοι, ἢ πῦρ²⁰⁰
 αὔλον, κατὰ τὸ γεγραμμένον· «Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ
 πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα» [Ps 103, 4].
 διὸ καὶ ἐν τόπῳ εἰσὶ, καὶ ὁρατοὶ γίνονται, ἐν τῷ εἶδει τῶν
 οἰκείων αὐτῶν σωμάτων τοῖς ἀξίοις ἐμφανιζόμενοι. Ὁ μέντοι
 ἁγιασμός, ἔξωθεν ὦν τῆς οὐσίας, τὴν τελείωσιν αὐτοῖς ἐπάγει
 διὰ τῆς κοινωνίας τοῦ Πνεύματος. Φυλάσσουν δὲ τὴν ἀξίαν²⁰³
 τῇ ἐπιμονῇ τοῦ καλοῦ, ἔχουσαι μὲν ἐν προαιρέσει τὸ αὐτεξ-
 οὔσιον, οὐδέποτε δὲ ἐκ τῆς τοῦ ὄντως ἀγαθοῦ προσεδρεύας
 ἐκπίπτουσαι.

951 17, 43. Εἰ δὲ τῷ Πνεύματι πρέπειν οἶονται μόνῃ τὴν¹⁶⁸
 ὑπαρίθμησιν, μανθανέτωσαν ὅτι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον συνεκ-¹⁷²
 φωνεῖται τῷ Κυρίῳ τὸ Πνεῦμα, καθ' ὃν καὶ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρί.
 Τὸ γὰρ ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος ὁμοίως
 ἐκδέδοται. Ὡς τοίνυν ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα, οὕτω
 πρὸς τὸν Υἱὸν τὸ Πνεῦμα κατὰ τὴν ἐν τῷ βαπτίσματι παρα-
 δεδομένην τοῦ λόγου σύνταξιν. Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τῷ Υἱῷ
 συντέτακται, ὁ δὲ Υἱὸς τῷ Πατρί, δηλονότι καὶ τὸ Πνεῦμα

950 16, 38. Neque enim caelorum virtutes suapte natura sanctae²⁰⁶
 sunt; alioquin nihil differrent a Spiritu Sancto; sed iuxta pro-³⁵³
 portionem, qua se invicem superant, a Spiritu habent sanctifica-¹⁷⁵
 tionis mensuram. Quemadmodum enim cauterium non sine igne
 intellegitur, cum aliud sit subiecta materia et aliud ignis, itidem
 et in caelestibus virtutibus substantia quidem earum puta spiritus²⁰⁰
 est aërius, aut ignis immaterialis, iuxta id quod scriptum est: *Qui*
facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis; qua-
 propter et in loco sunt, et fiunt visibiles, dum iis, qui digni sunt,
 apparent in specie propriorum corporum. Sed sanctificatio, quae
 est extra substantiam illorum, perfectionem illis affert per com-
 munionem Spiritus. Conservant autem dignitatem per perseveran-²⁰³
 tiam in bono, habentes quidem in eligendo liberum arbitrium,
 numquam tamen ab eius, qui vere bonus est, consortio excidentibus.

951 17, 43. Quodsi soli Spiritui putant convenire subnumerationem,¹⁶⁸
 discant Spiritum eodem modo pronuntiari cum Domino, quomodo¹⁷²
 et Filius pronuntiatur cum Patre. Nomen enim Patris et Filii et
 Spiritus Sancti similiter editum est. Itaque quemadmodum se
 habet Filius ad Patrem, ita ad Filium sese habet Spiritus, se-
 cundum traditum in baptismo verborum ordinem. Quodsi Spiritus
 Filio iunctus est, Filius autem Patri, liquet ipsum etiam Spiritum

τῷ Πατρὶ. Τίνα οὖν ἔχει χώραν τὸ μὲν συναριθμεῖσθαι, τὸ δὲ ὑπαριθμεῖσθαι λέγειν, ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ συστοιχίᾳ κατα-
τεταγμένων τῶν ὀνομάτων;

158 18, 45. Θεὸν γὰρ ἐκ Θεοῦ προσκυνοῦντες, καὶ τὸ ἰδιάζον 952
τῶν ὑποστάσεων ὁμολογοῦμεν, καὶ μένομεν ἐπὶ τῆς μοναρχίας,
εἰς πλῆθος ἀπεσχισμένον τὴν θεολογίαν μὴ σκεδανύντες, διὰ
159 τὸ μίαν ἐν Θεῷ Πατρὶ καὶ Θεῷ μονογενεῖ τὴν οἰονεὶ μορφήν
θεωρεῖσθαι, τῷ ἀπαρallάκτῳ τῆς θεότητος ἐνεικονιζομένην.
Υἱὸς γὰρ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ· ἐπειδὴ καὶ
οὗτος τοιοῦτος οἷος ἐκεῖνος, ἵκεῖνος οἷόσπερ οὗτος· καὶ ἐν
τούτῳ τὸ ἐν. Ὡστε κατὰ μὲν τὴν ιδιότητα τῶν προσώπων
εἰς καὶ εἰς, κατὰ δὲ τὸ κοινὸν τῆς φύσεως ἐν οἱ ἀμφοτέροι.
Πῶς οὖν, εἴπερ εἰς καὶ εἰς, οὐχὶ δύο θεοί; Ὅτι βασιλεὺς
162 λέγεται καὶ ἡ τοῦ βασιλέως εἰκὼν, καὶ οὐ δύο βασιλεῖς. Οὔτε
γὰρ τὸ κράτος σχίζεται, οὔτε ἡ δόξα διαμερίζεται. Ὡς γὰρ
ἡ κρατοῦσα ἡμῶν ἀρχὴ καὶ ἡ ἐξουσία μία, οὕτω καὶ ἡ παρ'
286 ἡμῶν δοξολογία μία, καὶ οὐ πολλαί· διότι ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ
ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει. Ὁ οὖν ἐστὶν ἐνταῦθα μιμητικῶς
ἡ εἰκὼν, τοῦτο ἐκεῖ φυσικῶς ὁ Υἱός.

149 18, 47. Ἡ τοίνυν ὁδὸς τῆς θεογνωσίας ἐστὶν ἀπὸ ἐνὸς 953
170 Πνεύματος διὰ τοῦ ἐνὸς Υἱοῦ ἐπὶ τὸν ἕνα Πατέρα. Καὶ ἀνά-
παλιν ἡ φυσικὴ ἀγαθότης καὶ ὁ κατὰ φύσιν ἁγιασμὸς καὶ τὸ
βασιλικὸν ἀξίωμα ἐκ Πατρὸς διὰ τοῦ Μονογενοῦς ἐπὶ τὸ Πνεῦμα

Patri adiungi. Quem igitur locum habet, ut dicant alterum
conumerari, alterum subnumerari, cum in una eademque serie
nomina sint ordinata?

158 18, 45. Nam Deum ex Deo adorantes etiam proprietatem pro- 952
fitemur hypostaseon, manemusque in uno principatu, non dissi-
159 pantes theologiam in scissam multitudinem, eo quod unam in Deo
Patre et Deo unigenito formam, ut ita loquar, contemplamur, in
una et omnino simili deitate expressam. Filius enim in Patre, et
Pater in Filio; quandoquidem hic talis est qualis ille, et ille qualis
hic; atque in hoc unum sunt. Itaque iuxta personarum proprie-
tatem unus et unus; at iuxta communem naturam unum sunt
ambo. Quomodo igitur si unus et unus sunt, non sunt duo dii?
162 Quoniam rex dicitur et regis imago, non autem duo reges. Neque
enim potestas scinditur, neque gloria dividitur. Quemadmodum
enim principatus ac potestas nobis dominans una est, sic et glo-
286 rificatio quam illi deferimus una est, non multae; nam imaginis
honor ad exemplar transit. Quod igitur hic est per imitationem
imago, hoc illic natura Filius.

149 18, 47. Proinde via ad Dei cognitionem est ab uno Spiritu 953
170 per unum Filium ad unum Patrem. Ac rursus nativa bonitas et
naturalis sanctimonia et regalis dignitas ex Patre per Unigenitum,

διήκει. Οὕτω καὶ αἱ ὑποστάσεις ὁμολογοῦνται, καὶ τὸ εὐσεβὲς δόγμα τῆς μοναρχίας οὐ διαπίπτει.

- 954 27, 66. Τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πεφυλαγμένων δογμάτων καὶ 78 κηρυγμάτων τὰ μὲν ἐκ τῆς ἐγγράφου διδασκαλίας ἔχομεν, τὰ δὲ ἐκ τῆς τῶν ἀποστόλων παραδόσεως διαδοθέντα ἡμῖν ἐν μυστηρίῳ παρεδεξάμεθα· ἅπερ ἀμφοτέρω τὴν αὐτὴν ἰσχὺν ἔχει πρὸς τὴν εὐσέβειαν. Καὶ τούτοις οὐδεὶς ἀντερεῖ, οὐκοῦν ὅστις γε κατὰ μικρὸν γοῦν θεσμῶν ἐκκλησιαστικῶν πεπείραται. Εἰ γὰρ ἐπιχειρήσαιμεν τὰ ἄγραφα τῶν ἐθνῶν ὥς μὴ μεγάλην ἔχοντα τὴν δύναμιν παραιτεῖσθαι, λάθοιμεν ἂν εἰς αὐτὰ τὰ καίρια ζημιονῶντες τὸ εὐαγγέλιον, μᾶλλον δὲ εἰς ὄνομα ψιλὸν περιιστῶντες τὸ κήρυγμα. . . . Τὰ τῆς ἐπικλήσεως ῥήματα ἐπὶ τῇ 496 ἀναδείξει τοῦ ἄρτου τῆς εὐχαριστίας καὶ τοῦ ποτηρίου τῆς εὐλογίας τίς τῶν ἁγίων ἐγγράφως ἡμῖν καταλέλοιπεν; Οὐ γὰρ δὴ τούτοις ἀρκούμεθα, ὡς ὁ ἀπόστολος ἢ τὸ εὐαγγέλιον ἐπεμνήσθη, ἀλλὰ καὶ προλέγομεν καὶ ἐπιλέγομεν ἕτερα, ὥς μεγάλην ἔχοντα πρὸς τὸ μυστήριον τὴν ἰσχύν, ἐκ τῆς ἀγράφου διδασκαλίας παραλαβόντες. Εὐλογοῦμεν δὲ τό τε ὕδωρ τοῦ βαπτί- 461 σματος, καὶ τὸ ἔλαιον τῆς χρίσεως, καὶ προσέτι αὐτὸν τὸν 477 βαπτιζόμενον· ἀπὸ ποίων ἐγγράφων; Οὐκ ἀπὸ τῆς σιωπῶμενης καὶ μυστικῆς παραδόσεως; Τί δέ, αὐτὴν τοῦ ἐλαίου τὴν χρίσιν 478 τίς λόγος γεγραμμένος ἐδίδαξε; Τὸ δὲ τρις βαπτίζεσθαι τὸν 464 ἄνθρωπον, πόθεν; Ἄλλα δὲ ὅσα περὶ τὸ βάπτισμα, ἀποτάσσεσθαι τῷ Σατανᾷ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, ἐκ ποίας ἐστὶ

ad Spiritum permanat. Ad hunc modum et hypostases profiteamur, nec pium monarchiae dogma labefactatur.

- 954 27, 66. Ex asservatis in ecclesia dogmatibus et praedicationibus 78 alia quidem habemus e doctrina scripto prodita, alia vero nobis in mysterio tradita recepimus ex traditione apostolorum, quorum utraque vim eandem habent ad pietatem; nec iis quisquam contradicet, nullus certe qui vel tenui experientia noverit quae sint ecclesiae instituta. Nam si consuetudines, quae scripto proditae non sunt, tamquam haud multum habentes momenti aggrediamur reicere, imprudentes evangelium in ipsis rebus praecipuis laedemus, immo potius praedicationem ad nudum nomen contrahemus. . . . Invocationis verba, cum conficitur panis eucharistiae et poculum 496 benedictionis, quis sanctorum in scripto nobis reliquit? Nec enim his contenti sumus quae commemorat apostolus aut evangelium, verum alia quoque et ante et post dicimus, tamquam multum habentia momenti ad mysterium, quae ex traditione non scripta accepimus. Benedicimus autem et aquam baptismatis et oleum 461 unctionis, immo ipsum etiam qui baptismum accipit; ex quibus 477 scriptis? Nonne a tacita secretaque traditione? Ipsam vero olei 478 unctionem quis sermo scripto proditus docuit? Iam ter immergi 464 hominem, unde haustum? Reliqua autem quae fiunt in baptismo, veluti renuntiare Satanae et angelis eius, ex qua scriptura ha-

457 γραφής; Οὐκ ἐκ τῆς ἀδημοσιεύτου ταύτης καὶ ἀπορρήτου διδασκαλίας, ἣν ἐν ἀπολυπραγμονήτῳ καὶ ἀπεριεργάστῳ σιγῇ οἱ πατέρες ἡμῶν ἐφύλαξαν, καλῶς ἐκείνο δεδιδασγμένοι τῶν μυστηρίων τὸ σεμνὸν σιωπῇ διασφύζεσθαι; . . . Κατὰ τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ οἱ τὰ περὶ τὰς ἐκκλησίας ἐξαρχῆς διαθεσμοθετήσαντες ἀπόστολοι καὶ πατέρες ἐν τῷ κεκρυμμένῳ καὶ ἀφθέγκτῳ τὸ σεμνὸν τοῖς μυστηρίοις ἐφύλασσον. Οὐδὲ γὰρ ὅλως μυστήριον τὸ εἰς τὴν δημῳδὴν καὶ εἰκαίαν ἀκοὴν ἔκφορον.

In Psalmos homiliae, ante 370.

240 In Ps. 1, n. 4. Κλίμακι γὰρ προσεοικέναι φαίην ἂν ἔγωγε 955
τῆς εὐσεβείας τὴν ἄσκησιν· κλίμακι ἐκείνῃ, ἣν εἶδέ ποτε ὁ μακάριος Ἰακώβ, ἥς τὰ μὲν ἦν πρόσχειά τε καὶ χαμαιζηλα, τὰ δὲ ὑπὲρ αὐτὸν ἤδη τὸν οὐρανὸν ἀνετείνετο. Ὡστε δεῖ τοὺς εἰσαγομένους πρὸς τὸν κατ' ἀρετὴν βίον τοῖς πρώτοις βαθμοῖς ἐπιβάλλειν τὸ ἵχνος, κακεῖθεν αἰεὶ τῶν ἐφεξῆς ἐπιβαίνειν, ἕως ἂν πρὸς τὸ ἐφικτὸν ὕψος τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει διὰ τῆς κατ' ὀλίγον προκοπῆς ἀναβῶσιν.

587 7, 2. Ὁ τοίνυν ὑπὸ τὸν θάνατον ὢν, εἰδὼς ὅτι εἰς ὃ 956
σφύζων, εἰς ὃ λυτρούμενος· «Ἐπὶ σοί», φησὶν, «ἤλπισα, σῶσόν με» ἀπὸ τῆς ἀσθενείας «καὶ ῥύσαί με» ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας [Ps 7, 2]. Οἶμαι δὲ ὅτι οἱ γενναῖοι τοῦ Θεοῦ ἀθληταί, ἱκανῶς παρὰ πάντα τὸν ἑαυτῶν βίον τοῖς ἀοράτοις ἐχθροῖς προσπαλαίσαντες, ἐπειδὴν πάσας αὐτῶν ὑπεκφύγωσι τὰς διώξεις,

457 bemus? Nonne ex minime publicata et arcana hac doctrina, quam patres nostri silentio quieto minimeque curioso servarunt, quippe illud probe didicerant, mysteriorum reverentiam silentio conservari? . . . Ad eundem profecto modum, et qui initio certos ecclesiae ritus praescripserunt apostoli et patres, in occulto silentioque mysteriis suam servavere dignitatem. Neque enim omnino mysterium est quod ad populares ac vulgares aures effertur.

240 1, 4. Ego equidem pietatis exercitationem scalae consimilem esse 955
crediderim, videlicet scalae illi, quam beatus Iacob olim vidit, cuius quidem pars terram tangebatur eratque humi depressa, pars vero altera ultra ipsum caelum porrigebatur. Quare necesse est, ut ii, qui sunt ad virtutem instituendi, primis gradibus admoveant vestigium, indeque ad sequentes gradus semper progressi, tandem paulatim progrediendo, ad altitudinem humanae naturae non imparem perveniant.

587 7, 2. Cui imminet et impendet mors, is sciens unum esse 956
salvatorem atque unum liberatorem, ait: *In te speravi, salvum me fac* ab infirmitate, *et libera me* a captivitate. Existimo autem strenuos Dei athletas, qui cum invisibilibus inimicis per omnem suam vitam valde colluctati sunt, postquam eorum omnes insecta-

πρὸς τῷ τέλει τοῦ βίου γενόμενοι, ἐρευνῶνται ὑπὸ τοῦ⁵⁸⁵
 ἄρχοντος τοῦ αἰῶνος, ἵνα, ἂν μὲν εὐρεθῶσιν ἔχοντες τραύ-
 ματα ἀπὸ τῶν παλαισμάτων ἢ σπίλους τινὰς καὶ τύπους
 τῆς ἁμαρτίας, κατασχεθῶσιν· ἐὰν δὲ ἄτρωτοι εὐρεθῶσι καὶ
 ἄσπιλοι, ὡς ἀκράτητοι ὄντες, ὡς ἐλεύθεροι ὑπὸ Χριστοῦ
 ἀναπαύσωνται.

- 957 7, 5. Οἶμαι δὲ ὅτι οὐχ ὁμοίως κριθήσονται πάντες οἱ τὸ²⁹²
 γῆινον τοῦτο σῶμα ἀναλαμβάντες παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ, διότι
 τὰ ἕξωθεν συμπύπτοντα ἐκάστω ἡμῶν παρὰ πολὺ διαφέροντα
 παραλλαγῆναι ποιεῖ τὴν ἐκάστου κρίσιν. Ἡ γὰρ βαρύνει ἡμῖν
 τὰ ἁμαρτήματα ἢ καὶ κουφίζει ἢ τῶν οὐκ ἔφ' ἡμῖν ἀλλ' ἀκου-
 σίως περιῤῥαμμένων ἡμᾶς συνδρομή. Ὑποκείσθω γὰρ πορ-
 νείαν εἶναι τὸ κρινόμενον. Ἀλλὰ ταύτην ὁ μὲν τις ἡμαρτε
 πονηροῖς ἤθεσι τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐντεθραμμένος· καὶ γὰρ καὶ ὑπὸ
 γονέων ἀσελγῶν εἰς τὸν βίον παρήχθη, καὶ συνανετράφη τῇ
 περὶ τὰ φαῦλα συνηθείᾳ, μέθαις καὶ κῶμοις καὶ αἰσχροῖς
 διηγήμασιν. Ἄλλος δέ τις, πολλὰ ἔχων τὰ προκαλούμενα αὐτὸν
 ἐπὶ τὰ κάλλιστα, ἀνατροφὴν, διδασκάλους, ἀκρόασιν λόγων
 θειοτέρων, ἀναγνώσματα σωτήρια, νουθέτησιν γονέων, διηγή-
 ματα πρὸς σεμνότητα καὶ σωφροσύνην τυποῦντα, δίαιταν
 κατεσταλμένην, εἶτα ὑπενεχθεὶς εἰς τὴν ὁμοίαν ἁμαρτίαν τῷ
 ἐτέρῳ, καὶ διδοὺς λόγον τῶν βεβιωμένων, πῶς οὐχὶ βαρυ-
 τέρας παρὰ τὸν ἕτερον ὁ τοιοῦτος δικαίως τιμωρίας ἀξιω-
 θήσεται;

tiones effugerint, prope vitae finem constitutos a saeculi principe⁵⁸⁵
 examinari, ut, si reperiantur aut vulnera ex certaminibus aut ali-
 quas maculas aut peccati vestigia retinuisse, detineantur, sin autem
 inveniantur invulnerati et sine maculis, tamquam invicti et liberi
 sub Christo requiescant.

- 957 7, 5. Arbitror autem omnes, quotquot hoc terrestre corpus re-²⁹²
 cepere, pari modo a iusto illo iudice non esse iudicandos, quod,
 quae forinsecus unicuique nostrum accidunt, utpote longe inter se
 diversa, uniuscuiusque iudicium varium efficiant. Nam earum rerum
 concursus, quae in nostra non sunt potestate, sed nos circumdant
 vel invitos, aut aggravat peccata nostra aut efficit leviora. Ponas
 enim de stupro ferri iudicium. Sed qui id admisit peccati, pravis
 erat ab initio institutus moribus: siquidem ex impudicis parentibus
 natus fuerat, et in flagitiorum consuetudine educatus, in ebrietatibus,
 in comessionibus, in obscenis sermonibus. Contra, aliquis alius,
 quem plurima ad optima quaeque sectanda invitabant, educatio,
 magistri, diviniore sermones ab eo auditi, lectiones salutares,
 monita parentum, colloquia ad gravitatem et ad pudicitiam in-
 formantia, victus moderatus: is si deinceps in simile peccatum
 atque alius delapsus est, nonne vitae peractae rationem redditurus
 poenas graviores quam alter iure optimo dabit?

- 592 28, 6. Οἶμαι δὲ ὅτι τὸ πῦρ τὸ ἡτοιμασμένον εἰς κόλασιν 958
τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ διακόπτεται τῇ φωνῇ τοῦ
Κυρίου· ἵνα, ἐπειδὴ δύο εἰσὶν ἐν τῷ πυρὶ δυνάμεις, ἡ τε καυστική
καὶ ἡ φωτιστική, τὸ μὲν δριμύ καὶ κολαστικὸν τοῦ πυρὸς τοῖς
ἀξίοις τῆς καύσεως προσαπομείνῃ, τὸ δὲ φωτιστικὸν αὐτοῦ
καὶ λαμπρὸν τῇ φαιδρότητι τῶν εὐφραινομένων ἀποκληρωθῇ.
- 87 32, 3. «Πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πίστει» [Ps 32, 4]. Τί 959
οὖν ἐστὶν ὃ λέγει; Ἐάν τε οὐρανόν, φησὶν, ἴδῃς, καὶ τὴν ἐν
αὐτῷ τάξιν, πίστεώς ἐστιν ὁδηγός· δείκνυσι γὰρ τὸν τεχνίτην
δι' ἑαυτοῦ· ἐάν τε τὰς περὶ τὴν γῆν διακοσμήσεις, πάλιν καὶ
διὰ τούτων αὖξεται σοι ἡ περὶ τὸν Θεὸν πίστις. Οὐ γὰρ
σαρκίνοις ὀφθαλμοῖς καταμαθόντες τὸν Θεὸν πεπιστεύκαμεν
εἰς αὐτόν, ἀλλὰ τῇ τοῦ νοῦ δυνάμει διὰ τῶν ὁρωμένων τὸν
ἀόρατον καθορώμεν.
- 182 32, 4. Οὐδὲν γὰρ ἀγιάζεται εἰ μὴ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Πνεύ- 960
ματος. Ἀγγέλων γοῦν τὴν μὲν εἰς τὸ εἶναι πάροδον ὁ δη-
μιουργὸς Λόγος ὁ ποιητὴς τῶν ὄλων παρείχεται· τὸν ἀγιασμὸν
206 353 δὲ αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον συνεπέφερεν. Οὐ γὰρ νήπιοι
κτισθέντες οἱ ἄγγελοι, εἴτα τελειωθέντες τῇ κατ' ὀλίγον μελέτῃ,
οὕτως ἄξιοι τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποδοχῆς γεγόνασιν· ἀλλ' ἐν
τῇ πρώτῃ συστάσει καὶ τῷ οἰονεῖ φυράματι τῆς οὐσίας αὐτῶν
συγκαταβληθεῖσαν ἔσχον τὴν ἀγιότητα.
- 409 48, 4. Μῆτε οὖν τὸν ἀδελφὸν ζῆτει εἰς ἀπολύτρωσιν, ἀλλὰ 961
τὸν ὑπερβαίνοντά σου τὴν φύσιν· μῆτε ἄνθρωπον ψιλόν, ἀλλ'

- 592 28, 6. Ignem qui diabolo et angelis eius in supplicium paratus 958
est, voce Domini separari opinor; ut, cum duae sint in igne facul-
tates, combustiva una, illuminativa altera, ignis quidem asperitas
ac torquendi proprietas iis, qui adustione digni sunt, servetur, illius
vero splendor et claritas ad hilaritatem eorum, qui laetam ac beatam
vitam acturi sunt, destinetur.
- 87 32, 3. *Omnia opera eius in fide.* Quid igitur est quod dicit? 959
Sive, inquit, contemplare caelum eiusque ordinem, fidei dux est;
artificem enim per se ipsum ostendit; sive terrae ornatum, rursus
quoque hoc pacto augetur tua in Deum fides. Non enim carneis
oculis Deum edocti in ipsum credidimus, sed vi mentis per visibilia
invisibilem conspiciamus.
- 182 32, 4. Nihil enim sanctitatem adipiscitur nisi per Spiritus 960
Sancti praesentiam. Itaque quod angeli sunt, ab opifice Verbo
206 universorum conditore habent; iis vero sanctitatem Spiritus Sanctus
353 impertivit. Non enim infantes creati sunt angeli, deinde paulatim
exercitio perfecti, sic facti sunt digni qui Spiritum reciperent; sed
in prima constitutione et una cum substantiae suae quasi mixtura
infusam habuere sanctitatem.
- 409 48, 4. Neque fratrem in redemptionem quaere, sed aliquem 961
qui tuam excedat naturam; neque hominem nudum, sed hominem

ἄνθρωπον Θεὸν Ἰησοῦν Χριστόν, ὃς καὶ μόνος δύναται δοῦναι ἐξίλασμα τῷ Θεῷ ὑπὲρ πάντων ἡμῶν.... Τί γὰρ δύναται ἄνθρωπος εὐρεῖν τηλικούτον, ἵνα δῷ ὑπὲρ λυτρώσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; Ἄλλ' εὐρέθη ἐν ὁμοῦ πάντων ἀνθρώπων ἀντάξιον, ὃ ἐδόθη εἰς τιμὴν λυτρώσεως τῆς ψυχῆς ἡμῶν, τὸ ἄξιον καὶ πολυτίμητον αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃ ὑπὲρ ἡμῶν ἐξέχεε πάντων· διόπερ καὶ «τιμῆς ἡγοράσθημεν» [1 Cor 6, 20]. Εἰ οὖν ἀδελφὸς οὐ λυτροῦται, λυτρώσεται ἄνθρωπος; Εἰ δὲ ἄνθρωπος λυτρώσασθαι ἡμᾶς οὐ δύναται, ὃ λυτρωσάμενος ἡμᾶς οὐκ ἄνθρωπος.

962 114, 5. «Ἐπίστρεψον εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι Κύριος εὐηργέτησέ σε» [Ps 114, 7]. Πρόκειται γὰρ ἀνάπαυσις αἰωνία τοῖς νομίμως τὸν ἐνταῦθα διαθλήσασι βίον, οὐ κατὰ ὀφείλημα τῶν ἔργων ἀποδιδόμενη, ἀλλὰ κατὰ χάριν τοῦ μεγαλοδώρου Θεοῦ τοῖς εἰς αὐτὸν ἡλπικόσι παρεχομένη.

963 [?] 115, 1. Πίστις ἡγείσθω τῶν περὶ Θεοῦ λόγων, πίστις, καὶ μὴ ἀπόδειξις· πίστις, ἡ ὑπὲρ τὰς λογικὰς μεθόδους τὴν ψυχὴν εἰς συγκατάθεσιν ἔλκουσα· πίστις, οὐχ ἡ γεωμετρικαῖς ἀνάγκαις ἀλλ' ἡ ταῖς τοῦ Πνεύματος ἐνεργεταῖς ἐγγινόμενη. ³¹⁴

[?] Commentarius in Isaiam.

964 C. 1, n. 43. Πρέπον γέ ἐστι τὴν θείαν κρίσιν μὴ τυραννικὴν εἶναι, ἀλλὰ κοινωνικὴν μάλλον τῶν ἐν ἀνθρώποις δικαστῶν, τόπον ἀπολογίας τοῖς δικαζομένοις παρεχομένην· ἵνα

Deum Iesum Christum, qui solus pro nobis omnibus Deo dare potest placationem. . . . Quid enim tanti potest homo invenire, ut det pro redemptione animae suae? Sed unum inventum est pro omnibus simul hominibus sufficientissimum, quod in pretium redemptionis animae nostrae datum est, sanctus ille ac pretiosus sanguis Domini nostri Iesu Christi, quem pro nobis omnibus effudit; quam ob rem *pretio* etiam *empti sumus*. Itaque si frater non redimit, redimet homo? Si vero redimere nos non potest homo, qui redemit nos homo non est.

962 114, 5. *Convertere in requiem tuam, quia Dominus benefecit tibi*. Siquidem iis, qui legitime in hac vita decertarunt, sempiterna requies proposita est, quae non ex operum debito tribuitur, sed ex Dei munificentissimi gratia iis, qui in ipso spem habuere, datur.

963 115, 1. Fides sermonibus qui de Deo fiunt praebeat, fides, non demonstratio; fides, quae animum ad assensionem trahit magis quam methodi rationales; fides, quae non necessariis geometriae illationibus, sed Spiritus Sancti opera gignitur. ³¹⁴

964 1, 43. Divinum iudicium decet non esse tyrannicum, sed potius aliquid habere commune cum his qui inter homines sunt iudices, defensionis locum praebens iudicandis; ut, dum videt quis sen-

βλέπων τις τὴν δίκην σαφηνιζομένην αὐτῷ, καὶ ἐπὶ τῇ κολάσει
 συνευδοκῇ τοῖς ἀναντιρρήτοις κρίμασι τοῦ Θεοῦ, ὡς κατὰ πᾶσαν
 δικαιοσύνην προσαχθεῖσιν αὐτῷ συντιθέμενος· ἵνα καὶ τὴν
 ἄφεσιν τῶν συγχωρουμένων θεωρήσῃ, λόγῳ καὶ τάξει περὶ
 αὐτὸν γιγνομένην. . . . Εἰκὸς δὲ ὅτι ἀφάτῳ τινὶ δυνάμει ἐν
 ῥοπῇ καιροῦ πᾶσα ἡ κατὰ τὸν βίον ἡμῶν πραγματεία, οἷον ἐν
 τινι πίνακι, τῷ μνημονευτικῷ τῆς ψυχῆς ἡμῶν, ἐντυπωθήσεται.

390 1, 64. Δῆλον ὅτι ἐκάστῳ τὰ ἔργα αἵτια τῶν ἐν κολάσει 965
 πόνων γενήσεται, ἑαυτοὺς ἡμῶν καὶ ἐπιτηδείους καύσει παρα-
 σκευάζόντων, καὶ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς ὥσπερ σπινθήρας πυρὸς
 εἰς ἔξαψιν τῆς ἐν γέένῃ φλογὸς ἐπαγομένων· ὡς καὶ ὁ κατα-
 ξηραινόμενος ἐν τῇ φλογὶ πλούσιος ὑπὸ τῶν ἰδίων ἡδονῶν
 595 κατεφρύσσετο. Κατὰ γὰρ τὴν ἀναλογίαν ὧν δεχόμεθα βελῶν
 ὑπὸ τοῦ πονηροῦ, τῆς εἰς πλεον ἢ ἔλαττον καύσεως μεθέξομεν.

Homiliae.

366 Hom. 7 (*in divites*), n. 8. Ποίων, εἰπέ μοι, καιρῶν τοὺς 966
 584 μισθοὺς ἀπαιτήσεις, τῶν ἐν τῇ ζωῇ, ἢ τῶν μετὰ τὴν ἀπο-
 βίωσιν; Ἀλλ' ὃν μὲν ἔξης χρόνον, καθηδुπαθῶν τοῦ βίου
 καὶ τῇ τρυφῇ διαρρέων, οὐδὲ προσβλέπειν ἠνείχου τοὺς πέ-
 νητας· ἀποθανόντος δὲ ποία μὲν πράξις; ποῖος δὲ μισθὸς
 ἐργασίας ὀφείλεται; Δείξον τὰ ἔργα, καὶ ἀπαιτεῖ τὰς ἀνταπο-
 δόσεις. . . . Οὐ τοίνυν οὐδὲ μετὰ τὴν ζωὴν ἔστιν εὐσεβεῖν
 δηλονότι.

tentiam adversum se clare pronuntiatam, etiam dum punitur, iudi-
 ciis Dei, quibus contradici non potest, assentiat, iisque tamquam
 secundum omnem iustitiam in se prolatis astipuletur; ut etiam
 contempletur condonatorum delictorum veniam sibi ratione et or-
 dine concessam. . . . Verisimile est ineffabili quadam virtute in
 temporis momento quamlibet vitae nostrae actionem veluti in ta-
 bula quadam, quae rerum praeteritarum memoriam animae nostrae
 exhibeat, esse imprimendam.

590 1, 64. Compertum est futurum esse, ut opera in causa sint cur 965
 supplicii poenae ab unoquoque perferantur, quandoquidem nos ipsos
 ustioni reddimus idoneos, atque animae vitia tamquam ignis scin-
 tillas ad accendendam gehennae flammam exsuscitamus, quem-
 admodum et dives ille in flamma arefactus a propriis voluptatibus
 595 torrebatur. Etenim pro ratione iaculorum quae a maligno ex-
 ceperimus, plus aut minus exuremur.

366 7, 8. Dic mihi, quaeso, quorumnam temporum mercedem ex 966
 584 posces, eorumne quibus vixisti, an eorum quae post mortem secuta
 sunt? Sed quo tempore vivebas, voluptatibus vitae deditus et
 deliciis diffluens ne aspicere quidem egenos sustinuisti; iam autem
 quaenam actio est mortui? quae quoque operis merces debetur?
 Ostende opera, et reposce remunerationem. . . . Neque igitur post
 vitam locus ullus est pietatis excolendae.

- 967 8 (*dicta tempore famis et siccitatis*), 7. Δὸς ὀλίγα, καὶ πολλὰ 302
κτῆσαι· λῦσον τὴν πρωτότυπον ἁμαρτίαν τῇ τῆς τροφῆς μετα-
δόσει. Ὡς γὰρ Ἀδὰμ κακῶς φαγὼν τὴν ἁμαρτίαν παρέπεμψεν,
οὕτως ἐξαλείφομεν ἡμεῖς τὴν ἐπίβουλον βρῶσιν, ἐὰν χρειᾶν
ἀδελφοῦ καὶ λιμὸν θεραπεύσωμεν.
- 968 13 (*in sanctum baptisma*), 5. Βάπτισμα αἰχμαλώτοις λύτρον, 475
ὀφλημάτων ἄφεις, θάνατος ἁμαρτίας, παλιγγενεσία ψυχῆς,
ἔνδυμα φωτεινόν, σφραγὶς ἀνεπιχείρητος, ὄχημα πρὸς οὐρανόν, 445
βασιλείας πρόξενον, υἰοθεσίας χάρισμα.
- 969 16 (*in illud «In principio erat Verbum»*), 3. Τίς ἦν ἐν 161
ἀρχῇ; «Ὁ Λόγος», φησὶ [Io 1, 1]. . . . Διὰ τί Λόγος; Ἰνα 163
δείχθῃ ὅτι ἐκ τοῦ νοῦ προήλθε. Διὰ τί Λόγος; Ὅτι ἀπαθῶς
ἐγεννήθη. Διὰ τί Λόγος; Ὅτι εἰκὼν τοῦ γεννήσαντος, ὅλον 162
ἐν ἑαυτῷ δεικνὺς τὸν γεννήσαντα, οὐδὲν ἐκείθεν ἀπομερίσας,
καὶ τέλειος ὑπάρχων καθ' ἑαυτόν· ὥς καὶ ὁ ἡμέτερος λόγος
ὄλην ἡμῶν ἀπεικονίζει τὴν ἔννοιαν.
- 970 24 (*contra Sabellianos et Arium et Anomoeos*), 3. Εἰς Θεὸς 159
ὅτι καὶ Πατὴρ, εἰς Θεὸς δὲ καὶ ὁ Υἱός, καὶ οὐ δύο θεοί,
ἐπειδὴ ταυτότητα ἔχει ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα. Οὐ γὰρ ἄλλην
ἐν Πατρὶ καθορῶ θεότητα, καὶ ἄλλην ἐν Υἱῷ· οὐδ' ἑτέραν
φύσιν ἐκείνην, καὶ ἑτέραν ταύτην. Ἰνα μὲν οὖν τρανωθῇ σοι
τῶν προσώπων ἡ ιδιότης, ἀρίθμει ἰδίᾳ Πατέρα καὶ ἰδίᾳ Υἱόν·
ἵνα δὲ μὴ εἰς πολυθεῖαν ἀποσχισθῆς, μίαν ὁμολόγει ἐπ' ἀμφοῖν
τὴν οὐσίαν.

- 967 8, 7. Dato pauca, et multa comparato; exsolvito primigenium 302
peccatum cibarium largitione. Quemadmodum enim Adam im-
probo esu peccatum transmisit, sic nos insidiantem escam abole-
mus, si fratris necessitatem famemque curamus.
- 968 13, 5. Baptismus captivis est redemptionis pretium, debitorum 475
condonatio, mors peccati, regeneratio animae, indumentum luci-
dum, sigillum infrangibile, vehiculum ad caelum, regni conciliator, 445
adoptionis donum.
- 969 16, 3. Quis erat in principio? *Verbum*, inquit. . . . Cur *Verbum*? 161
Ut perspicuum sit processisse ex mente. Cur *Verbum*? Quia citra 163
passionem genitum est. Cur *Verbum*? Quia imago est genitoris, 162
totum in se ipso genitorem ostendens, nihil inde separans, et per
se perfectum existens; quemadmodum et verbum nostrum totius
nostrae cogitationis refert imaginem.
- 970 24, 3. Unus Deus et Pater, unus Deus et Filius, non dii duo, 159
cum Filius identitatem habeat cum Patre. Non enim aliam in
Patre intueor divinitatem, aliam in Filio; neque aliam naturam
illam, et aliam hanc. Quam ob rem perspicua ut sit tibi personarum
proprietas, numera separatim Patrem, et separatim Filium; sed
ne scindaris in multitudinem deorum, unam in utroque essentiam
confiteare.

159 24, 4. Ὅταν δὲ εἶπω μίαν οὐσίαν, μὴ δύο ἐξ ἑνὸς μερι- 971
σθέντα νόει, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱὸν ὑπο-
στάντα, οὐ Πατέρα καὶ Υἱὸν ἐκ μιᾶς οὐσίας ὑπερκειμένης.
Οὐ γὰρ ἀδελφὰ λέγομεν, ἀλλὰ Πατέρα καὶ Υἱὸν ὁμολογοῦμεν.
152 Τὸ δὲ τῆς οὐσίας ταυτόν, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός, οὐ
156 προστάγματι ποιηθείς, ἀλλ' ἐκ τῆς φύσεως γεννηθείς, οὐκ
ἀπομερισθείς τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ μένοντος τελείου τέλειος
ἀπολάμψας.

De fide.

250 1. Πίστις μὲν οὖν ἐστὶ συγκατάθεσις ἀδιάκριτος τῶν ἀκου- 972
σθέντων ἐν πληροφορίᾳ τῆς ἀληθείας τῶν κηρυχθέντων Θεοῦ
262 χάριτι. . . . Φανερά ἐκπτώσις πίστεως καὶ ὑπερῃφανίας κατη-
82 γορία, ἢ ἀθετεῖν τι τῶν γεγραμμένων, ἢ ἐπεισάγειν τῶν μὴ
γεγραμμένων.

[?] Sermo asceticus.

229 1. Ὁ ἄνθρωπος κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐγένετο καὶ ὁμοίωσιν 973
[cf. Gn 1, 26]· ἡ δὲ ἁμαρτία τὸ κάλλος τῆς εἰκόνος ἠχρείωσεν,
εἰς τὰς ἐμπαθεῖς ἐπιθυμίας τὴν ψυχὴν καθέλκουσα. Ὁ δὲ
Θεός, ὁ ποιήσας τὸν ἄνθρωπον, ἡ ἀληθινὴ ἐστὶ Ζωή. Ὁ οὖν
ἀπολέσας τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ὁμοιότητα ἀπώλεσε τὴν πρὸς
τὴν Ζωὴν οἰκειότητα· τὸν δὲ ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ ὄντα, ἐν τῇ
356 μακαρίᾳ Ζωῇ γενέσθαι ἀμήχανον. Οὐκοῦν ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν
364 ἐξ ἀρχῆς χάριν, ἣς διὰ τῆς ἁμαρτίας ἠλλοτριώθημεν. Καὶ πάλιν

159 24, 4. Sed cum essentiam unam dico, cave intellegas duo ex 971
uno divisa, sed ex principio Patre Filium subsistentem, non Patrem
et Filium ex una superiore essentia emergentes. Non enim fratres
152 dicimus, sed Patrem et Filium confitemur. At essentiae identitas
156 est, quia ex Patre Filius, non praecepto factus, sed ex natura
genitus, non dissectus a Patre, sed eo manente perfecto perfectus
illucescens.

250 1. Est igitur fides assensus haud haesitans super iis quae audita 972
sunt, veritatem eorum quae Dei gratia praedicata sunt, persua-
262 sissimam habens. . . . Manifestus a fide lapsus est ac superbiae
82 crimen, si quis aut quidquam eorum quae scripta sunt reprobet,
aut aliquid ex iis quae scripta non sunt introducat.

229 1. Homo ad imaginem et similitudinem Dei factus est; sed 973
peccatum, anima ad vitiosas cupiditates impulsus, deformavit ima-
ginis pulchritudinem. Deus autem, qui hominem condidit, vera
est vita. Itaque qui Dei similitudinem amisit, is perdidit vitae
consortium; qui vero extra Deum est, vitam beatam degere non
356 potest. Revertamur igitur ad gratiam initio nobis concessam, ex
364 qua excidimus per peccatum; et rursus iuxta Dei imaginem ex-

κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ εἰκόνα ἑαυτοὺς καλλωπίσωμεν, διὰ τῆς ἀπαθείας ὁμοιωθέντες τῷ κτίσαντι.

Regulae brevius tractatae, post 370.

- 974 Interr. 172. Ποταπῷ φόβῳ, ἥ ποία πληροφορία, ἥ ποία⁵⁰⁶ διαθέσει μεταλάβωμεν τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ; *Resp.* Τὸν μὲν φόβον διδάσκει ἡμᾶς ὁ ἀπόστολος λέγων· «Ὁ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως κρῖμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει» [1 Cor 11, 29]· τὴν δὲ πληροφορίαν ἐμποιεῖ ἡ πίστις⁴⁸⁶ τῶν ῥημάτων τοῦ Κυρίου εἰπόντος· «Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν» [Lc 22, 19].
- 975 *Resp.* ad interr. 229. Ἡ ἐξαγόρευσις τῶν ἀμαρτημάτων⁵⁴⁰ τοῦτον ἔχει τὸν λόγον, ὃν ἔχει ἡ ἐπίδειξις τῶν σωματικῶν⁵⁴⁵ παθῶν. Ὡς οὖν τὰ πάθη τοῦ σώματος οὐ πᾶσιν ἀποκαλύπτουσιν οἱ ἄνθρωποι, οὔτε τοῖς τυχοῦσιν, ἀλλὰ τοῖς ἐμπείροις τῆς τούτων θεραπείας· οὕτω καὶ ἡ ἐξαγόρευσις τῶν ἀμαρτημάτων γίνεσθαι ὀφείλει ἐπὶ τῶν δυναμένων θεραπεύειν, κατὰ τὸ γεγραμμένον· «Ὑμεῖς οἱ δυνατοί, τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων βαστάζετε» [Rom 15, 1]· τουτέστι, αἴρετε διὰ τῆς ἐπιμελείας.
- 976 267. Τοῦ οὖν Κυρίου ποτὲ μὲν ἀποφαινομένου ὅτι· «ἀπε-⁵⁰⁴λεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον» [Mt 25, 46], ποτὲ δὲ ἐκπέμποντός τινος «εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ» [ib. 41]· καὶ ἄλλοτε

ornemus nosmetipsos, ac conditori per omnem affectum vacuitatem similes efficiamur.

- 974 172. Quali cum timore, aut qua animi persuasione, aut quo⁵⁰⁶ affectu corpus et sanguis Christi nobis accipienda sint? — Timorem quidem docet nos apostolus, cum ait: *Qui manducat et bibit indigne, iudicium sibi manducat et bibit*; persuasio vero habetur ex⁴⁸⁶ fide verborum Domini, qui dixit: *Hoc est corpus meum, quod pro vobis traditur; hoc facite in meam commemorationem*.
- 975 229. Servanda est ratio eadem in peccatorum confessione quae⁵⁴⁰ in detegendis corporis morbis adhibetur. Quemadmodum igitur⁵⁴⁵ corporis morbos non omnibus patefaciunt homines, neque quibusvis, sed iis qui horum curandorum periti sunt, ita fieri quoque debet peccatorum confessio coram iis qui curare haec possint, prout scriptum est: *Vos qui fortes estis, infirmitates debiliū portate*, hoc est, cura ac diligentia vestra tollite.
- 976 267. Cum igitur Dominus pronuntiet aliquando *hos in supplicium*⁵⁰⁴ aeternum ituros, aliquando vero mittat quosdam *in ignem aeternum paratum diabolo et angelis eius*, et alibi, gehennae ignis mentione facta, subiciat illud: *ubi vermis eorum non moritur, et ignis non*

ὀνομάζοντος γέενναν πυρός, καὶ ἐπιφέροντος· «ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται» [Mc 9, 45]· καὶ ἔτι πάλαι διὰ τοῦ προφήτου περὶ τινων προειρηκότος ὅτι «ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτήσῃ καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ σβεσθήσεται» [Is 66, 24]· τούτων καὶ τῶν τοιούτων πολλαχοῦ τῆς θεοπνεύστου γραφῆς κειμένων, ἐν καὶ τοῦτο τῆς μεθοδείας τοῦ διαβόλου, τὸ τοὺς πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων, ὥσπερ ἐπιλαθομένους τῶν τοσούτων καὶ τοιούτων τοῦ Κυρίου ῥημάτων καὶ ἀποφάσεων, τέλος κολάσεως εἰς τὸ μᾶλλον κατατολμᾶν
 609 τῆς ἁμαρτίας ἑαυτοῖς ὑπογράφειν. Εἰ γὰρ τῆς αἰωνίου κολάσεως ἔσται ποτὲ τέλος, τέλος ἔξει πάντως καὶ ἡ αἰώνιος Ζωή. Εἰ δὲ ἐπὶ τῆς Ζωῆς τοῦτο νοῆσαι οὐ καταδεχόμεθα, ποῖον ἔχει λόγον τῇ κολάσει τῇ αἰωνίῳ τέλος διδόναι; Ἡ γὰρ τοῦ 'αἰωνίου' προσθήκη ἐφ' ἑκατέρων ἴσως κεῖται. «Ἀπελεύσονται γάρ», φησὶν, «οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον, οἱ δὲ δίκαιοι εἰς Ζωὴν αἰώνιον.»
 595 Τούτων οὖν οὕτως ὁμολογουμένων, εἰδέναι χρὴ ὅτι καὶ τὸ «δαρήσεται πολλὰς» καὶ τὸ «δαρήσεται ὀλίγας» [cf. Lc 12, 47 48] οὐχὶ τέλος, ἀλλὰ διαφορὰν κολάσεως δηλοῖ.

540 288. Ἀναγκαῖον τοῖς πεπιστευμένοις τὴν οἰκονομίαν τῶν 977
 545 μυστηρίων τοῦ Θεοῦ ἐξομολογεῖσθαι τὰ ἁμαρτήματα. Οὕτω γὰρ καὶ οἱ πάλαι μετανοοῦντες ἐπὶ τῶν ἁγίων εὐρίσκονται πεποιηκότες. Γέγραπται γὰρ ἐν μὲν τῷ εὐαγγελίῳ ὅτι τῷ Βαπτιστῇ Ἰωάννῃ ἐξωμολογοῦντο τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν [Mt 3, 6]· ἐν δὲ ταῖς Πράξεσι, τοῖς ἀποστόλοις, ὑφ' ὧν καὶ ἐβαπτίζοντο ἅπαντες [Act 19, 18].

extinguitur; olimque etiam de quibusdam praedixerit per prophetam quod vermis eorum non morietur et ignis eorum non extinguetur: haec igitur et horum similia cum in multis divinae scripturae locis habeantur, hoc quoque unum est ex artificiis diaboli, ut plerique homines velut obliti tot et talium Domini verborum ac sententiarum, quo maiore cum audacia peccent, supplicii sibi
 609 *finem praescribant. Etenim si aeterni supplicii futurus est aliquando finis, finem utique habitura est etiam vita aeterna. Quodsi non possumus illud de vita aeterna intellegere, qua ratione supplicio aeterno adscribitur finis? Nam aequaliter pro utroque habetur 'aeterni' adiectio. Ibunt enim, inquit, hi in supplicium aeternum,*
 595 *iusti autem in vitam aeternam. Itaque, cum haec ita sint in confesso, sciendum est neque illud vapulabit multis neque illud vapulabit paucis significare finem, sed diversitatem supplicii.*

540 288. Peccata iis confiteri necesse est, quibus mysteriorum Dei 977
 545 concredita dispensatio est. Sic enim et qui olim paenitentiam egerunt, coram sanctis fecisse comperiuntur. Scriptum est enim in evangelio quod peccata sua Ioanni Baptistae confitebantur; in Actibus vero, apostolis ipsis, a quibus etiam baptizabantur cuncti.

- 978 Interr. 293. Πῶς δεῖ προσφέρεσθαι τοῖς τὰ μείζονα τῶν 291
 ἁμαρτημάτων παραιτουμένοις, τὰ δὲ μικρὰ ἀδιαφόρως ποιοῦσιν;
Resp. Πρῶτον μὲν εἰδέναι χρὴ ὅτι ἐν τῇ καινῇ διαθήκῃ ταύτῃ
 τὴν διαφορὰν οὐκ ἔστι μαθεῖν. Μία γὰρ ἀπόφασις κατὰ
 πάντων ἁμαρτημάτων κεῖται τοῦ Κυρίου εἰπόντος ὅτι «Ὁ ποιῶν
 τὴν ἁμαρτίαν δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας» [Io 8, 34]. . . . Ὅλως
 δέ, εἰ ἐπιτρεπόμεθα λέγειν μικρὸν καὶ μέγα ἁμάρτημα, ἀναντίρ-
 ρητον ἔδει τὴν ἀπόδειξιν ἐκάστῳ μέγα εἶναι τὸ ἐκάστου κρα-
 τοῦν, καὶ μικρὸν τοῦτο, οὗ ἕκαστος κρατεῖ· ὥσπερ ἐπὶ τῶν
 ἀθλητῶν ὁ μὲν νικῆσας ἐστὶν ἰσχυρότερος, ὁ δὲ ἡττηθείς
 ἀσθενέστερος τοῦ ἐπικρατεστέρου, ὅστις ἂν ᾔ.

S. GREGORIUS NAZIANZENUS, ca 329—389/90.

Orationes.

- 979 Or. 2 (habita a. 362), n. 105. Ἡμεῖς δέ, οἱ καὶ μέχρι τῆς 68
 τυχούσης κεραίας καὶ γραμμῆς τοῦ Πνεύματος τὴν ἀκρίβειαν
 ἔλκοντες, οὔποτε δεξόμεθα, οὐ γὰρ ὅσιον, οὐδὲ τὰς ἐλαχίστας
 πράξεις εἰκὴ σπουδασθῆναι τοῖς ἀναγράψασι, καὶ μέχρι τοῦ
 παρόντος μνήμη διασωθῆναι.
- 980 16 (a. 373), 7. Οἶδα ἐκτιναγμὸν καὶ ἀνατιναγμὸν καὶ βρασμὸν 590
 καὶ καρδίας θραυσμὸν καὶ παράλυσιν γονάτων, καὶ τοιαῦτα
 ὄντα τὰ τῶν ἀσεβῶν ἐπιτίμια· ἐγὼ γὰρ λέγειν τὰ ἐκεῖθεν δι-
 καιωτήρια, οἷς ἡ ἐνταῦθα φειδῶ παραδίδωσιν, ὥς βέλτιον
-
- 978 293. Quomodo cum iis agendum est, qui devitant graviora 291
 peccata, patrant vero leviora indiscriminatim? — Primum quidem
 nosse oportet hanc differentiam in novo testamento non reperiri.
 Una namque habetur sententia adversus quaelibet peccata, cum
 Dominus dicat: *Qui facit peccatum, servus est peccati*. . . . Uno
 verbo, si parvum et magnum peccatum liceat nobis dicere, sine
 controversia negari non potest hoc cuique magnum esse cuius
 quisque subicitur dominio, illud vero parvum cui quisque domi-
 natur; ut in athletic fortior est qui vincit, victus vero debilior
 victore est, quisquis ille sit.
- 979 2, 105. Nos, qui Spiritus diligentiam vel usque ad levem apicem 68
 et lineam extendimus, numquam, nec enim fas est, ne minimas
 quidem actiones a scriptoribus temere perscriptas et elaboratas
 memoriaeque ad haec usque tempora conservatas esse concedemus.
- 980 16, 7. Scio concussionem et excussionem et ebullitionem cordis- 590
 que confractionem ac genuum dissolutionem atque eiusmodi sup-
 plicia, quibus impiorum scelera vindicantur. Mitto enim dicere
 futurae vitae tribunalia, quibus huiusce vitae indulgentia et im-
 punitas eos tradit; ita ut satius sit nunc castigari et purgari quam

- εἶναι νῦν παιδευθῆναι καὶ καθαρθῆναι, ἢ τῇ ἐκεῖθεν βασάνῃ
 584 παραπεμφθῆναι, ἥνικα κολάσεως καιρὸς, οὐ καθάρσεως.
 316 16, 15. Γινώμεν ὅτι τὸ μὲν μηδὲν ἁμαρτεῖν ὄντως ὑπὲρ 981
 ἄνθρωπον, καὶ μόνου Θεοῦ.
 43 18 (*funeris in patrem*, a. 374), 6. Ἐκεῖνος καὶ πρὸ τῆς 982
 312 ἡμετέρας αὐλῆς ἦν ἡμέτερος· εἰσεποιεῖ γὰρ αὐτὸν ἡμῖν ὁ
 τρόπος. Ὡς περ γὰρ πολλοὶ τῶν ἡμετέρων οὐ μεθ' ἡμῶν εἰσιν,
 οὓς ὁ βίος ἄλλοτριοῖ τοῦ κοινοῦ σώματος· οὕτω πολλοὶ τῶν
 ἕξωθεν πρὸς ἡμῶν, ὅσοι τῷ τρόπῳ τὴν πίστιν φθάνουσι, καὶ
 δέονται τοῦ ὀνόματος, τὸ ἔργον ἔχοντες. Τούτων καὶ ὁ ἐμὸς
 ἦν πατήρ, πτόρθος ἁλλότριος, τῷ βίῳ πρὸς ἡμᾶς ἐπικλίνων.
 151 25 (a. 379), 16. Μῆτε ἀγέννητον [*dicamus*] τὸν Υἱόν, εἰς γὰρ 983
 173 ὁ Πατήρ· μῆτε Υἱὸν τὸ Πνεῦμα, εἰς γὰρ ὁ Μονογενής· ἵνα καὶ
 174 τοῦτο θεῖκόν ἔχῃ, τὸ μοναδικόν, ὁ μὲν τῆς υἰότητος, τὸ δὲ
 178 τῆς προόδου, καὶ οὐχ υἰότητος. Ἀληθῶς πατέρα τὸν Πατέρα,
 καὶ πολὺ γε τῶν παρ' ἡμῖν ἀληθέστερον, ὅτι μόνως, ἰδιοτρόπως
 γάρ, καὶ οὐχ ὡς τὰ σώματα· καὶ μόνος, οὐ γὰρ μετὰ συζυγίας·
 καὶ μόνου, Μονογενοῦς γάρ· καὶ μόνον, οὐ γὰρ υἱὸς πρότερον·
 καὶ ὅλον πατήρ, καὶ ὅλου, τὸ γὰρ ἡμέτερον ἄδηλον· καὶ ἀπ'
 ἀρχῆς, οὐ γὰρ ὕστερον. Ἀληθῶς υἱὸν τὸν Υἱόν, ὅτι μόνος,
 καὶ μόνου, καὶ μόνως, καὶ μόνον· οὐ γὰρ καὶ πατήρ, καὶ ὅλον

584 ad cruciatum illum transmitti, cum iam poenae tempus erit, non
 purgationis.

- 316 16, 15. Illud cognitum habeamus, quod omni vitio carere vere 981
 hominis modulum excedit, soliusque Dei est.
 43 18, 6. Ille, ante etiam quam ad nostram aulam se contulisset ¹, 982
 312 noster erat. Mores quippe ipsum nobis adscisciebant. Ut enim
 multi ex nostris nobiscum non sunt, quos scilicet a communi
 corpore vita removet, sic contra multi exterorum ad nos pertinent,
 quicumque nimirum fidem moribus anteverunt ac solo nomine
 carent, cum rem ipsam teneant. Quo in numero meus quoque
 pater erat, ramus quidem ille alienus, vita vero ad nos propendens.
 151 25, 16. Neque ingenitum [*dicamus*] Filium, unus enim Pater in- 983
 173 genitus; nec Spiritum Sanctum Filium, unus enim est Unigenitus;
 174 ut hoc quoque divinum habeant, singularitatem ille filiationis, hic
 178 processionis, non autem filiationis. Patrem vere patrem, ac multo
 quidem verius quam qui apud nos id nomen obtinent, tum quia
 proprio et singulari modo pater est, non autem sicut corpora;
 tum quia solus, non enim ex coniunctione; tum quia solius, nempe
 Unigeniti; tum quia solum, non enim filius antea; tum quia in
 totum et totius pater, quod de nobis affirmari nequit; tum quia
 ab initio, nec enim postea. Filium vere filium, quod et solus sit,
 et solius, ac singulari modo, et solum; non enim pater quoque

¹ Gregorius, pater S. Gregorii, in secta Hypsistariorum primo degebat.
 981. MG 35, 953. 982. MG 35, 992.
 983. MG 35, 1221.

υἱός, καὶ ὄλου, καὶ ἀπ' ἀρχῆς, οὔποτε τοῦ εἶναι υἱὸς ἡργμένος· οὐ γὰρ ἐκ μεταμελείας ἢ θεότης, οὐδὲ ἐκ προκοπῆς ἢ θέωσις, ἵνα λείπη ποτέ, τῷ μὲν τὸ εἶναι πατρί, τῷ δὲ τὸ εἶναι υἱῷ. Ἀληθῶς ἅγιον τὸ Πνεῦμα τὸ Ἄγιον· οὐ γὰρ καὶ ἄλλο τοιοῦτον, 175 οὐδὲ οὕτως, οὐδὲ ἐκ προσθήκης ὁ ἁγιασμός, ἀλλ' αὐτοαγίότης· οὐδὲ μάλλον καὶ ἦττον, οὐδὲ ἀρξάμενον χρονικῶς ἢ παυσόμενον. Κοινὸν γὰρ Πατρὶ μὲν καὶ Υἱῷ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι, τὸ μὴ 167 γεγενῆσθαι, καὶ ἡ θεότης· Υἱῷ δὲ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι, τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς. Ἰδιὸν δὲ Πατρὸς μὲν, ἡ ἀγεννησία· Υἱοῦ δέ, ἡ 153 γέννησις· Πνεύματος δέ, ἡ ἐκπεμψις.

- 984 28 (*theologica* 2, a. 380), 5. «Ὅψομαι τοὺς οὐρανοὺς, ἔργα 87 τῶν δακτύλων σου, σελήνην καὶ ἀστέρας» [Ps 8, 4], καὶ τὸν ἐν αὐτοῖς πάριον λόγον· ὡς οὐχὶ νῦν ὁρῶν, ὁψόμενος δὲ ἔστιν ὅτε· ἀλλὰ πολὺ πρὸ τούτων ἢ ὑπὲρ ταῦτα, καὶ ἐξ ἧς 108 ταῦτα, φύσις ἀληπτός τε καὶ ἀπερίληπτος· λέγω δέ, οὐχ ὅτι ἔστιν, ἀλλ' ἥτις ἐστίν. . . . 6. Τοῦ μὲν γὰρ εἶναι Θεόν, καὶ τὴν 88 πάντων ποιητικὴν τε καὶ συνεκτικὴν αἰτίαν, καὶ ὅψις διδάσκαλος, καὶ ὁ φυσικὸς νόμος· ἡ μὲν τοῖς ὁρωμένοις προσβάλλουσα, καὶ πεπηγόσι καλῶς καὶ ὁδεύουσι, καὶ ἀκινήτως, ἵνα οὕτως εἴπω, κινουμένοις καὶ φερομένοις· ὁ δὲ διὰ τῶν ὁρωμένων καὶ τεταγμένων τὸν ἀρχηγὸν τούτων συλλογιζόμενος.

simul est, et in totum filius, et totius, et a principio, ut numquam filius esse coeperit; non enim ex consilii mutatione est deitas, neque ex progressu deificatio, ut ille aliquando pater, hic aliquando filius esse desinat. Spiritum Sanctum vere sanctum; neque enim 175 alius talis est, nec eodem modo, neque ex accessione sanctitatem habet, sed est ipsamet sanctitas, nec magis et minus, nec, quoad tempus, originem umquam habuit, nec finem habiturus est. Hoc enim Patri et Filio et Spiritui Sancto commune est, quod minime 167 creati sunt, et divinitas. Hoc autem Filio et Spiritui Sancto, quod uterque eorum ex Patre est. At vero Patris proprietas haec est, quod ingenuus sit; Filii, quod genitus; Spiritus Sancti, quod 153 procedat.

- 984 28 (*theologica* 2), 5. *Videbo caelos, opera digitorum tuorum, 87 lunam et stellas*, eamque, quae ipsis inest, stabilem rationem, perinde scilicet atque in hac vita ea minime videns, sed aliquando perspecturus; sed multo magis natura illa [Dei] his sublimior, et ex 108 qua haec originem traxerunt, captum omnem et comprehensionem superat. Et hoc dico, non quasi percipi non posse dicam quod sit Deus, sed quale sit. . . . 6. Etenim quod Deus sit, ac causa 86 quae res omnes procrearit atque conservet, cum oculi ipsi tum lex naturalis docent; illi, dum rebus in aspectum cadentibus aciem affigunt, easque et pulchre stabiles esse, et progredi, atque immote, ut ita dicam, moveri volvi que perspiciunt; haec autem, dum per res oculis subiectas ac recto ordine collocatas auctorem earum ratiocinando assequitur.

110 28 (*theol. 2*), 9. Ἄλλ' εἰ ἀσώματον [τὸν Θεὸν λέγομεν], οὕτω 985
μὲν οὐδὲ τοῦτο τῆς οὐσίας παραστατικόν τε καὶ περιεκτικόν,
ὥσπερ οὐδὲ τὸ ἀγέννητον, καὶ τὸ ἀναρχον, καὶ τὸ ἀναλλοίωτον,
καὶ τὸ ἀφθαρτον, καὶ ὅσα περὶ Θεοῦ ἢ περὶ Θεὸν εἶναι λέγεται.
Τί γὰρ ὄντι αὐτῷ κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὴν ὑπόστασιν ὑπάρχει
τὸ μὴ ἀρχὴν ἔχειν, μηδὲ ἐξίστασθαι, μηδὲ περατοῦσθαι;

105 28 (*theol. 2*), 12. Ἡμῖν δ' οὖν ἐκεῖνο γνῶριμον, «τοῖς 986
δεσμίοις τῆς γῆς», ὃ φησιν ὁ θεὸς Ἰερεμίας [Thr 3, 34], καὶ
τὸ παχὺ τοῦτο σαρκὶν περιβεβλημένοις, ὅτι ὥσπερ ἀδύνατον
ὑπερβῆναι τὴν ἑαυτοῦ σκιά, καὶ τῷ λίαν ἐπιγομένῳ (φθάνει
γὰρ αἰε τοσοῦτον, ὅσον καταλαμβάνεται), ἢ τοῖς ὁρατοῖς πλη-
σιάζσαι τὴν ὄψιν δίχα τοῦ ἐν μέσῳ φωτὸς καὶ ἀέρος, ἢ τῶν
ὑδάτων ἔξω τὴν νηκτὴν φύσιν διολισθαίνειν, οὕτως ἀμήχανον
τοῖς ἐν σώμασι δίχα τῶν σωματικῶν πάντα γενέσθαι μετὰ τῶν
νοουμένων.

87 28 (*theol. 2*), 16. Ἔστω γὰρ τὸ γενέσθαι τοῦ αὐτομάτου. 987
88 Τίνος τὸ τάξει; Καὶ τοῦτο, εἰ δοκεῖ, δῶμεν. Τίνος τὸ τηρῆσαι
235 καὶ φυλάξαι καθ' οὓς πρῶτον ὑπέστη λόγους; Ἐτέρου τίνος,
ἢ τοῦ αὐτομάτου; Ἐτέρου δηλαδὴ παρὰ τὸ αὐτόματον. Τοῦτο δὲ
91 τί ποτε ἄλλο πλὴν Θεός; Οὕτως ὁ ἐκ Θεοῦ λόγος, καὶ πᾶσι
σύμφυτος, καὶ πρῶτος ἐν ἡμῖν νόμος, καὶ πᾶσι συνημμένος,

110 28 (*theol. 2*), 9. Verum, utcumque incorporeum [*Deum dicamus*], 985
nondum tamen hoc naturam illius essentiamque complectitur et
declarat; quemadmodum nec ingenitum, nec principii expers, nec
immutabile, nec incorruptibile ceteraque omnia, quae de Deo vel
circa Deum praedicantur. Quid enim prodest ad indicandam
ipsius naturam et subsistentiam qua existit, si dicas eum initium
non habere, nec a se umquam desciscere, nec ullis terminis includi?

105 28 (*theol. 2*), 12. Nobis utique *vinctis terrae*, ut Ieremiae verbis 986
utar, crassaque hac carne obtectis, hoc perspicuum est, quod,
quemadmodum nulla ratione fieri potest ut quispiam, quamlibet
gressum urgeat, umbram suam praetereat (quantum enim eam
assequeris, tantum etiam illa semper antevertit), aut oculus rebus
in aspectum cadentibus citra intermediam lucem et aërem con-
iungatur, aut pisces extra aquas natent; ita etiam impossibile est
iis, qui corporibus inclusi sunt, sine corporearum rerum adminiculo
rebus iis, quae intelleguntur, omnino coniungi.

87 28 (*theol. 2*), 16. Ut enim hoc demus, casu omnia exstitisse, 987
88 cui tandem eorum dispositio tribuenda erit? Atque ut hoc quoque
235 ipsum, si ita lubet, concedamus, cuiusnam, quaeso, fuerit haec
tueri atque conservare iuxta eas rationes, quibus primum creata
sunt? Alteriusne cuiuspiam, an casus? Alterius profecto, non
casus. Hoc autem quid tandem aliud esse queat, quam Deus?
91 Sic ratio, quae ex Deo est et cunctis insita, et prima in nobis lex

ἐπὶ Θεὸν ἡμᾶς ἀνήγαγεν ἐκ τῶν ὁρωμένων. Καὶ δὴ λέγωμεν ἀρξάμενοι πάλιν.

988 28 (*theol.* 2), 17. Θεόν, ὃ τί ποτε μὲν ἔστι τὴν φύσιν καὶ 109 τὴν οὐσίαν, οὔτε τις εὔρεν ἀνθρώπων πώποτε, οὔτε μὴ εὔρη. Ἄλλ' εἰ μὲν εὐρήσει ποτέ, ζητεῖσθω τοῦτο καὶ φιλοσοφείσθω 107 παρὰ τῶν βουλομένων. Εὐρήσει δέ, ὡς ἐμὸς λόγος, ἐπειδὴ τὸ θεοειδὲς τοῦτο καὶ θεῖον, λέγω δὲ τὸν ἡμέτερον νοῦν τε καὶ λόγον, τῷ οἰκείῳ προσμίξῃ, καὶ ἡ εἰκὼν ἀνέλθῃ πρὸς τὸ ἀρχέτυπον, οὗ νῦν ἔχει τὴν ἔφεισιν. Καὶ τοῦτο εἶναι μοι δοκεῖ τὸ πάνυ φιλοσοφούμενον, ἐπιγνώσεσθαι ποτε ἡμᾶς ὅσον ἐγνώσμεθα [cf. 1 Cor 13, 12]. Τὸ δὲ νῦν εἶναι βραχεῖά τις ἀπορροὴ πᾶν τὸ εἰς ἡμᾶς φθάνον, καὶ ὅσον μεγάλου φωτὸς μικρὸν ἀπαύγασμα.

989 28 (*theol.* 2), 31. Πνεῦμα δὲ ἀκούει [ὁ ἄγγελος] καὶ πῦρ 199 [cf. Ps 103, 4; Hebr 1, 7]· τὸ μὲν ὡς νοητὴ φύσις, τὸ δὲ ὡς 200 καθάρσιος· ἐπεὶ καὶ τῆς πρώτης οὐσίας τὰς αὐτὰς οἶδα κλήσεις. Πλὴν ἡμῖν γε ἀσώματος ἔστω, ἢ ὅτι ἐγγύτατα. Ὅρῳς ὅπως ἱλιγγίωμεν περὶ τὸν λόγον, καὶ οὐκ ἔχομεν οἱ προέλθωμεν, ἢ 205 τοσοῦτον ὅσον εἰδέναι ἀγγέλους τινὰς καὶ ἀρχαγγέλους, θρόνους, κυριότητας, ἀρχάς, ἐξουσίας, λαμπρότητας, ἀναβάσεις, νοεράς δυνάμεις, ἢ νόας, καθαρὰς φύσεις καὶ ἀκαβδήλους, ἀκινήτους πρὸς τὸ χεῖρον ἢ δυσκινήτους, περὶ τὸ πρῶτον 207

cunctisque innexa, nos ab iis rebus, quae oculis cernuntur, ad Deum subvexit. Ac proinde hoc pacto rursus exordiamur.

988 28 (*theol.* 2), 17. Quid tandem Deus natura sua et essentia 109 sit, nec hominum quisquam umquam invenit, nec invenire potest. An vero aliquando sit inventurus, quaerat hoc qui volet ac per- 107 scrutetur. Mea quidem sententia tum demum hoc inveniet, cum deiforme hoc atque divinum, id est, mens nostra et ratio, cum natura cognata coniuncta fuerit, et imago ad exemplar illud suum, cuius nunc desiderio tangitur, ascenderit. Atque illud mihi esse videtur, quod primarium philosophiae caput est, nempe nos aliquando tantum cognituros, quantum cogniti sumus. At in hac mortali vita quidquid ad nos usque pertingit, aliud nihil est quam exiguus quidam rivulus, ac velut parvus magnae lucis radius.

989 28 (*theol.* 2), 31. Spiritus porro atque ignis [angelus] appellatur: 199 illud, quia intellectuali natura est praeditus, hoc, quia purgandis 200 animis nostris adhibetur; quandoquidem primaria quoque illa essentia iisdem nominibus nuncupatur. Sed sint sane nobis illi incorporei, aut quam proxime ad hoc accedentes. Vides enim quomodo circa huiusmodi sermonem aestuamus, nec quo progrediamur habeamus; aut certe non ultra progredi possimus, quam quod angelos quosdam et archangelos scimus, thronos, potestates, 205 principatus, dominationes, splendores, ascensus, intellegentes virtutes, vel mentes potius, puras naturas, minimeque adulterinas, ad malum immobiles vel certe non facile mobiles, perpetuos choros 207

- 107 αἶπιον αἰὲ χορευούσας· . . . ὕμνωδους θείας μεγαλειότητος,
θεωρούς δόξης αἰδίου καὶ αἰδίως, οὐχ ἵνα δοξασθῇ Θεός (οὐ
γὰρ ἔστιν ὃ προστεθήσεται τῷ πλήρει, τῷ καὶ τοῖς ἄλλοις
χορηγῷ τῶν καλῶν), ἀλλ' ἵνα μὴ λείπῃ τὸ εὐεργετεῖσθαι καὶ
ταῖς πρώταις μετὰ Θεὸν φύσει.
- 178 29 (*theol. 3*, a. 380), 16. Οὐτε οὐσίας ὄνομα ὁ Πατήρ, ὡ 990
σοφώτατοι, οὔτε ἐνεργείας, σχέσεως δὲ καὶ τοῦ πῶς ἔχει πρὸς
τὸν Υἱὸν ὁ Πατήρ, ἢ ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα. Ὡς γὰρ παρ'
ἡμῖν αἱ κλήσεις αὗται τὸ γνήσιον καὶ οἰκεῖον γνωρίζουσιν, οὕτω
κάκει τὴν τοῦ γεγεννημένου πρὸς τὸ γεγεννηκὸς ὁμοφυίαν
σημαίνουσιν.
- 95 30 (*theol. 4*, a. 380), 2. Τί τῶν ὄντων ἀνάπιον; Θεότης. 991
Οὐδεὶς γὰρ αἰτίαν εἰπεῖν ἔχει Θεοῦ· ἢ τοῦτο ἂν εἴη Θεοῦ
100 πρεσβύτερον. Τίς δὲ τῆς ἀνθρωπότητος, ἣν δι' ἡμᾶς ὑπέστη
Θεός, αἰτία; Τὸ σωθῆναι πάντως ἡμᾶς. Τί γὰρ ἕτερον;
- 404 30 (*theol. 4*), 15. Δέκατον αὐτοῖς ἔστιν ἡ ἄγνοια, καὶ τὸ 992
«μηδένα γινώσκειν τὴν τελευταίαν ἡμέραν ἢ ὥραν, μηδὲ τὸν
Υἱὸν αὐτόν, εἰ μὴ τὸν Πατέρα» [Mc 13, 32]. Καίτοι πῶς ἄγνοεῖ
τι τῶν ὄντων ἡ Σοφία; . . . Πῶς δὲ τὰ μὲν πρὸ τῆς ὥρας
ἀκριβῶς ἐπίσταται, καὶ τὰ οἷον ἐν χρόνῳ τοῦ τέλους, αὐτὴν δὲ
ἄγνοεῖ τὴν ὥραν; Αἰνίγματι γὰρ τὸ πρᾶγμα ὁμοιον, ὥσπερ ἂν

- 107 circa principem illam causam agitantes; . . . divinae maiestatis
laudes canentes, ac sempiternam illam gloriam sempiternae in-
tuentes, non ut inde gloriae Dei aliquid accrescat (nihil enim est,
quod ei, qui plenus est aliisque honorum auctor, accrescere queat);
sed ne etiam primae illae post Deum naturae beneficio affici
desinant.
- 178 29 (*theol. 3*), 16. Nec essentiae nomen est Pater, o viri acutis- 990
simi, nec actionis; sed relationem eam indicat, quam Pater erga
Filium habet, vel Filius erga Patrem. Ut enim apud nos haec
nomina germanam quamdam coniunctionem et necessitudinem de-
clarant, ad eundem modum illic quoque genitorem ac genitum
eamdem naturam habere significant.
- 95 30 (*theol. 4*), 2. Quid est ex omnibus rebus quod causae sit 991
expers? Divinitas. Nemo enim est qui Dei causam dicere queat;
100 alioqui id Deo antiquius esset. Quae autem humanitatis a Deo
propter nos susceptae causa exstitit? Profecto ut nobis salus para-
retur. Quid enim aliud causae afferri possit?
- 404 30 (*theol. 4*), 15. Decimo loco ignorantiam ponunt illudque 992
quod *extremum diem et horam nemo cognoscat, ne Filius quidem,
sed solus Pater*. At quomodo fieri potest, ut Sapientia quidquam
eorum quae sunt ignoret? . . . Quomodo ea, quae horam illam
antecedunt et quae in momento ipso finis sunt, accurate scit,
ipsam autem horam nescit? Aenigmati res haec similis est, perinde

990. M 98; MG 36, 96.

991. M 110; MG 36, 105.

992. M 131; MG 36, 124.

εἴ τις τὰ μὲν πρὸ τοῦ τείχους ἀκριβῶς ἐπίστασθαι λέγοι, αὐτὸ δὲ ἀγνοεῖ τὸ τεῖχος· ἢ τὸ τῆς ἡμέρας τέλος εὖ ἐπιστάμενος, τὴν ἀρχὴν τῆς νυκτὸς μὴ γινώσκειν· ἔνθα ἡ τοῦ ἐτέρου γνῶσις ἀναγκαίως συνεισάγει τὸ ἕτερον. Ἡ πᾶσιν εὐδηλον ὅτι γινώσκει μὲν ὡς Θεός, ἀγνοεῖν δὲ φησιν ὡς ἄνθρωπος, ἂν τις τὸ φαινόμενον χωρίσῃ τοῦ νοουμένου;

993 30 (*theol. 4*), 18. Ὅσον δ' οὖν ἐκ τῶν ἡμῖν ἐφικτῶν, ὃ ⁹⁴ μὲν Ὡν καὶ ὁ Θεὸς μᾶλλον πως τῆς οὐσίας ὀνόματα· καὶ ⁹⁵ τούτων μᾶλλον ὁ Ὡν· οὐ μόνον ὅτι τῷ Μωυσεὶ χρηματίζων ἐπὶ τοῦ ὄρους, καὶ τὴν κλῆσιν ἀπαιτούμενος, ἢ τίς ποτε εἶη, τοῦτο προσεῖπεν ἑαυτὸν, «Ὁ ὦν ἀπέσταλκέ με» [*Ex 3, 14*] τῷ λαῷ κελεύσας εἰπεῖν· ἀλλ' ὅτι καὶ κυριωτέραν ταύτην εὐρίσκομεν... Ἡμεῖς δὲ φύσιν ἐπιζητοῦμεν, ἢ τὸ εἶναι καθ' ἑαυτό, καὶ οὐκ ἄλλῃ συνδεδεμένον· τὸ δὲ ὄν ἴδιον ὄντως Θεοῦ, καὶ ὄλον, μήτε τῷ πρὸ αὐτοῦ, μήτε τῷ μετ' αὐτόν (οὐ γὰρ ἦν ἡ ἔσται), περατούμενον ἢ περικοπτόμενον.

994 30 (*theol. 4*), 20. Δοκεῖ γάρ μοι λέγεσθαι Υἱὸς μὲν, ὅτι ¹⁵⁸ ταυτὸν ἐστὶ τῷ Πατρὶ κατ' οὐσίαν· καὶ οὐκ ἐκεῖνο μόνον, ἀλλὰ κακεῖθεν. Μονογενὴς δέ, οὐχ ὅτι μόνος ἐκ μόνου καὶ μόνον, ἀλλ' ὅτι καὶ μονοτρόπος, οὐχ ὡς τὰ σώματα. Λόγος δέ, ὅτι ¹⁶¹ οὕτως ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα ὡς πρὸς νοῦν λόγος· οὐ μόνον ¹⁶³ διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ συναφές, καὶ τὸ ἐξαγγελτικόν.

videlicet ac si quis ea, quae ante murum sunt, certissime se nosse dicat, murum autem ignoret, aut diei finem probe sciens noctis initium nescit, ubi cognitio unius alterum necessario secum ducit. Nonne omnibus apertum est eum id scire ut Deum, sed nescire ut hominem, si quis quod apparet disiungat ab intellegibili?

993 30 (*theol. 4*), 18. Quantum ergo nobis assequi concessum est, ⁹⁴ Ens et Deus magis quodam modo essentiae nomina sunt; ex iis ⁹⁵ quae etiam vox Ens aptior est; non solum quod ipse, cum Moysi in monte oraculum ederet, quaereretque ille quo nomine vocaretur, ita se ipsum appellavit, edicens videlicet ei, ut ad populum his verbis uteretur; *Qui est, misit me*, sed etiam quia nomen illud magis proprium esse comperimus... At nos naturam eiusmodi exquirimus, quae ipsum esse per se habeat, ac non cum alio quopiam copuletur. Ens vero proprium sane est Dei, ac totum nec priore aliqua re nec posteriore (nec enim erat, aut erit) definitum ac circumcisum.

994 30 (*theol. 4*), 20. Filius mihi dici videtur, quia essentia idem ¹⁵⁸ est cum Patre, neque id solum, sed quia etiam ex illo est. Unigenitus autem, non quia solus ex solo et solum, sed etiam quia unico modo ac non ut corpora. Verbum porro quia ita se habet ¹⁶¹ ad Patrem ut verbum ad mentem, non modo propter generationem ¹⁶³ passionis omnis expertem, verum etiam propter coniunctionem ipsius cum Patre vimque enuntiatricem.

- 412 30 (*theol.* 4), 21. Ἀνθρωπος μὲν [λέγεται ὁ Χριστός] . . . ἵνα 995
καὶ ἀγιάσῃ δι' ἑαυτοῦ τὸν ἄνθρωπον, ὥσπερ ζύμη γενόμενος
τῷ παντὶ φυράματι [cf. 1 Cor 5, 6], καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἐνώσας
398 τὸ κατακριθὲν ὅλον λύσῃ τοῦ κατακρίματος, πάντα ὑπὲρ πάντων
377 γενόμενος, ὅσα ἡμεῖς, πλὴν τῆς ἁμαρτίας, σῶμα, ψυχὴ, νοῦς,
378 δι' ὧν ὁ θάνατος· τὸ κοινὸν ἐκ τούτων, ἄνθρωπος, Θεὸς
ὁρώμενος, διὰ τὸ νοοῦμενον. Υἱὸς δὲ ἀνθρώπου, καὶ διὰ τὸν
Ἀδὰμ καὶ διὰ τὴν παρθένον, ἐξ ὧν ἐγένετο· τοῦ μὲν ὡς προ-
480 πάτορος, τῆς δὲ ὡς μητρός, νόμῳ καὶ οὐ νόμῳ γεννήσεως.
394 Χριστὸς δέ, διὰ τὴν θεότητα· χρίσις γὰρ αὕτη τῆς ἀνθρω-
πότητος, οὐκ ἐνεργεῖα κατὰ τοὺς ἄλλους χριστοὺς ἀγιάζουσα,
παρουσία δὲ ὅλου τοῦ χρίοντος· ἥς ἔργον ἄνθρωπον ἀκοῦσαι
τὸ χρίον, καὶ ποιῆσαι Θεὸν τὸ χριόμενον. Ὅδὸς δέ, ὡς δι'
ἑαυτοῦ φέρων ἡμᾶς.
- 164 31 (*theol.* 5, a. 380), 8. . . «Τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, δὲ παρὰ 996
τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται» [Io 15, 26]· ὁ καθ' ὅσον μὲν ἐκεῖθεν
173 ἐκπορεύεται, οὐ κτίσμα· καθ' ὅσον δὲ οὐ γεννητόν, οὐχ Υἱός·
174 καθ' ὅσον δὲ ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ μέσον, Θεός. . . . Τίς
150 οὖν ἡ ἐκπόρευσις; Εἰπέ σὺ τὴν ἀγεννησίαν τοῦ Πατρὸς, καὶ γὰρ
τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ φυσιολογήσω καὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ
Πνεύματος, καὶ παραπληκτίσωμεν ἄμφω εἰς Θεοῦ μυστήρια
178 παρακύπτοντες. . . . 9. Τί οὖν ἐστί, φησὶν, δὲ λείπει τῷ Πνεύ-
ματι, πρὸς τὸ εἶναι Υἱόν; Εἰ γὰρ μὴ λείπον τι ἦν, Υἱὸς ἂν
ἦν. Οὐ λείπειν φαμέν· οὐδὲ γὰρ ἔλλειπης Θεός· τὸ δὲ τῆς

- 412 30 (*theol.* 4), 21. Homo [dicitur Christus] . . . , ut per se hominem 995
sanctitate afficiat, fermentique instar universae massae sit, sibique
uniens quod condemnatum fuerat totum illud a condemnatione
398 liberet, omnia pro nobis, quae nos sumus, excepto peccato, factus,
377 corpus, anima, mens, per quae videlicet mors pervaserat; et, quod
378 ex his commune est, homo, visibilis Deus, propter id quod mente
intellegitur. Filius hominis propter Adamum ac virginem, ex quibus
480 exstitit, illo nimirum ut generis auctore, hac autem ut matre, iuxta
legem, et non iuxta legem generationis. Christus propter divini-
394 tatem; ea enim humanitatis unctio est, non operatione, ut in aliis
christis, sed totius ungentis praesentia sanctificans. Cuius hic
effectus est, ut id, quod ungit, homo vocetur, et quod ungitur,
Deus fiat. Via, ut per se nos ducens.
- 164 31 (*theol.* 5), 8. . . *Spiritus Sanctus, qui a Patre procedit;* 996
173 qui, quatenus ab illo procedit, creatura non est; quatenus rursus
174 genitus non est, Filius non est; quatenus autem inter ingenitum
150 et genitum medius est, Deus est. . . . Quae ergo est haec pro-
cessio? Dic tu quae Patris ingenitura sit, et ego Filii generationem
et Spiritus processionem explicare aggrediar, quo fiet ut ambo
178 deliremus, in Dei mysteria oculos incientes. . . . 9. Quid ergo est,
inquiunt, quod Spiritui deest, ad hoc ut sit Filius? Nisi enim ali-
quid deesset, Filius esset. Deesse nihil dicimus. Non enim Deo

ἐκφάνσεως, ἴν' οὕτως εἶπω, ἥ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον διάφορον αὐτῶν καὶ τὴν κλήσιν πεποίηκεν. Οὐδὲ γὰρ 149 τῷ Υἱῷ λείπει τι πρὸς τὸ εἶναι Πατέρα (οὐδὲ γὰρ ἔλλειψις ἢ υἰότης), ἀλλ' οὐ παρὰ τοῦτο Πατήρ. "Ἡ οὕτω γε καὶ τῷ Πατρὶ λείπει τι πρὸς τὸ εἶναι Υἱόν· οὐ γὰρ Υἱὸς ὁ Πατήρ. Ἄλλ' οὐκ ἐλλείψεως ταῦτά ποθεν, οὐδὲ τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν ὑφέσεως· αὐτὸ δὲ τὸ μὴ γεγεννησθαι, καὶ τὸ γεγεννησθαι, καὶ τὸ ἐκπορεύεσθαι, τὸν μὲν Πατέρα, τὸν δὲ Υἱόν, τὸ δὲ τοῦθ' ὅπερ λέγεται Πνεῦμα Ἅγιον προσηγόρευσεν, ἵνα τὸ ἀσύγχυτον σῴζηται τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἐν τῇ μιᾷ φύσει τε καὶ ἀξία τῆς θεότητος. Οὔτε γὰρ ὁ Υἱὸς Πατήρ, εἰς γὰρ Πατήρ, ἀλλ' ὅπερ ὁ Πατήρ· οὔτε τὸ Πνεῦμα Υἱός, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ, εἰς γὰρ ὁ μονογενής, ἀλλ' ὅπερ ὁ Υἱός· ἐν τὰ τρία τῇ θεότητι, καὶ τὸ ἐν τρία ταῖς ιδιότησιν· ἵνα μήτε τὸ ἐν 187 Σαβέλλιον ᾗ, μήτε τὰ τρία τῆς πονηρᾶς νῦν διαιρέσεως. 10. Τί οὖν; Θεὸς τὸ Πνεῦμα; Πάνυ γε. Τί οὖν, ὁμοούσιον; 188 Εἶπερ Θεός.

- 997 31 (*theol.* 5), 14. Ὁ δὲ κοινὸς ἡμῖν πρὸς ἀμφοτέρους τίς 149 ἄγών τε καὶ λόγος; Ἡμῖν εἰς Θεός, ὅτι μία θεότης· καὶ πρὸς ἐν τὰ ἐξ αὐτοῦ τὴν ἀναφορὰν ἔχει, κἄν τρία πιστεύηται. Οὐ γὰρ τὸ μὲν μᾶλλον, τὸ δὲ ἥττον Θεός· οὐδὲ τὸ μὲν πρότερον, τὸ δὲ ὕστερον· οὐδὲ βουλήσει τέμνεται, οὐδὲ δυνάμει μερίζεται, οὐδέ τι τῶν ὅσα τοῖς μεριστοῖς ὑπάρχει, κἄνταῦθα λα-

quidquam deest. Verum manifestationis, ut ita dicam, mutuaeque eorum relationis differentia, diversa quoque ipsis nomina procreavit. Neque enim Filio aliquid deest ad hoc ut sit Pater (nec enim de- 149 defectus est filiatio), nec propterea tamen Pater est. Alioqui eadem ratione Patri aliquid deerit ad hoc ut sit Filius; nec enim Pater Filius est. Sed haec defectum procul dubio undequaque non arguunt nec essentiae submissionem; quin potius ex hoc ipso, quod ingenuus sit, et quod genitus, et quod procedat, hoc effectum est, ut alius Pater, alius Filius, alius Spiritus Sanctus appelletur, atque ita inconfusa trium personarum distinctio in una divinitatis natura et dignitate conservetur. Neque enim Filius est Pater, unus enim est Pater, sed est id quod Pater; nec Spiritus est Filius, quia ex Deo est, unus enim unigenitus, sed est id quod Filius; tria haec unum, si divinitatem spectes, et unum tria, si proprietatum rationem habeas, ut nec unum Sabellio faveat, nec tria pestiferae divisioni, 187 quae viget. 10. Quid ergo? Spiritus Sanctus est Deus? Maxime. 166 Consubstantialis igitur? Prorsus, siquidem Deus.

- 997 31 (*theol.* 5), 14. At vero quodnam nobis est cum utrisque 149 certamen, et quaeenam oratio? Nobis Deus unus est, quoniam una deitas; atque ad unum ea, quae ex eo sunt, referuntur, etiamsi tres personas credamus. Neque enim hoc magis, illud minus est Deus; nec hoc prius, illud posterius. Nec voluntate scinduntur, nec potentia dividuntur, nec denique quidquam eorum, quae divi-

βεῖν ἔστιν· ἀλλὰ ἀμέριστος ἐν μεμερισμένοις, εἰ δεῖ συντόμως εἰπεῖν, ἢ θεότης· καὶ οἶον ἐν ἡλίοις τρισὶν ἔχομένοις ἀλλήλων, μία τοῦ φωτὸς σύγκρασις.

422 33 (a. 379/380), 9. Ἐγὼ δὲ οὕτως ἀρχαίως ἔχω καὶ φιλο-998
σόφως, ὥστε ἓνα μὲν οὐρανὸν καὶ κοινὸν ἅπασιν τὸν αὐτὸν
ὑπολαμβάνω, κοινὴν δὲ ἡλίου καὶ σελήνης περίοδον, . . . καὶ
ἔτι πρὸ τούτων, κοινὸν λόγον, νόμον, προφήτας, αὐτὰ τὰ
Χριστοῦ πάθη, δι' ὧν ἀνεπλάσθημεν, οὐχ ὁ μὲν, ὁ δ' οὐ,
πάντες δὲ οἱ τοῦ αὐτοῦ Ἀδὰμ μετασχόντες, καὶ ὑπὸ τοῦ
415 ὄφρεως παραλογισθέντες, καὶ τῇ ἁμαρτίᾳ θανατωθέντες, καὶ
διὰ τοῦ ἐπουρανίου Ἀδὰμ ἀνασωθέντες, καὶ πρὸς τὸ ξύλον
τῆς Ζωῆς ἐπαναχθέντες, διὰ τοῦ ξύλου τῆς ἀτιμίας, ὅθεν ἀπο-
πεπτώκαμεν.

149 33, 16. Αὐτοὶ δὲ [fideles] προσκυνοῦσι τὸν Πατέρα καὶ τὸν 999
164 Υἱὸν καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, μίαν θεότητα· Θεὸν τὸν Πατέρα,
Θεὸν τὸν Υἱόν, Θεόν (εἰ μὴ τραχύνη) τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον,
μίαν φύσιν ἐν τρισὶν ιδιότησι, νοεραῖς, τελείαις, καθ' ἑαυτὰς
ὑφεστῶσαις, ἀριθμῶ διαιρεταῖς, καὶ οὐ διαιρεταῖς θεότητι.

465 33, 17. Εἰς τί ἐβαπτίσθης; Εἰς Πατέρα; Καλῶς· πλὴν 1000
ἰουδαϊκὸν ἔτι. Εἰς Υἱόν; Καλῶς· οὐκ ἔτι μὲν ἰουδαϊκόν, οὕτω
δὲ τέλειον. Εἰς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα; Ὑπέρευγε· τοῦτο τέλειον.

384 37 (a. 380), 2. [Ὁ Χριστός] δ' ἦν ἐκένωσε, καὶ δ' μὴ ἦν προσ- 1001
έλαβεν· οὐ δύο γενόμενος, ἀλλ' ἐν ἐκ τῶν δύο γενέσθαι

duis rebus contingunt, hic quoque reperitur. Sed individua in
dividuis, ut uno verbo dicam, est divinitas, ac velut in tribus solibus
inter se cohaerentibus una lucis commixtio.

422 33, 9. Ego vero ita antiquorum et philosophorum more sentio, 998
ut unum idemque caelum omnibus commune esse existimem, com-
munem item solis et lunae conversionem, . . . et etiam praeter haec,
communem rationem, legem, prophetas, ipsos Christi cruciatus,
per quos reformati sumus, non quidem hic et non ille, sed eiusdem
415 Adam omnes participantes, et a serpente decepti, et per peccatum
morte affecti, et per caelestem Adam rursus salvati, et ad lignum
vitae, unde excideramus, per lignum ignominiae revocati.

149 33, 16. Ipsi [fideles] Patrem et Filium et Spiritum Sanctum 999
164 adorant, deitatem unam; Deum Patrem, Deum Filium, Deum (nisi
hoc tibi molestum sit) Spiritum Sanctum, unam naturam in tribus
proprietatibus, intellegendibus, perfectis, per se subsistentibus, nu-
mero quidem distinctis, non autem distinctis divinitate.

465 33, 17. In cuius nomine baptizatus es? Patris? Recte, verum 1000
id adhuc iudaicum. Filii? Praeclare; hoc iam minime iudaicum,
sed nondum tam plenum ac perfectum. Spiritus Sancti? Optime:
hoc est perfectum.

384 37, 2. [Christus] id quod erat exinanivit, et quod non erat as- 1001
sumpsit; non duo factus, sed unum ex duobus fieri sustinens.

ἀνασχόμενος. Θεὸς γὰρ ἀμφοτέρα, τό τε προσλαβὼν καὶ τὸ προσληφθέν· δύο φύσεις εἰς ἓν συνδραμοῦσαι, οὐχ υἱοὶ δύο, μὴ καταψευδέσθω ἡ σύγκρασις.

1002 37, 6. Τί δήποτε γὰρ τὸ μὲν θῆλυ ἐκόλασαν [οἱ Φαρισαῖοι, 572 cf. Mt 19, 1 sqq], τὸ δὲ ἄρρεν ἐπέτρεψαν; Καὶ γυνὴ μὲν κακῶς βουλευσαμένη περὶ κοίτην ἀνδρὸς μοιχᾶται, καὶ πικρὰ ἐντεῦθεν τὰ τῶν νόμων ἐπιτίμια· ἀνὴρ δὲ καταπορνεύων γυναικός, ἀνεύθυνος; Οὐ δέχομαι ταύτην τὴν νομοθεσίαν, οὐκ ἐπαινῶ τὴν συνήθειαν.

1003 37, 13. Ἐπειδὴ γὰρ εἰσὶ τινες οἱ τοσοῦτον μεγαλοφρο- 308 νοῦντες ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν, ὥστε τὸ πᾶν ἑαυτοῖς διδόναι, καὶ μηδὲν τῷ ποιήσαντι καὶ σοφίσαντι καὶ χορηγῷ τῶν καλῶν, διδάσκει τούτους ὁ λόγος [«Οὐ τοῦ θέλοντος οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ» (Rom 9, 16)], ὅτι καὶ τὸ βούλεσθαι καλῶς δεῖται τῆς παρὰ Θεοῦ βοηθείας· μᾶλλον δὲ αὐτὸ τὸ προαιρεῖσθαι τὰ δέοντα, θεῖόν τι καὶ ἐκ Θεοῦ δῶρον φιλανθρωπίας· δεῖ γὰρ καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν εἶναι καὶ τὸ ἐκ Θεοῦ σψ- 329 ζεσθαι. Διὰ τοῦτό φησιν· «Οὐ τοῦ θέλοντος», τοῦτ' ἔστιν, οὐ μόνον τοῦ θέλοντος, «οὐδὲ τοῦ τρέχοντος» μόνον, «ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ». Εἴτα, ἐπειδὴ καὶ τὸ βούλεσθαι παρὰ Θεοῦ, τὸ πᾶν εἰκότως ἀνέθηκε τῷ Θεῷ. Ὅσον ἂν δράμης, ὅσον ἂν ἀγωνίσῃ, χρήζης τοῦ διδόντος τὸν στέφανον.

1004 37, 15. Φοβοῦμαι μὴ καὶ ἀτοπὸς τις εἰσέλθῃ λογισμός, 223 ὡς τῆς ψυχῆς ἀλλαχοῦ πολιτευσαμένης, εἴτα τῷ σώματι τούτῳ

Ambo enim Deus sunt: et assumens et assumptum; duae naturae in unum concurrentes, non duo filii, ne falsa sit commixtio.

1002 37, 6. Quid enim causae fuit cur mulierem coercerent [Pharisaei, 572 cf. Mt 19, 1 sqq], marito contra indulgerent eumque liberum relinquerent? Et mulier quidem, quae improbum consilium adversus viri sui cubile suscepit, adultera sit acerbissimisque legum poenis excrucietur, vir autem, qui fidem uxori datam violaverit, nulli supplicio obnoxius sit? Hanc legem non probo, hanc consuetudinem non laudo.

1003 37, 13. Quoniam enim nonnulli sunt qui ob recte facta ita 308 animis efferuntur, ut id totum sibi ipsis adscribant, nec quidquam creatori et sapientiae eorum auctori ac bonorum omnium sup-peditatori acceptum ferant, eos edocet sermo [*Non est volentis neque currentis, sed miserentis Dei*] quod ipsum etiam recte velle divino auxilio indigeat; immo ipsa electio eorum, quae recta sunt, divinum quoddam est atque donum a Dei benignitate manans. Quod enim salvamur, id et a nobis et a Deo esse oportet. Idcirco 329 ait: *Non volentis*, id est, non solum volentis, *nec currentis* solum, *sed etiam miserentis Dei*. Ita, quoniam velle quoque ipsum a Deo est, optimo iure totum Deo assignavit. Quantumlibet curras, quantumlibet certes, opus habes eo qui det coronam.

1004 37, 15. Vereor, ne absurda etiam cogitatio cuiquam obrepat, 223 tamquam anima alibi usquam versata sit ac deinde corpori huic

ἐνδεθείσης· καὶ ἐκ τῆς ἐκεῖθεν πολιτείας, τῶν μὲν λαβόντων τὴν προφητείαν, τῶν δὲ κατακρινομένων, ὅσοι κακῶς βεβιώκασιν. . . . Τοῦτο ὑπολαβεῖν λίαν ἄτοπον, καὶ οὐκ ἐκκλησιαστικόν.

193 38 (a. 380), 9. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἤρκει τῇ ἀγαθότητι τοῦτο τὸ 1005
κινεῖσθαι μόνον τῇ ἑαυτῆς θεωρίᾳ, ἀλλ' ἔδει χεθῆναι τὸ ἀγαθὸν
καὶ ὀδεῦσαι, ὡς πλείονα εἶναι τὰ εὐεργετούμενα (τοῦτο γὰρ
τῆς ἄκρας ἦν ἀγαθότητος), πρῶτον μὲν ἐννοεῖ τὰς ἀγγελικὰς
δυνάμεις καὶ οὐρανίους· καὶ τὸ ἐννόημα ἔργον ἦν, Λόγῳ συμ-
199 πληρούμενον, καὶ Πνεύματι τελειούμενον. Καὶ οὕτως ὑπέστησαν
λαμπρότητες δεύτεραι, λειτουργοὶ τῆς πρώτης λαμπρότητος·
200 εἴτε νοερὰ πνεύματα, εἴτε πῦρ ὅσον αὔλον καὶ ἀσώματον,
εἴτε τινὰ φύσιν ἄλλην, ὅτι ἐγγυτάτῳ τῶν εἰρημένων, ταύτας
ὑποληπτέον.

409 38, 13. Ταῦτα [ἁμαρτήματα] ἐπειδὴ μείζονος ἑδεῖτο τοῦ 1006
βοηθήματος, μείζονος καὶ τυγχάνει· τὸ δὲ ἦν αὐτὸς ὁ τοῦ
162 Θεοῦ Λόγος . . . ἡ ἀπαράλλακτος εἰκὼν, ὁ τοῦ Πατρὸς ὄρος
καὶ λόγος· ἐπὶ τὴν ἰδίαν εἰκόνα χωρεῖ, καὶ σάρκα φορεῖ διὰ
τὴν σάρκα, καὶ ψυχὴν νοερὰ διὰ τὴν ἐμὴν ψυχὴν μίγνυται, τῷ
398 ὁμοίῳ τὸ ὁμοιον ἀνακαθαίρων. Καὶ πάντα γίνεται, πλὴν τῆς
ἁμαρτίας, ἄνθρωπος [cf. Hebr 4, 15]· κυθεῖς μὲν ἐκ τῆς παρ-
θένου, καὶ ψυχὴν καὶ σάρκα προκαθαρθείσης τῷ Πνεύματι (ἔδει
γὰρ καὶ γέννησιν τιμηθῆναι, καὶ παρθενίαν προτιμηθῆναι)· προ-
383 ἐλθὼν δὲ Θεὸς μετὰ τῆς προσλήψεως, ἐν ἐκ δύο τῶν ἐναντίων,

adstricta fuerit; atque, prout illic se gesserit, alii prophetiam accipiant, alii, qui improbe vixerunt, condemnentur. . . . Hoc existimare nimium absurdum est atque ab ecclesiastica fide alienum.

193 38, 9. Quoniam bonitati nequaquam satis erat sua ipsius solum 1005
contemplatione moveri, sed bonum diffundi ac propagari oportebat
(id enim summae bonitatis erat), primum angelicas et caelestes
virtutes cogitavit; atque illa cogitatio opus erat, quod Verbo con-
199 ficiebatur, ac Spiritu explebatur. Atque ita secundi splendores pro-
200 creati sunt, primi splendoris administri; sive intellegentes spiritus,
sive ignem velut immaterialem et incorporeum, sive aliam quam-
dam naturam, quam proxime ad has accedentem, eas existimare
oportet.

409 38, 13. Haec [crimina] quoniam maiore auxilio indigebant, maius 1006
etiam acceperunt; illud autem fuit ipsum Dei Verbum. . . . illa
162 perfecte similis imago, ille Patris terminus et verbum; ad propriam
venit imaginem, et carnem gerit propter carnem, et cum anima
rationali iungitur propter animam meam, ut simile per simile puri-
398 ficet. Et secundum omnia, praeter peccatum, fit homo: conceptus
ex virgine, quoad animam et carnem prius a Spiritu purificata
(debebatur enim generationi honor, maior autem honor virginitati);
383 procedens autem Deus cum assumpta humanitate, unum ex duobus

σαρκὸς καὶ Πνεύματος, ὧν τὸ μὲν ἐθέωσε, τὸ δὲ ἐθεώθη.
 Ὡς τῆς καινῆς μίξεως, ὡς τῆς παραδόξου κράσεως.

1007 38, 16. Ὡς . . . Ἰησοῦν . . . σταυρούμενον, καὶ συσταυ- 413
 ροῦντα τὴν ἐμὴν ἁμαρτίαν· ὡς ἄμνον προσαγόμενον, καὶ ὡς 418
 ἱερέα προσάγοντα, ὡς ἄνθρωπον θαπτόμενον, καὶ ὡς Θεὸν
 ἐγειρόμενον, εἴτα καὶ ἀνερχόμενον, καὶ ἥξοντα μετὰ τῆς ἑαυτοῦ
 δόξης. Πόσαι μοι πανηγύρεις καθ' ἑκάστον τῶν τοῦ Χριστοῦ
 μυστηρίων; Ὡς ἀπάντων κεφάλαιον ἓν, ἢ ἐμὴ τελείωσις καὶ 415
 ἀνάπλασις, καὶ πρὸς τὸν πρῶτον Ἀδὰμ ἐπάνοδος.

1008 39 (*in sancta lumina*, a. 381), 11. Θεὸν δὲ ὅταν εἶπω, ἐνὶ 149
 φωτὶ περιαστράφητε καὶ τρισὶ· τρισὶ μὲν κατὰ τὰς ιδιότητες,
 εἶπουν ὑποστάσεις, εἴ τιτι φίλον καλεῖν, εἴτε πρόσωπα (οὐδὲν
 γὰρ περὶ τῶν ὀνομάτων ζυγομαχῆσομεν, ἕως ἂν πρὸς τὴν
 αὐτὴν ἔννοιαν αἱ συλλαβαὶ φέρωσιν)· ἐνὶ δὲ κατὰ τὸν τῆς
 οὐσίας λόγον εἶπουν θεότητος. Διαιρεῖται γὰρ ἀδιαιρέτως, ἵν'
 οὕτως εἶπω, καὶ συνάπτεται διηρημένως. Ἐν γὰρ ἐν τρισὶν
 ἢ θεότης, καὶ τὰ τρία ἓν· τὰ ἐν οἷς ἢ θεότης, ἢ, τό γε ἀκρι-
 βέστερον εἰπεῖν, ἃ ἢ θεότης.

1009 39, 12. Πατὴρ ὁ Πατήρ, καὶ ἄναρχος· οὐ γὰρ ἐκ τινος. 178
 Υἱὸς ὁ Υἱός, καὶ οὐκ ἄναρχος· ἐκ τοῦ Πατρὸς γάρ. Εἰ δὲ 151
 τὴν ἀπὸ χρόνου λαμβάνοις ἀρχήν, καὶ ἄναρχος· ποιητὴς γὰρ 157
 χρόνων, οὐχ ὑπὸ χρόνον. Πνεῦμα ἄγιον ἀληθῶς τὸ Πνεῦμα,
 προῖδὸν μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὐχ ὕϊκῶς δέ, οὐδὲ γὰρ γεννητῶς, 167
 173
 174

oppositis, carne nimirum et Spiritu, quorum alterum fuit deificans,
 alterum deificatum. O novam mixtionem, o miram fusionem!

1007 38, 16. Videbis . . . Iesum . . . in crucem tolli, et peccatum 413
 meum secum crucifigentem; ut agnum offerri et ut sacerdotem 418
 offerre; ut hominem sepeliri et ut Deum resurgere, ac postea in
 caelum ascendere et cum gloria sua venturum esse. Quot mihi
 festi dies in his singulis Christi mysteriis! Quorum omnium summa 415
 una est, mea perfectio et instauratio, et ad primum Adam reditus.

1008 39, 11. Deum cum dico, uno lumine perstringamini ac trino: 149
 trino quidem quantum ad proprietates sive hypostases, si cui hoc
 verbum magis arridet, sive personas (neque enim de vocabulis
 dissidibimus, quamdiu syllabae ad eandem sententiam ferent);
 uno autem quantum ad substantiae sive divinitatis rationem.
 Distinguitur enim indistinctim, ut sic loquar, et distinctim co-
 nectitur. Unum enim in tribus divinitas est, et tria unum; ea,
 inquam, in quibus divinitas est, vel, ut magis proprie dicam, quae
 divinitas est.

1009 39, 12. Pater pater est, et sine principio; non enim ex aliquo. 178
 Filius filius est, ac non sine principio est; ex Patre siquidem. Si 151
 vero temporis principium accipis, et sine principio est; temporum 157
 enim effector non subest temporis. Spiritus vere spiritus sanctus
 est, procedens quidem ex Patre, non tamen filiationis modo, neque 167
 173
 174

ἀλλ' ἐκπορευτῶς· εἰ δέ τι καὶ καινοτομήσαι περὶ τὰ ὀνόματα σαφηνείας ἔνεκεν. Οὔτε τοῦ Πατρὸς ἐκστάντος τῆς ἀγεννησίας, διότι γεγέννηκεν· οὔτε τοῦ Υἱοῦ τῆς γεννήσεως, ὅτι ἐκ τοῦ ἀγεννήτου. Πῶς γάρ; Οὔτε τοῦ Πνεύματος, ἢ εἰς Πατέρα μεταπίπτοντος, ἢ εἰς Υἱόν, ὅτι ἐκπεπόρευται, καὶ ὅτι Θεὸς καὶ μὴ δοκῇ τοῖς ἀθέοις· ἢ γὰρ ιδιότης ἀκίνητος. Ἡ πῶς ἂν ιδιότης μένοι, κινουμένη καὶ μεταπίπτουσα;

472 39, 17. Οἶδα καὶ τέταρτον βάπτισμα, τὸ διὰ μαρτυρίου 1010
καὶ αἵματος, ὃ καὶ αὐτὸς Χριστὸς ἐβαπτίσατο, καὶ πολὺ γε τῶν
ἄλλων αἰδεσιμώτερον, ὃσιν δευτέροις ῥύποις οὐ μολύνεται.

356 40 (*in sanctum baptismum*, a. 381), 7. Ὡςπερ οὐκ ὄντας ὑπέστη- 1011
σεν [ὁ Θεός], οὕτως ὑποστάντας ἀνέπλασε, πλάσιν θειοτέραν
445 τε καὶ τῆς πρώτης ὑψηλοτέραν· ἢ τοῖς μὲν ἀρχομένοις ἐστὶ
σφραγίς, τοῖς δὲ τελειότεροις τὴν ἡλικίαν καὶ χάρισμα, καὶ τῆς
πεσοῦσης εἰκόνας διὰ τὴν κακίαν ἐπανόρθωσις.

306 40, 23. Ὡστε καὶ τῶν ἀποτυχανόντων [τοῦ βαπτίσματος] 1012
οἱ μὲν εἰσι παντελῶς κτηνώδεις ἢ θηριώδεις, ὥς ἂν ἀνοίας ἢ
πονηρίας ἔχωσιν· οἷς μετὰ τῶν ἄλλων κακῶν οὐδὲ τὸ χάρισμα,
οἶμαι, σφόδρα αἰδέσιμον, ἀλλ' ὄντως χάρισμα, εἰ μὲν δοθείη,
στεργόμενον, εἰ δὲ μὴ δοθείη, περιφρονούμενον. Οἱ δὲ γινώ-
σκουσι μὲν καὶ τιμῶσι τὴν δωρεάν· ἀναβάλλονται δὲ οἱ μὲν
διὰ ῥαθυμίαν, οἱ δὲ δι' ἀπληστίαν. Οἱ δὲ οὐδὲ εἰσιν ἐν δυνάμει

per generationem, sed per processionem; liceat enim perspicuitatis causa de nominibus innovare. Neque enim Pater eo ingenuus esse destitit quia genuit, nec Filius genitus esse quia ex ingenito est. Quomodo enim desineret? Nec Spiritus idcirco vel in Patrem vel in Filium migrat, quia processit, ac Deus est etiamsi impiis aliter videatur; proprietates enim moveri non potest. Nam alioqui quomodo proprietates maneret, si moveretur et mutaretur?

472 39, 17. Novi etiam quartum baptismi genus [praeter baptismum 1010
Moysis, Joannis et Iesu], nempe quod martyrio et sanguine comparatur, quo ipse quoque Christus baptizatus est, et quidem eo ceteris augustius, quod nullis postea sordibus contaminatur.

356 40, 7. Quemadmodum nos non existentes [Deus] produxit, ita 1011
productos refinxit, et quidem figmento diviniore primumque fig-
445 mentum superanti, quod et vitae cursum ineuntibus sigillum est, et iis, qui adultiore aetate sunt, gratia etiam est, ac collapsae per
malum imaginis erectio.

306 40, 23. De iis autem, qui [baptismum] non assequuntur, alii sunt 1012
omnino pecudibus vel feris similes, prout amentiam vel pravitatem habent; qui ad cetera mala hoc adiunxerunt, ut nec donum baptismi, ut opinor, magnopere venerentur (et tamen realiter donum est), et si quidem detur, suscipiant, si vero non detur, nihili faciant. Alii donum quidem agnoscunt atque honorantur, verum moras pro-
ducunt, illi ob ignaviam, isti ob irrita desideria. Alii ne accipere

τοῦ δέξασθαι, ἢ διὰ νηπιότητα τυχόν, ἢ τινα τελέως ἀκούσιον περιπέτειαν, ἐξ ἧς οὐδὲ βουλομένοις αὐτοῖς ὑπάρχει τυχεῖν τοῦ χαρίσματος. . . . Καὶ ἡγοῦμαι τοὺς μὲν καὶ δίκας ὑφέξειν, ὡσπερ καὶ τῆς ἄλλης πονηρίας, οὕτω καὶ τῆς τοῦ λουτροῦ περιφρονήσεως· τοὺς δὲ ὑφέξειν μὲν, ἦττον δὲ ὅτι μὴ κακίᾳ μᾶλλον ἢ ἀνοίᾳ τὴν ἀποτυχίαν εἰργάσαντο· τοὺς δὲ μήτε δοξασθῆσθαι, μήτε κολασθῆσθαι παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ, ὡς ἀσφραγίστους μὲν, ἀπονήρους δέ, ἀλλὰ παθόντας μᾶλλον τὴν ζημίαν ἢ δράσαντας.

- 1013 40, 36. Οἶδα γὰρ πῦρ καθαρτήριον, δ Χριστὸς ἦλθε βαλεῖν ⁵⁹²
ἐπὶ τῆς γῆς [cf. Lc 12, 49], πῦρ καὶ αὐτὸς ἀναγωγῆς λόγοις ⁵⁹⁴
καλούμενος. . . . Οἶδα καὶ πῦρ οὐ καθαρτήριον, ἀλλὰ καὶ
κολαστήριον· εἶτε καὶ σοδομικόν [cf. Gn 19, 24], δ πᾶσιν ἁμαρ-
τωλοῖς ἐπιβρέχει θείῳ καὶ καταγίδι μιγνύμενον [Ps 10, 7]· εἶτε
«τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ» [Mt
25, 41]· εἶτε δ πρὸ προσώπου Κυρίου πορεύεται «καὶ φλογεῖ
κύκλῳ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ» [Ps 96, 3]· καὶ τὸ τούτων ἔτι
φοβερώτερον, δ τῷ ἀκοιμήτῳ σκώληκι συντέτακται, μὴ σβεν-
νύμενον [cf. Is 66, 24; Mc 9, 44], ἀλλὰ διαιωνίζον τοῖς πονηροῖς.
Πάντα γὰρ ταῦτα τῆς ἀφανιστικῆς ἐστὶ δυνάμεως· εἰ μὴ τῷ ⁶⁰³
φίλον κἀνταῦθα νοεῖν τοῦτο φιλανθρωπότερον καὶ τοῦ κολά-
ζοντος ἐπαξίως.

- 1014 40, 45. Πίστευε τὸν σύμπαντα κόσμον, ὅσος τε δρατὸς ¹⁸⁸
καὶ ὅσος ἀόρατος, ἐξ οὐκ ὄντων παρὰ Θεοῦ γενόμενον, καὶ ¹⁸⁹

quidem possunt, vel propter infantiam fortasse, vel propter in-
voluntarium prorsus aliquem casum, quo efficitur ut ne volentibus
quidem gratia potiri liceat. . . . Ac futurum existimo, ut primi
quidem cum aliorum scelerum tum etiam baptismi contempti
poenas luant; alii autem poenas quidem, sed leviores pendant, ut
qui non tam malitia quam stultitia a baptismo aberrarint; postremi
denique nec glorificentur nec suppliciis a iusto iudice afficiantur,
utpote qui licet non signati fuerint, non improbi tamen sint, sed
damnum passi potius fuerint quam fecerint.

- 1013 40, 36. Ignem enim purgantem novi, ad quem mittendum ⁵⁹²
Christus in terram venit, qui et ipse mystice ignis appellatur. . . . ⁵⁹⁴
Novi etiam ignem non purgantem, sed supplicio afficientem, sive
sodomiticum qui in omnes peccatores funditur, sulfure et procella
permixtum, sive illum *qui diabolo et angelis eius paratus est*, sive
illum qui ante faciem Domini procedit, *et in circuitu inimicos
eius inflamat*; et illum his etiam formidabiliorem, qui cum in-
somni verme coniunctus est neque exstinguitur, sed perversis
aeternus est. Hi enim omnes vim habent destructivam, nisi cui ⁶⁰³
placeat etiam ibi intellegere illud mitiore modo et eo qui punit
digniore.

- 1014 40, 45. Crede mundum universum, tam qui visibilis est quam ¹⁸⁸
qui invisibilis, ex nihilo a Deo factum esse, et creatoris providentia ¹⁸⁹
¹²⁴

- 124 προνοίᾳ τοῦ ποιήσαντος διοικούμενον, δέξεσθαι τὴν εἰς τὸ
 157 κρείττον μεταβολήν. . . . Πίστευε τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν
 προαιώνιον Λόγον, τὸν γεννηθέντα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀχρόνως
 καὶ ἀσωματῶς, τοῦτον ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν γεγενῆσθαι
 431 διὰ σέ καὶ υἱὸν ἀνθρώπου, ἐκ τῆς παρθένου προελθόντα
 381 Μαρίας, ἀρρήτως καὶ ἀρυπάρως (οὐδὲν γὰρ ῥυπαρὸν οὐ Θεός,
 καὶ δι' οὐ σωτηρία), ὅλον ἄνθρωπον, τὸν αὐτὸν καὶ Θεόν,
 413 ὑπὲρ ὅλου τοῦ πεπονθότος, ἵνα ὅλῃ σοι τὴν σωτηρίαν χαρίσῃ-
 400 ται, ὅλον τὸ κατάκριμα λύσας τῆς ἁμαρτίας· ἀπαθῇ θεότητι,
 παθητὸν τῷ προσλήμματι· τοσοῦτον ἄνθρωπον διὰ σε, ὅσον
 σὺ γίνῃ δι' ἐκεῖνον θεός· τοῦτον ὑπὲρ τῶν ἀνομιῶν ἥχθαι
 εἰς θάνατον, σταυρωθέντα τε καὶ ταφέντα, ὅσον θανάτου
 γεύσασθαι, καὶ ἀναστάντα τριήμερον, ἀνελλυθέναι εἰς τοὺς
 428 οὐρανοὺς, ἵνα σε συναγάγῃ κάτω κείμενον· ἤξῃεν τε πάλιν μετὰ
 τῆς ἐνδόξου αὐτοῦ παρουσίας, κρίνοντα ζῶντας καὶ νεκρούς·
 οὐκ ἔτι μὲν σάρκα, οὐκ ἀσώματον δέ, οἷς αὐτὸς οἶδε λόγοις,
 θεοειδεστέρου σώματος.
- 102 45 (p. 383), 3. Θεὸς ἦν μὲν αἰεὶ, καὶ ἔστι, καὶ ἔσται· μᾶλλον 1015
 δὲ ἔστιν αἰεὶ. Τὸ γὰρ ἦν καὶ ἔσται τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου
 94 τμήματα καὶ τῆς ῥευστῆς φύσεως· ὁ δὲ ὦν αἰεὶ, καὶ τοῦτο
 αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνομάζει, τῷ Μωϋσεὶ χρηματίζων ἐπὶ τοῦ ὅρους
 [Ex 3, 14]. Ὅλον γὰρ ἐν ἑαυτῷ συλλαβὼν ἔχει τὸ εἶναι, μήτε
 108 ἀρξάμενον, μήτε παυσόμενον, οἷόν τι πέλαγος οὐσίας ἀπειρον
 110 καὶ ἀόριστον, πᾶσαν ὑπερεκπίπτον ἔννοιαν, καὶ χρόνου καὶ

- gubernari, et in meliorem statum immutationem accepturum. . . .
- 157 Crede Dei Filium, Verbum omnibus saeculis antiquius, genitum
 ex Patre absque tempore et incorporeo modo, hunc ultimis diebus
 431 filium quoque hominis pro te factum esse, ex virgine Maria genitum
 381 modo arcano et sine ulla iniquatione (nihil enim inquinatum, ubi
 Deus est, per quem venit salus), qui totus est, idemque Deus est;
 413 veniens pro toto homine laeso, ut tibi toti salutem largiatur, totam
 400 peccati damnationem rescindens; impassibilis divinitate, passibilis
 assumpta humanitate; tantum propter te factus homo, quantum
 propter illum deus efficeris; crede hunc propter peccata ductum
 fuisse ad mortem, crucifixum et sepultum, ita ut mortem gustaret,
 et tertia die surrexisse, et in caelos ascendisse, ut te iacentem
 428 sursum secum duceret; et rediturum esse in glorioso suo adventu,
 iudicantem vivos et mortuos; nec iam carneum, nec tamen in-
 corporeum, sed divinius corpus habens, qualiter ipse novit.
- 102 45, 3. Deus et semper erat, et est, et erit; vel potius est 1015
 semper. Nam ,erat' et ,erit' huius nostri temporis et fluxae naturae
 94 segmenta sunt; ille autem semper est, atque hoc modo se ipsum
 nominat, cum in monte Moysi oraculum edit. Universum enim
 esse in se ipso complectitur, quod nec principium habuit, nec
 108 finem habiturum est, quasi pelagus quoddam essentiae immensum
 110 et interminatum, omnem tum temporis tum naturae cogitationem

φύσεως· νῦν μόνῳ σκιαγραφούμενος, καὶ τούτῳ λίαν ἀμυδρῶς καὶ μετρίως, οὐκ ἐκ τῶν κατ' αὐτόν, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτόν, ἄλλης ἐξ ἄλλου φαντασίας συλληγομένης, εἰς ἓν τι τῆς ἀληθείας ἵνδαλμα, πρὶν κρατηθῆναι φεῦγον, καὶ πρὶν νοηθῆναι δια-
 διδράσκον. . . Ἀπειρον οὖν τὸ θεῖον καὶ δυσθεώρητον· καὶ
 τοῦτο πάντῃ καταληπτὸν αὐτοῦ μόνον, ἢ ἀπειρία· κἂν τις
 οἴηται τῷ ἀπλῆς εἶναι φύσεως, ἢ ὅλον ἀληπτον εἶναι, ἢ τελέως
 ληπτόν.

- 1016 45, 22. Τίτι γὰρ τὸ ὑπὲρ ἡμῶν αἷμα, καὶ περὶ τίνος ἐχέθη, ⁴²⁰
 τὸ μέγα καὶ περιβόητον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀρχιερέως καὶ θύματος; ⁴¹⁸
 Κατειχόμεθα μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ πονηροῦ, πεπραμένοι ὑπὸ τὴν
 ἀμαρτίαν, καὶ ἀντιλαβόντες τῆς κακίας τὴν ἡδονήν. Εἰ δὲ
 τὸ λύτρον οὐκ ἄλλου τινός, ἢ τοῦ κατέχοντος γίνεται, ζητῶ
 τίτι τοῦτο εἰσηνέχθη, καὶ δι' ἣντινα τὴν αἰτίαν; Εἰ μὲν τῷ
 πονηρῷ, φεῖ τῆς ὕβρεως. . . Εἰ δὲ τῷ Πατρὶ, πρῶτον μὲν
 πῶς; Οὐχ ὑπ' ἐκείνου γὰρ ἐκρατούμεθα. . . Ἡ δὲ δὴλον, ὅτι
 λαμβάνει μὲν ὁ Πατήρ, οὐκ αἰτήσας, οὐδὲ δεηθείς, ἀλλὰ
 διὰ τὴν οἰκονομίαν, καὶ τὸ χρῆναι ἀγιασθῆναι τῷ ἀνθρωπίνῳ ⁴¹⁴
 τοῦ Θεοῦ τὸν ἄνθρωπον· ἵν' αὐτὸς ἡμᾶς ἐξέληται, τοῦ τυ-
 ράννου βία κρατήσας, καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἐπαναγᾶγῃ διὰ τοῦ ⁴²³
 Υἱοῦ μεσιτεύσαντος.

superans; mente sola is adumbratus, et quidem perexigue ac
 perobscure, non ex his quae in ipso sunt, sed ex his quae circa
 ipsum, alia nimirum ex alia imagine collecta, ad unum aliquod
 veritatis simulacrum exprimendum, quod priusquam teneatur
 effugit, et priusquam percipiatur se ipsum fuga proripit. . .
 Immensus igitur est Deus, et ad contemplandum difficilis, idque
 solum in eo plane comprehendi potest, quod immensus sit; quam-
 vis aliquis existimet eum, quia simplicis naturae sit, aut plane
 incomprehensibilem esse, aut perfecte comprehensibilem.

- 1016 45, 22. Cui enim ille pro nobis sanguis et quam ob causam ⁴²⁰
 fusus est, magnus et nobilis Dei sanguis, pontificis et victimae? ⁴¹⁸
 Nos a diabolo detinebamur, venumdati sub peccato, et pro vitio
 voluptatem consecuti. Si autem redemptionis pretium non alii
 solvitur nisi illi qui captivos tenet, quaeso, cui oblatum est, et
 quam ob causam? Si maligno, o contumeliam! . . . Si autem
 Patri, primum quomodo id factum est? Nec enim ab illo detine-
 bamur. . . Perspicuum sane est Patrem quidem accepisse, non
 tamen quod petierit aut indiguerit, sed propter redemptionis oeco-
 nomiam, et quia oportebat humanitate Dei sanctificari hominem; ⁴¹⁴
 ut ipse nos liberaret, tyranno per vim superato, et ad se reduceret ⁴²³
 per Filium mediatorem.

Epistulae.

- 429 101 [ad Cledonium, a. 382]. Εἴ τις οὐ θεοτόκον τὴν ἁγίαν Μαρίαν 1017
 430 ὑπολαμβάνει, χωρὶς ἐστὶ τῆς θεότητος. Εἴ τις [Χριστὸν] ὡς διὰ
 σωλήνος τῆς παρθένου δραμεῖν, ἀλλὰ μὴ ἐν αὐτῇ διαπεπλάσθαι
 λέγοι θεϊκῶς ἅμα καὶ ἀνθρωπικῶς, θεϊκῶς μὲν ὅτι χωρὶς ἀνδρός,
 ἀνθρωπικῶς δὲ ὅτι νόμῳ κηΐσεως, ὁμοίως ἄθεος. Εἴ τις
 386 διαπεπλάσθαι τὸν ἄνθρωπον, εἴθ' ὑποδεδυκέναι λέγοι Θεόν,
 κατάκριτος. Οὐ γὰρ γέννησις Θεοῦ τοῦτό ἐστιν, ἀλλὰ φυγὴ
 385 γεννήσεως. . . . Εἰ δεῖ συντόμως εἰπεῖν, ἄλλο μὲν καὶ ἄλλο τὰ
 ἐξ ὧν ὁ σωτὴρ, εἴπερ μὴ ταῦτόν τὸ ἀόρατον τῷ ὁρατῷ, καὶ
 τὸ ἄχρονον τῷ ὑπὸ χρόνον, οὐκ ἄλλος δὲ καὶ ἄλλος· μὴ
 γένοιτο. Τὰ γὰρ ἀμφοτέρω ἐν τῇ συγκράσει, Θεοῦ μὲν ἐνανθρω-
 πήσαντος, ἀνθρώπου δὲ θεωθέντος, ἥ ὅπως ἂν τις ὀνομάσειε.
 149 Λέγω δὲ ἄλλο καὶ ἄλλο, ἔμπαλιν ἢ ἐπὶ τῆς Τριάδος ἔχει.
 Ἐκεῖ μὲν γὰρ ἄλλος καὶ ἄλλος, ἵνα μὴ τὰς ὑποστάσεις συγ-
 χέωμεν, οὐκ ἄλλο δὲ καὶ ἄλλο, ἐν γὰρ τὰ τρία καὶ ταῦτόν τῃ
 θεότητι.
- 380 101. Εἴ τις εἰς ἄνουν ἄνθρωπον ἥλπικεν, ἀνόητος ὄντως 1018
 ἐστὶ, καὶ οὐκ ἄξιός ὧς σφύζεσθαι. Τὸ γὰρ ἀπρόσληπτον,
 ἀθεράπευτον· ὃ δὲ ἡγῶται τῷ Θεῷ, τοῦτο καὶ σφύζεται. Εἰ
 ἡμῖς ἐπταίμεν ὁ Ἀδάμ, ἡμῖς καὶ τὸ προσειλημμένον καὶ τὸ
 σφύζομενον· εἰ δὲ ὅλος, ὅλῳ τῷ γεννηθέντι ἡγῶται, καὶ ὅλως
 σφύζεται.

- 429 101. Si quis sanctam Mariam deiparam esse non credit, extra 1017
 430 divinitatem est. Si quis [Christum] per virginem tamquam per
 canalem fluxisse, non autem in ea divino simul et humano modo
 formatum esse dixerit, divino quia sine viro, humano quia iuxta
 386 consuetas leges conceptus, similiter atheus est. Si quis formatum
 hominem fuisse, Deumque postea subintrasse dicat, damnabilis
 est; hoc enim non Dei generatio est, sed generationis fuga. . . .
 385 Ut paucis dicam, aliud quidem et aliud sunt ea ex quibus constat
 salvator; non enim idem est invisibile ac visibile, neque id quod
 sine tempore est ac quod tempori subest; non tamen est alius
 atque alius, absit. Ambo enim unum sunt per coniunctionem,
 Deo humanitatem et homine divinitatem suscipiente, aut quocum-
 149 que verbo id exprimere velis. Dico autem aliud et aliud, secus
 atque in Trinitate se habet; illic enim alius est et alius, ne per-
 sonas confundamus, non autem aliud et aliud, cum tria unum sint
 et idem quoad divinitatem.
- 380 101. Si quis in hominem mente carentem sperat, amens vere 1018
 est, nec dignus cui salus omnino afferatur. Quod enim assumptum
 non est, sanari nequit; quod autem Deo unitum est, hoc quoque
 salvatur. Si dimidia tantum ex parte Adam lapsus esset, dimidiatum
 quoque esset et assumptum et salvatum; si autem totus peccavit,
 totus quoque genito unitur, et totus salvatur.

- 1019 171 [ad Amphilochium, ca 383]. Μὴ κατόκνει καὶ προσεύχεσθαι ⁵¹²
καὶ πρεσβεύειν ὑπὲρ ἡμῶν, ὅταν λόγῳ καθέλκης τὸν Λόγον,
ὅταν ἀναιμάκτῳ τομῇ σῶμα καὶ αἷμα τέμνης δεσποτικόν, φωνὴν
ἔχων τὸ ξίφος.

Carmina.

- 1020 L. 1, carmen 12¹. [Ἱστορικὰ βίβλοι ιβ'· Γέν., Ἔξ., Λευ., ⁷⁴
Ἀρ., Δευτ., Ἰησ., Κριτ., Ρούθ, Πράξεις βασιλῆων, Παραλ.,
Ἑσδρ. Στιχηραὶ ε'· Ἰώβ, Δαυΐδ, Σολομωννταὶ γ' (Ἐκκλ., Ἄισμ.,
Παροιμ.). Πνεύματος προφητικοῦ ε'· οἱ δώδεκα (Ὡσ., Ἀμ.,
Μιχ., Ἰωήλ, Ἰων., Ἀβδ., Να., Ἀββ., Σοφ., Ἀγγ., Ζαχ., Μαλ.),
Ἡσ., Ἰερ., Ἰελ., Δαν. Ἀρχαίας κβ' βίβλοι. — Νέον μυστήριον ⁷⁵
Ματθ., Μάρκ., Λουκ., Ἰω., Πράξ., Παύλου ιδ' ἐπιστ., ζ' κα-
θολικά· Ἰακ., Πέτρ. β', Ἰω. γ', Ἰούδ.]

S. GREGORIUS NYSSENUS, ca 335—394.

De hominis opificio, 379.

- 1021 14. Ἐπειδὴ δὲ τρεῖς κατὰ τὴν ζωτικὴν δύναμιν διαφορὰς ²¹⁹
ὁ λόγος εὑρε, τὴν μὲν τρεφομένην χωρὶς αἰσθήσεως, τὴν δὲ ²²⁰
τρεφομένην μὲν καὶ αἰσθανομένην, ἀμοιροῦσαν δὲ τῆς λογικῆς
ἐνεργείας, τὴν δὲ λογικὴν καὶ τελείαν δι' ἀπάσης διήκουσαν
τῆς δυνάμεως, ὥς καὶ ἐν ἐκείναις εἶναι καὶ τῆς νοερᾶς τὸ
πλέον ἔχειν· μηδεὶς διὰ τούτων ὑπονοείτω τρεῖς συγκεκροτῆσθαι
ψυχὰς ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ συγκρίματι, ἐν ἰδίαις περιγραφαῖς

- 1019 171. Ne cuncteris et orare et legatione fungi pro nobis, quando ⁵¹²
verbo Verbum attraxeris, quando incruenta sectione secaveris corpus
et sanguinem dominicum, vocem adhibens pro gladio.

- 1020 1, 12. [Canon scripturarum. Historici XII: Gen., Ex., Lev., ⁷⁴
Num., Deut., Ios., Iud., Ruth, Reg., Paral., Esdr. Poetici V: Iob,
David, Salomonis III (Eccl., Cant., Prov.). Prophetici V: libri XII
in uno (Os., Am., Mich., Ioel, Ion., Abd., Nah., Hab., Soph.,
Agg., Zach., Mal.), Is., Ier., Ez., Dan. Veteris testamenti XXII. —
Novi testamenti: Mt., Mc., Lc., Io., Act., Pauli epp. XIV, catho- ⁷⁵
licae VII: Iac., Pet. II, Io. III, Iud.]

- 1021 14. Ceterum, etsi superiore oratione declaratum est triplex esse ²¹⁹
in vivendi facultate discrimen, ut alia sit vita quae quidem nutriatur, ²²⁰
expers tamen sit sensus; alia et nutriatur et sentiat, careat autem
facultate rationis; alia denique et ratione utatur et perfecta sit
perque facultates ceteras omnes diffusa, ut et in iis exsistat et
tamquam eximium quiddam intellegentiae vim habeat; nemo tamen
idcirco existimet tres in humano opificio animas exsistere, seorsum

¹ Vide not. 1, p. 177.

1019. MG 37, 280.

1020. MG 37, 472.

1021. MG 44, 176.

θεωρουμένας, ὥστε συγκρότημά τι πολλῶν ψυχῶν τὴν ἀνθρω-
πίνην φύσιν εἶναι νομίζουσιν. Ἄλλ' ἡ μὲν ἀληθὴς τε καὶ τελεία
217 ψυχὴ μία τῇ φύσει ἐστίν, ἡ νοερά τε καὶ αὔλος, ἡ διὰ τῶν
αἰσθήσεων τῇ ὕλικῃ καταμιγνυμένη φύσει.

De vita Moysis, ca 390.

209 Λόγος τις ἔστιν ἐκ πατρικῆς παραδόσεως τὸ πιστὸν ἔχων, 1022
ὃς φησι, πεσοῦσης ἡμῶν εἰς ἁμαρτίαν τῆς φύσεως, μὴ παριδεῖν
τὸν Θεὸν τὴν πτώσιν ἡμῶν ἀπρονόητον· ἀλλ' ἄγγελόν τινα
τῶν τὴν ἀσώματον εἰληχότων φύσιν παρακαθιστᾶν εἰς συμ-
210 μαχίαν τῇ ἐκάστου ζωῇ, ἐκ δὲ τοῦ ἐναντίου, τὸν φθορέα τῆς
φύσεως ἀντιμνηχανᾶσθαι τὸ ἴσον διὰ πονηροῦ πινος καὶ κακο-
ποιοῦ δαίμονος, τῇ τοῦ ἀνθρώπου ζωῇ λυμαινόμενον. Ἐν
μέσῳ δὲ ὄντα τῶν δύο τὸν ἀνθρώπον, τὸν ἐκατέρου τῶν
παρεπομένων σκοπὸν ὑπεναντίως πρὸς τὸν ἕτερον ἔχοντα,
301 δι' ἑαυτοῦ ποιεῖν κατὰ τοῦ ἄλλου ἐπικρατέστερον. Προδεικνύον-
τος τοῖς λογισμοῖς τοῦ μὲν ἀγαθοῦ τὰ τῆς ἀρετῆς ἀγαθὰ, ὅσα
δι' ἐλπίδος τοῖς κατορθοῦσιν ὁράται· τοῦ δὲ ἐτέρου, τὰς ὑλῶδεις
ἡδονάς, ἀφ' ὧν ἐλπίς μὲν ἀγαθῶν οὐδεμία, τὸ δὲ παρὸν καὶ
μετεχόμενον καὶ ὀρώμενον τὰς αἰσθήσεις τῶν ἀνοητοτέρων
ἀνδραποδίζεται.

108 Προϋὼν δὲ ὁ νοῦς, καὶ διὰ μείζονος αἰεὶ καὶ τελειοτέρας 1023
προσοχῆς ἐν περινοίᾳ γινόμενος τῆς ὄντως κατανοήσεως, ὅσῳ
προσεγγίζει μᾶλλον τῇ θεωρίᾳ, τοσούτῳ πλέον ὁρᾷ τὸ τῆς

certis quasi limitibus circumscriptas, ut naturam hominis ex plu-
ribus animis conflata[m] putare debeamus. Nam vera et perfecta
217 anima reapse unica quaedam est, intellegens, immaterialis, sed
per sensus naturae illi crassae mixta.

209 Sermo quidam est, ex paterna traditione fidem habens, qui 1022
dicit, natura nostra in peccatum lapsa, Deum non reliquisse
miseriam nostram absque patrocínio, sed ab eo angelum aliquem,
ex iis qui incorpoream naturam sortiti sunt, constitutum esse ad
210 auxiliandum uniuscuiusque vitae, e contrario autem corruptorem
naturae machinari pariter per pravum aliquem et maleficum dae-
mona et inficere vitam hominis; hominem vero inter hos duos
medium esse, utroque comitantium finem oppositum ad alterum
301 habente, ipsumque per se efficere uter praevaleat; bono quidem
offerente cōgitationibus bona virtutis, quae per spem a rectis con-
spiciuntur; altero autem, sordidas delectationes, a quibus nulla
spes est bonorum, at res praesentes et possidendae et visibiles in
servitutem sensus insipientium redigunt.

108 Mens procedens et per maiorem semper et perfectiorem atten- 1023
tionem facta intellegens intellectum qui est, quo magis appro-
pinquat ad visionem, eo melius cernit divinae naturae invisibili-

θείας φύσεως ἀθεώρητον. . . . Ἐν τούτῳ γὰρ ἡ ἀληθὴς ἐστὶν εἰδησις τοῦ ζητουμένου, τὸ ἐν τούτῳ τὸ ἰδεῖν, ἐν τῷ μὴ ἰδεῖν· ὅτι ὑπέρκειται πάσης εἰδήσεως τὸ ζητούμενον, οἷόν τιτι γνόφῳ τῇ ἀκαταληψίᾳ πανταχόθεν διειλημμένον.

In Ecclesiasten homiliae.

- 1024 8. Τῇ πίστει γὰρ [ὁ Παῦλος] τὴν δικαιοσύνην συμπλέξας καὶ ³⁶² συνυφάνας, διὰ τούτων κατασκευάζει τῷ ὀπλίτῃ τὸν θώρακα, ³⁶³ καλῶς καὶ ἀσφαλῶς δι' ἀμφοτέρων θωρακίζων τὸν στρατιώτην. Οὐ γὰρ ἔστιν ἕτερον τοῦ ἐτέρου διεζευγμένον ἀσφαλὲς ὄπλον ἐφ' ἑαυτοῦ τῷ μεταχειριζομένῳ γενέσθαι. Οὔτε γὰρ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων τῆς δικαιοσύνης ἱκανὴ περισώσασθαι [cf. Iac 2, 14]· οὐδ' αὖ πάλιν ἡ τοῦ βίου δικαιοσύνη ἀσφαλὴς ἐστὶν εἰς σωτηρίαν καθ' ἑαυτήν, διεζευγμένης τῆς πίστεως.

In Canticum canticorum homiliae.

- 1025 1. Ὁ γὰρ «πάντας θέλων σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀλη- ²⁷⁴ θείας ἐλθεῖν» [1 Tim 2, 4], τὸν τελειότατον ἐνταῦθα καὶ μακάριον τῆς σωτηρίας ὑποδείκνυσι τρόπον, τὸν διὰ τῆς ἀγάπης λέγω. Ἔστι μὲν γὰρ καὶ διὰ φόβου πισὶ γινομένη ἡ σωτηρία, ⁵³⁴ ὅταν πρὸς τὰς ἀπειλὰς τῆς ἐν τῇ γεέννῃ κολάσεως βλέποντες τοῦ κακοῦ χωριζώμεθα. Εἰσὶ δέ τινες οἱ καὶ διὰ τὴν ἀποκειμένην ²⁷¹ τοῖς εὐσεβῶς βεβιωκόσι τὸν μισθὸν ἐλπίδα τὴν ἀρετὴν κατορθοῦντες, οὐκ ἀγάπῃ τὸ ἀγαθόν, ἀλλὰ τῇ προσδοκίᾳ τῆς ἀμοιβῆς κατακτώμενοι.

tatem. . . . In hoc enim vera est visio quaesiti, in hoc videtur, quia non videtur; nam quaesitum excedit omnem visionem, incomprehensibilitate quasi caligine ex omni parte inclusum.

- 1024 8. [Paulus] cum fide iustitiam conectens et contexens, per eas ³⁶² loricam armato parat, recte et tuto per utramque loricans militem. ³⁶³ Impossibile est enim utentem armari tuto per alteram ab altera disiunctam. Nec enim fides absque operibus iustitiae est sufficiens ad salvandum; nec rursus vitae iustitia per se ad salutem secura est, disiuncta fide.

- 1025 1. Qui enim *vult omnes esse salvos et venire ad agnitionem* ²⁷⁴ *veritatis*, ostendit hic perfectissimum et beatum modum salutis, eum dico qui fit per caritatem. Nam nonnullis fit etiam salus ⁵³⁴ per timorem, quando, intuentes ad minas supplicii gehennae, separamur a malo. Sunt etiam aliqui qui propter spem mercedis ²⁷¹ repositam iis qui pie vixerint, se recte et ex virtute gerunt, non caritate bonum possidentes, sed exspectatione remunerationis.

De oratione dominica.

200 Ογ. 4. Μεμέρισται πᾶσα ἡ λογικὴ κτίσις εἰς τε τὴν ἀσώματον 1026
καὶ τὴν ἐνσώματον φύσιν. Ἔστι δὲ ἀγγελικὴ μὲν ἡ ἀσώματος·
τὸ δὲ ἕτερον εἶδος ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι. Ἡ μὲν οὖν νοητὴ,
ἅτε δὴ τοῦ βαροῦντος κεχωρισμένη σώματος (τοῦτου λέγω
τοῦ ἀντιτύπου τε καὶ εἰς γῆν βρίθοντος), τὴν ἄνω λῆξιν ἐπι-
πορεύεται, τοῖς κούφοις τε καὶ αἰθεριώδεσι τόποις ἐνδιατρίβουσα,
ἐν ἐλαφρᾷ τε καὶ εὐκινήτῳ τῇ φύσει· ἡ δὲ ἑτέρα διὰ τὴν τοῦ
σώματος ἡμῶν πρὸς τὸ γεῶδες συγγένειαν, οἷόν τινα ἰλύος
ὑποστάθμην, κατ' ἀνάγκην τὸν περιγείον τοῦτον εἵληχε βίον.

De beatitudinibus.

353 Ογ. 7. Τούτῳ μὲν τοι τῷ τοιούτῳ καὶ τοσούτῳ πράγματι 1027
[τῇ θεῇ φύσει], ὃ οὔτε ἰδεῖν ἔστιν, οὔτε ἀκοῦσαι, οὔτε λογίσα-
σθαι, ὃ ἀντ' οὐδενὸς ἐν τοῖς οὐσι λελογισμένος ἄνθρωπος, ἡ
σποδός, ὃ χόρτος, ἡ ματαιότης, οἰκειοῦται, εἰς υἱοῦ τάξιν
παρὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων προσλαμβανόμενος. Τί τῆς χάριτος
ταύτης ἔστιν εὐρεῖν εἰς εὐχαριστίαν ἐπάξιον; Ποίαν φωνήν,
ποίαν διάνοιαν, ποίαν ἐνθυμήσεως κίνησιν, δι' ἣν τὴν τῆς
χάριτος ὑπερβολὴν ἀνυμνήσει; Ἐκβαίνει τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ὁ
ἄνθρωπος, ἀθάνατος ἐκ θνητοῦ, καὶ ἐξ ἐπικήρου ἀκήρατος, καὶ
ἐξ ἐφημέρου αἰδῖος, καὶ τὸ ὅλον θεὸς ἐξ ἀνθρώπου γινόμενος.
Ὁ γὰρ Θεοῦ υἱὸς γενέσθαι ἀξιωθεὶς ἔξει πάντως ἐν ἑαυτῷ τοῦ
πατρὸς τὸ ἀξίωμα, καὶ πάντων γίνεται τῶν πατρικῶν ἀγαθῶν
κληρονόμος. Ὡς τῆς μεγαλοδωρεᾶς τοῦ πλουσίου Δεσπότης.

200 4. Divisa est omnis rationalis creatura in incorpoream et in 1026
corpoream naturam. Incorporea est angelica; altera autem species,
nos homines. Illa igitur intellectualis, quae remota est a gravante
corpore (ab hoc, dico, rebelli et ad terram vergente), supernam
partem sortita, levibus et aethereis locis commoratur, agili et ex-
pedita natura; altera vero, propter cognationem corporis nostri
ad terrestria, tamquam faecis sedimentum, hanc terrestrem vitam
necessario sortita est.

353 7. Huic tali ac tantae rei [naturae divinae], quae nec videri potest, 1027
nec audiri, nec existimari, homo qui pro nihilo in mundo existi-
matur, cinis, faenum, vanitas, familiaris fit, in filii locum a Deo
universorum assumptus. Quid gratia illa dignum est invenire ad
gratiarum actionem? Quam vocem, quam cogitationem, quem
animi motum, per quem gratia insuperabilis celebretur? Excedit
suam naturam homo, immortalis factus ex mortali, incorruptibilis
ex corruptibili, aeternus ex caduco, et in summa deus ex homine.
Nam dignus habitus, qui Dei filius fiat, habebit omnino in se
patris dignitatem, et omnium fit paternorum bonorum heres.
O liberalitatem divitis Domini!

Oratio catechetica, 385 aut post.

- 1028 1. Δύναμις τις καὶ ζωὴ καὶ σοφία περὶ τὸ ἀνθρώπινον ¹¹²
 βλέπεται· ἀλλ' οὐκ ἂν τις ἐκ τῆς ὁμωνυμίας τοιαύτην καὶ ἐπὶ
 τοῦ θεοῦ τὴν ζωὴν ἢ τὴν δύναμιν ἢ τὴν σοφίαν ὑπονοήσειεν,
 ἀλλὰ πρὸς τὸ τῆς φύσεως τῆς ἡμετέρας μέτρον συνταπεινούνται
 καὶ αἱ τῶν τοιούτων ὀνομάτων ἐμφάσεις. Ἐπειδὴ γὰρ φθαρτὴ
 καὶ ἀσθενὴς ἡμῶν ἡ φύσις, διὰ τοῦτο ὠκύμορος ἡ ζωὴ, ἀνυπό-
 στατος ἡ δύναμις, ἀπαρὴς ὁ λόγος. Ἐπὶ δὲ τῆς ὑπερκειμένης ¹¹⁵
 φύσεως τῷ μεγαλείῳ τοῦ θεωρουμένου πᾶν τὸ περὶ αὐτῆς
 λεγόμενον συνεπαίρεται.
- 1029 3. Τὸν ἀκριβῶς τὰ βάθη τοῦ μυστηρίου διασκοπούμενον ¹⁴⁹
 ἐν μὲν τῇ ψυχῇ κατὰ τὸ ἀπόρρητον μετρίαν τινὰ κατανόησιν ¹⁵⁰
 τῆς κατὰ τὴν θεογνωσίαν διδασκαλίας λαμβάνειν, μὴ μέντοι
 δύνασθαι λόγῳ διασαφεῖν τὴν ἀνέκφραστον ταύτην τοῦ μυσ-
 τηρίου βαθύτητα· πῶς τὸ αὐτὸ καὶ ἀριθμητὸν ἐστὶ καὶ δια-
 φεύγει τὴν ἐξαριθμησιν, καὶ διηρημένως ὁρᾶται καὶ ἐν μονάδι
 καταλαμβάνεται, καὶ διακέκριται τῇ ὑποστάσει καὶ οὐ διώρισταί
 τῷ ὑποκειμένῳ.
- 1030 8. Ἐπειδὴ δὲ σύνδεσις τις καὶ κοινωνία τῶν κατὰ ἁμαρτίαν ⁵⁸³
 παθημάτων γίνεται τῇ τε ψυχῇ καὶ τῷ σώματι, καὶ τις ἀναλογία
 τοῦ σωματικοῦ θανάτου πρὸς τὸν ψυχικὸν ἔστι θάνατον· ὥσπερ
 γὰρ ἐν σαρκὶ τὸ τῆς αἰσθητῆς χωρισθῆναι ζωῆς προσαγορεύομεν
 θάνατον, οὕτως καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς τὸν τῆς ἀληθοῦς ζωῆς ²⁹⁶
 χωρισμὸν θάνατον ὀνομάζομεν.
-
- 1028 1. Virtus quaedam et vita et sapientia in homine cernuntur, ¹¹²
 sed nemo ex nominum identitate similem apud Deum vitam vel
 virtutem vel sapientiam esse intellegit; sed secundum modum
 naturae nostrae sensus similium nominum deprimuntur. Quia enim
 corruptibilis et imbecilla est natura nostra, brevis est vita, infirma
 virtus, inconstans sermo. In suprema autem natura quidquid de ¹¹⁵
 ipsa dicitur, simul cum magnitudine spectati extollitur.
- 1029 3. Qui diligenter profunditatem mysterii considerat, in anima ¹⁴⁹
 quidem secreto mediocrem aliquam scientiae Dei doctrinam capit, ¹⁵⁰
 nequit tamen sermone manifestare ineffabilem illam mysterii pro-
 funditatem: quomodo idem et sit numeratum et numerationem
 fugiat, et divisim cernatur et in unitate comprehendatur, et di-
 stinguatur hypostasi et non separetur subiecto.
- 1030 8. Quoniam autem et corpori est quaedam societas et com- ⁵⁸³
 munio earum quae ex peccato exsistunt affectionum, et mortis
 corporalis est quaedam analogia cum morte animae; quomodo
 enim in carne a sensili vita separatum esse mortem dicimus, ita ²⁹⁶
 etiam in anima appellamus mortem a vera vita separationem.

1028. Sr (= Srawley) 8; MG 45, 13.

1030. Sr 45; MG 45, 36.

1029. Sr 15; MG 45, 17.

- 381 11. Εἰ δὲ ζητεῖς πῶς κατακρινάται θεότης πρὸς τὸ ἀν- 1031
 θρώπινον, ὥρα σοι πρὸ τούτου ζητεῖν τί πρὸς τὴν σάρκα τῆς
 ψυχῆς ἢ συμφυΐα. Εἰ δὲ τῆς σῆς ἀγνοεῖται ψυχῆς ὁ τρόπος
 καθ' ὃν ἐνοῦται τῷ σώματι, μηδὲ ἐκεῖνο πάντως οἷου δεῖν
 ἐντὸς γενέσθαι τῆς σῆς καταλήψεως· ἀλλ' ὥσπερ ἐνταῦθα καὶ
 ἕτερον εἶναι τι παρὰ τὸ σῶμα τὴν ψυχὴν πεπιστεύκαμεν ἐκ
 583 τοῦ μονωθεῖσαν τῆς ψυχῆς τὴν σάρκα νεκράν τε καὶ ἀνενέργη-
 τον γίνεσθαι, καὶ τὸν τῆς ἐνώσεως οὐκ ἐπιγινώσκομεν τρόπον,
 οὕτω κάκεῖ διαφέρειν μὲν ἐπὶ τὸ μεγαλοπρεπέστερον τὴν θείαν
 φύσιν πρὸς τὴν θνητὴν καὶ ἐπίκηρον ὁμολογοῦμεν, τὸν δὲ τῆς
 ἀνακράσεως τρόπον τοῦ θείου πρὸς τὸν ἀνθρώπον συνιδεῖν
 25 οὐ χωροῦμεν. Ἀλλὰ τὸ μὲν γεγενῆσθαι Θεὸν ἐν ἀνθρώπῳ
 φύσει διὰ τῶν ἱστορουμένων θαυμάτων οὐκ ἀμφιβάλλομεν.
- 88 12. Ὡσπερ τοίνυν εἰς τὸ πᾶν ἀφορῶντες, καὶ τὰς κατὰ 1032
 τὸν κόσμον οἰκονομίας ἐπισκοποῦντες καὶ τὰς εὐεργεσίας τὰς
 θεόθεν κατὰ τὴν ζωὴν ἡμῶν ἐνεργουμένας, ὑπερκείσθαι τινα
 δύναμιν ποιητικὴν τῶν γιγνομένων καὶ συντηρητικὴν τῶν ὄντων
 25 καταλαμβάνομεν, οὕτως καὶ ἐπὶ τοῦ διὰ σαρκὸς ἡμῖν φανερω-
 θέντος Θεοῦ ἱκανὴν ἀπόδειξιν τῆς ἐπιφανείας τῆς θεότητος
 τὰ κατὰ τὰς ἐνεργείας θαύματα πεποιήμεθα, πάντα τοῖς ἱστορη-
 θεῖσιν ἔργοις, δι' ὧν ἡ θεία χαρακτηρίζεται φύσις, κατανοή-
 σαντες.
- 602 26. Καθάπερ οἱ ἐπὶ θεραπεία τεμνόμενοι τε καὶ καιόμενοι 1033
 χαλεπαίνουνσι τοῖς θεραπεύουσι, τῇ ὁδύνῃ τῆς τομῆς δριμυς-

- 381 11. Si vero quaeris quomodo divinitas cum humanitate con- 1031
 iungatur, tibi prius quaerendum est quae sit unio animae cum
 carne. Si autem ignoratur modus quo tua anima unitur corpori,
 ne putes illud omnino oportere a te comprehendere; sed sicut hic
 583 credimus animam esse aliquid aliud ac corpus, eo quod caro
 separata ab anima mortua fiat nec possit operari, et tamen modum
 unionis ignoramus; ita etiam illic confitemur divinam naturam
 differre quoad maiestatem a natura quae mortis et interitus obnoxia
 est, modum autem coniunctionis divinitatis cum humanitate per-
 25 spicere non valemus. Deum tamen in hominis natura genitum
 esse, propter ea quae narrantur miracula non dubitamus.
- 88 12. Quemadmodum in universum intuentes, et mundi guber- 1032
 nationem considerantes, et beneficia quibus divinitus vita nostra
 afficitur, apprehendimus summam esse virtutem effectricem eorum
 25 quae fiunt et conservantem ea quae sunt; ita etiam de Deo nobis
 per carnem manifestato sufficientem manifestationis divinitatis
 demonstrationem fecimus per operationis miracula, animadvertentes
 in narratis operibus omnia per quae divina natura insignitur.
- 602 26. Quo modo qui, ut curentur, secantur et uruntur, irascuntur 1033
 iis qui curant, dolore sectionis excitati; quodsi acciderit ut per

σόμενοι, εἰ δὲ τὸ ὑγιαίνειν διὰ τούτων προσγένοιτο καὶ ἡ τῆς καύσεως ἀληθῶν παρέλθοι, χάριν εἴσονται τοῖς τὴν θεραπείαν ἐπ' αὐτῶν ἐνεργήσασιν· κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ταῖς μακραῖς περιόδοις ἐξαιρεθέντος τοῦ κακοῦ τῆς φύσεως, τοῦ νῦν αὐτῇ καταμιχθέντος καὶ συμφυέντος, ἐπειδὴν ἡ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκατάστασις τῶν νῦν ἐν κακίᾳ κειμένων γένηται, ὁμόφωνος ἡ εὐχαριστία παρὰ πάσης ἔσται τῆς κτίσεως, καὶ τῶν ἐν τῇ καθάρσει κεκολασμένων καὶ τῶν μηδὲ τὴν ἀρχὴν ἐπιδηθέντων καθάρσεως.

1034 31. Ἄλλ' οὐκ ἀποροῦσιν οὐδὲ πρὸς τὰ τοιαῦτα [infideles] τῆς 334 ἔριστικῆς ἀντιλογίας. Λέγουσι γὰρ δύνασθαι τὸν Θεόν, εἴπερ ἐβούλετο, καὶ τοὺς ἀντιτύπως ἔχοντας ἀναγκαστικῶς ἐφελκύσασθαι πρὸς τὴν παραδοχὴν τοῦ κηρύγματος. Ποῦ τοίνυν ἐν τούτοις τὸ αὐτεξούσιον; Ποῦ δὲ ἡ ἀρετὴ; Ποῦ δὲ τῶν κατορθούντων ὁ ἔπαινος; Μόνων γὰρ τῶν ἀφύχων ἢ τῶν ἀλόγων ἐστὶ τῷ ἁλλοτρίῳ βουλήματι πρὸς τὸ δοκοῦν περιάγεσθαι.

1035 37. Δειχθέντος μὴ εἶναι δυνατόν ἐν ἀθανασίᾳ γενέσθαι τὸ 510 ἡμέτερον σῶμα μὴ διὰ τῆς πρὸς τὸ ἀθάνατον κοινωνίας ἐν μετουσίᾳ τῆς ἀφθαρσίας γινόμενον, σκοπῆσαι προσήκει πῶς 492 ἐγένετο δυνατόν τὸ ἐν ἐκείνῳ σῶμα ταῖς τοσαύταις τῶν πιστῶν μυριάσι κατὰ πάσαν τὴν οἰκουμένην εἰς ἀεὶ καταμεριζόμενον ὅλον ἐκάστου διὰ τοῦ μέρους γίνεσθαι καὶ αὐτὸ μένειν ἐφ' ἑαυτοῦ ὅλον. . . . Τὸ δὲ σῶμα τῇ ἐνοικήσει τοῦ Θεοῦ Λόγου 489 πρὸς τὴν θεϊκὴν ἀξίαν μετεποιήθη. Καλῶς οὖν καὶ νῦν τὸν

eos sani fiant, et dolor transeat sectionis, habebunt gratiam iis qui ipsos curaverint; eodem modo cum per longum tempus ablatum fuerit naturae malum, quod nunc est ei immixtum et coalitum, et eorum, qui nunc iacent in malis, facta fuerit in antiquum statum restitutio, una voce agentur gratiae ab omni creatura, et ab iis qui castigati fuerunt in purgatione, et ab iis qui ne initio quidem purgatione opus habuerunt.

1034 31. Sed neque ad haec [infideles] in litigiosa deficiunt contra-334 dictione. Dicunt enim Deum posse, si velit, eos etiam, qui resistunt, necessario compellendo attrahere ad suscipiendam praedicationem. Ubi est ergo in his liberum arbitrium? Ubi virtus? Ubi laus eorum, qui recte se gerunt? Est enim solum inanimorum aut irrationalium aliena voluntate ad id quod apparet adduci.

1035 37. Cum ostensum sit aliter fieri non posse ut nostrum corpus 510 sit in immortalitate, nisi per communionem cum immortali factum sit particeps incorruptionis, oportet considerare, quomodo fieri po- 492 tuerit ut unum illud corpus, quod tam multis fidelium milibus in universo orbe terrarum semper distribuitur, totum per partem sit unicuique, et ipsum in se totum maneat. . . . Corpus in habitatione 489 Dei Verbi ad divinam transmutatum est dignitatem; recte ergo

1034. Sr 113; MG 45, 77.

1035. Sr 144; MG 45, 93.

τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ ἁγιαζόμενον ἄρτον εἰς σῶμα τοῦ Θεοῦ
 Λόγου μεταποιεῖσθαι πιστεύομεν. Καὶ γὰρ ἐκεῖνο τὸ σῶμα
 ἄρτος τῇ δυνάμει ἦν, ἡγιασθῇ δὲ τῇ ἐπισκηνώσει τοῦ Λόγου
 τοῦ σκηνώσαντος ἐν τῇ σαρκί. Οὐκοῦν ὅθεν ὁ ἐν ἐκείνῳ τῷ
 σώματι μεταποιηθεὶς ἄρτος εἰς θείαν μετέστη δύναμιν, διὰ
 τοῦ αὐτοῦ καὶ νῦν τὸ ἴσον γίνεται. Ἐκεῖ τε γὰρ ἡ τοῦ Λόγου
 χάρις ἅγιον ἐποίει τὸ σῶμα ὃ ἐκ τοῦ ἄρτου ἢ σύστασις ἦν,
 497 καὶ τρόπον τινὰ καὶ αὐτὸ ἄρτος ἦν· ἐνταῦθά τε ὡσαύτως ὁ
 ἄρτος, καθὼς φησιν ὁ ἀπόστολος, ἁγιάζεται διὰ λόγου Θεοῦ
 καὶ ἐντεύξεως, οὐ διὰ βρώσεως προϊὼν εἰς τὸ σῶμα γενέσθαι
 τοῦ Λόγου, ἀλλ' εὐθὺς πρὸς τὸ σῶμα διὰ τοῦ λόγου μετα-
 ποιούμενος, καθὼς εἴρηται ὑπὸ τοῦ Λόγου ὅτι «Τοῦτό ἐστι
 509 τὸ σῶμά μου» [Μι 26, 26; Μκ 14, 22; Λκ 22, 19]. . . . Πᾶσι
 τοῖς πεπιστευκόσι τῇ οἰκονομίᾳ τῆς χάριτος ἑαυτὸν ἐνσπείρει
 502 διὰ τῆς σαρκός, ἥς ἡ σύστασις ἐξ οἴνου τε καὶ ἄρτου ἐστί,
 τοῖς σώμασι τῶν πεπιστευκότων κατακιρνάμενος, ὡς ἂν τῇ
 πρὸς τὸ ἀθάνατον ἐνώσει καὶ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀφθαρσίας
 μέτοχος γένοιτο. Ταῦτα δὲ δίδωσι τῇ τῆς εὐλογίας δυνάμει
 πρὸς ἐκεῖνο μεταστοιχειώσας τῶν φαινομένων τὴν φύσιν.

592 40. Οὔτε μὴν ἡ ἀλγεινὴ τῶν πεπλημμεληκότων Ζωὴ πρὸς 1036
 τι τῶν τῇδε λυπούντων τὴν αἴσθησιν ὁμοτίμως ἔχει. Ἀλλὰ
 καὶ ἐπονομασθῇ τι τῶν ἐκεῖ κολαστηρίων τοῖς ᾧδε γνωριζο-
 μένοις ὀνόμασιν, οὐκ ἐν ὀλίγῳ τὴν παραλλαγὴν ἔχει. Πῦρ γὰρ
 ἀκούων ἄλλο τι παρὰ τοῦτο νοεῖν ἐδιδάχθης ἐκ τοῦ προσκείσθαι

nunc quoque panem Dei verbo sanctificatum in Dei Verbi corpus
 credimus transmutari. Etenim panis erat potestate illud corpus;
 fuit autem sanctificatus habitatione Verbi, quod tamquam in
 tabernaculo habitavit in carne. Igitur unde panis in illo cor-
 pore transmutatus transit in divinam virtutem, per idem nunc
 fit similiter. Nam et illic gratia Verbi sanctum fecit corpus, cui
 ex pane erat substantia, et quodam modo ipsum quoque erat
 497 panis; et hic similiter panis, sicut dicit apostolus, sanctificatur
 per verbum Dei et orationem, non eo quidem quod cibo me-
 diante in Verbi corpus evadat, sed quod statim in corpus per
 verbum transmutatur, sicut dictum est a Verbo: *Hoc est corpus*
 509 *meum*. . . . Per suae gratiae dispensationem se per carnem, quae
 502 constat ex pane et vino, inserit omnibus credentibus, commixtus
 corporibus credentium, ut per unionem cum eo quod est im-
 mortale homo etiam fiat particeps incorruptionis. Haec autem
 dat transelementando in illud, per virtutem benedictionis, naturam
 eorum quae apparent.

592 40. Nec misera peccatorum vita ad aliquid eorum, quae sensum 1036
 illic cruciant, aequiparatur. Sed etsi nominetur aliqua earum poena-
 rum nominibus hic cognitis, non parvum discrimen habet. Ignem
 enim audiens, alium atque hunc intellegere didicisti, quia adiacet

τι τῷ πυρὶ ἐκείνῳ, ὃ ἐν τούτῳ οὐκ ἔστι· τὸ μὲν γὰρ οὐ σβέννυται, τούτου δὲ πολλὰ παρὰ τῆς πείρας ἐξεύρηται τὰ σβεστήρια, πολλὴ δὲ τοῦ σβεννυμένου πρὸς τὸ μὴ παραδεχόμενον σβέσιν ἢ διαφορά.

Quod non sint tres dii [Ad Ablabium].

- 1037 Πᾶσα ἐνέργεια ἢ θεόθεν ἐπὶ τὴν κτίσιν διήκουσα, καὶ κατὰ 180 τὰς πολυτρόπους ἐννοίας ὀνομαζομένη, ἐκ Πατρὸς ἀφορμάται καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ πρόεισι, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τῷ Ἁγίῳ τελιοῦται. Διὰ τοῦτο εἰς πλῆθος τῶν ἐνεργούντων τὸ ὄνομα τῆς ἐνεργείας οὐ διασχίζεται.
- 1038 Τὸ ἀπαράλλακτον τῆς [θείας] φύσεως ὁμολογοῦντες, τὴν 172 κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν διαφορὰν οὐκ ἀρνούμεθα, ἐν ᾧ μόνῳ διακρίνεσθαι τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν, τῷ τὸ μὲν αἴτιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἰτίου· καὶ τοῦ ἐξ αἰτίας ὄντος, πάλιν ἄλλην διαφορὰν ἐννοοῦμεν· τὸ μὲν γὰρ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, τὸ δὲ διὰ τοῦ προσεχῶς ἐκ τοῦ πρώτου, ὥστε καὶ τὸ μονογενὲς ἀναμφίβολον ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ μένειν, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸ Πνεῦμα μὴ ἀμφιβάλλειν, 167 τῆς τοῦ Υἱοῦ μεσιτείας καὶ αὐτῷ τὸ μονογενὲς φυλαττούσης, καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς φυσικῆς πρὸς τὸν Πατέρα σχέσεως μὴ ἀπειργούσης.

De communibus notionibus.

- 1039 Ἐν γὰρ καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον τοῦ Πατέρος, ἐξ οὗ ὁ Υἱὸς 153 γεννᾶται, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκπορεύεται. Διὸ καὶ κυρίως 167

aliquid illi igni quod in hoc non est. Ille enim non exstinguitur, hunc autem multa per experientiam inventa sunt quae exstinguant; qui exstinguitur autem, a non admittente extinctionem multum differt.

- 1037 Omnis operatio divinitus ad creaturam perveniens, et secundum 180 varios conceptus nominata, ex Patre oritur et per Filium progreditur et in Spiritu Sancto perficitur. In multitudinem operantium nomen operationis non dividitur.
- 1038 Naturam [divinam] absque varietate esse profitentes, non nega- 172 bimus causae et causati discrimen, in quo solo alterum ab altero distingui apprehendimus, quia alterum causa esse creditur, alterum ex causa; et in eo quod est ex causa, rursus aliud discrimen intellegimus; alterum enim ex primo continenter est; alterum per id quod est ex primo continenter; ita ut unigenitum esse maneat indubitate in Filio, et ex Patre esse Spiritum non dubitetur; quia 167 medietas Filii servat ei unigeniti proprietatem, et habitus ad Patrem naturalis non excludit Spiritum.
- 1039 Una enim est et eadem persona Patris, ex quo Filius gene- 153 ratur et Spiritus Sanctus procedit. Ideo proprie unum qui est 167

τὸν ἕνα αἴτιον ὄντα τῶν αὐτοῦ αἰτιατῶν, ἕνα Θεόν φαμεν·
 180 ἐπεὶ καὶ συνυπάρχει αὐτοῖς. Οὔτε γὰρ χρόνῳ διαιρεῖται ἀλ-
 λήλων τὰ πρόσωπα τῆς θεότητος, οὔτε τόπῳ, οὐ βουλῇ, οὐκ
 ἐπιτηδεύματι, οὐκ ἐνεργείᾳ, οὐ πάθει οὐδενὶ τῶν τοιούτων,
 178 οἷάπερ θεωρεῖται ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων· ἢ μόνον ὅτι ὁ Πατὴρ
 Πατὴρ ἐστι, καὶ οὐχ Υἱός· Υἱὸς Υἱός ἐστι, καὶ οὐ Πατὴρ·
 ὁμοίως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἄγιον οὐδὲ Πατὴρ οὐδὲ Υἱός.

Contra Eunomium.

151 L. 1. Πατὴρ μὲν ἀναρχος καὶ ἀγέννητος καὶ αἰὲ Πατὴρ 1040
 157 νοεῖται· ἐξ αὐτοῦ δὲ κατὰ τὸ προσεχὲς ἀδιαστάτως ὁ μονο-
 170 γενὴς Υἱὸς τῇ Πατρὶ συνεπινοεῖται· δι' αὐτοῦ δὲ καὶ μετ'
 αὐτοῦ, πρὶν τι κενόν τε καὶ ἀνυπόστατον διὰ μέσου παρεμ-
 πεσεῖν νόημα, εὐθὺς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἄγιον συνημμένως
 166 καταλαμβάνεται· οὐχ ὑστερίζον κατὰ τὴν ὑπαρξιν μετὰ τὸν
 Υἱόν· ὥστε ποτὲ τὸν Μονογενῆ δίχα τοῦ Πνεύματος νοηθῆναι·
 ἀλλ' ἐκ μὲν τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων, καὶ αὐτὸ τὴν αἰτίαν ἔχον
 τοῦ εἶναι, ὅθεν καὶ τὸ μονογενές ἐστι φῶς, διὰ δὲ τοῦ ἀλη-
 θινοῦ φωτὸς ἐκλάμπαν· οὔτε διαστήματι, οὔτε φύσεως ἑτερό-
 τητι τοῦ Πατρὸς ἢ τοῦ Μονογενοῦς ἀποτέμενται.
 97 1. Ἄλλ' οὔτε ἔστιν οὔτε μὴ γένηται δόγμα τοιοῦτον ἐν 1041
 ἐκκλησίᾳ Θεοῦ· ὥστε τὸν ἀπλοὺν καὶ ἀσύνθετον μὴ μόνον
 πολυειδῆ καὶ ποικίλον, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐναντίων συγκεῖμενον ἀπο-
 φαίνεσθαι. Ἡ γὰρ ἀπλότης τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων τὸν

causa causatorum ipsius, unum Deum asserimus, quia coexistit
 180 illis. Neque enim tempore dividuntur ab invicem personae divi-
 nitatis, neque loco, neque voluntate, neque occupatione, neque
 operatione, neque ullo eorum affectuum quales conspiciuntur apud
 178 homines; sed solum quia Pater Pater est et non Filius; Filius
 Filius est et non Pater; similiter et Spiritus Sanctus nec Pater
 nec Filius.

151 1. Pater principii expers et ingenuus et semper Pater intel- 1040
 157 legitur; ex ipso constanter et indesinenter unigenitus Filius una
 170 cum Patre intellegitur; per ipsum et cum ipso, antequam aliquid
 inane et non subsistens intellectum in medium incidat, statim
 166 Filio in existentia, quasi umquam Unigenitus absque Spiritu in-
 tellegeretur; sed ex Deo universorum ipse habet causam cur sit,
 ex quo unigenitum est lumen, per verum autem lumen lucet;
 nec igitur intervallo, nec naturae diversitate a Patre vel Unigenito
 separatur.

97 1. At nec est nec oriatur talis doctrina in ecclesia Dei, quae 1041
 simplicem et incompositum non solum multiforem et varium
 praedicet, sed etiam ex contrariis constantem. Simplicitas enim

1040. MG 45, 369; O (= Oehler) 1, 98.

1041. MG 45, 461; O 1, 159.

- Θεὸν ὅπερ ἔστιν ὑποτίθεται· οὔτε ὀνόματι, οὔτε διανοήματι, 108
οὔτε τινὶ ἄλλῃ καταληπτικῇ ἐπινοίᾳ περιληφθῆναι δυνάμενον·
οὐ μόνον ἀνθρωπίνης, ἀλλὰ καὶ ἀγγελικῆς καὶ πάσης ὑπερ-
κοσμίου καταλήψεως ὑψηλότερον μένοντα, ἄφραστόν τε καὶ
ἀνεκφώνητον, καὶ πάσης τῆς διὰ λόγων σημασίας ἀνώτερον.
- 1042 3. Εἰ δέ τις ἀπαιτοίῃ τῆς θείας οὐσίας ἐρμηνείαν τινὰ 108
καὶ ὑπογραφὴν καὶ ἐξήγησιν, ἀμαθεὶς εἶναι τῆς τοιαύτης σο-
φίας οὐκ ἄρνησόμεθα· τοσοῦτον ὁμολογοῦντες μόνον, ὅτι οὐκ 99
ἔστι τὸ ἀόριστον κατὰ τὴν φύσιν ἐπινοίᾳ τινὶ ῥημάτων δια-
ληφθῆναι.
- 1043 4. Κάκεινος τοίνυν τοῦτο πρῶτον ἐπιδειξάτω, τὸ μάτην 153
πεπιστευκέναι τὴν ἐκκλησίαν ἀληθῶς εἶναι τὸν μονογενῆ Υἱόν,
οὐ κατὰ θέσιν εἰσποιηθέντα ψευδωνύμῳ Πατρί, ἀλλὰ κατὰ
φύσιν γεννητῶς ἐκ τοῦ ὄντος ὄντα, μὴ ἀπεξενωμένον τῆς τοῦ 158
γεννήσαντος φύσεως. . . . Καί μοι μηδεὶς ὑποκρουέτω καὶ τὸ 80
παρ' ἡμῶν διομολογούμενον διὰ κατασκευῆς κυρωθῆναι· ἀρκεῖ
γὰρ εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ἡμετέρου λόγου τὸ ἔχειν πατρόθεν
ἤκουσαν πρὸς ἡμᾶς τὴν παράδοσιν, οἷόν τινα κλῆρον δι' ἀκο-
λουθίας ἐκ τῶν ἀποστόλων διὰ τῶν ἐφεξῆς ἀγίων παρα-
πεμφθέντα.
- 1044 5. [Ἰσμεν] ὅτι ἡ μὲν θεία φύσις αἰὶ μία καὶ ἡ αὐτὴ καὶ 390
ὡσαύτως ἔχουσα· ἡ δὲ σὰρξ καθ' ἑαυτὴν μὲν ἔστι τοῦτο ὅπερ
καταλαμβάνει περὶ αὐτῆς ὁ λόγος τε καὶ ἡ αἴσθησις· ἀνακρα-

doctrinae veritatis Deum ponit sicut est: nec nomine, nec cogi- 108
tatione, nec ulla alia mentis apprehensione comprehensibilem; non
solum humana, sed etiam angelica et omni suprahumana appre-
hensione altioremanentem, ineffabilem et inenarrabilem, et omni
vorum significatione excelsiorem.

- 1042 3. Si quis postulat divinae substantiae interpretationem aliquam 108
et descriptionem et enarrationem, ignaros nos esse talis scientiae
non negabimus, hoc solum profitentes, quod infinitum secundum 99
naturam conceptu aliquo comprehendi nequit.

- 1043 4. Ille igitur hoc primum ostendat, ecclesiam frustra credidisse 153
vere esse unigenitum Filium, non adoptione adscitum falsi nominis
Patri, sed secundum naturam per generationem ex eo qui est
exsistentem, non alienum ab eius qui genuit natura. . . . Neque 158
ullus mihi succrepet quod illud etiam, quod a nobis pro confesso 80
habetur, rationibus et argumentis indigeat confirmari et probari;
sufficit enim ad nostri sermonis demonstrationem quod habeamus
a patribus venientem ad nos traditionem, velut hereditatem quam-
dam per successionem ex apostolis per sanctos sequentes trans-
missam.

- 1044 5. [Scimus] quod divina quidem natura semper una et eadem 390
est et eodem modo se habet; caro autem per se illud est quod
de ipsa concipit ratio et sensus; sed coniuncta cum divinitate, non

- θεῖσα δὲ πρὸς τὸ θεῖον, οὐκέτι ἐν τοῖς ἑαυτῆς ὄροις τε καὶ ἰδιώμασι μένει, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἐπικρατοῦν τε καὶ ὑπερέχον ἀναλαμβάνεται. Διαμένει δὲ ἀσύγχυτος τῶν τε τῆς σαρκὸς καὶ τῶν τῆς θεότητος ἰδιωμάτων ἢ θεωρία, ἕως ἂν ἐφ' ἑαυτῶν θεωρεῖται τούτων ἑκάτερον· οἷόν τι λέγων· Ὁ Λόγος πρὸ τῶν αἰώνων ἦν, ἡ σὰρξ δὲ ἐπὶ τῶν ἐσχάτων ἐγένετο χρόνων. . . . Ποία μορφή ἐπὶ τοῦ πάθους ραπίζεται, καὶ ποία ἐξ αἰδίου δοξάζεται; Φανερὰ γὰρ ταῦτα κἂν μὴ τις ἐφερμηνεύσῃ τῷ λόγῳ, ὅτι αἱ μὲν πληγαὶ τοῦ δούλου, ἐν ψῷ ὁ δεσπότης, αἱ δὲ τιμαὶ τοῦ δεσπότης περὶ ὃν ὁ δοῦλος· ὡς διὰ τὴν συνάφειάν τε καὶ συμφυϊαν κοινὰ γίνεσθαι ἑκατέρας τὰ ἀμφοτέρω, τοῦ δεσπότης τοὺς δουλικοὺς μύλωπας εἰς ἑαυτὸν ἀναλαμβάνοντος, καὶ τοῦ δούλου τῇ δεσποτικῇ δοξαζομένου τιμῇ· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τοῦ Κυρίου τῆς δόξης ὁ σταυρὸς λέγεται.
- 65 7. Ἡ θεόπνευστος γραφή, καθὼς ὁ θεὸς ἀπόστολος αὐτὴν 1045
67 ὀνομάζει, τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐστὶ γραφή. Τὸ δὲ βούλημα ταύτης, ἡ τῶν ἀνθρώπων ἐστὶν ὠφέλεια. «Πᾶσα» γάρ, φησί, «γραφὴ θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος» [2 Tim 3, 16].
- 94 8. Ἐν γνῶρισμα τῆς ἀληθινῆς θεότητος ὁ τῆς ἁγίας γραφῆς 1046
ὑποδείκνυσιν λόγος, ὃ διὰ τῆς ἄνωθεν φωνῆς ἐδιδάχθη ὁ Μωσῆς, ἀκούσας τοῦ εἰπόντος ὅτι «Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν» [Ex 3, 14]. Οὐκοῦν τοῦτο μόνον θεῖον εἶναι ὡς ἀληθῶς πιστεύειν οἴομεθα δεῖν, ὃ κατὰ τὸ αἰδιδόν τε καὶ ἀόριστον ἐν τῷ εἶναι καταλαμβάνεται·

iam in suis terminis et proprietatibus manet, sed assumitur ad id quod validius et superius est. Adhuc tamen separatim considerari possunt proprietates carnis et divinitatis, si in se ipso utrumque spectatur, ut si dicitur: Verbum ante saecula erat, caro autem in extremis temporibus facta est. . . . Quae facies in passione colaphis caeditur, et quae ab aeterno glorificatur? Hoc clarum est, etiamsi quis sermone non explicet, quod plagae sunt servi, in quo est dominus, honores autem domini, circa quem est servus; ita ut
392 propter coniunctionem et unionem naturalem ambo fiant utriusque communia, domino serviles vibices in se ipsum assumente, et servo per domini honorem glorificato. Propterea enim crux quoque dicitur Domini gloriae.

- 65 7. Divinitus inspirata scriptura, sicut ipsam divinus apostolus 1045
67 nominat, Sancti Spiritus est scriptura; huius autem voluntas, hominum est utilitas. *Omnis enim, inquit, scriptura divinitus inspirata et utilis.*
- 94 8. Unum indicium verae divinitatis ostendit sermo sanctae scrip- 1046
turae, quod per supernam vocem didicit Moyses, audiens dicentem: *Ego sum qui sum.* Igitur illud solum divinum esse vere credendum arbitramur, cuius exsistentia aeterna et infinita apprehenditur;

1045. MG 45, 741; O 1, 345.

1046. MG 45, 768; O 1, 362.

καὶ πᾶν τὸ περὶ αὐτὸ θεωρούμενον αἰὶ ὡσαύτως ἔχει, οὔτε 101
προσγινόμενον οὔτε ἀπογινόμενον.

1047 12. Εἴρηται παρ' ἡμῶν, οἰκαιοῦμαι γὰρ τοῦ διδασκάλου 110
τὸν λόγον, ὅτι τῆς θείας φύσεως ἀμυδρὰν μὲν καὶ βρα-
χυτάτην ἔχομεν διὰ τῶν λογισμῶν τὴν ἀντίληψιν· ἀποχρῶσαν 111
δ' ὅμως τῇ βραχύτητι τῆς δυνάμεως ἡμῶν διὰ τῶν ὀνομά-
των τῶν περὶ αὐτὴν εὐσεβῶς λεγομένων τὴν γνῶσιν ἐραυίζό-
μεθα. Τούτων δὲ φάμεν τῶν ὀνομάτων οὐ μονοειδῆ πάντων 116
εἶναι τὴν σημασίαν, ἀλλὰ τὰ μὲν τῶν προσόντων τῷ Θεῷ,
τὰ δὲ τῶν ἀποπεφυκότων ἔχει τὴν ἔμφασιν· οἶον, δίκαιον
αὐτὸν καὶ ἀφθαρτον λέγομεν, τῷ μὲν δίκαιῳ τὸ προσεῖναι
δικαιοσύνην, τῷ δὲ ἀφθάρτῳ τὸ μὴ προσεῖναι φθορὰν ἐνδει-
κνύμενοι.

1048 12. Ἡ δὲ ἀνθρωπίνη διάνοια πολυπραγμονοῖσα καὶ διερευ- 110
νωμένη δι' ὧν ἂν ἦ δυνατὸν λογισμῶν, ἐπορέγεται καὶ θιγγάνει
τῆς ἀπροσπελάστου καὶ ὑψηλῆς φύσεως· οὔτε τοσοῦτον ὅξυω- 109
ποῖσα, ὥς ἐναργῶς ἰδεῖν τὸ ἀόρατον, οὔτε καθάπαξ ἀπεσχοι-
νισμένη τῆς προσεγγίσεως ὥς μηδεμίαν δύνασθαι τοῦ ζητου-
μένου λαβεῖν εἰκασίαν. . . . Οὐ μὴν αὐτὴν ἐκείνην ἥτις ἐστὶ 113
περὶ ἣν ταῦτα λογίζεται, κατιδεῖν ἡδυνήθη, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν 115
προσόντων τε καὶ μὴ προσόντων γνώσεως εἶδεν, ὃ μόνον
ὁφθῆναι δυνατόν ἐστιν. . . . Ἐκ δὲ τῆς ἀρνήσεως τῶν μὴ
προσόντων καὶ ἐκ τῆς ὁμολογίας τῶν εὐσεβῶς περὶ αὐτοῦ
νοουμένων, ὃ τι ἐστὶ, καταλαμβάνεται.

et quidquid in ipso conspicitur, semper eodem modo se habet, 101
neque accedens neque deficiens.

1047 12. Dictum est a nobis, meum enim facio magistri sermo- 110
nem, divinae naturae confusam et perexiguam perceptionem nos
habere per ratiocinia; per nomina tamen quae de illa pie di- 111
cuntur, sufficientem exiguitati facultatis nostrae scientiam colligi-
mus. Omnium autem eorum nominum non uniformem esse 116
significationem praedicamus, sed alia indicant quae Deo insunt,
alia quae absunt; sic, quando iustum et incorruptibilem illum
dicimus, iusto inesse iustitiam ostendimus, incorruptibili non in-
esse corruptionem.

1048 12. Humanus intellectus, sollicitè investigans, quibus potest 110
ratiociniis, expetit et attingit inaccessibilem et excelsam naturam;
nec tam acute cernens ut clare videat invisibile, nec omnino re- 109
motus ab appropinquatione ut nullam possit quaesiti capere simili-
tudinem. . . . Non tamen potuit videre qualis sit ea de qua haec 113
ratiocinatur, sed ex scientia eorum quae insunt et eorum quae 115
non insunt, vidit quod solum videri possibile est. . . . Ex negatione
eorum quae non insunt, et ex affirmatione eorum quae de eo [Deo]
pie intelleguntur, quid sit, apprehenditur.

1047. MG 45, 953; O 1, 484.

1048. MG 45, 956; O 1, 485.

- 109 12. Ὁ τί ποτε ἦν [ὁ Θεός] κατ' οὐσίαν διὰ τῶν εἰρημένων 1049
 110 οὐ διδασκόμεθα. Φεύγοντες δὲ παντὶ τρόπῳ τῶν ἀτόπων
 116 τινῶν νοημάτων ἐν ταῖς περὶ Θεοῦ δόξαις συνενεχθῆναι, πολ-
 λαῖς καὶ ποικίλαις ἐπωνυμίαις κατ' αὐτοῦ κεκρήμεθα, κατὰ τὴν
 τῶν ἐπνοιῶν διαφορὰν τὰς προσηγορίας ἀρμόζοντες.
- 87 12. Ἐπειδὴ, καθὼς φησιν ὁ ἀπόστολος, «ἡ αἰδῖος αὐτοῦ 1050
 114 δύναμις καὶ θειότης ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου κτίσεως νοουμένη
 καθορᾶται» [Rom 1, 20], διὰ τοῦτο πᾶσα ἡ κτίσις, καὶ πρό γε
 πάντων, καθὼς φησιν ὁ λόγος, ἡ ἐν τοῖς οὐρανοῖς διακόσμησις,
 διὰ τῆς ἐμφαινομένης τοῖς γεγονόσι τέχνης, τὴν τοῦ πεποιη-
 κóτος σοφίαν ἐνδείκνυται.
- 233 12. Ὡστε τὸ μὲν καθ' ὑπόστασιν ὃν πρᾶγμα τῆς τοῦ 1051
 πεποιηκóτος δυνάμεως ἔργον εἶναι, τὰς δὲ γνωριστικὰς τῶν
 ὄντων φωνάς, δι' ὧν τὰ καθ' ἕκαστον πρὸς ἀκριβῆ τε καὶ
 ἀσύγχυτον διδασκαλίαν ἐπισημιοῦται ὁ λόγος, ταῦτα τῆς λο-
 γικῆς δυνάμεως ἔργα τε καὶ εὐρήματα· αὐτὴν δὲ ταύτην τὴν
 λογικὴν δυνάμιν τε καὶ φύσιν, ἔργον Θεοῦ.

Adversus Apollinarium, Antirrheticus.

- 380 17. Ὁ μονογενὴς Θεὸς αὐτὸς ἀνίστησι τὸν ἀνακραθέντα 1052
 378 ἄνθρωπον αὐτῷ, καὶ χωρίσας τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν, καὶ
 ἐνώσας πάλιν ἀμφοτέρα, καὶ οὕτως ἡ κοινὴ γίνεται σωτηρία
 413 τῆς φύσεως· ὅθεν καὶ ἀρχηγὸς ζωῆς ὀνομάζεται· ἐν γὰρ τῷ
 ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι, τὸν κόσμον ἑαυτῷ κατήλ-
 379 λαξεν ὁ μονογενὴς Θεός, οἷόν τινας δορυαλῶτους, ἡμᾶς διὰ

- 109 12. Quid [Deus] sit secundum substantiam, per dicta non edo- 1049
 110 cemur. Caventes omni modo ne falsos quosdam conceptus in
 116 opinionibus de Deo conferamus, multis et variis cognominibus
 quoad ipsum usi sumus, appellationes secundum cogitationum
 differentiam accommodantes.

- 87 12. Quoniam, ut ait apostolus, *sempiterna eius virtus et divinitas* 1050
 114 *a creatura mundi intellecta conspicitur*, propterea omnis creatura,
 sed ante omnia, ut ait sermo, ornatus qui est in caelis, per artem
 in factis ostensam, conditoris sapientiam demonstrat.

- 233 12. Quare res quidem quae substat virtutis conditoris opus est, 1051
 voces autem quae res notificant, per quas sermo singulas res ad
 exactam et inconfusam doctrinam designat, logicae virtutis opera
 et inventa sunt; ipsa vero logica virtus et natura, opus Dei.

- 380 17. Unigenitus Deus ipse suscitavit hominem sibi unitum, et 1052
 378 separans a corpore animam et illa inter se rursus coniungens; et
 sic communis peragitur naturae nostrae salus; unde et princeps
 413 vitae nominatur; nam in illo, qui pro nobis mortuus est et resurrexit,
 379 mundum sibi ipsi reconciliavit unigenitus Deus, nos omnes, qui
 communem cum illo habemus carnem et sanguinem, tamquam

τοῦ συγγενοῦς ἡμῶν αἵματος, πάντα τοὺς κεκοινωνηκότας αὐτῷ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος ἐζωνησάμενος.

- 1053 29. «Ὁ Πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ, καὶ ὁ 159
Υἱὸς οὗς θέλει ζωοποιεῖ» [Io 5, 21], οὐχ ὡς πινων ἀποβαλλο-
μένων τοῦ ζωοποιοῦ θελήματος, ἐκ τούτου νοοῦμεν· ἀλλ'
ἐπειδὴ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ εἶναι καὶ ἡκούσαμεν
καὶ πιστεύομεν, δηλονότι καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, ὡς ἐν
τῶν πάντων, ἐν τῷ Υἱῷ καθορώμεν. Εἰ οὖν ἐν τῷ Υἱῷ τὸ 125
πατρικόν ἐστι θέλημα, ὁ δὲ Πατήρ, καθὼς φησιν ὁ ἀπόστολος, 140
«πάντας θέλει σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν»
[1 Tim 2, 4], δηλαδὴ ὁ πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς κεκτημένος, καὶ
ὅλον ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα, ὅλον ἔχει πάντως ἐν ἑαυτῷ
μετὰ τῶν ἄλλων τῶν τοῦ Πατρὸς ἀγαθῶν καὶ τὸ σωτήριον
θέλημα. Εἰ οὖν οὐκ ἀπολείπεται τοῦ τελείου θελήματος, πάντως
δήλον ὅτι οὗς ὁ Πατὴρ θέλει ζωοποιηθῆναι, καὶ αὐτὸς ζωοποιεῖ,
οὐκ ἐλαττούμενος ἐν τῷ φιλανθρώπῳ θελήματι, καθὼς φησιν
ὁ Ἀπολινάριος, ὅτι τινὰς ἠθέλησεν, οὐ πάντας, ζωοποιηθῆναι.
Οὐ γὰρ παρὰ τὴν τοῦ κυριακοῦ θελήματος αἰτίαν οἱ μὲν σψύ-
ζονται, οἱ δὲ ἀπόλλυνται· ἢ οὕτω γ' ἂν εἰς ἐκεῖνο ἐπανίοι ἡ
τῶν ἀπολλυμένων αἰτία· ἀλλὰ παρὰ τὴν προαίρεσιν τῶν δε-
χομένων τὸν λόγον, συμβαίνει τὸ σψῆσθαι ἢ ἀπόλλυσθαι.
- 1054 42. Καθάπερ ἐπὶ τοῦ πελάγους γίνεται, εἰ γὰρ τις σταγόνα 382
ὄξους ἐπιβάλλῃ θαλάττῃ, καὶ ἡ σταγὼν θάλασσα γίνεται, συμ-
μεταποιηθεῖσα τῇ θαλασσίᾳ ποιότητι, οὕτως ὁ ἀληθινὸς Υἱὸς

captivos quosdam redimens per suum sanguinem, qui eiusdem naturae est ac noster.

- 1053 29. *Pater suscitatur mortuos et vivificat, et Filius quos vult vivi- 159*
ficat; haec non ita accipimus, ac si qui a vivificante voluntate
reiciantur; sed quia omnia quae Patris sunt Filii esse audivimus
et credimus, profecto et voluntatem Patris, quae est unum ex his
omnibus, in Filio conspiciamus. Si igitur in Filio paterna est 125
voluntas, Pater autem, sicut ait apostolus, *omnes vult salvos fieri* 140
et ad agnitionem veritatis venire, profecto qui omnia quae Patris
sunt possidet et totum habet in se Patrem, totam habet omnino
in se cum ceteris Patris bonis et salvificam voluntatem. Si igitur
non caret perfecta voluntate, profecto patet quod eos, quos Pater
vult vivificari, et ipse vivificat; non inferior benefica in homines
voluntate, sicut ait Apollinarius, quia aliquos voluit, non omnes,
salvos fieri. Non enim dominica voluntas causa est cur alii sal-
ventur, alii pereant, secus ad eam referenda esset causa horum
perditionis, sed ex electione accipientium verbum contingit salvari
aliquos aut perire.
- 1054 42. Sicut in pelago accidit, si quis aceti guttam in illud inicit 382
et gutta transmutata in marinam qualitatem fit mare, sic verus

καὶ μονογενὴς Θεός, . . . ὁ διὰ σαρκὸς φανερωθεὶς τοῖς ἀνθρώποις ἐστί. Τῆς δὲ σαρκὸς τῇ ἰδίᾳ φύσει σαρκὸς οὐσης, μεταποιηθείσης δὲ πρὸς τὸ τῆς ἀφθαρσίας πέλαγος, καθὼς φησιν ὁ ἀπόστολος, ὅτι «κατεπόθη τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς» [2 Cor 5, 4], συμμετεβλήθη καὶ πάντα τὰ κατὰ τὴν σάρκα τότε φαινόμενα πρὸς τὴν θείαν τε καὶ ἀκήρατον φύσιν.

- 383 55. Ἡ θεότης καὶ οὐ τέθνηκε καὶ ἐγήγερται· οὐ τέθνηκε 1055
387 γὰρ ὅτι τὸ μὴ συντεθὲν οὐ διαλύεται, ἐγήγερται δὲ ὅτι ἐν τῷ
λυθέντι οὖσα, ἑαυτῇ συνεπαρθῆναι τὸν κατὰ τὸν νόμον τῆς
380 ἀνθρωπίνης πεσόντα φύσεως παρεσκεύασεν, ὥς ἂν ἐκατέρωφ
μέρει τὸ οἰκεῖον προφερομένῳ παροῦσα, τὴν τῶν σωμάτων
φύσιν διὰ τοῦ σώματος, τὴν δὲ τῶν ψυχῶν διὰ τῆς ψυχῆς
ἐξιάσαιτο· πάλιν δὲ δι' ἑαυτῆς τὸ διακεκριμένον ἐνώσασα, ἐν
τῷ ἐπαιρομένῳ ἀνίσταται.

De anima et resurrectione.

- 219 Ψυχὴ ἐστὶν οὐσία γεννητὴ, οὐσία ζῶσα, νοερά, σώματι 1056
ὀργανικῶ καὶ αἰσθητικῶ δύνάμιν ζωτικὴν καὶ τῶν αἰσθητῶν
ἀντιληπτικὴν δι' ἑαυτῆς ἐνιοῦσα, ἕως ἂν ἡ δεκτικὴ τούτων
συνέστηκε φύσις.
266 Ἡ γὰρ ἐλπίς μέχρι ἐκείνου κινεῖται, ἕως ἂν μὴ παρέῃ τῶν 1057
268 ἐλπιζομένων ἀπόλαυσις, καὶ ἡ πίστις ὡσαύτως ἔρεισμα τῆς τῶν
263 ἐλπιζομένων ἀδηλίας γίνεται. Οὕτω γὰρ αὐτὴν καὶ [ὁ Παῦλος]

Filius et unigenitus Deus, . . . qui per carnem hominibus manifestatus est. Caro autem, quae quidem sua propria natura caro est, transmutata est in incorruptibilitatis pelagus secundum illud apostoli: *Absorptum est a vita quod mortale est*, atque quaecumque tunc secundum carnem apparuerunt, commutata sunt in divinam et incontaminatam naturam.

- 383 55. Divinitas et non mortua est et resurrexit; non mortua est, 1055
387 quia incompositum non dissolvitur, resurrexit vero, quia in eo quod erat dissolutum exsistens, effecit, ut id, quod secundum leges humanae naturae ceciderat, una secum suscitaretur, in hunc finem
380 ut, in utraque parte naturae suae proprietates exhibente manens, naturam corporum per corpus et naturam animarum per animam sanaret; atque rursus divinitas per se ipsam quod disiunctum erat uniens, in eo qui exaltatur resurgit.
219 Anima est essentia generata, essentia vivens, intellectualis, corporeis sensuum instrumentis vivendi, atque ea, quae cadunt sub sensus, percipiendi facultatem per sese suggerens, quamdiu capax earum rerum natura constare videatur.
266 Nam spes interim movetur, dum non licet potiri iis rebus, quae 1057
268 sperantur, et itidem fides sustentaculum ac firmamentum est invidentiae earum rerum quae sperantur. Nam et ita eam definivit [Paulus],
263

ῥήρισατο λέγων· «Ἔστι δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις» [Hebr 11, 1]. Ἐπειδὴν δὲ ἔλθῃ τὸ ἐλπιζόμενον, τῶν ἄλλων ²⁴³ εὐτηρεμόντων ¹ πάντων, ἡ κατὰ τὴν ἀγάπην ἐνέργεια μένει, τὸ διαδεχόμενον αὐτὴν οὐχ εὐρίσκουσιν.

- 1058 Τὸ δὲ ζητούμενον ἦν εἰ προϋφεστήκασιν αἱ ψυχαὶ τῶν σω- ²²³μάτων, πότε ἢ πῶς γίνονται. . . . Εἰ γὰρ δοθείη τὸ πρὸ τοῦ σώματος ἐν ἰδιαζούσῃ τινὶ καταστάσει τὴν ψυχὴν βιοτεύειν, ἀνάγκη πᾶσα τὰς ἀτόπους ἐκείνας δογματοποιίας ἰσχύν ἔχειν νομίζειν τῶν διὰ κακίας τὰς ψυχὰς εἰσοικιζόντων τοῖς σώμασιν. . . . Λείπεται οὖν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ψυχῆς τε καὶ σώματος ἀρχὴν τῆς συστάσεως οἶεσθαι.

De infantibus qui praemature abripiuntur.

- 1059 Τὸν γὰρ ἐγνωκότα ἐπίσης τῷ παρεληλυθότῳ τὸ μέλλον, ἐπι- ¹¹⁸κωλύειν εἰκὸς τὴν ἐπὶ τὸ τέλειον τῆς ζωῆς τοῦ νηπίου πρόοδον, ¹²³ὥς ἂν μὴ τῇ προγνωστικῇ δυνάμει τὸ κατανοηθὲν κακὸν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος οὕτως βιώσεσθαι τελειωθείη, καὶ γένηται τῷ τῇ τοιαύτῃ προαιρέσει συζήσεσθαι μέλλοντι ὕλη κακίας ὁ βίος. . . .
 Ὁ δὲ καὶ περὶ τοῦ θανάτου τῶν ἀρτιτόκων ὑπενοήσαμεν, ὅτι ὁ λόγῳ τὰ πάντα ποιῶν ὑπὸ φιланθρωπίας ἀφαιρεῖται τῆς κακίας τὴν ὕλην, μὴ διδοὺς καιρὸν τῇ προαιρέσει τῇ διὰ τῆς προγνωστικῆς δυνάμειος γνωρισθείσῃ διὰ τῶν ἔργων ἐν κακίας ἔξοχῇ δειχθῆναι οἷα ἐστίν, ὅταν πρὸς τὸ κακὸν τὴν ὁρμὴν ἔχοι.

cum diceret: *Est autem fides rerum quae sperantur substantia.* Cum autem venerit id quod speratur, aliis omnibus quiescentibus, ²⁴³caritatis efficientia manet, quippe cum non inveniat quod in locum eius succedat.

- 1058 Quaestio erat, an praeexstiterint animae corporibus, quando et ²²³quomodo fiant. . . . Si enim detur animam ante corpus in propria quadam condicione vivere, prorsus necesse est existimemus valere absurdas illas sententias eorum, qui propter peccatum animas inhabitare faciunt corporibus. . . . Restat igitur unum et idem animae et corporis initium subsistentiae putare.

- 1059 Consentaneum est eum, qui futurum aequae ac praeteritum co- ¹¹⁸gnoscit, progressum infantis ad adultam aetatem prohibere, ne ¹²³malum perficeretur, quod in eo, si ita victurus fuisset, vi praescia cognitum est, atque ei qui tali voluntate libera victurus fuisset, nequitiae materia vita fiat. . . . Hoc de morte infantium opinamur, quod, qui ratione omnia facit, ex benignitate sua materiam subtrahit improbitatis, non concedens tempus liberae electioni per vim praesciam cognitae, ut per opera in nequitiae fastigio sese exsereret, cum ad malum impetum habeat.

¹ Lege ἀτρεμοῦντων vel ἡρεμοῦντων.

1058. MG 46, 125.

1059. MG 46, 184.

Adversus eos qui castigationes aegre ferunt.

- 594 Ἐπιμελεῖς εἰσὶ καὶ μὴ παιζόμενοι οἱ τῆς βασιλείας θυρωροί· 1060
 ὁρῶσι τὴν ψυχὴν τὰ τοῦ ἀφορισμοῦ φέρουσιν σύμβολα. . .
 Ἡ δὲ ἀθλία τότε πολλὰ τῆς ἀβουλίας ἑαυτὴν καταμεμφομένη,
 οἰμῶζουσα δὲ καὶ ὀδυρομένη, καὶ στένουσα, καὶ σκυθρωπῶ
 τινι τόπῳ, οἷον γωνίᾳ, προσερριμμένη διατελέσει, τὸν ἀληκτον
 ὀδυρμὸν καὶ ἀπαραμύθητον εἰς αἰῶνας ἐκτίνουσα.

Orationes.

- 587 *Or. de mortuis.* Εἰ μὲν [ὁ ἄνθρωπος] διακρίνοιτο τοῦ ἀλόγου 1061
 τὸ ἴδιον, καὶ πρὸς ἑαυτὸν βλέποι διὰ τῆς ἀστειοτέρας ζωῆς,
 καθάρσιον τῆς ἐμμιχθείσης κακίας τὸν παρόντα βίον ποιήσεται,
 κρατῶν διὰ τοῦ λόγου τῆς ἀλογίας. Εἰ δὲ πρὸς τὴν ἄλογον
 τῶν παθημάτων ῥοπὴν ἐπικλιθεῖη, τῷ τῶν ἀλόγων δέρματι
 συνεργῶ χρησάμενος πρὸς τὰ πάθη, ἄλλως μετὰ ταῦτα βου-
 λεύσεται πρὸς τὸ κρεῖττον, μετὰ τὴν ἐκ τοῦ σώματος ἔξοδον
 γνοὺς τῆς ἀρετῆς τὸ πρὸς τὴν κακίαν διάφορον, ἐν τῷ μὴ
 δύνασθαι μετασχεῖν τῆς θειότητος, μὴ τοῦ καθαρσίου πυρὸς
 τὸν ἐμμιχθέντα τῇ ψυχῇ ῥύπον ἀποκαθήραντος.
- 493 *Or. in diem luminum sive in baptismum Christi* (a. 383). 1062
 489 Ὁ ἄρτος πάλιν ἄρτος ἐστὶ τέως κοινός· ἀλλ' ὅταν αὐτὸν τὸ
 μυστήριον ἱερουργήσῃ, σῶμα Χριστοῦ λέγεται τε καὶ γίνεται.
 477 Οὕτως τὸ μυστικὸν ἔλαιον, οὕτως ὁ οἶνος· ὀλίγου τινὸς ἄξια
 ὄντα πρὸς τῆς εὐλογίας, μετὰ τὸν ἁγιασμὸν τὸν τοῦ Πνεύματος,
-
- 594 *Diligentes sunt neque ludunt illius regni [caelestis] ianitores;* 1060
 vident animam separationis notas ferentem. . . Misera vero tum
 suae se temeritatis vehementer accusans, lugensque ac plorans et
 gemens, in locum quemdam tristem, tamquam angulum, abiecta
 permanebit, luctu numquam finituro ac insolabili in aeternum
 poenas luens.
- 587 *Or. de mortuis.* Si [homo] distinxerit ab irrationali quod sui 1061
 proprium est et sibi invigilaverit per urbaniores vitam, praesenti
 hac vita peccatum admixtum expiabit, superans per rationem ir-
 rationale. Si vero ad irrationalem passionum impetum declinaverit,
 pelle irrationalium cooperanti utens ad passiones, aliter post ea
 decernet ut ad bonum perveniat, post exitum e corpore, cognoscens
 virtutis discrimen a peccato; non enim poterit participare divini-
 tatem, nisi ignis purgatorius maculam animo immixtam purgaverit.
- 493 *Or. in diem luminum sive in baptismum Christi.* Panis rursus 1062
 489 panis est initio communis; sed ubi eum mysterium sacrificaverit,
 477 dicitur et fit corpus Christi. Sic mysticum oleum, sic vinum, cum
 sint res exigui pretii ante benedictionem, post sanctificationem

ἐκάτερον αὐτῶν ἐνεργεῖ διαφόρως. Ἡ αὐτὴ δὲ τοῦ λόγου⁴⁹⁸
 δύναμις καὶ τὸν ἱερέα ποιεῖ σεμνὸν καὶ τίμιον, τῇ καινότητι⁵⁵³
 τῆς εὐλογίας τῆς πρὸς τοὺς πολλοὺς κοινότητος χωριζόμενον.⁵⁵⁴
 Χθὲς γάρ καὶ πρῶν ἐῖς ὑπάρχων τῶν πολλῶν καὶ τοῦ δήμου,⁵⁶⁷
 ἀθρόον ἀποδείκνυται καθηγεμῶν, πρόεδρος, διδάσκαλος εὐσε-
 βείας, μυστηρίων λανθανόντων μυσταγωγός.

- 1063 *In Christi resurrectionem*, or. 1. Ὁ γὰρ πάντα κατὰ τὴν⁴⁰³
 δεσποτικὴν αὐθεντίαν οἰκονομῶν οὐκ ἀναμένει τὴν ἐκ τῆς προ-
 δοσίας ἀνάγκην, καὶ τὴν ληστρικὴν ἔφοδον τῶν Ἰουδαίων, καὶ
 τὴν τοῦ Πιλάτου παράνομον κρίσιν, ὥστε τὴν ἐκείνων κακίαν
 ἀρχηγὸν καὶ αἰτίαν τῆς κοινῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας γε-
 νέσθαι· ἀλλὰ προλαμβάνει τῇ οἰκονομίᾳ τὴν ἔφοδον, κατὰ τὸν⁴¹⁸
 ἄρρητον τῆς ἱερουργίας τρόπον, καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἀόρατον,
 καὶ ἑαυτὸν προσήνεγκε προσφορὰν καὶ θυσίαν ὑπὲρ ἡμῶν, ὁ
 ἱερεὺς ἅμα, καὶ «ὁ ἄμνος τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν
 τοῦ κόσμου» [Io 1, 29]. Πότε τοῦτο; Ὅτε βρωτὸν ἑαυτοῦ τὸ⁵¹²
 σῶμα [καὶ¹ πότιμον τὸ αἷμα τοῖς συνοῦσιν ἐποίησεν· παντὶ γὰρ⁴⁸³
 τοῦτο δῆλόν ἐστιν, ὅτι οὐκ ἂν βρωθεῖν παρὰ ἀνθρώπου πρό-
 βατον, εἰ μὴ τῆς βρώσεως ἡ σφαγὴ καθηγῆσαιτο. Ὁ τοίνυν
 δοὺς τὸ σῶμα τοῖς μαθηταῖς ἑαυτοῦ] εἰς βρώσιν σαφῶς ἐν-
 δείκνυται τῷ ἤδη γεγενῆσθαι ἐντελῇ τοῦ ἁμνοῦ τὴν θυσίαν
 [αἰ. τῷ εἶδει τοῦ ἁμνοῦ τὴν θυσίαν ἐντελῇ γεγενῆσθαι]. . . .
 Ἦδη κατὰ τὸ θελητὸν τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ τὸ μυστήριον οἰκονο-
 μούντος ἀρρήτως τε καὶ ἀοράτως τὸ σῶμα ἐτέθητο.

quae a Spiritu procedit utrumque eorum excellenter operatur.
 Eadem verbi vis etiam sacerdotem augustum et honorandum facit,⁴⁹⁸
 novitate benedictionis a communitate vulgi segregatum. Cum enim⁵⁵³
 heri et antea unus e multitudine ac plebe esset, repente redditur⁵⁵⁴
 praeceptor, praeses, doctor pietatis, mysteriorum latentium praesul.⁵⁶⁷

- 1063 *In Christi resurrectionem*, or. 1. Qui enim potestate sua cuncta⁴⁰³
 disponit, non necessitatem sibi ex prodizione impendentem, non
 Iudaeorum quasi praedonum impetum, non iniquam Pilati sen-
 tentiam exspectat, ut eorum malitia sit communis hominum salutis
 principium et causa; sed consilio suo antevertit, et arcano sacri-⁴¹⁸
 ficii genere, quod ab hominibus cerni non poterat, se ipsum pro
 nobis hostiam offert, et victimam immolat, sacerdos simul existens
 et *agnus Dei, ille qui mundi peccatum tollit*. Quando id prae-⁵¹²
 stitit? Cum corpus suum edendum [et sanguinem bibendum di-⁴⁸³
 scipulis congregatis praebeuit. Cuius enim hoc perspicuum est, ab⁴⁸⁵
 hominibus comedi ovem non posse, nisi, antequam comedatur,
 mactatio praecedat. Qui ergo corpus discipulis suis tradit] in
 cibum, aperte declarat figura agni sacrificium iam esse perfectum. . . .
 Iam arcana et invisibili ratione corpus erat immolatum, ut ipsius
 mysterium peragentis potestati placuerat.

¹ Haec intra cancellos posita desunt in MG et etiam in editione
 benedictina antiqua, sed inveniuntur in alq. mss. (cf. not. in MG 46, 1207)
 1063. MG 46, 612.

598 Or. 3. Ὡς οὖν τὸ σπέρμα ὑπάρχον· ἄμορφον ἐν ἀρχαῖς, 1064
εἰς σχῆμα τυποῦται, καὶ εἰς ὄγκους ἀδρύνεται, τῇ ἀπορρήτῃ
τοῦ Θεοῦ κατασκευαζόμενον τέχνῃ· οὕτως οὐδὲν ἀπεικός, ἀλλὰ
καὶ πάνυ ἀκόλουθον, τὴν ἐν τοῖς τάφοις ὕλην, τὴν ποτε οὔσαν
ἐν εἶδει, αὖθις εἰς τὴν παλαιὰν ἀνακαινισθῆναι διάπλασιν, καὶ
πάλιν γενέσθαι τὸν χοῦν ἄνθρωπον, ὥσπερ δὴ καὶ τὸ πρῶτον
ἐκεῖθεν ἔσχε τὴν γένεσιν.

598 Or. 3. Εἰ τοίνυν ἐν κατορθώμασι [τὸ σῶμα] συμμοχθεῖ τῇ 1065
ψυχῇ, καὶ ἐν ἁμαρτήμασιν οὐκ ἀπολιμπάνεται, πόθεν ὀρμώμενος
μόνην τὴν ἀσώματον ἐπὶ τὸ δικαστήριον ἄγεις; Ἄλλ' οὐκ ἔστιν
οὔτε δίκαιος οὔτε σωφρονούντων ὁ λόγος. Εἰ μόνη καὶ γυμνὴ
διήμαρτε, μόνην καὶ κολάσει· εἰ δὲ φανερόν ἔχει τὸν συνεργόν,
598 οὐκ ἀφήσει τοῦτον ὁ κριτὴς δίκαιος ὢν. Ἐγὼ δὲ καὶ τοῦτο
τῆς γραφῆς ἀκούω λεγούσης ὅτι τοῖς κατεγνωσμένοις ἐπιτε-
θήσονται δίκαια τιμωρίαι, πῦρ καὶ σκότος καὶ σκώληξ. Ἄ πάντα
τῶν συνθέτων καὶ ὑλικῶν σωμάτων κολάσεις εἰσίν. . . . Καὶ
διὰ τοῦτο τοῖς ἀκολουθοῖσι λογισμοῖς πανταχόθεν συναυνό-
μεθα πρὸς συγκατάθεσιν τῆς ἐγέρσεως τῶν νεκρῶν, ἦν τοῖς
καθήκουσι χρόνοις ἐκτελέσει ὁ Θεός, ἔργοις βεβαιῶν τὰς ἰδίας
ἐπαγγελίας.

DIDYMUS ALEXANDRINUS, ca 313—398.

De Spiritu Sancto, ante 381.

97 35. Deus simplex et incompressa spiritualisque naturae 1066
98 neque aures neque organa, quibus vox emittitur, habet; sed
solitaria incomprehensibilisque substantia nullis membris parti-

598 Or. 3. Igitur sicut semen, exsistens initio informe, figuratur in 1064
speciem et in corpora crescit, ineffabili Dei arte praeparatum;
sic minime absonum est, sed prorsus consentaneum, materiam,
quae in sepulcris est, quae olim formam habuit, rursus in pristinam
renovari constitutionem, et iterum fieri pulverem hominem, quem
admodum primo inde habuit generationem.

598 Or. 3. Si in praeclaris factis [corpus] compatitur animae, et in 1065
peccatis non abest, unde proficiscens solam incorpoream in iudi-
cium adducis? At nec iustus est nec sapientium sermo. Si sola
et nuda peccavit, solam puniet; si vero manifestum habet coope-
598 rantem, non hunc iustus iudex dimittet. Etiam scripturam audio
dicentem quod condemnati apponentur iusta supplicia, ignis et
tenebrae et vermis. Quae omnia compositorum et materialium
corporum poenae sunt. . . . Propterea consentaneis rationibus ex
omni parte compellimur ad comprobendam resurrectionem mor-
tuoꝝ, quam convenientibus temporibus perficiet Deus, operibus
firmans suas promissiones.

busque componitur. Quae quidem de Filio et de Spiritu Sancto similiter accipienda.

- 1067 37. *De meo accipiet* [Io 16, 15]. Quomodo igitur supra de 171
naturalis incorporalibus disputantes intelleximus, sic et nunc
Spiritus Sanctum a Filio accipere id quod suae fuerat naturae
cognoscendum est, et non dantem et accipientem, sed unam
significare substantiam. Siquidem et Filius eadem a Patre 178
accipere dicitur, quibus ipse subsistit. Neque enim quid aliud
est Filius, exceptis his quae ei dantur a Patre, neque alia
substantia est Spiritus Sancti praeter id, quod datur ei a Filio.
Propterea autem ista dicuntur, ut eandem in Trinitate cre-
damus esse naturam Spiritus Sancti, quae est Patris et Filii.

De Trinitate, post 381.

- 1068 L. 1, c. 15. Ὡςπερ γὰρ ἀδύνατόν ἐστιν μὴ τὸν Πατέρα 148
ἀνάρχως τε καὶ ἀληθῶς εἶναι Πατέρα (οὐ γὰρ χρόνῳ, οὐδ'
ἐπίθετον ἔσχεν τὸ ὄνομα τοῦτο), οὕτως ἀδύνατόν ἐστιν μὴ
τὸν Υἱὸν Λόγον καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἀνάρχως τε καὶ φύσει
εἶναι ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ· ἅμα γὰρ Πατὴρ (συγχωρηθῇ
δὲ τὸ οὕτως εἰπεῖν), ἀδιαστάτως ὁ μὲν ἐγεννήθη, τὸ δὲ ἐξ-
επορεύθη. Καὶ τοῦ εἶναι οὖν Πατέρα τοῦ Μονογενοῦς, καὶ τοῦ 174
ἔχειν τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐκπορευόμενον παρ' αὐτοῦ, οὐ παρήρηται·
καὶ διὰ τὸ εἶναι Πατέρα, οὔτε χρόνῳ, οὔτε οὐσίᾳ, διαφέρει
τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ.
- 1069 2, 4. Πῶς τοῦ πνεύματος πνεῦμα τὸ Ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν; 150
Ὅτι δὲ τοῦτο γέγραπται, δέδεικται· τὸ δὲ πῶς, νοῦ καὶ λόγου
τοῦ καθ' ἡμᾶς, ἐπὶ δὲ καὶ ἀγγέλων γνώσεως, ἐπέκεινα τυγχάνει. 166
Ὡς γὰρ πνεύματος ὑπάρχοντος αὐτοῦ, ἐγεννήθη ἐξ αὐτοῦ ὁ
Θεὸς Λόγος, οὕτως ἐξ αὐτοῦ καὶ σὺν αὐτῷ ἐξεφάνη τὸ Ἅγιον
- 1068 1, 15. Sicut impossibile est Patrem non esse ab aeterno et 148
vere Patrem (non enim in tempore, nec superadditum habuit hoc
nomen), ita impossibile est Filium Verbum et Spiritum ipsius non
esse ab aeterno et natura ex hypostasi eius: simul enim ac Pater
fuit (concedatur ita loqui), continue alter genitus est, alter pro-
cessit. Et esse Patrem Unigeniti, et habere Spiritum ipsius pro- 174
cedentem ab ipso, non ablatum est; et ex eo quod est Pater, nec
tempore nec substantia differt a Filio et Spiritu ipsius.
- 1069 2, 4. Quomodo potest Spiritus Sanctus esse spiritus illius qui 150
est spiritus? Quod hoc scriptum sit, ostensum est; quomodo vero
id fiat intellegere excedit mentem et rationem nostram, immo etiam
angelorum cognitionem. Nam sicut cum ipse Pater esset spiritus, 166
genitus ex ipso fuit Deus Verbum, ita ex ipso et cum ipso eluxit
Spiritus Sanctus. . . . Non potest autem Spiritus non esse con-

1067. MG 39, 1065.

1068. MG 39, 320.

1069. MG 39, 481.

- Πνεῦμα. . . . Οὐκ ἐγκωρεῖ δὲ τὸ Πνεῦμα μὴ εἶναι ὁμοούσιον καὶ
 ἰσοτίμον ἐκείνου ἐξ οὗ ἔστι· διόπερ ἐστὶν καὶ ἄγιον φυσικῶς.
- 201 2, 6, 2. Οὐδὲν κτιστὸν πληροῖ τὴν οἰκουμένην, ἥ συνέχει 1070
 100 τὰ πάντα, καὶ ἐν πᾶσιν τυγχάνει· ἀλλὰ καὶ τῶν νοερῶν δυνά-
 μewn πέρας ἐστίν, καὶ ὠρισμένη ποσότης· μόνως γὰρ ταῦτα
 165 τῆς θεότητος ἴδια. Ἡ δὲ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος μεγαλυσύνη,
 ἀδιάλυτος, ἀπέραντος, καὶ πανταχοῦ καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν
 πᾶσιν αἰεὶ ἐστίν· πληροῦσα μὲν τὸν κόσμον καὶ συνέχουσα κατὰ
 τὴν θεότητα, ἀχώρητος δὲ κατὰ τὴν δύναμιν, καὶ μετροῦσα
 μὲν, οὐ μετρουμένη δέ.
- 357 2, 6, 7. Ἡ κτίσις ἀμέθεκτός ἐστιν οὐσιωδῶς τῇ λογικῇ 1071
 ψυχῇ, ὥς ἐνοικίζεσθαι αὐτήν· μόνου γὰρ Θεοῦ ἴδιον τὸ οὕτως
 μετέχεσθαι. Τὸ δ' Ἅγιον Πνεῦμα μεθεκτὸν οὐσιωδῶς ὑπάρχει,
 ὥς ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, καθὰ ἐν τῷ πρώτῳ εἴρηται λόγῳ.
- 180 Ἐπεὶ κἀνταῦθα, τοῦ Πατρὸς ἅπαξ ἐνοικούντος τοῖς ἀξίοις,
 ποῖον ἦν ἀναγκαῖον, εἰ μὴ δι' ἐνότητα τῆς θεϊκῆς φύσεως καὶ
 πληρῶσιν τὴν εἰς ἡμᾶς, συνεισβάλλειν καὶ συνειστρέχειν καὶ
 τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα; Ἀμέλει τοι οὐκ ἂν τις ποτε
 149 ἔλοιτο φάναι πληθύν οἰονέπως θεῶν κατοικεῖν ἐν ἡμῖν, ἀλλ' ἓνα
 κατὰ γέ τὸ ἐν ἐνάδι θεότητος ὑπάρχειν τὰς τρεῖς ὑποστάσεις.
- 158 3, 2, 8. Εἰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀνειδέου καὶ ἀοράτου καὶ ἀν- 1072
 162 ἄρχου, ὥς Παῦλος Ἑβραίοις γράφει, «ἀπαύγασμά ἐστιν τῆς
 δόξης καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως» [Hebr 1, 3], καὶ εἰκὼν

substantialis et aequalis illi ex quo exsistit; ideoque est etiam
 natura sanctus.

- 201 2, 6, 2. Nulla res creata implet orbem terrarum, aut continet 1070
 100 omnia et in omnibus exsistit; sed intelligentium quoque virtutum
 terminus quidam est et quantitas definita; quae vero dixi, solius
 165 deitatis propria sunt. At vero Spiritus Sancti maiestas perpetua
 est, interminata, et ubique et per omnia et in omnibus semper
 exsistit, mundum quidem implens et continens secundum divini-
 tatem, sed incapabilis secundum potentiam, et mensurans quidem,
 sed non mensurata.
- 357 2, 6, 7. Creatura nequit ita participari substantialiter anima 1071
 rationali, ut in hac inhabitet; solius enim Dei proprium est ita
 participari. Sanctus autem Spiritus participabilis substantialiter ex-
 sistit, ut Pater et Filius, sicut in primo sermone dictum est. Nam
 180 etiam simulac Pater inhabitat in iis qui sunt digni, quid est necesse,
 nisi, per unitatem divinae naturae et plenitudinem in nos, con-
 grediantur et concurrant et Filius et Sanctus Spiritus? Sane nemo
 umquam vellet dicere multitudinem quodammodo deorum habitare
 149 in nobis, sed unum in unitate divinitatis exsistere tres personas.
- 158 3, 2, 8. Si Dei carentis forma et invisibilis et aeterni, ut Paulus 1072
 162 Hebraeis scribit, *splendor est gloriae et figura substantiae* et imago

ὁ Μονογενής, καὶ εἰ αὐτὸς ἀληθεύει λέγων· «Ὁ ἐωρακὴς ἐμὲ ἐώρακεν τὸν Πατέρα» [Io 14, 9], καὶ «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν» [Io 10, 30], ὁμοούσιός ἐστιν καὶ συνάναρχος καὶ ἴσος καὶ ἀπαράλλακτος τῷ Θεῷ Πατρί. Καὶ γὰρ ἐκ φωτὸς φῶς οὐχ ἑτεροουσίως οὐδὲ μετέπειτα γεννᾶται· καὶ χαρακτήρ ὑποστάσεως τὸ ταῦτόν καὶ ἀπαράλλακτον τῆς φύσεως καὶ δόξης καὶ παντοκρατορίας δηλοῖ.

1073 3, 4. Συναντιλαμβάνεται δὲ ἡμῖν εἰς μὲν τὸ πρωτότοκος καὶ 482
μονογενής τὸ διηγήσασθαι τὸν εὐαγγελιστὴν ὅτι ἔμεινε παρθένος
«ἕως ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον» [Μτ 1, 25]· οὔτε
γὰρ ἐγαμήθη τινὶ ἢ τιμιωτέρα πάντων καὶ εὐκλεεστάτῃ Μαρία,
οὔτ' ἄλλου μήτηρ ἐγένετό ποτε· ἔμεινε δὲ καὶ μετὰ κυοφορίαν
αἰεὶ καὶ διὰ παντὸς ἄμωμος παρθένος.

1074 3, 12. Καὶ τὸ «Ἐγὼ καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα 388
ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρός»
[Io 6, 38 sq], τοῦτο δηλοῖ. Οὐχ ἵνα τὸ τῆς ἀνθρωπότητος,
φησί, θέλημα πράττω ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει, ἀλλὰ τὸ τῆς θεό-
τητος. Οὐ γάρ ἐστι θέλημα τοῦ ἀγαπητοῦ Υἱοῦ θελήματος
τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς κεχωρισμένον· ἐν γὰρ καὶ τὸ αὐτὸ
θέλημά ἐστι τῇ Τριάδι.

1075 3, 16. Ὁ δὲ Θεὸς ὑπὲρ τὸ ἀόρατον καὶ ἀφανέστατον, καὶ 105
ὑπὲρ πάντα νοὺν ὑπάρχων, οὐ μόνον ὄφει καὶ συνόλως αἰσθήσει 108
μὴ ὑποπίπτειν, ἀλλὰ μήτε νῦν αὐτῶν ἀγγέλων ἐνορᾶσθαι, διὰ 98

Unigenitus, et si ipse verax est dicens: *Qui videt me, videt et Patrem, et Ego et Pater unum sumus*, consubstantialis est et coaeternus et aequalis et perfecte similis Deo Patri. Etenim ex lumine lumen non alterius naturae nec posterius generatur; et figura substantiae identitatem et perfectam similitudinem naturae et gloriae et omnipotentiae ostendit.

1073 3, 4. Suffragatur nobis quoad denominationes quidem primo- 482
geniti et unigeniti evangelista, narrans Mariam mansisse virginem
donec peperit filium suum primogenitum; nam neque cuiquam
nupsit Maria prae omnibus honoranda et maxime inclita, nec
alterius mater umquam facta est; sed post puerperium quoque
mansit semper et omni tempore immaculata virgo.

1074 3, 12. Verba illa: *Ego descendi de caelo, non ut faciam volun- 388*
tatem meam, sed eius qui misit me, Patris, ita accipienda sunt
quasi dicat: non ut humanitatis voluntatem faciam in incarnatione,
sed voluntatem deitatis. Nec enim est voluntas dilecti Filii a
voluntate Dei et Patris separata; una enim et eadem voluntas est
Trinitati.

1075 3, 16. Deus cum supra invisibile, et supra id quod maxime 105
occultum est, et supra omnem mentem exsistat, non modo sub 108
visionem aut omnino sub sensum cadere non potest, sed ne mente 98
quidem ipsorum angelorum inspicere, quod sit incomprehensibilis et

86 τὸ ἀκατάληπτον καὶ ἀπρόσιτον, πέφυκεν. Ὅτι μὲν γὰρ ἔστι
Θεός, πᾶσι γινώριμον· τί δέ, ἢ πῶς ὑπάρχει θεωρῆσαι, πάντων
τῶν φυσικῶν δυσαλωτότατον καθέστηκεν.

376 3, 21. Πῶς δὲ ἂν εὐκρινὲς κατέστη ὡς [ὁ Χριστὸς] σὰρξ 1076
378 ἔμψυχος ἐγένετο ἀληθῶς, καὶ οὐ φαντασία, οἰηθέντων αὐτὸν
Μανιχαίων μὲν σῶμα δοκῆσαι ἐσχηκέναι, Ἀρειανῶν δὲ ἄψυχον
γεγενῆσθαι, εἰ μὴ εἶπε· «Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχὴ μου» [Mt
26, 38], καὶ δειλίαν ἔδειξε, καὶ βρωμάτων καὶ πομάτων καὶ
ὕπνου μετέλαβε; Τὰ γὰρ τοιαῦτα οὔτε θεότητι ἀρμόττει, οὔτε
402 σαρκὶ ἀψύχῃ. Περὶ μὲν τὸ σῶμα θεωρεῖται τὰ πάθη μόνον
τὰ αὐτοῦ τοῦ σώματος φθαρτικά, οὐ μὴν τὰ λογισμῶν ἐρημιά
τῶν χρησίμων ἡμῖν ἐπιγιγνόμενα· περὶ δὲ τὴν ψυχὴν περι-
λαμβάνονται αἱ ὑπὲρ τῶν παθῶν φροντίδες.

Contra Manichaeos.

430 8. Πάλιν εἰ [ὁ Χριστὸς] ἐκ συνδυασμοῦ ἀνειλήφει σῶμα, οὐκ 1077
ἔχων τὸ παρηλλαγμένον, ἐνομίσθη ἂν καὶ αὐτὸς ὑπεύθυνος
302 εἶναι ἐκείνῃ τῇ ἁμαρτίᾳ, ἥπερ καὶ οἱ ἐκ τοῦ Ἀδὰμ πάντες κατὰ
303 διαδοχὴν ὑπῆρχον. Εἰ δὲ λέγοιεν [οἱ Μανιχαῖοι]· «Εἰ σὰρξ
ἁμαρτίας ἐστὶν ἡ ἐκ συνουσίας ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς τεχθεῖσα,
κακὸς ὁ γάμος»· ἀκούετσαν ὅτι πρὸ τῆς τοῦ σωτῆρος ἐπι-
δημίας, τοῦ ἄραντος τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἅπαντες οἱ
ἄνθρωποι, ὥσπερ τὰ ἄλλα μετὰ κακίας ἔπραττον, οὕτω καὶ

86 inaccessibilis. Quod enim Deus exsistat, omnibus notum est; quid
autem aut quomodo sit intellegere, difficillimum est inter omnia
quae in natura exsistant.

376 3, 21. Quomodo nosse potuissemus eum [Christum] factum esse 1076
378 carnem animatam vere, non vero imaginarie, cum ipsum putent
Manichaei quidem corpus apparenter habuisse, Ariani vero fuisse
inanimatum, nisi dixisset: *Tristis est anima mea*, et timorem
ostendisset, et cibum ac potum et somnum cepisset? Haec enim
402 neque deitati conveniunt, neque carni inanimatae. Nam quod
spectat quidem ad corpus, eae tantum in ipso passionibus intel-
leguntur, quae corpus corrumpere valent, non vero animae pas-
siones, quae ob penuriam rerum necessariarum in nobis exoriuntur.
Quod vero spectat ad animam, in ea deprehenduntur sollicitudines
ob ipsas passiones susceptae.

430 8. Rursus si [Christus] ex copula accepisset corpus, non habens 1077
discrimen, existimaretur et ipse obnoxius esse huic peccato, quod
302 et omnes ex Adamo per successionem contrahunt. Si vero di-
303 xerint [Manichaei]: «Si caro peccati est quae ex coniunctione viri
et feminae editur, malae sunt nuptiae», audiant quod ante sal-
vatoris adventum, qui abstulit peccatum mundi, omnes homines,
sicut cetera cum malitia agebant, sic et nuptias cum peccato

τὸν γάμον ἀμαρτητικῶς εἶχον. Δι' ὃ τὰ ἐκ τοῦ γάμου γεν-
νύμενα σώματα νοητέον· καὶ οὕτως, ἐπεὶ μετὰ τὴν ἀμαρτίαν
ἡ σύνοδος γέγονεν τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὕας, διὰ τοῦτο σὰρξ
ἀμαρτίας εἴρηται. . . . Ἀλλ' ἐπιδημήσαντος τοῦ σωτήρος, ὡς 418
ἀπὸ τῶν ἄλλων πραγμάτων ἀφαίρεσις ἀμαρτίας γέγονεν, οὕτω
καὶ ἀπὸ τοῦ γάμου. . . . 9. Καὶ ἐτέρως δὲ φυσικώτερον λεχθή- 581
σεται· Ἡ παρθενία θεῖόν τι χρῆμα τυγχάνει, καὶ ὡς ἐν ἀρεταῖς 582
ὑπάρχει. Εἴ τις οὖν συγκρίνων ταύτη τὸν γάμον, λέγοι αὐτὸν
ἀμαρτίαν εἶναι, οὐκ ἀπολελυμένως ἀμαρτία ἐστίν.

S. AMPHILOCHIUS ICONIENSIS, 340/5 — post 394.

Carmen ad Seleucum.

(Apud *Greg. Naz.*, *Carmina*, l. 2, carm. 8.)

- 1078 Vers. 264. [Κανὼν τῶν θεοπνεύστων γραφῶν· Παλαιὰ 74
διαθήκη· Πεντάτευχος (Κτίσις, Ἔξ., Λευ., Ἀρ., Δευτ.), Ἰησ.,
Κριτ., Ρούθ, Βασιλειῶν τέσσαρες, Παραλ. ξυνωρίς, Ἐσδρ. δύο,
Ἰώβ, Ψαλμ., Σολομ. τρεῖς (Παροιμ., Ἐκκλ., Αἰσμ.), προφῆται
δώδεκα (Ὡσ., Ἀμ., Μιχ., Ἰωήλ, Ἀβδ., Ἰων., Να., Ἀββ., Σοφ.,
Ἄγγ., Ζαχ., Μαλ.), προφῆται τέσσαρες (Ἡσ., Ἰερ., Ἰεζ., Δαν.).]
Τούτοις προσεγκρίνουσι τὴν Ἐσθήρ τινες. [Καινὴ διαθήκη· 75
Εὐαγγελιστὰς τέσσαρες (Μτ., Μκ., Λκ., Ἰω.), βίβλος Λουκᾶ ἡ
δευτέρα (Πραξ.), Παύλου ἐπιστ. δις ἑπτὰ (Ῥωμ., Κορ. δύο,
Γαλ., Ἐφ., Φιλ., Κολ., Θεσσ. δύο, Τιμ. δύο, Τίτ., Φιλήμ., Ἑβρ.).]
Τινὲς δὲ φασὶ τὴν πρὸς Ἑβραίους νόθον, οὐκ εὖ λέγοντες·
γνησίᾳ γὰρ ἡ χάρις. Καθολικῶν ἐπιστολῶν τινες μὲν ἑπτὰ

habebant. Unde corpora ex nuptiis genita intellegenda sunt; et
sic, quia post peccatum societas facta est Adami et Evae, ex hoc
caro peccati dicta est. . . . Sed adveniente salvatore, sicut a ceteris 418
rebus ablatio peccati facta est, ita et a nuptiis. . . . 9. Aliter etiam 581
magis naturaliter dicitur: Virginitas divina res est, et sic inter 582
virtutes exsistit. Si quis igitur conferens cum illa nuptias, dixerit
illas peccatum esse, non absolute sunt peccatum.

- 1078 [Canon scripturarum: Vetus testamentum: Pentateuchus (Gen., 74
Ex., Lev., Num., Deut.), Ios., Iud., Ruth, Regnorum IV, Paral. II,
Esdr. II, Iob, Ps., Salomonis III (Prov., Eccl., Cant. cant.), pro-
phetæ XII (Os., Am., Mich., Ioel, Abd., Ion., Nah., Hab., Soph.,
Agg., Zach., Mal.), prophetæ insuper IV (Is., Ier., Ez., Dan.).]
His addunt Esther nonnulli. [Novi testamenti: Evangelistæ IV 75
(Mt., Mc., Lc., Io.), Lucae liber secundus (Act.), Pauli epistolæ XIV
(Rom., Cor. II, Gal., Eph., Phil., Col., Thess. II, Tim. II, Tit.,
Philem., Hebr.).] Nonnulli autem dicunt epistolam ad Hebraeos esse
spuriam, nec recte dicunt; genuina enim est gratia. Catholicas

φασιν, οἱ δὲ τρεῖς μόνας χρῆναι δέχεσθαι, τὴν Ἰακώβου μίαν, μίαν δὲ Πέτρου, τὴν τ' Ἰωάννου μίαν. Τινὲς δὲ τὰς τρεῖς, καὶ πρὸς αὐταῖς τὰς δύο Πέτρου δέχονται, τὴν Ἰούδα δ' ἐβδόμην. Τὴν δ' Ἀποκάλυψιν τὴν Ἰωάννου πάλιν τινὲς μὲν ἐγκρίνουσιν, οἱ πλείους δὲ γε νόθον λέγουσιν.

Fragmenta.

- 382 9. Καὶ λέλυται τοῦ σώματος ναὸς κατὰ τὸν τοῦ πάθους 1079
387 καιρὸν, ἐν τῇ τριμέρῳ ταφῇ βουλομένου· καὶ πάλιν ἀνέστησεν αὐτὸν καὶ ἠνώθη αὐτῷ, ἀρρήτῳ καὶ ἀφράστῳ λόγῳ· οὐ κεκραμμένος ἐν αὐτῷ ἢ ἀποσεσαρκωμένος, ἀλλ' ἀποσψύζων ἐν αὐτῷ τῶν δύο φύσεων τῶν ἑτερουσίων ἀσύγχυτον τὴν ιδιότητα.
- 383 12. Διάκρινόν μοι λοιπὸν τὰς φύσεις, τὴν τε τοῦ Θεοῦ, τὴν 1080
τε τοῦ ἀνθρώπου· οὔτε γὰρ κατ' ἔκπτωσιν ἐκ Θεοῦ γέγονεν ἄνθρωπος, οὔτε κατὰ προκοπὴν ἐξ ἀνθρώπου Θεός. Θεὸν
390 γὰρ καὶ ἄνθρωπον λέγω. Ὅταν δὲ τὰ παθήματα τῇ σαρκὶ καὶ τὰ θαύματα τῷ Θεῷ δῶς, ἀνάγκη καὶ μὴ θέλων δίδως τοὺς μὲν ταπεινοὺς λόγους τῷ ἐκ Μαρίας ἀνθρώπῳ, τοὺς δὲ ἀνηγμένους καὶ θεοπρεπεῖς τῷ ἐν ἀρχῇ ὄντι Λόγῳ.

S. EPIPHANIUS, ca 315—403.

Ancoratus, 374.

- 151 7. Πατὴρ οὖν ἀγέννητος καὶ ἄκτιστος καὶ ἀκατάληπτος· 1081
152 Υἱὸς γεννητός, ἀλλὰ καὶ ἄκτιστος καὶ ἀκατάληπτος· Πνεῦμα

epistulas nonnulli quidem VII numerant, alii autem III dumtaxat, Iacobi I, Petri I et Ioannis I; quidam autem Ioannis III ac praeterea Petri II recipiunt, et Iudae I, quae septima est. Apocalypsim autem Ioannis quidam quidem admittunt, pars vero maior spuriam asserunt.

- 382 9. Solutum est templum corporis sub tempus passionis, triduo 1079
387 sepulturae, ipso volente: rursumque illud excitavit et est ei unitus ratione ineffabili; non commixtionem in ipso passus aut carnem abiciens, sed duplicis secundum essentiam diversae naturae inconfusa proprietate servata.
- 383 12. Discerne mihi deinceps naturas, Dei et hominis. Neque 1080
enim excidens ex Deo factus est homo neque proficiens ex homine
390 Deus. Deum enim dico et hominem. Cum autem passionem carni Deoque miracula dederis, necessario, quamvis nolens, tribuis humiles quidem sermones homini ex Maria nato, sublimiores vero et Deo congruentes Verbo quod erat in principio.
- 151 7. Pater est ingenitus et increatus et incomprehensibilis; Filius 1081
152 genitus, sed increatus et incomprehensibilis; Spiritus Sanctus

- Ἄγιον αἰεί, οὐ γεννητόν, οὐ κτιστόν, οὐ συνάδελφον, οὐ πατέρα-174
 δέλφον, οὐ προπάτορον, οὐκ ἔκγονον, ἀλλ' ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας 166
 Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, Πνεῦμα Ἄγιον. «Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεός» [Io 4, 24].
- 1082 8. Ἐκαστον δὲ τῶν ὀνομάτων μονώνυμον, μὴ ἔχον δευ-178
 τέρωσιν. Καὶ γὰρ ὁ Πατὴρ πατήρ, καὶ οὐκ ἔχει ἀντιπαράθετον,
 οὐδὲ ἑτέρῳ πατρὶ συζευγνύμενον, ἵνα μὴ δύο θεοί. Καὶ Υἱὸς
 μονογενής, Θεὸς ἀληθινὸς ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, οὐ Πατὸς ἔχων
 ὄνομα, οὐδὲ ἀλλότριον Πατρός, ἀλλ' ἐνὸς Πατρὸς ὑπάρχων.
 Μονογενὴς δέ, ἵνα μονώνυμος ᾖ ὁ Υἱός, καὶ Θεὸς ἐκ Θεοῦ,
 ἵνα εἰς Θεὸς Πατὴρ καὶ Υἱὸς καλῆται· καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἄγιον
 μονογενές, οὐχ Υἱοῦ ἔχον ὄνομα, οὐ Πατὸς τὴν ὀνομασίαν,
 ἀλλὰ Πνεῦμα Ἄγιον οὕτω καλούμενον, οὐκ ἀλλότριον Πατρός.
 Αὐτὸς γὰρ ὁ Μονογενὴς λέγει· «τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς»
 [Mt 10, 20], καί· «Τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον, καὶ ἐκ τοῦ
 ἐμοῦ λήψεται» [Io 15, 26; 16, 14], ἵνα μὴ ἀλλότριον νομισθῇ 166
 Πατρός, μηδὲ Υἱοῦ, ἀλλὰ τῆς αὐτῆς οὐσίας, τῆς αὐτῆς θεό-
 τητος, Πνεῦμα θεῖον, . . . τὸ Θεοῦ καὶ Θεός. Πνεῦμα γὰρ 168
 Θεοῦ καὶ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς καὶ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, οὐ κατὰ
 τινα σύνθεσιν, καθάπερ ἐν ἡμῖν ψυχὴ καὶ σῶμα, ἀλλ' ἐν μέσῳ
 Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τρίτον τῇ 171
 ὀνομασίᾳ.
- 1083 33. Πῶς γὰρ εὐρίσκεται ἡ οἰκονομία ἐν ἀληθείᾳ οὕσα, εἰ 376
 μὴ εἶχε τὴν τῆς ἐνανθρωπήσεως χρειώδη συνήθειαν; . . . Ἐν
 τῷ γὰρ εἰπεῖν ἐσθίειν καὶ πίνειν σάρκα ἀληθινήν [Χριστός]

semper est, non genitus, non creatus, non frater, non patruus, non 174
 avus, non nepos, sed ex eadem Patris Filiique substantia Spiritus 163
 Sanctus: *Spiritus enim Deus est.*

- 1082 8. Unaquaeque appellationum singularis est; neque quidquam 178
 habet quod secundo significetur. Etenim Pater est pater; neque
 quidquam habet quod ex adverso comparatum sit, aut cum altero
 patre copulatum, ne duo sint dii. Et Filius unigenitus, Deus
 verus ex Deo vero, non Patris nomen habens, nec alienus a Patre,
 sed unius Patris existens; Unigenitus vero, ut singulari sit ap-
 pellatione Filius; et Deus ex Deo, ut unus Deus Pater et Filius
 appelletur. Et Spiritus Sanctus unigenitus, non Filii nomen, non
 appellationem Patris habens; sed Spiritus Sanctus sic vocatus, non
 alienus a Patre. Ipse enim Unigenitus loquitur de *Spiritu Patris*
 et dicit: *Qui a Patre procedit et de meo accipiet*, ut ne alienus a 166
 Patre vel Filio crederetur, sed eiusdem substantiae, eiusdem di-
 vinitatis, Spiritus divinus, . . . qui ex Deo et Deus est. Spiritus
 enim Dei, et Spiritus Patris, et Spiritus Filii; non secundum com- 168
 positionem aliquam, sicut in nobis anima et corpus, sed in medio
 Patris et Filii, ex Patre et Filio, appellatione tertius. 171
- 1083 33. Quomodo enim vera esse inveniretur incarnatio, si non 376
 necessariam humanitatis consuetudinem haberet? . . . Eo quod
 dicitur [Christus] manducasse et bibisse, veram fuisse carnem de-

- ὑποδείκνυσιν. . . Ἔσχε δὲ πᾶσαν τὴν οἰκονομίαν ἐλθὼν ὁ
 378 Λόγος, καὶ σὰρκα καὶ ψυχὴν καὶ ὅσα πέρ ἐστιν ἐν ἀνθρώπῳ.
 486 57. Ὁρῶμεν γὰρ ὅτι ἔλαβεν ὁ πατὴρ εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ, 1084
 ὡς ἔχει ἐν τῷ εὐαγγελίῳ, ὅτι ἀνέστη ἐν τῷ δείπνῳ καὶ ἔλαβε
 457 τὰδε, καὶ εὐχαριστήσας εἶπε· «Τοῦτό μου ἐστὶ τὸδε.» Καὶ
 490 ὁρῶμεν ὅτι οὐκ ἴσον ἐστὶν οὐδὲ ὁμοιον, οὐ τῇ ἐνσάρκῳ εἰκόνι,
 οὐ τῇ ἀοράτῳ θεότητι, οὐ τοῖς χαρακτῆρσι τῶν μελῶν. Τὸ
 μὲν γὰρ ἐστὶ στρογγυλοειδὲς καὶ ἀναίσθητον, ὡς πρὸς τὴν
 δύναμιν, καὶ ἠθέλησεν χάριτι εἰπεῖν· «Τοῦτό μου ἐστὶ τὸδε»,
 καὶ οὐδεὶς ἀπιστεῖ τῷ λόγῳ. Ὁ γὰρ μὴ πιστεύων εἶναι αὐτὸν
 ἀληθινόν, ὡς εἶπεν, ἐκπίπτει τῆς χάριτος καὶ τῆς σωτηρίας.
 413 65. Ἐν ᾧ ἐγὼ ἡσθένουν διὰ τῆς σαρκός, ἀπεστάλη μοι ὁ 1085
 σωτὴρ ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας [cf. Rom 8, 3], οἰκονομίαν
 τοιαύτην πληρῶν, ἵνα με δουλείας ἐξαγοράσῃ, ἵνα με φθορᾶς,
 ἵνα με θανάτου. Καὶ «ἐγένετό μοι δικαιοσύνη καὶ ἁγιασμός
 καὶ ἀπολύτρωσις» [1 Cor 1, 30]· δικαιοσύνη μὲν διὰ πίστεως
 αὐτοῦ ἁμαρτίας λύσας· ἁγιασμός δὲ δι' ὕδατος καὶ πνεύματος,
 416 καὶ ἐν ῥήματι αὐτοῦ ἐλευθερώσας· ἀπολύτρωσις δὲ τὸ αἶμα
 αὐτοῦ.
 152 75. Πατὴρ ἦν αἰεὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ πνέει, 1086
 171 καὶ οὔτε ὁ Υἱὸς κτιστὸς οὔτε τὸ Πνεῦμα κτιστόν. . . Δι' αὐ-
 181 τοῦ τοίνυν τοῦ Λόγου πάντα τὰ κτιστὰ γέγονε, τοῦ βασιλέως
 τοῦ οὐρανοῦ, τοῦ ἐνυποστάτου Λόγου, τοῦ σωτῆρος ἡμῶν

- monstratur. . . Veniens Verbum totam humanitatis oeconomiam
 378 habuit, et carnem et animam et quidquid est in homine.
 486 57. Videmus patrem in manus suas accepisse, ut in evangelio 1084
 legitur, quod a cena surgens haec acceperit et gratias agens dixerit :
 457 *Hoc meum est hoc*. Atque videmus aequale illud non esse nec
 490 simile, non susceptae carnis imagini, non divinitati invisibili, non
 membrorum lineamentis. Illud enim rotundum est, et, quod ad
 vim attinet, sensus expers; et nihilominus ex gratia dicere voluit :
Hoc meum est hoc; neque quisquam est qui ei sermoni fidem non
 adhibeat; nam qui verum illum esse non credit, sicut dixit, a
 gratia et salute prorsus excidit.
 413 65. Cum ego carne imbecillis essem, salvator ad me sub carnis 1085
 peccati specie missus est, qui hoc negotium conficeret, ut me a
 servitute, et a corruptione, et a morte redimeret. Et mihi *iustitia,*
sanctificatio ac redemptio factus est : iustitia quidem, quia per fidem
 suam peccatum dissolvit; sanctificatio, quia per aquam et spiritum
 416 et in verbo suo libertatem dedit; redemptio, sanguis eius.
 152 75. Semper Pater exsistebat, et Spiritus ex Patre et Filio spirat, 1086
 171 neque creatus est Filius neque creatus est Spiritus. . . Per ipsum
 181 Verbum creatae res omnes exstiterunt, per caelestem illum re-
 gem, per Verbum subsistens, servatorem nostrum et benefactorem.

καὶ εὐεργέτου. Αὐτὸς γὰρ ὁ σωτὴρ ὁ ἅγιος ἀπ' οὐρανῶν
κατελθὼν, ὁ ἐν ἐργαστηρίῳ παρθένῳ καταξιώσας τὴν ἡμετέραν
ποιήσασθαι σωτηρίαν, . . . ὁ μὴ τραπεῖς τὴν φύσιν, ὁ σὺν τῇ³⁸³
θεότητι λαβὼν τὴν ἀνθρωπότητα, . . . ὁ τὴν σάρκα καὶ ψυχὴν³⁷⁷
τὴν ἀνθρωπίνην λαβὼν, τέλειος ὢν παρὰ Πατρός, ἐνανθρωπήσας³⁷⁸
ἐν ἡμῖν, οὐ δοκῇσι, ἀλλ' ἀληθείᾳ, τέλειον εἰς ἑαυτὸν ἀναπλάσας³⁷⁶
ἄνθρωπον ἀπὸ Μαρίας τῆς θεοτόκου διὰ Πνεύματος Ἁγίου. . .⁴²⁹
Αὐτὸς «ὁ Λόγος σὰρξ γινόμενος» [Io 1, 14], οὐ τραπεῖς τοῦ³⁸²
εἶναι σὰρξ, οὐ μεταβαλὼν τὴν θεότητα εἰς ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ
σὺν τῷ ἰδίῳ σώματι τῆς αὐτοῦ θεότητος, καὶ τῇ ἰδίᾳ ὑποστάσει
τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ ἐνυποστάτου συμπεριλαβὼν τὸ εἶναι
ἄνθρωπος. Ἄνθρωπον δὲ λέγω τέλειον, ὅσα ἐν ἀνθρώπῳ καὶ
οἶα ἄνθρωπος, καὶ εἴ τι ἐστὶν ἄνθρωπος.

1087 80. Ἀλλὰ τί οἱ τοιοῦτοι νομίζουσι λέγειν, ἐὰν εἴπωμεν³⁹⁸
τέλειον ἄνθρωπον ἐκ Μαρίας τὸν Χριστὸν γεγονότα, ἥ νοῦν
ἐσχηκότα; Μὴ ὑπονοήσομεν αὐτὸν ἁμαρτίαις ὑποπεσόντα; Μὴ
γένοιτο.

1088 87. Περὶ δὲ τῶν δοκούντων Χριστιανῶν εἶναι, Ὡριγένει δὲ⁶⁰⁰
πειθομένων, καὶ τὴν μὲν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν ὁμολογούντων,
σαρκὸς τε τῆς ἡμετέρας καὶ σώματος τοῦ Κυρίου, τοῦ ἁγίου
ἐκείνου τοῦ ἀπὸ Μαρίας ἀνειλημμένου, ταύτην δὲ τὴν σάρκα
λεγόντων μὴ ἐγείρεσθαι, ἀλλ' ἄλλην ἀντὶ ταύτης ἐκ Θεοῦ
δίδοσθαι, πῶς οὐχὶ μᾶλλον τῶν ἄλλων εἴπομεν ἀσεβεστέραν
ἔχειν ὑπόληψιν;

Hic ipse enim est servator sanctus qui e caelis descendit et in
virginis officina nostram salutem facere dignatus est, . . . qui, non³⁸⁸
immutatus quoad naturam, cum divinitate assumpsit humanitatem,
. . . qui carnem et animam humanam assumpsit atque, licet per³⁷⁷
fectus apud Patrem, in nobis incarnatus est non in specie, sed in³⁷⁸
veritate, et perfectum effinxit in se hominem e Maria deipara per³⁷⁶
Spiritus Sanctum. . . *Verbum ipsum caro factum est*, non mutatus⁴²⁹
ut caro esset, non divinitatem convertens in humanitatem, sed τὸ
'esse homo' adiungens propriae et subsistenti hypostasi Dei Verbi.
Hominem dico perfectum, hoc est, quaecumque insunt in homine
et qualis est homo et quidquid est.

1087 80. Quidnam autem se dicere posse isti putant, si asserimus³⁹⁸
Christum ex Maria genitum esse perfectum hominem aut mente
praeditum? An suspicamur illum peccatis obnoxium fore? Absit!

1088 87. Quod ad eos attinet, qui se Christianos profitentur, sed⁶⁰⁰
Origenem sequuntur, et mortuorum quidem resurrectionem ad-
mittentes cum carnis nostrae tum sancti Domini corporis illius,
quod ex Maria susceptum est, dicentes autem eamdem carnem
non excitari, sed aliam in eius locum a Deo dari: nonne hanc
ipsam opinionem ceteras omnes impietate superare dicemus?

1087. D 1, 181; MG 43, 168.

1088. D 1, 189; MG 43, 177.

410 93. Οὐδὲ γὰρ ἐπ' ἀνθρώπων ἡμῶν ἡ ἐλπίς τῆς σωτηρίας. 1089
 Οὐδεὶς γὰρ πάντων τῶν ἀπὸ Ἀδὰμ ἀνθρώπων ἡδυνήθη ἐργά-
 376 σασθαι τὴν σωτηρίαν. . . Ὅθεν ἀπὸ τῆς ἡμῶν σαρκὸς ἀνέλαβεν
 ὁ Κύριος ἐλθὼν τὴν σάρκα, καὶ ἄνθρωπος γέγονεν ἡμῖν ὁμοῖος
 ὁ Θεὸς Λόγος, ἵνα ἐν τῇ θεότητι δῶῃ ἡμῖν τὴν σωτηρίαν, καὶ
 ἐν τῇ αὐτοῦ ἀνθρωπότητι πάθῃ ὑπὲρ ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων,
 πάθος διὰ τοῦ πάθους λύσας καὶ θάνατον διὰ θανάτου τοῦ
 392 ἰδίου θανατώσας. . . Ἐλογίσθη αὐτῷ τὸ πάθος τῆς σαρκὸς
 εἰς θεότητα, μηδὲν αὐτῆς παθούσης, ἵνα μὴ εἰς ἄνθρωπον ἔχῃ
 ὁ κόσμος τὴν ἐλπίδα, ἀλλ' ἐν τῷ Κυριακῷ ἀνθρώπῳ, τῆς
 θεότητος ἀναδεχομένης λογισθῆναι εἰς αὐτὴν τὸ πάθος.

120. *Symbolum Epiphani, cf. DB 13 sq.*

1089*

Adversus haereses Panarium, 374—377.

143 Haer. 8, c. 5. Ἡ δὲ νομοθεσία ἡ ἐκ Θεοῦ αὐτοῖς [τοῖς 1090
 Ἰουδαίοις] δοθείσα . . . ἐδίδαξε . . . εἰδέναι Θεὸν μόνον καὶ
 αὐτῷ λατρεύειν. Ἐν μοναρχίᾳ μὲν κηρυττόμενον τὸ ὄνομα,
 ἐν δὲ τῇ μοναρχίᾳ ἡ Τριάς κατηγγέλλετο καὶ ἐπιστεύετο παρὰ
 τοῖς ἑξοχωτάτοις αὐτῶν, τουτέστι προφήταις καὶ ἡγιασμένοις.
 74 8, 6¹. [Canon veteris testamenti: 1. Γέν., 2. Ἐξ., 3. Λευ., 1091
 4. Ἀριθμ., 5. Δευτ., 6. Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, 7. Κριτ., 8. Ῥούθ,
 9. Ἰώβ, 10. Ψαλτήριον, 11. Παροιμίαι Σολομώντος, 12. Ἐκκλησ.,
 13. Αἶσμα τῶν ἄσμ., 14—17. Βασιλ. δ', 18—19. Παραλ. β',
 20. Δωδεκαπρόφητον, 21. Ἡσ., 22. Ἱερ. μετὰ τῶν Θρήνων

410 93. Non enim in homine spes est salutis nostrae. Nemo enim 1089
 omnium hominum qui ex Adam orti sunt potuit nostram operari
 376 salutem . . . Hinc e nostra carne veniens Dominus carnem as-
 sumpsit, et homo nobis similis factus est Deus Verbum, ut in sua
 divinitate daret nobis salutem, et in sua humanitate pateretur pro
 nobis hominibus, passionem passionem solvens, et mortem propria
 392 morte occidens. . . Passio carnis in ipso divinitati tributa est,
 licet nihil ipsa passa sit, ut mundus spem haberet non in homine
 sed in homine Dominico, cum divinitas sibi ipsi passionem referri
 voluerit.

143 8, 5. Lex a Deo eis [Iudaeis] data . . . praescipsit . . . solum Deum 1090
 cognoscere et adorare; in unitate praedicatum nomen, in unitate
 Trinitas nuntiabatur et credebatur apud optimos eorum, scilicet
 prophetas et sanctos.

74 8, 6. [Canon veteris testamenti: 1. Gen., 2. Ex., 3. Lev., 4. Num., 1091
 5. Deut., 6. Iesu Nave, 7. Iud., 8. Ruth, 9. Iob, 10. Psalterium,
 11. Parabolae Salomonis, 12. Eccl., 13. Cant. cant., 14—17. Re-
 gnorum IV, 18—19. Paral. II, 20. Prophetarum XII, 21. Is., 22. Ier.

¹ Vide p. 177, not. 1.

1089. D 1, 194; MG 43, 185.

1091. D 1, 299; MG 41, 213.

1090. D 1, 298; MG 41, 212.

καὶ ἐπιστολῶν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Βαρούχ, 23. Ἰεζ., 24. Δαν., 25—26. Ἔσδρ. β', 27. Ἔσθ., Τωβ., Ἰουδίθ.] Εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλαι δύο βίβλοι παρ' αὐτοῖς ἐν ἀμφιλέκτῃ, ἡ Σοφία τοῦ Σεिरὰχ καὶ ἡ τοῦ Σολομῶντος, χωρὶς ἄλλων τινῶν βιβλίων ἐναποκρύφω.

1092 27, 6. Ἐν Ῥώμῃ γὰρ γεγόνασι πρῶτοι Πέτρος καὶ Παῦλος⁵⁵ ἀπόστολοι καὶ ἐπίσκοποι· εἶτα Λίνος, εἶτα Κλήτος, εἶτα Κλήμης,⁵⁶ σύγχρονος ὢν Πέτρου καὶ Παύλου, οὗ ἐπιμνημονεύει Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους [Φιλιππ.] ἐπιστολῇ. Καὶ μηδεὶς θαυμάζετω, ὅτι πρὸ αὐτοῦ ἄλλοι τὴν ἐπισκοπὴν διεδέξαντο ἀπὸ τῶν ἀποστόλων, ὄντος τούτου συγχρόνου Πέτρου καὶ Παύλου· καὶ οὗτος γὰρ σύγχρονος γίνεται τῶν ἀποστόλων. . . . Ἡ τῶν ἐν Ῥώμῃ ἐπισκόπων διαδοχὴ ταύτην ἔχει τὴν ἀκολουθίαν· Πέτρος καὶ Παῦλος, Λίνος καὶ Κλήτος, Κλήμης, Εὐάρεστος, Ἀλέξανδρος, Ξύστος, Τελέσφορος, Ὑγίνος, Πῖος, Ἀνίκητος, ὁ ἄνω ἐν τῷ καταλόγῳ προδεδηλωμένος.

1093 33, 9. Ὁ δὲ ἔγραψε Μωυσῆς, οὐκ ἐκτὸς βουλήσεως Θεοῦ¹⁰ ἔγραψεν· ἀλλὰ ἐκ Πνεύματος Ἁγίου ἐνομοθέτησε. . . . Καὶ ὅτι μὲν νομοθεσία Θεοῦ ἐστὶ, τοῦτο δῆλον. Πανταχοῦ δὲ Θεὸς νομοθετεῖ τὰ μὲν εἰς χρόνους, τὰ δὲ εἰς τύπους, τὰ δὲ εἰς¹¹ ἀποκάλυψιν τῶν μελλόντων ἔσεσθαι ἀγαθῶν, ὧν ἐλθὼν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἔδειξε τὴν πλήρωσιν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.

cum Lamentationibus et Epistulis tam eius quam Baruch, 23. Ez., 24. Dan., 25—26. Esdr. II, 27. Esth., Tob., Iudith.] Sunt et alii duo libri, quos illi pro dubiis habent, nimirum Sirach et Salomonis Sapientia, praeter alios quosdam qui apocryphi dicuntur.

1092 27, 6. Romae primi omnium Petrus et Paulus apostoli pariter⁵⁵ atque episcopi fuerunt. Inde Linus, tum Cletus, post hunc Clemens,⁵⁶ Petri et Pauli temporum aequalis, de quo Paulus meminit ad Romanos [*lege*: Philippenses] scribens. Neque vero miretur aliquis quod ante ipsum in pontificiam dignitatem alii apostolis successerint, cum ille Petri ac Pauli esset aequalis, iisdem enim temporibus vixit. . . . Romanorum pontificum ista successio est: Petrus et Paulus, Linus ac Cletus, Clemens, Evaristus, Alexander, Xystus, Telesphorus, Hyginus, Pius, Anicetus, qui est a me paulo ante in episcoporum ordine numeratus.

1093 33, 9. Iam quod Moyses scripsit, non citra Dei voluntatem¹⁰ scripsit, sed Sancto Spiritu impellente constituit. . . . Illam a Deo profectam esse legem nemini obscurum arbitror. Idem ille vero ubique decernere solet, partim quae temporibus congruunt, partim¹¹ quae certis rebus adumbrandis serviunt, partim quibus futura bona declarantur; quae in evangelio demum adventu suo Christus Iesus Dominus noster implevit.

1092. D 2, 68; MG 41, 372.

1093. D 2, 209; MG 41, 572.

- 568 51, 30. Ἐκεῖ μὲν γὰρ γάμος ἦν αἰσθητὸς ἐν Κανᾷ τῆς 1094
570 Γαλιλαίας, καὶ ὕδωρ ἀληθῶς οἶνος γερονδὸς ἐκλήθη κατὰ δύο
τρόπους, ἵνα τὸ ὕδαρὲς τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἐκβακχευομένων
ἐπιστύπη τοῦ γάμου εἰς σωφροσύνην καὶ εἰς σεμνότητα, καὶ
ἵνα τὸ λοιπὸν ἐπιδιορθῶσθαι εἰς εὐφρασίαν τοῦ λυσιπόνου
25 οἶνου καὶ τῆς χάριτος· ἵνα κατὰ πάντα τρόπον φράξῃ τὰ
στόματα τῶν κατὰ Κυρίου ἐπεχειρομένων, καὶ ἵνα δείξῃ ὅτι
αὐτὸς ἐστὶ Θεὸς σὺν Πατρὶ καὶ τῷ Ἁγίῳ αὐτοῦ Πνεύματι.
- 547 59, 2. Ὡς γὰρ ὁ τὴν παρθενίαν ἀπολέσας ἀδυνάτως ἔχει 1095
ταύτην κτήσασθαι σωματικῶς, μὴ ἐνδεχομένης τῆς φύσεως,
οὕτω καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ λουτροῦ ἐν μεγάλοις τισὶ παραπτώμασι
περιπεσὼν· καὶ ὥσπερ ὁ ἀπὸ παρθενίας παραπεσὼν δευτέραν
τιμὴν τὴν ἐγκράτειαν ἔχει, οὕτω καὶ ὁ εἰς [μετὰ] τὸ λουτρὸν
ἐν παραπτώματι μέizon γενόμενος ἔχει δευτέραν ἴασιν.
- 566 59, 4. Καὶ γὰρ τῷ μὲν ὄντι οὐ δέχεται εἰς ἱερωσύνην τὸ 1096
ἅγιον τοῦ Θεοῦ κήρυγμα μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐνδημίαν οὐδὲ
τοὺς ἀπὸ πρώτου γάμου, τελευτησάσης τῆς αὐτῶν γυναικός,
δευτέρῳ γάμῳ συναφθέντας διὰ τὸ ὑπερβάλλον τῆς τιμῆς τῆς
ἱερωσύνης. Καὶ ταῦτα ἀσφαλῶς ἡ ἀγία Θεοῦ ἐκκλησία μετὰ
ἀκριβείας παραφυλάττεται. Ἀλλὰ καὶ τὸν ἔτι βιοῦντα καὶ τεκνο-
γονοῦντα, μιᾶς γυναικὸς ὄντα ἄνδρα, οὐ δέχεται, ἀλλὰ ἀπὸ μιᾶς
ἐγκρατευσάμενον ἢ χηρεύσαντα, διάκονόν τε καὶ πρεσβύτερον,

- 568 51, 30. In Cana Galilaeae externae sunt celebratae nuptiae, 1094
570 et aqua revera in vinum conversa dicta est duabus de causis, ut
diffluentem furiosorum hominum in mundo libidinem nuptiarum
castimonia et honestate constringeret, et ut quod deerat emendaret
25 ac iucundissimi vini suavitate mulceret et gratia; necnon ut eorum
obturaret ora, qui adversus Dominum insurgunt, atque ut eundem
se cum Patre et Spiritu Sancto declararet esse Deum.
- 547 59, 2. Ut is, qui virginitatem amisit, illam quoad corpus re- 1095
cuperare non potest, cum id minime natura patiatur, ita qui post
baptismum in maiora quaedam crimina prolapsus est; et sicut
qui virginitate excidit, secundum habet in continentia honoris
gradum, sic ille post baptismum graviore obstrictus scelere secun-
dum habet sanitatis genus.
- 566 59, 4. Ita profecto sese res habet, ut, post Christi in orbem 1096
terrarum adventum, eos qui post priores nuptias, mortua uxore,
secundis sese nuptiis illigarint, sanctissima Dei disciplina ad sacer-
dotium non admittat, propterea quod incredibilis est sacerdotii
honor ac dignitas. Atque istud ipsum sacrosancta Dei ecclesia
cum omni provisione diligentiaque servat. Quin eum insuper, qui
adhuc vitam degit ac liberis dat operam, tametsi unius sit uxoris
vir, nequaquam tamen ad diaconi, presbyteri, episcopi aut sub-
diaconi ordinem admittit, sed eum dumtaxat, qui ab unius uxoris

1094. D 2, 496; MG 41, 941.
1096. D 2, 552; MG 41, 1024.

1095. D 2, 550; MG 41, 1020.

καὶ ἐπίσκοπον, καὶ ὑποδιάκονον, μάλιστα ὅπου ἀκριβεῖς κανόνες οἱ ἐκκλησιαστικοί.

1097 59, 4. Ἐξεστὶ δὲ τῷ λαῷ δι' ἀσθένειαν διαβαστάζεσθαι, 577
καὶ μὴ δυνηθέντας ἐπὶ τῇ πρώτῃ γαμετῇ στήναι, δευτέρᾳ μετὰ
θάνατον τῆς πρώτης συναφθῆναι. Καὶ ὁ μὲν μίαν ἐσχηκώς
ἐν ἐπαίνῳ μείζονι καὶ τιμῇ παρὰ πᾶσιν ἐκκλησιαζομένοις ἐν-
υπάρχει· . . . οὐχ ἵνα δύο γυναῖκας ἐπὶ τὸ αὐτὸ σχοίῃ ἔτι πε- 575
ριούσης μιᾶς, ἀλλ' ἀπὸ μιᾶς ἀποσχισθεῖς δευτέρᾳ ἐννόμως,
εἰ τύχοι, συναφθῇ.

1098 61, 6. Ἀλλὰ πάντα τὰ θεῖα ῥήματα οὐκ ἀλληγορίας δεῖται 78
ὡς ἔχει δυνάμει. Θεωρίας δὲ δεῖται καὶ αἰσθήσεως, εἰς τὸ 79
εἰδέναι ἐκάστης ὑποθέσεως τὴν δύναμιν. Δεῖ δὲ καὶ παραδόσει
κεχρησθῆναι· οὐ γὰρ πάντα ἀπὸ τῆς θείας γραφῆς δύναται λαμ-
βάνεσθαι. Διὸ τὰ μὲν ἐν γραφαῖς, τὰ δὲ ἐν παραδόσεσιν
παρέδωκαν οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι.

1099 62, 4. Ἀεὶ γὰρ τὸ Πνεῦμα σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ, οὐ συνάδελ- 171
φον Πατρὶ, οὐ γεννητόν, οὐ κτιστόν, οὐκ ἀδελφὸν Υἱοῦ, οὐκ
ἕκγονον Πατρὸς, ἐκ Πατρὸς δὲ ἐκπορευόμενον, καὶ τοῦ Υἱοῦ
λαμβάνον, οὐκ ἀλλότριον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ἀλλὰ ἐκ τῆς αὐτῆς
οὐσίας, ἐκ τῆς αὐτῆς θεότητος, ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, σὺν Πατρὶ
καὶ Υἱῷ, ἐνυπόστατον αἰεὶ Πνεῦμα ἅγιον, Πνεῦμα θεῖον, Πνεῦμα
δόξης, Πνεῦμα Χριστοῦ, Πνεῦμα Πατρὸς. «Τὸ γὰρ Πνεῦμα 168
τοῦ Πατρὸς τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν» [Μτ 10, 20]· καὶ «τὸ Πνεῦμά
μου ἐφέστηκε ἐν μέσῳ ὑμῶν» [Αgg 2, 6]. Τρίτον τῇ ὀνομασίᾳ,

consuetudine sese continuerit aut ea sit orbus: quod in illis locis
praecipue fit, ubi ecclesiastici canones accurate servantur.

1097 59, 4. In populo, propter eius imbecillitatem, tolerari istud 577
potest, ut, qui uxore prima contenti esse non possunt, ea mortua
secundam sibi copulent. Quamquam qui unam dumtaxat habuit,
maiore laude et honore, ecclesiae iudicio, dignus est; . . . non ita 575
tamen, ut duas altera superstita uxores simul habeat, sed ut, ab
una separatus, alteram sibi legitime, si libet, adiungat.

1098 61, 6. Divina autem omnia verba non egent allegoria prout 78
vim habent. Consideratione vero ac sensu opus habent, ut argu- 79
menti cuiusque vis intellegatur. Sed traditione quoque opus est;
neque enim ex scripturis peti possunt omnia; idcirco alia in scrip-
turis, in traditionibus alia sancti apostoli reliquerunt.

1099 62, 4. Semper enim cum Patre Filioque Spiritus est, non Patris 171
confrater, non genitus, non creatus, non Filii frater, non Patris
nepos, sed a Patre procedens, et accipiens a Filio, a Patre Filio-
que non alienus, eadem autem ex substantia, eademque divinitate,
ex Patre et Filio, cum Patre et Filio, subsistens semper Spiritus
sanctus, Spiritus divinus, Spiritus gloriae, Spiritus Christi, Spiritus 168
Patris. Nam *Spiritus Patris qui in vobis loquitur et Spiritus
meus in medio vestri consistit*. Appellatione tertius, divinitate

- 176 ἴσον τῇ θεότητι, οὐκ ἡλλοιωμένον παρὰ Πατέρα καὶ Υἱόν, σύν-
δεσμος τῆς Τριάδος, ἐπισφραγὶς τῆς ὁμολογίας.
- 598 64, 35. Ἀνάστασις γὰρ οὐκ ἐπὶ τοῦ μὴ πεπτωκότος, ἀλλ' 1100
ἐπὶ τοῦ πεπτωκότος λέγεται καὶ ἀνισταμένου. . . . Οὐ γὰρ τὸ
μὴ θνήσκον, ἀλλὰ τὸ θνήσκον κλίνεται. Θνήσκει δὲ σὰρξ·
218 ψυχὴ γὰρ ἀθάνατος.
- 198 65, 5. Τηλαυγῶς γὰρ σημαίνει ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ὅτι οὔτε 1101
μετὰ τὰ ἄστρα γεγόνασιν ἄγγελοι, οὔτε πρὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς,
σαφῶς ἀμεταθέτου ὄντος τοῦ ῥητοῦ, τοῦ ὅτι πρὸ οὐρανοῦ
καὶ γῆς οὐδὲν ἦν τῶν ἐκτισμένων· ὅτι «ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ
Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν» [Gn 1, 1], ὡς ἀρχῆς οὔσης
κτίσεως, καὶ οὐδὲν πρὸ αὐτῆς τῶν κεκτισμένων.
- 154 69, 26. Ἀλλὰ πάντως ἔρεῖς μοι· Θέλων ἐγέννησεν, ἢ μὴ 1102
155 θέλων. Καὶ οὐκ εἰμὶ κατὰ σέ, ὦ φιλόνευκε, ἵνα ἔν τι τοιοῦτον
εἰς Θεὸν διανοηθῶ. Εἰ μὲν γὰρ μὴ βουλόμενος ἐγέννησεν,
ἄκων ἐγέννησε· καὶ εἰ βουλόμενος ἐγέννησεν, ἄρα ἦν τὸ βούλημα
πρὸ τοῦ Υἱοῦ· καὶ ἔσται κἂν ῥοπή χρόνου μεταξὺ Υἱοῦ διὰ
τοῦ βουλήματος. Ἐν Θεῷ δὲ οὐ χρόνος εἰς βουλήν, οὐ βού-
156 λησις εἰς διάνοησιν. Οὔτε οὖν θέλων ἐγέννησεν, οὔτε μὴ
θέλων, ἀλλὰ ἐν τῇ ὑπὲρ βουλήν φύσει.
- 408 69, 52. Ἀναίτιος ὁ δημιουργὸς Θεὸς Λόγος, ὁ σὺν Πατρὶ 1103
κτίσας τὸν ἄνθρωπον, καὶ σὺν τῷ Ἁγίῳ αὐτοῦ Πνεύματι,

- 176 aequalis, non a Patre Filioque discrepans, Trinitatis nexus, con-
fessionis sigillum.
- 598 64, 35. Resurrectio non de eo, quod numquam cecidit, sed de 1100
eo, quod cecidit atque iterum assurgit, dicitur. . . . Non enim quod
non moritur, sed quod moritur inclinari dicitur. Moritur autem
218 caro; anima enim immortalis est.
- 198 65, 5. Illud evidenter sermo Dei declarat, neque post astra 1101
productos esse angelos, neque ante caelum et terram constitutos.
Est enim immutabilis et certa illa sententia: ante caelum ac terram
nihil omnino conditarum rerum exstitisse, quoniam *in principio*
creavit Deus caelum et terram, ut illud sit creandi principium, ante
quod creatis ex rebus omnino nulla fuerit.
- 154 69, 26. At utique dices mihi: Vel voluntate, vel praeter vo- 1102
155 luntatem genuit. Ego vero non sum tui similis, homo contentiose,
ut de Deo quidquam eiusmodi cogitem. Si enim praeter volun-
tatem genuit, invitus genuit; sin autem voluntate genuit, haec
voluntas fuit ante Filium; unde vel minimum saltem momentum
propter illud voluntatis decretum ante Filium intercipi poterit. At
in Deo non est tempus ad consilium, nec voluntas ad cogitationem.
156 Neque ergo volens genuit neque nolens, sed in natura quae con-
silio superior est.
- 408 69, 52. Deus Verbum creator, causae expers, qui cum Patre eius- 1103
381 que Sancto Spiritu hominem creavit, immortalis, impollutus, arcano

ἀθάνατος καὶ ἄχραντος, ἰδίᾳ δοκῇσιν ἀρρήτῳ τινὶ σοφίας³⁸¹
 μυστηρίῳ ἐνηνθρώπησε, τελείως τὰ πάντα ἀναδεξάμενος ὑπὲρ⁴¹¹
 τοῦ ἰδίου πλάσματος δι' ὑπερβολὴν φιλανθρωπίας, οὐ μετὰ⁴¹³
 ἀνάγκης, ἀλλ' ἐκουσίᾳ γνῶμη, ἵνα ἐν τῇ σαρκὶ κατακρίνῃ τὴν⁴¹⁸
 ἁμαρτίαν, καὶ ἐπὶ τῷ σταυρῷ διαλύσῃ τὴν κατάραν, καὶ ἐν τῷ⁴¹⁷
 μνήματι καταφαίρετον ποιήσῃ τὴν φθοράν, καὶ ἐν τῷ ἄδῃ σὺν⁴²⁶
 τῇ ψυχῇ κατελθὼν ἐν τῇ θεότητι κλάσῃ τὸ κέντρον τοῦ θανάτου,
 καὶ διαλύσῃ τὴν πρὸς τὸν ἄδην διαθήκην.

1104 69, 62. Ἡμελλε γὰρ ἡ θεότης τελειοῦν τὰ πάντα, τὰ κατὰ⁴²⁶
 τὸ μυστήριον τοῦ πάθους, καὶ σὺν τῇ ψυχῇ κατελθεῖν ἐπὶ τὰ
 καταχθόνια ἐπὶ τὸ ἐργάσασθαι τὴν ἐκεῖ τῶν προκεκοιμημένων
 σωτηρίαν, φημὶ δὲ ἀγίων πατριαρχῶν.

1105 70, 5. Καὶ τῶν λεγόντων τὸ σῶμα εἶναι κατ' εἰκόνα δια-⁹⁸
 πίπτει πάλιν ὁ λόγος. Πῶς γὰρ δυνατόν εἶναι τὸ ὁρατὸν τῷ
 ἀοράτῳ παραπλήσιον; Πῶς τὸ σωματικὸν τῷ ἄσωμάτῳ; Πῶς
 τὸ ἀφὴν ἔχον τῷ ἀκαταλήπτῳ;

1106 70, 7. Καὶ ἀδύνατόν ἐστιν ἰδεῖν Θεόν, μάλιστα ἀνθρωπίνην¹⁰⁵
 φύσιν· καὶ οὐκ ἐγχωρεῖ τὸ ὁρατὸν ὄραν τὸ ἀόρατον. Ἄλλ' ὁ
 ἀόρατος Θεός, ἐν φιλανθρωπία καὶ δυνάμει ἐνισχύσας τὸ¹⁰⁷
 ἀδύνατον, κατηξίωσε τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει, ὅπως ἴδῃ τὸ ἀόρατον,
 καὶ ὁ εἶδε τὸ ἀόρατόν τε καὶ ἄπειρον, οὐ καθὼς ἔσχε τὸ
 ἄπειρον, ἀλλ' ὡς ἡδύνατο χωρεῖν ἡ φύσις, ἐνδυναμωθείσα τοῦ
 ἀδυνάτως ἔχοντος πρὸς ἐπέκτασιν τοῦ δυνατοῦ. Καὶ οὐδὲν⁷⁰

quodam sapientiae mysterio sua sponte incarnatus est atque per-
 fecte cuncta opificii sui in se transtulit ob abundantem erga ho-⁴¹¹
 minem amorem, non necessitate impulsus, sed voluntario consilio,
 ut peccatum in carne condemnaret, et in cruce execrationem⁴¹³
 dilueret, et in sepulcro corruptionem e medio tolleretur, et ad inferos⁴¹⁷
 cum anima in divinitate descendens stimulum mortis infringeret⁴²⁶
 foedusque cum inferis initum dissolveret.

1104 69, 62. Decreverat divinitas omnia quae ad passionis mysterium⁴²⁶
 pertinebant perficere, et cum anima ad inferos descendere, ut sa-
 lutem operaretur eorum, qui antea mortui erant, id est, sanctorum
 patriarcharum.

1105 70, 5. Nec minus et aliorum reicienda sententia, qui corpus⁹⁸
 ad imaginem Dei esse dicunt. Nam quomodo fieri potest ut
 visibile invisibili simile sit? Quomodo corporeum incorporeo?
 Quomodo contrectabile incomprehensibili?

1106 70, 7. Deum quidem videri, praesertim ab humana natura,¹⁰⁵
 est impossibile; nec licet visibile videre invisibile. Sed hic in-¹⁰⁷
 visibilis Deus pro sua humanitate ac potentia corroborans impotens,
 virtute sua efficit ut invisibile aspiat, quod invisibile et infinitum
 aspicit, non quatenus est infinitum, sed quantum illius, quod im-
 becillum est, natura capere potest, eiusmodi vi ac virtute con-
 firmata, ut ad potentis illius notitiam adaequare se possit. Et nihil⁷⁰

διοίσει ἐν τῇ θεῇ γραφῇ, οὔτε ἀντίθετος λέξις πρὸς λέξιν εὔρεθῆσεται.

80 73, 34. [Ἀντιόχειοι] . . . ὁμοούσιον ὁμολογοῦντες Πατέρα 1107
142 καὶ Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, τρεῖς ὑποστάσεις, μίαν οὐσίαν, μίαν θεότητα· καθὼς ἐστὶν ἡ ἀληθινὴ πίστις, ἡ ἀπὸ τῶν ἀνέκαθεν, προφητικὴ τε καὶ εὐαγγελικὴ καὶ ἀποστολική· ἦν ὡμολόγησαν οἱ συνελθόντες πατέρες ἡμῶν καὶ ἐπίσκοποι ἐν τῇ Νικαίᾳ συνόδῳ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου καὶ μακαριωτάτου βασιλέως.

556 75, 4. Καὶ ὅτι μὲν ἀφροσύνης ἐστὶ τὸ πᾶν ἔμπλεων, τοῖς 1108
σύνεσιν κεκτημένοις τοῦτο δῆλον· τὸ λέγειν αὐτὸν ἐπίσκοπον καὶ πρεσβύτερον ἴσον εἶναι. Καὶ πῶς ἔσται τοῦτο δυνατόν;
563 Ἡ μὲν γάρ ἐστι πατέρων γεννητικὴ τάξις· πατέρας γὰρ γεννᾷ
467 τῇ ἐκκλησίᾳ· ἡ δέ, πατέρας μὴ δυναμένη γεννᾶν, διὰ τῆς τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίας τέκνα γεννᾷ τῇ ἐκκλησίᾳ, οὐ μὴν πατέρας ἢ διδασκάλους. Καὶ πῶς οἷόν τε ἦν τὸν πρεσβύτερον καθιστάν,
561 μὴ ἔχοντα χειροθεσίαν τοῦ χειροτονεῖν, ἢ εἰπεῖν αὐτὸν εἶναι ἴσον τῷ ἐπισκόπῳ;

586 75, 8. Ἐπειτα δὲ περὶ τοῦ ὀνόματα λέγειν τῶν τελευτη- 1109
σάντων, τί ἂν εἴη τούτου προϋργαίτερον; Τί τούτου καιριώτερον καὶ θαυμασιώτερον, πιστεύειν μὲν τοὺς παρόντας ὅτι οἱ ἀπελθόντες ζῶσι, καὶ ἐν ἀνυπαρξίᾳ οὐκ εἰσὶν· ἀλλὰ εἰσί, καὶ ζῶσι παρὰ τῷ Δεσπότη· καὶ ὅπως ἂν τὸ σεμνότατον

discrepabit in divina scriptura, neque sententia alteri opposita inveniatur.

80 73, 34. [Antiocheni] consubstantialiem esse confitentur Patrem, et 1107
142 Filium, et Spiritum Sanctum, tres hypostases, unam essentiam, unam divinitatem; quod quidem vera fides est, quae a maioribus tradita est, et prophetica, et evangelica, et apostolica est, quam professi sunt patres nostri et episcopi, qui in nicaena synodo, Constantino magno et beatissimo imperatore, collecti sunt.

556 75, 4. Totum illud stoliditatis esse plenum, prudentibus hoc 1108
est manifestum, dicere episcopum et presbyterum aequales esse.
563 Et quomodo hoc fieri poterit? Ille enim ordo ad gignendos patres
467 pertinet, patres enim gignit ecclesiae; hic vero, cum patres non possit gignere, filios ecclesiae regenerationis lavacro gignit, non tamen patres aut magistros. Et quomodo fieri potest ut is pres-
561 byterum constituat, ad quem creandum manuum imponendarum ius nullum habeat? Aut quomodo ille episcopo dici potest aequalis?

586 75, 8. Porro de nominibus mortuorum dicendis, quid eo esse 1109
possit utilius? Quid opportunius et admiratione dignius, nempe ut qui adsunt sibi persuadeant mortuos vivere nec in nihilum redactos esse, sed exsistere et apud Dominum vivere; tum ut religiosissimum

1107. D 3, 327; MG 42, 468.

1108. D 3, 358; MG 42, 508.

1109. D 3, 361; MG 42, 513.

κήρυγμα διηγήσονται, ὡς ἐλπίς ἐστὶν ὑπὲρ ἀδελφῶν εὐχομένοις, ὡς ἐν ἀποδημίᾳ τυγχάνοντων; Ὁφελεῖ δὲ καὶ ἡ ὑπὲρ αὐτῶν 588 γινομένη εὐχή, εἰ καὶ τὰ ὅλα τῶν αἰτιμάτων μὴ ἀποκόπτοι· ἀλλ' οὖν γε διὰ τὸ πολλάκις ἐν κόσμῳ ἡμᾶς ὄντας σφάλλεσθαι ἀκουσίως τε καὶ ἔκουσίως, ἵνα τὸ ἐντελέστερον σημανθῇ. Καὶ γὰρ ὑπὲρ δικαίων ποιούμεθα τὴν μνήμην, καὶ ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν· ὑπὲρ μὲν ἁμαρτωλῶν, ὑπὲρ ἐλέους Θεοῦ δεόμενοι, ὑπὲρ δὲ 283 δικαίων καὶ πατέρων καὶ πατριαρχῶν, προφητῶν καὶ ἀποστόλων καὶ εὐαγγελιστῶν καὶ μαρτύρων καὶ ὁμολογητῶν, ἐπισκόπων τε καὶ ἀναχωρητῶν καὶ παντὸς τοῦ τάγματος, ἵνα τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν ἀφορίσωμεν ἀπὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων τάξεως διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν τιμῆς, καὶ σέβας αὐτῷ ἀποδῶμεν, ἐν ἐννοίᾳ ὄντες, ὅτι οὐκ ἔστιν ἐξισούμενος ὁ Κύριός τινι τῶν ἀνθρώπων, κἄν τε μυρία καὶ ἐπέκεινα ἐν δικαιοσύνῃ ὑπάρχη ἕκαστος ἀνθρώπων.

- 1110 77, 29. Οὐ δύο Χριστοὺς ἔχομεν, οὐ δύο βασιλέας Υἱοὺς 385 Θεοῦ, ἀλλὰ τὸν αὐτὸν Θεόν, τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον· οὐχ ὡς ἐν ἀνθρώπῳ οἰκήσαντα, ἀλλ' αὐτὸν ὅλον ἐνανθρωπήσαντα . . . 376 «Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο» [Ιο 1, 14]. Οὐ γὰρ εἶπεν· Ἡ σὰρξ Λόγος ἐγένετο, ἵνα δείξῃ πρῶτον Λόγον ἀπ' οὐρανῶν ἐλθόντα, εἰς ἑαυτὸν δὲ ὑποστήσαντα τὴν σάρκα ἀπὸ τῆς μήτρας τῆς ἁγίας παρθένου, καὶ πᾶσαν τὴν ἐνανθρώπησιν τελείως εἰς ἑαυτὸν ἀναπλασάμενον.

praeconium praedicetur, quo spes est illis, qui pro fratribus pre-
cantur, quasi peregre profectis? Utiles enim sunt preces quae pro 588
illis concipiuntur, tametsi non omnes culpas extinguant. Verum
ex eo prosunt, quod plerumque, dum adhuc in terra degimus,
sponte aut inviti titubemus, ut id, quod perfectius est, significetur.
Nam iustorum mentionem facimus et peccatorum: peccatorum
quidem, pro iis a Domino misericordiam implorantes; iustorum 283
autem et patrum et patriarcharum, prophetarum et apostolorum
et evangelistarum et martyrum et confessorum, et episcoporum
et anachoretarum et coetus illius universi, ut Dominum Iesum
Christum singulari honore ab hominum ordine segregemus, debi-
tumque cultum illi tribuamus, dum illud cum animo nostro re-
putamus: non esse Dominum cum ullis mortalibus adaequandum,
quamvis singuli infinita quadam aut etiam ampliore iustitia prae-
diti sint.

- 1110 77, 29. Non duos Christos habemus, aut duos reges Dei Filios, 385
sed eundem Deum, eundem hominem, non quod Verbum habitavit
in homine, sed quod ipsum totum factum est homo. . . . *Verbum* 376
caro factum est. Non dixit: Caro facta est Verbum, quo nimirum
ostenderet imprimis Verbum descendisse de caelo et in se ipso
subsistentem fecisse carnem ex utero sanctae virginis, integramque
humanam naturam perfecte in se ipsum affinxisse.

432 78, 6. Τίς ποτε, ἢ ἐν ποίᾳ γενεᾷ τετόλμηκε καλεῖν τὸ ὄνομα 1111
Μαρίας τῆς ἁγίας, καὶ ἐρωτώμενος οὐκ εὐθὺς ἐπήνεγκε τὸ
παρθένος; Ἐξ αὐτῶν γὰρ τῶν ἐπιθέτων ὀνομάτων καὶ τῆς
ἀρετῆς ὑποφαίνει τὰ τεκμήρια. . . . Καὶ τῇ ἁγίᾳ Μαρίᾳ τὸ
παρθένος [προσετέθη] καὶ οὐ τραπήσεται. Ἀχραντος γὰρ δι-
έμεινεν ἡ ἁγία.

560 79, 3. Καὶ ὅτι μὲν διακονισσῶν τάγμα ἐστὶν εἰς τὴν ἐκ- 1112
κλησίαν, ἀλλ' οὐχὶ εἰς τὸ ἱερατεῦειν, οὐδέ τι ἐπιχειρεῖν ἐπιτρέ-
πειν, ἔνεκεν δὲ σεμνότητος τοῦ γυναικείου γένους, ἢ δι' ὥραν
λουτροῦ, ἢ ἐπισκέψεως πάθους, ἢ πόνου, καὶ ὅτε γυμνωθεῖ
σῶμα γυναικείου, ἵνα μὴ ὑπὸ ἀνδρῶν ἱεουργοῦντων θεαθεῖν,
ἀλλ' ὑπὸ τῆς διακονούσης.

THEODORUS MOPSUESTENUS, † ca 428.

De Incarnatione.

385 7. Ὅταν τοίνυν [ὁ Θεός] ἢ ἐν τοῖς ἀποστόλοις ἢ ὅλως ἐν 1113
τοῖς δικαίοις ἐνοικεῖν λέγεται, ὡς ἐν δικαίοις εὐδοκῶν ποιεῖται
τὴν ἐνοίκησιν, ὡς ἐναρέτοις κατὰ τὸν τρόπον ἀρεσκόμενος.
Ἐν αὐτῷ μέντοι [τῷ Χριστῷ] τὴν ἐνοίκησιν οὐχ οὕτω φαμέν
γεγενῆσθαι, μὴ γὰρ ἂν τοσοῦτο μανηϊμέν ποτε, ἀλλ' ὡς ἐν
Υἱῷ. Οὕτω γὰρ εὐδοκήσας ἐνψήκησεν. Τί δέ ἐστι τὸ ὡς ἐν
Υἱῷ; Ὡστε ἐνοικήσας ὅλον μὲν ἑαυτῷ τὸν λαμβανόμενον
ἦνωσεν, παρεσκεύασε δὲ αὐτὸν συμμετασχεῖν αὐτῷ πάσης τῆς

432 78, 6. Quis aut quo tempore umquam exstitit, qui ausus sit 1111
vocare nomen sanctae Mariae, et rogatus non statim addiderit:
virginis? Nam in vocabulis sic additis virtutis quoque indicia
apparent. . . . Sic sanctae Mariae nomen virginis [datum est], nec
umquam mutabitur; sancta enim illa incorrupta permansit.

560 79, 3. Quamquam diaconissarum in ecclesia ordo sit, non tamen 1112
ad sacerdotii functionem aut ullam eiusmodi administrationem
institutus est, sed ut muliebris sexus honestati consulatur, sive ut
baptismi tempore adsit, sive ut inspiciat si quid passa sit aut
molestiae pertulerit, sive ut, cum nudandum est mulieris corpus,
interveniat, ne virorum qui sacris operantur aspectui sit exposita,
sed a sola diaconissa videatur.

385 7. Cum ergo [Deus] vel in apostolis vel denique in iustis in- 1113
habitare dicitur, tamquam in iustis beneplacens inhabitationem
facit, veluti in virtute praeditis acquiescens. In ipso tamen [Christo]
non sic dicimus factam esse inhabitationem, numquam enim eo
dementiae procedemus, sed tamquam in Filio. Sic enim bene-
placens inhabitavit. Quid autem est illud 'tamquam in Filio'? Quia
scilicet, cum inhabitasset, totum quem assumpserat sibi univit, et

1111. D 3, 504; MG 42, 705.

1112. D 3, 531; MG 42, 744.

1113. Sw (= Swete) 2, 295; MG 66, 976.

τιμῆς, ἥς αὐτὸς ὁ ἐνοικῶν Υἱὸς ὢν φύσει μετέχει ὡς συντελεῖν μὲν εἰς ἓν πρόσωπον, κατὰ γε τὴν πρὸς αὐτὸν ἔνωσιν, πάσης δὲ αὐτῷ κοινωνεῖν τῆς ἀρχῆς· οὕτω δὲ πάντα κατεργάζεσθαι ἐν αὐτῷ, ὡς καὶ τὴν τοῦ παντὸς κρίσιν τε καὶ ἐξέτασιν δι' αὐτοῦ τε καὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας ἐπιτελεῖν τῆς διαφορᾶς ἐν τοῖς κατὰ τὴν φύσιν χαρακτηρίζουσι δῆλον ὅτι νοουμένης.

1113a 8. Ὅταν μὲν γὰρ τὰς φύσεις διακρίνωμεν, τελείαν τὴν φύσιν³⁸⁵ τοῦ Θεοῦ Λόγου φαμέν καὶ τέλειον τὸ πρόσωπον· οὐδὲ γὰρ ἀπρόσωπον ἔστιν ὑπόστασιν εἰπεῖν· τελείαν δὲ καὶ τοῦ ἀνθρώπου φύσιν καὶ τὸ πρόσωπον ὁμοίως· ὅταν μέντοι ἐπὶ τὴν συνάφειαν ἀπιδώμεν, ἐν πρόσωπον τότε φαμέν.

1113b 15. Ὅταν τοίνυν ἐρωτῶσιν: «Ἀνθρωποτόκος ἢ θεοτόκος ἡ³⁸⁵ Μαρία;» λεγέσθω παρ' ἡμῶν· ἀμφοτέρα· τὸ μὲν γὰρ τῇ φύσει⁴²⁹ τοῦ πράγματος, τὸ δὲ τῇ ἀναφορᾷ. Ἀνθρωποτόκος μὲν γὰρ τῇ φύσει, ἐπεὶ περ ἄνθρωπος ἦν ὁ ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς Μαρίας, ὡς καὶ προῆλθεν ἐκεῖθεν· θεοτόκος δέ, ἐπεὶ περ Θεὸς ἦν ἐν τῷ τεχθέντι ἀνθρώπῳ, οὐκ ἐν αὐτῷ περιγραφόμενος κατὰ τὴν φύσιν, ἐν αὐτῷ δὲ ὢν κατὰ τὴν σχέσιν τῆς γνώμης.

Epistula ad Domnum.

1113c Ὁ δὲ τῆς κατ' εὐδοκίαν ἐνώσεως τρόπος ἀσυγχύτους³⁸⁵ φυλάττων τὰς φύσεις, καὶ ἀδιαιρέτως ἐν ἀμφοτέρων τὸ πρό-

fecit eum comparticipare totum honorem, quem qui inhabitabat natura Filius communem cum eo habere voluit, ut ad unam quidem personam pertineret secundum unionem cum ipso, omnem autem principatum cum eo communicaret; sic omnia in eo agere voluit, ut totius mundi iudicium et examinationem per ipsum eiusque adventum facturus sit, ita scilicet ut differentia in iis, quae secundum naturam propria sunt, intellegatur.

1113a 8. Quando etenim naturas discernimus, perfectam naturam Dei³⁸⁵ Verbi dicimus et perfectam personam: nec enim sine persona est subsistentiam dicere perfectam, perfectam autem et hominis naturam et personam similiter. Quando autem ad coniunctionem respicimus, unam personam tunc dicimus.

1113b 15. Cum igitur interrogant: «Estne Maria hominipara an dei-³⁸⁵ para?» dicatur a nobis: utrumque: illud quidem natura rei, hoc vero⁴²⁹ relatione. Hominipara quidem natura, quandoquidem homo erat qui in ventre Mariae fuit et ex eo prodivit; deipara vero, quia Deus erat in homine quem peperit, non in eo circumscriptus secundum naturam, sed in ipso exsistens secundum habitudinem voluntatis.

1113c Unionis secundum beneplacitum modus, inconfusas servans³⁸⁵ naturas, et indivisim unam utriusque personam ostendit, unamque

σωπον δείκνυσιν, καὶ μίαν τὴν θέλησιν, καὶ μίαν τὴν ἐνέργειαν, μετὰ τῆς ἐπομένης τούτοις μιᾶς αὐθεντίας καὶ δεσποτείας.

Contra Apollinarium.

³⁸⁵ 3. Ἔστι μὲν γὰρ ἀνόητον τὸ τὸν Θεὸν ἐκ τῆς παρθένου ^{1113d}
⁴²⁹ γεγενῆσθαι λέγειν. Τοῦτο γὰρ οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ ἐκ σπέρματος αὐτὸν λέγειν Δαβίδ, ἐκ τῆς οὐσίας τῆς παρθένου τετεγμένον, καὶ ἐν αὐτῇ διαπεπλασμένον· ἐπεὶ γε τὸ ἐκ σπέρματος Δαβίδ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τῆς παρθένου συστάν ἐν τῇ μητρὶ γαστρί, καὶ τῇ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διαπλασθὲν δυνάμει, γεγενῆσθαι φαμεν ἐκ τῆς παρθένου.

Fragmenta.

⁴⁸⁶ *In Matth. 26, 26.* Οὐκ εἶπε· Τοῦτό ἐστι τὸ σύμβολον τοῦ ^{1113e}
σώματός μου, καὶ τοῦτο τοῦ αἱματός μου, ἀλλὰ· «Τοῦτό ἐστι
τὸ σῶμά μου καὶ τὸ αἷμά μου» [Mt 26, 26 28], διδάσκων ἡμᾶς
⁴⁸⁹ μὴ πρὸς τὴν φύσιν ὄραν τοῦ προκειμένου, ἀλλὰ διὰ τῆς γενομένης εὐχαριστίας εἰς σάρκα καὶ αἷμα μεταβάλλεσθαι.

S. IOANNES CHRYSOSTOMUS, 344—407.

Ad Theodorum lapsum, 371/8.

¹⁰⁷ L. 1, n. 11. Ἀκουσον τί φησιν ὁ μακάριος Πέτρος· «Καλόν ¹¹¹⁴
ἐσιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι» [Mt 17, 4]. Εἰ δὲ ἐκεῖνος ἀμυδρὰν τινα
τῶν μελλόντων εἰκόνα ἰδὼν πάντα ἐξαίφνης ἔρριπεν ἀπὸ τῆς
ψυχῆς διὰ τὴν ἀπὸ τῆς ὄψεως ἐκείνης ἡδονὴν αὐτοῦ ἐντεθεῖσαν

voluntatem et unam operationem, cum una quae ista consequitur auctoritate et dominatu.

³⁸⁵ 3. Est enim fatuum dicere esse Deum ex virgine genitum. ^{1113d}
⁴²⁹ Hoc enim nihil aliud est quam dicere eum esse ex semine David, ex substantia virginis editum et in ipsa formatum; siquidem quod ex semine David et ex substantia virginis concretum est in materno utero, et virtute Spiritus Sancti formatum, ex virgine factum esse dicimus.

⁴⁸⁶ *Fragm.* Non dixit: Hoc est symbolum corporis mei, et hoc ^{1113e}
symbolum sanguinis mei, sed: *Hoc est corpus meum et sanguis*
⁴⁸⁹ *meus*, docens nos non attendere naturam rei propositae, sed eam per gratiarum actionem in carnem et sanguinem transmutari.

¹⁰⁷ 1, 11. Audi quid dicat beatus Petrus: *Bonum est nos hic esse.* ¹¹¹⁴
Quodsi ille, obscura quadam conspecta futurorum imagine, omnia statim reiecit ab animo, ob inditam a tali visione voluptatem:

τῇ ψυχῇ· τί ἂν τις εἴποι, ὅταν αὐτὴ τῶν πραγμάτων ἡ ἀλήθεια παραγένηται, ὅταν, τῶν βασιλείων ἀνοιγόντων, κατοπτεύειν ἐξῇ τὸν βασιλέα αὐτόν, μηκέτι ἐν αἰνίγματι, μηδὲ δι' ἐσόπτρου, ἀλλὰ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον [cf. 1 Cor 13, 12], μηκέτι διὰ πίστεως, ἀλλὰ διὰ εἰδους;

- 1115 2, 3. Δίκαιος ὁ γάμος, σύμφημι καγὼ· «Τίμιος» γάρ, φησίν, 581
 «ὁ γάμος, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος· πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ Θεός» [Hebr 13, 4]· σοὶ δὲ οὐκέτι δυνατόν τὰ δίκαια τοῦ 580
 γάμου φυλάξαι. Τὸν γὰρ ἐπουρανίῳ συναφθέντα νυμφίῳ, τοῦτον μὲν ἀφεῖναι, γυναικὶ δὲ ἑαυτὸν συνάψαι, μοιχεῖα τὸ πρᾶγμα, καὶ μυριάκις αὐτὸ γάμον καλῆς· μᾶλλον δὲ καὶ μοιχείας το-
 σοῦτ' ἀεινότερον, ὅσῳ κρείττων ἀνθρώπων Θεός.

De virginitate.

- 1116 10. Καλὸν ἡ παρθενία· σύμφημι καγὼ· ἀλλὰ καὶ τοῦ γάμου 582
 κρείττων· καὶ τοῦτο συνομολογῶ. Καὶ εἰ βούλει, καὶ τὸ ὅσον κρείττων προστίθῃμι, ὅσον τῆς γῆς ὁ οὐρανός, ὅσον τῶν ἀν-
 θρώπων οἱ ἄγγελοι· εἰ δὲ χρή τι καὶ βιασάμενον εἰπεῖν, καὶ πλέον.

De diabolo tentatore.

- 1117 Hom. 2, n. 3. Οὐ γάρ ἐστι πονηρά [ἡ κτίσις], ἀλλὰ καὶ 87
 καλὴ καὶ δεῖγμα τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας καὶ δυνάμεως καὶ φιλαν-
 θρωπίας ἐστίν. . . . Ἄκουσον καὶ τοῦ Παύλου λέγοντος· «Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα

quid dicetur quando ipsa rerum veritas aderit, quando, apertis regiis aedibus, ipsum regem conspiciere licebit, non ultra in aenigmate neque per speculum, sed facie ad faciem, non ultra per fidem, sed per speciem?

- 1115 2, 3. Legitima res est coniugium, id ego confiteor: *Honorabile* 581
 enim, ait, *est conubium, et torus immaculatus; fornicatores autem et adulteros iudicabit Deus.* Sed tibi iam non est integrum iura 580
 conubii servare. Eum enim, qui semel caelesti sponso iunctus est, si ab eo divellatur et uxorem ducat, adulterium admittere certum est, quamvis millies hoc ipsum nuptias voces; immo id tanto gravius adulterio est, quanto praestantior Deus hominibus.

- 1116 10. Bonum est virginitas, et ego consentio; ac matrimonio 582
 etiam melior, et hoc confiteor. Et si placet, quanto etiam melior sit addam: quanto caelum terra, quanto hominibus angeli; immo ut fortius aliquid dicam, etiam magis.

- 1117 2, 3. Non mala est [creatura], sed et bona et sapientiae Dei, 87
 virtutis ac benignitatis est argumentum. . . . Audi etiam Paulum dicentem: *Invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea, quae*

καθορᾶται» [Rom 1, 20]. Τούτων γὰρ ἕκαστος ἡνίκα δι' ὧν εἶπεν, ὅτι αὕτη πρὸς θεογνωσίαν ἡμᾶς χειραγωγεῖ, ὅτι αὕτη ποιεῖ ἐπιγινώσκειν τὸν Δεσπότην.

De sacerdotio, 381—385.

512 L. 3, n. 4. Ὅταν γὰρ ἴδῃς τὸν Κύριον τεθυμένον καὶ κεί- 1118
517 μενον, καὶ τὸν ἀρχιερέα ἐφεστῶτα τῷ θύματι καὶ ἐπευχόμενον, καὶ πάντας ἐκείνῳ τῷ τιμίῳ φοινισκομένους αἵματι, ἅρα ἔτι μετὰ ἀνθρώπων εἶναι νομίζεις καὶ ἐπὶ γῆς ἐστάναι, ἀλλ' οὐκ εὐθέως ἐπὶ τοὺς οὐρανοὺς μετανίστασαι;

521 3, 5. Οἱ γὰρ τὴν γῆν οἰκοῦντες καὶ ἐν ταύτῃ ποιούμενοι τὴν 1119
545 διατριβὴν τὰ ἐν οὐρανοῖς διοικεῖν ἐπετράπησαν, καὶ ἐξουσίαν
567 ἔλαβον, ἣν οὔτε ἀγγέλοις οὔτε ἀρχαγγέλοις ἔδωκεν ὁ Θεός. Οὐ γὰρ πρὸς ἐκείνους εἶρηται· «Ὅσα ἂν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὅσα ἂν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρανῷ» [Mt 18, 18]. Ἐχουσι μὲν γὰρ καὶ οἱ κρατοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς τὴν τοῦ δεσμεῖν ἐξουσίαν, ἀλλὰ σωμάτων μόνον· οὗτος δὲ ὁ δεσμός αὐτῆς ἄπτεται τῆς ψυχῆς, καὶ διαβαίνει τοὺς οὐρανοὺς, καὶ ἅπερ ἂν ἐργάσωνται κάτω οἱ ἱερεῖς, ταῦτα ὁ Θεὸς ἄνω κυροῖ, καὶ τὴν τῶν δούλων γνώμην ὁ Δεσπότης βεβαιοῖ. Καὶ τί γὰρ ἄλλ' ἢ πᾶσαν αὐτοῖς τὴν οὐράνιον ἔδωκεν ἐξουσίαν; «Ὡν γὰρ ἂν», φησὶν, «ἀφήτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφένονται· καὶ ὧν ἂν κρατῆτε, κεκράτηνται» [Io 20, 23]. Τίς ἂν γένοιτο ταύτης ἐξουσία μείζων; «Πᾶσαν τὴν κρίσιν ἔδωκεν ὁ

facta sunt, intellecta conspiciuntur. Horum enim quisque per ea, quae dixit, nos ab ea quasi manu duci ad Dei cognitionem subindicavit, illa effici, ut Dominum agnoscamus.

512 3, 4. Cum enim videris Dominum immolatum et iacentem, et 1118
517 summum sacerdotem sacrificio incumbentem ac precantem, omnesque pretioso illo sanguine rubentes, an putas te adhuc cum hominibus et in terra esse, annon potius in caelos transferris?

521 3, 5. Qui enim terram incolunt in eaque commorantur, ad ea 1119
545 quae in caelis sunt dispensanda commissi sunt, potestatemque ac-
567 ceperunt quam neque angelis neque archangelis dedit Deus. Neque enim illis dictum est: *Quaecumque ligaveritis in terra erunt ligata et in caelo, et quaecumque solveritis in terra erunt soluta et in caelo.* Habent quidem ii, qui in terra imperant, potestatem ligandi, verum corpora solum; hoc autem vinculum ipsam attingit animam caelosque transcendit; ac quaecumque inferne sacerdotes faciunt, eadem Deus superne confirmat, servorumque sententiam ipse Dominus ratam facit. Quid enim aliud illis dedit quam omnem caelestium potestatem? Nam: *Quorum, inquit, remiseritis peccata, remittuntur, et quorum retinueritis, retenta sunt.* Quae maior hac

1118. N (= Nairn) 52; MG 48, 642.

1119. N 54; MG 48, 643.

Πατήρ τῷ Υἱῷ [Io 5, 22]· ὁρῶ δὲ πᾶσαν αὐτὴν τούτους ἐγχειρισθέντας ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ.

- 1120 3, 6. Λέπραν σώματος ἀπαλλάττειν, μᾶλλον δὲ ἀπαλλάττειν⁵⁴⁵ μὲν οὐδαμῶς, τοὺς δὲ ἀπαλλαγέντας δοκιμάζειν μόνον, εἶχον⁵⁶⁷ ἐξουσίαν οἱ τῶν Ἰουδαίων ἱερεῖς· καὶ οἶσθα πῶς περιμάχητον ἦν τὸ τῶν ἱερέων τότε. Οὗτοι δὲ οὐ λέπραν σώματος, ἀλλ' ἀκαθαρσίαν ψυχῆς, οὐκ ἀπαλαγεῖσαν δοκιμάζειν, ἀλλ' ἀπαλλάττειν παντελῶς ἔλαβον ἐξουσίαν. . . . Οὐ γὰρ ἐν τῷ κο-⁴⁸⁷λάζειν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ποιεῖν εὖ, μείζονα τοῖς ἱερεῦσιν ἔδωκε δύναμιν τῶν φυσικῶν γονέων ὁ Θεός· καὶ τοσοῦτον ἀμφοτέρων τὸ διάφορον, ὅσον τῆς παρούσης καὶ τῆς μελλούσης ζωῆς. Οἱ μὲν γὰρ εἰς ταύτην, οἱ δὲ εἰς ἐκείνην γεννῶσι· κάκεῖνοι μὲν οὐδὲ τὸν σωματικὸν αὐτοῖς δύναιντ' ἂν ἀμῦναι θάνατον, οὐ νόσον ἐπενεχθεῖσαν ἀποκρούσασθαι, οὗτοι δὲ καὶ κάμνουσαν καὶ ἀπόλλυσθαι μέλλουσιν τὴν ψυχὴν πολ- λάκις ἔσωσαν, τοῖς μὲν πραοτέραν τὴν κόλασιν ἐργασάμενοι, τοὺς δὲ οὐδὲ παρὰ τὴν ἀρχὴν ἀφέντες ἐμπεσεῖν, οὐ τῷ διδάσκειν μόνον καὶ νοουθετεῖν, ἀλλὰ καὶ τῷ δι' εὐχῶν βοηθεῖν. Οὐ γὰρ ὅταν ἡμᾶς ἀναγεννῶσι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ μετὰ ταῦτα συγχωρεῖν ἔχουσιν ἐξουσίαν ἁμαρτήματα. «Ἀσθενεῖ γάρ τις», φησὶν, «ἐν ὑμῖν; Προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ὑπὲρ αὐτοῦ, ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου· καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ Κύριος· κἂν ἁμαρτίας ἦ πεποιηκώς, ἀφεθήσονται αὐτῷ» [Iac 5, 14 sq].

potestas fuerit? *Omne iudicium dedit Pater Filio*, videoque ipsum omne illis traditum a Filio esse.

- 1120 3, 6. Corporis lepram purgare, immo potius nullatenus purgare⁵⁴⁵ sed purgatos probare tantum, Iudaeorum sacerdotibus licebat; et⁵⁶⁷ tamen nosti quanta tunc esset pro sacerdotali dignitate concertatio. Hi vero non lepram corporis, sed immunditiam animae, non purgatam probandi sed prorsus purgandi potestatem acceperunt. . . . Non enim in puniendo solum, sed etiam in benefaciendo maiorem⁴⁸⁷ sacerdotibus quam parentibus potestatem dedit Deus; tantaque est inter utrosque differentia, quanta inter praesentem et futuram vitam. Nam illi quidem in hanc vitam, hi in futuram gignunt; atque illi ne corporalem quidem interitum a liberis amoliri possunt, non ingruentem morbum depellere, hi vero aegram et mox interituram animam saepe servarunt, aliis remissio- rem poenam reddentes, alios prorsus labi non sinentes; idque non docendo solum et admonendo, sed etiam orationibus auxiliando. Neque enim tantum cum nos regenerant, sed etiam post regenerationem admissa peccata condonare possunt. Nam: *Infirmatur*, inquit, *quis in vobis? Advocet presbyteros ecclesiae, et orent super eo, ungentes eum oleo in nomine Domini. Et oratio fidei salvabit infirmum, et excitabit eum Dominus, et si peccata fecerit remittentur ei.*

De incomprehensibili, 386/7.

109 Hom. 1, n. 3. Εἰπὼν γάρ· «Ὅτε ἤμην νήπιος» [1 Cor 13, 11], 1121
 247 ἐπήγαγε· «Βλέπομεν νῦν δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι» [ib. 12].
 Ἰδοὺ γὰρ δεύτερον ὑπόδειγμα τῆς παρούσης ἀσθενείας, καὶ
 τοῦ ἀτελεῖ τὴν γνώσιν εἶναι· τρίτον πάλιν τὸ «ἐν αἰνίγματι».
 Καὶ γὰρ τὸ παιδίον ὁρᾷ μὲν πολλὰ καὶ ἀκούει καὶ φθέγγεται,
 τρανὸν δὲ οὐδὲν οὔτε ὁρᾷ, οὔτε ἀκούει, οὔτε φθέγγεται· καὶ
 φρονεῖ μὲν, οὐδὲν δὲ διηρθρωμένον. Οὕτω καὶ ἐγὼ οἶδα μὲν
 πολλά, οὐκ ἐπίσταμαι δὲ αὐτῶν τὸν τρόπον. Ὅτι μὲν γὰρ
 πανταχοῦ ἔστιν ὁ Θεὸς οἶδα, καὶ ὅτι ὅλως ἔστι πανταχοῦ
 οἶδα· τὸ δὲ πῶς οὐκ οἶδα· ὅτι ἀναρχὸς ἔστι καὶ ἀγέννητος
 καὶ αἰdios, οἶδα· τὸ δὲ πῶς οὐκ οἶδα· οὐ γὰρ δέχεται λογισμὸς
 εἰδέναι πῶς οἷόν τε οὐσίαν εἶναι, μήτε παρ' ἑαυτῆς μήτε παρ'
 ἑτέρου τὸ εἶναι ἔχουσιν. Οἶδα ὅτι ἐγέννησεν Υἱόν, τὸ δὲ πῶς
 ἀγνοῶ· οἶδα ὅτι τὸ Πνεῦμα ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ πῶς ἐξ αὐτοῦ
 οὐκ ἐπίσταμαι.

109 1, 5. [Τὸν Θεόν] οὖν καὶ ἐκ μέρους γινώσκει [1 Cor 13, 9]. 1122
 110 «Ἐκ μέρους» δὲ εἶπεν, οὐχ ὅτι τὸ μὲν αὐτοῦ τῆς οὐσίας γι-
 97 νώσκει, τὸ δὲ ἀγνοεῖ, ἀπλοῦς γὰρ ὁ Θεός· ἀλλ' ἐπειδὴ ὅτι
 μὲν ἔστι Θεὸς οἶδε, τὸ δὲ τί τὴν οὐσίαν ἔστιν ἀγνοεῖ.

105 1, 6. Ἀλλὰ γάρ, εἰ δοκεῖ, τὸν Παῦλον ἀφέντες καὶ τοὺς 1123
 προφήτας, ἀνέλθωμεν εἰς τοὺς οὐρανοὺς· μή ποτε ἐκεῖ τινὲς
 εἰσιν εἰδότες τί τὴν οὐσίαν ἔστιν ὁ Θεός. Μάλιστα μὲν γάρ,

109 1, 3. Postquam dixerat enim: *Cum essem parvulus*, intulit: 1121
 247 *Videmus autem nunc per speculum in aenigmate*. En quippe se-
 cundum exemplum infirmitatis praesentis, quodque imperfecta sit
 scientia; tertio probatur his verbis: *In aenigmate*. Namque par-
 vulus multa quidem videt, audit et loquitur, nihil tamen dilucide
 vel videt vel audit vel loquitur; et sapit quidem, sed nihil integre.
 Ita et ego scio quidem multa, sed eorum non novi modum. Deum
 enim ubique esse novi, totum item ubique esse novi, quomodo
 autem nescio; sine principio, non genitum, sempiternum novi, quo-
 modo autem nescio. Neque humana ratio capere valet, quomodo
 possit esse substantia, quae nec a se ipsa nec ab alio quopiam
 esse acceperit. Scio ipsum genuisse Filium, quomodo autem
 ignoro; novi Spiritum ex ipso esse, quomodo autem ex ipso sit
 nescio.

109 1, 5. [Deum] igitur ex parte cognoscit; *ex parte* vero dixit, non 1122
 110 quod aliud ex eius substantia cognoscat, aliud ignoret, Deus enim
 97 simplex est; sed quod quidem sciat Deum esse, quid autem quoad
 substantiam sit ignoret.

105 1, 6. Verum, si placet, dimisso Paulo atque prophetis, ascenda- 1123
 mus in caelos: an forte quipiam ibi sint qui Dei substantiam
 norint. Licet si qui ibi sint qui norint, nihil commune nobiscum

κᾶν εὔρεθῶσιν εἰδότες, οὐδὲν κοινὸν πρὸς ἡμᾶς· πολὺ γὰρ τὸ μέσον ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων· πλὴν ἄλλ' ἵνα ἐκ περιουσίας μάθῃς, ὅτι οὐδὲ ἐκεῖ τις οἶδε κτιστὴ δύναμις τοῦτο, ἀκούσμεν τῶν ἀγγέλων. Τί οὖν; Περὶ τῆς οὐσίας ταύτης ἐκεῖ διαλέγονται, καὶ πρὸς ἑαυτοὺς ζητοῦσιν; Οὐδαμῶς.

1124 2, 3. Ἐτόλμησεν ἄνθρωπος εἰπεῖν ὅτι· Θεὸν οἶδα ὡς αὐτὸς¹⁰⁸ ὁ Θεὸς ἑαυτὸν οἶδε. Ταῦτα οὖν ἐλέγχου δεῖται; Ταῦτα ἀποδείξεως; Οὐκ ἀρκεῖ μόνῃ ἢ προφορᾷ τῶν ῥημάτων δεῖξαι πᾶσαν αὐτῶν τὴν ἀσέβειαν; Καὶ γὰρ μανία τίς ἐστὶ ταῦτα σαφής, παραπληξία ἀσύγγνωστος, καινότερος ἀσεβείας τρόπος. Οὐδεὶς τοιοῦτον οὐδὲν οὐδέποτε οὔτε εἰς νοὺν βαλέσθαι, οὔτε διὰ τῆς γλώττης προενεργεῖν ἐτόλμησεν.

1125 3, 1. Καλῶμεν τοίνυν αὐτὸν τὸν ἀνέκφραστον τὸν ἀπερι-¹⁰⁸ νόητον Θεόν, τὸν ἀόρατον, τὸν ἀκατάληπτον, τὸν νικῶντα¹⁰⁵ γλώττης δύναμιν ἀνθρωπίνης, τὸν υπερβαίνοντα θνητῆς δια- νοίας κατάληψιν, τὸν ἀνεξιχνίαστον ἀγγέλοις, τὸν ἀθέατον τοῖς σεραφίμ, τὸν ἀκατανόητον τοῖς χερουβίμ, τὸν ἀόρατον ἀρχαῖς, ἑξουσίαις, δυνάμεσι, καὶ ἀπλῶς πάσῃ τῇ κτίσει, ὑπὸ δὲ Υἱοῦ μόνου καὶ Πνεύματος Ἁγίου γνωριζόμενον.

1126 3, 3. «Καὶ τὰ σεραφίμ εἰστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ, ἔξ πτέ-¹⁰⁵ ρυγες τῷ ἐνί, καὶ ἔξ πτέρυγες τῷ ἐνί, καὶ ταῖς μὲν δυσὶ κατεκά- λυπτον τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ταῖς δὲ δυσὶ τοὺς πόδας» [Is 6, 2]. Τίνος ἔνεκεν, εἰπέ μοι, καλύπτουσι τὰ πρόσωπα καὶ προβάλλονται τὰς πτέρυγας; Τίνος δὲ ἔνεκεν ἐτέρου ἄλλ' ἢ διὰ τὸ μὴ φέρειν τὴν ἐκ τοῦ θρόνου πηδῶσαν ἀστραπὴν καὶ τὰς

habent; magnum enim discrimen angelos inter et homines. Verum ut ex abundanti discas nullam ibi creatam virtutem id nosse, ipsos audiamus angelos. Quid igitur? an de substantia illa ibi disserunt et quaestionem mutuo habent? Minime.

1124 2, 3. Ausus est homo dicere: Deum novi ut ipse Deus se ipsum¹⁰⁸ novit. Haecine confutatione indigent? Haecine demonstratione? Annon satis est haec solum verba proferre, ut tota eorum impietas reveleetur? Etenim haec insania est perspicua, amentia inexcusabilis, novus impietatis modus. Nemo quidpiam huiusmodi vel mente concipere vel lingua proferre ausus est.

1125 3, 1. Vocemus itaque ipsum ineffabilem, inintellegibilem Deum,¹⁰⁸ invisibilem, incomprehensibilem, humanae linguae vim superantem,¹⁰⁵ mortalis mentis comprehensionem excedentem, angelis non vestigabilem, seraphinis invisibilem, cherubinis inintellegibilem, inaspectabilem principatibus, potestatibus, virtutibus ac simpliciter omni creaturae, a solo autem Filio et a Spiritu Sancto cognitum.

1126 3, 3. *Et seraphim stabant in circuitu eius, sex alae uni et sex*¹⁰⁵
alae alteri, et duabus quidem obvelabant facies suas, et duabus pedes. Dic, quaeso, cur obvelant facies suas alasque praetendunt? Cur, inquam, nisi quia fulgur e throno progrediens radiosque illos ferre

μαρμαρυγὰς ἐκείνας; Καίτοι γε οὐκ αὐτὸ ἄκρατον ἐώρων τὸ φῶς, οὐδ' αὐτὴν ἀκραιφνὴ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ συγκατάβασις ἦν τὰ δρώμενα. Τί δέ ἐστι συγκατάβασις; Ὅταν μὴ ὡς ἔστιν ὁ Θεὸς φαίνεται, ἀλλ' ὡς ὁ δυνάμενος αὐτὸν θεωρεῖν οἶός τέ ἐστιν, οὕτως ἑαυτὸν δεικνύη, ἐπιμετρῶν τῇ τῶν δρώντων ἀσθενείᾳ τῆς ὄψεως τὴν ἐπίδειξιν.

108 4, 2. Καὶ ἐγὼ τοίνυν καθάπερ βιβλίον ἀναπτύξας τὴν μνήμην 1127
τῆς διανοίας τῆς ὑμετέρας, ὥσπερ δακτύλῳ τινὶ τῷ λόγῳ τὰ καταβληθέντα ἐπιδείξας, ἐπὶ τὰ λειπόμενα βαδιοῦμαι λοιπόν. Τί οὖν ἦν τὸ ὑπολειμμένον; Δείξαι ὅτι οὔτε ἀρχαί, οὔτε ἐξουσίαι, οὔτε κυριότητες, οὔτε εἴ τις ἑτέρα κτιστὴ δύναμις ἐστιν, ἣ ἔχει τοῦ Θεοῦ τὴν ἀκριβὴ κατάληψιν.

105 4, 3. Πῶς οὖν ὁ Ἰωάννης φησὶν ὅτι «τὸν Θεὸν οὐδεὶς 1128
108 ἐώρακε πώποτε» [Io 1, 18]; Ἵνα μάθῃς ὅτι τὴν ἀκριβὴ αὐτοῦ κατάληψιν καὶ τὴν τετρανωμένην γνῶσιν λέγει. Ὅτι γὰρ πάντα ἐκεῖνα συγκατάβασις ἦν, καὶ ἀκραιφνὴ τὴν οὐσίαν οὐδεὶς εἶδεν 97 ἐκείνων, δῆλον ἐκ τοῦ διαφόρως ἕκαστον ὄραν. Ὁ γὰρ Θεὸς 98 ἀπλοῦς καὶ ἀσύνθετος καὶ ἀσχημάτιστος· οὗτοι δὲ ἅπαντες σχήματα ἔβλεπον διάφορα.... Ὡστε ὅταν ἀκούσῃς ὅτι «Θεὸν οὐδεὶς ἐώρακε πώποτε», ἐκεῖνο νόμιζε ἀκούειν, ὅτι τὸν Θεὸν οὐδεὶς ἔγνω οὐσιωδῶς μετὰ ἀκριβείας ἀπάσης.... Ὅταν οὖν λέγῃ ὁ προφήτης ὅτι [τὰ σεραφίμ καὶ χερουβίμ] συγκαταβαίνοντα τὸν Θεὸν ἰδεῖν οὐκ ἤνεγκαν, οὐδὲν ἄλλο λέγει ἀλλ' ἢ ὅτι τὴν γνῶσιν αὐτοῦ τετρανωμένην καὶ ἀκριβὴ τῆς καταλήψεως ἐνεγκεῖν

non possunt? Quamquam non ipsum sine temperamento lumen, neque ipsam puram substantiam videbant, sed quae videbantur attemperata erant. Quid autem est illa attemperatio? Quando Deus non sicut est apparet, sed ad modum eius, qui ipsum visurus est, sese attemperat videntiumque infirmitati sese accommodat.

108 4, 2. Ego similiter, aperto memoriae vestrae libro, atque iis 1127
quae iam soluta sunt quasi digito demonstratis, ad reliqua demum propero. Quid igitur residuum erat? Ut ostenderemus neque principatus, neque potestates, neque dominationes, neque aliam ullam creatam virtutem esse, quae Deum perfecte comprehendat.

105 4, 3. Cur ergo Ioannes ait: *Deum nemo vidit umquam*? Ut 1128
108 ediscas eum de perfecta comprehensione et clara cognitione loqui. Quod enim illa omnia per attemperationem facta sint, neque puram illius substantiam quisquam illorum viderit, hinc palam est quod 97 varie quisque viderit. Etenim Deus simplex est, incompositus et 98 figurae expers; illi vero figuras viderunt varias.... Itaque cum audis: *Deum nemo vidit umquam*, id intellege, nullum esse qui Deum substantialiter omnino perfecte cognoscat.... Cum itaque propheta dicit illas virtutes Deum quamvis sese attemperantem non ferre potuisse, nihil aliud significat quam eius cognitionem claram et accuratam comprehensionemque ferre non posse, neque

οὐ δύνανται, οὐδὲ τολμῶσιν ἀτενὲς ἰδεῖν πρὸς τὴν ἀκραιφνή καὶ ἀκέραιον οὐσίαν, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς αὐτὴν τὴν συγκατάβασιν. Τὸ δὲ ἀτενὲς ἰδεῖν τὸ γινῶναι ἔστι.

- 1129 5, 3. Ὅτι Θεὸν τὸν Πατέρα ἐκάλεσεν [ὁ Παῦλος, cf. 1 Cor 8, 6], ¹⁴³ οὐκ ἐκβάλλων τὸν Υἱὸν τῆς θεότητος, ὥσπερ οὖν καὶ ἓνα Κύριον τὸν Υἱόν, οὐκ ἐκβάλλων τῆς κυριότητος τὸν Πατέρα, ἀλλὰ τὴν ἐκείνων [τῶν Κορινθίων] ἀσθένειαν διορθούμενος, καὶ μηδεμίαν αὐτοῖς δοῦναι λαβὴν βουλόμενος. Τοῦτο γοῦν καὶ αἵτιον γέγονε τοῦ μὴ σαφῶς μηδὲ φανερώς, ἀλλ' ἀμυδρώς πως καὶ σπανίως διὰ τῶν προφητῶν γνωρισθῆναι τοῖς Ἰουδαίοις τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Ἄρτι γὰρ τῆς πολυθέου πλάνης ἀπαλλαγέντες, εἰ πάλιν ἤκουσαν Θεὸν καὶ Θεόν, πρὸς τὴν αὐτὴν ἂν ὑπέστρεψαν νόσον. Διὰ τοῦτο ἄνω καὶ κάτω συνεχῶς οἱ προφήται λέγουσιν ὅτι «εἷς Θεός, καὶ πλὴν αὐτοῦ οὐκ ἔστιν» [cf. Dt 4, 35]· οὐχὶ τὸν Υἱὸν ἀθετοῦντες, μὴ γένοιτο, ἀλλὰ τὴν ἐκείνων ἀσθένειαν θεραπεῦσαι βουλόμενοι, καὶ πείσαι τέως τῆς τῶν πολλῶν θεῶν καὶ οὐκ ὄντων ὑπονοίας ἀπαλλαγῆναι.

- 1130 5, 5. Ὅτι γὰρ τοσοῦτον ἀπαιτούμεθα μόνον εἰδέναι ὅτι ⁸⁶ ἔστι Θεός, οὐχὶ περιεργάζεσθαι αὐτοῦ τὴν οὐσίαν, ἄκουσον τί ¹⁰⁹ φησιν ὁ Παῦλος· «Πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ ὅτι ἔστι» [Hebr 11, 6]. Καὶ πάλιν ὁ προφήτης ἐγκαλῶν ἀσέβειάν τινι, οὐ τοῦτο ἐγκαλεῖ, ὅτι οὐκ οἶδε τί ἐστιν ὁ Θεός, ἀλλ' ὅτι οὐκ οἶδεν ὅτι ἔστι Θεός. «Εἶπε γάρ», φησὶν, «ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· Οὐκ ἔστι Θεός» [Ps 13, 1].

audere puram illam perfectamque substantiam intueri, ne quidem cum sese attemperat. Nihil autem aliud est intueri quam cognoscere.

- 1129 5, 3. Unum Deum Patrem vocavit [Paulus, cf. 1 Cor 8, 6], non ¹⁴³ ut eiceret Filium a deitate; sicut et Filium unum Dominum, non ut eiceret Patrem a dominatione, sed ut illorum [Corinthiorum] infirmitatem emendaret nullamque illis praeberet ansam. Quod ipsum in causa fuit, cur Iudaeis non clare et manifeste, sed obscure raroque Filius Dei a prophetis significaretur. Cum enim nuper ab errore plurium deorum abducti essent, si rursus audissent Deum et Deum, rursus in eumdem recidissent morbum. Ideo frequenter prophetae dicunt: *Unus est Deus, et praeter eum nullus est*; non quod Filium negent, absit; sed ut illorum infirmitatem curarent ipsisque interim suaderent, ut a multorum nec vere existentium deorum opinione absisterent.

- 1130 5, 5. Quod autem id solum requiratur a nobis, ut sciamus ⁸⁶ Deum esse, non ut eius substantiam curiose scrutemur, audi Pau- ¹⁰⁹ lum loquentem: *Credere enim oportet eum, qui ad Deum accedit, quia est*. Rursus propheta, cum impietatis quempiam accusaret, non ei vitio vertit, quod ignoraret quid sit Deus, sed quod eum esse nesciret. Nam ait: *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus*.

537 5, 7. Παρακαλῶ καὶ δέομαι καὶ ἀντιβολῶ ἑξομολογεῖσθαι 1131
 τῷ Θεῷ συνεχῶς. Οὐδὲ γὰρ εἰς θεάτρον σε ἄγω τῶν συν-
 δούλων τῶν σῶν, οὐδὲ ἐκκαλύψαι τοῖς ἀνθρώποις ἀναγκάζω
 τὰ ἁμαρτήματα· τὸ συνειδὸς ἀνάπτυξον ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ,
 καὶ αὐτῷ δεῖξον τὰ τραύματα, καὶ παρ' αὐτοῦ τὰ φάρμακα
 αἴτησαι· δεῖξον τῷ μὴ ὄνειδίζοντι, ἀλλὰ θεραπεύοντι· κἂν γὰρ
 σὺ σιγήσης, οἶδεν ἐκεῖνος ἅπαντα.

De Lazaro homiliae, 388.

537 Hom. 4, n. 4. Εἰ δὲ καὶ μέχρι τούτου ῥαθυμήσαιμεν, ἐξ- 1132
 531 ελθοῦσαν εἰς ἔργον τὴν ἁμαρτίαν ἀποκτείνειν πάλιν δι' ἐξ-
 540 ομολογήσεως καὶ δακρύων, διὰ τοῦ κατηγορεῖν ἑαυτῶν. Οὐδὲν
 γὰρ οὕτως ὀλέθριον τῇ ἁμαρτίᾳ, ὥς κατηγορία καὶ κατάγνωσις
 σύν μετανοίᾳ καὶ δάκρυσι. Κατέγνωσ σου τὴν ἁμαρτίαν; Ἀπέθου
 τὸ φορτίον. Καὶ τίς ταῦτά φησιν; Αὐτὸς ὁ δικάζων Θεός.
 «Λέγε σὺ τὰς ἁμαρτίας σου πρῶτος, ἵνα δικαιωθῇς» [Is 43, 26].
 Τίνος γὰρ ἔνεκεν αἰσχύνῃ καὶ ἐρυθρίῃς, εἶπέ μοι, τὰ ἁμαρτήματα
 εἰπεῖν; Μὴ γὰρ ἀνθρώπῳ λέγεις, ἵνα ὀνειδίῃ σε; Μὴ γὰρ τῷ
 συνδούλῳ ὁμολογεῖς, ἵνα ἐκπομπεύσῃ; Τῷ Δεσπότῃ, τῷ κηδε-
 μόνι, τῷ φιλανθρώπῳ, τῷ ἱατρῷ τὸ τραῦμα ἐπιδεικνύεις. . . .
 Ἄν μὴ εἴπῃς τοῦ χρέους τὸ μέγεθος, οὐκ ἐπιγινώσκεις τῆς
 χάριτος τὴν ὑπερβολήν. Οὐκ ἀναγκάζω, φησίν, εἰς μέσον ἔλθειν
 σε θεάτρον, καὶ μάρτυρας περιστῆσαι πολλούς· ἐμοὶ τὸ ἁμάρ-
 τημα εἰπὲ μόνῳ κατ' ἰδίαν, ἵνα θεραπεύσω τὸ ἕλκος, καὶ ἀπαλ-
 λάξω τῆς ὀδύνης.

537 5, 7. Etiam atque etiam hortor, rogo et oro, ut frequenter 1131
 Deo confiteamini. Non te in theatrum conservorum tuorum duco,
 neque hominibus peccata revelare cogo; conscientiam tuam ex-
 pande coram Deo, ostende ipsi vulnera et ab eo medicamenta
 postula; ostende non exprobranti, sed curanti; licet enim taceas,
 ipse novit omnia.

537 4, 4. Si huc usque fuerimus negligentes, iniquitatem in opus 1132
 531 progressam mox occidamus per confessionem, per lacrimas, per
 540 priorum commissorum accusationem. Nihil enim tam exitiale
 peccato quam peccati accusatio condemnatioque cum paenitudine
 lacrimisque coniuncta. Condemnasti tuum peccatum? Deposuisti
 sarcinam. Quis haec dicit? Ipse iudex Deus: *Dic tu peccata tua
 prior, ut iustificeris.* Cur igitur te, quaeso, pudet, et erubescis
 dicere peccata tua? Num enim homini dicis, ut te probro af-
 ficiat? Num conservo confiteris, ut in publicum proferat? Ei qui
 Dominus est, qui de te curat, qui humanus est, qui medicus
 est, ostendis vulnera. . . . Nisi dixeris debiti magnitudinem, non
 agnosces gratiae eminentiam. Non, inquit, cogo te in medium
 prodire theatrum ac multos adhibere testes; mihi soli dic peccatum
 privatim, ut sanem ulcus teque dolore liberem.

De consubstantiali, contra Anomoeos, 386—404.

- 1133 Hom. 7 [habita a. 387], 6. Οὐτε γὰρ ἀγωνίαν μόνον ἐμφαίνει³⁸⁸ τὰ ῥήματα, ἀλλὰ καὶ δύο θελήματα, ἐν μὲν Υἱοῦ, ἐν δὲ Πατρὸς, ἐναντία ἀλλήλοις· τὸ γὰρ εἰπεῖν· «Οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ» [Μτ 26, 39], τοῦτό ἐστιν ἐμφαίνοντος. Τοῦτο δὲ οὐδὲ ἐκεῖνοί ποτε συνεχώρησαν, ἀλλ' ἡμῶν αἰὲ λεγόντων τό· «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἓν ἐσμεν» [Ιο 10, 30], ἐπὶ τῆς δυνάμεως, ἐκεῖνοι ἐπὶ τῆς θελήσεως τοῦτο εἰρησθαί φασι, λέγοντες Πατὴρ καὶ Υἱοῦ μίαν εἶναι βούλησιν. Εἰ τοίνυν Πατὴρ καὶ Υἱοῦ μία βούλησίς ἐστι, πῶς φησιν ἐνταῦθα· «Πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ»; Ἄν μὲν γὰρ ἐπὶ τῆς θεότητος τὸ εἰρημένον ἦ τοῦτο, ἐναντιολογία τις γίνεται, καὶ πολλὰ ἄτοπα ἐκ τούτου τίκτεται· ἂν δὲ ἐπὶ τῆς σαρκός, ἔχει λόγον τὰ εἰρημένα, καὶ οὐδὲν γένοιτ' ἂν ἑγκλημα.
- 1134 12 [a. 398], 4. Οὐ γὰρ παρήγαγε μόνον τὴν κτίσιν [ὁ Θεός],¹²⁴ ἀλλὰ καὶ παραχθεῖσαν αὐτὴν συγκροτεῖ· κἂν ἀγγέλους εἶπης,²³⁵ κἂν ἀρχαγγέλους, κἂν τὰς ἄνω δυνάμεις, κἂν πάντα ἀπλῶς τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, τῆς προνοίας ἀπολαύει τῆς ἐκείνου· κἂν ἔρημα γένηται τῆς ἐνεργείας ἐκείνης, οἴχεται καὶ διαρρεῖ καὶ ἀπόλλυται.

Quod Christus sit Deus, 387 (?).

- 1135 11. Πῶς οὖν ἔτι τολμᾷς ἀπιστεῖν, τοιαύτας λαβὼν αὐτοῦ²⁴ [τοῦ Χριστοῦ] ἀποδείξεις τῆς δυνάμεως, ῥήματα πρὸ τοσούτου
-
- 1133 7, 6. Neque enim agoniam solum haec verba significant, sed³⁸⁸ etiam duas voluntates, unam Filii et alteram Patris, inter se oppositas; quod enim dixit: *Non sicut ego volo, sed sicut tu*, hoc indicantis est. At neque hoc illi umquam admiserunt; sed nobis semper dicentibus illud: *Ego et Pater unum sumus*, de maiestate, illi de voluntate dictum esse asserunt, dicentes Patris et Filii unam esse voluntatem. Si ergo Patris et Filii una est voluntas, quomodo hic dicit: *Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu?* Si enim in divinitate hoc dictum est, exoritur quaedam contradictio, et multa absurda inde nascuntur; sin autem in carne, rationi consentanea sunt, neque reprehendi quidquam poterit.
- 1134 12, 4. Non enim solum protulit [Deus] creaturam, verum etiam¹²⁴ prolatam tuetur et fovet; sive angelos dixeris sive archangelos,²³⁵ sive superiores potestates sive omnia prorsus quae sub aspectum cadunt et quae non cadunt: cuncta fruuntur providentia illius, et si destituantur efficaci illius actione, diffluunt, dilabuntur, pereunt.
- 1135 11 Quomodo ergo adhuc incredulus manere audes, talibus²⁴ acceptis eius [Christi] virtutis demonstrationibus, cum verba videas

χρόνου ἀναφωνηθέντα, καὶ πράγματα τοῖς ῥήμασι συμβαίνοντα βλέπων, καὶ οὐδὲν ὅλως διαπεσόν; Καὶ ὅτι οὐ πλάσματα ἡμέτερα μαρτυροῦσιν οἱ τὰ βιβλία καὶ πρῶτοι δεξάμενοι καὶ νῦν κατέχοντες, ἐχθροὶ τε ὄντες, καὶ τῶν ἐσταυρωκότων ἔκγονοι, καὶ νῦν αὐτὰ κατέχοντες καὶ διατηροῦντες.

De paenitentia homiliae.

- 537 Hom. 3, n. 4. Ὁμάρτες; Εἴσελθε εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ 1136
ἐξάλειψόν σου τὴν ἁμαρτίαν. Ὅσάκις ἂν πέσης εἰς τὴν ἀγοράν, τοσαυτάκις ἐγείρη· οὕτως ὁσάκις ἂν ἁμαρτήσης, μετανόησον ἐπὶ τῇ ἁμαρτίᾳ· μὴ σαυτοῦ ἀπογνῶς· κἂν δεύτερον ἁμάρτης, δεύτερον μετανόησον, μὴ διὰ ῥαθυμίαν τέλεον ἐκπέσης τῆς τῶν προκειμένων ἀγαθῶν ἐλπίδος· κἂν ἐν ἐσχάτῃ πολιᾷ ᾗς καὶ ἁμάρτης, εἴσελθε, μετανόησον· ἰατρεῖον γάρ ἐστιν ἐνταῦθα, οὐ δικαστήριον, οὐκ εὐθύνας ἁμαρτημάτων ἀπαιτοῦν, ἀλλὰ συγχώρησιν ἁμαρτημάτων παρέχον. Θεῷ μόνῳ εἰπὲ τὴν ἁμαρτίαν σου· «Σοὶ μόνῳ ἥμαρτον, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα» [Ps 50, 6]· καὶ συγχωρεῖταί σου ἡ ἁμαρτία.
- 489 9. Μὴ ὅτι ἄρτος ἐστὶν ἰδῆς, μηδ' ὅτι οἶνός ἐστι νομίσης· 1137
οὐ γὰρ ὡς αἱ λοιπαὶ βρώσεις εἰς ἀφεδρῶνα χωρεῖ· ἅπαγε, μὴ τοῦτο νόει· ἀλλὰ ὥσπερ κηρὸς πυρὶ προσομιλήσας οὐδὲν ἀπουσιάζει, οὐδὲν περισσεύει, οὕτω καὶ ᾧδε νόμιζε συναναλίσκεσθαι τὰ μυστήρια τῇ τοῦ σώματος οὐσίᾳ.
- 584 9. Ταῦτα εἰδότες, καὶ τὴν φοβερὰν ἡμέραν ἐκείνην ἐνθυμη- 1138
θέντες, καὶ τὸ πῦρ ἐκεῖνο, καὶ τὰ φοβερά κολαστήρια εἰς νοῦν

tam diu ante praeunntiata, resque videas accidere verbis consonas, ita ut nihil omnino excidat? Quodque haec non figmenta nostra sint, testificantur ii qui primi libros acceperunt et etiam nunc conservant, inimici nostri, abnepotesque eorum qui Dominum crucifixerunt; qui libros, inquam, apud se retinent et conservant.

- 537 3, 4. Peccasti? Ecclesiam ingredere atque tuum dele peccatum. 1136
Quoties cecideris in foro, toties exurgis; sic quoties peccaveris, peccati paeniteat neque desperes; tametsi secundo peccaveris, secundo paeniteat, neque animo consternatus a spe repositorum bonorum cadas. Quamvis in extrema canitie peccaveris, ingredere, paenitentiam age; medicinae locus est hic, non iudicii, non poenas exigens, sed peccatorum remissionem tribuens. Deo soli dic peccatum tuum: *Tibi soli peccavi, et malum coram te feci*; et dimittitur tibi peccatum. 1137
- 489 9. Ne quasi panem id respicias, neu quasi vinum existimes; neque enim haec sicut reliqui cibi in secessum vadunt. Absit! ne sic cogites. Quemadmodum enim, cera igni admota, nihil substantiae amittitur, nihil superfluit, sic et hic puta mysteria consummi corporis substantia.
- 584 9. Cum haec sciamus, ac diem illum terribilem nobis repute- 1138
mus, et ignem illum, et terribilem tormentorum locum in mentem

λαβόντες, ἐπιστρέψωμεν λοιπὸν ἐκ τῆς πεπλανημένης ὁδοῦ ἡμῶν. Ἐλεύσεται γὰρ ὥρα ὅταν τὸ θέατρον τοῦ κόσμου τούτου διαλυθῇσεται· καὶ οὕτως οὐκ ἔστι λοιπὸν ἀγωνίζεσθαι· οὐκ ἔστι μετὰ τὴν πάροδον τοῦ βίου πραγματεύεσθαι, οὐκ ἔστι μετὰ τὴν τοῦ θεάτρου ἀπόλυσιν στεφανωθῆναι. Οὗτος ὁ καιρὸς μετανοίας, ἐκεῖνος κρίσεως.

Sermones panegyrici, 387.

- 1139 *In S. Lucianum.* 2. Καὶ μὴ θαυμάσητε εἰ βάπτισμα τὸ ⁴⁷² μαρτύριον ἐκάλεσα· καὶ γὰρ καὶ ἐνταῦθα τὸ Πνεῦμα μετὰ πολλῆς ἐφίπταται τῆς δασιλείας, καὶ ἁμαρτημάτων ἀναίρεσις καὶ ψυχῆς γίνεται καθαρμὸς θαυμαστός τις καὶ παράδοξος· καὶ ὥσπερ οἱ βαπτιζόμενοι τοῖς ὕδασιν, οὕτως οἱ μαρτυροῦντες τῷ ἰδίῳ λούονται αἵματι.
- 1140 *In S. Romanum.* Hom. 1, 1. Πόδες ἐσμὲν ἡμεῖς, οἱ μάρτυρες ²⁸⁴ κεφαλὴ· ἀλλ' «οὐ δύναται εἰπεῖν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσὶ· Χρεῖαν ὑμῶν οὐκ ἔχω» [1 Cor 12, 21]. Ἐνδοξα τὰ μέλη, ἀλλ' ἡ ὑπεροχὴ τῆς δόξης οὐ ποιεῖ τῆς πρὸς τὰ λοιπὰ μέρη συναφείας ἄλλοτριῶσιν· ταύτῃ γὰρ μάλιστα ἐνδοξα γίνεται, ὅταν τὴν πρὸς ἡμᾶς συνάφειαν μὴ διακρούσηται· ἐπεὶ καὶ ὀφθαλμός, τοῦ λοιποῦ παντὸς σώματος λαμπρότερος ὢν, τότε τὴν αἰκείαν διατηρεῖ δόξαν, ὅταν μὴ τοῦ λοιποῦ σώματος ἀποσχίζηται.
- 1141 *De resurrectione mortuorum.* 7. Καὶ μή μοι λέγε· Πῶς δύνα- ⁵⁹⁸ ται ἀναστῆναι τὸ σῶμα πάλιν καὶ γενέσθαι ἄφθαρτον; Ὅταν

accipiamus, convertamus nos in posterum a via qua erravimus. Veniet enim hora quando theatrum vitae huius solvetur, et nullus postea certabit; non est post huius vitae finem negotiatio; hoc soluto theatro coronas mereri non datur. Hoc tempus est paenitentiae, illud iudicii.

- 1139 *In S. Lucianum.* 2. Neque miremini quod baptismum mar- ⁴⁷² tyrium nuncuparim; nam et hic Spiritus cum multa advolat ubertate, ac peccatorum abolitio et animae fit purgatio quaedam mirabilis ac stupenda; et quemadmodum ii qui baptizantur aquis, ita qui martyrium patiuntur proprio sanguine abluuntur.
- 1140 *In S. Romanum.* Hom. 1, 1. Nos pedes sumus, martyres autem ²⁸⁴ caput. Sed non potest caput dicere pedibus: Vobis non egeo. Gloriosa sunt membra, sed gloriae excellentia non aliena illa facit a coniunctione quae est cum reliquis partibus; tunc enim fiunt maxime gloriosa, quando eam quae nobiscum est coniunctionem non abruperint; nam oculus quoque, licet reliquo toto corpore sit splendidior, suam tunc gloriam conservat, quando a reliquo corpore non abscinditur.
- 1141 *De resurrectione mortuorum.* 7. Neque mihi dicas: Quo potest ⁵⁹⁸ modo resurgere corpus, fierique corruptionis immune? Cum enim

γὰρ ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις ἐργάζεται, τὸ πῶς μὴ προσκεῖσθαι. . . .

- 198 Τὰς γὰρ ἀπείρους δυνάμεις, καὶ τοὺς δῆμους τῶν ἀγγέλων,
 205 τοὺς ἀρχαγγέλους, τὰ ἀνώτερα τάγματα τούτων, πῶς ἐποίησεν;
 εἰπέ μοι. Ἐγὼ μὲν γὰρ τὸν τρόπον οὐκ ἂν ἔχοιμι λέγειν, ὅτι
 200 δὲ ἤρκεσεν αὐτῷ τὸ θελῆσαι μόνον. Εἶτα ὁ τοσαύτας στρατιάς
 ἄσωμάτους ἐργασάμενος, ἀνθρώπου σῶμα διαφθαρὲν ἀνανεώ-
 σαι πάλιν οὐ δύναται καὶ εἰς μείζονα ἀγαγεῖν ἀξίαν;
 599 *Ibid.* 8. Ἐπεὶ οὖν καθολικὴ πᾶσιν ἐστὶν ἡ ἀνάστασις, καὶ 1142
 κοινὴ καὶ εὐσεβῶν καὶ ἀσεβῶν, καὶ πονηρῶν καὶ χρηστῶν
 ἀνθρώπων, ἵνα μὴ ἀπὸ τούτου νομίσης ἄδικόν τινα γίνεσθαι
 κρίσιν, μηδὲ λέγῃς πρὸς σεαυτὸν· Τί ποτε τοῦτο ἐστίν; Ἐγὼ
 ὁ σπουδαῖος καὶ τοσαῦτα πονέσας καὶ ταλαιπωρηθεὶς ἀνίστα-
 μαι, καὶ ὁ Ἕλλην, καὶ ὁ ἀσεβήσας, καὶ προσκυνήσας εἰδώλοις,
 καὶ τὸν Χριστὸν ἀγνοήσας, καὶ αὐτὸς ἀνίσταται ὁμοίως, καὶ
 594 τῆς αὐτῆς ἀπολαύει τιμῆς; . . . Καὶ γὰρ τὰ σῶματα τῶν ἁμαρ-
 τωλῶν ἄφθαρτα ἀνίστανται καὶ ἀθάνατα· ἀλλ' ἡ τιμὴ αὕτη
 ἐφόδιον αὐτοῖς κολάσεως γίνεται καὶ τιμωρίας· ἄφθαρτα γὰρ
 ἀνίσταται, ἵνα διαπαντὸς καίηται.

Ad populum Antiochenum, de statutis, 387.

- 594 Hom. 15, n. 1. Τί γεέννης χαλεπώτερον; Ἄλλ' οὐδὲν τοῦ 1143
 ταύτης χρησιμώτερον φόβου· ὁ γὰρ τῆς γεέννης φόβος τὸν
 τῆς βασιλείας ἡμῖν κομίζει στέφανον. . . . Οὐδὲν γὰρ οὕτω
 κατεσθίει μὲν ἁμαρτήματα, ἀρετὴν δὲ αὔξεσθαι ποιεῖ καὶ θάλλειν,
 ὡς διηνεκῆς φόβου φύσις.

Dei potentia operatur, illud ,quomodo' non est addendum. . . .

- 198 Quomodo, quaeso, fecit virtutes immensas, turmas caelestes ange-
 205 lorum et archangelorum, superioraque his agmina? Dic, oro,
 modum quo fecit. Hic nihil dicere aliud possum, quam quod
 200 sola voluntas ad haec suffecerit. Ergone qui tot incorporeos for-
 mavit exercitus, hominis corpus corruptum renovare iterum et in
 maiorem provehere dignitatem nequit?
 599 *Ibid.* 8. Quia ergo communis est omnibus resurrectio, et piis 1142
 et impiis, et malis et bonis, ne propterea putes iniustum fieri
 iudicium, neque apud te dicas: Quidnam est hoc? Ego qui in
 multo studio, in multo labore et miseria vixi, resurgo; et Graecus,
 et impius, et idololatra, et Christum ignorans, ipse etiam similiter
 594 resurgit, et eodem honore fruitur quo ego? . . . Peccatorum quo-
 que corpora incorruptibilia resurgunt et immortalia; sed hic honor
 illis est praeparatio suppliciorum et ultionis; incorruptibilia enim
 resurgunt ut semper urantur.
 594 15, 1. Quid gehenna gravius? Sed huius metu nihil utilius; 1143
 gehennae namque timor regni nobis affert coronam. . . . Nihil enim
 tantum peccata consumit, virtutemque crescere facit et germinare,
 quantum assidui timoris natura.

Catecheses ad illuminandos, 388/9.

- 1144 Cat. 1, n. 3. Ὡςπερ οὖν ἀνδριάντα χρυσοῦν πολλῶ τῷ³⁵⁶
 χρόνῳ καὶ τῷ καπνῷ καὶ τῇ κόνει καὶ ἰῷ ρυπωθέντα λαβὼν
 τις καὶ χωνεύσας, καθαρῶτατον ἡμῖν καὶ ἀστράπτοντα ἀποδί-
 δωσιν, οὕτω καὶ τὴν φύσιν τὴν ἡμετέραν ὁ Θεὸς ἰωθεῖσαν τῷ
 τῆς ἁμαρτίας ἰῷ, καὶ πολλὴν δεξαμένην τὸν καπνὸν τὸν ἀπὸ
 τῶν πλημμελημάτων, καὶ τὸ κάλλος ἀπολέσασαν, ὅπερ παρ'
 αὐτοῦ παρὰ τὴν ἀρχὴν ἐγκατέθηκε, λαβὼν ἄνωθεν ἐχώνευσε,
 καὶ καθάπερ εἰς χωνευτήριον ἐμβαλὼν τὰ ὕδατα, καὶ τὴν τοῦ
 Πνεύματος ἐπαφίει χάριν ἀντὶ φλογός, εἴτα νεοπαγεῖς ἐκείθεν
 καὶ καινοὺς γενομένους ἀντιβλέπει λοιπὸν ταῖς ἡλιακαῖς ἀκτίσι
 μετὰ πολλῆς ἀνάγῃ τῆς λαμπρότητος, τὸν μὲν παλαιὸν συντρίψας
 ἄνθρωπον, νέον δὲ κατασκευάσας τοῦ προτέρου λαμπρότερον.
- 1145 2, 4. Οὐ τοῦτο δὲ μόνον ἐστὶ τὸ θαυμαστόν, ὅτι [ὁ Θεός]⁵³⁷
 ἀφίησιν ἡμῖν τὰ ἁμαρτήματα, ἀλλ' ὅτι αὐτὰ οὐδὲ ἐκκαλύπτει
 οὐδὲ ποιεῖ φανερά καὶ δηλα, οὐδὲ ἀναγκάζει παρελθόντας εἰς
 μέσθον ἐξειπεῖν τὰ πεπλημμελημένα, ἀλλ' αὐτῷ μόνῳ ἀπολογή-
 σασθαι κελεύει καὶ πρὸς αὐτὸν ἐξομολογήσασθαι. Καίτοι γε
 ἐκ τῶν ἔξωθεν δικαστῶν εἴ τις εἶπέ τι νιν ἁλόντων ληστῶν
 ἢ τυμβωρύχων εἰπεῖν τὰ πεπλημμελημένα, καὶ ἀφεθῆναι τῆς
 κολάσεως, πάσῃ προθυμίᾳ ἂν κατεδέξαντο τοῦτο, τῇ τῆς σω-
 τηρίας ἐπιθυμίᾳ τῆς αἰσχύνῃς καταφρονοῦντες. Ἐνταῦθα δὲ
 οὐδὲν τοιοῦτόν ἐστιν, ἀλλὰ καὶ ἀφίησι τὰ ἁμαρτήματα καὶ οὐκ
 ἀναγκάζει παρόντων τινῶν αὐτὰ ἐκπομπεύειν, ἀλλ' ἐν μόνον
 ζητεῖ, ὅπως αὐτὸς ὁ τῆς ἀφέσεως ἀπολαύων μάθοι τῆς δω-
 ρεῖας τὸ μέγεθος.

- 1144 1, 3. Quemadmodum si quis auream statuam, tempore, fumo,³⁵⁶
 pulvere, rubigine foedatam denuo conflaverit, eam nobis purissi-
 mam atque fulgentem restituit, sic et naturam nostram Deus,
 peccati rubigine foedatam multoque affectam delictorum fumo,
 illa pulchritudine destitutam, quam ipsi ab initio indiderat, denuo
 conflavit, et in aquas ceu in conflatorium iniciens, et pro igne
 Spiritus gratiam immittens, hinc renovatos, cum solaribus radiis
 splendore decertantes educit, contrito vetere homine, novo autem
 splendidiore quam vetus erat condito.

- 1145 2, 4. Nec hoc tantum est mirabile, quod [Deus]⁵³⁷ nobis peccata
 dimittat, verum et quod ipsa non revelet nec manifesta faciat, nec
 accedentes cogat in medio patrata edicere, sed sibi soli rationem
 reddere iubeat et sibi confiteri. Etenim ex saecularibus iudicibus
 si quis alicui captorum latronum, vel eorum qui sepulcra effodiunt,
 diceret ut peccata confiteretur, quo sibi poena dimitteretur, cum
 omni certe alacritate hoc susciperent, salutis cupiditate pudorem
 contemnentes. Hic vero nihil tale est; verum et peccata dimittit
 nec cogit praesentibus quibusdam ipsa enuntiari, sed unum solum
 exigit, ut ipse, remissione fruens, doni magnitudinem discat.

De Anna sermones, 387.

⁸⁷ Serm. 1, n. 3. Εἰς μὲν οὖν θεογνωσίας τρόπος, ὁ διὰ τῆς 1146
⁸⁹ κτίσεως ἀπάσης· ἕτερος δὲ οὐκ ἐλάττων, ὁ τοῦ συνειδότος,
ὄν καὶ τοῦτον ἅπαντα τότε διὰ πλειόνων ἐξεθέμεθα λόγων,
δείκνυντες πῶς αὐτοδίδακτος ἡμῖν ἐστὶν ἡ τῶν καλῶν καὶ τῶν
οὐ τοιούτων γνῶσις, καὶ πῶς ἔνδοθεν ἡμῖν τὸ συνειδὸς ἅπαντα
ἐνηκεῖ ταῦτα. Δύο γὰρ οὗτοι διδάσκαλοι γεγόνασιν ἡμῖν ἐξ-
αρχῆς, ἡ κτίσις καὶ τὸ συνειδὸς· καὶ οὐδέτερος αὐτῶν φωνὴν
ἀφιείς σιγῇ τοὺς ἀνθρώπους ἐπαίδευον.

In Genesim homiliae, 388.

¹⁸⁸ Hom. 2, n. 2. Τὸ γὰρ λέγειν ἐξ ὑποκειμένης ὕλης τὰ ὄντα 1147
¹⁸⁹ γεγενῆσθαι, καὶ μὴ ὁμολογεῖν ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων αὐτὰ παρήγαγεν
ὁ τῶν ἀπάντων δημιουργός, τῆς ἐσχάτης παραφροσύνης ἂν
εἶη σημεῖον.

¹⁹⁹ 4, 5. Εἰ δὲ τὰ ὁρώμενα ἱκανὰ διδάξαι τὸ μέγεθος τῆς τοῦ 1148
δημιουργοῦ δυνάμεως, ἐὰν καὶ ἐπὶ τὰς ἀοράτους δυνάμεις ἔλθῃς,
²⁰⁵ καὶ τὸν λογισμὸν ἀνατείνῃς ἐπὶ τὰς τῶν ἀγγέλων στρατίας,
τῶν ἀρχαγγέλων, τῶν ἄνω δυνάμεων, τῶν θρόνων, τῶν κυριο-
τήτων, τῶν ἀρχῶν, τῶν ἐξουσιῶν, τῶν χερουβὶμ, τῶν σεραφίμ,
ποία διάνοια, ποῖος λόγος ἀρκεῖ ἐξεῖπεῖν τὴν μεγαλυσύνην
αὐτοῦ τὴν ἀνεδιήγητον;

²²⁵ 13, 1. Εἶδες πῶς λόγῳ τὰ πάντα ἐδημιουργήθη; Ἀλλ' ἴδω- 1149
μεν λοιπὸν ἐπὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου δημιουργίας τί φησι. «Καὶ

⁸⁷ 1, 3. Unus ergo modus est cognitionis Dei, per universam 1146
⁸⁹ nempe rerum naturam; alter vero nihilo minor, is quem suppeditat
conscientia, quem ipsum tunc pluribus verbis exposuimus, simulque
ostendimus insitam esse nobis a natura bonarum malarumque rerum
cognitionem, et conscientiam nobis interius haec cuncta dictare.
Duo quippe nobis a principio dati sunt a natura doctores, creatura
et conscientia, qui sine voce ulla homines instituebant.

¹⁸⁸ 2, 2. Dicere enim ea quae sunt ex subiecta materia esse facta, 1147
¹⁸⁹ et non confiteri omnium opificem ea ex nihilo creavisse, desipientiae
extremae signum fuerit.

¹⁹⁹ 4, 5. Quodsi visibilia sola sufficiunt nobis ad docendam potentiae 1148
conditoris magnitudinem, et si ad invisibiles veneris virtutes, et
²⁰⁵ mentem extenderis ad angelorum exercitus, archangelorum, super-
narum virtutum, thronorum, dominationum, principatuum, pote-
statum, cherubim, seraphim, quae mens, qui sermo poterit enarrare
magnificentiam eius ineffabilem?

²²⁵ 13, 1. Vidisti quomodo verbo omnia formata sint? Sed vide- 1149
mus postea quid in creatione hominis dicat. *Et formavit Deus*

ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον» [Gn 2, 7]. Ὅρα πῶς διὰ τῆς τῶν ῥημάτων συγκαταβάσεως, οἷς διὰ τὴν ἡμετέραν ἀσθένειαν ἐχρήσατο, ὁμοῦ καὶ τὸν τρόπον τῆς δημιουργίας διδάσκει, καὶ τὸ ἐνηλλαγμένον καὶ μονονουχί, ἵνα ἀνθρωπίνως εἴπω, ταῖς χερσὶν αὐτὸν διαπλαττόμενον ὑποδείκνυσι τοῦ Θεοῦ, καθὼς καὶ ἕτερος προφήτης φησὶν· «Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με, καὶ ἔπλασάν με» [Job 10, 8].

1150 15, 4. Μετὰ γὰρ τὴν παράβασιν τὰ τῆς συνουσίας γέγονεν·⁵⁶⁹
ἐπεὶ μέχρις ἐκείνου καθάπερ ἄγγελοι οὕτω διητῶντο ἐν τῷ²³⁰
παραδείσῳ, οὐχ ὑπὸ ἐπιθυμίας φλεγόμενοι, οὐχ ὑπὸ ἐτέρων
παθῶν πολιορκούμενοι, οὐ ταῖς ἀνάγκαις τῆς φύσεως ὑποκεί-
μενοι, ἀλλὰ δι' ὅλου ἀφθαρτοὶ κτισθέντες καὶ ἀθάνατοι, ὅπου²³¹
γε οὐδὲ τῆς τῶν ἱματίων περιβολῆς ἐδέοντο. «Ἦσαν γάρ,
φησὶν, οἱ δύο γυμνοί, καὶ οὐκ ἡσχύνοντο» [Gn 2, 25]. Οὐδέπω
γὰρ τῆς ἁμαρτίας ὑπείσσελθούσης καὶ τῆς παρακοῆς, τῇ ἄνωθεν
ἦσαν δόξῃ ἡμφιεσμένοι, δι' ὃ οὐδὲ ἡσχύνοντο· μετὰ δὲ τὴν³⁰⁰
παράβασιν τῆς ἐντολῆς, τότε καὶ ἡ αἰσχὺνὴ ἐπεισῆλθε καὶ ἡ
γνώσις τῆς γυμνότητος.

1151 22, 1. Οὐκ εὐδηλον ὅτι διὰ τὸ ἕκαστον οἰκεία προαιρέσει²²¹
ἢ τὴν κακίαν ἢ τὴν ἀρετὴν αἰρεῖσθαι; Εἰ γὰρ μὴ τοῦτο ἦν, μηδὲ²⁹⁴
ἐν τῇ φύσει τῇ ἡμετέρᾳ τὰ τῆς ἐξουσίας ἔκειτο, οὔτε ἐκείνους
κολάζεσθαι ἔδει, οὔτε τούτους ἀμοιβὰς λαμβάνειν τῆς ἀρετῆς.³³⁴
Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐν τῇ προαιρέσει τῇ ἡμετέρᾳ κατέλιπε μετὰ τὴν
ἄνωθεν χάριν τὸ πᾶν, διὰ τοῦτο καὶ τοῖς ἁμαρτάνουσι κολάσεις
ἀπόκεινται, καὶ τοῖς κατορθοῦσιν ἀντιδόσεις καὶ ἀμοιβαί.

hominem. Vide quomodo verborum attemperacione, quibus ob
nostram infirmitatem usus est, simul et modum creationis doceat,
et diversitatem qua, ut humano more loquar, veluti Dei manibus
formatum ipsum indicat, sicut et alius propheta dicit: *Manus tuae*
fecerunt me, et plasmaverunt me.

1150 15, 4. Congressus enim ille post praevaricationem fuit; nam⁵⁶⁹
usque ad illam quasi angeli versabantur in paradiso, non con-²³⁰
cupiscentiis flagrantibus, non ab aliis affectionibus infestati, non
naturae necessitatibus obnoxii, sed prorsus incorruptibiles et im-²³¹
mortales conditi, neque vel vestimentorum amictu ibi egebant.
Erant enim, inquit, *ambo nudi, et non erubescabant.* Peccato enim
et praevaricatione nondum praesente, gloria, quae superne venerat,
vestiti erant, et ideo non erubescabant; post transgressionem autem³⁰⁰
praecepti introgressa est et erubescencia et nuditatis agnitio.

1151 22, 1. Nonne manifestum sua quemque voluntate vel malitiam²²¹
vel virtutem eligere? Nam nisi ita esset, et nisi naturae nostrae²⁹⁴
potestas insita esset, neque illos puniri, neque istos virtutis praemia
accipere oportebat. Verum quia in nostra voluntate totum post³³⁴
gratiam Dei relictum est, ideo et peccantibus supplicia parata sunt,
et bene operantibus mercedes et praemia.

- 200 22, 2. Ποίας οὐκ ἂν εἴη ἀνοίας ἀνάμεστον τὸ λέγειν ὅτι 1152
 ἄγγελοι πρὸς συνουσίαν γυναικῶν κατηνέχθησαν, καὶ ἡ ἀσώ-
 ματος ἐκείνη φύσις πρὸς τὴν συναλλαγὴν τῶν σωμάτων ὑπήχθη;
 *Ἡ οὐκ ἀκούεις τοῦ Χριστοῦ λέγοντος περὶ τῆς τῶν ἀγγέλων
 οὐσίας· «Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν οὔτε γαμίσκονται,
 ἀλλ' εἰσὶν ὡς ἄγγελοι Θεοῦ» [Mt 22, 30. Mc 12, 25. Lc 20, 35];
 Οὐδὲ γὰρ οἶόν τε τὴν ἀσώματον φύσιν ἐκείνην τοιαύτην ἐπι-
 θυμίαν δέξασθαι ποτε.
- 308 25, 7. Ἀναμένει [ὁ Θεός] τὰς παρ' ἡμῶν ἀφορμάς, ἵνα 1153
 πολλὴν ἐπιδείξηται τὴν φιλοτιμίαν. Μὴ τοίνυν διὰ ῥαθυμίαν
 ἀποστερῶμεν ἑαυτοὺς τῶν παρ' αὐτοῦ δωρεῶν, ἀλλὰ σπεύ-
 δωμεν, καὶ ἐπειγώμεθα τῆς ἀρχῆς ἐπιλαβέσθαι, καὶ τῆς ὁδοῦ
 319 τῆς ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἄψασθαι, ἵνα τῆς ἄνωθεν συμμαχίας ἀπο-
 λαύοντες καὶ πρὸς τὸ τέλος φθάσαι δυνηθῶμεν. Οὐδὲ γὰρ
 οἶόν τέ τι χρηστὸν ἡμᾶς ποτε κατορθῶσαι μὴ τῆς ἄνωθεν
 ῥοπῆς ἀπολαύσαντας.
- 282 30, 5. Μέγα ἀγαθὸν ἡ εὐχή. Εἰ γὰρ ἀνθρώπῳ τις δια- 1154
 λεγόμενος ἐναρέτῳ οὐ μικρὰν ἐξ αὐτοῦ καρποῦται τὴν ὠφέλειαν,
 ὁ Θεὸς διαλέγεσθαι καταξιωθείς πόσων οὐκ ἀπολαύσεται τῶν
 ἀγαθῶν; Ἡ γὰρ εὐχὴ διάλεξις ἐστὶ πρὸς τὸν Θεόν. . . . Μὴ
 γὰρ καὶ πρὶν ἢ αἰτήσωμεν, οὐκ ἡδύνατο παρασχεῖν; Ἀλλὰ διὰ
 τοῦτο ἀναμένει, ἵνα ἀφορμὴν λάβῃ παρ' ἡμῶν τοῦ δικαίως
 ἡμᾶς ἀξιοῦν τῆς παρ' αὐτοῦ προνοίας.
- 314 42, 1. Ὅτι γὰρ οὐ παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι, ἀλλὰ παρὰ τὸ μὴ 1155
 340 βούλεσθαι ἔρημοι πάντων ἐσμὲν τῶν ἀγαθῶν, σαφὲς ἀπόδειξις

- 200 22, 2. Quanta non fuerit dementia plenum dicere angelos ita 1152
 deiectos, ut cum mulieribus rem haberent, et incorporea illa natura
 copularetur corporibus? Annon audis Dominum dicentem de ange-
 lorum substantia: *In resurrectione enim neque matrimonium con-*
trahunt neque nubunt, sed sunt sicut angeli Dei? Neque enim possibile
 est incorpoream naturam talem umquam concupiscentiam habere.
- 308 25, 7. Exspectat [Deus] occasiones ex nobis, ut multam exhibeat 1153
 liberalitatem. Itaque ne propter desidiam privemus nos illius donis,
 sed festinemus et urgeamus ut principium apprehendamus et viam
 319 quae ad virtutem inducit, ut superno adiuti subsidio etiam ad
 finem pervenire valeamus. Neque enim possibile est bonum ali-
 quod nos recte agere non adiutos superna gratia.
- 282 30, 5. Magnum bonum precatio. Nam si quis homini loquens 1154
 virtute praedito non parvum inde fructum percipit, quantis bonis
 non fruetur is cui cum Deo colloquium fuerit? Oratio enim co-
 loquium est cum Deo. . . . Annon enim praestare potest priusquam
 petamus? Verum propter hoc differt et exspectat, ut occasionem
 accipiat qua iuste nos sua providentia dignos faciat.
- 314 42, 1. Quod non quia non possumus, sed quia nolumus, a 1155
 340 bonis omnibus simus alieni, illud manifeste indicat, quod multi

τὸ πολλοὺς τῶν ὁμογενῶν ἡμῖν εὐρεῖν διαλάμποντας ἐν ἀρετῇ. Καὶ αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ τὸν πατριάρχην [Abraham] καὶ πρὸ τῆς χάριτος καὶ πρὸ τοῦ νόμου γεγονότα, οἶκοθεν καὶ ἀπὸ τῆς ἐν τῇ φύσει κειμένης γνώσεως εἰς τοσοῦτον μέτρον ἀρετῆς ἐλθεῖν, πάσης ἡμᾶς ἀπολογίας ἀποστερῆσαι δυνήσεται. Ἄλλ' ἴσως ἐροῦσιν τινες ὅτι πολλῆς ἀπέλαυσε τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ κηδεμονίας ὁ ἀνὴρ, καὶ πολλὴν ἐπεδείξατο τὴν περὶ αὐτὸν πρόνοιαν ὁ τῶν ὄλων Θεός. Ναί, ὁμολογῶ· ἀλλ' εἰ μὴ πρότερος τὰ παρ' αὐτοῦ καὶ αὐτὸς ἐπεδείξατο, οὐκ ἂν τῶν παρὰ τοῦ Δεσπότητος ἀπήλαυσε. Μὴ τοίνυν τοῦτο μόνον ὄρα, ἀλλὰ καθ' ἕκαστον ἐξετάζων καταμάνθανε, πῶς πρότερον τῆς οἰκείας ἀρετῆς ἐν πᾶσι τὴν βάσανον παρεσχηκώς, οὕτως ἡξιοῦτο τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ συμμαχίας.

In principium Actorum homiliae, 388.

- 1156 Hom. 4, n. 8. Εἰ καὶ τετελευτήκει Χριστὸς καὶ οὐκ ἀνέστη, 27 πῶς εἶχε λόγον τοὺς ἡνίκα ἔζη φυγόντας διὰ τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον, ἡνίκα ἐτελεύτησε μυρίοις ἑαυτοὺς δι' ἐκείνον περιβάλλειν κινδύνοις; Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι πάντες ἔφυγον, Πέτρος δὲ καὶ ἡρνήσατο μεθ' ὄρκου τρίτον, καὶ ὁ μεθ' ὄρκου τρίτον αὐτὸν ἀρνησάμενος καὶ θεραπαινιδίου φόβον εὐτελοὺς δείσας, ἐπειδὴ ἐτελεύτησε, βουλόμενος ἡμᾶς πείσαι διὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν, ὅτι εἶδεν αὐτὸν ἀναστάντα, οὕτως ἀθρόον μετεβάλλετο ὡς ὀλοκλήρου καταγελάσαι δήμου, καὶ εἰς μέσον τῶν Ἰουδαίων τὸ θέατρον εἰσπηδήσαι καὶ εἰπεῖν ὅτι ὁ σταυρωθεὶς καὶ ταφεὶς

eiusdem naturae homines inveniantur virtutibus conspicui. Et vero istud ipsum quod patriarcha [Abraham], qui ante gratiae tempus et ante legem fuit, a se ipso et a scientia quae naturae insita est in tantum pervenit virtutis fastigium, sufficit ut omnes nostras excusationes refutet. At fortasse nonnulli dicent eum magnam a Deo gratiam esse consecutum, multamque circa eum providentiam Deum universi testatum esse. Id esse fateor. Verum si non ipse prior quae sua erant exhibuisset, non quae sunt a Domino suscepisset. Non igitur hoc solum considera, sed per singula inspiciens discite quomodo propriae virtutis in omnibus prius specimen ediderit, atque sic divinum auxilium meruerit.

- 1156 4, 8. Si mortuus fuisset Christus neque resurrexisset, qui fieri 27 potuisset ut qui, dum superstes esset, ob periculum imminens fugerant, eo iam vita functo, propter illum mille periculis se ipsos obicerent? Ac ceteri quidem omnes fugerunt, Petrus vero etiam cum iuramento ter illum negavit; et qui ter illum cum iuramento negaverat et vilis ancillulae fuerat timore percussus, posteaquam obierat, nobis rebus ipsis volens fidem facere se suscitatum illum a mortuis vidisse, sic repente mutatus est, ut integrum populum aspernaretur, et in medium Iudaeorum theatrum prosiliret, diceret

ἀνέστη ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνέβη, καὶ μηδὲν αὐτὸν ὑποδεῖσθαι δεινόν. Πόθεν οὖν τὸ θαρρεῖν αὐτῷ ἐγένετο; Πόθεν ἄλλοθεν ἄλλ' ἢ ἀπὸ τῆς πληροφορίας τῆς κατὰ τὴν ἀνάστασιν;

De proditione Iudae homiliae, 388.

518 Hom. 1, n. 6. Πάρεστιν ὁ Χριστός, καὶ νῦν ἐκεῖνος ὁ τὴν 1157
 489 νῦν. Οὐδὲ γὰρ ἄνθρωπός ἐστιν ὁ ποιῶν τὰ προκείμενα γε-
 νέσθαι σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἀλλ' αὐτὸς ὁ σταυρωθεὶς ὑπὲρ
 ἡμῶν Χριστός. Σχῆμα πληρῶν ἔστηκεν ὁ ἱερεὺς, τὰ ῥήματα
 φθεγγόμενος ἐκεῖνα, ἡ δὲ δύναμις καὶ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἐστὶ.
 495 «Τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα» [Mt 26, 26], φησί. Τοῦτο τὸ ῥήμα
 μεταρρυθμίζει τὰ προκείμενα.

In Ioannem homiliae, ca 389.

347 Hom. 8, n. 1. Εἰ «φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς 1158
 332 τὸν κόσμον» [Io 1, 9], πῶς ἀφώτιστοι μεμενῆκασιν τοσοῦτοι;
 Οὐ γὰρ δὴ πάντες ἐπέγνωσαν τοῦ Χριστοῦ τὸ σέβας. Πῶς
 οὖν φωτίζει πάντα ἄνθρωπον; Τό γε εἰς αὐτὸν ἦκον. Εἰ δέ
 τινες ἐκόντες τοὺς τῆς διανοίας ὀφθαλμοὺς μύσαντες μὴ
 βούλοιντο παραδέξασθαι τοῦ φωτὸς τούτου τὰς ἀκτῖνας, οὐ
 παρὰ τὴν τοῦ φωτὸς φύσιν ἢ σκότῳσις ἐκείνοις, ἀλλὰ παρὰ
 τὴν κακουργίαν τῶν ἐκοντὶ ἀποστερούντων ἑαυτοὺς τῆς δωρεᾶς.
 332 10, 1. Φιλάνθρωπος ὢν ὁ Θεός, ἀγαπητέ, καὶ εὐεργετικός, 1159
 πάντα ποιεῖ καὶ πραγματεύεται ὥστε ἡμᾶς κατ' ἀρετὴν λάμπειν·

que illum qui crucifixus fuerat ac sepultus, a mortuis die tertia
 surrexisse atque in caelos ascendisse, neque se mali quidquam
 reformidare. Unde igitur factum erat ut adeo confidens esset?
 Unde nisi ex eo quod de resurrectione certior factus esset?

518 1, 6. Adest Christus, et nunc is, qui mensam illam apparavit, 1157
 489 hic ipse hanc nunc exornat. Non enim homo est qui facit ut
 proposita efficiantur corpus et sanguis Christi, sed ipse Christus
 qui pro nobis crucifixus est. Figuram implens stat sacerdos verba
 495 illa proferens, virtus autem et gratia Dei est. *Hoc est corpus meum*,
 inquit. Hoc verbum transformat ea quae proposita sunt.

347 8, 1. Si *illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*, 1158
 332 quomodo tot homines non illuminati manent? Non enim omnes
 Christi cultum agnoscunt. Quomodo ergo illuminat omnem ho-
 minem? Quantum in ipso est. Si qui vero sponte sua mentis
 oculos claudentes huius lucis radios percipere nolint, non ex natura
 lucis evenit quod in tenebris maneat, sed ex nequitia eorum, qui
 sponte se hoc privant munere.

332 10, 1. Deus, utpote clemens et beneficus, dilecte, omnia agit 1159
 334 et operatur ut nos virtute splendidi simus; et cum nos velit
 326

καὶ βουλόμενος ἡμᾶς εὐδοκίμους εἶναι, βίᾳ μὲν οὐδένα οὐδὲ ³³⁴
 ἀνάγκῃ, πειθοῖ δὲ καὶ τῷ ποιεῖν εὖ τοὺς βουλομένους ἅπαντας ³²⁶
 ἔλκει, καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἐπισπάται. Διὰ τοῦτο ἔλθόντα αὐτὸν
 οἱ μὲν ἔλαβον, οἱ δὲ οὐκ ἐδέξαντο [Io 1, 11]. Οὐδένα γὰρ
 βούλεται ἄκοντα οὐδὲ ἡναγκασμένον ἔχειν οἰκέτην, ἀλλ' ἐκόντας
 ἅπαντας καὶ προαιρουμένους, καὶ χάριν αὐτῷ τῆς δουλείας
 εἰδότας.

1160 11, 2. Ἐπειδὴ γὰρ εἰσὶν οἱ λέγοντες ὅτι φαντασία τις ἦν ³⁷⁶
 καὶ ὑπόκρισις καὶ ὑπόνοια τὰ τῆς οἰκονομίας ἅπαντα, ἄνωθεν
 αὐτῶν προαναιρῶν τὴν βλασφημίαν, τὸ «ἐγένετο» [Io 1, 14]
 τίθεικεν, οὐ μεταβολὴν οὐσίας, ἀπαγε, ἀλλὰ σαρκὸς ἀληθινῆς ³⁸²
 ἀνάληψιν παραστήσαι βουλόμενος. . . . Τῇ γὰρ ἐνώσει καὶ τῇ ³⁸³
 συναφείᾳ ἐν ἔστιν ὁ Θεὸς Λόγος καὶ ἡ σὰρξ, οὐ συγχύσεως
 γενομένης, οὐδὲ ἀφανισμοῦ τῶν οὐσιῶν, ἀλλ' ἐνώσεως ἀρρήτου ³⁸¹
 τινὸς καὶ ἀφράστου. . . . Πεπτῶκει γὰρ ὄντως, πεπτῶκει πτώμα
 ἀνίατον ἢ φύσις ἢ ἡμετέρα, καὶ τῆς κραταιᾶς ἐκείνης ἐδεῖτο
 μόνης χειρός. Οὐδὲ γὰρ ἦν ἐτέρως ἀναστῆναι αὐτὴν, μὴ τοῦ
 τὴν ἀρχὴν διαπλάσαντος αὐτῇ χεῖρα ὀρέξαντος, καὶ διατυπώ- ⁴¹⁵
 σαντος ἄνωθεν τῇ δι' ὕδατος ἀναγεννήσει καὶ Πνεύματος.

1161 15, 1. «Ἐγὼ ὀράσεις ἐπλήθυνα, καὶ ἐν χερσὶ προφητῶν ¹⁰⁵
 ὤμοιώθην» [Os 12, 10]. τουτέστι· Συγκατέβην, οὐ τοῦτο ὅπερ ¹⁰⁸
 ἤμην ἐφάνην. Ἐπειδὴ γὰρ ἔμελλεν αὐτοῦ ὁ Υἱὸς δι' ἀληθινῆς
 σαρκὸς φανήσεσθαι ἡμῖν, ἄνωθεν αὐτοὺς προεγύμναζεν ὄραν
 τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν, ὡς αὐτοῖς δυνατόν ἦν ἰδεῖν. Ἐπεὶ αὐτὸ

acceptos et probatos esse, non vi aut necessitate, sed suasionem et
 beneficiis suis volentes omnes allicit et ad se trahit. Propterea
 venientem illum alii receperunt, alii non. Nullum enim vult in-
 vitum vel necessitate coactum servum habere, sed omnes libenter
 et ex voluntatis proposito venire, ac de tali servitute gratiam ipsi
 habere.

1160 11, 2. Quia enim sunt qui dicant ea, quae incarnationis oeco- ³⁷⁶
 nomiam spectent, phantasiam et fabulam et figmentum esse, iam
 tunc illorum blasphemiam tollens, posuit illud *factum est*, non ³⁸²
 mutationem substantiae, absit, sed verae carnis assumptionem ³⁸³
 declarare volens. . . . Nam unitate et coniunctione unum sunt Deus
 Verbum et caro; nulla facta confusione, nec substantiarum ablatione, ³⁸¹
 sed ineffabili quadam et inexplicabili unione. . . . Vere ceciderat,
 ceciderat casu incurabili natura nostra, et potenti illa sola manu
 egebat. Neque enim poterat aliter resurgere, nisi is, qui in principio
 illam efformaverat, ipsi manum porrigeret, et superne illam re- ⁴¹⁵
 formaret per regenerationem aquae et Spiritus.

1161 15, 1. *Ego visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum* ¹⁰⁵
assimilatus sum, id est: Me ipsum demisi, neque id quod eram ¹⁰⁸
 apparui. Quia enim Filius eius in vera carne ad nos venturus
 erat, iam olim illos exercitabat ut Dei substantiam viderent, quantum

δπερ ἐστὶν ὁ Θεός, οὐ μόνον προφηταί, ἀλλ' οὐδὲ ἄγγελοι
 117 εἶδον, οὔτε ἀρχάγγελοι. . . . Μόνος οὖν αὐτὸν ὁρᾷ ὁ Υἱός,
 καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. . . . 2. «Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Πατέρα
 εἰ μὴ ὁ Υἱός» [Mt 11, 27]. Τί οὖν; Πάντες ἐν ἀγνοίᾳ ἐσμέν;
 109 Μὴ γένοιτο· ἀλλ' οὕτως οὐδεὶς οἶδεν ὡς ὁ Υἱός. Ὡςπερ οὖν
 εἶδον αὐτὸν οἱ πολλοὶ κατὰ τὴν ἐγχωροῦσαν αὐτοῖς ὄψιν, τὴν
 δὲ οὐσίαν οὐδεὶς ἐθεάσατο, οὕτω καὶ νῦν ἴσμεν πάντες μὲν
 τὸν Θεόν, τὴν δὲ οὐσίαν οὐδεὶς οἶδεν ὃ τί ποτέ ἐστιν, εἰ μὴ
 μόνος ὁ γεννηθεὶς ἐξ αὐτοῦ. Γινώσιν γὰρ ἐνταῦθα τὴν ἀκριβῆ
 λέγει θεωρίαν τε καὶ κατάληψιν, καὶ τοσαύτην δσιν ὁ Πατὴρ
 ἔχει περὶ τοῦ Παιδός. «Καθὼς γὰρ γινώσκει με ὁ Πατήρ,
 καὶ γὼ γινώσκω τὸν Πατέρα» [Io 10, 15].

309 27, 2. Οὐκ εἰσὶ καὶ Χριστιανοὶ τὰ φαῦλα πράσσοντες καὶ 1162
 312 Ὑλληνες ἐν φιλοσοφίᾳ ζῶντες; Χριστιανοὶ μὲν ὅτι φαῦλα πράσ-
 313 σοντές εἰσιν οἶδα καὶ γὼ· εἰ δὲ καὶ Ὑλληνες ὀρθῶς βιοῦντες,
 τοῦτο οὐκ ἔτι οἶδα σαφῶς. Μὴ γάρ μοι τοὺς ἀπὸ φύσεως
 εἰπῆς ἐπικεῖς καὶ κοσμίους· οὐ γάρ ἐστι τοῦτο ἀρετὴ· ἀλλ'
 εἰπέ τὸν πολλὴν ἀπὸ τῶν παθῶν ὑπομένοντα βίαν καὶ φιλο-
 σοφοῦντα. Ἄλλ' οὐκ ἂν ἔχοις. . . . Πλὴν ἀλλ' ἵνα μὴ δόξωμέν
 τισιν εἶναι φιλόνοικοι, συγχωρήσωμεν ὀρθῶς βιοῦντας εἶναι ἐν
 Ὑλλησιν· οὐδέποτε γὰρ τοῦτο ἐναντιοῦται τῷ λόγῳ. Τὸ γὰρ
 ἐπὶ πολὺ συμβαῖνον εἶπεν, οὐ τὸ σπανιάκις γινόμενον.

362 31, 1. «Ὁ πιστεύων εἰς τὸν Υἱὸν ἔχει ζωὴν αἰώνιον» 1163
 [Io 3, 36]. . . . Ἄρα οὖν ἀρκεῖ τὸ πιστεῦσαι εἰς τὸν Υἱόν, φησί,

videre poterant. Nam id quod Deus est, non modo prophetae,
 117 sed neque angeli neque archangeli viderunt. . . . Solus ergo Filius
 illum videt, itemque Spiritus Sanctus. . . . 2. *Nemo novit Patrem*
nisi Filius. Quid igitur? Omnesne in ignorantia sumus? Absit;
 109 sed nemo sic novit ut Filius. Ut igitur multi pro captu suo
 ipsum viderunt, substantiam vero nemo vidit, sic et nunc omnes
 Deum novimus, substantiam vero eius quae sit nemo novit, nisi
 is qui ex ipso natus est. Cognitionem enim hic dicit certam
 visionem et comprehensionem, talemque qualem Pater de Filio
 habet. *Sicut enim cognoscit me Pater, et ego cognosco Patrem.*

309 27, 2. Quid igitur? Nonne et Christiani male agentes et 1162
 312 gentiles viventes philosophice reperiuntur? Novi quidem ego
 313 Christianos male agentes; quod autem gentiles bene vivant, non-
 dum mihi constat. Neque tu dixeris aliquos esse natura aequos
 et modestos; non enim id virtus est; sed loquere de iis, qui multam
 sustinentes passionum vim tamen philosophantur. Tales autem non
 habes. . . . Attamen, ne contentiosi videamur, concedamus apud
 gentiles esse qui recte vivant; nihil enim hoc orationi nostrae ad-
 versatur; sermo enim erat de eo quod ut plurimum, non de eo
 quod raro contingit.

362 31, 1. *Qui credit in Filium, habet vitam aeternam.* . . . Num 1163
 ergo sufficit, inquires, credere in Filium ut vita aeterna habeatur?

πρὸς τὸ ζῶν ἔχειν αἰώνιον; Οὐδαμῶς. Καὶ ἄκουε τοῦ Χριστοῦ τοῦτο δεικνύντος καὶ λέγοντος· «Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν» [Mt 7, 21]· καὶ ἡ εἰς τὸ Πνεῦμα δὲ βλασφημία ἀρκεῖ καὶ μόνη εἰς γέενναν ἐμβαλεῖν. Καὶ τί λέγω περὶ μέρους δόγματος; Κἂν γὰρ εἰς ³⁶³ τὸν Πατέρα τις καὶ τὸν Υἱὸν ὁρθῶς πιστεύσῃ καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, βίον δὲ μὴ ἔχῃ ὁρθόν, οὐδὲν αὐτῷ κέρδος τῆς πίστεως εἰς σωτηρίαν.

1164 34, 3. Μιμησώμεθα δὴ τὴν γυναῖκα [Samaritanam] καὶ ἡμεῖς, ⁵³⁶ καὶ ἐπὶ τοῖς οἰκείοις ἀμαρτήμασι μὴ αἰσχυνώμεθα ἀνθρώπους, ἀλλὰ φοβώμεθα ὡς χρὴ Θεὸν τὸν καὶ νῦν ὄρωντα τὸ γινόμενον, καὶ τότε κολάζοντα τοὺς μὴ μετανοήσαντας νῦν.... Παρακαλῶ τοίνυν, κἂν μηδεὶς ἴδῃ τὰ ἡμέτερα, ἕκαστον ἡμῶν εἰς τὸ ἑαυτοῦ συνειδὸς εἰσελθεῖν, καὶ καθίσαι ἑαυτῷ δικαστὴν τὸν λογισμόν, καὶ εἰς μέσον ἄγειν τὰ πεπλημμελημένα. Καὶ εἰ μὴ βούλοιτο ἔκπομπευθῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ φοβερᾷ, ἐπιτιθέτω τὰ φάρμακα τῆς μετανοίας, καὶ ἱασάσθω τὰ τραύματα.

1165 46, 1. «Οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρὸς μέ, ἐὰν μὴ ὁ Πατὴρ ³³⁴ ὁ πέμψας με ἑλκύσῃ αὐτόν» [Io 6, 44]. Τούτῳ ἐπιπηδῶσι ³¹⁴ Μανιχαῖοι λέγοντες ὅτι οὐδὲν ἐφ' ἡμῖν κεῖται· ὅπερ μάλιστα βεβαιοῖ κυρίους ὄντας τῆς γνώμης. Εἰ γάρ τις ἔρχεται πρὸς αὐτόν, φησί, τί δεῖ τῆς ἑλξεως; Ὁ καὶ αὐτὸ οὐ τὸ ἐφ' ἡμῖν ἀναιρεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον ἐμφαίνει ἡμᾶς βοηθείας δεομένους, ὅτι δείκνυσιν ἐνταῦθα, οὐ τὸν τυχόντα ἐρχόμενον, ἀλλὰ τὸν πολλῆς ἀπολαύοντα συμμαχίας.

Nequaquam. Audi Christum hoc ipsum declarantem his verbis: *Non omnis qui dicit mihi Domine, Domine, intrabit in regnum caelorum*; et blasphemia in Spiritum sufficit ut in gehennam quis detrudatur. Et quid dico de parte dogmatis? Nam et si quis ³⁶³ recte credat in Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, si recte non vivat, nihil ipsi fides proderit ad salutem.

1164 34, 3. Hanc ergo mulierem [Samaritanam] et nos imitemur, et in ⁵³⁶ peccatis nostris vulgandis ne vereamur homines; sed Deum ut par est timeamus, qui et nunc facinora nostra videt, et tunc punietur est eos, qui nunc paenitentiam non agunt.... Rogo igitur, etsi nemo nostra videat, singuli in suam conscientiam ingrediantur et iudicem sibi rationem constituent, peccata in medium agant. Et nisi velint ea in die illa terribili promulgari, paenitentiae remedia apponant ac vulnera sanent.

1165 46, 1. *Nemo potest venire ad me, nisi Pater qui misit me* ³³⁴ *traxerit eum*. Hic insultant Manichaei, dicentes nihil nostri esse ³¹⁴ arbitrii; quod maxime nos illius dominos esse confirmat. Si enim quis ad eum venit, inquiunt illi, quid opus est eum trahi? At hoc ipsum libertatem non tollit, sed potius divino auxilio nos indigere ostendit, nec quemlibet passim venire, sed eum qui multo gratiae adiutorio praeditus sit.

- 511 46, 2. «Ἐν σῶμα γινόμεθα, καὶ μέλη ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ 1166
καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ» [Eph 5, 30]. . . . 3. Ἰν' οὖν μὴ μόνον
κατὰ τὴν ἀγάπην τοῦτο γενώμεθα, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα,
508 εἰς ἐκείνην ἀνακερασθῶμεν τὴν σάρκα, διὰ τῆς τροφῆς γὰρ
τοῦτο γίνεται ἥς ἐχαρίσατο, βουλόμενος ἡμῖν δεῖξαι τὸν πόθον,
509 ὃν ἔχει περὶ ἡμᾶς, διὰ τοῦτο ἀνέμιξεν ἑαυτὸν ἡμῖν, καὶ ἀνέφυρε
τὸ σῶμα αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς, ἵνα ἕν τι ὑπάρξωμεν, καθάπερ σῶμα
κεφαλῇ συνημμένον.
- 379 63, 2. [Οἱ εὐαγγελισταί] ἐν τῷ πάθει πολὺ τὸ ἀνθρώπινον 1167
402 αὐτῷ [τῷ Χριστῷ] προσάπτουσιν, ἀπὸ τούτου δηλοῦντες ὅτι
ἀλήθεια τὰ τῆς οἰκονομίας. Καὶ ὁ μὲν Ματθαῖος ἀπὸ τῆς
ἀγωνίας καὶ τοῦ θορύβου καὶ ἀπὸ τοῦ ἰδρώτος, οὗτος [Ἰωάννης]
δὲ ἀπὸ τοῦ πένθους πιστοῦται. Οὐκ ἂν δέ, εἰ μὴ τῆς φύσεως
ἦν τῆς ἡμετέρας, ὑπὸ τοῦ πένθους ἐκρατήθη καὶ ἅπαξ καὶ
δεύτερον.
- 158 74, 1. «Εἷ τις εἶδεν ἐμέ, τὸν Πατέρα μου εἶδε» [Io 14, 9], 1168
φησὶν. Εἰ δὲ ἑτέρας οὐσίας ἦν, οὐκ ἂν τοῦτο εἶπεν. Ἵνα δὲ
καὶ παχυτέρου ἄψωμαι λόγου, οὐδεὶς χρυσὸν ἀγνοῶν, ἐν ἀρ-
γύρῳ τοῦ χρυσοῦ τὴν οὐσίαν ἰδεῖν δύναται· οὐ γὰρ ἄλλη δι'
ἄλλης φαίνεται φύσις.
- 449 86, 4. Οὔτε ἄγγελος οὔτε ἀρχάγγελος ἐργάσασθαι τι δύ- 1169
180 νатаι εἰς τὰ δεδομένα παρὰ Θεοῦ· ἀλλὰ Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ
Ἅγιον Πνεῦμα πάντα οἰκονομεῖ· ὁ δὲ ἱερεὺς τὴν ἑαυτοῦ δανείζει
451 γλῶτταν, καὶ τὴν ἑαυτοῦ παρέχει χεῖρα. Καὶ γὰρ οὐδὲ δίκαιον ἦν
-
- 511 46, 2. *Unum corpus sumus, et membra ex carne et ossibus 1166*
eius. . . . 3. *Ut ergo hoc simus non solum per dilectionem, sed*
508 *etiam re ipsa, cum illa carne commisceamur, id enim efficitur per*
cibum quem ille dedit, ut ostendat nobis quanto erga nos ferveat
509 *amore, ideo se nobis commiscuit et in unum corpus totum con-*
stituit, ut unum simus quasi corpus iunctum capiti.
- 379 63, 2. [Evangelistae] in passione multa illi [Christo] adscribunt, hinc 1167
402 ostendentes veritatem incarnationis; Matthaeus per agoniam, per
turbationem, per sudorem, hic autem [Ioannes] per luctum fidem
facit. Si enim nostrae non fuisset naturae, non a luctu semel et
iterum correptus fuisset.
- 158 74, 1. *Qui videt me, videt et Patrem*, inquit. Si alterius esset 1168
substantiae, non hoc dixisset. Ut autem crassiore utar sermone:
nemo qui aurum ignoret, in argento auri substantiam videre potest;
non enim alia natura per aliam dignoscitur.
- 449 86, 4. Neque angelus neque archangelus in iis quae a Deo 1169
180 data sunt aliquid efficere potest; sed Pater et Filius et Spiritus
Sanctus omnia administrat; sacerdos vero linguam suam commodat,
451 manum porrigit. Neque enim iustum fuisset ut propter alterius

διὰ τὴν ἑτέρου κακίαν εἰς τὰ σύμβολα τῆς σωτηρίας ἡμῶν τοὺς πίστει προσιόντας παραβλάπτεσθαι.

In Matthaëum homiliae, ca 390.

- 1170 Hom. 1, n. 2. Πολλαχοῦ γὰρ [οἱ εὐαγγελισταί] διαφωνοῦντες ¹⁶ ἐλέγχονται. Αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο μέριστον δείγμα τῆς ἀληθείας ἐστίν. Εἰ γὰρ πάντα συνεφώνησαν μετὰ ἀκριβείας, καὶ μέχρι καιροῦ, καὶ μέχρι τόπου, καὶ μέχρι ῥημάτων αὐτῶν, οὐδεὶς ἂν ἐπίστευσε τῶν ἐχθρῶν, ὅτι μὴ συνελθόντες ἀπὸ συνθήκης τινὸς ἀνθρωπίνης ἔγραψαν ἅπερ ἔγραψαν· οὐ γὰρ εἶναι τῆς ἀπλότητος τὴν τοσαύτην συμφωνίαν. Νυνὶ δὲ καὶ ἡ δοκοῦσα ἐν μικροῖς εἶναι διαφωνία πάσης ἀπαλλάττει αὐτοὺς ὑποψίας, καὶ λαμπρῶς ὑπὲρ τοῦ τρόπου τῶν γραψάντων ἀπολογεῖται.
- 1171 2, 2. Υἱὸς ὢν τοῦ ἀνάρχου Θεοῦ, καὶ γνήσιος Υἱός, ἠνέσχετο ³⁵⁹ ἀκοῦσαι καὶ Δαυὶδ υἱός, ἵνα σε ποιήσῃ υἱὸν Θεοῦ· ἠνέσχετο πατέρα αὐτῷ γενέσθαι δοῦλον, ἵνα σοι τῷ δούλῳ πατέρα ποιήσῃ τὸν Δεσπότην. Εἶδες ἐκ προοιμίων εὐθέως οἷα τὰ εὐαγγέλια; Εἰ δὲ ἀμφιβάλλεις περὶ τῶν σῶν, ἀπὸ τῶν ἐκείνου καὶ ταῦτα πίστευε. Πολὺ γὰρ δυσκολώτερον, ὅσον εἰς ἀνθρώπινον λογισμόν, Θεὸν ἀνθρωπον γενέσθαι, ἢ ἀνθρωπον υἱὸν Θεοῦ χρηματίσαι. Ὅταν οὖν ἀκούσῃς, ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ υἱὸς τοῦ Δαυὶδ ἐστὶ καὶ τοῦ Ἀβραάμ, μὴ ἀμφιβάλλε λοιπὸν ὅτι καὶ σύ, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀδάμ, υἱὸς ἔσῃ τοῦ Θεοῦ. Οὐδὲ γὰρ

improbitatem illi qui fidem sunt amplexi in symbolis salutis nostrae laederentur.

- 1170 1, 2. Saepe enim [evangelistae] inter se dissentire deprehenduntur. ¹⁶ Certe illud ipsum magnum est pro veritate argumentum. Si enim omnia accurate consonassent, et quantum ad tempus et quantum ad loca et quantum ad ipsa verba, ex inimicis nemo crediturus erat, sed ex mutuo humanoque consensu haec scripta fuisse putassent, atque huiusmodi consonantiam non ex sinceritate procedere. Iam vero illa quae in exiguis rebus deprehendi videtur diversitas, omnem ab ipsis suspicionem depellit scribentiumque fidem clare vindicat.
- 1171 2, 2. Filius, et genuinus Filius, Dei sine principio existentis se ³⁵⁹ filium Davidis audire passus est, ut te faceret Dei filium; passus est se patrem habere servum, ut tibi servo patrem faceret Dominum. Viden statim a principio quaenam sint evangelia? Quodsi de tuis dubitas, ab iis, quae ad ipsum spectant, haec ut credas inducaris. Longe enim difficilior est, quantum ad humanum intellectum pertinet, Deum hominem fieri, quam hominem Dei filium esse. Cum igitur audis Filium Dei filium esse Davidis et Abrahae, dubitare iam desine te, filium Adae, filium Dei futurum esse. Ne-

1170. MG 57, 16; Fi (= Field) 1, 4.

1171. MG 57, 25; Fi 1, 18.

εἰκὴ καὶ μάτην τοσοῦτον ἑαυτὸν ἐταπείνωσεν, εἰ μὴ ἔμελλεν ἡμᾶς ἀνυψοῦν. Ἐγεννήθη γὰρ κατὰ σάρκα, ἵνα σὺ γεννηθῇς κατὰ πνεῦμα· ἐγεννήθη ἐκ γυναικὸς, ἵνα σὺ παύσῃ γυναικὸς ὢν υἱός.

584 14, 4. Θαρρήσωμεν τοίνυν αὐτοῦ τῇ φιланθρωπίᾳ, καὶ 1172
μετάνοιαν ἐπιδειξώμεθα μεμεριμνημένην, πρὶν ἢ τὴν ἡμέραν
ἐπιστῆναι τὴν οὐκ ἔωσαν ἡμᾶς κερδαίνειν ἐκ τούτου. Νῦν μὲν
γὰρ ἐφ' ἡμῖν τὸ πᾶν κείται· τότε δὲ ὁ δικάζων μόνος τῆς
ψήφου γίνεται κύριος. «Προφθάσωμεν τοίνυν τὸ πρόσωπον
αὐτοῦ ἐν ἔξομολογήσει» [Ps 94, 2], κλαύσωμεν, θρηνήσωμεν.
Ἄν γὰρ δυνηθῶμεν παρακαλέσαι τὸν δικαστὴν πρὸ τῆς κυρίας
ἀφεῖναι ἡμῖν τὰ ἁμαρτήματα, οὐδὲ εἰσόδου χρεῖα λοιπόν·
601 ὥσπερ οὖν ἐὰν μὴ τοῦτο γένηται, δημοσίᾳ τῆς οἰκουμένης
παρούσης ἡμῶν ἀκούσεται, καὶ οὐδεμία ἡμῖν ἔσται λοιπὸν
συγγνώμη· ἔλπις.

519 25, 3. Φυλακὴ γὰρ εὐεργεσίας ἀρίστη ἢ τῆς εὐεργεσίας 1173
μνήμη, καὶ διηνεκῆς εὐχαριστία. Διὰ δὲ τοῦτο καὶ τὰ φρικτῶδη
μυστήρια, καὶ πολλῆς γέμοντα τῆς σωτηρίας, τὰ καθ' ἑκάστην
τελούμενα σύναξιν, εὐχαριστία καλεῖται, ὅτι πολλῶν ἔστιν
εὐεργετημάτων ἀνάμνησις, καὶ τὸ κεφάλαιον τῆς τοῦ Θεοῦ
προνοίας ἐνδείκνυται, καὶ διὰ πάντων παρασκευάζει εὐχαριστεῖν.

524 41, 3. «Ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται» 1174
[Mt 12, 31], οὐδὲ μετανοοῦσι. Καὶ πῶς ἂν ἔχοι τοῦτο λόγον; Καὶ

que enim frustra et incassum se ipsum ita humiliasset, nisi nos exaltaturus esset. Natus est enim secundum carnem, ut tu nascereris secundum spiritum; natus est ex muliere, ut tu desineres filius esse mulieris.

584 14, 4. Eius benignitati fidamus et paenitentiam sollicitè ex- 1172
hibeamus, priusquam dies ille veniat, in quo nihil nobis paenitentia
proderit. Nunc enim in nobis tota res sita est; tunc vero iudex
solus erit iudicii et calculi ferendi dominus. *Praeoccupemus* igitur
faciem eius in confessione, fleamus, lugeamus. Si enim poterimus
ante definitam illam diem placare iudicem, ut nobis peccata re-
601 mittat, non ultra introitu nobis opus erit; at e converso, si non
hoc ita fiat, toto orbe praesente palam nos iudicabit, et nulla
nobis ultra spes veniae supererit.

519 25, 3. Beneficii enim optima custodia est beneficii memoria 1173
et assidua gratiarum actio. Ideoque tremenda illa mysteria tam
salutaria, quae in singulis conventibus celebramus, eucharistia ap-
pellantur, quia beneficiorum multorum commemoratio sunt, caput-
que ipsum divinae providentiae ostendunt, nosque per omnia ap-
parant ad gratias agendas.

524 41, 3. *Blasphemia Spiritus non remittetur*, ne paenitentibus 1174
quidem. Et qua ratione stare possit illud? Nam et hoc peccatum

γὰρ καὶ αὕτη ἀφείθη μετανοοῦσι. Πολλοὶ γοῦν τῶν ταῦτα εἰρηκότων ἐπίστευσαν ὕστερον, καὶ πάντα αὐτοῖς ἀφείθη. Τί οὖν ἐστὶν ὃ φησιν; Ὅτι ὑπὲρ πάντα αὕτη ἡ ἁμαρτία ἀσύγνωστος.

- 1175 59, 1. «Ἀνάγκη γὰρ ἐστὶν ἔλθειν τὰ σκάνδαλα» [Mt 18, 7]. . . .¹²¹
 Ὅταν δὲ ἀνάγκην εἶπῃ, οὐ τὸ αὐθαίρετον τῆς ἐξουσίας ἀναιρῶν,¹²²
 οὐδὲ τὴν ἐλευθερίαν τῆς προαιρέσεως, οὐδὲ ἀνάγκη τινὶ πραγμάτων ὑποβάλλων τὸν βίον, φησὶ ταῦτα· ἀλλὰ τὸ πάντως ἐσόμενον προλέγει· ὅπερ ὁ Λουκᾶς ἐτέρα λέξει παρέστησεν, εἰπὼν οὕτως· «Ἀνένδεκτόν ἐστι τοῦ μὴ ἔλθειν τὰ σκάνδαλα» [Lc 17, 1]. . . . Οὐ τοίνυν ἡ πρόρρησις αὐτοῦ τὰ σκάνδαλα ἄγει·¹¹⁹
 ἀπαγε· οὐδὲ ἐπειδὴ προεῖπε, διὰ τοῦτο γένηται· ἀλλ' ἐπειδὴ πάντως ἔμελλεν ἔσσεσθαι, διὰ τοῦτο προεῖπεν· ὥς εἶγε μὴ ἐβούλοντο οἱ φέροντες αὐτὰ πονηρεῦσθαι, οὐδ' ἂν ἦλθον· εἰ δὲ μὴ ἔμελλον ἔρχεσθαι, οὐδ' ἂν προερρήθη.

- 1176 62, 1. «Ὁ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω»⁵⁷⁵
 [Mt 19, 6]. Ὅρα σοφίαν διδασκάλου. Ἐρωτηθεὶς γὰρ «εἰ ἔξεστιν», οὐκ εὐθέως εἶπεν· οὐκ ἔξεστιν, ἵνα μὴ θορυβηθῶσι καὶ⁵⁷⁰
 ταραχθῶσιν· ἀλλὰ πρὸ τῆς ἀποφάσεως διὰ τῆς κατασκευῆς κατέστησε δῆλον τοῦτο, δεικνὺς ὅτι καὶ αὐτὸ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ ἐστὶ τὸ πρόσταγμα, καὶ ὅτι οὐκ ἐναντιούμενος Μωϋσεὶ ταῦτα ἐπέταξεν, ἀλλὰ καὶ σφόδρα συμβαίνων. . . . Νῦν δὲ καὶ τῷ τρόπῳ τῆς δημιουργίας καὶ τῷ τρόπῳ τῆς νομοθεσίας ἔδειξεν, ὅτι ἓνα δεῖ μίᾳ συνοικεῖν διαπαντός, καὶ μηδέποτε διαρρήγνυσθαι.

paenitentibus remissum fuit. Multi enim eorum, qui talia dixerunt, postea crediderunt, omniaque ipsis remissa sunt. Quid igitur hic dicit? Nempe hoc peccatum prae omnibus venia carere.

- 1175 59, 1. *Necesse est ut veniant scandala*. . . . Cum autem necessi-¹²¹
 tatem dicit, non liberum arbitrium tollit, neque voluntatis liber-¹²²
 tatem, neque rerum necessitati cuiquam vitam subiciens haec ait, sed quod omnino futurum erat praedicit, quod Lucas aliis verbis declaravit, sic dicens: *Impossibile est ut non veniant scandala*. . . . Non igitur praedictio eius scandala adducit, absit; neque quia¹¹⁹
 praenuntiavit ideo eveniunt; sed ideo praedixit quia eventura erant, ita ut, si noluisent ii qui illa inferunt, numquam venissent, et nisi eventura essent, non praedicta fuissent.

- 1176 62, 1. *Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet*. Vide⁵⁷⁵
 sapientiam magistri. Interrogatus enim *si licet*, non statim dicit:⁵⁷⁰
 non licet, ne murmurarent et perturbarentur; sed, antequam sententiam diceret, per apparatus illum id liquido statuit, ostendens Patris sui esse praeceptum, nec Moysi adversatum se hoc praecepisse, sed plane conveniens. . . . Nunc autem et ex modo creationis et ex forma legis ostendit unum debere semper cum una habitare, neque umquam separari

1175. MG 58, 574; Fi 2, 178.

1176. MG 58, 597; Fi 2, 216.

³¹⁴ 69, 2. Τὸ μὲν κληθῆναι καὶ καθαρθῆναι, χάριτος ἦν· τὸ δὲ ¹¹⁷⁷
³¹⁸ κληθέντα καὶ καθαρὰ ἐνδυσάμενον μεῖναι τοιαῦτα διατηροῦντα,
 τῆς τῶν κληθέντων σπουδῆς. Τὸ κληθῆναι οὐκ ἀπὸ τῆς ἀξίας
 γέγονεν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς χάριτος.

⁴⁰⁴ 77, 1. «Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς ¹¹⁷⁸
 οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν, οὐδὲ ὁ Υἱός, εἰ μὴ ὁ
 Πατὴρ» [Mt 24, 36]. Τῷ μὲν εἰπεῖν· «οὐδὲ οἱ ἄγγελοι», ἐπεστό-
 μισεν αὐτούς, ὥστε μὴ ζητῆσαι μαθεῖν ὅπερ ἐκείνοι οὐκ
 ἴσασι· τῷ δὲ εἰπεῖν· «οὐδὲ ὁ Υἱός», κωλύει οὐ μόνον μαθεῖν,
 ἀλλὰ καὶ ζητῆσαι. . . . Αὐτὸ τῷ Πατρὶ αὐτοῦ ἀνατίθῃσι, καὶ
 φοβερὸν τὸ πρᾶγμα ποιῶν, καὶ ἐκείνων ἀποτεριχίζων τῇ πεύσει
 τὸ εἰρημένον· ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτό ἐστιν, ἀλλ' ἄγνοεῖ, πότε εἴσεται;
 Ἄρα μεθ' ἡμῶν; Καὶ τίς ἂν τοῦτο εἴποι; Καὶ τὸν μὲν Πατέρα
 οἶδε σαφῶς, καὶ οὕτω σαφῶς ὡς ἐκεῖνος τὸν Υἱόν· τὴν δὲ
 ἡμέραν ἄγνοεῖ; . . . 2. Διὰ τοῦτό φησιν· «Ὅτε οὐ προσδοκάτε,
 τότε ἥξει» [Mt 24, 44], ἐναγωνίους εἶναι βουλόμενος, καὶ δια-
 παντὸς ἐν ἀρετῇ. Ὁ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· εἰ ἥδεσαν οἱ
 πολλοὶ πότε ἀποθανοῦνται, πάντως ἂν κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν
 ἐσπούδασαν.

³ 82, 4. Πειθώμεθα τοίνυν πανταχοῦ τῷ Θεῷ, καὶ μηδὲν ¹¹⁷⁹
²⁵⁴ ἀντιλέγωμεν, κἂν ἐναντίον εἶναι δοκῇ τοῖς ἡμετέροις λογισμοῖς
 καὶ ταῖς ὄψεσι τὸ λεγόμενον· ἀλλ' ἔστω καὶ λογισμῶν καὶ
 ὄψεως κυριώτερος αὐτοῦ ὁ λόγος. Οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν μυστηρίων
 ποιῶμεν, οὐ τοῖς κειμένοις μόνον ἐμβλέποντες, ἀλλὰ τὰ ῥήματα

³¹⁴ 69, 2. Vocatio quidem et purificatio ex gratia sunt; vocatum ¹¹⁷⁷
³¹⁸ autem et puris indutum vestibus manere, et haec servare, id ex
 vocatorum studio proficiscitur. Vocamur autem non ex merito,
 sed ex gratia.

⁴⁰⁴ 77, 1. *De die autem illa et hora nullus novit, neque angeli* ¹¹⁷⁸
caelorum, neque Filius, nisi solus Pater. Quod ergo dixit: *neque*
angeli, reprimit eos, ne discere quaerant id quod angeli nesciunt;
 cum autem dicit: *neque Filius*, prohibet non modo ne discant, sed
 etiam ne quaerant. . . . Patri suo illud tribuit, hinc rem tremendam
 ostendens, prohibensque ne de illa re interrogarent. Nisi enim
 illud ita sit, et si vere Filius id ignorat, quandanam id sciet? An
 nobiscum? Quis hoc dixerit? Patrem clare novit, et tam clare
 quam ille novit Filium, et diem illam ignorabit? . . . 2. Propterea
 dicit: *Qua hora non exspectatis veniet*, ut sollicitos reddat et vir-
 tutis colendae studiosos. Hoc autem significat: si scirent plerique
 homines quandanam sint morituri, diligentiam suam ad illam horam
 remitterent.

³ 82, 4. Deo ubique obsequamur, nec contradicamus ei, etiamsi ¹¹⁷⁹
²⁵⁴ id quod dicit rationi et intellegentiae nostrae contrarium videatur,
 sed praevaleat eius sermo rationi et intellegentiae nostrae. Sic
 etiam in mysteriis faciamus, non ea solum, quae sub sensum cadunt,

αὐτοῦ κατέχοντες. Ὁ μὲν γὰρ λόγος αὐτοῦ ἀπαραλόγιστος· ἡ δὲ αἴσθησις ἡμῶν εὐεξαπάτητος. Οὗτος οὐδέποτε διέπεσεν· αὕτη δὲ τὰ πλείονα σφάλλεται. Ἐπεὶ οὖν ὁ λόγος φησί·⁴⁸⁵
 «Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου» [Μτ 26, 26], καὶ πειθώμεθα καὶ⁴⁸⁶
 πιστεύωμεν, καὶ νοητοῖς αὐτὸ βλέπωμεν ὀφθαλμοῖς. Οὐδὲν γὰρ αἰσθητὸν παρέδωκεν ἡμῖν ὁ Χριστός, ἀλλ' ἐν αἰσθητοῖς⁴⁸⁷
 μὲν πράγμασι, πάντα δὲ νοητά. Οὕτω καὶ ἐν τῷ βαπτίσματι, δι' αἰσθητοῦ μὲν πράγματος γίνεται τοῦ ὕδατος τὸ δῶρον, νοητὸν δὲ τὸ ἀποτελούμενον, ἡ γέννησις καὶ ἡ ἀνακαίνισις. Εἰ μὲν γὰρ ἀσώματος ἦς, γυμνὰ ἂν αὐτά σοι τὰ ἀσώματα παρέδωκε δῶρα· ἐπειδὴ δὲ σώματι συμπλέκεται ἡ ψυχὴ, ἐν αἰσθητοῖς τὰ νοητά σοι παραδίδωσι. Πόσοι νῦν λέγουσιν· Ἐβουλόμην αὐτοῦ τὴν μορφήν ἰδεῖν, τὸν τύπον, τὰ ἱμάτια, τὰ ὑποδήματα. Ἴδου αὐτὸν ὄρῳ, αὐτοῦ ἄπτη, αὐτὸν ἐσθίεις.

- 1180 82, 5. Ἐννόησον πῶς ἀγανακτεῖς κατὰ τοῦ προδότου, κατὰ⁵⁰⁶
 τῶν σταυρωσάντων. Σκόπει τοίνυν, μὴ καὶ αὐτὸς ἔνοχος γένῃ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Ἐκεῖνοι κατέσφαξαν τὸ πανάγιον σῶμα, σὺ δὲ ῥυπαρὰ ὑποδέχῃ ψυχῇ μετὰ τοσαύτας εὐεργεσίας. Οὐδὲ γὰρ ἤρκεσεν αὐτῷ τὸ γενέσθαι ἄνθρωπον, τὸ ῥαπισθῆναι καὶ σφαγῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀναφύρει ἑαυτὸν ἡμῖν· καὶ οὐ τῇ πίστει μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτῷ τῷ πράγματι σῶμα⁵⁰⁹
 ἡμᾶς αὐτοῦ κατασκευάζει. Τίνος οὖν οὐκ ἔδει καθαρώτερον εἶναι τὸν ταύτης ἀπολαύοντα τῆς θυσίας;

respicientes, sed verba eius retinentes; verbum quippe eius fallere nequit, sensus vero noster facile decipitur; verbum eius numquam excidit, sensus vero saepe fallitur. Quoniam vero ille dixit: *Hoc*⁴⁸⁵
est corpus meum, obtemperemus, credamus et spiritualibus oculis⁴⁸⁶
 ipsum respiciamus; nihil enim sensibile nobis Christus dedit, sed⁴⁹⁰
 rebus etiam sensibilibus omnia sunt spiritualia. Sic enim et in baptismo per rem sensibilem donum aquae conceditur; quod autem efficitur spirituale est: generatio et renovatio. Nam si incorporeus esses, nuda tibi illa et incorporea dona tribuisset; sed quia corpori coniuncta est anima, in sensibilibus spiritualia tibi largitur. Quot sunt qui modo dicunt: Vellem eius formam, typum, vestimenta,⁴³⁷
 calceamenta videre. Ecce illum vides, ipsum tangis, ipsum comedis.

- 1180 82, 5. Cogita quantum contra proditorem indigneris et contra⁵⁰⁶
 eos, qui Christum crucifixerunt; cave ergo ne tu ipse reus sis corporis et sanguinis Christi. Illi sacrum corpus trucidarunt, tu post tot beneficia cum sordida suscipis anima. Neque enim satis habuit hominem fieri, alapis caedi, immolari, sed se ipsum commiscet nobiscum, non fide tantum, sed re ipsa nos corpus suum⁵⁰⁹
 constituit. Quanta ergo puritate oportet eum esse, qui hoc fruitur sacrificio?

In epistolam ad Romanos homiliae, 391.

- ⁸² Hom. 1, n. 3. «Δι' οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολὴν εἰς ¹¹⁸¹
² ³ ὑπακοὴν πίστεως» [Rom 1, 5]. . . . Οὐκ εἶπεν· εἰς Ζήτησιν καὶ
κατασκευὴν, ἀλλ' «εἰς ὑπακοὴν». Οὐδὲ γὰρ ἐπέμφθημεν, φησί,
συλλογίζεσθαι, ἀλλ' ὅπερ ἐνεχειρίσθημεν ἀποδοῦναι. Ὅταν γὰρ
ὁ Δεσπότης ἀποφῆνται τι, τοὺς ἀκούοντας οὐ περιεργάζεσθαι
χρὴ τὰ λεγόμενα καὶ πολυπραγμονεῖν, ἀλλὰ δέχεσθαι μόνον.
Οἱ γὰρ ἀπόστολοι διὰ τοῦτο ἐπέμφθησαν, ἵνα ἅπερ ἤκουσαν
εἴπωσιν, οὐχ ἵνα οἰκοθὲν τι προσθῶσι· καὶ ἡμεῖς δὲ λοιπόν,
ἵνα πιστεύσωμεν.
- ⁹¹ 3, 2. Τὴν περὶ αὐτοῦ γνῶσιν ἐξ ἀρχῆς τοῖς ἀνθρώποις ¹¹⁸²
ἐνέθηκεν ὁ Θεός, ἀλλὰ ταύτην τὴν γνῶσιν οἱ Ἕλληνες ξύλοις
περιθέντες καὶ λίθοις, ἠδίκησαν τὴν ἀλήθειαν, τό γε αὐτῶν
μέρος· ἐκείνη γὰρ ἀτρεπτος μένει, τὴν οἰκείαν δόξαν ἔχουσα
ἀκίνητον. Καὶ πόθεν δῆλον ὅτι ἐνέθηκεν αὐτοῖς τὴν γνῶσιν,
ὦ Παῦλε; «Ὅτι», φησί, «τὸ γνωστὸν αὐτοῦ φανερόν ἐστιν ἐν
αὐτοῖς» [Rom 1, 19]. Ἀλλὰ τοῦτο ἀπόφασίς ἐστιν, οὐκ ἀπόδειξις·
σὺ δέ μοι κατασκεύασον, καὶ δεῖξον ὅτι ἡ γνῶσις ἡ περὶ τοῦ
- ⁹⁰ Θεοῦ δῆλη ἦν αὐτοῖς, καὶ ἐκόντες παρέδραμον. Πόθεν οὖν
δῆλη ἦν; Φωνὴν αὐτοῖς ἄνωθεν ἀφῆκεν; Οὐδαμῶς· ἀλλ' ὁ
φωνῆς αὐτοὺς ἐφέλκεσθαι μᾶλλον ἡδύνατο, τοῦτο ἐποίησε,
- ⁸⁷ τὴν κτίσιν εἰς μέσον προθείς, ὥστε καὶ σοφὸν καὶ ἰδιώτην
καὶ Σκύθην καὶ βάρβαρον διὰ τῆς ὄψεως καταμαθόντα τῶν
ὀρωμένων τὸ κάλλος, ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναβαίνειν.

- ⁸² 1, 3. *Per quem accepimus gratiam et apostolatium in oboedien-* ¹¹⁸¹
²⁵³ *tiam fidei.* . . . Non dixit: in inquisitionem vel in argumentum,
sed: *in oboedientiam*. Neque enim missi sumus, inquit, ut syllo-
gismos afferamus, sed ut quod accepimus reddamus. Cum enim
Dominus aliquid pronuntiat, non debent auditores curiose scrutari
vel indagare, sed solum accipere. Nam apostoli ideo missi sunt,
ut quae audierunt dicant, non ut aliquid de suo addant; et nos,
solum ut credamus.
- ⁹¹ 3, 2. Cognitionem sui Deus hominibus a principio indidit, sed ¹¹⁸²
illam cognitionem gentiles lignis et lapidibus attribuentes, veritatem,
quantum in ipsis fuit, iniuria affecerunt; illa enim immutabilis
manet, gloriam suam habens immotam. Et unde notum est, o
Paule, quod Deus ipsis cognitionem indiderit? *Quia*, inquit, *quod*
notum est ejus, manifestum est in illis. At hoc sententia est, non
demonstratio; tu vero mihi proba et ostende cognitionem Dei
- ⁹⁰ manifestam fuisse illis, sed sponte illos praetermisisse. Unde ergo
manifesta erat? Vocemne desuper illis emisit? Minime; verum
- ⁸⁷ id effecit, quod magis illos quam vox quaelibet attrahere poterat:
creatum orbem in medio posuit, ita ut et sapiens, et idiota, et
Scythia, et barbarus, visu visibilium pulchritudinem edoctus, ad
Deum conscendat.

- 1183 8, 8. Αἰδέσθητε τοίνυν, αἰδέσθητε τὴν τράπεζαν ταύτην, ἧς⁵¹²
κοινωνοῦμεν ἅπαντες, τὸν δι' ἡμᾶς σφαγέντα Χριστόν, τὸ θῶμα⁵¹⁷
τὸ ἐπ' αὐτῆς κείμενον.
- 1184 10, 1. Τί δέ ἐστιν «ἐφ' ᾧ πάντες ἡμαρτον» [Rom 5, 12];³⁰²
Ἐκείνου πεσόντος, καὶ οἱ μὴ φαγόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου γε-
γόνασιν ἐξ ἐκείνου πάντες θνητοί. . . . Ὅθεν δῆλον ὅτι οὐχ
αὕτη ἡ ἁμαρτία ἡ τῆς τοῦ νόμου παραβάσεως, ἀλλ' ἐκείνη ἡ
τῆς τοῦ Ἀδὰμ παρακοῆς, αὕτη ἦν ἡ πάντα λυμαιομένη. Καὶ
τίς ἡ τοῦτου ἀπόδειξις; Τὸ καὶ πρὸ τοῦ νόμου πάντας ἀπο-
θνήσκειν. «Ἐβασίλευσε γὰρ ὁ θάνατος», φησίν, «ἀπὸ Ἀδὰμ
μέχρι Μωϋσέως, καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας» [ib. 14]. Πῶς
ἐβασίλευσεν; «Ἐν τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως Ἀδὰμ, ὃς
ἐστὶ τύπος τοῦ μέλλοντος» [ib.]. Διὰ γὰρ τοῦτο καὶ τύπος
ἐστὶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ Ἀδὰμ. . . . Ἰν' ὅταν λέγῃ σοι ὁ Ἰουδαῖος·⁴²²
Πῶς, ἐνὸς κατορθώσαντος τοῦ Χριστοῦ, ἡ οἰκουμένη ἐσώθη;
δυνηθῆς αὐτῷ λέγειν· Πῶς, ἐνὸς παρακούσαντος τοῦ Ἀδὰμ,
ἡ οἰκουμένη κατεκρίθη;
- 1185 10, 2. Κολάσεως ἀπηλλάγημεν, καὶ κακίαν ἀπεδυσάμεθα⁴²¹
πάσαν, καὶ ἀνεγεννήθημεν ἄνωθεν, καὶ ἀνέστημεν τοῦ παλαιοῦ⁴¹⁵
ταφέντος ἀνθρώπου, καὶ ἀπελυτρώθημεν, καὶ ἡγιασθημεν, καὶ
εἰς υἰοθεσίαν ἤχθημεν, καὶ ἐδικαιώθημεν, καὶ ἐγενόμεθα ἀδελφοὶ
τοῦ Μονογενοῦς, καὶ συγκληρονόμοι καὶ σύσσωμοι αὐτοῦ κατέ-
στημεν, καὶ εἰς τὴν σάρκα αὐτοῦ τελοῦμεν, καὶ ὥσπερ σῶμα
κεφαλῇ, οὕτως ἡνῶμεθα. Ταῦτα οὖν ἅπαντα περισσεῖαν χάριτος
- 1183 8, 8. Revereamini igitur, revereamini hanc mensam, cuius⁵¹²
participes sumus omnes, Christum pro nobis occisum, sacrificium⁵¹⁷
huius mensae impositum.
- 1184 10, 1. Quid est *in quo omnes peccaverunt*? Illo lapso, ii etiam,³⁰²
qui de ligno non comederant, effecti sunt ex illo omnes mortales. . . .
Unde liquet quod non ipsum peccatum transgressionis legis
[mosaicae], sed peccatum illud inoboedientiae Adami ipsummet erat
peccatum quod omnia perdebat. Et quaenam huius rei probatio
est? Nempe quod omnes ante legem morerentur. *Regnavit enim
mors*, inquit, *ab Adam usque ad Moysen etiam in eos, qui non
peccaverunt*. Quomodo regnavit? *In similitudinem praevaricationis
Adae, qui est forma futuri*. Ideo enim typus est Christi Adam. . . .
Ut, cum tibi dixerit Iudaeus: Quomodo, uno recte agente Christo,⁴²²
orbis salvatus est? possis ipsi dicere: Quomodo, uno inoboediente
Adamo, orbis condemnatus est?
- 1185 10, 2. A supplicio liberati sumus, et nequitiam omnem exuimus,⁴²¹
et regenerati sumus, et resurreximus, vetere sepulto homine, et⁴¹⁵
redempti sumus, et sanctificati, et in adoptionem adducti, et iusti-
ficati, et facti sumus fratres Unigeniti, et constituti sumus eius
coheredes et concorporei, et in carnem eius transimus, illique con-
iungimur sicut corpus capiti. Haec itaque omnia abundantiam

353 ἐκάλεσεν ὁ Παῦλος [Rom 5, 17], δεικνὺς ὅτι οὐ φάρμακον
 ἐλάβομεν ἀντίρροπον τοῦ τραύματος μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑγίαν
 καὶ εὐμορφίαν καὶ τιμὴν καὶ δόξαν καὶ ἀξιώματα πολὺ τὴν
 ἡμετέραν ὑπερβαίνοντα φύσιν. Καὶ τούτων μὲν ἕκαστον ἱκανὸν
 ἦν καθ' ἑαυτὸ λύσαι τὸν θάνατον· ὅταν δὲ ἅπαντα ὁμοῦ
 συντρέχοντα φαίνεται, οὐδὲ ἵχνος αὐτοῦ λοιπόν, οὐδὲ σκιὰν
 φανῆναι δυνατόν, ἄρδην ἀφανισθέντος. . . . Πολλῷ γὰρ πλείονα
 ὣν ὀφείλομεν κατέβαλεν ὁ Χριστός, καὶ τοσούτῳ πλείονα ὅσω
 302 πρὸς ῥανίδα μικρὰν πέλαγος ἄπειρον. . . . «Ὡςπερ γὰρ διὰ
 τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου ἁμαρτωλοὶ κατεστάθησαν
 οἱ πολλοί, οὕτω καὶ διὰ τῆς ὑπακοῆς τοῦ ἑνὸς δίκαιοι κατα-
 σταθήσονται οἱ πολλοί» [Rom 5, 19]. . . . 3. Τί οὖν ἐστὶν ἐν-
 ταῦθα τὸ «ἁμαρτωλοί»; Ἐμοὶ δοκεῖ τὸ ὑπεύθυνον κολάσει καὶ
 καταδεδικασμένοι θανάτῳ.

357 13, 8. Ὁ τὸ Πνεῦμα ἔχων, οὐ μόνον τοῦ Χριστοῦ χρηματίζει, 1186
 180 ἀλλὰ καὶ αὐτὸν ἔχει τὸν Χριστόν. Οὐ γὰρ ἔστι, Πνεύματος
 παρόντος, μὴ καὶ Χριστὸν παρεῖναι. Ὅπου γὰρ ἂν μία τῆς
 Τριάδος ὑπόστασις παρῇ, πᾶσα πάρεστιν ἡ Τριάς· ἀδιασπᾶστος
 γὰρ ἔχει πρὸς ἑαυτήν, καὶ ἦνται μετ' ἀκριβείας ἀπάσης.

266 14, 6. Τί οὖν σε ἔσωσε; Τὸ εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίσαι μόνον, 1187
 268 καὶ πιστεῦσαι αὐτῷ περὶ ὧν ἐπηγγείλατο καὶ ἔδωκε, καὶ πλεόν
 οὐδὲν ἔσχες εἰσενεγκεῖν. Εἰ τοίνυν αὕτη σε ἔσωσε, ταύτην
 κάτεχε καὶ νῦν. Ἡ γὰρ τοσαυτά σοι παρασχοῦσα ἀγαθὰ,
 εὐδηλον ὅτι οὐδὲ περὶ τῶν μελλόντων σε ψεύσεται. Ὅπου
 γὰρ νεκρὸν λαβοῦσα καὶ ἀπολωλότα καὶ αἰχμάλωτον καὶ ἐχθρόν,

353 gratiae vocavit Paulus, ostendens nos pharmacum accepisse, non
 modo par vulnere, sed etiam sanitatem, pulchritudinem, honorem,
 gloriam et dignitates longe naturam nostram superantes. Quorum
 singula sola poterant mortem solvere; cum autem omnia simul
 concurrunt, neque vestigium neque umbra illius iam apparet, cum
 radicitus deleta fuerit. . . . Longe plura quam debeamus solvit
 Christus, et tanto plura quanto prae parva stilla pelagus im-
 302 mensum. . . . *Sicut enim per unius hominis inoboedientiam homines*
multi peccatores effecti sunt, sic et per unius oboedientiam iusti
constituentur multi. . . . 3. Quid igitur hic significat illud *peccatores*?
 Mihi quidem videtur supplicio obnoxios et ad mortem damnatos.

357 13, 8. Qui Spiritum habet, non modo Christi esse dicitur, sed 1186
 180 etiam ipsum habere Christum. Non potest enim, Spiritu praesente,
 non adesse Christus. Ubi enim una Trinitatis hypostasis adest,
 tota adest Trinitas; non potest enim omnino separari, et accura-
 tissime unita in se est.

266 14, 6. Quid ergo te salvum fecit? Spes in Deum sola, et quod 1187
 268 fidem habeas ipsi pro iis, quae promisit et dedit; nec quidquam
 aliud offerendum habuisti. Si haec igitur fides te salvum fecit,
 hanc et nunc retine; quae enim tot tibi contulit bona, tibi procul
 dubio circa futura non mentietur. Ea enim quae mortuum, per-

φίλον ἐποίησε καὶ υἷὸν καὶ ἐλεύθερον καὶ δίκαιον καὶ συγκληρο-³⁶¹
νόμον, καὶ τοσαῦτα παρέσχεν ὅσα μηδὲ προσεδόκησέ τις ποτε·³⁵⁹
πῶς μετὰ τὴν τοσαύτην φιλοτιμίαν τε καὶ οἰκείωσιν οὐ προσ-
ῆσεται σε ἐν τοῖς ἐξῆς; . . . Τί οὖν ἐστιν ἡ ἐλπίς; Τὸ τοῖς
μέλλουσι θαρρεῖν.

- 1188 18, 5. Καὶ εἰ χάριτι [cf. Rom 11, 6], φησίν, διὰ τί μὴ πάντες³³²
σπυζόμεθα; Ὅτι μὴ βούλεσθε· ἡ γὰρ χάρις, κἂν χάρις ᾖ, τοὺς³³⁴
ἐθέλοντας σπῶζει, οὐ τοὺς μὴ βουλομένους καὶ ἀποστρεφο-
μένους αὐτήν, καὶ πολεμοῦντας αὐτῇ διηνεκῶς καὶ ἐναντιου-
μένους.

In epistolam I ad Corinthios homiliae, ca 392.

- 1189 Hom. 8, n. 1. Συμβαίνει γὰρ ἄρχοντας μὲν εἶναι φαύλους⁴⁵¹
καὶ μιαρούς, τοὺς δὲ ἀρχομένους ἐπεικεῖς καὶ μετρίους, καὶ
λαϊκοὺς μὲν ἐν εὐλαβείᾳ ζῆν, ἱερέας δὲ ἐν πονηρίᾳ· καὶ οὐκ
ἔμελλεν οὐδὲ βάπτισμα εἶναι, οὔτε σῶμα Χριστοῦ, οὔτε προσ-
φορὰ δι' ἐκείνων εἰ πανταχοῦ τὴν ἀξίαν ἡ χάρις ἐζήτη. Νυνὶ
δὲ καὶ δι' ἀναξίων εἰώθεν ἐνεργεῖν ὁ Θεός, καὶ οὐδὲν τοῦ
βαπτίσματος ἡ χάρις παρὰ τοῦ βίου τοῦ ἱερέως παραβλάπτεται·
ἐπεὶ ἔμελλεν ὁ λαμβάνων ἐλαττοῦσθαι.

- 1190 19, 3. «Εἰ δὲ ὁ ἄπιστος χωρίζεται, χωριζέσθω» [1 Cor 7, 15].⁵⁷⁴
Ἐνταῦθα γὰρ οὐκέτι πορνεία τὸ πρᾶγμά ἐστι. Τί δέ ἐστιν·
«Εἰ δὲ ὁ ἄπιστος χωρίζεται»; Ὅσον εἰ κελεύει σοι θύειν καὶ

ditum, captivum et inimicum, amicum effecit, filium, liberum, iustum³⁶¹
et coheredem ipsique tanta praebeuit quanta numquam quis ex-³⁵⁹
spectavisset; quomodo, post tantam liberalitatem et benevolentiam,³⁶⁰
te in posterum non admittet? . . . Quid igitur est spes? De futuris
confidere.

- 1188 18, 5. Si per gratiam, inquit, cur non omnes salvamur?³³²
Quia non vultis. Gratia enim, licet gratia sit, volentes salvat, non³³⁴
nolentes, qui eam repellunt, contra eam perpetuo pugnant eique
obsistunt.

- 1189 8, 1. Contingit enim principes esse malos et sceleratos, sub-⁴⁵¹
ditosque bonos et moderatos, et laicos in pietate vitam agere,
sacerdotes autem in nequitia; neque confici debebat baptismus
neque corpus Christi neque oblatio per illos, si dignos ubique
gratia requireret. Nunc autem etiam per indignos Deus solet
operari, et nihil laeditur gratia baptismi per vitam sacerdotis;
tunc enim frustratus esset ille qui accipiebat.

- 1190 19, 3. Si autem infidelis discedit, discedat. Hic enim nulla est⁵⁷⁴
fornicatio. Quid sibi vult autem illud: Infidelis si discedit? Verbi
gratia si te iubet sacrificare aut sociam impietatis esse propter

κοινωνεῖν αὐτῷ τῆς ἀσεβείας διὰ τὸν γάμον, ἢ ἀναχωρεῖν, βέλτιον διασπασθῆναι τὸν γάμον καὶ μὴ τὴν εὐσέβειαν.

315 24, 1. «Πιστὸς δὲ ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι 1191
ὑπὲρ ὃ δύνασθε» [1 Cor 10, 13]. Ἄρα εἰσὶ πειρασμοὶ οὓς οὐ
δυνατὸν ὑπενεγκεῖν. Καὶ τίνες οὗτοι; Πάντες, ὡς εἰπεῖν· τὸ
γὰρ δυνατὸν ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ ῥοπῇ κεῖται, ἣν διὰ τῆς ἡμετέρας
ἐπισπώμεθα γνώμης. Διόπερ ἵνα μάθῃς ἀκριβῶς ὅτι οὐ μόνον
ἐκείνους τοὺς ὑπερβαίνοντας ἡμῶν τὴν δύναμιν, ἀλλ' οὐδὲ
τούτους τοὺς ἀνθρωπίνους ἐνὶ χωρὶς τῆς ἐκεῖθεν βοηθείας
ῥαδίως ἐνεγκεῖν, ἐπήγαγεν· «Ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ
καὶ τὴν ἔκβασιν τοῦ δύνασθαι ὑπενεγκεῖν» [ib.].

483 24, 1. «Τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοι- 1192
485 νωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστι;» [1 Cor 10, 16.] Σφόδρα
πιστῶς καὶ φοβερῶς εἶρηκεν. Ὁ γὰρ λέγει τοῦτο ἐστίν, ὅτι
τοῦτο τὸ ἐν τῷ ποτηρίῳ ὄν, ἐκεῖνό ἐστι τὸ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς
ρεῦσαν, καὶ ἐκείνου μετέχομεν. Ποτήριον δὲ εὐλογίας ἐκάλεσεν,
ἐπειδὴ αὐτὸ μετὰ χεῖρας ἔχοντες, οὕτως αὐτὸν ἀνυμνοῦμεν,
θαυμάζοντες καὶ ἐκπληττόμενοι τῆς ἀφάτου δωρεᾶς, εὐλο-
γοῦντες ὅτι καὶ αὐτὸ τοῦτο ἐξέχεεν, ἵνα μὴ μείνωμεν ἐν τῇ
πλάνῃ· καὶ οὐ μόνον ἐξέχεεν, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἡμῖν αὐτοῦ μετέδω-
512 κεν. Ὡστε εἰ αἵματος ἐπιθυμεῖς, φησί, μὴ τὸν τῶν εἰδώλων
517 βωμὸν τῷ τῶν ἀλόγων φόνῳ, ἀλλὰ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἐμὸν
τῷ ἐμῷ φοίνισσε αἵματι. Τί τούτου φρικωδέστερον; Τί δὲ
φιλοστοργότερον; εἰπέ μοι.

conubium, vel discedere, melius est disrumpi conubium quam
piam religionem.

315 24, 1. *Fidelis Deus, qui non patietur vos tentari supra id quod 1191*
potestis. Ergo sunt tentationes quae ferri non possunt. Et quanam
illae? Omnes, ut ita dicam; potestas enim in Dei auxilio sita
est, quam per voluntatem nostram attrahimus. Quamobrem, ut
discas accurate quod non solum illas quae nostram superant
potestatem, sed neque hasce humanas possimus sine illius auxilio
facile ferre, subiunxit: *Sed faciet cum tentatione proventum, ut*
possitis sustinere.

483 24, 1. *Calix benedictionis cui benedicimus, nonne communicatio 1192*
485 *sanguinis Christi est?* Valde fideliter dixit et terribiliter; hoc enim
vult significare: hoc quod in calice est, illud ipsum est quod ex
latere fluxit, et illius sumus participes. Calicem autem benedictionis
vocavit, quia illum prae manibus habentes sic ipsum celebramus,
admirantes, terrore perculsi de ineffabili dono, benedicientes quod
ipsum effuderit, ut ne in errore maneremus, et non solum effuderit,
512 sed etiam eum ipsum nobis omnibus impertierit. Itaque si san-
517 guinem cupis, inquit, ne idolorum aram brutorum caede, sed altare
meum sanguine meo cruenta. Quid hac re horribilius? Quid,
quaeso, amabilius?

- 1193 24, 2. Ἐν μὲν τῇ παλαιᾷ, ἐπειδὴ ἀτελέστερον διέκειντο, 514
 δ τοῖς εἰδώλοις προσέφερον αἷμα, τοῦτο αὐτὸς [ὁ Θεός] ὑπέ-
 μεινε καταδέξασθαι, ἵνα ἀποστήσῃ ἐκείνων, ὃ καὶ αὐτὸ πάλιν
 ἀφάτου φιλοστοργίας ἦν· ἐνταῦθα δὲ ἐπὶ τὸ πολλῷ φρικω- 512
 δέστερον καὶ μεγαλοπρεπέστερον τὴν ἱερουργίαν μετεσκεύασε,
 καὶ τὴν θυσίαν αὐτὴν ἀμείψας, καὶ ἀντὶ τῆς τῶν ἀλόγων σφαγῆς 517
 ἑαυτὸν προσφέρειν κελεύσας.
- 1194 24, 2. «Ὅτι εἰς ἄρτος, ἐν σῶμά ἐσμεν οἱ πολλοί» [1 Cor 509
 10, 17]. Τί γὰρ λέγω κοινωνίαν [ib. 16], φησίν; Αὐτὸ ἐσμεν ἐκείνο
 τὸ σῶμα. Τί γάρ ἐστιν ὁ ἄρτος; Σῶμα Χριστοῦ. Τί δὲ γίνονται 485
 οἱ μεταλαμβάνοντες; Σῶμα Χριστοῦ· οὐχὶ σώματα πολλά, ἀλλὰ
 σῶμα ἓν. Καθάπερ γὰρ ὁ ἄρτος ἐκ πολλῶν συγκείμενος κόκκων 511
 ἦνται, ὡς μηδαμοῦ φαίνεσθαι τοὺς κόκκους, ἀλλ' εἶναι μὲν
 αὐτούς, ἄδηλον δὲ αὐτῶν εἶναι τὴν διαφορὰν τῇ συναφείᾳ·
 οὕτω καὶ ἀλλήλοις καὶ τῷ Χριστῷ συναπτόμεθα. Οὐ γὰρ ἐξ
 ἑτέρου μὲν σώματος σύ, ἐξ ἑτέρου δὲ ἐκείνος τρέφεται, ἀλλ'
 ἐκ τοῦ αὐτοῦ πάντες.
- 1195 24, 4. Ὅταν αὐτὸ [τὸ σῶμα Χριστοῦ] προκείμενον ἴδῃς, λέγε 483
 πρὸς σεαυτὸν· Διὰ τοῦτο τὸ σῶμα οὐκέτι γῆ καὶ σποδὸς 485
 ἐγώ, οὐκέτι αἰχμάλωτος, ἀλλ' ἐλεύθερος· διὰ τοῦτο τοὺς
 οὐρανοὺς ἐλπίζω, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς ἀπολήψεσθαι ἀγαθὰ, τὴν
 ἀθάνατον ζωὴν, τὴν τῶν ἀγγέλων λῆξιν, τὴν μετὰ Χριστοῦ
 ὁμιλίαν· τοῦτο τὸ σῶμα προσηλούμενον καὶ μαστιζόμενον οὐκ
 ἤνεγκεν ὁ θάνατος· . . . τοῦτο ἐκείνο τὸ σῶμά ἐστι τὸ ἡμαγ-
-
- 1193 24, 2. In vetere quidem lege, quia imperfectiores erant, quem 514
 idolis offerebant sanguinem, eum ipse [Deus] excipere sustinuit, ut
 ab illis abduceret, quod ipsum rursus erat amoris ineffabilis; hic
 autem in rem horribiliorem et magnificentiorem transtulit sacerdo- 512
 talem operationem, ipso mutato sacrificio, et pro brutorum macta- 517
 tione se ipsum iussit offerri.
- 1194 24, 2. *Quoniam unus panis et unum corpus multi sumus.* Quid 509
 enim, inquit, dico communicationem? Illud ipsum corpus sumus.
 Quid est enim panis? Corpus Christi. Quid autem fiunt com- 485
 municantes? Corpus Christi; non corpora multa, sed unum corpus.
 Sicut enim panis, ex multis granis constans, unitus est ita ut grana 511
 nusquam appareant, sed sint quidem ipsa, non manifesta autem
 sit illorum differentia propter coniunctionem; sic nos et mutuo et
 cum Christo coniungimur. Non enim ex altero corpore hic, ex
 altero ille nutritur, sed ex eodem ipso omnes.
- 1195 24, 4. Cum ipsum [corpus Christi] videris propositum, tibi ipsi 483
 dic: Propter hoc corpus non sum ego amplius terra et cinis, non 485
 ultra captivus, sed liber; ideo caelos spero et bona illic reposita
 me accepturum esse, immortalem vitam, angelorum sortem, cum
 Christo consuetudinem; hoc corpus clavis confixum, flagris caesum,
 mors non tulit; . . . hoc est illud corpus quod cruentatum fuit,

μένον, τὸ λόγῃ πληγέν, καὶ τὰς σωτηρίους πηγὰς ἀναβλύσαν, τὴν τοῦ αἵματος, τὴν τοῦ ὕδατος τῇ οἰκουμένῃ πάσῃ. . . Τοῦτο τὸ σῶμα ἔδωκεν ἡμῖν καὶ κατέχειν καὶ ἐσθίειν, ὅπερ ἀγάπης ἐπιτεταμένης ἦν.

537 28, 1. Φησί· «Δοκιμαζέτω δὲ ἑαυτὸν» ἕκαστος [1 Cor 11, 28], 1196
καὶ τότε προσίτω. Καὶ οὐχ ἕτερον ἐτέρῳ κελεύει δοκιμάσαι, ἀλλ' αὐτὸν ἑαυτόν, ἀδημοσίευτον ποιῶν τὸ δικαστήριον, ἀμάρ-
τυρον τὸν ἑλεγχον.

200 32, 3. Γλώτταν δὲ ἀγγέλων ἐνταυθα φησιν [1 Cor 13, 1], 1197
204 οὐχὶ σῶμα περιτιθεῖς ἀγγέλοις, ἀλλ' ὃ λέγει τοιοῦτόν ἐστι·
Κὰν οὕτω φθέργωμαι, ὡς ἀγγέλοις νόμος πρὸς ἀλλήλους δια-
λέγεσθαι, ταύτης ἄνευ οὐδέν εἰμι, ἀλλὰ καὶ ἐπαχθὴς καὶ φορ-
τικός. Οὕτω γοῦν καὶ ἀλλαχοῦ ὅταν λέγῃ ὅτι «Αὐτῷ κάμψει
πᾶν γόνυ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων» [Phil 2, 10],
οὐ γόνατα καὶ ὅσα περιτιθεῖς τοῖς ἀγγέλοις ταῦτα λέγει, ἅπαγε,
ἀλλὰ τὴν ἐπιτεταμένην προσκύνῃσιν διὰ τοῦ παρ' ἡμῖν σχήματος
αἰνίξασθαι βούλεται. Οὕτω καὶ ἐνταυθα γλώσσαν ἐκάλεσεν,
οὐ σαρκὸς ὄργανον δηλῶν, ἀλλὰ τὴν πρὸς ἀλλήλους αὐτῶν
ὁμιλίαν τῷ γνωρίμῳ παρ' ἡμῖν τρόπῳ αἰνίξασθαι βουλόμενος.
398 38, 2. Πῶς δὲ ὅλως [ὁ Χριστός] ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν ἀπέθανεν, 1198
413 εἴ γε αὐτὸς ἐν ἁμαρτίαις ἦν; Τὸν γὰρ ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν ἀπο-
νήσκοντα, αὐτὸν ἀναμάρτητον δεῖ εἶναι· ἐπεὶ εἰ καὶ αὐτὸς
ἁμαρτάνει, πῶς ὑπὲρ ἁλλων ἁμαρτωλῶν ἀποθανεῖται; Εἰ δὲ
ὑπὲρ ἁμαρτιῶν ἄλλων ἀπέθανεν, ἀναμάρτητος ὢν ἀπέθανεν.

lancea perfossum, quod salutare fontes scaturivit orbi, alium sanguinis, alium aquae. . . Hoc corpus dedit nobis et tenendum et comedendum, quod intensae dilectionis fuit.

537 28, 1. Ait: *Probet autem se ipsum* unusquisque, et tunc ac- 1196
cedat. Nec praecipit ut alter alterum probet, sed ut quisque se
ipsum, iudicium statuens quod non sit publicum, et probationem
sine testibus.

200 32, 3. Linguam autem angelorum hic dicit, non corpus angelis 1197
204 tribuens, sed hoc vult significare: Etiamsi ita loquar, ut angeli
solent inter se colloqui, sine caritate nihil sum; immo onerosus
et molestus. Sic enim alibi quoque cum dicit: *Ipsi flectetur omne
genu caelestium, terrestrium et infernorum*, non genua et ossa
angelis attribuens haec dicit, absit; sed et intensam et grandem
adorationem, per illum quo apud nos fit modum, subindicare vult.
Sic et hoc loco linguam vocavit, non carnis organum significans, sed
illorum mutuam colloquium noto apud nos modo adumbrare voluit.

398 38, 2. Quomodo [Christus] mortuus est pro peccatoribus, si ipse 1198
413 in peccatis fuit? Nam eum, qui moritur pro peccatoribus, oportet
esse sine peccato; si enim ipse peccat, quomodo ipse morietur
pro aliis peccatoribus? Si autem mortuus est pro peccatis aliorum,
mortuus est nullum peccatum habens.

1196. MG 61, 233; Fi 2, 339.

1197. MG 61, 268; Fi 2, 392.

1198. MG 61, 324; Fi 2, 474.

- 1199 40, 1. Βούλομαι μὲν σαφῶς αὐτὸ [baptismi ritum] εἰπεῖν, οὐ 457
τολμῶ δὲ διὰ τοὺς ἀμύητους· οὗτοι γὰρ δυσκολωτέραν ἡμῖν
ποιοῦσι τὴν ἐξήγησιν, ἀναγκάζοντες ἢ μὴ λέγειν σαφῶς, ἢ εἰς
αὐτοὺς ἐκφέρειν τὰ ἀπόρρητα. Πλὴν ἄλλ' ὥς ἂν οἶός τε ᾖ,
συνεσκιασμένως ἔρω.
- 1200 42, 3. Δέομαι καὶ παρακαλῶ καὶ αὐτῶν ἄπτομαι τῶν γο- 584
νάτων, ἕως ἂν ἔχωμεν τὸ μικρὸν τοῦτο τῆς ζωῆς ἐφόδιον,
κατανυγῆναι τοῖς εἰρημένοις, ἐπιστραφῆναι, βελτίους γενέσθαι,
ἵνα μὴ κατὰ τὸν πλοῦσιον ἐκείνον [Lc 16, 19 sqq] ἀνήνυτα ἐκεῖ
θρηνῶμεν ἀπελθόντες, καὶ ἀνίατα λοιπὸν ὀδυρώμεθα. Κἂν γὰρ
πατέρα ἔχῃς, κἂν υἱόν, κἂν φίλον, κἂν ὄντιναοὺν παρρησίαν
ἔχοντα πρὸς τὸν Θεόν, οὐδεὶς σέ ποτε ἐξαιρήσεται τούτων
ὑπὸ τῶν οικειῶν ἔργων προδιδόμενον. Τοιοῦτον γὰρ ἐκεῖνο 585
τὸ δικαστήριον· ἀπὸ τῶν πράξεων δικάζει μόνων, καὶ ἄλλως
ἐκεῖ σωθῆναι οὐκ ἔνι. . . . Ἄν μὲν γὰρ ῥαθυμῆσωμεν, οὐ δίκαιος,
οὐ προφήτης, οὐκ ἀπόστολος, οὐδεὶς ἡμῖν παραστήσεται.

In epistulam ad Galatas commentarius, 393/7.

- 1201 Cap. 2, n. 8. Ὑπὸ τὴν ἀπόφασιν ἡμᾶς κειμένους ἤλευ- 413
θέρωσεν ὁ Χριστός· καὶ γὰρ οἱ πάντες ἀπέθανον, εἰ καὶ μὴ
τῇ πεύρᾳ, ἀλλὰ τῇ ἀποφάσει· καὶ τὴν πληγὴν ἐκδεχομένους
ἀπήλλαξεν. . . . Ἡ μὲν οὖν θυσία ὑπὲρ πάσης προσενήνεκτο 416
τῆς φύσεως, καὶ ἱκανὴ πάντας ἦν σῶσαι· οἱ δὲ τῇ εὐεργεσίᾳ
χρησάμενοι οἱ πιστεύοντές εἰσι μόνοι.

- 1199 40, 1. Volo quidem aperte hoc [baptismi ritum] dicere; non autem 457
audeo propter eos, qui non sunt initiati; ii enim expositionem nobis
faciunt difficiliorē, ut qui nos cogant vel non aperte dicere aut iis
arcana enuntiare. Sed tamen dicam, quoad potero, adumbrate.
- 1200 42, 3. Rogo et obsecro et vestra apprehendens genua supplico, 584
donec habemus hoc parvum vitae viaticum, ut iis, quae dicta sunt,
compungamur, convertamur, reddamur meliores, ne sicut ille dives
inutiliter illic lamentemur cum excesserimus, fletus autem nihil
nobis remedii afferat. Nam sive patrem habeas sive filium sive
amicum sive quemvis alium qui apud Deum habeat fiduciam, nemo
te eripiet, cum propria tua facta te prodant. Tale est enim illud 585
iudicium: iudicat solum ex operationibus, neque aliter illic salvum
esse licet. . . . Si socordes fuerimus, non iustus, non propheta,
non apostolus, nemo nobis aderit.
- 1201 2, 8. Cum essemus obnoxii sententiae damnationis, liberavit 413
nos Christus; omnes enim perierant, si non facto, saltem iudicio;
et plagam expectantes liberavit. . . . Victima ergo pro tota natura 416
oblata est, et omnibus salvandis par erat; non autem profuit bene-
ficio nisi solis credentibus.

In epistolam ad Ephesios homiliae, 392/7.

- 125 Hom. 1, n. 2. «Κατὰ τὴν εὐδοκίαν», φησί, «τοῦ θελήματος 1202
αὐτοῦ» [Eph 1, 5], τουτέστιν διὰ τὸ σφοδρῶς θελήσαι. Ἡ
ἐπιθυμία αὐτοῦ, ὡς ἂν τις εἴποι, αὕτη ἐστὶ· πανταχοῦ γὰρ
εὐδοκία τὸ θέλημά ἐστι τὸ προηγούμενον. Ἔστι γὰρ καὶ ἄλλο
θέλημα· οἷον θέλημα πρῶτον τὸ μὴ ἀπολέσθαι ἡμαρτηκότας,
139 θέλημα δεύτερον, τὸ γενομένους κακοὺς ἀπολέσθαι. Οὐ γὰρ
δὴ ἀνάγκη αὐτοὺς κολάζει, ἀλλὰ θέλημα. Τοιοῦτον καὶ ἐπὶ
Παύλου ἔστιν ἰδεῖν, οἷον ὡς ὅταν λέγῃ· «Θέλω πάντας ἀν-
θρώπους εἶναι ὡς καὶ ἑμαυτόν» [1 Cor 7, 7], καὶ πάλιν· «Θέλω
νεωτέρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν» [1 Tim 5, 14]. Εὐδοκίαν οὖν τὸ
πρῶτον θέλημά φησι, τὸ σφοδρὸν θέλημα, τὸ μετὰ ἐπιθυμίας
θέλημα, τὸ πείσμα. . . . Ὁ οὖν λέγει, τοῦτό ἐστι· σφόδρα
ἐφίεται, σφόδρα ἐπιθυμεῖ τῆς σωτηρίας τῆς ἡμετέρας.
- 356 1, 3. Ὁ γὰρ ἐπαινῶν καὶ θαυμάζων τὴν εἰς αὐτὸν χάριν 1203
361 γεγενημένην, προσεκτικώτερος ἔσται καὶ σπουδαιότερος. Ἐς
ἑχαρίτωσεν ἡμᾶς» [Eph 1, 6], φησὶν. Οὐκ εἶπεν· ἦς ἑχαρίσατο,
ἀλλ' «ἑχαρίτωσεν ἡμᾶς»· τουτέστιν οὐ μόνον ἁμαρτημάτων
ἀπήλλαξεν, ἀλλὰ καὶ ἐπεράστους ἐποίησε. Καθάπερ ἂν εἴ τις
λαβὼν ψωραλέον τινὰ καὶ λοιμῶ καὶ νόσῳ διεφθαρμένον καὶ
γῆρα καὶ πενίαν καὶ λιμῶ, εὐθέως εὐμορφον νεώτερον ἐργάσαιτο,
πάντας ἀνθρώπους νικῶντα τῷ κάλλει, σφοδρὰν μὲν τὴν
αὐγὴν ἀφιέντα ἀπὸ τῶν παρειῶν, καὶ τὰς μαρμαρυγὰς τοῦ
ἡλίου ἀποκρύπτοντα ταῖς τῶν ὀφθαλμῶν βολαῖς, εἶτα ἐν αὐτῷ

- 125 1, 2. *Secundum propositum*, inquit, *voluntatis suae*, id est, 1202
propterea quod valde velit. Hoc est, ut ita dicam, eius desiderium.
Ubique enim beneplacitum est voluntas praecedens. Est enim alia
voluntas: scilicet voluntas prima est ut non pereant qui peccarunt,
139 voluntas secunda ut pereant qui male egerunt. Non enim neces-
sitas eos punit, sed voluntas. Hoc etiam apud Paulum legi potest,
ut quando dicit: *Volo omnes homines esse sicut me ipsum*, et rursus:
Volo iuniores nubere, filios procreare. Beneplacitum ergo dicit
primam voluntatem, voluntatem vehementem, voluntatem cum
cupiditate, persuasionem. . . . Quod ergo dicit Paulus, hoc est:
vehementer intendit, vehementer cupit nostram salutem.
- 356 1, 3. Qui laudat et admiratur eam quae in se facta est gratiam, 1203
361 attentior erit et diligentior. *Qua gratificavit nos*, inquit. Non
dixit: quam gratis donavit [ἦς ἑχαρίσατο], sed: nos gratos fecit
[ἑχαρίτωσεν], hoc est, non solum liberavit a peccatis, sed etiam
fecit amabiles. Quemadmodum enim si quis scabiosum et peste
ac morbo senioque et paupertate ac fame confectum et perditum
statim formosum fecerit iuvenem, omnes homines pulchritudine
vincentem, e genis quidem splendorem valde emittentem et mi-
cantium oculorum ei aculationibus solis fulgores occultantem; deinde

καταστήσειε τῷ τῆς ἡλικίας ἄνθει, καὶ μετὰ τοῦτο ἁλουργίδα περιβάλοι καὶ διάδημα καὶ πάντα τὸν κόσμον τὸν βασιλικόν· οὕτως ἐξήσκησε τὴν ψυχὴν ἡμῶν, καὶ καλὴν καὶ ποθεινὴν καὶ ἐπέραστον ἐποίησεν.

- 1204 4, 2. «Τῇ γὰρ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι» [Eph 2, 8], φησίν.³¹⁴ Ὅνα γὰρ μὴ τὸ μέγεθος τῶν εὐεργεσιῶν ἐπάρῃ σε, ὅρα πῶς σε καταστέλλει· «Τῇ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι», φησί, «διὰ πίστεως.» Εἶτα ἵνα μὴ πάλιν τὸ αὐτεξούσιον λυμνήνται, ἔθηκε³³⁴ καὶ τὰ ἡμῶν· καὶ πάλιν αὐτὸ ἀνεῖλε, καὶ φησι· «Καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ἡμῶν» [ib.]. Οὐδὲ ἡ πίστις, φησίν, ἐξ ἡμῶν· εἰ γὰρ²⁵¹ μὴ ἦλθεν, εἰ γὰρ μὴ ἐκάλεσε, πῶς ἡδυνάμεθα πιστεῦσαι; «Πῶς γάρ», φησί, «πιστεύουσιν, ἐὰν μὴ ἀκούσωσιν;» [Rom 10, 14.] Ὡστε οὐδὲ τὸ τῆς πίστεως ἡμέτερον. «Θεοῦ», φησί, «τὸ δῶρον» [Eph 2, 8].

In epistulam ad Philippenses homiliae, 393/7.

- 1205 Hom. 1, n. 1. «Συνεπισκόποις καὶ διακόνοις» [Phil 1, 1].³⁹ Τί τοῦτο; Μιᾶς πόλεως πολλοὶ ἐπίσκοποι ἦσαν; Οὐδαμῶς.⁶¹⁵⁵⁵ ἀλλὰ τοὺς πρεσβυτέρους οὕτως ἐκάλεσε. Τότε γὰρ τέως ἐκοινωνοῦν τοῖς ὀνόμασι, καὶ διάκονος ὁ ἐπίσκοπος ἐλέγετο. Διὰ τοῦτο γράφων καὶ Τιμοθέῳ ἔλεγε· «Τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον» [2 Tim 4, 5], ἐπισκόπῳ ὄντι. Ὅτι γὰρ ἐπίσκοπος ἦν, φησί πρὸς αὐτόν· «Χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει»⁵⁶¹ [1 Tim 5, 22], καὶ πάλιν· «Ὁ ἐδόθη σοι μετὰ ἐπιθέσεως τῶν

eum constituerit in ipso flore aetatis, et postea eum purpura induerit et diadema imposuerit, et omni regio ornatu decorarit: ita nostram instruxit et ornavit animam, pulchramque fecit, desiderabilem et amabilem.

- 1204 4, 2. *Gratia enim estis salvati*, inquit. Nam ne beneficiorum³¹⁴ magnitudo te extollat, vide quomodo te coercet: *Gratia enim*, inquit, *estis salvati, per fidem*. Deinde rursus, ne liberum destrue-³³⁴ retur arbitrium, posuit etiam quae sunt nostra; et rursus eum sustulit, et dicit: *Et hoc non ex nobis*. Ne fides quidem, inquit,²⁵¹ est ex nobis; nam si non venisset, si non vocasset, quomodo potuissemus credere? *Quomodo enim*, inquit, *credent, nisi audierint?* Quare fidei non nostrum, sed *Dei*, inquit, *est donum*.

- 1205 1, 1. *Coeπισκοπῖς et diaconis*. Quid hoc? An unius civitatis³⁹ multi erant episcopi? Nequaquam, sed presbyteros isto nomine⁶¹ appellavit. Tunc enim nomina adhuc erant communia, atque ipse etiam episcopus vocabatur diaconus. Idcirco ad Timotheum scribens inquit: *Ministerium tuum imple*, cum tamen ille episcopus esset, quod constat ex verbis illis ad eundem scriptis: *Manus cito nemini imposueris*, et rursus: *Quae data est tibi*⁵⁶¹

564 χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου» [ib. 4, 14]· οὐκ ἂν δὲ πρεσβύτεροι
556 ἐπίσκοπον ἐχειροτόνησαν.

590 3, 4. Κλαῦσον τοὺς ἀπίστους, κλαῦσον τοὺς οὐδὲν ἐκείνων 1206
ἀπέχοντας, τοὺς χωρὶς φωτίσματος ἀπερχομένους, τοὺς χωρὶς
470 σφραγίδος· οὗτοι ὄντως θρήνων ἄξιοι, οὗτοι ὁδυρμῶν· ἔξω τῶν
βασιλείων εἰσὶ μετὰ τῶν καταδίκων, μετὰ τῶν κατεγνωσμένων.
«Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἔαν μὴ τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ
Πνεύματος, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν»
[Io 3, 5]. Κλαῦσον τοὺς ἐν πλούτῳ τετελευτηκότας καὶ μη-
δεμίαν ἀπὸ τοῦ πλούτου παραμυθίαν ταῖς ἐαυτῶν ψυχαῖς ἐπι-
νοήσαντας, τοὺς λαβόντας ἐξουσίαν ἀπολούσασθαι αὐτῶν τὰ
588 ἁμαρτήματα καὶ μὴ βουληθέντας. . . . Κλαίωμεν οὖν τούτους,
βοηθῶμεν αὐτοῖς κατὰ δύναμιν, ἐπινοήσωμεν αὐτοῖς τινα βοή-
θειαν, μικρὰν μὲν, βοηθεῖν δὲ ὅμως δυναμένην. Πῶς καὶ τίνι
τρόπῳ; Αὐτοὶ τε εὐχόμενοι καὶ ἐτέρους παρακαλοῦντες εὐχὰς
ὑπὲρ αὐτῶν ποιεῖσθαι, πένησιν ὑπὲρ αὐτῶν διδόντες συν-
520 εχῶς. . . . Οὐκ εἰκὴ ταῦτα ἐνομοθετήθη ὑπὸ τῶν ἀποστόλων,
τὸ ἐπὶ τῶν φρικτῶν μυστηρίων μνήμην γίνεσθαι τῶν ἀπελ-
θόντων· ἴσασιν αὐτοῖς πολὺ κέρδος γινόμενον, πολλὴν τὴν
ὠφέλειαν. Ὅταν γὰρ ἐστήκῃ λαὸς ὁλόκληρος χεῖρας ἀνατεί-
νοντες, πλήρωμα ἱερατικόν, καὶ προκέχται ἡ φρικτὴ θυσία, πῶς
οὐ δυσωπήσομεν ὑπὲρ τούτων τὸν Θεὸν παρακαλοῦντες; Ἀλλὰ
τοῦτο μὲν περὶ τῶν ἐν πίστει παρελθόντων.

564 *cum impositione manuum presbyterii*; presbyteri vero episcopum
556 non ordinassent.

590 3, 4. Luge infideles, luge eos qui nihil ab infidelibus differunt, 1206
470 qui sine illuminatione, sine signaculo decesserunt; hi vere lamentis
digni, hi lacrimis; extra regiam sunt una cum iis, qui poenae sunt
obnoxii, una cum damnatis. *Amen dico vobis, nisi quis natus
fuerit ex aqua et Spiritu, non introibit in regnum caelorum.* Luge
eos, qui in divitiis sunt mortui, cum ex divitiis nullum animabus
suis solatium comparassent, eos quibus abluendi peccata sua po-
588 testas facta erat et noluerunt. . . . Hos igitur lugeamus, opem pro
viribus feramus, aliquod ipsius auxilium comparemus, exiguum
illud quidem, sed quod tamen auxiliari queat. Quomodo, quave
ratione? Cum ipsi preces fundentes, tum alios ut pro ipsis fundant
obsecrantes, ac pro ipsis frequenter dantes eleemosynas pauperi-
520 bus. . . . Non frustra haec ab apostolis sunt legibus constituta, ut
in venerandis atque horrificis mysteriis memoria eorum fiat, qui
decesserunt. Noverant hinc multum ad eos lucri accedere, multum
utilitatis. Eo enim tempore, quo universus populus stat manibus
expansis ac coetus sacerdotalis, et adest illud tremendum sacri-
ficium, quomodo Deum non placabimus pro istis orantes? Atque
id quidem de iis, qui in fide decesserunt.

In epistulam II ad Timotheum homiliae, 393/7.

- 1207 Hom. 2, n. 4. Ἡ προσφορὰ ἡ αὐτὴ ἐστὶ, καὶν ὁ τυχὼν ⁴⁹⁹
 προσενέγκῃ, καὶν Παῦλος, καὶν Πέτρος· ἡ αὐτὴ ἐστὶν ἣν ὁ
 Χριστὸς τοῖς μαθηταῖς ἔδωκε καὶ ἣν νῦν οἱ ἱερεῖς ποιοῦσιν·
 οὐδὲν αὕτη ἐλάττων ἐκείνης, ὅτι καὶ ταύτην οὐκ ἄνθρωποι ⁵¹⁸
 ἀγιάζουσιν, ἀλλ' αὐτὸς ὁ καὶ ἐκείνην ἀγιάσας. Ὡς περ γὰρ τὰ ⁴⁹⁵
 ῥήματα ἅπερ ὁ Θεὸς ἐφθέγγετο τὰ αὐτὰ ἐστὶν ἅπερ ὁ ἱερεὺς
 καὶ νῦν λέγει, οὕτω καὶ ἡ προσφορὰ ἡ αὐτὴ ἐστὶ, καὶ τὸ
 βάπτισμα ὅπερ ἔδωκεν. Οὕτω τὸ πᾶν τῆς πίστεως ἐστὶν.
 Ἐπεπήδησεν εὐθέως τὸ Πνεῦμα ἐπὶ Κορνήλιον [cf. Act 10, 44], ³¹⁴
 ἐπειδὴ προλαβὼν τὰ παρ' ἑαυτοῦ ἐπεδείξατο, καὶ τὴν πίστιν
 εἰσήνεγκε. Καὶ τοῦτο τοῖνυν σῶμά ἐστι, κακεῖνο· ὁ δὲ νομίζων ⁴⁸⁵
 τοῦτο ἑλάττον ἐκείνου εἶναι, οὐκ οἶδεν ὅτι ὁ Χριστὸς καὶ νῦν
 πάρεστι καὶ νῦν ἐνεργεῖ.

In Psalmos expositio, 393/7.

- 1208 In Ps. 44, n. 2. «Ἐξεχύθη χάρις ἐν χεῖλεσί σου» [Ps 44, 3]. ³⁹⁴
 Ὅρας ὅτι περὶ τῆς οἰκονομίας ὁ λόγος; Τίς δέ ἐστιν αὕτη ἡ ⁴²⁴
 χάρις; Δι' ἧς ἐδίδασκε, δι' ἧς ἐθαυματοποιεῖ. Τὴν χάριν ἐν-
 ταῦθα λέγει τὴν ἐλθοῦσαν ἐπὶ τὴν σάρκα· «Ἐφ' ὃν ἂν ἴδῃς
 τὸ Πνεῦμα», φησί, «καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν, καὶ μένον ἐπ'
 αὐτόν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων» [Io 1, 33]. Πᾶσα γὰρ ἡ χάρις
 ἐξεχύθη εἰς τὸν ναὸν ἐκείνον· οὐ γὰρ ἐν μέτρῳ δίδωσιν ἐκείνῳ
 τὸ Πνεῦμα· «Ἡμεῖς μὲν γὰρ ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἐλάβ-
 ομεν» [Io 1, 16]. Ὁ δὲ ναὸς ἐκεῖνος ὁλόκληρον τὴν χάριν

- 1207 2, 4. Oblatio eadem est, quisquis offerat, sive Paulus sive ⁴⁹⁹
 Petrus; eadem est quam Christus dedit discipulis et quam nunc
 sacerdotes faciunt; haec illa nihil minor est, quia non homines ⁵¹⁸
 hanc sanctificant, sed is ipse qui illam sanctificavit. Sicut enim ⁴⁹⁵
 verba quae Deus locutus est eadem sunt quae nunc sacerdos dicit,
 sic oblatio eadem ipsa est, ut et baptisma quod dedit. Sic totum
 fidei est. Insiliit statim Spiritus in Cornelium, quia prius ille quae ³¹⁴
 sua erant fecerat et fidem contulerat. Et hoc igitur corpus Christi ⁴⁸⁵
 est, et illud; qui vero putat hoc minus illo esse, is nescit Christum
 etiam nunc adesse et operari.

- 1208 In Ps. 44, 2. *Diffusa est gratia in labiis tuis*. Vides sermonem ³⁹⁴
 esse de incarnatione? Quae est autem haec gratia? Illa per quam ⁴²⁴
 docuit, per quam fecit miracula. Gratiam hic dicit eam quae venit
 in carnem: *Super quem, inquit, videris Spiritum descendantem*
sicut columbam, et manentem super ipsum, is est qui baptizat.
 Omnis enim gratia effusa est in illud templum; non dat enim illi
 Spiritum in mensura: *Nos enim de plenitudine eius accepimus*.
 Illud autem templum integram et universam accepit gratiam...

ἐλαβε. . . Ἐκεῖ μὲν ὁλόκληρος ἡ χάρις, ἐπὶ δὲ τῶν ἀνθρώπων
μικρόν τι, καὶ ῥανὶς ἀπὸ τῆς χάριτος ἐκείνης.

Homiliae in quosdam locos Novi Testamenti, 398.

- 108 *Hom. in illud: Pater, si possibile est, etc.* 3. Ἐννόησον 1209
γὰρ ἡλικὸν ἦν ἀκοῦσαι καὶ μαθεῖν ὅτι ὁ Θεός, ὁ ἄρρητος,
ὁ ἀφθαρτος, ὁ ἀπερινόητος, ὁ ἀόρατος, ὁ ἀκατάληπτος, . . .
οὗτος ὁ πάντα νοῦν ὑπερβαίνων καὶ πάντα λογισμόν νικῶν,
παραδραμῶν ἀγγέλου, ἀρχαγγέλου, πάσας τὰς ἄνω νοεράς
376 δυνάμεις, κατεδέξατο γενέσθαι ἄνθρωπος, καὶ σάρκα τὴν ἀπὸ
430 γῆς καὶ πηλοῦ πλασθεῖσαν ἀναλαβεῖν, καὶ εἰς μήτραν ἐλθεῖν
373 παρθενικῇν. . . . Πρῶτον προφῆτας προπέμπει τοῦτο αὐτὸ
ἀπαγγέλλοντας.
- 315 *In paralyticum demissum per tectum.* 2. Μὴ ἀποστερήσης 1210
τῶν ἐγκωμίων τὸν παράλυτον, μήτε ἐκείνον, μήτε ἄλλον τινὰ
πειραζόμενον ἄνθρωπον καὶ καρτεροῦντα. Κἂν γὰρ μυριάκις
φιλοσοφῶμεν, κἂν ἀπάντων ὦμεν ἰσχυρότεροι καὶ δυνατώτεροι,
τῆς παρ' αὐτοῦ ῥοπῆς ἀπούσης, οὐδὲ πρὸς τὸν τυχόντα ἀντι-
στήναι δυνησόμεθα πειρασμόν. Καὶ τί λέγω περὶ ἡμῶν τῶν
εὐτελῶν καὶ ἀπερριμμένων; Κἂν γὰρ Παυλὸς τις ἦ καὶ Πέτρος,
κἂν Ἰάκωβος, κἂν Ἰωάννης, τῆς ἄνωθεν βοηθείας ἀποστερηθεῖς
ἐλέγχεται ῥαδίως καὶ ὑποσκελίζεται καὶ καταπίπτει. . . . Οὔτε
γὰρ μόνον ἐν τοῖς ὑπὲρ δύναμιν κινδύνοις, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτοῖς
τοῖς κατὰ δύναμιν τῆς ἄνωθεν δεόμεθα βοηθείας, εἰ μέλλοιμεν
ἐστάναι γενναίως.

Illic quidem est integra gratia, in hominibus autem parum quid,
et stilla ex illa gratia.

- 108 *Hom. in illud: Pater, si possibile est, etc.* 3. Cogita quale 1209
illud fuerit, audire et discere Deum ineffabilem, incorruptibilem,
qui nec percipi potest nec videri nec comprehendere, . . . hunc qui
mentem omnem exsuperat omnemque vincit cogitationem, praeter-
missis angelis, archangelis omnibusque caelestibus et spiritualibus
376 illis virtutibus, hominem fieri dignatum esse, carnemque de terra
430 et luto formatam assumere, et in virgineum uterum venire. . . .
373 Primum quidem prophetas ad ipsum annuntiandum praemisit.
- 315 *In paralyticum demissum per tectum.* 2. Noli paralyticum 1210
laude privare, nec illum nec alium hominem quemvis qui tentetur
et patienter ferat. Quantumvis enim saepe philosophemur, quamvis
omnium robustissimi simus ac validissimi, si Dei absit auxilium,
ne mediocri quidem poterimus temptationi resistere. Sed quid ego
de nobis vilibus et abiectis loquor? Licet Paulus sit aliquis aut
Petrus, licet Iacobus aut Ioannes, subsidio caelesti privatus facile
vincitur et supplantatur et concidit. . . . Neque tantum in periculis,
quae vires nostras excedunt, sed in ipsis etiam quae non excedunt,
caelesti auxilio indigemus, ut generose possimus obsistere.

- 1211 *De ferendis reprehensionibus.* 6. Ἀνάγκη καὶ βία οὐδένα¹³⁷ προσάγεται ποτε ὁ Θεός, ἀλλὰ θέλει μὲν ἅπαντας σωθῆναι,¹²⁵ οὐκ ἀναγκάζει δὲ οὐδένα, καθὼς καὶ Παῦλος φησιν· «Ὁ θέλων πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθειν» [1 Tim 2, 4]. Πῶς οὖν οὐχ ἅπαντες σῶζονται, εἰ θέλει πάντας σωθῆναι; Ἐπειδὴ οὐχ ἀπάντων τὸ θέλημα τῷ θελήματι αὐτοῦ ἔπεται, αὐτὸς δὲ οὐδένα βιάζεται.
- 1212 *In illud: Mulier alligata est legi, etc., sive De libello re-*⁵⁷²
pudivi. 1. Τίς οὖν ἐστὶν ὁ νόμος ὃν ὁ Παῦλος ἡμῖν ἔθηκε; «Γυνή», φησί, «δέδεται νόμῳ» [1 Cor 7, 39]. Οὐκοῦν οὐ δεῖ ἀποσχίζεσθαι ζῶντος τοῦ ἀνδρός, οὐδὲ ἕτερον ἐπεισάγειν νυμφίον, οὐδὲ δευτέροις ὀμιλεῖν γάμοις. Καὶ ὅρα πῶς μετὰ ἀκριβείας καὶ αὐτῇ τῶν λέξεων τῇ φύσει κέχρηται. Οὐ γάρ εἶπε· Συνοικεῖτω τῷ ἀνδρὶ ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ· ἀλλὰ τί; «Γυνή δέδεται νόμῳ ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς»· ὥστε καὶ βιβλίον ἀποστασίου δῶ καὶ τὴν οἰκίαν ἀφῇ, καὶ πρὸς ἄλλον ἀπέλθῃ, τῷ νόμῳ δέδεται, καὶ μοιχαλὶς ἐστὶν ἡ τοιαύτη. . . . Μὴ γάρ μοι τοὺς παρὰ τοῖς ἔξωθεν κειμένους νόμους ἀναγνῶς, 579 τοὺς κελεύοντας διδόναι βιβλίον ἀποστασίου, καὶ ἀφίστασθαι. Οὐ γάρ δὴ κατὰ τούτους σοι μέλλει κρίνειν τοὺς νόμους ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἀλλὰ καθ' οὓς αὐτὸς ἔθηκε.

In epistulam II ad Thessalonicenses homiliae, 400.

- 1213 Hom. 4, n. 2. «Ἄρα οὖν, ἀδελφοί, στήκετε, καὶ κρατεῖτε⁷⁸ τὰς παραδόσεις ἃς ἐδιδάχθητε εἴτε διὰ λόγου εἴτε δι' ἐπι-
-
- 1211 *De ferendis reprehensionibus.* 6. Necessitate ac vi neminem¹³⁷ umquam adigit Deus, sed vult quidem omnes salvos fieri, nemini¹²⁵ vero necessitatem inducit, quemadmodum et Paulus dicit: *Qui vult omnes homines salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire.* Quomodo igitur non omnes salvi fiunt, si vult omnes salvos fieri? Quia non omnium voluntas eius voluntatem sequitur, ille vero nemini vim infert.
- 1212 *In illud: Mulier alligata est legi, etc., sive De libello repudii.*⁵⁷² 1. Igitur, quatenus est lex illa, quam nobis Paulus posuit? *Mulier*, inquit, *alligata est legi.* Oportet igitur ut minime separetur, vivente viro, neque alium superinducat maritum, neque secundas nuptias adeat. Et vide quanta cum diligentia verborum usus sit proprietatis. Non enim dixit: Cohabitet viro quoad vixerit; sed: *Mulier alligata est legi quanto tempore vixerit vir illius*; atque adeo etiamsi libellum repudii det, etiamsi domum relinquat, etiamsi ad alium abeat, legi adstricta adulteraque est. . . . Ne mihi leges ab exteris⁵⁷⁹ conditas legas, praecipientes dari libellum repudii, et divelli. Neque enim iuxta illas iudicaturus est te Deus in die illa, sed secundum eas quas ipse statuit.
- 1213 4, 2. *Itaque, fratres, state, et tenete traditiones quas didicistis*⁷⁸ *sive per sermonem sive per epistulam nostram.* Hinc est per-

στολῆς ἡμῶν» [2 Thess 2, 15]. Ἐντεῦθεν δῆλον ὅτι οὐ πάντα δι' ἐπιστολῆς παρεδίδουσιν, ἀλλὰ πολλὰ καὶ ἀγράφως· ὁμοίως δὲ κακεῖνα καὶ ταῦτά ἐστιν ἀξιόπιστα. Ὡστε καὶ τὴν παράδοσιν τῆς ἐκκλησίας ἀξιόπιστον ἡγώμεθα· παράδοσις ἐστὶ, μὴδὲν πλέον ζήτει.

In Actus apostolorum homiliae, 400/1.

- 553 Hom. 14, n. 3. Ὅρα πῶς οὐκ ἔστι περιττὸς ὁ συγγραφεὺς 1214
552 [cf. Act 6, 6]· οὐ γὰρ λέγει πῶς, ἀλλ' ἀπλῶς ὅτι ἐχειροτονή-
561 θησαν διὰ προσευχῆς· τοῦτο γὰρ ἡ χειροτονία ἐστίν. Ἡ χεὶρ ἐπίκειται τοῦ ἀνδρός, τὸ δὲ πᾶν ὁ Θεὸς ἐργάζεται, καὶ ἡ αὐτοῦ χεὶρ ἐστὶν ἡ ἀπτομένη τῆς κεφαλῆς τοῦ χειροτονουμένου, ἐὰν ὡς δεῖ χειροτονῇται.
- 476 18, 3. Καὶ διὰ τί οὐκ ἦσαν οὗτοι [Samaritani, Act 8, 16] 1215
λαβόντες Πνεῦμα Ἅγιον βαπτισθέντες; Ἦτοι τῷ μὴ δοῦναι
479 Φιλίππου τούτῳ τιμῶντος τάχα τοὺς ἀποστόλους· ἦτοι τῷ μὴ ἔχειν χάρισμα τοιοῦτον (τῶν ἑπτὰ γὰρ ἦν), ὅπερ καὶ μᾶλλον ἐστὶν εἰπεῖν. Ὅθεν μοι δοκεῖ οὗτος ὁ Φίλιππος τῶν ἑπτὰ εἶναι, ὁ Στεφάνου δεῦτερος.
- 355 40, 2. Τὸ κεφάλαιον ἔχομεν τῶν ἀγαθῶν διὰ τοῦ βαπ- 1216
357 τίσματος· ἄφεσιν ἀμαρτημάτων ἐλάβομεν, ἁγιασμόν, Πνεύματος
359 μετάληψιν, υἰοθεσίαν, ζωὴν αἰώνιον. Τί βούλεσθε πλέον;
238 Σημεῖα; Ἀλλὰ καταργεῖται. Πίστιν ἔχεις, ἐλπίδα, ἀγάπην, τὰ
274 μένοντα· ταῦτα ζήτει, ταῦτα σημείων μείζω. Οὐδὲν ἀγάπης ἴσον· «Μείζων πάντων ἡ ἀγάπη» [1 Cor 13, 13].

spicuum quod non omnia tradiderunt per epistolam, sed multa etiam sine scriptis, et ea quoque sunt fide digna. Quamobrem ecclesiae quoque traditionem censeamus esse fide dignam; est traditio, nihil quaeras amplius.

- 553 14, 3. Vide quam non superflue scriptor loquatur; non enim 1214
562 dicit quomodo, sed simpliciter quod ordinati sint per orationem;
561 hoc enim est ordinatio; manus viri superponitur, totum vero Deus operatur, eiusque manus est quae tangit caput ordinandi, si quem-admodum oportet ordinetur.
- 476 18, 3. Et cur hi baptizati [Samaritani, Act 8, 16] non acceperant 1215
Spiritus Sanctum? Vel quia Philippus dare ausus non erat, hunc
479 reservans apostolis honorem, sive quia hoc charisma non habebat (erat enim ex illis septem), id quod magis videtur dicendum; puto certe hunc Philippum ex septem illis esse, secundum a Stephano.
- 355 40, 2. Caput bonorum habemus per baptismum; peccatorum 1216
357 remissionem accepimus, sanctificationem, Spiritus participationem,
359 adoptionem, vitam aeternam. Quid amplius vultis? Signa? Sed
238 cessaverunt. Fidem habes, spem, caritatem, quae manent; haec
274 quaere; haec signis sunt maiora. Nihil par caritati: *Maior omnium est caritas.*

In epistulam ad Hebraeos homiliae, ca 402.

- 1217 Hom. 3, n. 2. Τοῦτο ἀγγέλων λειτουργία, τὸ διακονεῖν τῷ²⁰⁹ Θεῷ εἰς σωτηρίαν ἡμετέραν. Ὡστε ἀγγελικὸν ἔργον τοῦτό ἐστι, τὸ πάντα ποιεῖν εἰς σωτηρίαν τῶν ἀδελφῶν· μᾶλλον δὲ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ τὸ ἔργον ἐστίν· αὐτὸς μὲν γὰρ ὡς δεσπότης σῶζει, οὗτοι δὲ ὡς δοῦλοι.
- 1218 5, 1. Οὐδὲ γάρ ἐστιν ἄλλη τις αἰτία τῆς οἰκονομίας ἢ μόνη⁴⁰⁶ αὕτη· εἶδε γὰρ χαμαὶ ἔρριμμένους, ἀπολλυμένους, ὑπὸ τοῦ⁴¹³ θανάτου τυραννουμένους, καὶ ἠλέησεν. «Εἰς τὸ ἰλάσκεσθαι», φησί, «τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ, ἵνα ἐλεήμων γένηται καὶ πιστὸς ἀρχιερεὺς» [Hebr 2, 17]. Τί ἐστι «πιστός»; Ἀληθής, δυνάμενος· ἀρχιερεὺς γὰρ ἐστὶ μόνος πιστὸς ὁ Υἱός, δυνάμενος τούτους ὧν ἐστὶν ἀρχιερεὺς ἀπαλλάξαι τῶν ἁμαρτημάτων.
- 1219 12, 3. Πάντα μὲν ἐπὶ τῷ Θεῷ, ἀλλ' οὐχ οὕτως ὥστε τὸ³³⁴ αὐτεξούσιον ἡμῶν βλάπτεσθαι. Εἰ τοίνυν ἐπὶ τῷ Θεῷ, φησί,³²⁹ τί ἡμᾶς αἰτιάται; Διὰ τοῦτο εἶπον· οὐχ οὕτως ὥστε τὸ αὐτεξούσιον ἡμῶν βλάπτεσθαι. Ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ τοίνυν καὶ ἐπ' αὐτῷ·³¹⁴ δεῖ γὰρ ἡμᾶς πρῶτον ἐλέσθαι τὰ ἀγαθὰ, καὶ ὅτε ἐλώμεθα ἡμεῖς, τότε καὶ αὐτὸς τὰ παρ' ἑαυτοῦ εἰσάγει. Οὐ προφθάνει τὰς ἡμετέρας βουλήσεις, ἵνα μὴ λυμῆνται τὸ αὐτεξούσιον ἡμῶν· ὅταν δὲ ἡμεῖς ἐλώμεθα, τότε πολλὴν εἰσάγει τὴν βοήθειαν ἡμῖν. . . . Ἡμῶν γὰρ τὸ προελέσθαι καὶ βουληθῆναι, Θεοῦ δὲ τὸ ἀνύσαι καὶ εἰς τέλος ἀγαγεῖν. Ἐπεὶ οὖν ἐκείνου τὸ πλεον ἐστί, τὸ πᾶν ἐκείνου εἶναί φησι, κατὰ τὴν συνήθειαν τὴν ἀν-

- 1217 3, 2. Hoc est munus angelorum, ministrare Deo ad nostram²⁰⁹ salutem. Quamobrem hoc est angeli opus, omnia facere ad fratrum salutem; immo vero est opus ipsius Christi; nam ipse quidem dat salutem ut dominus, ipsi autem tamquam servi.
- 1218 5, 1. Non est enim alia incarnationis causa nisi haec sola:⁴⁰⁶ vidit nos humi abiectos, pereuntes, mortis tyrannide oppressos, et⁴¹³ misertus est. *Ut repropitiaret*, inquit, *delicta populi, ut misericors fieret et fidelis pontifex*. Quid est: *fidelis*? Verus, potens; solus enim pontifex fidelis est Filius, potens eos, quorum est pontifex, liberare a peccatis.
- 1219 12, 3. In Dei quidem potestate sunt omnia, sed non ita, ut³³⁴ nostrum liberum laedatur arbitrium. Si ergo, inquit, est in Dei³²⁹ potestate, cur in nos confert culpam? Propterea dixi: ita ut non laedatur nostrum liberum arbitrium. Est ergo in nostra et in eius³¹⁴ potestate; oportet enim nos primum bona eligere, et cum elegerimus, tunc affert quae sua sunt. Non praevenit nostras voluntates, ne perdat nostrum liberum arbitrium; quando autem nos elegerimus, tunc nobis multum affert auxilium. . . . Nostrum quidem est praeeligere et velle, Dei autem est perficere et ad finem deducere. Quoniam ergo quod plus est est illius, totum illius esse dicit,

- 308 θρωπίνην τοῦτο λέγων. . . . Ἐὰν τρέχῃς τοίνυν, ἄν σπουδάζῃς,
 φησί [cf. Rom 9, 16], μὴ νόμιζε σὸν εἶναι τὸ κατόρθωμα· ἄν
 γὰρ μὴ τῆς ἄνωθεν τύχης ῥοπῆς, πάντα εἰκῆ. Πλὴν ὅτι τεύξη
 τοῦ σπουδαζομένου μετὰ τῆς ἐκείθεν συμμαχίας, εὐδελόν ἐστιν·
 ἀλλ' ἄν τρέχῃς καὶ σὺ, ἄν θέλῃς.
- 310 16, 4. Οὐκ ἔστι γὰρ εἰπεῖν· Οὐ δύναμαι· τοῦτο γὰρ κατη- 1220
 γορησαί ἐστι τοῦ δημιουργοῦ· εἰ γὰρ ἀδυνάτους ἡμᾶς ἐποίησεν,
 346 εἴτα ἐπιτάττει, κατηγορία αὐτοῦ ἐστι. Πῶς οὖν, φησί, πολλοὶ
 οὐ δύνανται; Ὅτι οὐ θέλουσιν. Πόθεν δὲ οὐ θέλουσιν; Ἀπὸ
 329 ῥαθυμίας· ὥστε εἰ θελήσουσι, πάντως δυνήσονται. . . . Ἐχομεν
 332 γὰρ συνεργοῦντα καὶ συμπράττοντα τὸν Θεόν· μόνον ἐλώμεθα,
 μόνον ὡς ἔργῳ προσενεχθῶμεν τῷ πράγματι, μόνον μεριμνή-
 σωμεν, μόνον εἰς νοὺν βαλώμεθα, καὶ πάντα ἔπεται.
- 416 17, 2. «Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἅπαξ προσενεχθεῖς» [Hebr 9, 28]. 1221
 418 Ὑπὸ τίνος προσενεχθεῖς; Ὑφ' ἑαυτοῦ δηλονότι. Ἐνταῦθα
 οὐδὲ ἱερέα δέικνυσιν αὐτὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ θῦμα καὶ ἱερεῖον.
 Εἴτα προστίθῃσι τὴν αἰτίαν τοῦ προσενεχθεῖς· «Ἀπαξ», φησί,
 «προσενεχθεῖς εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας» [ib.]. Διὰ
 422 τί δὲ «πολλῶν» εἶπε καὶ μὴ «πάντων»; Ἐπειδὴ μὴ πάντες ἐπί-
 στευσαν. Ὑπὲρ πάντων μὲν γὰρ ἀπέθανεν, εἰς τὸ σῶσαι
 πάντας, τὸ αὐτοῦ μέρος· ἀντίρροπος γὰρ ἦν ὁ θάνατος ἐκεῖνος
 τῆς πάντων ἀπωλείας· οὐ πάντων δὲ τὰς ἁμαρτίας ἀνήνεγκε,
 413 διὰ τὸ μὴ θελήσαι αὐτοῦς. . . . Ἰδοὺ ἀνήνεγκε τὰ ἁμαρτήματα·

308 loquens convenienter humanae consuetudini. . . . Etiam si curras,
 etiam si studium adhibeas, ne tuum existimes, si quid recte gestum
 est. Nisi enim caelesti auxilio potiaris, omnia frustra sunt. Sed
 est perspicuum fore ut illo auxiliante assequaris id, in quo ponis
 studium, si tamen tu quoque curras et velis.

- 310 16, 4. Non licet dicere: Non possum; id enim est accusare 1220
 creatorem. Nam si nos fecit imbecilles et iubeat, ipsius est accu-
 346 satio. Quomodo ergo, inquit, multi non possunt? Quia nolunt.
 Quomodo non volunt? Prae desidia; nam si voluerint, poterunt
 329 omnino. . . . Habemus enim Deum cooperantem et nobiscum
 332 agentem; solum eligamus, solum ad rem tamquam ad opus ac-
 cedamus, solum simus solliciti, solum mentem adhibeamus, et
 omnia sequuntur.

- 416 17, 2. *Sic et Christus semel oblatus est.* A quo oblatus? A se 1221
 418 ipso. Hic non solum eum dicit sacerdotem, sed et hostiam et
 sacrificium. Deinde causam affert cur sit oblatus: *Semel*, inquit,
 422 *oblatus ad multorum exhaurienda peccata.* Cur multorum et non
 omnium? Quoniam non omnes crediderunt. Pro omnibus quidem
 mortuus est, ut omnes servaret, quantum ad ipsum attinet; mors
 enim illa ex aequo respondebat omnium interitui; non autem ex-
 413 hausit et sustulit omnium peccata, quia ipsi noluerunt. . . . Peccata

1220. MG 63, 127; Fi 7, 201.

1221. MG 63, 129; Fi 7, 205.

ROUËT DE JOURNAL, Ench. patr.

ἦρεν αὐτὰ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀνῆνεγκε τῷ Πατρί, οὐχ ἵνα τι ὀρίσῃ κατ' αὐτῶν, ἀλλ' ἵνα αὐτὰ ἀφῇ.

- 1222 17, 3. Τί οὖν, ἡμεῖς καθ' ἐκάστην ἡμέραν οὐ προσφέρομεν; ⁵¹²
 Προσφέρομεν μὲν, ἀλλ' ἀνάμνησιν ποιούμενοι τοῦ θανάτου ⁵¹³
 αὐτοῦ· καὶ μία ἐστὶν αὕτη, καὶ οὐ πολλάι. Πῶς μία, καὶ οὐ
 πολλάι; Ἐπειδὴ ἅπαξ προσηνέχθη, ὥσπερ ἐκείνη ἢ εἰς τὰ ἅγια
 τῶν ἁγίων. Τοῦτο ἐκείνης τύπος ἐστί, καὶ αὕτη ἐκείνης· τὸν ⁵¹⁴
 γὰρ αὐτὸν αἰὲ προσφέρομεν, οὐ νῦν μὲν ἕτερον πρόβατον, ⁵¹⁷
 αὔριον δὲ ἕτερον, ἀλλ' αἰὲ τὸ αὐτό· ὥστε μία ἐστὶν ἡ θυσία.
 Ἐπεὶ τῷ λόγῳ τούτῳ, ἐπειδὴ πολλαχοῦ προσφέρεται, καὶ
 πολλοὶ Χριστοὶ; Ἄλλ' οὐδαμῶς, ἀλλ' εἰς πανταχοῦ ὁ Χριστός, ⁴⁹²
 καὶ ἐνταῦθα πλήρης ὢν, καὶ ἐκεῖ πλήρης, ἐν σῶμα. Ὡςπερ
 οὖν πολλαχοῦ προσφερόμενος ἐν σῶμά ἐστι, καὶ οὐ πολλὰ
 σώματα, οὕτω καὶ μία θυσία.

- 1223 21, 2. Ἔστι δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις πραγμάτων, ²⁵⁶
 ἔλεγχος οὐ βλεπομένων. Ἐν ταύτῃ γὰρ ἐμαρτυρήθησαν οἱ ²⁶³
 πρεσβύτεροι [Hebr 11, 1 sq]. Βαβαί, οἷα λέξει ἐχρήσατο εἰπών·
 «ἔλεγχος οὐ βλεπομένων»· ἔλεγχος γὰρ λέγεται ἐπὶ τῶν λῖαν
 δῆλων. Ἡ πίστις τοίνυν ἐστὶν ὅψις τῶν ἀδῆλων, φησί, καὶ εἰς
 τὴν αὐτὴν τοῖς ὀρωμένοις φέρει πληροφορίαν τὰ μὴ ὀρώμενα.
 Οὔτε οὖν ἐν τοῖς ὀρωμένοις ἀπιστήσαι ἔστιν, οὔτε πάλιν, εἰ μὴ
 τῶν ὀρωμένων σαφέστερον περὶ τῶν ἀοράτων πεπληροφόρηται
 τις, πίστις εἶναι δύναται. Ἐπειδὴ γὰρ τὰ ἐν ἐλπίδι ἀνυπόστατα

abstulit ab hominibus et Patri obtulit, non ut aliquid adversus ipsos statueret, sed ut ipsa remitteret.

- 1222 17, 3. Quid vero, annon nos cotidie offerimus? Offerimus ⁵¹²
 quidem, sed eius mortem revocamus in memoriam, et ipsa una ⁵¹³
 est, non multae. Quomodo una est, non multae? Quoniam semel
 fuit oblata, sicut illa fuit in sancta sanctorum. Hoc est figura ⁵¹⁴
 illius et ipsa istius; eundem enim semper offerimus, non nunc ⁵¹⁷
 aliam, cras aliam ovem, sed semper eandem. Quamobrem unum
 est sacrificium propter hanc rationem; alioquin hac ratione, quoniam
 multis in locis offertur, multine sunt Christi? Nequaquam, sed ⁴⁹²
 unus ubique Christus, qui et hic est plenus, et illic est plenus,
 unum corpus. Ut ergo multis in locis oblatus unum est corpus
 et non multa corpora, ita etiam unum est sacrificium.

- 1223 21, 2. Est autem fides sperandarum substantia rerum, argu- ²⁵⁶
 mentum non apparentium. In hac enim testimonium consecuti ²⁶³
 sunt senes. Papae! quali dictione usus est, dicens: argumentum
 non apparentium; argumentum enim solet dici de iis quae sunt
 valde manifesta. Fides ergo, inquit, est visio eorum quae non
 sunt manifesta; et ea quae non videntur, deducunt ad eandem
 certam persuasionem, ad quam quae videntur. Neque ergo in iis
 quae videntur licet fidem non habere; atque rursus, si cui de in-
 visibilibus non apertius fuerit persuasum quam de visibilibus, non
 potest esse fides. Nam, quoniam quae sunt in spe non videntur

εἶναι δοκεῖ, ἡ πίστις ὑπόστασιν αὐτοῖς χαρίζεται· μᾶλλον δὲ οὐ χαρίζεται, ἀλλ' αὐτὸ ἐστὶν οὐσία αὐτῶν· ὅσον ἡ ἀνάστασις οὐ παραγέγονεν, οὐδὲ ἐστὶν ἐν ὑποστάσει, ἀλλ' ἡ ἐλπίς ὑφίστησιν αὐτὴν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ψυχῇ. Τοῦτό ἐστιν ὑπόστασις πραγμάτων ἐλπιζομένων. Εἰ τοίνυν ἑλεγχός ἐστιν οὐ βλεπομένων, τί δὴ βούλεσθε αὐτὰ ἰδεῖν, ἵνα ἐκπέσητε τῆς πίστεως καὶ τοῦ δίκαιοι εἶναι, εἴ γε «ἐκ πίστεως ὁ δίκαιος ζήσεται» [Hebr 2, 4]; Ὑμεῖς δὲ εἰ βούλεσθε αὐτὰ ἰδεῖν, οὐκέτι ἐστέ πιστοί.

403 28, 2. Ἐξῆν αὐτῷ [τῷ Χριστῷ] μὴδὲν παθεῖν, εἴπερ ἐβούλετο. 1224
398 «Οὐδὲ γὰρ ἁμαρτίαν ἐποίησεν, οὐδὲ δόλος εὐρέθη ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» [Is 53, 9; 1 Petr 2, 22]· καθὼς καὶ αὐτός φησιν ἐν τοῖς εὐαγγελίοις· «Ἔρχεται ὁ τοῦ κόσμου ἄρχων, καὶ οὐκ ἔχει ἐν ἐμοὶ οὐδέν» [Io 14, 30]. Προῦκειτο τοίνυν αὐτῷ, εἴπερ ἐβούλετο, μὴ ἐλθεῖν εἰς τὸν σταυρόν· «Ἐξουσίαν γὰρ ἔχω», φησί, «θεῖναι τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν» [Io 10, 18]. Εἰ τοίνυν ὁ μὴδεμίαν ἔχων ἀνάγκην τοῦ σταυρωθῆναι ἐσταυρώθη ἡμῶν ἕνεκεν, πόσῃ μᾶλλον ἡμᾶς δίκαιον πάντα γενναίως ὑπομένειν;

[Homiliae ineditae.]¹

536 *Quod frequenter sit conveniendum.* 2. Μὴ τοίνυν, ἐπειδὴ 1225
ἡμαρτες, αἰσχυνομένης παραγενέσθαι, ἀλλὰ δι' αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο ἀπάντησον. Οὐδεὶς γὰρ λέγει· Ἐπειδὴ ἔλκος ἔχω, οὐκ ἐπιζητῶ τὸν ἱατρόν, ἀλλ' οὐδὲ καταδέχομαι φάρμακον· ἀλλὰ

posse subsistere, fides iis donat substantiam; vel potius non donat, sed hoc ipsum est eorum essentia: ut, exempli causa, non advenit resurrectio, necdum est in substantia, sed spes facit ut subsistat in nostra anima. Hoc est substantia rerum quae sperantur. Si est ergo argumentum invisibilium, quid ea vultis videre, ut a fide excidatis et a iustitia, siquidem *iustus ex fide vivet*? Vos autem, si ea vultis videre, non estis amplius fideles.

403 28, 2. Licebat [Christo] nihil pati, si voluisset. *Neque enim* 1224
398 *peccatum fecit, neque inventus est dolus in ore eius*, sicut ipse quoque dicit in evangeliiis: *Venit mundi princeps et in me non habet quidquam*. Poterat ergo, si voluisset, non venire ad crucem; *Potestatem enim*, inquit, *habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo rursus recipiendi illam*. Si ergo, qui minime necesse habebat crucifigi, propter nos fuit crucifixus, quanto magis par est ut nos omnia fortiter feramus?

536 *Quod frequenter sit conveniendum.* 2. Ne igitur, quia peccasti, 1225
te pudeat accedere; immo ob hoc ipsum accede. Nemo enim dicit: Quia ulcus habeo, medicum non accerso, neque pharmacum accipio:

¹ Ita apud Migne.

1224. MG 63, 194; Fi 7, 314.

1225. MG 63, 463.

δι' αὐτὸ μὲν οὖν τοῦτο μάλιστα καὶ τοὺς ἰατρούοντας καὶ τῶν φαρμάκων τὴν δύναμιν ἐπιζητεῖν ἀναγκαῖον. Ἴσμεν γὰρ καὶ ἡμεῖς συγγινώσκειν, ἅτε καὶ αὐτοὶ ἐτέροις ἁμαρτήμασιν ὄντες ὑπεύθυνοι.

- 1226 *Adv. Catharos.* 2. Ὑμᾶς δὲ παρακαλῶ . . . πειρασθαι μετὰ ⁵³¹ σπουδῆς ἀπάσης τὰ τε ὄντα ἁμαρτήματα ἀποσμήχειν, τὰ τε προσιόντα ἀποκρούεσθαι. Κἂν γὰρ μυρία ἡμᾶς περιστοιχίζεται κακά, ἐὰν σωφρονῶμεν καὶ ἐγρηγορότες ᾤμεν, δυνησόμεθα πολλῆς ἀπολογίας τυχεῖν, πολλῆς τῆς συγγνώμης, καὶ ἀπο- νίψασθαι τὰ πεπλημμελημένα. Καὶ πῶς ἔσται τοῦτο ἄκουσον· ⁵⁴⁸ ἂν εἰς ἐκκλησίαν ἀπαντῶμεν, ἂν στενάζωμεν ἐπὶ τοῖς πεπλημ- μελημένοις, ἂν ὁμολογῶμεν τὰ ἡμαρτημένα, ἂν ἐλεημοσύνας ποιῶμεν, ἂν εὐχὰς ἐπιδειξώμεθα, ἂν ἀδικουμένοις βοηθῶμεν, ἂν τοῖς ἐχθροῖς τὰ ἁμαρτήματα συγχωρῶμεν, ἂν δακρύωμεν ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις· ταῦτα γὰρ ἅπαντα φάρμακα τῶν ἁμαρτη- μάτων ἐστί.

[?] *Epistula ad Caesarium monachum.*

- 1227 *Deus et homo Christus: Deus propter impassibilitatem, homo* ³⁸⁵ *propter passionem; unus Filius, unus Dominus, idem ipse* ⁴⁰⁰ *procul dubio unitarum naturarum unam dominationem, unam potestatem possidens, etiamsi non consubstantiales existunt, et unaquaeque incommixtam proprietatis conservat agnitionem,* ³⁸⁸ *propter hoc quod inconfusa sunt duo. Sicut enim antequam* ⁴⁸⁹ *sanctificetur panis, panem nominamus, divina autem illum sanctificante gratia, mediante sacerdote, liberatus est quidem* ⁴⁹⁹ *ab appellatione panis, dignus autem habitus dominici corporis appellatione, etiamsi natura panis in ipso permansit, et non duo corpora, sed unum corpus Filii praedicamus; sic et hic, divina ἐνιδρυσάσης, id est, insidente corpori natura, unum Filium, unam personam utraque haec fecerunt.*

immo ob hoc ipsum maxime et medici advocandi sunt et pharmaco-
rum vim requirere opus est. Scimus etiam nos ignoscere, quia
et ipsi aliis peccatis sumus obnoxii.

- 1226 *Adv. Catharos.* 2. Vos rogo . . . ut cum omni studio curetis ⁵³¹ *admissa peccata abluere et accedentia propellere. Etiamsi enim innumera nos circumdant mala, si sapiamus et vigilantes simus, poterimus et excusationem multam et veniam consequi, atque delicta abluere. Et quomodo id eventurum sit audi: si in ecclesiam* ⁵⁴⁸ *nos conferamus, si de peccatis nostris ingemiscamus, si ipsa peccata confiteamur, si eleemosynas erogemus, si preces emittamus, si iniuria affectos iuvemus, si inimicis peccata condonemus, si ob delicta lacrimas emittamus: haec quippe omnia sunt peccatorum pharmaca.*

Fragmenta.

- 475 *Ex homilia ad Neophytos*, apud *Aug.* C. Iul. 1, 6, 21. Ecce 1228
libertatis serenitate perfruuntur qui tenebantur paulo ante
captivi, et cives ecclesiae sunt qui fuerunt in peregrinationis
errore, et iustitiae in sorte versantur qui fuerunt in confusione
peccati. Non enim tantum sunt liberi sed et sancti, non
359 tantum sancti sed et iusti, non solum iusti sed et filii, non
360 solum filii sed et heredes, non solum heredes sed et fratres
Christi, nec tantum fratres Christi sed et coheredes, non
solum coheredes sed et membra, non tantum membra sed
et templum, non tantum templum sed et organa Spiritus.
354 Vides quot sunt baptismatis largitates, et nonnulli deputant
caelestem gratiam in peccatorum tantum remissione consistere;
474 nos autem honores computavimus decem. Hac de causa etiam
infantes baptizamus, cum non sint coinquinati peccato, ut iis
addatur sanctitas, iustitia, adoptio, hereditas, fraternitas Christi,
ut eius membra sint.
- 302 De quibus ait Augustinus ib. 1, 6, 22: Vides certe non ab eo
dictum esse «parvulos non coinquinos esse peccato», sive
«peccatis», sed «non habere peccata»: intellege propria, et
nulla contentio est. At, inquires, cur non ipse addidit «propria»?
83 Cur, putamus, nisi quia disputans in catholica ecclesia non
se aliter intellegi arbitrabatur, tali quaestione nullius pulsa-
batur, vobis nondum litigantibus securius loquebatur?
- 302 *Ex eadem homilia*, apud *Aug.* C. Iul. 1, 6, 26. «Ἐρχεται 1229
ἁπᾶς ὁ Χριστός, εὗρεν ἡμῶν χειρόγραφον πατρῶνον, ὃ τι
ἔγραψεν ὁ Ἀδάμ. Ἐκεῖνος τὴν ἀρχὴν εἰσήγαγεν τοῦ χρείους,
ἡμεῖς τὸν δανεισμὸν ἠϋξήσαμεν ταῖς μεταγενεστέραις ἀμαρτίαις.»
Quae verbum e verbo interpretata sic se habent: «Venit
semel Christus, invenit nostrum chirographum paternum, quod
scripsit Adam. Ille initium induxit debiti, nos foenus auximus
posterioribus peccatis.» Numquid contentus fuit dicere: «pa-
ternum chirographum», nisi adderet: «nostrum»? Ut sciremus,
antequam foenus peccatis nostris posterioribus augeremus, iam
illius chirographi paterni ad nos debitum pertinere.
- 529 *Fragm.* apud *Photium*, Biblioth. Cod. 59 [Inter crimina obiecta 1230
in synodo «ad Quercum» contra Chrysostomum]. «Ἐκτον, ὅτι
ἄδειαν παρέχει τοῖς ἀμαρτάνουσι, διδάσκων· Ἐὰν πάλιν ἀμάρτης,
πάλιν μετανόησον, καὶ ὁσάκις ἂν ἀμάρτης, ἔλθὲ πρὸς με, καὶ
ἐγὼ σε θεραπεύσω.

- 529 Sextum, quod licentiam peccantibus praebeat, sic docens: Si 1230
iterum peccasti, te paeniteat iterum; et quoties peccaveris, veni ad
me, ego te sanabo.

CONSTITUTIONES APOSTOLORUM, ca 400.

- 1231 L. 3, c. 16, n. 1. Προχειρίσαι δὲ [ᾧ ἐπίσκοπε] καὶ διάκονον⁵⁶⁰ πιστὴν καὶ ἁγίαν εἰς τὰς τῶν γυναικῶν ὑπερεσίας. Ἔστι γὰρ ὁπόταν ἐν τισιν οἰκίαις ἄνδρα διάκονον γυναιξὶν οὐ δύνασαι πέμπειν διὰ τοὺς ἀπίστους· ἀποστελεῖς οὖν γυναῖκα διάκονον διὰ τὰς τῶν φαύλων διανοίας. 2. Καὶ γὰρ εἰς πολλὰς χρείας γυναικὸς χρῆζομεν διακόνου. Καὶ πρῶτον μὲν ἐν τῇ φωτί-
ζεσθαι γυναῖκας ὁ διάκονος χρίσει μὲν μόνον τὸ μέτωπον⁵⁵⁷ αὐτῶν τῇ ἁγίῳ ἐλαίῳ, καὶ μετ' αὐτὸν ἡ διάκονος ἀλείψει αὐτάς· οὐ γὰρ ἀνάγκη τὰς γυναῖκας ὑπὸ ἀνδρῶν κατοπτέυσθαι.
- 1232 5, 7, 19. Μὴ ὄντα τὸν ἄνθρωπον ἐκ διαφορῶν ἐποίησεν,²²⁵ δοὺς αὐτῷ τὴν ψυχὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, νῦν δὲ ταῖς οὐσαῖς²²² ψυχαῖς τὰ διαλυθέντα σώματα ἀποτίσει. Κειμένων γὰρ ἐστὶν⁵⁹⁸ ἡ ἀνάστασις, οὐχὶ δὲ μὴ ὑπαρχόντων. 20. Ὁ οὖν τὰ πρῶτα σώματα ἐκ μὴ ὄντων ποιήσας καὶ ἐξ αὐτῶν διάφορὰ δημιου-
ργήσας, οὗτος καὶ τοὺς θανόντας ζωοποιήσας ἀναστήσει. Ὁ γὰρ ἐν τῇ κοιλίᾳ τὸν ἄνθρωπον ἐκ μικροῦ σπέρματος μορφῶν καὶ ψυχὴν αὐτῷ οὐκ οὔσαν ἐνδημιουργῶν . . . αὐτὸς καὶ πάντας⁵⁹⁹ ἀνθρώπους ἀναστήσει αὐτοῦ ὄντας ποιήματα.
- 1233 7, 22, 2. Χρίσεις δὲ πρῶτον ἐλαίῳ ἁγίῳ, ἔπειτα βαπτίσεις⁴⁷⁶ ὕδατι, καὶ τελευταῖον σφραγίσεις μύρῳ, ἵνα τὸ μὲν χρίσμα⁴⁴⁵ μετοχὴ ᾗ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τὸ δὲ ὕδωρ σύμβολον τοῦ θανάτου, τὸ δὲ μύρον σφραγὶς τῶν συνθηκῶν.
-
- 1231 3, 16, 1. Elige [episcopo] diaconissam fidelem et sanctam, ad⁵⁶⁰ mulierum ministeria. Fit enim nonnumquam ut in quibusdam domibus virum diaconum ad mulieres non possis mittere propter infideles; destinabis igitur mulierem diaconissam ob improborum cogitationes. 2. Diaconissa siquidem femina ad multos usus in-
digemus: ac in primis quidem, cum baptizantur mulieres, diaconus tantum earum frontem unget oleo sancto, et postea diaconissa eas⁵⁵⁷ illinet; non enim oportet ut feminae aspiciantur a viris.
- 1232 5, 7, 19. Hominem qui non erat, ex diversis in hominem con-²²⁵ stituit, data ei ex nihilo anima; nunc vero restituet exsistentibus²²² animabus corpora dissoluta. Nam resurrectio eorum est quae⁵⁹⁸ iacent, non autem eorum quae non sunt. 20. Itaque qui prima corpora ex nihilo effecit et ex ipsis varia condidit, hic etiam defunctos, vita reddita, suscitabit. Et qui in utero hominem ex semine exiguo format, et animam ex non ente creans ipsi indit . . .
idem et omnes homines ad vitam revocabit, utpote quos fecit. ⁵⁹⁹
- 1233 7, 22, 2. Unges autem prius oleo sancto; deinde baptizabis⁴⁷⁶ aqua, et tandem signabis unguento, ut oleum quidem sit parti-⁴⁴⁵ cipatio Spiritus Sancti, aqua vero symbolum mortis, unguentum autem sigillum pactionum.

1231. F (= Funk) 1, 209; MG 1, 796.

1232. F 1, 259; MG 1, 849.

1233. F 1, 406; MG 1, 1012.

521 8, 5, 7. [Ἐπίκλησις ἐπὶ χειροτονίας ἐπισκόπων.] Δὸς αὐτῷ, 1234
 568 δέσποτα παντοκράτορ, διὰ τοῦ Χριστοῦ σου τὴν μετουσίαν
 τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὥστε ἔχειν ἐξουσίαν ἀφιέναι ἁμαρτίας
 κατὰ τὴν ἐντολήν σου, διδόναι κλήρους κατὰ τὸ πρόσταγμά
 σου, λύειν δὲ πάντα σύνδεσμον κατὰ τὴν ἐξουσίαν, ἣν ἔδωκας
 τοῖς ἀποστόλοις.

564 8, 27, 2. Ἐπίσκοπος ὑπὸ τριῶν ἢ δύο ἐπισκόπων χειροτο- 1235
 νείσθω· ἐὰν δέ τις ὑπὸ ἐνὸς χειροτονηθῇ ἐπισκόπου, καθαι-
 ρείσθω καὶ αὐτὸς καὶ ὁ χειροτονήσας αὐτόν. 3. Ἐὰν δὲ ἀνάγκη
 καταλάβῃ ὑπὸ ἐνὸς χειροτονηθῆναι διὰ τὸ μὴ δύνασθαι πλείονας
 παραγενέσθαι, διωγμοῦ ὄντος ἢ ἄλλης τοιαύτης αἰτίας, ψή-
 φισμα κομιζέτω τῆς ἐπιτροπῆς πλειόνων ἐπισκόπων.

555 8, 28, 2. Ἐπίσκοπος εὐλογεῖ, οὐκ εὐλογεῖται· χειροθετεῖ, 1236
 439 χειροτονεῖ, προσφέρει· εὐλογίαν παρὰ ἐπισκόπων λαμβάνει,
 563 παρὰ δὲ πρεσβυτέρων οὐδαμῶς. Ἐπίσκοπος καθαιρεῖ πάντα
 567 κληρικὸν ἄξιον ὄντα καθαιρέσεως πλὴν ἐπισκόπου· μόνος γὰρ
 οὐχ οἶός τε. 3. Πρεσβύτερος εὐλογεῖ, οὐκ εὐλογεῖται, εὐλογίας
 δέχεται παρὰ ἐπισκόπου καὶ συμπρεσβυτέρου, ὡσαύτως ἐπιδί-
 δωσιν συμπρεσβυτέρῳ· χειροθετεῖ, οὐ χειροτονεῖ, οὐ καθαιρεῖ,
 ἀφορίζει δὲ τοὺς ὑποβεβηκότας, ἐὰν ὧσιν ὑπεύθυνοι τῇ τοιαύτῃ
 557 τιμωρίᾳ. 4. Διάκονος οὐκ εὐλογεῖ· οὐ δίδωσιν εὐλογίαν, λαμβά-
 467 νει δὲ παρὰ ἐπισκόπου καὶ πρεσβυτέρου· οὐ βαπτίζει, οὐ προσ-
 500 φέρει· τοῦ δὲ ἐπισκόπου προσενεγκόντος ἢ τοῦ πρεσβυτέρου,

521 8, 5, 7. [Invocatio in ordinatione episcoporum.] Da illi, Domine omni- 1234
 563 potens, per Christum tuum participationem Sancti Spiritus, ut
 habeat potestatem remittendi peccata secundum mandatum tuum,
 dandi ordines iuxta praeceptum tuum, et solvendi omne vinculum
 secundum potestatem quam tribuisti apostolis.

564 8, 27, 2. Episcopus a tribus vel duobus episcopis ordinetur. 1235
 Si quis autem ordinatus fuerit ab uno episcopo, deponatur et ipse
 et is qui ordinavit eum. 3. Quodsi necessitas incidens coegerit
 ab uno ordinari, eo quod propter persecutionem aut aliam similem
 causam plures interesse non possint, afferat auctoritatem mandati
 plurium episcoporum.

555 8, 28, 2. Episcopus benedicit, non benedicitur; manus imponit, 1236
 556 ordinar, offert; benedictionem ab episcopis accipit, a presbyteris
 439 vero nequaquam; episcopus deponit omnem clericum dignum qui
 563 deponatur, excepto episcopo; hoc enim solus non potest. 3. Presby-
 567 ter benedicit, non benedicitur; benedictionem recipit ab episcopo
 et compresbytero, eamque pariter compresbytero dat; manus im-
 ponit, non ordinar; non deponit, excommunicat autem inferiores,
 557 si eam poenam mereantur. 4. Diaconus non benedicit, non dat
 467 benedictionem, accipit vero ab episcopo et presbytero; non baptizat,
 500 non offert; ipse vero, cum episcopus aut presbyter obtulit, dat

αὐτὸς ἐπιδίδωσιν τῷ λαῷ, οὐχ ὡς ἱερεὺς, ἀλλ' ὡς διακονούμενος ἱερεῶσιν. 5. Τῶν δὲ ἄλλων κληρικῶν τὸ τοῦ διακόνου ἔργον ποιῆσαι οὐδενὶ ἔξόν. 6. Διακόνισσα οὐκ εὐλογεῖ, 560 ἀλλ' οὐδέ τι ὦν ποιοῦσιν οἱ πρεσβύτεροι ἢ οἱ διάκονοι ἐπιτελεῖ, ἀλλ' ἢ τοῦ φυλάττειν τὰς θύρας καὶ ἐξυπηρετεῖσθαι τοῖς πρεσβυτέροις ἐν τῷ βαπτίζεσθαι τὰς γυναῖκας διὰ τὸ εὐπρεπές. 7. Διάκονος ἀφορίζει ὑποδιάκονον, ἀναγνώστην, 558 ψάλτην, διακόνισσαν, ἐὰν ἢ τι τοιοῦτον μὴ παρόντος πρεσβυτέρου. 559 8. Ὑποδιάκονῳ οὐκ ἔξεστιν ἀφορίσαι, οὔτε μὴν ἀναγνώστη οὔτε ψάλτη οὔτε διακονίσσῃ, οὐ κληρικόν, οὐ λαϊκόν· 554 ὑπηρετᾷ γάρ εἰσιν διακόνων.

CANONES APOSTOLORUM, ca 400.

- 1237 1. Ἐπίσκοπος τοίνυν ὑπὸ ἐπισκόπων χειροτονείσθω δύο ἢ 564 τριῶν, πρεσβύτερος ὑπὸ ἑνὸς ἐπισκόπου, καὶ διάκονος καὶ οἱ 563 λοιποὶ κληρικοί.
- 1238 39. Οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι ἄνευ γνώμης τοῦ ἐπι- 556 σκόπου μὴδὲν ἐπιτελείτωσαν· αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ πεπιστευμένος τὸν λαὸν Κυρίου, καὶ τὸν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν αὐτῶν λόγον ἀπαιτηθσόμενος.
- 1239 85¹. [Μωσέως πέντε (Γέν., Ἔξ., Λευ., Ἀρ., Δευτ.), Ἰησοῦς 74 Ναυή, Κριτ., Ῥούθ, Βασιλείων τέσσαρα, Παραλ. δύο, Ἔσδρα δύο, Ἔσθ., Ἰουδίθ, Μακκ. τρία, Ἰώβ, Ψαλμ., Σολομῶντος τρία (Παροιμ., Ἐκκλ., Αἴσμα ῥσμ.), Προφῆται δέκα ἔξ, Σοφία Σιράχ.

populo, non tamquam sacerdos sed tamquam ministrans sacerdotibus. 5. Nulli autem ex reliquis clericis licet opus diaconi facere. 6. Diaconissa non benedicit, sed nec peragit quidquam 560 eorum, quae presbyteri aut diaconi faciunt; tantummodo ianuas custodit, et presbyteris, quando baptizantur mulieres, ministrat, propter decorum. 7. Diaconus excommunicat subdiaconum, lectorem, cantorem, diaconissam, si absente presbytero res id postulet. 558 8. Subdiacono non licet excommunicare, neque lectori neque cantori neque diaconissae, non clericum, non laicum; ministri enim sunt 554 diaconorum.

- 1237 1. Episcopus igitur ab episcopis ordinetur duobus vel tribus, 564 presbyter ab uno episcopo, ac diaconus et reliqui clerici. 563
- 1238 39. Presbyteri et diaconi absque sententia episcopi nihil per- 556 agant; ipse enim est, cui commissus est populus Domini et a quo de animabus eorum ratio poscetur.
- 1239 85. [Canon scripturarum. — Veteris testamenti: Moysis V (Gen., 74 Ex., Lev., Num., Deut.), Iesu Nave, Iud., Ruth, Regnorum IV, De relictorum ex libro dierum II, Esdrae II, Hester, Iudith, Mach. III, Iob, Ps., Salomonis III (Prov., Eccl., Cant. cant.), Prophetarum XVI,

¹ Vide p. 177, not. 1.

1237. F 1, 564.

1238. F 1, 576.

1239. F 1, 590.

75 Εὐαγγ. τέσσαρα (Μτ., Μκ., Λκ., Ἰω.), Παύλου ἐπιστολαὶ δε-
κατέσσαρες, Ἰακ., Ἰω. τρεῖς, Ἰούδα, Πέτρου δύο], Κλήμεντος
δύο, καὶ αἱ διαταγαὶ ὑμῖν τοῖς ἐπισκόποις δι' ἐμοῦ Κλήμεντος
ἐν ὁκτὼ βιβλίοις προσπεφωνημένοι, ἃς οὐ χρὴ δημοσιεῦειν ἐπὶ
πάντων διὰ τὰ ἐν αὐταῖς μυστικά· καὶ αἱ Πράξεις ἡμῶν τῶν
ἀποστόλων.

SACRAMENTARIUM SERAPIONIS, saec. IV.

13. *Anaphora seu Oratio oblationis eucharisticae, v. K 476 sqq.*

476 25. Εὐχὴ εἰς τὸ χρίσμα ἐν ᾧ χρίονται οἱ βαπτι-1240
477 σθέντες. 1. Ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων, ὁ βοηθὸς πάσης ψυχῆς
ἐπιστρεφούσης ἐπὶ σε καὶ γενομένης ὑπὸ τὴν κραταίαν σου
χεῖρα τοῦ Μονογενοῦς, ἐπικαλούμεθά σε, ὥστε διὰ τῆς θείας
καὶ ἀοράτου σου δυνάμεως τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος ἡμῶν
Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐνεργῆσαι ἐν τῷ χρίσματι τούτῳ ἐνέργειαν θείαν
καὶ οὐράνιον, 2. ἵνα οἱ βαπτισθέντες καὶ χριόμενοι ἐν αὐτῷ
τὸ ἐκτύπωμα τοῦ σημείου τοῦ σωτηριώδους σταυροῦ τοῦ Μονο-
γενοῦς, δι' οὗ σταυροῦ διετράπη καὶ ἐθριαμβεύθη Σατανᾶς
475 καὶ πᾶσα δύναμις ἀντικειμένη, ὡς ἀναγεννηθέντες καὶ ἀνανεω-
482 θέντες διὰ τοῦ λουτροῦ τῆς παλιγγενεσίας καὶ οὗτοι μέτοχοι
445 γένωνται τῆς δωρεᾶς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἀσφαλισθέντες
τῇ σφραγίδι ταύτῃ διαμείνωσιν «ἐδραῖοι καὶ ἀμετακίνητοι» [1 Cor
15, 58], ἀβλαβεῖς καὶ ἄσυλοι. . .

552 29. Εὐχὴ εἰς ἔλαιον νοσοῦντων ἢ εἰς ἄρτον ἢ 1241
εἰς ὕδωρ. 1. Ἐπικαλούμεθά σε τὸν ἔχοντα πᾶσαν ἐξουσίαν

75 Sapiientia Sirach. — Novi testamenti: Evangelia IV (Mt., Mc., Lc.,
Io.), Pauli epistolae XIV, Iac., Ioannis III, Iud., Petri II], Cle-
mentis epistolae II, et praeceptiones quae vobis episcopis per me
Clementem in libris VIII nuncupatae sunt, quas omnibus publicare
non oportet ob quaedam arcana quae in se continent; et Actus
nostri apostolorum.

476 25. *Oratio in oleum quo unguuntur baptizati.* 1. Deus virtutum, 1240
477 auxiliator omnis animae, quae se ad te convertit, ac fit sub potenti
manu tua Unigeniti, invocamus te, ut per divinam et invisibilem
virtutem tuam domini et salvatoris nostri Iesu Christi opereris in
hoc oleo operationem divinam ac caelestem, 2. ut baptizati et
uncti in eo effigie signi salutaris crucis Unigeniti, per quam
crucem depulsus et triumphatus est Satanias et omnis potestas
475 adversaria, tamquam regenerati ac renovati per lavacrum re-
482 generationis, ipsi quoque participes fiant doni Spiritus Sancti et
445 hoc sigillo confirmati permaneant *stabiles et immobiles*, innocui et
inviolati. . .

552 29. *Oratio in oleum aegrotorum vel in panem vel in aquam.* 1241
1. Invocamus te, qui habes omnem potestatem et virtutem, salva-

καὶ δύναμιν, τὸν σωτῆρα πάντων ἀνθρώπων, Πατέρα τοῦ κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ δεόμεθα, ὥστε ἐκπέμψαι δύναμιν ἱατρικὴν ἀπὸ τῶν οὐρανῶν τοῦ Μονογενοῦς ἐπὶ τὸ ἔλαιον τοῦτο, ἵνα γένηται τοῖς χριομένοις ἢ μεταλαμβανουσιν τῶν κτισμάτων σου τούτων εἰς ἀποβολὴν «πάσης νόσου καὶ πάσης μαλακίας» [Mt 4, 23; 9, 35; 10, 1], εἰς ἀλεξιφάρμακον παντὸς δαιμονίου, εἰς ἐκχωρισμὸν παντὸς πνεύματος ἀκαθάρτου, εἰς ἀφορισμὸν παντὸς πνεύματος πονηροῦ, εἰς ἐκδιωγμὸν παντὸς πυρετοῦ καὶ ῥίγους καὶ πάσης ἀσθενείας, εἰς χάριν ἀγαθὴν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτημάτων, εἰς φάρμακον ζωῆς καὶ σωτηρίας, εἰς ὑγίαν καὶ ολοκληρίαν ψυχῆς σώματος πνεύματος, εἰς ῥῶσιν τελείαν.

S. OPTATUS MILEVITANUS, floruit ca 370.

Contra Parmenianum Donatistam, ca 370.

- 1242 2, 2. Negare non potes scire te in urbe Roma Petro primo⁵⁶
cathedram episcopalem esse collatam, in qua sederit omnium⁵⁰
apostolorum caput Petrus, unde et Cephias est appellatus, in
qua una cathedra unitas ab omnibus servaretur, ne ceteri⁵⁸
apostoli singulas sibi quisque defenderent, ut iam schismaticus⁴⁰
et peccator esset qui contra singularem cathedram alteram
collocaret. 3. Ergo cathedram unicam, quae est prima de⁵²
dotibus, sedit prior Petrus. . . . Vestrae cathedrae vos originem
reddite, qui vobis vultis sanctam ecclesiam vindicare.

S. PACIANUS, † ca 390.

Epistulae.

- 1243 Ep. 1, c. 4. Christianus mihi nomen est, catholicus vero⁵¹
cognomen; illud me nuncupat, istud ostendit; hoc probor,
inde significor. . . . Quare ab haeretico nomine noster populus
hac appellatione dividitur, cum catholicus nuncupatur.

torem omnium hominum, Patrem domini nostri et salvatoris Iesu Christi, et oramus, ut emittas vim sanationis e caelis Unigeniti super hoc oleum, ut iis, qui his tuis creaturis unguuntur vel eas percipiunt, fiat in depulsionem *omnis languoris et omnis infirmitatis*, in remedium adversus omne daemonium, in expulsionem omnis spiritus immundi, in segregationem omnis spiritus nequam, in extirpationem omnis febris et frigoris et omnis imbecillitatis, in gratiam bonam et remissionem peccatorum, in remedium vitae et salutis, in sanitatem et integritatem animae et corporis et spiritus, in valetudinem perfectam.

521 1, 6. Numquam Deus non paenitenti comminaretur, nisi 1244
ignosceret paenitenti. Solus hoc, inquires, Deus poterit. Verum
545 est; sed et quod per sacerdotes suos facit, ipsius potestas est.
Nam quid est illud quod apostolis dicit: *Quae ligaveritis in
terris, ligata erunt et in caelis; et quaecumque solveritis in terris,
soluta erunt et in caelis* [Mt 16, 19; Io 20, 23]? Cur hoc, si
ligare hominibus ac solvere non licebat? An tantum hoc solis
476 apostolis licet? Ergo et baptizare solis licet, et Spiritum
Sanctum dare solis, et solis gentium peccata purgare; quia
totum hoc non aliis quam apostolis imperatum est. Quodsi
60 datur, aut totum ad nos ex apostolorum forma et potestate
deductum est, aut nec illud ex decretis relaxatum est. . . .
479 Si ergo et lavacri et chrismatis potestas, maiorum et longe
charismatum, ad episcopos inde descendit, et ligandi quoque
ius adfuit atque solvendi.
522 3, 12. *Quaecumque solveritis in terra, soluta erunt et in* 1245
caelis [Mt 16, 19; Io 20, 23]. . . . *Quaecumque solveritis*, inquit;
omnino nihil excipit. *Quaecumque*, inquit: vel magna, vel
modica.

FAUSTINUS, ex. saec. IV.

De Trinitate, ca 380.

145 7, 3. Cum praecipit Dominus ut *gentes in nomine Patris* 1246
166 *et Filii et Spiritus Sancti baptizentur* [Mt 28, 19], apertissimum
est Spiritum Sanctum non esse creaturam vel ex ipsa societate
quae illi una cum Patre et Filio est, vel quod numquam
praeciperet Dominus, ut in creaturae nomine aliquis baptiza-
retur; multum enim divinae potentiae derogaretur, si cum
confessione divini nominis par quoque creaturae confessio
poneretur. Et bene quod unum nomen posuit dicens: *In
nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*, ut una principalis
auctoritas crederetur indivisibilis et perfectae Trinitatis.

S. AMBROSIUS, ca 333—397.

Epistulae.

366 Ep. 2 [Constantio, a. 379], c. 16. Pendet singulis nostrorum 1247
statera meritorum, atque exiguis vel boni operis vel degeneris
flagitii momentis huc atque illuc saepe inclinatur. . . . In die
iudicii aut nostra opitulabuntur nobis opera, aut ipsa nos in
profundum, tamquam molari depressos lapide, mergent.

1244. ML 13, 1057.

1245. ML 13, 1071.

1246. ML 13, 78.

1247. ML 16, 883; B (= Ballerini) 5, 327.

- 1248 18 [Imperatori Valentiniano, a. 384], 7. Sacrificium vestrum²⁵⁴
ritus est bestiarum cruore respergi. Quid in mortuis pecudibus²⁵⁶
quaeritis Dei voces? Venite et discite in terris caelestem mil-
litiam; hic vivimus, et illic militamus. Caeli mysterium doceat
me Deus ipse qui condidit, non homo qui se ipsum ignoravit.
Cui magis de Deo quam Deo credam? Quomodo possum vobis
credere, qui fatemini vos ignorare quod colitis?
- 1249 19 [Vigilio, a. 385], 7. Sed prope nihil gravius quam copulari⁵⁷⁰
alienigenae, ubi et libidinis et discordiae incentiva et sacri-
legii flagitia conflantur. Nam cum ipsum coniugium velamine
sacerdotali et benedictione sanctificari oporteat, quomodo potest
coniugium dici, ubi non est fidei concordia?
- 1250 21 [Imperatori Valentiniano, a. 386], 14. Hoc [negatio divinitatis⁶⁴
Christi, etc.] scriptum est in ariminensi synodo, meritoque con-
cilium illud exhorreo, sequens tractatum concilii nicaeni, a quo
me nec mors nec gladius poterit separare.
- 1251 37 [Simpliciano, p. 387], 23. Docuit me tamen apostolus quod²⁷⁴
ultra ipsam libertatem sit, ut servire libertas sit: *Cum liber,*
inquit, *essem, omnium me servum feci, ut plures lucrifacerem*
[1 Cor 9, 19]. Quid est ultra libertatem, nisi habere Spiritum
gratiae, habere caritatem? Libertas enim liberum facit ho-
minibus, caritas amicum Deo. 273
- 1252 41 [sorori, a. 388], 7. Redegerat [diabolus] humanum genus⁴¹³
in perpetuam captivitatem obnoxiae hereditatis gravi foenore,
quod obaeratus auctor ad posteros de foenerata successione
transmiserat. Venit Dominus Iesus, mortem suam pro morte⁴¹⁹
omnium obtulit, sanguinem suum pro sanguine fudit uni-²²⁴
versorum.
- 1253 42 [Siricio P., ca 392], 3. Neque nos negamus sanctificatum
a Christo esse coniugium, divina voce dicente: *Erunt ambo in*
carne una [Mt 19, 5] et in uno spiritu, sed prius est quod nati
sumus, quam quod effecti; multoque praestantius divini operis
mysterium quam humanae fragilitatis remedium. Iure laudatur
bona uxor, sed melius pia virgo praefertur.
- 1254 48 [Sabino, ca 390], 5. [Confitemur] sicut in Dei forma nihil⁵⁷⁰
ei defuit divinae naturae et plenitudinis, sic in illa forma ho-⁵⁸²
minis nihil ei defuisse, quo imperfectus homo iudicaretur; qui
ideo venit, ut totum hominem salvum faceret. Neque enim
decebat, ut, qui perfectum opus in aliis consummaverat, hoc
imperfectum in se esse pateretur; si enim aliquid ei defuit,³⁷⁶
non totum redemit; si non totum redemit, fefellit igitur qui³⁸⁰
dixit ideo se venisse, ut totum hominem salvum faceret. Sed

1248. ML 16, 974; B 5, 378.

1250. ML 16, 1005; B 5, 410.

1252. ML 16, 1115; B 5, 169.

1254. ML 16, 1153; B 5, 522.

1249. ML 16, 984; B 5, 388.

1251. ML 16, 1090; B 5, 475.

1253. ML 16, 1124; B 5, 291.

quia *impossibile est mentiri Deo* [Hebr 6, 18], non fefellit; ergo quia ita venit, ut totum redimeret et salvum faceret, totum utique suscepit, quod erat humanae perfectionis.

- 85 48, 6. Nostra sententia huiusmodi est, ut meministi. Si 1255
verba alicubi movent, non praeiudicant fidei; etenim sermonem
dubium mens non dubia obumbrat et defendit ■ lapsu.
- 855 70 [Horontiano, a. ?], 23. *Quis Deus sicut tu, auferens peccata* 1256
et transferens impietates? [Mich 7, 18.] Qui non fuisti memor
indignationis tuae, sed sicut in mari mersisti omnes iniquitates
nostras, sicut Aegyptium plumbum, et redisti ad misericordiam
voluntarius, quam gemino contulisti munere, dimittens peccata
549 atque abscondens. . . . Quod ergo ait: *auferens peccata*, ad
remissionem pertinet; quia penitus ea tollit, ita ut non sint
quorum memor non erit.
- 413 72 [Constantio, a. ?], 8. Redempti sumus non corruptibilibus 1257
argento et auro, sed pretioso sanguine Domini nostri Iesu
Christi [cf. 1 Petr 1, 18 sq.] . . . Pretium autem nostrae liberationis
420 erat sanguis Domini Iesu, quod necessario solvendum erat ei,
cui peccatis nostris venditi eramus.

Enarrationes in 12 Psalmos davidicos.

- 592 In Ps. 36 [scripta post a. 393], 26. In mare Rubrum demersus 1258
populus est Aegyptiorum, transivit autem populus Hebraeorum.
Moyses pertransivit, praecipitatus est Pharao, quoniam graviora
eum peccata meruerunt. Eo modo praecipitabuntur sacrilegi in
lacum ignis ardentis, qui superba in Deum iactavere convicia.
- 538 37 [post a. 393], 57. Non solum confitetur [peccator] peccata 1259
540 sua, sed etiam enumerat et accusat; non vult enim latere sua
delicta. Nam ut febres, cum in alto sunt, non queunt mitigari,
cum foras erumpunt, spem afferunt desinendi; ita peccatorum
morbus dum tegitur inardescit, si confessionibus proditur
evaporat.
- 518 38 [post a. 393], 25. Vidimus principem sacerdotum ad nos 1260
venientem, vidimus et audivimus offerentem pro nobis san-
499 guinem suum; sequimur, ut possumus, sacerdotes, ut offeramus
pro populo sacrificium; etsi infirmi merito, tamen honorabiles
sacrificio; quia, etsi nunc Christus non videtur offerri, tamen
ipse offertur in terris quando Christi corpus offertur; immo
495 ipse offerre manifestatur in nobis, cuius sermo sanctificat
sacrificium quod offertur.
- 53 40 [post a. 393], 30. Ipse est Petrus cui dixit: *Tu es Petrus*, 1261
54 *et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam* [Mt 16, 18]. Ubi

1255. ML 16, 1153; B 5, 523.

1257. ML 16, 1245; B 5, 611.

1259. ML 14, 1037; B 2, 279.

1261. ML 14, 1082; B 2, 326.

1256. ML 16, 1240; B 5, 606.

1258. ML 14, 981; B 2, 219.

1260. ML 14, 1051; B 2, 294.

ergo Petrus, ibi ecclesia; ubi ecclesia, ibi nulla mors, sed vita aeterna.

- 1262 43 [a. 397], 19. Nomen ergo proprietas uniuscuiusque est,⁹⁴ quo possit intellegi. Unde arbitror quod et Moyses volens proprium Dei et aliquid de eo speciale cognoscere . . . interrogavit: *Quod est nomen tuum?* [Ex 3, 13.] Denique cognoscens mentem eius Deus, non respondit nomen, sed negotium; hoc est, rem expressit, non appellationem, dicens: *Ego sum qui sum* [ib. 14]; quia nihil tam proprium Dei quam semper esse. Qui ergo negant Christum coaeternum Patri,¹⁵⁷ videant quia Deum negant, cuius est semper esse nec aliquando non fuisse.
- 1263 43, 71. Si consideres quia iustus vix salvus fit, intellegis³¹⁵ profecto et ipsius nonnumquam titubare vestigia, et auctorem declinationis eorum Deum videri; quia ipse quoque patitur iustos saepe tentari, quo magis probentur tentationibus eruditi. Quis est autem tam fortis, ut nequaquam in tentatione moveatur, nisi Dominus adiutor ei assistat?

De fide, ad Gratianum, 378/9.

- 1264 L. 1, c. 2, n. 16. Certe, ne quis possit errare, sequatur¹⁶² ea, quibus scriptura sancta ut intellegere possimus Filium significavit. Verbum dicitur, Filius dicitur, Dei virtus dicitur, dicitur Dei sapientia. Verbum, quia immaculatus; virtus, quia perfectus; Filius, quia genitus ex Patre; sapientia, quia unum¹⁵⁸ cum Patre, unum aeternitate, unum divinitate. Non enim¹⁷⁸ Pater ipse qui Filius, sed inter Patrem et Filium generationis expressa distinctio est, ut ex Deo Deus, ex manente manens, plenus e pleno sit. 17. Non sunt igitur haec nuda nomina, sed operatricis virtutis indicia; est enim plenitudo divinitatis in Patre, est plenitudo divinitatis in Filio, non discrepans, sed una divinitas. Nec confusum quod unum est, nec multiplex quod indifferens.
- 1265 1, 5, 42. Omnem enim vim venenorum suorum in dialectica disputatione constituunt [Ariani], quae philosophorum sententia definitur non adstruendi vim habere, sed studium destruendi. Sed non in dialectica complacuit Deo salvum facere populum suum: *Regnum enim Dei in simplicitate fidei est, non in contentione sermonis* [1 Cor 4, 20].
- 1266 1, 16, 106. Deus naturae simplicis est, non coniunctae⁹⁷ atque compositae; cui nihil accedat, sed solum quod divinum est in natura habeat sua; complens omnia, nusquam ipse¹⁰⁰

1262. ML 14, 1100; B 2, 345.

1264. ML 16, 532; B 4, 577.

1266. ML 16, 552; B 4, 597.

1263. ML 14, 1123; B 2, 369.

1265. ML 16, 537; B 4, 582.

confusus; penetrans omnia, nusquam ipse penetrandus; ubique totus, eodemque tempore vel in caelo, vel in terris, vel in
 108 novissimo maris praesens; visu incomprehensibilis, fatu in-
 interpretabilis, sensu inaestimabilis, fide sequendus, religione
 115 venerandus; ut, quidquid religiosius sentiri potest, quidquid
 praestantius ad decorem, quidquid sublimius ad potestatem,
 hoc Deo intellegas convenire.

390 2, 7, 56. Ut homo ergo dubitat [Christus], ut homo tur- 1267
 333 batur. Non turbatur eius virtus, non turbatur eius divinitas,
 sed turbatur anima; turbatur secundum humanae fragilitatis
 492 assumptionem. Et ideo quia suscepit animam, suscepit et
 animae passiones; non enim Deus, eo quod Deus erat, aut
 392 turbari aut mori potuisset. . . . 58. Unde illud quod lectum est,
 Dominum maiestatis crucifixum esse, non quasi in maiestate
 sua crucifixum putemus, sed quia idem Deus idem homo, per
 divinitatem Deus, per susceptionem carnis homo Iesus Christus,
 Dominus maiestatis dicitur crucifixus.

418 3, 11, 87. Sacerdos enim aliquid debet offerre et se- 1268
 cundum legem in sancta intrare per sanguinem; ergo, quia
 sanguinem taurorum hircorumque repudiaverat Deus, hunc
 utique sacerdotem per suum sanguinem, sicut legisti, in
 sancta sanctorum caeli summa penetrantem oportebat intrare,
 ut aeterna nostrorum esset oblatio peccatorum. Idem ergo
 sacerdos, idem et hostia, et sacerdotium tamen et sacri-
 ficiu[m] humanae condicionis officium est; nam et agnus ad
 immolandum ductus est, et sacerdos est secundum ordinem
 Melchisedech.

148 4, 8, 91. Est quaedam indistincta distinctae incomprehen- 1269
 150 bilis et inenarrabilis substantia Trinitatis. Distinctionem etenim
 accepimus Patris et Filii et Spiritus Sancti, non confusionem;
 distinctionem, non separationem; distinctionem, non plurali-
 tatem. Divino itaque admirandoque mysterio manentem
 semper accipimus Patrem, semper Filium, semper Spiritum
 Sanctum, non duos Patres, non duos Filios, non duos Spiritus. . . .
 Distinctionem scimus, secreta nescimus; causas non discutimus,
 sacramenta servamus.

484 4, 10, 124. *Caro mea vere est esca, et sanguis meus est* 1270
 488 *potus* [Io 6, 56]. Carnem audis, sanguinem audis, mortis do-
 minicae sacramenta cognoscis; et divinitati calumniaris? Audi
 dicentem ipsum: *Quia spiritus carnem et ossa non habet*
 [Lc 24, 39]. Nos autem quotiescumque sacramenta sumimus,
 497 quae per sacrae orationis mysterium in carnem transfigurantur
 489 et sanguinem, mortem Domini annuntiamus [cf. 1 Cor 11, 26].

1267. ML 16, 571; B 4, 616.

1269. ML 16, 634; B 4, 681.

1268. ML 16, 607; B 4, 653.

1270. ML 16, 641; B 4, 687.

- 1271 4, 10, 132. Sed obiciendum putant quia dixerat: *Ego vivo* ¹⁵⁸
propter Patrem [Io 6, 58]. Utique si ad divinitatem referunt,
 propter Patrem vivit Filius, quia ex Patre Filius est; propter
 Patrem, quia unius substantiae cum Patre; propter Patrem,
 quia eructatum est Verbum ex Patris corde [cf. Ps 44, 1], quia ¹⁵³
 a Patre processit, quia ex paterno generatus est utero, quia
 fons Pater Filii est, quia radix Pater Filii est.
- 1272 5, 6, 83. Denique ad Patrem referens, addidit: *quibus* ¹²⁰
paratum est [Mt 20, 23], ut ostenderet Patrem quoque non ¹³⁸
 petitionibus deferre solere, sed meritis, quia *Deus personarum*
acceptor non est [Act 10, 34]. Unde et apostolus ait: *quos*
praescivit, et praedestinavit [Rom 8, 29]: non enim ante prae-
 destinavit quam praesciret, sed quorum merita praescivit,
 eorum praemia praedestinavit.
- 1273 5, 7, 90. Numquid sic diligi possunt a Deo homines quem- ³⁵⁹
 admodum Filius, in quo complacuit Pater? Ille per se com-
 placet, nos per ipsum; in quibus enim Deus Filium suum ad
 imaginem suam cernit, eos per Filium adsciscit in gratiam
 filiorum, ut, quemadmodum per imaginem ad imaginem sumus,
 sic per generationem Filii in adoptionem vocemur. Alius
 igitur naturae amor sempiternus, alius gratiae.
- 1274 5, 12, 150. Sumus regnum Christi ante, postea Patris; quia ⁴²⁴
 scriptum est: *Nemo venit ad Patrem nisi per me* [Io 14, 6].
 Cum in via sum, Christi sum; cum pervenero, Patris sum;
 sed ubique per Christum, et ubique sub Christo.

De excessu fratris sui Satyri, 377/8.

- 1275 L. 2, c. 46. Unius morte mundus redemptus est. Potuit ⁴⁰³
 enim Christus non mori, si voluisset; sed neque refugiendam ⁴²²
 mortem quasi ignavam putavit, neque melius nos quam moriendo
 servasset. Itaque mors eius vita est omnium.
- 1276 2, 87. Si terra renovatur et caelum, cur dubitemus hominem ⁵⁹⁸
 posse renovari, propter quem terra facta et caelum est? Si
 praevaricator servatur ad poenam, cur iustus non perpetuatur
 ad gloriam? Si vermis non moritur peccatorum, quemadmodum
 interibit caro iustorum? Haec est enim resurrectio, sicut verbi
 ipsius sonus exprimit, ut, quod cecidit, hoc resurgat; quod
 mortuum fuerit, reviviscat. 88. Et haec est series et causa
 iustitiae, ut, quoniam corporis animique communis est actus
 (quia quae animus cogitavit, corpus effecit), utrumque in
 iudicium veniat, utrumque aut poenae dedatur, aut gloriae
 reservetur.

1271. ML 16, 642; B 4, 689.

1273. ML 16, 666; B 4, 715.

1275. ML 16, 1327; B 5, 58.

1272. ML 16, 665; B 4, 713.

1274. ML 16, 678; B 4, 726.

1276. ML 16, 1340; B 5, 71.

253 2, 89. Plena, ni fallor, et iusta ratio; sed ego rationem a 1277
Christo non exigo. Si ratione convincor, fidem abnuo. Cre-
didit Abraham Deo; et nos credamus, ut, qui sumus generis,
etiam fidei simus heredes.

De paradiso, ca 375.

226 C. 10, n. 48. Nec illud otiosum, quod non de eadem terra 1278
de qua plasmatus est Adam, sed de ipsius Adae costa facta
sit mulier, ut sciremus unam in viro et muliere corporis esse
227 naturam, unum fontem generis humani. Ideo non duo a prin-
cipio facti vir et mulier, neque duo viri, neque duae mulieres,
sed primum vir, deinde ex eo mulier. Unam enim naturam vo-
lens hominem constituere Deus, ab uno principio creaturae huius
incipiens multarum et disparium naturarum eripuit facultatem.

De Cain et Abel, post 375.

125 L. 2, c. 3, n. 11. Videbat enim laborantes non posse sine 1279
140 remedio salvari, et ideo medicinam tribuebat aegris, ideo
omnibus opem sanitatis detulit, ut, quicumque perierit, mortis
suae causas sibi adscribat, qui curari noluit, cum remedium
haberet quo posset evadere, Christi autem manifesta in omnes
424 praedicetur misericordia, eo quod ii, qui pereunt, sua pereant
neglegentia, qui autem salvantur, secundum Christi sententiam
liberentur, *qui omnes homines vult salvos fieri et in agnitionem
veritatis venire* [1 Tim 2, 4].

De Spiritu Sancto, 381/2.

449 Prologus, n. 18. Non mundavit Damasus, non mundavit 1280
Petrus, non mundavit Ambrosius, non mundavit Gregorius;
nostra enim servitia, sed tua sunt sacramenta. Neque enim
humanae opis est divina conferre, sed tuum, Domine, munus
et Patris est.
465 L. 1, c. 3, n. 42. Plenum est [baptisma], si Patrem et 1281
Filium Spiritumque Sanctum fatearis. Si unum neges, totum
subrues. Et quemadmodum si unum in sermone comprehendas,
aut Patrem, aut Filium, aut Spiritum Sanctum, fide autem nec
Patrem, nec Filium, nec Spiritum Sanctum abneges, plenum
469 est fidei sacramentum; ita etiam quamvis et Patrem, et Filium,
et Spiritum dicas, et aut Patris, aut Filii, aut Spiritus Sancti
minuas potestatem, vacuum est omne mysterium¹.

¹ De interpretatione huius textus cf. DTC 2, 184.

1277. ML 16, 1340; B 5, 71.

1278. CV 32, 1 (ed. C. Schenkl, 1897), 306; ML 14, 298.

1279. CV 32, 1, 388; ML 14, 346.

1280. ML 16, 708; B 4, 758.

1281. ML 16, 714; B 4, 764.

- 1282 1, 6, 77. Si qua in aqua gratia, non ex natura aquae,⁴⁴⁷
sed ex praesentia est Spiritus Sancti. . . . 79. Signati ergo¹⁸²
Spiritu a Deo sumus. Sicut enim in Christo morimur ut
renascamur, ita etiam Spiritu signamur ut splendorem atque
imaginem eius et gratiam tenere possimus; quod est utique⁴⁴⁵
spiritalis signaculum. Nam etsi specie signemur in corpore,
veritate tamen in corde signamur, ut Spiritus Sanctus exprimat
in nobis imaginis caelestis effigiem.
- 1283 1, 6, 80. Quis audeat dicere discretum a Deo Patre et¹⁶⁵
Christo esse Spiritum Sanctum; cum per ipsum ad imaginem
et similitudinem Dei esse mereamur, et per ipsum fiat, quem-
admodum Petrus apostolus dixit, ut *divinae simus consortes*³⁵⁸
naturae [2 Petr 1, 4]?
- 1284 1, 15, 152. Accipe nunc quia, sicut Pater fons vitae est,¹⁷¹
ita etiam Filium plerique fontem vitae memorarunt significatum;
eo quod apud te, inquit, Deus omnipotens, Filius tuus fons
vitae sit, hoc est, fons Spiritus Sancti; quia Spiritus vita est,
sicut Dominus ait: *Verba quae ego locutus sum vobis, spiritus*
et vita sunt [Io 6, 64]; quia, ubi Spiritus, et vita est, et ubi
vita est, etiam Spiritus Sanctus.
- 1285 3, 11, 79. Per scabellum [cf. Is 66, 1] terra intellegitur;³⁹⁵
per terram autem caro Christi, quam hodieque in mysteriis
adoramus, et quam apostoli in Domino Iesu, ut supra diximus,
adorarunt; neque enim divisus est Christus sed unus, neque³⁸⁴
cum adoratur tamquam Dei Filius, natus ex virgine denegatur.
Cum igitur incarnationis adorandum sit sacramentum, in-
carnatio autem opus Spiritus, . . . haud dubie etiam Sanctus¹⁶⁵
Spiritus adorandus est, quando adoratur ille, qui secundum
carnem natus ex Spiritu Sancto est. 80. Ac ne quis hoc²⁸³
derivet ad Mariam virginem: Maria erat templum Dei, non
Deus templi. Et ideo ille solus adorandus, qui operabatur
in templo.
- 1286 3, 16, 112. Quomodo igitur non omnia habet quae Dei¹⁶⁶
sunt, qui cum Patre et Filio a sacerdotibus in baptisate
nominatur, et in oblationibus invocatur, cum Patre et Filio a
seraphim in caelestibus praedicatur, cum Patre et Filio habitat
in sanctis, infunditur iustis, inspiratur prophetis? Unde et in⁶⁵
scriptura divina θεόπνευστος omnis ex hoc dicitur, quod Deus
inspiret quae locutus est Spiritus [cf. 2 Tim 3, 16].
- 1287 3, 18, 137. Ecce quia per Spiritum Sanctum peccata do-⁵²¹
nantur. Homines autem in remissionem peccatorum ministerium
suum exhibent, non ius alicuius potestatis exercent. Neque

1282. ML 16, 723; B 4, 772.

1284. ML 16, 739; B 4, 789.

1286. ML 16, 803; B 4, 857.

1283. ML 16, 723; B 4, 773.

1285. ML 16, 794; B 4, 848.

1287. ML 16, 808; B 4, 862.

enim in suo, sed in Patris et Filii et Spiritus Sancti nomine
 544 peccata dimittunt. Isti rogant, divinitas donat; humanum enim
 obsequium, sed munificentia supernae est potestatis.

De incarnationis dominicae sacramento, 382.

383 C. 5, n. 35. Adversum omnes tamen generalis ista est 1288
 385 fides, quia Christus est Dei Filius, et sempiternus ex Patre,
 et natus ex Maria virgine. . . . Cum Deus semper esset aeternus,
 incarnationis sacramenta suscepit, non divisus, sed unus; quia
 utrumque unus, et unus in utroque, hoc est, vel divinitate
 vel corpore; non enim alter ex Patre, alter ex virgine, sed
 idem aliter ex Patre, aliter ex virgine. 36. Generatio genera-
 390 tioni non praeiudicat, nec caro divinitati. . . . 37. Ergo et
 moriebatur secundum nostrae susceptionem naturae, et non
 376 moriebatur secundum aeternae substantiam vitae; et patiebatur
 secundum corporis susceptionem, ut suscepti corporis veritas
 crederetur; et non patiebatur secundum Verbi impassibilem
 divinitatem, quod totius exsors doloris est.

383 6, 54. Ergo ex nobis accepit quod proprium offerret pro 1289
 390 nobis, ut nos redimeret ex nostro. . . . De nostro sacrificium,
 de suo praemium est, multaque in eodem et secundum naturam
 invenies et ultra naturam. Secundum condicionem etenim
 corporis in utero fuit, natus est, lactatus est, in praesepio est
 430 collocatus, sed supra condicionem virgo concepit, virgo gene-
 431 ravit, ut crederes quia Deus erat qui novabat naturam; et
 homo erat qui secundum naturam nascebatur ex homine. . . .
 416 56. Didicistis igitur quia sacrificium de nostro obtulit. Nam
 quae erat causa incarnationis, nisi ut caro quae peccaverat per
 se redimeretur? Quod peccaverat igitur, hoc redemptum est.

Apologia prophetae David, 383/9.

302 L. 1, c. 11, n. 56. Antequam nascimur, maculamur con- 1290
 tagio, et ante usuram lucis, originis ipsius excipimus iniuriam.
 In iniquitate concipimur [cf. Ps 50, 7] — non expressit utrum
 parentum an nostra — et in delictis generat unumquemque
 mater sua. Nec hic declaravit utrum in delictis suis mater
 pariat, an iam sint aliqua delicta nascentis. Sed vide ne utrum-
 que intellegendum sit. Nec conceptus exsors iniquitatis est,
 quoniam et parentes non carent lapsu. Et si nec unius diei
 infans sine peccato, multo magis nec illi materni conceptus
 dies sine peccato sunt. Concipimur ergo in peccato parentum
 et in delictis eorum nascimur.

1288. ML 16, 827; B 4, 884.

1289. ML 16, 832; B 4, 889.

1290. CV 32, 2 (ed. C. Schenkl, 1897), 337; ML 14, 873.

- 1291 2, 12, 71. Omnes in primo homine peccavimus, et per³⁰²
 naturae successionem culpa quoque ab uno in omnes trans-
 fusa successio est. . . . Adam ergo in singulis nobis est. In
 illo enim condicio humana deliquit, quia per unum in omnes
 pertransivit peccatum.

De paenitentia, 380/90.

- 1292 L. 1, c. 1, n. 4. Quid autem durius, quam ut [Novatiani]²⁷²
 indicant paenitentiam, quam non relaxent; cum utique veniam
 negando incentivum auferant paenitentiae? Nemo enim potest
 bene agere paenitentiam, nisi qui speraverit indulgentiam.
- 1293 1, 2, 7. Quibus donatum utrumque est [ius ligandi et solvendi],⁵²¹
 aut utrumque licere manifestum est, aut utrumque non licere
 certum est. Ecclesiae utrumque licet, haeresi utrumque non⁴⁵⁰
 licet; ius enim hoc solis permissum sacerdotibus est.⁵⁴⁵
- 1294 1, 3, 10. Sed aiunt [Novatiani] se, exceptis gravioribus⁵²²
 criminibus, relaxare veniam levioribus. Non hoc quidem auctor
 vestri erroris Novatianus, qui nemini paenitentiam dandam
 putavit. . . . Sed Deus distinctionem non facit, qui miseri-
 cordiam suam promisit omnibus et relaxandi licentiam sacer-⁵⁴⁵
 dotibus suis sine ulla exceptione concessit.
- 1295 1, 8, 36. Cur ergo manus imponitis et benedictionis opus⁴³⁹
 creditis, si quis forte revaluerit aegrotus? Cur praesumitis⁵²⁷
 aliquos a colluvione diaboli per vos mundari posse? Cur
 baptizatis, si per hominem peccata dimitti non licet? In⁴⁷⁵
 baptismo utique remissio peccatorum omnium est; quid inter-
 est, utrum per paenitentiam an per lavacrum hoc ius sibi⁵⁴⁵
 datum sacerdotes vindicent? Unum in utroque mysterium est.
- 1296 1, 15, 80. Velut operibus quibusdam totius populi purgatur,⁵⁵¹
 et plebis lacrimis abluitur, qui orationibus et fletibus plebis
 redimitur a peccato, et in homine mundatur interiore. Donavit
 enim Christus ecclesiae suae, ut unum per omnes redimeret,
 quae Domini Iesu meruit adventum, ut per unum omnes
 redimerentur.
- 1297 2, 2, 12. Quae impossibilia sunt apud homines, possibilia⁵²¹
 sunt apud Deum; et potens est Deus, quando vult, donare
 nobis peccata, etiam quae putamus non posse concedi. Et
 ideo quod nobis impossibile impetratu videtur, Deo donare
 possibile est. Nam et impossibile videbatur ut peccatum⁴⁵⁹
 ablueret aqua. . . . Sed quod impossibile erat, fecit Deus esse
 possibile, qui tantam nobis donavit gratiam. Similiter im-

1291. CV 32, 2, 406; ML 14, 915.

1293. ML 16, 468; B 4, 512.

1295. ML 16, 477; B 4, 521.

1297. ML 16, 499; B 4, 543.

1292. ML 16, 466; B 4, 510.

1294. ML 16, 469; B 4, 513.

1296. ML 16, 490; B 4, 534.

- 545 possibile videbatur per paenitentiam peccata dimitti; concessit
hoc Christus apostolis suis, quod ab apostolis ad sacerdotum
officia transmissum est. Factum est igitur possibile quod im-
possibile videbatur.
- 522 2, 3, 19. Evidentissime Domini praedicatione mandatum 1298
536 est etiam gravissimi criminis reis, si ex toto corde et manifesta
confessione peccati paenitentiam gerant, sacramenti caelestis
refundendam gratiam. Unde nihil vobis ad excusationem
resedissee certum est.
- 536 2, 6, 40. Si vis iustificari, fatere delictum tuum. Solvit enim 1299
criminum nexus verecunda confessio peccatorum. 41. Vides
quid a te exigat Deus tuus, ut memor sis eius quam accepisti
gratiae, et non glorieris quasi non acceperis. Vides qua
remissionis pollicitatione te provocet ad confitendum.
- 528 2, 10, 95. Merito reprehenduntur qui saepius agendam 1300
paenitentiam putant, quia luxuriantur in Christo. Nam si
vere agerent paenitentiam, iterandam postea non putarent;
quia, sicut unum baptisma, ita una paenitentia, quae tamen
publice agitur; nam cotidiani nos debet paenitere peccati;
291 sed haec delictorum leviorum, illa graviorum.

Expositio evangelii secundum Lucam, 385/9.

- 448 2, 83. Baptizatus est Dominus, non mundari volens, sed 1301
459 mundare aquas, ut ablutae per carnem Christi, quae peccatum
475 non cognoscit, baptismatis ius haberent. Et ideo qui ad
Christi lavacrum venerit peccata deponit.
- 308 2, 84. Time Dominum, et praesume de Domino; *Immittet* 1302
enim *angelos Dominus in circuitu timentium eum, et eripiet eos*
[Ps 33, 8]. Vides utique quia ubique Domini virtus studiis
cooperatur humanis, ut nemo possit aedificare sine Domino,
nemo custodire sine Domino, nemo quidquam incipere sine
Domino.
- 247 4, 71. Quam [divinam generationem] licet mens non queat hu- 1303
mana plenae rationis investigatione comprehendere, fidei tamen
plenitudo complectitur. Nam etsi non licet mihi scire quem-
admodum natus sit, non licet tamen nescire quod natus sit.
Seriem generationis ignoro, sed auctoritatem generationis
agnosco. Non interfuimus cum ex Patre Dei Filius nasceretur;
254 sed interfuimus cum a Patre Dei Filius diceretur. Si Deo
256 non credimus, cui credimus? Omnia enim quae credimus,

1298. ML 16, 501; B 4, 544.

1299. ML 16, 507; B 4, 551.

1300. ML 16, 520; B 4, 563.

1301. CV 32, 4 (ed. C. Schenkl, 1902), 87; ML 15, 1583.

1302. CV 32, 4, 88; ML 15, 1583.

1303. CV 32, 4, 175; ML 15, 1633.

vel visu credimus vel auditu. Visus saepe fallitur, auditus in fide est. An asserentis persona discutitur? Si viri boni dicerent, nefas putaremus non credere; Deus asserit, probat Filius.

- 1304 6, 101. Videtis quod in uno Christi nomine omnia sint.²⁶² Ipse est enim Christus qui natus ex virgine est, ipse est qui mirabilia fecit in populo, ipse qui mortuus est pro peccatis nostris, et resurrexit a mortuis. Unum horum si retraxeris, retraxisti salutem tuam. Nam etiam haeretici habere sibi Christum videntur; nemo enim Christi nomen negat, sed negat Christum qui non omnia quae Christi sunt confitetur.
- 1305 7, 156. Sicut qui pecuniam solvunt debitum reddunt, nec⁵⁴³ prius evacuatur faenoris nomen, quam totius sortis ad nummum usque, quocumque solutionis genere, quantitas universa solvatur: sic compensatione caritatis actuumque reliquorum, vel⁵³³ satisfactione quacumque, peccati poena dissolvitur.
- 1306 7, 205. Neque corporalium stridor aliqui(s) dentium, neque⁶⁰³ ignis aliqui(s) perpetuus flammaram corporalium, neque vermis est corporalis. Sed haec ideo [ponuntur], quia, sicut ex multa cruditate et febres nascuntur et vermes: ita, si quis non decoquat peccata sua, . . . igne aduretur proprio et suis vermibus consumetur. Unde et Esaias ait: *Ambulate in lumine ignis vestri, et flamma quam accendistis* [Is 50, 11]. Ignis est quem generat maestitia delictorum; vermis est eo quod irrationabilia animae peccata mentem rei sensumque compungant et quaedam exedant viscera conscientiae.
- 7, 234. Hunc locum, ab Augustino allatum, vide infra n. 2007.
- 1307 8, 2. Si omne coniugium a Deo, omne coniugium non⁵⁷⁴ licet solvi. Et quomodo apostolus dixit: *Quodsi infidelis discedit, discedat* [1 Cor 7, 15]? In quo mirabiliter et noluit apud Christianos causam residere divortii, et ostendit non a Deo omne coniugium; neque enim Christianae gentilibus Dei iudicio copulantur, cum lex prohibeat.
- 1308 8, 5. Dimittis ergo uxorem quasi iure, sine crimine; et⁵⁷² putas id tibi licere quia lex humana non prohibet; sed divina⁵⁷⁹ prohibet. Qui hominibus obsequeris, Deum verere. Audi legem Domini, cui obsequuntur etiam qui leges ferunt: *Quae Deus coniunxit, homo non separet* [Mt 19, 6].
- 1309 10, 60. Quod autem ait: *Non mea voluntas, sed tua fiat*³⁸⁸ [Lc 22, 42], suam ad hominem rettulit, Patris ad divinitatem; voluntas enim hominis temporalis, voluntas divinitatis aeterna. Non alia voluntas Patris, alia Filii; una enim voluntas, ubi una divinitas.

1304. CV 32, 4, 276; ML 15, 1695.

1306. CV 32, 4, 374; ML 15, 1754.

1308. CV 32, 4, 394; ML 15, 1767.

1305. CV 32, 4, 352; ML 15, 1740.

1307. CV 32, 4, 392; ML 15, 1765.

1309. CV 32, 4, 478; ML 15, 1819.

⁵³¹ 10, 88. Petrus doluit et flevit, quia erravit ut homo. Non ¹³¹⁰
³⁶³ invenio quid dixerit, invenio quod fleverit; lacrimas eius lego,
 satisfactionem non lego; sed quod defendi non potest, ablu
 potest. Lavent lacrimae delictum, quod voce pudor est con
 fiteri. . . . 89. Bonae lacrimae quae lavant culpam.

Sermo contra Auxentium, 386.

⁴¹ 35. Tributum Caesaris est, non negatur; ecclesia Dei est, ¹³¹¹
 Caesari utique non debet addici; quia ius Caesaris esse non
 potest Dei templum. 36. Quod cum honorificentia imperatoris
 dictum nemo potest negare. Quid enim honorificentius, quam
 ut imperator ecclesiae filius esse dicatur? Quod cum dicitur,
 sine peccato dicitur, cum gratia dicitur. Imperator enim intra
 ecclesiam, non supra ecclesiam est; bonus enim imperator
 quaerit auxilium ecclesiae, non refutat.

Expositio in Psalmum CXVIII, 387/8.

²⁶⁹ Serm. 3, c. 2. *Retribue servo tuo* [Ps 118, 17]. . . . 3. Non ¹³¹²
²⁷⁰ est alienum nec arrogans, si etiam David remunerationem a
 Domino Deo suo pro egregiis laboribus postulet. Praerogativa
 est fidei atque iustitiae, de Domini favore mercedem usurpare.
 Denique reprehenditur Petrus; quia super fluctus ambulans
 humano magis dubitavit affectu, quam apostolica auctoritate
²⁵² praesumpsit. In evangelio quoque docemur habere fidem et
 non haesitare de iis, quae supra hominem sunt, gerendis. . . .
 Utique non insolentis arrogantiae, sed innocentis est con
 scientiae ab ipso cui servieris petere mercedem; quoniam
 desperare segnitiei est materia; sperare autem incentivum
 laboris est.

³⁴⁷ 8, 57. Plena est ergo terra misericordiae Domini; quia ¹³¹³
 omnibus est data remissio peccatorum. Super omnes sol oriri
 iubetur. Et hic quidem sol cotidie super omnes oritur.
⁴²² Mysticus autem sol ille iustitiae omnibus ortus est, omnibus
 venit, omnibus passus est et omnibus resurrexit; ideo autem
 passus est ut tolleretur peccatum mundi. Si quis autem non
 credit in Christum, generali beneficio ipse se fraudat.

⁴³⁵ 22, 30. Veni ergo et quaere ovem tuam, iam non per ¹³¹⁴
 servulos, non per mercenarios, sed per temetipsum. Suscipe
 me in carne, quae in Adam lapsa est. Suscipe me non ex
 Sara, sed ex Maria; ut incorrupta sit virgo, sed virgo per
 gratiam ab omni integra labe peccati.

1310. CV 32, 4, 489; ML 15, 1825.

1311. ML 16, 1018; B 5, 154.

1313. ML 15, 1318; B 2, 564.

1312. ML 15, 1223; B 2, 462.

1314. ML 15, 1521; B 2, 780.

Hexaemeron, 386/9.

- 1315 I. 1, c. 4, n. 16. Rerum visibilium summa caelum et terra⁸⁷ est, quae non solum ad mundi huius spectare videntur ornatum, sed etiam ad indicium rerum invisibilium et quoddam argumentum eorum quae non videntur, ut est illud propheticum: *Caeli enarrant gloriam Dei, et opera manuum eius annuntiat firmamentum* [Ps 18, 2]. Quod secutus apostolus aliis verbis in eandem conclusit sententiam, dicens: *Quia invisibilia eius per ea, quae facta sunt, intelleguntur* [Rom 1, 20]. Auctorem enim angelorum et dominationum et potestatum facile intellegimus eum, qui momento imperii sui hanc tantam pulchritudinem mundi ex nihilo fecit esse, quae non erat, et non exstantibus aut rebus aut causis donavit habere substantiam.
- 1316 1, 5, 19. Factus est ergo mundus, et coepit esse qui non¹⁵⁷ erat; Verbum autem Dei in principio erat, et erat semper. Sed etiam angeli, dominationes et potestates, etsi aliquando¹⁹⁸ coeperunt, erant tamen iam quando hic mundus est factus. *Omnia* namque creata et *condita sunt, visibilia et invisibilia*,¹⁸⁸ *sive sedes, sive dominationes, sive principatus, sive potestates* [Col 1, 16].
- 1317 2, 1, 2. Si increata materia, videtur ergo Deo creandae¹⁹⁶ potestas materiae defuisse, et ab ea operationi subiacentia mutuatus. Si vero incomposita, mirum admodum coaeternam Deo materiam decorem sibi non potuisse conferre, quae substantiam non a creatore acceperit, sed sine tempore ipsa possederit. Plus ergo invenit operator omnium, quam contulit. Invenit materiem, in qua posset operari; contulit autem figuram, quae decorem inventis rebus afferret.
- 1318 6, 7, 42. Illa anima a Deo pingitur, quae habet in se vir-³⁵³ tutum gratiam renitentem splendoremque pietatis. Illa anima bene picta est, in qua elucet divinae operationis effigies. Illa anima bene picta est, in qua est splendor gloriae et paternae imago substantiae. Secundum hanc imaginem, quae refulget, pictura pretiosa est. Secundum hanc imaginem Adam ante²²⁹ peccatum; sed ubi lapsus est, deposuit imaginem caelestis,²⁹⁸ sumpsit terrestris effigiem.
- 1319 6, 8, 46. Utrum igitur secundum corpus, an secundum³⁵⁴ animam iustificatio tibi conferri videatur, quaeso, respondeas. Sed dubitare non potes, cum iustitia, unde iustificatio derivata est, mentis utique, non corporis sit. 47. Pictus es ergo, o

1315. CV 32, 1 (ed. C. Schenkl, 1897), 14; ML 14, 130.

1316. CV 32, 1, 15; ML 14, 131.

1317. CV 32, 1, 41; ML 14, 145.

1318. CV 32, 1, 233; ML 14, 258.

1319. CV 32, 1, 237; ML 14, 260.

homo, pictus a Domino Deo tuo. Bonum habes artificem atque pictorem. Noli bonam delere picturam, non fuco sed veritate fulgentem, non cera expressam sed gratia.

De officiis ministrorum, 391(?)

- 112 L. 3, c. 2, n. 11. Denique in iisdem verbis frequenter dis-1320
cretio est. Aliter enim bonum Deum dicimus, aliter hominem;
aliter iustum Deum appellamus, aliter hominem. Similiter et
99 sapientem Deum aliter dicimus, aliter hominem. . . . Duplex
enim forma perfectionis: alia medios, alia plenos numeros
habens; alia hic, alia ibi; alia secundum hominis possibilitatem,
aliam secundum perfectionem futuri. Deus autem iustus per
omnia, sapiens super omnia, perfectus in omnibus.

De Abraham, 387.

- 258 L. 1, c. 3, n. 21. Bonum est ut rationem praeveniat fides, 1321
254 ne tamquam ab homine ita a Domino Deo nostro rationem
videamur exigere. Etenim quam indignum ut humanis testi-
moniis de alio credamus, Dei oraculis de se non credamus!
575 1, 7, 59. Nulli licet scire mulierem praeter uxorem. Ideo-1322
que coniugii tibi ius datum est, ne in laqueum incidas et
572 cum aliena muliere delinquas. *Vinctus es uxori, noli quaerere
solutionem* [1 Cor 7, 27]; quia non licet tibi, uxore vivente,
uxorem ducere. Nam et aliam quaerere, cum habeas tuam,
crimen est adulterii, hoc gravius, quod putas peccato tuo
auctoritatem lege quaerendam.
470 2, 11, 79. Pretio sanguinis Christi redempta ecclesia. Ergo 1323
et Iudaeus et Graecus quicumque crediderit, debet scire se
circumcidere a peccatis, ut possit salvus fieri; . . . quia nemo
ascendit in regnum caelorum nisi per sacramentum baptismatis.
470 2, 11, 84. *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto,* 1324
473 *non potest introire in regnum Dei* [Io 3, 5]. Utique nullum
474 excipit, non infantem, non aliqua praeventum necessitate.
Habeant tamen illam operam poenarum immunitatem, nescio
an habeant regni honorem.

De bono mortis, 388/90.

- 299 C. 4, n. 15. Si recolamus quod Deus mortem non fecerit, 1325
sed, postquam homo lapsus in flagitium est praevaricationis

1320. ML 16, 148; B 4, 148.

1321. CV 32, 1, 517; ML 14, 428.

1322. CV 32, 1, 540; ML 14, 442.

1323. CV 32, 1, 632; ML 14, 494.

1324. CV 32, 1, 635; ML 14, 497.

1325. CV 32, 1, 716; ML 14, 547.

et fraudis, sententia comprehenderit, ut in terram suam terra remearet, inveniemus mortem finem esse peccati, ne, quo esset 584 vita diuturnior, eo fieret culpa numerosior.

De institutione virginis, 391/2.

- 1326 C. 6, n. 41. Nec illud moveat, quod ait quia *Ioseph accepit* 571 *coniugem suam et profectus est in Aegyptum* [Mt 1, 24; 2, 14]; desponsata enim viro coniugis nomen accepit. Cum enim initiatur coniugium, tunc coniugii nomen adsciscitur; non enim defloratio virginitatis facit coniugium, sed pactio coniugalis. Denique cum iungitur puella, coniugium est, non cum virili admixtione cognoscitur.
- 1327 8, 52. Quae est haec porta [cf. Ez 44, 1 sqq], nisi Maria? ideo 431 clausa, quia virgo? Porta igitur Maria, per quam Christus intravit in hunc mundum, quando virginali fusus est partu et genitalia virginitatis claustra non solvit.

De obitu Valentiniani consolatio, 392.

- 1328 51. Sed audio vos dolere, quod non acceperit sacramenta 471 baptismatis. Dicite mihi, quid aliud in nobis est, nisi voluntas, nisi petitio? Atqui etiam dudum hoc voti habuit, ut, et antequam in Italiam venisset, initiaretur, et proxime baptizari se a me velle significavit, et ideo prae ceteris causis me accersendum putavit. Non habet ergo gratiam quam desideravit? Non habet quam poposcit? Certe, quia poposcit, accepit. Et unde illud est: *Iustus quacumque morte praeventus fuerit, anima eius in requie erit* [Sap 4, 7]?

De mysteriis, a.?

- 1329 C. 3, n. 8. Quid vidisti? Aquas utique, sed non solas; 438 levitas illic ministrantes, summum sacerdotem interrogantem et consecrantem. . . . Crede ergo divinitatis illic adesse prae- 447 sentiam. Operationem credis, non credis praesentiam? Unde sequeretur operatio, nisi praecederet ante praesentia?
- 1330 4, 20. Ideoque legisti quod *tres testes in baptismo unum* 465 *sunt, aqua, sanguis et Spiritus* [cf. 1 Io 5, 8]; quia, si in unum horum detrahas, non stat baptismatis sacramentum. Quid est 461 enim aqua sine cruce Christi? Elementum commune, sine ullo sacramenti effectui. Nec iterum sine aqua regenerationis mysterium est: *Nisi enim quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu, non potest introire in regnum Dei* [Io 3, 5]. Credit

1326. ML 16, 316; B 4, 326.

1328. ML 16, 1374; B 5, 109.

1330. ML 16, 394; B 4, 432.

1327. ML 16, 320; B 4, 330.

1329. ML 16, 391; B 4, 429.

- autem etiam catechumenus in crucem Domini Iesu, qua et
 470 ipse signatur; sed nisi baptizatus fuerit in nomine Patris et
 Filii et Spiritus Sancti, remissionem non potest accipere pec-
 catorum, nec spiritualis gratiae munus haurire.
- 456 6, 32. Mundus erat Petrus, sed plantam lavare debebat; 1331
 habebat enim primi hominis de successione peccatum, quando
 eum supplantavit serpens et persuasit errorem. Ideo planta
 475 eius abluitur, ut hereditaria peccata tollantur; nostra enim
 propria per baptismum relaxantur.
- 476 7, 42. Accepisti signaculum spiritale, spiritum sapientiae 1332
 445 et intellectus, spiritum consilii atque virtutis, spiritum cogni-
 245 tionis atque pietatis, spiritum sancti timoris: et serva quod
 accepisti. Signavit te Deus Pater, confirmavit te Christus
 Dominus, et dedit pignus Spiritus in cordibus tuis.
- 485 9, 50. Forte dicas: Aliud video; quomodo tu mihi asseris 1333
 quod Christi corpus accipiam? Et hoc nobis adhuc superest
 ut probemus. Quantis igitur utimur exemplis! Probemus non
 497 hoc esse quod natura formavit, sed quod benedictio con-
 secravit; maioremque vim esse benedictionis quam naturae,
 489 quia benedictione etiam natura ipsa mutatur.
- 485 9, 58. In illo sacramento [eucharistiae] Christus est, quia 1334
 490 corpus est Christi; non ergo corporalis esca, sed spiritalis
 est. Unde et apostolus de typo eius ait: *Quia patres nostri*
escam spiritalem manducaverunt, et potum spiritalem biberunt
 [1 Cor 10, 3 4]. Corpus enim Dei corpus est spiritale.

[?] De lapsu virginis consecratae¹.

- 580 C. 5, n. 21. Dicit aliquis: *Melius est nubere quam uri* 1335
 [1 Cor 7, 9]. Hoc dictum ad nondum pollicitam pertinet, ad
 necdum velatam. Ceterum quae se Christo spondit, iam
 nupsit, iam immortalis coniuncta est viro. Quae si voluerit
 nubere communi lege coniugii, adulterium perpetrat, ancilla
 mortis efficitur.

[?] De sacramentis².

- 475 L. 3, c. 1, n. 7. In baptismo omnis culpa diluitur. Re- 1336
 456 cedit ergo culpa; sed quia Adam supplantatus a diabolo est
 et venenum ei effusum est supra pedes, ideo lavas pedes, ut

¹ Hoc opusculum forsitan non Ambrosio tribuendum est, sed Nicetae Remesianensi.

² Hic liber, iuxta multos, non scriptus est ante saec. V. vel VI.

1331. ML 16, 398; B 4, 436. 1332. ML 16, 402; B 4, 440.

1333. ML 16, 405; B 4, 442. 1334. ML 16, 408; B 4, 446.

1335. A. E. Burn, Niceta of Remesiana (1905), p. 119; ML 16, 372;

B 4, 391.

1336. ML 16, 433; B 4, 476.

in ea parte, in qua insidiatus est serpens, maius subsidium sanctificationis accedat, quo postea te supplantare non possit. Lavas ergo pedes ut laves venena serpentis.

- 1337 3, 2, 8. Sequitur [baptismum] spiritale signaculum quod⁴⁷⁶
audistis hodie legi; quia post fontem superest ut perfectio⁴⁴⁵
fiat, quando ad invocationem sacerdotis Spiritus Sanctus in-
funditur, spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii
atque virtutis, spiritus cognitionis atque pietatis, spiritus sancti
timoris: septem quasi virtutes Spiritus.
- 1338 4, 4, 13. Ergo auctor sacramentorum quis est nisi Do-⁴⁴⁸
minus Iesus? De caelo ista sacramenta venerunt; consilium
enim omne de caelo est.
- 1339 4, 4, 14. Tu forte dicis: Meus panis est usitatus. Sed panis⁴⁸⁹
iste panis est ante verba sacramentorum; ubi accesserit con-
secratio, de pane fit caro Christi. Hoc igitur adstruamus. Quo-
modo potest qui panis est corpus esse Christi? Consécratione.
Consecratio autem quibus verbis est, cuius sermonibus? Do-⁴⁹⁵
mini Iesu. Nam et reliqua omnia quae dicuntur in superio-
ribus, a sacerdote dicuntur, laudes Deo deferuntur, oratio⁴⁹⁹
petitur pro populo, pro regibus, pro ceteris; ubi venit ut⁵²⁰
conficiatur venerabile sacramentum, iam non suis sermonibus
utitur sacerdos, sed utitur sermonibus Christi. Ergo sermo⁴⁴⁹
Christi hoc conficit sacramentum.
- 1340 4, 5, 23. Antequam consecratur, panis est; ubi autem⁴⁹³
verba Christi accesserint, corpus est Christi. Denique audi⁴⁹⁵
dicentem: *Accipite et edite ex eo omnes; hoc est enim corpus*⁴⁸⁶
meum [Lc 22, 19]. Et ante verba Christi calix est vini et⁴⁹⁴
aquae plenus; ubi verba Christi operata fuerint, ibi sanguis
Christi efficitur, qui plebem redemit. Ergo videte quantis
generibus potens est sermo Christi universa convertere.

AMBROSIASTER, 370/5.

- 1341 *In Rom 5, 12. In quo, id est in Adam, omnes peccaverunt.*³⁰²
Ideo dixit *in quo*, cum de muliere loquatur, quia non ad
speciem rettulit, sed ad genus. Manifestum itaque est in
Adam omnes peccasse quasi in massa; ipse enim per peccatum
corruptus, quos genuit, omnes nati sunt sub peccato. Ex eo
igitur cuncti peccatores, quia ex eo ipso sumus omnes; hic
enim beneficium Dei perdidit, dum praevaricavit.
- 1342 *In 2 Cor 5, 21. Eum qui non noverat peccatum, pro nobis*³⁹⁸
peccatum fecit. Deum dicit Patrem peccatum fecisse Filium⁴¹⁹
suum Christum, eum utique qui peccatum nesciebat, id est

1337. ML 16, 434; B 4, 476.

1339. ML 16, 439; B 4, 482.

1341. ML 17, 92; B 3, 430.

1338. ML 16, 439; B 4, 482.

1340. ML 16, 444; B 4, 487.

1342. ML 17, 298; B 3, 695.

qui non peccaverat; quia factus caro non immutatus, sed incarnatus factus est peccatum. . . . Propter quod autem omnis caro sub peccato est, ideo factus caro, factus est etiam peccatum. Et quoniam oblatus est pro peccatis, non immerito peccatum factus dicitur; quia et hostia, in lege, quae pro peccatis offerebatur, peccatum nuncupabatur.

125 *In 1 Tim 2, 4. Vult Deus omnes homines salvos fieri, sed* 1343
si accedant ad eum; non enim sic vult, ut nolentes salventur; sed vult illos salvari, si et ipsi velint. Nam utique qui legem omnibus dedit, nullum excepit a salute. Numquid medicus non idcirco proponit in publico, ut omnes se ostendat velle salvare, si tamen ab aegris requiratur? Non est enim vera salus, si nolenti tribuatur.

RUFINUS, ca 345—410.

Commentarius in symbolum apostolorum, ca 404.

74 37¹. [Canon scripturarum. Veteris testamenti: Moysis quin- 1344
que libri (Gen., Ex., Lev., Num., Deut.), Iesus Nave, Iud. simul cum Ruth, Regnorum IV, Paral. qui dierum dicitur liber, Esdr. II, Hester, Prophetarum (Esaias, Ier., Ez., Dan., XII prophetarum liber unus), Iob, Ps. David, Salomonis III (Prov., Eccl., Cant. cant.).] In his concluderunt numerum libro-
75 rum veteris testamenti. Novi vero, quattuor Ev. (Mt., Mc., Lc., Io.), Actus apostolorum quos describit Lucas. Pauli apostoli Epist. XIV. Petri apostoli duae. Iacobi fratris Domini et apostoli una. Iudae una. Ioannis tres. Apoc. Ioannis. Haec sunt quae Patres intra canonem concluderunt et ex quibus fidei nostrae assertiones constare voluerunt. 38. Sciendum tamen est quod et alii libri sunt, qui non canonici, sed ecclesiastici a maioribus appellati sunt: [Sap. Salomonis, Sap. Sirach (= Eccli.), Tob., Iudith, Mach. libri]. In novo testamento libellus qui dicitur Pastoris sive Hermas: qui appellatur Duae viae, vel Iudicium Petri. Quae omnia legi quidem in ecclesiis voluerunt, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam. Ceteras vero scripturas apocryphas nominarunt, quas in ecclesiis legi noluerunt.

S. HIERONYMUS, ca 342—419.

Epistulae.

554 Ep. 14 [ad Heliodorum, a. 374/9], c. 8. Absit ut quidquam de 1345
his [clericis] sinistrum loquar, qui apostolico gradui succedentes

¹ Vide p. 177, not. 1.

1343. ML 17, 466; B 3, 911.

1344. ML 21, 373.

1345. CV 54 (ed. I. Hilberg, 1910), 55; ML 22, 352.

Christi corpus sacro ore conficiunt, per quos nos etiam⁴⁹⁹
Christiani sumus, qui claves regni caelorum habentes quodam⁵²¹
modo ante iudicii diem iudicant, qui sponsam Domini sobria
castitate conservant.

1346 15 [ad Damasum, a. 374/9], 2. Ego nullum primum nisi⁵⁹
Christum sequens beatitudini tuae, id est cathedrae Petri, com-
munionem consocior. Super illam petram aedificatam ecclesiam
scio. Quicumque extra hanc domum agnum comederit, pro-⁴⁷
fanus est. Si quis in Noe arca non fuerit, periet regnante
diluvio.

1347 27 [ad Marcellam, a. 382/5], 1. Ita responsum habeant [ob-⁷⁰
trectatores mei]: Non adeo hebetis fuisse me cordis et tam
crassae rusticitatis . . . ut aliquid de dominicis verbis aut cor-
rigendum putaverim, aut non divinitus inspiratum; sed latino-⁷⁶
rum codicum vitiositatem, quae ex diversitate librorum omnium
comprobat, ad graecam originem, unde et ipsi translata non
denegant, voluisse revocare.

1348 36 [ad Damasum, a. 382/4], 15. Quaeris, quare vir iustus ali-⁴⁰⁴
quid ignoraverit et contra suam fecerit voluntatem [cf. Gn 27, 23].
Ad quod districta responsio est, nullum hominem, excepto eo
qui ob nostram salutem carnem est dignatus assumere, plenam
habuisse scientiam et certissimam veritatem.

1349 48 [ad Pammachium, a. 392/3], 9. Erubescat calumniator meus⁵⁸¹
dicens me prima damnare matrimonia, quando legit: «Non⁵⁷⁷
damno digamos, immo nec trigamos et si dici potest octo-
gamos» [Adv. Iovin. 1, 15 (ML 23, 234)]. Aliud est non dam-
nare, aliud praedicare; aliud est veniam concedere, aliud
laudare virtutem. Si autem in eo durus videor, quia dixi:
«quidquid aequaliter licet, aequa lance pensandum est» [ib.],
puto non me crudelem iudicabit et rigidum, qui alia loca⁵⁸²
virginitati et nuptiis, alia trigamis et octogamis et paenitentibus
legerit praeparata.

1350 48, 21. Christus virgo, virgo Maria, utrique sexui virginitatis⁵⁶⁶
dedicavere principia. Apostoli, vel virgines, vel post nuptias
continentes. Episcopi, presbyteri, diaconi, aut virgines eliguntur,⁵⁵⁵
aut vidui, aut certe post sacerdotium in aeternum pudici.

1351 55 [ad Amandum, forsitan ante a. 398], 3. Omnes igitur causa-⁵⁷²
tiones apostolus amputans apertissime definivit, vivente viro,
adulteram esse mulierem quae alteri nupserit. . . . Quamdiu
vivit vir, licet adulter sit, licet sodomita, licet flagitiis omnibus⁵⁷³
coopertus et ab uxore propter haec scelera derelictus, maritus
eius reputatur, cui alterum virum accipere non licet.

1346. CV 54, 63; ML 22, 355.

1348. CV 54, 281; ML 22, 459.

1350. CV 54, 386; ML 22, 510.

1347. CV 54, 224; ML 22, 431.

1349. CV 54, 363; ML 22, 499.

1351. CV 54, 493; ML 22, 562.

- 572 77 [ad Oceanum, a. 399], 3. Aliae sunt leges Caesarum, aliae 1352
 579 Christi; aliud Papinianus, aliud Paulus noster praecipit. Apud illos in viris pudicitiae frena laxantur et, solo stupro atque adulterio condemnato, passim per lupanaria et ancillulas libido permittitur; quasi culpam dignitas faciat, non voluptas. Apud nos, quod non licet feminis, aequè non licet viris; et eadem servitus pari condicione censetur.
- 603 84 [ad Pammachium et Oceanum, a. 401], 2. Obiciunt mihi, 1353
 quare Originem aliquando laudaverim. Ni fallor, duo loca sunt: praefatiuncula ad Damasum in homiliis Cantici cantorum et prologus in librum hebraicorum nominum. Quid ibi de dogmatibus ecclesiae dicitur? Quid de Patre et Filio et Spiritu Sancto? Quid de carnis resurrectione? Quid de animae statu atque substantia? Simplex interpretatio, atque doctrina simplici voce laudata est. Nihil ibi de fide, nihil de dogmatibus comprehensum est. Moralis tantum tractatur locus et allegoriae nubilum serena expositione discutitur. Laudavi interpretem, non dogmatisten; ingenium, non fidem; philosophum, non apostolum. Quodsi volunt super Origene meum scire iudicium, legant in Ecclesiasten commentarios [n. 1373]; replicent in epistolam ad Ephesios tria volumina [n. 1370], et intellegent me semper eius dogmatibus contra isse. . . . 3. Si mihi creditis, Origeniastes numquam fui; si non creditis, nunc esse cessavi. Quodsi nec sic adducimini ad fidem, compellit me ad defensionem mei contra amasium vestrum scribere, ut, si non creditis neganti, credatis saltem accusanti.
- 390 120 [ad Hedibiam, post a. 406], 9. Gloria salvatoris patibulum 1354
 triumphantis est. Crucifigitur ut homo, glorificatur ut Deus. . . .
- 385 Haec dicimus, non quod alium Deum et alium hominem esse credamus et duas personas faciamus in uno Filio Dei, sicut nova haeresis calumniatur; sed unus atque idem Filius Dei et filius hominis est.
- 350 133 [ad Ctesiphontem, a. 415], 1. Illi [haeretici Pelagiani], quae 1355
 Graeci appellant *πάθη*, nos perturbationes possumus dicere, aegritudinem videlicet et gaudium, spem et metum, quorum duo praesentia, duo futura sunt, asserunt extirpari posse de mentibus et nullam fibram radicemque vitiorum in homine omnino residere meditatione et assidua exercitatione virtutum.
- 350 133, 7. Audite, quaeso, audite sacrilegum. «Si», inquit 1356
 [Pelagius], «voluero curvare digitum, movere manum, sedere, stare, ambulare, discurrere, sputa iacere, . . . semper mihi auxilium Dei necessarium erit?» Audi, ingrater, immo sacrilege,

1352. CV 55 (ed. I. Hilberg, 1912), 39; ML 22, 691.

1353. CV 55, 121; ML 22, 744.

1354. CV 55, 497; ML 22, 996.

1355. ML 22, 1148.

1356. ML 22, 1155.

apostolum praedicantem: *Sive manducatis, sive bibitis, sive aliud quid agitis, omnia in nomine Dei agite* [1 Cor 10, 31].

- 1357 146 [ad Evangelum, a. ?], 1. Audio quemdam in tantam eru-⁵⁵⁶
pisse vecordiam, ut diaconos presbyteris, id est episcopis,⁵⁵⁷
anteferret. Nam cum apostolus perspicue doceat eosdem esse
presbyteros quos episcopos, quid patitur mensarum et viduarum
minister, ut supra eos se tumidus efferat, ad quorum preces⁴⁹⁹
Christi corpus sanguisque conficitur? Quaeris auctoritatem? . . .
In Actibus apostolorum ad unius ecclesiae sacerdotes ita Paulus³⁹
loquitur: *Attendite vobis et cuncto gregi, in quo vos Spiritus*
Sanctus posuit episcopos, ut regeretis ecclesiam Domini, quam
acquisiuit sanguine suo [Act 20, 28]. Ac ne quis contentiose in⁶¹
una ecclesia plures episcopos fuisse contendat, audi et aliud
testimonium, in quo manifestissime comprobatur eundem esse
episcopum atque presbyterum. *Propter hoc reliqui te in Creta,*
ut quae deerant corrigeres et constitueres presbyteros per civitates,
sicut et ego tibi mandavi. Si quis est sine crimine, unius uxoris
vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriae, aut non
subditos. Oportet enim episcopum sine crimine esse, quasi Dei
dispensatorem [Tit 1, 5 sqq]. . . . Quod autem postea unus electus
est qui ceteris praeponeretur, in schismatis remedium factum
est, ne unusquisque ad se trahens Christi ecclesiam rumperet.
Nam et Alexandriae a Marco evangelista usque ad Heraclam
et Dionysium episcopos, presbyteri semper unum ex se electum,
in excelsiore gradu collocatum, episcopum nominabant; quo-
modo si exercitus imperatorem faciat, aut diaconi eligant de
se quem industrium noverint, et archidiaconum vocent. Quid
enim facit, excepta ordinatione, episcopus quod presbyter non
faciat?

Dialogus contra Luciferianos, ca 382.

- 1358 8. An nescis etiam ecclesiarum hunc esse morem, ut⁴⁷⁶
baptizatis postea manus imponantur, et ita invocetur Spiritus
Sanctus? Exigis ubi scriptum sit? In Actibus apostolorum.
Etiam si scripturae auctoritas non subesset, totius orbis in⁷⁸
hanc partem consensus instar praecepti obtineret. Nam et
multa alia, quae per traditionem in ecclesiis observantur,
auctoritatem sibi scriptae legis usurpaverunt.
- 1359 9. Non quidem abnuo hanc esse ecclesiarum consuetudinem,⁴⁶⁷
ut ad eos, qui longe a maioribus urbibus per presbyteros et
diaconos baptizati sunt, episcopus ad invocationem Sancti⁴⁷⁹
Spiritus manum impositurus excurrat. . . . Ecclesiae salus in⁴³⁹
summi sacerdotis dignitate pendet; cui si non exsors quae-
dam et ab omnibus eminens detur potestas, tot in ecclesiis

1357. ML 22, 1192.

1358. ML 23, 163.

1359. ML 23, 164.

556 efficientur schismata quot sacerdotes. Inde venit, ut sine
chrismate et episcopi iussione neque presbyter neque diaconus
468 ius habeant baptizandi. Quod frequenter, si tamen necessitas
cogit, scimus etiam licere laicis. Ut enim accipit quis, ita et
dare potest.

469 11. Si in fide sua [haeretica] baptizato baptizans nocere non 1360
450 potuit, et in fide sua sacerdotem constitutum constituens non
565 inquinavit.

De perpetua virginitate B. Mariae,
adversus Helvidium, ca 383.

430 19. Natum Deum esse de virgine credimus, quia legimus; 1361
432 Mariam nupsisse post partum non credimus, quia non legimus.
581 Nec hoc ideo dicimus, quo nuptias condemnemus: ipsa quippe
571 virginitas fructus est nuptiarum. . . . Tu dicis Mariam virginem
non permansisse; ego mihi plus vindico, etiam ipsum Ioseph
virginem fuisse per Mariam, ut ex virginali coniugio virgo
filius nasceretur.

In epistolam ad Galatas commentarii, 386/7.

363 L. 2, c. 3, v. 11. *Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud* 1362
Deum, manifestum est, quia iustus ex fide vivit [Gal 3, 11]. . . .
Considerandum itaque quia non dixerit: homo aut vir ex fide
vivit, ne occasionem tribueret ad virtutum opera contemnenda;
sed: *iustus ex fide vivit*, ut, quicumque fidelis esset et per fidem
victurus, non aliter posset ad fidem venire, vel in ea vivere,
nisi prius iustus fuisset et puritate vitae, quasi quibusdam ad
fidem gradibus, ascendisset.

275 3, 5, 22. *Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax,* 1363
longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia,
adversus huiusmodi non est lex [Gal 5, 22 sq]. Et quae alia inter
fructus spiritus debuit tenere primatum nisi caritas, sine qua
virtutes ceterae non reputantur esse virtutes, et ex qua nascuntur
universa quae bona sunt?

584 3, 6, 10. *Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad* 1364
omnes, maxime autem ad domesticos fidei [Gal 6, 10]. Tempus
sementis, ut diximus, tempus est praesens, et vita quam cur-
rimus. In hac licet nobis quod volumus seminare; cum ista
vita transierit, operandi tempus aufertur. Unde et salvator
ait: *Operamini, dum dies est; veniet nox, quando iam nullus*
poterit operari [Io 9, 4].

1360. ML 23, 166.

1361. ML 23, 203.

1362. ML 26, 358.

1363. ML 26, 418.

1364. ML 26, 432.

In epistolam ad Ephesios commentarii, 386/7.

- 1365 L. 1, c. 1, v. 7. Dupliciter sanguis Christi et caro intel-⁴⁸⁴
legitur: vel spiritualis illa atque divina, de qua ipse dixit:⁴⁹⁰
Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus [Io 6, 56],
et: *Nisi manducaveritis carnem meam, et sanguinem meum bibe-
ritis, non habebitis vitam aeternam* [ib. 54]; vel caro et sanguis
quae crucifixae est et qui militis effusus est lancea. Iuxta hanc
divisionem et in sanctis eius diversitas sanguinis et carnis ac-
cipitur, ut alia sit caro quae visura est salutare Dei, alia caro
et sanguis quae regnum Dei non queant possidere.
- 1366 1, 1, 11. *In quo et sorte vocati sumus, praedestinati secundum*¹⁰⁴
propositum eius, qui universa operatur secundum consilium volun-
tatis suae [Eph 1, 11]. . . . Considerandum quod et hic προ-
ορισμός et πρόθεσις, id est *praedestinatio* et *propositum*, simul
posita sint, iuxta quae operatur omnia Deus secundum con-
siliū voluntatis suae. Non quo omnia, quae in mundo fiant,
Dei voluntate et consilio peragantur, alioquin et mala Deo¹⁹⁷
poterunt imputari; sed quo universa quae facit consilio faciat
et voluntate, quod scilicet et ratione plena sint et potestate
facientis. . . . *Vult salvari omnes et in agnitionem veritatis*¹²⁵
venire [1 Tim 2, 4]. Sed quia nullus absque propria voluntate¹³⁷
salvatur (liberi enim arbitrii sumus), vult nos bonum velle,
ut, cum voluerimus, velit in nobis et ipse suum implere con-
siliū.
- 1367 2, 3, 14. Loquitur in Exodo Dominus: *Ego sum qui sum*; ⁹⁴
et: *Haec dices filiis Israel: Qui est, misit me ad vos* [Ex 3, 14].⁹⁵
Numquid solus Deus erat, et cetera non erant? . . . Cetera,
ut sint, Dei sumpsere beneficio. Deus vero, qui semper est,
nec habet aliunde principium, et ipse sui origo est suaeque
causa substantiae, non potest intellegi aliunde habere quod
substituit.
- 1368 2, 4, 5. Unus est Dominus, et unus est Deus, quia Patris¹⁴⁸
et Filii dominatio, una divinitas est. Propterea et fides una
dicitur, quia similiter in Patrem, et in Filium, et in Spiritum
Sanctum credimus. Et baptisma unum, eodem enim modo,⁴⁶⁵
et in Patrem, et in Filium, et in Spiritum Sanctum baptizamur.
Et ter mergimur, ut Trinitatis unum appareat sacramentum.⁴⁶⁴
Et non baptizamur in nominibus Patris, et Filii, et Spiritus
Sancti, sed in uno nomine, quod intellegitur Deus.
- 1369 2, 4, 10. Descendit ergo in inferiora terrae, et ascendit⁴²⁶
super omnes caelos Filius Dei, ut non tantum legem pro-
phetasque compleret, sed et alias quasdam occultas dispensa-
tiones, quas solus ipse novit cum Patre. Neque enim scire⁴¹⁰

1365. ML 26, 451.

1368. ML 26, 496.

1366. ML 26, 454.

1369. ML 26, 499.

1367. ML 26, 488.

possumus quomodo et angelis et his qui in inferno erant sanguis Christi profuerit, et tamen quin profuerit nescire non possumus.

⁵⁹³ 3, 5, 6. Sunt plerique qui dicunt non futura pro peccatis ¹³⁷⁰
⁶⁰² esse supplicia nec extrinsecus adhibenda tormenta, sed ipsum peccatum et conscientiam delicti esse pro poena, dum vermis in corde non moritur, et in animo ignis accenditur, in similitudinem febris, quae non torquet extrinsecus aegrotantem, sed corpora ipsa corripiens punit, sine cruciatuum forinsecus adhibitione quod possidet. Has itaque persuasiones et decipulas fraudulentas verba inania appellavit et vacua, quae videntur florem quemdam habere sermonum, et blandiri peccantibus; sed, dum fiduciam tribuunt, magis eos ferunt ad aeterna supplicia.

In epistolam ad Titum commentarii, 386/7.

⁵⁵⁶ L. 1, c. 1, v. 5. Idem est ergo presbyter qui et episcopus, ¹³⁷¹
et antequam diaboli instinctu studia in religione fierent, et diceretur in populis: *Ego sum Pauli, ego Apollo, ego autem Cephae* [1 Cor 1, 12], communi presbyterorum consilio ecclesiae ³⁹
⁶¹ gubernabantur. Postquam vero unusquisque eos, quos baptizaverat, suos putabat esse, non Christi, in toto orbe decretum est ut unus de presbyteris electus superponeretur ceteris, ad quem omnis ecclesiae cura pertineret, et schismatum semina tollerentur. [Citat exempla ecclesiae Philipporum (cf. Phil 1, 1 2), Ephesi (cf. Act 20, 17 28), et 1 Petr 5, 1 2.]

*Translatio homiliarum Origenis in Lucam, 388/91, cf. n. 474 sqq. 1371**

Praefatio in libros Salomonis, 389/90.

⁷⁴ Fertur et πανάρτεος Iesu filii Sirach liber, et alius ψευδεπί- ¹³⁷²
γραφος, qui Sapientia Salomonis inscribitur. Quorum priorem hebraicum repperi, non Ecclesiasticum, ut apud Latinos, sed Parabolas praenotatum; cui iuncti erant Ecclesiastes et Canticum canticorum, ut similitudinem Salomonis non solum librorum numero, sed etiam materiarum genere coaequaret. Secundus apud Hebraeos nusquam est, quia et ipse stilus graecam eloquentiam redolet; et nonnulli scriptorum veterum hunc esse Iudaei Philonis affirmant. Sicut ergo Iudith et Tobi et Machabaeorum libros legit quidem ecclesia, sed inter canonicas scripturas non recipit: sic et haec duo volumina legat ad aedificationem plebis, non ad auctoritatem ecclesiasticorum dogmatum confirmandam.

In Ecclesiasten commentarius, 389/90.

- 1373 C. 1, v. 15. *Perversus non poterit adornari, et imminutio* ⁶⁰²
non poterit numerari [Eccl 1, 15]. . . . Potest et hic esse sensus:
 Tanta malitia in mundi huius capacitate versatur, ut ad in-
 tegrum boni statum mundus redire vix valeat, nec possit facile
 recipere ordinem et perfectionem suam, in quibus primum
 conditus est. Aliter, omnibus per paenitentiam in integrum
 restitutis, solus diabolus in suo permanebit errore. . . . Denique
 tantus est numerus seductorum et eorum, qui de grege Do-
 mini ab eo rapti sunt, ut supputatione non queat comprehendi.
- 1374 9, 1. *Omne hoc dedi in corde meo, ut considerarem universa,* ³⁶⁵
quia iusti et sapientes et opera eorum in manu Domini. Et quidem
caritatem et quidem odium, non est cognoscens homo omnia in facie
eorum [Eccl 9, 1 2]. . . . Porro hic sensus est: Etiam in hoc
 dedi cor meum et scire volui quos Deus diligeret, quos odisset.
 Et inveni iustorum quidem opera in manu Dei esse, et tamen
 utrum amentur a Deo annon, nunc eos scire non posse et
 inter ambiguum fluctuare.
- 1375 10, 11. Si quem serpens diabolus occulte momorderit et ⁵³⁶
 nullo conscio eum peccati veneno infecerit; si tacuerit qui ⁵⁴⁰
 percussus est et non egerit paenitentiam, nec vulnus suum
 fratri et magistro voluerit confiteri, magister et frater, qui
 linguam habent ad curandum, facile ei prodesse non poterunt.
 Si enim erubescat aegrotus vulnus medico confiteri, quod
 ignorat medicina non curat.

In Michaeam commentarii, ca 392.

- 1376 L. 2, c. 5, v. 2. Sunt autem qui asserant in omnibus paene ⁷²
 testimoniis, quae de vetere testamento sumuntur, istiusmodi esse
 errorem, ut aut ordo mutetur, aut verba, et interdum sensus
 quoque ipse diversus sit, vel apostolis vel evangelistis non ex
 libro carpentibus testimonia, sed memoriae credentibus, quae
 nonnumquam fallitur.

In Habacuc commentarii, ca 392.

- 1377 L. 1, c. 1, v. 14. Sicut in hominibus etiam per singulos Dei ¹²⁴
 currit providentia, sic in ceteris animalibus generalem quidem
 dispensationem et ordinem cursumque rerum intellegere pos-
 sumus. Verbi gratia, quomodo nascatur piscium multitudo et
 vivat in aquis, quomodo reptilia et quadrupedia oriantur in
 terra et quibus alantur cibis. Ceterum absurdum est ad hoc ¹¹⁸

1373. ML 23, 1022.

1374. ML 23, 1080.

1375. ML 23, 1096.

1376. ML 25, 1197.

1377. ML 25, 1286.

Dei deducere maiestatem, ut sciat per momenta singula quot nascantur culices, quotve moriantur, quae cimum et pulicum et muscarum sit in terra multitudo, quanti pisces in aqua natent, et qui de minoribus maiorum praedae cedere debeant. Non simus tam fatui adulatores Dei, ut, dum potentiam eius etiam ad ima detrahimus, in nos ipsos iniuriosi simus, eandem rationabilium quam irrationabilium providentiam esse dicentes.

Adversus Iovinianum, ca 393.

- 581 L. 1, n. 13. *Si autem acceperis uxorem, non peccasti* [1 Cor 1378
580 7, 28]. Aliud est non peccare, aliud bene facere. *Et si nupserit*
virgo, non peccavit [ib.]. Non illa virgo, quae se semel Dei
cultui dedicavit; harum enim si qua nupserit, habebit dam-
nationem, quia primam fidem irritam fecit.
- 54 1, 26. Super Petrum fundatur ecclesia: licet id ipsum in 1379
alio loco super omnes apostolos fiat, et cuncti claves regni
50 caelorum accipiant, et ex aequo super eos ecclesiae fortitudo
40 solidetur, tamen propterea inter duodecim unus eligitur, ut,
capite constituto, schismatis tollatur occasio.
- 221 2, 3. Liberi arbitrii nos condidit Deus; nec ad virtutes 1380
371 nec ad vitia necessitate trahimur. Alioquin ubi necessitas,
nec corona est. Sicut in bonis operibus perfectior est Deus,
non est enim volentis, neque currentis, sed miserentis et adiu-
vantis *Dei* [Rom 9, 16], ut pervenire valeamus ad calcem: sic
in malis atque peccatis semina nostra sunt incentiva, et per-
fectio diaboli.
- 292 2, 25. In passione Christi *omnes declinaverunt, simul in-* 1381
utiles facti sunt; et *non fuit qui faceret bonum, non fuit usque*
ad unum [Ps 13, 1 3; 52, 2 4]. Audebisne igitur dicere sic
negasse Petrum et ceteros apostolos qui fugerunt, quomodo
Caiphan et Phariseos, et clamantem populum: *Crucifige, cruci-*
fige talem [Lc 23, 21; Io 19, 6]? Et ut de apostolis taceam, eius-
demne tibi sceleris videbitur reus Anna, et Caiphas, et Iudas
proditor, cuius et Pilatus, qui nolens compulsus est contra
Dominum ferre sententiam?
- 291 2, 30. Sunt peccata levia, sunt gravia. Aliud est decem 1382
548 milia talenta debere, aliud quadrantem. . . . Cernis quod, si
pro peccatis minoribus deprecemur, impetremus veniam, si
pro maioribus, difficilis impetratio sit; et inter peccata et
peccata magnam esse distantiam.
- 366 2, 32. Iam nostri laboris est, pro diversitate virtutum di- 1383
612 versa nobis praemia praeparare. 33. . . . Si omnes in caelo

aequales futuri sumus, frustra nos hic humiliamus, ut ibi possimus esse maiores. . . . 34. Quid perseverant virgines? Quid laborant viduae? Cur maritatae se continent? Peccemus omnes, et post paenitentiam idem erimus quod apostoli sunt.

In Ionam commentarii, ca 394.

- 1384 C. 3, v. 6. Si omnes rationabiles creaturae aequales sunt, ⁵⁹⁴ et vel ex virtutibus vel ex vitiis sponte propria aut sursum eriguntur aut in ima merguntur, et longo post circuitu atque infinitis saeculis omnium rerum restitutio fiet, et una dignitas militantium, quae distantia erit inter virginem et prostibulum? Quae differentia erit inter matrem Domini et (quod dictu quoque scelus est) victimas libidinum publicarum? Idemne erit Gabriel et diabolus? Idem apostoli et daemones?

Contra Ioannem Hierosolymitanum, 398/9.

- 1385 22. Cain et Abel, primi ex primis hominibus, unde habuere ²²² animas? Omne deinceps humanum genus, quibus animarum censetur exordiis? Utrum ex traduce, iuxta bruta animalia, ut, quomodo corpus ex corpore, sic anima generetur ex anima? . . . An certe . . . cotidie Deus fabricatur animas, cuius velle fecisse est, et conditor esse non cessat?

In evangelium Matthaei commentarii, 398.

- 1386 L. 3, c. 16, v. 19. Legimus in Levitico [cf. Lv 13, 2 sqq] ⁵²¹ de leprosis, ubi iubentur ut ostendant se sacerdotibus, et si ⁵⁴⁰ lepram habuerint, tunc a sacerdote immundi fiant; non quo sacerdotes leprosos faciant et immundos, sed quo habeant notitiam leprosi et non leprosi, et possint discernere qui mundus quive immundus sit. Quomodo ergo ibi leprosum ⁵⁴⁵ sacerdos mundum vel immundum facit, sic et hic alligat vel solvit episcopus et presbyter, non eos qui insontes sunt vel noxii, sed pro officio suo, cum peccatorum audierit varietates, ⁵³⁸ scit qui ligandus sit quive solvendus.
- 1387 3, 18, 10. Magna dignitas animarum, ut unaquaeque habeat ²⁰⁹ ab ortu nativitatis in custodiam sui angelum delegatum.
- 1388 3, 19, 9. Ubicumque est igitur fornicatio, et fornicationis ⁵⁷² suspicio, libere uxor dimittitur. Et quia poterat accidere ut aliquis calumniam faceret innocenti, et ob secundam copulam nuptiarum veteri crimen impingeret, sic priorem dimittere iubetur uxorem, ut secundam, prima vivente, non habeat.

1384. ML 25, 1142.

1387. ML 26, 130.

1385. ML 23, 372.

1388. ML 26, 135.

1386. ML 26, 118.

404 4, 24, 36. Apostolus super salvatore scribit: *In quo sunt* 1389
omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi [Col 2, 3]. Sunt
 ergo omnes thesauri in Christo sapientiae et scientiae, sed
 absconditi sunt. Quare absconditi sunt? Post resurrectionem
 interrogatus ab apostolis de die manifestius respondit: *Non*
est vestrum scire tempora vel momenta quae Pater posuit in sua
potestate [Act 1, 7]. Quando dicit: *Non est vestrum scire*,
 ostendit quod ipse sciat, sed non expediat nosse apostolis,
 ut, semper incerti de adventu iudicis, sic cotidie vivant, quasi
 die alia iudicandi sint.

483 4, 26, 26. Postquam typicum pascha fuerat impletum, et 1390
 515 agni carnes cum apostolis comederat, assumit panem, qui con-
 fortat cor hominis, et ad verum paschae transgreditur sacra-
 mentum, ut, quomodo in praefiguratione eius Melchisedech,
 summi Dei sacerdos, panem et vinum offerens fecerat, ipse
 quoque in veritate sui corporis et sanguinis repraesentaret.

In Psalmos breviarium, tractatus, commentarioli, 392—401.

202 [?] *Breviar. in Ps 16, 20. Inimici mei animam meam circum-* 1391
 210 *dederunt* [Ps 16, 20]. Iudaei Christum in passione. Animam
 dixi[t], non corpus; quia diabolus in anima intrinsecus nescit
 quid cogitet homo, nisi per exteriores motus intellegat, et in
 quo unumquemque delectari videt, diversas suggestiones infert.

86 *Tract. in Ps 95.* Et nos, et omne humanum genus natura- 1392
 liter intellegit Deum. Nullae enim gentes sunt quae natura-
 liter non intellegant creatorem suum. Licet enim lapides et
 ligna venerentur, tamen intellegunt aliquid maius esse quam
 ipsi sunt, et in errore suo iudicant se habere sapientiam, hoc
 est, nulla gens est quae naturaliter non intellegat Deum.

108 *Comm. in Ps 138.* Quomodo autem tuam possum com- 1393
 164 prehendere notitiam, cum in te sint omnia, nihilque sit quod
 te fugiat, et ubique sit Spiritus tuus? Ex quo intellegimus
 Deum esse, qui totus ubique sit.

Apologia adversus libros Rufini, 401.

205 L. 1, n. 23. Quomodo archangelus non dicitur nisi qui prior 1394
 est angelorum: sic principatus et potestates et dominationes
 non appellantur nisi subiectos aliquos habeant et inferioris
 556 gradus. . . . Quomodo et inter homines ordo dignitatum ex
 laboris varietate diversus est, cum episcopus et presbyter et
 omnis ecclesiae gradus habeat ordinem suum, et tamen omnes

1389. ML 26, 181.

1390. ML 26, 195.

1391. ML 26, 860.

1392. Anecdota Maredsolana 3, 2, 137.

1393. Anecd. Mareds. 3, 1, 95.

1394. ML 23, 416.

homines sunt: sic inter angelos merita esse diversa et tamen in angelica omnes persistere dignitate.

- 1395 2, 4. Anima ista, quam suscepit Iesus, eratne antequam³⁷⁸ nasceretur ex Maria? An in origine virginali, quae de Spiritu²²⁴ Sancto nascebatur, cum corpore simul creata est, vel iam in utero corpore figurato statim facta et missa est de caelo? E tribus unum quid sentias, scire desidero. Si fuit antequam nasceretur ex Maria, necdum ergo erat anima Iesu et agebat aliquid, ac propter merita virtutum postea facta est anima eius. Si cepit ex traduce, humanarum igitur animarum, quas aeternas fatemur, et brutorum animantium, quae cum corpore dissolvuntur, una condicio est. Sin autem, figurato corpore, statim creatur et mittitur, fatere simpliciter et nos scrupulo libera.

Contra Vigilantium, 406.

- 1396 6. Dicis in libello tuo quod, dum vivimus, mutuo pro nobis²⁸⁴ orare possumus, postquam autem mortui fuerimus, nullius sit pro alio exaudienda oratio; praesertim cum martyres ultionem sui sanguinis obsecrantes impetrare non quiverint. Si apostoli et martyres adhuc in corpore constituti possunt orare pro ceteris, quando pro se adhuc debent esse solliciti, quanto magis post coronas, victorias et triumphos?

Prologus in libros Samuel et Malachim, 406.

- 1397 [Canon scripturarum: Moysis quinque libri (Gen., Ex., Lev., 74 Num., Deut.); Prophetiae: Iesu Nave, Iud., Ruth, Regnorum II, Regum II, Is., Ier., Ez., Prophetiae XII; Hagiographa: Iob, David Ps., Salomon (Prov., Eccl., Cant. cant.), Dan., Paral. II, Esdr. II, Esth.]¹. Hic prologus scripturarum, quasi galeatum principum, omnibus libris, quos de hebraeo vertimus in latinum, convenire potest, ut scire valeamus, quidquid extra hos est, inter ἀπόκρυφα esse ponendum. Igitur Sapientia, quae vulgo Salomonis inscribitur, et Iesu filii Sirach liber et Iudith et Tobias et Pastor non sunt in canone. Machabaeorum primum librum hebraicum repperi. Secundus graecus est, quod ex ipsa quoque φράσει probari potest.

In Isaiam commentarii, 408—410.

- 1398 L. 1, c. 1, v. 10. Homo igitur Dei faciem videre non¹⁰⁵ potest. Angeli autem etiam minimorum in ecclesia semper¹⁰⁷ vident faciem Dei [cf. Mt 18, 10]. Et *nunc in speculo videmus*

¹ Vide p. 177, not. 1.

1395. ML 23, 427.

1396. ML 23, 344.

1397. ML 28, 552.

1398. ML 24, 33.

et in aenigmate, tunc autem facie ad faciem [1 Cor 13, 12]; . . . licet faciem Dei iuxta naturae suae proprietatem nulla videat creatura, et tunc mente cernatur quando invisibilis creditur.

144 3, 6, 8. Quando autem ex Dei persona dicitur: *nobis*, illo 1399
sensu accipiendum est, quo et in Genesi legitur: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* [Gn 1, 26], ut sacramentum indicet Trinitatis. Quomodo enim in evangelio legimus, dicente Domino: *Ego et Pater unum sumus* [Io 10, 30], et *unum* ad naturam referimus, *sumus* ad personarum diversitatem: sic, Domino iubente, Trinitas imperat.

429 3, 7, 15. *Butyrum et mel comedet, ut sciat reprobare malum* 1400
et eligere bonum. . . Non mireris ad rei novitatem, si virgo Deum pariat, qui tantam habeat potestatem, ut multo post 147 tempore nasciturus te nunc liberet invocatus. Ipse est enim 376 qui visus est Abraham et locutus est cum Mose. Dicam et aliud mirabilis, ne eum putes in phantasmate nasciturum: cibus utetur infantiae, butyrum comedet et lac. Et licet post saecula de eo evangelista testetur: *Puer autem proficiebat sapientia et aetate et gratia apud Deum et homines* [Lc 2, 52], et hoc dicatur ut veritas humani corporis approbetur, tamen adhuc pannis involutus et butyro pastus ac melle habebit boni 404 malique iudicium, ut reprobans mala eligat bona. Non quod hoc fecerit, aut reprobaverit, vel elegerit; sed quod scierit reprobare et eligere, ut per haec verba noscamus infantiam humani corporis divinae non praeiudicasse sapientiae.

418 14, 53, 5. Ille autem *vulneratus est propter iniquitates* 1401
419 *nostras*, dicens in psalmo: *Foderunt manus meas et pedes* [Ps 21, 18], ut suo vulnere vulnera nostra curaret, et *attritus est* sive infirmatus *propter scelera nostra*, ut factus pro nobis maledictum nos liberaret de maledicto.

602 18, 66, 24. Qui volunt supplicia aliquando finire, et licet 1402
post multa tempora, tamen terminum habere tormenta, his utuntur testimoniis: *Cum intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel salvus fiet* [Rom 11, 29 sq]. . . Sicut diaboli et omnium negatorum atque impiorum, qui dixerunt *in corde suo: Non est Deus* [Ps 13, 1; 52, 2], credimus aeterna tormenta; sic 596 peccatorum atque impiorum et tamen Christianorum, quorum opera in igne probanda sunt atque purganda, moderatam arbitramur et mixtam clementiae sententiam iudicis.

Dialogus adversus Pelagianos, 415.

236 L. 1, n. 3. *Critobulus*. Si in singulis rebus quas gerimus, 1403
Dei utendum est adiutorio, ergo et calamum temperare ad

scribendum et temperatum pumice terere, manumque aptare litteris, tacere, loqui, sedere, stare, ambulare, currere, comedere, ieiunare, flere, ridere, et cetera huiusmodi, nisi Deus iuverit, non poterimus? — *Atticus*. Iuxta meum sensum non posse perspicuum est.

1404 2, 16. Salvator in passione ab angelo confortatur, et Crito-³¹⁵
bulus meus non indiget auxilio Dei, habens liberi arbitrii
potestatem. . . . *Quid*, inquit, *dormitis?* *Surgite et orate, ne*
intretis in tentationem [Mt 26, 41]. Debuit iuxta vos dicere:
Quid dormitis? surgite et resistite, liberum enim habetis arbi-
trium, et semel vobis concessa a Domino potestate, nullius
alterius indigetis auxilio. Si enim hoc feceritis, non intrabitis
in tentationem.

1405 3, 6. Quaerit hoc Marcion et omnes haereticorum canes,¹²⁰
qui vetus laniant testamentum, et huiuscemodi syllogismum¹²²
texere consueverunt: Aut scivit Deus hominem in' paradiso
positum praevanicaturum esse mandatum illius, aut nescivit.
Si scivit, non est in culpa is, qui praescientiam Dei vitare
non potuit, sed ille, qui talem condidit, ut Dei non posset
scientiam devitare. Si nescivit, cui praescientiam tollis, aufers
et divinitatem. Hoc enim genere in culpa erit qui elegit
Saul futurum postea regem impiissimum. Et salvator aut
ignorantiae aut iniustitiae tenebitur reus, cur in evangelio sit
locutus: *Nonne vos duodecim ego elegi apostolos, et unus de*
vobis diabolus est? [Io 6, 71.] Interroga eum, cur Iudam elegerit
proditorem, cur ei loculos commiserit, quem furem esse non
ignorabat. Vis audire rationem? Deus praesentia iudicat, non
futura. Nec condemnat ex praescientia quem noverit talem
fore, qui sibi postea displiceat; sed tantae bonitatis est et³⁴⁶
ineffabilis clementiae, ut eligat eum, quem interim bonum
cernit et scit malum futurum, dans ei potestatem conversionis
et paenitentiae. . . . Neque enim ideo peccavit Adam, quia¹²¹
Deus hoc futurum noverat; sed praescivit Deus, quasi Deus,
quod ille erat propria voluntate facturus.

1406 3, 12. Hoc est quod tibi in principio dixeram, in nostra³⁰¹
esse positum potestate vel peccare vel non peccare, et vel ad²⁹⁴
bonum vel ad malum extendere manum, ut liberum servetur
arbitrium; sed hoc pro modo et tempore et condicione fra-
gilitatis humanae; perpetuitatem autem impeccantiae soli reser-³¹⁵
vari Deo et ei, qui Verbum caro factus carnis detrimenta et³⁹⁸
peccata non pertulit. Nec quia ad breve possum, coges me
ut possim iugiter. Possum ieiunare, vigilare, ambulare, legere,
psallere, sedere, dormire: numquid in perpetuum?

1404. ML 23, 552.

1405. ML 23, 575.

1406. ML 23, 581.

In Ieremiam commentarii, 415—420.

- 604 L. 4, c. 19, v. 10. Post captivitatem autem, quae sub 1407
Vespasiano et Tito et postea accidit sub Hadriano, usque ad
consummationem saeculi ruinae Ierusalem permansurae sunt,
quamquam sibi Iudaei auream atque gemmatam Ierusalem
restituendam putent, rursumque victimas et sacrificia et con-
iugia sanctorum, et regnum in terris Domini salvatoris. Quae
licet non sequamur, tamen damnare non possumus, quia multi
ecclesiasticorum virorum et martyres ista dixerunt.
- 119 5, 26, 3. *Si forsitan audiant et convertantur* [Ier 26, 3]. 1408
Verbum ambiguum *forsitan* maiestati Domini non potest con-
venire, sed nostro loquitur affectu, ut liberum homini servetur
arbitrium, ne ex praescientia eius, quasi necessitate, vel facere
quid vel non facere cogatur.
- 71 5, 28, 10. Prophetam non dixere [Septuaginta] Ananiam, 1409
ne scilicet prophetam viderentur dicere qui propheta non
erat; quasi non multa in scripturis sanctis dicantur iuxta
opinionem illius temporis, quo gesta referuntur, et non iuxta
quod rei veritas continebat.

In evangelium Marci tractatus, a.?

- 404 C. 13, v. 32. De Filio dicitur: *De die autem illo et hora* 1410
465 *nemo scit, neque angeli in caelo, neque Filius, nisi Pater*; si
aequaliter accipimus baptismum in Patrem, Filium et Spiritum
Sanctum, et unum nomen eius, Patris et Filii et Spiritus Sancti,
quod est Deus, credere debemus; si unus Deus est, quomodo
in una divinitate diversa scientia est? Quod est plus, Deum
esse an scire omnia? Si Deus est, quomodo ignorat?

PELAGIUS.

Epistula ad Demetriadem, 412/13.

- 348 3. Volens namque Deus rationabilem creaturam voluntarii 1411
350 boni munere et liberi arbitrii potestate donare, utriusque
partis possibilitatem homini inserendo, proprium eius fecit
esse quod velit, ut boni ac mali capax naturaliter utrumque
posset et ad alterutrum voluntatem deflecteret. . . . Quam
multos enim philosophorum et audivimus et legimus et ipsi
vidimus, castos, patientes, modestos, liberales, abstinentes,
benignos et honores mundi simul et delicias respuentes et

1407. ML 24, 802.

1408. ML 24, 844.

1409. ML 24, 855.

1410. Anecd. Mareds. 3, 2, 365.

1411. ML 30, 17; 33, 1100.

amatores iustitiae non minus quam scientiae? Unde, quaeso, hominibus alienis a Deo ista quae Deo placent? Unde autem illis bona, nisi de naturae bono? Et cum ista, quae dixi, vel omnia in uno vel singula in singulis haberi videamus, cum omnium natura una sit, exemplo suo sibi invicem ostendunt omnia in omnibus esse posse, quae vel omnia in omnibus vel singula in singulis inveniantur. Quodsi etiam sine Deo homines ostendunt quales a Deo facti sunt, vide quid Christiani facere possunt, quorum in melius per Christum natura et vita instructa est, et qui divinae quoque gratiae iuvantur auxilio. . . .

4. Est enim, inquam, in animis nostris naturalis quaedam, ut ita dixerim, sanctitas, quae velut in arce animi praesidens exercet mali bonique iudicium.

- 1412 8. Neque vero nos ita defendimus naturae bonum, ut eam³⁴⁸ dicamus malum non posse facere, quam utique boni ac mali capacem etiam profitemur; sed ab hac eam tantummodo iniuria vindicamus, ne eius vitio ad malum videamur impelli, qui nec bonum sine voluntate faciamus vel malum, et quibus liberum est unum semper ex duobus agere, cum semper utrumque possimus. . . . Si etiam ante legem, ut diximus, et multo³⁴⁹ ante Domini nostri salvatoris adventum iuste quidam vixisse et sancte referantur, quanto magis post illustrationem adventus eius nos id posse credendum est, qui instructi per Christi gratiam et in meliorem hominem renati sumus, qui sanguine eius expiati atque mundati illiusque exemplo ad perfectam iustitiam incitati meliores illis esse debemus, qui ante legem fuerunt, meliores etiam quam fuerunt sub lege, dicente apostolo: *Peccatum in vobis iam non dominabitur; non estis enim sub lege, sed sub gratia* [Rom 6, 14].

De libero arbitrio.

- 1413 Fragm. libri 3, apud *Aug.*, De gratia Christi 4, 5. Nos³⁴⁸ sic tria ista distinguimus et certum velut in ordinem digesta³⁴⁹ partimur. Primo loco posse statuimus, secundo velle, tertio³⁵⁰ esse. Posse in natura, velle in arbitrio, esse in effectu locamus. Primum illud, id est posse, ad Deum proprie pertinet, qui illud creaturae suae contulit; duo vere reliqua, hoc est velle et esse, ad hominem referenda sunt, quia de arbitrii fonte descendunt. Ergo in voluntate et opere bono laus hominis est; immo et hominis et Dei, qui ipsius voluntatis et operis possibilitatem dedit, quique ipsam possibilitatem gratiae suae adiuvat semper auxilio. Quod vero potest homo velle bonum atque perficere, solius Dei est.

1412. ML 30, 22; 33, 1104.

1413. CV 42 (ed. C. F. Urba et I. Zycha, 1902), 127; ML 44, 362.

CAELESTIUS.

- 348 Fragm. apud *Hier.*, Ep. 133, 5. Si nihil ago absque Dei 1414
auxilio, et per singula opera eius est omne quod gessero, ergo
366 non ego qui laboro, sed Dei in me coronabitur auxilium,
frustraue dedit arbitrii potestatem, quam implere non possum
nisi ipse me semper adiuverit. Destruitur enim voluntas quae
alterius ope indiget. Sed liberum dedit arbitrium Deus, quod
aliter liberum non erit nisi fecero quod voluero.

IULIANUS.

- 348 Fragm. apud *Aug.*, Op. imperf. c. Iul. l. 1, c. 78. Libertas 1415
arbitrii, qua a Deo emancipatus homo est, in admittendi
peccati et abstinendi a peccato possibilitate consistit.
348 Fragm., ib. 5, 41. Subsistere non potest [voluntas] nisi in 1416
motu animi, cogente nullo. Si ergo cogat aliquis, est quidem
motus; sed non est voluntas, cuius vim illa definitionis pars
secunda complevit, id est, nullo cogente. Si ergo voluntas
nihil est aliud quam motus animi, cogente nullo, male prorsus
quaeritur origo rei, cuius condicio, si praevenitur, interit.

S. AUGUSTINUS, 354—430.

Epistulae.

- 70 Ep. 28 [Hieronymo, a. 394/5], c. 3, n. 3. Mihi enim videtur 1417
exitiosissime credi aliquod in libris sanctis esse mendacium....
Admisso enim semel in tantum auctoritatis fastigium officioso
aliquo mendacio, nulla illorum librorum particula remanebit,
quae non ut cuique videbitur vel ad mores difficilis vel ad
fidem incredibilis eadem perniciosissima regula ad mentientis
auctoris consilium officiumque referatur.
56 53 [Generoso, ca 400], 1, 2. Si enim ordo episcoporum sibi 1418
succedentium considerandus est, quanto certius et vere salu-
briter ab ipso Petro numeramus, cui totius ecclesiae figuram
gerenti Dominus ait: *Super hanc petram aedificabo ecclesiam*
meam, et portae inferorum non vincent eam [Mt 16, 18]. Petro
enim successit Linus, Lino Clemens, Clementi Anacletus,
Anacleto Evaristus, Evaristo Sixtus, Sixto Telesphorus, Teles-
phoro Hyginus, Hygino Anicetus, Aniceto Pius, Pio Soter,
Soteri Alexander, Alexandro Victor, Victori Zephyrinus, Zephy-

rino Calistus, Calisto Urbanus, Urbano Pontianus, Pontiano Antherus, Anthero Fabianus, Fabiano Cornelius, Cornelio Lucius, Lucio Stephanus, Stephano Sixtus, Sixto Dionysius, Dionysio Felix, Felici Eutychianus, Eutychiano Gaius, Gaio Marcellus, Marcello Eusebius, Eusebio Melchiades, Melchiadi Silvester, Silvestro Marcus, Marco Iulius, Iulio Liberius, Liberio Damasus, Damaso Siricius, Siricio Anastasius.

1419 54 [Ianuario, ca 400], 1, 1. Primo itaque tenere te volo,⁴⁴⁸ quod est huius disputationis caput, Dominum nostrum Iesum Christum, sicut ipse in evangelio loquitur, leni iugo suo nos subdidisse et sarcinae levi; unde sacramentis numero paucissimis, observatione facillimis, significatione praestantissimis, societatem novi populi colligavit, sicuti est baptismus Trinitatis⁴⁵⁵ nomine consecratus, communicatio corporis et sanguinis ipsius, et si quid aliud in scripturis canonicis commendatur, exceptis⁴⁴¹ his quae servitutem populi veteris pro congruentia cordis illorum et prophetici temporis onerabant, quae et in quinque libris Moysi leguntur. Illa autem, quae non scripta sed tradita⁷⁸ custodimus, quae quidem toto terrarum orbe servantur, datur intellegi vel ab ipsis apostolis vel plenariis conciliis, quorum⁶⁴ est in ecclesia saluberrima auctoritas, commendata atque statuta retineri.

1420 54, 5, 7. Liquido apparet, quando primo acceperunt disci⁵⁰⁷ puli corpus et sanguinem Domini, non eos accepisse ieiunos. 6, 8. Numquid tamen propterea calumniandum est universae ecclesiae, quod a ieiunis semper accipitur?

1421 82 [Hieronymo, paulo post 405], 1, 3. Solis iis scripturarum⁷⁰ libris, qui iam canonici appellantur, didici hunc timorem honoremque deferre, ut nullum eorum auctorem scribendo errasse aliquid firmissime credam, ac, si aliquid in iis offendero litteris, quod videatur contrarium veritati, nihil aliud quam vel mendosum esse codicem vel interpretem non assecutum esse quod dictum est, vel me minime intellexisse non ambigam.

1422 93 [Vincentio, ca 408], 7, 23. Acutum autem aliquid videris⁵¹ dicere, cum catholicae nomen non ex totius orbis communione interpretaris, sed ex observatione praeceptorum omnium divinorum atque omnium sacramentorum, quasi nos, etiam si forte hinc sit appellata catholica, quod totum veraciter teneat, cuius veritatis nonnullae particulae etiam in diversis inveniuntur haeresibus, huius nominis testimonio nitimur ad demonstrandam ecclesiam in omnibus gentibus, et non promissis Dei et tam multis tamque manifestis oraculis ipsius veritatis.

1419. CV 34, 2, 159; ML 33, 200.

1421. CV 34, 2, 354; ML 33, 277.

1420. CV 34, 2, 166; ML 33, 203.

1422. CV 34, 2, 468; ML 33, 333.

- 447 98 [Bonifacio, ca 408], 2. Ut autem possit regenerari per 1423
 officium voluntatis alienae, cum offertur consecrandus, facit
 hoc unus Spiritus, ex quo regeneratur oblatus. Non enim
 scriptum est: Nisi quis renatus fuerit ex parentum voluntate,
 aut ex offerentium vel ministrantium fide; sed: *Nisi quis*
 437 *renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto* [Io 3, 5]. Aqua igitur
 exhibens forinsecus sacramentum gratiae, et Spiritus operans
 intrinsecus beneficium gratiae . . . regenerant hominem in uno
 Christo ex uno Adam generatum.
- 517 98, 9. Nonne semel immolatus est Christus in se ipso, et 1424
 512 tamen in sacramento non solum per omnes paschae sollemni-
 tates, sed omni die populis immolatur, nec utique mentitur,
 437 qui interrogatus eum responderit immolari? Si enim sacra-
 menta quamdam similitudinem rerum earum, quarum sacra-
 menta sunt, non haberent, omnino sacramenta non essent.
 Ex hac autem similitudine plerumque iam ipsarum rerum
 437 nomina accipiunt. Sicut ergo secundum quemdam modum
 sacramentum corporis Christi corpus Christi est, sacramentum
 sanguinis Christi sanguis Christi est, ita sacramentum fidei
 fides est. Nihil est autem aliud credere quam fidem habere.
- 238 Ac per hoc cum respondetur parvulus credere, qui fidei
 nondum habet affectum, respondetur fidem habere propter
 fidei sacramentum.
- 238 98, 10. Itaque parvulum, etsi nondum fides illa, quae in 1425
 239 credentium voluntate consistit, iam tamen ipsius fidei sacra-
 mentum fidelem facit. Nam sicut credere respondentur, ita
 etiam fideles vocantur, non rem ipsam mente annuendo, sed
 ipsius rei sacramentum percipiendo.
- 425 102 [Deogratias, a. 408/9], 12. Itaque ab exordio generis 1426
 humani, quicumque in eum [Christum] crediderunt, eumque
 utcumque intellexerunt, et secundum eius praecepta pie iuste-
 que vixerunt, quandolibet et ubilibet fuerint, per eum procul
 dubio salvi facti sunt.
- 129 102, 14. Quid respondebunt [pagani], si excepta illa alti- 1427
 338 tudine sapientiae et scientiae Dei, ubi fortassis aliud divinum
 consilium longe secretius latet, sine praeiudicio etiam aliarum
 forte causarum, quae a prudentibus investigari queunt, hoc
 solum iis, brevitatis gratia, in huius quaestionis disputatione
 dicamus, tunc voluisse hominibus apparere Christum et apud
 eos praedicari doctrinam suam, quando sciebat et ubi sciebat
 esse qui in eum fuerant credituri? [v. n. 1985.]
- 129 102, 15. Ita salus religionis huius, per quam solam veram 1428
 salus vera veraciterque promittitur, nulli umquam defuit qui

1423. CV 34, 2, 521; ML 33, 360.

1425. CV 34, 2, 531; ML 33, 364.

1427. CV 34, 2, 556; ML 33, 375.

1424. CV 34, 2, 530; ML 33, 363.

1426. CV 34, 2, 554; ML 33, 374.

1428. CV 34, 2, 557; ML 33, 376.

dignus fuit, et cui defuit dignus non fuit. Et ab exordio propagationis humanae usque in finem quibusdam ad praemium, quibusdam ad iudicium praedicatur.

1429 120 [Consentio, ca 410], 1, 3. Absit namque ut hoc in nobis²⁴⁸ Deus oderit, in quo nos reliquis animantibus excellentiores creavit. Absit, inquam, ut ideo credamus, ne rationem accipiamus sive quaeramus; cum etiam credere non possemus, nisi rationales animas haberemus. Ut ergo in quibusdam²⁵⁸ rebus ad doctrinam salutarem pertinentibus, quas ratione percipere nondum valemus, sed aliquando valebimus, fides praecedat rationem, qua cor mundetur, ut magnae rationis capiat et perferat lucem, et hoc utique rationis est. Et ideo rationabiliter dictum est per prophetam: *Nisi credideritis, non intellegetis* [Is 9, 7: LXX]. Ubi procul dubio discrevit haec duo²⁵⁹ deditque consilium, quo prius credamus, ut id quod credimus intellegere valeamus. Proinde ut fides praecedat rationem, rationabiliter iussum est.

1430 137 [Volusiano, a. 412], 2, 8. Ipsa enim magnitudo virtutis⁴³¹ eius, quae nullas in angusto sentit angustias, uterum virginalem non adventitio sed indigena puerperio fecundavit. . . . Ipsa virtus per inviolata matris virginea viscera membra infantis eduxit, quae postea per clausa ostia membra iuvenis introduxit. Hic si ratio quaeritur, non erit mirabile; si exemplum³⁸¹ poscitur, non erit singulare. Demus Deum aliquid posse quod nos fateamur investigare non posse. In talibus rebus tota ratio facti est potentia facientis.

1431 137, 3, 11. Sic autem quidam reddi sibi rationem flagitant,³⁸¹ quomodo Deus homini permixtus sit, ut una fieret persona³⁸⁵ Christi, cum hoc semel fieri oportuerit; quasi rationem ipsi reddant de re quae cotidie fit, quomodo misceatur anima corpori, ut una persona fiat hominis. Nam sicut in unitate personae anima utitur corpore, ut homo sit, ita in unitate personae Deus utitur homine, ut Christus sit.

1432 138 [Marcellino, a. 412], 1, 6. Nec illorum ergo sacrificiorum⁴³⁷ [veteris legis] egebat Deus, nec cuiusquam eget umquam, sed rerum divinitus impertitarum, vel imbuendo virtutibus animo, vel aeternae salutis adipiscendae, quaedam signa sunt, quorum celebratione atque functione, non Deo, sed nobis utilia pietatis exercentur officia. 7. Nimis autem longum est convenienter disputare de varietate signorum, quae, cum ad res divinas pertinent, sacramenta appellantur.

1433 140 [Honorato, a. 412], 3, 9. Haec est gratia novi testamenti,³⁵³ quod in vetere latuit, nec tamen figuris obumbrantibus pro-³⁵⁹

1429. CV 34, 2, 706; ML 33, 453.

1430. CV 44 (ed. A. Goldbacher, 1904), 107; ML 33, 519.

1431. CV 44, 109; ML 33, 520.

1432. CV 44, 131; ML 33, 527.

1433. CV 44, 161; ML 33, 541.

- phetari prae-nuntiari-que cessavit, ut intellegat anima Deum suum, et gratia eius renascatur illi. Haec quippe nativitas spiritalis est, ideo non ex sanguinibus, non ex voluntate viri, nec ex voluntate carnis, sed ex Deo [cf. Io 1, 13]. 4, 10. Haec etiam adoptio vocatur. Eramus enim aliquid antequam essemus filii Dei, et accepimus beneficium, ut fieremus quod non eramus: sicut qui adoptatur, antequam adoptaretur nondum erat filius eius, a quo adoptatur, iam tamen erat qui adoptaretur.
- 393 Et ab hac generatione gratiae discernitur ille Filius, qui, cum esset Filius Dei, venit ut fieret filius hominis, donaretque nobis, qui eramus filii hominis, filios Dei fieri [cf. Io 1, 12].
- 525 153 [Macedonio, ca 413], 3, 6. Quosdam, quorum crimina 1434
543 manifesta sunt, a vestra severitate liberatos a societate tamen removemus altaris, ut paenitendo placare possint quem peccando contempserant, seque ipsos puniendo.
- 525 153, 3, 7. In tantum autem hominum iniquitas aliquando 1435
progreditur, ut etiam post actam paenitentiam, post altaris
527 reconciliationem, vel similia vel graviora committant; et tamen Deus facit etiam super tales *oriri solem suum* [Mt 5, 45], nec minus tribuit, quam antea tribuebat, largissima munera vitae ac
528 salutis. Et quamvis iis in ecclesia locus ille paenitentiae non concedatur, Deus tamen super eos suae patientiae non obliviscitur. . . . Quamvis ergo caute salubriterque provisum sit, ut locus illius humillimae paenitentiae semel in ecclesia concedatur, ne medicina vilis minus utilis esset aegrotis, quae tanto magis salubris erit, quanto minus contemptibilis fuerit; quis tamen audeat Deo dicere: Quare huic homini, qui post primam paenitentiam rursus se laqueis iniquitatis obstringit, adhuc iterum parcis?
- 334 157 [Hilario, a. 414], 2, 10. Neque enim voluntatis arbitrium 1436
ideo tollitur, quia iuvatur; sed ideo iuvatur, quia non tollitur. Qui enim Deo dicit: *Adiutor meus esto* [Ps 26, 9], confitetur se velle implere quod iussit, sed ab eo, qui iussit, adiutorium poscere ut possit.
- 86 162 [Evodio, a. 415], 2¹. Habes etiam in libro de religione 1437
[cf. De vera relig. 31, 58; ML 34, 147], quae si recoleres atque perspiceres, numquam tibi videretur ratione cogi Deum esse, vel ratiocinando effici Deum esse debere, quandoquidem in ratione numerorum, quam certe in usu cotidiano habemus, si dicimus: septem et tria decem esse debent, minus considerate loquimur; non enim decem esse debent, sed decem sunt.

¹ His Augustinus respondet Evodio, qui movens quaestionem de ratione et Deo, scripserat ipsi: «Deum esse, vel esse debuisse, nec aliter fieri debere quam ut Deus esset, ratio demonstrat» (inter epp. Aug. ep. 160, 1 [CV 44, 503; ML 33, 701]).

1434. CV 44, 401; ML 33, 655.

1435. CV 44, 401; ML 33, 655.

1436. CV 44, 455; ML 33, 677.

1437. CV 44, 513; ML 33, 705.

- 1438 166 [Hieronymo, a. 415], 2, 4. Incorpoream quoque esse²¹⁷ animam, etsi difficile tardioribus persuaderi potest, mihi tamen fateor esse persuasum. . . . Per totum quippe corpus, quod animat, non locali diffusione, sed quadam vitali intentione porrigitur. Nam per omnes eius particulas tota simul adest, nec minor in minoribus et in maioribus maior, sed alicubi intensius, alicubi remissius, et in omnibus tota et in singulis tota est.
- 1439 166, 7, 21. Quisquis dixerit quod in Christo vivificabuntur⁴⁷⁰ etiam parvuli, qui sine sacramenti eius participatione de vita⁴⁷⁴ exeunt, hic profecto et contra apostoli praedicationem venit et totam condemnat ecclesiam, ubi propterea cum baptizandis parvulis festinatur et curritur, quia sine dubio creditur aliter eos in Christo vivificari omnino non posse.
- 1440 166, 8, 23. Beatus Cyprianus [ep. 64, v. n. 585 sq] non ali-⁴⁷⁴ quod decretum condens novum, sed ecclesiae fidem firmissimam servans, ad corrigendos eos, qui putabant ante octavum diem nativitatis non esse parvulum baptizandum, non carnem sed animam dixit non esse perdendam, et mox natum rite baptizari posse cum suis quibusdam coepiscopis censuit.
- 1441 166, 8, 25. Quae cum ita sint, quaerenda causa atque³⁰⁶ reddenda est, quare damnentur animae quae novae creantur²²² singulis quibusque nascentibus, si praeter Christi sacramentum parvuli moriantur. Damnari enim eas, si sic de corpore exierint, et sancta scriptura et sancta est testis ecclesia. Unde illa de animarum novarum creatione sententia, si hanc fidem fundatissimam non oppugnat, sit et mea; si oppugnat, non sit et tua.
- 1442 167 [Hieronymo, a. 415], 2, 4. Hoc autem de parilitate pec-²⁹² catorum soli Stoici ausi sunt disputare, contra omnem sensum generis humani; quam eorum vanitatem in Ioviniano illo, qui in hac sententia Stoicus erat, in aucupandis autem et defensandis voluptatibus Epicureus, de scripturis sanctis dilucidissime convicisti.
- 1443 177 [Innocentio, a. 416], 7. [Pelagius] illam confiteatur aper-³⁴⁹ tissime gratiam, quam doctrina christiana demonstrat et praedicat esse propriam Christianorum, quae non est natura, sed qua salvatur iuvaturque natura, non auribus sonante doctrina³²⁴ vel aliquo adiumento visibili, sicut plantatur quodammodo et irrigatur extrinsecus, sed subministratione spiritus et occulta misericordia, sicut facit ille *qui dat incrementum Deus* [1 Cor 3, 7]. Etsi enim quadam non improbanda ratione dicitur gratia³²² Dei qua creati sumus, ut nonnihil essemus, nec ita essemus

1438. CV 44, 550; ML 33, 721.

1440. CV 44, 579; ML 33, 731.

1442. CV 44, 592; ML 33, 735.

1439. CV 44, 576; ML 33, 730.

1441. CV 44, 580; ML 33, 731.

1443. CV 44, 675; ML 33, 767.

- aliquid ut cadaver quod non vivit, et arbor quae non sentit, aut pecus quod non intellegit, sed homines qui ut essemus, et viveremus, et sentiremus, et intellegeremus, et de hoc tanto beneficio creatori nostro gratias agere valeamus, unde merito et ista gratia dici potest, quia non praecedentium aliquorum operum meritis, sed gratuita Dei bonitate donata est, alia est tamen qua praedestinati vocamur, iustificamur, glorificamur.
- 340 185 [Bonifacio, ca 417], 11, 49. Cum dixit: *Qui peccaverit in Spiritum Sanctum*, vel: *Qui verbum dixerit adversus Spiritum Sanctum* [Mt 12, 32], non utique omne quod in Spiritum Sanctum peccatur facto sive dicto, sed aliquod certum et proprium intellegi voluit. Hoc est autem duritia cordis usque ad finem huius vitae, qua homo recusat in unitate corporis Christi, quod vivificat Spiritus Sanctus, remissionem accipere peccatorum.
- 362 186 [Paulino, a. 417], 3, 7. Si quis autem dixerit, quod gratiam bene operandi fides mereatur, negare non possumus, immo vero gratissime confitemur. Hanc enim fidem volumus 264 habeant, qua impetrent caritatem, quae sola vere bene operatur, isti fratres nostri, qui multum de suis operibus gloriantur. Caritas autem usque adeo donum Dei est, ut Deus dicatur [cf. 1 Io 4, 8].
- 362 186, 3, 10. Nec dicat sibi: Si ex fide, quomodo gratis redditur quam donatur? Non dicat ista homo fidelis, quia, cum dixerit: Ut merear iustificationem habeo fidem, respondetur ei: *Quid enim habes quod non accepisti?* [1 Cor 4, 7.] Cum ergo fides impetrat iustificationem, *sicut unicuique Deus partitus est etiam ipsius mensuram fidei* [Rom 12, 3], non gratiam Dei 368 aliquid meriti praecedit humani, sed ipsa gratia meretur augeri, ut aucta mereatur et perfici, comitante non ducente, pedissequa non praevia voluntate.
- 129 190 [Optato, a. 418], 3, 9. Cur autem creentur etiam illi, quos creator novit ad damnationem, non ad gratiam pertinere, beatus apostolus tanto succinctiore brevitate, quanto maiore auctoritate commemorat. . . . Merito autem videretur iniustum, quod fiunt inde vasa irae ad perditionem [cf. Rom 9, 22], si non esset ipsa universa ex Adam massa damnata. Quod ergo fiunt inde nascendo vasa irae, pertinet ad debitam poenam, quod autem fiunt renascendo vasa misericordiae, pertinet ad indebitam gratiam.
- 217 190, 4, 14. Illi qui animas ex una propagari asserunt, quam Deus homini primo dedit, atque ita eas ex parentibus

1444. CV 57 (ed. A. Goldbacher, 1911), 42; ML 33, 814.

1445. CV 57, 50; ML 33, 818.

1447. CV 57, 144; ML 33, 859.

1446. CV 57, 52; ML 33, 819.

1448. CV 57, 148; ML 33, 861.

trahi dicunt, si Tertulliani opinionem sequuntur, profecto eas non spiritus, sed corpora esse contendunt et corpulentis seminibus exoriri: quo perversius quid dici potest? Neque hoc Tertullianum somniasse mirandum est, qui etiam ipsum creatorem Deum non esse nisi corpus opinatur [v. n. 346 374].

1449 194 [Sixto, a. 418], 3, 6. Quae igitur sua merita iactaturus³⁶⁹ est liberatus, cum, si digna suis meritis redderentur, non esset nisi damnatus? Nullane igitur sunt merita iustorum? Sunt³⁶⁶ plane, quia iusti sunt. Sed ut iusti fierent, merita non fuerunt.³⁷²

1450 194, 3, 9. Possunt quidem dicere remissionem peccatorum³¹⁴ esse gratiam, quae nullis praecedentibus meritis datur. Quid³¹¹ enim habere possunt boni meriti peccatores? Sed nec ipsa remissio peccatorum sine aliquo merito est, si fides hanc impetrat. Neque enim nullum est meritum fidei, qua fide ille³⁶² dicebat: *Domine, propitius esto mihi peccatori* [Lc 18, 13]; et descendit iustificatus merito fidelis humilitatis, quoniam *qui se humiliat exaltabitur* [ib. 14]. Restat igitur ut ipsam fidem,²⁶⁴ unde omnis iustitia sumit initium, . . . non humano, quod isti³⁵¹ extollunt, tribuamus arbitrio nec ullis praecedentibus meritis, quoniam inde incipiunt bona quaecumque sunt merita; sed gratuitum Dei donum esse fateamur.

1451 194, 4, 16. Si dixerimus meritum praecedere orationis, ut³⁴⁰ donum gratiae consequatur, impetrando quidem oratio quidquid impetrat, evidenter ostendit donum Dei esse, ne homo existimet a se ipso sibi esse quod, si in potestate haberetur, non utique posceretur; verum tamen ne saltem orationis putentur praecedere merita, quibus non gratuita daretur gratia, sed iam nec gratia esset, quia debita redderetur, etiam ipsa oratio inter gratiae munera reperitur.

1452 194, 5, 19. Quod est ergo meritum hominis ante gratiam,³⁴⁰ quo merito percipiat gratiam, cum omne bonum meritum³⁶⁶ nostrum non in nobis faciat nisi gratia, et, cum Deus coronat merita nostra, nihil aliud coronet quam munera sua?

1453 194, 5, 20. Cum enim dixisset: *Stipendium peccati mors*³⁶⁷ [Rom 6, 23], quis non eum congruentissime et consequenter addere iudicaret, si diceret: Stipendium autem iustitiae vita aeterna? Et verum est; quia, sicut merito peccati tamquam stipendium redditur mors, ita merito iustitiae tamquam stipendium vita aeterna.

1454 194, 6, 27. Inexcusabilis est omnis peccator vel reatu²⁹⁴ originis vel additamento etiam propriae voluntatis, sive qui novit sive qui ignorat, sive qui iudicat sive qui non iudicat;

1449. CV 57, 181; ML 33, 876.

1451. CV 57, 188; ML 33, 879.

1453. CV 57, 191; ML 33, 881.

1450. CV 57, 183; ML 33, 877.

1452. CV 57, 190; ML 33, 880.

1454. CV 57, 197; ML 33, 883.

quia et ipsa ignorantia in iis, qui intellegere noluerunt, sine dubitatione peccatum est, in iis autem, qui non potuerunt, poena peccati.

308 215 [Valentino, a. 427], 4. Quantum potuimus ergo, egimus 1455
cum istis et vestris et nostris fratribus, ut in fide sana catho-
lica perseverent, quae neque liberum arbitrium negat, sive in
vitam malam sive in bonam, neque tantum ei tribuit, ut sine
Dei gratia valeat aliquid, sive ut ex malo convertatur in bonum,
sive ut in bonum perseveranter proficiat, sive ut ad bonum
sempiternum perveniat, ubi iam non timeat ne deficiat.

228 217 [Vitali, ca 427], 5, 16. Quoniam ergo propitio Christo 1456
Christiani catholici sumus: 1. Scimus nondum natos nihil egisse
in vita propria boni seu mali, nec secundum merita prioris
alicuius vitae, quam nullam propriam singuli habere potuerunt,
303 in huius vitae venire miseras; sed tamen secundum Adam
carnaliter natos contagium mortis antiquae prima nativitate
306 contrahere, nec liberari a supplicio mortis aeternae, quod
trahit ex uno in omnes transiens iusta damnatio, nisi per
340 gratiam renascantur in Christo. 2. Scimus gratiam Dei nec
308 parvulis nec maioribus secundum merita nostra dari. 3. Scimus
maioribus ad singulos actus dari. 4. Scimus non omnibus
hominibus dari et, quibus datur, non solum secundum merita
operum non dari, sed nec secundum merita voluntatis eorum
339 quibus datur; quod maxime apparet in parvulis. 5. Scimus
343 iis, quibus datur, misericordia Dei gratuita dari. 6. Scimus
601 iis, quibus non datur, iusto iudicio Dei non dari. 7. Scimus
quod *omnes adstabimus ante tribunal Christi, ut ferat unus-*
quisque secundum ea, quae per corpus gessit, non secundum ea,
quae si diutius viveret gesturus fuit, *sive bonum sive malum*
[Rom 14, 10; 2 Cor 5, 10]. 8. Scimus etiam parvulos secundum
ea, quae per corpus gesserunt, recepturos vel bonum vel malum.
Gesserunt autem non per se ipsos, sed per eos, quibus pro
illis respondentibus et renuntiare diabolo dicuntur et credere
in Deum. . . . 9. Scimus felices esse mortuos qui in Domino
moriuntur, nec ad eos pertinere quidquid acturi fuerant si
tempore diuturniore vixissent. 10. Scimus eos, qui corde
proprio credunt in Dominum, sua id facere voluntate ac
342 libero arbitrio. 11. Scimus pro iis, qui nolunt credere, nos
qui iam credimus recta fide agere cum Deum oramus ut
velint. 12. Scimus pro iis, qui ex illis crediderunt, tamquam
de beneficiis, recte atque veraciter et debere nos agere Deo
gratias et solere.

126 217, 6, 19. Sicut illud quod dictum est: *Omnes in Christo* 1457
vivificabuntur [1 Cor 15, 22], cum tam multi aeterna morte

1455. CV 57, 390; ML 33, 973.

1456. CV 57, 414; ML 33, 984.

1457. CV 57, 417; ML 33, 985.

puniantur, ideo dictum est, quia omnes quicumque vitam aeternam percipiunt, non percipiunt nisi in Christo; ita quod dictum est: *Omnes homines vult Deus salvos fieri* [1 Tim 2, 4], cum tam multos nolit salvos fieri, ideo dictum est, quia omnes qui salvi fiunt, nisi ipso volente non fiunt.

- 1458 217, 6, 25. Manifestum est ex illis duodecim sententiis³²⁷
[v. n. 1456], quas pertinere ad catholicam fidem negare non³²⁶
sineris, non solum omnibus, verum etiam singulis id confici,
ut confiteamur gratia Dei praeveniri hominum voluntates, et
per hanc eas potius praeparari, quam propter earum meri-³⁴⁰
tum dari.
- 1459 208 [Pascentio, a. ?], 2, 14. Fides autem nostra est Patrem¹⁷⁸
et Filium et Spiritum Sanctum unum Deum credere et con-
fiteri; nec tamen eum, qui Filius est, Patrem dicere, nec eum,
qui Pater est, Filium, nec eum, qui Spiritus Patris et Filii¹⁶⁸
est, aut Patrem aut Filium nuncupare. His enim appella-
tionibus hoc significatur, quo ad se invicem referuntur, non
ipsa substantia, qua unum sunt.
- 1460 238, 4, 24. Si natus est Dei Filius de Patre, iam Pater¹⁵⁷
destitit gignere, et si destitit, coepit; si autem coepit gignere,
fuit aliquando sine Filio; sed numquam fuit sine Filio, quia
Filius eius sapientia eius est, quae candor est lucis aeternae.¹⁶²
Ergo semper gignit Pater, et semper nascitur Filius.

Enarrationes in Psalmos¹.

- 1461 In Ps 18, enarr. 1, n. 7. *Et non est qui se abscondat a*³⁴⁷
calore eius [Ps 18, 7]. Cum autem *Verbum* etiam *caro factum*
est et habitavit in nobis [Io 1, 14] mortalitatem nostram sus-
cipiens, non permisit ullum mortalium excusare se de umbra
mortis; et ipsam enim penetravit Verbi calor.
- 1462 29, 2, 1. Inter illam Trinitatem et hominum infirmitatem⁴²³
et iniquitatem mediator factus est homo, non iniquus, sed⁴⁰¹
tamen infirmus; ut ex eo quod non iniquus, iungeret te Deo,
ex eo quod infirmus, propinquaret tibi: atque ita, ut inter
hominem et Deum mediator existeret, *Verbum caro factum*
est [Io 1, 14], id est, Verbum homo factum est.
- 1463 31, 2, 4. Quid ergo? Debemus nulla opera praeponere³¹²
fidei, id est, ut ante fidem quisquam dicatur bene operatus?
Ea enim ipsa opera, quae dicuntur ante fidem, quamvis vide-
antur hominibus laudabilia, inania sunt. Ita mihi videntur esse,
ut magnae vires et cursus celerrimus praeter viam.

¹ Scriptae sunt variis incertisque temporibus ab a. 391.

1458. CV 57, 421; ML 33, 987.

1459. CV 57, 543; ML 33, 1043.

1460. CV 57, 552; ML 33, 1047.

1461. ML 36, 155.

1462. ML 36, 216.

1463. ML 36, 259.

- 486 33, 1, 10. *Et ferebatur in manibus suis* [1 Rg 21, 13: LXX]. 1464
 Hoc vero, fratres, quomodo posset fieri in homine quis intellegat? Quis enim portatur in manibus suis? Manibus aliorum potest portari homo, manibus suis nemo portatur. Quomodo intellegatur in ipso David secundum litteram non invenimus; in Christo autem invenimus. Ferebatur enim Christus in manibus suis, quando commendans ipsum corpus suum ait: *Hoc est corpus meum* [Mt 26, 26; Mc 14, 22; Lc 22, 19]. Ferebat enim illud corpus in manibus suis.
- 31 34, 2, 13. *Intende iudicio meo, Deus meus et Dominus meus,* 1465
in causam meam [Ps 34, 23]. Non in poenam meam, sed in causam meam. . . . Nam poena similis est bonis et malis. Itaque martyres non facit poena, sed causa. Nam si poena martyres faceret, omnia metalla martyribus plena essent, omnes catenae martyres traherent, omnes qui gladio feriuntur coronarentur.
- 254 36, 2, 2. Tu diem iniusti quo poenas pensurus est igno- 1466
 rabas, sed qui scit, non te celavit. Non parva pars scientiae est scienti coniungi. Ille habet oculos cognitionis, tu habeto credulitatis. Quod videt Deus, crede tu.
- 587 37, 3. *Domine, ne in indignatione tua arguas me, neque in* 1467
 594 *ira tua emendes me* [Ps 37, 2]. . . . In hac vita purges me et talem me reddas, cui iam emendatorio igne non opus sit, propter illos qui salvi erunt, *sic tamen quasi per ignem* [1 Cor 3, 15]. . . . Dicitur enim: *Ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem*. Et quia dicitur: *salvus erit*, contemnitur ille ignis. Ita plane, quamvis salvi per ignem, gravior tamen erit ille ignis, quam quidquid potest homo pati in hac vita.
- 358 49, 2. Manifestum est ergo, quia homines dixit deos, ex 1468
 gratia sua deificatos, non de substantia sua natos. Ille enim iustificat, qui per semetipsum, non ex alio iustus est; et ille deificat, qui per se ipsum, non alterius participatione Deus
- 359 est. Qui autem iustificat, ipse deificat, quia iustificando filios Dei facit. *Dedit enim eis potestatem filios Dei fieri* [Io 1, 12]. Si filii Dei facti sumus, et dii facti sumus; sed hoc gratiae est adoptantis, non naturae generantis.
- 238 55, 19. Quid daturus es quod ab illo non accepisti? *Quid* 1469
 enim *habes quod non accepisti?* [1 Cor 4, 7.] De corde dabis? Ipse dedit fidem, spem et caritatem: hoc prolaturus, hoc
- 241 sacrificaturus es. Sed plane omnia illa cetera potest tibi auferre inimicus invito, hoc auferre non potest nisi volenti. Illa perdet et invitus; et volens habere aurum perdet aurum; et
- 242 volens habere domum perdet domum: fidem nemo perdet nisi qui spreverit.

- 1470 56, 9. Quando enim volumus ostendere prophetatum Christi²⁴
 stum, proferimus paganis istas litteras. Et ne forte dicant,³⁷³
 duri ad fidem, quia nos illas Christiani composuimus, ut cum
 evangelio, quod praedicamus, finxerimus prophetas, per quos
 praedictum videretur quod praedicamus; hinc eos convincimus,
 quia omnes ipsae litterae, quibus Christus prophetatus est,
 apud Iudaeos sunt, omnes ipsas litteras habent Iudaei. Pro-
 ferimus codices ab inimicis, ut confundamus alios inimicos.
 In quali ergo opprobrio sunt Iudaei? Codicem portat Iudaeus,
 unde credat Christianus. Librarii nostri facti sunt, quomodo
 solent servi post dominos codices ferre, ut illi portando de-
 ficiant, illi legendo proficiant.
- 1471 63, 15. Concussa terra Dominus resurrexit; miracula facta²⁷
 sunt talia circa sepulcrum, ut et ipsi milites qui custodes ad-
 venerant testes fierent, si vellent vera nuntiare; sed avaritia
 illa quae captivavit discipulum comitem Christi, captivavit et
 militem custodem sepulcri. Damus, inquit, vobis pecuniam:
 et *dicite quia vobis dormientibus venerunt discipuli eius et abs-*
tulerunt eum [Mt 28, 13]. Vere *defecerunt scrutantes scrutationes*
 [Ps 63, 9]. Quid est quod dixisti, o infelix astutia? Tantumne
 deseris lucem consilii pietatis, et in profunda versutiae de-
 mergeris, ut hoc dicas: Dicite quia vobis dormientibus venerunt
 discipuli eius et abstulerunt eum? Dormientes testes adhibes:
 vere tu ipse obdormisti, qui scrutando talia defecisti. Si dor-
 miebant, quid videre potuerunt? Si nihil viderunt, quomodo
 testes sunt?
- 1472 67, 41. Ea sola bona opera dicenda sunt, quae fiunt per³¹¹
 dilectionem Dei. Haec autem necesse est antecedit fides, ut
 inde ista, non ab istis incipiat illa; quoniam nullus operatur²⁷⁸
 per dilectionem Dei, nisi prius credat in Deum.
- 1473 70, 2, 1. Gratia gratis data est. Nam nisi gratis esset,³⁴⁰
 gratia non esset. Porro autem si propterea gratia est, quia
 gratis est, nihil tuum praecessit ut acciperes. Nam si aliqua
 bona opera tua praecesserunt, pretium accepisti, non gratis:
 pretium autem, quod nobis debebatur, supplicium est.
- 1474 72, 32. *Deus cordis mei, et pars mea Deus in saecula*²⁷⁶
 [Ps 72, 26]. Factum est cor castum, gratis iam amatur Deus,²⁷¹
 non ab illo petitur aliud praemium. Qui aliud praemium petit
 a Deo et propterea vult servire Deo, carius facit quod vult
 accipere, quam ipsum a quo vult accipere. Quid ergo, nullum
 praemium Dei? Nullum, praeter ipsum. Praemium Dei ipse
 Deus est. Hoc amat, hoc diligit; si aliud dilexerit, non erit
 castus amor. . . . 34. *Adhaerere*, inquit, *Deo bonum est*²⁸⁷
 [Ps 72, 28]; sed modo in peregrinatione, quia nondum venit res.

Ponere in Deo spem meam [ib.]; quamdiu ergo nondum adhaesisti, ibi pone spem. Fluctuas, praemitte ad terram ancoram. Nondum haeres per praesentiam, inhaere per spem.

- ⁴³⁷ 73, 2. Si discernimus duo testamenta, vetus et novum, ¹⁴⁷⁵
⁴⁴¹ non sunt eadem sacramenta, nec eadem promissa. . . . Sacramenta non eadem, quia alia sunt sacramenta dantia salutem, alia promittentia salvatorem. Sacramenta novi testamenti dant salutem, sacramenta veteris testamenti promiserunt salvatorem.
- ²⁴⁴ 83, 11. *Ambulabunt a virtutibus in virtutem* [Ps 83, 8]. . . . ¹⁴⁷⁶
 Virtutes agendaе vitae nostrae quattuor describuntur a multis, et in scriptura inveniuntur. . . . Istae virtutes nunc in convalle plorationis per gratiam Dei dantur nobis. Ab his virtutibus imus in illam virtutem. Et quae erit illa virtus nisi solius contemplationis Dei?
- ³⁶⁶ 83, 16. Indulgentiam donavit, coronam reddet: donator ¹⁴⁷⁷
 est indulgentiae, debitor coronae. Unde debitor? Accepit ali-
³⁷⁰ quid? . . . Debitorem Dominus ipse se fecit, non accipiendo, sed promittendo. Non ei dicitur: Redde quod accepisti; sed: Redde quod promisisti.
- ⁴⁵ 88, 2, 14. Amemus Dominum Deum nostrum, amemus ¹⁴⁷⁸
 ecclesiam eius: illum sicut patrem, istam sicut matrem; illum sicut dominum, hanc sicut ancillam eius; quia filii ancillae ipsius sumus. Sed matrimonium hoc magna caritate compaginatur; nemo offendit unum, et promeretur alterum. Nemo dicat: Ad idola quidem vado, arreptitios et sortilegos consulo; sed tamen Dei ecclesiam non relinquo, catholicus sum. Tenens patrem, offendisti matrem. Alius item dicit: Absit a me; non consulo sortilegum, non quaero arreptitium, non quaero divinationes sacrilegas, non eo ad adoranda daemonia, non servio lapidibus, sed tamen in parte Donati sum. Quid tibi prodest non offensus Pater, qui offensam vindicat matrem? . . . Tenete ergo, carissimi, tenete omnes unanimiter Deum patrem, et matrem ecclesiam.
- ³⁴ 90, 2, 1. Dominus noster Iesus Christus, tamquam totus ¹⁴⁷⁹
 perfectus vir et caput et corpus. . . . Corpus huius capitis ecclesia est, non quae hoc loco est, sed et quae hoc loco et
³³ per totum orbem terrarum; nec illa quae hoc tempore, sed ab ipso Abel usque ad eos, qui nascituri sunt usque in finem et credituri in Christum, totus populus sanctorum ad unam civitatem pertinentium, quae civitas corpus est Christi, cui
⁶⁵ caput est Christus. . . . Et de illa civitate, unde peregrinamur,
⁶⁷ litterae nobis venerunt; ipsae sunt scripturae quae nos hortantur ut bene vivamus.

1475. ML 36, 930.

1478. ML 37, 1140.

1476. ML 37, 1065.

1479. ML 37, 1159.

1477. ML 37, 1068.

- 1480 98, 9. *Nisi quis manducaverit carnem meam, non habebit* ⁴⁸⁴
vitam aeternam [Io 6, 54]: acceperunt [Capharnaitae] illud stulte,
 carnaliter illud cogitaverunt, et putaverunt quod praecisurus
 esset Dominus particulas quasdam de corpore suo, et daturus
 illis. . . . Ille autem instruxit eos et ait illis: *Spiritus est qui*
vivificat [ib. 64] . . . Spiritualiter intellegite quod locutus sum:
 non hoc corpus quod videtis, manducaturi estis, et bibituri
 illum sanguinem quem fusuri sunt qui me crucifigent. Sacra-
 mentum aliquid vobis commendavi; spiritualiter intellectum
 vivificabit vos.
- 1481 101, 2, 10. Aeternitas ipsa Dei substantia est, quae nihil ¹⁰²
 habet mutabile; ibi nihil est praeteritum, quasi iam non sit; ⁹⁶
 nihil est futurum, quasi nondum sit. Non est ibi nisi, est.
- 1482 102, 8. Erige spem tuam ad bonum bonorum omnium. ²⁶⁷
 Ipse erit bonum tuum, a quo tu in tuo genere factus es bonus,
 et omnia in suo genere facta sunt bona. Fecit enim Deus
omnia bona valde [Gn 1, 31].
- 1483 102, 16. Vocat undique ad correctionem, vocat undique ³²³
 ad paenitentiam, vocat beneficiis creaturae, vocat impertiendo
 tempus vivendi, vocat per lectorem, vocat per tractatorem,
 vocat per intimam cogitationem, vocat per flagellum cor- ³²⁵
 reptionis, vocat per misericordiam consolationis: *Longanimis*
et multum misericordiae [Ps 102, 8].
- 1484 103, 1, 15. Spiritus autem angeli sunt; et cum spiritus ²⁰⁰
 sunt, non sunt angeli; cum mittuntur, fiunt angeli. Angelus
 enim officii nomen est, non naturae. Quaeris nomen huius
 naturae, spiritus est; quaeris officium, angelus est; ex eo quod
 est, spiritus est; ex eo quod agit, angelus est.
- 1485 118, 17, 3. Docet Deus suavitatem inspirando delecta- ³²⁵
 tionem, docet disciplinam temperando tribulationem, docet ³²⁶
 scientiam insinuando cognitionem. Cum itaque alia sint quae
 ideo discimus, ut tantummodo sciamus, alia vero ut etiam
 faciamus; quando Deus ea docet, sic docet ut scienda sciamus
 aperiendo veritatem, sic docet ut facienda faciamus inspirando
 suavitatem.
- 1486 118, 18, 3. Quamvis enim nisi aliquid intellegat, nemo ²⁵⁵
 possit credere in Deum; tamen ipsa fide qua credit sanatur, ²⁵⁹
 ut intellegat ampliora. Alia sunt enim, quae nisi intellegamus
 non credimus; et alia sunt, quae nisi credamus non intel-
 legimus. Nam cum *fides* sit *ex auditu*, *auditus autem per verbum*
Christi [Rom 10, 17], quomodo credit praedicanti fidem qui,
 ut alia taceam, linguam ipsam quam loquitur non intellegit?
 Sed nisi essent rursus aliqua quae intellegere non possumus ²⁵⁸

1480. ML 37, 1264.

1483. ML 37, 1330.

1486. ML 37, 1552.

1481. ML 37, 1311.

1484. ML 37, 1348.

1482. ML 37, 1322.

1485. ML 37, 1549.

- nisi ante credamus, propheta non diceret: *Nisi credideritis, non intellegetis* [Is 7, 9: LXX]. Proficit ergo noster intellectus ad intellegenda quae credat, et fides proficit ad credenda quae intellegat; et eadem ipsa ut magis magisque intellegantur, in ipso intellectu proficit mens. Sed hoc non fit propriis tamquam naturalibus viribus, sed Deo adiuvante atque donante; sicut medicina fit non natura, ut vitiatu oculu vim cernendi recipiat.
- 127, 7. *Ubi vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur* [Is 66, 24; Mc 9, 44]. Audiunt haec homines; et quia vere futura sunt impiis, timent et continent se a peccato. Habent timorem, et per timorem continent se a peccato. Timent quidem, sed non amant iustitiam. Cum autem per timorem continent se a peccato, fit consuetudo iustitiae, et incipit quod durum erat amari, et dulcescit Deus; et iam incipit homo propterea iuste vivere, non quia timet poenas, sed quia amat aeternitatem.
- 130, 7. Dolores autem corporum plerumque inmittuntur ab angelis satanae; sed hoc non possunt nisi permissi. Nam et Iob sanctus sic probatus est.
- 134, 4. Sublatis de medio omnibus quibus appellari posset et dici Deus, ipsum esse se vocari respondit; et tamquam hoc esset ei nomen: *Hoc dices eis*, inquit: *Qui est, misit me* [Ex 3, 14]. Ita enim ille est, ut in eius comparatione ea, quae facta sunt, non sint. Illo non comparato, sunt, quoniam ab illo sunt; illi autem comparata, non sunt, quia verum esse incommutabile esse est, quod ille solus est.
- 134, 10. Inconcusse credere et tenere debemus quoniam, quidquid creaturarum in caelo, quidquid in terra, quidquid in mari et in omnibus abyssis, a Domino factum est; quia *omnia quae voluit fecit in caelo et in terra, in mari et in omnibus abyssis* [Ps 134, 6], sicut iam diximus. Non omnia quae fecit, coactus est facere, sed *omnia quaecumque voluit fecit*. Causa omnium quae fecit, voluntas eius est. Facis tu domum quia, si nolles facere, sine habitatione remaneres; necessitas cogit te facere domum, non libera voluntas. . . . Deus bonitate fecit, nullo quod fecit eguit; ideo *omnia quaecumque voluit fecit*.
- 134, 11. Hoc est gratis amare, non quasi proposita acceptione mercedis; quia ipsa merces tua summa Deus ipse erit, quem gratis diligis; et sic amare debes, ut ipsum pro mercede desiderare non desinas, qui solus te satiet, sicut Philippus desiderabat, cum diceret: *Ostende nobis Patrem, et sufficit nobis* [Io 14, 8].

1487. ML 37, 1680.

1489. ML 37, 1741.

1491. ML 37, 1745.

1488. ML 37, 1708.

1490. ML 37, 1745.

Sermones¹.

- 1492 3. Sara dixit: *Eice ancillam et filium eius; non enim heres*⁴⁵
erit filius ancillae cum filio meo Isaac [Gn 21, 10]. Et ecclesia
dicit: Eice haereses et filios earum; non enim heredes erunt
haeretici cum catholicis. Sed quare non erunt heredes? Nonne
de semine Abrahae nati? Et quomodo baptismum ecclesiae⁴⁶⁹
habent? Baptismum habent; heredem faceret semen Abrahae,
nisi ab hereditate superbia excluderet. Eodem verbo nasceris,
eodem sacramento; sed ad eandem hereditatem vitae aeternae
non pervenis, nisi ad ecclesiam catholicam reversus fueris.
- 1493 7, 7. Iam ergo angelus, et in angelo Dominus, dicebat⁹⁴
Moysi quaerenti nomen suum: *Ego sum qui sum; dices filiis*
Israel: Qui est, misit me ad vos [Ex 3, 14]. Esse nomen est¹⁰¹
incommutabilitatis. Omnia enim quae mutantur, desinunt esse
quod erant, et incipiunt esse quod non erant. Esse verum,
esse sincerum, esse germanum, non habet nisi qui non
mutatur.
- 1494 20 [paulo post a. 391], 2. Si vis ut ille [Deus] ignoscat, tu⁵³⁰
agnosce. Impunitum non potest esse peccatum, impunitum⁵⁴³
esse non decet, non oportet, non est iustum. Ergo quia im-
punitum non debet esse peccatum, puniatur a te, ne pupiariis
pro illo. Peccatum tuum iudicem te habeat, non patronum.
In tribunal mentis tuae ascende contra te, et reum constitue
te ante te.
- 1495 26 [a. 417], 7, 8. Attendite quam sit quasi acute excogi-³⁴⁸
tatum quod dicere voluerunt [Pelagiani]. Hoc ipso, inquit, quia
liberum arbitrium hominis defendo, et dico quia liberum
arbitrium sufficiens est ut iustus sim, non sine gratia Dei
dico. . . . Cum dico, inquit, liberum hominis arbitrium, vide
quia hominis dico. Quid deinde? Hominem quis creavit?
Deus. Quis ei liberum arbitrium dedit? Deus. Si ergo ho-
minem Deus creavit, et homini Deus liberum donavit arbitrium,
quidquid potest homo de libero arbitrio, cuius gratiae debetur,
nisi eius qui eum condidit cum libero arbitrio? Et hoc quasi
acute ab ipsis dictum.
- 1496 27 [ante a. 416], 6, 6. Cum pervenerimus ad speciem, aequi-³⁴³
tatem Dei videbimus; et iam non erit ibi dicere: Quare huic³⁴⁰
subvenit, et huic non? Quare iste adductus est a gubernatione
Dei, ut baptizaretur; ille autem, cum bene catechumenus vi-
xerit, subita ruina mortuus est, et ad baptismum non per-

¹ Habiti sunt variis incertisque temporibus; quaedam tamen deter-
minavit (quae indicavimus post numerum sermonis) A. Degert, Quid ad
mores ingeniaque Afrorum cognoscenda conferant S. Augustini sermones,
Paris 1894.

1492. ML 38, 33.

1495. ML 38, 174.

1493. ML 38, 66.

1496. ML 38, 181.

1494. ML 38, 139.

- 130 venit? . . . Quaere merita; non invenies, nisi poenam; quaere gratiam; *O altitudo divitiarum!* [Rom 11, 33.] Petrus negat, latro credit; *O altitudo divitiarum!*
- 8 38, 10. Regnum super regnum est, terrae motus sunt, 1497 calamitatum sunt exaggerationes, abundantia scandalorum, frigus caritatis, copia iniquitatis. Haec omnia lege, praedicta sunt. Lege, vide, quia omnia quae vides praedicta sunt; et crede te visurum esse quod nondum venit, numerans quanta venerunt.
- 263 43, 1, 1. Initium bonae vitae, cui vita etiam aeterna de- 1498
367 betur, recta fides est. Est autem fides credere quod nondum vides; cuius fidei merces est videre quod credis. Tempore igitur fidei tamquam tempore sementis non deficiamus, et usque in finem non deficiamus; sed perseveremus, donec quod seminavimus metamus.
- 258 43, 6, 7. Quid inter nos agebatur? Tu dicebas: intellegam, 1499 ut credam; ego dicebam: ut intellegas, crede. Nata est controversia, veniamus ad iudicem, iudicet propheta, immo vero Deus iudicet per prophetam. Ambo taceamus. Quid ambo dixerimus, auditum est. Intellegam, inquis, ut credam; crede, inquam, ut intellegas. Respondeat propheta: *Nisi credideritis, non intellegetis* [Is 7, 9: LXX].
- 423 47 [ante a. 411], 12, 21. [Christus] et mediator Dei et homi- 1500 num [1 Tim 2, 5]: quia Deus cum Patre, quia homo cum hominibus. Non mediator homo praeter deitatem; non mediator Deus praeter humanitatem. Ecce mediator; divinitas sine humanitate non est mediatrix, humanitas sine divinitate non est mediatrix, sed inter divinitatem solam et humanitatem solam mediatrix est humana divinitas et divina humanitas Christi.
- 524 71, 4, 7. Nonnullis videtur eos tantummodo peccare in 1501 Spiritum Sanctum, qui lavacro regenerationis abluti in ecclesia, et accepto Spiritu Sancto, velut tanto postea dono salvatoris
523 ingrati, mortifero aliquo peccato se immerserint: qualia sunt vel adulteria, vel homicidia, vel ipsa discessio sive omni modo a nomine christiano, sive a catholica ecclesia. Sed iste sensus
522 unde probari possit ignoro, cum et paenitentiae quorumque criminum locus in ecclesia non negetur.
- 367 87, 4, 6. Erimus ergo in illa mercede omnes aequales, 1502 tamquam primi novissimi et novissimi primi; quia denarius ille [Mt 20, 2] vita aeterna est, et in vita aeterna omnes
612 aequales erunt. Quamvis enim meritorum diversitate fulgebunt, alius magis, alius minus; quod tamen ad vitam aeternam pertinet, aequalis erit omnibus.

- 1503 90, 8. Non vos exhortor ut habeatis fidem, sed caritatem. ²⁷⁸
Non potestis enim habere caritatem sine fide; caritatem enim ²⁸¹
dico Dei et proximi. Unde potest ista esse sine fide? Quo-
modo amat Deum qui non credit in Deum?
- 1504 99 [a. 411], 6. O tu qui dicis te non multa commisisse; ²⁸³
quare? quo regente? . . . Hoc tibi dicit Deus tuus: «Re-
gebam te mihi, servabam te mihi. Ut adulterium non com-
mitteres, suasor defuit; ut suasor deesset, ego feci. Locus et
tempus defuit; et ut haec deessent, ego feci. Adfuit suasor,
non defuit locus, non defuit tempus; ut non consentiret, ego
terrui. Agnosce ergo gratiam eius, cui debes et quod non
admisisti. Mihi debet iste quod factum est, et dimissum vidisti;
mihi debes et tu quod non fecisti.» Nullum est enim peccatum
quod fecit homo, quod non possit facere et alter homo, si
desit rector a quo factus est homo.
- 1505 117, 3, 5. De Deo loquimur, quid mirum si non com- ¹⁰⁸
prehendis? Si enim comprehendis, non est Deus. Sit pia
confessio ignorantiae magis quam temeraria professio scientiae.
Attingere aliquantum mente Deum magna beatitudo est, com-
prehendere autem omnino impossibile.
- 1506 126, 4, 5. Fecit ista [miracula Christus], et contemptus est ²⁵
a multis, plus attendentibus non quam magna faceret, sed
quam parvus; tamquam dicentibus apud se: ista divina sunt,
sed iste homo est. Duo ergo vides, divina et hominem. Si
divina non possunt fieri nisi a Deo, vide ne in homine lateat
Deus. Attende, inquam, quae vides; crede quae non vides.
Non te deseruit qui vocavit ut credas; quamvis iuberet te ²⁵⁵
illud credere, quod non potes videre, non tamen te dimisit
nihil videntem, unde possis credere quod non vides. Parvane
signa, parvane indicia sunt creatoris ipsa creatura? Venit ²³
etiam, fecit miracula. Non poteras videre Deum, poteras ho-
minem; Deus factus est homo, ut in uno tibi esset et quod
videres et quod crederes.
- 1507 131 [a. 417], 10, 10. De hac causa [Pelagianorum] duo con- ⁵⁹
cilia missa sunt ad sedem apostolicam: inde etiam rescripta ⁶³
venerunt. Causa finita est: utinam aliquando finiatur error!
- 1508 141, 2, 2. Unde illi impii [cf. Rom 1, 18] veritatem detinent? ⁸⁷
Numquid Deus ad quemquam eorum locutus est? Numquid ⁹⁰
legem acceperunt, sicut Israelitarum populus per Moysen?
Unde ergo detinent veritatem, vel in ipsa iniquitate? Audite
quod sequitur, et ostendit. *Quia quod notum est Dei, inquit,*
manifestum est in illis: Deus enim illis manifestavit [ib. 19].
Manifestavit illis quibus legem non dedit? Audi quomodo

1503. ML 38, 564.

1504. ML 38, 598.

1505. ML 38, 663.

1506. ML 38, 700.

1507. ML 38, 734.

1508. ML 38, 776.

manifestavit. *Invisibilia enim eius per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur* [ib. 20]. Interroga mundum, ornatum caeli, fulgorem dispositionemque siderum . . . interroga omnia, et vide si non sensu suo tamquam tibi respondent: Deus nos fecit. Haec et philosophi nobiles quaesierunt, et ex arte artificem cognoverunt.

316 151 [a. 417], 7, 7. Quod ergo bonum ago? Quia con- 1509
cupiscentiae malae non consentio. Ago bonum, et non perficio bonum; et concupiscentia hostis mea agit malum, et non perficit malum. Quomodo ago bonum, et non perficio bonum? Ago bonum, cum malae concupiscentiae non consentio; sed non perficio bonum, ut omnino non concupiscam. Rursus ergo et hostis mea quomodo agit malum, et non perficit malum? Agit malum, quia movet desiderium malum; non perficit malum, quia me non trahit ad malum. Et in isto bello est tota vita sanctorum.

394 156 [a. 417], 11, 11. Dicit mihi aliquis: Ergo agimur, non 1510
329 agimus. Respondeo: Immo et agis, et ageris; et tunc bene agis, si a bono agaris. Spiritus enim Dei qui te agit, agenti adiutor est tibi. Ipsum nomen adiutoris praescribit tibi, quia et tu ipse aliquid agis.

370 158, 2, 2. Debitor enim factus est [Deus], non aliquid a 1511
nobis accipiendo, sed quod ei placuit promittendo. Aliter enim dicimus homini: Debes mihi quia dedi tibi; et aliter dicimus: Debes mihi quia promisisti mihi. . . . Illo ergo modo possumus exigere Dominum nostrum, ut dicamus: Redde quod promisisti, quia fecimus quod iussisti; et hoc tu fecisti, quia laborantes iuvisti.

272 158, 8, 8. Quid spes? Erit ibi? Spes iam non erit, quando 1512
erit res. Etenim ipsa spes peregrinationi necessaria est, ipsa est quae consolatur in via. Viator enim, quando laborat ambulando, ideo laborem tolerat, quia pervenire sperat. Tolle illi spem perveniendi, continuo franguntur vires ambulandi. Ergo et spes quae hic est, ad iustitiam pertinet peregrinationis nostrae.

472 159, 1, 1. Habet ecclesiastica disciplina, quod fideles no- 1513
verunt, cum martyres eo loco recitantur ad altare Dei, ubi
588 non pro ipsis oretur; pro ceteris autem commemoratis defunctis oratur. Iniuria est enim pro martyre orare, cuius nos debemus orationibus commendari.

534 161, 8, 8. *Eum timete, qui habet potestatem et corpus et 1514
animam occidere in gehennam ignis: ita dico vobis, hunc timete* [Lc 12, 5]. Cum ergo Dominus timorem incusserit, et vehe-

1509. ML 38, 818.

1510. ML 38, 855.

1511. ML 38, 863.

1512. ML 38, 866.

1513. ML 38, 868.

1514. ML 38, 882.

menter incusserit, et repetendo verbum comminationem gemitur, dicturus ego sum: Male times? Ista non dicam. Plane time, nihil melius times; nihil est quod magis timere debeas.

- 1515 169 [ante a. 416], 11, 13. Eris opus Dei, non solum quia ³²⁹ homo es, sed etiam quia iustus es. Melius est enim iustum ³⁶³ esse quam te hominem esse. Si hominem te fecit Deus, et iustum tu te facis; melius aliquid facis quam fecit Deus. Sed sine te fecit te Deus. Non enim adhibuisti aliquem consensum, ut te faceret Deus. Quomodo consentiebas qui non eras? Qui ergo fecit te sine te, non te iustificat sine te. Ergo fecit nescientem, iustificat volentem.
- 1516 172, 2, 2. Orationibus vero sanctae ecclesiae, et sacrificio ⁵²⁰ salutari, et eleemosynis, quae pro eorum spiritibus erogantur, ⁵⁸⁸ non est dubitandum mortuos adiuvari, ut cum iis misericordius agatur a Domino, quam eorum peccata meruerunt. Hoc enim a patribus traditum universa observat ecclesia, ut pro iis, qui in corporis et sanguinis Christi communione defuncti sunt, cum ad ipsum sacrificium loco suo commemorantur, oretur, ac pro illis quoque id offerri commemoretur. Cum vero eorum commendandorum causa opera misericordiae celebrantur, quis iis dubitet suffragari, pro quibus orationes Deo non inaniter allegantur? Non omnino ambigendum est ista prodesse defunctis; sed talibus qui ita vixerint ante mortem, ut possint iis haec utilia esse post mortem.
- 1517 174, 2, 2. Si homo non perisset, Filius hominis non venisset. ⁴⁰⁶ Ergo perierat homo, venit Deus homo, et inventus est homo. Perierat homo per liberam voluntatem; venit Deus homo per ⁴⁰⁸ gratiam liberatricem. . . . Prorsus nusquam sic apparet benignitas gratiae et liberalitas omnipotentiae Dei, quam in homine *mediatore Dei et hominum, homine Christo Iesu* [1 Tim 2, 5]. . . . Novimus et tenemus *mediatorem Dei et hominum, hominem* ³⁷⁹ *Christum Iesum*, in quantum homo erat, eius esse naturae, cuius et nos sumus. Non enim alterius naturae caro nostra et caro illius, nec alterius naturae anima nostra et anima ³⁷⁸ illius. Hanc suscepit naturam, quam salvandam esse iudicavit. Nihil minus habebat in natura, sed nihil habebat in culpa.
- 1518 186, 1, 1. Istum diem [natalem Domini] nobis non sol iste ⁴³⁰ visibilis, sed creator ipsius invisibilis consecravit, quando eum ⁴³¹ pro nobis visibilem factum, a quo invisibili et ipsa creata est, ⁴³² visceribus fecundis et genitalibus integris virgo mater effudit. Concipiens virgo, pariens virgo, virgo gravida, virgo feta, virgo perpetua. . . . Idem Deus qui homo, et qui Deus idem ³⁸⁵ homo, non confusione naturae, sed unitate personae. Denique ³⁷⁵

qui Filius Dei generanti est coaeternus semper ex Patre, idem filius hominis esse coepit ex virgine. Ac sic et Filii divinitati est addita humanitas; et tamen non est personarum facta quaternitas, sed permanet trinitas.

485 227. Debetis scire quid accepistis, quid accepturi estis, 1519
 504 quid cotidie accipere debeatis. Panis ille quem videtis in
 493 altari, sanctificatus per verbum Dei, corpus est Christi. Calix
 ille, immo quod habet calix, sanctificatum per verbum Dei,
 488 sanguis est Christi. Per ista voluit Dominus Christus com-
 mendare corpus et sanguinem suum, quem pro nobis fudit
 511 in remissionem peccatorum. Si bene accepistis, vos estis quod
 accepistis. Apostolus enim dicit: *Unus panis, unum corpus
 multi sumus* [1 Cor 10, 17]. Sic exposuit sacramentum mensae
 dominicae: *Unus panis, unum corpus multi sumus*. Commen-
 datur vobis in isto pane quomodo unitatem amare debeatis.
 Numquid enim panis ille de uno grano factus est? Nonne
 multa erant tritici grana? Sed antequam ad panem venirent,
 separata erant; per aquam coniuncta sunt, et post quamdam
 contritionem.

457 234, 2. Dominus Iesus ab iis, quorum oculi tenebantur 1520
 ne illum agnoscerent, in fractione panis voluit se agnosci.
 Norunt fideles quid dicam; norunt Christum in fractione panis.
 497 Non enim omnis panis, sed accipiens benedictionem Christi,
 489 fit corpus Christi.

604 259, 2. Octavus ergo iste dies in fine saeculi novam vitam 1521
 significat, septimus quietem futuram sanctorum in hac terra.
 Regnabit enim Dominus in terra cum sanctis suis, sicut dicunt
 scripturae, et habebit hic ecclesiam, quo nullus malus intrabit,
 separatam atque purgatam ab omni contagione nequitiae.

598 264, 6. Resurget caro, sed quid fit? Immutatur, et fit 1522
 200 ipsa corpus caeleste et angelicum. Numquid carnem habent
 600 angeli? Sed hoc interest, quia ista caro resurget, ista ipsa
 quae sepelitur, quae moritur; ista quae videtur, quae palpatur,
 cui opus est manducare et bibere, ut possit durare; quae
 aegrotat, quae dolores patitur, ipsa habet resurgere, malis ad
 poenas sempiternas, bonis autem ut commutentur.

42 267, 4, 4. Quod autem est anima corpori hominis, hoc 1523
 est Spiritus Sanctus corpori Christi, quod est ecclesia; hoc
 agit Spiritus Sanctus in tota ecclesia, quod agit anima in
 omnibus membris unius corporis. Sed videte quid caveatis,
 videte quid observetis, videte quid timeatis. Contingit ut in
 corpore humano, immo de corpore, aliquod praecidatur
 membrum, manus, digitus, pes. Numquid praecisum sequitur

1519. ML 38, 1099.

1520. ML 38, 1116.

1521. ML 38, 1197.

1522. ML 38, 1217.

1523. ML 38, 1231.

anima? Cum in corpore esset, vivebat; praecisum, amittit vitam. Sic et homo christianus catholicus est, dum in corpore vivit; praecisus, haereticus factus est; membrum amputatum non sequitur Spiritus.

1524 272. Quod videtis, panis est et calix; quod vobis etiam oculi vestri renuntiant; quod autem fides vestra postulat in-
struenda, panis est corpus Christi, calix sanguis Christi. Breviter quidem hoc dictum est, quod fidei forte sufficiat; sed fides instructionem desiderat. . . . Quomodo est panis corpus eius? Et calix, vel quod habet calix, quomodo est sanguis eius? Ista, fratres, ideo dicuntur sacramenta, quia in iis aliud videtur, aliud intellegitur. Quod videtur, speciem habet corporalem; quod intellegitur, fructum habet spiritualem. Corpus ergo Christi si vis intellegere, apostolum audi dicentem fidelibus: *Vos autem estis corpus Christi et membra* [1 Cor 12, 27]. Si ergo vos estis corpus Christi et membra, mysterium vestrum in mensa dominica positum est: mysterium vestrum accipitis. Ad id quod estis, Amen respondetis, et respondendo subscribitis. Audis enim: Corpus Christi, et respondes: Amen. Esto membrum corporis Christi, ut verum sit Amen.

1525 294 [a. 413], 2, 2. Parvulus, inquit [Pelagiani], etsi non baptizetur, merito innocentiae, eo quod nullum habeat omnino nec proprium nec originale peccatum, nec ex se nec de Adam tractum, necesse est, aiunt, ut habeat salutem et vitam aeternam, etiamsi non baptizetur; sed propterea baptizandus est, ut intret etiam in regnum Dei, hoc est, in regnum caelorum. . . . Ergo est vita aeterna extra regnum caelorum? 3, 3. Primus hic error aversandus ab auribus, exstirpandus a mentibus. Hoc novum in ecclesia prius inauditum est: esse vitam aeternam praeter regnum caelorum, esse salutem aeternam praeter regnum Dei. Primo vide, frater, ne forte hinc consentire nobis debeas, quisquis ad regnum Dei non pertinet, eum ad damnationem sine dubio pertinere. Venturus Dominus et iudicaturus de vivis et mortuis, sicut evangelium loquitur, duas partes facturus est, dextram et sinistram, sinistris dicturus: *Ite in ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis eius* [Mt 25, 41], dextris dicturus: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum, quod vobis paratum est ab origine mundi* [ib. 34]. Hac regnum nominat, hac cum diabolo damnationem. Nullus relictus est medius locus, ubi ponere queas infantes. De vivis et mortuis iudicabitur: alii erunt ad dextram, alii ad sinistram: non novi aliud.

1526 295, 2, 2. Dominus Iesus discipulos suos ante passionem suam, sicut nostis, elegit, quos apostolos appellavit. Inter hos

- paene ubique solus Petrus totius ecclesiae meruit gestare personam. Propter ipsam personam, quam totius ecclesiae solus gestabat, audire meruit: *Tibi dabo claves regni caelorum* [Mt 16, 19]. Has enim claves non homo unus, sed unitas accepit ecclesiae. Hinc ergo Petri excellentia praedicatur, quia ipsius universitatis et unitatis ecclesiae figuram gessit, quando ei dictum est *tibi trado*, quod omnibus traditum est.
- 413 344, 4. Redemit te a barbaris argentum tuum, redemit 1527
te a prima morte pecunia tua, redemit te a secunda morte sanguis Domini tui. Habuit ille sanguinem, unde nos redimeret; et ad hoc accepit sanguinem, ut esset quem pro nobis redimendis effunderet. Sanguis Domini tui, si vis, datus est pro te: si nolueris esse, non est datus pro te. Forte enim dicis: Habuit sanguinem Deus meus, quo me redimeret; sed iam cum passus est, totum dedit; quid illi remansit quod det et pro me? Hoc est magnum, quia semel dedit, et pro omnibus dedit. Sanguis Christi volenti est salus, nolenti supplicium.
- 276 349, 1, 1. Caritas alia est divina, alia humana; alia est 1528
277 humana licita, alia illicita. . . . 2, 2. Licita est humana caritas, qua uxor diligitur; illicita, qua meretrix vel uxor aliena. . . . Licitam ergo caritatem habete: humana est; sed, ut dixi, licita est. Non solum autem ita licita est ut concedatur, sed ita licita ut, si defuerit, reprehendatur. Liceat vobis humana caritate diligere coniuges, diligere filios, diligere amicos vestros, diligere cives vestros. Omnia enim ista nomina habent necessitudinis vinculum, et gluten quodam modo caritatis. Sed videtis istam caritatem esse posse et impiorum, id est, paganorum, Iudaeorum, haeticorum.
- 309 351 [ante finem a. 395], 3, 5. Quam multa sunt alia 1529
311 peccata, sive in loquendo de rebus et negotiis alienis, quae
312 non ad te pertinent; sive in vanis cachinnationibus . . . , sive in ipsis escis, quae ad necessitatem sustentandae huius vitae praeparantur, avidior atque immoderatio appetitus. . . . Quae quamvis singula non lethali vulnere ferire sentiantur, sicuti homicidium et adulterium vel cetera huiusmodi, tamen omnia simul congregata velut scabies, quo plura sunt necant, aut nostrum decus ita exterminant, ut ab illius sponsi *speciosi forma prae filiis hominum* [Ps 44, 3] castissimis amplexibus separent, nisi medicamento cotidianae paenitentiae desiccentur.
- 526 351, 4, 9. Iudicet ergo se ipsum homo in istis [peccatis 1530
529 suis] voluntate, dum potest, et mores convertat in melius; ne, cum iam non poterit, etiam praeter voluntatem a Domino
531 iudicetur. Et cum ipse in se protulerit severissimae medicinae,

sed tamen medicinae, sententiam, veniat ad antistites, per⁵²¹ quos illi in ecclesia claves ministrantur; et tamquam bonus iam incipiens esse filius, maternorum membrorum ordine custodito, a praepositis sacramentorum accipiat satisfactionis⁵⁴³ suae modum; ut in offerendo sacrificio cordis contribulati devotus et supplex, id tamen agat quod non solum ipsi prosit ad recipiendam salutem, sed etiam ceteris ad exemplum; ut si peccatum eius, non solum in gravi eius malo, sed etiam⁵²⁵ in tanto scandalo aliorum est, atque hoc expedire utilitati ecclesiae videtur antistiti, in notitia multorum, vel etiam totius plebis agere paenitentiam non recuset, non resistat, non lethali et mortiferae plagae per pudorem addat tumorem.

1531 351, 5, 12. Non sufficit mores in melius commutare et a⁵³⁰ factis malis recedere, nisi etiam de his quae facta sunt satisfiat Deo per paenitentiae dolorem, per humilitatis gemitum, per contriti cordis sacrificium, cooperantibus eleemosynis.

1532 352, 3, 8. Restat paenitentiae tertium genus¹, unde aliquid⁵²⁵ breviter dicam, ut adiuvante Domino proposita et promissa persolvam. Est paenitentia gravior atque luctuosior, in qua proprie vocantur in ecclesia paenitentes, remoti etiam a sacra-⁵⁰⁶ mento altaris participandi, ne accipiendo indigne, iudicium sibi manducent et bibant [cf. 1 Cor 11, 29]. Illa ergo paenitentia luctuosa est. Grave vulnus est: adulterium forte commissum⁵²³ est, forte homicidium, forte aliquod sacrilegium; gravis res, grave vulnus, lethale, mortiferum; sed omnipotens medicus. . . .⁵²² Carissimi, hoc genus paenitentiae nemo sibi proponat, ad hoc genus nemo se praeparet; tamen si forte contigerit, nemo desperet.

1533 352, 3, 9. Fuerunt qui dicerent quibusdam peccatis non⁵²² esse dandam paenitentiam; et exclusi sunt de ecclesia, et haeretici facti sunt. In quibuscumque peccatis non perdit viscera pia mater ecclesia.

1534 392, 3, 3. Qui post uxores vestras vos illicito concubitu⁵²³ maculastis, si praeter uxores vestras cum aliqua concubuistis, agite paenitentiam, qualis agitur in ecclesia, ut oret pro vobis ecclesia.

De symbolo sermo ad catechumenos.

1535 Serm. 1, c. 6, n. 14. Ipsa est ecclesia sancta, ecclesia⁴⁸ una, ecclesia vera, ecclesia catholica, contra omnes haereses pugnans; pugnare potest, expugnari tamen non potest. Hae-³⁴ reses omnes de illa exierunt, tamquam sarmenta inutilia de

¹ De his tribus paenitentiae generibus cf. n. 1536.

1531. ML 39, 1549.

1532. ML 39, 1558.

1533. ML 39, 1559.

1534. ML 39, 1711.

1535. ML 40, 635.

vite praecisa; ipsa autem manet in radice sua, in vite sua, in caritate sua.

475 1, 7, 15. Propter omnia peccata baptismus inventus est; 1536
 318 propter levia, sine quibus esse non possumus, oratio inventa.
 458 Quid habet oratio? *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos*
dimittimus debitoribus nostris [Mt 6, 12]. Semel abluimur baptis-
 mate, cotidie abluimur oratione. Sed nolite illa committere,
 pro quibus necesse est ut a Christi corpore separemini, quod
 525 absit a vobis. Illi enim quos videtis agere paenitentiam,
 scelera commiserunt, aut adulteria, aut aliqua facta immania;
 548 inde agunt paenitentiam. Nam si levia peccata ipsorum essent,
 ad haec cotidiana oratio delenda sufficeret. 8, 16. Ergo tribus
 modis dimittuntur peccata in ecclesia: in baptismo, in ora-
 tione, in humilitate maiore paenitentiae.

De ordine, 386.

233 L. 2, c. 12, n. 35. Illud quod in nobis est rationale . . . 1537
 vidit esse imponenda rebus vocabula, id est significantes
 quosdam sonos: ut, quoniam sentire animos suos non poterant
 [homines], ad eos sibi copulandos sensu quasi interprete
 uterentur. Sed audiri absentium verba non poterant; ergo illa
 ratio peperit litteras, notatis omnibus oris ac linguae sonis, atque
 discretis.

De moribus ecclesiae catholicae, 388.

275 L. 1, c. 25, n. 46. Quid amplius de moribus disputem? Si 1538
 276 enim Deus est summum hominis bonum, quod negare non
 potestis, sequitur profecto, quoniam summum bonum appetere
 est bene vivere, ut nihil sit aliud bene vivere, quam toto corde,
 tota anima, tota mente Deum diligere: a quo existit, ut in-
 corruptus in eo amor atque integer custodiatur, quod est
 temperantiae; et nullis frangatur incommodis, quod est forti-
 tudinis; nulli alii serviat, quod est iustitiae; vigilet in discern-
 endis rebus, ne fallacia paulatim dolusve subrepat, quod est
 prudentiae.

De Genesi contra Manichaeos, 388/90.

347 L. 1, c. 3, n. 6. Illud autem lumen [cf. Io 1, 9] non irra- 1539
 tionabilem avium oculos pascit, sed pura corda eorum, qui
 Deo credunt, et ab amore visibilium rerum et temporalium
 se ad eius praecepta implenda convertunt. Quod omnes
 homines possunt si velint, quia illud lumen *omnem hominem*
illuminat venientem in hunc mundum [v. n. 1968].

- 1540 1, 6, 10. Deus rectissime creditur omnia de nihilo fecisse,¹⁸⁹ quia, etiamsi omnia formata de ista materia facta sunt, haec ipsa materia tamen de omnino nihilo facta est. Non enim debemus esse similes istis qui omnipotentem Deum non credunt aliquid de nihilo facere potuisse, cum considerant fabros et quoslibet opifices non posse aliquid fabricare nisi habuerint unde fabricent.
- 1541 1, 7, 11. Informis ergo illa materia quam de nihilo Deus²¹² fecit, appellata est primo caelum et terra, et dictum est: *In principio fecit Deus caelum et terram* [Gn 1, 1]; non quia iam hoc erat, sed quia hoc esse poterat; nam et caelum scribitur postea factum. Quemadmodum si semen arboris considerantes dicamus ibi esse radices et robur et ramos et fructus et folia, non quia iam sunt, sed quia inde futura sunt, sic dictum est: *In principio fecit Deus caelum et terram*, quasi semen caeli et terrae, cum in confuso adhuc esset caeli et terrae materia; sed quia certum erat inde futurum esse caelum et terram, iam et ipsa materia caelum et terra appellata est.
- 1542 1, 14, 20. *Et facta est vespera, et factum est mane* [Gn 1, 19]. . . .²¹⁴ Restat ergo ut intellegamus, in ipsa quidem mora temporis ipsas distinctiones operum sic appellatas, vesperam propter transactionem consummati operis, et mane propter incohesionem futuri operis, de similitudine scilicet humanorum operum, quia plerumque a mane incipiunt, et ad vesperam desinunt. Habent enim consuetudinem divinae scripturae de rebus humanis ad divinas res verba transferre.
- 1543 2, 12, 17. Etsi visibilis femina secundum historiam de²²⁶ corpore viri primo facta est a Domino Deo, non utique sine causa ita facta est, nisi ut aliquod secretum intimaret. Num enim aut limus defuit unde femina formaretur; aut, si vellet, Dominus homini vigilanti costam sine dolore detrahare non posset? Sive ergo ista figurate dicta sint, sive etiam figurate facta sint, non frustra hoc modo dicta vel facta sunt, sed sunt plane mysteria et sacramenta, sive hoc modo quo tenuitas nostra conatur, sive aliquo alio meliore, secundum sanam tamen fidem sunt interpretanda et intellegenda.
- 1544 2, 20, 30. Qui coluerit agrum istum [cf. Gn 3, 17] interius,⁵⁸⁷ et ad panem suum quamvis cum labore pervenerit, potest usque ad finem vitae huius hunc laborem pati; post hanc autem vitam non est necesse ut patiatur. Sed qui forte agrum non coluerit et spinis eum opprimi permiserit, habet in hac vita maledictionem terrae suae in omnibus operibus suis, et post hanc vitam habebit vel ignem purgationis vel poenam aeternam.

1540. ML 34, 178.

1541. ML 34, 178.

1542. ML 34, 183.

1543. ML 34, 205.

1544. ML 34, 212.

De libero arbitrio, 388/95.

- 92 L. 2, c. 6, n. 14. *Aug.* Sed quaeso te, si non inveneris 1545
esse aliquid supra nostram rationem, nisi quod aeternum atque
incommutabile est, dubitabisne hunc Deum dicere? . . . *Evod.*
Hunc plane fatebor Deum, quo nihil superius esse constiterit.
A. Bene habet; nam mihi satis erit ostendere esse aliquid
huiusmodi, quod aut fateberis Deum esse, aut, si aliquid supra
est, eum ipsum Deum esse concedes.
- 288 2, 20, 54. Omne bonum ex Deo; nulla ergo natura est 1546
289 quae non sit ex Deo. Motus ergo ille aversionis [a Deo], quod
fatemur esse peccatum, quoniam defectivus motus est, omnis
autem defectus ex nihilo est, vide quo pertineat, et ad Deum
non pertinere ne dubites. Qui tamen defectus, quoniam est
voluntarius, in nostra est positus potestate.
- 119 3, 4, 11. Sicut tu memoria tua non cogis facta esse quae 1547
praeterierunt, sic Deus praescientia sua non cogit facienda
quae futura sunt. Et sicut tu quaedam quae fecisti meministi,
122 nec tamen quae meministi omnia fecisti, ita Deus omnia
quorum ipse auctor est praescit, nec tamen omnium quae
praescit ipse auctor est. Quorum autem non est malus auctor,
iustus est ultor.

De vera religione, 389/91.

- 51 C. 7, n. 12. Tenenda est nobis christiana religio, et eius 1548
ecclesiae communicatio, quae catholica est, et catholica nomi-
natur, non solum a suis, verum etiam ab omnibus inimicis.
Velint nolint enim ipsi quoque haeretici, et schismatum alumni,
quando non cum suis, sed cum extraneis loquuntur, catholicam
nihil aliud quam catholicam vocant. Non enim possunt intellegi,
nisi hoc eam nomine discernant, quo ab universo orbe nunc-
cupatur.
- 289 14, 27. Defectus autem iste, quod peccatum vocatur, si tam- 1549
quam febris invitum occuparet, recte iniusta poena videretur
quae peccantem consequitur, et quae damnatio nuncupatur.
- 294 Nunc vero usque adeo peccatum voluntarium est malum, ut
nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium [v. n. 1969].
- 189 18, 36. Etiam si de aliqua informi materia factus est mun- 1550
dus, haec ipsa facta est omnino de nihilo. . . . Ita omne quod
est, in quantum est, et omne quod nondum est, in quantum
esse potest, ex Deo habet. Quod alio modo sic dicitur: omne
formatum, in quantum formatum est, et omne quod nondum
formatum est, in quantum formari potest, ex Deo habet.

1545. ML 32, 1248.
1547. ML 32, 1276.
1549. ML 34, 133.

1546. ML 32, 1270.
1548. ML 34, 128.
1550. ML 34, 137.

1551 25, 46. Prima disceptatio est, utrum iis potius credamus,¹⁰³ qui ad multos deos, an iis, qui ad unum Deum colendum²⁶⁰ nos vocant. Quis dubitet eos potissimum sequendos qui ad unum vocant, praesertim cum illi multorum cultores de hoc uno Domino cunctorum et rectore consentiant? Et certe ab uno incipit numerus. Prius ergo isti sequendi sunt, qui unum Deum summum solum verum Deum et solum colendum esse dicunt. Si apud hos veritas non eluxerit, tum demum mirandum est [v. n. 1970].

De diversis quaestionibus LXXXIII, 389/96.

1552 Q. 35, n. 2. Quid est aliud beate vivere, nisi aeternum⁶⁰⁹ aliquid cognoscendo habere? Aeternum est enim de quo⁶⁰⁷ solo recte fiditur, quod amanti auferri non potest: idque ipsum est, quod nihil sit aliud habere quam nosse. . . . Quidquid autem mente habetur, noscendo habetur; nullumque bonum perfecte noscitur, quod non perfecte amatur.

1553 46, 2. Singula igitur propriis sunt creata rationibus. Has¹⁹² autem rationes ubi arbitrandum est esse, nisi in ipsa mente creatoris? Non enim extra se quidquam positum intuebatur, ut secundum id constitueret quod constituebat; nam hoc opinari sacrilegum est. Quodsi hae rerum omnium creandarum creaturarumve rationes in divina mente continentur, neque in divina mente quidquam nisi aeternum atque incommutabile potest esse, atque has rerum rationes principales appellat ideas Plato, non solum sunt ideae, sed ipsae verae sunt, quia aeternae sunt, et eiusmodi atque incommutabiles manent; quarum participatione fit, ut sit quidquid est, quoquo modo est.

1554 48. Credibilium tria sunt genera. Alia sunt quae semper²⁵⁸ creduntur et numquam intelleguntur: sicut est omnis historia, temporalia et humana gesta percurrens. Alia quae mox, ut creduntur, intelleguntur: sicut sunt omnes rationes humanae, vel de numeris, vel de quibuslibet disciplinis. Tertium, quae primo creduntur, et postea intelleguntur: qualia sunt ea, quae de divinis rebus non possunt intellegi, nisi ab his qui mundo sunt corde.

1555 60. Cum [Deus] dicitur nescire [cf. Mt 24, 36], aut pro eo⁴⁰⁴ dicitur quod non approbat, id est, in disciplina et doctrina sua non agnoscit, sicut dictum est: *Nescio vos* [Mt 25, 12], aut pro eo quod utiliter nescientes facit, quod scire inutile est. Ideo bene accipitur id, quod dictum est solum scire Patrem, sic dictum esse, quia facit Filium scire, et quod dictum est

1551. ML 34, 142.

1553. ML 40, 30.

1555. ML 40, 48.

1552. ML 40, 24.

1554. ML 40, 31.

nescire Filium, sic dictum esse, quia facit nescire homines, id est, non prodit iis quod inutiliter scirent.

- 324 68, 5. Et quoniam nec velle quisquam potest nisi ad 1556
327 monitus et vocatus, sive intrinsecus ubi nullus hominum videt,
322 sive extrinsecus per sermonem sonantem, aut per aliqua signa
visibilia; efficitur ut etiam ipsum *velle Deus operetur in nobis*
330 [Phil 2, 13]. Ad illam enim cenam, quam Dominus dicit in
evangelio [cf. Lc 14, 16 sqq] praeparatam, nec omnes qui vocati
sunt venire voluerunt, neque illi qui venerunt venire possent,
nisi vocarentur. Itaque nec illi debent sibi tribuere qui
venerunt, quia vocati venerunt; nec illi qui noluerunt venire,
debent alteri tribuere, sed tantum sibi, quoniam ut venirent
334 vocati erant in libera voluntate.

De utilitate credendi, 391/2.

- 88 C. 16, n. 34. Si enim Dei providentia non praesidet rebus 1557
humanis, nihil est de religione satagendum. Sin vero et species
rerum omnium, quam profecto ex aliquo verissimae pulchri-
9 tudinis fonte manare credendum est, et interior nescio qua
89 conscientia Deum quaerendum Deoque serviendum meliores
quosque animos quasi publice privatimque cohortatur, non est
4 desperandum ab eodem ipso Deo auctoritatem aliquam con-
stitutam, quo velut gradu certo innitentes attollamur in Deum.

De duabus animabus, contra Manichaeos, 391/2.

- 294 C. 11, n. 15. Sine prius etiam peccatum definiamus, quod 1558
sine voluntate esse non posse omnis mens apud se divinitus
conscriptum legit. Ergo peccatum est voluntas retinendi vel
consequendi quod iustitia vetat et unde liberum est abstinere.
Quamquam si liberum non sit, non est voluntas. Sed malui
grossius quam scrupulosius definire [v. n. 1792].

Contra Fortunatum Manichaeum, 392.

- 222 13. Animam dico factam a Deo, ut cetera omnia quae a 1559
Deo facta sunt, et inter illa, quae Deus omnipotens fecit,
principalem locum datum esse animae. Si autem quaeris, unde
Deus fecit animam, memento confiteri me tecum esse Deum
omnipotentem.
- 294 17. Ergo nunc quaero abs te, secundum eam lectionem 1560
quae lecta est, quomodo habeamus peccata, si natura con-

1556. ML 40, 73.

1557. CV 25, 1 (ed. I. Zycha, 1891), 42; ML 42, 89.

1558. CV 25, 1, 70; ML 42, 105.

1559. CV 25, 1, 90; ML 42, 117.

1560. CV 25, 1, 93; ML 42, 119.

traria nos cogit facere quod facimus. Qui enim cogitur necessitate aliquid facere, non peccat; qui autem peccat, libero arbitrio peccat.

De fide et symbolo, 393.

- 1561 C. 9, n. 19. De Spiritu autem Sancto nondum tam copiose¹⁶⁵ ac diligenter disputatum est a doctis et magnis divinarum scripturarum tractatoribus, ut intellegi facile possit eius proprium, quo proprio fit ut eum neque Filium neque Patrem dicere possimus, sed tantum Spiritum Sanctum, nisi quod eum donum Dei esse praedicant, ut Deum credamus non se ipso¹⁷⁵ inferius donum dare.
- 1562 10, 21. Credimus et in sanctam ecclesiam, utique catholicam.⁵¹ Nam haeretici et schismatici congregationes suas ecclesias vocant. Sed haeretici de Deo falsa sentiendo ipsam fidem violant; schismatici autem discissionibus iniquis a fraterna caritate dissiliunt, quamvis ea credant quae credimus. Quapropter⁴⁵ nec haeretici pertinent ad ecclesiam catholicam, quoniam diligit Deum, nec schismatici, quoniam diligit proximum.
- 1563 10, 23. Et quoniam tria sunt quibus homo constat: spiritus,²¹⁶ anima, et corpus: quae rursus duo dicuntur, quia saepe anima simul cum spiritu nominatur (pars enim quaedam eiusdem rationalis, qua carent bestiae, spiritus dicitur), principale nostrum spiritus est.

De Genesi ad litteram imperfectus liber, 393/4.

- 1564 1. Hanc ergo Trinitatem dici unum Deum, eumque fecisse¹⁸⁸ et creasse omnia quae sunt, in quantum sunt, disciplina catholica¹⁸⁹ credi iubet, ita ut creatura omnis sive intellectualis sive corporalis, vel quod brevius dici potest secundum verba scripturarum divinarum, sive invisibilis sive visibilis, non de Deo nata, sed a Deo sit facta de nihilo; nihilque in ea esse quod¹⁹⁵ ad Trinitatem pertineat, nisi quod Trinitas condidit, ista condita est. Quapropter creaturam universam neque consubstan-¹⁹⁶ tialem Deo, neque coaeternam fas est dicere aut credere.

De sermone Domini in monte, 393/96.

- 1565 L. 1, c. 12, n. 34. Tria sunt quibus impletur peccatum:²⁸⁸ suggestionem, delectationem, et consensionem. Suggestio sive per²⁹⁴ memoriam fit sive per corporis sensus, cum aliquid videmus, vel audimus, vel olfacimus, vel gustamus, vel tangimus. Quo

1561. CV 41 (ed. I. Zycha, 1900), 22; ML 40, 191.

1562. CV 41, 27; ML 40, 193.

1563. CV 41, 28; ML 40, 193.

1564. CV 28, 2 (ed. I. Zycha, 1894), 459; ML 34, 221.

1565. ML 34, 1246.

si frui delectaverit, delectatio illicita refrenanda est. . . . Si autem consensus facta fuerit, plenum peccatum erit, notum Deo in corde nostro, etiamsi facto non innotescat hominibus.

Contra Adimantum, 393/6.

487 C. 12, n. 3. Ex eo, quod scriptum est sanguinem pecoris 1566
animam eius esse, praeter id, quod supra dixi, non ad me
pertinere, quid agatur de pecoris anima, possum etiam inter-
pretari praeceptum illud in signo esse positum. Non enim
Dominus dubitavit dicere: *Hoc corpus meum* [Mt 26, 26], cum
signum daret corporis sui.

10 17, 2. Haec est brevissima et apertissima differentia duorum 1567
testamentorum: timor et amor: illud ad veterem, hoc ad
novum hominem pertinet; utrumque tamen unius Dei miseri-
cordissima dispensatione prolatum atque coniunctum.

Epistulae ad Galatas expositio, 393/6.

336 49. Quod enim amplius nos delectat, secundum id operemur 1568
necesse est: ut verbi gratia occurrit forma speciosae feminae
326 et movet ad delectationem fornicationis; sed si plus delectat
333 pulchritudo illa intima et sincera species castitatis, per gratiam
quae est in fide Christi, secundum hanc vivimus et secundum
hanc operamur; ut non regnante in nobis peccato ad ob-
ediendum desideriis eius, sed regnante iustitia per caritatem
cum magna delectatione faciamus quidquid in ea Deo placere
cognoscimus.

De diversis quaestionibus, ad Simplicianum, 396/7.

314 L. 1, q. 2, n. 2. Multis locis hoc saepe testatur [Paulus], 1569
fidei gratiam praeponens operibus, non ut opera exstinguat,
308 sed ut ostendat non esse opera praecedentia gratiam, sed
consequentia; ut scilicet non se quisque arbitretur ideo per-
cepisse gratiam, quia bene operatus est, sed bene operari
non posse, nisi per fidem perceperit gratiam.

131 1, 2, 6. An dicendum est quod nulla electio fuerit non 1570
existente aliqua diversitate in utero matris vel fidei, vel operum,
vel quorumlibet omnino meritorum? Sed dictum est: *Ut se-*
cundum electionem propositum Dei maneret [Rom 9, 11]. . . .
Non ergo secundum electionem propositum Dei manet, sed
ex proposito electio, id est, non quia invenit Deus opera
bona in hominibus quae eligat, ideo manet propositum iusti-

1566. CV 25, 1 (ed. I. Zycha, 1891), 140; ML 42, 144.

1567. CV 25, 1, 166; ML 42, 159. 1568. ML 35, 2141.

1569. ML 40, 111. 1570. ML 40, 114.

ficationis ipsius; sed quia illud manet ut iustificet credentes, ideo invenit opera quae iam eligat ad regnum caelorum. Nam nisi esset electio, non essent electi; nec recte diceretur: *Quis accusabit adversus electos Dei?* [Rom 8, 33.] Non tamen electio praecedit iustificationem, sed electionem iustificatio. Nemo enim eligitur, nisi iam distans ab illo qui reicitur. Unde quod dictum est quia *elegit nos Deus ante mundi constitutionem* [Eph 1, 4], non video quomodo sit dictum nisi praescientia.

1571 1, 2, 10. Nemo itaque credit non vocatus, sed non omnis³¹⁴ credit vocatus. *Multi enim sunt vocati, pauci vero electi* [Mt 20, 16]; utique ii, qui vocantem non contempserunt, sed credendo secuti sunt, volentes autem sine dubio crediderunt.³³⁴ Quid est ergo quod sequitur: *Igitur non volentis neque cur-*³²⁹
rentis, sed miserentis est Dei [Rom 9, 16]? An quia nec velle possumus nisi vocati, et nihil valet velle nostrum, nisi ut perficiamus adiuvet Deus? Opus est ergo velle et currere. Non enim frustra diceretur: *Et in terra pax hominibus bonae voluntatis* [Luc 2, 14], et: *Sic currite ut comprehendatis* [1 Cor 9, 24]. Non tamen volentis neque currentis, sed miserentis est Dei, ut quod volumus adipiscamur, et quo volumus perveniamus. Noluit ergo Esau et non cucurrit, sed etsi voluisset et cucurrisset, Dei adiutorio pervenisset, qui ei etiam velle et currere vocando praestaret, nisi vocatione contempta reprobis fieret.

1572 1, 2, 12. *Deus enim est qui operatur in vobis et velle et*³²⁶
operari pro bona voluntate [Phil 2, 13]. Ubi satis ostendit [Paulus] etiam ipsam bonam voluntatem in nobis operante Deo fieri. Nam si propterea solum dictum est: *Non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei* [Rom 9, 16], quia voluntas³⁰⁸ hominis sola non sufficit ut iuste recteque vivamus, nisi adiuvemur misericordia Dei; potest et hoc modo dici: Igitur non miserentis est Dei, sed volentis est hominis, quia miseri-³³⁴
cordia Dei sola non sufficit, nisi consensus nostrae voluntatis addatur. At illud manifestum est, frustra nos velle, nisi Deus misereatur; illud autem nescio quomodo dicatur, frustra Deum misereri, nisi nos velimus. Si enim Deus miseretur, etiam volumus; ad eandem quippe misericordiam pertinet ut velimus; Deus enim est qui operatur in nobis et velle et operari pro³³³ bona voluntate. Nam si quaeramus, utrum Dei donum sit voluntas bona, mirum si negare quisquam audeat. At enim³²⁷ quia non praecedit voluntas bona vocationem, sed vocatio bonam voluntatem, propterea vocanti Deo recte tribuitur quod bene volumus, nobis vero tribui non potest quod vocamur.

Non igitur ideo dictum putandum est: *Non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei*, quia nisi eius adiutorio non possumus adipisci quod volumus, sed ideo potius, quia nisi eius vocatione non volumus.

333 1, 2, 13. Sed si vocatio ista ita est effectrix bonae voluntatis, ut omnis eam vocatus sequatur, quomodo verum erit: 1573

334 *Multi vocati, pauci electi* [Mt 22, 14]? Quod si verum est, et non consequenter vocationi vocatus obtemperat, atque ut non obtemperet in eius est positum voluntate, recte etiam dici potest: Igitur non miserentis Dei, sed volentis atque currentis est hominis, quia misericordia vocantis non sufficit, nisi vocati 338 oboedientia consequatur. An forte illi, qui hoc modo vocati non consentiunt, possent alio modo vocati accommodare fidei voluntatem, ut et illud verum sit: *Multi vocati, pauci electi*, ut, quamvis multi uno modo vocati sint, tamen, quia non omnes uno modo affecti sunt, illi soli sequantur vocationem, qui ei capiendae reperiuntur idonei; et illud non minus verum sit: *Igitur non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei* [Rom 9, 16], qui hoc modo vocavit, quomodo aptum erat iis, qui secuti sunt vocationem? Ad alios autem vocatio quidem pervenit, sed quia talis fuit, qua moveri non possent nec eam capere apti essent, vocati quidem dici potuerunt, sed non electi; et non iam similiter verum est: Igitur non miserentis Dei, sed volentis atque currentis est hominis, quoniam non potest effectus misericordiae Dei esse in hominis potestate, ut frustra ille misereatur, si homo nolit; quia, si vellet etiam ipsorum misereri, posset ita vocare, quomodo illis aptum esset, ut et moverentur et intellegerent et sequerentur. Verum est ergo: *Multi vocati, pauci electi*. Illi enim electi, qui congruenter vocati; illi autem qui non congruebant neque contemperabantur vocationi, non electi, quia non secuti, quamvis vocati. Item verum est: *Non volentis neque currentis, sed miserentis est Dei*, quia, etiamsi multos vocet, eorum tamen miseretur, quos ita vocat, quomodo iis vocari aptum est, ut sequantur.

338 1, 2, 14. Cum ergo alius sic, alius autem sic moveatur ad 1574 fidem, eademque res saepe alio modo dicta moveat, alio modo dicta non moveat, aliumque moveat, alium non moveat: quis audeat dicere defuisse Deo modum vocandi, quo etiam Esau ad eam fidem mentem applicaret voluntatemque coniungeret, in qua Iacob iustificatus est?

367 1, 2, 21. Praecipitur ut recte vivamus, hac utique mercede 1575 proposita ut in aeternum beate vivere mereamur. Sed

372 quis potest recte vivere et bene operari, nisi iustificatus ex fide?

- 1576 1, 2, 22. Restat ergo ut voluntates eligantur. Sed voluntas³²⁶ ipsa, nisi aliquid occurrerit quod delectet atque invitet animum, moveri nullo modo potest; hoc autem ut occurrat, non est in hominis potestate.

De agone christiano, 396/7.

- 1577 C. 11, n. 12. Sunt autem stulti qui dicunt: Non poterat⁴⁰⁷ aliter sapientia Dei homines liberare, nisi susciperet hominem, et nasceretur de femina, et a peccatoribus illa omnia pateretur? Quibus dicimus: Poterat omnino, sed si aliter faceret, similiter vestrae stultitiae displiceret. . . . Ostendebatur enim nobis ad quam fragilitatem homo sua culpa pervenerit, et ex qua fragilitate divino auxilio liberetur.
- 1578 22, 24. Nec eos audiamus, qui tale corpus Dominum³⁷⁷ nostrum habuisse dicunt, quale apparuit in columba, quam vidit Ioannes Baptista descendentem de caelo et manentem super eum in signo Spiritus Sancti. . . . Quare autem Spiritus³⁸⁰ Sanctus non est natus de columba, quemadmodum Christus de femina, illa causa est, quia non columbas liberare venerat Spiritus Sanctus, sed hominibus significare innocentiam et amorem spiritalem, quod in columbae specie visibiliter figuratum est. Dominus autem Iesus Christus, qui venerat ad homines liberandos, in quibus et mares et feminae pertinent ad salutem, nec mares fastidivit, quia marem suscepit, nec feminas, quia de femina natus est. Huc accedit magnum⁴³³ sacramentum, ut, quoniam per feminam nobis mors acciderat, vita nobis per feminam nasceretur; ut de utraque natura, id est feminina et masculina, victus diabolus cruciaretur.
- 1579 31, 33. Nec eos audiamus, qui negant ecclesiam Dei omnia⁵²¹ peccata posse dimittere. Itaque miseri, dum in Petro petram non intellegunt et nolunt credere datas ecclesiae claves regni caelorum, ipsi eas de manibus amiserunt.

Contra epistolam Manichaei quam vocant
fundamenti, 397.

- 1580 C. 4, n. 5. In catholica enim ecclesia, ut omittam sin-⁴⁸cerissimam sapientiam, ad cuius cognitionem pauci spiritales in hac vita perveniunt, ut eam, ex minima quidem parte, quia homines sunt, sed tamen sine dubitatione cognoscant — ceteram quippe turbam non intellegendi vivacitas, sed credendi simplicitas tutissimam facit — ut ergo hanc omittam

1576. ML 40, 128.

1577. CV 41 (ed. I. Zycha, 1900), 114; ML 40, 297.

1578. CV 41, 124; ML 40, 302.

1579. CV 41, 135; ML 40, 308.

1580. CV 25, 1 (ed. I. Zycha, 1891), 196; ML 42, 175.

sapientiam, quam in ecclesia esse catholica non creditis, multa sunt alia quae in eius gremio me iustissime teneant. Tenet
 51 consensio populorum atque gentium; tenet auctoritas miraculis incohata, spe nutrita, caritate aucta, vetustate firmata; tenet
 52 ab ipsa sede Petri apostoli, cui pascendas oves suas post resurrectionem Dominus commendavit, usque ad praesentem episcopatum successio sacerdotum; tenet postremo ipsum Catholicae nomen, quod non sine causa inter tam multas haereses sic ista ecclesia sola obtinuit, ut, cum omnes haeretici se catholicos dici velint, quaerenti tamen alicui peregrino, ubi ad Catholicam conveniatur, nullus haeticorum vel basilicam suam vel domum audeat ostendere.

52 5, 6. Si invenires aliquem, qui evangelio nondum credit, 1581
 79 quid faceres dicenti tibi: non credo? Ego vero evangelio non crederem, nisi me catholicae ecclesiae commoveret auctoritas.

De doctrina christiana, 397.

179 L. 1, c. 5, n. 5. Pater et Filius et Spiritus Sanctus, et 1582
 singulus quisque horum Deus et simul omnes unus Deus, et singulus quisque horum plena substantia et simul omnes una
 178 substantia. Pater nec Filius est nec Spiritus Sanctus, Filius nec Pater est nec Spiritus Sanctus, Spiritus Sanctus nec Pater est nec Filius; sed Pater tantum Pater et Filius tantum Filius et Spiritus Sanctus tantum Spiritus Sanctus. Eadem tribus aeternitas, eadem incommutabilitas, eadem maiestas, eadem
 176 potestas. In Patre unitas, in Filio aequalitas, in Spiritu Sancto unitatis aequalitatisque concordia, et tria haec unum omnia propter Patrem, aequalia omnia propter Filium, conexa omnia propter Spiritum Sanctum.

277 1, 22, 21. Haec enim regula dilectionis divinitus constituta 1583
 281 est: *Diliges, inquit, proximum tuum sicut te ipsum, Deum vero ex toto corde et ex tota anima et ex tota mente* [Lv 19, 18; Mt 22, 37-39], ut omnes cogitationes tuas et omnem vitam et omnem intellectum in illum conferas, a quo habes ea ipsa quae confers.

73 2, 8, 12. In canonicis scripturis ecclesiarum catholicarum 1584
 quamplurimum auctoritatem sequatur; inter quas sane illae sint, quae apostolicas sedes habere et epistulas accipere meruerunt. Tenebit igitur hunc modum in scripturis canonicis, ut eas quae ab omnibus accipiuntur ecclesiis catholicis, praeponat iis quas quaedam non accipiunt; in iis vero quae non accipiuntur ab omnibus, praeponat eas quas plures graviioresque

1581. CV 25, 197; ML 42, 176.

1582. ML 34, 21.

1583. ML 84, 27.

1584. ML 84, 40.

accipiunt, iis quas pauciores minorisque auctoritatis ecclesiae tenent.

- 1585 2, 8, 13¹. [Canon scripturarum: Quinque Moyseos (Gen., 74 Ex., Lev., Num., Deut.), Iesu Nave, Iud., Ruth, Regnorum IV, Paral. II, Iob, Tob., Esth., Iudith, Mach. II, Esdr. II; Prophetarum: David liber Ps., Salomonis III (Prov., Cant. cant., Eccl.), Sap., Eccli., Prophetarum XII (Os., Ioel, Am., Abd., Ion., Mich., Nah., Hab., Soph., Agg., Zach., Mal.), Prophetarum IV maiores (Is., Ier., Dan., Ez.). Testamenti veteris libri XLIV. — Novi autem, quattuor libri Evangelii (Mt., Mc., 75 Lc., Io.), Epist. Pauli XIV (Rom., Cor. II, Gal., Eph., Phil., Thess. II, Col., Tim. II, Tit., Philem., Hebr.), Petri II, Ioannis III, Iud., Iac., Act., Apoc. Ioannis.]
- 1586 3, 10, 16. Caritatem voco motum animi ad fruendum Deo²⁷⁶ propter ipsum, et se atque proximo propter Deum; cupiditatem²⁷⁷ autem motum animi ad fruendum se et proximo et quolibet corpore non propter Deum.²⁸⁸
- 1587 3, 16, 24. *Nisi manducaveritis, inquit, carnem filii hominis*⁴⁸⁴ *et sanguinem biberitis, non habebitis vitam in vobis* [Io 6, 54]. Facinus vel flagitium videtur iubere; figura est ergo, praeci-
piens passioni dominicae communicandum et suaviter atque⁴⁸³ utiliter recondendum in memoria quod pro nobis caro eius crucifixa et vulnerata sit.
- 1588 3, 27, 38. Quando ex iisdem scripturae verbis non unum⁷⁷ aliquid, sed duo vel plura sentiuntur, etiam si latet quid senserit ille qui scripsit, nihil periculi est, si quodlibet eorum congruere veritati ex aliis locis sanctarum scripturarum doceri potest, id tamen eo conante, qui divina scrutatur eloquia, ut ad voluntatem perveniatur auctoris, per quem scripturam illam Sanctus operatus est Spiritus.

De catechizandis rudibus, 400.

- 1589 C. 4, n. 7. Quae autem maior causa est adventus Domini,⁴¹¹ nisi ut ostenderet Deus dilectionem suam in nobis, commendans eam vehementer; quia, cum adhuc inimici essemus, Christus pro nobis mortuus est [cf. Rom 5, 6—9]? Hoc autem²⁷⁹ ideo, quia *finis praecepti et plenitudo legis caritas est* [1 Tim 1, 5; Rom 13, 10], ut et nos invicem diligamus, et quemadmodum *ille pro nobis animam suam posuit, sic et nos pro fratribus animam ponamus* [1 Io 3, 16], et ipsum Deum, *quoniam prior dilexit nos* [ib. 4, 10] et *Filio suo unico non pepercit, sed pro*

¹ Vide p. 177, not. 1.

1585. ML 34, 41.

1586. ML 34, 72.

1587. ML 34, 74.

1588. ML 34, 80.

1589. ML 40, 314. Rursus edidit G. Krüger in Sammlung . . . von Dr G. Krüger, 4. Heft, 1909 (2., durchgesehene Auflage der 2. Ausgabe)

nobis omnibus tradidit eum [Rom 8, 32], si amare pigebat, saltem nunc redamare non pigeat. Nulla est enim maior ad amorem invitatio quam praevenire amando, et nimis durus est animus, qui dilectionem, si nolebat impendere, nolit rependere. . . .

412 8. Dominus Iesus Christus, Deus homo, et divinae in nos dilectionis indicium est et humanae apud nos humilitatis exemplum, ut magnus tumor noster maiore contraria medicina sanaretur. Magna est enim miseria, superbus homo; sed maior misericordia, humilis Deus.

563 5, 9. Rarissime quippe accidit, immo vero numquam, ut 1590 quisquam veniat volens fieri christianus, qui non sit aliquo Dei timore percussus. Si enim aliquod commodum expectando ab hominibus, quibus se aliter placitum non putat, aut aliquod ab hominibus incommodum devitando, quorum offensionem aut inimicitias reformidat, vult fieri christianus, non fieri vult potius quam fingere.

Confessiones, 400.

606 L. 1, c. 1, n. 1. Laudare te vult homo, aliqua portio 1591 creaturae tuae. Tu excitas ut laudare te delectet, quia fecisti nos ad te, et inquietum est cor nostrum donec requiescat in te.

323 2, 7, 15. Gratiae tuae deuto et misericordiae tuae, quod 1592 peccata mea tamquam glaciem solvisti. Gratiae tuae deuto et quaecumque non feci mala. Quid enim non facere potui, qui etiam gratuitum facinus amavi? Et omnia mihi dimissa esse fateor, et quae mea sponte feci mala et quae te duce 315 non feci. Quis est hominum qui suam cogitans infirmitatem audet viribus suis tribuere castitatem atque innocentiam suam, ut minus amet te, quasi minus ei necessaria fuerit misericordia tua, qua donas peccata conversis ad te?

508 7, 10, 16. Inveni longe me esse a te in regione dis- 1593 similitudinis, tamquam audirem vocem tuam de excelso: Cibum sum grandium, cresce et manducabis me. Nec tu me in te mutabis sicut cibum carnis tuae, sed tu mutaberis in me. Et 9 cognovi quoniam *pro iniquitate erudisti hominem et tabescere fecisti sicut araneam animam meam* [Ps 38, 12], et dixi: Numquid nihil est veritas, quoniam neque per finita neque per infinita locorum spatia diffusa est? Et clamasti de longinquo: 86 *Ego sum qui sum* [Ex 3, 14]. Et audiui sicut auditur in corde, 256 et non erat prorsus unde dubitarem; faciliusque dubitarem

1590. ML 40, 316.

1591. CV 33 (ed. P. Knoell, 1896), 1; ML 32, 661. Ediderunt rursus J. Gibb et W. Montgomery in «Cambridge Patristic Texts» 1908.

1592. CV 33, 41; ML 32, 681.

1593. CV 33, 157; ML 32, 742.

vivere me, quam non esse veritatem, quae *per ea quae facta sunt intellecta* [Rom 1, 20] conspicitur.

- 1594 8, 8, 20. Si vulsi capillum, si percussi frontem, si con-³⁸⁶
sertis digitis amplexatus sum genu: quia volui, feci. Potui
autem velle et non facere, si mobilitas membrorum non ob-
sequeretur. Tam multa ergo feci, ubi non hoc erat velle
quod posse, et non faciebam, quod et incomparabili affectu
amplius mihi placebat et mox ut vellem possem, quia mox
ut vellem utique vellem. Ibi enim facultas ea quae voluntas,
et ipsum velle iam facere erat, et tamen non fiebat. —
- 1595 10, 43, 68. Hic [Christus] demonstratus est antiquis sanctis,⁴²⁵
ut ita ipsi per fidem futurae passionis eius, sicut nos per fidem
praeteritae, salvi fierent. In quantum enim homo, in tantum⁴²³
mediator; in quantum autem Verbum, non medius, quia
aequalis Deo et Deus apud Deum et simul unus Deus. 69. In⁴¹¹
quantum nos amasti, Pater bone, *qui Filio tuo unico non peper-*
cisti, sed pro nobis impiis [Rom 8, 32] tradidisti eum! Quomodo
nos amasti, pro quibus ille, *non rapinam arbitratus esse aequalis*
tibi, factus est subditus usque ad mortem crucis [Phil 2, 6 8],
unus ille *in mortuis liber potestatem habens ponendi animam*⁴⁰³
suam et potestatem habens iterum sumendi eam [Ps 87, 6]; pro
nobis tibi victor et victima, et ideo victor, quia victima; pro⁴¹⁸
nobis tibi sacerdos et sacrificium, et ideo sacerdos, quia sacri-
ficiu[m], faciens tibi nos de servis filios, de te nascendo, tibi
serviundo.
- 1596 11, 4, 6. Ecce sunt caelum et terra, clamant quod facta⁹³
sint; mutantur enim atque variantur. Quidquid autem factum¹⁸⁸
non est et tamen est, non est in eo quidquam quod ante
non erat, quod est mutari atque variari. Clamant etiam quod
se ipsa non fecerint: «Ideo sumus, quia facta sumus; non
ergo eramus antequam essemus, ut fieri possemus a nobis.»
Et vox dicentium est ipsa evidentia. Tu ergo, Domine, fecisti¹¹⁴
ea qui pulcher es, pulchra sunt enim; qui bonus es, bona
sunt enim; qui es, sunt enim. Nec ita pulchra sunt, nec ita¹¹²
bona sunt, nec ita sunt, sicut tu conditor eorum, quo com-
parato nec pulchra sunt, nec bona sunt, nec sunt.

Contra Faustum Manichaeum, 400.

- 1597 L. 11, c. 5. Ibi [in scriptura] si quid velut absurdum moverit,⁷⁰
non licet dicere: auctor huius libri non tenuit veritatem; sed:
aut codex mendosus est, aut interpretes erravit, aut tu non in-
tellegis. . . . In illa canonica eminentia sacrarum litterarum,¹⁴

1594. CV 33, 187; ML 32, 758.

1595. CV 33, 278; ML 32, 808.

1596. CV 33, 284; ML 32, 811.

1597. CV 25, 1 (ed. I. Zycha, 1891), 320; ML 42, 249.

etiamsi unus propheta seu apostolus aut evangelista aliquid in suis litteris posuisse ipsa canonis confirmatione declaratur, non licet dubitare quod verum sit; alioquin nulla erit pagina, qua humanae imperitiae regatur infirmitas, si librorum saluberrima auctoritas aut contempta penitus aboletur aut interminata confunditur.

262 17, 3. Aperte dicite non vos credere Christi evangelio; 1598
nam qui in evangelio quod vultis creditis, quod vultis non creditis, vobis potius quam evangelio creditis.

11 18, 4. Ea Christiani ex lege et prophetis non faciunt, 1599
12 quibus significata sunt ista quae faciunt. Illae quippe erant figurae futurorum, quas, rebus ipsis per Christum revelatis et praesentatis, auferri oportebat, ut eo quoque ipso, quod haec ablata sunt, lex et prophetae implerentur.

11 18, 6. De sacrificiis autem animalium quis nostrum nesciat, 1600
magis ea perverso populo congruenter imposita, quam Deo
373 desideranti oblata? Sed tamen etiam in his figurae nostrae fuerunt, quia nostra mundatio et Dei propitiatio nobis sine sanguine nulla est. Sed illarum figurarum veritas Christus est, cuius sanguine redempti et mundati sumus.

437 19, 11. In nullum autem nomen religionis, seu verum seu 1601
falsum, coagulari homines possunt, nisi aliquo signaculorum vel sacramentorum visibilium consortio colligentur: quorum sacramentorum vis inenarrabiliter valet plurimum et ideo contempta sacrilegos facit.

11 19, 13. Proinde prima sacramenta, quae observabantur et 1602
12 celebrabantur ex lege, praenuntiativa erant Christi venturi; quae, cum suo adventu Christus implevisset, ablata sunt, et ideo ablata, quia impleta; non enim venit *legem solvere, sed adimplere* [Mt 5, 17]; et alia sunt instituta virtute maiora, utilitate meliora, actu facilia, numero pauciora, tamquam iustitia fidei revelata et *in libertatem vocatis* filiis Dei *iugo servitutis* ablato [Gal 5, 1 13], quod duro et carni dedito populo congruebat.

283 20, 21. Populus christianus memorias martyrum religiosa 1603
284 sollemnitate concelebrat et ad excitandam imitationem et ut meritis eorum consocietur atque orationibus adiuvetur, ita tamen ut nulli martyrum, sed ipsi Deo martyrum, quamvis in memoriis martyrum, constituamus altaria. Quis enim antistitem in locis sanctorum corporum assistens altari aliquando dixit: Offerimus tibi, Petre, aut Paule, aut Cypriane; sed quod offertur offeritur Deo, qui martyres coronavit. . . . At illo cultu, quae graece λατρεία dicitur, latine uno verbo dici non potest,

1598. CV 25, 1, 486; ML 42, 342.

1600. CV 25, 1, 494; ML 42, 346.

1602. CV 25, 1, 510; ML 42, 355.

1599. CV 25, 1, 492; ML 42, 345.

1601. CV 25, 1, 510; ML 42, 355.

1603. CV 25, 1, 562; ML 42, 384.

cum sit quaedam proprie divinitati debita servitus, nec colimus nec colendum docemus nisi unum Deum.

- 1604 20, 21. In psalmis canitur: *Sacrificium laudis glorificabit* 514 *me, et illic via est, ubi ostendam illi salutare meum* [Ps 49, 23]. Huius sacrificii caro et sanguis ante adventum Christi per victimas similitudinum promittebatur, in passione Christi per 513 ipsam veritatem reddebatur, post ascensum Christi per sacra- 483 mentum memoriae celebratur.
- 1605 22, 27. Ergo peccatum est factum vel dictum vel con- 288 cupitum aliquid contra aeternam legem. Lex vero aeterna est ratio divina vel voluntas Dei, ordinem naturalem conservari iubens, perturbari vetans. Quisnam igitur sit in homine naturalis ordo, quaerendum est. Constat enim homo ex anima et corpore, sed hoc et pecus. Nulli autem dubium est animam corpori naturali ordine praeponendam. Verum animae hominis inest ratio, quae pecori non inest. Proinde sicut anima corpori, ita ipsius animae ratio ceteris eius partibus, quas habent et bestiae, naturae lege praeponitur.
- 1606 28, 2. Sicut ergo ego credo illum librum esse Manichaei, 17 quoniam ex ipso tempore, quo Manichaeus vivebat in carne, per discipulos eius certa successione praepositorum vestrorum ad vestra usque tempora custoditus atque perductus est: sic et istum librum credite esse Matthaei, quem ex illo tempore, quo Matthaeus ipse in carne vixit, non interrupta serie temporum, ecclesia certa connexionis successione usque ad tempora ista perduxit.
- 1607 33, 6. Quae umquam litterae ullum habebunt pondus 73 auctoritatis, si evangelicae, si apostolicae non habebunt? De quo libro certum erit cuius sit, si litterae quas apostolorum dicit et tenet ecclesia ab ipsis apostolis propagata et per omnes gentes tanta eminentia declarata, utrum apostolorum sint incertum est? Et hoc erit certum scripsisse apostolos, quod huic ecclesiae contrarii haeretici proferunt auctorum suorum nominibus appellati, longe post apostolos existentium?

De consensu evangelistarum, 400.

- 1608 L. 1, c. 3, n. 6. Cum ergo Matthaeus circa regis, Lucas 418 circa sacerdotis personam gereret intentionem, utique humanitatem Christi maxime commendarunt. Secundum hominem quippe Christus et rex et sacerdos effectus est, cui dedit *Deus sedem David patris* sui, ut *regni eius non esset finis* [Lc 1, 32 sq] et esset ad interpellandum pro nobis *mediator Dei et hominum homo Christus Iesus* [1 Tim 2, 5].

1604. CV 25, 1, 564; ML 42, 385.

1605. CV 25, 1, 621; ML 42, 418.

1606. CV 25, 1, 739; ML 42, 485.

1607. CV 25, 1, 791; ML 42, 514.

1608. CV 43 (ed. F. Weihrich, 1904), 6; ML 34, 1044.

- 66 1, 35, 54. Cum illi [evangelistae] scripserunt quae ille [Christus] ostendit et dixit, nequaquam dicendum est quod ipse non scripserit, quandoquidem membra eius id operata sunt, quod dictante capite cognoverunt. Quidquid enim ille de suis factis et dictis nos legere voluit, hoc scribendum illis tamquam suis manibus imperavit. 1609
- 571 2, 1, 2. Exsequitur ergo humanam generationem Christi Matthaeus, ab Abraham generatores commemorans, quos perducit ad Ioseph *virum Mariae, de qua natus est Iesus* [Mt 1, 16]. Neque enim fas erat ut eum ob hoc a coniugio Mariae separandum putaret, quod non ex eius concubitu, sed virgo peperit Christum. Hoc enim exemplo magnifice insinuaturs fidelibus coniugatis, etiam servata pari consensu continentia, posse permanere vocarique coniugium, non permixto corporis sexu, sed custodito mentis affectu. 1610
- 71 2, 12, 29. Utilis igitur modus et memoriae maxime commendandus, cum de convenientia dicimus evangelistarum, non esse mendacium. Cum quisque etiam dicens aliquid aliud quod etiam ille non dixit, de quo aliquid narrat, voluntatem tamen eius hanc explicat, quam etiam ille qui eius verba commemorat. Ita enim salubriter discimus nihil aliud esse quaerendum quam quid velit qui loquitur. 1611
- 70 2, 21, 51. Quid interest, quis quo loco ponat sive quod ex ordine inserit, sive quod omissum recolit, sive quod postea factum ante praeoccupat, dum tamen non adversentur eadem vel alia narranti nec sibi nec alteri? Quia enim nullius in potestate est, quamvis optime fideliterque res cognitae quo quisque ordine recordetur — quid enim prius posteriusve homini veniat in mentem, non est ut volumus, sed ut datur — satis probabile est quod unusquisque evangelistarum eo se ordine credidit debuisse narrare, quo voluisset Deus ea ipsa quae narrabat eius recordationi suggerere in iis dumtaxat rebus, quarum ordo, sive ille sive ille sit, nihil minuit auctoritati veritatisque evangelicae. 1612

De fide rerum quae non videntur, 400.

- 247 C. 1, n. 1. Sunt qui putant christianam religionem propterea ridendam potius quam tenendam, quia in ea non res quae videatur ostenditur, sed fides rerum quae non videntur hominibus imperatur. Nos ergo ad hos refellendos, qui prudenter sibi videntur nolle credere quod videre non possunt, etsi non valemus humanis adspectibus monstrare divina quae credimus, 1613

1609. CV 43, 60; ML 34, 1070.

1611. CV 43, 130; ML 34, 1092.

1613. ML 40, 171.

1610. CV 43, 82; ML 34, 1071.

1612. CV 43, 152; ML 34, 1102.

tamen humanis mentibus etiam illa, quae non videntur, credenda esse monstramus.

- 1614 4, 7. Me attendite, vobis dicit ecclesia; me attendite, quam⁴² videtis, etiamsi videre nolitis. Qui enim temporibus illis in iudaea terra fideles fuerunt, ex virgine nativitatem mirabilem ac passionem, resurrectionem, ascensionem Christi, omnia divina dicta eius et facta praesentes praesentia didicerunt. Haec vos non vidistis, propterea credere recusatis. Ergo haec adspicite, in haec intendite, haec quae cernitis cogitate, quae vobis non praeterita narrantur, nec futura praenuntiantur, sed praesentia demonstrantur. An vobis inane vel leve videtur²⁸ et nullum vel parvum putatis esse miraculum divinum, quod in nomine unius crucifixi universum genus currit humanum?
- 1615 7, 10. Quando tantum crucifixus ille potuisset, nisi Deus⁸ hominem suscepisset, etiamsi nulla per prophetas futura talia²⁴ praedixisset? Cum vero tam magnum pietatis sacramentum habuerit antecedentes vates suos atque praecones, quorum divinis vocibus est praenuntiatum, et sic venerit quemadmodum est praenuntiatum, quis ita sit demens, ut dicat apostolos de 16 Christo fuisse mentitos, quem sic venisse praedicaverunt, quemadmodum eum venturum prophetae ante praedixerunt, qui nec de ipsis apostolis vera futura tacuerunt?

Contra epistolam Parmeniani, 400.

- 1616 L. 2, c. 10, n. 22. Hoc paene in omnibus talibus quae⁴⁵¹ stionibus intellegendum admonemus, quia scilicet omnia sacramenta, cum obsunt indigne tractantibus, prosunt tamen per eos digne sumentibus, sicut et verbum Dei.⁴⁵²
- 1617 2, 13, 28. Utrumque [baptismus et ordo] sacramentum est⁴⁵⁹ et quadam consecratione utrumque homini datur, illud cum⁵⁵³ baptizatur, illud cum ordinatur, ideoque in Catholica utrumque⁴⁴⁶ non licet iterari. Nam si quando ex ipsa parte venientes etiam praepositi, bono pacis correcto schismatis errore, suscepti sunt, etiamsi visum est opus esse ut eadem officia gererent quae gerebant, non sunt rursus ordinati, sed sicut baptismus in iis, ita ordinatio mansit integra, quia in praecisione fuerat vitium quod unitatis pace correctum est, non in sacramentis, quae ubicumque sunt ipsa sunt.
- 1618 2, 13, 29. Quamquam etsi laicus aliqua pereuntis necessitate⁴⁶⁸ compulsus dederit [baptisma], quod, cum ipse acciperet, quomodo dandum esset addidicit, nescio utrum quisquam pie dixerit esse repetendum. Nulla enim cogente necessitate si

1614. ML 40, 176.

1615. ML 40, 180.

1616. CV 51 (ed. M. Petschenig, 1908), 70; ML 43, 65.

1617. CV 51, 79; ML 43, 70.

1618. CV 51, 80; ML 43, 71.

fiat, alieni muneris usurpatione est; si autem necessitas urgeat, aut nullum aut veniale delictum est. Sed et si nulla necessitate usurpetur et a quolibet cuilibet detur, quod datum fuerit non potest dici non datum, quamvis recte dici possit illicite datum.

445 2, 13, 29. Si quisque, sive desertor sive qui numquam 1619
446 omnino militavit, nota militari privatum aliquem signet, nonne, ubi fuerit deprehensus, ille signatus pro desertore punitur . . . ? At si forte illum militiae characterem in corpore suo non militans pavidus exhorruerit et ad clementiam imperatoris confugerit, ac prece fusa et impetrata venia militare iam coeperit, numquid homine liberato atque correcto character ille repetitur, ac non potius agnitus approbatur? An forte minus haerent sacramenta christiana quam corporalis haec nota, cum videamus nec apostatas carere baptismo, quibus utique per paenitentiam redeuntibus non restituitur et ideo amitti non potuisse iudicatur?

445 2, 13, 30. Si nos male facimus, ipsi explicant quomodo 1620
sacramentum baptizati non possit amitti et sacramentum ordinati possit amitti, quoniam dicunt: «Recedens ab ecclesia baptismum quidem non amittit, ius dandi tamen amittit.» Si enim utrumque sacramentum est, quod nemo dubitat, cur illud non amittitur, et illud amittitur? Neutri sacramento iniuria facienda est.

De baptismo, 400.

450 L. 1, c. 12, n. 18. Sicut enim in illo, qui fictus accesserat, 1621
fit ut non denuo baptizetur, sed ipsa pia correctione et veraci confessione purgetur, quod non posset sine baptismo, sed ut quod ante datum est tunc valere incipiat ad salutem, cum
469 illa fictio veraci confessione recesserit; sic etiam iste qui baptismum Christi, quod non amiserunt qui se separaverunt, inimicus caritatis et pacis Christi in aliqua haeresi aut schismate accepit, quo sacrilego scelere peccata eius non dimittebantur, cum se correxerit et ad ecclesiae societatem unitatemque
446 venerit, non iterum baptizandus est, quia ipsa ei reconciliatione
444 ac pace praestatur, ut ad remissionem peccatorum eius in unitate iam prodesse incipiat sacramentum, quod acceptum in schismate prodesse non poterat.

549 1, 12, 20. Redire dimissa peccata, ubi fraterna caritas non 1622
est, apertissime Dominus in evangelio docet de illo servo, quem cum invenisset debitorem decem milium talentorum, deprecanti omnia dimisit [cf. Mt 18, 23 sqq]. Ille autem conservum suum qui ei debebat centum denarios, cum miseratus non fuisset, iussit eum dominus reddere quae ei dimiserat. . .

1619. CV 51, 80; ML 43, 71.

1621. CV 51, 162; ML 43, 119.

1620. CV 51, 81; ML 43, 72.

1622. CV 51, 164; ML 43, 120.

Sic non impeditur baptismi gratia, quominus omnia peccata 475
dimittat, etiamsi odium fraternum in eius cui dimittuntur animo
perseverat. . . . Deinceps autem continuo reus esse incipit,
non solum consequentium, sed etiam praeteritorum dierum,
horarum, momentorum, redeuntibus omnibus, quae dimissa
sunt. Et saepe ista contingunt in ecclesia.

1623 2, 7, 12. Nolite ergo nobis auctoritatem obicere Cypriani 85
ad baptismi repetitionem, sed tenete nobiscum exemplum
Cypriani ad unitatis conservationem. Nondum enim erat dili-
genter illa quaestio baptismi pertractata, sed tamen saluber-
rimam consuetudinem tenebat ecclesia, in ipsis quoque schis-
maticis et haereticis corrigere quod pravum est, non iterare 446
quod datum est, sanare quod vulneratum est, non curare 469
quod sanum est. Quam consuetudinem credo ex apostolica 80
traditione venientem, sicut multa quae non inveniuntur in
litteris eorum neque in conciliis posteriorum, et tamen, quia
per universam custodiuntur ecclesiam, non nisi ab ipsis tradita
et commendata creduntur.

1624 3, 10, 13. Aliud est non habere aliquid, aliud non iure 451
habere vel illicite usurpare. Non itaque ideo non sunt sacra- 452
menta Christi et ecclesiae, quia iis illicite utuntur, non haeretici
solum, sed etiam omnes iniqui et impii. Sed tamen illi cor-
rigendi aut puniendi, illa vero agnoscenda et veneranda sunt.

1625 3, 13, 18. Si autem, quamvis apud haereticos vel schis- 469
maticos idem sit baptismus Christi, non tamen ibi operatur
remissionem peccatorum propter eandem discordiae foedi-
tatem et dissensionis iniquitatem, tunc incipit valere idem 444
baptismus ad dimittenda peccata, cum ad ecclesiae pacem
venerint, ut vere dimissa non retineantur, neque ut ille bap-
tismus quasi alienus aut alius improbetur, ut alter tradatur, sed
ut idem ipse, qui propter discordiam foris operabatur mortem,
propter pacem intus operetur salutem.

1626 3, 15, 20. Quamobrem si evangelicis verbis *in nomine* 469
Patris et Filii et Spiritus Sancti [Mt 28, 19] Marcion baptismum
consecrabat, integrum erat sacramentum, quamvis eius fides
sub iisdem verbis aliud opinantis quam catholica veritas docet,
non esset integra, sed fabulosis falsitatibus inquinata.

1627 3, 16, 21. Manus autem impositio non sicut baptismus 439
repeti non potest. Quid est enim aliud nisi oratio super 446
hominem? 544

1628 4, 10, 16. Quantum arbitror, iam claret et liquet, in ista 450
quaestione de baptismo non esse cogitandum quis det, sed 468

1623. CV 51, 186; ML 43, 133.

1625. CV 51, 208; ML 43, 146.

1627. CV 51, 213; ML 43, 149.

1624. CV 51, 205; ML 43, 144.

1626. CV 51, 211; ML 43, 147.

1628. CV 51, 240; ML 43, 164.

quid det; aut quis accipiat, sed quid accipiat; aut quis habeat, sed quid habeat.

- 471 4, 21, 28. Nec ego dubito catechumenum catholicum divina 1629
caritate flagrantem haeretico baptizato antepone. Sed etiam
in ipsa intus Catholica bonum catechumenum malo baptizato
anteponimus; nec ideo tamen sacramento baptismatis, quo
iste nondum, ille iam imbutus est, facimus iniuriam aut cate-
chumeni sacramentum sacramento baptismi praeferendum puta-
mus, cum aliquem catechumenum aliquo baptizato fidiorem
melioremque cognoscimus. Melior enim centurio Cornelius
nondum baptizatus Simone baptizato. Iste enim et ante baptis-
mum Sancto Spiritu impletus est, ille et post baptismum im-
mundo spiritu inflatus est.
- 472 4, 22, 29. Baptismi sane vicem aliquando implere passio- 1630
nem, de latrone illo, cui non baptizato dictum est: *Hodie
mecum eris in paradiso* [Lc 23, 43], non leve documentum idem
471 beatus Cyprianus assumit. Quod etiam atque etiam considerans
invenio non tantum passionem pro nomine Christi id quod ex
baptismo deerat posse supplere, sed etiam fidem conversio-
nemque cordis, si forte ad celebrandum mysterium baptismi
in angustiis temporum succurri non potest.
- 78 4, 24, 31. Quod universa tenet ecclesia nec conciliis in- 1631
stitutum, sed semper retentum est, non nisi auctoritate apo-
stolica traditum rectissime creditur.
- 474 4, 24, 31. Cum pro iis [parvulis] alii respondent, ut impleatur 1632
erga eos celebratio sacramenti, valet utique ad eorum con-
453 secrationem, quia ipsi respondere non possunt. At si pro eo,
qui respondere potest, alius respondeat, non itidem valet.
- 488 5, 8, 9. Sicut Iudas, cui buccellam tradidit Dominus, non 1633
506 malum accipiendo sed male accipiendo locum in se diabolo
praebeuit, sic indigne quisque sumens dominicum sacramentum
non efficit, ut, quia ipse malus est, malum sit, aut, quia non
ad salutem accipit, nihil acceperit. Corpus enim Domini et
sanguis Domini nihilominus erat etiam illis quibus dicebat
apostolus: *Qui manducat et bibit indigne, iudicium sibi manducat
et bibit* [1 Cor 11, 29].
- 460 5, 10, 12. Quaero itaque, si baptismo Ioannis peccata 1634
dimittebantur, quid amplius praestari potuit per baptismum
Christi iis, quos apostolus Paulus post Ioannis baptismum
Christi baptismo voluit baptizari [cf. Act 19, 4 5]?
- 451 5, 20, 28. Si ergo ad hoc valet quod dictum est in evan- 1635
gelio: *Deus peccatorem non audit* [Io 9, 31], ut per peccatorem

1629. CV 51, 255; ML 43, 172.

1631. CV 51, 259; ML 43, 174.

1633. CV 51, 270; ML 43, 181.

1635. CV 51, 285; ML 43, 190.

1630. CV 51, 257; ML 43, 173.

1632. CV 51, 260; ML 43, 175.

1634. CV 51, 272; ML 43, 183.

sacramenta non celebrentur, quomodo exaudit homicidam deprecantem vel super aquam baptismi, vel super oleum, vel ⁴⁵⁵ super eucharistiam, vel super capita eorum quibus manus imponitur? Quae tamen omnia et fiunt et valent etiam per homicidas, id est, per eos qui oderunt fratres, etiam in ipsa intus ecclesia.

1636 5, 23, 33. Quemadmodum Spiritum Sanctum, sicut habent ⁴⁶⁹ filii dilecti, non habent filii maligni, et tamen baptismum habent, sic et ecclesiam, sicut habent catholici, non habent haeretici, et tamen baptismum habent.

1637 6, 9, 14. Si non esset baptismus unum et verum nisi in ⁴⁶⁹ ecclesia, non utique esset in iis, qui ab unitate discedunt. Est autem in iis; nam non id recipiunt redeuntes, non ob aliud nisi quia non amiserant recedentes. . . . Venientibus ⁴⁴⁴ enim ad catholicam pacem prodesse incipiunt quae, foris in-erant, sed non proderant.

1638 6, 25, 47. Deus adest evangelicis verbis suis, sine quibus ⁴⁴⁸ baptismus Christi consecrari non potest, et ipse sanctificat ⁴⁴⁹ sacramentum suum, ut homini, sive antequam baptizetur, sive ⁴⁴⁴ cum baptizatur, sive postea quandoque veraciter ad se converso id ipsum valeat ad salutem, quod ad perniciem, nisi converteretur, valeret. Ceterum quis nesciat non esse baptismum ⁴⁶⁵ Christi, si verba evangelica, quibus symbolum constat, illic defuerint? Sed facilius inveniuntur haeretici qui omnino non baptizent, quam qui non illis verbis baptizent.

1639 7, 53, 102. Si quis me forte in eo concilio constitutum, ⁴⁶⁸ ubi talium rerum quaestio versaretur, non praecedentibus ⁴⁶⁹ talibus, quorum sententias sequi mallet, urgeret ut dicerem quid ipse sentirem; si eo modo affectus essem, quo eram cum ista dictarem, nequaquam dubitarem habere baptismum eos, qui ubicumque et a quibuscumque illud verbis evangelicis consecratum sine sua simulatione et cum aliqua fide accepissent, ⁴⁵³ quamquam iis ad salutem spiritalem non prodesset, si caritate caruissent, qua catholicae insererentur ecclesiae.

De bono coniugali, 400/1.

1640 C. 3, n. 3. Bonum ergo coniugii, quod etiam Dominus in ⁵⁶⁸ evangelio confirmavit, non solum quia prohibuit dimittere ⁵⁷⁰ uxorem nisi ex causa fornicationis [Mt 19, 9], sed etiam quia venit invitatus ad nuptias [Io 2, 2], cur sit bonum merito quaeritur. Quod mihi non videtur propter solam filiorum procreationem, sed propter ipsam etiam naturalem in diverso

1636. CV 51, 290; ML 43, 193.

1637. CV 51, 308; ML 43, 204.

1638. CV 51, 324; ML 43, 214.

1639. CV 51, 373; ML 43, 243.

1640. CV 41 (ed. I. Zycha, 1900), 190; ML 40, 375.

sexu societatem. . . . Habent etiam id bonum coniugia, quod carnalis vel iuvenalis incontinentia, etiamsi vitiosa est, ad propagandae prolis redigitur honestatem, ut ex malo libidinis aliquid boni faciat copulatio coniugalıs.

576 17, 19. Tunc [in V. T.] ipsius pietatis erat operatio etiam 1641 carnaliter filios propagare, quia illius populi generatio nuntia futurorum erat et ad dispensationem prophetıcam pertinebat. 20. Ideoque non sicut uni viro etiam plures habere licebat uxores, ita uni feminae plures viros, nec prolis ipsius causa, si forte illa parere posset, ille generare non posset.

568 24, 32. Bonum igitur nuptiarum per omnes gentes atque 1642 omnes homines in causa generandi est et in fide castitatis; quod autem ad populum Dei pertinet, etiam in sanctitate 572 sacramenti, per quam nefas est etiam repudio discedentem alteri nubere, dum vir eius vivit, nec saltem ipsa causa pariendi; quae cum sola sit qua nuptiae fiunt, nec ea re non subsequente propter quam fiunt solvitur vinculum nuptiale 553 nisi coniugis morte. Quemadmodum si fiat ordinatio cleri 445 ad plebem congregandam, etiamsi plebis congregatio non subsequatur, manet tamen in illis ordinatis sacramentum ordinationis, et, si aliqua culpa quisquam ab officio removeatur, sacramento Domini semel imposito non carebit, quamvis ad iudicium permanente.

De sancta virginitate, 400/1.

432 C. 4, n. 4. Christus nascendo de virgine, quae antequam 1643 434 sciret quis de illa fuerat nasciturus, virgo statuerat permanere, virginitatem sanctam approbare maluit quam imperare. Ac sic etiam in ipsa femina in qua formam servi accepit, virginitatem esse liberam voluit.

377 6, 6. Illa una femina, non solum spiritu verum etiam cor- 1644 pore, et mater est et virgo. Et mater quidem spiritu, non capitis nostri, quod est ipse salvator, ex quo magis illa spiritaliter nata est, quia omnes qui in eum crediderint, in quibus 433 et ipsa est, recte *filii sponsi* [Mt 9, 15] appellantur, sed plane mater membrorum eius, quod nos sumus, quia cooperata est caritate, ut fideles in ecclesia nascerentur, quae illius capitis membra sunt, corpore vero ipsius capitis mater.

Contra litteras Petiliani Donatistae, 400—402.

451 L. 2, c. 35, n. 82. Cum ergo vobis fuerit manifestatum, nec 1645 454 illum qui ministravit, nec illum qui accepit baptismum, puram

1641. CV 41, 213; ML 40, 387.

1642. CV 41, 226; ML 40, 394.

1643. CV 41, 238; ML 40, 398.

1644. CV 41, 239; ML 40, 399.

1645. CV 52 (ed. M. Petschenig, 1909), 68; ML 43, 288.

habuisse conscientiam, denuo baptizandum esse censebitis? Nequaquam hoc dicturus, nequaquam facturus es. Baptismi ergo puritas a puritate vel immunditia conscientiae, sive dantis sive accipientis, omnino distincta est.

1646 2, 72, 162. Quia ex occasione, praetermittendum non⁴⁴² est: certe antiquus populus Dei circumcisionem pro baptismo habebat.

1647 2, 104, 239. Sacramentum chrismatis . . . in genere visi-⁴⁷⁶
bilitum signaculorum sacrosanctum est, sicut ipse baptismus;⁴³⁷
sed potest esse et in hominibus pessimis, in operibus carnis⁴⁵⁹
vitam consumentibus et regnum caelorum non possessuris. . . .
Discerne ergo visibile sanctum sacramentum, quod esse et in⁴⁵⁴
bonis et in malis potest, illis ad praemium, illis ad iudicium,
ab invisibili unctione caritatis, quae propria bonorum est.

[?] De unitate ecclesiae, 402.

1648 C. 10, n. 50. Nec nos propterea dicimus nobis credi oportere, quod in ecclesia Christi sumus, quia ipsam quam tenemus, commendavit Milevitanus Optatus, vel Mediolanensis Ambrosius, vel alii innumerabiles nostrae communionis episcopi; aut quia nostrorum collegarum conciliis ipsa praedicata est; aut quia per totum orbem in locis sanctis, quae frequentat nostra communio, tanta mirabilia vel exauditionum vel sanitarum fiunt. . . . Quaecumque talia in Catholica fiunt, ideo sunt approbanda, quia in Catholica fiunt; non ideo ipsa Catholica manifestatur, quia haec in ea fiunt. Ipse Dominus Iesus, cum resurrexisset²⁴ a mortuis et discipulorum oculis videndum manibusque tangendum suum corpus offerret, ne quid tamen fallaciae se pati arbitrantur, magis eos testimoniis legis et prophetarum et psalmorum confirmandos esse iudicavit, ostendens ea de se impleta, quae fuerant tanto ante praedicta. Sic et ecclesiam suam commendavit dicens *praedicari in nomine suo paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Ierusalem* [Lc 24, 44 sqq]. Hoc in lege et prophetis et psalmis esse scriptum ipse testatus est; hoc eius ore commendatum tenemus. Haec sunt causae nostrae documenta, haec fundamenta, haec firmamenta.

De Trinitate, 400—416.

1649 L. 1, c. 1, n. 2. Quae vero proprie de Deo dicuntur, quae-⁹⁴ que in nulla creatura inveniuntur, raro ponit scriptura divina; sicut illud quod dictum est ad Moysen: *Ego sum qui sum*, et: *Qui est, misit me ad vos* [Ex 3, 14]. Cum enim esse aliquo

1646. CV 52, 103; ML 43, 309.

1648. CV 52, 297; ML 43, 430.

1647. CV 52, 154; ML 43, 342.

1649. ML 42, 821.

modo dicatur et corpus et animus, nisi proprio quodam modo vellet intellegi, non id utique diceret.

141 1, 4, 7. Omnes quos legere potui, qui ante me scripserunt 1650
de Trinitate, quae Deus est, divinorum librorum veterum et
149 novorum catholici tractatores, hoc intenderunt secundum scrip-
turas docere, quod Pater et Filius et Spiritus Sanctus unius
eiusdemque substantiae inseparabili aequalitate divinam in-
sinuent unitatem; ideoque non sint tres dii sed unus Deus,
quamvis Pater Filium genuerit, et ideo Filius non sit qui
Pater est; Filiusque a Patre sit genitus, et ideo Pater non
sit qui Filius est; Spiritusque Sanctus nec Pater sit nec Filius,
168 sed tantum Patris et Filii Spiritus, Patri et Filio etiam ipse
166 coaequalis, et ad Trinitatis pertinens unitatem.

391 1, 13, 28. Nisi tamen ipse idem esset filius hominis propter 1651
formam servi quam accepit, qui est Filius Dei propter Dei
formam in qua est, non diceret Paulus apostolus de principibus
huius saeculi: *Si enim cognovissent, numquam Dominum gloriae
crucifixissent* [1 Cor 2, 8]. Ex forma enim servi crucifixus est,
et tamen Dominus gloriae crucifixus est. Talis enim erat
illa susceptio, quae Deum hominem faceret et hominem Deum.

485 3, 4, 10. Potuit [Paulus] significando praedicare Dominum 1652
Iesum Christum, aliter per linguam suam, aliter per epistolam,
aliter per sacramentum corporis et sanguinis eius; nec linguam
quippe eius, nec membranas, nec atramentum, nec significantes
sonos lingua editos, nec signa litterarum conscripta pelliculis,
corpus Christi et sanguinem dicimus, sed illud tantum quod
497 ex fructibus terrae acceptum et prece mystica consecratum
508 rite sumimus ad salutem spiritualem in memoriam pro nobis
483 dominicae passionis.

105 3, 11, 21. Substantia vel, si melius dicitur, essentia Dei, 1653
ubi pro modulo nostro ex quantulacumque particula intel-
legimus Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, quandoquidem
nullo modo mutabilis est, nullo modo potest ipsa per semet-
147 ipsam esse visibilis. 22. Proinde illa omnia quae patribus
visa sunt, cum Deus illis secundum suam dispensationem
temporibus congruam praesentaretur, per creaturam facta esse
manifestum est. Et si nos latet quomodo ea ministris angelis
fecerit, per angelos tamen esse facta non ex nostro sensu
dicimus, ne cuiquam videamur plus sapere, sed sapimus ad
temperantiam [Rom 12, 3].

403 4, 13, 16. Demonstravit spiritus mediatoris, quam nulla 1654
poena peccati usque ad mortem carnis accesserit, quia non
eam deseruit invitus, sed quia voluit, quando voluit, quo-
modo voluit.

- 1655 4, 13, 17. Morte sua quippe uno verissimo sacrificio pro nobis oblato, quidquid culparum erat unde nos principatus et potestates ad luenda supplicia iure detinebant, purgavit, abolevit, exstinxit; et sua resurrectione in novam vitam nos *praedestinos vocavit, vocatos iustificavit, iustificatos glorificavit* [Rom 8, 30]. . . . Quocirca etiam ipso Domino se credebatur diabolus superiorem, in quantum illi Dominus in passionibus cessit; quia et de ipso intellectum est quod in psalmo legitur: *Minuisti eum paulo minus ab angelis* [Ps 8, 6], ut ab iniquo velut aequo iure adversum nos agente, ipse occisus innocens eum iure aequissimo superaret, atque ita *captivitatem* propter peccatum factam *captivaret* [Eph 4, 8], nosque liberaret a captivitate propter peccatum iusta, suo iusto sanguine iniuste fuso mortis chirographum delens et iustificandos redimens peccatores.
- 1656 4, 20, 27. Si autem secundum hoc missus a Patre Filius dicitur, quia ille Pater est, ille Filius, nullo modo impedit ut credamus aequalem Patri esse Filium et consubstantialem et coaeternum, et tamen a Patre missum Filium. Non quia ille maior est, ille minor, sed quia ille Pater, ille Filius; ille genitor, ille genitus; ille a quo est qui mittitur, ille qui est ab eo qui mittit.
- 1657 4, 20, 28. Pater, cum ex tempore a quoquam cognoscitur, non dicitur missus; non enim habet de quo sit, aut ex quo procedat. Sapientia quippe dicit: *Ego ex ore Altissimi prodivi* [Eccli 24, 5]. Et de Spiritu Sancto dicitur: *A Patre procedit* [Io 15, 26]; Pater vero a nullo.
- 1658 5, 1, 2. Quod ergo non invenimus in meliore nostro, non debemus in illo quaerere, quod longe melius est meliore nostro, ut sic intellegamus Deum, si possumus, quantum possumus, sine qualitate bonum, sine quantitate magnum, sine indigentia creatorem, sine situ praesidentem, sine habitu omnia continentem, sine loco ubique totum, sine tempore sempiternum, sine ulla sui mutatione mutabilia facientem, nihilque patientem. Quisquis Deum ita cogitat, etsi nondum potest omni modo invenire quid sit, pie tamen cavet, quantum potest, aliquid de eo sentire quod non sit.
- 1659 5, 3, 4. Inter multa quae Ariani adversus catholicam fidem solent disputare, hoc sibi maxime callidissimum machinamentum proponere videntur, cum dicunt: Quidquid de Deo dicitur vel intellegitur, non secundum accidens, sed secundum substantiam dicitur. Quapropter ingenuum esse Patri secundum substantiam est et genitum esse Filio secundum substantiam

1655. ML 42, 899.

1656. ML 42, 906.

1657. ML 42, 908.

1658. ML 42, 912.

1659. ML 42, 913.

est. Diversum est autem ingenitum esse et genitum esse diversa est ergo substantia Patris et Filii.

- 97 5, 5, 6. In rebus creatis atque mutabilibus quod non se-1660
cundum substantiam dicitur, restat ut secundum accidens
dicatur. . . . In Deo autem nihil quidem secundum accidens
dicitur, quia nihil in eo mutabile est; nec tamen omne quod
178 dicitur, secundum substantiam dicitur. Dicitur enim ad aliquid,
sicut pater ad filium et filius ad patrem, quod non est ac-
cidens: quia et ille semper pater et ille semper filius, et non
ita semper quasi ex quo natus est Filius, ut ex eo quod num-
quam desinat esse filius, Pater non desinat esse pater; sed
ex eo quod semper natus est Filius, nec coepit umquam esse
filius. . . . Quamobrem quamvis diversum sit patrem esse et
filium esse, non est tamen diversa substantia, quia hoc non
secundum substantiam dicuntur, sed secundum relativum; quod
tamen relativum non est accidens, quia non est mutabile.
- 180 5, 13, 14. Cum dicimus et Patrem principium et Filium 1661
principium, non duo principia creaturae dicimus, quia et
Pater et Filius simul ad creaturam unum principium est, sicut
unus creator, sicut unus Deus.
- 171 5, 14, 15. Si ergo et quod datur, principium habet eum 1662
a quo datur, quia non aliunde accepit illud quod ab ipso
procedit, fatendum est Patrem et Filium principium esse
Spiritus Sancti, non duo principia, sed sicut Pater et Filius
unus Deus et ad creaturam relative unus creator et unus
Dominus, sic relative ad Spiritum Sanctum unum principium,
180 ad creaturam vero Pater et Filius et Spiritus Sanctus unum
195 principium, sicut unus creator et unus Dominus.
- 101 5, 16, 17. Quod ergo temporaliter dici incipit Deus quod 1663
antea non dicebatur, manifestum est relative dici; non tamen
secundum accidens Dei quod ei aliquid acciderit, sed plane
secundum accidens eius ad quod dici aliquid Deus incipit
relative. Et quod amicus Dei iustus esse incipit, ipse mutatur;
Deus autem absit ut temporaliter aliquem diligat, quasi nova
dilectione quae in illo ante non erat, apud quem nec prae-
terita transierunt et futura iam facta sunt.
- 96 6, 4, 6. Humano quippe animo non hoc est esse quod 1664
est fortem esse, aut prudentem, aut iustum, aut temperantem:
potest enim esse animus et nullam istarum habere virtutem.
Deo autem hoc est esse quod est fortem esse, aut iustum
esse, aut sapientem esse, et si quid de illa simplici multi-
plicitate, vel multiplici simplicitate dixeris, quo substantia eius
significetur.

1660. ML 42, 914.

1662. ML 42, 921.

1664. ML 42, 927.

1661. ML 42, 920.

1663. ML 42, 923.

- 1665 6, 5, 7. Etiam Spiritus Sanctus in eadem unitate substan-¹⁷⁶
 tiae et aequalitate consistit [cum Patre et Filio]. Sive enim sit
 unitas amborum, sive sanctitas, sive caritas, sive ideo unitas
 quia caritas, et ideo caritas quia sanctitas, manifestum est
 quod non aliquis duorum est quo uterque coniungitur, quo
 genitus a gignente diligatur, generatoremque suum diligit.
- 1666 6, 7, 8. Deus vero multipliciter quidem dicitur magnus,⁹⁶
 bonus, sapiens, beatus, verus et quidquid aliud non indigne
 dici videtur; sed eadem magnitudo eius est, quae sapientia,
 non enim mole magnus est, sed virtute, et eadem bonitas
 quae sapientia et magnitudo, et eadem veritas quae illa omnia,
 et non est ibi aliud beatum esse, et aliud magnum, aut sapien-
 tem, aut verum, aut bonum esse, aut omnino ipsum esse.
- 1667 6, 7, 9. Nec quoniam Trinitas est, ideo triplex putandus¹⁷⁷
 est: alioquin minor erit Pater solus, aut Filius solus, quam
 simul Pater et Filius. Quamquam non inveniatur quomodo
 dici possit aut Pater solus, aut Filius solus; cum semper atque
 inseparabiliter et ille cum Filio sit et ille cum Patre; non ut
 ambo sint Pater, aut ambo Filius, sed quia semper in invicem,
 neuter solus.
- 1668 7, 4, 8. Quod de personis secundum nostram, hoc de sub-¹⁴⁹
 stantiis secundum Graecorum consuetudinem, ea quae diximus,
 oportet intellegi. Sic enim dicunt illi tres substantias, unam
 essentiam, quemadmodum nos dicimus tres personas, unam
 essentiam vel substantiam.
- 1669 7, 5, 10. Res ergo mutabiles neque simplices proprie di-⁹⁶
 cuntur substantiae. . . . Nefas est autem dicere ut subsistat et⁹⁷
 subsit Deus bonitati suae, atque illa bonitas non substantia sit
 vel potius essentia, neque ipse Deus sit bonitas sua, sed in
 illo sit tamquam in subiecto: unde manifestum est Deum
 abusive substantiam vocari, ut nomine usitatioe intellegatur
 essentia, quod vere ac proprie dicitur; ita ut fortasse solum
 Deum dici oporteat essentiam. Est enim vere solus, quia⁹⁴
 incommutabilis est, idque nomen suum famulo suo Moysi
 enuntiavit, cum ait: *Ego sum qui sum*, et: *Dices ad eos: Qui
 est, misit me ad vos* [Ex 3, 14].
- 1670 8, Prooemium, 1. Diximus alibi, ea dici proprie in illa¹⁷⁸
 Trinitate distincte ad singulas personas pertinentia, quae re-
 lative dicuntur ad invicem: sicut Pater et Filius et utrius-¹⁷⁵
 que donum Spiritus Sanctus: non enim pater Trinitas, aut
 filius Trinitas, aut Trinitas donum. Quod vero ad se di-
 cuntur singuli, non dici pluraliter tres, sed unum ipsam
 Trinitatem: sicut Deus Pater, Deus Filius, Deus Spiritus¹⁶⁴
 Sanctus; et bonus Pater, bonus Filius, bonus Spiritus Sanctus;

1665. ML 42, 927.

1668. ML 42, 941.

1666. ML 42, 929.

1669. ML 42, 942.

1667. ML 42, 929.

1670. ML 42, 946.

et omnipotens Pater, omnipotens Filius, omnipotens Spiritus Sanctus: nec tamen tres dii, aut tres boni, aut tres omnipotentes, sed unus Deus, bonus, omnipotens ipsa Trinitas; et quidquid aliud non ad invicem relative, sed ad se singuli dicuntur. Hoc enim secundum essentiam dicuntur, quia hoc est ibi esse, quod magnum esse, quod bonum esse, quod sapientem esse, et quidquid aliud ad se unaquaqueque ibi persona vel ipsa Trinitas dicitur. Ideoque dici tres personas, vel tres substantias, non ut aliqua intellegatur diversitas essentiae, sed ut vel uno aliquo vocabulo responderi possit, cum dicitur quid tres, vel quid tria; tantamque esse aequalitatem in ea Trinitate, ut non solum Pater non sit maior quam Filius, quod attinet ad divinitatem, sed nec Pater et Filius simul
177 maius aliquid sint quam Spiritus Sanctus, aut singula quaeque
115 8, 3, 4. Bonum hoc et bonum illud: tolle hoc et illud, et 1671
vide ipsum bonum, si potes: ita Deum videbis, non alio bono bonum, sed bonum omnis boni. Neque enim in his omnibus bonis, vel quae commemoravi, vel quae alia cernuntur sive cogitantur, diceremus aliud alio melius cum vere iudicamus, nisi esset nobis impressa notio ipsius boni, secundum quod et
276 probaremus aliquid et aliud alii praeponeremus. Sic amandus est Deus, non hoc et illud bonum, sed ipsum bonum.
261 9, 1, 1. Ea recta intentio est, quae proficiscitur a fide. 1672
Certa enim fides utcumque inchoat cognitionem; cognitio vero certa non perficietur nisi post hanc vitam, cum *videbimus facie*
150 *ad faciem* [1 Cor 13, 12]. . . . Quod ergo ad istam quaestionem
148 attinet, credamus Patrem et Filium et Spiritum Sanctum esse unum Deum, universae creaturae conditorem atque rectorem; nec Patrem esse Filium, nec Spiritum Sanctum vel Patrem
178 esse vel Filium, sed Trinitatem relatarum ad invicem personarum et unitatem aequalis essentiae. Hoc autem quaeramus intellegere, ab eo ipso, quem intellegere volumus, auxilium precantes.
228 12, 6, 6. Dixit enim Deus: *Faciamus hominem ad imaginem* 1673
144 *et similitudinem nostram* [Gn 1, 26]. Paulo post autem dictum est: *Et fecit Deus hominem ad imaginem Dei* [ib. 27]. *Nostram* certe, quia pluralis est numerus, non recte diceretur, si homo ad unius personae imaginem fieret, sive Patris, sive Filii, sive Spiritus Sancti. Sed quia fiebat ad imaginem Trinitatis, propterea dictum est: *ad imaginem nostram*. Rursus autem ne in Trinitate credendos arbitraremur tres deos, cum sit eadem Trinitas unus Deus, *Et fecit*, inquit, *Deus hominem ad imaginem Dei*, pro eo ac si diceret: ad imaginem suam.

1671. ML 42, 949.

1672. ML 42, 961.

1673. ML 42, 1001.

- 1674 13, 8, 11. Cum ergo beati esse omnes homines velint, si⁶⁰⁹ vere volunt, profecto et esse immortales volunt: aliter enim beati esse non possent. Denique et de immortalitate interrogati, sicut et de beatitudine, omnes eam se velle respondent.
- 1675 13, 14, 18. Quae est igitur iustitia, qua victus est diabolus?⁴¹³ Quae, nisi iustitia Iesu Christi? Et quomodo victus est? Quia, cum in eo nihil morte dignum inveniret, occidit eum tamen. Et utique iustum est ut debitores quos tenebat liberi dimittantur, in eum credentes, quem sine ullo debito occidit. Hoc est quod iustificari dicimur in Christi sanguine [Rom 5, 9]. Sic quippe in remissionem peccatorum nostrorum innocens⁴¹⁹ sanguis ille effusus est. . . . Numquid isto iure aequissimo diabolus vinceretur, si potentia Christus cum illo agere, non iustitia voluisset? Sed postposuit quod potuit, ut prius ageret quod oportuit. Ideo autem illum esse opus erat et hominem⁴⁰⁹ et Deum. Nisi enim homo esset, non posset occidi; nisi Deus esset, non crederetur noluisse quod potuit, sed non potuisse quod voluit; nec ab eo iustitiam potentiae praelatam fuisse, sed ei defuisse potentiam putaremus. Nunc vero humana pro nobis passus est, quia homo erat; sed si noluisse, etiam hoc non pati potuisset, quia et Deus erat. . . . 15, 19. In⁴²⁰ hac redemptione tamquam pretium pro nobis datus est sanguis Christi, quo accepto diabolus non ditatus est, sed ligatus, ut nos ab eius nexibus solveremur.
- 1676 15, 13, 22. Quae autem scientia Dei est, ipsa et sapientia;⁹⁶ et quae sapientia, ipsa essentia sive substantia; quia in illius naturae simplicitate mirabili non est aliud sapere, aliud esse; sed quod est sapere, hoc est et esse.
- 1677 15, 14, 23. Verbum ergo Dei Patris unigenitus Filius, per¹⁵⁸ omnia Patri similis et aequalis, Deus de Deo, lumen de lumine, sapientia de sapientia, essentia de essentia; est hoc¹⁷⁹ omnino quod Pater, non tamen Pater; quia iste Filius, ille Pater. Ac per hoc novit omnia quae novit Pater, sed ei nosse de Patre est, sicut esse. Nosse enim et esse ibi unum est. Et ideo, Patri sicut esse non est a Filio, ita nec nosse. Proinde tamquam se ipsum dicens, Pater genuit Verbum sibi¹⁶³ aequale per omnia. Non enim se ipsum integre perfecteque dixisset, si aliquid minus aut amplius esset in eius Verbo quam in ipso.
- 1678 15, 17, 29. Et tamen non frustra in hac Trinitate non¹⁶¹ dicitur Verbum Dei nisi Filius, nec donum Dei nisi Spiritus¹⁷⁵ Sanctus, nec de quo genitum est Verbum et de quo procedit¹⁷² principaliter Spiritus Sanctus nisi Deus Pater. Ideo autem addidi ‚principaliter‘, quia et de Filio Spiritus Sanctus pro-¹⁷¹

cedere reperitur. Sed hoc quoque illi Pater dedit, non iam existenti et nondum habenti, sed quidquid unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo donum commune procederet et Spiritus Sanctus spiritus esset amborum.

274 15, 18, 31. *Dilectio Dei diffusa est in cordibus nostris, per* 1679
Spiritum Sanctum qui datus est nobis [Rom 5, 5]. 32. Nullum
 est isto Dei dono excellentius. Solum est quod dividit inter
 filios regni aeterni et filios perditionis aeternae. Dantur et
 alia per Spiritum Sanctum munera, sed sine caritate nihil
 242 prosunt. . . . Sine caritate quippe fides potest quidem esse,
 sed non et prodesse.

394 15, 26, 46. Dominus ipse Iesus Spiritum Sanctum non 1680
 solum dedit ut Deus, sed etiam accepit ut homo; propterea
 dictus est *plenus gratia* [Io 1, 14] et *Spiritu Sancto* [Lc 4, 1].
 Et manifestius de illo scriptum est in Actibus apostolorum:
Quoniam unxit eum Deus Spiritu Sancto [Act 10, 38]: non uti-
 que oleo visibili, sed dono gratiae, quod visibili significatur
 unguento, quo baptizatos unxit ecclesia. Nec sane tunc
 unctus est Christus Spiritu Sancto, quando super eum bapti-
 zatum velut columba descendit [Mt 3, 16]; tunc enim corpus
 suum, id est ecclesiam suam, praefigurare dignatus est, in
 qua praecipue baptizati accipiunt Spiritum Sanctum; sed ista
 mystica et invisibili unctione tunc intellegendus est unctus,
 385 quando *Verbum Dei caro factum est* [Io 1, 14], id est, quando
 386 humana natura, sine ullis praecedentibus bonorum operum
 meritis, Deo Verbo est in utero virginis copulata, ita ut cum
 illo fieret una persona.

171 15, 26, 47. Si enim quidquid habet, de Patre habet Filius; 1681
 de Patre habet utique ut et de illo procedat Spiritus Sanctus. . .
 151 Pater enim solus non est de alio, ideo solus appellatur in-
 genitus, non quidem in scripturis, sed in consuetudine dispu-
 tantium, et de re tanta sermonem qualem valuerint pro-
 172 ferentium. Filius autem de Patre natus est; et Spiritus Sanctus
 de Patre principaliter, et ipso sine ullo temporis intervallo
 174 dante, communiter de utroque procedit. Diceretur autem filius
 Patris et Filii, si, quod abhorret ab omnium sanorum sensibus,
 eum ambo genuissent. Non igitur ab utroque est genitus, sed
 procedit ab utroque amborum Spiritus.

15, 27, 48. De processione Spiritus Sancti locum transfert Augustinus,
 qui habetur In Io. tr. 99, 8 sq, cf. n. 1840.

145 15, 28, 51. Domine Deus noster, credimus in te Patrem, 1682
 148 et Filium, et Spiritum Sanctum. Neque enim diceret veritas:
Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus

Sancti [Mt 28, 19], nisi Trinitas esses. Nec baptizari nos iuberis, Domine Deus, in eius nomine, qui non est Dominus Deus. Neque diceretur voce divina: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est* [Dt 6, 4], nisi Trinitas ita esses, ut unus Dominus Deus esses. Et si tu Deus Pater ipse esses, et Filius Verbum tuum Iesus Christus ipse esses, et donum vestrum Spiritus Sanctus, non legeremus in litteris veritatis: *Misit Deus Filium suum* [Gal 4, 4; Io 3, 17]. Nec tu, o Unigenite, diceres de Spiritu Sancto: *Quem mittet Pater in nomine meo* [Io 14, 26], et: *Quem ego mittam vobis a Patre* [ib. 15, 26].

De Genesi ad litteram, 401—415.

- 1683 L. 1, c. 18, n. 37. In rebus obscuris atque a nostris oculis²¹⁵ remotissimis, si qua inde scripta etiam divina legerimus, quae possint, salva fide qua imbuimur, alias atque alias parere sententias, in nullam earum nos praecipiti affirmatione ita proiciamus, ut, si forte diligentius discussa veritas eam recte labefactaverit, corruamus, non pro sententia divinarum scripturarum, sed pro nostra ita dimicantes, ut eam velimus scripturarum esse, quae nostra est, cum potius eam, quae scripturarum est, nostram esse velle debeamus.
- 1684 1, 19, 39. Plerumque enim accidit ut aliquid de terra, de²¹⁵ caelo, de ceteris mundi huius elementis, de motu et conversione vel etiam magnitudine et intervallis siderum, de certis defectibus solis ac lunae, de circuitibus annorum et temporum, de naturis animalium, fruticum, lapidum atque huiusmodi ceteris, etiam non christianus ita noverit, ut certissima ratione vel experientia teneat. Turpe est autem nimis et perniciosum ac maxime cavendum, ut christianum de his rebus, quasi secundum christianas litteras loquentem, ita delirare audiat, ut, quemadmodum dicitur, toto caelo errare conspiciens risum tenere vix possit.
- 1685 1, 20, 40. Ad hoc enim considerandum et observandum²¹⁵ libri Geneseos multipliciter, quantum potui, enucleavi protulique sententias de verbis ad exercitationem nostram obscure positis, non aliquid unum temere affirmans cum praeiudicio alterius expositionis fortasse melioris.
- 1686 1, 21, 41. Dicit aliquis: Quid tu tanta tritura dissertationis²¹⁵ huius, quid granorum exuisti, quid eventilasti? Cur prope modum in quaestionibus adhuc latent omnia? Affirma aliquid eorum, quae multa posse intellegi disputasti. Cui respondeo, ad eum ipsum me suaviter cibum pervenisse, quod didici non

1683. CV 28, 2 (ed. I. Zycha, 1894), 27; ML 34, 260.

1684. CV 28, 2, 28; ML 34, 261.

1685. CV 28, 2, 29; ML 34, 261.

1686. CV 28, 2, 30; ML 34, 262.

haerere hominem in respondendo secundum fidem, quod respondendum est hominibus qui calumniari libris nostrae salutis affectant, ut, quidquid ipsi de natura rerum veracibus documentis demonstrare potuerint, ostendamus nostris litteris non esse contrarium, quidquid autem de quibuslibet suis voluminibus his nostris litteris, id est catholicae fidei, contrarium protulerint, aut aliqua etiam facultate ostendamus, aut nulla dubitatione credamus esse falsissimum.

⁶⁷
⁷²
²¹⁵ 2, 9, 20. Sed quia de fide agitur scripturarum, propter 1687
illam causam, quam non semel commemoravi, ne quisquam eloquia divina non intellegens, cum de his rebus tale aliquid vel invenerit in libris nostris vel ex illis audierit, quod perceptis a se rationibus adversari videatur, nullo modo iis cetera utilia monentibus vel narrantibus vel praenuntiantibus credat; breviter dicendum est de figura caeli hoc scisse auctores nostros, quod veritas habet; sed Spiritum Dei, qui per eos loquebatur, noluisse ista docere homines nulli saluti profutura.

²³⁵ 4, 12, 22. Potest etiam intellegi Deum requievisse a con- 1688
dendis generibus creaturae, quia ultra iam non condidit aliqua genera nova; deinceps autem usque nunc et ultra operari eorundem generum administrationem, quae tunc instituta sunt, non ut ipso saltem die septimo potentia eius a caeli et terrae omniumque rerum quas condiderat gubernatione cessaret, alioquin continuo dilaberentur.

²¹³ 4, 22, 39. Et quia ceterae creaturae, quae infra ipsam 1689
[angelicam] fiunt, sine cognitione eius non fiunt, propterea nimirum idem dies ubique repetitur, ut eius repetitione fiant tot dies, quotiens distinguuntur rerum genera creaturarum, perfectione senarii numeri terminanda; ut vespera primi diei sit etiam sui cognitio, non se esse quod Deus est; mane autem post hanc vesperam, quo concluditur dies unus et incohatur secundus, conversio sit eius, qua id, quod creata est, ad laudem referat creatoris, et percipiat de Verbo Dei cognitionem creaturae quae post ipsam fit, hoc est, firmamenti. . . . Deinde fit vespera illius lucis, cum ipsum firmamentum, non in Verbo Dei sicut ante, sed in ipsa eius natura cognoscit; quae cognitio, quoniam minor est, recte nomine vesperae significatur.

²¹⁴ 4, 27, 44. Istos septem dies, qui pro illis agunt hebdomada, 1690
cuius cursu et recurso tempora rapiuntur, in qua dies unus est a solis ortu usque in ortum circuitus, sic illorum vicem quamdam exhibere credamus, ut non eos illis similes, sed multum impares minime dubitemus.

1687. CV 28, 2, 46; ML 34, 270.

1689. CV 28, 2, 121; ML 34, 312.

1688. CV 28, 2, 108; ML 34, 304.

1690. CV 28, 2, 126; ML 34, 314.

- 1691 4, 32, 49. Mens itaque humana prius haec quae facta sunt⁸⁷ per sensus corporis experitur, eorumque notitiam pro infirmitatis humanae modulo capit; et deinde quaerit eorum causas, si quo modo possit ad eas pervenire principaliter atque incommutabiliter manentes in Verbo Dei, ac sic *invisibilia eius, per ea, quae facta sunt, intellecta conspicere* [Rom 1, 20]. . . . Mens vero angelica pura caritate inhaerens Verbo Dei, postea¹⁹⁸ quam illo ordine creata est, ut praecederet cetera, prius ea¹⁹⁹ vidit in Verbo Dei facienda, quam facta sunt.
- 1692 4, 33, 52. De quo enim creatore scriptura ista narravit,²¹¹ quod sex diebus consummaverit opera sua, de illo alibi non utique dissonanter scriptum est, quod creaverit omnia simul [Eccli 18, 1]. Ac per hoc et istos dies sex vel septem, vel potius unum sexies septiesve repetitum simul fecit, qui fecit omnia simul.
- 1693 5, 16, 34. Propinquior nobis est qui fecit, quam multa⁸⁶ quae facta sunt. *In illo enim vivimus, et movemur, et sumus* [Act 17, 28]. . . . Ex quo fit, ut maior ad illa invenienda sit labor, quam ad illum a quo facta sunt, cum sit incomparabili felicitate praestantius illum ex quantulacumque particula pia mente sentire, quam illa universa comprehendere.
- 1694 5, 20, 40. Sunt qui arbitrentur tantummodo mundum ipsum²³⁵ factum a Deo, cetera iam fieri ab ipso mundo, sicut ille ordinavit et iussit, Deum autem ipsum nihil operari. Contra quos profertur illa sententia Domini: *Pater meus usque modo operatur* [Io 5, 17]. . . . Sic ergo credamus, vel, si possumus, etiam intellegamus, usque nunc operari Deum, ut, si conditis ab eo rebus operatio eius subtrahatur, intercidant.
- 1695 5, 33, 45. Sicut autem in ipso grano invisibiliter erant²¹¹ omnia simul quae per tempora in arborem surgerent, ita²¹² ipse mundus cogitandus est, cum Deus simul omnia creavit, habuisse simul omnia quae in illo cum illo facta sunt, quando factus est dies: non solum caelum cum sole et luna et sideribus, quorum species manet motu rotabili, et terram et abyssos, quae velut inconstantes motus patiuntur, atque inferius adiuncta partem alteram mundo conferunt; sed etiam illa quae aqua et terra produxit potentialiter atque causaliter, priusquam per temporum moras ita exorirentur, quomodo nobis iam nota sunt in iis operibus, quae Deus usque nunc operatur.
- 1696 6, 13, 23. Sed quomodo eum [Adam] fecit Deus de limo²²⁵ terrae? Utrum repente in aetate perfecta, hoc est virili atque iuvenali, an sicut nunc usque format in uteris matrum? Neque enim alius haec fecit, quam ille qui dixit: *Priusquam te*

1691. CV 28, 2, 129; ML 34, 316.

1693. CV 28, 2, 159; ML 34, 333.

1695. CV 28, 2, 168; ML 33, 338.

1692. CV 28, 2, 133; ML 34, 318.

1694. CV 28, 2, 163; ML 34, 335.

1696. CV 28, 2, 187; ML 34, 348.

formarem in utero, novi te [Ier 1, 5]; ut illud tantum proprium habuerit Adam, quod non ex parentibus natus est, sed factus ex terra; eo tamen modo, ut in hoc perficiendo et per aetates augendo hi temporum numeri complerentur, quos naturae humani generis attributos videmus. An potius hoc non est requirendum? Utrumlibet enim fecerit, hoc fecit quod Deum et omnipotentem et sapientem posse ac facere congruebat.

5 6, 13, 24. Num Dominus lignum quaesivit aut terram aut 1697
has temporum moras, cum aquam miro compendio convertit in vinum, et tale vinum quod etiam ebrius conviva laudaret? . . . Num expectati sunt hi dies, ut in draconem virga converteretur de manu Moysi et Aaron? Nec ista, cum fiunt, contra naturam fiunt, nisi nobis quibus aliter naturae cursus innotuit; non autem Deo, cui hoc est natura quod fecerit.

354 6, 24, 35. Quomodo ergo, inquit, renovari dicimur, si 1698
non hoc recipimus, quod perdidit primus homo, in quo omnes moriuntur? Hoc plane recipimus secundum quemdam modum, et non hoc recipimus secundum quemdam modum. Non itaque immortalitatem spiritalis corporis recipimus, quam nondum
229 habuit homo; sed recipimus iustitiam, ex qua per peccatum
298 lapsus est homo. Renovabimur ergo a vetustate peccati, non
610 in pristinum corpus animale, in quo fuit Adam, sed in melius, id est in corpus spiritale, cum efficiemur aequales angelis Dei [Mt 22, 30], apti caelesti habitationi, ubi esca quae corrumpitur non egebimus. Renovabimur ergo spiritu mentis nostrae [Eph 4, 23] secundum imaginem eius qui creavit nos, quam peccando Adam perdidit.

231 6, 25, 36. Illud quippe [corpus] ante peccatum et mortale 1699
secundum aliam et immortale secundum aliam causam dici poterat: id est mortale, quia poterat mori; immortale, quia poterat non mori. Aliud est enim non posse mori, sicut quasdam naturas immortales creavit Deus; aliud est autem posse non mori, secundum quem modum primus homo creatus est immortalis; quod ei praestabatur de ligno vitae, non de
299 constitutione naturae; a quo ligno separatus est cum peccasset, ut posset mori, qui, nisi peccasset, posset non mori. Mortalis ergo erat condicione corporis animalis, immortalis autem beneficio conditoris.

217 7, 28, 43. Nunc tamen de anima, quam Deus inspiravit 1700
homini, sufflando in eius faciem, nihil confirmo, nisi quia ex Deo sic est, ut non sit substantia Dei, et sit incorporea, id
222 est non sit corpus, sed spiritus; non de substantia Dei genitus, nec de substantia Dei procedens, sed factus a Deo; nec ita factus, ut in eius naturam natura ulla corporis vel irrationalis

animae verteretur, ac per hoc de nihilo, et quod sit immortalis²¹⁸ secundum quemdam vitae modum, quem nullo modo potest amittere; secundum quamdam vero mutabilitatem, qua potest vel deterior vel melior fieri, non immerito etiam mortalis possit intellegi; quoniam veram immortalitatem solus ille habet, de quo proprie dictum est: *Qui solus habet immortalitatem* [1 Tim 6, 16].

1701 8, 12, 26. Sicut aer praesente lumine non factus est lucidus,³⁵⁴ sed fit; quia, si factus esset, non autem fieret, etiam absente lumine lucidus maneret, sic homo Deo sibi praesente illuminatur, absente autem continuo tenebratur; a quo non locorum intervallis, sed voluntatis aversione disceditur. 364

1702 9, 15, 26. Natura mulieris creata est, quamvis ex virili,²²⁶ quae iam erat, non aliquo motu iam existentium naturarum. Angeli autem nullam omnino possunt creare naturam; solus¹⁹⁰ enim unus cuiuslibet naturae, seu magnae seu minimae, creator¹⁹⁵ est Deus, id est ipsa Trinitas, Pater et Filius et Spiritus Sanctus.

1703 9, 17, 32. Elementa mundi huius corporei habent definitam²¹² vim qualitatemque suam, quid unumquodque valeat vel non valeat, quid de quo fieri possit vel non possit. Ex his velut primordiis rerum, omnia quae gignuntur, suo quaeque tempore exortus processusque sumunt, finesque et decessiones sui cuiusque generis. Unde fit ut de grano tritici non nascatur faba, vel de faba triticum, vel de pecore homo, vel de homine pecus. Super hunc autem motum cursumque rerum naturalem potestas creatoris habet apud se posse de his omnibus facere aliud, quam eorum quasi seminales rationes habent, non tamen id, quod non in iis posuit ut de his fieri vel ab ipso possit.

1704 10, 18, 32. Quid incoinquinatius illo utero virginis, cuius⁴³⁵ caro, etiamsi de peccati propagatione venit, non tamen de peccati propagatione concepit, ut ne ipsum quidem corpus Christi ea lex severit in utero Mariae, quae in membris posita corporis mortis repugnat legi mentis? . . . Proinde corpus³⁹⁷ Christi, quamvis ex carne feminae assumptum est, quae de illa carnis peccati propagine concepta fuerat, tamen quia non sic in ea conceptum est, quomodo fuerat illa concepta, nec ipsa erat caro peccati, sed similitudo carnis peccati.

1705 10, 23, 39. Consuetudo matris ecclesiae in baptizandis⁸⁰ parvulis nequaquam spernenda est, neque ullo modo superflua⁴⁷⁴ deputanda, nec omnino credenda, nisi apostolica esset traditio. Habet enim et illa parva aetas magnum testimonii pondus, quae prima pro Christo meruit sanguinem fundere.

1701. CV 28, 2, 250; ML 34, 383.

1702. CV 28, 2, 286; ML 34, 403.

1703. CV 28, 2, 291; ML 34, 406.

1704. CV 28, 2, 320; ML 34, 422.

1705. CV 28, 2, 327; ML 34, 426.

- 290 11, 1, 3. *Erant ergo ambo nudi* [Gn 2, 25]; verum est, 1706
omnino nuda erant corpora duorum hominum in paradiso
conversantium. *Nec pudebat eos* [ib.]; quid enim puderet,
quando nullam *legem* senserant *in membris suis repugnantem*
298 *legi mentis suae* [Rom 7, 23]? Quae illos poena peccati post
perpetrationem praevaricationis secuta est, usurpante inoboe-
dientia prohibitum, et iustitia puniente commissum. Quod
antequam fieret, nudi erant, ut dictum est, et non confunde-
bântur: nullus erat motus in corpore, cui verecundia deberetur;
nihil putabant velandum, quia nihil senserant refrenandum.
- 120 11, 9, 12. Praesciebat [Deus] quod eorum [protoparentum] 1707
futura esset voluntas mala. Praesciebat sane, et quia falli
non potest eius praescientia, ideo non ipsius, sed eorum est
122 voluntas mala. Cur ergo eos creavit, quos tales futuros esse
123 praesciebat? Quia, sicut praevidit quid mali essent facturi,
sic etiam praevidit de malis factis eorum quid boni esset ipse
134 facturus. Sic enim eos fecit, ut iis relinqueret unde et ipsi
aliquid facerent, quo, quidquid etiam culpabiliter eligerent,
illum de se laudabiliter operantem invenirent. A se quippe
habent voluntatem malam, ab illo autem et naturam bonam
et iustam poenam; sibi debitum locum, aliis exercitationis
333 adminiculum et timoris exemplum. 10, 13. Sed posset, in-
quit, etiam ipsorum voluntatem in bonum convertere, quoniam
omnipotens est. Posset plane. Cur ergo non fecit? Quia
noluit. Cur noluerit, penes ipsum est.
- 208 11, 14, 18. Nonnulli dicunt ipsum ei [diabolo] fuisse casum 1708
a supernis sedibus, quod inviderit homini facto ad imaginem
Dei. Porro autem invidia sequitur superbiam, non praecedit:
non enim causa superbiendi est invidia, sed causa invidendi
superbia.

Contra Felicem Manichaeum, 404.

- 67 L. 1, c. 10. Quia dixisti, quod Manichaeus vos docuerit 1709
initium, medium et finem, et quomodo vel quare factus sit
mundus, de cursu solis et lunae et de aliis quae commemo-
rasti, non legitur in evangelio Dominum dixisse: Mitto vobis
Paracletum qui vos doceat de cursu solis et lunae. Christianos
enim facere volebat, non mathematicos.
- 334 2, 4. *Aut facite arborem bonam et fructum eius bonum, aut* 1710
facite arborem malam et fructum eius malum [Mt 12, 33]. Cum
ergo dicit: *Aut hoc facite, aut illud facite*, potestatem indicat,
non naturam. Nemo enim nisi Deus facere arborem potest,

1706. CV 28, 2, 335; ML 34, 430.

1707. CV 28, 2, 342; ML 34, 434.

1708. CV 28, 2, 346; ML 34, 436.

1709. CV 25, 2 (ed. I. Zycha, 1892), 811; ML 42, 525.

1710. CV 25, 2, 831; ML 42, 538.

sed habet unusquisque in voluntate aut eligere quae bona sunt, et esse arbor bona, aut eligere quae mala sunt, et esse arbor mala.

- 1711 2, 18. Omnia quae fiunt et quod quisque facit, aut de se¹⁸⁹ est, aut ex aliquo, aut ex nihilo. Homo, quia non est omnipotens, de se filium facit, ex aliquo, sicut artifex ex ligno arcam, ex argento vasculum. Potuit enim facere vasculum, sed non potuit facere argentum; potuit facere arcam, sed non potuit facere lignum. Ex nihilo autem, ex eo quod prorsus non est, facere ut sit, nullus hominum potest. Deus autem,¹⁰⁴
quia omnipotens est, et de se Filium genuit, et ex nihilo¹⁹⁰ mundum fecit, et ex limo hominem formavit, ut per istas tres potentias ostenderet effectiorem suam in omnibus valentem.

De natura boni, 405.

- 1712 22. Deus autem nec modum habere dicendus est, ne finis⁹⁹ eius dici putetur. Nec ideo tamen immoderatus est, a quo modus omnibus rebus tribuitur, ut aliquo modo esse possint. Nec rursum moderatum oportet dici Deum, tamquam ab aliquo modum acceperit. Si autem dicamus eum summum modum, forte aliquid dicimus; si tamen in eo quod dicimus summum modum, intellegamus summum bonum.

Contra Cresconium Donatistam, 406.

- 1713 L. 1, c. 30, n. 35. Neque enim propterea mutandus vel⁴⁴⁵ improbandus est regius character in homine, si erroris sui veniam et militandi ordinem a rege impetraverit, quia eundem characterem quo sibi satellites congregaret, desertor infixit; aut propterea signa mutanda sunt ovibus, cum dominico gregi sociantur, quia iis dominicum signum fugitivus servus impressit.

Breviculus collationis cum Donatistis, 411.

- 1714 Coll. 3, c. 10, n. 20. De duabus etiam ecclesiis calumniam⁴³ eorum Catholici refutarunt, identidem expressius ostendentes⁴⁴ quid dixerint, id est, non eam ecclesiam quae nunc habet permixtos malos alienam se dixisse a regno Dei, ubi non erunt mali commixti, sed eandem ipsam unam et sanctam ecclesiam nunc esse aliter, tunc autem aliter futuram; nunc habere malos mixtos, tunc non habituram; sicut nunc mortalem, quod ex mortalibus constaret hominibus, tunc autem immortalem, quod in ea nullus esset vel corpore moriturus.

1711. CV 25, 2, 847; ML 42, 547. 1712. CV 25, 2, 864; ML 42, 558.

1713. CV 52 (ed. M. Petschenig, 1909), 355; ML 43, 464.

1714. CV 53 (ed. M. Petschenig, 1910), 69; ML 43, 635.

De peccatorum meritis et remissione, 412.

- 354 L. 1, c. 9, n. 10. Christum imitantur sancti eius ad se-1715
 412 quendam iustitiam. Unde et idem apostolus dicit: *Imitatores
 mei estote, sicut et ego Christi* [1 Cor 11, 1]. Sed praeter hanc imi-
 tationem gratia eius illuminationem iustificationemque nostram
 etiam intrinsecus operatur, illo opere de quo idem praedicator
 eius dicit: *Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed*
 475 *qui incrementum dat Deus* [ib. 3, 7]. Hac enim gratia baptizatos
 quoque parvulos suo inserit corpori, qui certe imitari aliquem
 414 nondum valent. Sicut ergo ille in quo omnes vivificantur,
 praeter quod se ad iustitiam exemplum imitantibus praebuit,
 dat etiam sui spiritus occultissimam fidelibus gratiam, quam
 302 latenter infundit et parvulis: sic et ille in quo omnes moriuntur,
 praeter quod iis, qui praeceptum Domini voluntate trans-
 grediuntur, imitationis exemplum est, occulta etiam tabe car-
 nalis concupiscentiae suae tabificavit in se omnes de sua stirpe
 303 venientes. . . . Hoc propagationis est, non imitationis.
- 501 1, 20, 27. An vero quisquam etiam hoc dicere audebit, 1716
 505 quod ad parvulos haec sententia non pertineat, possintque
 sine participatione corporis huius et sanguinis in se habere
 vitam, quia non ait: Qui non manducaverit, sicut de baptismo:
Qui non renatus fuerit [Io 3, 5]; sed ait: *Si non manducaveritis*
 [Io 6, 54], velut eos alloquens qui audire et intellegere poterant,
 quod utique non valent parvuli? Sed qui hoc dicit, non
 attendit quia, nisi omnes ista sententia teneat, ut sine corpore
 et sanguine Filii hominis vitam habere non possint, frustra
 etiam aetas maior id curat.
- 470 1, 24, 34. Optime Punici Christiani baptismum ipsum nihil 1717
 501 aliud quam salutem, et sacramentum corporis Christi nihil
 aliud quam vitam vocant. Unde, nisi ex antiqua, ut existimo,
 et apostolica traditione, qua ecclesiae Christi insitum tenent,
 praeter baptismum et participationem mensae dominicae, non
 solum ad regnum Dei, sed nec ad salutem et vitam aeternam
 posse quemquam hominum pervenire? Hoc enim et scriptura
 testatur.
- 350 2, 3, 3. Acute autem sibi videntur dicere [Pelagiani], quasi 1718
 nostrum hoc ullus ignoret, quod «si nolumus, non peccamus;
 nec praeciperet Deus homini, quod esset humanae impossibile
 315 voluntati». Sed hoc non vident, quod ad nonnulla superanda,
 vel quae male cupiuntur, vel quae male metuuntur, magnis
 aliquando et totis viribus opus est voluntatis, quas nos non
 perfecte in omnibus adhibituros praevidit.

- 1719 2, 5, 5. Ad peccandum namque non adiuvamur a Deo; ³¹³
iusta autem agere vel iustitiae praeceptum omni ex parte
implere non possumus, nisi adiuvemur a Deo. Sicut enim ³⁰⁸
corporis oculus non adiuvatur a luce ut ab eadem luce clausus
aversusve discedat, ut autem videat adiuvatur ab ea, neque
hoc omnino nisi illa adiuverit potest; ita Deus, qui lux est
hominis interioris, adiuvat nostrae mentis obtutum, ut non
secundum nostram, sed secundum eius iustitiam boni aliquid
operemur.
- 1720 2, 6, 7. Si a me quaeratur, utrum homo sine peccato ³¹⁶
possit esse in hac vita, confitebor posse per Dei gratiam et
liberum eius arbitrium, ipsum quoque liberum arbitrium ad
Dei gratiam, hoc est, ad Dei dona, pertinere non ambigens,
nec tantum ut sit, verum etiam ut bonum sit, id est, ad fa-
cienda mandata Domini convertatur; atque ita Dei gratia ³²⁵
non solum ostendat quid faciendum sit, sed adiuvet etiam ut ³²⁶
possit fieri quod ostenderit. . . . Dubitare non possum, nec
Deum aliquid impossibile homini praecepisse, nec Deo ad
opitulandum et adiuvandum, quo fiat quod iubet, impossibile
aliquid esse. Ac per hoc potest homo, si velit, esse sine
peccato, adiutus a Deo. 7, 8. Si autem, quod secundo loco
posueram, quaeratur utrum sit, esse non credo.
- 1721 2, 11, 16. Secundum illam iustitiam qua se noverat iustum, ³⁹⁹
se vituperavit [Iob 42, 5 6] atque distabuit, aestimavitque se
terram et cinerem; mente conspiciens Christi iustitiam, in
cuius non tantum divinitate, sed nec in anima nec in carne
ullum potuit esse peccatum.
- 1722 2, 17, 26. Cum, voluntatem humanam gratia adiuvante ³¹⁶
divina, sine peccato in hac vita possit homo esse, cur non
sit, possem facillime ac veracissime respondere, quia homines ³³⁴
nolunt; sed si ex me quaeritur, quare nolunt, imus in longum.
Verumtamen etiam hoc sine praeiudicio diligentioris inquisi-
tionis breviter dicam. Nolunt homines facere quod iustum
est, sive quia latet an iustum sit, sive quia non delectat. . . . ³³⁶
Ut autem innotescat quod latebat, et suave fiat quod non ³²⁵
delectabat, gratiae Dei est, quae hominum adiuvat voluntates;
qua ut non adiuventur, in ipsis itidem causa est, non in Deo,
sive damnandi praedestinati sint propter iniquitatem superbiae, ¹³⁵
sive contra ipsam suam superbiam iudicandi et erudiendi, si
filii sint misericordiae.
- 1723 2, 18, 28. Ne sic defendamus gratiam, ut liberum arbitrium ³³⁴
auferre videamur; rursus ne liberum sic asseramus arbitrium,
ut superba impietate ingrati Dei gratiae iudicemur.

1719. ML 44, 153.

1720. ML 44, 155.

1721. ML 44, 161.

1722. ML 44, 167.

1723. ML 44, 168.

- 325 2, 19, 32. Nos quantum concessum est sapiamus; et in-1724
 326 tellegamus, si possumus, Dominum Deum bonum ideo etiam
 sanctis suis alicuius operis iusti aliquando non tribuere vel
 336 certam scientiam vel victricem delectationem, ut cognoscant
 non a se ipsis, sed ab illo sibi esse lucem, qua illuminentur
 tenebrae eorum, et suavitatem qua det fructum suum terra
 341 eorum. 33. Cum autem ab illo illius adiutorium deprecamur
 ad faciendam perficiendamque iustitiam, quid aliud depre-
 camur, quam ut aperiatur quod latebat, et suave faciat quod
 non delectabat?
- 474 2, 27, 43. Quisquis vero adhuc movetur, quare baptizentur 1725
 qui iam de baptizatis nascuntur, hoc breviter accipiat. . . .
 475 Sacramentum autem baptismi profecto sacramentum regenera-
 tionis est. Quocirca sicut homo qui non vixerit, mori non
 potest, et qui mortuus non fuerit, resurgere non potest; ita
 qui natus non fuerit, renasci non potest. Ex quo conficitur,
 neminem in suo parente renasci potuisse non natum.
- 475 2, 28, 46. In hac non iam praeterita, sed adhuc manente 1726
 lege concupiscentiae, reatus eius solvitur, et non erit, cum fit
 in baptismo plena remissio peccatorum. Denique si continuo
 consequatur ab hac vita emigratio, non erit omnino quod ob-
 noxium hominem teneat, solutis omnibus quae tenebant.
- 425 2, 34, 55. Sicut ergo illi primi homines postea iuste vivendo, 1727
 300 unde merito creduntur per Domini sanguinem ab extremo sup-
 plicio liberati, non tamen in illa vita meruerunt ad paradysum
 revocari: sic et caro peccati, etiam si remissis peccatis homo
 in ea iuste vixerit, non continuo meretur eam mortem non
 perpeti, quam traxit de propagine peccati.
- 303 3, 7, 14. In Adam omnes tunc peccaverunt, quando in 1728
 eius natura illa insita vi, qua eos gignere poterat, adhuc omnes
 ille unus fuerunt.

De spiritu et littera, 412.

- 312 C. 3, n. 5. Neque liberum arbitrium quidquam nisi ad 1729
 peccandum valet, si lateat veritatis via; et cum id quod agen-
 dum et quo nitendum est coeperit non latere, nisi etiam de-
 lectet et ametur, non agitur, non suscipitur, non bene vivitur.
- 354 9, 15. *Iustitia Dei manifestata est* [Rom 3, 21]; non dixit: 1730
 iustitia hominis, vel iustitia propriae voluntatis; sed: *iustitia*
Dei, non qua Deus iustus est, sed qua induit hominem, cum
 iustificat impium.

1724. ML 44, 170.
 1726. ML 44, 179.
 1728. ML 44, 194.
 1730. ML 44, 209.

1725. ML 44, 177.
 1727. ML 44, 183.
 1729. ML 44, 203.

- 1731 19, 32. Illa [lex] sine adiuvante spiritu procul dubio est³¹³ littera occidens; cum vero adest vivificans spiritus, hoc ipsum intus conscriptum facit diligere, quod foris scriptum lex faciebat timeri.
- 1732 27, 47. Nec moveat, quod *naturaliter* eos dixit *quae legis*³⁵⁴ *sunt facere* [Rom 2, 14], non spiritu Dei, non fide, non gratia. Hoc enim agit spiritus gratiae, ut imaginem Dei, in qua *na-*²²⁸ *turaliter* facti sumus, instauret in nobis.
- 1733 27, 48. Si autem hi qui *naturaliter quae legis sunt faciunt*³⁰⁹ [Rom 2, 14], nondum sunt habendi in numero eorum, quos Christi iustificat gratia, sed in eorum potius, quorum etiam impiorum nec Deum verum veraciter iusteque colentium, quaedam tamen facta vel legimus, vel novimus, vel audimus, quae secundum iustitiae regulam non solum vituperare non possumus, verum etiam merito recteque laudamus; quamquam si discutiantur quo fine fiant, vix inveniuntur quae iustitiae debitam laudem defensionemve mereantur; 28, 48. verumtamen quia non usque adeo in anima humana imago Dei terrenorum affectuum labe detrita est, ut nulla in ea velut lineamenta extrema remanserint, unde merito dici possit etiam in ipsa impietate vitae suae facere aliqua legis vel sapere; si hoc est quod dictum est, quia *gentes quae legem non habent*, hoc est, legem Dei, *naturaliter quae legis sunt faciunt* . . . differentia non perturbabitur, qua distat a vetere testamentum novum. . . . Sicut enim non impediunt a vita aeterna iustum³¹⁶ quaedam peccata venialia, sine quibus haec vita non ducitur;²⁹¹ sic ad salutem aeternam nihil prosunt impio aliqua bona opera,³⁰⁸ sine quibus difficillime vita cuiuslibet pessimi hominis invenitur.
- 1734 31, 54. Vide nunc, utrum quisque credat, si noluerit, aut²⁴⁹ non credat, si voluerit. Quod si absurdum est (quid est enim credere, nisi consentire verum esse quod dicitur? consensio autem utique volentis est), profecto fides in potestate est. Sed, sicut apostolus dicit: *Non est potestas nisi a Deo* [Rom 13, 1]. Quid igitur causae est, cur non et de ista nobis dicatur: *Quid enim habes, quod non accepisti* [1 Cor 4, 7]? Nam et ut creda-³¹⁴ mus, Deus dedit. Nusquam autem legimus in scripturis sanctis: non est voluntas nisi a Deo. Et recte non scriptum est, quia²⁹⁵ verum non est; alioquin etiam peccatorum, quod absit, auctor est Deus, si non est voluntas nisi ab illo; quoniam mala vo-²⁹⁰ luntas iam sola peccatum est, etiam si desit effectus, id est, si non habeat potestatem.
- 1735 33, 58. *Vult autem Deus omnes homines salvos fieri et in*¹²⁶ *agnitionem veritatis venire* [1 Tim 2, 4]; non sic tamen, ut iis³³⁴

1731. ML 44, 220.

1734. ML 44, 235.

1732. ML 44, 229.

1735. ML 44, 238.

1733. ML 44, 229.

- adimat liberum arbitrium, quo vel bene vel male utentes
 134 iustissime iudicentur. Quod cum fit, infideles quidem contra
 voluntatem Dei faciunt, cum eius evangelio non credunt; nec
 ideo tamen eam vincunt, verum se ipsos fraudant magno et
 summo bono malisque poenalibus implicant, experturi in sup-
 pliciis potestatem eius, cuius in donis misericordiam con-
 temperunt.
- 326 34, 60. Visorum suasionibus agit Deus, ut velimus, et ut 1736
 322 credamus, sive extrinsecus per evangelicas exhortationes, ubi
 et mandata legis aliquid agunt, si ad hoc admonet hominem
 infirmitatis suae, ut ad gratiam iustificantem credendo con-
 324 fugiat, sive intrinsecus, ubi nemo habet in potestate quid ei
 334 veniat in mentem, sed consentire vel dissentire propriae vo-
 314 luntatis est. His ergo modis quando Deus agit cum anima
 rationali, ut ei credat, neque enim credere potest quodlibet
 libero arbitrio, si nulla sit suasio vel vocatio cui credat; pro-
 fecto et ipsum velle credere Deus operatur in homine, et in
 omnibus misericordia eius praevenit nos; consentire autem
 vocationi Dei, vel ab ea dissentire, sicut dixi, propriae vo-
 luntatis est.
- 316 35, 63. Ecce quemadmodum sine exemplo est in hominibus 1737
 perfecta iustitia, et tamen impossibilis non est. Fieret enim,
 si tanta voluntas adhiberetur, quanta sufficit tantae rei. Esset
 autem tanta, si et nihil eorum, quae pertinent ad iustitiam, nos
 336 lateret, et ea sic delectarent animum, ut, quidquid aliud vo-
 luptatis dolorisve impedit, delectatio illa superaret; quod ut
 non sit, non ad impossibilitatem, sed ad iudicium Dei pertinet.

De civitate Dei, 413—426.

- 285 L. 1, c. 13. Nec ideo tamen contemnenda et abicienda 1738
 sunt corpora defunctorum maximeque iustorum atque fidelium,
 quibus tamquam organis et vasis ad omnia bona opera sancte
 usus est Spiritus. Si enim paterna vestis et anulus, ac si quid
 huius modi, tanto carius est posteris, quanto erga parentes
 maior affectus: nullo modo ipsa spernenda sunt corpora, quae
 utique multo familiarius atque coniunctius quam quaelibet in-
 dumenta gestamus.
- 246 4, 20. Unde autem sciunt illi [gentiles] quid sit fides, cuius 1739
 primum et maximum officium est, ut in verum credatur Deum?
 Sed cur non suffecerat et virtus? Nonne ibi est et fides?
- 120 5, 9, n. 4. Qui enim non est praescius omnium futurorum, 1740
 337 non est utique Deus. Quapropter et voluntates nostrae tantum

1736. ML 44, 240.

1737. ML 44, 242.

1738. CV 40 (ed. E. Hoffmann, 1899—1900), 1, 25; ML 41, 27.

1739. CV 40, 1, 187; ML 41, 127.

1740. CV 40, 1, 228; ML 41, 152.

valent, quantum Deus eas valere voluit atque praescivit; et ideo, quidquid valent, certissime valent; et quod facturae sunt, ipsae omnino facturae sunt, quia valituras atque facturas ille praescivit, cuius praescientia falli non potest.

1741 5, 10, 1. Recte [Deus] omnipotens dicitur, qui tamen mori¹⁰⁴ et falli non potest. Dicitur enim omnipotens faciendo quod vult, non patiendo quod non vult; quod ei si accideret, nequaquam esset omnipotens. Unde propterea quaedam non potest, quia omnipotens est.

1742 5, 10, 2. Non ergo propterea nihil est in nostra voluntate,¹²⁰ quia Deus praescivit quid futurum esset in nostra voluntate.¹²¹ Non enim qui hoc praescivit, nihil praescivit. Porro si ille qui praescivit quid futurum esset in nostra voluntate, non utique nihil, sed aliquid praescivit; profecto et illo praesciente est aliquid in nostra voluntate. Quocirca nullo modo cogimur, aut retenta praescientia Dei tollere voluntatis arbitrium, aut retento voluntatis arbitrio Deum (quod nefas est) negare praescium futurorum; sed utrumque amplectimur, utrumque fideliter et veraciter confitemur. . . . Neque enim ideo peccat¹²² homo, quia Deus illum peccaturum esse praescivit; immo ideo non dubitatur ipsum peccare, cum peccat, quia ille cuius praescientia falli non potest, non fatum, non fortunam, non aliquid aliud, sed ipsum peccaturum esse praescivit.

1743 10, 3, 2. Ipse [Deus] fons nostrae beatitudinis, ipse omnis⁶⁰⁶ appetitionis est finis. Hunc eligentes vel potius religentes¹ (amiseramus enim neglegentes), hunc ergo religentes, unde et religio dicta perhibetur, ad eum dilectione tendimus, ut perveniendo quiescamus, ideo beati, quia illo fine perfecti.

1744 10, 5. Nec quod ab antiquis patribus alia sacrificia facta⁵¹⁴ sunt in victimis pecorum, quae nunc Dei populus legit, non facit, aliud intellegendum est, nisi rebus illis eas res fuisse significatas, quae aguntur in nobis, ad hoc ut inhaereamus⁵²⁰ Deo et ad eundem finem proximo consulamus. Sacrificium⁴³⁷ ergo visibile invisibilis sacrificii sacramentum, id est sacrum signum, est.

1745 10, 20. Et sacerdos est [Christus], ipse offerens, ipse et⁴¹⁸ oblatio. Cuius rei sacramentum cotidianum esse voluit ec-⁵¹³clesiae sacrificium, quae cum ipsius capitis corpus sit, se ipsam per ipsum discit offerre.

1746 11, 2. Quia ipsa mens, cui ratio et intelligentia naturaliter⁴ inest, vitiis quibusdam tenebrosis et veteribus invalida est,²⁵⁹ non solum ad inhaerendum fruendo, verum etiam ad perferendum incommutabile lumen, donec de die in diem re-

1741. CV 40, 1, 229; ML 41, 152.

1743. CV 40, 1, 450; ML 41, 280.

1745. CV 40, 1, 481; ML 41, 298.

1742. CV 40, 1, 230; ML 41, 153.

1744. CV 40, 1, 452; ML 41, 282.

1746. CV 40, 1, 513; ML 41, 318.

novata atque sanata fiat tantae felicitatis capax, fide primum
 23 fuerat imbuenda atque purganda. In qua ut fidentius ambu-
 laret ad veritatem, ipsa veritas, Deus Dei Filius, homine
 assumpto, non Deo consumpto, eamdem constituit et fundavit
 fidem, ut ad hominis Deum iter esset homini per hominem
 423 Deum. Hic est enim *mediator Dei et hominum homo Christus*
Iesus [1 Tim 2, 5]. Per hoc enim mediator, per quod homo,
 per hoc et via. . . . Sola est autem adversus omnes errores
 via munitissima, ut idem ipse sit Deus et homo, quo itur, Deus,
 qua itur, homo.

196 11, 6. Si litterae sacrae maximeque veraces ita dicunt, in 1747
principio fecisse *Deum caelum et terram* [Gn 1, 1], ut nihil antea
 fecisse intellegatur, quia hoc potius in principio fecisse dice-
 retur, si quid fecisset ante cetera cuncta quae fecit; procul
 dubio non est mundus factus in tempore, sed cum tempore.

96 11, 10, 1. Trinitas unus est Deus, nec ideo non simplex, 1748
 178 quia Trinitas . . . sed ideo simplex dicitur, quoniam quod
 habet, hoc est, excepto quod relative quaeque persona ad
 alteram dicitur. Nam utique Pater habet Filium, nec tamen
 ipse est Filius; et Filius habet Patrem, nec tamen ipse est
 Pater.

606 11, 13. Cuivis iam non difficulter occurrit utroque coniuncto 1749
 effici beatitudinem, quam recto proposito intellectualis natura
 desiderat; hoc est, ut et bono incommutabili, quod Deus est,
 609 sine ulla molestia perfruatur, et in eo se in aeternum esse
 mansurum, nec ulla dubitatione cunctetur, nec ullo errore
 fallatur.

175 11, 24. Cum sit et Pater spiritus et Filius spiritus et Pater 1750
 sanctus et Filius sanctus, proprie tamen ipse vocatur Spiritus
 Sanctus, tamquam sanctitas substantialis et consubstantialis
 amborum.

191 11, 24. In eo vero quod dicitur: *Vidit Deus quia bonum est* 1751
 [Gn 1, 10], satis significatur Deum nulla necessitate, nulla suae
 193 cuiusquam utilitatis indigentia, sed sola bonitate fecisse quod
 factum est, id est, quia bonum est.

107 11, 29. Illi quippe angeli sancti non per verba sonantia 1752
 149 Deum discunt, sed per ipsam praesentiam immutabilis veri-
 tatis, hoc est, Verbum eius unigenitum, et ipsum Verbum et
 Patrem et eorum Spiritum Sanctum; eamque esse insepara-
 bilem Trinitatem, singulasque in ea personas esse substantiam,
 et tamen omnes non tres deos esse, sed unum Deum, ita
 noverunt, ut iis magis ista quam nos ipsi nobis cogniti simus.

1747. CV 40, 1, 519; ML 41, 321.

1749. CV 40, 1, 531; ML 41, 328.

1751. CV 40, 1, 548; ML 41, 338.

1748. CV 40, 1, 526; ML 41, 325.

1750. CV 40, 1, 547; ML 41, 338.

1752. CV 40, 1, 556; ML 41, 343.

- 1753 12, 6. Proinde causa beatitudinis angelorum bonorum ea ⁶⁰⁷ verissima reperitur, quod ei adhaerent qui summe est. Cum ²⁰⁸ vero causa miseriae malorum angelorum quaeritur, ea merito occurrit, quod ab illo qui summe est aversi, ad se ipsos conversi sunt, qui non summe sunt. . . . Cum enim se voluntas ²³⁸ relicto superiore ad inferiora convertit, efficitur mala, non quia malum est quo se convertit, sed quia perversa est ipsa conversio. Idcirco non res inferior voluntatem malam fecit, sed rem inferiorem prave atque inordinate ipsa, quia facta est, appetivit. Si enim aliqui duo aequaliter affecti animo et ³³² corpore videant unius corporis pulchritudinem, qua visa unus ³³⁵ eorum ad illicite perfruendum moveatur, alter in voluntate pudica stabilis perseveret, quid putamus esse causae, ut in illo fiat, in illo non fiat voluntas mala? . . . Si eadem tentatione ambo tententur et unus ei cedat atque consentiat, alter idem qui fuerat perseveret; quid aliud apparet, nisi unum noluisse, alterum voluisse a castitate deficere? Unde nisi propria voluntate, ubi eadem fuerat in utroque corporis et animi affectio?
- 1754 12, 7. Nemo igitur quaeret efficientem causam malae voluntatis; non enim est efficiens, sed deficient; quia nec illa effectio, sed defectio. Deficere namque ab eo quod summe est, ad id quod minus est, hoc est incipere habere voluntatem malam. Causas porro defectionum istarum, cum efficientes non sint, ut dixi, sed deficientes, velle invenire, tale est ac si quisquam velit videre tenebras, vel audire silentium.
- 1755 12, 9, 2. Nam et hoc discutiendum est, si boni angeli ipsi ²⁰³ in se fecerunt bonam voluntatem, utrum aliqua eam, an nulla ²⁰⁷ voluntate fecerunt. Si nulla, utique nec fecerunt. Si aliqua, utrum mala, an bona? Si mala, quomodo esse potuit mala voluntas bonae voluntatis effectrix? Si bona, iam ergo habebant. Et istam quis fecerat, nisi ille qui eos cum bona voluntate, id est, cum amore casto, quo illi adhaerent, creavit, ²⁰⁶ simul iis et condens naturam et largiens gratiam? ³⁵³
- 1756 12, 14 (13), 1. Quomodo enim vera beatitudo est, de cuius ⁶⁰⁹ numquam aeternitate confiditur, dum anima venturam miseriam aut imperitissime in veritate nescit, aut infelicissime in beatitudine pertimescit?
- 1757 12, 17 (16). Quae saecula praeterierint antequam genus ¹⁰⁶ institueretur humanum, me fateor ignorare; non tamen dubito nihil omnino creaturae creatori esse coaeternum.
- 1758 12, 18 (17), 2. Nobis autem fas non est credere, aliter affici ¹⁰¹ Deum cum vacat, aliter cum operatur; quia nec affici dicendus est, tamquam in eius natura fiat aliquid quod ante non fuerit.

1753. CV 40, 1, 573; ML 41, 353.

1755. CV 40, 1, 580; ML 41, 357.

1757. CV 40, 1, 595; ML 41, 365.

1754. CV 40, 1, 577; ML 41, 355.

1756. CV 40, 1, 587; ML 41, 361.

1758. CV 40, 1, 597; ML 41, 367.

Patitur quippe qui afficitur, et mutabile est omne quod aliquid patitur. . . . Sed et si prius cessavit et posterius operatus est (quod nescio quemadmodum ab homine possit intellegi), hoc procul dubio quod dicitur prius et posterius, in rebus prius non existentibus et posterius existentibus fuit.

472 13, 7. Quicumque etiam non percepto regenerationis la-1759
vacro pro Christi confessione moriuntur, tantum iis valet ad
dimittenda peccata, quantum si abluerentur sacro fonte baptis-
matis. Qui enim dixit: *Si quis non renatus fuerit ex aqua et
Spiritu, non intrabit in regnum caelorum* [Io 3, 5], alia sententia
istos fecit exceptos, ubi non minus generaliter ait: *Qui me
confessus fuerit coram hominibus, confitebor et ego eum coram
Patre meo, qui in caelis est* [Mt 10, 32].

231 13, 15. Constat inter Christianos veraciter catholicam 1760
299 tenentes fidem, etiam ipsam nobis corporis mortem non lege
naturae, qua nullam mortem homini Deus fecit, sed merito
inflictam esse peccati.

288 14, 4, 1. Homo ita factus est rectus, ut non secundum se 1761
ipsum, sed secundum eum a quo factus est, viveret, id est,
illius potius quam suam faceret voluntatem: non ita vivere,
quemadmodum est factus ut viveret, hoc est mendacium.
Beatus quippe vult esse, etiam non sic vivendo ut possit esse.
Quid est ista voluntate mendacius? Unde non frustra dici
potest omne peccatum esse mendacium.

234 14, 26. Vivebat itaque homo in paradiso sicut volebat, 1762
quamdiu hoc volebat quod Deus iusserat; vivebat fruens Deo,
ex quo bono erat bonus; vivebat sine ulla egestate, ita semper
vivere habens in potestate. Cibus aderat, ne esuriret; potus,
ne sitiret; lignum vitae, ne illum senecta dissolveret. Nihil
corruptionis in corpore vel ex corpore nullas molestias ullis
eius sensibus ingerebat. Nullus intrinsecus morbus, nullus ictus

230 metuebatur extrinsecus. Summa in carne sanitas, in animo
tota tranquillitas. Sicut in paradiso nullus aestus aut frigus,
sic in eius habitatore nulla ex cupiditate vel timore accidebat
bonae voluntatis offensio.

276 14, 28. Fecerunt itaque civitates duas amores duo: terrenam 1763

288 scilicet amor sui usque ad contemptum Dei, caelestem vero
amor Dei usque ad contemptum sui. Denique illa in se ipsa,
haec in Domino gloriatur. Illa enim quaerit ab hominibus
gloriam; huic autem Deus conscientiae testis, maxima est
gloria.

324 15, 6. Spiritus autem Sanctus operatur intrinsecus, ut valeat 1764
322 aliquid medicina, quae adhibetur extrinsecus. Alioquin etiamsi

1759. CV 40, 1, 622; ML 41, 381.

1761. CV 40, 2, 7; ML 41, 407.

1763. CV 40, 2, 56; ML 41, 436.

1760. CV 40, 1, 633; ML 41, 387.

1762. CV 40, 2, 53; ML 41, 434.

1764. CV 40, 2, 67; ML 41, 442.

Deus ipse utens creatura sibi subdita in aliqua specie humana sensus alloquatur humanos, sive istos corporis, sive illos, quos istis simillimos habemus in somnis, nec interiore gratia mentem regat atque agat, nihil prodest homini omnis praedicatio veritatis.

- 1765 16, 2, 1. Multa ad fidem catholicam pertinentia, dum haec⁸³ reticorum cal[l]ida inquietudine exagitantur, ut adversus eos defendi possint, et considerantur diligentius et intelleguntur clarius et instantius praedicantur et ab adversario mota quaestio discendi exsistit occasio.
- 1766 17, 6, 2. *Et quaeret Dominus sibi hominem* [1 Rg 13, 14]: sive⁶⁶ David, sive ipsum mediatorem significans testamenti novi, qui figurabatur in chrismate etiam quo unctus est ipse David et progenies eius. Non autem quasi nesciat ubi sit, ita sibi hominem Deus quaerit; sed per hominem more hominum loquitur; quia et sic loquendo nos quaerit.
- 1767 18, 38. In historia regum Iuda et regum Israel, quae res⁶⁹ gestas continet, de quibus eidem scripturae canonicae credimus, commemorantur plurima, quae ibi non explicantur et in libris dicuntur aliis inveniri, quos prophetae scripserunt, et alicubi eorum quoque prophetarum nomina non tacentur [1 Par 29, 29; 2 Par 9, 29]; nec tamen inveniuntur in canone, quem recepit populus Dei. Cuius rei, fateor, causa me latet, nisi quod existimo etiam ipsos, quibus ea, quae in auctoritate religionis esse deberent, Sanctus utique Spiritus revelabat, alia sicut homines historica diligentia, alia sicut prophetas inspiratione divina scribere potuisse, atque haec ita fuisse distincta, ut illa tamquam ipsis, ista vero tamquam Deo per ipsos loquenti iudicarentur esse tribuenda, ac sic illa pertinerent ad ubertatem cognitionis, haec ad religionis auctoritatem, in qua auctoritate custoditur canon.
- 1768 20, 6, 2. Sicut ergo duae sunt regenerationes, de quibus⁴⁷⁵ iam supra locutus sum: una secundum fidem, quae nunc fit⁵⁹⁸ per baptismum; alia secundum carnem, quae fit in eius in corruptione atque immortalitate per iudicium magnum atque novissimum: ita sunt et resurrectiones duae: una prima, quae et nunc est et animarum est, quae venire non permittit in mortem secundam; alia secunda, quae non nunc, sed in saeculi fine futura est, nec animarum, sed corporum est, quae per ultimum iudicium alios mittet in secundam mortem, alios in⁶⁰¹ eam vitam, quae non habet mortem.
- 1769 20, 7, 1. De his duabus resurrectionibus idem Ioannes evan-⁶⁰⁴ gelista in libro qui dicitur Apocalypsis eo modo locutus est,

1765. CV 40, 2, 124; ML 41, 477.

1767. CV 40, 2, 328; ML 41, 598.

1769. CV 40, 2, 439; ML 41, 666.

1766. CV 40, 2, 228; ML 41, 537.

1768. CV 40, 2, 438; ML 41, 666.

- 605 ut earum prima a quibusdam nostris non intellecta, insuper etiam in quasdam ridiculas fabulas verteretur. Ait quippe in libro memorato Ioannes apostolus: *Et vidi angelum descendentem de caelo* etc. [Apc 20, 1—6]. Qui propter haec huius libri verba primam resurrectionem futuram suspicati sunt corporalem, inter cetera maxime numero annorum mille permoti sunt, tamquam oporteret in sanctis eo modo velut tanti temporis fieri sabbatismum, vacatione scilicet sancta post labores annorum sex milium, ex quo creatus est homo. . . . Quae opinio esset utcumque tolerabilis, si aliquae deliciae spirituales in illo sabbato adfuturæ sanctis per Domini praesentiam crederentur. Nam etiam nos hoc opinati fuimus aliquando [cf. n. 1521].
- 284 20, 9, 2. Neque enim piorum animae mortuorum separantur 1770 ab ecclesia, quae nunc etiam est regnum Christi. Alioquin nec ad altare Dei fieret eorum memoria in communicatione corporis Christi.
- 597 20, 19, 4. Non veniet ad vivos et mortuos iudicandos Christus, 1771 nisi prius venerit ad seducendos in anima mortuos adversarius eius antichristus; quamvis ad occultum iam iudicium Dei pertineat quod ab illo seducentur.
- 583 21, 3, 1. Sic est anima conexa huic corpori, ut summis 1772 doloribus cedat, atque discedat; quoniam et ipsa compago membrorum atque vitalium sic infirma est, ut eam vim, quae magnum vel summum dolorem facit, non valeat sustinere. Tunc autem tali corpori anima et eo conectetur modo, ut illud vinculum, sicut nulla temporis longitudine solvetur, ita
- 594 nullo dolore rumpatur. . . . Sempiterna mors erit, quando nec
- 591 vivere anima poterit Deum non habendo, nec doloribus corporis carere moriendo. Prima mors animam nolentem pellit e corpore, secunda mors animam nolentem tenet in corpore.
- 5 21, 8, 2. Omnia quippe portenta contra naturam dicimus 1773 esse, sed non sunt. Quo modo est enim contra naturam quod Dei fit voluntate, cum voluntas tanti utique conditoris conditae rei cuiusque natura sit? Portentum ergo fit non contra naturam, sed contra quam est nota natura. . . . 5. Sicut ergo non fuit impossibile Deo quas voluit instituere, sic ei non est impossibile, in quidquid voluerit, quas instituit, mutare naturas.
- 592 21, 10, 1. Cur non dicamus, quamvis miris, tamen veris 1774
- 593 modis etiam spiritus incorporeos posse poena corporalis ignis affligi, si spiritus hominum, etiam ipsi profecto incorporei, et nunc potuerunt includi corporalibus membris, et tunc poterunt

1770. CV 40, 2, 451; ML 41, 674.

1772. CV 40, 2, 514; ML 41, 710.

1774. CV 40, 2, 536; ML 41, 724.

1771. CV 40, 2, 474; ML 41, 687.

1773. CV 40, 2, 531; ML 41, 721.

corporum suorum vinculis insolubiliter alligari? . . . 2. Gehenna illa, quod etiam stagnum ignis et sulphuris dictum est [Apc 20, 10], corporeus ignis erit et cruciabit corpora damnatorum, aut et hominum et daemonum, solida hominum, aëria daemonum; aut tantum hominum corpora cum spiritibus, daemones autem spiritus sine corporibus, haerentes sumendo poenam, non impertiendo vitam corporalibus ignibus. Unus quippe utrisque ignis erit, sicut Veritas dixit [Mt 25, 41].

1775 21, 11. Peccata, quae vindicantur longissimi temporis poenis, brevissimo tempore perpetrantur; nec quisquam exstitit qui censeret tam cito nocentium finienda esse tormenta, quam cito factum est vel homicidium vel adulterium vel sacrilegium vel quodlibet aliud scelus, non temporis longitudine, sed iniquitatis et impietatis magnitudine metiendum.

1776 21, 13. Temporarias poenas alii in hac vita tantum, alii post mortem, alii et nunc et tunc, verumtamen ante iudicium illud severissimum novissimumque patiuntur. Non autem omnes veniunt in sempiternas poenas, quae post illud iudicium sunt futurae, qui post mortem sustinent temporales.

1777 21, 15. Unicus natura Dei Filius propter nos misericordia factus est hominis filius, ut nos, natura filii hominis, filii Dei per illum gratia fieremus. . . . Sicut enim per unum hominem [Rom 5, 12] peccantem in hoc tam grave malum devenimus; ita per unum hominem eundemque Deum iustificantem ad illud bonum tam sublime veniemus.

1778 21, 16. Purgatorias autem poenas nullas futuras opinetur, nisi ante illud ultimum tremendumque iudicium. Nequaquam tamen negandum est etiam ipsum aeternum ignem pro diversitate meritorum quamvis malorum aliis leviolem, aliis futurum esse graviolem, sive ipsius vis atque ardor pro poena digna cuiusque varietur, sive ipse aequaliter ardeat, sed non aequali molestia sentiatur.

1779 21, 23. Quale est aeternum supplicium pro igne diuturni temporis existimare, et vitam aeternam credere sine fine, cum Christus eodem ipso loco, in una eademque sententia dixerit utrumque complexus: *Sic ibunt isti in supplicium aeternum, iusti autem in vitam aeternam* [Mt 25, 46]? Si utrumque aeternum, profecto aut utrumque cum fine diuturnum, aut utrumque sine fine perpetuum debet intellegi. Par pari enim relata sunt, hinc supplicium aeternum, inde vita aeterna. Dicere autem in hoc uno eodemque sensu: Vita aeterna sine fine erit, supplicium aeternum finem habebit, multum absurdum est.

1775. CV 40, 2, 540; ML 41, 726.

1777. CV 40, 2, 545; ML 41, 729.

1779. CV 40, 2, 557; ML 41, 736.

1776. CV 40, 2, 543; ML 41, 728.

1778. CV 40, 2, 548; ML 41, 731.

- 587 21, 24, 2. Pro defunctis quibusdam vel ipsius ecclesiae 1780
 588 vel quorumdam piorum exauditur oratio, sed pro his, quorum
 in Christo regeneratorum nec usque adeo vita in corpore
 male gesta est, ut tali misericordia iudicentur digni non esse,
 nec usque adeo bene, ut talem misericordiam reperiantur
 necessariam non habere.
- 548 21, 27, 4. Oratio cotidiana, quam docuit ipse Iesus, unde 1781
 et dominica nominatur, delet quidem cotidiana peccata, cum
 cotidie dicitur: *Dimitte nobis debita nostra* [Mt 6, 12].
- 198 22, 1, 2. Ipse est [Deus], qui in principio condidit mundum, 1782
 199 plenum bonis omnibus visibilibus atque intellegibilibus rebus,
 in quo nihil melius instituit quam spiritus, quibus intellegen-
 tiam dedit, et suae contemplationis habiles capacesque sui
 203 praestitit . . . ; qui liberum arbitrium eidem intellectuali naturae
 tribuit tale, ut, si vellet deserere Deum, beatitudinem scilicet
 suam, continuo miseria sequeretur.
- 28 22, 5. Incredibile est Christum resurrexisse in carne et in 1783
 caelum ascendisse cum carne; incredibile est mundum rem
 tam incredibilem credidisse; incredibile est homines ignobiles,
 infimos, paucissimos, imperitos rem tam incredibilem tam
 efficaciter mundo et in illo etiam doctis persuadere potuisse. . . .
 Si vero per apostolos Christi, ut iis crederetur resurrectionem
 atque ascensionem praedicantibus Christi, etiam ista miracula
 facta esse non credunt, hoc nobis unum grande miraculum
 sufficit, quod eam terrarum orbis sine ullis miraculis credidit.
- 6 22, 8, 1. Cur, inquit, nunc illa miracula, quae prae- 1784
 dicatis facta esse, non fiunt? Possem quidem dicere neces-
 saria fuisse, priusquam crederet mundus, ad hoc ut crederet
 28 mundus. Quisquis adhuc prodigia ut credat inquit, magnum
 est ipse prodigium, qui mundo credente non credit. Verum
 hoc ideo dicunt, ut nec tunc illa miracula facta fuisse cre-
 25 dantur. Unde ergo tanta fide Christus usquequaque cantatur
 427 in caelum cum carne sublatus? . . . Nam facta esse multa
 miracula, quae attestarentur illi uni grandi salubrique mira-
 culo, quo Christus in caelum cum carne in qua resurrexit
 16 ascendit, negare non possumus. In iisdem quippe veracis-
 simis libris cuncta conscripta sunt, et quae facta sunt, et
 propter quod credendum facta sunt.
- 598 22, 20, 1. Absit autem, ut ad resuscitanda corpora vitae- 1785
 que reddenda non possit omnipotentia creatoris omnia re-
 vocare, quae vel bestiae, vel ignis absumpsit, vel in pulverem
 cineremve collapsum, vel in humorem solutum, vel in auras
 600 est exhalatum. . . . 3. Si contenditur in ea quemque statura

1780. CV 40, 2, 559; ML 41, 737.

1782. CV 40, 2, 582; ML 41, 751.

1784. CV 40, 2, 595; ML 41, 760.

1781. CV 40, 2, 576; ML 41, 748.

1783. CV 40, 2, 589; ML 41, 756.

1785. CV 40, 2, 631; ML 41, 782.

corporis resurrecturum esse, in qua defunctus est, non pugna-
citer resistendum est; tantum absit omnis deformitas, omnis⁶¹⁰
infirmetas, omnis tarditas, omnisque corruptio.

- 1786 22, 29, 1. *Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc*¹⁰⁷
autem facie ad faciem [1 Cor 13, 12]. Sic iam vident sancti⁶⁰⁷
angeli, qui etiam nostri angeli dicti sunt. . . . Sicut ergo illi
vident, ita et nos visuri sumus; sed nondum ita videmus.
Propter quod ait apostolus, quod paulo ante dixi: *Videmus*
nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem.
Praemium itaque fidei nobis visio ista servatur, de qua et
Ioannes apostolus loquens: *Cum apparuerit, inquit, similes*
ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est [1 Io 3, 2]. Facies
autem Dei manifestatio eius intellegenda est, non aliquod tale
membrum, quale nos habemus in corpore atque isto nomine
nuncupamus. 2. Quapropter cum ex me quaeritur, quid acturi¹⁰⁶
sint sancti in illo corpore spiritali, non dico quod iam video,
sed dico quod credo, secundum illud quod in psalmo lego:
Credidi, propter quod locutus sum [Ps 115, 10]. Dico itaque:
Visuri sunt Deum in ipso corpore; sed utrum per ipsum, sicut
per corpus nunc videmus solem, lunam, stellas, mare, ac
terram, et quae sunt in ea, non parva quaestio est.

- 1787 22, 29, 6. Incorporeum Deum omnia regentem etiam per¹⁰⁶
corpora contuebimur. Aut ergo sic per illos oculos videbitur
Deus, ut aliquid habeant in tanta excellentia menti simile,
quo et incorporea natura cernatur, quod ullis exemplis sive
scripturarum testimoniis divinarum vel difficile est vel im-
possibile ostendere; aut quod est ad intellegendum facilius,
ita Deus nobis erit notus atque conspicuus, ut videatur spiritu
a singulis nobis in singulis nobis, videatur ab altero in altero,
videatur in se ipso, videatur in caelo novo et terra nova,
atque in omni quae tunc fuerit creatura.

- 1788 22, 30, 1. Quanta erit illa felicitas, ubi nullum erit malum,⁶⁰⁷
nullum latebit bonum, vacabitur Dei laudibus, qui erit omnia
in omnibus? . . . Qui motus illic talium corporum sint futuri,⁶¹⁰
temere definire non audeo, quod excogitare non valeo. Tamen
et motus et status, sicut ipsa species, decens erit, ubi, qui-
cumque erit, quod non decebit, non erit. Certe ubi volet
spiritus, ibi erit protinus corpus; nec volet aliquid spiritus,
quod nec spiritum possit decere, nec corpus. . . . Praemium⁶⁰⁸
virtutis erit ipse, qui virtutem dedit, eique se ipsum, quo
melius et maius nihil possit esse, promisit. . . . Sic enim et
illud recte intellegitur, quod ait apostolus: *Ut sit Deus omnia*
in omnibus [1 Cor 15, 28]. Ipse finis erit desideriorum nostro-
rum, qui sine fine videbitur, sine fastidio amabitur, sine fati-⁶⁰⁹

1786. CV 40, 2, 657; ML 41, 797.

1787. CV 40, 2, 663; ML 41, 800.

1788. CV 40, 2, 664; ML 41, 801.

gatione laudabitur... 5. Ibi vacabimus et videbimus, videbimus et amabimus, amabimus et laudabimus. Ecce quod erit in fine sine fine.

De bono viduitatis, 414.

580 C. 9, n. 12. In coniugali quippe vinculo si pudicitia con-1789
servatur, damnatio non timetur; sed in viduali et virginali
continentia excellentia muneris amplioris expetitur; qua ex-
petita et electa et voti debito oblata, iam non solum capes-
sere nuptias, sed, etiamsi non nubatur, nubere velle dam-
nabile est.

577 12, 15. De tertiis et de quartis et de ultra pluribus nup-1790
tiis solent homines movere quaestionem. Unde ut breviter
respondeam, nec ulla nuptias audeo damnare, nec iis vere-
cundiam numerositatis auferre.

De natura et gratia, 415.

308 C. 4, n. 4. Haec autem Christi gratia, sine qua nec in-1791
340 fantes nec aetate grandes salvi fieri possunt, non meritis red-
ditur, sed gratis datur; propter quod et gratia nominatur.

Iustificati, inquit, *gratis per sanguinem ipsius* [Rom 3, 24]. Unde
347 ii, qui non per illam liberantur, sive quia audire nondum
potuerunt, sive quia oboedire noluerunt, sive etiam cum per
aetatem audire non possent, lavacrum regenerationis quod
accipere possent, per quod salvi fierent, non acceperunt, iuste
utique damnantur, quia sine peccato non sunt, vel quod ori-
302 ginaliter traxerunt, vel quod malis moribus addiderunt. *Omnes*
enim peccaverunt, sive in Adam, sive in se ipsis, *et egent gloria*
Dei [ib. 23].

344 26, 29. Ipse autem Deus, cum per *mediatorem Dei et* 1792
hominum hominem Iesum Christum [1 Tim 2, 5] spiritualiter
sanat aegrum vel vivificat mortuum, id est, iustificat impium,
et cum ad perfectam sanitatem, hoc est, ad perfectam vitam
iustitiamque, perduxerit, non deserit si non deseratur, ut pie
317 semper iusteque vivatur. Sicut enim oculus corporis etiam
plenissime sanus, nisi candore lucis adiutus, non potest cernere:
sic et homo etiam perfectissime iustificatus, nisi aeterna luce
iustitiae divinitus adiuvetur, recte non potest vivere.

327 31, 35. Operamur et nos, sed illo operante cooperamur, 1793
328 quia misericordia eius praevenit nos [Ps 58, 11]. Praevenit
329 autem ut sanemur, quia et subsequetur ut etiam sanati vege-
temur; praevenit ut vocemur, subsequetur ut glorificemur;

1789. CV 41 (ed. I. Zycha, 1900), 317; ML 40, 437.

1790. CV 41, 320; ML 40, 439.

1791. ML 44, 249.

1792. ML 44, 261.

1793. ML 44, 264.

praevenit ut pie vivamus, subsequetur ut cum illo semper vivamus, quia sine illo nihil possumus facere [Io 15, 5].

- 1794 36, 42. Excepta itaque sancta virgine Maria, de qua propter⁴³⁴ honorem Domini nullam prorsus, cum de peccatis agitur,⁴³⁵ haberi volo quaestionem — unde enim scimus, quid ei plus gratiae collatum fuerit ad vincendum omni ex parte peccatum, quae concipere ac parere meruit quem constat nullum habuisse peccatum? — hac ergo virgine excepta, si omnes illos³¹⁶ sanctos et sanctas, cum hic viverent, congregare possemus et interrogare utrum essent sine peccato, quid fuisse responsuros putamus? Utrum hoc quod iste [Pelagius] dicit, an quod Ioannes apostolus? Rogo vos, quantalibet fuerint in hoc corpore excellentia sanctitatis, si hoc interrogari potuissent, nonne una voce clamassent: *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, et veritas in nobis non est* [1 Io 1, 8]?
- 1795 43, 50. Non igitur Deus impossibilia iubet, sed iubendo³¹⁰ admonet et facere quod possis, et petere quod non possis.³⁴¹ Iam nunc videamus unde possit, unde non possit. Iste [Pelagius] dicit: Voluntate non est, quod natura potest. Ego dico: Voluntate quidem non est homo iustus, si natura potest, sed medicina poterit, quod vitio non potest.
- 1796 53, 62. *Video aliam legem in membris meis* etc. [Rom 7, 23.]³⁴¹ Ecce quod vitium naturae humanae inoboedientia voluntatis inflixit. Orare sinatur, ut sanetur. Quid tantum de naturae possibilitate praesumitur? Vulnerata, sauciata, vexata, perdita est; vera confessione, non falsa defensione opus habet.
- 1797 57, 67. Sub lege est, qui timore supplicii quod lex minatur,⁵³⁵ non amore iustitiae, se sentit abstinere ab opere peccati, nondum liber nec alienus a voluntate peccandi. In ipsa enim voluntate reus est, qua mallet, si fieri posset, non esse quod timeat, ut libere faciat quod occulte desiderat.
- 1798 70, 84. Caritas ergo incohata incohata iustitia est; caritas²⁷⁵ provecta provecta iustitia est; caritas magna magna iustitia est; caritas perfecta perfecta iustitia est; sed *caritas de corde puro et conscientia bona et fide non ficta* [1 Tim 1, 5].

De perfectione iustitiae hominis, 415.

- 1799 C. 8, n. 19. *Quotquot ergo perfecti, hoc sapiamus* [Phil 3, 15];²⁴³ id est, quotquot perfecte currimus, hoc sapiamus, quod nondum perfecti sumus, ut illic perficiamur, quo perfecte adhuc currimus; ut, *cum venerit quod perfectum est, quod ex parte est destruat* [1 Cor 13, 10]; id est, non iam ex parte sit, sed

1794. ML 44, 267.

1795. ML 44, 271.

1796. ML 44, 277.

1797. ML 44, 280.

1798. ML 44, 290.

1799. CV 42 (ed. C. F. Urba et I. Zycha, 1902), 17; ML 44, 300.

ex toto; quia fidei et spei iam res ipsa, non quae credatur
 274 et speretur, sed quae videatur teneaturque, succedet; *caritas*
 autem, quae *in his tribus maior* est, non auferatur [ib. 13];
 sed augeatur et impleatur, contemplata quod credebat, et
 quod sperabat indepta.

365 15, 33. Quantalibet enim iustitia sit praeditus homo, cogi- 1800
 tare debet, ne aliquid in illo, quod ipse non videt, inveniatur
 esse culpandum, cum rex iustus sederit in throno, cuius cogita-
 tionem fugere delicta non possunt, nec illa de quibus dictum
 est: *Delicta quis intellegit?* [Ps 18, 13.]

316 21, 44. Si excepto illo capite nostro, sui corporis salvatore, 1801
 asseruntur vel fuisse in hac vita vel esse aliqui homines iusti
 sine aliquo peccato, sive numquam consentiendo desideriis
 eius, sive quia pro nullo peccato habendum est, quod tantum
 est, ut hoc pietati non imputet Deus (quamvis aliter sit beatus
 sine peccato, aliter autem *beatus cui non imputat Dominus*
peccatum [Ps 31, 2]), non nimis existimo reluctandum. Scio
 enim quibusdam esse visum, quorum de hac re sententiam
 non audeo reprehendere, quamquam nec defendere valeam.
 341 Sed plane quisquis negat nos orare debere, ne intremus in
 tentationem (negat autem hoc qui contendit ad non peccan-
 dum gratiae Dei adiutorium non esse homini necessarium,
 sed sola lege accepta humanam sufficere voluntatem), ab
 auribus omnium removendum, et ore omnium anathemandum
 esse non dubito.

Ad Orosium contra Priscillianistas et Origenistas, 415.

594 C. 6, n. 7. *Ibunt illi in ambustionem aeternam, iusti autem* 1802
 609 *in vitam aeternam* [Mt 25, 46]. In utroque graecus αἰώνιον
 habet. Si misericordia nos provocat credere non futurum
 impiorum sine fine supplicium, quid de praemio iustorum
 credituri sumus, cum in utraque parte, eodem loco, eadem
 608 sententia, eodem verbo pronuntietur aeternitas? An iterum
 etiam iustos ex illa sanctificatione et vita aeterna in peccatorum
 immunditiam atque in mortem relapsuros esse dicemus? Absit
 hoc a christianae fidei sanitate. Utrumque igitur sine fine
 dictum est aeternum, hoc est, αἰώνιον.

118 8, 9. In Dei sapientia omnium faciendarum rerum rationes 1803
 192 esse potuerunt, non tamen factae. Omnia enim per ipsam
 facta sunt, non et ipsa facta est, quia et ipsa est Verbum de
 quo dicitur: *Omnia per ipsum facta sunt* [Io 1, 3]. Noverat ergo
 Deus omnia quae fecit antequam faceret. Non enim possumus
 eum dicere ignorata fecisse et ea non nisi facta didicisse.

- 1804 9, 12. Sicut in evangelio, quamvis verum sit omnino quod dicta sint, non tamen omnia quae dicta sunt vera esse creduntur; quoniam multa a Iudaeis falsa et impia dicta esse verax evangelii scriptura testatur: sic in hoc libro [Iob], ubi multae personae locutae esse narrantur, non solum quid dicatur, sed a quo etiam dicatur considerandum est. . . . Quando inquirentes, probari nobis aliquid volumus testimonio sanctorum eloquiorum, non nobis dicatur credendum esse etiam quod in evangelio scriptum est, si forte evangelista eum hoc dixisse commemorat, cui fides habenda non est.
- 1805 11, 14. Certe ait apostolus: *sive sedes, sive dominationes, sive principatus, sive potestates* [Col 1, 16]. Et esse itaque sedes, dominationes, principatus, potestates in caelestibus apparatibus, firmissime credo et differre inter se aliquid indubitata fide teneo. Sed, quo me contempnas, quem magnum putas esse doctorem, quaenam ista sint et quid inter se differant nescio.

In Ioannis evangelium tractatus, 416/7.

- 1806 Tr. 3, n. 4. Non distas a pecore nisi intellectu; noli aliunde gloriari. De viribus praesumis? A bestiis vinceris. De velocitate praesumis? A muscis vinceris. De pulchritudine praesumis? Quanta pulchritudo est in pennis pavonis? Unde ergo melior es? Ex imagine Dei. Ubi imago Dei? In mente, in intellectu.
- 1807 3, 9. Quid est gratia? Gratis data. Quid est gratis data? Donata, non reddita. Si debebatur, merces reddita est, non gratia donata; si autem vere debebatur, bonus fuisti; si autem, ut verum est, malus fuisti, credidisti autem *in eum qui iustificat impium* [Rom 4, 5] (quid est *qui iustificat impium*? Ex impio facit pium): cogita quid per legem tibi imminere debebat, et quid per gratiam consecutus sis. Consecutus autem istam gratiam fidei, eris iustus ex fide; *Iustus enim ex fide vivit* [Rom 1, 17; Hab 2, 4]; et promereberis Deum vivendo ex fide; cum promerueris Deum vivendo ex fide, accipies praemium immortalitatem et vitam aeternam. Et illa gratia est. Nam pro quo merito accipis vitam aeternam? Pro gratia.
- 1808 4, 10. Non enim in iniquitate conceptus est [Christus], quia non de mortalitate conceptus est; nec eum in peccatis mater eius in utero aluit, quem virgo concepit, virgo peperit, quia fide concepit et fide suscepit. Ergo *ecce agnus Dei* [Io 1, 29]. Non habet iste traducem de Adam; carnem tantum sumpsit de Adam, peccatum non assumpsit.
- 1809 5, 1. Nemo habet de suo nisi mendacium et peccatum. Si quid autem homo habet veritatis atque iustitiae, ab illo

1804. ML 42, 676.

1807. ML 35, 1400.

1805. ML 42, 678.

1808. ML 35, 1410.

1806. ML 35, 1398.

1809. ML 35, 1414.

fonte est, quem debemus sitire in hac eremo, ut ex eo quasi guttis quibusdam irrorati et in hac peregrinatione interim consolati, ne deficiamus in via, venire ad eius requiem satiata-temque possimus. •

- 449 5, 18. *Quamvis ipse non baptizaret, sed discipuli eius* [Io 4, 2]. 1810
Ipse, et non ipse; ipse potestate, illi ministerio; servitutum ad baptizandum illi admovebant, potestas baptizandi in Christo permanebat. Ergo baptizabant discipuli eius, et ibi adhuc
451 erat Iudas inter discipulos eius; quos ergo baptizavit Iudas, non sunt iterum baptizati; et quos baptizavit Ioannes, iterum baptizati sunt? Plane iterum, sed non iterato baptismo. Quos enim baptizavit Ioannes, Ioannes baptizavit; quos autem baptizavit Iudas, Christus baptizavit. Sic ergo quos baptizavit ebriosus, quos baptizavit homicida, quos baptizavit adulter, si baptismus Christi erat, Christus baptizavit.
- 393 7, 4. Oportebat ergo ut ille baptizaret qui est Filius Dei 1811
unicus, non adoptatus. Adoptati filii ministri sunt unici; unicus habet potestatem, adoptati ministerium.
- 570 9, 2. Per hoc ergo Dominus invitatus venit ad nuptias, 1812
ut coniugal castitas firmaretur, et ostenderetur sacramentum nuptiarum; quia et illarum nuptiarum sponsus personam Domini figurabat, cui dictum est: *Servasti vinum bonum usque adhuc* [Io 2, 10]. Bonum enim vinum Christus servavit usque adhuc, id est, evangelium suum.
- 227 9, 10. In ipso exordio Adam et Eva parentes omnium 1813
gentium erant, non tantummodo Iudaeorum; et quidquid figurabatur in Adam de Christo, ad omnes utique gentes pertinebat, quibus salus est in Christo.
- 448 9, 10. Iam licet nobis ubique Christum quaerere. . . 1814
Dormit Adam ut fiat Eva; moritur Christus ut fiat ecclesia. Dormienti Adae fit Eva de latere; mortuo Christo lancea percuitur latus, ut profluant sacramenta, quibus formetur ecclesia. Cui non appareat quia in illis tunc factis futura figurata sunt, quandoquidem dicit apostolus ipsum Adam formam futuri esse? *Qui est, inquit, forma futuri* [Rom 5, 14].
- 457 11, 3. Tales sunt omnes catechumeni; ipsi iam credunt 1815
in nomine Christi, sed Iesus non se credit iis. Intendat et intellegat caritas vestra. Si dixerimus catechumeno: Credis
287 in Christum? respondet: Credo, et signat se; iam crucem Christi portat in fronte, et non erubescit de cruce Domini
485 sui. Ecce credidit in nomine eius. Interrogemus eum: Manducas carnem Filii hominis et bibis sanguinem Filii hominis? nescit quid dicimus, quia Iesus non se credidit ei.

- 1816 14, 7. Quomodo enim tu verbum quod loqueris in corde¹⁶⁸ habes, et apud te est, et ipsa conceptio spiritalis est, . . . sic Deus edidit Verbum, hoc est, genuit Filium. Et tu quidem ex tempore gignis verbum etiam in corde; Deus sine tempore¹⁵⁷ genuit Filium, per quem creavit omnia tempora.¹⁸¹
- 1817 15, 4. Quid est baptismus Christi? *Lavacrum aquae in*⁴³⁸ *verbo* [Eph 5, 26]. Tolle aquam, non est baptismus; tolle⁴⁶¹ verbum, non est baptismus.
- 1818 23, 6. Erigat te Christus per id quod homo est, ducat te³⁸⁰ per id quod Deus homo est, perducatur te ad id quod Deus est. Et tota praedicatio dispensatioque per Christum haec⁴¹⁴ est, fratres, et alia non est, ut resurgant animae, resurgant et corpora. Utrumque quippe mortuum erat, corpus ex infirmitate, anima ex iniquitate. Quia utrumque mortuum erat, resurgat utrumque. Quid utrumque? Anima et corpus. Per quid ergo anima nisi per Deum Christum? Per quid corpus nisi per hominem Christum? Erat enim et in Christo anima³⁷⁸ humana, tota anima; non irrationale tantum animae, sed etiam rationale quod mens dicitur.
- 1819 24, 1. Miracula quae fecit Dominus noster Iesus Christus,²⁵ sunt quidem divina opera, et ad intellegendum Deum de visibilibus admonent humanam mentem. Quia enim ille non est⁶ talis substantia quae videri oculis possit, et miracula eius quibus totum mundum regit universamque creaturam administrat, assiduitate viluerunt, ita ut paene nemo dignetur attendere opera Dei mira et stupenda in quolibet seminis grano, secundum ipsam suam misericordiam servavit sibi quaedam, quae faceret opportuno tempore praeter usitatum cursum ordinemque naturae, ut non maiora, sed insolita videndo stuperent, quibus cotidiana viluerant. Maius enim miraculum est gubernatio totius mundi, quam saturatio quinque milium hominum de quinque panibus; et tamen haec nemo miratur, illud mirantur homines, non quia maius est, sed quia rarum est. . . . 2. Nec tamen sufficit haec intueri in miraculis Christi. Interrogemus ipsa miracula, quid nobis loquantur de Christo; habent enim, si intellegantur, linguam suam. Nam quia ipse Christus Verbum Dei est, etiam factum Verbi verbum nobis est.
- 1820 25, 12. *Respondit Iesus, et dixit eis: Hoc est opus Dei, ut*⁴⁸⁸ *credatis in eum quem misit ille* [Io 6, 29]. Hoc est ergo manducare cibum non qui perit, sed qui permanet in vitam aeternam [ib. 27]. Utquid paras dentes et ventrem? Crede, et manducasti.
- 1821 26, 2. *Nolite murmurare ad invicem; nemo potest venire ad*³⁰⁸ *me, nisi Pater qui misit me traxerit eum* [Io 6, 43 44]. Magna

1816. ML 35, 1506.

1819. ML 35, 1592.

1817. ML 35, 1512.

1820. ML 35, 1602.

1818. ML 35, 1585.

1821. ML 35, 1607.

326 gratiae commendatio. Nemo venit nisi tractus. Quem trahat
 343 et quem non trahat, quare illum trahat et illum non trahat,
 noli velle iudicare, si non vis errare. Semel accipe, et intel-
 341 lege. Nondum traheris? Ora ut traharis. Quid hic dicimus,
 334 fratres? Si trahimur ad Christum, ergo inviti credimus; ergo
 violentia adhibetur, non voluntas excitatur. Intrare quisquam
 ecclesiam potest nolens, accedere ad altare potest nolens,
 249 accipere sacramentum potest nolens; credere non potest nisi
 volens.

326 26, 4. Quomodo voluntate credo, si trahor? Ego dico: 1822
 336 Parum est voluntate, etiam voluptate traheris. . . Porro si
 poetae dicere licuit: «Trahit sua quemque voluptas» [Virg.
 Ecl. 2, 64]; non necessitas, sed voluptas; non obligatio, sed
 9 delectatio: quanto fortius nos dicere debemus trahi hominem
 ad Christum, qui delectatur veritate, delectatur beatitudine,
 delectatur iustitia, delectatur sempiterna vita, quod totum
 Christus est? . . . Da amantem, et sentit quod dico. Da
 desiderantem, da esurientem, da in ista solitudine peregrin-
 nantem atque sitientem, et fontem aeternae patriae suspirantem:
 da talem, et scit quid dicam. Si autem frigidus loquor, nescit
 quid loquor.

334 26, 7. Videte quomodo trahit Pater: docendo delectat, 1823
 non necessitatem imponendo. Ecce quomodo trahit.

484 26, 13. *Caro mea est*, inquit, *pro mundi vita* [Io 6, 52]. 1824
 Norunt fideles corpus Christi, si corpus Christi esse non
 509 neglegant. Fiant corpus Christi, si volunt vivere de spiritu
 Christi. De spiritu Christi non vivit nisi corpus Christi. . .
 511 Inde est quod exponens nobis apostolus Paulus hunc panem,
Unus panis, inquit, *unum corpus multi sumus* [1 Cor 10, 17].
 O sacramentum pietatis! o signum unitatis! o vinculum cari-
 tatis! Qui vult vivere, habet ubi vivat, habet unde vivat.
 Accedat, credat; incorporetur, ut vivificetur.

13 36, 1. In quattuor evangeliis, vel potius quattuor libris 1825
 20 unius evangelii, sanctus Ioannes apostolus, non immerito se-
 cundum intelligentiam spiritualem aquilae comparatus, altius
 multoque sublimius aliis tribus erexit praedicationem suam;
 et in eius erectione etiam corda nostra erigi voluit. Nam ceteri
 tres evangelistae tamquam cum homine Domino in terra am-
 bulabant, de divinitate eius pauca dixerunt; istum autem quasi
 piguerit in terra ambulare, sicut ipso exordio sui sermonis
 intonuit, erexit se . . . et pervenit ad eum per quem facta
 sunt omnia, dicendo: *In principio erat Verbum*, etc. [Io 1, 1 sqq].
 258 40, 9. Quid promittit credentibus, fratres? *Et cognoscetis* 1826
veritatem [Io 8, 32]. Quid enim? Non illam cognoverant,

quando Dominus loquebatur? Si non cognoverant, quomodo crediderunt? Non quia cognoverunt crediderunt, sed ut cognoscerent crediderunt. Credimus enim ut cognoscamus, non cognoscimus ut credamus. . . . Quid est enim fides, nisi credere quod non vides? Fides ergo est quod non vides credere, veritas, quod credidisti videre.

1827 44, 13. *Scimus autem quia peccatores Deus non audit*, etc. [Io 9, 31]. Adhuc inunctus loquitur. Nam et peccatores exaudit Deus. Si enim peccatores Deus non exaudiret, frustra ille publicanus oculos in terram demittens et pectus suum percutiens diceret: *Domine, propitius esto mihi peccatori* [Lc 18, 13]. Et ista confessio meruit iustificationem, quomodo iste caecus illuminationem.

1828 49, 2. Omnis qui peccat moritur. Sed mortem carnis omnis homo timet, mortem animae pauci. Pro morte carnis, quae sine dubio quandoque ventura est, curant omnes ne veniat; inde est quod laborant. Laborat ne moriatur homo moriturus, et non laborat ne peccet homo in aeternum victurus.

1829 49, 10. Habent omnes animae, cum de saeculo exierint, diversas receptiones suas. Habent gaudium bonae, malae tormenta. Sed cum facta fuerit resurrectio, et bonorum gaudium amplius erit et malorum tormenta graviora; quando cum corpore torquebuntur. . . . Requiem quae continuo post mortem datur, si ea dignus est, tunc accipit quisque cum moritur. . . . Et alii in ista requie iam diu sunt, alii non tam diu, alii paucioribus annis, alii nec recenti tempore. Cum vero ab hoc somno evigilabunt, simul omnes quod promissum est accepturi sunt.

1830 53, 6. *Non poterant credere*, quia hoc Isaias propheta praedixit [Io 12, 39; Is 6, 10]; hoc autem propheta praedixit, quia Deus hoc futurum esse praescivit. Quare autem non poterant si a me quaeratur, cito respondeo: Quia nolebant; malam quippe eorum voluntatem praevидit Deus, et per prophetam praenuntiavit ille, cui abscondi futura non possunt. Sed aliam causam, inquis, dicit propheta, non voluntatis eorum. Quam causam dicit propheta? Quia *dedit illis Deus spiritum conceptionis, oculos ut non videant, et aures ut non audiant, et excaecavit oculos eorum, et induravit cor eorum* [Is 6, 9 10; Io 12, 40; Rom 11, 8]. Etiam hoc eorum voluntatem meruisse respondeo. Sic enim excaecat, sic obdurat Deus, deserendo et non adiuvando; quod occulto iudicio facere potest, iniquo non potest.

1831 67, 2. Denarius quidem ille aequalis est omnibus, quem paterfamilias iis, qui operati sunt in vinea, iubet dari omnibus,

non in eo discernens qui minus et qui amplius laborarunt [Mt 20, 9]; quo utique denario vita significatur aeterna, ubi amplius alio nemo vivit, quoniam vivendi non est diversa in aeternitate mensura. Sed multae mansiones [Io 14, 2] diversas meritorum in una vita aeterna significant dignitates.

308 74, 1. Apostolica vox est: *Nemo dicit Dominus Iesus nisi* 1832
in Spiritu Sancto [1 Cor 12, 3]. Et quis Dominum Iesum, nisi
 qui eum diligit, dicit, si eo modo dicit, quo apostolus intellegi
 voluit? Multi enim voce dicunt, corde autem et factis negant. ...
Nemo itaque dicit Dominus Iesus animo, verbo, facto, corde,
 ore, opere, *nemo dicit Dominus Iesus nisi in Spiritu Sancto.*

263 79, 1. Haec est laus fidei, si quod creditur non videtur. 1833
 Nam quid magnum est si creditur quod videtur, secundum
 illam eiusdem Domini sententiam, quando discipulum arguit
 dicens: *Quia vidisti, credidisti; beati qui non vident, et credunt*
 [Io 20, 29]?

438 80, 3. *Iam vos mundi estis propter verbum quod locutus sum* 1834
vobis [Io 15, 3]. Quare non ait: mundi estis propter baptismum
 quo loti estis, sed ait: *propter verbum quod locutus sum vobis,*
 nisi quia et in aqua verbum mundat? Detrahe verbum, et
 quid est aqua nisi aqua? Accedit verbum ad elementum, et
 fit sacramentum, etiam ipsum tamquam visibile verbum. Nam
 456 et hoc utique dixerat, quando pedes discipulis lavit: *Qui lotus*
est, non indiget nisi ut pedes lavet, sed est mundus totus [Io 13, 10].
 447 Unde ista tanta virtus aquae, ut corpus tangat et cor abluat,
 nisi faciente verbo; non quia dicitur, sed quia creditur?
 Nam et in ipso verbo aliud est sonus transiens, aliud virtus
 manens.

308 81, 3. Ne quisquam putaret saltem parvum aliquem fructum 1835
 posse a semetipso palmitem ferre, cum dixisset: *Hic fert*
fructum multum [Io 15, 5], non ait: quia sine me parum potestis
 facere, sed: *nihil potestis facere* [ib.]. Sive ergo parum, sive
 multum, sine illo fieri non potest, sine quo nihil fieri potest.

393 82, 4. Quod ait etiam de Patre: *Maneo in eius dilectione* 1836
 394 [Io 15, 10], illa scilicet accipienda est, qua dilexit eum Pater.
 Sed numquid et hic gratia intellegenda est, qua Pater diligit
 Filium, sicut gratia est qua nos diligit Filius, cum simus nos
 filii gratia, non natura, Unigenitus autem natura, non gratia?
 An hoc etiam in ipso Filio ad hominem referendum est? Ita
 sane. Nam dicendo: *Sicut dilexit me Pater, et ego dilexi vos*
 423 [ib. 9], gratiam mediatoris ostendit. *Mediator autem Dei et*
hominum, non in quantum Deus, sed in quantum homo, est
Christus Iesus [1 Tim 2, 5]. Et profecto secundum id quod

homo est, de illo legitur: *Et Iesus proficiebat sapientia et aetate et gratia apud Deum et homines* [Lc 2, 52].

- 1837 86, 2. Si propterea nos elegisset, quia bonos futuros esse nos praesciverat, simul etiam praescisset quod eum nos fuisset prius electuri. Non enim aliter esse possemus boni; nisi forte dicendus est bonus qui non elegit bonum. Quid ergo elegit in non bonis? Non enim electi sunt quia boni fuerunt, qui boni non essent, nisi electi essent. *Alioquin gratia iam non est gratia* [Rom 11, 6], si praecessisse contendimus merita. 340
- 1838 96, 3. Etsi non iis [catechumenis] fidelium sacramenta produntur, non ideo fit quod ea ferre non possunt, sed ut ab iis tanto ardentius concupiscantur, quanto iis honorabilius occultantur. 457
- 1839 99, 7. Cur ergo non credamus quod etiam de Filio procedat Spiritus Sanctus, cum Filii quoque ipse sit Spiritus? Si enim non ab eo procederet, non post resurrectionem se repraesentans discipulis suis insufflasset dicens: *Accipite Spiritum Sanctum* [Io 20, 22]. Quid enim aliud significavit illa insufflatio, nisi quod procedat Spiritus Sanctus et de ipso? 171
- 1840 99, 8¹. A quo autem habet Filius ut sit Deus (est enim de Deo Deus), ab illo habet utique ut etiam de illo procedat Spiritus Sanctus; ac per hoc Spiritus Sanctus, ut etiam de Filio procedat, sicut procedit de Patre, ab ipso habet Patre. 9. Hic utcumque etiam illud intellegitur, quantum a talibus, quales nos sumus, intellegi potest, cur non dicatur natus esse, sed potius procedere Spiritus Sanctus: quoniam si et ipse Filius diceretur, amborum utique Filius diceretur, quod absurdissimum est; filius quippe nullus est duorum, nisi patris et matris. Absit autem, ut inter Deum Patrem et Deum Filium tale aliquid suspicemur. 173
- 1841 106, 4. Quod Deus dicitur universae creaturae, etiam omnibus gentibus, antequam in Christum crederent, non omnimodo esse potuit hoc nomen ignotum. Haec est enim vis verae divinitatis, ut creaturae rationali iam ratione utenti non omnino ac penitus possit abscondi. Exceptis enim paucis, in quibus natura nimium depravata est, universum genus humanum Deum mundi huius fatetur auctorem. In hoc ergo, quod fecit hunc mundum caelo terraque conspicuum, et antequam imbuerentur in fide Christi, notus omnibus gentibus Deus. 87
- 1842 108, 5. *Ut sint et ipsi sanctificati in veritate* [Io 17, 19]. Quod quid est aliud quam, in me, secundum id quod veritas est Verbum illud in principio Deus? In quo et ipse filius

¹ Hunc locum rettulit Augustinus in De Trin. 15, 27, 48.

1837. ML 35, 1851.

1838. ML 35, 1875.

1839. ML 35, 1889.

1840. ML 35, 1890.

1841. ML 35, 1910.

1842. ML 35, 1916.

- hominis sanctificatus est ab initio creationis suae, quando
 385 Verbum factum est caro; quia una persona facta est Verbum
 et homo. Tunc ergo sanctificavit se in se, hoc est, hominem
 se in Verbo se; quia unus Christus Verbum et homo, sancti-
 ficans hominem in Verbo.
- 208 110, 7. Cum vero noverimus bonorum omnium creatorem 1843
 410 reparandis angelis malis nihil gratiae contulisse, cur non potius
 intellegimus, quod tanto damnabilior eorum iudicata sit culpa,
 199 quanto erat natura sublimior?
- 287 118, 5. Quid est, quod omnes noverunt, signum Christi 1844
 455 nisi crux Christi? Quod signum nisi adhibeatur sive fronti-
 bus credentium, sive ipsi aquae ex qua regenerantur, sive
 478 oleo quo chrismate ununtur, sive sacrificio quo aluntur, nihil
 eorum rite perficitur.
- 542 124, 5. Cogitur homo tolerare [hanc vitam] etiam remissis 1845
 peccatis, quamvis, ut in eam veniret miseriam, primum fuerit
 causa peccatum. Productior est enim poena quam culpa; ne
 parva putaretur culpa, si cum illa finiretur et poena. Ac per
 hoc vel ad demonstrationem debitae miseriae, vel ad emenda-
 tionem labilis vitae, vel ad exercitationem necessariae patientiae,
 temporaliter hominem detinet poena et quem iam ad dam-
 nationem sempiternam reum non detinet culpa.

In epistulam Ioannis ad Parthos tractatus, 416.

- 316 Tr. 1, n. 6. Non potest homo, quamdiu carnem portat, 1846
 291 nisi habere vel levia peccata; sed ista levia quae dicimus
 noli contemnere. Si contemnis, quando appendis, expavesce,
 293 quando numeras. Leviam multa faciunt unum grande; multae
 guttae implent flumen; multa grana faciunt massam. Et quae
 spes est? Ante omnia confessio; ne quisquam se iustum putet,
 et ante oculos Dei qui videt quod est, erigat cervicem homo
 qui non erat et est. Ante omnia ergo confessio, deinde
 532 dilectio; quia de caritate quid dictum est? *Caritas cooperit*
multitudinem peccatorum [1 Petr 4, 8]. Iam videamus si ipsam
 caritatem commendat, propter subreptentia delicta; quia sola
 caritas exstinguit delicta.
- 478 3, 5. *Et vos unctionem habebitis a Sancto, ut ipsi vobis* 1847
 437 *manifesti sitis* [1 Io 2, 20]. Unctio spiritualis ipse Spiritus
 Sanctus est, cuius sacramentum est in unctione visibili.
- 334 4, 7. *Et omnis qui habet spem hanc in ipso, castificat semet-* 1848
 329 *ipsum, sicut et ipse castus est* [1 Io 3, 3]. Videte quemad-
 modum non abstulit liberum arbitrium, ut diceret *castificat*
semetipsum. Quis nos castificat nisi Deus? Sed Deus te no-

lentem non castificat. Ergo quod adiungis voluntatem tuam Deo, castificas te ipsum. Castificas te, non de te, sed de illo qui venit ut inhabitet te.

- 1849 8, 1. Opera misericordiae, affectus caritatis, sanctitas pietatis, incorruptio castitatis, modestia sobrietatis, semper haec tenenda sunt . . . quia intus sunt omnes istae virtutes quas nominavi. Quis autem sufficit omnes nominare? Quasi exercitus est imperatoris, qui sedet intus in mente tua. Quomodo enim imperator per exercitum suum agit quodque placet, sic Dominus Iesus Christus incipiens habitare in interiore homine nostro, id est, in mente per fidem [cf. Eph 3, 17], utitur istis virtutibus quasi ministris suis.

De gestis Pelagii, 417.

- 1850 C. 1, n. 3. Admonemur adiutoriorum esse genera duo.³³⁰ Alia quippe sunt sine quibus illud ad quod adiuvant effici non potest; sicut sine navi navigat nemo, nemo sine voce loquitur, nemo sine pedibus graditur, nemo sine luce contuetur, et multa huiusmodi; unde est etiam illud, quod nemo sine Dei gratia recte vivit. Alia vero sunt adiutoria quibus sic adiuvamur, ut, etiam si desint, possit alio modo fieri propter quod ea requirimus; sicut illa sunt quae commemoravi: tribula ad fruges terendas, paedagogus ad puerum ducendum, medicamentum humana arte confectum ad recipiendam salutem, et cetera talia.

- 1851 14, 33. Ipsum quippe gratiae nomen, et eius nominis intellectus aufertur, si non gratis datur, sed eam qui dignus est accipit. An forte quis dicet apostolo me facere iniuriam, quia eum gratia dignum fuisse non dico? Immo tunc facio et illi iniuriam et mihi poenam, si quod dicit ipse non credo. An ille gratiam non ita definivit, ut eam sic gratis appellatam quod daretur ostenderet? Nempe ipse dixit: *Si autem gratia, iam non ex operibus; alioquin gratia iam non est gratia* [Rom 11, 6].

De gratia Christi et de peccato originali, 418.

Lib. I. De gratia Christi.

- 1852 C. 12, n. 13. Haec autem gratia, qua *virtus in infirmitate perficitur* [2 Cor 12, 9], praedestinos et *secundum propositum vocatos* [Rom 8, 28] ad summam perfectionem glorificationemque perducit. Qua gratia agitur, non solum ut facienda no-

1849. ML 35, 2035.

1850. CV 42 (ed. C. F. Urba et I. Zycha. 1902), 53; ML 44, 321.

1851. CV 42, 89; ML 44, 340.

1852. CV 42, 136; ML 44, 367.

verimus, verum etiam ut cognita faciamus; nec solum ut diligenda credamus, verum etiam ut credita diligamus.

³²⁴ 24, 25. Convertit Deus et transtulit indignationem eius ¹⁸⁵³

³²⁵ [Assueri, cf. Esth 15, 11] in lenitatem. Quis autem non videat
³²⁶ multo maius esse indignationem a contrario in lenitatem convertere atque transferre, quam cor neutra affectione praecuratum, sed inter utramque medium in aliquid declinare? Legant ergo et intellegant, intueantur atque fateantur, non lege atque doctrina insonante forinsecus, sed interna et occulta, mirabili ac ineffabili potestate operari Deum in cordibus hominum, non solum veras revelationes, sed bonas etiam voluntates.

³²⁹ 25, 26. Non solum enim Deus posse nostrum donavit ¹⁸⁵⁴

atque adiuvat, sed etiam *velle et operari operatur in nobis*
³³⁴ [Phil 2, 13], non quia nos non volumus, aut nos non agimus, sed quia sine ipsius adiutorio nec volumus aliquid boni, nec agimus.

³⁵⁰ 29, 30. Item in eodem libro [*De libero arbitrio*] alio loco: ¹⁸⁵⁵

«Ut, quod per liberum», inquit [Pelagius], «homines facere
³⁰⁸ iubentur arbitrium, facilius possint implere per gratiam». Tolle, 'facilius', et non solum plenus, verum etiam sanus est sensus. . . . Quem sensum redarguit qui dicit: *Sine me nihil potestis facere* [Io 15, 5].

³³⁴ 47, 52. Sed quia ista quaestio, ubi de arbitrio voluntatis ¹⁸⁵⁶

³⁴⁸ et Dei gratia disputatur, ita est ad discernendum difficilis, ut, quando defenditur liberum arbitrium, negari Dei gratia videatur, quando autem asseritur Dei gratia, liberum arbitrium putetur auferri; potest Pelagius ita se latebris obscuritatis huius involvere, ut etiam his quae a sancto Ambrosio conscripta posuimus consentire se dicat.

Lib. II. De peccato originali.

⁴¹⁵ C. 24, n. 28. In causa duorum hominum, quorum per ¹⁸⁵⁷

unum venundati sumus sub peccato, per alterum redimimur a peccatis, per unum praecipitati sumus in mortem, per alterum liberamur ad vitam, quoniam ille nos in se perdidit faciendo voluntatem suam, non eius a quo factus est, iste nos in se salvos fecit non faciendo voluntatem suam, sed eius a quo missus est [Io 4, 34; 5, 30]; in horum ergo duorum
⁴²³ hominum causa proprie fides christiana consistit. *Unus est enim Deus, et unus mediator Dei et hominum homo Christus Iesus* [1 Tim 2, 5], quoniam *non est aliud nomen sub caelo datum*

1853. CV 42, 145; ML 44, 373.

1855. CV 42, 149; ML 44, 375.

1857. CV 42, 186; ML 44, 398.

1854. CV 42, 146; ML 44, 373.

1856. CV 42, 163; ML 44, 383.

hominibus, in quo oportet salvos fieri nos [Act 4, 12], et in illo definivit Deus *fidem omnibus, suscitans illum a mortuis* [Act 17, 31]. Itaque sine ista fide, hoc est, sine fide unius mediatoris²⁶⁵ Dei et hominum hominis Christi Iesu, sine fide, inquam, resurrectionis eius, quam Deus omnibus definivit, quae utique sine incarnatione eius ac morte non potest veraciter credi; sine fide ergo incarnationis et mortis et resurrectionis Christi, nec antiquos iustos, ut iusti essent, a peccatis potuisse mun-⁴²⁵ dari et Dei gratia iustificari, veritas christiana non dubitat. . . . Et ipsorum enim corda eadem mundabantur mediatoris fide, et *diffundebatur in iis caritas per Spiritum Sanctum* [Rom 5, 5], qui *ubi vult spirat* [Io 3, 8], non merita sequens, sed etiam ipsa merita faciens. Non enim Dei gratia gratia erit ullo³⁴⁰ modo, nisi gratuita fuerit omni modo.

Sermo ad Caesariensis ecclesiae plebem, 418.

- 1858 6. [Salutem homo] non potest habere nisi in ecclesia catho-⁴⁷ lica. Extra catholicam ecclesiam totum potest praeter salutem. Potest habere honorem, potest habere sacramenta, potest⁴⁵⁰ cantare alleluia, potest respondere Amen, potest evangelium tenere, potest in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti fidem habere et praedicare, sed nusquam nisi in ecclesia catholica salutem poterit invenire.

Contra sermonem Arianorum, 418.

- 1859 8. Filius Dei dicitur crucifixus et sepultus, quamvis haec⁴⁰⁰ non in divinitate ipsa, qua est Unigenitus Patri coaeternus, sed in naturae humanae sit infirmitate perpressus. . . . Hanc³⁸⁵ unitatem personae Christi Iesu Domini nostri sic ex natura³⁹² utraque constantem, divina scilicet atque humana, ut quaelibet earum vocabulum etiam alteri impertiat, et divina humanae et humana divinae, beatus ostendit apostolus [Phil 2, 5—8].
- 1860 16. Est in homine simile quiddam, quamvis nequaquam¹⁴⁴ illius Trinitatis, quae Deus est, excellentiae comparandum. . . . Dictum est: *ad imaginem nostram* [Gn 1, 26]. Quod ex persona ipsius Trinitatis rectissime accipitur. Tria itaque ista in hominis anima cogitemus: memoriam, intelligentiam, voluntatem; ab his tribus fit omne quod facimus.

De adulterinis coniugiis, 419.

- 1861 L. 1, c. 9, n. 9. Quemadmodum igitur si dixerimus: Qui-⁵⁷² cumque mulierem a marito praeter causam fornicationis di-⁵⁷³

1858. CV 53 (ed. M. Petschenig, 1910), 174; ML 43, 695.

1859. ML 42, 688. 1860. ML 42, 695.

1861. CV 41 (ed. I. Zycha, 1900), 356; ML 40, 456.

missam duxerit, moechatur, procul dubio verum dicimus; nec tamen ideo illum, qui propter causam fornicationis dimissam duxerit, ab hoc crimine absolvimus, sed utrosque moechos esse minime dubitamus; ita eum, qui praeter causam fornicationis uxorem dimiserit et aliam duxerit, moechum pronuntiamus; nec ideo tamen eum, qui propter causam fornicationis dimiserit et alteram duxerit, ab huius peccati labe defendimus. Ambos enim, licet alterum altero gravius, moechos tamen esse cognoscimus.

470 1, 26, 33. Catechumenis ergo in huius vitae ultimo con-1862

473 stitutis, seu morbo seu casu aliquo si compressi sint, ut, quamvis adhuc vivant, petere sibi tamen baptismum vel ad interrogata respondere non possint, prosit iis quod eorum in fide christiana iam nota voluntas est, ut eo modo baptizentur, quo modo baptizantur infantes, quorum voluntas adhuc nulla patuit. Non tamen propterea damnare debemus eos, qui 454 timidius agunt quam nobis videtur agi oportere. . . . Baptizare non audent eos, qui pro se respondere nequiverint, ne forte contrarium gerant voluntatis arbitrium. Quod de parvulis dici non potest, in quibus adhuc rationis nullus est usus. Sed non solum incredibile est nec in fine vitae huius baptizari catechumenum velle, verum etiam, si voluntas eius incerta est, multo satius est nolenti dare quam volenti negare, ubi velit an nolit sic non apparet, ut tamen credibilius sit eum, si posset, velle se potius fuisse dicturum ea sacramenta percipere, sine quibus iam credidit non se oportere de corpore exire.

572 2, 4, 4. Igitur vivente viro, vocabitur adultera, si fuerit 1863

573 cum alio viro. Si autem mortuus fuerit vir eius, liberata est a lege, ut non sit adultera, si fuerit cum alio viro [Rom 7, 3]. Haec verba apostoli toties repetita, toties inculcata, vera sunt, viva sunt, sana sunt, plana sunt. Nullius viri posterioris mulier uxor esse incipit, nisi prioris esse desiverit. Esse autem desinet uxor prioris, si moriatur vir eius, non si fornicetur. Licite itaque dimittitur coniux ob causam fornicationis; sed manet vinculum pudoris, propter quod fit reus adulterii, qui dimissam duxerit etiam ob hanc causam fornicationis.

475 2, 16, 16. Si a catechumeno factum est [homicidium], baptis-1864

547 mate abluitur, et, si a baptizato, paenitentia et reconciliatione 527 sanatur.

Quaestiones in Heptateuchum, 419.

212 L. 2 (In Ex.), q. 21. Insunt enim rebus corporeis per 1865 omnia elementa mundi quaedam occultae seminariae rationes,

1862. CV 41, 380; ML 40, 469.

1863. CV 41, 385; ML 40, 473.

1864. CV 41, 401; ML 40, 482.

1865. CV 28, 3 (ed. I. Zycha, 1895), 102; ML 34, 602.

quibus cum data fuerit opportunitas temporalis atque causalis, prorumpunt in species debitas suis modis et finibus. Et sic non dicuntur angeli, qui ista faciunt, animalium creatores, sicut nec agricolae segetum vel arborum vel quorumque in terra gignentium creatores dicendi sunt, quamvis noverint praebere quasdam visibiles opportunitates et causas, ut illa nascantur. Quod autem isti faciunt visibiliter, hoc angeli invisibiliter; Deus vero solus unus creator est, qui causas¹⁹⁰ ipsas et rationes seminarias rebus insevit.

- 1866 3 (In Lev.), 57. Illis sacrificiis [veteris legis] unum hoc sacri-⁵¹⁴ficium significabatur, in quo vera fit remissio peccatorum, a⁵²⁰cuius tamen sacrificii sanguine in alimentum sumendo non⁵⁰¹solum nemo prohibetur, sed ad bibendum potius omnes exhortantur, qui volunt habere vitam.

De nuptiis et concupiscentia, 419/20.

- 1867 L. 1, c. 10, n. 11. Quoniam sane non tantum fecunditas,⁵⁶⁸cuius fructus in prole est, nec tantum pudicitia, cuius vinculum est fides, verum etiam quoddam sacramentum nuptiarum commendatur fidelibus coniugatis, unde dicit apostolus: *Viri, diligite uxores vestras, sicut et Christus dilexit ecclesiam* [Eph 5, 25]; huius procul dubio sacramenti res est, ut mas et femina⁵⁷⁰ conubio copulati quamdiu vivunt inseparabiliter perseverent,⁵⁷²nec liceat, excepta causa fornicationis, a coniuge coniugem dirimi [Mt 5, 32]. . . . Quod si quisquam fecerit, non lege huius⁵⁷⁹saeculi, ubi interveniente repudio sine crimine conceditur cum aliis alia copulare conubia, quod etiam sanctum Moysen⁵⁷⁶Dominus, propter duritiam cordis illorum, Israelitis permisisse testatur, sed lege evangelii reus est adulterii, sicut etiam illa si alteri nupserit [Mt 19, 8 9]. . . . Ita manet inter viventes quiddam coniugale, quod nec separatio nec cum altero copulatio possit auferre. Manet autem ad noxam criminis, non ad vinculum foederis; sicut apostatae anima, velut de coniugio⁴⁴⁵Christi recedens, etiam fide perditam, sacramentum fidei non amittit, quod lavacro regenerationis accepit.

- 1868 1, 11, 12. Quibus vero placuit ex consensu ab usu carnalis⁵⁷¹concupiscentiae in perpetuum continere, absit ut vinculum inter illos coniugale rumpatur; immo firmiter erit, quo magis ea pacta secum inierunt, quae carius concordiusque servanda sunt, non voluptariis corporum nexibus, sed voluntariis affectibus animorum. Neque enim fallaciter ab angelo dictum est ad Ioseph: *Noli timere accipere Mariam coniugem tuam*

1866. CV 28, 3, 290; ML 34, 704.

1867. CV 42 (ed. C. F. Urba et I. Zycha, 1902), 222; ML 44, 420.

1868. CV 42, 224; ML 44, 420.

[Mt 1, 20]. Coniux vocatur ex prima desponsationis fide, quam concubitu nec cognoverat nec fuerat cogniturus.

568 1, 17, 19. In nuptiis tamen bona nuptialia diligentur: proles, 1869
fides, sacramentum. Sed proles, non ut nascatur tantum, verum etiam ut renascatur; nascitur namque ad poenam nisi renascatur ad vitam. Fides autem, non qualem habent inter se etiam infideles zelantes carnem. . . . Sacramentum vero, quod nec separati et adulterati amittunt, coniuges concorditer casteque custodiant.

303 1, 18, 20. Propter hanc [concupiscentiam] fit, ut etiam de 1870
iustis et legitimis nuptiis filiorum Dei, non filii Dei, sed filii saeculi generentur; quia et ii qui generant, si iam regenerati sunt, non ex hoc generant quod filii Dei sunt, sed ex quo adhuc filii saeculi.

302 1, 23, 25. Concupiscentia, quae solo sacramento regenera- 1871
305 tionis expiatur, profecto peccati vinculum generatione traicit in posteros, nisi ab illo et ipsi regeneratione solvantur. Nam ipsa quidem concupiscentia iam non est peccatum in regeneratis, quando illi ad illicita opera non consentitur, atque ut ea perpetrent, a regina mente membra non dantur. . . . Sed quia modo quodam loquendi peccatum vocatur quod et peccato facta est et peccatum, si vicerit, facit, reatus eius valet in generato; quem reatum Christi gratia per remissionem omnium peccatorum in regenerato, si ad mala opera ei quodam modo iubenti non oboediat, valere non sinit.

305 1, 24, 27. Ipse ille licitus honestusque concubitus non 1872
potest esse sine ardore libidinis, ut peragi possit quod rationis est, non libidinis. . . . Ex hac concupiscentia carnis, tamquam filia peccati, et quando illi ad turpia consentitur, etiam peccatorum 302
matre multorum, quaecumque nascitur proles, originali est obligata peccato, nisi in illo renascatur, quem sine ista 397
concupiscentia virgo concepit; propterea quando nasci est in carne dignatus, sine peccato solus est natus.

297 1, 26, 29. Sicut eorum peccatorum, quae manere non pos- 1873
sunt, quoniam cum fiunt praetereunt, reatus tamen manet, et, nisi remittatur, in aeternum manebit; sic illius [concupiscentiae], quando remittitur, reatus aufertur. Hoc est enim non habere peccatum, reum non esse peccati. Nam si quisquam, verbi gratia, fecerit adulterium, etiamsi numquam deinceps faciat, reus est adulterii, donec reatus ipsius indulgentia remittatur. Habet ergo peccatum, quamvis illud quod admisit iam non sit, quia cum tempore quo factum est praeteriit.

1869. CV 42, 231; ML 44, 424.

1871. CV 42, 237; ML 44, 428.

1873. CV 42, 241; ML 44, 430.

1870. CV 42, 232; ML 44, 425.

1872. CV 42, 239; ML 44, 429.

- 1874 1, 33, 38. Eodem lavacro regenerationis et verbo sancti-⁴⁷⁵
ficationis omnia prorsus mala hominum regeneratorum mun-
dantur atque sanantur, non solum peccata quae omnia nunc
remittuntur in baptismo, sed etiam quae posterius humana
ignorantia vel infirmitate contrahuntur, non ut baptisma quoties
peccatur toties repetatur, sed quia ipso quod semel datur fit,
ut non solum antea, verum etiam postea quorumlibet pecca-⁵²²
torum venia fidelibus impetretur.
- 1875 2, 11, 24. Ex quo instituta est circumcisio in populo Dei,⁴⁴²
quod erat tunc signaculum iustitiae fidei, ad significationem
purgationis valebat et parvulis originalis veterisque peccati,
sicut et baptismus ex illo valere coepit ad innovationem
hominis, ex quo est institutus.
- 1876 2, 26, 43. Non sunt nuptiae causa peccati, quod trahitur⁵⁸¹
a nascente, et expiatur in renascente; sed voluntarium peccatum³⁰²
hominis primi originalis est causa peccati. . . . 27, 44. Quid³⁰⁴
est ergo quod [Iulianus] quaerit a nobis: Per quid peccatum in-
venitur in parvulo, utrum per voluntatem, an per nuptias, an
per parentes? . . . 45. Ad omnia ista huic respondet apostolus,
qui neque voluntatem arguit parvuli, quae propria in illo
nondum est ad peccandum; neque nuptias in quantum nuptiae⁵⁷⁰
sunt, quae habent a Deo non solum institutionem, verum
etiam benedictionem; neque parentes in quantum parentes
sunt, invicem licite atque legitime ad procreandos filios con-
iugati; sed: *Per unum, inquit, hominem peccatum in hunc mun-*
dum intravit, et per peccatum mors; et ita in omnes homines
pertransiit, in quo omnes peccaverunt [Rom 5, 12].
- 1877 2, 28, 48. «Si peccatum», inquit, «ex voluntate est, mala³⁰²
voluntas quae peccatum facit; si ex natura, mala natura.»³⁰⁴
Cito respondeo: Ex voluntate peccatum est. Quaerit forte,
utrum et originale peccatum? Respondeo: Prorsus et originale
peccatum; quia et hoc ex voluntate primi hominis seminatum
est, ut et in illo esset et in omnes transiret.

De anima et eius origine, 419/20.

- 1878 L. 1, c. 9, n. 11. Non baptizatis parvulis nemo promittat³⁰⁶
inter damnationem regnumque caelorum quietis vel felicitatis⁴⁷⁰
cuiuslibet atque ubilibet quasi medium locum. Hoc enim iis³⁰⁷
etiam haeresis pelagiana promisit.
- 1879 2, 3, 6. Unde, obsecro, credis esse animam, non unius-²²²
cuiusque nostrum dico, sed primam primo illi homini datam?
Si ex nihilo, et factam tamen insufflatamque a Deo, id credis
quod ego.

1874. CV 42, 250; ML 44, 435.

1876. CV 42, 297; ML 44, 461.

1878. ML 44, 481.

1875. CV 42, 276; ML 44, 450.

1877. CV 42, 303; ML 44, 464.

1879. ML 44, 497.

- 585 2, 4, 8. Illud quod rectissime et valde salubriter credit 1880
[Vincentius Victor], iudicari animas cum de corporibus exierint,
600 antequam veniant ad illud iudicium, quo eas oportet iam
601 redditis corporibus iudicari, atque in ipsa in qua hic vixerunt
carne torqueri sive gloriari; hoc itane tandem ipse nesciebas?
Quis adversus evangelium tanta obstinatione mentis obscurduit,
ut in illo paupere qui post mortem ablatus est in sinum
Abrahae, et in illo divite cuius in inferno cruciatus exponitur
[Lc 16, 22 sqq], ista non audiat vel audita non credat?
- 470 3, 9, 12. Noli credere, nec dicere, nec docere, infantes 1881
antequam baptizentur morte praeventos pervenire posse ad
originalium indulgentiam peccatorum, si vis esse catholicus.
- 470 4, 11, 16. Quod apertissime apostolum video docuisse, 1882
simpliciter teneo: ex uno homine omnes homines ire in
condemnationem qui nascuntur ex Adam [Rom 5, 18], nisi ita
renascantur in Christo, sicuti instituit ut renascantur, antequam
128 corpore moriantur, quos praedestinavit ad aeternam vitam
135 misericordissimus gratiae largitor; qui est et illis quos prae-
destinavit ad aeternam mortem iustissimus supplicii retributor;
308 non solum propter illa, quae volentes adiciunt, verum etiam
130 si infantes nihil adiciant, propter originale peccatum. Haec
est in illa quaestione definitio mea, ut occulta opera Dei
habeant suum secretum, salva fide mea.

Contra duas epistulas Pelagianorum, 420.

- 301 L. 1, c. 2, n. 5. Quis autem nostrum dicat, quod primi 1883
hominis peccato perierit liberum arbitrium de humano genere?
300 Libertas quidem periit per peccatum, sed illa quae in paradiso
fuit, habendi plenam cum immortalitate iustitiam; propter
308 quod natura humana divina indiget gratia.
- 425 1, 7, 12. Dicimus vel ante legem vel tempore veteris 1884
testamenti a peccatis fuisse liberatos . . . per sanguinem ipsius
redemptoris, qui est *unus mediator Dei et hominum homo*
Christus Iesus [1 Tim 2, 5]. Isti autem inimici gratiae Dei,
quae data est pusillis et magnis per Iesum Christum Dominum
nostrum, ideo dicunt antiquos homines Dei perfectae fuisse
iustitiae, ne Christi incarnatione, passione, resurrectione, cuius
265 fide salvi facti sunt, credantur eguisse.
- 535 1, 9, 15. Aliud est enim voluntate benefaciendi benefacere, 1885
aliud autem ad malefaciendum sic voluntate inclinari, ut etiam
faceret si hoc posset impune permitti. Nam sic profecto in
ipsa intus voluntate peccat qui non voluntate sed timore
non peccat.

- 1886 1, 13, 26. Dicimus baptismum dare omnium indulgentiam³⁵⁵ peccatorum, et auferre crimina, non radere, nec ut omnium peccatorum radices in mala carne teneantur, quasi rasorum in capite capillorum, unde crescant iterum resecanda peccata.
- 1887 1, 13, 27. Haec [concupiscentia] etiamsi vocatur peccatum,³⁰⁵ non utique quia peccatum est, sed quia peccato facta est, sic vocatur; sicut scriptura manus cuiusque dicitur, quod manus eam fecerit.
- 1888 1, 14, 28. Multi baptizati fideles sunt sine crimine; sine³¹⁶ peccato autem in hac vita neminem dixerim, quantalibet³⁵⁰ Pelagiani, quia haec dicimus, adversum nos inflentur et dirumpantur insania; non quia aliquid peccati remanet quod in baptismo non remittatur, sed quia a nobis in huius vitae⁵⁴⁸ infirmitate manentibus cotidie fieri non quiescunt, quae fideliter⁴⁵⁸ orantibus et misericorditer operantibus cotidie remittantur.
- 1889 1, 18, 36. Nec ex Dei potentia vel in malum vel in²⁹⁵ bonum invitum aliquem cogi [respondemus]; sed Deo deserente³⁴⁴ pro meritis ire in malum, et Deo adiuvante sine meritis con-³⁴⁰verti ad bonum. Non enim est homo bonus si nolit; sed gratia Dei etiam ad hoc adiuvatur ut velit; quoniam non inaniter scriptum est: *Deus est enim qui operatur in vobis et velle et operari pro bona voluntate* [Phil 2, 13], et: *Praeparatur voluntas a Domino* [Prv 8, 35: LXX].
- 1890 1, 19, 37. *Nemo potest venire ad me, nisi Pater qui misit*³⁰⁸ *me traxerit eum* [Io 6, 44]. Non enim ait: duxerit, ut illic aliquo modo intellegamus praecedere voluntatem. Quis trahitur, si iam volebat? Et tamen nemo venit, nisi velit. Trahitur³³⁴ ergo miris modis ut velit, ab illo qui novit intus in ipsis³³³ hominum cordibus operari, non ut homines, quod fieri non potest, nolentes credant, sed ut volentes ex nolentibus fiant.
- 1891 1, 21, 39. Hoc vos non vultis inimici huic gratiae, ut⁴²⁵ eadem gratia Iesu Christi salvi facti credantur antiqui; sed distribuitis tempora secundum Pelagium, in cuius libris hoc legitur; et ante legem dicitis salvos factos esse natura, deinde per legem, postremo per Christum, quasi hominibus duorum superiorum temporum, ante legem scilicet et in lege, sanguis Christi non fuerit necessarius.
- 1892 2, 3, 5. Libellus eius [Caelestii¹] catholicus dictus est, quia⁵⁹ et hoc catholicae mentis est, si qua forte aliter sapit, quam⁶³ veritas exigit, non ea certissime definire, sed detecta ac demonstrata respuere. Non enim haereticis, sed catholicis apostolus loquebatur, ubi ait: *Quotquot ergo perfecti hoc sapiamus,*

¹ Caelestius Zosimo papae libellum fidei obtulerat, in quo de exsistentia peccati originalis se adhuc dubitare et instrui velle perfidus confitebatur.

1886. ML 44, 562.

1887. ML 44, 563.

1888. ML 44, 563.

1889. ML 44, 567.

1890. ML 44, 568.

1891. ML 44, 569.

1892. ML 44, 574.

et si quid aliter sapitis, id quoque Deus vobis revelabit [Phil 3, 15]. Hoc in illo factum esse putabatur, quando se litteris beatae memoriae papae Innocentii, quibus de hac re dubitatio tota sublata est, consentire respondit.

- 329 2, 9, 21. Multa Deus facit in homine bona, quae non 1893
facit homo; nulla vero facit homo, quae non facit Deus ut
faciat homo. . . . Si enim sine illo nihil possumus facere,
profecto nec incipere nec perficere; quia, ut incipiamus,
dictum est: *Misericordia eius praeveniet me* [Ps 58, 11]; ut per-
ficiamus, dictum est: *Misericordia eius subsequetur me* [Ps 22, 6].
- 350 4, 10, 27. Illud iam tertium videamus, quod non minus in 1894
istis [Pelagianis] omne Christi membrum et totum eius corpus
exhorret, quia contendunt esse in hac vita vel fuisse iustos
316 nullum habentes omnino peccatum. Qua praesumptione aper-
tissime orationi dominicae contradicunt, in qua omnia membra
Christi *Dimitte nobis debita nostra* [Mt 6, 21] veraci corde et
cotidianis vocibus clamant.

Contra adversarium legis et prophetarum, 420.

- 10 L. 1, c. 17, n. 35. Sicut autem Deus unus et verus creator 1895
bonorum est et temporalium et aeternorum, ita idem ipse
auctor est amborum testamentorum, quia et novum in vetere
est figuratum et vetus in novo est revelatum.
- 73 1, 20, 39. Sane de apocryphis iste [adversarius] posuit testi- 1896
monia, quae sub nominibus apostolorum Andreae Ioannisque
conscripta sunt. Quae si illorum essent, recepta essent ab
ecclesia, quae ab illorum temporibus per episcoporum suc-
cessionem certissimas, usque ad nostra et deinceps tempora,
perseverat.
- 11 2, 7, 26. Finis autem legis quis est? Ad hoc non ego, sed 1897
apostolus ipse respondeat: *Finis enim legis, inquit, Christus,
ad iustitiam omni credenti* [Rom 10, 4]. Finis perficiens, non
interficiens. Finis quippe dicitur propter quem fiunt omnia
12 quaecumque aliquo fiunt officio. . . . Quemadmodum scientia
quae nunc est, *evacuabitur*, sicut idem dicit apostolus, cum
venerit illa quam dicit *facie ad faciem* [1 Cor 13, 11 12]: sic et
ista quae in umbris tradita erant Iudaeis in vetere testamento,
necesse fuit evacuari revelatione testamenti novi.

Contra Iulianum, 421.

- L. 1, c. 6, n. 21 22 26. Fragg. S. Ioannis Chrysostomi, v. 1228 sq.
- 84 1, 7, 30. Convinceris undique: luce clariora sunt testimonia 1898
tanta sanctorum [de peccato originali]. In quorum conventum

te introduxerim conspice. Hic est Mediolanensis Ambrosius. . . . Hic est et Constantinopolitanus Ioannes. . . . Hic est Basilius. . . . Hic sunt et ceteri, quorum te movere debeat tanta consensio. Non est ista, sicut stilo maledico scribis, «conspiratio perditorum». In ecclesia catholica doctrinae sanae studiis claruerunt; spiritualibus armis muniti et accincti strenua contra haereticos bella gesserunt; perfuncti fideliter suae dispensationis laboribus in pacis gremio dormierunt. . . . 31. Ecce quo te introduxi, conventus sanctorum istorum non est multitudo popularis; non solum filii, sed et patres ecclesiae sunt.

1899 2, 10, 33. Sancti ac beati et in divinorum eloquiorum³⁰² pertractatione clarissimi sacerdotes, Irenaeus, Cyprianus, Reticius, Olympius, Hilarius, Ambrosius, Gregorius, Innocentius, Ioannes [Chrysostomus], Basilius, quibus addo presbyterum velis nolis Hieronymum, ut omittam eos qui nondum dormierunt, adversus vos proferunt de omnium hominum peccato originali obnoxia successione sententiam, unde nemo eruit, nisi quem³⁹⁷ sine lege peccati repugnante legi mentis virgo concepit. 34. . . . Quod invenerunt in ecclesia, tenuerunt; quod didicerunt, docuerunt; quod a patribus acceperunt, hoc filiis tradiderunt. Nondum vobiscum apud istos iudices aliquid agebamus et apud eos acta est causa nostra.

1900 2, 10, 37. Isti [patres] episcopi sunt, docti, graves, sancti,⁸⁴ veritatis acerrimi defensores adversus garrulas vanitates, in quorum ratione, eruditione, libertate, quae tria bona iudici tribuisti, non potes invenire quod spernas. . . . Talibus post apostolos sancta ecclesia plantatoribus, rigatoribus, aedificatoribus, pastoribus, nutritoribus crevit.

1901 3, 18, 35. Bonus est Deus, iustus est Deus; potest aliquos¹³⁴ sine bonis meritis liberare, quia bonus est; non potest quemquam sine malis meritis damnare, quia iustus est. Nullum³⁰⁶ meritum malum octo dierum infans de propriis peccatis habebat; quare damnaretur, nisi circumcideretur, si ex origine non trahebat?

1902 4, 3, 16. Sed acerbissimi gratiae huius inimici exempla³⁵⁰ nobis opponitis impiorum, quos dicitis alienos a fide abundare³⁰⁸ virtutibus, in quibus sine adiutorio gratiae solum est naturae bonum, licet superstitionibus mancipatum, qui solis libertatis ingentiae viribus et misericordes crebro et modesti et casti inveniuntur et sobrii. Haec dicens, ecce iam et illud quod gratiae Dei tribueras abstulisti, ipsum scilicet voluntatis effectum. . . . Quanto satius, si te impios ita laudare delectat,³¹² ut non audiens dicentem scripturam: *Qui dicit impium iustum esse, maledictus erit in populo et odibilis in gentibus* [Prv 24, 24],

etiam virtutibus veris eos praedices abundare: quanto, inquam, satius haec ipsa in iis dona Dei esse fatereris.

³⁰⁸ 4, 3, 17. Sed absit ut sit in aliquo vera virtus, nisi fuerit ¹⁹⁰³
³¹² iustus. Absit autem ut sit iustus vere, nisi vivat ex fide.

Iustus enim ex fide vivit [Rom 1, 17]. Quis porro eorum, qui se christianos haberi volunt, nisi soli Pelagiani, aut in ipsis etiam forte tu solus, iustum dixerit infidelem, iustum dixerit impium, iustum dixerit diabolo mancipatum?

³¹² 4, 3, 21. Noveris itaque non officiis, sed finibus a vitiis ¹⁹⁰⁴
²³⁷ discernendas esse virtutes. Officium est autem quod faciendum est, finis vero propter quod faciendum est. Cum itaque facit

homo aliquid ubi peccare non videtur, si non propter hoc facit propter quod facere debet, peccare convincitur. Quae tu non attendens, fines ab officiis separasti et virtutes veras

²⁸⁸ officia sine finibus appellandas esse dixisti. . . . Quidquid autem boni fit ab homine, et non propter hoc fit propter quod fieri debere vera sapientia praecipit, etsi officio videatur bonum, ipso non recto fine peccatum est.

³⁰⁹ 4, 3, 25. Sed ad hoc eos [infideles] in die iudicii cogitationes ¹⁹⁰⁵
³¹² suae defendent, ut tolerabilius puniantur, quia *naturaliter quae legis sunt* utcumque *fecerunt*, *scriptum* habentes *in cordibus opus legis* [Rom 2, 14 15] hactenus, ut aliis non facerent quod perpeti nollent; hoc tamen peccantes, quod, homines sine fide, non ad eum finem ista opera rettulerunt, ad quem referre debuerunt.

¹²⁶ 4, 8, 44. *Nemo potest venire ad me, nisi fuerit ei datum* ¹⁹⁰⁶
a Patre meo [Io 6, 66]. Omnes ergo qui salvi fiunt et in agnitionem veniunt veritatis [1 Tim 2, 4], eo volente salvi fiunt, eo volente veniunt; quia et qui nondum, sicut parvuli, utuntur voluntatis arbitrio, eo volente regenerantur, quo creante generantur, et qui iam utuntur voluntatis arbitrio, nisi eo volente ac subveniente, a quo *praeparatur voluntas* [Prv 8, 35: LXX], velle non possunt.

³⁴⁵ 5, 3, 12. Cum ergo dicitur homo tradi desideriis suis, inde ¹⁹⁰⁷
fit reus, quia desertus a Deo cedit iis atque consentit, vincitur, capitur, trahitur, possidetur. A quo enim quis devictus est, huic et servus addictus est [2 Petr 2, 19], et fit ei peccatum consequens, praecedentis poena peccati. [Varia exempla afferuntur; deinde:] Et multa alia commemorare possumus, in quibus liquido apparet occulto iudicio Dei fieri perversitatem cordis, ut non audiat quod verum dicitur, et inde peccetur et sit ipsum peccatum praecedentis etiam poena peccati.

³⁰⁶ 5, 11, 44. Quis dubitaverit parvulos non baptizatos, qui ¹⁹⁰⁸
solum habent originale peccatum nec ullis propriis aggra-

vantur, in damnatione omnium levissima futuros? Quae qualis et quanta erit, quamvis definire non possim, non tamen audeo dicere, quod iis ut nulli essent, quam ut ibi essent, potius expediret.

- 1909 5, 11, 45. Nec credendum est et ante datam circumcisionem 440 famulos Dei, quandoquidem iis inerat mediatoris fides in carne venturi, nullo sacramento eius opitulatos fuisse parvulis suis; quamvis quid illud esset aliqua necessaria causa scriptura latere voluerit. Nam et sacrificia eorum legimus, quibus utique sanguis ille figurabatur, qui solus tollit peccatum mundi.
- 1910 6, 13, 40. Dixisse me affirmas, quod gratia non perfecte 355 hominem novum faciat. Non hoc dico, attende quod dico. Gratia perfecte hominem novum facit; quandoquidem et ad corporis immortalitatem plenamque felicitatem ipsa perducit. Nunc etiam perfecte innovat hominem, quantum attinet ad liberationem ab omnibus omnino peccatis, non quantum ad liberationem attinet ab omnibus malis et ab omni corruptione mortalitatis, qua nunc corpus aggravat animam.
- 1911 6, 16, 49. Tu autem, qui putas quod, si malum esset con- 305 cupiscentia, careret ea qui baptizatur, multum erras. Omni enim peccato caret, non omni malo. Quod planius ita dicitur: omni reatu omnium malorum caret, non omnibus malis.
- 1912 6, 19, 60. Dixi sane: «Quomodo manent peccata reatu, 297 quae praeterierunt actu, sic e contrario fieri potest, ut concupiscentia maneat actu et praetereat reatu» [v. n. 1873]. . . . Ego enim de concupiscentia dixi, quae est *in membris repugnans legi mentis* [Rom 7, 23], quamvis reatus eius in omnium peccatorum remissione transierit; sicut e contrario sacrificium idolis factum, si deinceps non fiat, praeteriit actu, sed manet reatu, nisi per indulgentiam remittatur.

Enchiridion, sive De fide, spe et caritate, 421.

- 1913 7. Fides credit, spes et caritas orant. Sed sine fide esse 268 non possunt, ac per hoc et fides orat. Propterea quippe dictum est: *Quomodo invocabunt, in quem non crediderunt?* [Rom 10, 14.] 8. Quid autem sperari potest quod non creditur? Porro aliquid etiam quod non speratur credi potest. Quis namque fidelium poenas non credit impiorum? Nec sperat tamen.
- 1914 32. Si nullus dicere Christianus audebit: Non miserentis 308 est Dei, sed volentis est hominis, ne apostolo apertissime contradicat, restat ut propterea recte dictum intellegatur: *Non*

1909. ML 44, 809.

1910. ML 44, 844.

1911. ML 44, 850.

1912. ML 44, 858.

1913. ML 40, 234; S (= Scheel) 3.

1914. ML 40, 248; S 22.

- volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei* [Rom 9, 16], ut
327 totum Deo detur, qui hominis voluntatem bonam et praeparat
328 adiuvandam et adiuvat praeparatam. Praecedit enim bona
voluntas hominis multa Dei dona, sed non omnia; quae autem
non praecedit ipsa, in iis est et ipsa. Nam utrumque legitur
in sanctis eloquiis: et *Misericordia eius praeveniet me* [Ps 58, 11]
et *Misericordia eius subsequetur me* [Ps 22, 6]. Nolentem prae-
venit, ut velit; volentem subsequitur, ne frustra velit.
- 409 33. *Fuimus enim et nos natura filii irae, sicut et ceteri* 1915
[Eph 2, 3]. In hac ira cum essent homines per originale pec-
catum, tanto gravius et perniciosius, quanto maiora vel plura
insuper addiderant, necessarius erat mediator, hoc est, re-
416 conciliator, qui hanc iram sacrificii singularis, cuius erant
umbrae omnia sacrificia legis et prophetarum, oblatione placaret.
- 397 41. Nulla igitur voluptate carnalis concupiscentiae semi- 1916
natus sive conceptus et ideo nullum peccatum originaliter
393 trahens, Dei quoque gratia Verbo Patris unigenito, non gratia
385 Filio, sed natura, in unitate personae modo mirabili et in-
398 effabili adiunctus atque concretus et ideo nullum peccatum
et ipse committens; tamen propter *similitudinem carnis peccati*
[Rom 8, 3], in qua venerat, dictus est et ipse peccatum, sacri-
419 ficandus ad diluenda peccata. . . . Ait [apostolus]: *Eum qui non*
noverat peccatum, id est Christum, *pro nobis peccatum fecit*
[2 Cor 5, 21] Deus, cui reconciliandi sumus, hoc est, sacri-
ficium pro peccatis, per quod reconciliari valeremus. Ipse
ergo peccatum, ut nos iustitia; nec nostra, sed Dei; nec in
nobis, sed in ipso; sicut ipse peccatum, non suum, sed nostrum.
- 410 61. Non enim pro angelis mortuus est Christus. Sed ideo 1917
etiam pro angelis fit, quidquid hominum per eius mortem
redimitur et liberatur a malo, quoniam cum iis quodam modo
redit in gratiam, post inimicitias quas inter homines et sanctos
angelos peccata fecerunt, et ex ipsa hominum redemptione
ruinae illius angelicae detrimenta reparantur.
- 475 64. Excepto baptismatis munere, quod contra originale 1918
303 peccatum donatum est, ut, quod generatione attractum est,
regeneratione detrahatur (et tamen activa quoque peccata,
quaecumque corde, ore, opere commissa invenerit, tollit), hac
ergo excepta magna indulgentia, unde incipit hominis reno-
vatio, in qua solvitur omnis reatus et ingeneratus et additus;
316 ipsa etiam vita cetera iam ratione utentis aetatis, quantalibet
praepolleat fecunditate iustitiae, sine peccatorum remissione
291 non agitur. . . . Neque enim quia peccatum est omne crimen,
ideo crimen est etiam omne peccatum. Itaque sanctorum
hominum vitam quamdiu in hac mortali vivitur, inveniri posse

dicimus sine crimine; *peccatum autem si dixerimus quia non habemus*, ut ait tantus apostolus, *nosmetipsos seducimus, et veritas in nobis non est* [1 Io 1, 8].

- 1919 65. Sed neque de ipsis criminibus quamlibet magnis re-⁵²²
mittendis in sancta ecclesia Dei misericordia desperanda est
agentibus paenitentiam secundum modum sui cuiusque peccati.
In actione autem paenitentiae, ubi tale commissum est, ut is⁵³¹
qui commisit a Christi etiam corpore separetur, non tam con-
sideranda est mensura temporis quam doloris.
- 1920 69. Tale aliquid [ignem] etiam post hanc vitam fieri in-⁵⁸⁷
credibile non est, et utrum ita sit quaeri potest, et aut inveniri
aut latere nonnullos fideles per ignem quemdam purgatorium,
quanto magis minusve bona pereuntia dilexerunt, tanto tardius
citiusque salvari.
- 1921 71. De cotidianis autem brevibus levibusque peccatis, sine⁵⁴⁸
quibus haec vita non ducitur, cotidiana fidelium oratio satis-³¹⁶
facit. Eorum est enim dicere: *Pater noster qui es in caelis*⁴⁵⁸
[Mt 6, 9], qui iam Patri tali regenerati sunt ex aqua et Spiritu
[Io 3, 5]. Delet omnino haec oratio minima et cotidiana
peccata.
- 1922 84. Resurrecturam tamen carnem omnium quicumque nati⁵⁹⁹
sunt hominum atque nascentur et mortui sunt atque morientur,
nullo modo dubitare debet Christianus.
- 1923 89. Quemadmodum si statua cuiuslibet solubilis metalli aut⁶⁰⁰
igne liquesceret, aut contereretur in pulverem, aut confunde-
retur in massam, et eam vellet artifex rursus ex illius materiae
quantitate reparare, nihil interesset ad eius integritatem, quae
particula materiae cui membro statuae redderetur, dum tamen
totum ex quo constituta fuerat restituta resumeret: ita Deus
mirabiliter atque ineffabiliter artifex de toto quo caro nostra
constiterat, eam mirabili et ineffabili celeritate restituet, nec
aliquid attinebit ad eius redintegrationem, utrum capilli ad
capillos redeant et ungues ad ungues, an quidquid eorum
perierat mutetur in carnem et in partes alias corporis re-
vocetur, curante artificis providentia ne quid indecens fiat.
- 1924 93. Mitissima sane omnium poena erit eorum, qui praeter³⁰⁶
peccatum, quod originale traxerunt, nullum insuper addiderunt;
et in ceteris qui addiderunt, tanto quisque tolerabiliorem ibi⁵⁹⁵
habebit damnationem, quanto hic minorem habuit iniquitatem.
- 1925 95. Tunc [in caelo] non latebit quod nunc latet, cum de¹³⁰
duobus parvulis unus esset assumendus per misericordiam,³⁴³
alius per iudicium relinquendus, in quo is qui assumeretur

1919. ML 40, 262; S 41.

1921. ML 40, 265; S 45.

1923. ML 40, 273; S 55.

1925. ML 40, 275; S 58.

1920. ML 40, 265; S 44.

1922. ML 40, 272; S 54.

1924. ML 40, 275; S 57.

- agnosceret quid sibi per iudicium deberetur, nisi misericordia subveniret; cur ille potius quam iste fuerit assumptus, cum causa una esset ambobus; cur apud quosdam non factae sint virtutes, quae, si factae fuissent, egissent illi homines paenitentiam, et factae sint apud eos qui non fuerant credituri. Apertissime namque Dominus dicit: *Vae tibi Corozain, vae tibi Bethsaida: quia, si in Tyro et Sidone factae fuissent virtutes quae factae sunt in vobis, olim in cilicio et cinere paenitentiam egissent* [Mt 11, 21]. Nec utique Deus iniuste noluit salvos fieri, cum possent salvi esse, si vellent.
- 333 98. Quis porro tam impie desipiat, ut dicat Deum malas 1926 hominum voluntates quas voluerit, quando voluerit, ubi voluerit, in bonum non posse convertere? Sed cum facit, per misericordiam facit.
- 126 103. Cum audimus et in sacris litteris legimus, quod velit 1927 omnes homines salvos fieri, quamvis certum sit nobis non omnes homines salvos fieri, non tamen ideo debemus omnipotentissimae Dei voluntati aliquid derogare, sed ita intellegere quod scriptum est: *Qui omnes homines vult salvos fieri* [1 Tim 2, 4], tamquam diceretur nullum hominem fieri salvum, nisi quem fieri ipse voluerit, non quod nullus sit hominum, nisi quem salvum fieri velit, sed quod nullus fiat, nisi quem velit; et ideo sit rogandus ut velit, quia necesse est fieri si voluerit. . . . Aut certe sic dictum est: *Qui omnes homines vult salvos fieri*, non quod nullus hominum esset quem salvum fieri nollet, qui virtutes miraculorum facere noluit apud eos quos dicit acturos fuisse paenitentiam si fecisset; sed ut 'omnes homines' omne genus humanum intellegamus per quascumque differentias distributum, reges, privatos, nobiles, ignobiles, sublimes, humiles, doctos, indoctos. . . .
- 231 104. Etiam primum hominem Deus in ea salute, in qua 1928 conditus erat, custodire voluisset, eumque opportuno tempore post genitos filios sine interpositione mortis ad meliora perducere, ubi iam non solum peccatum non committere, sed nec voluntatem posset habere peccandi, si ad permanendum sine peccato, sicut factus erat, perpetuam voluntatem habiturum 120 esse praescisset. Quia vero eum male usurum libero arbitrio, hoc est, peccaturum esse praesciebat, ad hoc potius praeparavit voluntatem suam, ut bene ipse faceret etiam de male faciente, ac sic hominis voluntate mala non evacuaretur, sed nihilominus impleretur omnipotentis bona.
- 406 108. Cum factus est Adam, homo scilicet rectus, mediatore 1929 non opus erat. Cum vero genus humanum peccata longe

separaverunt a Deo, per mediatorem, qui solus sine peccato ³⁹⁷
 natus est, vixit, occisus est, reconciliari nos oportebat Deo ⁴⁰⁹
 usque ad carnis resurrectionem in vitam aeternam; ut humana
 superbia per humilitatem Dei argueretur ac sanaretur, et de-
 monstraretur homini quam longe a Deo recesserat, cum per
 incarnatum Deum revocaretur et exemplum oboedientiae per ⁴¹²
 hominem Deum contumaci homini praeberetur; et Unigenito
 suscipiente formam servi, quae nihil ante meruerat, fons gratiae ⁴¹⁴
 panderetur et carnis etiam resurrectio redemptis promissa in
 ipso redemptore praemonstraretur; et per eandem naturam
 quam se decepisse laetabatur, diabolus vinceretur.

1930 109. Tempus autem quod inter hominis mortem et ultimam ⁵⁸⁶
 resurrectionem interpositum est, animas abditis receptaculis
 continet, sicut unaquaeque digna est vel requie vel aerumna,
 pro eo quod sortita est in carne cum viveret. 110. Neque ⁵⁸⁷
 negandum est defunctorum animas pietate suorum viventium ⁵⁸³
 relevari, cum pro illis sacrificium mediatoris offertur, vel ele- ⁵²⁰
 mosynae in ecclesia fiunt. Sed iis haec prosunt, qui, cum
 viverent, ut haec sibi postea possint prodesse meruerunt.
 Est enim quidam vivendi modus, nec tam bonus ut non re-
 quirat ista post mortem, nec tam malus ut non ei prosint
 ista post mortem; est vero talis in bono, ut ista non requirat,
 et est rursus talis in malo, ut nec his valeat, cum ex hac vita
 transierit, adiuvari.

1931 111. Post resurrectionem, facto universo completoque iudicio, ⁶⁰⁸
 suos fines habebunt civitates duae, una scilicet Christi, altera ⁶⁰⁹
 diaboli; una bonorum, altera malorum; utraque tamen et
 angelorum et hominum. Istis voluntas, illis facultas non poterit
 ulla esse peccandi, vel ulla condicio moriendi; istis in aeterna
 vita vere feliciterque viventibus, illis infeliciter in aeterna ⁵⁹⁴
 morte sine moriendi potestate durantibus, quoniam utrique
 sine fine. Sed in beatitudine isti alius alio praestabilius, in ⁶¹²
 miseria vero illi alius alio tolerabilius permanebunt. ⁵⁹⁵

1932 112. Frustra itaque nonnulli, immo quam plurimi, aeternam ⁵⁹⁴
 damnatorum poenam et cruciatus sine intermissione perpetuos
 humano miserantur affectu, atque ita futurum esse non cre-
 dunt. . . . Sed poenas damnatorum certis temporum intervallis ⁵⁹⁶
 existiment, si hoc iis placet, aliquatenus mitigari. Etiam sic
 quippe intellegi potest manere in illis ira Dei [Io 3, 36], hoc ⁵⁹¹
 est, ipsa damnatio (haec enim vocatur ira Dei, non divini
 animi perturbatio), ut in ira sua, hoc est, manente ira sua,
 non tamen contineat miserationes suas; non aeterno supplicio
 finem dando, sed levamen adhibendo vel interponendo cru-
 ciatibus.

274 117. Iam porro caritas, quam duabus istis, id est, fide ac 1933
spe, maiorem dixit apostolus [1 Cor 13, 13], quanto in quo-
cumque maior est, tanto melior est in quo est. Cum enim
quaeritur, utrum quisque sit homo bonus, non quaeritur quid
275 credat, aut speret, sed quid amet. Nam qui recte amat,
271 procul dubio recte credit et sperat; qui vero non amat,
inaniter credit, etiamsi sint vera quae credit; inaniter sperat,
etiamsi ad veram felicitatem doceantur pertinere quae sperat,
nisi et hoc credat ac speret, quod sibi petenti donari possit
ut amet. . . . Ipsa est autem fides Christi, quam commendat
apostolus, *quae per dilectionem operatur* [Gal 5, 6], et quod in
dilectione nondum habet, petit ut accipiat, quaerit ut inveniatur,
313 pulsatur ut aperiatur ei [Mt 7, 7]. Fides namque impetrat quod
lex imperat. Nam sine Dei dono, id est, sine Spiritu Sancto,
per quem *diffunditur caritas in cordibus nostris* [Rom 5, 5],
iubere lex poterit, non iuvare; et praevaricatorem insuper
facere, qui de ignorantia se excusare non possit. Regnat
enim carnalis cupiditas, ubi non est Dei caritas.

De cura pro mortuis gerenda, 421.

588 C. 1, n. 3. In Machabaeorum libris [2 Mach 12, 43] legimus 1934
oblatum pro mortuis sacrificium. Sed et si nusquam in scripturis
veteribus omnino legeretur, non parva est universae ecclesiae
quae in hac consuetudine claret auctoritas, ubi in precibus
sacerdotis, quae Domino Deo ad eius altare funduntur, locum
suum habet etiam commendatio mortuorum.

284 15, 18. Possunt etiam spiritus mortuorum aliqua quae hic 1935
aguntur, quae necessarium est eos nosse et quos necessarium
est ea nosse, non solum praesentia vel praeterita, verum etiam
futura Spiritu Dei revelante cognoscere, sicut non omnes
homines, sed prophetae, dum hic viverent, cognoscebant, nec
ipsi omnia, sed quae illis esse revelanda Dei providentia
iudicabat.

De gratia et libero arbitrio, 426/7.

308 C. 5, n. 12. Ne ipsa voluntas sine gratia Dei putetur boni 1936
aliquid posse, continuo, cum dixisset [Paulus]: *Gratia eius in
me vacua non fuit, sed plus omnibus illis laboravi*, subiunxit
329 atque ait: *Non ego autem, sed gratia Dei mecum* [1 Cor 15, 10],
id est, non solus, sed gratia Dei mecum, ac per hoc nec
gratia Dei sola, nec ipse solus, sed gratia Dei cum illo. Ut
314 autem de caelo vocaretur, et tam magna et efficacissima

1933. ML 40, 286; S 72.

1934. CV 41 (ed. I. Zycha, 1900), 623; ML 40, 593.

1935. CV 41, 651; ML 40, 606. 1936. ML 44, 889.

vocatione converteretur [cf. Act 9, 1 sqq], gratia Dei erat sola; quia merita eius erant magna, sed mala.

- 1937 6, 14. *Superest*, inquit, *mihi corona iustitiae, quam reddet* ³⁰⁸
mihi Dominus in illa die iustus iudex [2 Tim 4, 8]. Cui redderet ³⁶⁷
coronam iustus iudex, si non donasset gratiam misericors
pater? Et quomodo esset ista corona iustitiae, nisi praecessisset
gratia quae iustificat impium?
- 1938 7, 16. *Bonum*, inquit, *certamen certavi, cursum consummavi*, ³⁰⁸
fidem servavi [2 Tim 4, 7]. Primo ista bona opera, si non ea ³²⁷
praecessissent cogitationes bonae, nulla essent. Attendite ita-
que quid de ipsis cogitationibus dicat; ait enim scribens ad
Corinthios: *Non quia idonei sumus cogitare aliquid a nobis,*
tamquam ex nobismetipsis; sed sufficientia nostra ex Deo est
[2 Cor 3, 5].
- 1939 13, 25. Numquid natura erit gratia? Nam et hoc Pelagiani ³³⁹
ausi sunt dicere, gratiam esse naturam, in qua sic creati sumus, ³⁴⁹
ut habeamus mentem rationalem, qua intellegere valeamus,
facti ad imaginem Dei, ut dominemur piscibus maris et volu-
cribus caeli et omnibus pecoribus quae repunt super terram.
Sed non haec est gratia, quam commendat apostolus per
fidem Iesu Christi. Hanc enim naturam etiam cum impiis
et infidelibus certum est nobis esse communem; gratia vero
per fidem Iesu Christi eorum tantummodo est, quorum est
ipsa fides.
- 1940 14, 29. Si fides liberi est tantummodo arbitrii, nec datur ³¹⁴
a Deo, propter quid pro iis, qui nolunt credere, oramus ut ³⁴²
credant? Quod prorsus faceremus inaniter, nisi rectissime ³³³
crederemus etiam perversas et fidei contrarias voluntates omni-
potentem Deum ad credendum posse convertere.
- 1941 16, 32. Certum est nos mandata servare, si volumus; sed ³⁴¹
quia *praeparatur voluntas a Domino* [Prv 8, 35: LXX], ab illo ³¹³
petendum est ut tantum velimus, quantum sufficit ut volendo
faciamus. Certum est nos velle cum volumus; sed ille facit ³²⁹
ut velimus bonum. . . . Certum est nos facere cum facimus;
sed ille facit ut faciamus, praebendo vires efficacissimas
voluntati.
- 1942 17, 33. Quamvis parva et imperfecta, non deerat [caritas ³²⁷
Petro], quando dicebat Domino: *Animam meam pro te ponam* ³²⁸
[Io 13, 37]; putabat enim se posse quod se velle sentiebat.
Et quis istam etsi parvam dare coeperat caritatem, nisi ille
qui praeparat voluntatem et cooperando perficit quod operando
incipit? Quoniam ipse ut velimus operatur incipiens, qui
volentibus cooperatur perficiens [Phil 1, 6]. . . . Ut ergo velimus,
sine nobis operatur; cum autem volumus, et sic volumus ut

faciamus, nobiscum cooperatur; tamen sine illo vel operante ut velimus, vel cooperante cum volumus, ad bona pietatis opera nihil valemus.

- 281 18, 37. Haec omnia praecepta dilectionis, id est caritatis, 1943
311 quae tanta et talia sunt, ut quidquid se putaverit homo facere bene, si fiat sine caritate, nullo modo fiat bene; haec ergo praecepta caritatis inaniter darentur hominibus, non habentibus liberum voluntatis arbitrium.

De correptione et gratia, 426/7.

- 364 C. 6, n. 9. Si autem iam regeneratus et iustificatus in 1944
malam vitam sua voluntate relabitur, certe iste non potest dicere: Non accepi, quia acceptam gratiam Dei suo in malum libero amisit arbitrio.
- 264 7, 11. Si, sicut veritas loquitur, nemo liberatur a dam- 1945
natione, quae facta est per Adam, nisi per fidem Iesu Christi, et tamen ab hac damnatione non se liberabunt, qui poterunt dicere non se audisse evangelium Christi, cum *fides ex auditu* sit [Rom 10, 17], quanto minus se liberabunt qui dicturi sunt: Perseverantiam non accepimus? Iustior enim videtur excusatio dicentium: Non accepimus perseverantiam, quoniam potest
318 dici: Homo, in eo quod audieras et tenueras, in eo perseverares si velles; nullo modo autem dici potest: Id quod non audieras, crederes si velles.
- 129 7, 12. Ac per hoc, et qui evangelium non audierunt, et 1946
qui, eo audito, in melius commutati, perseverantiam non acceperunt, et qui, evangelio audito, venire ad Christum, hoc est, in eum credere noluerunt, quoniam ipse dixit: *Nemo venit*
306 *ad me, nisi ei datum fuerit a Patre meo* [Io 6, 66], et qui per aetatem parvulam nec credere potuerunt, sed ab originali noxa solo possent lavacro regenerationis absolvi, quo tamen
133 non accepto mortui perierunt; non sunt ab illa conspersione discreti, quam constat esse damnatam, euntibus omnibus ex uno in condemnationem.
- 127 7, 13. Quicumque ab illa originali damnatione ista divinae 1947
gratiae largitate discreti sunt, non est dubium quod et procuratur iis audiendum evangelium; et cum audiunt, credunt;
321 et in *fide quae per dilectionem operatur* [Gal 5, 6] usque in finem perseverant; et si quando exorbitant, correpti emendantur, et quidam eorum, etsi ab hominibus non corripiantur, in viam quam reliquerant redeunt; et nonnulli, accepta gratia, in qualibet aetate, periculis huius vitae mortis celeritate subtrahuntur.

- 1948 7, 14. Quicumque enim electi, sine dubio etiam vocati; 131
non autem quicumque vocati, consequenter electi. Illi ergo
electi, ut saepe dictum est, qui *secundum propositum vocati*,
qui etiam praedestinati atque praesciti [Rom 8, 28 sq]. Horum 337
si quisquam perit, fallitur Deus; sed nemo eorum perit, quia
non fallitur Deus.
- 1949 7, 16. *Scivit Dominus qui sunt eius* [2 Tim 2, 19]. Horum 321
fides, *quae per dilectionem operatur* [Gal 5, 6], profecto aut
omnino non deficit, aut, si qui sunt quorum deficit, reparatur
antequam vita ista finiatur, et, deleta quae intercurrerat ini-
quitate, usque in finem perseverantia deputatur. Qui vero 133
perseveraturi non sunt, ac sic a fide christiana et conversatione
lapsuri sunt, ut tales eos vitae huius finis inveniatur, procul
dubio nec illo tempore, quo bene pieque vivunt, in istorum
numero computandi sunt. Non enim sunt a massa illa per-
ditionis praescientia Dei et praedestinatione discreti; et ideo 131
nec *secundum propositum vocati* [Rom 8, 28]; ac per hoc nec
electi; sed in iis vocati, de quibus dictum est: *Multi vocati*;
non in iis de quibus dictum est: *Pauci vero electi* [Mt 20, 16]. . . .
8, 17. Hic si a me quaeratur, cur iis Deus perseverantiam 130
non dederit, quibus eam qua christiane viverent dilectionem
dedit, me ignorare respondeo.
- 1950 10, 27. Angeli quidam, quorum princeps est qui dicitur 203
diabolus, per liberum arbitrium a Domino Deo refugae facti 208
sunt. Refugientes tamen eius bonitatem, qua beati fuerunt,
non potuerunt eius effugere iudicium, per quod miserrimi
effecti sunt. Ceteri autem per ipsum liberum arbitrium in 207
veritate steterunt, eamque de suo casu numquam futuro cer- 609
tissimam scire meruerunt.
- 1951 10, 28. Quia vero per liberum arbitrium Deum deseruit 302
[Adam], iustum iudicium Dei expertus est, ut cum tota sua
stirpe, quae in illo adhuc posita tota cum illo peccaverat,
damnaretur. Quotquot enim ex hac stirpe gratia Dei libe- 128
rantur, a damnatione utique liberantur, qua iam tenentur ob-
stricti. Unde etiam si nullus liberaretur, iustum Dei iudicium
nemo iuste reprehenderet. Quod ergo pauci in comparatione 132
pereuntium, in suo vero numero multi liberantur, gratia fit,
gratis fit, gratiae sunt agenda quia fit, ne quis velut de suis
meritis extollatur, sed omne os obstruatur, et *qui gloriatur, in*
Domino gloriatur [1 Cor 1, 31].
- 1952 11, 29. Quid ergo? Adam non habuit Dei gratiam? Immo 331
vero habuit magnam, sed disparem. Ille in bonis erat, quae 234
de bonitate sui conditoris acceperat; neque enim ea bona
et ille suis meritis comparaverat, in quibus prorsus nullum

patiebatur malum. Sancti vero in hac vita, ad quos pertinet liberationis haec gratia, in malis sunt, ex quibus clamant ad Deum: *Libera nos a malo* [Mt 6, 13]. Ille in illis bonis Christi morte non eguit, istos a reatu et hereditario et proprio illius
 230 Agni sanguis absolvit. Ille non opus habebat eo adiutorio, quod implorant isti cum dicunt: *Video aliam legem in membris meis* etc. [Rom 7, 23—25.] . . . Ille vero nulla tali rixa de se ipso adversus se ipsum tentatus atque turbatus in illo beatitudinis loco sua secum pace fruebatur.

378 11, 30. Deus ergo naturam nostram, id est, animam ratio- 1953
 381 nalem carnemque hominis Christi suscepit, susceptione singulariter mirabili vel mirabiliter singulari, ut nullis iustitiae suae praecedentibus meritis Filius Dei sic esset ab initio quo esse homo coepisset, ut ipse et Verbum quod sine initio est
 396 una persona esset. . . . Neque enim metuendum erat, ne isto ineffabili modo in unitatem personae a Verbo Deo natura humana suscepta per liberum voluntatis peccaret arbitrium, cum ipsa susceptio talis esset, ut natura hominis a Deo ita suscepta nullum in se motum malae voluntatis admitteret.

331 11, 31. Istam gratiam non habuit homo primus, qua num- 1954
 334 quam vellet esse malus; sed sane habuit, in qua, si permanere vellet, numquam malus esset, et sine qua etiam cum libero arbitrio bonus esse non posset, sed eam tamen per liberum arbitrium deserere posset. Nec ipsum ergo Deus esse voluit
 308 sine sua gratia, quam reliquit in eius libero arbitrio. Quoniam liberum arbitrium ad malum sufficit, ad bonum autem parum
 344 est, nisi adiuvetur ab omnipotenti bono. Quod adiutorium si homo ille per liberum non deseruisset arbitrium, semper esset
 330 bonus; sed deseruit et desertus est. Tale quippe erat adiutorium, quod desereret cum vellet et in quo permaneret si vellet, non quo fieret ut vellet.

330 11, 32. Tunc ergo dederat homini Deus bonam voluntatem, 1955
 331 in illa quippe eum fecerat qui fecerat rectum; dederat adiutorium, sine quo in ea non posset permanere si vellet; ut
 334 autem vellet, in eius libero reliquit arbitrio. Posset ergo per-
 318 manere si vellet, quia non deerat adiutorium per quod posset et sine quo non posset perseveranter bonum tenere quod vellet. Sed quia noluit permanere, profecto eius culpa est, cuius me-
 208 ritum fuisset, si permanere voluisset; sicut fecerunt angeli
 207 sancti, qui, cadentibus aliis per liberum arbitrium, per idem liberum arbitrium steterunt ipsi et huius permansionis debitam mercedem recipere meruerunt, tantam scilicet beatitudinis plenitudinem, qua iis certissimum sit semper se in illa esse
 326 mansuros. . . . Fit quippe in nobis per hanc Dei gratiam in
 332

bono recipiendo et perseveranter tenendo, non solum posse quod volumus, verum etiam velle quod possumus. Quod non fuit in homine primo; unum enim horum in illo fuit, alterum non fuit.

1956 12, 33. Quapropter bina ista quid inter se differant, diligenter et vigilanter intuendum est: posse non peccare et non posse peccare, posse non mori et non posse mori, bonum posse non deserere et bonum non posse deserere. Potuit enim non peccare primus homo, potuit non mori, potuit bonum non deserere. . . . Prima ergo libertas voluntatis erat, posse non peccare: novissima erit multo maior, non posse peccare; prima immortalitas erat, posse non mori: novissima erit multo maior, non posse mori; prima erat perseverantiae potestas, bonum posse non deserere: novissima erit felicitas perseverantiae, bonum non posse deserere.

1957 12, 34. Itemque ipsa adiutoria distinguenda sunt. Aliud est adiutorium sine quo aliquid non fit, et aliud est adiutorium quo aliquid fit. Nam sine alimentis non possumus vivere, nec tamen, cum adfuerint alimenta, iis fit ut vivat qui mori voluerit. Ergo adiutorium alimentorum est sine quo non fit, non quo fit ut vivamus. At vero beatitudo, quam non habet homo, cum data fuerit, continuo fit beatus. Adiutorium est enim non solum sine quo non fit, verum etiam quo fit propter quod datur. Quapropter hoc adiutorium et quo fit est et sine quo non fit: quia, et si data fuerit homini beatitudo, continuo fit beatus, et si data numquam fuerit, numquam erit.

1958 12, 38. Ac per hoc nec de ipsa perseverantia boni voluit Deus sanctos suos in viribus suis, sed in ipso gloriari, qui iis non solum dat adiutorium quale primo homini dedit, sine quo non possint perseverare si velint, sed in iis etiam operatur et velle. . . . Subventum est igitur infirmitati voluntatis humanae, ut divina gratia indeclinabiliter et insuperabiliter ageretur, et ideo quamvis infirma non tamen deficeret neque adversitate aliqua vinceretur.

1959 13, 39. Haec de his loquor, qui praedestinati sunt in regnum Dei, quorum ita certus est numerus, ut nec addatur iis quisquam nec minuatur ex iis; non de his qui, cum annuntiasset et locutus esset, *multiplicati sunt super numerum* [Ps 39, 6]. Ipsi enim vocati dici possunt, non autem electi, quia non *secundum propositum vocati* [Rom 8, 28].

1960 13, 42. Hi vero qui non pertinent ad hunc praedestinatorum numerum, . . . pro meritis iustissime iudicantur. Aut enim iacent sub peccato, quod originaliter generatione traxerunt, et cum illo hereditario debito hinc exeunt, quod non est

- regeneratione dimissum; aut per liberum arbitrium alia in-
super addiderunt: arbitrium, inquam, liberum, sed non libera-
tum. . . . Aut gratiam Dei suscipiunt, sed temporales sunt,
344 nec perseverant; deserunt et deseruntur. Dimissi enim sunt
320 libero arbitrio, non accepto perseverantiae dono, iudicio Dei
iusto et occulto.
- 334 14, 43. Sic velle seu nolle in volentis aut nolentis est 1961
potestate, ut divinam voluntatem non impediat nec superet
potestatem. Etiam de his enim, qui faciunt quae non vult,
facit ipse quae vult.
- 126 14, 44. Et quod scriptum est, quod *vult omnes homines* 1962
salvos fieri [1 Tim 2, 4], nec tamen omnes salvi fiunt, multis
quidem modis intellegi potest, ex quibus in aliis opusculis
nostris aliquos commemoravimus [v. n. 1457 1735 1906 1927],
sed hic unum dicam. Ita dictum est: *Omnes homines vult salvos*
fieri, ut intellegantur omnes praedestinati; quia omne genus
hominum in iis est.
- 333 14, 45. Non est itaque dubitandum, voluntati Dei, qui 1963
in caelo et in terra omnia quaecumque voluit fecit [Ps 134, 6], et
qui etiam illa *quae futura sunt fecit* [Is 45, 11: LXX], humanas
voluntates non posse resistere, quominus faciat ipse quod vult,
quandoquidem etiam de ipsis hominum voluntatibus, quod vult,
cum vult, facit, . . . sine dubio habens humanorum cordium
quo placeret inclinandorum omnipotentissimam potestatem.
- 126 15, 47. Potest etiam sic intellegi, quod *omnes homines Deus* 1964
vult salvos fieri [1 Tim 2, 4], quoniam nos facit velle, sicut
misit Spiritum Filii sui clamantem: Abba, Pater [Gal 4, 6], id
est, nos clamare facientem.

Retractationes, 426/7.

- 222 L. 1, c. 1, n. 3. Sine controversia ergo quaedam originalis 1965
regio beatitudinis animi Deus ipse est, qui eum non quidem
de se ipso genuit, sed de nulla re alia condidit, sicut condidit
corpus e terra. Nam quod attinet ad eius originem, qua fit
ut sit in corpore, utrum de illo uno sit, qui primum creatus
est, quando *factus est homo in animam vivam* [Gn 2, 7; 1 Cor
15, 45], an similiter ita fiant singulis singuli, nec tunc sciebam
nec adhuc scio.
- 308 1, 8 (9)¹, 6. Ecce tam longe antequam Pelagiana haeresis 1966
exstisset, sic disputavimus, velut iam contra illos disputaremus.

¹ Indicatur intra () numerus editionis ML, quando ab edit. CV differt.

1961. ML 44, 942.

1962. ML 44, 943.

1963. ML 44, 943.

1964. ML 44, 945.

1965. CV 36 (ed. P. Knoell, 1902), 16; ML 32, 587.

1966. CV 36, 45; ML 32, 598.

Cum enim bona dicerentur ex Deo, id est, et magna, et media, et minima, in mediis quidem bonis invenitur liberum voluntatis arbitrium, quia et male illo uti possumus. . . . Et quia omnia bona, sicut dictum est, et magna, et media, et minima ex Deo sunt, sequitur, ut ex Deo sit etiam bonus usus liberae voluntatis, quae virtus est et in magnis numeratur bonis.

1967 1, 8 (9), 6. Ad miseriam iustae damnationis pertinet igno-⁸⁰⁰
rantia et difficultas, quam patitur omnis homo ab exordio
nativitatis suae; nec ab isto malo quisquam nisi Dei gratia
liberatur. Quam miseriam Pelagiani nolunt ex iusta damna-³⁰⁷
tione descendere, negantes originale peccatum, quamvis igno-
rantia et difficultas, etiamsi essent hominis primordia naturalia,
nec sic culpandus, sed laudandus Deus esset.

1968 1, 9 (10), 2. Quod vero dixi: «Illud autem lumen . . . si³⁴⁷
velint» [v. n. 1539], non putent novi haeretici Pelagiani se-³¹⁴
cundum eos esse dictum. Verum est enim omnino omnes
homines hoc posse, si velint; sed *praeeparatur voluntas a*
Domino [Prv 8, 35: Lxx] et tantum augetur munere caritatis,
ut possint. Quod hic ideo dictum non est, quoniam praesenti
necessarium non erat quaestioni.

1969 1, 12 (13), 5. Illud quod in parvulis dicitur originale pec-³⁰⁴
catum, cum adhuc non utantur arbitrio voluntatis, non ab-
surde vocatur etiam voluntarium, quia ex prima hominis mala
voluntate contractum factum est quodam modo hereditarium.
Non itaque falsum est quod dixi: «Usque adeo peccatum
voluntarium malum est, ut nullo modo sit peccatum si non
sit voluntarium» [v. n. 1549].

1970 1, 12 (13), 6. Item alio loco: «Prius, inquam, isti sequendi²⁵⁶
sunt, qui unum summum et solum colendum esse dicunt; si
apud hos veritas non eluxerit, tunc demum migrandum»
[v. n. 1551]. Quod ita potest videri dictum, quasi de huius
religionis veritate dubitaverim; dixi autem sicut ei congruebat
ad quem scribebam. Sic enim dixi: «Si apud hos veritas non
eluxerit», nihil dubitans quod apud eos elucesceret.

1971 1, 13 (14), 2. *Tunc cognoscam, sicut et cognitus sum* [1 Cor⁶⁰⁷
13, 12]. Qui hoc invenerunt, ipsi dicendi sunt in beatitudinis
possessione consistere, ad quam ducit via fidei quam tenemus,
et quo credendo cupimus pervenire. Sed quinam sint illi
beatissimi, qui iam sunt in ea possessione quo ducit haec via,
magna quaestio est. Et angeli quidem sancti quod ibi sint,²⁰⁷
nulla quaestio est; sed de sanctis hominibus iam defunctis,⁵⁸⁶
utrum ipsi dicendi sint iam in illa possessione consistere,
merito quaeritur. Iam enim corpore quidem corruptibili, quo

1967. CV 36, 46; ML 32, 598.

1969. CV 36, 60; ML 32, 604.

1971. CV 36, 67; ML 32, 606.

1968. CV 36, 48; ML 32, 599.

1970. CV 36, 61; ML 32, 604.

anima gravatur, exuti sunt, sed adhuc *expectant* etiam ipsi *redemptionem corporis* sui [Rom 8, 23], et *caro* eorum *requiescit in spe* [Ps 15, 9], nondum in futura incorruptione clarescit. Sed utrum ad contemplandam cordis oculis veritatem, sicut dictum est, *facie ad faciem*, nihil ex hoc minus habeant, non hic locus est disputando requirere.

- 304 1, 14 (15), 2. Item quod dixi: «Nusquam scilicet nisi in 1972 voluntate esse peccatum» [v. n. 1558], possunt Pelagiani pro se dictum putare, propter parvulos, quos ideo negant habere originale peccatum, quod iis in baptismo remittatur, quia nondum arbitrio voluntatis utuntur. Quasi vero peccatum, quod eos ex Adam dicimus originaliter trahere, id est reatu eius implicatos et ob hoc poenae obnoxios detineri, umquam esse potuit nisi ex voluntate, qua voluntate commissum est, quando
305 divini praecepti est facta transgressio. . . . Concupiscentiae reatus in baptismo solvitur, sed infirmitas manet; cui, donec sanetur, omnis fidelis qui bene proficit, studiosissime reluctatur. Peccatum autem, quod nusquam est nisi in voluntate, illud praecipue intellegendum est, quod iusta damnatio consecuta est: hoc enim *per unum hominem intravit in mundum* [Rom 5, 12].
294 1, 14 (15), 4. Itemque definitio peccati qua diximus: 1973 «Peccatum est voluntas retinendi vel consequendi quod iustitia vetat et unde liberum est abstinere» [ib.], propterea verum est, quia id definitum est quod tantummodo peccatum est, non quod etiam poena peccati. Nam quando tale est ut idem sit et poena peccati, quantum est quod valet voluntas sub dominante cupiditate, nisi forte, si pia est, ut oret auxilium? In tantum enim libera est, in quantum liberata est, et in tantum appellatur voluntas.
340 1, 22 (23), 2. Non est gratia si eam merita ulla praecedant, 1974 ne iam quod datur, non secundum gratiam, sed secundum debitum, reddatur potius meritis quam donetur.

De haeresibus, 428.

Haer. 46. De Manichaeis, v. K 768 sqq.

1974 *

69. De Donatistis, v. K 774 sqq.

- 292 82. Iovinianistas quoque apud istum repperi, quos iam no- 1975 veram. A Ioviniano quodam monacho ista haeresis orta est aetate nostra, cum adhuc iuvenes essemus. Hic omnia peccata, sicut Stoici philosophi, paria esse dicebat, nec posse peccare hominem lavacro regenerationis accepto, nec aliquid prodesse
431 ieiunia vel a cibis aliquibus abstinentiam. Virginitatem Mariae
582 destruebat, dicens eam pariendo fuisse corruptam. Virginitatem

etiam sanctimonialium et continentiam sexus virilis in sanctis eligentibus caelibem vitam coniugiorum castorum atque fidelium meritis adaequabat.

- 1976 88. In id etiam progrediuntur [Pelagiani], ut dicant vitam³⁵⁰ iustorum in hoc saeculo nullum omnino habere peccatum, et³¹⁶ ex his ecclesiam Christi in hac mortalitate perfici, ut sit omnino sine macula et ruga [Eph 5, 27], quasi non sit Christi ecclesia, quae toto terrarum orbe clamat ad Deum: *Dimitte nobis debita nostra* [Mt 6, 12]. Parvulos etiam negant, secundum³⁰⁷ Adam carnaliter natos, contagium mortis antiquae prima nativitate contrahere. Sic enim eos sine ullo peccati originalis vinculo asserunt nasci, ut prorsus non sit quod iis oporteat secunda nativitate dimitti; sed eos propterea baptizari, ut regeneratione adoptati admittantur ad regnum Dei, de bono in melius translatis, non ista renovatione ab aliquo malo obligationis veteris absoluti. Nam etiamsi non baptizentur, promittunt iis extra regnum quidem Dei, sed tamen aeternam et beatam quamdam vitam suam.

Tractatus adversus Iudaeos, 428.

- 1977 9, 13. *Ab oriente sole usque in occidentem* etc. [Mal 1, 11].⁵¹² Quid ad haec respondetis? Aperite oculos tandem aliquando⁵¹⁶ et videte ab oriente sole usque in occidentem, non in uno, sicut vobis fuerat constitutum, sed in omni loco offerri sacrificium Christianorum; non cuilibet Deo, sed ei qui ista prae-⁵¹⁹ dixit, Deo Israel. . . . Nec in uno loco, sicut vobis prae-⁵¹⁵ ceptum erat in terrena Ierusalem, sed in omni loco, usque in ipsam Ierusalem. Nec secundum ordinem Aaron, sed se-⁵¹⁵ cundum ordinem Melchisedech.

De praedestinatione sanctorum, 428/9.

- 1978 C. 2, n. 3. Non receditur ab ea sententia, quam Pelagius³⁵¹ ipse in episcopali iudicio Palaestino, sicut eadem gesta testantur [De gest. Pelag. c. 14], damnare compulsus est: gratiam Dei secundum merita nostra dari; si non pertinet ad Dei³¹⁴ gratiam quod credere coepimus, sed illud potius, quod propter hoc nobis additur, ut plenius perfectiusque credamus, ac per hoc, initium fidei nostrae priores damus Deo, ut retribuatur nobis et supplementum eius, et si quid aliud fideliter poscimus.
- 1979 2, 4. Apostolus ait: *Vobis donatum est pro Christo, non solum ut credatis in eum, verum etiam ut patiamini pro eo* [Phil 1, 29]. Utrumque ostendit Dei donum, quia utrumque

dixit esse donatum. Nec ait: ut plenius et perfectius credatis in eum, sed: *ut credatis in eum*. Nec se ipsum misericordiam consecutum dixit, ut fidelior, sed ut fidelis esset [cf. 1 Cor 7, 25], quia sciebat non se initium fidei suae priorem dedisse Deo et retributum sibi ab illo eius augmentum; sed ab eo se factum fidelem, a quo et apostolus factus est. Nam scripta sunt etiam fidei eius initia, suntque ecclesiastica celebri lectione notissima.

333 Aversus quippe a fide quam vastabat, eique vehementer adversus, repente est ad illam gratia potentiore conversus.

314 2, 5. Et ideo commendans istam gratiam, quae non datur 1980 secundum aliqua merita, sed efficit omnia bona merita: *Non quia idonei sumus*, inquit, *cogitare aliquid quasi ex nobismetipsis, sed sufficientia nostra ex Deo est* [2 Cor 3, 5]. Attendant hic et verba ista perpendant, qui putant ex nobis esse fidei

248 coeptum et ex Deo esse fidei supplementum. Quis enim non 260 videat prius esse cogitare quam credere? Nullus quippe credit aliquid, nisi prius cogitaverit esse credendum. Quamvis enim raptim, quamvis celerrime credendi voluntatem quaedam cogitationes antevolent, moxque illa ita sequatur, ut quasi coniunctissima comitetur; necesse est tamen ut omnia quae creduntur praeveniente cogitatione credantur. Quamquam et ipsum credere nihil aliud est, quam cum assensione cogitare.

314 3, 7. *Quid autem habes quod non accepisti? Si autem et 1981 accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis?* [1 Cor 4, 7.] Quo

352 praecipue testimonio etiam ipse convictus sum, cum similiter errarem, putans fidem, qua in Deum credimus, non esse donum Dei, sed a nobis esse in nobis et per illam nos impetrari Dei dona, quibus temperanter et iuste et pie vivamus in hoc saeculo.

339 5, 10. Posse habere fidem, sicut posse habere caritatem, 1982 naturae est hominum; habere autem fidem, quemadmodum habere caritatem, gratiae est fidelium. Illa itaque natura, in qua nobis data est possibilitas habendi fidem, non discernit ab homine hominem; ipsa vero fides discernit ab infideli

314 fidelem. Ac per hoc ubi dicitur: *Quis enim te discernit? Quid autem habes quod non accepisti?* [1 Cor 4, 7] quisquis audet dicere: Habeo ex me ipso fidem, non ergo accepi, profecto contradicit huic apertissimae veritati, non quia credere vel non credere non est in arbitrio voluntatis humanae, sed in electis *praeparatur voluntas a Domino* [Prv 8, 35: Lxx].

126 8, 14. Sicut integre loquimur, cum de aliquo litterarum 1983 magistro, qui in civitate solus est, dicimus: Omnes iste hic litteras docet; non quia omnes discunt, sed quia nemo nisi ab illo discit, quicumque ibi litteras discit; ita recte dicimus:

Omnes Deus docet venire ad Christum; non quia omnes veniunt, sed quia nemo aliter venit. . . . Hos omnes docet venire ad Christum Deus [cf. Io 6, 45]; hos enim *omnes vult salvos fieri, et in agnitionem veritatis venire* [1 Tim 2, 4].

- 1984 8, 16. Fides igitur, et incohata et perfecta, donum Dei³¹⁴ est: et hoc donum quibusdam dari, quibusdam non dari,³⁴³ omnino non dubitet, qui non vult manifestissimis sacris litteris repugnare. Cur autem non omnibus detur, fidelem movere non debet, qui credit ex uno omnes isse in condemnationem, sine dubitatione iustissimam: ita ut nulla Dei esset iusta reprehensio, etiam si nullus inde liberaretur.
- 1985 9, 18. Quid est verius quam praescisse Christum, qui et¹²⁸ quando et quibus locis in eum fuerant credituri? Sed utrum,¹²⁹ praedicato sibi Christo, a se ipsis habituri essent fidem, an³³⁷ Deo donante sumpturi, id est, utrum tantummodo eos praescierit an etiam praedestinaverit Deus, quaerere atque disserere tunc necessarium non putavi. Proinde quod dixi: «Tunc voluisse hominibus apparere Christum, et apud eos praedicari doctrinam suam, quando sciebat et ubi sciebat esse qui in eum fuerant credituri» [Ep. 102, 14; v. n. 1427], potest etiam sic dici: Tunc voluisse hominibus apparere Christum, et apud eos praedicari doctrinam suam, quando sciebat et ubi sciebat esse qui electi fuerant in ipso *ante mundi constitutionem* [Eph 1, 4].
- 1986 10, 19. Item quod dixi: «Salutem religionis huius nulli¹²⁹ umquam defuisse qui dignus fuit, et dignum non fuisse cui³⁴⁷ defuit» [Ep. 102, 15; ML 33, 376]: si discutiatur et quaeratur unde quisque sit dignus, non desunt qui dicant: voluntate humana; nos autem dicimus: gratia vel praedestinatione divina. Inter gratiam porro et praedestinationem hoc tantum interest, quod praedestinatio est gratiae praeparatio, gratia vero iam ipsa donatio.
- 1987 16, 32. [Deus] ea vocatione praedestinos vocat, quam¹³¹ distinxit apostolus, dicens, *ipsis vocatis Iudaeis et Graecis* praedicare se *Christum Dei virtutem et Dei sapientiam* [1 Cor 1, 23 sq]. Sic enim ait: *ipsis autem vocatis*, ut illos ostenderet non vocatos, sciens esse quamdam certam vocationem eorum, *qui secundum propositum vocati sunt, quos ante praescivit et praedestinavit conformes imaginis Filii sui* [Rom 8, 28 sq].
- 1988 17, 34. Electi sunt itaque ante mundi constitutionem ea¹²⁸ praedestinatione, in qua Deus sua futura facta praescivit; electi sunt autem de mundo ea vocatione, qua Deus id, quod praedestinavit, implevit. Quos enim praedestinavit, ipsos et vocavit, illa scilicet vocatione secundum propositum: non ergo alios,¹³¹

sed quos praedestinavit, ipsos et vocavit, nec alios, sed quos ita vocavit, ipsos et iustificavit, nec alios, sed quos praedestinavit, vocavit, iustificavit, ipsos et glorificavit [Rom 8, 30]. . . . Eligendo ergo facit *divites in fide*, sicut *heredes regni* [Iac 2, 5]. Recte quippe in iis hoc eligere dicitur, quod ut in iis faciat, eos eligit.

- 351 18, 36. «Praesciebat ergo», ait Pelagianus, «qui futuri essent 1989
sancti et immaculati per liberae voluntatis arbitrium, et ideo
eos ante mundi constitutionem in ipsa sua praescientia, qua
tales futuros esse praescivit, elegit. Elegit ergo», inquit, «ante-
quam essent, praedestinans filios, quos futuros sanctos im-
maculatosque praescivit; utique ipse non fecit, nec se facturum,
129 sed illos futuros esse praevidit.» Intueamur ergo verba apo-
stoli . . . : *Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut
essemus sancti et immaculati* [Eph 1, 4]. Non ergo quia futuri
eramus, sed *ut essemus*. Nempe certum est, nempe manifestum
est, ideo quippe tales eramus futuri, quia elegit ipse prae-
130 destinans ut tales per gratiam eius essemus. . . . *Ut ostenderet
nobis mysterium voluntatis suae, secundum bonam voluntatem suam*
[ib. 9]. In hoc mysterio voluntatis suae posuit divitias gratiae
suae secundum bonam voluntatem suam, non secundum no-
stram; quae bona esse non posset, nisi ipse, secundum bonam
voluntatem suam, ut bona fieret subveniret.
- 129 19, 38. Non enim quia credidimus, sed ut credamus, elegit 1990
nos, ne priores eum elegisse dicamur, falsumque sit, quod
absit: *Non vos me elegistis, sed ego vos elegi* [Io 15, 16]. Nec
131 quia credidimus, sed ut credamus, vocamur, atque illa voca-
tione, quae sine paenitentia est, id prorsus agitur et peragitur,
ut credamus.
- 131 19, 39. Deus igitur operatur in cordibus hominum, voca- 1991
tione illa secundum propositum suum, de qua multum locuti
sumus, ut non inaniter audiant evangelium, sed eo audito
convertantur et credant.

De dono perseverantiae, 428/9.

- 320 C. 1, n. 1. Asserimus ergo donum Dei esse perseverantiam 1992
qua usque in finem perseveratur in Christo. Finem autem
dico, quo vita ista finitur, in qua tantummodo periculum est
321 ne cadatur. Itaque utrum quisque hoc munus acceperit, quam-
diu hanc vitam ducit, incertum est. Si enim priusquam mo-
riatur cadat, non perseverasse utique dicitur, et verissime di-
citur. . . . Sed ne quisquam reluctetur et dicat: Si ex quo
fidelis quisque factus est, vixit, verbi gratia, decem annos et

eorum medio tempore a fide lapsus est, nonne quinque annos perseveravit? Non contendo de verbis, si et illa perseverantia putatur esse dicenda, tamquam temporis sui, hanc certe de qua nunc agimus perseverantiam, qua in Christo perseveratur usque in finem, nullo modo habuisse dicendus est, qui non perseveraverit usque in finem.

- 1993 6, 10. De illa enim perseverantia loquimur, qua perseve-³²¹
ratur usque in finem, quae si data est, perseveratum est usque
in finem; si autem non est perseveratum usque in finem, non
est data. . . . Perseverantiam usque in finem quoniam non
habet quisquam nisi qui perseverat usque in finem, multi eam
possunt habere, nullus amittere. Neque enim metuendum est,
ne forte, cum perseveraverit homo usque in finem, aliqua in
eo mala voluntas oriatur, ne perseveret usque in finem. Hoc³²⁰
ergo Dei donum suppliciter emereri potest, sed cum datum³⁴²
fuerit, amitti contumaciter non potest.
- 1994 7, 15. Prorsus in hac re non operosas disputationes ex-³⁴²
spectet ecclesia, sed attendat cotidianas orationes suas. Orat,
ut increduli credant; Deus ergo convertit ad fidem. Orat, ut
credentes perseverent; Deus ergo donat perseverantiam usque
in finem. Haec Deus facturum se esse praescivit: ipsa est¹²⁷
praedestinatio sanctorum quos *elegit in Christo ante constitu-*
tionem mundi etc. [Eph 1, 4 sqq.]
- 1995 9, 21. Ex duobus itaque parvulis originali peccato pariter³⁴³
obstrictis, cur iste assumatur, ille relinquatur; et ex duobus¹³⁰
aetate iam grandibus impiis, cur iste ita vocetur ut vocantem
sequatur, ille autem aut non vocetur aut non ita vocetur;
inscrutabilia sunt iudicia Dei. Ex duobus autem piis, cur huic³²⁰
donetur perseverantia usque in finem, illi non donetur, in-
scrutabiliora sunt iudicia Dei.
- 1996 9, 22. Ut enim non dicam, quam sit possibile Deo aversas³³³
et adversas in fidem suam hominum convertere voluntates, et
in eorum cordibus operari, ut nullis adversitatibus cedant nec
ab illo aliqua superati tentatione discedant; cum possit et
quod ait apostolus facere, ut non eos permittat tentari super
id quod possunt [1 Cor 10, 13]: ut ergo id non dicam, certe
poterat illos Deus praesciens esse lapsuros, antequam id fieret,¹²³
auferre de hac vita. An eo redituri sumus, ut adhuc dis-
putemus, quanta absurditate dicatur iudicari homines mortuos
etiam de his peccatis, quae praescivit eos Deus perpetraturos
fuisse, si viverent? Quod ita abhorret a sensibus christianis
aut prorsus humanis, ut id etiam refellere pudeat.
- 1997 9, 23. Falsum est igitur et secundum ea mortuos iudicari,³⁰⁶
quae facturi essent si ad viventes evangelium perveniret. Et

- si hoc falsum est, non est cur dicatur de infantibus qui per-
eunt sine baptismo morientes, hoc in iis eo merito fieri, quia
praescivit eos Deus, si viverent praedicatumque illis fuisset
evangelium, infideliter audituros. Restat igitur ut solo peccato
originali teneantur obstricti, et propter hoc solum eant in
129 damnationem; quod videmus aliis eandem habentibus causam
non nisi per Dei gratuitam gratiam regeneratione donari.
- 129 11, 25. Quod in his videmus, quorum liberationem bona 1998
eorum merita nulla praecedunt, et in his, quorum damnationem
utrisque communia originalia sola praecedunt; hoc et in
maioribus fieri nequaquam omnino cunctemus, id est, non
putantes vel secundum sua merita gratiam cuiquam dari, vel
134 nisi suis meritis quemquam puniri.
- 340 13, 33. Unde satis dilucide ostenditur et incohandi et 1999
usque in finem perseverandi gratiam Dei non secundum me-
320rita nostra dari, sed dari secundum ipsius secretissimam eam-
demque iustissimam, sapientissimam, beneficentissimam volun-
tatem, quoniam, *quos praedestinavit ipsos et vocavit* [Rom 8, 30],
131 vocatione illa, de qua dictum est: *Sine paenitentia sunt dona*
321 *et vocatio Dei* [Rom 11, 29]. Ad quam vocationem pertinere
nullus est homo ab hominibus certa asseveratione dicendus,
329 nisi cum de hoc saeculo exierit. . . . Nos ergo volumus, sed
Deus in nobis operatur et velle; nos ergo operamur, sed Deus
in nobis operatur et operari pro bona voluntate. Hoc nobis
expedit et credere et dicere: hoc est pium, hoc verum, ut sit
humilis et submissa confessio et detur totum Deo.
- 127 14, 35. Haec est praedestinatio sanctorum, nihil aliud: 2000
praescientia scilicet et praeparatio beneficiorum Dei, quibus
133 certissime liberantur quicumque liberantur. Ceteri autem ubi
nisi in massa perditionis iusto divino iudicio relinquuntur?
Ubi Tyrii relictii sunt et Sidonii, qui etiam credere potuerunt,
si mira illa Christi signa vidissent. Sed quoniam ut crederent
non erat iis datum, etiam unde crederent est negatum.
- 282 16, 39. Sunt etiam qui propterea vel non orant, vel frigide 2001
orant, quoniam Domino dicente didicerunt, scire Deum quid
nobis necessarium sit, priusquam petamus ab eo. Num propter
tales huius sententiae veritas deserenda, aut ex evangelio de-
129 lenda putabitur? Immo cum constet alia Deum danda etiam
342 non orantibus, sicut initium fidei, alia non nisi orantibus prae-
parasse, sicut usque in finem perseverantiam: profecto qui ex
se ipso hanc se habere putat, non orat ut habeat. Cavendum
est igitur, ne, dum timemus ne tepescat hortatio, extinguatur
oratio, accendatur elatio.

- 2002 17, 41. Videte iam a veritate quam sit alienum, negare³²⁰ donum Dei esse perseverantiam usque in finem huius vitae, cum vitae huic quando voluerit ipse det finem; quem si dat³²¹ ante imminensem lapsum, facit hominem perseverare usque in finem. Sed mirabilior et fidelibus evidentior largitas bonitatis¹²⁸ Dei est, quod etiam parvulis, quibus oboedientia non est illius aetatis ut detur, datur haec gratia.
- 2003 17, 42. Ii qui solum initium fidei et usque in finem per³⁵² severantiam sic in nostra constituunt potestate, ut Dei dona esse non putent, neque ad haec habenda atque retinenda Deum operari nostras cogitationes et voluntates, cetera vero ipsum dare concedunt, cum ab illo impetrantur credentis fide; cur ad ipsa cetera exhortationem, eorumque ceterorum praedicationem definitione praedestinationis non metuunt impediri? An forte nec ipsa dicunt praedestinata? Ergo nec dantur a Deo, aut ea se daturum esse nescivit. Quodsi et dantur et ea¹²⁷ se daturum esse praescivit, profecto praedestinavit.
- 2004 19, 50. Isti tales tantique doctores [Cypr., Ambr., Greg. Naz.]⁸⁴ dicentes non esse aliquid de quo tamquam de nostro, quod nobis Deus non dederit, gloriemur, nec ipsum cor nostrum et cogitationes nostras in potestate nostra esse, et totum dantes³¹⁴ Deo, atque ab ipso nos accipere confitentes, ut permansuri³⁰⁸ convertamur ad eum, ut id quod bonum est nobis quoque videatur bonum, et velimus illud, ut honoremus Deum et recipiamus Christum, ut ex indevotis efficiamur devoti et religiosi, ut in ipsam Trinitatem credamus, et confiteamur etiam voce quod credimus: haec utique gratiae Dei tribuunt, Dei munera agnoscunt, ab ipso nobis, non a nobis esse testantur.
- 2005 21, 55. Videant tamen ii, quibus amantibus me ingratus³⁴⁰ esse non debeo, qui praeter hoc quod in quaestionem venit, omnia mea, sicut scribitis, se profitentur amplecti: videant, inquam, utrum in primi libri posterioribus partibus eorum duorum quos mei episcopatus initio, antequam pelagiana haeresis appareret, ad Simplicianum Mediolanensem episcopum scripsi, remanserit aliquid quo vocetur in dubium, gratiam Dei non secundum merita nostra dari, et utrum ibi non satis³¹⁴ egerim, etiam initium fidei esse donum Dei, et utrum ex iis quae ibi dicta sunt, non consequenter eluceat, etsi non sit expressum, etiam usque in finem perseverantiam non nisi ab³²⁰ eo donari, qui nos praedestinavit in suum regnum et gloriam.
- 2006 23, 64. *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra*,³¹⁴ *clamantem: Abba, Pater* [Gal 4, 6]. Et hic quid est *clamantem* nisi clamare facientem, tropo illo quo dicimus laetum diem qui laetos facit? . . . Ubi intellegimus et hoc ipsum esse

donum Dei, ut veraci corde et spiritualiter clamemus ad Deum. Attendant ergo quomodo falluntur qui putant esse a nobis, non dari nobis, ut petamus, quaeramus, pulseamus.

Opus imperfectum contra Iulianum, 429/30.

- 302 L. 1, c. 48. «Fuit», inquit [Ambrosius, In Luc. 7, 234], «Adam, 2007
et in illo fuimus omnes; periit Adam, et in illo omnes per-
ierunt.» Sed peccatis, inquis, alienis non utique perire de-
303 buerunt. Aliena sunt, sed paterna sunt, ac per hoc iure
410 seminationis atque germinationis et nostra sunt. Quis ab hac
perditione liberat, nisi qui venit quaerere quod perierat? In
130 iis ergo, quos liberat, amplectamur misericordiam; in iis autem,
quos non liberat, agnoscamus iudicium occultissimum quidem,
sed sine ulla dubitatione iustissimum.
- 349 2, 146. Hoc est occultum et horrendum virus haeresis 2008
vestrae, ut velitis gratiam Christi in exemplo eius esse, non
in dono eius, dicentes quia per eius imitationem fiunt iusti,
non per subministrationem Spiritus Sancti ut eum imitentur
adducti.
- 355 2, 165. Non per solam peccatorum dimissionem iustificatio 2009
239 ista confertur, nisi auctoribus vobis. Iustificat quippe impium
Deus, non solum dimittendo quae mala facit, sed etiam do-
nando caritatem, ut declinet a malo et faciat bonum per
Spiritus Sanctum.
- 304 4, 104. Omnes qui nondum nati nihil per proprias volun- 2010
tates agere poterant boni vel mali, in uno potuisse peccare,
in quo per rationem seminis erant, quando ille propria volun-
tate peccatum illud grande peccavit, naturamque in se vitiavit,
397 mutavit, obnoxiauit humanam, excepto uno homine, qui ex
ipso quidem semine, non tamen seminali ratione procreatus
est, si potes, intellege; si non potes, crede.
- 232 5, 1. Neque secundum christianam cogitatis fidem, qualis 2011
sit factus Adam, qui universis generibus animarum vivarum
nomina imposuit: quod excellentissimae fuisse indicium sa-
pientiae in saecularibus etiam litteris legimus. . . . Et quis
dubitet Christianus, eos qui in hoc saeculo erroribus aerumnis-
que plenissimo ingeniosissimi apparent, quorum tamen cor-
ruptibilia corpora aggravant animas, si illius ingenio com-
parentur, distare longe amplius quam celeritate a volucris
testudines distant?
- 608 5, 61. Tam magnum est bonum [necessitas boni], ut sanctis 2012
servaretur ad praemium; quos itidem oblitus es, sicut Deum.
Neque enim tunc sine virtute vivemus, quando nobis con-

cedetur, ne a Domino aliquando recedere possimus, quoniam nec velle poterimus. Ita enim nobis certum erit bonum, quo *semper*, ut promissum est, *cum Domino erimus* [1 Thess 4, 16]; ut ab eo recedere non velimus, nec velle possimus.

- 2013 6, 22. Natura quippe rationalis quanto est ipsa superior, 208 tanto ruina eius peior, et peccatum eius quanto incredibilius, tanto est damnabilius. Ideo angelus irreparabiliter cecidit, quoniam cui plus datur, plus exigitur ab eo [cf. Lc 12, 48]. . . . Ipse primus Adam naturae tam excellentis fuit, quoniam vitiata 298 non fuit, ut peccatum eius tam longe maius ceterorum peccatis esset, quam longe melior ipse ceteris fuit; unde et poena 299 eius, quae peccatum eius continuo subsecuta est, tam grandis apparuit, ut continuo etiam teneretur necessitate moriendi, cuius erat in potestate non mori, et de loco tantae felicitatis 234 foras continuo mitteretur, et a ligno vitae continuo vetaretur. Hoc autem quando factum est, in lumbis eius erat genus 302 humanum. . . . Omnes itaque filii Adae in illo adpersi sunt contagione peccati et mortis condicione devincti.

S. INNOCENTIUS I, PAPA 401—417.

Epistulae.

- 2014 Ep. 2 [ad Victricium, scripta a. 404], c. 3, n. 6. Si maiores 57 causae in medium fuerint devolutae, ad sedem apostolicam, sicut synodus statuit et beata consuetudo exigit, post iudicium episcopale referantur.
- 2014* 2, 8, 11. *De baptismo haeticorum*, v. DB 94.
- 2015 2, 13, 15. Item quae Christo spiritaliter nupserunt, et velari 523 a sacerdote meruerunt, si postea vel publice nupserint vel se 580 clanculo corruperint, non eas admittendas esse ad agendam paenitentiam, nisi is, cui se iunxerant, de saeculo recesserit. Si enim de omnibus haec ratio custoditur, ut, quaecumque 572 vivente viro alteri nupserit, habeatur adultera, nec ei agenda paenitentiae licentia concedatur, nisi unus ex iis defunctus fuerit: quanto magis de illa tenenda est, quae ante immortalis se sponso coniunxerat, et postea ad humanas nuptias transmigravit!
- 2015* 6 [ad Exuperium, a. 405], 2, 5 6. *De reconciliatione in articulo mortis*, v. DB 95.
- 6, 7, 13. *De canone s. scripturae*, v. DB 96.
- 17 [ad Rufum, a. 414], 5, 10. *De baptismo Paulianistarum*, v. DB 97.
- 25 [ad Decentium, a. 416], 3, 6. *De confirmatione*, v. DB 98.
- 25, 8, 11. *De extrema unctione*, v. DB 99.
- 29 [ad episcopos africanos, a. 417], 1. *De primatu Rom. Pont.*, v. DB 100.
- 29, 6. *De gratia*, v. DB 132.

- 307 30 [ad conc. milev., a. 417], 5. Illud vero, quod eos [Pelagianos] 2016
470 vestra fraternitas asserit praedicare, parvulos aeternae vitae
praemiis etiam sine baptismatis gratia posse donari, perfatum
est. Nisi enim manducaverint carnem Filii hominis, et biberint
sanguinem eius, non habebunt vitam in semetipsis [Io 6, 54].
Qui autem hanc iis sine regeneratione defendunt, videntur
mihi ipsum baptismum velle cassare, cum praedicant hos
habere quod in eos creditur nonnisi baptismo conferen-
dum.
- 575 36 [ad Probum, a. ?]. Statuimus, fide catholica suffragante, 2017
illud esse coniugium, quod erat primitus gratia divina fun-
datum; conventumque secundae mulieris, priore superstite nec
572 divortio eiecta, nullo pacto posse esse legitimum.

S. COELESTINUS I, PAPA 422—432.

Epistulae.

- 57 Ep. 17 [episcopis et presbyteris euntibus ad synodum ephesinam, 2018
scripta a. 431]. Auctoritatem sedis apostolicae custodiri debere
mandamus. Si quidem instructiones quae vobis traditae sunt
hoc loquantur, et interesse conventui debeatis, ad discep-
tationem si fuerit ventum, vos de eorum sententiis iudicare
debeatis, non subire certamen.
- 21 [ad episcopos Galliarum, a. 431], 3—13. De gratia Dei «Indiculus», 2018*
v. DB 129 sqq.

MARIUS MERCATOR, † post 451.

Commonitorium adversus haeresim Pelagii et Caelestii, 431/2.

- 307 5. Ausus [est Caelestius] palam publiceque his verborum 2019
sententiis eiusdem sensum passim disseminare per populos,
id est: Adam mortalem factum, qui, sive peccaret sive non
peccaret, fuisset moriturus. Quoniam peccatum Adae ipsum
solum laesit et non genus humanum. Quoniam infantes qui
nascuntur, in eo statu sunt, in quo Adam fuit ante praevari-
cationem. Quoniam neque per mortem Adae omne genus
hominum moritur, quia neque per resurrectionem Christi omne
genus hominum resurgit. Quoniam infantes, etiamsi non bap-
tizentur, habent vitam aeternam. Quae quinque capitula unam im-
350 piissimam et nefandam sententiam generant. Adiecit praeterea,
posse esse hominem sine peccato et facile Dei mandata

servare: quoniam ante Christi adventum fuerunt homines sine peccato, et quoniam lex sic mittit ad regnum caelorum, sicut evangelium.

PAULUS OROSIUS, fin. saec. IV.—saec. V.

Liber apologeticus, 415.

- 2020 19. Mea semper haec est fidelis atque indubitata sententia, ³⁴⁷ Deum adiutorium suum non solum in corpore suo, quod est ecclesia, cui specialia ob credentium fidem gratiae suae dona largitur, verum etiam universis in hoc mundo gentibus propter longanimum sui aeternamque clementiam subministrare, non, ³⁴⁹ ut tu [Pelagius] asseris cum discipulo tuo Caelestio, cui iam apud africanam synodum occulta illa impiorum dogmatum natura contusa est, in solo naturali bono et in libero arbitrio generaliter universis unam gratiam contributam, sed speciatim cotidie per tempora, per dies, per momenta, per atomos et cunctis et singulis ministrare.

S. HILARIUS ARELATENSIS, ca 400—449,

Epistula ad S. Augustinum, 428/9.

(Inter epp. *S. Aug.* ep. 226.)

- 2021 2. Consentiant [Massilienses] omnem hominem in Adam ⁵² periisse, nec inde quemquam posse proprio arbitrio liberari. Sed id conveniens asserunt veritati vel congruum praedicationi, ut, cum prostratis et numquam suis viribus surrecturis annuntiatur obtinendae salutis occasio, eo merito quo voluerint et crediderint a suo morbo se posse sanari, et ipsius fidei augmentum et totius sanitatis suae consequantur effectum. Ceterum ad nullum opus vel incipiendum, nedum perficiendum, quemquam sibi sufficere posse consentiunt; neque enim alicui operi curationis eorum annumerandum putant, exterrita et supplici voluntate, unumquemque aegrotum velle sanari. Quod enim dicitur: *Crede et salvus eris* [Act 16, 31; cf. Mc 16, 16], unum horum exigi asserunt, aliud offerri; ut propter id quod exigitur, si redditum fuerit, id quod offertur deinceps tribuatur. Unde consequens putant, exhibendam ab eo fidem, cuius naturae id voluntate conditoris concessum est; et nullam ita depravatam vel extinctam putant, ut non debeat vel possit se velle sanari; propter quod vel sanetur quis a sua vel, si noluerit, cum sua aegritudine puniatur. Nec negari gratiam, si prae-

2020. CV 5 (ed. C. Zangemeister, 1882), 633; ML 31, 1188.

2021. CV 57 (ed. A. Goldbacher, 1911), 469; ML 33, 1008.

cedere dicatur talis voluntas, quae tantum medicum quaerat, non autem quidquam ipsa iam valeat. . . . 3. Cum autem dicitur iis, quare aliis vel alicubi praedicetur, vel non praedicetur, vel nunc praedicetur quod aliquando paene omnibus, sicut nunc aliquibus gentibus non praedicatum sit: dicunt id praescientiae esse divinae, ut eo tempore, et ibi et illis veritas annuntiaretur, vel annuntietur, quando et ubi praesciebatur esse credenda.

352 4. Ceterum praescientiam et praedestinationem vel propo-2022
situm ad id valere contendunt, ut eos praescierit vel praedestinaverit vel proposuerit eligere, qui fuerant credituri; nec de hac fide posse dici: *Quid habes quod non accepisti?* [1 Cor 4, 7], cum in eadem natura remanserit, licet vitiata, quae prius sana ac perfecta donata sit. . . . Unde illam praescientiam sic accipiunt, ut propter fidem futuram praesciti sint intellegendi nec cuiquam talem dari perseverantiam, a qua non permittatur praevaricari, sed a qua possit sua voluntate deficere et infirmari.

PAULINUS MEDIOLANENSIS.

Vita S. Ambrosii.

541 39. Causas criminum, quae illi confitebatur, nulli nisi Do-2023
mino soli, apud quem intercedebat, loquebatur, bonum relin-
quens exemplum posteris sacerdotibus, ut intercessores apud
Deum magis sint quam accusatores apud homines. Nam et
secundum apostolum circa huiusmodi hominem confirmanda
caritas est; quia ipse sui accusator est, nec exspectat accu-
satores, sed praevenit; ut confitendo suum allevet ipse delictum,
ne habeat quod adversarius criminetur.

S. PROSPER AQUITANUS, † ca 463.

Epistula ad S. Augustinum, 428/9.

(Inter epp. S. Aug. ep. 225.)

352 4. Quidam vero horum [Massiliensium] in tantum a Pela-2024
gianis semitis non declinant, ut, cum ad confitendam eam
Christi gratiam, quae omnia praeveniat merita humana, co-
gantur, ne, si meritis redditur, frustra gratia nominetur, ad con-
dicionem hanc velint uniuscuiusque hominis pertinere, in qua
eum nihil prius merentem, quia nec existentem, liberi arbitrii
et rationalem gratia creatoris instituat, ut per discretionem
boni ac mali et ad cognitionem Dei et ad oboedientiam

mandatorum eius possit suam dirigere voluntatem, atque ad hanc gratiam, qua in Christo nascimur, pervenire, per naturalem scilicet facultatem, petendo, quaerendo, pulsando: ut ideo accipiat, ideo inveniatur, ideo introeat, quia bono naturae bene usus ad istam salvantem gratiam initialis gratiae ope meruerit pervenire.

- 2025 5. Cumque inter haec innumerabilium illis multitudo obi-³⁰⁷
citur parvulorum, qui utique excepto originali peccato, sub
quo omnes homines similiter in primi hominis damnatione
nascuntur, nullas adhuc habentes voluntates, nullas proprias
actiones, non sine iudicio Dei secernuntur, ut ante discretionem
boni ac mali de usu vitae istius auferendi, alii per regene-
rationem inter caelestis regni assumantur heredes, alii sine
baptismo inter mortis perpetuae transeant debitores: tales
aiunt perdi, talesque salvari, quales futuros illos in annis
maioribus, si ad activam servarentur aetatem, scientia divina
praeviderit.

Responsiones ad capitula obiectionum Gallorum, 431/2.

- 2026 Resp. ad obi. 3. Sicut bona opera ad inspiratorem eorum¹³⁹
Deum, ita mala ad eos sunt referenda qui peccant. Non³⁴⁴
enim relictus est a Deo, ut relinquerent Deum; sed reli-
querunt et relictus est et ex bono in malum propria volun-
tate mutatus est, atque ab hoc licet fuerint renati, fuerint
iustificati, ab eo tamen, qui illos tales praescivit, non sunt
praedestinati.
- 2027 6. Iustificatus itaque homo; id est, ex impio pius factus,³⁶⁹
nullo praecedente bono merito, accipit donum, quo dono ac-
quirat et meritum: ut, quod in illo incohatus est per gratiam³⁶⁸
Christi, etiam per industriam liberi augeatur arbitrii; numquam
remoto adiutorio Dei, sine quo nec proficere nec permanere
in bono quisquam potest.
- 2028 7. Cum autem dubium non sit, donum Dei esse perseve-³²⁰
rantiam in bono usque ad finem, quam istos, ex eo ipso quod³²¹
non perseveraverunt, non habuisse manifestum est, non est
calumniandum Deo, quare istis non dedit quod aliis dedit;
sed confitendum est et misericorditer eum dedisse quod dedit,³⁴³
et iuste non dedisse quod non dedit, ne, quemadmodum ex
libero arbitrio oritur causa labendi, ita ex ipso oriri videatur
et standi; cum illud humano fiat opere, hoc divino impleatur
ex munere.
- 2029 11. Cum vero aliquos a Deo aut traditos desideriis suis³⁴⁴
[Rom 1, 24] aut obduratos legimus aut relictos, magnis peccatis

2025. CV 57, 461; ML 51, 71; 33, 1004.

2027. ML 51, 161; 45, 1836.

2029. ML 51, 167; 45, 1839.

2026. ML 51, 159; 45, 1835.

2028. ML 51, 161; 45, 1836.

suis hoc ipsos meruisse profiteamur, quia talia eorum crimina praecesserunt, ut ipsi sibi poena fieri debuerint, quae iis etiam supplicium verteret in reatum.

- 125 Sententia super capitulum 8. Item qui dicit, quod non 2030
omnes homines velit Deus salvos fieri, sed certum numerum
praedestinatorum, durius loquitur, quam loquendum est de
altitudine inscrutabilis gratiae Dei, *qui et omnes vult salvos*
fieri, atque *in agnitionem veritatis venire* [1 Tim 2, 4], et volun-
tatis suae propositum in iis implet, quos praescitos prae-
destinavit, praedestinos vocavit, vocatos iustificavit, iustificatos
glorificavit [Rom 8, 30]; . . . ut et qui salvantur, ideo salvi sint,
140 quia illos voluit Deus salvos fieri, et qui pereunt, ideo pereant,
quia perire meruerunt.

Responsiones ad capitula obiectionum Vincentianarum, 431/2.

- 413 Resp. ad obi. 1. Contra vulnus originalis peccati, quo in 2031
Adam omnium hominum corrupta et mortificata natura est et
unde omnium concupiscentiarum morbus inolevit, verum et
potens ac singulare remedium est mors Filii Dei Domini nostri
998 Iesu Christi, qui liber a mortis debito et solus absque peccato
419 pro peccatoribus et debitoribus mortis est mortuus. Quod ergo ad
422 magnitudinem et potentiam pretii et quod ad unam pertinet cau-
sam generis humani, sanguis Christi redemptio est totius mundi.
295 10. Detestanda et abominanda opinio, quae Deum cuius- 2032
quam malae voluntatis aut malae actionis credit auctorem;
cuius praedestinatio numquam extra bonitatem, numquam
extra iustitiam est. . . . Plane praedestinavit iudicium suum,
quo unicuique retributurus est prout gessit, sive bonum, sive
malum. Quod iudicium futurum omnino non esset, si homines
Dei voluntate peccarent.
- 337 12. Hi autem, de quibus dicitur: *Ex nobis exierunt, sed non* 2033
139 *fuere ex nobis; si enim fuissent ex nobis, mansissent utique*
nobiscum [1 Io 2, 19], voluntate exierunt, voluntate ceciderunt.
Et quia praesciti sunt casuri, non sunt praedestinati. Essent
autem praedestinati, si essent reversuri et in sanctitate ac
veritate mansuri. Ac per hoc praedestinatio Dei multis est
causa standi, nemini est causa labendi.

Liber contra collatorem, 433/4.

- 340 C. 3, n. 1. Quomodo autem non advertis, te in illud dam- 2034
natum incidere, quod velis nolis convinceris dicere gratiam

2030. ML 51, 172; 45, 1841.

2031. ML 51, 177; 45, 1844.

2032. ML 51, 182; 45, 1846.

2033. ML 51, 184; 45, 1847.

2034. ML 51, 222; 45, 1805. In hoc tomo 45 numeri capitum iidem
sunt, non autem ceteri.

Dei secundum merita nostra dari; cum aliquid praecedere boni operis ex ipsis hominibus, propter quod gratiam consequantur, affirmas? Non enim nullius meriti haberi potest³¹⁴ petentis fides, quaerentis pietas, pulsantis instantia; praecipue cum omnes eiusmodi et accipere et invenire et intrare dicantur. In quo superfluum, immo impium est, sic velle meritis ante gratiam existentibus locum facere, ut non ex toto verum sit quod ait Dominus: *Nemo venit ad me, nisi Pater, qui misit me, attraxerit eum* [Io 6, 44], quod nullatenus diceretur, si cuiusquam sine Dei illuminatione esset credenda conversio, aut ullo modo se voluntas hominis ad Deum sine Deo posset extendere.

2035 7, 2. Veritas dicit: *Nemo venit ad me, nisi Pater, qui misit me, traxerit eum* [Io 6, 44]. Si ergo nemo venit nisi attractus, omnes qui quocumque modo veniunt, attrahuntur. Trahit itaque ad Deum contemplatio elementorum, omniumque quae in iis sunt, ordinatissima pulchritudo. *Invisibilia enim eius a creatura mundi per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur* [Rom 1, 20]. . . . Et quis perspicere aut enarrare possit, per quos affectus visitatio Dei animum ducat humanum, ut quae fugiebat sequatur; quae oderat, diligat; quae fastidiebat, esuriant; ac subito commutatione mirabili, quae clausa ei fuerant, fiant aperta; quae onerosa, sint levia; quae amara, sint dulcia; quae obscura, sint lucida?

2036 9, 3. Naturae enim humanae in illa universalis praevariationis ruina nec substantia erepta est nec voluntas; sed lumen decusque virtutum, quibus fraude invidentis exuta est. Perditis autem per quae ad aeternam atque inamissibilem corporis animique incorruptionem poterat pervenire, quid ei remansit, nisi quod ad temporalem pertinet vitam, quae tota est damnationis et poenae? Propter quod natos in Adam renasci oportet in Christo, ne in illa quis inveniatur generatione, quae periit.

2037 13, 3. Et ita manifestissime patet, in impiorum animis nullam³¹¹ habitare virtutem, sed omnia opera eorum immunda esse atque polluta, habentium sapientiam non spiritalem sed animale, non caelestem sed terrenam, non christianam sed diabolicam, non a Patre luminum sed a principe tenebrarum, dum et ipsa quae non haberent nisi dante Deo subdunt ei qui primus recessit a Deo.

2038 18, 3. [Profitemur] quod liberum arbitrium, naturaliter homini³⁰¹ inditum, maneat in natura, sed qualitate et condicione mutata per *mediatorem Dei et hominum, hominem Christum Iesum* [1 Tim 2, 5], qui ipsam voluntatem ab eo, quod perverse volebat,⁴¹⁵ avertit et in id, quod ei bonum esset velle, convertit.

2035. ML 51, 230; 45, 1809.

2037. ML 51, 248; 45, 1818.

2036. ML 51, 237; 45, 1812.

2038. ML 51, 265; 45, 1827.

Expositio Psalmorum, 433.

- 403 Ps 103, v. 19. *Sol cognovit occasum suum.* Christus agnovit 2039
passionem suam. Occasus Christi passio Christi est. Sed num-
quid sol sic occidit ut non oriatur? *Numquid qui dormit, non*
adiciet ut resurgat? [Ps 40, 9.] Quid est autem: *agnovit occasum*
suum, nisi: placuit ei ut moreretur? Voluntate enim suscepit
crucem et mortem; et sicut aliena sunt ab eius notitia quae
ipsi non placent, ita ea quae voluntati ipsius congruunt novit
, atque cognoscit.
- 418 132, 2. *Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam,* 2040
barbam Aaron. Per Aaron sacerdotem ille indicatur sacerdos,
qui veri pontificis sacramentum, non in alieni generis hostia,
sed in oblatione corporis et sanguinis sui solus implevit: idem
sacerdos, idem victima, propitiator et propitiatio, omniumque
427 mysteriorum quibus nuntiabatur effector; qui mortuus, sepultus,
185 resuscitatus, ascendit in caelos, naturam humanam super omne
nomen exaltans et mittens Spiritum Sanctum, cuius unctio
omnem ecclesiam penetraret.

Liber sententiarum ex S. Augustino, ca 450.

- 312 106. Omnis infidelium vita peccatum est, et nihil est bonum 2041
sine summo bono. Ubi enim deest agnitio aeternae et in-
commutabilis veritatis, falsa virtus est, etiam in optimis moribus.

[?] De vocatione omnium gentium, medio saec. V.

- 312 L. 1, c. 7. Etsi fuit qui naturali intellectu conatus sit vitiis 2042
reluctari, huius tantum temporis vitam steriliter ornavit, ad
veras autem virtutes aeternamque beatitudinem non profecit.
Sine cultu enim veri Dei, etiam quod virtus videtur esse,
peccatum est, nec placere ullus Deo sine Deo potest.
- 322 1, 8. Cum verbum Dei per ministerium praedicantium 2043
324 auribus carnis infertur, miscetur operatio potentiae divinae
cum sono vocis humanae, et qui incitavit evangelizantis of-
ficium, audientis quoque firmavit affectum.
- 340 1, 17. Quodsi et ad illos dirigas mentis intuitum, qui, 2044
369 longam agentes in flagitiis et sceleribus aetatem, sacramento
baptismatis Christi in ipso vitae fine renovantur, et sine ullo
suffragio bonorum operum in regni caelestis consortium trans-
feruntur, quo intellectu divinum iudicium comprehendes, nisi
ut indubitanter agnoscas gratuita esse Dei munera; et sicut

2039. ML 51, 294.

2041. ML 51, 441; 45, 1868.

2043. ML 51, 656.

2040. ML 51, 381.

2042. ML 51, 653.

2044. ML 51, 669.

nulla sunt tam detestanda facinora, quae possint gratiae arcere donum, ita nulla posse tam praeclara opera exsistere, quibus hoc quod gratis tribuitur per retributionis iudicium debeatur? Vilesceat enim redemptio sanguinis Christi nec misericordiae Dei humanorum operum praerogativa succumberet, si iustificatio quae fit per gratiam meritis praecedentibus deberetur, ut non munus largientis sed merces esset operantis.

- 2045 1, 24. Abunde, quantum arbitror, his testimoniis, quamvis³¹⁴ et alia documenta aggregari potuerint, demonstratum est fidem,³⁴⁰ qua iustificatur impius, nisi ex Dei munere non haberi, eamque nullis meritis praecedentibus tribui, sed ad hoc donari,³⁶⁶ ut principium possit esse meritum, et, cum ipsa data fuerit non petita, ipsius iam petitionibus bona cetera consequantur.
- 2046 2, 17. Quodsi forte, quemadmodum quasdam gentes non³⁴⁷ olim in consortium filiorum Dei novimus adoptatas, ita etiam nunc in extremis mundi partibus sunt aliquae nationes quibus nondum gratia salvatoris illuxit, non ambigimus etiam circa illas occulto iudicio Dei tempus vocationis esse dispositum, quo evangelium quod non audierunt audient atque suscipient. Quibus tamen illa mensura generalis auxilii, quae desuper omnibus semper hominibus est praebita, non negatur.
- 2047 2, 29. Universitati hominum, quod abunde probavimus, ita³⁴⁷ multiplex atque ineffabilis bonitas Dei consuluit semper et consulit, ut neque ulli pereuntium excusatio suppetat de abnegato sibi lumine veritatis, neque cuiquam sit liberum de sua iustitia gloriari, cum et illos propria nequitia demergat ad poenam et istos Dei gratia perducatur ad gloriam.

LEPORIUS.

Libellus emendationis, ad episcopos Galliae, ca 418.

- 2048 3. Ergo confitemur Dominum ac Deum nostrum Iesum³⁷⁵ Christum unicum Filium Dei, qui ante saecula natus ex Patre³⁷⁷ est, novissimo tempore de Spiritu Sancto et Maria semper virgine factum hominem, Deum natum; et confitentes utram-³⁸⁷ que substantiam Deum atque hominem inseparabilem pia fidei credulitate suscipimus, et ex tempore susceptae carnis sic omnia dicimus, quae erant Dei, transisse in hominem, ut omnia quae erant hominis in Deum venirent et hac intelligentia Verbum factum sit caro, non ut conversione aut muta-³⁸² bilitate aliqua coeperit esse quod non erat, sed ut potentia divinae dispensationis Verbum Patris, numquam a Patre dis-

2045. ML 51, 679.

2046. ML 51, 704.

2047. ML 51, 715.

2048. ML 31, 1224. Idem locus citatur a Cassiano: De Incarn. Chr. 1, 5; CV 17, 242 sqq; ML 50, 25 sqq.

cedens, homo proprie fieri dignaretur, incarnatusque sit uni-
381 genitus secreto illo mysterio quo ipse novit (nostrum namque
est credere, illius nosse).

893 6. In hoc maxime fides nostra consistit, ut credamus unicum 2049

Filium Dei, non adoptivum sed proprium, non phantasticum
419 sed verum, non temporarium sed aeternum, pro nobis omnia
404 secundum carnem fuisse perpessum. . . . 10. Ut autem et hinc
nihil cuiquam in suspicione derelinquam, tunc dixi, immo ad
obiecta respondi, Dominum nostrum Iesum Christum secundum
hominem ignorare. Sed nunc non solum dicere non praesumo,
verum etiam priorem anathematizo prolatam in hac parte sen-
tentiam; quia dici non licet etiam secundum hominem igno-
rasse Dominum prophetarum.

S. CASSIANUS, ca 360—ca 435.

Collationes, 419—428.

200 Coll. 7, c. 13. Licet pronuntiemus nonnullas esse spiritaes 2050

217 naturas, ut sunt angeli, archangeli ceteraeque virtutes, ipsa
quoque anima nostra, vel certe aer iste subtilis, tamen incor-
poreae nullatenus aestimandae sunt. Habent enim secundum
se corpus quo subsistunt, licet multo tenuius quam nostra sunt
corpora, secundum apostoli sententiam ita dicentis: *Et corpora*
caelestia et corpora terrestria [1 Cor 15, 40], et iterum: *Seminatur*
98 *corpus animale, surgit corpus spiritale* [ib. 44]. Quibus manifeste
colligitur nihil esse incorporeum nisi Deum solum.

202 7, 15. Nulli dubium est quod possint spiritus immundi cogi- 2051
tationumstrarum attingere qualitates, sed indiciis eas sen-
sibilibus forinsecus colligentes, id est, aut ex nostris dispositioni-
bus aut ex verbis et studiis in quae propensius nos perspexerint
inclinari. Ceterum illas, quae necdum de internis animae prodie-
runt, adire omnino non possunt.

314 13, 8. [Deus] cum in nobis ortum quemdam bonae voluntatis 2052
inspexerit, illuminat eam confestim atque confortat et incitat
ad salutem, incrementum tribuens ei quam vel ipse plantavit
vel nostro conatu viderit emersisse.

314 13, 9. Nec cum voluerit quis, sanitate perfruitur aut de 2053
aegritudinis morbo pro arbitrii sui desiderio liberatur. Quid
autem prodest sanitatis gratiam concupisse, nisi Deus, qui vitae
ipsius usum tribuit, etiam vigorem incolumitatis impertiat?
Ut autem evidentius clareat etiam per naturae bonum, quod

2049. ML 31, 1226.

2050. CV 13 (ed. M. Petschenig, 1886), 192; ML 49, 684.

2051. CV 13, 194; ML 49, 687.

2052. CV 13, 371; ML 49, 912.

2053. CV 13, 373; ML 49, 919.

beneficio creatoris indultum est, nonnumquam bonarum voluntatum prodire principia, quae tamen, nisi a Domino dirigantur, ad consummationem virtutum pervenire non possunt, apostolus testis est dicens: *Velle enim adiacet mihi, perficere autem bonum non invenio* [Rom 7, 18].

De incarnatione Christi, adversus Nestorium, 430/1.

- 2054 L. 2, c. 2. Dicis itaque, quisquis es ille, haeretice, qui Deum⁴²⁹ ex virgine natum negas, Mariam matrem Domini nostri Iesu Christi Theotocon, id est, matrem Dei, appellari non posse, sed Christotocon, hoc est, Christi tantum matrem, non Dei; nemo enim, inquis, antiquiorem se parit. Ac de hoc quidem tam stulto argumento, quod nativitatem Dei carnali intelligentia aestimandam putas, et mysterium maiestatis humanis³⁸¹ credis censendum esse rationibus, postea, si Deus annuet, disputabimus; nunc interim et Christum Deum et Mariam matrem Dei divinis testibus approbemus.
- 2055 4, 6, 3. Filium hominis in caelo fuisse dixit [Io 3, 13],²⁵³ Filium hominis e caelo descendisse memoravit. 4. Quid est?²⁵⁴ Quid mussitas? Negato hoc, si vales. Sed rationem dicti quaeris? Non reddo interim. Deus hoc dixit, Deus locutus est: mihi verbum illius summa ratio est. Removeo argumenta, removeo disputationes: sola mihi ad credulitatem sufficit persona dicentis. Non licet mihi de fide dicti ambigere, non²⁵⁰ licet deliberare. Quid mihi quaerere quomodo verum sit quod Deus dixit, cum dubitare non debeam quin verum sit quod Deus dixerit?
- 2056 5, 7. *Omnia*, inquit, *pacificans per sanguinem crucis eius, sive*³⁸⁵ *quae in caelis sunt sive quae in terris* [Col 1, 20]. Manifestavit³⁹² utique apertissime de quo diceret, quem primogenitum ex mortuis nominasset. Numquid enim per Verbi aut Spiritus sanguinem reconciliata et pacificata sunt omnia? Non utique; neque enim in naturam cadere impassibilem res ulla potuit passionis, aut fundi sanguis valuit nisi hominis, aut mori alter quam homo; et tamen idem, qui in sequentibus mortuus dicitur, idem superius imago Dei invisibilis praedicatur. Quomodo ergo hoc? Scilicet quia id omni modo ab apostolis cautum est, ne aliqua videretur in Christo esse divisio, et unitus in filio hominis Filius Dei inciperet per erraticas interpretationes duas habere personas, ac per pravas atque impias opiniones, qui esset scilicet in se unus, duplex fieret in nobis.
- 2057 6, 22. Ita omnibus scriptis sacris dominicum hominem co-³⁸⁷nectit Deo atque concorporat, ut nec in tempore admodum

2054. CV 17 (ed. M. Petschenig, 1888), 247; ML 50, 31.

2055. CV 17, 292; ML 50, 83.

2056. CV 17, 312; ML 50, 114.

2057. CV 17, 348; ML 50, 185.

hominem quis a Deo, nec in passione possit Deum ab homine discernere. Si enim ad tempus respicis, invenies semper filium hominis cum Dei Filio; si ad passionem, invenies semper cum filio hominis Dei Filium; ita scilicet unitum et individuum sibi Christum filium hominis ac Dei Filium, ut, quantum ad vocem scripturae pertinet, nec homo separari a Deo tempore, nec ab homine Deus omnino valeat passione. . . .

386 Non ergo ante partum virginis eadem in praeterito aeternitas hominis quae Dei; sed quia in utero virginis unitus est Deus homini, factum est ut in Christo omnino non possit alterum sine altero nominari.

NESTORIUS, † 451.

Sermones.

385 9. In nobis invicem frequenter sciscitantur: Θεοτόκος, in-2057 a quiunt, id est, puerpera Dei sive genetrix Dei, Maria, an autem ἀνθρωποτόκος, id est, hominis genetrix? Habet matrem Deus? Ἀνέγκλητος Ἑλλην μητέρας θεοῖς ἐπεισάγων. . . . Non peperit creatura creatorem, ἀλλ' ἔτεκεν ἄνθρωπον, θεότητος ὄργανον.

383 12. Τῆς δὲ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος ἔστι διαίρεσις. 2057 b Ὁ Χριστὸς κατὰ τὸ Χριστὸς <εἶναι> ἀδιαίρετος, <ὁ Υἱὸς κατὰ τὸ Υἱὸς εἶναι ἀδιαίρετος>. Οὐ γὰρ ἔχομεν δύο Χριστοὺς οὐδὲ δύο Υἱούς. Οὐ γὰρ ἔστι παρ' ἡμῖν πρῶτος <Χριστὸς> καὶ δεύτερος, οὐδὲ ἄλλος καὶ ἄλλος, οὐδὲ πάλιν ἄλλος υἱὸς καὶ ἄλλος πάλιν· ἀλλ' αὐτὸς ὁ εἷς ἔστι διπλοῦς, οὐ τῇ ἀξίᾳ, ἀλλὰ τῇ φύσει.

385 15. Θεὸς τοῦ Χριστοῦ ὁ ἐκ τοῦ Θεοῦ Λόγος. . . . Ἦν γὰρ 2057 c ὁ αὐτὸς καὶ βρέφος καὶ τοῦ βρέφους δεσπότης. Ἐπὴνέσατε τὴν φωνήν, ἀλλὰ μὴδὲ αὐτὴν ἀβασανίστως κροτεῖτε. Εἶπον γάρ· ὁ αὐτὸς ἦν βρέφος καὶ τοῦ βρέφους οἰκήτωρ.

Anathematismi (a. 430), v. K 796 sqq.

2057*

383 12. Divinitatis et humanitatis est distinctio. Christus, secundum 2057 b quod est Christus, est indivisus; Filius, secundum quod est Filius, est indivisus. Non enim habemus duos christos nec duos filios. Neque est apud nos primus Christus et secundus, neque alius et alius, neque iterum alter filius et iterum alter; sed idem unicus est duplex, non dignitate sed natura.

385 15. Dei Verbum erat Deus Christi. . . . Erat enim ipse et in-2057 c fans et infantis dominus. Laudastis vocem, sed nolite eam sine cura laudare. Dixi enim quod idem erat infans et habitator infantis.

2057 a. Lf (= Loofs) 251; ML 48, 759.

2057 b. Lf 281; ML 48, 902.

2057 c. Lf 291; ML 48, 830.

Liber Heraclidis, 450¹.

- 2057d L. 1, c. 1, n. 76. Itaque Deus incarnatus est in homine³⁸⁵
in suo proprio προσώπῳ, et fecit eius πρόσωπον suum ipsius
πρόσωπον. Nequit ita obsecundari, ut πρόσωπον hominis
sit suum utque ipse det homini suum πρόσωπον. Ideo suo
προσώπῳ usus est, quia sibi id cepit.
- 2057e 1, 3. Equidem dicebam et affirmabam unionem esse in³⁸⁵
uno προσώπῳ Christi; necessario indicabam Deum Verbum
quod incarnatum est, et Deus Verbum erat simul in humanitate,
quia in ea Christus incarnatus est. Quapropter cum patres
nos docerent quis sit Christus, de quo disputabant, naturas
primum statuerunt quae Christum constituunt. Tu vero [Cy-
rille] contrarium agis, qui velis ut in duabus naturis Deus
Verbum sit πρόσωπον unionis. . . . Ex concursu unionis
divinitatis et humanitatis fuit unus Christus, non vero Deus
Verbum, hoc enim erat aeternum. Christus igitur est πρόσωπον
unionis, non autem Deus Verbum illud est unionis sed suae
naturae, neque idem est id dicere et intellegere.
- 2057f 2, 1. Non est concipienda essentia sine hypostasi, quasi³⁸⁵
essentiae unitae essent in una essentia et adesset unius essentiae
πρόσωπον. At naturae subsistunt in suis προσώποις et in suis
naturis et in προσώπῳ unionis. Quod ad naturale πρόσωπον
unius attinet, altera eodem utitur vi unionis; et sic unum [est]
πρόσωπον duarum naturarum. Unius essentiae πρόσωπον
utitur ipso alterius προσώπῳ.
- 2057g 2, 1. Divinitas utitur προσώπῳ humanitatis et humanitas³⁸⁵
προσώπῳ divinitatis; ea ratione unum dicimus πρόσωπον
utriusque.

S. CYRILLUS ALEXANDRINUS, † 444.

Epistulae.

- 2058 Ep. 1 [ad monachos Aegypti, a. 428/31]. Τεθαύμακα τοίνυν,⁴²⁹
εἴπερ ὅλως ἐνδοιάζουσί τινες πότερον θεοτόκος ἢ μὴ λέγοιτ'
ἂν ἡ ἀγία παρθένος. Εἰ γάρ ἐστι Θεὸς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς
Χριστός, πῶς οὐ θεοτόκος ἢ τεκοῦσα ἢ ἀγία παρθένος;
- 2058 1. Miror itaque esse aliquos qui omnino addubitent utrum⁴²⁹
deipara annon appellanda sit sacra virgo. Si enim Dominus noster
Iesus Christus Deus est, quomodo non sit deipara sacra virgo quae
illum edidit?

¹ Istius libri sola versio syriaca servata est; hic autem habes latinam
translationem quae, revisente Nau, genuinum textum reddit accurate.

2057d. Nau 66.

2057e. Nau 127.

2057f. Nau 193.

2057g. Nau 212.

2058. MG 77, 13.

429 1. Ἄλλ' ἴσως ἐκεῖνο ἔρεῖς· Ἄρ' οὖν, εἰπέ μοι, θεότητος μήτηρ 2059
 375 γέγονεν ἢ παρθένος; Καὶ πρὸς γε τοῦτό φαμεν ὅτι γεγέννηται
 μὲν ὁμολογουμένως ἐξ αὐτῆς τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς
 ὁ Ζῶν τε καὶ ἐνυπόστατος Λόγος αὐτοῦ, καὶ ἀναρχον ἐν χρόνῳ
 τὴν ὑπαρξιν ἔχει, αἰὲ συνυφεσθηκώς τῷ γεγεννηκότι, ἐν αὐτῷ
 τε καὶ σὺν αὐτῷ συνυπάρχων καὶ συννοούμενος· ἐν ἐσχάτοις
 377 δὲ τοῦ αἰῶνος καιροῖς, ἐπειδὴ γέγονε σὰρξ, τουτέστιν ἠνώθη
 σαρκὶ ψυχὴν ἐχούσῃ τὴν λογικὴν, γεγεννησθαι λέγεται καὶ
 σαρκικῶς διὰ γυναικός.

375 39 [ad Ioannem episc. antioch., a. 433]¹. Ὁμολογοῦμεν τοι- 2060
 γαροῦν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ
 378 τὸν μονογενῆ, Θεὸν τέλειον, καὶ ἄνθρωπον τέλειον ἐκ ψυχῆς
 λογικῆς καὶ σώματος· πρὸ αἰώνων μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεν-
 νηθέντα κατὰ τὴν θεότητα, ἐπ' ἐσχάτων δὲ τῶν ἡμερῶν τὸν
 377 αὐτὸν δι' ἡμᾶς, καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν, ἐκ Μαρίας
 τῆς παρθένου κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα· ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ
 379 τὸν αὐτὸν κατὰ τὴν θεότητα, καὶ ὁμοούσιον ἡμῖν κατὰ τὴν ἀν-
 384 θρωπότητα. Δύο γὰρ φύσεων ἔνωσις γέγονε· διὸ ἓνα Χριστόν,
 ἓνα Υἱόν, ἓνα Κύριον ὁμολογοῦμεν. Κατὰ ταύτην τὴν τῆς
 429 ἀσυγχύτου ἐνώσεως ἔννοιαν ὁμολογοῦμεν τὴν ἁγίαν παρθένον
 θεοτόκον, διὰ τὸ τὸν Θεὸν Λόγον σαρκωθῆναι καὶ ἐνανθρω-
 386 πῆσαι, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς συλλήψεως ἐνώσαι ἑαυτῷ τὸν ἐξ
 392 αὐτῆς ληφθέντα ναόν. Τὰς δὲ εὐαγγελικὰς καὶ ἀποστολικὰς
 περὶ τοῦ Κυρίου φωνάς, ἴσμεν τοὺς θεολόγους ἄνδρας τὰς

429 1. Sed forsan hoc dices: Numquid, dic mihi, divinitatis mater 2059
 375 fuit virgo? Ad hoc dicimus vivum illud et subsistens Dei Verbum
 vere sine controversia ex ipsa Dei et Patris essentia genitum esse,
 substantiamque sine initio in tempore habuisse, semper coexistens
 genitori, in ipso et cum ipso consistens et conceptum; in novis-
 377 simis vero aevi temporibus, cum caro factum est, hoc est, corpori
 anima intelligenti informato unitum est, secundum carnem quo-
 que ex muliere natum esse.

375 39. Confitemur itaque Dominum nostrum Iesum Christum Filium 2060
 Dei unigenitum Deum esse perfectum et hominem perfectum ex
 378 anima rationali et corpore constitutum; ante saecula quidem ex
 Patre natum secundum divinitatem, postremis vero temporibus
 377 eundem ipsum propter nostram salutem ex Maria virgine secundum
 humanitatem; eundem Patri consubstantialem secundum divinitatem,
 379 et nobis consubstantialem secundum humanitatem. Duarum enim
 384 naturarum facta est unio; et propterea unum Christum, unum
 429 Filium, unum Dominum confitemur. Secundum hunc inconfusae
 unitatis intellectum confitemur sanctam virginem deiparam esse,
 386 quia Deus Verbum incarnatum est et homo factum, et ex ipso
 392 conceptu templum ex illa sumptum sibi univit. Evangelicas autem
 et apostolicas de Domino voces scimus theologos alias quidem,

¹ Hoc est celeberrimum «symbolum unionis» cum episcopis orientalibus.
 2059. MG 77, 21. 2060. MG 77, 176.

μὲν κοινοποιούντας ὡς ἐφ' ἑνὸς προσώπου, τὰς δὲ διαιροῦντας ὡς ἐπὶ δύο φύσεων· καὶ τὰς μὲν θεοπρεπεῖς κατὰ τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ, τὰς δὲ ταπεινὰς κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ παραδιδόντας.

- 2061 46 [ad Succensum, a. 433/5], 2. Ἠγνόησαν πάλιν οἱ τὰ ὀρθὰ³⁸² διαστρέφοντες, ὅτι κατὰ ἀλήθειάν ἐστι μία φύσις τοῦ Λόγου³⁸⁵ σεσαρκωμένη. Εἰ γὰρ εἰς ἐστὶν Υἱός, . . . κατὰ πρόσληψιν σαρκὸς οὐκ ἀψύχου, ἀλλ' ἐψυχωμένης νοερῶς προήλθεν ἀνθρώπος ἐκ γυναικός, οὐκ εἰς δύο μερισθῆσεται διὰ τοῦτο πρόσωπα καὶ υἱούς, ἀλλὰ μεμένηκεν εἰς, πλὴν οὐκ ἄσαρκος, οὐδ' ἔξω σώματος, ἀλλ' ἴδιον ἔχων αὐτὸ καθ' ἑνωσιν ἀδιάσπαστον. Ὁ δὲ τοῦτο λέγων, οὐ φερμόν, οὐ σύγχυσιν, οὐδ' ἕτερόν τι τῶν τοιούτων πάντα τε καὶ πάντως δηλοῖ· οὔτε μὴν ὡς ἔξ ἀναγκαίου τοῦ λόγου τοῦτο ἀκολουθήσει ποθέν. Εἰ γὰρ καὶ εἰς λέγοιτο πρὸς ἡμῶν ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· σεσαρκωμένος καὶ ἐνανθρωπήσας, οὐ πέφυρται διὰ τοῦτο, κατὰ τὸ ἐκείνοις δοκοῦν, οὔτε μὴν εἰς τὴν τῆς σαρκὸς φύσιν μεταπεφοίτηκεν ἢ τοῦ Λόγου φύσις, ἀλλ' οὐδὲ ἡ τῆς σαρκὸς εἰς τὴν αὐτοῦ· ἀλλ' ἐν ιδιότητι τῇ κατὰ φύσιν ἐκατέρου μένοντός τε καὶ νοουμένου . . ., μίαν ἡμῖν ἔδειξεν Υἱοῦ φύσιν, πλὴν, ὡς ἔφην, σεσαρκωμένην. Οὐ γὰρ ἐπὶ μόνων τῶν ἀπλῶν κατὰ φύσιν τὸ ἐν ἀληθῶς λέγεται, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν κατὰ σύνθεσιν συνηγμένων, ὁποῖόν τι χρήμ' ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος ὁ ἐκ ψυχῆς²¹⁶ καὶ σώματος.

tamquam ad unam personam pertinentes, communes facere, alias vero tamquam in duabus naturis divisim usurpare; et illas quidem Deo dignas secundum Christi divinitatem, alias vero humiles secundum illius humanitatem tradere.

- 2061 46, 2. Recta pervertentes rursus ignorant unam revera esse³⁸² naturam Verbi incarnatam. Nam etiamsi unus est Filius, . . . qui³⁸⁵ secundum assumptionem carnis non inanimatae, sed intellegente anima praeditae prodiit homo ex muliere, non ideo in duas personas et filios dividetur, sed permansit unus, non quidem sine carne neque extra corpus, sed proprium habens secundum unitatem. Qui autem hoc dicit, nullo prorsus modo permixtionem neque confusionem neque eiusmodi quid significat, neque id tamquam ex necessaria ratione ullo modo consequitur. Nam, etiamsi unus dicatur a nobis unigenitus Filius Dei incarnatus et homo factus, non propterea permixtus est, ut illi putant, neque in carnis naturam transit Verbi natura, neque natura carnis in Verbi naturam; sed cum utrumque in sua naturali proprietate permaneat et intellegatur . . ., unam nobis Filii naturam ostendit, sed, ut dixi, incarnatam. Neque enim in his rebus solis, quae secundum naturam simplices sunt, unum vere praedicatur, sed etiam in iis, quae sunt per conjunctionem unitae, cuius modi est homo ex anima constans²¹⁶ et corpore.

- 384 46, 4. Τῆς γε μὴν θεοπνεύστου γραφῆς σαρκὶ παθεῖν αὐτὸν 2062
 λεγούσης, ἄμεινον καὶ ἡμᾶς οὕτω λέγειν, ἥγουν τῇ φύσει τῆς
 ἀνθρωπότητος· εἰ καὶ ὅτι μάλιστα, εἰ μὴ δυστρόπως λέγοιτο
 τοῦτο πρὸς τινων, ἀδικήσειεν ἂν οὐδὲν τὸν τοῦ μυστηρίου
 216 λόγον. Τί γάρ ἐστιν ἀνθρωπότητος φύσις ἕτερον, πλὴν ὅτι
 σὰρξ ἐψυχωμένη νοερῶς, ἥ καὶ πεπονθῆναι φαμέν σαρκὶ τὸν
 Κύριον; Περιεργότατα τοίνυν φασί, τὸ τῇ φύσει τῆς ἀνθρω-
 πότητος αὐτὸν παθεῖν· οἷον ἀποδυστάντες αὐτὴν τοῦ Λόγου,
 καὶ ἕξω τιθέντες ἰδικῶς, ἵνα δύο νοῶνται, καὶ οὐχ εἷς ἔτι
 σεσαρκωμένος καὶ ἐνανθρωπήσας ὁ ἐκ Θεοῦ Πατὴρ Λόγος.

Homiliae paschales.

- 413 Hom. 10 [habita a. 422], n. 2. Κατακέκριται τοίνυν ἡ ἁμαρτία, 2063
 354 νεκρωθεῖσα μὲν πρῶτον ἐν Χριστῷ, νεκρωθησομένη δὲ καὶ ἐν
 ἡμῖν, ὅταν αὐτὸν ταῖς οἰκείαις ψυχαῖς εἰσοικίζωμεν διὰ τῆς
 πίστεως καὶ τῆς μετουσίας τοῦ Πνεύματος, συμμόρφους ἡμᾶς
 ἀποτελοῦντος Χριστῷ, διὰ τῆς ἐν ἀγιασμῷ δηλονότι ποιότητος.
 358 Μορφή γὰρ ὡςπερ τίς ἐστι τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ τὸ
 Πνεῦμα αὐτοῦ, τὸν θεῖον ἡμῶν ἐξεικονισμόν ἐναποθλίβον
 τρόπον τινὰ δι' ἑαυτοῦ.
 388 17 [a. 429], 2. Ἦν [Χριστός], ὡς ἔφην, καὶ ἐν ἀνθρωπότητι 2064
 Θεός, ἐφίεις μὲν φύσει τῇ καθ' ἡμᾶς τὸ διὰ τῶν ἰδίων ἔρχεσθαι
 νόμων· ἀνασπῶν δὲ μετὰ τούτου τῆς θεότητος τὸ εἰλικρινές.
 Νοηθεῖν γὰρ ἂν ὠδέ τε καὶ οὐχ ἐτέρως, καὶ φύσει Θεὸς τὸ

- 384 46, 4. Cum vero divina scriptura dicat ipsum carne passum, 2062
 satius est nos quoque sic dicere quam in natura humanitatis;
 216 quamvis ea locutio, nisi malitiose ab aliquibus ita dicatur, nihil
 violet mysterii rationem. Quid enim aliud est humanitatis natura
 nisi caro per animam intelligentem animata, in qua passum fuisse
 carne Dominum fatemur? Nimium igitur accurate loquuntur, cum
 dicunt passum illum fuisse in natura humanitatis, quasi illam a
 Verbo seiungant ac proprie distinguant, ut duo intellegantur et
 non iam unum incarnatum et homo factum illud ex Deo Patre
 Verbum.

- 413 10, 2. Condemnatum est igitur peccatum, mortificatum primum 2063
 354 in Christo, mortificandum et in nobis, quando illum in propriis
 animabus recipimus per fidem et communicationem Spiritus, qui
 nos ad formam Christi perficit, per sanctificationis videlicet quali-
 358 tatem. Spiritus enim salvatoris nostri Christi est quasi forma
 eius, divinam figurationem in nobis imprimens quodammodo per
 se ipsum.
 388 17, 2. Erat [Christus], ut dixi, etiam in humanitate Deus, naturae 2064
 quidem humanae permittens ut suis ipsa legibus uteretur, cum
 hoc tamen etiam divinitatis puritatem conservans. Hoc namque
 modo nec alio prorsus intellegatur et natura Deus id quod natum

τεχθέν, καὶ ἡ τεκοῦσα παρθένος μήτηρ ἂν λέγοιτο γενέσθαι⁴²⁹
λοιπόν, οὐ σαρκὸς καὶ αἵματος ἀπλῶς, καθάπερ ἀμέλει καὶ
ἐφ' ἡμῶν αἱ καθ' ἡμᾶς μητέρες, Κυρίου δὲ μᾶλλον καὶ Θεοῦ
τὴν καθ' ἡμᾶς ὁμοίωσιν ὑποδεδυκότος.

Thesaurus de sancta et consubstantiali Trinitate, ante 428.

- 2065 Assertio 4. Εἰ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἀμερίστως ἐξ ἑαυτοῦ¹⁶³
τὸν προφορικὸν ἀπογεννᾷ λόγον, καὶ πάθος οὐδὲν περὶ αὐτὸν
ἐκ τούτου γίνεται, ἀλλ' ἔστιν ἰδεῖν ἐν μὲν τῷ νῷ τὸν λόγον,
ἐν δὲ τῇ λόγῳ τὸν νοῦν, καὶ ἐκάτερον αὐτῶν ἐκατέρῳ ζωγρα-
φούμενον, καὶ οὐκ ἂν τις εἴποι σωφρονῶν ἄλογόν ποτε γε-
γενῆσθαι τὸν νοῦν, οὐκέτι γὰρ ἔσται νοῦς λόγον οὐκ ἔχων,
λόγον δὲ φαμεν οὐ πάντως τὸν διὰ γλώττης ἀποκτυπούμενον,
ἀλλὰ καὶ τὸν ἐν τῷ νῷ νοηματικῶς κινουόμενον· οὕτως οὐκ
ἂν τις εἴποι μὴ εἶναι πάντως ἐν Θεῷ τὸν ἴδιον αὐτοῦ Λόγον,¹⁶¹
ὅλην ἐξ ὅλου τοῦ Πατρὸς ἔχοντα τὴν εἰκόνα, καὶ ἐν Πατρὶ
θεωρούμενον διὰ τὸ τῆς οὐσίας ἀπαράλλακτον.
- 2066 7. Εἰ δὲ σύνθετος οἶσθε γίνεσθαι Θεὸν διὰ τὸ φύσιν⁹⁷
ἔχειν καὶ κρίσιν, ἥτοι θέλῃσιν, ὁρᾶτε καὶ τοῦτο· Ἐχει τὸ γεννᾶν¹⁵⁶
ὁ Πατὴρ φυσικῶς, ἔχει καὶ τὸ κτίζειν δι' Υἱοῦ δημιουργικῶς,¹⁸¹
καὶ οὐ παρὰ τοῦτο σύνθετός ἐστι· μιᾶς γὰρ φύσεως τὰ τοιαῦτα
καρπός. Ὁ δὲ αὐτὸς κρατήσῃ λόγος ἐπὶ τε τοῦ ἀγαθοῦ καὶ
ἀφθάρτου καὶ ἀοράτου, καὶ ὅσα πρόσεστι τῇ θείᾳ φύσει.
- 2067 11. Ἀπλὴ τις οὐσα καὶ ἀσύνθετος ἡ τῆς θεότητος φύσις,⁹⁷
οὐκ ἂν ἐτμήθη ποτὲ ταῖς ἐπινοίαις εἰς δυάδα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ,¹⁵⁹
¹⁷⁸

est, et ea quae peperit virgo mater proinde dicatur non carnis⁴²⁹
tantum et sanguinis, quomodo reliquae apud nos matres, sed Do-
mini potius et Dei, nostram induti similitudinem.

- 2065 4. Si mens humana prolatum verbum ex se citra divisionem¹⁶³
gignit, et ex hoc nihil in se patitur, sed videtur in mente verbum
et in verbo mens, et utrumque iuxta alterum depingitur, ac nemo
sapiens dicet mentem absque verbo umquam fuisse, nec iam erit
mens si verbum non habeat, verbum autem dicimus non omnino
id, quod per linguam emittitur, sed id quod in mente mentaliter
movetur; ita nemo dicet non esse omnino in Deo proprium eius
Verbum, quod totam totaliter Patris imaginem habet et in Patre¹⁶¹
cernitur ob essentiae identitatem.
- 2066 7. Si vero compositum existimatis fieri Deum, ideo quod naturam⁹⁷
habeat et iudicium, sive voluntatem, videte etiam hoc: Pater generat¹⁵⁶
naturaliter; creat autem per Filium quatenus opifex. Neque ideo¹⁸¹
compositus est: unius enim naturae effectus hi sunt. Eadem vero
ratio est boni, immortalis et invisibilis, atque aliorum eiusmodi
quae divinae naturae insunt.
- 2067 11. Divinitatis natura, quae simplex et non composita est, num-⁹⁷
quam conceptibus divisa esset in dualitatem Patris et Filii, nisi¹⁵⁹
¹⁷⁸

εἰ μή τις εὐδόκει προκεῖσθαι διαφορά, οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν φημί, ἀλλ' ἔξωθεν ἐπινοουμένη, δι' ἧς τὸ ἑκατέρου πρόσωπον εἰσφέρεται ἐν ἰδιαζούσῃ μὲν ὑποστάσει κείμενον, εἰς ἐνότητα δὲ θεότητος διὰ ταυτότητος φυσικῆς σφιγγόμενον.

- 156 12. Οὐκ ἔστι δὲ πάλιν οὕτως ὁ Υἱὸς ἐν Πατρὶ καθάπερ 2068
 ἡμεῖς· ἡμεῖς μὲν γὰρ ἐν Θεῷ «ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν»
 [Act 17, 28]· ὁ δὲ κατὰ φύσιν Υἱός, ὡς περ ἀπὸ τινος πηγῆς
 αἰὲ ζωῆς ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας προελθὼν, ζωὴ κατὰ
 φύσιν ἐστὶ, πάντα ζωογονῶν· οὐ κατὰ μετοχὴν ζωῆς ζωογο-
 νούμενος ὡς περ ἡμεῖς. Ἡ γὰρ ἂν οὐκ ἂν εἴη κατὰ φύσιν ζωή.
 118 15. Ὁ γινώσκων τὰ ἐσόμενα Θεὸς καὶ οὐχ ὅτε γίνεται τὰ 2069
 πράγματα, καὶ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου καταβολῆς ᾗδει τὰ ἐν
 120 ἐσχάτοις συμβησόμενα καιροῖς. Διὸ δὴ τὰ ἑαυτῷ πρέποντα
 πράττων, οὐχ ὅτε γεγόναμεν, τότε πρῶτον περὶ ἡμῶν βουλευέται,
 ἀλλὰ καὶ πρὶν γενέσθαι τὴν γῆν καὶ τοὺς αἰῶνας, ἔσχεν ἐν
 414 ἑαυτῷ τῶν καθ' ἡμᾶς τὴν γνῶσιν· καὶ προεθεμελίωσε τὸν
 ἑαυτοῦ Υἱὸν ὅσον εἰς τὴν οἰκείαν πρόγνωσιν, ἵνα ἡμεῖς ἐποικο-
 δομηθέντες αὐτῷ [cf. Eph 2, 20], πάλιν ἀναστῶμεν εἰς ἀφθαρ-
 σίαν [cf. 1 Cor 15, 53] οἱ πεσόντες εἰς φθορὰν διὰ τὴν παρά-
 βασιν. Ἦιδει γὰρ ὅτι νεκροὶ μὲν ἐσόμεθα διὰ τὴν ἁμαρτίαν.
 161 19. Καὶ ποῦ τὸν Ἰωάννην, ᾧ βέλτιστε, θήσεις, Λόγον ἀπο- 2070
 καλοῦντα τὸν Υἱόν, καὶ ταύτην αὐτῷ κυριωτάτην ἀνατιθέντα
 τὴν ἐπωνυμίαν καὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ μάλιστα σημαντικὴν;
 Φάσκει γάρ· «Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς
 τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος» [Io 1, 1]. Ὅρᾳς ὅπως τῆς

manifesta esset aliqua existens differentia, non secundum substantiam, dico, concepta, sed extrinsecus, per quam utriusque persona inducitur in propria quidem hypostasi existens, in unitatem autem divinitatis per naturae identitatem constricta.

- 156 12. Filius in Patre non est sicut nos: nos enim in Deo *vivi-* 2068
mus et movemur et sumus; Filius autem naturaliter, quemadmodum
 ab aliquo fonte semper vivo, ex Patris substantia procedens, vita
 naturaliter est quae omnia vivificat, non per vitae participationem
 vivificatus sicut nos. Alioquin enim non esset naturaliter vita.
 118 15. Deus, qui futura novit, et non quando res fiunt, scivit etiam 2069
 ante mundi creationem quae ultimis temporibus eventura essent.
 120 Ideo quae se decent faciens, non quando nos facti sumus, tunc
 primum de nobis deliberat, sed etiam antequam fiant terra et
 414 saecula habuit in se rerum nostrarum cognitionem; et iam antea
 suum Filium in sua praenotione fundavit, ut nos illi supraedificati
 in incorruptionem resurgamus qui in corruptionem per praevarica-
 tionem cecidimus. Sciebat enim nos per peccatum morituros esse.
 161 19. At, carissime, quid statues de Ioanne, qui Filium Verbum 2070
 vocat et ipsi hanc propriissimam appellationem tribuit et essentiae
 eius maxime indicativam? Dicit enim: *In principio erat Verbum,*
et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Vides quomodo

οὐσίας τοῦ Υἱοῦ παραστατικόν ἐστι τοῦνομα, καὶ τὸ καλεῖσθαι Λόγον, ὅπερ ἐστὶ κατὰ φύσιν σημαίνει. . . . Καίτοι πολλοῖς ἑτέροις ὀνόμασιν ἀποκαλούσης τὸν Υἱὸν τῆς θείας γραφῆς, ἀλλὰ Λόγον εἰρηκῶς παράδοξόν τι καὶ ὑπερφυῆς ἐφθέγγατο· καὶ οὐδὲν ἕτερον ἐπ' αὐτῷ προστέθεικεν, οἷον ἐπὶ τοῦ Παύλου φαίνεται τὸ «Παῦλος ἀπόστολος» [2 Cor 1, 1]. Ἦρκέσθη δὲ τῷ εἰπεῖν Λόγον εἰς τὸ παραστήσαι τοῦ Υἱοῦ τὴν οὐσίαν.

2071 20. Ὑψιστος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος αἰὲν καθὼς Θεός· ὑψοῦται³⁸³ δὲ ὡς ἄνθρωπος· ἀνενδεὴς ὢν ὡς Θεός, λαμβάνειν ὡς ἄνθρωπος λέγεται· προσεκυνεῖτο παρὰ πάντων ὡς Θεός, δέχεται³⁹⁵ νῦν τὴν προσκύνησιν ὡς ἄνθρωπος. . . . Ὁ δὲ τὴν ἀνθρω-³⁹⁴ πότητα αὐτὴν ὑπομείνας, οὐκ ἂν εὐλόγως ψέγοιτο, καὶ τὰ τῆς ἀνθρωπότητος ἴδια φορέσαι μὴ παραιτούμενος. Ἴδιον δὲ ἀνθρώπου φύσεως τὸ λαμβάνειν παρὰ Θεοῦ, κατὰ τὸ ρητὸν τὸ λέγον· «Τί γὰρ ἔχεις ὃ οὐκ ἔλαβες;» [1 Cor 4, 7.] Εἵληφεν ἄρα ὡς ἄνθρωπος κατὰ χάριν ἅπερ εἶχεν ὡς Θεὸς φυσικῶς.

2072 22. Καὶ πῶς, φασίν, ἔσται κατ' οὐσίαν ὁμοῖος ὁ Υἱὸς τῷ⁴⁰⁴ Πατρί, λέγων μὴ εἰδέναι τὴν ἡμέραν τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος; . . . Σαφῶς ἔστιν ἐντεῦθεν ἰδεῖν ὅτι περ οἶδεν καὶ τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ὥραν ὡς Θεός, καὶ ἀποδεικνύων ἐν ἑαυτῷ τὸ ἀνθρώπινον, μὴ εἰδέναι λέγει. Εἰ γὰρ τὰ ἐσόμενα πάντα πρὸ τῆς ἡμέρας καὶ τῆς ὥρας ἐκείνης διηγεῖται σαφῶς, καὶ φῆσιν· Ἔσται μὲν τότε, συμβήσεται δὲ ἐκεῖνο, εἴτα τὸ τέλος· δῆλον ὅτι τὰ πρὸ αὐτῆς εἰδὼς καὶ αὐτὴν ἐπίσταται. Μετὰ γὰρ τὰ

Filii essentiam hoc nomen significet, et appellatio Verbi indicet quid secundum naturam sit. . . . Atqui cum divina scriptura multis aliis nominibus Filium vocet, tamen Verbum dicens mirabile quid et supernaturale pronuntiavit; et ad hoc nihil aliud adiecit, quale apud Paulum videtur: *Paulus apostolus*. Sufficit dicere Verbum ad significandam Filii essentiam.

2071 20. Verbum Dei semper est altissimum ut Deus, exaltatur autem³⁸³ ut homo; cumque sit nullius indigus ut Deus, dicitur accipere ut homo; adorabatur semper ut Deus, nunc adorationem suscipit ut³⁹⁵ homo. . . . Qui humanitatem ipsam subiit, certe reprehendi non³⁹⁴ possit, si etiam ea, quae humanitati propria sunt, subire non recuset; proprium autem humanae naturae est a Deo accipere, iuxta illud dictum: *Quid enim habes quod non accepisti?* Accepit igitur ut homo per gratiam quae ut Deus habuit naturaliter.

2072 22. At quomodo, inquiunt [haeretici], erit similis Filius Patri se-⁴⁰⁴ cundum essentiam, cum dicat se nescire diem consummationis saeculi? . . . Facile constabit ipsum et diem et horam novisse ut Deum, tametsi, humanitatem suam ostendens, ignorare se dicat. Si enim omnia quae ante diem illum et horam eventura sunt manifeste explicat, et dicit: Hoc quidem erit, illud vero accidet, et tum erit finis, manifestum est quod, si quae diem illum antecessura sunt novit, ipsum etiam diem cognoscit. Nam post illa quae ab

εἰρημένα παρ' αὐτοῦ, τίθησιν ὅτι «τὸ τέλος ἐστί» [Mt 24, 14]. Τέλος δὲ τί ἄν ἕτερον εἴη ἢ πάντως ἡ ἐσχάτη ἡμέρα, ἣν ἀγνοεῖν ἔφησεν οἰκονομικῶς, ἀποσύζων πάλιν τῇ ἀνθρωπότητι τὴν αὐτῇ πρέπουσαν τάξιν; Ἀνθρωπότητος γὰρ ἴδιον τὸ μὴ εἰδέναι τὰ μέλλοντα.

117 31. Δυνατοῦ τοιγαροῦν ὄντος διαφορῶς μὲν δοξάζειν περί 2073
τι τῶν ὄντων, μὴ ψευδῶς δὲ μηδὲ διεστραμμένως, τί κωλύσει
Θεὸν μὲν ἑαυτὸν εἰδέναι τελείως ὅπερ ἐστὶν κατ' οὐσίαν, ἡμᾶς
109 δὲ ἀνθρώπους ὄντας ἑλαττόν τε νοοῦντας αὐτοῦ, μὴ πάντως
111 καὶ διεψευσμένας ἔχειν τὰς δόξας;

113 31. Πολλὰ τῶν ὀνομάτων δρῶμεν ἐπὶ Θεοῦ ταπτόμενα, 2074
ἀλλ' ἕκαστον αὐτῶν οὐ τί κατ' οὐσίαν ἐστὶν ὃ Θεὸς σημαῖνον
φαίνεται, ἀλλ' ἢ τί οὐκ ἔστι δηλοῖ, ἢ σχέσιν τινὰ σημαίνει
πρὸς τι τῶν διαστελλομένων. Οἶον φέρε εἰπεῖν, τὸ ἀφθαρτον
καὶ τὸ ἀθάνατον τί οὐκ ἔστι δηλοῖ· τὸ δὲ πατὴρ ἢ ἀγέννητος,
ὅτι γεννήτωρ ἐστὶ πρὸς υἱὸν ἀντιδιαστελλόμενον, καὶ ὅτι οὐ
γέγονεν· ἀλλὰ τούτων ἕκαστον οὐ τῆς οὐσίας ἐστὶ σημαντικόν,
καθάπερ ἤδη προείπομεν, ἀλλὰ τι τῶν περὶ τὴν οὐσίαν ση-
μαίνει.

189 32. Εἰ πᾶν τὸ ὡς ἐν ὑποστάσει πεποιημένον ἐκ τοῦ μὴ 2075
152 ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήχθη, Χριστὸς δὲ σοφία καὶ δύναμις
162 ὢν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῆς τῶν γενητῶν ἐστὶ φύσεως κατὰ
τινας, ἀνάγκη συνομολογεῖν ἄσοφον μὲν ποτε καὶ ἀδύνατον
εἶναι τὸν Θεόν, ὕστερον δὲ πως γενέσθαι τοῦτο, πρὸς τὸ

ipso praedicta sunt, subiungit: *Tunc erit finis*; finis autem quidnam aliud sit quam ipse ultimus dies, quem ignorare se respectu incarnationis dixit, ordinem et decorum humanitati conveniens servans? Humanitatis enim proprium est futura ignorare.

117 31. Possibile est rem aliquam diversimode concipere, non tamen 2073
falso nec perverse; quid igitur impedit quin Deus se ipsum se-
109 cundum suam essentiam perfecte sciat, nos vero, qui homines
111 sumus, inferiore modo eum intellegamus, minime tamen falso
conceptu?

113 31. Multa nomina de Deo praedicari videmus, sed quodlibet 2074
eorum quid Deus secundum essentiam sit indicare non videtur,
sed vel quid non sit ostendit, vel relationem aliquam ad cetera
distincta indicat. Exempli gratia 'incorruptibilis' et 'immortalis'
indicat quid non sit; 'pater' vel 'increatus', eum genitorem ad
distinctum filium esse, et non creatum esse, sed quodlibet eorum
non est essentiae indicativum, sicut iam diximus, sed aliquid quod
circa essentiam sit indicat.

189 32. Si quidquid creatum est ex nihilo ad esse translatus est, 2075
152 Christus vero, cum sit sapientia ac potentia Dei et Patris, creatae
162 naturae est, ut quidam volunt, necessarium fuerit fateri Deum
aliquando sapientia et potentia caruisse, successu vero temporis

εἶναι ποτε κληθέντος τοῦ Υἱοῦ. Τοιαύτη γὰρ τῶν γενητῶν ἡ φύσις. Ἄλλ' ὁμοῦ δύσφημόν τε καὶ ἀμαθές, τὸ τοιαύτην ἔχειν περὶ Θεοῦ τὴν δόξαν.

2076 32. Πῶς οὖν ἐν κτίσμασιν [ὁ Υἱός] ὁ κατὰ φύσιν Θεός, ἡ¹⁵² πῶς ἐν δούλοις ὁ πάντων Δεσπότης τετάσσεται; Καὶ εἰ πάντων ἐστὶ κληρονόμος, ἕτερός ἐστι παρὰ πάντα ὧν καὶ ἔστι κληρονόμος [cf. Hebr 1, 2]. Καὶ εἰ δι' αὐτοῦ πεποίηκε τοὺς αἰῶνας [ib.], οὐκ ἂν εἴη τῶν γενητῶν ὁ ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων, ἐπεὶ οὐδὲν τῶν κτισμάτων προγενεστέραν τοῦ αἰῶνος ἔχει¹⁹⁶ τὴν γένεσιν, ἀλλ' ἐν χρόνῳ πεποιήται. Μόνῳ δὲ πρόσσεσι τῷ¹⁵⁷ Υἱῷ τὸ ἀχρόνως εἶναι μετὰ Πατρός.

2077 32. Ὡς Θεὸς ἄρα τὴν μὲν πρώτην ἀπεσκεύασεν ἐντολήν,²³ ἀντεισφέρει δὲ τὴν δευτέραν ἐξουσιαστικῶς. Τοῦτο γὰρ ση-³⁹³μαίνειν ἔοικε τὸ «Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν» [Mt 5, 22 sqq.]. Πῶς οὖν ἔσται γενητὸς ἢ κτιστὸς ὁ νομοθετῶν ὡς φύσει Θεός, διὰ τε τοῦτο πρόσφατος εἶναι μὴ δυνάμενος;

2078 33. Ὡςπερ οὖν, ἐπειδήπερ εἰκὼν ἐστὶν ἀκριβεστάτη τοῦ¹⁶² Πατρὸς ὁ Υἱός, ὁ δεξάμενος αὐτὸν καὶ τὸν Πατέρα ἔχει [cf. Mt 10, 40]· οὕτως ἐπὶ τὸ ἴσον σχῆμα τῆς ἀναλογίας τρε-¹⁶⁹χοῦσης, ὁ δεξάμενος τοῦ Υἱοῦ τὴν εἰκόνα, τουτέστι τὸ Πνεῦμα, ἔχει πάντως δι' αὐτοῦ τὸν Υἱόν, καὶ τὸν ἐν αὐτῷ Πατέρα. Πῶς οὖν ἐν ποιήμασι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον καταριθμηθήσεται,¹⁶⁴ εἴπερ ἐστὶν εἰκὼν ἀπαράλλακτος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ; . . . Εἰ δὲ εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα καλεῖται, Θεὸς ἄρα καὶ οὐχ ἐτέρως.

id factum fuisse, Filio nimirum ad esse producto. Talis enim est creatorum natura; sed absurdum pariter et blasphemum est tale quidpiam de Deo cogitare.

2076 32. Quomodo igitur creaturis annumerabitur [Filius], qui natura¹⁵² sua est Deus; aut quomodo inter servos collocabitur universorum Dominus? Praeterea, si est omnium heres, diversus est ab omnibus quorum est heres; et si per ipsum fecit saecula, certe non erit creatus qui exsistit ante saecula; siquidem nulla creatura ante¹⁹⁶ saecula exsistit, sed in tempore creata est. Soli vero Filio con-¹⁵⁷venit ab aeterno existere cum Patre.

2077 32. Ergo, ut Deus, prius quidem praeceptum abrogavit, et pro²³ suo iure secundum indixit. Hoc enim significare videtur illud:³⁹³ *Ego autem dico vobis*. Quomodo igitur sit factus aut creatus qui leges sancit ut natura Deus, atque idcirco recens esse nequit?

2078 33. Quemadmodum, quia Filius exactissima Patris imago est,¹⁶² qui eum recipit, habet et Patrem; ita, eadem analogiae ratione¹⁶⁹ servata, qui Filii imaginem, id est Spiritum, recipit, Filium per eum prorsus habet, et in ipso Patrem. Quomodo igitur inter¹⁶⁴ creaturas Spiritus Sanctus computabitur, si est omnimoda imago Filii Dei? . . . Si Spiritus imago Filii vocatur, Deus est, et non aliter.

358 34. Ὅτε τοίνυν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐν ἡμῖν γενόμενον 2079
171 συμμόρφους ἀποδεικνύει Θεοῦ, πρόβεισι δὲ καὶ ἐκ Πατρὸς καὶ
166 Υἱοῦ, πρόδηλον ὅτι τῆς θείας ἐστὶν οὐσίας, οὐσιωδῶς ἐν αὐτῇ
καὶ ἐξ αὐτῆς προϊόν.

354 34. Εἰ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι σφραγιζόμενοι πρὸς Θεὸν ἀνα- 2080
165 μορφούμεθα, πῶς ἔσται γενητὸν τὸ δι' οὗ τῆς θείας οὐσίας
ἡμῖν ἡ εἰκὼν ἐγχαράττεται, καὶ τῆς ἀγενήτου φύσεως ἐναπομένει
τὰ σήμαντρα; Οὐ γὰρ δήπου τὸ Πνεῦμα ἐν ἡμῖν σκιαγράφου
δίκην τὴν θείαν οὐσίαν ζωγραφεῖ, ἕτερον αὐτὸ παρ' ἐκείνην
ὑπάρχον· οὐδὲ τοῦτον ἡμᾶς τὸν τρόπον εἰς ὁμοίωσιν ἄγει
182 Θεοῦ, ἀλλ' αὐτὸ Θεός τε ὑπάρχον καὶ ἐκ Θεοῦ προελθόν,
ὥσπερ ἐν τινι κηρῷ ταῖς τῶν δεχομένων αὐτὸ καρδίαις ἀορά-
358 τως δίκην σφραγίδος ἐνθλίβεται, διὰ τῆς πρὸς ἑαυτὸ κοινωνίας
τε καὶ ὁμοιώσεως, εἰς τὸ ἀρχέτυπον κάλλος τὴν φύσιν ἀνα-
ζωγραφοῦν, καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ δεικνύον αὐθις τὸν ἄνθρωπον.

De sancta et consubstantiali Trinitate dialogi, ante 428.

97 Dial. 1. Ἐκτίσμεθα γὰρ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν αὐτοῦ 2081
99 [Gn 1, 26]. Ἄλλ' οὐκ ἂν ᾧδε ἔχοι ταῦτα, πολλοῦ γε καὶ δεῖ·
μυρία γὰρ ὅσα τὰ μεταξύ. Ἡμεῖς μὲν γὰρ οὐχ ἄπλοῖ τὴν
φύσιν, τὸ δέ γε θεῖον, ἀπλοῦν καὶ ἀσύνθετον κομιδῇ, πλουτεῖ
δὲ αὐτὸ τὸ παντέλειον ἐφ' ἑαυτῷ, δεηθὲν οὐδενός.

145 2. Οὐχὶ καὶ τὸν ἐπὶ τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι θεσμοθετήσας 2082
δρον, καὶ τῆς ἀμωμήτου πίστεως τὴν ἐν ἀρχαῖς ὑποβάθραν

358 34. Cum Spiritus Sanctus nobis immissus conformes nos Deo 2079
171 efficiat, procedat autem ex Patre et Filio, manifestum est eum esse
166 divinae substantiae, substantialiter in ea et ex ea procedens.

354 34. Si Spiritu Sancto sigillati ad Deum reformamur, quomodo 2080
165 erit creatum id, per quod nobis divinae substantiae imago im-
primitur et increatae naturae signa inhaerent? Non enim, pictoris
instar, Spiritus divinam substantiam in nobis depingit, quasi ipse
alienus ab ea esset; neque hoc modo ad similitudinem Dei nos
182 ducit; sed ipse, qui Deus est et ex Deo procedit, in cordibus se
recipientium, tamquam in cera, sigilli instar, invisibiliter imprimitur,
356 per sui communicationem et similitudinem naturam ad exemplaris
pulchritudinem repingens, et Dei imaginem homini restituens.

97 1. Conditī sumus ad imaginem et similitudinem eius [Dei]. Sed 2081
99 res non ita est, multum abest, infinito intervallo distamus. Nos
enim simplices natura non sumus; divinitas vero, quae perfecte
simplex et non composita est, possidet in se omnem perfectionem,
nihilque ei deest.

145 2. Quando legem de sancto baptismo statuit et primum in- 2082
culatae fidei fundamentum ad omnes gentes posuit, nonne, re-

τοῖς ἀνὰ πᾶσαν τὴν ὕφ' ἥλιον κατατιθεῖς, οὐ παρεῖς ἐκεῖνα, καὶ παριππεύσας, τό τε ἀφθαρτόν φημι καὶ τὸ ἀγέννητον, καὶ τὰ λοιπὰ, βαπτίζειν ἐκέλευσεν «εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος» [Μτ 28, 19]; Τά, οἶμαι, δι' ὧν μὲν ἤκιστ' ἐχρῆν τὴν ἀγίαν ἡμῖν Τριάδα καταδηλοῦν, προμηθέστατα παρωθούμενος, ἀπολεξάμενος δὲ καὶ προθεῖς τῶν ἄλλων τὰ τῶν ὀνομάτων εὐκρινεστάτην ἡμῖν καθιστάνα τὴν ἐκάστου τῶν σημαινομένων ἰδίαν ὑπαρξιν.

2083 2. A. Ἔστι γὰρ ἐκ νοῦ καὶ εἰς νοὺν ὁ λόγος αἰεὶ, καὶ μὴν ¹⁶³ καὶ ὁ νοῦς ἐν λόγῳ. . . . Νοῦς μὲν γὰρ αἰεὶ λόγου ρίζα τε καὶ γένεσις, νοῦ δὲ αὖ λόγος καρπός τε καὶ κύημα. Ὁ μὲν γὰρ ἄλογος οὐδαμῶς, καὶ εἰ λόγον ἐκτέκοι, ὁ δὲ τὴν τοῦ τεκόντος ποιότητα καὶ ιδέα, φύσιν ὥσπερ ἰδίαν, ἐκληρώσατο, πρόεισί τε τὸν τεκόντα παραβλάψας οὐδέν. . . . B. Πατρί γε μὴν καὶ Υἱῷ πῶς ἂν ἡμῖν ἡ ἀμφοῖν τοῖν παραδειγματοῖν ἀρμόσοι δύναμις; A. Ὅτι λόγου μὲν ἡ ἐκ νοῦ πρὸς τὸ ἕξω φορά, καὶ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, καὶ μὴν ὅτι τὸ γεννηθὲν οὐ διατεμῆσεται, μενεῖ δὲ μᾶλλον αὐτό τε ἐν τῷ γεννήσαντι νῷ, καὶ τὸν γεννήσαντα νοὺν ἕξει που πάντως ἐν ἑαυτῷ, . . . σαφῶς ἐκδείξειεν ἄν.

2084 3. B. Ἄλλ' εἰ τρεῖς εἶναι, φασί, τὰς ὑποστάσεις δώσομεν, ¹⁴⁸ καὶ ἡ θεότης ἐν τριπλῷ νοηθεῖ ἄν, κατὰ γε τὸν εἰκότα λογισμόν. A. Ἄλλ' ὁ γε τῆς ἀληθοῦς μυσταγωγίας ἡμᾶς οὐχ ὧδε ταῦτ' ἔχειν ἐκπεπαίδευκε λόγος. Βεβαπτίσμεθα γὰρ εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα, καὶ οὐ τί πού φαμεν εἰς

linquens et praetermittens haec, incorruptibile dico, ingenitum et cetera, baptizare iussit *in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*? Ea, puto, consulto praeteriit per quae sancta Trinitas nobis minime ostendenda esset, selegit autem et ceteris anteposuit nomina quae distinctissime nobis praeberent exsistentiam cuiusque ex rebus indicatis.

2083 2. A. Est ex mente et in mente verbum semper, et ipsa mens ¹⁶³ in verbo est. . . . Mens enim semper verbi radix et origo est, verbum autem est mentis fructus et germen. Illa enim minime absque verbo, etsi verbum gignat; hoc gignentis qualitatem et effigiem, tamquam propriam naturam, sortitum est, proditque sine ullo gignentis damno. . . . B. Quomodo vis utriusque exempli Patri et Filio convenit? A. Quod verbum ex mente ad extra fertur et absque passione generatur, et etiam quia genitum non dividetur, immo manebit in mente generante, et generantem mentem prorsus in se ipso habebit, . . . hoc clare ostendet.

2084 3. B. Si tres hypostases, inquiunt, esse concedemus, etiam ¹⁴⁸ divinitas in triplicitate intellegatur, iuxta rectum ratiocinium. A. At verae initiationis verbum res non ita esse nos docuit. Baptizati enim sumus in Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, et nullo

- τρεῖς ὅτι θεοὺς ἢ πίστις, ἀλλ' εἰς μίαν θεότητα, τὴν ἐν τριάδι
 150 προσκυνητήν. Τί τοίνυν ἀποβιάζη, καὶ λογισμοῖς ἀνθρωπίνους
 ὑποφέρειν πειρᾶ τὰ ὑπὲρ νοῦν καὶ λόγον, ἃ καὶ οἶμαι δεῖν
 ἀπεριεργάστω καὶ μόνῃ τιμᾶσθαι τῇ πίστει;
- 178 4. Τὰ πρὸς τι πῶς ἔχοντα τῶν ὀνομάτων, αὐτὰ δι' ἀμφοῖν 2085
 σημαίνεται, τὴν ἀλλήλων ἐκάτερα συνωδίνοντα γινώσιν. Ὡστε
 δὴ ῥᾶον εἰ γέ τις μάθοι τὸ δεξιόν, εἰ δεῖ που [*lege* εἰδείη που]
 πάντως ἂν δι' αὐτοῦ τὸ εὐώνυμον, καὶ μὴν ὅτι καὶ τὸ ἔμπαλιν
 ἀληθές, συνερεῖ πᾶς ὁστισοῦν. Ὅνομα τοίνυν τῶν πρὸς τί
 ἔστι τὸ πατήρ, ἰσοτρόπως δὲ τούτῳ καὶ τὸ υἱός. . . . Ὁ ἀρ-
 νούμενος τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱόν· καὶ «ὁ τὸν Υἱὸν ἀρ-
 νούμενος, οὐδὲ τὸν Πατέρα ἔχει» [1 Io 2, 23]. Καὶ εἰκότως γε
 σφόδρα καὶ ἀληθῶς. Εἰ γὰρ μὴ ἔστι Πατήρ, ὅτι φύσει γε-
 153 γέννηκεν, οὐδὲ τὸν Υἱὸν ὑφεστάναι δοίη τις ἄν. Υἱὸς γὰρ
 ὅτι γεγέννηται· καὶ εἰ μὴ ἔστιν Υἱὸς ὡς γεγεννημένος, οὐδὲ
 Πατήρ εἴη ἂν κατὰ γε τὸν τοῖς νοήμασιν ἐμπρεπῇ τε καὶ ἐπό-
 μενον λογισμόν· Πατήρ μὲν ὅτι γεγέννηκεν.
- 229 4. Ἄμα τε γὰρ τοῖς τοῦ τεχνουργούντος ἀρρήτοις νεύμασι 2086
 παρήχθη πρὸς ὑπαρῆν ἡ ἀνθρώπου φύσις, καὶ τῇ πρὸς τὸ
 Πνεῦμα σχέσει κατεκαλλύνετο. «Ἐνεφύσησε γὰρ εἰς τὸ πρόσω-
 πον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς» [Gn 2, 7], οὐχ ἑτέρως, οἶμαι, τοῦ
 ζώου τὸ ἐν ἁγιασμῷ καὶ οἰκειότητι τῇ πρὸς Θεὸν διαφανὲς
 ἔξοντος αἰεί, εἰ μὴ τῇ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατακαλλύνοιτο
 415 μετουσίᾳ. Τοιγάρτοι ὅτε γέγονεν ἄνθρωπος ὁ Μονογενής,
 ἐρήμην τοῦ πάλαι καὶ ἐν ἀρχαῖς ἀγαθοῦ τὴν ἀνθρώπου φύσιν
-
- modo dicimus fidem in tres deos esse, sed in unam divinitatem
 150 in trinitate adorandam. Quid ergo vim adhibes, et humanis ratio-
 ciniis tentas subicere quae mentem et verbum superant, quaeque
 sola fide et sine curiositate colenda esse puto?
- 178 4. Relativa nomina se mutuo significant utroque cognitionem 2085
 alterius gignente. Quare si quis dexteram didicerit, facilius ex
 hoc sinistram sciet, et e converso, ut quilibet fatebitur. Pater autem
 relativum nomen est, et similiter filius. . . . Qui Patrem negat,
 Filium negat, et *qui negat Filium, nec Patrem habet*. Merito
 quidem et vere. Nam si Pater non est, quia naturaliter genuit,
 153 nec Filium subsistere aliquis concedet. Filius enim est quia genitus;
 et si non est Filius ut genitus, nec Pater erit, secundum rectum
 et ordinatum mentis ratiocinium: Pater est quia genuit.
- 229 4. Simul ineffabili opificis nutu natura hominis ad exsistentiam 2086
 adducta est, et coniunctione cum Spiritu decorata. *Inspiravit*
 enim *in faciem eius spiraculum vitae*, vivente non aliter habituro,
 puto, splendorem sanctificationis et divinae familiaritatis, nisi
 415 Spiritus Sancti participatione ornetur. Propterea quando Uni-
 genitus factus est homo, humanam naturam veterem ac initiali

εὐρών, πάλιν αὐτὴν εἰς ἐκεῖνο μεταστοιχείουν ἡπείγετο, καθάπερ ἀπὸ πηγῆς τοῦ ἰδίου πληρώματος ἐνιείς τε καὶ λέγων· «Λάβετε Πνεῦμα Ἅγιον» [Io 20. 22], τῷ διὰ σαρκὸς καὶ ἐμφανεστέρω φυσήματι, τὴν τοῦ Πνεύματος φύσιν εὖ μάλα σκιαγραφῶν.

2087 5. Τοῖς τῶν ἐπὶ γῆς ὀλισθήμασι καὶ ταῖς ἡμῶν ἀμαρτίαις ⁴⁰⁸ πλείστην μὲν ὄσσην ἐχέτω τὴν χάριν ὁμογενῆς [Μονογενῆς?]. Ἰστω δὲ ὅτι πρόφασις αὐτῷ τῆς θεοποιου δόξης, τῆς ἀνθρωπότητος τὰ ἐγκλήματα. Εἰ μὴ γὰρ ἡμάρτομεν, οὐκ ἂν γέγονε καθ' ἡμᾶς· καὶ εἰ μὴ γέγονε καθ' ἡμᾶς, οὐδ' ἂν ὑπέμεινε ³⁹⁵ τὸν σταυρόν· καὶ εἰ μὴ ἀπέθανεν, οὐδ' ἂν ἐκτίσαστο τὸ προσκυνεῖσθαι δεῖν πρὸς τε ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων.

2088 6. Ἀγιάζοντα δὲ καὶ ἀγιαζόμενον τὸν φύσει τε καὶ ἀληθῶς ³⁹⁴ Υἱόν, ὅτι γέγονεν ἄνθρωπος, εἰσεκεκόμικεν ἡμῖν ὁ τοῦ Παύλου ³⁸³ λόγος· «Ὁ τε γὰρ ἀγιάζων», φησί, «καὶ οἱ ἀγιαζόμενοι, ἐξ ἐνὸς πάντες, κτλ.» [Hebr 2, 11 sq.] Ἀγιάζει μὲν γὰρ αὐτός, ἅγιος ὢν κατὰ φύσιν ὡς Θεός· ἀγιάζεται δὲ μεθ' ἡμῶν κατὰ τὸ ἀνθρώπινον.

2089 7. «Τεκνία, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ¹⁸² ἐν ὑμῖν» [Gal 4, 19]. Μορφοῦται δὲ διὰ Πνεύματος ἀνα- ³⁵⁶ στοιχειουντος ἡμᾶς πρὸς Θεὸν δι' ἑαυτοῦ. Ὅτε τοίνυν πρὸς Χριστὸν μορφούμεθα, καὶ αὐτὸς ἡμῖν ἐνσημαίνεται καὶ εἰδοποιεῖται καλῶς ὡς δι' ὁμοίου φυσικῶς τοῦ Πνεύματος, Θεὸς ¹⁶⁴ ἄρα τὸ Πνευμά ἐστι, τὸ διαμορφοῦν πρὸς Θεόν, οὐχ ὡς διὰ

bono destitutam inveniens, in illud eam reformare festinavit, immittens velut a propriae plenitudinis fonte et dicens: *Accipite Spiritum Sanctum*, corporeo et exteriori flatu naturam Spiritus utique designans.

2087 5. Hominum lapsibus ac nostris peccatis maximam habeat ⁴⁰⁶ gratiam Unigenitus. Sciat vero occasionem sibi fuisse gloriae illius deificae, humanitatis peccata. Nisi enim peccassemus, non factus fuisset nostri similis, et nisi factus esset nostri similis, neque ³⁹⁵ crucem sustinisset, ac nisi mortuus esset, neque nobis et sanctis angelis adorandus esset.

2088 6. Sanctificantem vere et sanctificatum illum natura et veritate ³⁹⁴ Filium, quoniam homo factus est, Paulus nobis induxit. *Qui enim* ³⁸³ *sanctificat*, inquit, *et qui sanctificantur, ex uno omnes* etc. Sanctificat enim ipse, cum sit sanctus secundum naturam in quantum Deus; sanctificatur vero nobiscum quoad humanitatem.

2089 7. *Filioli, quos iterum parturio, donec formetur Christus in* ¹⁸² *vobis*. Formatur per Spiritum, qui regenerat nos ad Deum per ³⁵⁶ se ipsum. Cum igitur ad Christum formamur, ipse etiam in nobis per Spiritum naturaliter similem recte signatur et figuratur; Spiritus ¹⁶⁴ vero Deus est et ad Deum transformat, non ut per gratiam ad-

χάριτος ὑπουργικῆς, ἀλλ' ὡς θείας φύσεως μέθεξιν ἑαυτῷ τοῖς ἀξίοις δωρούμενον.

- 149 7. Ἀπλὴ τοιγαροὺν καὶ ἀσύνθετος ἡ παντός ἐστιν ἐπέκεινα 2090
φύσις, ὑποστάσεων μὲν ιδιότησι, προσώπων τε καὶ ὀνομάτων
διαφοραῖς ἐξευρνομένη, καὶ εἰς ἀγίαν ἰοῦσα Τριάδα, πλὴν
ἐνόητι φυσικῇ, καὶ τῇ κατὰ πᾶν ὁποῦν ἀπαραλλάκτῃ ταυτό-
τητι, πρὸς ἓν τι συντρέχουσα, τὸ Θεὸς ὀνόματί τε [*lege* ὄνομά τε]
177 καὶ χρῆμα, ὥστε καὶ ἐν ἑκάστῳ τὴν ὅλην νοεῖσθαι φύσιν, μετὰ
τοῦ προσεῖναι καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ, δῆλον δὲ ὅτι τὸ καθ' ὑπό-
στασιν. Μένει γὰρ ἕκαστον τοῦθ' ὅπερ ἐστίν, ἐνώσει τῇ πρὸς
τὰ ἕτερα φυσικῇ κἀκεῖνα πλουτοῦν ἐν ἰδίᾳ φύσει. Ἔστι γὰρ
ὁ Πατὴρ ἓν τε τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι, ὁμοίως δὲ καὶ
ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα ἓν τε τῷ Πατρὶ καὶ ἐν ἀλλήλοις.

De adoratione in spiritu et veritate, ante 428.

- 316 L. 1. Ἐπειδὴ γὰρ ἐστὶν οὐ λίαν εὐσθενῆς ἡ ἀνθρώπου 2091
φύσις, οὔτε μὴν ἀποχρῶντως ἔχουσα πρὸς τὸ διεκνεῦσαι δύ-
νασθαι τοῦ κακοῦ, συναθλεῖ πῶς αὐτῇ πρὸς τοῦτο Θεός. Καὶ
325 διττὴν ἀπονέμων ὁρᾶται τὴν χάριν· νουθεσίαις ἀναπείθων καὶ
326 ἐπικουρίαν εὐρών, καὶ ἀμείνω τιθεῖς τοῦ παρὰ πόδας τε καὶ
τυραννοῦντος κακοῦ.
552 6. Σὺ δὲ εἴ τι τῶν τοῦ σώματος μορίων ἀλγεῖς, καὶ πεπί- 2092
στευκας ἀληθῶς ὅτι τὸ Κύριος σαβαώθ, καὶ αἱ τοιαῖδε κλήσεις
ἀς Θεῷ τῷ κατὰ φύσιν ἡ θεία προσνέμει γραφή, λυτικά σοι

iuvantem, sed ut largiens dignis, per se, divinae naturae parti-
cipationem.

- 149 7. Suprema natura simplex et non composita est, dilatata quidem 2090
per hypostaseon proprietates et personarum ac nominum differentias
et iens in sanctam Trinitatem, attamen, per naturae unitatem et
perfectam ac omnimodam identitatem, concurrens in unum, quod
177 Deus nominatur et est; ita ut in unoquoque tota natura intellegatur,
una cum eius proprietate, nimirum hypostatica. Manet igitur
unumquodque id quod est, illa etiam possidens in propria
natura per naturalem cum aliis unitatem. Est enim Pater in Filio
et in Spiritu Sancto, similiter et Filius et Spiritus in Patre et
uterque in altero.
316 1. Quia, hominis natura non est admodum firma, neque satis 2091
virium habet ut emergere possit e vitiis, opem illi fert in ea re
325 Deus. Itaque duplicem gratiam tribuere cognoscitur; nam et
326 monitis suadet et adiutoria invenit, quae valentiora efficit malo
praesenti vimque nobis inferente.
552 6. Tu vero, si qua tibi pars corporis dolet, et vere credis haec 2092
verba: Dominus sabaoth, et alias huiusmodi appellationes, quas
Deo, qui secundum naturam est, divina scriptura tribuit, vim

γενήσονται τοῦ κακοῦ, αὐτὸς ὑπὲρ σεαυτοῦ προσευχόμενος ἀναφώνει τὰς λέξεις· ἄμεινον γὰρ ἢ ἐκεῖνοι δράσεις, Θεῷ τὴν δόξαν ἀνατιθείς, καὶ οὐχὶ τοῖς ἀκαθάρτοις πνεύμασι. Μεμνήσομαι δὲ καὶ τῆς θεοπνεύστου γραφῆς λεγούσης· «Ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; Προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, κτλ.» [Iac 5, 14 sq.]

Glaphyra in Genesim, ante 428.

- 2093 L. 1, n. 2. Εἰ γάρ ἐστι κατεφθαρμένος καὶ οὐκ ἀληθῆς⁹¹ ὁρᾶται τυχὸν ἐν τοῖς εἰδώλων προσκυνηταῖς ὁ τοῦ διειδέναι σκοποῦς τίς ὁ τῶν ὄλων ἐστὶ ποιητής, ἀλλ' οὖν ἔμφυτός τε καὶ ἀναγκαῖος διανύττει νόμος, καὶ αὐτοκέλευστος ἐγείρει γνώσις, εἷς γε τὸ χρῆναι νοεῖν τὸ ὑπερτεροῦν, καὶ ἄμεινον ἀσυγκρίτως ἢ καθ' ἡμᾶς, τουτέστι Θεόν.

In Psalmos explanatio, ante 428.

- 2094 In Ps 11, v. 3. Ὅταν δὲ ἡ θεία γραφή τοὺς περὶ Θεοῦ⁹⁸ ποιεῖται λόγους, εἶτα μορίων μνημονεύσει σωματικῶν, μὴ τοῖς¹¹⁰ αἰσθητοῖς ἐνορμιζέσθω τῶν ἀκρωμένων ὁ νοῦς, ἀλλ' ἐκ τῶν αἰσθητῶν ὡς ἐξ εἰκότων πραγμάτων, πρὸς τὸ τῶν νοητῶν ἀναφοιτάτω κάλλος, ἔξω τε σχημάτων καὶ ποσότητος καὶ περιγραφῆς, εἶδους τε καὶ τῶν ἐτέρων, ἃ τοῖς σώμασιν ἀκολουθεῖ, νοεῖτω Θεόν· ἔστι μὲν γὰρ ὑπὲρ πάντα νοῦν. Ἀνθρωπίνως δὲ τὰ περὶ αὐτοῦ λαλοῦμεν· οὐ γὰρ ἦν ἑτέρως ἡμᾶς νοεῖν τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς.

habere pellendi malum illud, pro te ipso preces fundens haec verba pronuntia; sic enim rectius quam illi facies, neque impuris spiritibus sed Deo gloriam tribues. Commemorabo etiam divinitus inspiratam scripturam quae ait: *Infirmatur quis in vobis? Inducat presbyteros ecclesiae*, etc.

- 2093 1, 2. Quamvis apud servientes idolis corrupta sit nec vera esse⁹¹ videatur ratio discernendi quis sit universorum factor, attamen innata et necessaria lex movet et spontanea scientia excitat ad concipiendum aliquid praestantius et nobis incomparabiliter melius, id est Deum.

- 2094 11, 3. Quando divina scriptura de Deo verba habens, de cor-⁹⁸ poralibus partibus mentionem facit, ne mens audientium ad sensi-¹¹⁰ bilia se ferat, sed ex sensibilibus, tanquam ex similibus rebus, ad intellegibilem pulchritudinem ascendat, et extra figuras et quantitatem et circumscriptionem et speciem et cetera quae corporibus conexas sunt intellegat Deum: est enim supra omnem intellectum. Humano modo de ipso loquimur, non enim aliter poteramus intellegere quae sunt supra nos.

286 113, 16. Εἰ καὶ ποιοῦμεν ὁμοίωμα ἀνθρώπων θεοσεβῶν, 2095
οὐκ ἐπὶ τὸ προσκυνεῖν ὡς θεοῖς, ἀλλ' ἵνα ὀρῶντες αὐτοὺς εἰς
Ζῆλον αὐτῶν ἔλθωμεν· εἰ δὲ ποιοῦμεν ὁμοίωμα τοῦ Χριστοῦ,
ἵνα ἡ διάνοια ἡμῶν πρὸς τὸν πόθον αὐτοῦ ἀναπτερωθῇ.

In Isaiam commentarius, ante 428.

67 L. 1, orat. 4. Οἱ τὴν ἐν ταῖς θεοπνεύστοις γραφαῖς ἱστορίαν 2096
ὡς ἔωλον παραιτούμενοι, φεύγουσι κατὰ τὸ εἶδος τὸ νοεῖν
δύνασθαι, καθ' ὃν προσήκει τρόπον, τὰ ἐν αὐτοῖς γεγραμμένα.
Θεωρία μὲν γὰρ πνευματικὴ καλὴ τε καὶ ὀνησιφόρος, καὶ τῆς
διανοίας τὸν ὀφθαλμὸν εὖ μάλα καταλαμπρύνουσα νουνεχε-
72 στάτους ἀποτελεῖ. Ὅταν δέ τι τῶν ἱστορικῶς πεπραγμένων
διὰ τῶν ἱερῶν ἡμῖν γραμμάτων εἰσφέρεται, τότε δὴ τότε τὸ
ἐκ τῆς ἱστορίας χρήσιμον θηρᾶσθαι πρέπει, ἵνα πανταχόθεν
ἡμᾶς ἡ θεόπνευστος γραφὴ σψῆζουσά τε καὶ ὠφελούσα φαί-
νηται.

346 4, 2. Λέγων δὲ [ὁ Θεός] τοῖς ἡμαρτηκόσι τό· «Ἔτι βοηθη- 2097
θήσῃ» [Is 44, 2: lxx], δίδωσι θαρρεῖν ὅτι καίτοι πολλαῖς καὶ
ἀφύκτοις αἰτίαις ἐνείλημμένοις ἡμερότητός τε καὶ φιλανθρωπίας
τετῆρηται λείψανον. Καὶ ἀπείρξῃ ἂν οὐδὲν τοῦ σψῆζεσθαι καὶ
αὐτοὺς, εἴπερ ἔλαιντο μεταφοιτᾶν ἐπὶ τὰ ἀμείνω καὶ πρεπωδέ-
στερα, καὶ τοῖς παρ' αὐτοῦ συμβαίνοντα νόμοις.

188 4, 2. Ἀρχὴ γὰρ τῶν ὅλων Θεός, ἀναρχος ὢν αὐτός, καὶ 2098
94 παρ' αὐτοῦ πάντα παρήχθη πρὸς γένεσιν· αὐτὸς μὲν οὖν

286 113, 16. Etiam si facimus imagines piorum hominum, non tamen 2095
ut eas adoremus tamquam deos, sed ut, iis inspectis, ad ipsorum
aemulationem impellamur; ideo autem Christi imaginem facimus,
ut mens nostra ad illius amorem excitetur.

67 1, 4. Qui in scripturis divinitus inspiratis historiam ut rem fri- 2096
volam repudiant, fugiunt, ut videtur, eo quo decet modo ea, quae
in ipsis scripta sunt, intellegere. Speculatio enim spiritalis, quae
bona est et utilis et intellegentiae oculos maxime collustrans,
72 cordatissimos quidem efficit; quando autem aliquid historice gestum
ex sacris litteris nobis affertur, tunc illam quae ex historia utilitatem
nascitur aucupari decet, ut scripturam divinitus inspiratam unde-
cumque nos et servare et iuvare appareat.

346 4, 2. Cum ait [Deus] peccatoribus: *Adhuc habebis auxilium*, in 2097
spem ac fiduciam erigit, licet multis et inevitabilibus culpis sint
impliciti, reservari tamen bonitatis et humanitatis reliquias, nec
quidquam obstare quominus et illi quoque serventur, si velint
redire ad meliora et decentiora et eius legibus consentanea.

188 4, 2. Deus enim est principium universorum, ipse sine prin- 2098
94 cipio, et omnia ab ipso ortum habent; ortus autem ipse est et

γέγονεν ὑπ' οὐδενός, ἀλλ' ἔστιν ὧν τε καὶ ἐσόμενος. Τοῦτο γὰρ ὄνομα αὐτῷ.

- 2099 4, 2. Μορφοῦται γε μὴν ἐν ἡμῖν ὁ Χριστός, ἐνιέντος ἡμῖν ³⁵⁴
τοῦ Ἁγίου Πνεύματος θείαν τινὰ μόρφωσιν δι' ἁγιασμοῦ καὶ
δικαιοσύνης. Οὕτω γάρ, οὕτω ταῖς ἡμετέραις ἐμπρέπει ψυχαῖς
ὁ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, ἀναμορ-
φοῦντος ἡμᾶς, ὡς ἔφην, τοῦ Ἁγίου Πνεύματος δι' ἁγιασμοῦ
πρὸς αὐτόν.

In Ioelem commentarius, ante 428.

- 2100 32. Δέδοται γὰρ ἡμῖν ὡς ἐν ὑετῷ τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν τοῦ ⁴⁵⁵
ἁγίου βαπτίσματος, ὡς ἐν σίτῃ γε μὴν ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς καὶ ⁴⁵⁹
ὡς ἐν οἴνῳ τὸ αἷμα· προσεπενήνεκται δὲ καὶ ἡ τοῦ ἐλαίου ⁴⁷⁶
χρεία, συντελοῦσα πρὸς τελείωσιν τοῖς δεδικαιωμένοις ἐν Χριστῷ ⁴⁸²
διὰ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος.

In Matthaeum commentarius, post 428.

- 2101 C. 26, v. 27. Δεικτικῶς δὲ εἶπε· «Τοῦτό μου ἔστι τὸ σῶμα», ⁴⁸⁶
καί· «Τοῦτό μου ἔστι τὸ αἷμα» [Mt 26, 26 28], ἵνα μὴ νομίσης
τύπον εἶναι τὰ φαινόμενα, ἀλλὰ διὰ τινος ἀρρήτου τοῦ πάντα ⁴⁸⁹
ἰσχύοντος Θεοῦ μεταποιεῖσθαι εἰς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ κατὰ
τὸ ἀληθές τὰ παρενηνεγμένα, ὧν μετασχόντες τὴν ζωοποιὸν ⁵⁰⁸
καὶ ἁγιαστικὴν δύναμιν τοῦ Χριστοῦ εἰσδεχόμεθα.

genitus a nemine, sed est qui est, et qui futurus est. Hoc enim est nomen ei.

- 2099 4, 2. Formatur in nobis Christus, inferente nobis Spiritu Sancto ³⁵⁴
divinam aliquam formam per sanctificationem et iustitiam. Ita
enim, ita in animabus nostris lucet character substantiae Dei et
Patris, reformante nos, ut dixi, Spiritu Sancto per sanctificationem
in ipsum.
- 2100 32. Data est nobis ceu in pluvia aqua vivens sacri baptismatis, ⁴⁵⁵
et tamquam in frumento panis vivus, et tamquam in vino sanguis. ⁴⁵⁹
Accessit item usus olei, qui per sacrum baptisma in Christo iusti- ⁴⁷⁶
ficatis ad consummationem conferret. ⁴⁸²
- 2101 26, 27. Demonstrative autem dixit: *Hoc est corpus meum*, et: ⁴⁸⁶
Hic est sanguis meus, ne figuram esse arbitreris ea quae videntur,
sed arcana ratione aliqua transformari ab omnipotente Deo in ⁴⁸⁹
corpus et sanguinem Christi vere oblata, quorum participes effecti ⁵⁰⁸
vivificam et santificantem Christi virtutem suscipimus.

2099. MG 70, 936.

2100. Pusey 1, 331; MG 71, 373.

2101. MG 72, 452.

[?] In Marcum commentarius¹.

552 Τούτοις [Mc 6, 13] παραπλήσια καὶ ὁ Λουκάς ἐξέθετο· τὸ 2102
δὲ «ἡλειφον ἐλαίῳ» μόνος ἔφη ὁ Μάρκος, ὦ καὶ Ἰάκωβος
ἐν τῇ καθολικῇ τὰ ὅμοια λέγει· «Ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; κτλ.»
[Iac 5, 14 15.] Τὸ ἔλαιον καὶ κόπους ἰᾶται, καὶ φωτὸς αἶτιον
καὶ ἰλαρότητος ὑπάρχει. Σημαίνει οὖν τὸ ἀλειφόμενον ἔλαιον
καὶ τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἔλεον, καὶ τὴν ἴασιν τοῦ νοσήματος
καὶ τῆς καρδίας τὸν φωτισμόν· ὅτι γὰρ ἡ εὐχὴ τὸ πᾶν ἐνήργει,
παντί που δῆλον· τὸ δὲ ἔλαιον, ὥς γε οἶμαι, σύμβολον τούτων
ὑπῆρχε.

In Lucam commentarius, post 428.

403 C. 22, v. 42. Ἦν μὲν γὰρ οὐκ ἀβούλητον αὐτῷ [Χριστῷ] 2103
τὸ παθεῖν, φορτικόν γε μὲν ἑτέρως, διὰ τε τὴν ἀδοξίαν καὶ
τῆς Ἰουδαίων συναγωγῆς τὸν ὀλεθρον. . . . Ἐπειδὴ δὲ οὐκ
ἦν μὴ ὑποστῆναι τὸ πάθος, εἴλετο αὐτό, συννευδοκοῦντος αὐτῷ
402 τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός· ὥς εἶναι τῆς μὲν ἀνθρωπείας φύσεως
390 τὸ εἰς θορύβους εὐκόλον· τῆς δὲ θείας, τὸ ἐφ' ἅπασιν ἄθραυσ-
τον. Ἦ μὲν γὰρ τοῦ θανάτου παρεισδύσα μνήμη ταραττει
τὸν Ἰησοῦν· ἡ δὲ τῆς θεότητος δύναμις κεκινημένον εὐθὺς
χειροῦται τὸ πάθος, καὶ μεταμορφοί πρὸς εὐτολμίαν.

In Ioannem commentarius, post (vel ca) 428.

232 L. 1, c. 9 (in Io. 1, 9). Ὁ προπάτωρ Ἀδάμ, οὐκ ἐν χρόνῳ, 2104
καθάπερ ἡμεῖς, τὸ εἶναι σοφὸς ἀποκερδάνας ὁρᾶται, ἀλλ' ἐκ

552 6, 13. His [Mc 6, 13] similia etiam Lucas exposuit; *ungebant* 2102
oleo, solus dixit Marcus, quibus verbis et Iacobus in catholica
similia dicit: *Infirmatur quis in vobis?* etc. Oleum et defatigationem
medetur, et luminis principium ac gaudii existit. Significat igitur
unctio olei et misericordiam Dei et morbi remedium et cordis
illuminationem. Quod enim oratio omnia operatur, cuique mani-
festum est; oleum vero, ut opinor, symbolum est istorum.
403 22, 42. Certe non erat ei [Christo] involuntaria passio; ceteroqui 2103
etiam gravis, propter ignominiam, et propter iudaicae synagogae
ruinam. . . . Sed quia passionem iam vitare non oportebat, hanc
402 subire decrevit, conspirante secum Deo et Patre; ita ut humanae
390 quidem naturae fuerit perturbationis commotio, divinae autem in
omnibus constantia. Mortis quidem praesens imago Iesum turbat,
sed deitatis virtus commotam ilico sedat passionem et ad con-
fidentiam transfert.
232 1, 9 (1, 9). Primus pater Adam, non in tempore, sicut nos, 2104
sapientiam consecutus esse videtur, sed statim a primis ortus sui

¹ Iste commentarius probabilissime Victori Antiocheno (saec. V) at-
tribuendus est.

2102. *J. A. Cramer*, Catenae Graecorum Patrum I, Oxford 1840, 340.

2103. MG 72, 921.

2104. P (= Pusey) 1, 111; MG 73, 128.

πρώτων εὐθὺς τῶν τῆς γενέσεως χρόνων τέλειος ἐν συνέσει φαίνεται, τὸν δοθέντα τῇ φύσει παρὰ Θεοῦ φωτισμὸν ἀθόλωτον ἔτι καὶ καθαρὸν διασφύζων ἐν ἑαυτῷ, καὶ ἀκατήλεuton ἔχων τῆς φύσεως τὸ ἀξίωμα.

2105 1, 9 (1, 9). Ὅτι δὲ λίαν ἐστὶν ἀτοπώτατον προϋπάρχειν 223 μὲν οἶσθαι τὴν ψυχὴν, ἐκ προγενεστέρων δὲ ἁμαρτημάτων εἰς τὰ ἐκ γῆς καταπέμπεσθαι σώματα νομίζειν αὐτὴν, διὰ τῶν ὑπεzeugμένων ἐννοιῶν κατὰ τὸ ἐγχωροῦν ἡμῖν ἀποδοεῖσαι πειρασόμεθα. [Sequuntur 24 argumenta.]

2106 1, 9 (1, 12). Μέτοχοι γὰρ αὐτοῦ [τοῦ Θεοῦ] γεγονότες διὰ 358 τοῦ Πνεύματος, κατεσφραγίσθημεν εἰς ὁμοιότητα τὴν πρὸς αὐτόν, καὶ εἰς τὸ ἀρχέτυπον τῆς εἰκόνος ἀναβαίνομεν σχῆμα, 358 καθ' ἣνπερ ἡμᾶς καὶ πεποιήσθαι φησιν ἡ θεία γραφή [Gn 1, 26]. Μόγις γὰρ οὕτω τὸ ἀρχαῖον τῆς φύσεως ἀνακομισάμενοι κάλλος, καὶ πρὸς τὴν θείαν ἐκείνην ἀναμορφωθέντες φύσιν, κρείττους ἐσόμεθα τῶν ἐκ παραβάσεως ἡμῖν συμβεβηκότων κακῶν. Οὐκοῦν 353 ἀναβαίνομεν εἰς τὸ ὑπὲρ φύσιν ἀξίωμα διὰ Χριστόν, ἀλλ' οὐ 359 κατ' ἐκείνον ἀπαραλλάκτως ἐσόμεθα καὶ ἡμεῖς υἱοὶ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς πρὸς ἐκείνον διὰ τῆς κατὰ μίμησιν χάριτος· ὁ μὲν γάρ 393 ἐστὶν Υἱὸς ἐκ Πατρὸς ὑπάρχων ἀληθινός, θεοὶ δὲ ἡμεῖς ὡς ἐκ φιλανθρωπίας, ὡς ἐν χάριτος μοίρα λαμβάνοντες τὸ «Ἐγὼ εἶπα· θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες» [Ps 81, 6]. Ἡ μὲν γὰρ πεποιημένη καὶ δούλη κτίσις καλεῖται πρὸς τὰ ὑπὲρ φύσιν νεύματι γυμνῷ καὶ θελήσει τοῦ Πατρὸς· ὁ δὲ Υἱὸς καὶ Θεὸς 154 καὶ Κύριος οὐκ ἐν τοῖς θελήμασι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, οὐδὲ ὅσον εἰς τὸ βεβουλησθαι μόνον, αὐτὸ τὸ εἶναι Θεὸς καὶ Υἱὸς

temporibus perfectus in intelligentia ostenditur, illuminationem a Deo naturaliter datam illibatam et puram in se ipso servans, et integram habens naturae dignitatem.

2105 1, 9 (1, 9). Quod autem absurdissimum sit putare animam 223 ante corpus existere, et ob praecedentia peccata in terrena corpora ipsam demitti, ex subiunctis argumentis quantum in nobis est demonstrare conabimur. [Sequuntur 24 argumenta.]

2106 1, 9 (1, 12). Participes eius [Dei] facti per Spiritum, signati 358 sumus in similitudinem cum ipso, et in exemplar imaginis ascen- 356 dimus, secundum quam nos factos esse ait divina scriptura. Sic enim tandem vetere naturae pulchritudine recuperata, et ad divinam illam naturam reformati, superabimus mala quae ex praevaricatione nobis contigerunt. Igitur ascendimus ad supernaturalem 353 dignitatem per Christum; non autem erimus filii Dei sicut ille, 359 absque discrimine, sed per gratiam qua illum imitamur: est enim 393 Filius ex Patre existens genuinus, nos vero adoptivi ex benignitate, accipientes tamquam gratiam hoc: *Ego dixi: dii estis et filii Excelsi omnes*. Facta enim et serva creatura vocatur ad supernaturalia solo nutu ac voluntate Patris; Filius vero, Deus et Dominus, non 154 decreto Dei et Patris, nec solum quia voluit, habet unde sit Deus

κεκτήσεται, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς οὐσίας ἀναλάμπας τοῦ Πατρός, τὸ ἴδιον αὐτῆς ἀγαθὸν κατὰ φύσιν ἐπάγεται.

165 1, 9 (1, 13). Εἰ γὰρ [τὸ Πνεῦμα] μῆτε Θεὸς κατὰ φύσιν, ὡ 2107

182 οὔτοι, μῆτε μὴν ἐκ Θεοῦ τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἴδιον αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο οὐσιωδῶς ἐνυπάρχον αὐτῷ, ἕτερον δέ τι παρ' αὐτόν, καὶ τῆς τῶν πεποιημένων ὁμοφυΐας οὐκ ἀπικισμένον, πῶς οἱ δι' αὐτοῦ γεννηθέντες ἡμεῖς ἐκ Θεοῦ γεγενῆσθαι λεγόμεθα

[Io 1, 13]; "Ἡ γὰρ ὅτι ψεύδεται πάντως ἐροῦμεν ὁ εὐαγγελιστής, ἢ, εἴπερ ἐστὶν ἀληθής, ἔχει δὲ οὕτω, καὶ οὐχ ἐτέρως, Θεὸς ἔσται καὶ ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν τὸ Πνεῦμα· οὐ δὴ καὶ μετίσχει

358 διὰ πίστεως τῆς εἰς Χριστὸν ἀξιούμενοι, «θείας τε φύσεως ἀποτελούμεθα κοινωνοί» [2 Petr 1, 4], καὶ ἐκ Θεοῦ γεγενῆσθαι λεγόμεθα, καὶ θεοὶ διὰ τοῦτο χρηματίζομεν, οὐ χάριτι μόνον

357 εἰς τὴν ὑπὲρ ἡμᾶς ἀνιπτάμενοι δόξαν, ἀλλ' ὥς ἤδη καὶ Θεὸν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς ἐνοικούντα καὶ ἐναυλιζόμενον, κατὰ τὸ ἐν τῷ προφῆτῃ κείμενον, ὅτι «Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω» [Lv 26, 12; 2 Cor 6, 16].

570 2, 1 (2, 1). Πανηγύρεως τῆς ἐπὶ γάμψ τελουμένης [cf. Io 2108

2, 1 sqq], δῆλον δὲ δήπου πάντως ὅτι σεμνῶς, πάρεστι μὲν τοῦ σωτῆρος ἡ μήτηρ, κεκλημένος δὲ καὶ αὐτὸς τοῖς οἰκείοις συναφικνεῖται μαθηταῖς, θαυματουργήσων μᾶλλον ἢ περ συνεστιασόμενος, ἔτι τε πρὸς τούτῳ καὶ αὐτὴν ἀγιάσων τῆς ἀνθρώπου γενέσεως τὴν ἀρχήν· ὅσον δὲ ἦκεν εἰς τὴν σάρκα φαμέν.

356 2, 1 (3, 5). Οὐ συνιέντα τὸν ἄνθρωπον [τὸν Νικόδημον] 2109

καθ' ὃν ἔδει τρόπον, τί ἂν βούλοιο σημαίνειν τὸ ἄνθρωπον γεν-

et Filius, sed ex ipsa substantia Patris effulgens, proprium eius substantiae bonum secundum naturam accipit.

165 1, 9 (1, 13). Si [Spiritus] nec Deus est natura, nec ex Deo proprius 2107

182 eius Spiritus et ideo substantialiter in eo existens, sed ab eo diversus et a natura rerum factarum non remotus, quomodo nos, qui per ipsum nati sumus, ex Deo nati dicimur? Aut enim evangelistam plane mentiri fatebimur, aut, si verax est et ita habet et non aliter, Spiritus erit Deus et ex Deo secundum naturam; cuius participatione

358 donati per fidem in Christum et *efficimur divinae consortes naturae*, et ex Deo nati esse dicimur, et propterea dii nuncupamur, non

357 gratia tantum ad supernam gloriam evecti, sed iam habentes Deum in nobis inhabitantem atque commorantem, iuxta illud prophetae: *Inhabitabo in illis et inambulabo*.

570 2, 1 (2, 1). Cum nuptiae celebrarentur [cf. Io 2, 1 sqq], caste ni- 2108

mirum et honeste, adest quidem mater servatoris, sed et ipse cum discipulis suis invitatus venit, non tam epulaturus quam ut miraculum faceret, ac praeterea generationis humanae principium sanctificaret, quod ad carnem nimirum attinet.

356 2, 1 (3, 5). Cum homo [Nicodemus] non intellexeret quonam modo 2109

oporteret et quid significaret oportere nasci desuper, apertiore eum

νηθῆναι δεῖν [cf. Io 3, 3], σαφεστέροις ἐκπαιδεύει μαθήμασι, γυμνοτέραν δὲ αὐτῷ παρατίθησι τοῦ μυστηρίου τὴν γνῶσιν. Ὁ μὲν γὰρ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τὴν διὰ Πνεύματος ἀναγέννησιν ἄνωθεν ἀπεκάλει, τῆς ἀνωτάτω πασῶν οὐσίας τὸ Πνεῦμα δεικνύς, δι' οὗ «τῆς θείας φύσεως γινόμεθα κοινωνοί» [2 Petr 1, 4].

2110 2, 1 (3, 5). Πνεύματι μὲν γὰρ ἀγιάζεται τοῦ ἀνθρώπου τὸ πνεῦμα, ὕδατι δὲ αὖ πάλιν ἡγιασμένῳ τὸ σῶμα. Ὅνπερ γὰρ τρόπον τὸ ἐν τοῖς λέβησιν ἐκχεόμενον ὕδωρ ταῖς τοῦ πυρὸς ὀμβλῆσαν ἀκμαῖς τὴν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν ἀναμάττεται, οὕτω διὰ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐνεργείας τὸ αἰσθητὸν ὕδωρ πρὸς θείαν τιὰ καὶ ἀπόρρητον μεταστοιχειοῦται δύναμιν, ἀγιάζει τε λοιπὸν τοὺς ἐν οἷς ἂν γένοιτο.

2111 4, 4 (6, 70). «Καὶ ἡμεῖς πεπιστεύκαμεν, καὶ ἐγνώκαμεν ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ» [Io 6, 69]. . . . Καὶ πιστεύειν γὰρ καὶ ἐγνωκέναι φασί, συνενεγκόντες ἅμφω κατὰ ταυτόν. Ἔδει γὰρ καὶ πιστεύειν καὶ νοεῖν· καὶ οὐκ ἐπέπερ ἐστὶ πίστει παραδεκτὰ τὰ θεϊότερα, διὰ τοῦτο χρὴ πάντως τῆς ἐπ' αὐτοῖς ἐρεύνης ὀλοκλήρως ἀποφοιτᾶν, πειρᾶσθαι δὲ μᾶλλον καὶ γοῦν εἰς μετρίαν ἀναβαίνειν γνῶσιν, τὴν ὡς ἐν ἐσόπτρῳ καὶ αἰνίγματι, καθάπερ ὁ Παῦλός φησιν [1 Cor 13, 12]. Εὖ δὲ δὴ πάλιν οὐ πρότερον ἐγνωκέναι φασίν, εἶτα πιστεύειν, ἀλλὰ προθέντες τὴν πίστιν, δευτέραν τὴν γνῶσιν ἐπάγουσι. Μετὰ γὰρ τὴν πίστιν ἡ γνῶσις, καὶ οὐ πρὸ τῆς πίστεως, κατὰ τὸ γεγραμμένον· «Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐδ' οὐ μὴ συνῆτε» [Is 7, 9]. Προκατα- τεθείσης γὰρ ἐν ἡμῖν κρηπίδος τινος δίκην τῆς ἀπεριεργάστου

edocet doctrina et nudiores mysterii scientiam ei exponit. Dominus enim noster Iesus Christus regenerationem, quae per Spiritum est, desuper esse praedicabat, ostendens supremam omnium substantiae Spiritum esse, per quem *efficimur divinae consortes naturae*.

2110 2, 1 (3, 5). Spiritu enim sanctificatur hominis spiritus, aqua vero sanctificata corpus. Quemadmodum enim infusa lebetibus aqua, si admoveatur igni vehementi, vim eius concipit, ita Spiritus efficacitate sensibilis aqua ad divinam quamdam et ineffabilem vim transformatur, omnesque denuo in quibus fuerit sanctificat.

2111 4, 4 (6, 70). *Et nos credidimus et cognovimus quia tu es Christus sanctus Dei*. . . . Nam et credere et scire se aiunt, ambo in unum et idem conferentes. Oportebat enim et credere et intellegere; neque ex eo quod res divinae fide percipiuntur, idcirco ab earum indagine in totum cessandum est, sed conandum potius ut ad mediocrem saltem earum notitiam evehamur, quae sit tamquam in speculo et aenigmate, sicuti Paulus ait. Rursus autem optime dicunt non primum se cognovisse, deinde credere; sed, praemissa fide, cognitionem secundo loco inserunt. Fidem enim sequitur cognitio, non antecedit, iuxta illud: *Si non credideritis, non intellegetis*. Fide quippe simplici nec curiosa, basis instar constituta, 259

πίστεως, ἐποικοδομεῖται λοιπὸν ἡ γνῶσις κατὰ βραχύ, καὶ «εἰς μέτρον ἡλικίας» [Eph 4, 13] ἡμᾶς ἀναφέρουσα τῆς ἐν Χριστῷ, καὶ «εἰς ἄνδρα τέλειον» καὶ πνευματικόν.

599 6 (8, 51). Πάντες ἀναβιώσονται, καὶ εἰς ζωὴν εἰσαυθις 2112 ἀναδραμοῦνται, πιστοὶ τε καὶ ἄπιστοι. Μερικὴ γὰρ καὶ οὐδαμῶς ἡ ἀνάστασις, ἀλλ' ἴση τοῖς ὅλοις, κατὰ γε τὸν ἐν τῷ χρῆναι πάντας ἀναβιώναι λόγον.

221 9 (13, 18). Χρῆναι δὲ οἶμαι μάλιστα δὴ πάντων ἐκεῖνο 2113 διασκεπτομένους ὄραν, ὅτι τοῖς λογικοῖς τῶν κτισμάτων ἰδίας προαιρέσεως ἀπένειμε τὰς ἡνίας ὁ πάντων δημιουργός, καὶ αὐτοκελεύστοις ἀφήκεν ἰέναι ῥοπαῖς, ἐφ' ὅπερ ἂν ἕκαστος βούλοιο τυχὸν ἔχειν ἄριστα δοκιμάσας τὸν τρόπον. . . . Οὕτως πεποιῆται κατὰ τὴν ἀρχὴν ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, τουτέστιν ὁ 140 Ἀδάμ. . . . Οὕτως ἐπελέξατο τὸν Ἰούδαν, καὶ τοῖς ἁγίοις αὐτὸν ἀνέμιξε μαθηταῖς, ἐπιτηδείως ἔχοντα δηλονότι πρὸς ἀκολουθήσιν ἐν ἀρχαῖς. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ βραχύ πειράζων ὁ Σατανᾶς ταῖς αἰσχροκερδαῖς προσεχειρώσατο, νικηθέντα τῷ πάθει, καὶ προδότῃν δι' αὐτὸ γεγονότα, λοιπὸν ἀπέωσατο. Οὐδὲν οὖν ἄρα πρὸς τὸν ἐπιλεξάμενον.

166 9 (14, 17). Ὅτι δὲ θεῖόν τε τὸ Πνεῦμα, καὶ οὐχ ἑτεροούσιον, 2114 ὥς πρὸς αὐτόν τέ φημι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, οὐδενὶ μὲν οἶμαι τῶν εὖ φρονούντων ὑπάρχειν ἀμφίβολον, καὶ ἀναγκαῖος 165 δὲ ἡμᾶς ἀναπείσει λόγος. Εἰ γὰρ οὐκ εἶναι τις αὐτό φησιν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, πῶς ἂν εἴη Θεοῦ μέτοχος ἢ κτίσις 357 ἔτι λαβοῦσα τὸ Πνεῦμα; Κατὰ τίνα δὲ τρόπον ναοὶ Θεοῦ χρηματιοῦμεν καὶ ἐσόμεθα, κτιστὸν ἢ ἀλλογενὲς κομιζόμενοι

superaedificatur deinceps cognitio, quae paulatim *in mensuram aetatis* Christi et *in virum perfectum* ac spiritalem nos effert.

599 6 (8, 51). Omnes reviviscunt et in vitam rursus regredientur, 2112 et fideles et infideles. Minime enim particularis est resurrectio, sed aequalis omnibus, quia dictum est omnes reviviscere oportere.

221 9 (13, 18). Considerantibus maxime, puto, videndum est crea- 2113 torem universi tribuisse rationalibus creaturis proprias libertatis habenas et permisisse ut irent spontaneo motu quo quisque vellet, quippe qui hunc optimum esse modum existimaret. . . . Sic factus 140 est initio primus homo, id est, Adam. . . . Sic elegit Iudam et sanctis discipulis eum adscripsit, cum idoneum sectatorem se prae- staret initio. Sed postquam paulatim tentans Satanas ad turpe lucrum adduxit, victum passione et propterea traditorem factum dimisit. Nihil igitur ad eum qui elegit.

166 9 (14, 17). Spiritum divinum esse et non diversae substantiae 2114 a Patre et Filio nemini recte sentienti dubium esse puto, et ne- 165 cessaria ratio nos convinct. Si quis enim ex substantia Dei esse negat, quomodo creatura erit particeps Dei, accepto Spiritu? Quo- 357 modo templa Dei nuncupabimur et erimus, creatum vel alienigenum

Πνεῦμα, καὶ οὐχὶ μᾶλλον τὸ ἐκ Θεοῦ; Πῶς δὲ «θείας φύσεως κοινωνοί» [2 Petr 1, 4], κατὰ τὰς τῶν ἀγίων φωνάς, οἱ «Πνεύματος μέτοχοι» [Hebr 6, 4], εἰ τοῖς γενητοῖς ἐναριθμιόν ἐστι, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐξ αὐτῆς ἡμῖν τῆς θείας φύσεως πρόεισιν;

2115 9 (14, 20). Πρόδηλον οὖν ἄρα καὶ πᾶσιν οἶμαι διαφανές, 415
ὅτι τούτων ἕνεκα δὴ μάλιστα τῶν αἰτιῶν, Θεὸς καὶ ἐκ Θεοῦ
κατὰ φύσιν ὑπάρχων, ἄνθρωπος γέγονεν ὁ Μονογενής, ἵνα
δηλονότι κατακρίνη μὲν τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί, νεκρώσῃ
δὲ τῷ ἰδίῳ θανάτῳ τὸν θάνατον, καὶ υἱοὺς ἡμᾶς ἀποδείξῃ
Θεοῦ, πρὸς τὸ ὑπὲρ φύσιν ἀξίωμα τοὺς ὄντας ἐπὶ τῆς γῆς 353
ἀναγεννήσας ἐν Πνεύματι. Ἦν γὰρ δήπου καὶ μάλα καλῶς,
κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἀνακεφαλαιώσασθαι πάλιν καὶ εἰς
τὸ ἀρχαῖον ἀναλαβεῖν τὸ διολισθῆσαν γένος, τουτέστι, τὸ ἀν-
θρώπινον.

2116 10, 2 (15, 1). Αὐτὸς ὁ σωτὴρ· «Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα», 484
φησί, «καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἐν ἐμοὶ μένει, καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ»
[Io 6, 56]. Ἦν γὰρ δὴ τούτῳ μάλιστα καπιθεῖν ἄξιον, ὥς οὐ
κατὰ σχέσιν τινὰ μόνην, τὴν ἐν διαθέσει νοουμένην, ἐν ἡμῖν
ἔσσεσθαι φησιν ὁ Χριστός, ἀλλὰ καὶ κατὰ μέθεξιν ἥτοι φυσικῇν.
Ὡς περ γὰρ εἴ τις κηρὸν ἐτέρῳ συναναπλέξας κηρῷ καὶ πυρὶ 509
συγκατατήξας, ἐν τῷ τὸ ἐξ ἀμφοῖν ἐργάζεται, οὕτω διὰ τῆς
μεταλήψεως τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ τιμίου αἵματος,
αὐτὸς μὲν ἐν ἡμῖν, ἡμεῖς δὲ αὖ πάλιν ἐν αὐτῷ συνενούμεθα.
Οὐ γὰρ ἦν ἐτέρως ζωοποιηθῆναι δύνασθαι τὸ φθεῖρεσθαι

sumentes Spiritum, non autem illum qui ex Deo est? Quomodo naturae divinae consortes, secundum sanctorum voces, qui *Spiritus participes* sunt, si inter res factas computetur, non autem ex divina natura ad nos provenit?

2115 9 (14, 20). Manifestum est igitur et cunctis, ut opinor, liquet 415
eas maxime ob causas Unigenitum, cum Deus sit et ex Deo
secundum naturam exsistat, factum esse hominem, ut nimirum
damnaret peccatum in carne et morte sua mortem destrueret,
nosque Dei filios efficeret, ex terrena condicione ad dignitatem 353
supra naturam regeneratos in Spiritu. Hoc enim utique modo
licebat instaurare et in pristinum statum revocare lapsum genus,
hoc est, humanum.

2116 10, 2 (15, 1). Servator ipse: *Qui manducat meam carnem*, in- 484
quit, *et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in illo*. Hic
enim animadvertere est operae pretium, Christum non dicere se
dumtaxat in nobis futurum secundum relationem quamdam af-
fectualem, sed et per participationem vere naturalem. Ut enim, 509
si quis ceram cerae indutam igne simul liquaverit, unum quid ex
ambobus efficit, ita per corporis Christi et pretiosi sanguinis
participationem ipse quidem in nobis, nos autem rursus in eo
simul unimur. Neque enim aliter vivificari potest quod natura

πεφυκός, εἰ μὴ συνεπλάκη σωματικῶς τῷ σώματι τῆς κατὰ φύσιν ζωῆς, τούτεστι τοῦ Μονογενοῦς.

275 10, 2 (15, 12). Εἰ γὰρ ἀπάσης τῆς τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἐν-2117

τολῆς τὴν πλήρωσιν ἢ εἰς ἀδελφοὺς ἀγάπη τηρεῖ καὶ ἐργάζεται, πῶς οὐ λίαν ἀξιοθαύμαστος ὁ ταύτην ὅτι μάλιστα κατορθοὺν ἐπιχειρῶν ἀλοιδορήτως τε καὶ ἀνυπαίτιως, ὅτε πασῶν, ὡς ἔπος

277 εἰπεῖν, τῶν ἀρετῶν ἐναπόκειται τὸ κεφάλαιον; Δευτέρα γὰρ τῆς εἰς Θεὸν ἀγάπης ἢ εἰς ἀλλήλους ἐστὶ, καὶ πᾶσα τῆς εἰς Θεὸν εὐσεβείας ἢ δύναμις ὡς ἐν ἐνὶ τούτῳ συμπεραιοῦται λόγῳ, «ἐν τῷ· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν» [Gal 5, 14].

294 11, 9 (17, 12). Οὐδὲ γὰρ οἰησόμεθα ποτε, κατὰ θεῖόν τε 2118

295 καὶ ἄμαχον κρίμα τὸν προδότην ἐν μαθηταῖς τῇ τοῦ θηρεύοντος ἐναλῶναι παγίδι, καὶ βρόχων εἴσω γενέσθαι διαβολικῶν· ἡ γὰρ ἂν ὑπάρχοι καὶ ἀνυπαίτιος, ψήφῳ τὸ νικᾶν παραχωρήσας τῇ ἄνωθεν. Κρίματι γὰρ τῷ παρὰ Θεοῦ τίς ἀντιστήσεται; Νυνὶ δὲ κατάκριτος βδελυρός τε καὶ ἐν ἀμείνοσιν εἰ μηδόλως ἐγεννήθη [cf. Mt 26, 24]. Διὰ ποίαν αἰτίαν; Ἐξ οἰκείων γὰρ τοῦτο παθῶν θελημάτων, καὶ οὐκ ἐξ ἀνάγκης τῆς παρὰ τινος ὁ δέλαιος ἐξελέγχεται.

100 11, 9 (17, 13). Οὐ γὰρ ἐν τόπῳ τὸ θεῖον, ἅπεστι δὲ 2119 παντελῶς τῶν ὄντων οὐδενός· πληροὶ γὰρ τὰ πάντα καὶ διὰ πάντων ἐρχόμενον ἔξω τε πάντων καὶ ἐν πᾶσιν ἐστί.

394 11, 9 (17, 17). Ἄγιον δὲ πᾶν ὅπερ ἂν φαίνοιτο τῆς ἐν 2120 κόσμῳ κηλίδος ἀπηλλαγμένον, ὅπερ ἐστὶ φυσικῶς μὲν ἐν

sua est corruptibile, quam si corporaliter unitum sit corpori eius, qui secundum naturam suam est vita, hoc est, Unigeniti.

275 10, 2 (15, 12). Si enim omnium salvatoris nostri mandatorum 2117

consummationem continet ac operatur fratrum dilectionem, quomodo non valde mirandus est qui hanc sincere et inculpate colit, cum omnium, ut semel dicam, virtutum caput in ea contineatur? Secunda enim est, post Dei dilectionem, in fratres caritas, et omnis erga Deum pietatis vis hoc uno verbo quodammodo comprehenditur: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum*.

294 11, 9 (17, 12). Nec enim existimabimus umquam divino et in-2118

295 expugnabili iudicio illum inter discipulos proditorem implicitum fuisse diaboli retribus; alioqui enim culpa vacaret, si superno decreto cessisset: Dei enim iudicio quis resistet? Nunc vero damnatus et execrabilis, meliusque ei esset si natus non fuisset. Quam ob causam? Quippe sua istud voluntate, non ex ulla necessitate, misere passus deprehenditur.

100 11, 9 (17, 13). Non in loco est divinitas, sed a nulla re prorsus 2119 abest; implet enim omnia et per omnia vadens et extra omnia et in omnibus est.

394 11, 9 (17, 17). Sanctum est quidquid cernitur a mundi sordibus 2120 immune, quod quidem est in Christo naturaliter sicut in Patre;

Χριστῶν καθ' ὁμοιότητα τοῦ Πατρὸς, εἰσποιητὸν δὲ καὶ χάριν εἰσκεκριμένον ἐν τοῖς ἁγίοις μαθηταῖς, διὰ τε τοῦ κατὰ ἁγιασμοῦ καὶ τῆς ἐν βίῳ φαιδρότητος καὶ ἐπεικειάς.

- 2121 12, 1 (20, 23). Κατὰ τίνα τοιγαροῦν ἄρα τρόπον τε καὶ⁵²¹ λόγον τὸ μόνῃ πρέπον ἀξίωμα τῇ θεῇ φύσει τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς περιέθηκεν ὁ σωτὴρ; Ἄλλ' οὐκ ἂν ἁμάρτοι τοῦ πρέποντος ὁ ἐν Πατρὶ Λόγος, ἔδρα δὲ τοῦτο καὶ σφόδρα καλῶς. "Ωτιοτο γὰρ δεῖν τοὺς τὸ θεῖόν τε καὶ δεσποτικὸν ἔχοντας ἐν ἑαυτοῖς ἤδη Πνεῦμα, καὶ τοῦ διαφεῖναι τὰς τινων ἁμαρτίας εἶναι κυρίους, καὶ ὥνπερ ἂν βούλωνται κρατεῖν, τοῦ ἐνοικισθέντος αὐτοῖς Ἁγίου Πνεύματος ἀφιέντος τε καὶ κρατοῦντος κατὰ βούλησιν οἰκείαν, κἂν δι' ἀνθρώπων τελεῖται τὸ πρᾶγμα τυχόν. Ἀφιδάσι γε μὴν ἁμαρτίας ἥτοι κατέχουσιν οἱ πνευματοφόροι κατὰ δύο τρόπους, κατὰ γε διάνοιαν ἐμὴν. "Ἡ γὰρ καλοῦσιν ἐπὶ τὸ βάπτισμα τοὺς οἷς ἂν ἤδη καὶ τούτου τυχεῖν ὠφείλετο διὰ τὴν τοῦ βίου σεμνότητα καὶ τὸ δεδοκιμασμένον εἰς πίστιν, ἣ διακωλύουσί τινας καὶ τῆς θείας χάριτος ἐξείργουσιν ἐπὶ οὕτω τέως γεγονότας ἀξίους· ἢ καὶ καθ' ἕτερον τρόπον ἀφιδάσι τε καὶ κρατοῦσιν ἁμαρτίας, ἐπιτιμῶντες μὲν ἁμαρτάνουσι τοῖς τῆς ἐκκλησίας τέκνοις, μετανοοῦσι δὲ συγγινώσκοντες.

In epistolam ad Romanos commentarius, post 428.

- 2122 C. 5, v. 18. Ἀμαρτωλοὶ δὲ γεγόναμεν διὰ τῆς παρακοῆς³⁰² τοῦ Ἀδάμ διὰ τοιόνδε τρόπον· πεποίητο μὲν γὰρ ἐπὶ ἀφθαρσίᾳ²³¹ καὶ ζωῇ, ἣν δὲ αὐτῷ καὶ ὁ βίος ἀγοπρεπῆς ἐν τῷ παραδείσῳ²³⁴

ascititium vero et adventitium in sanctis discipulis, sanctificatione nimirum per gratiam, et splendore atque probitate vitae.

- 2121 12, 1 (20, 23). Quomodo igitur aut qua ratione servator digni-⁵²¹ tatem, quae soli naturae divinae debetur, suis discipulis attribuit? Sane dici non potest perperam id egisse Verbum quod est in Patre, at potius perquam recte factum ab eo putandum est. Existimabat enim eos, qui divinum ac dominicum iam in se ipsis Spiritum habebant, etiam remittendi peccata dominos esse debere et ea retinendi, quae voluerint, Sancto Spiritu qui in iis inhabitat remittente vel etiam retinente pro suo nutu, quamvis id per homines forte fiat. Remittunt porro peccata vel retinent Spiritu afflati homines, duobus, ut arbitror, modis: vel enim dignos ad baptismum vocant, vitae nimirum gravitate et constantia fidei iam probatos homines, vel prohibent, et a gratia divina arcent eos, qui nondum digni sunt; vel alio quodam modo peccata remittunt ac retinent, nempe cum filios ecclesiae peccantes corripiunt vel paenitentibus ignoscunt.

- 2122 5, 18. Peccatores facti sumus per Adami inoboedientiam ratione³⁰² hac: creatus erat in immortalitate et vita, eiusque victus sanctus²³¹

234

της τρυφῆς, ὅλος ἦν καὶ διὰ παντὸς ἐν θεοπτερίαις ὁ νοῦς, ἐν
 290 εὐδία δὲ καὶ γαλήνῃ τὸ σῶμα, κατηρεμούσης ἀπάσης αἰσχροῦς
 ἡδονῆς· οὐ γὰρ ἦν ἐκτόπων κινήματων θόρυβος ἐν αὐτῷ·
 300 ἐπειδὴ δὲ πέπτωκεν ὑφ' ἁμαρτίαν, καὶ κατώλισθεν εἰς φθοράν,
 ἐντεῦθεν εἰσέδραμον τὴν τῆς σαρκὸς φύσιν ἡδοναί τε καὶ
 ἀκαθαρσίαι, ἀνέφυ δὲ καὶ ὁ ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν ἀγριαίνων
 νόμος· νενόσηκεν οὖν ἡ φύσις τὴν ἁμαρτίαν «διὰ τῆς παρακοῆς
 τοῦ ἑνός», τουτέστιν Ἀδάμ· οὕτως «ἁμαρτωλοὶ κατεστάθησαν
 οἱ πολλοί» [Rom 5, 19], οὐχ ὡς τῷ Ἀδὰμ συμπαραβεβηκότες,
 οὐ γὰρ ἦσαν πώποτε, ἀλλ' ὡς τῆς ἐκείνου φύσεως ὄντες τῆς
 ὑπὸ νόμον πεσοῦσης τὸν τῆς ἁμαρτίας.
 398 6, 6. Εἰ καὶ μὴ κεκίνηται τυχὸν ἐν Χριστῷ τῆς ἁμαρτίας 2123
 ὁ νόμος, διὰ τοι τὸ κατηνᾶσθαι τῇ τοῦ οἰκονομοῦντος Λόγου
 379 δυνάμει τε καὶ ἐνεργείᾳ, ἀλλ' οὖν ὅταν αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ
 τῆς σαρκὸς δοκιμάζεται φύσις, κἂν εἰ ἐν Χριστῷ νοοῖτο τυχόν,
 οὐχ ἑτέραν οὔσαν παρὰ τὴν ἡμῶν εὐρήσομεν. Συνεσταυρώμεθα
 τοίνυν αὐτῷ, σταυρωθείσης αὐτοῦ τῆς σαρκός, καὶ οἶον ὅλην
 302 ἐχούσης ἐν ἑαυτῇ τὴν φύσιν· καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐν Ἀδὰμ,
 ὅτε γέγονεν ἐπάρατος, ὅλη νενόσηκε τὴν ἄρὰν ἡ φύσις.

Scholia de incarnatione Unigeniti, post 428.

385 17. Homo igitur factus est vere is, per quem fecit et 2124
 382 saecula Deus Pater; et non, ut nonnulli existimant, in
 homine fuit, ut homo intellegatur a nobis tamquam Deum
 habens inhabitantem. Nam si haec recte se habere vere
 confidunt, supervacaneus esse videbitur beatus evangelista
 Ioannes dicens: *Et Verbum caro factum est* [Io 1, 14]. Ubi
 enim necessitas ἐνανθρωπήσεως? Aut quare incarnatum dicit

erat in paradiso deliciarum, mens tota et semper in Dei visione
 290 erat, corpus autem in tranquillitate et quiete, absque omni turpi
 voluptate; non enim erat in eo absurdorum motuum tumultus.
 300 Cum vero cecidit in peccatum et corruptioni patuit, inde irrepserunt
 in carnis naturam voluptates impurae, et nata est in membris
 nostris saeva lex. Natura igitur morbum peccati contraxit *per*
inoboedientiam unius, id est, Adami; ita *peccatores constituti sunt*
multi, non quia cum Adamo peccaverunt, nondum enim exsistebant,
 sed quia eius naturam habent, quae sub peccati legem cecidit.
 396 6, 6. Etiam si in Christo nullos habuit motus lex peccati, quia 2123
 379 humanati Verbi virtute et opera sedabatur, nihilominus, si carnis
 natura per se ipsa consideretur, ea vel in Christo haud alia quam
 in nobis invenietur. Crucifixi itaque cum eo fuimus, quo tempore
 caro eius crucifixa fuit, quae universam quodammodo in se naturam
 302 continebat; sicuti etiam in Adamo, quo tempore in maledictionem
 incurrit, natura universa maledictionis morbum contraxit.

Deum Verbum, si non factus est caro? Vis ἐνανθρωπήσεως³⁷⁹
et similem nostri eum factum esse significat, et mansisse
tamen sic quoque ipsum supra nos, immo supra universam
ipsam creaturam.

- 2125 26. Οὐκοῦν Θεὸς μὲν ὁ Λόγος ἦν, γέγονε δὲ καὶ ἄνθρωπος·⁴²⁹
καὶ ἐπειδὴ γεγέννηται κατὰ σάρκα διὰ τὸ ἀνθρώπινον, θεοτόκος
ἐστὶν ἀναγκαίως ἢ τεκοῦσα αὐτόν. Εἰ γὰρ μὴ γεγέννηκε Θεόν,
μηδὲ λεγέσθω Θεὸς ὁ ἐξ αὐτῆς γεννηθείς· εἰ Θεὸν αὐτὸν
ὀνομάζουσιν αἱ θεόπνευστοι γραφαί, ὡς Θεὸν ἐνανθρωπήσαντα
καὶ σεσαρκωμένον, ἐνανθρωπήσαι δὲ ἦν οὐχ ἑτέρως, πλὴν ὅτι
διὰ γεννήσεως τῆς ἐκ γυναικός, πῶς οὐ θεοτόκος ἢ τεκοῦσα
αὐτόν;

De recta fide ad Reginas, 429/30.

- 2126 Or. 1, c. 3. Πιστεύομεν τοίνυν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντο-¹⁸⁸
κράτορα, πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων ποιητὴν· καὶ εἰς ἕνα¹⁵⁶
Κύριον Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, γεννηθέντα κατὰ¹⁵⁷
φύσιν ἐξ αὐτοῦ πρὸ παντός αἰῶνος καὶ χρόνου· καὶ γὰρ ἐστὶ
συνάναρχος κατὰ χρόνον καὶ συναἰδὶος τῷ ἰδίῳ γεννήτορι,
σύνεδρός τε καὶ ἰσοκλεῆς αὐτῷ, καὶ ἰσότητι κατεστεμμένος τῇ¹⁵⁸
πρὸς πᾶν ὅτιον, χαρακτὴρ γὰρ ἐστὶ καὶ ἀπαύγασμα τῆς ὑπο-
στάσεως αὐτοῦ [cf. Hebr 1, 3]· πιστεύομεν δὲ ὁμοίως καὶ εἰς¹⁶⁶
τὸ Πνεῦμα τὸ Ἄγιον, οὐκ ἄλλότριον αὐτὸ τῆς θείας φύσεως
καταλογιζόμενοι· καὶ γὰρ ἐστὶν ἐκ Πατρὸς φυσικῶς προχεόμενον¹⁶⁷
δι' Υἱοῦ τῇ κτίσει· νοεῖται γὰρ οὕτως μία τε καὶ ὁμοούσιος¹⁸⁵
καὶ ἐν ταυτότητι δόξης ἢ ἀγία καὶ προσκυνουμένη Τριάς.¹⁴⁸

- 2125 26. Igitur Verbum quidem Deus erat, factum est autem et⁴²⁹
homo, et quia natum est secundum carnem, propter humanitatem
necessarium est ut quae ipsum pepererit sit θεοτόκος. Nam si non
peperit Deum, certe nec dicatur Deus qui est ab ipsa progenitus;
sin vero Deum ipsum divinae scripturae nominant, ut Deum ho-
minem factum et incarnatum, homo autem aliter fieri non poterat
nisi per generationem ex muliere: quomodo igitur non sit quae
ipsum peperit θεοτόκος?

- 2126 1, 3. Credimus in unum Deum Patrem omnipotentem, omnium¹⁸⁸
visibilium et invisibilium factorem. Et in unum Dominum Iesum¹⁵⁶
Christum Filium eius, genitum naturaliter ex eo ante omne sae-¹⁵⁷
culum et tempus. Nam simul cum proprio genitore absque prin-
cipio secundum tempus et coaeternus est, eiusdem sedis et aequalis¹⁵⁸
gloriae et aequalitate omnimoda praeditus; figura enim est et
splendor substantiae eius. Credimus similiter in Spiritum Sanctum,¹⁶⁶
quem non alienum a divina natura reputamus; etenim est ex Patre¹⁶⁷
naturaliter, infusus per Filium creaturae. Ita enim intellegitur una¹⁸⁵
et consubstantialis et in identitate gloriae sancta et adorabilis¹⁴⁸
Trinitas.

409 1, 13. Οὐκοῦν εἰ μὴ ἑτέρως ἦν σφῆζεσθαι τὸν κόσμον, εἰ 2127
 μὴ ἐν αἵματι καὶ θανάτῳ χρησίμως παραληφθέντι καὶ οἰκονο-
 μικῶς, «διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων ἐν
 τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ» [Rom 3, 25], σεσῶσμεθα δὲ διὰ Χριστοῦ,
 πῶς οὐκ ἀναγκαῖος τῷ ἐκ Θεοῦ φύντι Λόγῳ ὁ τῆς σαρκώσεως
 τρόπος, ἵνα δικαιώσῃ μὲν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ τοὺς εἰς αὐτὸν
 πιστεύοντας, καταλλάξῃ δὲ τῷ Πατρὶ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ
 ἰδίου σώματος, ἵνα καὶ συζήσωμεν αὐτῷ;

Adversus Nestorium, 430.

377 L. 1, c. 1. Ἀντακούσεται δὲ πρὸς ἡμῶν· Σάρκα γενέσθαι 2128
 382 φησὶν ἢ θεόπνευστος γραφὴ τὸν ἐκ Θεοῦ Πατρός Λόγον,
 τούτέστιν ἀσυγχύτως τε καὶ καθ' ὑπόστασιν ἐνωθῆναι σαρκί·
 385 οὐ γὰρ ἦν ἄλλότριον αὐτοῦ τὸ ἐνωθὲν αὐτῷ σῶμα, καὶ γεγεν-
 νημένον ἐκ γυναικός, ἀλλ' ὥσπερ ἴδιον τῶν καθ' ἡμᾶς ἐκάστῳ
 τὸ αὐτοῦ, κατὰ τὸν αὐτὸν τούτον τρόπον, καὶ τοῦ Μονογενοῦς
 ἴδιον ἦν καὶ οὐχ ἑτέρου τὸ σῶμα· οὕτω γὰρ καὶ γεγέννηται
 380 κατὰ σάρκα. . . . Χρειωδεστάτῃ δὲ καὶ ἑτέρως τοῖς ἐπὶ τῆς γῆς
 ἢ τοῦ Λόγου σάρκωσις, ἥγουν ἐνανθρωπήσεις ἦν. Εἰ μὴ γὰρ
 γεγέννηται καθ' ἡμᾶς κατὰ σάρκα, εἰ μὴ τῶν αὐτῶν ἡμῖν
 μετέσχε παραπλησίως, οὐκ ἂν τὴν ἀνθρώπου φύσιν τῶν ἐν
 Ἀδὰμ ἀπήλλαξεν ἐγκλημάτων.

416 3, 1. Ἀνθ' ὅτου δέδιδας αὐτὸν καὶ ἀρχιερέα καλεῖν διὰ τὸ 2129
 ἀνθρώπινον; Καθιεροῖ γὰρ ἡμᾶς εἰς ὁσμὴν εὐωδίας διὰ τῆς

409 1, 13. Si mundus aliter quam per Christi sanguinem et mortem 2127
 divina dispensatione et salutariter susceptam *propter praecedentium*
delictorum condonationem, quae Deus toleraverat, salvari nequibat,
 per Christum autem salutem sumus consecuti, quomodo incarna-
 tionis modus Verbo, qui est ex Deo, necessarius non erat ut iusti-
 ficaret per sanguinem suum illos, qui in ipsum crederent, recon-
 ciliaretque Patri per corporis sui mortem, ita ut etiam cum ipso
 convivamus?

377 1, 1. Is a nobis audiet: Carnem factum esse illud ex Deo 2128
 382 Patre Verbum ait scriptura divinitus inspirata, hoc est, carni sine
 385 confusione et secundum hypostasim unitum; neque enim alienum
 ab eo erat unitum illi corpus, et natum ex muliere, sed ut suum
 cuique nostrum proprium est corpus, eodem modo etiam Unigeniti
 corpus proprium illi erat et non alterius; sic namque factus est
 380 etiam secundum carnem. . . . Utilissima autem et alia quoque
 ratione his qui versantur in terris Verbi incarnatio sive humanatio
 fuit. Nisi enim similiter atque nos secundum carnem fuisset natus,
 nisi similiter participasset iisdem, numquam hominis naturam
 criminibus in Adam contractis absolvisset.

416 3, 1. Qua de causa metuis eum pontificem propter humanitatem 2129
 appellare? Nam et nos offert in sacrificium odoremque suavitatis

πίστεως· ἐαυτὸν τε ὑπὲρ ἡμῶν ὡς εὐοσμώτατον θῦμα προ-
κεκόμικε τῷ Πατρί.

2130 3, 3. Διαλέγεται πρὸς ἡμᾶς [Χριστός], οὐχ ὡς γυμνὸς ἔτι³⁹²
Λόγος, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος καθ' ἡμᾶς, καὶ ὡς εἰς ἤδη νοού-
μενος μετὰ τῆς ἐνωθείσης αὐτῷ σαρκός. . . . Γέγονε τοίνυν
ἴδια μὲν τοῦ Λόγου τὰ τῆς ἀνθρωπότητος, ἴδια δὲ πάλιν τῆς
ἀνθρωπότητος τὰ αὐτοῦ τοῦ Λόγου. Εἰς γὰρ οὕτω νοεῖται
Χριστὸς καὶ Υἱὸς καὶ Κύριος.

2131 4, 5. «Καὶ ὁ τρώγων με», φησί, «κἀκείνος Ζήσεται» [Io 6, 57].⁴⁸⁴
Ἐσθίωμεν δὲ ἡμεῖς, οὐ τὴν θεότητα δαπανῶντες, ἀπαγε τῆς⁵⁰⁸
δυσβουλίας, ἀλλὰ τὴν ἰδίαν τοῦ Λόγου σάρκα ζωοποιὸν γε-
γεννημένην, ὅτι γέγονεν αὐτοῦ ζῶντος διὰ τὸν Πατέρα.

2132 5, 6. Ὡστε κἂν ἐνεργεῖν ὁ Πατὴρ λέγεται τὴν τοῦ θεοῦ¹⁸⁰
ναοῦ ζωοποίησιν [cf. Io 2, 19; 1 Petr 1, 21], ἐνήργηκε δι' Υἱοῦ·
κἂν εἰ ὀρῶτο πάλιν ὁ Υἱὸς ἐνεργήσας, ἀλλ' οὐ δίχα τοῦ
Πατρὸς ἐν Πνεύματι. Μία γὰρ ἡ θεότητος φύσις, ἐν τρισὶν¹⁴⁹
ὑποστάσεσιν ἰδικαῖς νοουμένη, καὶ τὴν ἐφ' ἅπασιν τοῖς ὀρω-
μένοις κίνησιν τε καὶ ἐνέργειαν ἔχουσα, νοητὴν δηλονότι καὶ
θεοπρεπῆ.

2132* *Anathematismi, a. 431, v. DB 113 sqq.*

Adversus nolentes confiteri s. Virginem esse deiparam.

2133 4. Οὐ γὰρ ἄνθρωπος μὲν ψιλὸς Ἰησοῦς ὑπῆρξέν ποτε πρὸ³⁸⁶
τῆς τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτὸν κοινωνίας τε καὶ ἐνώσεως, ἀλλ'³⁷⁷
αὐτὸς ὁ Λόγος ἐν αὐτῇ τῇ μακαρίᾳ παρθένῳ γενόμενος, τὸν

per fidem, et se ipsum Patri pro nobis tamquam odoratissimam
victimam obtulit.

2130 3, 3. Niscum loquitur [Christus], non tamquam adhuc Verbum,³⁹²
sed ut homo similis nobis, et qui unus iam esse intellegatur cum
carne sibi unita. . . . Facta sunt igitur Verbi propria quae sunt
humanitatis, et humanitatis propria quae sunt ipsius Verbi. Sic
enim unus intellegitur Christus et Filius et Dominus.

2131 4, 5. *Et qui manducat me*, inquit, *et ille vivet*. Manducamus⁴⁸⁴
autem nos, non quod ipsam divinitatem consumamus (apage ab
ista impietate), sed illam propriam Verbi carnem, iam vivificam⁵⁰⁸
effectam, quia eius facta est, qui propter Patrem vivit.³⁸⁴

2132 5, 6. Itaque etsi Pater dicatur operari divini templi [humanitatis¹⁸⁰
Christi] vivificationem, per Filium operatus est; rursus si videbatur
Filius operari, non tamen absque Patre in Spiritu. Una enim¹⁴⁹
divinitatis natura in tribus propriis hypostasibus intellegitur, et in
omnibus agendis motum et operationem habet, intellegibilem scilicet
et Deo dignam.

2133 4. Non enim simplex homo aliquando fuit Iesus ante Dei cum³⁸⁶
ipso communionem et adunionem; sed idem Verbum, in ipsam³⁷⁷

2130. P 6, 153; MG 76, 137.

2132. P 6, 233; MG 76, 240.

2131. P 6, 196; MG 76, 192.

2133. MG 76, 260.

ἴδιον ναὸν ἑαυτῷ ἐκ τῆς οὐσίας τῆς παρθένου ἔλαβεν, καὶ
προήλθεν ἐξ αὐτῆς ἄνθρωπος μὲν ἕξωθεν θεωρούμενος, ἐν-
432 δοθεν δὲ Θεὸς ὑπάρχων ἀληθινός· διὸ καὶ μετὰ τὸ τεχθῆναι
παρθένον τὴν τεκοῦσαν τετήρηκεν, ὅπερ ἐπ' οὐδενὸς τῶν ἄλλων
ἀγίων γεγένηται.

Quod unus sit Christus.

385 Καὶ πῶς ἐκ δυοῖν, θεότητός τε καὶ ἀνθρωπότητος, εἰς ἅν 2134
νοοῖτο Χριστός; — Οὐ καθ' ἕτερον οἶμαι τρόπον ἢ καθ' ὃν ἅν
387 εἶεν τὰ ἀλλήλοις συνενηγεμένα πρὸς ἕνωσιν ἀδιάτμητον καὶ
381 τὴν ὑπὲρ νοῦν, ὡς ἔφην. — Οἶον δὴ τί; — Ἄρ' οὐχ ἓνα φαμέν
216 τὸν καθ' ἡμᾶς νοοῦμενον ἄνθρωπον, καὶ μίαν αὐτοῦ φύσιν,
καίτοι τὸ μονοειδὲς οὐκ ἔχοντος, συντεθειμένου δὲ μᾶλλον ἐκ
δυοῖν, ψυχῆς δὴ λέγω καὶ σώματος; — Φαμέν.

Contra Iulianum imperatorem, 433/41.

196 L. 2. «Ἐν ἀρχῇ γάρ», φησὶν [Μωσῆς], «ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν 2135
οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν» [Gn 1, 1]. Οὐ γάρ τοι συνάναρχον καὶ
συναῖδιον τῷ Θεῷ, καὶ ἀγέννητον, κατὰ τινας, ἐφίησι καὶ αὐτὸς
νοεῖσθαι τὴν ὕλην . . ., χρόνῳ δὲ μᾶλλον καὶ ἐν ἀρχῇ καλοῦσθαι
189 πρὸς γένεσιν, περιορίζει τὴν κτίσιν, ὡς ἐξ οὐκ ὄντων ἐνηγε-
μένην κατὰ βούλησιν Θεοῦ, πρὸς γε τὸ εἶναι τοῦθ' ὅπερ ἐστί.
190 2. Μάλιστα καὶ αὐτῆς τῆς θείας καταστρατεύσεται δόξης, 2136
τὸ καὶ ἐτέρους οἶεσθαι δημιουργεῖν δύνασθαι, καὶ καλεῖν εἰς

beatam virginem veniens, proprium sibi templum ex virginis sub-
stantia sumpsit, prodiitque ex ea homo quidem quatenus cerne-
432 batur, intrinsecus autem verus existens Deus; ideoque etiam post
partum virginem conservavit genetricem suam, quod de alio nemine
sanctorum factum est.

385 At quomodo ex duobus, divinitate nimirum et humanitate, unus 2134
censeatur Christus? — Non alio modo censuerim, quam quo duae
387 res inter se coeunt unione inseparabili atque intellectum superante,
381 ut dixi. — Exempli gratia? — Nonne unum dicimus hominem
216 nostri similem, atque unam ipsius naturam, tametsi uniformis et
simplex non sit, sed potius ex duobus compositus, anima, inquam,
et corpore? — Dicimus.

196 2. *In principio*, ait [Moyses], *creavit Deus caelum et terram*. 2135
Non igitur, sicut quidam, sinit intellegi materiam simul cum Deo
absque principio, et aeternam et increatam esse . . .; sed per
tempus et in principio quod ad ortum vocet, definit creaturam,
189 tamquam ex nihilo adductam secundum Dei voluntatem ad esse
id quod est.

190 2. Divinae gloriae maxime repugnat quod alii existimentur 2136
posse creare et vocare ad exsistentiam ea quae non erant. Non

ὑπαρξιν τὰ οὐκ ὄντα ποτέ. Οὐ γάρ τοι θέμις εἶπεν τὰ τῆς
θείας καὶ ἀπορρήτου φύσεως ἴδια καὶ ἐξαίρετα φυσικῶς ἐνεῖναι
δύνασθαι τισι τῶν παρ' αὐτοῖς γεγονότων. Ἀρμόσει δὲ μᾶλλον
αὐτῇ τε καὶ μόνῃ, καὶ πρὸς εὐκλείας ἔσται τῆς ἀνωτάτω τὸ
χρῆμα αὐτῇ.

2137 3. Μάλιστα μὲν ἐγκαταβεβλήσθαι φαμεν τῇ ἀνθρώπου φύσει 91
τὴν θεογνωσίαν, καὶ παντὸς τοῦ χρησίμου καὶ ἀναγκαίου πρὸς
σωτηρίαν αὐτοφυσῆ τὴν εἰδησιν ἐνεῖναι οἱ τὸν δημιουργόν. Ἦν 87
δὲ ἀπείκδς οὐδέν, τοιαύτης λαχόντα κατασκευῆς, καὶ ὡς ἀπό
γε τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως, εὐταξίας τε καὶ κάλλους, καὶ τῆς
ἐν τούτοις διαμονῆς, κατευθὺ τῆς ἀληθείας ἰόντα, βλέπειν ὅση
τίς ἐστι τοῦ τεκτηναμένου καὶ παρενεγκόντος εἰς ὑπαρξιν, ἢ
παντὸς ἐπέκεινα νοῦ σοφία καὶ δύναμις.

2138 8. Ἐξ ἀγίας παρθένου τὸ πάναγρον σῶμα λαβών, ψυχωθέν 377
ψυχῇ νοερᾷ, προήλθεν ἄνθρωπος [ὁ Λόγος], οὐκ ἀπολέσας τὸ 378
εἶναι Θεός, οὔτε μὴν τὸ τῆς ἰδίας ὑπεροχῆς ἀποβαλὼν ἀξίωμα· 382
καὶ γάρ ἐστιν, ὡς ἔφην, τροπὴν οὐκ εἰδώς. . . . Παράδοξος 381
δὲ καὶ ὑπὲρ νοῦν καὶ λόγον τῆς μετὰ σαρκὸς οἰκονομίας ὁ
τρόπος. Καὶ τὸ μέγα τοῦτο καὶ σεπτὸν ἀληθῶς μυστήριον.

Adversus anthropomorphitas.

2139 *Epistula ad Calosyrium.* Ἀκούω δὲ ὅτι εἰς ἁγιασμόν ἀπρα- 498
κτεῖν φασιν τὴν μυστικὴν εὐλογίαν, εἰ ἀπομένοι λείψανον αὐτῆς
εἰς ἑτέραν ἡμέραν. Μαίνονται δὲ ταῦτα λέγοντες· οὐ γάρ

enim fas est dicere quod ea, quae divinae et ineffabilis naturae
propria ac singularia sunt, aliquibus rerum ex ipsis creaturarum
naturaliter inesse possint. Sed hoc ei soli convenit et ad summam
eius gloriam pertinet.

2137 3. Maxime dicimus Dei cognitionem humanae naturae inditam 91
esse, et omnium ad salutem utilium et necessariorum nativam
scientiam ei inesse creatorem. Decebat eum, cui tanta praeparata 87
fuerant et, tamquam ex mundi ortu et ordine et pulchritudine et
eorum perseverantia, ad veritatem recta ibat, cernere quanta sit
opificis ad existentiam adducendis sapientia et virtus, quae omnem
intellectum superat.

2138 8. Sanctissimo corpore assumpto ex sancta virgine et anima 377
intellegente animato, homo prodiit [Verbum], Dei natura non de- 378
perdita, neque propriae excellentiae abiecta dignitate: est enim, 382
ut dixi, mutationem nesciens. . . . Admirabilis et supra mentem 381
et orationem est incarnationis modus. Magnum hoc et augustum
mysterium.

2139 *Ep. ad Calosyrium.* Alios etiam esse audio, qui mysticam 498
benedictionem nihil ad sanctificationem iuvare dicant, si quid ex
ea fiat reliqui in alium diem. Insaniunt vero qui haec asserunt;

ἄλλοιοῦται Χριστός, οὐδὲ τὸ ἅγιον αὐτοῦ σῶμα μεταβληθήσεται, ἀλλ' ἡ τῆς εὐλογίας δύναμις καὶ ἡ ζωοποιὸς χάρις διηνεκῆς ἐστὶν ἐν αὐτῷ.

- 601 16¹. Τὴν κρίσιν ἔσεσθαι μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν ἡ 2140
θεία λέγει γραφή. Ἀνάστασις δὲ οὐκ ἔσται, μὴ αὖθις ἡμῖν
ἐπιφοιτήσαντος ἐξ οὐρανοῦ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς
μετὰ τῶν ἁγίων ἀγγέλων. Οὕτω καὶ ὁ πάνσοφος Παῦλός
φησι, ὅτι «αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου,
καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ» [1 Thess 4, 16].
«Σαλπίσει γάρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ ἐγερθήσονται ἀφθαρτοί»
[1 Cor 15, 52]. Οὕτω τοίνυν ἐξ οὐρανοῦ καταβεβηκότος τοῦ
586 πάντων κριτοῦ, οὐδὲ ἡ τῶν νεκρῶν ἀνάστασις γέγονεν. Εἴτα
πῶς οὐκ ἀπίθανον ἐννοεῖν, ὅτι γέγονεν ἤδη πρὸς ἀνταπόδοσιν
ἢ πονηρῶν ἔργων ἢ ἀγαθῶν; Ἔστι τοίνυν παραβολῆς τρόπος
ἀστείως ἐσχηματισμένος, τὰ τε ἐπὶ τῷ πλουσίῳ καὶ τῷ Λαζάρῳ
εἰρημένα παρὰ Χριστοῦ [Lc 16, 19 sqq]. . . . Οὕτω τοίνυν ἐξ
οὐρανοῦ καταφοιτήσαντος τοῦ πάντων σωτῆρος Χριστοῦ, οὔτε
ἀνάστασις γέγονεν, οὔτε πράξεως ἀντίδοσις ἠκολούθησέ τισιν,
ἀλλ' ὡς ἐν εἰκόνι, τῇ παραβολῇ γέγραπται πλούσιος καὶ
τρυφῶν, καὶ ἀφιλοκτεῖρμων, καὶ πένης ἐν ἄρρωστίᾳ, ἵνα
εἰδεῖεν οἱ τὸν ἐπὶ γῆς πλοῦτον ἔχοντες, ὡς, εἰ μὴ βουλευθεῖεν
εἶναι χρηστοὶ καὶ εὐμετάδωτοι καὶ κοινωνικοί, καὶ ταῖς τῶν
πενήτων ἀνάγκαις ἐπικουρεῖν ἔλοιτο, δεινῇ καὶ ἀφύκτῳ δίκῃ
περιπεσοῦνται.

neque enim alteratur Christus neque sanctum eius corpus im-
mutatur, sed benedictionis vis ac facultas et vivificans gratia per-
petua in ipso exsistit.

- 601 16¹. Iudicium futurum esse post mortuorum resurrectionem 2140
divina dicit scriptura. Resurrectio autem non erit nisi quando
Christus rursum ad nos veniet ex caelo in gloria Patris cum sanctis
angelis. Sic ait sapientissimus Paulus: *Ipse Dominus in iussu et
in voce archangeli et in tuba Dei descendet de caelo. Canet enim
tuba, et mortui in Christo resurgent incorrupti*. Cum nondum
omnium iudex e caelo descenderit, nec mortuorum resurrectio
586 facta est. Quomodo ergo non absurdum arbitrabuntur iam factam
esse quibusdam retributionem malorum operum vel bonorum? Est
itaque parabolae ratio eleganter expressa, quam de divite et Lazaro
dixit Christus. . . . Cum omnium salvator Christus nondum e caelo
descenderit, nec resurrectio facta est, nec actionis retributio secuta
est quibusdam, sed tamquam in imagine per parabolam descriptus
est dives, deliciis affluens, immisericors, et pauper infirmus, ut
scirent ii, qui divitias in terra habent, quod, si a benignitate et
liberalitate abhorreant et pauperum necessitatibus subvenire nolue-
rint, in grave et inevitabile supplicium incident.

¹ De interpretatione huius textus disputati cf. DTC 3, 2522.
2140. MG 76, 1104.

- 2141 23. Ἀσύνετοι δὲ παντελῶς οἱ καὶ αὐτόν, οὐκ οἶδ' ὅπως, ³⁹⁹
 τὸν Χριστὸν ὑποτυπῆσαντες πλημελῆσαι δύνασθαι, διὰ τὸ ἐν
 εἶδει τῷ καθ' ἡμᾶς οἰκονομικῶς γενέσθαι. . . . Εἰ δὲ διὰ τοῦτο
 τὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν πεφόρηκεν, ἴνα, ὡς ἐν Ἀδὰμ ἀσθενή-
 σασαν, ἐν αὐτῷ δείξει δυνατωτάτην καὶ ἀμαρτίας κρείττονα,
 τί μάτην περιεργάζονται ὃ δύναται οὐχ εὐρεῖν; . . . Ὡςπερ ⁴¹⁵
 τοίνυν ἐν Ἀδὰμ κατεκρίθημεν διὰ τὴν παρακοὴν καὶ τῆς ἐντολῆς
 τὴν παράβασιν, οὕτως ἐν Χριστῷ δεδικαιώμεθα διὰ τὸ ἀπλη-
 μελὲς ὁλοτρόπως καὶ τὴν εἰς ἅπαν καὶ ἀμώμητον ὑπακοήν· καὶ
 τὸ καύχημα τῆς ἀνθρωπείας φύσεως ἐν τούτῳ γέγονε.

S. PROCLUS CONSTANTINOPOLITANUS, † 446.

Orationes.

- 2141a Or. 6 (*de laudibus S. Mariae*), c. 8. Μάθωμεν ποῖαν ἔχει ⁴³⁵
 ἔννοιαν τοῦ Ἰωσήφ ἡ ἄγνοια. . . . Οὐκ ἐμνήσκετο ὅτι ναὸς
 ἡδύνατο γενέσθαι Θεοῦ ἢ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ [αἱ. καθαροῦ] πε-
 πλασμένη πηλοῦ. Οὐκ ἐγίνωσκεν ὅτι ταῖς ἀχράντοις τοῦ Δε-
 σπότου χερσί, ἐκ τοῦ παρθενικοῦ πάλιν πλάττεται παραδείσου
 ὁ δεύτερος Ἀδάμ. Οὐκ ᾔδει ὅτι ὁ ἀρχων τῆς ξηρᾶς δημιουρ-
 γεῖται ἄνευ σπορᾶς.

THEODORETUS, ca 386—ca 458.

Epistulae.

- 2142 Ep. 89 [Florentio]. Τὴν δέ γε δογματικὴν τῶν ἀποστόλων ⁸⁰
 διδασκαλίαν μέχρι τοῦ παρόντος ἀλώβητον ἐφυλάξαμεν. . . .
-
- 2141 23. Stolidi prorsus sunt qui ipsum etiam Christum, nescio quo ³⁹⁹
 pacto, peccare potuisse affirmant, quia in forma nobis simili per
 incarnationem sit factus. . . . Si vero idcirco humanam naturam
 gestavit, ut, quae in Adam imbecilla erat, in se validissimam et
 peccato superiorem declararet, cur frustra id anxie requirunt quod
 invenire non possunt? . . . Quemadmodum in Adam condemnati ⁴¹⁵
 sumus ob inoboedientiam mandatique transgressionem, ita in Christo
 iustificati sumus propter omnimodam ipsius a peccato immunitatem
 et perfectam inculpatamque oboedientiam; et naturae humanae
 dignitas in illo est restituta.
- 2141a 6, 8. Discamus quem Iosephi ignoratio sensum habeat. . . . ⁴³⁵
 Non meminerat potuisse eam effici Dei templum, quae ex mundo
 erat formata luto. Nesciebat ex virginali rursus paradiso inteme-
 ratis Domini manibus plasmari secundum Adam. Non cognoscebat
 terrae principem sine semine procreari.
- 2142 89. Dogmaticam apostolorum doctrinam ad hanc usque diem ⁸⁰
 retinemus intactam. . . . Haec tradidere nobis non apostoli modo ⁸⁴

84 Ταῦτα δὲ ἡμῖν παρέδωσαν οὐ μόνον οἱ ἀπόστολοι καὶ προφῆται, ἀλλὰ καὶ οἱ τὰ τούτων ἡρμηνευκότες συγγράμματα, Ἰγνάτιος, Εὐστάθιος, Ἀθανάσιος, Βασίλειος, Γρηγόριος, Ἰωάννης, καὶ οἱ ἄλλοι τῆς οἰκουμένης φωστῆρες, καὶ πρὸ τούτων οἱ ἐν Νικαίᾳ συνελθυθότες ἄγιοι πατέρες, ὧν τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως ὡς πατρῷον κλῆρον φυλάττομεν ἄσυλον.

Graecarum affectionum curatio, 429/37.

260 Sermo 1. Εἰ δὲ τοῦ τῆς πίστεως κατηγορεῖτε προσήματος 2143
(ἤκουσα γὰρ ὑμῶν καὶ τοῦτο λεγόντων, ὡς ἡμεῖς γε ἀπόδειξιν μὲν οὐδεμίαν τῶν ἡμετέρων δογμάτων προσφέροντες, πιστεῦναι δὲ μόνον τοῖς μαθητευομένοις παρεγγυῶμεν), μάλιστα μὲν ἄντικρυς τὴν ἡμετέραν συκοφαντεῖτε διδασκαλίαν· αὐτῶν γὰρ τοι τῶν πραγμάτων τὴν μαρτυρίαν ἡμεῖς τοῖς ἡμέτεροις ξυναρμόττομεν λόγοις· πάλιν δ' αὖ ὑμεῖς τοῖς ὑμέτεροις βέβλησθε, 254 κατὰ τὴν παροιμίαν, πτίλοις. . . . Τίς οὕτως ἄρα ἡλίθιος, μᾶλλον δὲ ἄγαν ἐμβρόντητος, ὡς τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων διδάσκοντος ἐνδοιάσαι καὶ μὴ πιστεῦσαι τοῖς λεγομένοις καὶ μηδὲ τοσοῦτον ἀπονεῖμαι σέβας τῷ τῶν ὄλων Θεῷ, ὅσον τῷ Πυθαγόρᾳ προσέμενον οἱ τῆς ἐκείνου διδασκαλίας μετεσχηκότες;
256 1. Μηδεὶς τοίνυν, ὦ φίλοι, κατηγορεῖτω τῆς πίστεως. Καὶ 2144
γὰρ δὴ τὴν πίσιν Ἀριστοτέλης κριτήριον ἐπιστήμης ἐκάλεσεν·
259 ὁ δὲ γε Ἐπίκουρος πρόληψιν διανοίας αὐτὴν ἐκάλεσε· τὴν δὲ
πρόληψιν, προσλαβοῦσαν τὴν γνῶσιν, κατάληψιν γίνεσθαι.
248 Κατὰ δὲ τὸν ἡμέτερον λόγον πίστις ἐστὶν ἐκούσιος τῆς ψυχῆς
249

et prophetae, verum ii etiam, qui horum libros interpretati sunt, Ignatius, Eustathius, Athanasius, Basilus, Gregorius, Ioannes, et reliqua orbis lumina, et ante hos sancti patres apud Nicaeam congregati, quorum fidei confessionem, velut paternam hereditatem, illibatam conservamus.

260 1. Quodsi fidei titulum accusatis (audivi enim vos hoc etiam 2143
dicentes, quod dogmatum nostrorum nullam demonstrationem proferamus, sed solam fidem insinuemus illis quos docemus), apertissime doctrinam nostram calumniamini. Nos enim rerum ipsarum testimonio sermones nostros comprobamus. Vos autem rursus hic quoque vestris, ut dici solet, pennis vosmetipsos confoditis. . . .
254 Quis erit adeo stolidus vel potius attonitus, ut Deo universorum docente dubitet, nec fidem dictis habeat, neque tantum reverentiae universorum Deo tribuat, quantum Pythagorae tribuebant qui eius disciplinae sese addixerant?

256 1. Nemo itaque vestrum, amici, fidem accuset. Quandoquidem 2144
259 Aristoteles fidem scientiae criterium appellavit; Epicurus vero anticipationem mentis eam esse asserit, anticipationem vero, accepta cognitione, fieri comprehensionem. Ceterum, prout ipsi
248 definimus, fides est voluntaria animi assensio, vel latentis rei
249

ξυγκατάθεσις, ἡ ἀφανοὺς πράγματος θεωρία, ἡ περὶ τὸ ὄν στάσις καὶ κατάληψις τῶν ἀοράτων τῇ φύσει ξύμμετρος, ἡ διάθεσις 250 ἀναμφίβολος ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν κεκτημένων ἐνιδρυμένη. Δεῖται 255 μέντοι ἡ πίστις τῆς γνώσεως, καθάπερ αὐτὴ ἡ γνώσις τῆς πίστεως. Οὐτε γὰρ πίστις ἄνευ γνώσεως, οὐτε γνώσις δίχα ἂν πίστεως γένοιτο. Ἡγεῖται μέντοι τῆς γνώσεως ἡ πίστις, ἔπεται δὲ τῇ 258 πίστει ἡ γνώσις, ἔχεται δὲ τῆς γνώσεως ἡ ὁρμή, ἀκολουθεῖ δὲ ταύτῃ ἡ πράξις.

2145 4. Ἀπροσδεὴς γὰρ ὁ τῶν ὄλων Θεός· αἱ δὲ ἀνθρώπιναι 189 τέχναι ἀλλήλων προσδέονται. . . . Ὁ δὲ τοῦ παντὸς ποιητῆς οὐτε ὀργάνων οὐτε ὕλης δεδέχται· ἀλλ' ὅπερ ἐστὶ τοῖς ἄλλοις τεχνίταις καὶ ὕλῃ καὶ ὄργανα, καὶ μέντοι καὶ χρόνος καὶ πόνος, καὶ ἐπιστήμη καὶ ἐπιμέλεια, τοῦτο τῷ Θεῷ τῶν ὄλων ἡ βούλησις.

2146 4. Ῥᾶδιον γὰρ αὐτῷ [τῷ Θεῷ] καὶ ἐκ μὴ ὄντων καὶ ἐξ 222 ὄντων δημιουργεῖν· τοῦτο γὰρ δὴ καὶ πάλαι πεποίηκε καὶ καθ' ἑκάστην, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἡμέραν ποιεῖ. Καὶ γὰρ ἐξ ὑποκειμένων σωμάτων διαπλάττει τῶν ζώων τὰ σώματα καὶ ἐκ μὴ ὄντων δημιουργεῖ τὰς ψυχὰς, οὐχ ἅπασιν τοῖς ζώοις, ἀλλὰ μόνοις ἀνθρώποις.

2147 5. Ῥᾶστον μὲν γὰρ ἦν αὐτῷ [τῷ Θεῷ] προστάξαι καὶ αὐτίκα 227 πᾶσαν γῆν καὶ θάλατταν τῶν οἰκητόρων ἐμπληῆσαι· ἀλλ' ἵνα μὴ διαφόρους ὑπολάβωσιν εἶναι τῶν ἀνθρώπων τὰς φύσεις, ἐκ τοῦ ἐνὸς ἐκείνου Ζεύγους τὰ μυρία φύλα τῶν ἀνθρώπων

contemplatio, vel in id quod vere est defixa cogitatio, et comprehensio invisibilium congruens naturae, vel dispositio dubii expers cre- 250 dentium animis insita. Indiget autem fides cognitione, sicut et 255 cognitio fide indiget; neque enim esse potest fides sine cognitione, neque cognitio sine fide. Cognitionem quidem fides praecedat, 258 subsequitur autem fidem cognitio; cognitionem subit appetitus, appetitum actio subsequitur.

2145 4. Nullius enim rei est indigus universorum Deus; humanae 189 vero artes aliae aliarum ope indigent . . . At rerum omnium opifex nec instrumentis nec materia indiget; sed quod aliis artificibus sunt materia et instrumenta tempusque et labor, arsque ipsa et diligentia, hoc universorum Deo est voluntas.

2146 4. Facile est illi [Deo], ut ex iis quae non sunt, et ex iis quae 222 sunt, aliquid producat; hoc enim et olim fecit, et singulis prope-modum diebus facit. Nam et ex praestitutis corporibus animalium corpora effingit, et ex iis quae non sunt animas creat, non cunctorum quidem animalium, sed hominum dumtaxat.

2147 5. Illi [Deo] facillimum fuerat imperare universamque terram et 227 mare habitantibus replere. Sed ne diversas esse hominum naturas existimaret quisquam, ex una illa duorum copula innumeras pro-

228 γενέσθαι ἐκέλευσεν. Ταύτη τοι καὶ τὴν γυναῖκα οὐχ ἐτέρωθέν
ποθεν διέπλασεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀνδρὸς τὰς τῆς γενέσεως λα-
βὼν ἀφορμάς, ἵνα μηδὲ αὐτὴ φύσιν ἔχειν ἑτέραν ὑπολαμβάνουσα
τὴν ἐναντίαν τοῖς ἀνδράσιν ὀδεύῃ.

285 8. Αἱ μὲν γενναῖαι τῶν νικηφόρων ψυχὰι περιπολοῦσι τὸν 2148
οὐρανόν, τοῖς ἀσωμάτων χοροῖς ξυγχορεύουσαι· τὰ δὲ σώματα
οὐχ εἰς ἐνὸς ἐκάστου κατακρύπτει τάφος, ἀλλὰ πόλεις καὶ
κῶμαι ταῦτα διανεμᾶμεναι σωτῆρας καὶ ψυχῶν καὶ σωμάτων
καὶ ἱατροὺς ὀνομάζουσι καὶ ὡς πολιούχους τιμῶσι καὶ φύλακας·
καὶ χρώμενοι πρεσβευταῖς πρὸς τὸν τῶν ὅλων Δεσπότην, διὰ
τούτων τὰς θείας κομίζονται δωρεάς· καὶ μερισθέντος τοῦ
σώματος, ἀμέριστος ἡ χάρις μεμένηκεν. Καὶ τὸ σμικρὸν ἐκεῖνο
καὶ βραχύτατον λείψανον τὴν ἴσιν ἔχει δύναμιν τῷ μηδαμῇ
μηδαμῶς διανεμηθέντι μάρτυρι.

De incarnatione Domini, 431/5.

378 18. Ἄλλ' ὁ τὸν ὕθλον προτιμήσας τῆς ἀληθείας Ἀπολινάριος, 2149
καὶ τῶν εὐσεβῶν δογμάτων τὴν οἰκείαν προτάξας ἀδολεσχίαν,
τὴν μὲν σάρκα τὸν Θεὸν Λόγον ἀνειληφέναι φησί, καὶ ταύτη
καθάπερ τινὶ παραπετάσματι χρήσασθαι· τοῦ δὲ νοῦ μὴ δεη-
407 θῆναι, αὐτὸν δὲ ἀντὶ νοῦ γενέσθαι τῷ σώματι. Ἄλλ', ὦ
βέλτιστε, εἴποι τις ἂν πρὸς αὐτόν, οὐδὲ τοῦ σώματος ὁ Θεὸς
Λόγος ἔχρηζεν, ἀπροσδεὴς γάρ· ἡδύνατο δὲ καὶ μόνῃ προσ-

226 pagari gentes praecepit. Ob hanc quoque causam mulierem non
aliunde formavit, sed ex viro illius effingendae materiam desumpsit;
ne et ipsa, putans se aliam a viro habere naturam, contumacem
viro se praeberet.

285 8. Generosae quidem animae triumphatorum caelum nunc ob-2148
ambulant et angelorum choris intersunt, eorum vero corpora non
singula cuiusque condunt monumenta, sed urbes et vici haec inter
se partiti, illos servatores animarum corporumque et medicos ap-
pellant veneranturque tamquam urbium praesides atque custodes;
et horum apud Dominum universorum interventu divina per eos
munera consequuntur. Sectis eorum corporibus integra et indivisa
gratia perseverat; et tenues illae ac tantillae reliquiae integro
nullasque in partes dissecto martyri parem habent virtutem.

378 18. Sed qui nugas magis quam veritatem aestimat Apollinarius 2149
piisus dogmatibus suam antepōnit garrulitatem, carnem quidem
a Deo Verbo assumptam ait, atque hac ceu velo quodam esse
usum; mente autem non indiguise, sed ipsum vice mentis corpori
407 exstitisse. Sed, optime, dicet ei aliquis, ne corpore quidem Deus
Verbum egebat, nihil enim prorsus requirit; poterat autem solo

2148. Rd 199; MG 83, 1012.

2149. MG 75, 1448. Hoc opusculum inter opera S. Cyrilli Alex. editur,
sed Theodoretum auctorem habet.

τάγματι τὴν ἡμετέραν πραγματεύσασθαι σωτηρίαν· ἀλλ' ἡθέ- 413
λησεν ἔχειν τινὰ καὶ ἡμᾶς εἰς τὸ κατορθούμενον κοινωνίαν,
οὗ χάριν λαβὼν φύσιν τὴν ἡμαρτηκυῖαν, πόνοις αὐτὴν οἰκείους
δικαιώσας, τῶν τε πικρῶν τυράννων ἀπήλλαξεν, ἀμαρτίας καὶ
διαβόλου καὶ θανάτου, καὶ τῶν ἐπουρανίων θρόνων ἤξιώσε, καὶ
διὰ τοῦ ληφθέντος παντὶ τῷ γένει τῆς ἐλευθερίας μετέδωκεν. 422

Eranistes, dialogi, ca 447.

- 2150 Dial. 1. Ὁρθόδ. Ἡμεῖς δέ, καὶ λογισμοῖς εὐσεβέσι χρη- 105
σάμενοι, καὶ ταῖς ἀποφάσεσι ταῖς θείαις πιστεύοντες, αἱ βοῶσι
διαρρήδην· «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε» [Io 1, 18], φαμέν
αὐτοὺς [ὁρῶντας] οὐ τὴν θείαν φύσιν ἑωρακέναι, ἀλλ' ὄψεις
τινὰς τῇ σφῶν δυνάμει συμμέτρους. — Ἐραν. Οὕτως φαμέν. —
Ὁρθ. Οὕτω τοίνυν καὶ περὶ τῶν ἀγγέλων νοήσωμεν, ἀκούοντες 107
ὅτι «καθ' ἡμέραν ὁρῶσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς ὑμῶν»
[Mt 18, 10]. Οὐ γὰρ τὴν θείαν οὐσίαν ὁρῶσι, τὴν ἀπερίγραφτον,
τὴν ἀκατάληπτον, τὴν ἀπερινόητον, τὴν περιληπτικὴν τῶν ὅλων,
ἀλλὰ δόξαν τινὰ τῇ αὐτῶν φύσει συμμετρουμένην.
- 2151 2. Ἐραν. Εἰς καιρὸν τὸν περὶ τῶν θείων μυστηρίων 485
ἐκίνησας λόγον· ἐντεῦθεν σοι γὰρ δείξω τοῦ δεσποτικοῦ σώ-
ματος τὴν εἰς ἑτέραν φύσιν μεταβολήν. Ἀποκρίναι τοίνυν πρὸς
τὰς ἐμὰς ἐρωτήσεις. — Ὁρθ. Ἀποκρινοῦμαι. — Ἐραν. Τί 496
καλεῖς τὸ προσφερόμενον δῶρον πρὸ τῆς ἱερατικῆς ἐπι-
κλήσεως; — Ὁρθ. Οὐ χρὴ σαφῶς εἰπεῖν· εἰκὸς γάρ τινας 457

mandato nostram operari salutem. Sed tamen voluit nos quoque 413
communione aliquam recte factorum habere; quod ut efficeret,
peccatricem assumptam naturam, eamque suis laboribus iustificatam,
acerbis expeditit tyrannis, peccato et diabolo ac morte, et caelestibus
sedibus donavit; et per eam quam ipse sumpsit humanitatem uni- 422
verso generi libertatem communicavit.

- 2150 1. Orth. Nos vero, et piis cogitationibus utentes et divinis 105
asseverationibus credentes, quae diserte affirmant, quod *Deum nemo*
vidit umquam, dicimus ipsos [videntes] non divinam naturam vidisse,
sed visiones quasdam ipsorum captui accommodatas. — Eran. Ita
dicimus. — Orth. Sic ergo de angelis intellegamus, audientes quod 107
semper vident faciem Patris vestri. Non enim vident divinam
substantiam, quae nec circumscribi nec comprehendere nec mente
percipi potest, et quae universa comprehendit, sed splendorem
quemdam ipsorum naturae accommodatum.
- 2151 2. Eran. Opportune de divinis mysteriis intulisti sermonem; 485
nam inde tibi ostendam corpus Domini in aliam mutari naturam.
Responde igitur ad meas interrogationes. — Orth. Respondebo. —
Eran. Quomodo appellas donum quod offertur ante sacerdotis 496
invocationem? — Orth. Aperte dicendum non est; verisimile est 457

ἀμυήτους παρεῖναι. — Ἐραν. Αἰνιγματωδῶς ἡ ἀπόκρισις ἔστω. — Ὁρθ. Τὴν ἐκ τοιῶνδε σπερμάτων τροφήν. — Ἐραν. Τὸ δὲ ἕτερον σύμβολον πῶς ὀνομάζομεν; — Ὁρθ. Κοινὸν
 489 καὶ τοῦτο ὄνομα, πόματος εἶδος σημαῖνον. — Ἐραν. Μετὰ
 485 δὲ γε τὸν ἁγιασμὸν πῶς ταῦτα προσαγορεύεις; — Ὁρθ. Σῶμα Χριστοῦ καὶ αἷα Χριστοῦ. — Ἐραν. Καὶ πιστεύεις γε σώματος Χριστοῦ μεταλαμβάνειν καὶ αἵματος; — Ὁρθ. Οὕτω πιστεύω. — Ἐραν. Ὡςπερ τοίνυν τὰ σύμβολα τοῦ δεσποτικοῦ σώματός τε καὶ αἵματος ἄλλα μὲν εἰσι πρὸ τῆς ἱερατικῆς ἐπικλήσεως, μετὰ δὲ γε τὴν ἐπικλήσιν μεταβάλλεται καὶ ἕτερα γίνεται, οὕτω τὸ δεσποτικὸν σῶμα μετὰ τὴν ἀνάληψιν εἰς τὴν οὐσίαν μετεβλήθη τὴν θείαν. — Ὁρθ. Ἐάλως αἷς ὕφηνας ἄρκυσιν. Οὐδὲ γὰρ μετὰ τὸν ἁγιασμὸν τὰ μυστικά σύμβολα τῆς οἰκείας ἐξίσταται φύσεως· μένει γὰρ ἐπὶ τῆς προτέρας οὐσίας καὶ τοῦ σχήματος καὶ τοῦ εἶδους, καὶ ὁρατὰ ἐστὶ καὶ ἅπτά, οἷα καὶ πρότερον ἦν· νοεῖται δὲ ἅπερ ἐγένετο, καὶ πιστεύεται καὶ προσκυνεῖται, ὡς ἐκεῖνα ὄντα ἅπερ πιστεύεται.

Haereticarum fabularum compendium, post 451.

14 L. 1, c. 20. Οὗτος [Τατιανός] καὶ τὸ διὰ τεσσάρων καλοῦ-2152
 22 μενον συντέθεικεν εὐαγγέλιον, τὰς τε γενεαλογίας περικόψας καὶ τὰ ἄλλα ὅσα ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα γεγεννημένον τὸν Κύριον δείκνυσιν. Ἐχρήσαντο δὲ τούτῳ οὐ μόνοι οἱ τῆς ἐκείνου συμμορίας, ἀλλὰ καὶ οἱ τοῖς ἀποστολικοῖς ἐπόμενοι

enim adesse aliquos mysteriis non initiatos. — *Eran.* Respondeatur aenigmaticè. — *Orth.* Cibum ex talibus seminibus. — *Eran.* Alterum vero symbolum quomodo vocamus? — *Orth.* Commune quo-
 489 que hoc nomen est, potus speciem significans. — *Eran.* Post sanctificationem vero, quomodo haec appellas? — *Orth.* Corpus
 485 Christi et sanguinem Christi. — *Eran.* Et credis te corpus Christi et sanguinem recipere? — *Orth.* Ita credo. — *Eran.* Sicut ergo symbola dominici corporis et sanguinis alia sunt ante sacerdotis invocationem, post invocationem vero mutantur et alia fiunt: ita dominicum corpus post ascensionem in divinam substantiam mutatum est. — *Orth.* Retibus quae ipse texuisti captus es. Neque enim symbola mystica post sanctificationem recedunt a sua natura; manent enim in priore substantia et figura et forma, et conspici tangique possunt sicut prius; intelleguntur autem ea esse quae facta sunt, et creduntur et adorantur, ut quae illa sint quae creduntur.

14 1, 20. Hic [Tatianus] evangelium, quod Diatessaron dicitur, com-2152
 22 posuit, amputatis genealogiis et aliis omnibus quae Dominum ex semine Davidis secundum carnem natum ostendunt. Eoque usi sunt non modo qui eius erant sectae, sed ii etiam, qui apostolica

δόγμασι, τὴν τῆς συνθήκης κακουργίαν οὐκ ἐγνωκότες, ἀλλ' ἀπλούστερον ὡς συντόμῳ τῷ βιβλίῳ χρησάμενοι. Εὐρον δὲ καὶ πλείους ἢ διακοσίας βίβλους τοιαύτας ἐν ταῖς παρ' ἡμῖν ἐκκλησίαις τετιμημένας, καὶ πάσας συναγαγὼν ἀπεθέμην, καὶ τὰ τῶν τεττάρων εὐαγγελιστῶν ἀντεισήγαγον εὐαγγέλια.

2153 5, 19. Οὕτω τελούντες τὸ μυστήριον τοῦ βαπτίσματος, τὴν ⁵⁹⁸ περὶ τῆς ἀναστάσεως ἐλπίδα δεχόμεθα, ἀνάστασιν δὲ σωμάτων περιμένομεν. Τοῦτο γὰρ καὶ ἡ προσηγορία δηλοῖ. Ἀνάστασις γὰρ ἡ ἄνωθεν στάσις. Τὸ σῶμα δὲ ἐστὶ τὸ φθειρόμενον καὶ διαλυόμενον, καὶ εἰς χοὴν μεταβαλλόμενον. . . . Τούτου τοίνυν ἡ ἄνωθεν σύστασις εἰκότως καλεῖται ἀνάστασις. Τῆς γὰρ δὴ ἀθανάτου ψυχῆς οὐκ ἀνάστασις, ἀλλ' ἐπάνοδος γίνεται πρὸς τὸ σῶμα.

2154 5, 21. Ἐπηγγέλατο δὲ δώσειν ὁ μεγαλόδωρος, ἐπὶ κήρον ⁶⁰⁹ μὲν οὐδὲν οὐδὲ πρόσκαιρον, αἰώνιον δὲ ἀπόλαυσιν τῶν ἀγα- ⁶⁰⁵ θῶν· οὐ γὰρ, κατὰ τὴν Κηρίνου καὶ τῶν ἐκείνῳ παραπλησίων, ἐπίγειος ἔσται τοῦ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν ἡ βασιλεία, οὐ χρόνῳ περιγεγραμμένη ῥητῇ. Ἐκεῖνοι γὰρ φανταζέσθωσαν τῶν χιλίων ἐτῶν τὴν περίοδον, καὶ τὴν φθειρομένην χλιδήν, καὶ τὰς ἄλλας ἡδυπαθείας, καὶ πρὸς τούτοις τὰς θυσίας καὶ τὰς ἰουδαϊκὰς πανηγύρεις· ἡμεῖς γὰρ τὴν ἀγήρω προσμένομεν βιοτήν.

2155 5, 25. Εἰ δὲ πονηρὸς ᾗν ὁ γάμος, οὐκ ἂν τοῦτον ἐξ ἀρχῆς ⁵⁸¹ ἐνομοθέτησεν ὁ Δεσπότης Θεός, οὐκ ἂν εὐλογίαν τὴν παιδο- ⁵⁷⁰

dogmata sequebantur, compositionis fraudem non cognoscentes, sed simplicius tamquam compendiaro libro utentes. Nactus sum etiam ipse libros huiusmodi supra ducentos in honore habitos in ecclesiis nostris, quos omnes in unum congestos seposui, et pro his quattuor evangelistarum evangelia introduxi.

2153 5, 19. Ita baptismi sacramentum peragentes, spem resurrectionis ⁵⁹⁸ accipimus, et corporum resurrectionem exspectamus. Hoc enim ipsum quoque vocabulum declarat. Ἀνάστασις enim est status pristini restitutio. Corpus porro est quod corrumpitur et dissolvitur et in pulverem convertitur. . . . Huius igitur in pristinum restitutio iure vocatur ἀνάστασις. Immortalis enim animae non fit resurrectio, sed reductio ad corpus.

2154 5, 21. Promisit munificus donator se daturum esse non caducum ⁶⁰⁹ aut temporaneum quid, sed aeternam bonorum fruitionem. Non ⁶⁰⁵ enim, secundum Cerinthi et similibus eius haeresim, terrenum erit Dei et servatoris nostri regnum, non certo tempore circumscriptum. Fingant illi sibi mille annorum curriculum, et interituras delicias et alias voluptates, ac praeterea sacrificia et iudaicas sollempnitates. Nos vitam senii expertem exspectamus.

2155 5, 25. Si autem malum esset matrimonium, minime illud a ⁵⁸¹ principio constituisset Dominus Deus, nec liberorum susceptionem ⁵⁷⁰

576 γονίαν ἐκάλεσε. Διὰ γὰρ δὴ τοῦτο καὶ πλείους ἔχειν γυναῖκας
τοὺς παλαιοὺς οὐκ ἐκώλυσεν, ἵνα αὐξηθῇ τῶν ἀνθρώπων τὸ
γένος. . . . Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος οὐ μόνον οὐκ ἀπηγόρευσε γά-
μον, ἀλλὰ καὶ εἰσιτιάθῃ ἐν γάμῳ, καὶ τὸν ἀγεώργητον οἶνον
572 δῶρον τῇ γάμῳ προσήνεγκεν. Οὕτω δὲ τοῦ γάμου τὸν νόμον
ἐκράτουνεν, ὅτι καὶ τὸν διαλῦσαι τὸν γάμον δίχα πορνείας
βουλούμενον ἐτέρῳ νόμῳ κωλύει. «Πᾶς γάρ», φησὶν, «ὁ ἀπολύων
τὴν γυναῖκα αὐτοῦ παρεκτὸς λόγου πορνείας ποιεῖ αὐτὴν μοι-
χᾶσθαι» [Mt 5, 32].

Quaestiones (commentarii) in scripturam sacram.

100 *In Gen. c. 1* [Resp. ad interr. 3]. Ἀπερίγραφον μόνην 2156
ἐδιδάχθημεν εἶναι τὴν θεῖαν φύσιν, ἅτε δὴ ἄκτιστον οὖσαν
καὶ ἀναρχον καὶ αἰδῖον· τὰ δὲ γε ἀρξάμενα τοῦ εἶναι περι-
200 γεγραμμένον ἔχει δηλονότι τὸ εἶναι. Οὐκοῦν καὶ ἀσώματον
201 λέγοντες εἶναι τῶν ἀγγέλων τὴν φύσιν, περιγεγράφθαι φαμέν
αὐτῶν τὴν ὑπόστασιν. . . . Ἄλλ' ὅτι μὲν περιγεγραμμένην ἔχουσιν
209 οἱ ἄγγελοι τὴν οὐσίαν, οὐδένα ἀντερεῖν οἶμαι· καὶ γὰρ τῶν
ἀνθρώπων ἕκαστον ὑφ' ἐνὸς ἔφη τετάχθαι κηδεμονίαν ὁ Δε-
σπότης Χριστός.

457 *In Num. c. 10, v. 6 7* [Resp. ad interr. 15]. «Σαλπίσατε 2157
ἐν νεομηνία σάλπιγγι, ἐν εὐσήμεν ἡμέρᾳ ἑορτῆς ὑμῶν» [Ps 30, 3].
Διὰ δὲ τούτων καὶ ἡμεῖς διδασκόμεθα πᾶσαν ἀθροίζοντες τοῦ
λαοῦ τὴν συναγωγὴν σάλπιγγι, καὶ οὐ σημασίαις. Ἀσήμως

576 benedictionem vocasset. Propterea enim veteres plures habere
uxores non vetuit, ut genus humanum augeretur. . . . Ipse autem
Dominus non solum non prohibuit matrimonium, sed et in nuptiis
convivatus est, et vinum sine cultura productum nuptiis donum
572 dedit. Legem porro matrimonii adeo confirmavit, ut eum, qui
excepta fornicationis causa matrimonium solvere velit, alia lege
inhibeat: *Quicumque enim, inquit, uxorem suam dimittit, nisi ob
fornicationem, facit eam moechari.*

100 *In Gen. 1.* Incircumscriptam solam esse divinam naturam di- 2156
dicimus, quippe quae increata sit, et principii expers et aeterna.
Quae enim esse coeperunt, habent illa prorsus circumscriptam
200 substantiam. Quare licet expertem corporum fateamur angelorum
201 esse naturam, circumscriptam tamen illorum substantiam dicimus. . . .
Quod autem angeli substantiam habeant circumscriptam, nemo,
209 ut arbitror, repugnabit, cum Christus Dominus dixerit singulos
homines subesse singulorum angelorum procuratori.

457 *In Num. 10, 6 7.* *Canite in neomenia tuba, in illustri die* 2157
sollemnitatis vestrae. Per haec et nos docemur, cum universum
populi coetum congregamus, tubis canere, et non classicum edere.

γὰρ διὰ τοὺς ἀμυήτους περὶ τῶν θείων διαλεγόμεθα μυστηρίων· τούτων δὲ χωριζομένων, σαφῶς τοὺς μεμνημένους διδάσκομεν.

- 2158 *In Ps. Praef.* Τοὺς δὲ ψαλμοὺς οὐχ ἅπαντας αὐτοῦ τινες⁶⁵
ἔφασαν εἶναι τοῦ Δαβίδ, ἀλλὰ καὶ ἐτέρων. . . . Ἐγὼ δὲ περὶ⁶⁸
τούτων μὲν οὐδὲν ἰσχυρίζομαι. Ποίαν γάρ μοι προστίθῃσιν
ὠφέλειαν, εἴτε τούτου πάντες, εἴτ' ἐκείνων εἰέν τινες, δήλου γε
ὄντος ὡς ἐκ τῆς τοῦ θείου Πνεύματος ἐνεργείας συνεγράφησαν
ἅπαντες;
- 2159 *In Ps. 31, 10.* Ἄπαντες γὰρ ἄνθρωποι, εἰ καὶ τοῖς τῆς³¹⁷
ἀρετῆς καλλωπίζονται κατορθώμασι, τῆς θείας προσδέονται
χάριτος· διὸ δὴ καὶ ὁ θεῖος ἀπόστολος βοᾷ· «Χαρίτι ἐστε
σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως· καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν· Θεοῦ
τὸ δῶρον» [Eph 2, 8].
- 2160 *In Cant. 3, 4.* Ἐπεὶ δὲ καὶ τοῖς ἁγίοις ἀγγέλοις ἀκατά-¹⁰⁸
ληπτος ὁ νυμφίος τὴν οὐσίαν ἐστί, καὶ διὰ τοῦτό μοι ἀπό-
κρισιν ἐπὶ τοῦ ἐρωτήματος οὐ δεδώκασι, σιωπῇ με διδάξαντες
τὸ μηδὲ τούτοις αὐτὸν εἶναι καταληπτόν, κτιστοῖς οὖσι τὸν
ἄκτιστον, παρῆλθον καὶ ἀπ' αὐτῶν, τὸν ποθοῦμένον μοι ἀνα-
ζητοῦσα.
- 2161 *In Dan. 10, 13.* Διδασκόμεθα τοίνυν ἐκ τούτων ὡς τῶν²⁰⁹
ἀγγέλων μὲν ἕκαστος τὴν ἐκάστου ἡμῶν ἐπιμέλειαν ἐγκεχέρισται
εἰς τὸ φρουρεῖν καὶ φυλάττειν, καὶ τῶν τοῦ πονηροῦ δαίμονος²¹⁰
ἐπιβουλῶν ἀπαλλάττειν· οἱ δὲ ἀρχάγγελοι τὰς τῶν ἐθνῶν ἐπιστα-
σίας ἐνεπιστεύθησαν, ὡς μακάριος ἐδίδαξε Μωσῆς [cf. Dt 32, 8].

Obscure enim propter non initiatos disserimus de divinis mysteriis;
his vero remotis, initiatos aperte docemus.

- 2158 *In Ps. Praef.* Psalmos autem non omnes ipsius Davidis quidam⁶⁵
esse dixerunt, sed quosdam aliorum. . . . Ego autem de his sane⁶⁸
nihil affirmo; quid enim mea refert sive huius omnes sive illorum
aliqui sint, cum constet divini Spiritus afflatu universos esse con-
scriptos?
- 2159 *In Ps. 31, 10.* Omnes enim homines, licet virtutibus et recte³¹⁷
factis ornati sint, divina tamen indigent gratia. Propterea et
divinus apostolus exclamat: *Gratia salvati estis per fidem, et hoc*
non ex vobis, nam Dei donum est.
- 2160 *In Cant. 3, 4.* Ceterum quia etiam sanctis angelis sponsus¹⁰⁸
natura incomprehensibilis est, atque ideo quaerenti mihi respon-
sionem non dederunt, silentio ipso declarantes eum ne ab his
quidem, ut increatum a creatis, comprehendi posse; propterea ab
illis discessi, quem desiderabam inquirens.
- 2161 *In Dan. 10, 13.* His itaque docemur singulis angelis unius-²⁰⁹
cuiusque nostrum creditam esse curam, ut custodiant, tueantur et²¹⁰
a pravi daemonis nos liberent insidiis. Archangelis vero illud
munus est impositum, ut gentium sint praefecti, sicuti beatus Moses

συμφωνεῖ δὲ τούτοις καὶ ὁ μακάριος Δανιήλ· λέγει γὰρ καὶ αὐτὸς «τῆς βασιλείας Περσῶν ἄρχοντα»· καὶ πάλιν μετὰ βραχεία «ἄρχοντα τῶν Ἑλλήνων», καὶ τὸν Μιχαήλ δὲ ἄρχοντα τοῦ Ἰσραὴλ ἀποκαλεῖ [Dn 10, 13 20].

- 138 *In Rom.* 8, 30. «Οὓς δὲ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε, 2162 κτλ.» Ὡν προέγνω τὴν πρόθεσιν, τούτους προώρισεν ἄνωθεν· προορίσας δὲ καὶ ἐκάλεσεν· εἶτα καλέσας διὰ τοῦ βαπτίσματος ἐδικαίωσε· δικαίωσας δὲ ἐδόξασεν, υἱοὺς ὀνομάσας καὶ Πνεύματος Ἁγίου δωρησάμενος χάριν. Ἀλλὰ μηδεὶς τὴν προγνω-
120 σίαν αἰτίαν εἶναι τούτων λεγέτω. Οὐ γὰρ ἡ πρόγνωσις αὐτοὺς τοιούτους εἰργάσατο, ἀλλὰ πόρρωθεν ὁ Θεὸς τὰ ἐσόμενα προεθεώρησεν ὡς Θεός... Ὁ δὲ τῶν ὄλων Θεὸς πόρρωθεν
121 οἶδεν ἅπαντα ὡς Θεός· οὐ μὴν ἀνάγκην ἐπάγει τῷ δεῖνι εἰς
139 κατόρθωσιν ἀρετῆς, τῷ δεῖνι δὲ εἰς ἐργασίαν κακίας. Εἰ γὰρ αὐτὸς εἰς ἑκάτερον ἐβιάζετο, οὐ δικαίως τὸν μὲν ἀνακηρύττει καὶ στεφανοῖ, τοῦ δὲ καταψηφίζεται κόλασιν. Εἰ δὲ δίκαιος ὁ Θεός, ὥσπερ οὖν δίκαιος, προτρέπει μὲν ἐπὶ τὰ καλὰ, καὶ ἀπαγορεύει τὰναντία, ἐπαινεῖ δὲ τοὺς τῶν ἀγαθῶν ἐργάτας, καὶ τιμωρεῖται τοὺς ἐκόντας τὴν κακίαν ἀσπασαμένους.
- 314 *In Eph.* 2, 8. «Τῇ γὰρ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς 2163
362 πίστεως.» Ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις τούτων ἡμᾶς ἤξιωσε τῶν ἀγαθῶν. Ἡμεῖς δὲ μόνην τὴν πίστιν προσενηνόχαμεν. Ἀλλὰ καὶ ταύτης ἡ θεία χάρις γεγένηται συνεργός. Τοῦτο γὰρ ἐπήγαγε· «Καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν· Θεοῦ τὸ δῶρον· 9. οὐκ ἐξ ἔργων, ἵνα

docuit, cuius dictis beatus item Daniel consentit, cum dicit ipse *regni Persarum principem*; et rursus paulo post, *principem Graecorum*, Michaellem quoque principem Israelis vocat.

- 138 *In Rom.* 8, 30. *Quos autem praedestinavit, hos et vocavit*, etc. 2162
Quorum propositum praescivit, hos ab initio praedestinavit; praedestinos autem etiam vocavit, deinde vocatos per baptismum iustificavit; iustificatos vero glorificavit, filios nominans et Sancti Spiritus iis dans gratiam. Ceterum nemo praescientiam horum causam esse dicat. Non enim praescientia eos tales effecit, sed
120 Deus ea, quae futura erant, procul prospexit ut Deus... Deus
121 universorum omnia procul videt ut Deus; non tamen huic affert
139 necessitatem ut virtutem exerceat, illi autem ut male agat. Etenim si ad utrumvis eorum ipse vim affert, non iure vel hunc laudat et coronat, vel in illum supplicium decernit. Si autem iustus est Deus, ut iustus certe est, adhortatur quidem ad ea, quae honesta sunt, et prohibet contraria, laudat autem eos, qui bona faciunt, et punit eos, qui sua sponte vitium amplectuntur.
- 314 *In Eph.* 2, 8. *Gratia enim estis salvati per fidem*. Dei gratia 2163
362 nos his bonis dignata est; nos enim solam fidem attulimus. Quin huius etiam divina gratia fuit adiutrix; hoc enim adiunxit: *Et hoc non ex vobis. Dei donum est*; 9. *non ex operibus, ut ne quis*

μή τις καυχῆσεται». Οὐ γὰρ αὐτόματοι πεπιστεύκαμεν, ἀλλὰ κληθέντες προσεληλύθαμεν, καὶ προσελθόντας οὐκ ἀπήτησε καθαρότητα βίου, ἀλλὰ μόνην τὴν πίστιν δεξάμενος, τὴν τῶν ἁμαρτημάτων ἄφρσιν ἐδωρήσατο.

- 2164 *In Phil.* 1, 1. Τοῖς γὰρ ἐπισκόποις [ὁ Παῦλος, cf. Tit 1, 7]⁶¹ τοὺς διακόνους συνέζευξε, τῶν πρεσβυτέρων οὐ ποιησάμενος⁵⁵⁶ μνήμην· ἄλλως τε οὐδὲ οἶόν τε ἦν πολλοὺς ἐπισκόπους μίαν πόλιν ποιμαίνειν, ὡς εἶναι δῆλον ὅτι τοὺς μὲν πρεσβυτέρους ἐπισκόπους ὠνόμασε· τὸν δὲ γε μακάριον Ἐπαφρόδιτον ἐν αὐτῇ τῇ ἐπιστολῇ ἀπόστολον αὐτῶν κέκληκεν. «Ὑμῶν γάρ», φησί, «ἀπόστολον, καὶ συνεργὸν τῆς χρείας μου» [Phil 2, 25]. Σαφῶς τοίνυν ἐδίδαξεν ὡς τὴν ἐπισκοπικὴν οἰκονομίαν αὐτὸς ἐπεπίστευτο ἔχων ἀποστόλου προσηγορίαν.

- 2165 *In 1 Tim.* 3, 1. Τοὺς αὐτοὺς ἐκάλουν ποτὲ πρεσβυτέρους⁶¹ καὶ ἐπισκόπους· τοὺς δὲ νῦν καλουμένους ἐπισκόπους ἀπο-⁵⁵⁶στόλους ὠνόμαζον. Τοῦ δὲ χρόνου προϊόντος, τὸ μὲν τῆς ἀποστολῆς ὄνομα τοῖς ἀληθῶς ἀποστόλοις κατέλιπον· τὴν δὲ τῆς ἐπισκοπῆς προσηγορίαν τοῖς πάλαι καλουμένοις ἀποστόλοις ἐπέθεσαν. Οὕτω Φιλιππησίων ἀπόστολος ὁ Ἐπαφρόδιτος ἦν· «Ὑμῶν γάρ», φησί, «ἀπόστολον, καὶ συνεργὸν τῆς χρείας μου» [Phil 2, 25]. Οὕτω Κρητῶν ὁ Τίτος, καὶ Ἀσιανῶν ὁ Τιμόθεος ἀπόστολοι. Οὕτω ἀπὸ τῶν Ἱεροσολύμων τοῖς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἔγραψαν οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι.

- 2165* *Socratis Historia ecclesiastica*, 5, 19. *De sacerdote paenitentiaro constantinopolitano*, v. K 860 sqq.

Sozomeni Historia ecclesiastica, 7, 16. *De paenitentia publica in ecclesia romana*, v. K 926.

glorietur. Non enim ultronei credidimus, sed vocati accessimus; et cum accessissemus, vitae puritatem non exegit, sed, sola fide suscepta, peccatorum remissionem condonavit.

- 2164 *In Phil.* 1, 1. Episcopis [Paulus] coniunxit diaconos, nulla presby-⁶¹terorum facta mentione, praesertim cum fieri non posset ut multi⁵⁵⁶ episcopi essent unius civitatis pastores, ut liquido pateat presbyteros eos fuisse, quos nominavit episcopos. Beatum porro Epaphroditum in epistula ipsa eorum appellavit apostolum: *Vestrum enim*, inquit, *apostolum, et necessitatis meae adiutorem.* Aperte ergo docuit episcopale munus ipsi fuisse creditum, cum appellationem haberet apostoli.

- 2165 *In 1 Tim.* 3, 1. Eisdem olim vocabant presbyteros et epi-⁶¹scopos; eos autem, qui nunc vocantur episcopi, apostolos nomina-⁵⁵⁶bant. Procedente autem tempore, apostolatus nomen reliquerunt iis, qui vere erant apostoli, episcopatus autem appellationem imposuerunt iis, qui olim appellabantur apostoli. Ita Philippensium apostolus erat Epaphroditus: *Vestrum enim*, inquit, *apostolum, et adiutorem necessitatis meae.* Ita Cretensium Titus, et Asianorum Timotheus apostoli; ita ab Hierosolymis iis, qui erant Antiochiae, scripserunt apostoli et presbyteri.

MACARIUS MAGNES, saec. V.

Apocritica, ca 410.

- 485 3, 23. Εἰκότως λαβὼν [ὁ Χριστός] ἄρτον καὶ ποτήριον εἶπε· 2166
 «Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου καὶ τὸ αἷμά μου» [cf. Mt 26, 26-28].
 Οὐ γὰρ τύπος σώματος οὐδὲ τύπος αἵματος, ὥς τινες ἔρρα-
 ψώδησαν πεπωρωμένοι τὸν νοῦν, ἀλλὰ κατὰ ἀλήθειαν σῶμα
 καὶ αἷμα Χριστοῦ, ἐπειδὴ τὸ σῶμα ἀπὸ γῆς, ἀπὸ γῆς δ' ὁ ἄρτος
 ὁμοίως καὶ ὁ οἶνος.

[?] SYNOPSIS SCRIPTURAE SACRAE, exeunte saec. V.

- 74 [Παλαιὰ διαθήκη¹· Γέν., Ἔξ., Λευ., Ἀρ., Δευτ., Ἰησοῦς ὁ 2167
 τοῦ Ναυῆ, Κριτ., Ρούθ, Βασιλ. α' καὶ β', Βασιλ. γ' καὶ δ',
 Παραλ., Ἔσδρ., Ψαλτήριον Δαβιθκόν, ἔχον ψαλμοὺς ρνα',
 Παροιμίαι Σολομῶντος, Ἐκκλ. τοῦ αὐτοῦ, Ἄισμα ἄσμ. τοῦ
 αὐτοῦ, Ἰώβ, Προφῆται δώδεκα εἰς ἓν βιβλίον, Ἡσ., Ἱερ., Ἐζ.,
 Δαν. Ὅμοῦ· βιβλία εἴκοσι δύο. — Οὐ κανονιζόμενα μὲν, ἀνα-
 γινωσκόμενα δὲ μόνον τοῖς κατηχομένοις· Σοφία Σολομῶνος,
 Σοφία Ἰησοῦ υἱοῦ Σιράχ, Ἐσθήρ, Ἰουδῆθ, Τωβίτ.] . . . Τινὲς
 μέντοι τῶν παλαιῶν εἰρήκασιν κανονίζεσθαι παρ' Ἑβραίοις καὶ
 75 τὴν Ἐσθήρ. — [Καينὴ διαθήκη· Μτ., Μκ., Λκ., Ἰω., Πράξ.,
 Καθολικαὶ ἐπιστολαὶ ἑπτὰ· Ἰακ., Πέτρ. δύο, Ἰω. τρεῖς, Ἰούδ.,
 Παύλου ἐπιστολαὶ ἰδ'.] Ἐπὶ τούτοις ἐστὶ καὶ ἡ Ἀποκάλυψις
 Ἰωάννου τοῦ θεολόγου, δεχθεῖσα ὡς ἐκείνου καὶ ἐγκριθεῖσα
 ὑπὸ πάλαι ἁγίων καὶ πνευματοφόρων πατέρων.
-
- 485 3, 23. Similiter accipiens [Christus] panem et calicem dixit: *Hoc* 2166
est corpus meum et sanguis meus. Non enim typus est corporis
 nec typus sanguinis, sicut quidam fabulati sunt mente obcaecati,
 sed secundum veritatem corpus et sanguis Christi, quoniam corpus
 ex terra, ex terra vero panis sicut et vinum.
- 74 [Canon scripturarum. — Vetus testamentum: Gen., Ex., Lev., 2167
 Num., Deut., Iesus Nave, Iud., Ruth, Regnorum IV in duobus,
 Paral. II in uno, Esdr. II in uno, Psalterium Davidicum CLI Psal-
 morum, Parabolae Salomonis, Eccl. eiusdem, Cant. cant. eiusdem,
 Iob, duodecim Prophetarum lib. I, Is., Ier., Ez., Dan.: universi,
 XXII libri. — Non canonici, qui catechumenis tantum leguntur:
 Sap. Salomonis, Sap. Iesu filii Sirach, Esther, Iudith, Tobit]. . . . Qui-
 dam vero ex veteribus apud Hebraeos pro canonico reputari
 75 dixerunt librum Esther. — [Novum testamentum: Mt., Mc., Lc., Io.,
 Act., Catholicae epistolae VII: Iac., Petri II, Io. III, Iud.; Pauli
 epistolae XIV.] Est praeterea et Apocalypsis Ioannis theologi, a
 priscis sanctis et Spiritum Dei gestantibus fratribus velut quae
 illius sit accepta et approbata.

¹ Vide p. 177, nota 1.

2166. C. Blondel, Macarii M. quae supersunt, 4°, Paris 1876, 105.

2167. MG 28, 284. Falso haec synopsis S. Athanasio diu attributa est.

S. VINCENTIUS LIRINENSIS, saec. V.

Commonitorium, 434.

- 2168 2. Saepe igitur magno studio et summa attentione perquirens⁷⁸ a quamplurimis sanctitate et doctrina praestantibus viris quoniam modo possim certa quadam et quasi generali ac regulari via catholicae fidei veritatem ab haereticae pravitate falsitate discernere, huiusmodi semper responsum ab omnibus fere rettuli, quod sive ego sive quis alius vellet exsurgentium haeticorum fraudes deprehendere laqueosque vitare et in fide sana sanus atque integer permanere, duplici modo munire fidem suam, Domino adiuvante, deberet: primum scilicet divinae legis auctoritate, tum deinde ecclesiae catholicae traditione. Hic forsitan requirat aliquis: «Cum sit perfectus⁷⁹ scripturarum canon sibi que ad omnia satis superque sufficiat, quid opus est ut ei ecclesiasticae intellegentiae iungatur auctoritas?» Quia videlicet scripturam sacram pro ipsa sua altitudine non uno eodemque sensu universi accipiunt, sed eiusdem eloquia aliter atque aliter alius atque alius interpretatur. . . . Idcirco multum necesse est, propter tantos tam varii erroris anfractus, ut propheticae et apostolicae interpretationis linea secundum ecclesiastici et catholici sensus normam dirigatur. In ipsa item catholica ecclesia magnopere curandum est ut⁸⁴ id teneamus, quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est. Hoc est etenim vere proprieque catholicum, quod ipsa vis nominis ratioque declarat, quae omnia fere universaliter comprehendit. Sed hoc ita demum fiet, si sequamur universitatem, antiquitatem, consensionem. Sequemur autem universitatem hoc modo, si hanc unam fidem veram esse fateamur, quam tota per orbem terrarum confitetur ecclesia; antiquitatem vero ita, si ab his sensibus nullatenus recedamus, quos sanctos maiores ac patres nostros celebrasse manifestum est; consensionem quoque itidem, si, in ipsa vetustate, omnium vel certe paene omnium sacerdotum pariter et magistrorum definitiones sententiasque sectemur.
- 2169 9. Annuntiare ergo aliquid Christianis catholicis praeter id⁸² quod acceperunt, numquam licuit, nusquam licet, numquam licebit; et anathematizare eos, qui annuntiant aliquid praeterquam quod semel acceptum est, numquam non oportuit, nusquam non oportet, numquam non oportebit.
- 2170 13. Unus idemque Christus Deus et homo, idem non creatus³⁸⁵ et creatus, idem incommutabilis et impassibilis, idem com-³⁹²mutatus et passus, idem Patri et aequalis et minor, idem ex

2168. ML 50, 639; J (= Jülicher) 2.

2169. ML 50, 649; J 13.

2170. ML 50, 656; J 20.

Patre ante saecula genitus, idem in saeculo ex matre gene-
 377 ratus, perfectus Deus, perfectus homo. In Deo summa divi-
 378 nitas, in homine plena humanitas. Plena, inquam, humanitas:
 quippe quae animam simul habeat et carnem, sed carnem
 veram, nostram, maternam, animam vero intellectu praeditam,
 mente ac ratione pollentem. Est ergo in Christo Verbum, anima,
 caro; sed hoc totum unus est Christus, unus Filius Dei et unus
 382 salvator ac redemptor noster; unus autem, non corruptibili
 nescio qua divinitatis et humanitatis confusione, sed integra et
 singulari quadam unitate personae. Neque enim illa coniunctio
 alterum in alterum convertit atque mutavit (qui est error pro-
 prius Arianorum), sed ita potius utrumque compegit, ut,
 387 manente semper in Christo singularitate unius eiusdemque
 personae, in aeternum quoque permaneat proprietates unius-
 cuiusque naturae.

386 15. Haec in Christo personae unitas nequaquam post vir- 2171
 ginis partum, sed in ipso virginis utero compacta atque per-
 381 fecta est. . . . Per hanc, inquam, personae unitatem illud
 377 quoque similis mysterii ratione perfectum est, ut, carne Verbi
 ex integra matre nascente, ipse Deus Verbum natus ex virgine
 catholicissime credatur, impiissime denegetur. Quae cum ita
 sint, absit ut quisquam sanctam Mariam divinae gratiae privi-
 429 legiis et speciali gloria fraudare conetur. Est enim singulari
 quodam Domini ac Dei nostri, filii autem sui, munere verissime
 ac beatissime theotocos confitenda; sed non eo modo theo-
 tocos, quo impia quaedam haeresis suspicatur, quae asserit eam
 Dei matrem sola appellatione dicendam, quod eum scilicet
 pepererit hominem, qui postea factus est Deus, sicut dicimus
 presbyteri matrem aut episcopi matrem, . . . sed ideo potius,
 quoniam, ut supra dictum est, iam in eius sacrato utero sacro-
 385 sanctum illud mysterium perpetratum est, quod propter sin-
 gularem quamdam atque unicam personae unitatem, sicut
 Verbum in carne caro, ita homo in Deo Deus est.

78 20. Ille est verus et germanus catholicus, qui veritatem Dei, 2172
 qui ecclesiam, qui Christi corpus diligit, qui divinae religioni,
 qui catholicae fidei nihil praeponit, non hominis cuiuspiam
 auctoritatem, non amorem, non ingenium, non eloquentiam,
 non philosophiam, sed haec cuncta despiciens, et in fide
 fixus, stabilis, permanens, quidquid universaliter antiquitus
 ecclesiam catholicam tenuisse cognoverit, id solum sibi te-
 nendum credendumque decernit.

82 22. *Depositum custodi* [1 Tim 6, 20]. Quid est *depositum*? Id 2173
 est quod tibi creditum est, non quod a te inventum; quod
 accepisti, non quod excogitasti; rem non ingenii sed doctrinae,

non usurpationis privatae sed publicae traditionis; rem ad te perductam, non a te prolatam; in qua non auctor debes esse sed custos, non institutor sed sectator, non ducens sed sequens. *Depositum*, inquit, *custodi*; catholicae fidei talentum inviolatum illibatumque conserva. Quod tibi creditum, hoc penes te maneat, hoc a te tradatur. Aurum accepisti, aurum redde; nolo mihi pro aliis alia subicias; nolo pro auro aut impudenter plumbum aut fraudulenter aeramenta supponas; nolo auri speciem, sed naturam plane. O Timothee, o sacerdos, ⁸³ o tractator, o doctor, si te divinum munus idoneum fecerit, ingenio, exercitatione, doctrina esto spiritalis tabernaculi Beseleel, pretiosas divi dogmatis gemmas exsculpe, fideliter coapta, adorna sapienter, adice splendorem, gratiam, venustatem. Intellegatur, te exponente, illustrius quod ante obscurius credebatur. Per te posteritas intellectum gratuletur quod ante vetustas non intellectum venerabatur. Eadem tamen quae didicisti doce, ut cum dicas nove, non dicas nova.

- 2174 23. Sed forsitan dicit aliquis: «Nullusne ergo in ecclesia ⁸³ Christi profectus habebitur religionis?» Habeatur plane, et maximus. Nam quis ille est tam invidus hominibus, tam exosus Deo, qui istud prohibere conetur? Sed ita tamen, ut vere profectus sit ille fidei, non permutatio. Siquidem ad profectum pertinet, ut in semetipsum unaquaeque res amplificetur; ad permutationem vero, ut aliquid ex alio in aliud transvertatur. Crescat igitur oportet et multum vehementerque proficiat tam singulorum quam omnium, tam unius hominis quam totius ecclesiae, aetatum ac saeculorum gradibus, intellegentia, scientia, sapientia, sed in suo dumtaxat genere, in eodem scilicet dogmate, eodem sensu, eademque sententia. Imitetur animarum religio rationem corporum, quae, licet annorum processu numeros suos evolvant et explicent, eadem tamen quae erant permanent. . . . Exempli gratia: Severunt maiores nostri antiquitus in hac ecclesiastica segete triticeae fidei semina; iniquum valde et incongruum est ut nos eorum posterius pro germana veritate frumenti subdititium zizaniae legamus errorem. Quin potius hoc rectum et consequens est, ut, primis atque extremis sibimet non discrepantibus, de incrementis triticeae institutionis triticei quoque dogmatis frugem demetamus; ut, cum aliquid ex illis seminum primordiis accessu temporis evolvatur, et nunc laetetur et excolatur, nihil tamen de germinis proprietate mutetur; addatur licet species, forma, distinctio, eadem tamen cuiusque generis natura permaneat.
- 2175 28. Antiqua sanctorum patrum consensus non in omnibus ⁸⁴ divinae legis quaestiunculis, sed solum certe praecipue in fidei

regula magno nobis studio et investiganda est et sequenda. . . . Sed eorum dumtaxat patrum sententiae conferendae sunt, qui in fide et communione catholica sancte, sapienter, constanter viventes, docentes et permanentes, vel mori in Christo fideliter vel occidi pro Christo feliciter meruerunt. Quibus tamen hac lege credendum est, ut, quidquid vel omnes vel plures uno eodemque sensu manifeste, frequenter, perseveranter, velut quodam consentiente sibi magistrorum concilio, accipiendo, tenendo, tradendo firmaverint, id pro indubitato, certo ratio-
85 que habeatur; quidquid vero, quamvis ille sanctus et doctus, quamvis confessor et martyr, praeter omnes aut etiam contra omnes senserit, id inter proprias et occultas et privatas opiniunculas a communis et publicae ac generalis sententiae auctoritate secretum sit; ne cum summo aeternae salutis periculo, iuxta sacrilegam haereticorum et schismaticorum consuetudinem, universalis dogmatis antiqua veritate dimissa, unius hominis novitium sectemur errorem.

S. PETRUS CHRYSOLOGUS, ca 406—ca 450.

Sermones.

532 94. Vide ne desperes, homo, remansit tibi unde piissimo 2176
274 satisfacias creditori. Absolvi vis? Ama. *Caritas cooperiet multitudinem peccatorum* [1 Petr 4, 8]. Negationis crimine quid peius? Et tamen Petrus amore solo valuit hoc delere, probante Domino, cum dicit: *Petre, amas me?* [Io 21, 15.] Inter omnia Dei praecepta amor obtinet principatum.

430 117. Ubi sunt qui conceptum virginis, virginis partum 2177
431 mulierum partibus existimant exaequandum, cum illud de terra
432 sit, hoc de caelo; hoc divinae virtutis sit, illud infirmitatis humanae; illud sit in corpore passionis, hoc totum sit in tranquillitate divini Spiritus, humani corporis in quiete? Sanguis siluit, caro stupuit, soporata sunt membra, et aula virginis tota est in caelesti commoratione suspensa, donec auctor carnis carnis sumeret indumentum et fieret homo caelestis, qui non solum terram redderet homini, sed homini donaret et caelum. Virgo concipit, virgo parturit, virgo permanet.

Epistula ad Eutychem, ca 449.

(Fragm. apud *Leonem M.*, ep. 25.)

59 2. In omnibus hortamur te, frater honorabilis, ut his, quae 2178
a beatissimo Papa romanae civitatis scripta sunt, oboedienter
56 attendas; quoniam beatus Petrus, qui in propria sede et vivit

et praesidet, praestat quaerentibus fidei veritatem. Nos enim ⁶³ pro studio pacis et fidei extra consensum romanae civitatis episcopi causas fidei audire non possumus.

S. LEO I MAGNUS, PAPA 440—461.

Epistulae.

- 2178* *Ep. 10, 1. De primatu romani pontificis, v. K 891.*
- 2179 *Ep. 12* [ad episcopos Mauritaniae, scripta a. 446], c. 2. *Manus* ⁵⁶¹
cito nemini imposueris, neque communices peccatis alienis [1 Tim
 5, 22]. Quid est cito manus imponere nisi ante aetatem ma-
 turitatis, ante tempus examinis, ante meritum oboedientiae,
 ante experientiam disciplinae, sacerdotalem honorem tribuere
 non probatis? Et quid est communicare peccatis alienis nisi
 et talem effici ordinantem, qualis est ille qui non meruit
 ordinari?
- 2179* *14, 11. De hierarchia ecclesiastica et primatu romano, v. K 894 sqq.*
- 2180 *15* [ad Turribium, a. 447], 6. Fides vera, quae est catholica, ¹⁹⁷
 omnium creaturarum, sive spiritualium sive corporalium, bo-
 nam confitetur substantiam, et mali nullam esse naturam;
 quia Deus, qui universitatis est conditor, nihil non bonum fecit.
- 2181 *15, 10. Animae hominum, priusquam suis inspirarentur* ²²³
 corporibus, non fuere, nec ab alio incorporantur nisi ab opifice ²²²
 Deo, qui et ipsarum est creator et corporum; et quia per ³⁰²
 primi hominis praevaricationem tota humani generis propago
 vitiata sit, neminem posse a condicione veteris hominis libe- ⁴⁷⁰
 rari nisi per sacramentum baptismatis Christi.
- 2182 *28* [ad Flavianum constantinopolit. episc., a. 449], 2. Idem sempi- ³⁷⁵
 terni genitoris Unigenitus sempiternus natus est de Spiritu Sancto
 et Maria virgine. Quae nativitas temporalis illi nativitati
 divinae et sempiternae nihil minuit, nihil contulit, sed totam ⁴¹³
 se reparando homini, qui erat deceptus, impendit, ut et mortem
 vinceret et diabolum, qui mortis habebat imperium, sua vir-
 tute destrueret. Non enim superare possemus peccati et mor- ⁴⁰⁹
 tis auctorem, nisi naturam nostram ille susciperet et suam
 faceret, quem nec peccatum contaminare nec mors potuit ³⁹⁹
 detinere. Conceptus quippe est de Spiritu Sancto intra ute-
 rum matris virginis, quae illum ita salva virginitate edidit, ⁴³¹
 quemadmodum salva virginitate concepit. . . . Sed non ita ⁴³⁰
 intellegenda est illa generatio singulariter mirabilis et mira- ³⁸¹
 biliter singularis, ut per novitatem creationis proprietates remota
 sit generis. Fecunditatem enim virgini Spiritus Sanctus dedit,

377 veritas autem corporis sumpta de corpore est; et aedificante
sibi Sapientia domum [Prv 9, 1], *Verbum caro factum est et*
habitavit in nobis [Io 1, 14], hoc est, in ea carne, quam
378 assumpsit ex homine et quam spiritu vitae rationalis animavit.

28, 3 4. *De incarnatione, v. DB 143 sq.*

2182*

385 28, 5. Propter hanc ergo unitatem personae in utraque 2183
natura intellegendam et filius hominis legitur descendisse de
377 caelo, cum Filius Dei carnem de ea virgine, de qua est na-
392 tus, assumpserit. Et rursus Filius Dei crucifixus dicitur ac
sepultus, cum haec non in divinitate ipsa, qua Unigenitus
consepiternus et consubstantialis est Patri, sed in naturae
humanae sit infirmitate perpressus. Unde unigenitum Filium
Dei crucifixum et sepultum omnes etiam in symbolo confitemur,
secundum illud apostoli: *Si enim cognovissent, numquam Do-*
minum maiestatis crucifixissent [1 Cor 2, 8].

431 35 [ad Iulianum episc. coensem, a. 449], 3. Nativitas Domini 2184
secundum carnem quamvis habeat quaedam propria, quibus
humanae condicionis initia transcendat, sive quod solus ab
inviolata virgine sine concupiscentia est conceptus et natus,
sive quod ita visceribus matris est editus, ut et fecunditas
376 pareret et virginitas permaneret, non alterius tamen naturae
378 erat eius caro quam nostrae, nec alio illi quam ceteris homini-
bus anima est inspirata principio, quae excelleret, non diver-
396 sitate generis, sed sublimitate virtutis. . . . Sensus corporei
vigeant sine lege peccati, et veritas affectionum sub modera-
mine deitatis et mentis nec tentabatur illecebris, nec cedebat
423 iniuriis. . . . Non enim esset Dei hominumque mediator,
nisi idem Deus idemque homo in utroque et unus esset et
verus.

98 [Synodus chalcedonensis ad Leonem Papam, a. 451], 1. *De primatu* 2184*
romani pontificis et concilio oecumenico, v. DB 149.

108, 2 5. *De sacramento paenitentiae, v. DB 146 sq.*

64 114 [ad episcopos synodi chalcedonensis, a. 453], 2. De custo- 2185
diendis quoque sanctorum patrum statutis, quae in synodo
nicaena inviolabilibus sunt fixa decretis, observantiam Vestrae
Sanctitatis admoneo, ut iura ecclesiarum, sicut ab illis 318
patribus divinitus inspiratis sunt ordinata, permaneant.

64 119 [ad Maximum episc. antiochenum, a. 453], 3. Tanta apud 2186
me est nicaenorum canonum reverentia, ut ea, quae sunt a
sanctis patribus constituta, nec permiserim nec patiar aliqua
57 novitate violari. Etsi enim diversa nonnumquam sunt merita
praesulum, iura tamen permanent sedium; quibus etsi possint
aemuli perturbationem aliquam fortassis inferre, non tamen
possunt minuere dignitatem.

2183. ML 54, 771.

2184. ML 54, 807.

2185. ML 54, 1029.

2186. ML 54, 1048.

- 2187 120 [ad Theodoretum episc. cyrensem, a. 453], 1. [Dominus] 63
 nullum nos in nostris fratribus detrimentum sustinere permisit,
 sed quae nostro prius ministerio definierat, universae frater-
 nitatis irretractabili firmavit assensu; ut vere a se prodiisse
 ostenderet quod prius a prima omnium sede formatum totius
 christiani orbis iudicium recepisset; ut in hoc quoque capiti
 membra concordent.
- 2188 124 [ad monachos palaestinos, a. 453], 3. Quae reconciliatio 423
 esse potest, qua humano generi propitiaretur Deus, nisi om- 422
 nium causam mediator Dei hominumque susciperet? Qua vero
 ratione veritatem mediatoris impleret, nisi qui in forma Dei
 aequalis erat Patri, in forma servi particeps esset et nostri,
 ut per novum hominem fieret renovatio vetustatis, et mortis 415
 vinculum unius praevaricatione contractum, unius morte, qui
 solus morti nihil debuit, solveretur? Effusio enim pro iniustis 416
 sanguinis iusti tam potens fuit ad privilegium, tam dives ad
 pretium, ut, si universitas captivorum in redemptorem suum
 crederet, nullum tyrannica vincula retinerent. . . . 4. Quam 376
 itaque sibi in huius sacramenti praesidio spem relinquunt,
 qui in salvatoris nostri corpore negant humanae substantiae
 veritatem? Dicant quo sacrificio reconciliati, dicant quo san-
 guine sint redempti. Quis est qui *tradidit semetipsum pro*
nobis oblationem et hostiam Deo in odorem suavitatis [Eph 5, 2]?
 Aut quod umquam sacrificium sacratius fuit, quam quod ve- 417
 rus pontifex altari crucis per immolationem suae carnis im-
 posuit?
- 2189 167 [ad Rusticum episc. narbonensem, a. 458/9], 4. Aliud est uxor, 575
 aliud concubina; sicut aliud ancilla, aliud libera. Propter
 quod etiam apostolus, ad manifestandam harum personarum
 discretionem, testimonium ponit ex Genesi, ubi dicitur Abrahae:
Eice ancillam et filium eius; non enim heres erit filius ancillae
cum filio meo Isaac [Gn 21, 10]. Unde cum societas nuptiarum
 ita ab initio constituta sit, ut praeter sexuum coniunctionem 570
 haberet in se Christi et ecclesiae sacramentum [Eph 5, 32],
 dubium non est eam mulierem non pertinere ad matrimonium,
 in qua docetur nuptiale non fuisse mysterium.
- 2189* 168, 2. *De confessione secreta*, v. DB 145.

Sermones.

- 2190 Sermo 3, c. 1. Cessante privilegio patrum, et familiarum 553
 ordine praetermisso, eos rectores ecclesia accipit, quos Spi-
 ritus Sanctus praeparavit; ut in populo adoptionis Dei, cuius
 universitas sacerdotalis atque regalis est, non praerogativa

terrenae originis obtineat unctionem, sed dignatio caelestis gratiae gignat antistitem.

54 4, 2. De toto mundo unus Petrus eligitur qui et uni-2191
40 versarum gentium vocationi et omnibus apostolis cunctisque ecclesiae patribus praeponatur; ut, quamvis in populo Dei multi sacerdotes sint multique pastores, omnes tamen proprie regat Petrus, quos principaliter regit et Christus. Magnum et mirabile, dilectissimi, huic viro consortium potentiae suae tribuit divina dignatio; et si quid cum eo commune ceteris voluit esse principibus, numquam nisi per ipsum dedit quidquid aliis non negavit.

229 12, 1. Si fideliter, dilectissimi, atque sapienter creationis2192
nostrae intellegamus exordium, inveniemus hominem ideo ad imaginem Dei conditum, ut imitator sui esset auctoris, et hanc esse naturalem nostri generis dignitatem, si in nobis quasi in quodam speculo divinae benignitatis forma resplendeat. Ad quam utique nos cotidie reparat gratia sal-
415 vatoris, dum, quod cecidit in Adam primo, erigitur in secundo.

356 21, 3. Agamus ergo, dilectissimi, gratias Deo Patri per2193
Filium eius in Spiritu Sancto, qui propter multam misericordiam suam, qua dilexit nos, misertus est nostri, *et cum essemus mortui peccatis, convivificavit nos Christo* [Eph 2, 5], ut essemus in ipso nova creatura novumque figmentum. Deponamus ergo *veterem hominem cum actibus suis* [Col 3, 9], et adepti participationem generationis Christi, carnis renuntiemus
358 operibus. Agnosce, o Christiane, dignitatem tuam: et *divinae consors factus naturae* [2 Petr 1, 4], noli in veterem vilitatem degeneri conversatione redire. Memento cuius capitis et cuius corporis sis membrum. Reminiscere quia erutus de potestate tenebrarum translatus es in Dei lumen et regnum.

430 22, 2. Nova autem nativitate [Christus] genitus est, con-2194
431 ceptus a virgine, natus ex virgine, sine paternae carnis concupiscentia, sine maternae integritatis iniuria. . . . Origo dissimilis, sed natura consimilis, humano usu et consuetudine caret, sed divina potestate subnixum est, quod virgo conceperit, quod virgo pepererit, et virgo permanserit.

407 22, 3. Verax namque misericordia Dei, cum ad repa-2195
randum humanum genus ineffabiliter ei multa suppeterent, hanc potissimum consulendi viam elegit, qua ad destruendum opus diaboli non virtute uteretur potentiae, sed ratione iustitiae.
413 Nam superbia hostis antiqui non immerito sibi in omnes homines ius tyrannicum vindicabat, nec indebito dominatu premebat quos a mandato Dei spontaneos in obsequium suae voluntatis illexerat. Non itaque iuste amitteret originalem

2191. ML 54, 149.

2194. ML 54, 195.

2192. ML 54, 168.

2195. ML 54, 196.

2193. ML 54, 192.

- humani generis servitutem, nisi de eo quod subegerat vin-
ceretur. Quod ut fieret, sine virili semine conceptus est ⁴³⁰
Christus ex virgine, quam non humanus coitus, sed Spiritus
Sanctus fecundavit. Et cum in omnibus matribus non fiat
sine peccati sorde conceptio, haec inde purgationem traxit,
unde concepit. Quo enim paterni seminis transfusio non ³⁰³
pervenit, peccati se illic rubigo non miscuit. Inviolata vir-
ginitas concupiscentiam nescivit, substantiam ministravit.
- 2196 23, 4. Non itaque novo consilio Deus rebus humanis ⁴²⁵
nec sera miseratione consuluit; sed a constitutione mundi
unam eandemque omnibus causam salutis instituit. Gratia
enim Dei, qua semper est universitas iustificata sanctorum,
aucta est Christo nascente, non coepta; et hoc magnae pie-
tatis sacramentum, quo totus iam mundus impletus est, tam
potens etiam in suis significationibus fuit, ut non minus
adepti sint qui illud credidere promissum, quam qui susceper
donatum.
- 2197 27, 1. Cum ad intellegendum sacramentum nativitatis ²⁵³
Christi, qua de matre virgine est ortus, accedimus, abigatur
procul terrenarum caligo rationum, et ab illuminatae fidei
oculis mundanae sapientiae fumus abscedat; divina est enim ²⁵⁴
auctoritas cui credimus, divina est doctrina quam sequimur.
- 2198 29, 1. In Christo Iesu Filio Dei non solum ad divinam ³⁸¹
essentiam, sed etiam ad humanam spectat naturam, quod
dictum est per prophetam: *Generationem eius quis enarrabit?*
[Is 53, 8.] Utramque enim substantiam in unam convenisse ³⁸⁵
personam, nisi fides credat, sermo non explicat.
- 2199 30, 6. Quia iustificandis hominibus hoc principaliter opi- ³⁸⁴
tulatur, quod Unigenitus Dei etiam filius hominis esse di-
gnatus est, ut *ὁμοούσιος* Patri Deus, id est, unius substantiae, ¹⁵⁸
idem homo verus et secundum carnem matri consubstantialis ³⁷⁹
existeret, utroque gaudemus, quia non nisi utroque salvamur,
in nullo dividentes visibilem ab invisibili, corporeum ab in-
corporeo, passibilem ab impassibili, palpabilem ab impalpabili,
formam servi a forma Dei; quia, etsi unum manet ab aeterni- ³⁸⁷
tate, aliud coepit a tempore; quae tamen in unitatem con-
venerunt, nec separationem possunt habere nec finem.
- 2200 38, 3. Sine Deo nulla est [virtus] nec proprietatem obtinet ³⁰⁸
deitatis, nisi spiritu sui vegetetur auctoris. Dicente enim
discipulis suis Domino: *Sine me nihil potestis facere* [Io 15, 5],
dubium non est hominem bona agentem ex Deo habere et
effectum operis et initium voluntatis.
- 2201 43, 1. Gratiae Dei oboedientia se humana non subtrahat, ³¹⁵
nec ab illo bono, sine quo non potest bona esse, deficiat; ³⁴¹

2196. ML 54, 202.

2199. ML 54, 233.

2197. ML 54, 216.

2200. ML 54, 261.

2198. ML 54, 226.

2201. ML 54, 281.

- ac si quid sibi impossibile aut arduum in mandatorum effectibus experitur, non in se remaneat, sed ad iubentem recurat, qui ideo dat praeceptum, ut excitet desiderium et praestet auxilium, dicente propheta: *Iacta in Deum cogitationem tuam*,
 316 *et ipse te enutriet* [Ps 54, 23]. An forte quisquam ita insolenter superbit, et ita se illaesum, ita immaculatum esse praesumit,
 317 ut nullius iam renovationis indigeat? Fallitur prorsus ista persuasio, et nimia vanitate veterascit quicumque inter tentationes huius vitae ab omni se vulnere credit immunem.
- 388 45, 3. Quid hoc opere [misericordiae] fructuosius? quid 2202 hac humanitate felicius? Quae utique laude sua fraudanda non esset, si propter ipsam naturae communionem iuvando homini ab homine praestaretur. Sed quia quod non ex fidei procedit fonte, ad praemia aeterna non pervenit, alia est condicio operum caelestium, alia terrenorum.
- 389 56, 2. Ipse [Dominus] Patri supplicans ait: *Pater, si pos-* 2203
sibile est, transeat a me calix iste; verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu [Mt 26, 39]. Prima petitio infirmitatis est, secunda virtutis; illud optavit ex nostro, hoc elegit ex proprio....
- 383 Ut suscipientis susceptaeque naturae esset manifesta distinctio, quod erat hominis divinam desideravit potentiam, quod erat Dei ad causam respexit humanam. Superiori igitur voluntati voluntas cessit inferior, et cito demonstratum est quid possit a trepidante orari, et quid non debeat a medente concedi.
- 407 63, 1. Omnipotentia enim Filii Dei, qua per eandem 2204
 409 essentiam aequalis est Patri, potuisset humanum genus a dominatu diaboli solo imperio suae voluntatis eruere, nisi divinis operibus maxime congruisset, ut nequitiae hostilis adversitas de eo quod vicerat vinceretur, et per ipsam naturam naturalis repararetur libertas, per quam generalis fuerat illata captivitas.
- 11 63, 5. Omnia enim quae secundum legem, sive in cir- 2205
 cumcisione carnis, sive in diversitatibus hostiarum, sive in sabbati observantia praecesserunt, Christum testificata, Christi sunt gratiam praelocuta. Et ipse est finis legis, non eva-
 10 cuando significationes ipsius, sed implendo. Qui licet idem sit auctor veterum qui novorum, figuratarum tamen pro-
 12 missionum sacramenta mutavit, quia, promissa perfecit, et denuntiationibus cessationem imposuit, quoniam denuntiatus advenit. In praeceptis autem moralibus nulla prioris testamenti decreta reprobata, sed evangelico magisterio multa sunt aucta, ut perfectiora et lucidiora essent dantia salutem quam promittentia salvatorem.

- 2206 63, 7. Non aliud agit participatio corporis et sanguinis Christi, quam ut in id, quod sumimus, transeamus, et in quo commortui et consepulti et conresuscitati sumus, ipsum per omnia et spiritu et carne gestemus. 509
- 2207 64, 2. In hac ineffabili unitate Trinitatis, cuius in omnibus communia sunt opera atque iudicia, reparationem humani generis proprie Filii persona suscepit; ut, quoniam ipse est, *per quem omnia facta sunt, et sine quo factum est nihil* [Io 1, 3], quique plasmatum de limo terrae hominem flatu vitae rationalis animavit, idem naturam nostram ab aeternitatis arce deiectam amissae restitueret dignitati, et cuius erat conditor, esset etiam reformator: sic consilium suum dirigens in effectum, ut ad dominationem diaboli destruendam magis uteretur iustitia rationis quam potestate virtutis. Quia ergo primi hominis universa posteritas uno simul vulnere sauciata corruerat, nec ulla sanctorum merita condicionem poterant illatae mortis evincere, venit e caelo medicus singularis, multis saepe significationibus nuntiatus et prophetica diu pollicitatione promissus, qui manens in forma Dei et nihil propriae maiestatis amittens, in carnis nostrae animaeque natura, sine contagione antiquae praevaricationis, oriretur. Solus enim beatæ virginis natus est filius absque delicto, non extraneus ab hominum genere, sed alienus a crimine, . . . cum de Adæ propagine unus existeret in quo diabolus quod suum diceret non haberet. 302
- 2208 68, 1. Sermo proximus, dilectissimi, cuius vobis promissam restituere cupimus portionem, in id disserendi ratione processerat, ut de illa clamantis ad Patrem crucifixi Domini voce loqueremur; ne simplex et incuriosus auditor ita acciperet verba dicentis: *Deus meus, Deus meus, quare me dereliquisti?* [Ps 21, 1], tamquam, fixo Iesu in crucis ligno, paternae ab eo deitatis omnipotentia recessisset; cum in tantam unitatem Dei et hominis natura convenerit, ut nec supplicio potuerit dirimi, nec morte disiungi. Manente enim in sua proprietate utraque substantia, nec Deus dereliquit sui corporis passionem, nec Deum fecit caro passibilem, quia divinitas, quæ erat in dolente, non erat in dolore. 387
- 2209 68, 3. Offerebatur Deo pro salute mundi hostia singularis, et occisio Christi veri agni per tot sæcula prædicata promissionis filios in libertatem fidei transferebat. Confirmabatur quoque testamentum novum, et Christi sanguine æterni regni scribebantur heredes. 416
- 2210 71, 2. Resurrectio salvatoris nec animam in inferno nec carnem diu morata est in sepulcro; et tam velox incorruptæ carnis vivificatio fuit, ut maior ibi esset soporis similitudo 426

2206. ML 54, 357.

2209. ML 54, 374.

2207. ML 54, 358.

2210. ML 54, 387.

2208. ML 54, 372.

387 quam mortis; quoniam deitas, quae ab utraque suscepti hominis
substantia non recessit, quod potestate divisit, potestate
coniunxit.

427 73, 4. Magna et ineffabilis erat causa gaudendi, cum in 2211
conspectu sanctae multitudinis super omnium creaturarum
caelestium dignitatem humani generis natura conscenderet,
supergressura angelicos ordines, et ultra archangelorum altitu-
dines elevanda, nec ullis sublimitatibus modum suae provectionis
habitura, nisi aeterni Patris recepta consessu illius gloriae
sociaretur in throno, cuius naturae copulabatur in Filio. Quia
igitur Christi ascensio nostra provectio est, et quo praecessit
gloria capitis, eo spes vocatur et corporis, dignis, dilectissimi,
exsulemus gaudiis, et pia gratiarum actione laetemur. Hodie
enim non solum paradisi possessores firmati sumus, sed etiam
421 caelorum in Christo superna penetravimus, ampliora adepti
per ineffabilem Christi gratiam, quam per diaboli amiseramus
415 invidiam. Nam quos virulentus inimicus primi habitaculi
felicitate deiecit, eos sibi concorporatos Dei Filius ad dexteram
Patris collocavit.

105 75, 3. Nemo aestimet in iis, quae corporeis visa sunt 2212
oculis, divinam eius [Spiritus Sancti] apparuisse substantiam.
Natura enim invisibilis, et Patri Filioque communis, quali-
tatem muneris atque operis sui qua voluit significatione
monstravit, proprietatem vero essentiae suae in sua deitate
continuit; quia, sicut nec Patrem nec Filium, ita nec Spiritum
179 Sanctum humanus potest visus attingere. In Trinitate enim
divina nihil dissimile, nihil impar est; et omnia quae de illa
possunt substantia cogitari, nec virtute, nec gloria, nec aeter-
178 nitate discreta sunt. Cumque in personarum proprietatibus
alius sit Pater, alius sit Filius, alius Spiritus Sanctus, non
tamen alia deitas nec diversa natura est. Siquidem cum et
168 de Patre sit Filius unigenitus, et Spiritus Sanctus Patris Filii
sit Spiritus, non sicut quaecumque creatura, quae et Patris
et Filii est, sed sicut cum utroque vivens et potens, et sempi-
terne ex eo quod est Pater Filiusque subsistens.

406 77, 2. Si enim homo ad imaginem et similitudinem Dei 2213
factus in suae honore naturae mansisset, nec diabolica fraude
deceptus a lege sibi posita per concupiscentiam deviasset,
creator mundi creatura non fieret, neque aut sempiternus
temporalitatem subiret, aut aequalis Deo Patri Filius Deus
formam servi et similitudinem carnis peccati assumeret. Sed
409 quia *invidia diaboli mors introivit in orbem terrarum* [Sap 2, 24],
et aliter solvi captivitas humana non potuit, nisi causam
nostram ille susciperet, qui sine maiestatis suae damno et

- verus homo fieret, et solus peccati contagium non haberet, ³⁹⁸
 divisit sibi opus nostrae reparationis misericordia Trinitatis, ut
 Pater propitiaretur, Filius propitiaret, Spiritus Sanctus igniret.
 2214 91, 3. Dicente Domino: *Nisi manducaveritis carnem Filii* ⁴⁸⁴
hominis et biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis ⁴⁸⁵
 [Io 6, 54], sic sacrae mensae communicare debetis, ut nihil
 prorsus de veritate corporis Christi et sanguinis ambigatis.
 Hoc enim ore sumitur, quod fide creditur; et frustra ab illis
 Amen respondetur, a quibus contra id, quod accipitur, dis-
 putatur.

VICTOR VITENSIS, † ca 510.

Historia persecutionis Africae provinciae, 486.

- 2215 L. 2 [Professio fidei episcoporum catholicorum, a. 484], 63. Quia ³⁸³
 duas in Filio profiteamur esse naturas, id est, Deum verum et
 hominem verum, corpus et animam habentem, quidquid ergo
 excellenti sublimitatis potentia de eo referunt scripturae, ad-
 mirandae eius divinitatitribuendum sentimus; et quidquid infra
 honorem caelestis potentiae de eodem humiliter enarratur, non
 Verbo Deo, sed homini reputamus assumpto. Secundum di-
 vinitatem ergo est hoc, quod superius diximus, ubi ait: *Ego*
et Pater unum sumus [Io 10, 30], et: *Qui me vidit, vidit et*
Patrem [Io 14, 9]. . . . Illa vero, quae de eo secundum hominem
 referuntur, ista sunt: *Pater maior me est* [Io 14, 28]. . . .
 2216 2, 82. Ut adhuc luce clarius unius divinitatis esse cum Patre ¹⁶⁶
 et Filio Spiritum Sanctum doceamus, Ioannis evangelistae testi-
 monio comprobatur. Ait namque: *Tres sunt qui testimonium* ¹⁴⁶
perhibent in caelo, Pater, Verbum et Spiritus Sanctus, et hi tres
unum sunt [1 Io 5, 7]. Numquid ait: tres in differentiae qualitate ¹⁷⁹
 seiuncti, aut quibuslibet diversitatum gradibus longo separationis
 intervallo divisi? Sed *tres*, inquit, *unum sunt*.

S. MAXIMUS TAURINENSIS, saec. V.

Homiliae.

- 2217 5. Probat veritatem Domini ordo nascendi. Concepit virgo ⁴²²
 virilis ignara consortii; impletur uterus nullo libatus amplexu, ⁴³⁰
 et Spiritum Sanctum castus venter excepit, quem pura membra
 servarunt, innocens corpus gessit. Videte miraculum matris
 dominicae: virgo est cum concipit, virgo cum parturit, virgo ⁴³¹
 post partum. . . . Maria tamquam in sacrario ventris sui ⁴³²

2214. ML 54, 452.

2215. CV 7 (ed. M. Petschenig, 1881), 50; ML 58, 221.

2216. CV 7, 60; ML 58, 227.

2217. ML 57, 235.

portavit cum mysterio sacerdotem; nam quidquid in saeculo
 418 profuturum erat, id totum de eius ventre: Deus, sacerdos et
 hostia, Deus resurrectionis, sacerdos oblationis. Hoc autem
 totum in Christo agnoscimus; Deus enim est, quod ad Patrem
 redit; pontifex, quod se obtulit; victima, quod pro nobis
 occisus est.

570 23. Invitatus itaque, ut legitur, Dominus perrexit ad nuptias 2218
 [Io 2, 1 sqq]; sed ut dignaretur hoc virginis filius, nostrae eru-
 ditionis est ratio, ut, hoc docti exemplo, legitimarum illum
 nuptiarum non negemus auctorem. Vadit ergo ad nuptias Dei
 Filius, ut, quas dudum potestate constituit, tunc praesentiae
 suae benedictione sanctificet.

Sermones.

384 37. Quod praecipuus apostolorum redemptorem omnium 2219
 vivi Dei Filium dicit [Mt 16, 16], paternae in eo deitatis sub-
 stantiam confitetur; quod eundem Christum pronuntiat, materni
 inesse corporis asserit veritatem. Sic revera beatissimus Petrus
 utramque in Christo naturam sub una est appellatione com-
 381 plexus, ut ineffabilis mysterii sacramentum brevissimo sermone
 delibans neque geminata divideret, neque unita confunderet.

GENNADIUS, saec. V.

Liber ecclesiasticorum dogmatum, ca 470.

178 1. Credimus unum esse Deum, Patrem et Filium et Spi- 2220
 ritum Sanctum: Patrem, eo quod habeat filium; Filium, eo
 167 quod habeat patrem; Spiritum Sanctum, eo quod sit ex Patre
 151 procedens, Patri et Filio coaeternus. Pater ergo principium
 deitatis: qui, sicut numquam fuit non Deus, ita numquam
 153 fuit non Pater, a quo Filius natus, a quo Spiritus Sanctus non
 173 natus, quia non est Filius, neque ingenuus, quia non est Pater,
 nec factus, sed ex Deo Patre Deus procedens.

375 2. Non Pater carnem assumpsit neque Spiritus Sanctus, 2221
 sed Filius tantum; ut, qui erat in divinitate Dei Filius, ipse
 fieret in homine hominis filius, ne filii nomen ad alterum
 transiret, qui non erat nativitate Filius. Dei ergo Filii hominis
 factus est filius, natus secundum veritatem naturae ex Deo Dei
 376 Filius, et secundum veritatem naturae ex homine hominis
 filius, ut veritas geniti non adoptione, non appellatione, sed
 in utraque nativitate filii nomen nascendo haberet, et esset

2218. ML 57, 274.

2219. ML 57, 611.

2220. Tr (= ed. C. H. Turner in JTS 7 [1906], 89 sqq) 89; ML 58, 979.

2221. Tr 89; ML 58, 981.

verus Deus et verus homo unus Filius. Non ergo duos Christos, ³⁸⁵ neque duos Filios, sed Deum et hominem unum Filium; quem propterea [et] unigenitum dicimus, manentem in duabus substantiis, sicut ei naturae veritas contulit, non confusis naturis ³⁸² neque immixtis, sicut Timothiani volunt, sed societate unitis. Deus ergo hominem assumpsit, homo in Deum transivit, non naturae versibilitate, sed Dei dignatione, ut nec Deus mutaretur in humanam substantiam assumendo hominem, nec homo in divinam glorificatus in Deum, quia mutatio vel versibilitas naturae et deminutionem et abolitionem substantiae facit. Natus ergo Dei Filius ex homine, non per hominem, id est, non ex viri coitu, sicut Ebion dicit, sed ex virgine, carnem ³⁷⁷ ex virginis corpore trahens, et non de caelo secum afferens, sicut Marcion et Eutyches affirmant; neque in phantasia, id est, absque carne, sicut Valentinus dicit; neque δοκῆσαι, id est, putative imaginatum, sed corpus verum; non tamen carnem ex carne, sicut Marcianus; sed verus Deus ex divinitate et verus homo ex carne. Unus Filius: in divinitate Verbum Patris et Deus, in homine anima et caro: anima non absque ³⁷⁸ sensu et ratione, ut Apollinaris; neque caro absque anima, ut Anomaeus, sed anima cum ratione sua, et corpus cum sensu ⁴⁰⁰ sibus suis, per quos sensus veros in passione et ante passionem carnis suae dolores sustinuit.

2222 6. Erit resurrectio mortuorum hominum, sed una et in semel; ⁵⁹⁹ non prima iustorum, et secunda peccatorum, ut fabulat somniator, sed una omnium. Et si id resurgere dicitur, quod ⁶⁰⁵ cadit, caro ergo nostra in veritate resurgit, sicut in veritate cadit. Et non secundum Origenem immutatio corporum erit, id est, aliud novum corpus pro carne, sed eadem caro corruptibilis, quae cadit, resurgit incorruptibilis; tam iustorum quam iniustorum caro incorruptibilis resurget, ut vel poenam sufferre possit pro peccatis, vel in gloria aeterna manere pro meritis.

2223 10. *In principio creavit Deus caelum et terram* [Gn 1, 1] et ¹⁸⁹ aquam ex nihilo. Et cum adhuc tenebrae ipsam aquam ¹⁹⁸ occultarent, et aqua terram absconderet, facti sunt angeli et omnes caelestes virtutes, ut non esset otiosa Dei bonitas, ¹⁹³ sed haberet in quibus per multa ante spatia bonitatem ostenderet: et ita hic visibilis mundus ex his, quae [tunc] creata fuerant, factus est et ornatus.

2224 14. Animas hominum non esse ab initio inter ceteras ²²³ intellectuales naturas [credimus], nec in semel creatas, sicut Origenes fingit; neque cum corporibus per coitum seminantur, ²²⁴ sicut Luciferiani et Cyrillus et aliqui Latinorum praesumentes

- 222 affirmant, quasi naturae consequentia serviente. Sed dicimus
corpus tantum per coniugii copulam seminari, creationem vero
animae solum creatorem omnium nosse.
- 219 15. Neque duas animas esse dicimus in [uno] homine, 2225
220 sicut quidam Syrorum scribunt, unam animalem, qua animetur
corpus, et immixta sit sanguini, et alteram spiritalem, quae
rationem ministret; sed dicimus unam esse eandemque animam
in homine, quae et corpus sua societate vivificet, et semet-
221 ipsam sua ratione disponat, habens in se libertatem arbitrii,
ut in sua substantia eligat cogitatione quod vult.
- 604 24 (55). In divinis repromissionibus nihil terrenum vel 2226
605 transitorium expectemus, sicut Meletiani sperant; non nup-
tiarum copulam, sicut Cerinthus et Marcus delectantur; non
quod ad cibum vel potum pertinet, sicut, Papia auctore,
Irenaeus et Tertullianus et Lactantius acquiescunt. Neque
post mille annos post resurrectionem regnum Christi in terra
futurum, et sanctos cum illo in deliciis regnatos speremus,
sicut Nepus docuit, qui primam iustorum [resurrectionem] et
secundam impiorum confinxit.
- 314 25 (56). Nullum credimus ad salutem nisi Deo invitante 2227
319 venire; nullum invitatum salutem suam nisi Deo auxiliante
344 operari; nullum nisi orantem auxilium promereri; nullum Dei
voluntate perire, sed permissum pro electione arbitrii, ne
ingenuitas potestatis semel homini attributa ad servilem cogatur
necessitatem.
- 432 35 (69). Integra fide credendum beatam Mariam Dei Christi 2228
matrem et virginem genuisse et post partum virginem per-
mansisse, nec blasphemiae Helvidii acquiescendum, qui dixit:
«Virgo ante partum, non virgo post partum».
- 586 45 (79). Post ascensionem Domini ad caelos, omnes 2229
sanctorum animae cum Christo sunt, et exeuntes de corpore
599 ad Christum vadunt, expectantes redemptionem corporis sui,
ut ad integram et perpetuam beatitudinem cum ipso pariter
immutentur; sicut [et] peccatorum animae in inferno sub
timore positae expectant resurrectionem corporis [sui], ut
cum ipso ad poenam convertantur aeternam.

S. CAESARIUS ARELATENSIS, 470/1—543.

Homiliae.

- 500 5. *De paschate*¹. Quod corpus sacerdote dispensante tantum 2230
492 est in exiguo quantum esse constat in toto. Quod cum ecclesia

¹ Haec homilia Fausto Reiensi tribuenda censetur.

2225. Tr 92; ML 58, 984. 2226. Tr 94; ML 58, 994.

2227. Tr 95; ML 58, 995. 2228. Tr 96; ML 58, 996.

2229. Tr 97; ML 58, 998. 2230. ML 67, 1054.

fidelium sumit, sicut plenum in universis, ita integrum esse probatur in singulis. De quo sensu apostolica sententia docet, dicens: *Qui multa habet, non abundabit; et qui modicum, non minorabit* [2 Cor 8, 15]. Si forte esum panis esurientibus apponeremus, non ex toto perveniret ad singulos, quia particulatim et minutatim portionem suam unusquisque praesumeret. De hoc vero pane cum assumitur, nihil minus habent singuli quam universi. Totum unus, totum duo, totum plures sine diminutione percipiunt; quia benedictio huius sacramenti scit distribui, nescit distributione consumi.

- 2231 *Ib.* Quando benedicendae verbis caelestibus creaturae sacris altaribus imponuntur, antequam invocatione sancti nominis consecrentur, substantia illic est panis et vini, post verba autem Christi corpus et sanguis Christi. Quid autem mirum est, si ea, quae verbo potuit creare, possit verbo creata convertere?

Sermones.

- 2232 *In appendice sermonum S. Aug.* Sermo 22, 2. Numquam Deus deserit hominem, nisi prius ab homine deseratur. Cum enim semel et secundo et tertio unusquisque gravia peccata commiserit, expectat tamen illum Deus, sicut per propheta dicit, *ut convertatur et vivat* [Ez 33, 11]. Cum vero in peccatis suis coeperit permanere, de multitudine peccatorum nascitur desperatio, ex desperatione obduratio generatur.

- 2233 *Ib.* Sermo 104, 2. Et quamvis apostolus capitalia plura commemoraverit, nos tamen, ne desperationem facere videamur, breviter dicimus quae sint illa: sacrilegium, homicidium, adulterium, falsum testimonium, furtum, rapina, superbia, invidia, avaritia; et, si longo tempore teneatur, iracundia; et ebrietas, si assidua sit, in eorum numero computatur. Quicumque enim aliqua de istis peccatis in se dominari cognoverit, nisi digne se emendaverit, et, si habuerit spatium, longo tempore paenitentiam egerit, et largas eleemosynas erogaverit, et a peccatis ipsis abstinuerit, illo transitorio igne, de quo ait apostolus, purgari non poterit, sed aeterna illum flamma sine ullo remedio cruciabit. 3. Quae autem sint minuta peccata, licet omnibus nota sint, tamen quia longum est ut omnia replicentur, opus est ut ex iis vel aliqua nominemus. Quoties aliquis aut in cibo aut in potu plus accipit quam necesse sit, ad minuta peccata noverit pertinere. Quoties plus loquitur quam oportet, aut plus tacet quam expedit. . . . Quibus peccatis licet occidi animam non credamus, ita tamen eam velut quibusdam pustulis et quasi horrenda scabie replentia deformem faciunt, ut eam ad amplexus illius sponsi caelestis aut vix

aut cum grandi confusione venire permittant. . . . 4. Si autem nec in tribulatione Deo gratias agimus, nec bonis operibus peccata redimimus, ipsi tam diu in illo purgatorio igne moras habebimus, quamdiu supradicta peccata minuta, tamquam ligna, faenum, stipula, consumantur. 5. Sed dicit aliquis: Non pertinet ad me quamdiu moras habeam, si tamen ad vitam aeternam perrexero. Nemo hoc dicat, fratres carissimi, quia ille purgatorius ignis durior erit quam quidquid potest in hoc saeculo poenarum aut cogitari, aut videri, aut sentiri.

⁵²⁵ *Ib.* Sermo 261, 1. Quotiescumque, fratres carissimi, aliquem ^{2233 a}
⁵²⁹ de fratribus vel sororibus nostris paenitentiam publice videmus petere, magnam in nobis ipsis, Deo inspirante, compunctionem divini timoris possumus et debemus accendere. . . . Et ille quidem, qui paenitentiam publice accepit, poterat eam secretius agere; sed, credo, considerans multitudinem peccatorum suorum, videt se contra tam gravia mala solum non posse sufficere; ideo adiutorium totius populi cupit expetere.

Ib. Serm. 261, 2 3. De opere paenitentiae, v. K 746 sq.

2233 *

⁵⁰¹ *Ib.* Sermo 265, 3. Quoties aliqua infirmitas supervenerit, corpus ²²³⁴
⁵⁵² et sanguinem Christi ille, qui aegrotat, accipiat; et inde corpusculum suum ungat, ut illud quod scriptum est impleatur in eo: *Infirmatur aliquis?* etc. [Iac 5, 14 15]. Videte, fratres, quia, qui in infirmitate ad ecclesiam cucurrerit, et corporis sanitatem recipere et peccatorum indulgentiam merebitur obtinere.

⁵⁸⁵ *Ib.* Sermo 301, 5. Multi sunt qui maiorem curam habent in ^{2234 a}
⁵⁸⁶ carne sua quam in anima. Sed oportebat illis ut erga animam, ubi imago Dei est, sollicitudinem maiorem semper impenderent; quia quando caro, quae modo tantum diligitur, vermibus coeperit devorari in sepulcro, anima Deo ab angelis praesentatur in caelo; et ibi iam, si bona fuerit, coronatur, aut, si mala, in tenebras proicitur.

S. FULGENTIUS, 468—533.

Epistulae.

³²⁷ Ep. 6, c. 9, n. 12. Scripturis sanctis studium tui cordis ²²³⁵
³²⁸ impende; et ibi qui fueris, qui sis, quique debeas esse cognosce. Ad has si humilis et mitis accesseris, ibi profecto invenes et praevenientem gratiam, qua potest elisis surgere, et comitantem, qua viam recti queat itineris currere, et subsequentem, qua valeat ad regni caelestis beatitudinem pervenire.

¹ 8, 4, 10. Vera religio in unius constat veri Dei servitio. ²²³⁶
¹⁰³ Ipsa namque veritas unus est Deus; et sicut excepta una

2233 a. ML 39, 2227.

2234. ML 39, 2238.

2234 a. ML 39, 2323.

2235. ML 65, 352.

2236. ML 65, 365.

veritate non est alia veritas, sic absque uno Deo vero non est alius verus Deus; ipsa enim una veritas est naturaliter una vera divinitas. Et ita non possunt duo veri dii veraciter dici, sicut ipsa una veritas naturaliter non potest dividi.

2237 12, 11, 26. Arbitror, sancte frater, disputationem nostram⁵⁰² praeclari doctoris Augustini sermone firmatam, nec cuiquam esse aliquatenus ambigendum, tunc unumquemque fidelium corporis sanguinisque dominici participem fieri, quando in baptismo membrum corporis Christi efficitur, nec alienari ab illo panis calicisque consortio, etiamsi antequam panem illum comedat et calicem bibat, de hoc saeculo in unitate corporis Christi constitutus abscedat.

2238 14, 3, 26. Cum de anima Christi loquimur, de illo loqui-³⁷⁸ mur rationali spiritu, ad quem non solum Deus per gratiam venit, sed quem ipsa divinitas in unitate personae suscepit.³⁸⁵ Anima quippe illa cum Verbo unus est Christus, anima illa cum Verbo unus est unigenitus Deus. Et quia unigenitus⁴⁰⁵ Deus aequalis est Patri, nec potest totum nosse Filium qui totum non noverit Patrem, caveamus ne, cum anima Christi totum Patrem nosse non creditur, ipsi uni Christo ex aliqua parte non solum Patris, sed etiam sui et Spiritus Sancti cognitio denegetur. Perquam vero durum est et a sanitate fidei penitus alienum, ut dicamus animam Christi non plenam suae deitatis habere notitiam, cum qua naturaliter unam creditur habere personam.

2239 14, 3, 31. Possumus plane dicere animam Christi habere⁴⁰⁵ plenam notitiam deitatis suae; nescio tamen utrum debeamus¹¹⁷ dicere quod anima Christi sic suam deitatem noverit, quemadmodum se ipsa deitas novit, an hoc potius dicendum est, quia novit quantum illa, sed non sicut illa. Ipsa enim deitas sic se novit, ut hoc se naturaliter inveniat esse quod novit; anima autem illa sic totam deitatem suam novit, ut ipsa tamen deitas non sit. Deitas ergo illa ipsa est naturaliter notitia sua, anima vero illa ab ipsa deitate, quam plene novit, accipit ut noverit; naturaliter ergo deitas Christi hoc est quod novit, anima vero illa, in eo quod scit deitatem suam, non hoc se invenit esse quod novit. Non ergo quemadmodum se noverunt Pater et Filius et Spiritus Sanctus, sic animae suae secundum divinitatem notus est Christus; quoniam quidem habet anima illa plenam Trinitatis notitiam, non tamen habet unam cum Trinitate naturam.

15 [Epist. episcoporum africanorum], cf. n. 2276 sqq.

2240 17, 3, 5. Si autem Deus Verbum sic in virgine caro fieret,³⁷⁷ ut ex ea non fieret, procul dubio non de carne matris idem³⁸⁰

Deus haberet substantiam carnis, essetque eius per virginem transitus, atque ita nec mediatoris sacramentum nobis proficeret ad salutem, nec humanae divinaeque plenam in se Christus Dei Filius inconfusibiliter uniret substantiae veritatem.

409 17, 4, 9. Nullatenus humana natura ad auferendum pec- 2241
catum mundi sufficiens atque idonea fieret, nisi in unionem
382 Verbi Dei, non naturali confusione, sed solum personali unitate
385 transiret. Verbum quippe, cum caro fieret, unitione mirabili
suam naturam fecit quam ex nobis accepit; in qua tamen
unitione deifica et omnino mirabili Verbi divinitas mutata
non est in carnem, veraque Verbi humanitas naturalem prorsus
377 tenuit nostri generis veritatem. Virgo igitur, quod saepe
commemorandum est, ipsum Deum Verbum, secundum hoc
quod in ea caro factum est, et concepit et peperit.

415 17, 6, 11. Deus . . . ad hoc homo factus est, ut, quid- 2242
quid in homine creaverat integrum, idem Deus in se totum
redintegraret assumptum. 12. Hoc itaque habuit Dei hominis-
que mirabilis quidem sed verus ille secundum carnem con-
429 ceptus et partus, quo Deum caeli virgo ineffabiliter concepit
431 et peperit, et virgo genetrix inviolata permansit . . . quod . . .
viri coitum nec pertulit omnino nec voluit, sed virginitatem
retinens et mentis et corporis, ab eo, quem conceptura et
paritura erat, donum incorruptae fecunditatis et fecundae
integritatis accepit. . . . 13. Haec est gratia qua factum est
398 ut Deus, qui venit peccata tollere, quia *peccatum in eo non*
est [1 Io 3, 5], homo conciperetur atque nasceretur *in simili-*
435 *tudine carnis peccati* [Rom 8, 3], de carne peccati. Caro quippe
Mariae, quae in iniquitatibus humana fuerat sollemnitate con-
cepta, caro fuit utique peccati, quae Filium Dei genuit in
similitudinem carnis peccati. . . . Similitudo vero carnis pec-
cati cum in Dei Filio, vel potius Dei Filius in similitudine
397 carnis peccati cum dicitur, credendum est unigenitum Deum
de virginis carne mortali non traxisse peccati sordem, sed
accepisse naturae integram veritatem.

314 17, 24, 47. Sicut ex se ipsa caro vitam non habet, sed 2243
ab anima accipit, sic homo non potest habere fidem, nisi
308 munere Dei donantis acceperit. Sicut etiam ut caro vivat
soli opus est animae, ita quoque ut homo credat soli
opus est gratiae; et sicut caro nihil operari potest si eam
vivificare anima desinat, sic homo nihil bene velle potest si
ab eo gratiae iuvamen abscedat. Ut ergo caro et vivere
possit et operari, praesentis animae vivificatione fulcitur; homo
quoque ut bonum velit aut faciat, gratiae vivificantis subsidio
iugiter adiuvatur.

- 2244 17, 26, 51. Si quibusdam cognoscentibus Deum, nec tamen ³¹²
sicut Deum glorificantibus [cf. Rom 1, 21], cognitio illa nihil
proluit ad salutem, quomodo hi poterunt iusti esse apud Deum,
qui sic in suis moribus atque operibus bonitatis aliquid servant,
ut hoc ad finem christianae fidei caritatisque non referant? ³¹⁴
Quibus aliqua quidem bona, quae ad societatis humanae per- ³⁰⁹
tinent aequitatem, inesse possunt, sed quia non fide et caritate
Dei fiunt, prodesse non possunt.
- 2245 17, 27, 52. Illa quae lex factorum est, quae hominem ³¹²
iustificare non potest, quia *ex operibus legis non iustificabitur*
omnis caro [Rom 3, 20], potest quidem naturaliter esse et in corde
gentium et in corde infidelium Iudaeorum, quae tamen sine
fide Christi nullatenus iustificat sectatores suos, sed eos tenet
vinculo impietatis obstrictos.
- 2246 17, Epilog., 67. Gratia nobis et initium bonae voluntatis ³¹⁴
donatur ad fidem, et ipsi voluntati adiutorium tribuitur, ut
quod bene vult bene operetur; Deus enim, qui hominem con- ¹²⁷
didit, ipse praedestinatione sua et donum illuminationis ad ¹³⁶
credendum et donum perseverantiae ad proficiendum atque
permanendum et donum glorificationis ad regnandum quibus
dare voluit, praeparavit, quique non aliter perficit in opere,
quam in sua sempiterna atque incommutabili habet dispositum
voluntate.
- 2247 18, 4, 9. Christus ergo in sola carne portavit nostram ⁴⁰²
corruptionem, in qua veraciter nostram portavit et mortem.
In anima vero sic perfectam incorruptibilitatem servavit, sicut ³⁹⁷
peccatum nec propagine traxit nec contagione contraxit. Unde ³⁹⁸
et infirmitates animarum nostrarum, quas in sua rationali anima
portavit Christus, sine ulla corruptione portavit. Nullus quippe
potuit defectus inesse virtutis, ubi infirmitatis susceptione in-
defessa permansit perfectio caritatis; quae unigenitum Deum
fecit usque ad mortem pro nobis accedere, et *confusione con-*
tempta [Hebr 12, 2] crucis opprobrium sustinere. 10. Propter quod
tristitiam, maerorem vel quas nostrarum animarum infirmitates
habuit Christus, veras quidem, sed voluntarias habuit. Veras
scilicet, ut manifestum in se animae rationalis monstraret affec-
tum; voluntarias, ut nostris infirmitatibus adfuturum ostenderet
suae virtutis auxilium.

Ad Trasimundum, ca 515.

- 2248 L. 3, c. 16. Ab ipso conceptionis virginalis exordio sic in ³⁸³
Christo personalis unitas mansit, et utriusque naturae inconfusa ³⁸⁶
veritas perduravit, ut nec homo a Deo divelli nec Deus a ³⁸⁷

suscepto posset homine separari; nec tamen Deus hominem consumeret, nec homo Deum in aliquo permutaret; et licet in Christi morte carnem morientem fuisset anima desertura, divinitas tamen Christi nec ab anima nec a carne posset separari suscepta.

380 3, 21. In eo magis agnoscatur Domini mirabilis invictaque 2249
clementia, cum probaverimus animae carnisque substantiam
402 ob hoc cum suis passionibus a Deo susceptam, ut, sicut, salvo
403 divinae impassibilitatis statu, voluntaria susceptione mortis in
carne sua mortem nostram cognoscitur occidisse, sic voluntaria
susceptione tristitiae et timoris ad hoc cognoscatur animam
rationalem cum suis passionibus suscepisse, ut animas nostras
ab omnibus dignaretur passionibus liberare.

180 3, 35. Ut enim pauca huius operis causa subiciam, dicatur 2250
quid minus habet Spiritus Sanctus quam habet Pater et Filius,
qui et initium creationis nostrae cum Patre ac Filio simul
fecit, et effectum redemptionis nostrae cum Patre simul Filio-
que perfecit? Caelum fecisse dicitur Deus; sed, operante
Patre, simul et Filius invenitur cooperator et Spiritus Sanctus.

De Trinitate.

149 4. En habes in brevi alium esse Patrem, alium Filium, 2251
alium Spiritum Sanctum; alium et alium in persona, non aliud
et aliud in natura; et idcirco *Ego*, inquit, *et Pater unum*
sumus [Io 10, 30]. *Unum* ad naturam referre nos docet, *sumus*
146 ad personas. Similiter et illud: *Tres sunt*, inquit, *qui testi-*
monium dicunt in caelo, Pater, Verbum et Spiritus, et hi tres
unum sunt [1 Io 5, 7].

De remissione peccatorum, ca 520.

522 1, 23. Qui non credit intra ecclesiam catholicam cuncta 2252
relaxari posse peccata, ipse sibi remissionem peccatorum
denegat, si de hoc saeculo, in eadem cordis impaenitentis
duritia perseverans, alienatus ab ecclesiastica societate discedat.

Ad Monimum, ca 520.

870 Prol. *Quid enim habes quod non accepisti? Si autem ac-* 2253
cepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? [1 Cor 4, 7.] . . . Qui
ergo nobis dedit quod reddendo debeamus, ipse nobis donabit
facultatem qua possimus reddere quod debemus. Ille igitur
auctor est debiti qui auctor est doni, nam et se ipsum sua

largitate dignatus est facere debitorem, non quia indigens ab aliquo accepit, sed quoniam abundans largiter tribuit.

- 2254 L. 1, c. 7. Non ergo praedestinati sunt mali ad hoc, quod male operantur, a concupiscentia sua abstracti et illecti, sed ad hoc, quod iuste patiuntur inviti. Praedestinationis enim nomine non aliqua voluntatis humanae coactitia necessitas exprimitur, sed misericors et iusta futuri operis divini semperiterna dispositio praedicatur. Deo autem *miserecordiam et iudicium* [Ps 100, 1] cantat ecclesia, cuius hoc opus est in homine, ut occulto voluntatis suae, non tamen iniusto consilio, aut gratuitam misericordiam praeroget misero, aut debitam iustitiam rependat iniusto.
- 2255 1, 13. Proinde potuit [Deus], sicut voluit, praedestinare quosdam ad gloriam, quosdam ad poenam. Sed quos praedestinavit ad gloriam, praedestinavit ad iustitiam. Quos autem praedestinavit ad poenam, non praedestinavit ad culpam. Posset enim peccatum aliquod ex praedestinatione Dei esse, si posset aliquis hominum iuste peccare. Nullus autem hominum iuste peccat, quamvis eum iuste Deus peccare permittat. Iuste enim deseritur a Deo qui deserit Deum.
- 2256 1, 19. Peccare in hoc homo coepit, in quo a Deo discessit. Scriptum est enim quia *initium superbiae apostatare a Deo* [Eccli 10, 14]; et alio loco: *Ecce omnes qui se elongant a te, peribunt; perdidisti omnes qui fornicantur abs te* [Ps 72, 27]. Isti ergo, qui se elongant et fornicantur a Deo, utique peccando pereunt per suam malam voluntatem, quae non est ex Deo. Perdet autem illos Deus iuste iudicando, quod competit Deo. Non enim eos Deus iudicio perderet, nisi per suas iniquitates ipsi periissent.
- 2257 1, 22. Absit hoc a nobis atque ab omnibus Christianis, causam cuiuslibet peccati quisquam deputare divinae audeat aequitati, cum nec malitiae, nec impietatis cuiusquam causa esse possit, nisi in eo, qui malus atque impius fuerit. Ut ergo ex malis fiant homines boni, et ex impiis iusti, laudanda est Dei misericordia; ut autem ex bonis fiant homines mali, aut ex iustis iniqui, si divinae praedestinationis asseritur causa, erit (quod absit) vituperanda iustitia. Quinimmo nec iustitia iusta dicetur, si puniendum reum non invenisse, sed fecisse dicatur. Maior vero erit iniustitia, si lapso Deus retribuit poenam quem stantem praedestinasse dicitur ad ruinam.
- 2258 1, 25. Praedixit et promisit [salvator] praemium quo fruentur iusti, non autem promisit sed praedixit supplicium quo punientur iniusti. Neque vero, sicut praedestinavit sanctos ad iustitiam accipiendam, sic praedestinavit iniquos ad eandem iustitiam

amittendam, quia misericors Dominus et iustus potuit gratis a pravitate liberare quem voluit; pravitatis autem operator numquam fuit, quia pravus numquam aliquis fuit, nisi in quantum a Deo discessit. Nec discessurum Deus praedestinavit, quamvis discessurum cognitio divina praesciverit.

- 163 3, 7. Sic est Verbum apud Deum, sicut est in mente 2259
verbum, sicut in corde consilium. Cum enim mens apud se verbum habet, utique cogitando habet, quia nihil aliud est apud se dicere quam apud se cogitare. Cum ergo mens cogitat et cogitando verbum intra se generat, de sua substantia generat verbum, et sic illud verbum generat de se, ut genitum habeat apud se. Nec minus aliquid habet verbum quod ex mente nascitur, quam est mens de qua nascitur, quia, quanta est mens quae generat verbum, tantum est etiam ipsum verbum. Sicut enim de tota mente nascitur verbum, sic intra totam permanet natum.

De fide, ad Petrum.

- 264 Prol. n. 1. *Sine fide impossibile est placere Deo* [Hebr 11, 6]. 2260
Fides est namque bonorum omnium fundamentum, fides est humanae salutis initium. Sine hac nemo ad filiorum Dei
362 numerum potest pertinere, quia sine ipsa nec in hoc saeculo quisquam iustificationis consequitur gratiam, nec in futuro vitam possidebit aeternam; et si quis hic non ambulaverit per fidem, non perveniet ad speciem. Sine fide omnis labor hominis vacuus est.
- 149 C. 1, n. 4. Quia in illo uno vero Deo Trinitate, non solum 2261
quod unus Deus est, sed etiam quod Trinitas est, naturaliter verum est, propterea ipse verus Deus in personis Trinitas est,
179 et in una natura unus est. Per hanc unitatem naturalem totus Pater in Filio et Spiritu Sancto est, et totus Filius in Patre et Spiritu Sancto est, totusque Spiritus Sanctus in Patre et Filio est. Nullus horum extra quemlibet ipsorum est, quia nemo alium aut praecedit aeternitate, aut excedit magnitudine, aut superat potestate.
- 426 2, 11. Ab inferis idem Deus homo factus tertia die re- 2262
surrexit, sed in sepulcro secundum solam carnem idem Deus iacuit, et in infernum secundum solam animam descendit. Qua de inferis ad carnem die tertia revertente, idem Deus secundum carnem, qua in sepulcro iacuit, de sepulcro re-
427 surrexit; et quadragesima post resurrectionem die, idem Deus
428 homo factus in caelum ascendens in dextera Dei sedit, inde in fine saeculi ad iudicandos vivos mortuosque venturus.

- 2263 2, 22. Iste igitur est, qui in se uno totum exhibuit, quod⁴¹⁸ esse necessarium ad redemptionis nostrae sciebat effectum; idem scilicet sacerdos et sacrificium, idem Deus et templum: sacerdos, per quem sumus reconciliati; sacrificium, quo reconciliati; templum, in quo reconciliati; Deus, cui reconciliati.
- 2264 3, 25. Principaliter itaque tene omnem naturam quae non¹⁸⁹ est Trinitas Deus, ab ipsa sancta Trinitate, quae solus verus et aeternus Deus est, creatam ex nihilo, ac sic *universa in caelis et in terra, visibilia et invisibilia, sive thronos, sive dominationes, sive principatus, sive potestates* [Col 1, 16], opus atque¹⁹⁵ creaturam esse sanctae Trinitatis, quae est unus Deus rerum omnium creator et dominus, aeternus, omnipotens, iustus et¹⁰² bonus, habens naturaliter ut semper sit, et ut mutari aliquando¹⁰¹ non possit. Et hic Deus, qui sine initio semper est, quia¹⁹⁶ summe est, dedit rebus a se creatis ut sint; non tamen sine initio, quia nulla creatura eiusdem naturae est, cuius est Trinitas unus verus et bonus Deus, a quo creata sunt omnia.
- 2265 3, 30. Angeli ergo atque homines, pro eo quod rationales³⁵³ facti sunt, aeternitatis ac beatitudinis donum in ipsa naturae spiritalis creatione divinitus acceperunt, ita scilicet ut, si dilectioni creatoris sui iugiter inhaesissent, simul aeterni beatique mansissent, si vero propriae libertatis arbitrio contra²⁰³ creatoris imperium suam niterentur facere voluntatem, protinus²²¹ a contumacibus beatitudo discederet, et ad supplicium iis relinqueretur aeternitas misera, erroribus deinceps doloribusque crucianda. Et de angelis quidem hoc disposuit et implevit,⁴¹⁰ ut, si quis eorum bonitatem voluntatis perderet, numquam eam divino munere repararet.
- 2266 3, 31. Pars itaque angelorum, quae a suo creatore Deo,²⁰⁸ quo solo bono beata fuit, voluntaria prorsus aversione discessit, aequitatis supernae iudicio initium suae damnationis in ipsa⁵⁹¹ aversione voluntatis invenit; ut non aliud ei esset incipere iam puniri, quam illius beatifici boni dilectione destitui, quam Deus in aeterno sic totam praecepit remanere supplicio, ut etiam ignem ei aeternum pararet; in quo illi omnes prae-⁵⁹³varicatores angeli nec mala voluntate possint umquam carere nec poena, sed permanente in iis iniustae aversionis malo permaneat etiam iustae retributionis aeterna damnatio. Horum²⁹⁹ malorum princeps diabolus primos homines, quos ad peccati praecipitium invidus duxit, non iis tantum, sed et universae propagini eorum cum vitio peccati meritum mortis inseruit. Deus autem misericors et iustus, sicut diabolo et angelis eius propria cadentibus voluntate, ceteros angelos in suae dilectionis²⁰⁷ aeternitate firmavit, sic etiam humani generis massam non¹³⁶

totam in sempiternum perire permisit, sed quos voluit eius gratuita bonitas, repulsis tenebris, in quibus omnis humana nativitas peccati originalis condemnatione versatur, reducidos praedestinavit ad lucem.

599 3, 35. Erit enim etiam iniquorum resurrectio, sed sine 2267
610 immutatione, quam solis fidelibus et ex fide iuste viventibus daturus est Deus. Hoc est enim quod ait beatus Paulus: *Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur* [1 Cor 15, 51]. Ostendens autem iustos divino munere commutandos, ait: *Et nos immutabimur* [ib. 52]. Habebunt ergo iniqui cum iustis resurrectionem carnis communem, immutationis tamen gratiam non habebunt, quae dabitur iustis, quoniam a corporibus impiorum non auferetur corruptio et ignobilitas et infirmitas in quibus seminantur; quae ob hoc morte etiam
594 non exstinguuntur, ut illud iuge tormentum corpori atque animae sit mortis aeternae supplicium.

584 3, 36. Tempus vero acquirendi vitam aeternam in ista 2268
tantum vita Deus hominibus dedit, ubi voluit esse etiam paenitentiam fructuosam. Ideo autem hic paenitentia fructuosa est, quia potest hic homo deposita malitia bene vivere, et, mutata voluntate iniusta, merita simul operaque mutare et in timore Dei ea gerere, quae placeant Deo.

470 3, 41. Ex illo tempore quo salvator noster dixit: *Si quis* 2269
renatus non fuerit ex aqua et Spiritu Sancto, non potest introire in regnum Dei [Io 3, 5], absque sacramento baptismatis, praeter
472 eos qui in ecclesia catholica sine baptismo pro Christo sanguinem fundunt, nec regnum caelorum potest quisquam
469 accipere nec vitam aeternam. Quia sive in Catholica sive in haeresi quacumque vel schismate quisquam in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti baptismi sacramentum acceperit,
47 integrum sacramentum accipit; sed salutem, quae virtus est sacramenti, non habebit, si extra catholicam ecclesiam ipsum sacramentum habuerit. Ergo ideo debet ad ecclesiam redire,
446 non ut sacramentum baptismatis iterum accipiat, quod nemo
444 debet in quolibet homine baptizato repetere, sed ut in societate catholica vitam aeternam accipiat, ad quam obtinendam numquam esse potest idoneus qui cum sacramento baptismatis ab ecclesia catholica remanserit alienus.

416 19, 60. Firmissime tene, et nullatenus dubites, ipsum uni- 2270
genitum Deum Verbum carnem factum, se pro nobis obtulisse sacrificium et *hostiam Deo in odorem suavitatis* [Eph 5, 2]; cui cum Patre et Spiritu Sancto a patriarchis et prophetis et sacerdotibus tempore veteris testamenti animalia sacrificabantur; et cui nunc, id est, tempore novi testamenti, cum Patre

et Spiritu Sancto, cum quibus illi est una divinitas, sacrificium⁵¹² panis et vini, in fide et caritate sancta catholica ecclesia per universum orbem terrae offerre non cessat. . . . In illis ergo⁵¹⁴ sacrificiis quid nobis esset donandum figurate significabatur; in hoc autem sacrificio quid nobis iam donatum sit evidenter⁵¹³ ostenditur. In illis sacrificiis praeuntiabatur Filius Dei pro impiis occidendus; in hoc autem pro impiis annuntiatur occisus.

2271 27, 68. Firmissime tene, et nullatenus dubites, non solum⁴⁷⁰ homines iam ratione utentes, verum etiam parvulos, qui sive³⁰⁶ in uteris matrum vivere incipiunt et ibi moriuntur, sive iam de matribus nati sine sacramento sancti baptismatis, quod datur in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, de hoc⁴⁶⁵ saeculo transeunt, ignis aeterni sempiterno supplicio puniendos.

2272 32, 73. Firmissime tene, et nullatenus dubites, posse qui³⁰⁹ dem hominem, quem nec ignorantia litterarum nec aliqua prohibet imbecillitas vel adversitas, verba sanctae legis et evangelii sive legere sive ex ore cuiusquam praedicatoris audire; sed divinis mandatis oboedire neminem posse nisi³⁰⁸ quem Deus gratia sua praevenerit, ut quod audit corpore etiam corde percipiat, et accepta divinitus bona voluntate atque virtute mandata Dei facere et velit et possit.

2273 36, 77. Firmissime tene, et nullatenus dubites, sacramen-⁴⁶⁹ tum baptismatis non solum intra ecclesiam catholicam, sed etiam apud haereticos qui in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti baptizant, esse posse, sed extra ecclesiam catholicam prodesse non posse; immo sicut intra ecclesiam recte cre-⁴⁷ dentibus per sacramentum baptismi conferri salutem, sic extra ecclesiam baptizatis, si ad ecclesiam non redierint, eodem baptismo cumulari perniciem. Tantum enim valet ecclesia-
sticae societatis unitas ad salutem, ut baptismo non salvetur cui non ibi datur ubi oportet ut detur.

2274 37, 78. Firmissime tene, et nullatenus dubites, omnem⁴⁷ extra ecclesiam catholicam baptizatum participem fieri non posse vitae aeternae, si ante finem vitae huius catholicae non fuerit redditus atque incorporatus ecclesiae.

2275 38, 79. Firmissime tene, et nullatenus dubites, non solum⁴⁵ omnes paganos, sed etiam omnes Iudaeos, et omnes haereticos atque schismaticos, qui extra ecclesiam catholicam praesentem finiunt vitam, in ignem aeternum ituros, *qui paratus est diabolo et angelis eius* [Mt 25, 41].

2271. ML 65, 701.

2273. ML 65, 703.

2275. ML 65, 704.

2272. ML 65, 702.

2274. ML 65, 703.

Epistula episcoporum africanorum in Sardinia
exsulum, 523.

(Apud *Fulg.*, Ep. 15.)

- 308 5. Sic est ipsum liberum hominis arbitrium absque dono 2276
325 gratiae, sicut est oculus sine luce. Nam et oculus ad videndum
factus est, sed, nisi lumen acceperit, non videbit. Illa autem
est *lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in hunc
mundum* [Io 1, 9]; illuminat autem hominem, se ipsam dando
per gratiam. Sicut ergo corporis oculus semper indiget lumen
accipere, ut ipsum lumen possit adspicere, sic et libero arbitrio
hominis nulla potest gratiae suffragari cognitio, nisi detur
ipsius gratiae spiritalis infusio.
- 347 10. De gratia vero non digne sentit quisquis eam putat 2277
omnibus hominibus dari, cum non solum *non omnium sit fides*
[2 Thess 3, 2], sed adhuc nonnullae gentes inveniantur ad
quas fidei praedicatio non pervenit. Beatus autem apostolus
dicit: *Quomodo invocabunt in quem non crediderunt? aut quo-*
modo credent ei, quem non audierunt? quomodo autem audient
sine praedicante? [Rom 10, 14.] Non itaque gratia omnibus
datur, quandoquidem ipsius gratiae participes esse non possunt
qui fideles non sunt, nec possunt credere ad quos invenitur
343 ipse fidei auditus minime pervenisse. Ipsa vero gratia quibus-
cumque datur, non aequaliter datur, sed *secundum mensuram*
donationis Christi [Eph 4, 7], et *unicuique sicut Deus divisit*
mensuram fidei [Rom 12, 3], qui non hominum personas accipit,
sed *omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens propria*
singulis prout vult [1 Cor 12, 11].
- 352 11. Quod autem vos dicitis sola Dei misericordia salvari 2278
hominem; illi autem dicunt, nisi quis propria voluntate cu-
currerit et elaboraverit, salvus esse non poterit: digne utrum-
que tenetur, si ordo rectus servetur divinae misericordiae et
voluntatis humanae, ut illa praeveniat, haec sequatur; sola
314 Dei misericordia initium salutis conferat, cui deinde voluntas
327 hominis cooperatrix suae salutis exsistat, ut misericordia Dei
praeveniens voluntatis humanae dirigat cursum, et humana
328 voluntas oboediens, eadem misericordia subsequente, secundum
329 intentionem currat ad bravium; ac per hoc humana voluntas,
in eo quod currit utiliter et laborat, ex Dei misericordia sibi
esse donum cursus ac laboris agnoscat, nec sit ingrata miseri-
cordiae, per quam salutis accipit initium, ut per ipsam per-
veniat ad plenum sempiternae salutis effectum, quia tunc erit
bona, si Dei praeveniat dono, et tunc permanebit bona, si
eius non destituatur auxilio.

PSEUDO-DIONYSIUS AREOPAGITA, ca 500.

Epistulae.

- 2279 Ep. 4. ἵνα συνελόντες εἴπωμεν, οὐδὲ ἄνθρωπος ἦν [ὁ Ἰη-³⁹¹
σοῦς], οὐχ ὡς μὴ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὡς ἐξ ἀνθρώπων, ἀνθρώπων
ἐπέκεινα, καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἀληθῶς ἄνθρωπος γεγωνώς. Καὶ
τὸ λοιπόν, οὐ κατὰ Θεὸν τὰ θεῖα δράσας, οὐ τὰ ἀνθρώπεια
κατὰ ἄνθρωπον, ἀλλ' ἀνδρωθέντος Θεοῦ, καινὴν τινα τὴν
θεανδρικὴν ἐνέργειαν ἡμῖν πεπολιτευμένως.

De divinis nominibus.

- 2280 C. 2, n. 4. Ἐπὶ τῆς ἐνώσεως τῆς θείας ἦτοι τῆς ὑπερουσιό-¹⁵⁰
τητος, ἡνωμένον μὲν ἔστι τῇ ἐναρχικῇ Τριάδι, καὶ κοινὸν ἡ
ὑπερούσιος ὑπαρξίς, ἡ ὑπέρθεος θεότης, . . . τὸ ἀφθεγκτον,
τὸ πολύφωνον, ἡ ἀγνωσία, τὸ παννότητον, ἡ πάντων θέσις, ἡ
πάντων ἀφαίρεσις, τὸ ὑπὲρ πᾶσαν καὶ θέσιν καὶ ἀφαίρεσιν, ἡ
ἐν ἀλλήλαις, εἰ οὕτω χρή φάναι, τῶν ἐναρχικῶν ὑποστάσεων¹⁴⁸
μονή, καὶ ἱδρυσις, ὀλικῶς ὑπερηνωμένη, καὶ οὐδενὶ μέρει
συγκεχυμένη, καθάπερ φῶτα λαμπτήρων, ἵνα αἰσθητοῖς καὶ
οἰκείοις χρήσωμαι παραδείγμασιν, ὄντα ἐν οἴκῳ ἐνί, καὶ ὅλα
ἐν ἀλλήλοις ὅλοις ἐστίν, ἀκραιφνῇ καὶ ἀκριβῇ τὴν ἀπ' ἀλλήλων
ἰδικῶς ὑφισταμένην ἔχει διάκρισιν, ἡνωμένα τῇ διακρίσει, καὶ
τῇ ἐνώσει διακεκριμένα. . . Ἀλλὰ καὶ εἰ τὸν ἕνα τις τῶν πυρσῶν
ὑπεξαγάγοι τοῦ δωματίου, συνεξελεύσεται καὶ τὸ οἰκεῖον ἅπαν
φῶς οὐδὲν τι τῶν ἐτέρων φωτῶν ἐν ἑαυτῷ συνεπισπώμενον,

- 2279 4. Ut summam dicamus, neque homo erat [Iesus], non quod³⁹¹
non fuisset homo, sed quod, ex hominibus natus, homines superet
et supra hominem vere homo factus sit. Ceteroquin divina non
qua Deus patrabat, neque humana qua homo, sed qua Deus in-
carnatus, novam quamdam theandricam operationem nobis in-
stituens.

- 2280 2, 4. In divina unione seu supersubstantialitate unitum quidem¹⁵⁰
est ac commune summe uni Trinitati superessentialis existentia, et
superdivina divinitas, . . . ineffabilitas et multivocatio, incomprehen-
sibilitas et perfecta intellegibilitas, omnium positio et omnium ab-
latio, supra omnem positionem et ablationem divinarum personarum
in se ipsis, si ita loqui fas est, mutua mansio et collocatio, in¹⁴⁸
totum perfecte copulata in unum, et non confusa in ulla parte;
sicut, ut exemplis sensibilibus et familiaribus utar, lumina lampadum,
quae sunt in una domo, et tota sunt in se totis vicissim, non
permixta, ac per se exsistunt perfecte inter se mutuo singillatim
distincta, coniuncta in unum discrete et discreta coniunctim. . . .
Quinimmo si quis unam lampadem educat e domo, simul exiit
totum proprium lumen, nihil quidquam ceterorum luminum in se

ἡ τοῦ ἑαυτοῦ τοῖς ἑτέροις καταλείπον· ἦν γὰρ αὐτῶν, ὅπερ ἔφην, ἡ ὄλων πρὸς ὅλα παντελὴς ἔνωσις ἀμιγῆς καθόλου, καὶ οὐδενὶ μέρει συμπεφυρμένη.

381 2, 9. Τὸ τῆς Ἰησοῦ φιλανθρωπίας μυστήριον . . . ἄρρητόν 2281
ἔστι λόγῳ παντὶ καὶ ἄγνωστον νῶ παντί, καὶ αὐτῷ τῷ πρωτίστῳ
καὶ πρεσβυτάτῳ ἀγγέλῳ. . . . Τὸ μὲν σαρκωθῆναι μυστικῶς
παρειλήφαμεν, τὸ δ' ὅπως ἐκ παρθενικῶν αἱμάτων ἑτέρῳ παρὰ
τὴν φύσιν θεσμῷ διεπλάττετο, καὶ τᾶλλα πάντα τῆς Ἰησοῦ
φυσιολογίας, πῶς ἐν δυσὶ ταῖς φύσεσι γνωριζόμενος, καὶ κατὰ
ἄνθρωπον ἔπραττε, καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐνήργει, ἑτέρου λόγου
καὶ κρείττονος ἢ καθ' ἡμᾶς καὶ τὴν ἡμετέραν ἀνθρωπίνην
δύναμιν.

193 4, 10. Παρρησιάζεται δὲ καὶ τοῦτο εἰπεῖν ὁ ἀληθὴς λόγος, 2282
ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ πάντων αἴτιος δι' ἀγαθότητος ὑπερβολὴν
πάντων ἔρᾳ, πάντα ποιεῖ, πάντα τελειοῖ, πάντα συνέχει, πάντα
ἐπιστρέφει, καὶ ἔστι καὶ ὁ θεὸς ἔρως ἀγαθὸς ἀγαθοῦ διὰ τὸ
ἀγαθόν.

193 4, 14. Τί δὲ ὅλως οἱ θεολόγοι βουλόμενοι, ποτὲ μὲν ἔρωτα 2283
116 καὶ ἀγάπην αὐτόν φασι, ποτὲ δὲ ἔραστον καὶ ἀγαπητόν; Τοῦ
μὲν γὰρ αἴτιος, καὶ ὥσπερ προβολεὺς καὶ ἀπογεννήτωρ· τὸ
δὲ αὐτὸς ἔστι. Καὶ τῷ μὲν κινεῖται, τῷ δὲ κινεῖ· ἢ ὅτι αὐτὸς
ἑαυτοῦ καὶ ἑαυτῷ ἔστι προαγωγικὸς καὶ κινητικὸς. Ταύτῃ δὲ
ἀγαπητόν μὲν καὶ ἔραστον αὐτὸ καλοῦσιν, ὡς καλὸν καὶ ἀγαθόν·

ipso simul trahens, neque quidquam sui illis relinquens: erat enim illorum, ut dixi, totorum ad tota perfecta coniunctio, mera penitus et nulla ex parte confusa.

381 2, 9. Iesu humanitatis mysterium . . . ineffabile est sermoni 2281
omni et omni menti incognoscibile, etiam ipsi primo et antiquissimo
angelo. . . . Eum quidem carnem assumpsisse mystice accepimus,
sed quomodo ex virgineo sanguine alia atque naturali lege effor-
matus sit aliaque omnia de physiologia Iesu, quomodo in duabus
naturis cognitus sit et secundum hominem se gesserit et supra
hominem operatus sit, longe alterius et praestantioris sermonis
res est quam humana ratio fert.

193 4, 10. Audebit et hoc dicere verus sermo, quod ipse qui est 2282
omnium causa, propter excellentiam bonitatis omnia amat, omnia
facit, omnia perficit, omnia continet, omnia convertit ad se; et
est divinus amor bonus boni propter bonum.

193 4, 14. Quid porro tandem significare volunt theologi, cum ali- 2283
116 quando quidem eum vocant amorem et dilectionem, aliquando
vero amabilem et dilectum? Illius quidem auctor est et tamquam
productor et generator, hoc autem ipse est, illo quidem movetur,
hoc autem movet, quia se ipse adducit, et sibi adducit et movet.
Dilectum et amabilem eum vocant, sicut pulchrum et bonum;

ἔρωτα δὲ αὐθις καὶ ἀγάπην, ὡς κινητικὴν ἅμα καὶ ὡς ἀναγωγὸν δύναμιν ὄντα ἐφ' ἑαυτόν, τὸ μόνον αὐτὸ δι' ἑαυτὸ καλὸν καὶ ἀγαθόν, καὶ ὥσπερ ἔκφανσιν ὄντα ἑαυτοῦ δι' ἑαυτοῦ, καὶ τῆς ἐξηρημένης ἐνώσεως ἀγαθὴν πρόοδον, καὶ ἐρωτικὴν κίνησιν, ἀπλήν, αὐτοκίνητον, αὐτενέργητον, προοῦσαν ἐν τάχαθῳ, καὶ ἐκ τάχαθοῦ τοῖς οὖσιν ἐκβλύζομένην, καὶ αὐθις εἰς τάχαθὸν ἐπιστρεφομένην. Ἐν ᾧ καὶ τὸ ἀτελεύτητον ἑαυτοῦ καὶ ἀναρχον ὁ θεὸς ἔρως ἐνδείκνυται διαφερόντως, ὥσπερ τις αἰδῖος κύκλος, διὰ τάχαθόν, ἐκ τάχαθοῦ, καὶ ἐν τάχαθῳ, καὶ εἰς τάχαθόν, ἐν ἀπλανεῖ συνελίξει περιπορευόμενος, καὶ ἐν ταυτῷ, καὶ κατὰ τὸ αὐτό, καὶ προΐων αἰεὶ, καὶ μένων, καὶ ἀποκαθιστάμενος.

2284 7, 3. Ἐπὶ δὲ τούτοις ζητῆσαι χρὴ πῶς ἡμεῖς Θεὸν γινώ-¹⁰⁹
σκομεν, οὐδὲ νοητόν, οὐδὲ αἰσθητόν, οὐδέ τι καθόλου τῶν
όντων ὄντα. Μήποτε οὖν ἀληθὲς εἰπεῖν ὅτι Θεὸν γινώσκουμεν
οὐκ ἐκ τῆς αὐτοῦ φύσεως (ἄγνωστον γὰρ τοῦτο, καὶ πάντα
λόγον καὶ νοῦν ὑπεραίρον), ἀλλ' ἐκ τῆς πάντων τῶν ὄντων¹¹³
διατάξεως, ὡς ἐξ αὐτοῦ προβεβλημένης, καὶ εἰκόνας τινὰς καὶ¹¹⁴
μοιώματα τῶν θείων αὐτοῦ παραδειγμάτων ἐχούσης, εἰς τὸ¹¹⁵
ἐπέκεινα πάντων ὁδῷ καὶ τάξει κατὰ δύναμιν ἀνείμεν ἐν τῇ
πάντων ἀφαιρέσει καὶ ὑπεροχῇ, καὶ ἐν τῇ πάντων αἰτίᾳ.

2285 10, 1. Τὸ μὲν γὰρ [παντοκράτωρ ὁ Θεός] λέγεται διὰ τὸ²³⁵
πάντων αὐτὸν εἶναι παντοκρατορικὴν ἔδραν, συνέχουσιν καὶ

amorem vero et dilectionem, tamquam vim motricem et sursum trahentem ad se, qui solus est, ipsum per se pulchrum et bonum, et tamquam manifestationem sui ipsius per se ipsum, et ut benignum processum eximiae illius unionis, et amatoriam motionem, simplicem, per se mobilem, per se operantem, praeexistentem in bono, et ex bono in ea quae sunt redundantem ac rursus ad bonum revertentem. Qua in re et fine et principio se carere divinus amor excellenter ostendit, tamquam sempiternus circulus, propter bonum, ex bono, in bono, et ad bonum, indeclinabili conversione circumiens, in eodem et secundum idem, et procedens semper et manens et remeans.

2284 7, 3. Praeterea quaerendum est quomodo Deum cognoscamus,¹⁰⁹
qui neque sensu percipitur nec intellectu, et nihil omnino est ex
iis quae sunt. An non potius vere dicatur quod Deum non cogno-
scimus ex natura eius (id enim quod natura eius est, incognitum
est, et omnem rationem et mentem superat), sed ex ordine omnium¹¹³
rerum, tamquam ab ipso proposito, et imagines quasdam et simili-¹¹⁴
tudines exemplarium eius divinarum in se habente, ad cognoscendum¹¹⁵
illud summum bonum et omnium bonorum finem, via et ordine
pro viribus ascendimus, in ablatione et superlatione omnium et in
omnium causa.

2285 10, 1. [Omnitenens Deus] quidem dicitur, quod ipse sit omnium²³⁵
sedes, omnia continens atque complectens, et cuncta stabiliens,

περιέχουσιν τὰ ὅλα, καὶ ἐνιδρύουσιν, καὶ θεμελιόουσιν, καὶ περισφίγγουσιν, καὶ ἀρραγῆς ἐν ἑαυτῇ τὸ πᾶν ἀποτελοῦσιν, καὶ ἐξ αὐτῆς τὰ ὅλα, καθάπερ ἐκ ρίζης παντοκρατορικῆς, προ-
 ἄγουσιν, καὶ εἰς ἑαυτὴν τὰ πάντα, καθάπερ εἰς πυθμένα παντο-
 κρατορικόν, ἐπιστρέφουσιν καὶ συνέχουσιν αὐτά.

De ecclesiastica hierarchia.

125 C. 1, n. 3. Ταύτη δὲ τῇ πάντων ἐπέκεινα θεαρχικωτάτῃ 2286
 136 μακαριότητι, τῇ τρισσῇ τῇ μονάδι τῇ ὄντως οὔσῃ, κατὰ τὸ
 ἡμῖν μὲν ἀνέφικτον, αὐτῇ δὲ ἐπιστητόν, θέλημα μὲν ἐστὶν ἡ
 358 λογικὴ σωτηρία καθ' ἡμᾶς τε καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς οὐσιῶν· ἡ δὲ
 οὐχ ἑτέρως γενέσθαι δύναται, μὴ θεουμένων τῶν σφωζομένων.
 Ἡ δὲ θέωσις ἐστὶν ἡ πρὸς Θεόν, ὡς ἐφικτόν, ἀφομοίωσις τε
 καὶ ἔνωσις.

555 C. 5, n. 3, § 1. Κοινὰ μὲν ἔστι τοῖς ἱεράρχαις τε καὶ ἱερεῦσι 2287
 καὶ λειτουργοῖς ἐν ταῖς ἱερατικαῖς αὐτῶν τελειώσεσιν ἡ πρὸς
 τὸ θεῖον θυσιαστήριον προσαγωγή, καὶ ὑπόπτωσις, ἡ τῆς
 561 ἱεραρχικῆς χειρὸς ἐπίθεσις, ἡ σταυροειδὴς σφραγίς, ἡ ἀνάρρησις,
 558 ὁ τελειωτικὸς ἀσπασμός· ἐξαίρετα δὲ καὶ ἔκκριτα τοῖς ἱεράρχαις
 μὲν ἡ τῶν λογίων ἐπὶ κεφαλῆς ἐπίθεσις, οὐκ ἐχόντων τοῦτο
 τῶν ὑφειμένων ταγμάτων· τοῖς δὲ ἱερεῦσιν ἡ ἀμφοῖν τοῖν
 ποδοῖν κλίσις, οὐκ ἐχούσης τοῦτο τῆς τῶν λειτουργῶν τελειώ-
 σεως· οἱ γὰρ λειτουργοί, καθὼς εἴρηται, τὸν ἕνα κλίνουσιν
 τοῖν ποδοῖν μόνον.

fundans atque constringens, et universum insolubile in se ipso
 praestans, et ex se, veluti ex omnitenente radice, cuncta producents,
 atque ad se, tamquam ad fundum, omnitenens, universa convertens
 et continens.

125 1, 3. Huic omnia transcendentī divinissimae beatitudini, trinae 2286
 136 unitati, vere exsistenti, modo quidem nobis incomprehenso, illi
 autem notissimo, in votis quidem est rationalis creaturae salus,
 358 tam nostra quam mentium supernarum; verumtamen haec salus
 iis, qui salvantur, non nisi deificatis potest obtingere. Est autem
 haec deificatio, Deo quaedam, quoad fieri potest, assimilatio unioque.

555 5, 3, 1. Communia quidem sunt et pontificibus et sacerdotibus 2287
 et ministris, cum consecrantur, accessus ad divinum altare, genuum
 561 flexio, pontificiae manus impositio, crucis impressio, praedicatio,
 556 perficiens salutatio; praecipua vero et episcopis propria est scriptu-
 rarum supra caput impositio, quod inferiores ordines non habent;
 sacerdotibus autem utriusque pedis inclinatio, quo caret consecratio
 ministrorum; ministri enim, ut dictum est, alterum tantum genu
 flectunt.

S. LEONTIUS BYZANTINUS, ca 485—ca 543.

Contra Nestorianos et Eutychianos, 529/44.

- 2287a L. 1. Οὐ ταῦτόν, ὦ οὔτοι, ὑπόστασις καὶ ἐνυπόστατον, ³⁸⁵
ὥσπερ ἕτερον οὐσία καὶ ἐνούσιον· ἡ μὲν γὰρ ὑπόστασις τὸν
τινὰ δηλοῖ, τὸ δὲ ἐνυπόστατον τὴν οὐσίαν· καὶ ἡ μὲν ὑπόστασις
πρόσωπον ἀφορίζει τοῖς χαρακτηριστικοῖς ἰδιώμασι· τὸ δὲ
ἐνυπόστατον τὸ μὴ εἶναι αὐτὸ συμβεβηκὸς δηλοῖ ὃ ἐν ἑτέρῳ
ἔχει τὸ εἶναι, καὶ οὐκ ἐν ἑαυτῷ θεωρεῖται. . . . Ὁ τοίνυν λέγων·
Οὐκ ἔστιν φύσις ἀνυπόστατος, ἀληθὲς μὲν λέγει· οὐ μὴν ὀρθῶς
συμπεραίνει, τὸ μὴ ἀνυπόστατον συνάγων εἰς τὸ ὑπόστασιν
εἶναι. . . . Ἀνυπόστατος μὲν οὖν φύσις, τούτέστιν οὐσία, οὐκ
ἂν εἴη ποτέ. Οὐ μὴν ἡ φύσις ὑπόστασις, ὅτι μὴδὲ ἀντιστρέφει.
- 2287b 1. Τέλειος μὲν γὰρ ἔστιν ὁ Λόγος, καὶ πλήρης καὶ παρεκτικὸς ³⁸⁵
τελειότητος· τελεία δὲ καὶ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ, ὡς πρὸς
τὸν ὅρον τῆς ὑπάρξεως. Ἄλλ' οὐδὲ ὁ Λόγος τέλειος Χριστός,
κἂν τέλειος εἴη Θεός, μὴ τῆς ἀνθρωπότητος αὐτῷ συντεταγμένης·
οὔτε ἡ ψυχὴ τέλειος ἄνθρωπος, κἂν τελείαν ἔχει οὐσίαν, μὴ
τοῦ σώματος αὐτῇ συνεπινοουμένου.
- 2287c 1. Ἡμεῖς κατὰ τὰς θείας γραφὰς καὶ τὰς πατροπαραδότους ³⁹²
θεωρίας, πολλάκις τὸ ὅλον ἐκ μέρους, καὶ τὰ μέρη τῇ τοῦ
ὅλου κλήσει προσαγορεύομεν, Υἱὸν ἀνθρώπου τὸν Λόγον
ὀνομάζοντες καὶ Κύριον τῆς δόξης ἐσταυρώσθαι ὁμολογοῦντες.
Ἄλλ' οὐ παρὰ τοῦτο τῇ ἀντιδόσει τῶν ἰδιωμάτων ἀναιροῦμεν
-
- 2287a 1. Non est idem, o viri, hypostasis et enhypostatum, sicut aliud ³⁸⁵
est substantia et aliud esse in substantia; nam hypostasis aliquem
unum declarat, esse autem enhypostatum declarat substantiam; et
hypostasis quidem personam definit proprietatibus designantibus,
enhypostatum vero significat non esse accidens quod in alio habet
ut sit, et non in se cernitur. . . . Qui igitur dicit: Non est natura
sine hypostasi, verum dicit; non tamen recte concludit, cum con-
cludit quod non est sine hypostasi esse hypostasim. . . . Natura
igitur, id est, substantia, numquam sine hypostasi esse poterit; non
tamen natura est hypostasis, quia neque convertitur.
- 2287b 1. Perfectum namque est Verbum, et plenum et praebeens per- ³⁸⁵
fectionem; perfecta autem est anima hominis, quantum ad de-
finitionem essentiae suae. Sed neque Verbum est perfectus Christus,
non unita sibi humanitate, quamvis perfectus Deus sit, nec anima
perfectus homo est, licet perfectam substantiam habeat, corpore
non simul cum ea cogitato.
- 2287c 1. Nos secundum divinas scripturas et speculationes a patribus ³⁹²
traditas, saepe totum ex parte et partem nomine totius afficimus,
cum Verbum Filium hominis nominamus et Dominum gloriae
crucifixum confitemur. Sed non propterea communicatione idio-

385 τὸν ἴδιον λόγον τῆς θάτέρου ἐν ταύτῳ ιδιότητος. Πρὸς δὲ
καὶ διὰ κυρίων ἡμῖν ταῦτα τῶν ὀνομάτων γνωρίζεται, τὴν μὲν
ἀντίδοσιν τῶν ιδιωμάτων ἐν τῇ μιᾷ ὑποστάσει θεωροῦσι, τὴν
388 δὲ ιδιότητα τὴν ἐν τῇ κοινότητι ἐν τῇ διαφορᾷ τῶν φύσεων
ἐπιγινώσκουσιν.

ZACHARIAS MITYLENUS, saec. VI.

De mundi opificio.

196 Χριστιανός. Ποιητὴν καὶ αἵτιον τοῦ κόσμου τὸν Θεὸν 2288
συνομολογοῦμεν. — Αμμῶνιος. Ναί. — Χ. Συναΐδιον τῷ Θεῷ
τὸν κόσμον εἶναι ὑποτοπάζετε; — Α. Πάνυ γε. — Χ. Τὰ συναΐδια
τῶν ἅμα ἐστί. — Α. Πῶς γὰρ οὐ; — Χ. Τὰ ἅμα ὄντα, ἐξ-
αλλήλων ἔχειν αἰτίαν οὐ δύναται ποιητικὴν; — Α. Οὐ. —
Χ. Ὁ ἄρα κόσμος συναΐδιος ὢν τῷ Θεῷ, καθ' ὑμᾶς, ἐκ Θεοῦ
ἔχειν ποιητικὴν αἰτίαν οὐ δύναται· ἀλλὰ μὴν ποιητικὸν τὸν
Θεὸν τοῦ κόσμου ἐλέγχουμεν. — Α. Ναί. — Χ. Οὐκ ἄρα συν-
αΐδιος ἔσται τῷ Θεῷ ὁ κόσμος. Πᾶν γὰρ ποίημα τοῦ ποιή-
σαντος δευτερεύει αἰτίᾳ καὶ χρόνῳ.

S. SOPHRONIUS, † 638.

Epistula synodica ad Sergium Constplt., 634.

390 Πᾶσαν φωνὴν καὶ ἐνέργειαν, κἂν θεία τις ᾗ καὶ οὐράνιος, 2289
ἢ ἀνθρωπίνη τε καὶ ἐπίγειος, ἐξ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προϊέναι
Χριστοῦ καὶ Υἱοῦ δογματίζομεν, καὶ τῆς μιᾶς αὐτοῦ συνθέτου

matum tollimus propriam rationem proprietatis alterutrius in eodem.
385 Deinde haec etiam nobis per propria nomina declarantur, cum
communicationem quidem idiomatum in una hypostasi contem-
388 plamus, proprietatem vero quae est in communitate, in differentia
naturarum agnoscimus.

196 *Christianus.* Effectorem et causam mundi Deum pariter con- 2288
fitemur. — *Ammonius.* Sane. — *C.* Coaeternum Deo mundum esse
suspiciamini? — *A.* Maxime. — *C.* Coaeterna sunt de eorum genere
quae sunt simul. — *A.* Quidni? — *C.* Quae sunt simul, alia ex
aliis causam habere effectricem non queunt? — *A.* Non. —
C. Mundus igitur coaeternus cum sit Deo, vestro suffragio, ex Deo
habere effectricem causam non potest. Atqui effectorem Deum
mundi dicebamus. — *A.* Certe. — *C.* Non igitur coaeternus erit
Deo mundus. Omne enim effectum effectore posterius est causa
et tempore.

390 Omnem vocem et operationem, sive divina quaedam sit et cae- 2289
lestis, sive humana et terrena, ex uno eodemque Christo et Filio
procedere edocemus, et ex una composita et singulari subsistentia,

καὶ μοναδικῆς ὑποστάσεως, ὃς σεσαρκωμένος τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐτύγχανεν, ὃ καὶ ἐκατέραν ἀμερίστως καὶ ἀσυγχύτως ἐνέργειαν κατὰ τὰς ἑαυτοῦ φύσεις ἐξ ἑαυτοῦ φυσικῶς προβαλλόμενος. . . . Ἦν ὑπὲρ ἄνθρωπον αὐτοῦ τὰ ἀνθρώπινα· οὐκ ἐπειδὴ περ φύσις 408 ἦν οὐκ ἀνθρώπειος, ἀλλ' ἐπειδὴ περ ἐκουσίως γέγονεν ἄνθρωπος, καὶ ἄνθρωπος γεγωνὶς ἐκουσίως αὐτὰ προσεδέχετο· καὶ οὐ τυραννικῶς ἢ ἀναγκαστῶς ἔστιν ὅτε καθ' ἡμᾶς καὶ ἀβουλήτῳ, ἀλλ' ἡνίκα καὶ ὅσον ἐβούλετο. . . . Τὰ δὲ θεῖα καὶ λαμπρὰ καὶ ὑπέρτατα, . . . ὁποῖα περ ἦν ἡ ἄσπορος σύλληψις, ἡ Ἰωάννου ἐγγάστριος σκίρτησις, ὁ τόκος ὁ ἄφθορος, ἡ παρθενία ἡ 432 ἄχραντος, ἡ πρὸ τοῦ τόκου καὶ ἐν τῷ τόκῳ καὶ μετὰ τὸν τόκον ἀλώβητος, . . . ἡ εἰς οὐρανοὺς ἀπὸ γῆς πολυθαύματος καὶ 427 ἐνσώματος ἀνοδος, . . . ἅπερ ἅπαντα ὑπὲρ λόγον καὶ φύσιν ἀνθρωπίνην τελούμενα, τῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου θείας οὐσίας καὶ φύσεως ὁμολογουμένως ὑπῆρχε τεκμήρια, εἰ καὶ διὰ σαρκὸς ἐνηργεῖτο καὶ σώματος, καὶ οὐ διχα σαρκὸς λογικῶς ἐψυχωμένης 378 ἐπράττετο. . . . Καὶ γὰρ ἀληθῶς ὁ Λόγος σεσάρκωται, καὶ 376 ἀψευδῶς σαρκωθεὶς σεσωμάτωνται, καὶ εἰς Υἱὸς ἐγινώσκετο ὁ πᾶσαν ἐξ αὐτοῦ προφέρων ἐνέργειαν θεῖαν τε καὶ ἀνθρώπειον.

2290 [Ἀνάθεμα] Θεμίστιος ὁ τῆς ἀγνοίας πατὴρ καὶ γεννήτωρ καὶ 404 σπορεὺς ἀθεσμότητος, ὃς ἀγνοεῖν Χριστὸν τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ἡμῶν τὴν ἡμέραν ἐφληνάφει τῆς κρίσεως, ἀγνοῶν ἅπερ αὐτὸς ὁ θεήλατος ἔφασκε, καὶ μὴ εἰδὼς ἅπερ ἀμφιγνοῶν ἀνεφθέγγετο. Εἰ μὴ γὰρ ἡγνόει τῶν οἰκείων λόγων τὴν δύναμιν, οὐκ ἂν τὴν

quod incarnatum Dei Verbum exstabat, quod utramque inseparabiliter et inconfuse operationem secundum naturas suas a seipso naturaliter proferebat. . . . Erant humana eius ultra hominem, non 408 quod natura non erat humana, sed quia sponte factus est homo; et homo factus sponte haec recipiebat, et non tyrannice vel necessitate, ut nos plerumque, et involuntarie, sed quando et quantum volebat. . . . Illa vero divina praeclaraque et sublimia, . . . cuiusmodi erant inseminata conceptio, Ioannis intra uterum exsultatio, partus ipse incorruptibilis, illibata virginitas quae ante partum et 432 in partu et post partum est intemerata, . . . in caelum a terra 427 peradmirabilis et corporalis ascensio, . . . quae omnia, ultra naturam et sermonem humanum effecta, divinae Dei Verbi essentiae et naturae profecto existebant indicia, etsi per carnem agebantur et corpus, neque sine carne rationaliter animata gerebantur. . . . Et 378 enim Verbum veraciter caro factum est et absque mendacio cor- 376 poratum est, atque unus Filius cognoscebatur qui omnem ex se proferebat operationem, divinam et humanam.

2290 [Anathema] Themistius, qui fuit ignorantiae pater et genitor atque 404 seminator nefandissimus, qui Christum verum Deum nostrum diem iudicii nescisse delirabat, nesciens quae ipse iam a Deo proiectus assereret, et non recognoscens quae ignorando loquebatur. Nisi enim ignorasset verborum suorum virtutem, non utique letiferam

ὀλέθριον ἄγνοιαν τέτοκε, καὶ τοῦ τῆς ἀγνοίας ἄγρους θερμῶς
ὑπερήσπιζεν, ἀγνοεῖν τὸν Χριστόν, οὐ καθὸ Θεὸς ὑπῆρχεν
αἰdios, ἀλλὰ καθὸ γέγονεν κατὰ ἀλήθειαν ἄνθρωπος, τὴν ἡμέραν
τῆς συντελείας καὶ κρίσεως ἐξ ἀφρόνων φρενῶν ἐρευγόμενος.

MISSALE GOTHICUM SEU GOTHICO-GALLICANUM,

saec. VI vel VII.

Missa in assumptione B. M. Virginis.

⁴³⁶ *Contestatio.* Dignum et iustum est, omnipotens Deus, nos ²²⁹⁰ a
tibi magnas merito gratias agere, tempore celeberrimo, die
prae ceteris honorando, quo fidelis Israel egressus est de
Aegypto, quo virgo Dei genetrix de mundo migravit ad
⁴³⁵ Christum. Quae nec de corruptione suscepit contagium, nec
resolutionem pertulit in sepulcro; pollutione libera, germine
⁴³⁰ gloriosa, assumptione secura, paradiso dote praelata; nesciens
damna de coitu, sumens vota de fructu; non subdita dolori
per partum, non labori per transitum, nec vita voluntate, nec
funus solvitur vi naturae.

S. GREGORIUS I MAGNUS, 540—604.

Epistulae.

¹³ (L. 1) ep. 25 [Ioanni Cstplt. et ceteris patriarchis]. Sicut sancti ²²⁹¹
⁶⁴ evangelii quattuor libros, sic quattuor concilia suscipere et
venerari me fateor: nicaenum scilicet, in quo perversum
Arii dogma destruitur; constantinopolitanum quoque, in quo
Eunomii et Macedonii error vincitur; ephesinum etiam
primum, in quo Nestorii impietas iudicatur; chalcedonense
vero, in quo Eutychis Dioscorique pravitas reprobat, tota
devotione complector, integerrima approbatione custodio; quia
in his velut in quadrato lapide sanctae fidei structura con-
surgit, et cuiuslibet vitae atque actionis exsistat, quisquis eorum
soliditatem non tenet, etiam si lapis esse cernitur, tamen extra
aedificium iacet. . . . Cunctas vero quas praefata veneranda
concilia personas respuunt, respuo; quas venerantur, amplector;
quia, dum universali sunt consensu constituta, se et non illa

ignorantiam peperisset et ignorantiae foeditatem ferventer de-
fenderet, ignorare Christum non secundum id quod Deus erat
sempiternus, sed secundum quod veraciter homo factus, diem
consummationis atque iudicii ex insipientia mentis eructans.

destruit quisquis praesumit aut solvere quos religant aut ligare quos solvunt. Quisquis ergo aliud sapit, anathema sit.

2292 (1) 43 [Leandro episc. hispalensi]. De trina vero mersione ⁴⁶⁴ baptismatis nil responderi verius potest quam ipsi sensistis, quia in una fide nil officit sanctae ecclesiae consuetudo diversa. . . . Reprehensibile esse nullatenus potest infantem in baptismo vel ter vel semel mergere, quando et in tribus mersionibus personarum trinitas, et in una potest divinitatis singularitas designari.

2293 (1) 44 [Petro subdiacono Siciliae]. Ante triennium subdiacones ⁵⁶⁶ omnium ecclesiarum Siciliae prohibiti fuerant ut more romanae ecclesiae suis uxoribus nullatenus miscerentur. Quod mihi durum atque incompetens videtur, ut, qui usum eiusdem continentiae non invenit neque castitatem ante proposuit, compellatur a sua uxore separari atque per hoc, quod absit, deterius cadat. Unde videtur mihi, ut a praesenti die episcopis omnibus dicatur ut nullum facere subdiaconum praesumant nisi qui se victurum caste promiserit.

2294 (4) 26 [Ianuario episc.]. Pervenit quoque ad nos quosdam ⁴⁸⁰ scandalizatos fuisse, quod presbyteros chrismate tangere eos qui baptizati¹ sunt prohibuimus. Et nos quidem secundum usum veterem ecclesiae nostrae fecimus; sed si omnino hac de re aliqui contristantur, ubi episcopi desunt, ut presbyteri et in frontibus baptizatos¹ chrismate tangere debeant concedimus.

2295 (5) 18 [Ioanni episc.]. Sancti ante legem, sancti sub lege, ³³ sancti sub gratia, omnes hi perficientes corpus Domini in membris sunt ecclesiae constituti.

2296 (7) 25 [Gregoriae]. Quod vero dulcedo tua in suis epistulis ³⁶⁵ subiunxit, importunam se mihi exsistere, quoadusque scribam mihi esse revelatum quia peccata tua dimissa sint, rem et difficilem etiam et inutilem postulasti: difficilem quidem, quia ego indignus sum cui revelatio fieri debeat; inutilem vero, quia secunda de peccatis tuis fieri non debes, nisi cum iam in die vitae tuae ultimo plangere eadem peccata minime valebis.

2296* (10) 39. *De scientia Christi*, v. DB 248.

2297 (11) 45 [Theoctistae patriciae]. Si enim dicunt religionis causa ⁵⁷² coniugia debere dissolvi, sciendum est quia, etsi hoc lex hu-

¹ Sic alq. mss. et edd.; plures vero, inter quos MGh et ML: baptizandi, baptizandos. Quae si lectio admittitur, iam non agitur de confirmatione.

2292. MGh Epp. 1, 57; ML 77, 497.

2293. MGh Epp. 1, 67; ML 77, 505.

2294. MGh Epp. 1, 261; ML 77, 696.

2295. MGh Epp. 1, 341; ML 77, 740.

2296. MGh Epp. 1, 465; ML 77, 878.

2297. MGh Epp. 2, 294; ML 77, 1161.

mana concessit, lex tamen divina prohibuit. Per se enim Veritas dicit: *Quae Deus iunxit, homo non separet* [Mt 19, 6]. Quae etiam ait: *Non licet dimittere uxorem, excepta causa fornicationis* [ib. 9]. Quis ergo huic caelesti legislatori contradicat?

855 (11) 45. Qui ergo dicit peccata in baptismo funditus 2298 non dimitti, dicat in Mari Rubro Aegyptios non veraciter mortuos. Si autem fatetur Aegyptios veraciter mortuos, fateatur necesse est peccata in baptismo funditus mori, quia nimirum plus valet in absolutione nostra veritas quam umbra veritatis.

578 (11) 64 [Augustino Anglorum episc.]. *Responsio Gregorii ad* 2299
579 *interr. 6 Augustini*. Et quidem terrena lex in romana republica permittit, ut sive fratris et sororis, seu duorum fratrum germanorum, vel duarum sororum filius et filia misceantur. Sed experimento didicimus ex tali coniugio sobolem non posse succrescere, et sacra lex prohibet cognationis turpitudinem revelare. Unde necesse est ut iam tertia vel quarta generatio fidelium licenter sibi iungi debeat. Nam secunda quam praediximus a se omnimodo debet abstinere. Cum noverca autem miscere grave est facinus.

564 (11) 64. *Interr. 8*. Si longinquitas itineris magna inter- 2300 iacet, ut episcopi non facile valeant convenire, an debeat sine aliorum episcoporum praesentia episcopus ordinari? — *Resp.* Et quidem in Anglorum ecclesia, in qua adhuc solus tu episcopus inveniris, ordinare episcopum non aliter nisi sine episcopis potes.

(11) 67. *De baptismo et ordinibus haereticorum et de tempore unionis* 2300* *hypostaticae, v. DB 249 sq.*

578 (14) 17 [Felici episc. messanensi]. Quod autem scripsi [v. n. 2299] 2301 Augustino, Anglorum gentis episcopo, alumno videlicet, ut recordaris, tuo, de consanguinitatis coniunctione, ipsi et Anglorum genti, quae nuper ad fidem venerat, ne a bono quod coeperat metuendo austeriora recederet, specialiter et non generaliter ceteris me scripsisse cognoscas. Unde et mihi omnis romana civitas exstitit testis, nec ea intentione haec illis scriptis mandavi, ut, postquam firma radice in fide fuerint solidati, si infra propriam fuerint consanguinitatem inventi, non separentur, aut infra affinitatis lineam, id est, usque ad septimam generationem, coniungantur.

Moralia, 578—595.

65 Praef., c. 1, n. 2. Quis haec [librum Iob] scripserit, valde super- 2302 vacue quaeritur, cum tamen auctor libri Spiritus Sanctus fideliter

2298. MGH Epp. 2, 295; ML 77, 1162.

2299. MGH Epp. 2, 335; ML 77, 1189.

2300. MGH Epp. 2, 336; ML 77, 1191.

2301. ML 77, 1323; deest in MGH.

2302. ML 75, 517.

credatur. Ipse igitur haec scripsit qui scribenda dictavit. Ipse scripsit qui et in illius opere inspirator exstitit, et per scribentis vocem imitanda ad nos eius facta transmisit. Si magni cuius-⁶⁶dam viri susceptis epistulis legeremus verba, sed quo calamo fuissent scripta quaereremus, ridiculum profecto esset epistularum auctorem scire sensumque cognoscere, sed quali calamo earum verba impressa fuerint indagare. Cum ergo rem cognoscimus, eiusque rei Spiritum Sanctum auctorem tenemus, quia scriptorem quaerimus, quid aliud agimus, nisi legentes litteras de calamo percontamur?

2303 L. 2, c. 3, n. 3. In hoc itaque est nunc natura angelica a²⁰¹ naturae nostrae condicione distincta, quod nos et loco circum-²⁰²scribimur et caecitatis ignorantia coartamur; angelorum vero spiritus loco quidem circumscripti sunt, sed tamen eorum scientiae longe super nos incomparabiliter dilatantur. Interius quippe exteriusque sciendo distenti sunt, quia ipsum fontem¹⁰⁷ scientiae contemplantur. Quid enim de his, quae scienda sunt, nesciunt qui scientem omnia sciunt? Eorum itaque scientia comparatione nostrae valde dilatata est, sed tamen comparatione divinae scientiae angusta; sicut et ipsi illorum spiritus²⁰⁰ comparatione quidem nostrorum corporum spiritus sunt, sed comparatione summi et incircumscripti spiritus, corpus. Et²⁰⁹ mittuntur igitur et assistunt, quia et per hoc quod circumscripti sunt, exeunt, et per hoc quod intus quoque praesentes sunt, numquam recedunt. Et faciem ergo Patris semper vident [Mt 18, 10], et tamen ad nos veniunt, quia et ad nos spiritali praesentia foras exeunt, et tamen ibi se, unde recesserant, per internam contemplationem servant.

2304 2, 12, 20. Quia ipse [Deus] manet intra omnia, ipse extra¹⁰⁰ omnia, ipse supra omnia, ipse infra omnia, et superior est per potentiam et inferior per sustentationem, exterior per magnitudinem et interior per subtilitatem, sursum regens deorsum continens, extra circumdans interius penetrans; nec alia ex parte superior, alia inferior, aut alia ex parte exterior, atque ex alia manet interior; sed unus idemque totus ubique praesidendo sustinens, sustinendo praesidens, circumdando penetrans, penetrando circumdans.

2305 3, 14, 26. Nisi primus homo delinqueret, secundus ad pas-⁴⁰⁶sionis probra minime veniret. . . . Nisi enim Adam primum per voluntarium vitium in animae mortem traxisset, Adam secundus sine vitio in carnis mortem voluntariam non ve-⁴⁰³niret. . . . 27. Mediator etenim noster puniri pro semetipso³⁹⁸ non debuit, quia nullum culpaе contagium perpetravit. Sed si ipse indebitam non susciperet, numquam nos a debita morte

liberaret. Pater ergo, cum iustus sit, iustum puniens, omnia iuste disponit; quia per hoc cuncta iustificat, quod eum, qui sine peccato est, pro peccatoribus damnat.

440 4, Praef., 3. Quisquis regenerationis unda non solvitur, 2306
reatu primi vinculi ligatus tenetur; quod vero apud nos valet
aqua baptismatis, hoc egit apud veteres vel pro parvulis sola
442 fides, vel pro maioribus virtus sacrificii, vel pro his, qui ex
Abrahae stirpe prodierant, mysterium circumcisionis.

194 4, 3, 8. Duas vero ad intellegendum se creaturas fecerat, 2307
208 angelicam videlicet et humanam; utramque vero superbia
perculit, atque ab statu ingenitae rectitudinis fregit. Sed una
tegmen carnis habuit, alia vero nihil infirmum de carne
200 gestavit. Angelus namque solummodo spiritus, homo vero et
410 spiritus est et caro. Misertus ergo creator ut redimeret illam
ad se debuit reducere, quam in perpetracione culpae ex in-
firmitate aliquid constat habuisse; et eo altius debuit apostatam
angelum repellere, quo, cum a persistendi fortitudine corrui-
t, nihil infirmum ex carne gestavit.

612 4, 36, 70. Quia in hac vita nobis est discretio operum, erit 2308
in illa procul dubio discretio dignitatum, ut, quod hic alius
aliud merito superat, illic alius alium retributione transcendat.
Unde in evangelio Veritas dicit: *In domo Patris mei mansiones
multae sunt* [Io 14, 2]. Sed in iisdem multis mansionibus erit
aliquo modo ipsa retributionum diversitas concors; quia tanta
vis in illa pace nos sociat, ut, quod in se quisque non ac-
ceperit, hoc se accepisse in alio exsultet. Unde et non
aeque laborantes in vinea [cf. Mt 20, 10] aequae cuncti denarium
sortiuntur. Et quidem apud Patrem mansiones multae sunt,
et tamen eundem denarium dispares laboratores accipiunt;
quia una cunctis erit beatitudo laetitiae, quamvis non una sit
omnibus sublimitas vitae.

542 9, 34, 54. Delinquenti Dominus nequaquam parcat, quia 2309
delictum sine ultione non deserit. Aut enim ipse hoc homo
in se paenitens punit, aut hoc Deus cum homine vindicans
percutit. Nequaquam igitur peccato parcitur, quia nullatenus
sine vindicta laxatur.

235 16, 37, 45. Aliud est esse, aliud principaliter esse; aliud 2310
mutabiliter, atque aliud immutabiliter esse. Sunt enim haec
omnia, sed principaliter non sunt, quia in semetipsis minime
subsistunt, et nisi gubernantis manu teneantur, esse nequaquam
189 possunt. . . . Cuncta quippe ex nihilo facta sunt, eorumque
essentia rursus ad nihilum tenderet, nisi eam auctor omnium
regiminis manu retineret.

- 2311 17, 30, 46. Vir iste prophético plenus spiritu superbum⁴²⁰ diabolum prudentia Dei potius maluit dicere quam fortitudine esse percussum. Non enim ait fortitudo, sed prudentia eius percussit superbum. Nam quamvis, sicut dictum est, propter naturam simplicem, Dei fortitudo sapientia sit, Dominus tamen diabolum, quantum ad faciem spectat, non virtute sed ratione superavit. Ipse namque diabolus in illa nos parentis primi radice supplantans, sub captivitate sua quasi iuste tenuit hominem, qui, libero arbitrio conditus, ei iniusta suadenti consensit. Ad vitam namque conditus in libertate propriae voluntatis, sponte sua factus est debitor mortis. Delenda ergo⁴⁰⁹ erat talis culpa, sed nisi per sacrificium deleri non poterat; quaerendum erat sacrificium, sed quale sacrificium poterat pro absolvendis hominibus inveniri? Neque enim iustum fuit⁴¹⁹ ut pro rationali homine brutorum animalium victimae caederentur. . . . Ergo si bruta animalia propter rationale animal,⁴¹⁶ id est, pro homine, dignae victimae non fuerunt, requirendus erat homo qui pro hominibus offerri debuisset, ut pro rationali peccante rationalis hostia mactaretur. Sed quid quod homo³⁹⁷ sine peccato inveniri non poterat, et oblata pro nobis hostia quando nos a peccato mundare potuisset, si ipsa hostia peccati contagio non careret? Inquinata quippe inquinatos mundare non potuisset. Ergo ut rationalis esset hostia, homo fuerat offerendus; ut vero a peccatis mundaret hominem, homo et sine peccato. Sed quis esset sine peccato homo, si ex peccati commixtione descenderet? Proinde venit propter nos in uterum virginis Filius Dei, ibi pro nobis factus est homo. Sumpta est ab illo natura, non culpa. Fecit pro nobis sacrificium, corpus suum exhibuit pro peccatoribus victimam sine peccato, quae et humanitate mori et iustitia mundare potuisset.
- 2312 18, 52, 85. Non purus homo conceptus atque editus, post³⁸⁶ per meritum ut Deus esset accepit, sed nuntiante angelo et³⁹² adveniente Spiritu, mox Verbum in utero, mox intra uterum Verbum caro, et manente incommutabili essentia, quae ei est cum Patre et cum Sancto Spiritu coaeterna, assumpsit intra³⁸⁸ virginea viscera unde et impassibilis pati, et immortalis mori, et aeternus ante saecula temporalis posset esse in fine saeculorum, ut per ineffabile sacramentum, conceptu sancto et⁴³¹ partu inviolabili, secundum veritatem utriusque naturae, eadem virgo et ancilla Domini esset et mater. . . . Et quamvis ipse³⁸⁵ aliud ex Patre, aliud ex virgine, non tamen alius ex Patre, alius ex virgine, sed ipse est aeternus ex Patre, ipse temporalis ex matre; ipse qui fecit, ipse qui factus est. . . . Ipse ante saecula de Patre sine matre, ipse in fine saeculorum de matre sine patre; ipse templum, ipse conditor templi; ipse auctor

operis, ipse opus auctoris; manens ex utraque et in utraque
 382 natura, nec naturarum copulatione confusus, nec naturarum
 distinctione geminatus.

118 20, 32, 63. [Deus] dicitur zelans, dicitur iratus, dicitur paeni- 2313

112 tens, dicitur misericors, dicitur praescius, ut, quia castitatem
 animae uniuscuiusque custodit, humano modo zelans vocetur,
 quamvis mentis cruciatu non tangatur. Et quia culpas percutit,
 dicitur irasci, quamvis nulla animi perturbatione moveatur.
 Et quia ipse immutabilis id quod voluerit mutat, paenitere
 dicitur, quamvis rem mutet, consilium non mutet. Et cum
 miseriae nostrae subvenit, misericors vocatur, quamvis miseri
 subveniat, et cor miserum numquam habeat. Et quia ea, quae
 nobis futura sunt, videt, quae tamen ipsi semper praesto sunt,
 praescius dicitur, quamvis nequaquam futurum praevideat, quod
 praesens videt. Nam et quaeque sunt, non in aeternitate eius
 ideo videntur quia sunt, sed ideo sunt quia videntur.

292 25, 11, 28. Sciendum quippe est quod peccatum tribus modis 2314
 committitur. Nam aut ignorantia, aut infirmitate, aut studio
 perpetratur. Et gravius quidem infirmitate quam ignorantia,
 sed multo gravius studio quam infirmitate peccatur.

89 27, 25, 48. Fugiant ergo iniqui humanos oculos, semetipsos 2315
 certe fugere non possunt. Quia enim malum quod faciunt
 noverunt, habent testem conscientiam, habent iudicem rationem
 suam. . . . Certe ipsi sibi in conscientia testes sunt quia ex-
 cusabiles non sunt. Eo enim ipso quo rationabilem creaturam
 Deus hominem condidit, in manu omnium hominum signat,
 ut noverint singuli opera sua.

329 33, 21, 40. Bonum quod agimus et Dei est et nostrum: Dei 2316
 327 per praevenientem gratiam, nostrum per obsequentem liberam
 voluntatem. Si enim Dei non est, unde ei gratias in aeternum
 366 agimus? Rursum si nostrum non est, unde nobis retribuere
 praemia speramus? Quia ergo non immerito gratias agimus,
 scimus quod eius munere praevenimur; et rursum quia non
 immerito retributionem quaerimus, scimus quod obsequente
 libero arbitrio bona elegimus quae ageremus.

594 34, 19, 36. At inquirunt: Sine fine puniri non debet culpa 2317
 cum fine. Iustus nimirum est omnipotens Deus, et quod non
 aeterno peccato commissum est, aeterno non debet puniri
 tormento. Quibus citius respondemus quod recte dicerent, si
 iudex iustus districtusque veniens non corda hominum sed
 facta pensaret. Iniqui enim ideo cum fine deliquerunt, quia
 cum fine vixerunt. Voluissent quippe sine fine vivere, ut sine
 fine potuissent in iniquitatibus permanere. Nam magis appetunt
 peccare quam vivere; et ideo hic semper vivere cupiunt, ut

2313. ML 76, 175.

2316. ML 76, 699.

2314. ML 76, 339.

2317. ML 76, 738.

2315. ML 76, 427.

numquam desinant peccare cum vivunt. Ad districti ergo iudicis iustitiam pertinet, ut numquam careant supplicio quorum mens in hac vita numquam voluit carere peccato; et nullus detur iniquo terminus ultionis, quia, quamdiu valuit, habere noluit terminum criminis.

Dialogi, 593/4.

- 2318 L. 4, c. 6. Cum Paulus dicat: *Est enim fides sperandarum*²⁶³
substantia rerum, argumentum non apparentium [Hebr 11, 1],
hoc veraciter dicitur credi, quod non valet videri. Nam credi
iam non potest quod videri potest.
- 2319 4, 11. Presbyter quidam commissam sibi cum magno timore⁵⁶⁶
Domini regebat ecclesiam. Qui ex tempore ordinationis ac-
ceptae presbyteram suam ut sororem diligens, sed quasi hostem
cavens, ad se propius accedere numquam sinebat, eamque
sibimet propinquare nulla occasione permittens, ab ea sibi
communione funditus familiaritatis absciderat.
- 2320 4, 28. Qua ratione credendum est quia rem incorpoream⁵⁹²
tenere ignis corporeus possit? . . . 29. Teneri spiritum per⁵⁹³
ignem dicimus, ut in tormento ignis sit videndo atque sen-
tiendo. Ignem namque eo ipso patitur quo videt; et quia
concremari se aspicit, concrematur. Sicque fit ut res corporea
incorpoream exurat, dum ex igne visibili ardor ac dolor in-
visibilis trahitur, ut per ignem corporeum mens incorporea
etiam incorporea flamma crucietur; quamvis colligere ex dictis
evangelicis possumus quia incendium anima non solum videndo,
sed etiam experiendo patiatur. . . . Si diabolus eiusque angeli,²⁰⁰
cum sint incorporei, corporeo sunt igne cruciandi, quid mirum⁵⁸⁶
si animae, et antequam recipiant corpora, possint corporea
sentire tormenta?
- 2321 4, 39. Qualis hinc quisque egreditur, talis in iudicio prae-⁵⁸⁴
sentatur. Sed tamen de quibusdam levibus culpis esse ante
iudicium purgatorius ignis credendus est, pro eo quod Veritas⁵⁸⁷
dicit quia, si quis in Sancto Spiritu blasphemiam dixerit, *neque*
in hoc saeculo remittetur ei neque in futuro [Mt 12, 32]. In
qua sententia datur intellegi quasdam culpas in hoc saeculo,
quasdam vero in futuro posse laxari. Quod enim de uno
negatur, consequens intellectus patet quia de quibusdam con-
ceditur. Sed tamen, ut praedixi, hoc de parvis minimisque
peccatis fieri posse credendum est.
- 2322 4, 43. Unus quidem est gehennae ignis, sed non uno modo⁵⁹⁵
omnes cruciat peccatores. Uniuscuiusque etenim quantum ex-
igit culpa, tanta illic sentitur poena. . . . 44. Constat nimis et⁵⁹⁴

2318. ML 77, 329.

2321. ML 77, 396.

2319. ML 77, 336.

2322. ML 77, 401.

2320. ML 77, 365.

incunctanter verum est quia, sicut finis non est gaudio bonorum, ita finis non erit tormento malorum.

- 520 4, 58. Haec singulariter victima ab aeterno interitu animam 2323
salvat, quae illam nobis mortem Unigeniti per mysterium re-
parat, qui licet *resurgens a mortuis iam non moritur, et mors*
ei ultra non dominabitur [Rom 6, 9], tamen in semetipso im-
517 mortaliter atque incorruptibiliter vivens, pro nobis iterum in
hoc mysterio sacrae oblationis immolatur. Eius quippe ibi
corpus sumitur, eius caro in populi salutem partitur, eius
sanguis non iam in manus infidelium, sed in ora fidelium
513 funditur. Hinc ergo pensemus quale sit pro nobis hoc sacri-
ficium, quod pro absolutione nostra passionem unigeniti Filii
semper imitatur.

In Ezechielem homiliae.

- 238 L. 1, hom. 5, n. 11. In sanctorum cordibus [Spiritus Sanctus] 2324
iuxta quasdam virtutes semper permanet, iuxta quasdam vero
recessurus venit, et venturus recedit. In fide etenim, spe atque
caritate, et in bonis aliis, sine quibus ad caelestem patriam
non potest perveniri, sicut est humilitas, castitas, iustitia atque
misericordia, perfectorum corda non deserit. In prophetiae
vero virtute, doctrinae facundia, miraculorum exhibitione electis
suis aliquando adest, aliquando se subtrahit.
- 203 1, 7, 18. Natura angelica, quando creata est, liberum ar- 2325
bitrium accepit, utrum vellet in humilitate persistere et in
omnipotentis Dei conspectu permanere, an ad superbiam labe-
retur et a beatitudine caderet, per similitudinem a qua fuit.
- 207 Sed quia cadentibus aliis sancti angeli in sua beatitudine per-
stiterunt, atque hoc acceperunt in munere, ut iam cadere
omnino non possint, in iis natura sua, quia iam duci muta-
biliter non potest, quasi in magnitudinem crystalli durata est
[cf. Ez 1, 22].
- 329 1, 9, 2. In his considerandum quia, sic bona nostra si 2326
366 omnipotentis Dei dona sunt ut in iis aliquid nostrum non sit,
cur nos quasi pro meritis aeternam retributionem quaerimus?
Si autem ita nostra sunt ut dona Dei omnipotentis non sint,
295 cur ex iis omnipotenti Deo gratias agimus? Sed sciendum
est quia mala nostra solummodo nostra sunt, bona autem
327 nostra et omnipotentis Dei sunt et nostra, quia ipse aspirando
328 nos praevenit ut velimus, qui adiuvando subsequitur ne inaniter
velimus, sed possimus implere quae volumus. Praeueniente
ergo gratia et bona voluntate subsequente, hoc quod omni-
potentis Dei donum est, fit meritum nostrum.

- 2327 1, 9, 6. Nec fides sine operibus nec opera adiuvant sine³⁶²
fide, nisi fortasse pro fide percipienda fiant; sicut Cornelius³⁶³
[Act 10, 1 sqq] ante pro bonis operibus meruit audiri quam
fidelis existeret; qua ex re colligitur quia bona opera pro
fide percipienda faciebat.
- 2328 2, 3, 4. Nec mirum si de virtute in virtutem gradus sunt,²⁴⁰
quando unaquaeque virtus quasi quibusdam gradibus augetur,
et sic per incrementa meritorum ad summa perducitur. Aliud³⁶⁸
namque sunt virtutis exordia, aliud proventus, aliud perfectio.
Si enim ipsa fides ad perfectionem suam non quibusdam
gradibus duceretur, sancti apostoli minime dixissent: *Adauge*
nobis fidem [Lc 17, 5].
- 2329 2, 4, 12. Hoc quoque nobis sciendum est quia et per⁸¹
incrementa temporum crevit scientia spiritalium patrum. Plus
namque Moyses quam Abraham, plus prophetae quam Moyses,
plus apostoli quam prophetae in omnipotentis Dei scientia
eruditi sunt. Fallor si haec ipsa scriptura non loquitur: *Per-*
transibunt, inquit, *plurimi, et multiplex erit scientia* [Dn 12, 4].

In evangelia homiliae.

- 2330 L. 1, hom. 16, n. 1. Deus, qui in utero virginis incarnatus³⁹⁷
in mundum sine peccato venerat, nihil contradictionis in
semetipso tolerabat. Tentari ergo per suggestionem potuit, sed³⁹⁶
eius mentem peccati delectatio non momordit; atque ideo
omnis diabolica illa tentatio foris, non intus fuit.
- 2331 2, 26, 1. Sciendum nobis est quod divina operatio, si²⁶³
ratione comprehenditur, non est admirabilis; nec fides habet
meritum, cui humana ratio praebet experimentum. . . . Illud
corpus Domini intravit ad discipulos ianuis clausis, quod vide-
licet ad humanos oculos per nativitatem suam clauso exiit utero
virginis. Quid ergo mirum, si clausis ianuis post resurrectionem⁴³¹
suam in aeternum iam victurus intravit, qui moriturus veniens
non aperto utero virginis exivit?
- 2332 2, 26, 4. Principatum superni iudicii sortiuntur [discipuli],⁵²¹
ut vice Dei quibusdam peccata retineant, quibusdam relaxent.
Sic eos a Deo decebat erigi, qui tantum pro Deo consense-
rant humiliari. Ecce qui districtum Dei iudicium metuunt,
animarum iudices fiunt, et alios damnant vel liberant, qui
semetipsos damnari metuebant. 5. Horum profecto nunc in⁶⁰
ecclesia episcopi locum tenent. Ligandi atque solvendi auctori-
tatem suscipiunt, qui gradum regiminis sortiuntur. Grandis

2327. ML 76, 872.

2330. ML 76, 1135.

2332. ML 76, 1199.

2328. ML 76, 960.

2331. ML 76, 1197.

2329. ML 76, 980.

538 honor, sed grave pondus istius est honoris. . . . 6. Causae
ergo pensandae sunt, et tunc ligandi atque solvendi potestas
531 exercenda. Videndum est quae culpa praecessit, aut quae sit
paenitentia secuta post culpam, ut quos omnipotens Deus
per compunctionis gratiam visitat, illos pastoris sententia
absolvat.

280 2, 30, 1. Sed ecce, si unusquisque vestrum requiratur an 2333
diligat Deum, tota fiducia et segura mente respondet: Diligo.
In ipso autem lectionis exordio audistis quid Veritas dicat:
Si quis diligit me, sermonem meum servabit [Io 14, 23]. Probatio
ergo dilectionis exhibitio est operis. Hinc in epistula sua idem
Ioannes dicit: *Qui dicit: Diligo Deum, et mandata eius non*
custodit, mendax est [1 Io 2, 4]. Vere etenim Deum diligimus,
si ad mandata eius nos a nostris voluptatibus coartamus. Nam
qui adhuc per illicita desideria diffluit, profecto Deum non
amat, quia ei in sua voluntate contradicit.

280 2, 30, 2. Qui ergo Deum vere diligit, qui eius mandata 2334
custodit, in eius corde Dominus et venit et mansionem facit,
quia sic eum divinitatis amor penetrat, ut ab hoc amore ten-
tationis tempore non recedat. Ille ergo vere amat, cuius vide-
licet mentem delectatio prava ex consensu non superat. Nam
tanto quisque a superno amore disiungitur, quanto inferius
delectatur. Unde et adhuc subditur: *Qui non diligit me, ser-*
mones meos non servat [Io 14, 24].

205 2, 34, 7. Novem vero angelorum ordines diximus, quia 2335
videlicet esse, testante sacro eloquio, scimus angelos, archan-
gelos, virtutes, potestates, principatus, dominationes, thronos,
cherubim atque seraphim. Esse namque angelos et archangelos
paene omnes sacri eloquii paginae testantur. Cherubim vero
atque seraphim saepe, ut notum est, libri prophetarum lo-
quuntur. . . . Dum ergo illis quattuor, quae ad Ephesios dixit
[Paulus, cf. Eph 1, 21], id est, principatibus, potestatibus, vir-
tutibus atque dominationibus, coniunguntur throni [cf. Col
1, 16], quinque sunt ordines qui specialiter exprimuntur.
Quibus dum angeli et archangeli, cherubim atque seraphim
adiuncta sunt, procul dubio novem esse angelorum ordines
inveniuntur.

530 2, 34, 15. Paenitentiam agere digne non possumus, nisi 2336
modum quoque eiusdem paenitentiae cognoscamus. Paeni-
tentiam quippe agere est et perpetrata mala plangere et plan-
genda non perpetrare. Nam qui sic alia deplorat, ut tamen
alia committat, adhuc paenitentiam agere aut dissimulat aut
ignorat.

S. ANDREAS CRETENSIS, † ca 720.

Homiliae.

- 2336 a *Hom. 1 in nativitatē B. Mariae.* Σήμερον ἡ καθαρὰ τῶν⁴³⁵
 ἀνθρώπων εὐγένεια τῆς πρώτης θεοπλαστίας ἀπολαμβάνει τὸ
 χάρισμα, καὶ πρὸς ἑαυτὴν ἀντεπάνεισι· καὶ ἦν ἀπημαύρωσε
 τοῦ κάλλους εὐπρέπειαν ἢ τῆς κακίας δυσγένεια, ταύτην ἡ φύσις
 τεχθείση τῇ μητρὶ τοῦ ὡραίου προσέχουσα, πλάσιν ἀρίστην τε
 καὶ θεοπρεπεστάτην εἰσδέχεται. Καὶ γίνεται κυρίως ἡ πλάσις,
 ἀνάκλησις· καὶ ἡ ἀνάκλησις, θέωσις· ἡ δέ, πρὸς τὸ ἀρχαῖον
 ἔξομοίωσις. . . . Καὶ συνελόντι φάναι· σήμερον ἡ τῆς φύσεως
 ἡμῶν ἀναμόρφωσις ἀρχεται, καὶ ὁ γηράσας κόσμος θεοειδε-
 στάτην λαμβάνων στοιχείωσιν, δευτέρας θεοπλαστίας προοίμια
 δέχεται.

Canones et triodia.

- 2336 b *Canon in B. Mariae nativitatē. Ode 4.* Ὁ αὐτὸς καὶ⁴³⁵
 σήμερον τῇ εὐσεβεῖ Ἀννῇ δέδωκας, Σῶτερ, ἐκ μήτρας γόνιμον
 καρπὸν, ἄσπιλον μητέρα τὴν σὴν. . . . *Ode 5.* Ἀχραντὸς σου
 ἡ γέννησις, παρθένε ἀχραντε.

S. GERMANUS CONSTANTINOPOLITANUS, † 733.

Orationes.

- 2336 c *Orat. 2 in dormitionem B. Mariae.* Ἐρρέτω θάνατος ἐπὶ⁴³⁵
 σοί, θεοτόκε, ζωὴν ὅτι τοῖς ἀνθρώποις προσήγαγες. Ἐρρέτω
 τάφος ἐπὶ σοί, ἐπειδὴ περ ὕψους ἀκαταφράστου θεοῖς ἐγένου
 θεμέλιος. Ἐρρέτω χοῦς ἐπὶ σοί· ἀπάπλασις γὰρ εἶ, ὅτι τοῖς
- 2336 a *Hodie pura hominum ingenuitas primae a Deo creationis munus*⁴³⁵
recipit, et ad seipsam revertitur; quemque speciei decorem obscuravit
vitiū ignobilitas, hunc natura natae matri eius qui speciosus
est adhaerens, optimam divinissimamque fictionem suscipit. Et
 fictio fit absoluta reparatio; reparatio autem, deificatio; illaque, in
antiquum efformatio. . . . Utque summa dicam: hodie naturae
nostrae reformatio incipit, mundusque veteratus plane deiformem
accipiens transformationem, secundae a Deo fictionis initia suscipit.
- 2336 b *Hodie, ipse Salvator, fecundum vulvae fructum, immaculatam*⁴³⁵
tuam matrem, dedisti piaē Annae. . . . Intemerata est tua nativitas,
virgo intemerata.
- 2336 c *Facessat in te mors, o deipara, quod vitam mortalibus pro-*⁴³⁵
duxeris. Facessat in te sepulcrum, quando inexplicabilis sublimitatis
divinum facta es fundamentum. Facessat pulvis; nova quippe in-

ἐν ὕλῃ πληοῦ διαφθαρεῖσι κεκλημάτιας, δέσποινα. . . . Οὐ γὰρ ὁδύνη τοσαύτη τῇ ψυχῇ, τῆς σαρκὸς ὅταν ἀποσπασθῇ, ὅσον ὁδυνηρότερον σοῦ στερηθῆναι, πανάχραντε.

S. IOANNES DAMASCENUS, fin. saec. VII—ante 754.

De haeresibus.

- 149 *Epil.* Πατὴρ ὁ Πατὴρ καὶ ἀγέννητος· υἱὸς ὁ Υἱός, γεν- 2337
νητὸς καὶ οὐκ ἀγέννητος· ἐκ Πατρὸς γάρ· Πνεῦμα Ἄγιον οὐ
167 γεννητόν, ἀλλ' ἐκπορευτόν· ἐκ τοῦ Πατρὸς γάρ· οὐδὲν κτιστόν,
οὐδὲν πρωτοδεύτερον, οὐδὲν κυριόδουλον· ἀλλὰ μονὰς καὶ
150 τριάς ἐστι· καὶ ἦν καὶ ἔστι καὶ ἔσται εἰς τοὺς αἰῶνας· πίσκει
νοουμένη καὶ προσκυνουμένη· πίσκει, οὐ ζητήσκει, οὐδὲ ἐξερανή-
σει, οὐ φανερῶσει. Ὅσῳ γὰρ ἔρανάται, τοσοῦτῳ πλέον
ἀγνοεῖται, καὶ ὅσῳ πολυπραγμονεῖται, ἐπιπλέον κρύπτεται.
Ἀπεριέργῳ τοίνυν λόγῳ προσκυνεῖσθω Θεὸς ὑπὸ τῶν πιστῶν.
Καὶ ὅτι μὲν ἐστι Θεὸς ἐν τρισὶν ὑποστάσεσι πίστευε· πῶς δέ
ἐστιν, ὑπὲρ τὸ πῶς ἐστι· ἀκατάληπτος γὰρ ὁ Θεός.

De fide orthodoxa.

- 108 L. 1, c. 1. «Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε. Ὁ μονογενὴς 2338
Υἱός, ὁ ὢν ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς, αὐτὸς ἐξηγήσατο»
[Io 1, 18]. Ἄρρητον οὖν τὸ θεῖον καὶ ἀκατάληπτον. «Οὐδεὶς
γὰρ ἐπιγινώσκει τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός, οὐδὲ τὸν Υἱὸν εἰ
91 μὴ ὁ Πατήρ» [Mt 11, 27]. . . . Οὐκ ἀφῆκε μέντοι ἡμᾶς ὁ Θεός

formatio es, quod iis, qui in limo luti corrupti essent, domina facta sis. . . . Non enim tantum dolet anima, cum a corpore avellitur, quantus dolor est te privari, o immaculatissima.

- 149 *Epil.* Pater est Pater et ingenitus; filius est Filius, genitus et 2337
non ingenitus, ex Patre enim est; Spiritus Sanctus non est genitus
167 sed procedens, ex Patre enim est; nihil creatum, nihil primo-
secundum, nihil domino-servum; sed unitas et trinitas est, et erat
150 et est et erit in saecula; per fidem intellecta et adorata; per fidem,
non per inquisitionem nec per investigationem nec per demonstra-
tionem. Quantum enim scrutaris, tanto magis ignoratur; et quantum
indagatur, eo magis absconditur. Incuriosa igitur ratione adoretur
Deus a fidelibus. Quod est Deus in tribus hypostasibus, crede;
quomodo autem sit, supra modum est: incomprehensibilis enim
est Deus.
- 108 L. 1, c. 1. *Deum nemo vidit umquam. Unigenitus Filius, qui* 2338
est in sinu Patris, ipse enarravit. Deus ergo nec oratione ulla
explicari, nec ullo modo comprehendi potest. *Nemo enim Patrem*
91 *novit nisi Filius, nec Filium nisi Pater.* . . . Non nos tamen in

ἐν παντελεῖ ἀγνωσίᾳ. Πᾶσι γὰρ ἡ γνῶσις τοῦ εἶναι Θεὸν ὑπ' αὐτοῦ φυσικῶς ἐγκατέσπαρται. Καὶ αὕτη δὲ ἡ κτίσις, καὶ ⁸⁷ ἡ ταύτης συνοχή τε καὶ κυβέρνησις τὸ μεγαλεῖον τῆς θείας ἀνακηρύττει φύσεως [cf. Sap 13, 5].

2339 1, 3. Τρεπτὰ τοῖνυν ὄντα [πάντα], πάντως καὶ κτιστά. Κτιστὰ ⁹³ δὲ ὄντα, πάντως ὑπὸ τινος ἐδημιουργήθησαν. Δεῖ δὲ τὸν δημιουργὸν ἄκτιστον εἶναι. Εἰ γὰρ κάκεῖνος ἐκτίσθη, πάντως ὑπὸ τινος ἐκτίσθη, ἕως ἂν ἔλθωμεν εἰς τι ἄκτιστον. Ἄκτιστος οὖν ὢν ὁ δημιουργός, πάντως καὶ ἀτρεπτός ἐστι. Τοῦτο δὲ τί ἂν ἄλλο εἴη ἢ Θεός;

2340 1, 4. Ἐπὶ Θεοῦ τί ἐστὶν εἰπεῖν ἀδύνατον κατ' οὐσίαν· ¹⁰⁹ οἰκειότερον δὲ μᾶλλον ἐκ τῆς ἀπάντων ἀφαιρέσεως ποιεῖσθαι ¹¹³ τὸν λόγον. Οὐδὲν γὰρ τῶν ὄντων ἐστίν· οὐχ ὡς μὴ ὢν, ¹¹⁵ ἀλλ' ὡς ὑπὲρ πάντα τὰ ὄντα, καὶ ὑπὲρ αὐτὸ τὸ εἶναι ὢν.

2341 1, 5. Τὸ θεῖον τέλειον ἐστὶ καὶ ἀνελλιπές κατὰ τε ἀγα- ⁹⁹ θότητα, κατὰ τε σοφίαν, κατὰ τε δύναμιν, ἀναρχον, ἀτελεύ- τητον, αἰδῖον, ἀπερίγραπτον, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν, κατὰ πάντα τέλειον. Εἰ οὖν πολλοὺς ἐροῦμεν θεούς, ἀνάγκη διαφορὰν ἐν ¹⁰³ τοῖς πολλοῖς θεωρεῖσθαι. Εἰ γὰρ μηδεμία διαφορὰ ἐν αὐτοῖς, εἰς μᾶλλον ἐστὶ καὶ οὐ πολλοί. Εἰ δὲ διαφορὰ ἐν αὐτοῖς, ποῦ ἡ τελειότης;

omnigena ignorantia reliquit Deus. Nemo quippe est cui non hoc ab eo naturaliter insitum sit, ut Deum esse cognoscat. Quin ipsae res conditae earumque conservatio atque gubernatio divinae 87 naturae praedicant maiestatem.

2339 1, 3. Cum ergo mutabilia sint [omnia], sane etiam creata esse ⁹³ oportet. Si vero creata, haud dubium quin ab aliquo sint condita. Atqui creatorem increatum esse necesse est. Nam si ipse quoque creatus est, a quodam profecto creatus erit, sicque donec ad aliquod increatum venerimus. Increatus igitur cum sit ille conditor, omnino nec mutabilis est. Hoc autem quid aliud nisi Deus fuerit?

2340 1, 4. De Deo impossibile est quidnam essentia sua sit enuntiare, ¹⁰⁹ aptiusque est ex omnium remotione sermonem de eo facere. Ne- ¹¹³ que enim aliquid est eorum quae sunt, non ut nullatenus sit, sed ¹¹⁵ quia super omnia quae sunt atque etiam supra ipsummet esse ipse sit.

2341 1, 5. Deus perfectus est et absque defectu, sive bonitatem, sive ⁹⁹ sapientiam, sive potentiam spectes; principii ac finis expers, sempiternus, incircumscriptus, ac denique, ut rem uno verbo complectar, omnibus modis est perfectus. Quocirca si plures deos esse as- ¹⁰³ seruerimus, inter plures discrimen animadvertere necesse erit. Nam si nihil discriminis inter eos reperiatur, unus potius est quam multi; si autem discrimen aliquod inter eos exsistit, ubi tandem erit illa perfectio?

- 151 1, 8. [Πιστεύομεν] εἰς ἓνα Πατέρα, τὴν πάντων ἀρχὴν καὶ 2342
αἰτίαν, οὐκ ἔκ τινος γεννηθέντα, ἀναίτιον δὲ καὶ ἀγέννητον
μόνον ὑπάρχοντα· πάντων μὲν ποιητὴν, ἐνὸς δὲ μόνου Πατέρα
φύσει τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ αὐτοῦ, Κυρίου δὲ καὶ Θεοῦ καὶ
157 Πνεύματος. . . . Οὐ γὰρ ἦν ποτε ὁ Πατὴρ ὅτε οὐκ ἦν ὁ Υἱός·
ἀλλ' ἅμα Πατὴρ, ἅμα Υἱός, ὁ ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένος· πατὴρ
γὰρ ἐκτὸς υἱοῦ οὐκ ἂν κληθεῖη.
- 153 1, 8. Λόγος μὲν οὖν καὶ ἀπαύγασμα λέγεται, διὰ τὸ ἀνευ 2343
162 συνδυασμοῦ καὶ ἀπαθῶς καὶ ἀχρόνως καὶ ἀρρεύστως καὶ
ἀχωρίστως γεγεννησθαι ἐκ τοῦ Πατρὸς· Υἱὸς δὲ καὶ χαρακτὴρ
τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως, διὰ τὸ τέλειον καὶ ἐνυπόστατον
καὶ κατὰ πάντα ὁμοιον τῷ Πατρὶ εἶναι, πλὴν τῆς ἀγεννησίας·
μονογενὴς δὲ ὅτι μόνος ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς μόνως ἐγεννήθη.
Οὐδὲ γὰρ ὁμοιοῦται ἑτέρα γέννησις τῇ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ
174 γεννήσει. Οὐδὲ γὰρ ἔστιν ἄλλος Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Εἰ γὰρ καὶ
τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἀλλ' οὐ
γεννητῶς, ἀλλ' ἐκπορευτῶς. Ἄλλος τρόπος ὑπάρξεως οὗτος,
ἀληπτὸς τε καὶ ἄγνωστος, ὥσπερ καὶ ἡ τοῦ Υἱοῦ γέννησις.
178 Διὸ καὶ πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ αὐτοῦ εἰσι πλὴν τῆς ἀγεν-
νησίας.
- 178 1, 8. Κατὰ πάντα ἔν εἰσιν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ 2344
Ἅγιον Πνεῦμα πλὴν τῆς ἀγεννησίας καὶ τῆς γεννήσεως καὶ

- 151 1, 8. [Credimus] in unum Patrem, principium omnium et causam, 2342
ex nullo genitum, qui solus causae et generationis expers est;
omnium quidem conditorem, ceterum unius dumtaxat natura Patrem
unigeniti Filii sui Domini et Dei et Salvatoris nostri Iesu Christi,
157 sanctissimique Spiritus productorem. . . . Neque enim Pater um-
quam fuit quando Filius non esset; verum simul Pater, simul
Filius, qui ex ipso genitus est. Neque enim pater vocari possit,
qui filio careat.
- 153 1, 8. Verbum et splendor idcirco dicitur, quia citra alterius 2343
162 congressum et passionem et tempus et fluxum ullum ac separatio-
nem ex Patre genitus est; Filius autem ac paternae substantiae
figura, quia perfectus est ac subsistens, exceptaque ingeni-
tati proprietate, per omnia similis Patri; unigenitus item, quia solus ex
solo Patre unice natus est. Neque enim alia generatio est, quae
cum Filii Dei generatione conferri possit: quandoquidem nec alius
174 quoque Dei Filius est. Quamvis enim etiam Spiritus Sanctus ex
Patre procedat, non tamen generationis modo, sed processione.
Alius autem est hic existentiae modus perinde incomprehensus
178 et ignotus, quemadmodum et Filii generatio. Quocirca omnia quae
Pater habet Filii sunt, excepto quod inginitus non est.
- 178 1, 8. In omnibus unum sunt Pater et Filius et Spiritus Sanctus, 2344
nisi quod Pater inginitus est, Filius genitus, et Spiritus Sanctus

τῆς ἐκπορεύσεως· ἐπινοία δὲ τὸ διηρημένον. Ὅνα γὰρ Θεὸν γινώσκουμεν· ἐν μόναις δὲ ταῖς ιδιότησι τῆς τε πατρότητος καὶ τῆς υἰότητος καὶ τῆς ἐκπορεύσεως, κατὰ τε τὸ αἴτιον καὶ τὸ αἰτιατὸν καὶ τὸ τέλειον τῆς ὑποστάσεως, ἥτοι τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον, τὴν διαφορὰν ἐννοοῦμεν. Οὔτε γὰρ τοπικὴν διάστασιν, ὡς ἐφ' ἡμῶν, δυνάμεθα ἐπὶ τῆς ἀπεριγράπτου λέγειν θεότητος· ἐν ἀλλήλαις γὰρ αἱ ὑποστάσεις εἰσὶν· οὐχ ὥστε συγχέεσθαι, ἀλλ' ὥστε ἔχεσθαι, κατὰ τὸν τοῦ Κυρίου λόγον «Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί» [Io 14, 11] φήσαντος· οὔτε θελήματος διαφορὰν ἢ γνώμης ἢ ἐνεργείας ἢ δυνάμεως ἢ τινος ἐτέρου, ἅτινα τὴν πραγματικὴν καὶ διόλου ἐν ἡμῖν γεννώσι διαίρεσιν. . . . Ἀμέριστος γὰρ ἐν μεμερισμένοις, εἰ δεῖ συντόμως εἰπεῖν, ἢ θεότης, καὶ οἷον ἐν ἡλίοις τρισὶν ἐχομένοις ἀλλήλων καὶ ἀδιαστάτοις οὖσι, μία τοῦ φωτὸς σύγκρασις τε καὶ συνάφεια.

2345 1, 9. Δοκεῖ μὲν οὖν κυριώτερον πάντων τῶν ἐπὶ Θεοῦ⁹⁴ λεγομένων ὀνομάτων εἶναι ὁ ὢν, καθὼς αὐτὸς χρηματίζων τῷ Μωϋσεὶ ἐπὶ τοῦ ὅρους φησὶν· «Εἶπον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ· Ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με» [Ex 3, 14]. Ὅλον γὰρ ἐν ἑαυτῷ συλλαβὼν ἔχει τὸ εἶναι, οἷον τι πέλαγος οὐσίας ἀπειρον καὶ ἀόριστον.

2346 1, 10. Πάντα μὲν οὖν ταῦτα κοινῶς ἐπὶ πάσης θεότητος¹⁷⁸ ἐκκληπτέον, καὶ ταυτῶς καὶ ἀπλῶς καὶ ἀμερῶς καὶ ἡνωμένως· διακεκριμένως δὲ τὸ Πατὴρ καὶ τὸ Υἱὸς καὶ Πνεῦμα, καὶ τὸ

procedens. Quod autem discretum est, cogitatione percipitur. Unum quippe Deum cognoscimus; in solis proprietatibus paternitatis, filiationis, et processioneis, atque quantum ad causam et causatum, ac hypostasis perfectionem, hoc est, existendi modum, distinctionem intellegimus. Neque enim distantiam secundum locum, ut apud nos, in deitate, quae circumscriptionem omnem excludit, admittere licet; sunt enim personae aliae in aliis; non ut inter se confundantur, sed ut cohaereant, iuxta eam Domini sententiam: *Ego in Patre et Pater in me est*; nec voluntatis aut sententiae aut efficacitatis aut potentiae aut alterius cuiusdam rei, quae realem ac omnimodam in nobis distinctionem gignat, discrimen ullum. . . . Indivisa enim in divisis, ut rem breviter enuntiem, divinitas est; ac velut in tribus solibus sibi invicem cohaerentibus et nulla loci intercapedine disiunctis una lucis temperatio atque coniunctio.

2345 1, 9. Ex omnibus porro nominibus, quae Deo tribuuntur, nullum⁹⁴ aequè proprium videtur atque «Qui est», quemadmodum ipse, cum Moysi in monte responderet, ait: *Dic filiis Israel: Qui est, misit me*. Nam totum esse, velut immensum et illimitatum essentiae pelagus, complexu suo ipse continet.

2346 1, 10. Haec igitur omnia [nomina et praedicata] communiter in¹⁷⁸ tota divinitate accipienda sunt, atque eodem modo, et simpliciter, et individue omninoque coniunctim, distinctim autem Pater et Filius

ἀναίπιον καὶ τὸ αἰτιατὸν καὶ τὸ ἀγέννητον καὶ τὸ γεννητὸν καὶ ἔκπορευτὸν· ἅτινα οὐκ οὐσίας εἰσὶ δηλωτικά, ἀλλὰ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως, καὶ τοῦ τῆς ὑπάρξεως τρόπου.

118 1, 12. Διὸ τῶν θείων ὀνομάτων τὰ μὲν ἀποφατικῶς λέγεται, 2347

115 δηλοῦντα τὸ ὑπερούσιον· οἷον ἀνούσιος, ἄχρονος, ἀναρχος, ἀόρατος· οὐχ ὅτι τινὸς ἦτιων ἐστὶν ἢ τινος ἐστέρηται, αὐτοῦ γάρ ἐστι τὰ πάντα, καὶ ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ γέγονε καὶ «ἐν αὐτῷ συνέστηκεν» [Col 1, 17], ἀλλ' ὅτι πάντων ὑπεροχικῶς τῶν ὄντων ἐξήρηται. Οὐδὲν γάρ τῶν ὄντων, ἀλλ' ὑπὲρ πάντα

114 ἐστί. Τὰ δὲ καταφατικῶς λεγόμενα, ὡς αἰτίου τῶν πάντων κατηγορεῖται. . . . Καὶ αὗται μὲν αἱ ἀποφάσεις καὶ καταφάσεις. Γλυκυτάτη δὲ καὶ ἡ ἐξ ἀμφοῖν συνάφεια· οἷον ἡ ὑπερούσιος οὐσία, ἡ ὑπέρθεος θεότης, ὑπεράρχιος ἀρχή, καὶ τὰ τοιαῦτα.

151 1, 12. Ὁ Πατὴρ πηγὴ καὶ αἰτία Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος· 2348

Πατὴρ δὲ Υἱοῦ μόνου, καὶ προβολεὺς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

161 Ὁ Υἱὸς υἱός, λόγος, σοφία, δύναμις, εἰκὼν, ἀπαύγασμα,

162 χαρακτὴρ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς. Οὐχ Υἱὸς δὲ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον· Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ὡς ἐκ Πατρὸς ἔκπορευόμενον. Οὐδεμία γάρ ὁρμὴ ἄνευ Πνεύματος.

168 Καὶ Υἱοῦ δὲ Πνεύματος, οὐχ ὡς ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ὡς δι' αὐτοῦ ἐκ

170 τοῦ Πατρὸς ἔκπορευόμενον. Μόνος γάρ αἴτιος ὁ Πατὴρ.

et Spiritus Sanctus, item causans et causatum et ingenitum et genitum et procedens; quae quidem non eiusmodi sunt, ut naturam denotent, sed mutuam inter se personarum relationem ac existendi modum.

113 1, 12. Quocirca ex divinis nominibus quaedam per negationem 2347

115 dicuntur, quibus essentiam omnem eum superare declaratur; velut cum essentiae expers, sine tempore, sine principio, invisibilis dicitur; non quod re ulla inferior sit, aut illi quidquam desit (ipsius enim sunt omnia, atque ex ipso et per ipsum sunt, et *in ipso constant*), sed quia eminenti modo rebus omnibus excelsior est.

Non enim quidquam est eorum quae sunt, sed super omnia. Sunt 114 autem alia quae per affirmationem efferuntur, ea nimirum, quae de eo dicuntur, ut est omnium rerum causa. . . . Atque haec sunt vocabula affirmantia et negantia. Ex utrisque porro suavissima conexio fit, sicut superessentialis essentia, superdivina deitas, principium omni principio superius, aliaque similia.

151 1, 12. Pater fons est et auctor cum Filii tum Spiritus Sancti; 2348

solius tamen Filii Pater, ac Spiritus Sancti productor. Filius autem

161 filius est, verbum, sapientia, potentia, imago, splendor, Patris

162 figura, et ex Patre. At Spiritus Sanctus non Patris Filius, sed Spiritus Patris, ut qui ex Patre procedat; nullus enim impulsus

168 est sine Spiritu. Quin Filii quoque Spiritus dicitur, non velut

170 ex ipso, sed per ipsum ex Patre procedens. Solus enim Pater auctor est.

- 2349 2, 2. Ἐπεὶ οὖν ὁ ἀγαθὸς καὶ ὑπεράγαθος Θεὸς οὐκ ἤρ-¹⁹³
κέσθη τῇ ἑαυτοῦ θεωρίᾳ, ἀλλ' ὑπερβολῇ ἀγαθότητος εὐδόκησε
γενέσθαι, τινὰ τὰ εὐεργετηθησόμενα καὶ μεθέξοντα τῆς αὐτοῦ
ἀγαθότητος, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παράγει καὶ δημιουργ-¹⁸⁹
γεῖ τὰ σύμπαντα, ἀόρατά τε καὶ ὄρατά· καὶ τὸν ἐξ ὄρατοῦ καὶ²²⁵
ἀοράτου συγκείμενον ἄνθρωπον. Κτίζει δὲ ἐννοῶν, καὶ τὸ²¹⁶
ἐννόημα ἔργον ὑφίσταται, Λόγῳ συμπληρούμενον, καὶ Πνεύματι
τελειούμενον.
- 2350 2, 3. Αὐτὸς τῶν ἀγγέλων ἐστὶ ποιητὴς καὶ δημιουργός, ἐκ¹⁹⁸
τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν αὐτούς, κατ' οἰκείαν
εἰκόνα κτίσας αὐτούς, φύσιν ἀσώματον, οἷόν τι πνεῦμα, καὶ²⁰⁰
πῦρ αἶλλον, ὡς φησιν ὁ θεῖος Δαβὶδ· «Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγ-
γέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς
φλόγα» [Ps 103, 4]. . . .
- 2351 2, 3. Ἄγγελος τοίνυν ἐστὶν οὐσία νοερά, ἀεικίνητος, αὐτε-²⁰³
ξούσιος, ἀσώματος, Θεῷ λειτουργοῦσα, κατὰ χάριν ἐν τῇ φύσει²⁰⁰
τὸ ἀθάνατον εἰληφυῖα, ἧς οὐσίας τὸ εἶδος καὶ τὸν ὄρον μόνος
ὁ κτίστης ἐπίσταται. Ἀσώματος δὲ λέγεται καὶ αἶλος, ὅσον
πρὸς ἡμᾶς· πᾶν γὰρ συγκρινόμενον πρὸς Θεὸν τὸν μόνον⁹⁸
ἀσύγκριτον πᾶχυ τε καὶ ὑλικὸν εὐρίσκεται· μόνον γὰρ ὄντως
αἶλλον τὸ θεῖόν ἐστι καὶ ἀσώματον. . . .
- 2352 2, 3. Φῶτα δεύτερα νοερά, ἐκ τοῦ πρώτου καὶ ἀνάρχου¹⁹⁹
φωτὸς τὸν φωτισμὸν ἔχοντα· οὐ γλῶσσης καὶ ἀκοῆς δεόμενα,²⁰⁴
-
- 2349 2, 2. Quoniam igitur bonus omnique bonitate praestantior Deus¹⁹³
non satis habuit sua ipsius contemplatione frui, sed pro nimia
bonitate sua quaedam esse voluit, quae ipsius afficerentur beneficiis
eiusque bonitatis participes forent: eam ob causam ex non esse¹⁸⁹
ad esse producit conditque universa, tam invisibilia quam visibilia;
atque etiam hominem ex aspectabili et non aspectabili natura con-²²⁵
flatum. Porro cogitando creat; cogitatioque illa, Verbo complente²¹⁶
et Spiritu consummante, consistit.
- 2350 2, 3. Ipse angelorum opifex et conditor est, ut qui eos ex¹⁹⁸
nihilo produxerit, atque ad imaginem suam creaverit, naturam in-²⁰⁰
corpoream, velut spiritum quemdam aut ignem materia vacuum,
quemadmodum divinus David ait: *Qui facit angelos suos spiritus,*
et ministros suos flammam ignis. . . .
- 2351 2, 3. Angelus itaque est substantia intellegens, perpetuo motu²⁰³
et libertate praedita, corporis expers, Deo serviens, immortalitatem²⁰⁰
in natura Dei munere consecuta; cuius formam substantiae ac
definitionem creator solus novit. Incorporea vero et immaterialis
dicitur quantum ad nos; quidquid enim cum Deo confertur, qui⁹⁸
solus nulli comparari potest, crassum et materiale invenitur. Sola
quippe divina natura vere immaterialis est et incorporea. . . .
- 2352 2, 3. Secunda lumina spiritualia, ex primaria illa luce omnis-¹⁹⁹
que principii experte splendorem habentia; quibus nec lingua opus²⁰⁴

- ἀλλ' ἄνευ λόγου προφορικοῦ μεταδιδόντα ἀλλήλοις τὰ ἴδια
 181 νοήματα καὶ βουλεύματα. Διὰ Λόγου τοίνυν ἐκτίσθησαν πάντες
 182 οἱ ἄγγελοι, καὶ ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διὰ τοῦ ἁγιασμοῦ
 ἐτελειώθησαν, κατ' ἀναλογίαν τῆς ἀξίας καὶ τῆς τάξεως τοῦ
 φωτισμοῦ καὶ τῆς χάριτος μετέχοντες.
- 201 2, 3. Περιγράφτοί εἰσιν· ὅτε γὰρ εἰσιν ἐν τῷ οὐρανῷ, οὐκ 2353
 εἰσιν ἐν τῇ γῇ· καὶ εἰς τὴν γῆν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποστελλόμενοι
 οὐκ ἐναπομένουσιν ἐν τῷ οὐρανῷ· οὐ περιορίζονται δὲ ὑπὸ
 τειχῶν καὶ θυρῶν καὶ κλείθρων καὶ σφραγίδων· ἀόριστοι γὰρ
 εἰσιν. Ἀόριστους δὲ λέγω· οὐ γὰρ καθό εἰσιν, ἐπιφαίνονται
 τοῖς ἀξίοις οἷς ὁ Θεὸς φαίνεσθαι αὐτοὺς θελήσει, ἀλλ' ἐν
 100 μετασχηματισμῷ, καθὼς δύνανται οἱ ὁρῶντες ὁρᾶν. Ἀόριστον
 γὰρ ἐστὶ φύσει καὶ κυρίως μόνον τὸ ἄκτιστον. Πᾶν γὰρ κτίσμα
 206 ὑπὸ τοῦ κτίσαντος αὐτὸ Θεοῦ ὁρίζεται. Ἐξῶθεν τῆς οὐσίας
 τὸν ἁγιασμὸν ἐκ τοῦ Πνεύματος ἔχοντες. . . .
- 209 2, 3. Ἰσχυροὶ καὶ ἔτοιμοι πρὸς τὴν τοῦ θείου θελήματος 2354
 ἐκπλήρωσιν, καὶ πανταχοῦ εὐθέως εὐρισκόμενοι ἔνθα ἂν ἡ θεία
 κελεύση ἐπίνευσις, τάχει φύσεως· καὶ φυλάττοντες τὰ μέρη
 τῆς γῆς· καὶ ἐθνῶν καὶ τόπων προϊστάμενοι, καθὼς ὑπὸ τοῦ
 δημιουργοῦ ἐτάχθησαν· καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς οἰκονομοῦντες καὶ
 βοηθοῦντες ἡμῖν. . . .
- 205 2, 3. Καθὼς δὲ ὁ ἀγιώτατος καὶ ἱερώτατος καὶ θεολογικῶς- 2355
 τατός φησι Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, πᾶσα ἡ θεολογία, ἥγουν

- sit, nec auribus; sed sine ulla prolati sermonis ope mutuo sibi
 181 sensa sua communicant et consilia. Per Verbum omnes angeli
 182 creati sunt et Sancto Spiritu sanctificante consummationem ac-
 ceperunt, ut pro sua quisque dignitate et ordine splendoris gratiae-
 que participes essent.
- 201 2, 3. Circumscripti sunt, nec enim, cum in caelo sunt, in terra 2353
 versantur; nec, cum a Deo in terram mittuntur, remanent in caelo.
 Ceterum nec moenibus, nec foribus, nec repagulis, nec sigillis
 cohibentur. Non enim certis ullis terminis definiti sunt. Nullis
 terminis definitos dico; eo quod dignis, quibus eos Deus visendos
 exhiberi voluerit, non quales exsistunt apparent, sed in aliam
 100 mutati formam, prout videntium obtutus ferre potest. Nam solum
 natura ac proprie nullis definitur terminis quod increatum est.
 Quidquid enim est creatum, intra terminos suos a Deo creatore
 206 finitur. Aliunde quam a natura sua sanctitatem habent, nimirum
 a Spiritu Sancto. . . .
- 209 2, 3. Ad explendam porro Dei voluntatem fortes et prompti 2354
 sunt, et statim inveniuntur ubicumque Dei nutus iussit. Etiam
 terrae partes custodiunt, nationibus et regionibus praesident, prout
 a summo opifice praefecti sunt: res nostras gubernant, ac nobis
 205 opem ferunt. . . .
- 2, 3. Ut autem sanctissimus et venerabilis et in theologia prae- 2355
 stantissimus vir Dionysius Areopagita ait, theologia omnis, hoc est,

ἡ θεία γραφή, τὰς οὐρανίους οὐσίας ἐννέα κέκληκε· ταύτας ὁ θεῖος ἱεροτελεστής εἰς τρεῖς ἀφορίζει τριαδικὰς διακοσμήσεις. Καὶ πρώτην μὲν εἶναι φησι τὴν περὶ Θεὸν οὖσαν αἰεί, καὶ προσεχῶς καὶ ἀμέσως ἠνώσθαι παραδεδομένην, τὴν τῶν ἑξαπτερύγων σεραφίμ καὶ τῶν πολυομάτων χερουβίμ καὶ τῶν ἀγιωτάτων θρόνων· δευτέραν δὲ τὴν τῶν κυριοτήτων καὶ τῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἐξουσιῶν· τρίτην δὲ καὶ τελευταίαν τὴν τῶν ἀρχῶν καὶ ἀρχαγγέλων καὶ ἀγγέλων. . . .

2356 2, 3. Ὅσοι δὲ φασὶ τοὺς ἀγγέλους δημιουργοὺς τῆς οἰασδῆ-190 ποτε οὐσίας, οὗτοι στόμα εἰσὶ τοῦ πατρὸς αὐτῶν, τοῦ διαβόλου. Κτίσματα γὰρ ὄντες, οὐκ εἰσὶ δημιουργοί. Πάντων δὲ ποιητῆς καὶ προνοητῆς καὶ συνοχεὺς ὁ Θεός ἐστιν, ὁ μόνος ἄκτιστος, 235 ὁ ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ Ἀγίῳ Πνεύματι ὑμνούμενός τε καὶ δοξαζόμενος.

2357 2, 12. Ψυχὴ τοίνυν ἐστὶν οὐσία ζῶσα, ἀπλή καὶ ἀσώματος, 217 σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς κατ' οἰκείαν φύσιν ἀόρατος, ἀθάνατος, 218 λογικὴ τε καὶ νοερά, ἀσχημάτιστος, ὁργανικῶς κεκρημένη σώματι, 219 καὶ τούτῳ ζωῆς, αὐξήσεώς τε καὶ αἰσθήσεως καὶ γεννήσεως παρεκτικὴ, οὐχ ἕτερον ἔχουσα παρ' ἑαυτὴν τὸν νοῦν, ἀλλὰ μέρος αὐτῆς τὸ καθαρώτατον· ὥσπερ γὰρ ὀφθαλμὸς ἐν σώματι, οὕτως ἐν ψυχῇ νοῦς· αὐτεξούσιος, θελητικὴ τε καὶ ἐνεργητικὴ, 221 τρεπτὴ, ἥτοι ἐθελότρεπτος, ὅτι καὶ κτιστή.

scriptura sacra, caelestes substantias novem recensuit. Has divinus ille sacrorum magister in tres ordines distinxit, quorum primum illum esse dicit, qui Deum semper circumstat, quemque proxime nulloque medio ei cohaerere traditum est: nempe senis alis instructorum seraphim, oculis plenorum cherubim ac sanctissimorum thronorum; secundum dominationum, virtutum et potestatum; tertium denique ac postremum principatum, archangelorum ac angelorum. . . .

2356 2, 3. Quicumque autem dicunt angelos conditores esse qualis-190 cumque substantiae, ipsi os diaboli sunt, qui est eorum pater. Creaturae enim cum sint, non sunt conditores. Omnium autem opifex et provisor et conservator Deus est, solus increatus; in Patre 235 et Filio et Spiritu Sancto laudatus et glorificatus.

2357 2, 12. Iam vero anima est vivens, simplex et incorporea sub-217 stantia, corporis oculorum suapte natura invisibilis, immortalis, 218 rationalis et intellegens, sine figura, organis instructo utens corpore, 219 cui vitam, incrementum, sensum et gignendi vim tribuat, non aliam a se seiunctam mentem habens (mens quippe est subtilissima ipsius pars; quod enim oculus in corpore, hoc mens in anima est), arbitrii libertate, volendique et agendi facultate praedita, mutabilis, 221 hoc est, eiusmodi, quae voluntatis mutationem subire queat, propterea quod creata sit.

- 125 2, 29. Χρὴ δὲ εἰδέναι ὡς ὁ Θεὸς προηγουμένως θέλει 2358
πάντας σωθῆναι καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ τυχεῖν [1 Tim 2, 4].
Οὐ γὰρ ἐπὶ τὸ κολάσαι ἐπλασεν ἡμᾶς, ἀλλὰ πρὸς τὸ μετασχεῖν
τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, ὡς ἀγαθός. Ἀμαρτάνοντας δὲ θέλει
κολάζεσθαι, ὡς δίκαιος. Λέγεται οὖν τὸ μὲν πρῶτον προ-
ηγούμενον θέλημα καὶ εὐδοκία, ἐξ αὐτοῦ ὄν, τὸ δὲ δεύτερον
ἐπόμενον θέλημα καὶ παραχώρησις, ἐξ ἡμετέρας αἰτίας. . . .
Τῶν δὲ ἐφ' ἡμῖν, τὰ μὲν ἀγαθὰ προηγουμένως θέλει, καὶ
295 εὐδοκεῖ, τὰ δὲ πονηρὰ καὶ ὄντως κακὰ οὔτε προηγουμένως
οὔτε ἐπομένως θέλει, παραχωρεῖ δὲ τῷ αὐτεξουσίῳ.
- 120 2, 30. Χρὴ γινώσκειν ὡς πάντα μὲν προγινώσκει ὁ Θεός, 2359
οὐ πάντα δὲ προορίζει. Προγινώσκει γὰρ τὰ ἐφ' ἡμῖν, οὐ
122 προορίζει δὲ αὐτά. Οὐ γὰρ θέλει τὴν κακίαν γίνεσθαι οὐδὲ
βιάζεται τὴν ἀρετὴν. Ὡστε τῆς θείας προγνωστικῆς κελεύσεως
ἔργον ἐστὶν ὁ προορισμός. Προορίζει δὲ τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν
κατὰ τὴν πρόγνωσιν αὐτοῦ. Ἦδη γὰρ κατὰ τὴν πρόγνωσιν
αὐτοῦ προέκρινε πάντα ὁ Θεὸς κατὰ τὴν ἀγαθότητα καὶ τὴν
353 δικαιοσύνην αὐτοῦ. Χρὴ δὲ γινώσκειν ὅτι ἡ μὲν ἀρετὴ ἐκ τοῦ
308 Θεοῦ ἐδόθη ἐν τῇ φύσει, καὶ αὐτός ἐστι παντὸς ἀγαθοῦ ἀρχὴ
καὶ αἰτία, καὶ ἐκτὸς τῆς αὐτοῦ συνεργίας καὶ βοηθείας ἀδύνατον
334 ἀγαθὸν θελῆσαι ἢ πράξαι ἡμᾶς. Ἐφ' ἡμῖν δὲ ἐστὶν ἡ ἐμμεῖναι
τῇ ἀρετῇ καὶ ἀκολουθεῖν τῷ Θεῷ πρὸς ταύτην καλοῦντι, ἡ
ἀποφοιτῆσαι τῆς ἀρετῆς. . . .

- 125 2, 29. Hoc itidem nosse oportet, Deum primaria et antecedente 2358
voluntate velle omnes salvos esse, et regni sui compotes fieri.
Non enim nos ut puniret condidit, sed quia bonus est, ad hoc ut
bonitatis suae participes essemus. Peccantes porro puniri vult,
quia iustus est. Itaque prima illa voluntas antecedens dicitur et
beneplacitum, cuius ipse causa sit; secunda autem consequens
voluntas et permissio, ex nostra causa ortum habens. . . . Eorum
vero, quae in nobis sita sunt, bona quidem primario Deus vult et
295 secundum beneplacitum; mala autem, quae revera mala sunt, ne-
que primario neque consequenter vult, sed libero arbitrio permittit.
- 120 2, 30. Illud scire interest, Deum omnia quidem praescire, sed 2359
non omnia praefinire. Praescit enim ea, quae in nostra potestate
122 sunt, at non ea praefinit. Nec etiam malitiam patrari vult, nec
rursus virtuti vim affert. Quocirca divina iussio cum praescientia
coniuncta praefinitionem efficit. Deus porro ea, quae nostri arbitrii
non sunt, pro sua praescientia praefinit. Iam enim iuxta praescien-
tiam suam definivit omnia Deus secundum bonitatem et iustitiam
353 suam. Illud quoque sciendum, virtutem naturae nostrae divinitus
308 inditam esse, Deumque ipsum omnis boni fontem et auctorem
esse, ut citra ipsius opem et auxilium bonum velle nec facere
334 possimus; ceterum nobis liberum esse in virtute perstare, Deum-
que ad eam vocantem sequi vel a virtute abscedere. . . .

- 2360 2, 30. Τοῦτον τοίνυν τὸν ἄνθρωπον ὁ δημιουργὸς ἄρρενα²³²
κατεσκεύασε, μεταδούς αὐτῷ τῆς ἑαυτοῦ θείας χάριτος, καὶ ἐν
κοινωνίᾳ ἑαυτοῦ διὰ ταύτης αὐτὸν ποιησάμενος· ὅθεν καὶ τὴν
τῶν ζώων ὀνομασίαν προφητικῶς, ὡς δούλων αὐτῷ δοθέντων
δεσποτικῶς ἐποίησατο.
- 2361 3, 3. Οἰκείουται δὲ τὰ ἀνθρώπινα ὁ Λόγος· αὐτοῦ γὰρ ἐστὶ³⁹²
τὰ τῆς ἀγίας αὐτοῦ σαρκὸς ὄντα· καὶ μεταδίδωσι τῇ σαρκὶ
τῶν ἰδίων, κατὰ τὸν ἀντιδόσεως τρόπον, διὰ τὴν εἰς ἄλληλα
τῶν μερῶν περιχώρησιν καὶ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἔνωσιν, καὶ
ὅτι εἷς ἦν καὶ ὁ αὐτὸς ὁ καὶ τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα
«ἐνεργῶν ἐν ἑκατέρᾳ μορφῇ μετὰ τῆς θατέρου κοινωνίας»
[*Leo M.*, Ep. 10, 4]. Διὸ δὴ καὶ ὁ Κύριος τῆς δόξης ἐσταυρώ-
σθαι λέγεται [1 Cor 2, 8], καίτοι τῆς θείας αὐτοῦ μὴ παθούσης
φύσεως, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου πρὸ τοῦ πάθους ἐν τῷ
οὐρανῷ εἶναι ὡμολόγηται, ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος ἔφησεν [Io 3, 13].
Εἷς γὰρ ἦν καὶ ὁ αὐτὸς ὁ Κύριος τῆς δόξης, ὁ φύσει καὶ
ἀληθεῖα υἱὸς ἀνθρώπου, ἦτοι ἀνθρώπος γενόμενος, καὶ αὐτοῦ
τὰ τε θαύματα καὶ τὰ πάθη γινώσκουμεν, εἰ καὶ κατ' ἄλλο³⁹⁰
ἐθαυματούργει, καὶ κατ' ἄλλο τὰ πάθη ὁ αὐτὸς ὑπέμενεν.
- 2362 3, 5. Ὡςπερ δὲ ἐπὶ τῆς θεότητος μίαν μὲν φύσιν ὁμο-¹⁴⁹
λογοῦμεν, τρεῖς δὲ ὑποστάσεις κατ' ἀλήθειαν οὐσας φαμέν,
καὶ πάντα μὲν τὰ φυσικὰ καὶ οὐσιώδη, ἀπλᾶ φαμεν, τὴν δὲ¹⁷⁸
διαφορὰν τῶν ὑποστάσεων ἐν μόναις ταῖς τρισὶν ιδιότησι, τῇ

- 2360 2, 30. Hunc itaque hominem creator masculum condidit, di-²³²
vinam ei gratiam suam impertiens, seque per eam ipsi com-
municans: quo factum est, ut in morem prophetae animantibus,
veluti mancipiis sibi datis, herili quadam auctoritate nomina im-
posuerit.
- 2361 3, 3. Verbum, quia ipsius sunt quae sanctae eius carnis sunt,³⁹²
ea, quae humanitati conveniunt, sibi vindicat, et carnem participem
facit eorum, quae propria sua sunt, iuxta modum alternae communi-
cationis, ob mutuum inter se partium comunionem unionemve
hypostaticam, et quia unus idemque erat qui et divina et humana
«in utraque forma cum alterius communione ageret». Dominus
gloriae crucifixus dicitur, quamvis divina ipsius natura minime
passa sit; et rursum, filius hominis ante passionem in caelo esse
dictus est, veluti Dominus ipse asseruit. Unus enim idemque erat
Dominus gloriae, qui etiam natura et vere filius hominis, hoc est,
homo exsistebat, atque ipsius cum miracula tum supplicia esse
agnoscimus, etsi ratione alterius naturae miracula edebat, et alterius³⁹⁰
ratione idem ipse supplicia perferebat.
- 2362 3, 5. Veluti unam in divinitate naturam confitemur, tres autem¹⁴⁹
personas vere exsistentes dicimus; atque ea quidem omnia, quae
naturalia essentialiaque sunt, esse simplicia pronuntiamus, perso-¹⁷⁸
narum vero discrimen in solis tribus proprietatibus, scilicet quod

ἀναιτίῳ καὶ πατρικῇ καὶ τῇ αἰτιατῇ καὶ υἱικῇ, καὶ τῇ αἰτιατῇ
καὶ ἐκπορευτῇ ἐπιγινώσκομεν, ἀνεκφοιτήτους δὲ αὐτάς καὶ
381 ἀδιαστάτους ἀλλήλων . . ., τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς θείας
καὶ ἀπορρήτου, καὶ πάντα νοῦν καὶ κατάληψιν ὑπερεχούσης
οἰκονομίας, τοῦ ἐνὸς τῆς ἁγίας Τριάδος Θεοῦ Λόγου, Κυρίου
385 τε ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δύο μὲν φύσεις ὁμολογοῦμεν, θείαν τε
καὶ ἀνθρωπίνην, συνελλυθείας ἀλλήλαις, καὶ καθ' ὑπόστασιν
ἐνωθείσας, μία δὲ τὴν ὑπόστασιν ἐκ τῶν φύσεων ἀποτελεσθεῖ-
390 σαν σύνθετον· σφῆζεσθαι δέ φαμεν τὰς δύο φύσεις, καὶ μετὰ
τὴν ἔνωσιν, ἐν τῇ μιᾷ συνθέτῳ ὑποστάσει, ἥγουν ἐν τῷ ἐνὶ
Χριστῷ, καὶ κατ' ἀλήθειαν αὐτάς εἶναι, καὶ τὰ τούτων φυσικὰ
382 ἰδιώματα, ἡνωμένας μέντοι ἀσυγχύτως, καὶ ἀδιαιρέτως δια-
φερούσας τε καὶ ἀριθμουμένας. . . . Αἱ τοῦ Χριστοῦ φύσεις,
εἰ καὶ ἡνῶνται, ἀλλ' ἀσυγχύτως ἡνῶνται, καὶ εἰ ἐν ἀλλήλαις
περιχωροῦσιν, ἀλλὰ τὴν εἰς ἀλλήλας τροπὴν τε καὶ μεταβολὴν
οὐ προσίενται. . . . Εἷς γὰρ ἐστὶν ὁ Χριστός, ἔν τε θεότητι
καὶ ἀνθρωπότητι τέλειος.

395 3, 8. Εἷς τοίνυν ἐστὶν ὁ Χριστός, Θεὸς τέλειος καὶ ἄνθρωπος 2363
τέλειος, ὃν προσκυνοῦμεν σὺν Πατρὶ καὶ Πνεύματι, μιᾷ προσ-
κυνήσει μετὰ τῆς ἀχράντου σαρκὸς αὐτοῦ, οὐκ ἀπροσκύνητον
τὴν σάρκα λέγοντες, προσκυνεῖται γὰρ ἐν τῇ μιᾷ τοῦ Λόγου
ὑποστάσει, ἥτις αὐτῇ ὑπόστασις γέγονεν· οὐ τῇ κτίσει λα-
τρεύοντες, οὐ γὰρ ὡς ψιλὴν σάρκα προσκυνοῦμεν, ἀλλ' ὡς

unus sine causa sit et Pater, alter a causa et Filius, alter item a
causa et procedens, esse positum agnoscimus, ut ab invicem nec
381 excedere nec disiungi queant . . ., consimili modo in divina et
arcana, omnemque mentis aciem et captum exsuperante unius Dei
Verbi sanctae Trinitatis et Domini nostri Iesu Christi incarnatione,
385 duas quidem naturas, divinam scilicet et humanam, una coivisse,
et secundum hypostasim unitas esse confitemur, ut una hypostasis
390 ex naturis duabus composita facta fuerit. Integras porro, etiam
post unionem, naturas ambas in una composita persona, hoc est,
in uno Christo, servari dicimus, easque vere esse cum naturalibus
382 ipsarum proprietatibus; quia nimirum citra confusionem unitae
sunt, et rursus citra divisionem distinguuntur et numerantur. . . .
Christi naturae, quamvis invicem unitae sint, nulla confusione
unitae sunt; et quamlibet alia aliam permeet, non tamen con-
versionem et transmutationem alterius in alteram admittunt. . . .
Unus siquidem Christus est, tam in divinitate quam in humanitate
perfectus.

395 3, 8. Quapropter unus est Christus, Deus perfectus et homo 2363
perfectus, cui unam eandemque adorationem cum Patre et Spiritu,
non exclusa immaculata eius carne, adhibemus. Neque enim
adorandam esse carnem eius negamus: quippe quae adoretur in una
Verbi persona, quae quidem ipsi persona facta est. Qua in re non
creaturae servimus; non enim illam ceu nudam carnem adoramus,

ἡνωμένην θεότητι, καὶ εἰς ἓν πρόσωπον καὶ μίαν ὑπόστασιν τοῦ Θεοῦ Λόγου τῶν δύο αὐτοῦ ἀναγομένων φύσεων. Δέδοικα τοῦ ἄνθρακος ἄψασθαι διὰ τὸ τῷ ξύλῳ συνημμένον πῦρ. Προσκυνῶ τοῦ Χριστοῦ τὸ συναμφότερον διὰ τὴν τῇ σαρκὶ ἡνωμένην θεότητα.

- 2364 3, 12. Θεοτόκον δὲ κυρίως καὶ ἀληθῶς τὴν ἁγίαν παρθένον ⁴²⁹ κηρύττομεν· ὡς γὰρ Θεὸς ἀληθὴς ὁ ἐξ αὐτῆς γεννηθεὶς, ἀληθὴς θεοτόκος ἡ τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ἐξ αὐτῆς σεσαρκωμένον γεννήσασα· Θεὸν γὰρ φαμεν ἐξ αὐτῆς γεγεννησθαι, οὐχ ὡς τῆς θεότητος τοῦ Λόγου ἀρχὴν τοῦ εἶναι λαβούσης ἐξ αὐτῆς, ἀλλ' ὡς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου, τοῦ πρὸ αἰώνων ἀχρόνως ἐκ Πατρὸς γεννηθέντος, καὶ ἀνάρχως καὶ αἰδίως, ὑπάρχοντος σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύματι, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν ἐν τῇ γαστρὶ αὐτῆς ἐνοικήσαντος καὶ ἐξ αὐτῆς ἀμεταβλήτως σαρκωθέντος καὶ γεννηθέντος· Οὐ γὰρ ³⁷⁷ ἄνθρωπον ψιλὸν ἐγέννησεν ἡ ἁγία παρθένος, ἀλλὰ Θεὸν ἀληθινόν, οὐ γυμνόν, ἀλλὰ σεσαρκωμένον, οὐκ οὐρανόθεν τὸ σῶμα καταγαρόντα, καὶ ὡς διὰ σωλήνος δι' αὐτῆς παρελθόντα, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς ὁμοούσιον ἡμῖν σάρκα ἀναλαβόντα, καὶ ἐν ἑαυτῷ ὑποστήσαντα. Εἰ γὰρ οὐρανόθεν τὸ σῶμα κεκόμισται, καὶ οὐ ³⁸⁰ τῆς καθ' ἡμᾶς φύσεως εἰληπται, τίς χρεῖα τῆς ἐνανθρωπήσεως; Ἡ γὰρ ἐνανθρώπησις τοῦ Θεοῦ Λόγου διὰ τοῦτο γέγονεν, ἵνα αὐτὴ ἡ ἁμαρτήσασα καὶ πεσοῦσα καὶ φθαρεῖσα φύσις νικήσῃ τὸν ἀπατήσαντα τύραννον, καὶ οὕτω τῆς φθορᾶς ἐλευθερωθῇ.

sed velut divinitati unitam, et quia duae ipsius naturae ad unam Dei Verbi personam reducuntur unamque subsistentiam. Carbonem tangere ob ignem cum ligno coniunctum vereor. Ambas Christi naturas ob unitam carni divinitatem adoro.

- 2364 3, 12. Sanctam porro virginem Dei proprie et vere genetricem ⁴²⁹ praedicamus. Sicut enim verus est Deus qui ex ipsa natus est, ita perinde Dei mater est quae verum Deum ex se incarnatum genuit. Deum porro ex ea natum esse dicimus, non quod Verbi divinitas existendi principium ex ipsa traxerit, sed quia Verbum ipsum, quod ante saecula citra ullum tempus ex Patre genitum est, ac sine exordio et sempiternae una cum Patre et Spiritu Sancto est, in extremis diebus salutis nostrae causa in utero ipsius habitavit, et assumpta carne ex ea genitum est sine sui demutatione. ³⁷⁷ Non enim hominem purum sancta virgo genuit, sed Deum verum; non nudum, sed carne vestitum; nec ita ut, corpore de caelis allato, per eam velut per canalem transierit, sed ex ipsa carnem eiusdem ac nos substantiae acceperit, quae in se ipso subsisteret. Nam si corpus e caelo devectum est, ac non ex natura nostra ³⁸⁰ acceptum, quid tandem incarnatione opus erat? Etenim Dei Verbum humanitatem idcirco induit, ut ipsamet natura, quae peccaverat cecideratque et corrupta erat, tyrannum qui se deceperat superaret, sicque a corruptione vindicaretur.

383 3, 13. Τέλειον δὲ Θεὸν ὁμολογοῦντες τὸν αὐτὸν Κύριον 2365
 ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τέλειον ἄνθρωπον, φαμέν τὸν αὐτὸν
 379 πάντα ἔχειν ὅσα ὁ Πατήρ, πλὴν τῆς ἀγεννησίας· καὶ πάντα
 ἔχειν ὅσα ὁ Ἀδὰμ ὁ πρῶτος, δίχα μόνης τῆς ἁμαρτίας· ἅτινά
 388 ἔστι σῶμα καὶ ψυχὴ λογικὴ τε καὶ νοερά· ἔχειν δὲ αὐτὸν
 καταλλήλως ταῖς δύο φύσεσι, διπλᾶ τὰ τῶν δύο φύσεων
 390 φυσικά· δύο θελήσεις φυσικάς, τὴν τε θείαν καὶ τὴν ἀνθρω-
 πίνην, καὶ ἐνεργείας δύο φυσικάς, θείαν τε καὶ ἀνθρωπίνην,
 388 καὶ αὐτεξούσια δύο φυσικά, θεῖον τε καὶ ἀνθρώπινον, καὶ
 σοφίαν τε καὶ γνῶσιν, θείαν τε καὶ ἀνθρωπίνην.
 384 3, 19. Οὐ γὰρ διηρημένας φαμέν τὰς ἐνεργείας, οὐδὲ 2366
 388 διηρημένως ἐνεργοῦσας τὰς φύσεις, ἀλλ' ἡνωμένως ἐκάστην
 390 μετὰ τῆς θατέρου κοινωνίας ἐνεργοῦσαν τοῦθ' ὅπερ ἴδιον
 ἔσχηκεν. Οὔτε γὰρ τὰ ἀνθρώπινα ἀνθρωπίνως ἐνήργησεν, οὐ
 γὰρ ψιλὸς ἦν ἄνθρωπος, οὔτε τὰ θεῖα κατὰ Θεὸν μόνον, οὐ
 γὰρ ἦν γυμνὸς Θεός, ἀλλὰ Θεὸς ὁμοῦ ὑπάρχων καὶ ἄνθρωπος.
 Ὡςπερ γὰρ τῶν φύσεων καὶ τὴν ἔνωσιν καὶ τὴν φυσικὴν
 διαφορὰν ἐπιστάμεθα, οὕτω καὶ τῶν φυσικῶν θελημάτων τε
 καὶ ἐνεργειῶν. Ἰστέον τοιγαροῦν, ὡς ἐπὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν
 Ἰησοῦ Χριστοῦ, ποτὲ μὲν ὡς ἐπὶ δύο φύσεων τὸν λόγον
 ποιούμεθα, ποτὲ δὲ ὡς ἐφ' ἑνὸς προσώπου, καὶ τοῦτο δὲ
 κακεῖνο εἰς μίαν ἀναφέρεται ἔννοιαν· αἱ γὰρ δύο φύσεις εἰς
 ἓστι Χριστός, καὶ ὁ εἰς Χριστὸς δύο φύσεις ἐστί. . . . Τοῦτο

383 3, 13. Eumdem Dominum nostrum Iesum Christum perfectum 2365
 Deum et perfectum hominem praedicantes, dicimus eumdem et
 omnia habere, quae Pater habet, excepta ingeni proprietate; et
 379 omnia item, quae primus Adam, excepto solum peccato, hoc est,
 388 corpus et animam ratione et intellegentia praeditam; quin habere
 etiam eum, uti duabus naturis consentaneum est, duplices naturarum
 390 duarum naturales proprietates; hoc est, duas naturales voluntates,
 388 divinam et humanam; duas naturales operationes, divinam et
 humanam; duas naturales arbitrii libertates, divinam et humanam;
 ac denique sapientiam et scientiam, divinam et humanam.
 384 3, 19. Non enim aut seiunctas actiones, aut naturas divisim 2366
 388 operari dicimus, sed coniunctim utramque cum alterius communione
 390 illud, quod quaeque proprium habet, agere. Neque enim humana
 humanitus efficiebat, cum purus homo non esset; nec rursus divina
 divino dumtaxat modo, quandoquidem non solum Deus erat, sed
 Deus simul et homo. Nam uti naturarum cum unionem tum
 naturalem distinctionem habemus, ita etiam naturalium voluntatum
 et operationum. Itaque sciendum est, de Domino nostro Iesu
 Christo nos interdum tamquam de duabus naturis sermonem habere,
 interdum tamquam de una persona: atque hoc et illud ad eumdem
 sensum refertur. Nam et duae naturae unus Christus est; et unus
 391 Christus duae naturae. . . . Nihil igitur aliud theandrica actio de-

οὖν δηλοῖ ἡ θεανδρική ἐνέργεια, ὅτι ἀνδρωθέντος Θεοῦ, ἤγουν ³⁹¹ ἐνανθρωπήσαντος, καὶ ἡ ἀνθρωπίνη αὐτοῦ ἐνέργεια θεία ἦν, ἤγουν τεθεωμένη, καὶ οὐκ ἄμοιρος τῆς θείας αὐτοῦ ἐνεργείας, καὶ ἡ θεία αὐτοῦ ἐνέργεια οὐκ ἄμοιρος τῆς ἀνθρωπίνης αὐτοῦ ἐνεργείας, ἀλλ' ἐκατέρα σὺν τῇ ἑτέρᾳ θεωρουμένη.

2367 3, 20. Ὁμολογοῦμεν δὲ ὅτι [ὁ Χριστός] πάντα τὰ φυσικά ⁴⁰² καὶ ἀδιάβλητα πάθη τοῦ ἀνθρώπου ἀνέλαβεν. Ὅλον γὰρ τὸν ἀνθρωπον καὶ πάντα τὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀνέλαβε, πλὴν τῆς ³⁹⁸ ἁμαρτίας. Αὕτη γὰρ οὐ φυσική ἐστίν, οὐδὲ ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ ἡμῖν ἐνσπαρεῖσα, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου ἐπισποράς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ προαιρέσει ἐκουσίως συνισταμένη, οὐ βία ἡμῶν κρατουσα. Φυσικά δὲ καὶ ἀδιάβλητα πάθη εἰσὶ τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ὅσα ἐκ τῆς ἐπὶ τῇ παραβάσει κατακρίσεως εἰς τὸν ἀνθρώπινον εἰσῆλθε βίον· ὅσον πείνα, δίψα, κόπος, πόνος, τὸ δάκρυον, ἡ φθορά. . . . Πάντα τοίνυν ἀνέλαβεν, ἵνα πάντα ἀγιάσῃ.

2368 3, 22. Οἱ δὲ προκόπτειν αὐτὸν λέγοντες σοφία καὶ χάριτι ³⁸⁶ [cf. Lc 2, 52], ὡς προσθήκην τούτων δεχόμενον, οὐκ ἐξ ἄκρας ὑπάρξεως τῆς σαρκὸς γεγενῆσθαι τὴν ἔνωσιν λέγουσιν, οὐδὲ ³⁸⁵ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἔνωσιν πρεσβεύουσι, Νεστορίῳ δὲ τῷ ματαιόφρονι πείθομαι, σχετικὴν ἔνωσιν καὶ ψιλὴν ἐνοίκησιν τερατεύονται, «μὴ γινώσκοντες μήτε ἃ λέγουσι μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται» [1 Tim 1, 7]. Εἰ γὰρ ἀληθῶς ἠνώθη τῷ Θεῷ ³⁹⁴ Λόγῳ ἡ σὰρξ ἐξ ἄκρας ὑπάρξεως, μᾶλλον δὲ ἐν αὐτῷ ὑπῆρξε ⁴⁰⁴

clarat, quam quod Deo facto homine, hoc est, incarnato, humana quaeque ipsius actio divina erat sive deificata, nec divinae ipsius operationis expers: rursumque divina ipsius actio humanae ipsius actionis exsors non erat; verum utraque una cum altera considerabatur.

2367 3, 20. Christum porro naturales minimeque reprehendendas ⁴⁰² hominis passiones assumpsisse confitemur. Nam suscepit totum hominem et quaecumque hominis sunt, excepto peccato. Neque ³⁹⁸ enim istud naturale est, neque a creatore nobis insitum; verum superserente diabolo in libera nostra voluntate exsurgit, non tamen ut per vim nobis dominetur. Naturales porro et inculpatae passiones hae sunt, quae in arbitrio nostro sitae non sunt, quae nimirum in violati praecepti poenam humanae vitae irrepserunt: velut fames, sitis, defatigatio, labor, lacrimae, interitus. . . . Omnia igitur assumpsit, ut omnia sanctificaret.

2368 3, 22. Qui autem sic eum sapientia et gratia profecisse aiunt, ³⁸⁶ tamquam horum incrementum acciperet, non a primo carnis ortu factam esse unionem asserunt, nec unionem secundum hypostasim ³⁸⁵ tuentur; verum vanissimo Nestorio potius auscultantes, unionem quamdam secundum affectionem et respectum, ac nudam inhabitationem prodigiose fingunt, *nescientes nec quae dicunt nec de quibus affirmant*. Nam si caro a primo statim ortu vere Deo Verbo unita ³⁹⁴ est, immo potius in ipso exstitit, et identitatem secundum hypostasim ⁴⁰⁴

καὶ τὴν ὑποστατικὴν πρὸς αὐτὴν ἔσχε ταυτότητα, πῶς οὐ τελείως κατεπλούτησε πᾶσαν σοφίαν καὶ χάριν; Οὐκ αὐτὴ τῆς χάριτος μεταλαμβάνουσα, οὐδὲ κατὰ χάριν τῶν τοῦ Λόγου μετέχουσα, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἔνωσιν, . . . τὴν χάριν καὶ τὴν σοφίαν καὶ πάντων τῶν ἀγαθῶν τὴν πληρότητα τῷ κόσμῳ πηγάζουσα.

- 415 4, 4. Ἐνηθρόπησε δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἵν' ἐφ' ᾧπερ 2369
ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον, πάλιν αὐτῷ χαρίσῃται. . . Ἐπειδὴ
μετέδωκε τοῦ κρείττονος καὶ οὐκ ἐφυλάξαμεν, μεταλαμβάνει
τοῦ χείρονος, τῆς ἡμετέρας λέγω φύσεως, ἵνα δι' ἑαυτοῦ καὶ
ἐν ἑαυτῷ ἀνακαίνισι μὲν τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν,
412 διδάξῃ δὲ καὶ ἡμᾶς τὴν ἐνάρετον πολιτείαν, ταύτην δι' ἑαυτοῦ
ποιήσας ἡμῖν εὐεπίβατον, καὶ τῇ τῆς ζωῆς κοινωνίᾳ ἐλευθερώσῃ
τῆς φθορᾶς, ἀπαρχὴ γενόμενος τῆς ἡμῶν ἀναστάσεως, καὶ τὸ
413 ἀχρειωθὲν καὶ συντριβὲν σκεῦος ἀνακαίνισι, ἵνα τῆς τυραννίδος
τοῦ διαβόλου λυτρώσῃται, πρὸς θεογνωσίαν ἡμᾶς καλέσας,
καὶ νευρώσῃ, καὶ παιδεύσῃ δι' ὑπομονῆς καὶ ταπεινώσεως
καταπαλαίειν τὸν τύραννον.
- 414 4, 13. Ἐπειδὴ γὰρ μετέδωκεν ἡμῖν [ὁ δημιουργός] τῆς ἰδίας 2370
εἰκόνης καὶ τοῦ ἰδίου πνεύματος, καὶ οὐκ ἐφυλάξαμεν, μετα-
λαμβάνει αὐτὸς τῆς πτωχῆς καὶ ἀσθενοῦς ἡμῶν φύσεως, ἵνα
ἡμᾶς καθάρῃ καὶ ἀφθαρτίσῃ, καὶ μετόχους πάλιν τῆς αὐτοῦ
καταστήσῃ θεότητος.

cum eo habuit, quomodo non perfecte ditata est omni sapientia et gratia? Non quidem ut gratiam participaret, nec per gratiam in communionem eorum, quae Verbi erant, veniret; sed potius ut ob unionem illam secundum hypostasim, . . . gratiam et sapientiam et omnium bonorum plenitudinem mundo profunderet.

- 415 4, 4. Ideo incarnatus est Dei Filius, ut id rursus homini bene- 2369
ficio afferret, cuius gratia illum a principio condiderat. . . Quoniam
praestantius illud, quod nobis impertitus erat, minime custo-
divimus, idcirco eius, quod deterius est, nostrae scilicet naturae,
particeps ipse fit, ut per se quidem et in se imaginis similitudinis-
412 que decorem instauret, nos vero virtutibus ornatam agenda vitae
rationem, per se nobis facile ad eam iter muniens, edoceat, ac
per vitae communicationem ab interitu vindicet, factus ipse primitiae
nostrae resurrectionis, atque innovato vase quod obtritum et in-
utile redditum fuerat, nos demum ad sui cognitionem vocante Deo,
413 a diaboli tyrannide ereptos, corroboret, et per patientiam et hu-
militatem ad debellandum vincendumque tyrannum erudiat.
- 414 4, 13. Quia imaginem ipsius [creatoris] et spiritum, quem nobis 2370
dederat, minime servavimus, ipse pauperis infirmaeque naturae
nostrae particeps factus est, quo nos expiaret, atque ad incor-
ruptionis statum translatus suae rursus divinitatis redderet parti-
cipes.

2371 4, 13. Σῶμά ἐστιν ἀληθῶς ἡνωμένον θεότητι τὸ ἐκ τῆς 489
 ἀγίας παρθένου σῶμα, οὐχ ὅτι τὸ ἀναληφθὲν σῶμα ἐξ οὐρανοῦ
 κατέρχεται, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ὁ ἄρτος καὶ οἶνος μεταποιούνται
 εἰς σῶμα καὶ αἷμα Θεοῦ. Εἰ δὲ τὸν τρόπον ἐπιζητεῖς πῶς 381
 γίνεται, ἀρκεῖ σοι ἀκοῦσαι ὅτι διὰ Πνεύματος Ἁγίου, ὡς περ 381
 καὶ ἐκ τῆς ἀγίας θεοτόκου διὰ Πνεύματος Ἁγίου ἑαυτῷ καὶ
 ἐν ἑαυτῷ ὁ Κύριος σάρκα ὑπεστήσατο, καὶ πλέον οὐδὲν γινώ-
 σκομεν, ἀλλ' ὅτι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀληθής ἐστι καὶ ἐνεργής καὶ
 παντοδύναμος, ὁ δὲ τρόπος ἀνεξερεύνητος. Οὐ χεῖρον δὲ καὶ
 τοῦτο εἰπεῖν, ὅτι ὡς περ φυσικῶς διὰ τῆς βρώσεως ὁ ἄρτος, καὶ
 ὁ οἶνος καὶ τὸ ὕδωρ διὰ τῆς πόσεως εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ
 ἐσθίουτος καὶ πίνοντος μεταβάλλονται, καὶ οὐ γίνονται ἕτερον 494
 σῶμα παρὰ τὸ πρότερον αὐτοῦ σῶμα, οὕτως ὁ τῆς προθέσεως 496
 ἄρτος, οἶνός τε καὶ ὕδωρ διὰ τῆς ἐπικλήσεως καὶ ἐπιφοιτήσεως 494
 τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὑπερφυῶς μεταποιούνται εἰς τὸ σῶμα 496
 τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ αἷμα, καὶ οὐκ εἰσὶ δύο, ἀλλ' ἐν καὶ τὸ
 αὐτό. . . . Οὐκ ἔστι τύπος ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος τοῦ σώματος 485
 καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, μὴ γένοιτο, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ
 Κυρίου τεθεωμένον, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου εἰπόντος· «Τοῦτό μου 486
 ἔστι» οὐ τύπος τοῦ σώματος, ἀλλὰ «τὸ σῶμα», καὶ οὐ τύπος 486
 τοῦ αἵματος, ἀλλὰ «τὸ αἷμα» [Mt 26, 26 28]. . . . Εἰ δὲ καὶ 487
 τινες ἀντίτυπα τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου τὸν ἄρτον
 καὶ τὸν οἶνον ἐκάλεσαν, ὡς ὁ θεοφόρος ἔφη Βασιλεῖος, οὐ
 μετὰ τὸ ἁγιασθῆναι εἶπον, ἀλλὰ πρὶν ἁγιασθῆναι, αὐτὴν τὴν

2371 4, 13. Corpus est divinitati vere unitum quod ex sancta virgine 489
 ortum habuit; non quod illud corpus, quod in caelos receptum est,
 descendat, sed quia panis ipse et vinum in corpus et sanguinem
 Dei transmutantur. Si requiras quonam pacto id fiat, sat tibi sit
 audire hoc fieri per Spiritum Sanctum: quemadmodum et ex sancta 381
 Dei genetrice Dominus sibi ipsi carnem assumpsit, quae in se
 ipso subsisteret, nec amplius quidquam nobis perspectum est et
 exploratum, quam quod Dei sermo verax efficaxque est atque
 omnia potest, modus vero investigari prorsus nequit. Illud vero
 dicere alienum non est: quemadmodum naturaliter panis per co-
 mestionem, vinumque et aqua per potionem in corpus et sanguinem
 comedentis et bibentis transmutantur, nec fiunt aliud corpus quam
 corpus eius, quod prius exstabat; sic panis qui in prothesi prae-
 paratus fuit, vinum item et aqua, per Spiritus Sancti invocationem 494
 et adventum, praeter naturae vires in corpus et sanguinem Christi 496
 ita convertuntur, ut nequaquam duo sint, sed unum et idem. . . .
 Nec vero panis et vinum sunt figura corporis et sanguinis Christi, 485
 absit! sed ipsum Domini corpus divinitate dotatum, cum ipse Do- 486
 minus dixerit: *Hoc est*, non figura corporis, sed *corpus meum*,
 neque figura sanguinis, sed *sanguis meus*. . . . Quodsi nonnulli 487
 panem vinumque vocaverunt antitypa corporis et sanguinis Do-
 mini, velut divinus Basilius, hoc non post consecrationem dixerunt,

- προσφορὰν οὕτω καλέσαντες. . . . Ἀντίτυπα δὲ τῶν μελλόντων λέγονται, οὐχ ὡς μὴ ὄντα ἀληθῶς σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, 510 ἄλλ' ὅτι νῦν μὲν δι' αὐτῶν μετέχομεν τῆς Χριστοῦ θεότητος, τότε δὲ νοητῶς διὰ μόνης τῆς θέας.
- 430 4, 14. Ὡσπερ δὲ συλληφθεὶς παρθένον τὴν συλλαβοῦσαν 2372
431 ἐτήρησεν, οὕτω καὶ τεχθεὶς τὴν αὐτῆς παρθενίαν ἐφύλαξεν ἄτρωτον, μόνος διελθὼν δι' αὐτῆς καὶ κεκλεισμένην τηρήσας αὐτήν. . . . Οὐ γὰρ ἀδύνατος ἦν καὶ διὰ τῆς πύλης διελθεῖν, 432 καὶ ταύτης μὴ παραβλάψαι σήμαντρα. Μένει τοίνυν καὶ μετὰ τὸκον παρθένος ἡ ἀειπάρθενος, οὐδαμῶς ἀνδρὶ μέχρι θανάτου προσομιλήσασα.
- 74 4, 17¹. [Τῆς παλαιᾶς διαθήκης ἑκοσι καὶ δύο βίβλοι· νομικαὶ 2373
πέντε (Γέν., Ἔξ., Λευ., Ἀρ., Δευτ.)· ἀγιογραφα πέντε (Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ, Κριτ. μετὰ τῆς Ῥούθ, α' καὶ β' Βασιλειῶν, γ' καὶ δ' Βασιλειῶν, Παραλ.)· στιχῆρεις πέντε (Ἰώβ, Ψαλτήριον, Παροιμιαὶ Σολομῶντος, Ἐκκλησιαστής τοῦ αὐτοῦ, Ἰαῖσμα ἄσμ. τοῦ αὐτοῦ)· προφητικαὶ πέντε (τὸ δωδεκαπρόφητον, Ἡσ., Ἰερ., Ἰεζ., Δαν.).] Εἶτα τοῦ Ἑσδρά αἱ δύο εἰς μίαν συναπτόμεναι βίβλον, καὶ ἡ Ἑσθήρ. Ἡ δὲ Πανάρετος, τουτέστιν ἡ Σοφία τοῦ Σολομῶντος, καὶ ἡ Σοφία τοῦ Ἰησοῦ, ἦν ὁ πατὴρ μὲν τοῦ Σιράχ ἐξέθετο ἑβραϊστὶ, ἑλληνιστὶ δὲ ἡρμήνευσεν ὁ τοῦτου μὲν ἕγγονος Ἰησοῦς, τοῦ δὲ Σιράχ υἱός· ἐνάρετοι μὲν καὶ καλαί, ἄλλ' οὐκ ἀριθμοῦνται, οὐδὲ ἕκιντο ἐν τῇ κιβωτῷ.

- sed hoc nomen ipsis oblatis dederunt antequam consecrarentur. . . . Antitypa porro futurorum dicuntur, non quod non sint vere corpus 510 et sanguis Christi, sed quod nunc quidem divinitatis Christi per ea participes efficitur, tunc autem intellective per solam visionem.
- 430 4, 14. Quemadmodum autem ille, qui conceptus fuit, eam quae 2372
431 conceperat virginem servavit; sic nascendo virginitatem illius incolumem custodivit, solus per eam transiens clausamque conservans. . . . Neque enim hoc ei impossibile erat, ut per portam 432 transiret, sigillis eius nulla parte labefactatis. Mansit ergo post partum virgo, quae semper virgo mansit, nulla ad obitum usque suum admissa cum viro consuetudine.
- 74 4, 17. [Canon scripturarum. — Veteris testamenti libri XXII: 2373
legales V (Gen., Ex., Lev., Num., Deut.); hagiographa V (Iesu Nave, Iud. cum Ruth, I et II Regnorum, III et IV Regnorum, Paral.); poetici V (Iob, Ps., Proverbia Salomonis, eiusdem Eccl., Cant. cant.); prophetici V (Prophetæ XII, Is., Ier., Ez., Dan.).] His accedunt uterque Esdrae, qui uno libro continentur, et Esther. Panaretus autem, id est, Sapientia Salomonis, et Sapientia Iesu, quam a Sirach patre hebraice traditam ipsius nepos Iesus ac Sirach filius graece postea transtulit: hi, quamvis alioqui praeclari et elegantes libri sint, non tamen illis aliis annumerantur, neque in arca positi erant.

¹ Vide p. 177, not. 1.

2372. MG 94, 1161.

2373. MG 94, 1177.

- 2374 4, 24. Παρθενία, τὸ τῶν ἀγγέλων πολίτευμα, τὸ πάσης⁵⁸¹
 ἁσωμάτου φύσεως ἰδίωμα. Ταῦτα λέγομεν, οὐ τὸν γάμον κακί-⁵⁸²
 ζοντες, μὴ γένοιτο· οἶδαμεν γὰρ τὸν Κύριον ἐν τῇ αὐτοῦ πα-⁵⁷⁰
 ρουσίᾳ τὸν γάμον εὐλογήσαντα καὶ τὸν εἰπόντα· «Τίμιος ὁ γάμος
 καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος» [Hebr 13, 4]· ἀλλὰ καλοῦ κρείττονα τὴν
 παρθενίαν γινώσκοντες.
- 2375 4, 27. Πιστεύομεν δὲ καὶ ἀνάστασιν νεκρῶν. Ἔσται γὰρ⁵⁹⁸
 ὄντως, ἔσται νεκρῶν ἀνάστασις. Ἀνάστασιν δὲ λέγοντες, σω-
 μάτων φαμέν ἀνάστασιν. Ἀνάστασις γάρ ἐστι δευτέρα τοῦ
 πεπτωκότος στάσις· αἱ γὰρ ψυχαὶ ἀθάνατοι οὐσαι, πῶς ἀνα-
 στήσονται; . . . Αὐτὸ οὖν τὸ σῶμα τὸ φθειρόμενον καὶ δια-⁶⁰⁰
 λυόμενον, αὐτὸ ἀναστήσεται ἄφθαρτον.
- 2376 4, 27. Ἀναστησόμεθα τοιγαροῦν, τῶν ψυχῶν πάλιν ἐνου-⁶⁰¹
 μένων τοῖς σώμασιν, ἀφθαρτιζομένοις καὶ ἀποδυομένοις τὴν
 φθοράν, καὶ παραστησόμεθα τῷ φοβερῷ τοῦ Χριστοῦ βήματι·
 καὶ παραδοθήσεται ὁ διάβολος καὶ οἱ δαίμονες αὐτοῦ, καὶ ὁ
 ἄνθρωπος αὐτοῦ, ἧγουν ὁ ἀντίχριστος, καὶ οἱ ἀσεβεῖς καὶ οἱ
 ἁμαρτωλοὶ εἰς τὸ πῦρ αἰώνιον, οὐχ ὑλικόν, οἶον τὸ παρ' ἡμῶν,⁵⁹⁴
 ἀλλ' οἶον ἂν εἰδεῖν ὁ Θεός. Οἱ δὲ τὰ ἀγαθὰ πράξαντες ἐκλάμ-⁶⁰⁷
 ψουσιν ὡς ὁ ἥλιος [Mt 13, 43] σὺν ἀγγέλοις εἰς ζωὴν αἰώνιον,
 σὺν τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, ὁρῶντες αὐτὸν ἀεὶ καὶ
 ὁρῶμενοι, καὶ ἄληκτον τὴν ἀπ' αὐτοῦ εὐφροσύνην καρποῦμενοι,
 αἰνοῦντες αὐτὸν σὺν Πατρὶ καὶ Ἁγίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς ἀπείρους
 αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

- 2374 4, 24. Virginitas angelicum est vitae genus, incorporeae omnis⁵⁸¹
 naturae peculiaris nota. Neque id dicimus ut matrimonio de-⁵⁸²
 trahamus, absit; scimus enim Dominum praesentia sua nuptiis⁵⁷⁰
 benedixisse, illumque novimus qui dixit: *Honorabile conubium et*
torus immaculatus; sed quia nuptiis, quamvis alioqui bonis, prae-
 stare virginitatem agnoscimus.
- 2375 4, 27. Mortuorum etiam resurrectionem credimus. Erit enim⁵⁹⁸
 profecto, erit mortuorum resurrectio. Resurrectionem autem di-
 centes, corporum resurrectionem intellegimus. Est enim resurrectio
 secunda eius quod cecidit erectio. Animae enim cum immortales
 sint, quomodo resurgent? . . . Ipsum igitur corpus quod corrumpitur⁶⁰⁰
 ac dissolvitur, idemmet resurget incorruptum.
- 2376 4, 27. Resurgemus itaque, animis nostris videlicet coniunctis⁶⁰¹
 iterum cum corporibus a corruptione iam exutis; atque tremendo
 Christi tribunali sistemur, ac tum diabolus ipsiusque daemones,
 et eius homo, hoc est, antichristus, necnon impii flagitiosique ho-
 mines igni aeterno tradentur; igni, inquam, non qui instar nostri⁵⁹⁴
 materia constet, sed qualem Deus novit. Qui autem bona egerunt,⁶⁰⁷
 fulgebunt sicut sol cum angelis in vita aeterna, cum Domino nostro
 Iesu Christo, ut videant semper ac videantur, indefectibilique inde
 laetitia fruantur, laudantes eum cum Patre et Sancto Spiritu per
 infinita saecula saeculorum. Amen.

Adversus eos qui sacras imagines abiciunt.

¹ Or. 2 [anno 730], n. 5. Εἰ μὲν γὰρ τοῦ ἀοράτου Θεοῦ ²³⁷⁷
²⁸⁶ εἰκόνα ἐποιούμεν, ὄντως ἡμαρτάνομεν. Ἀδύνατον γὰρ τὸ ἀσώ-
 ματον καὶ ἀόρατον καὶ ἀπερίγραφτον καὶ ἀσχημάτιστον εἰκoni-
 σθῆναι. Καὶ πάλιν εἰ ἐποιούμεν εἰκόνας ἀνθρώπων καὶ ταύτας
 θεοὺς ἡγοῦμεθα, καὶ ὡς θεοὺς ἐλατρεύομεν, ὄντως ἡσεβοῦμεν.
 Ἄλλ' οὐδὲν τούτων ποιοῦμεν.

¹ 3 [paulo post a. 730], 41. Προσκυνήσωμεν καὶ λατρεύσωμεν ²³⁷⁸
 μόνῳ τῷ κτίστῃ καὶ δημιουργῷ, ὡς φύσει προσκυνητῷ Θεῷ.
²⁸³ Προσκυνήσωμεν καὶ τῇ ἁγίᾳ θεοτόκῃ, οὐχ ὡς Θεῷ, ἀλλ' ὡς
⁴²⁹ μητρὶ Θεοῦ κατὰ σάρκα. Ἐπὶ προσκυνήσωμεν καὶ τοῖς ἁγίοις,
 ὡς ἐκλεκτοῖς φίλοις Θεοῦ, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν κεκτημένοις
 παρρησίαν.

De recta sententia.

³⁸³ 2. Καὶ ἔστιν εἷς Χριστός, εἷς Κύριος, εἷς Υἱὸς Θεοῦ καὶ ²³⁷⁹
³⁸⁵ ἄνθρωπος, ὁ αὐτὸς Θεὸς τέλειος καὶ ἄνθρωπος τέλειος, μία
 ὑπόστασις σύνθετος ἐκ θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος, ἐκ δύο
 φύσεων, καὶ δύο φύσεις ὁ αὐτὸς καὶ ἐν δυσὶ φύσεσι τελείαις
 ἐχούσαις κατὰ τὸν ἐκάστη πρέποντα ὅρον τε καὶ λόγον. Υἱὸς
 Θεοῦ κατὰ τὴν προαιώνιον ἐκ Πατρὸς ἀσώματον γέννησιν·
 υἱὸς ἀνθρώπου ὁ αὐτὸς κατὰ τὴν ἐπ' ἐσχάτων σωτήριον σάρ-
 κωσίν τε καὶ πρόσληψιν· ἀμήτωρ τὸ πρῶτον ἐκ Πατρὸς ὡς

¹ 2, 5. In errore quidem versaremur, si vel invisibilis Dei con- ²³⁷⁷
²⁸⁶ ficeremus imaginem; quoniam id quod corporeum non est, nec
 visibile, nec circumscriptum, nec figuratum, pingi omnino non
 potest. Impie rursum ageremus, si efformatas a nobis hominum
 imagines deos esse arbitreremur, iisque tamquam diis divinos ho-
 nores tribueremus. At nihil horum prorsus admittimus.

¹ 3, 41. Solum creatorem et rerum opificem Deum adoremus, ²³⁷⁸
 cui latriae cultum exhibeamus, tamquam Deo pro sua natura
²⁸³ adorando. Sanctam quoque Dei genetricem adoremus, non tam-
⁴²⁹ quam Deum, sed tamquam Dei matrem secundum carnem. Prae-
 terea sanctos, ceu electos Dei et amicos, quibus facilis ad ipsum
 patet aditus, adoremus.

³⁸³ 2. Unus est Christus, unus Dominus, unus Filius Dei et ho- ²³⁷⁹
³⁸⁵ minis, idem ipse Deus perfectus et homo perfectus, hypostasis una
 composita ex deitate et humanitate, ex duabus naturis, et duae
 naturae ipse idem et in duabus naturis perfectis, quarum quaeque
 suam habet congruentem definitionem et rationem. Filius Dei
 secundum incorporalem suam et saeculis anteriorem generationem
 ex Patre, idem et filius hominis secundum salutarem incarnationem
 et naturae nostrae assumptionem, quae novissimis temporibus facta
 est: illud primum sine matre ex Patre tamquam Deus, hoc se-

Θεός, ἀπάτωρ τὸ δεύτερον ὁ αὐτὸς ὡς ἄνθρωπος ἐκ μητρός· δύο φύσεις καὶ μία ὑπόστασις. . . . Ὑπόστασιν δέ φημι σύνθετον μίαν. Οὐ γὰρ ὑπήρξεν ἡ ἔμψυχος σὰρξ τοῦ Κυρίου καθ' ἑαυτήν, οὐδὲ ἰδίαν ἔσχεν ὑπόστασιν, οὐδὲ ἐγένετο καθ' ἑαυτὸν ὁ δεῖνα, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου γέγονε, καὶ αὐτὸν ἔσχεν ὑπόστασιν. Διὸ ὁμολογῶ καὶ κηρύττω νῦν καὶ καρδίᾳ καὶ ⁴²⁹στόματι κυρίως καὶ ἀληθῶς θεοτόκον τὴν ἁγίαν παρθένον Μαρίαν, ὡς ἀληθῶς τὸν προαιώνιον καὶ μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ φύσει Θεὸν ἐξ αὐτῆς σεσαρκωμένον γεννήσασα.

Contra Iacobitas.

- 2380 52. Ὡν πρότερον Θεός, σὰρξ ἦτοι ἄνθρωπος ὕστερον ³⁸⁵γίνεται, καὶ μία τῶν δύο φύσεων χρηματίζει ὑπόστασις σύνθετος· καὶ ἐν αὐτῇ διὰ τῆς σαρκώσεως ἐνοῦνται αἱ δύο φύσεις, τῆς τε θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ περιχωροῦσιν ἐν ἀλλήλαις, ἡ δὲ περιχώρησις ἐκ τῆς θεότητος γίνεται. Αὕτη γὰρ μεταδίδωσι τῇ σαρκὶ τῆς οἰκείας δόξης τε καὶ λαμπρότητος, οὐ μεταλαμβάνουσα τῶν τῆς σαρκὸς παθῶν. Διὸ ἡ μὲν φύσις ³⁸²τῆς σαρκὸς θεοῦται, οὐ σαρκοῖ δὲ τὴν φύσιν τοῦ Λόγου· θεοῖ μὲν τὸ πρόσλημμα, οὐ σαρκοῦται δέ. Ὁφελεῖται γὰρ τὸ χεῖρον ὑπὸ τοῦ κρείττονος, οὐ παραβλάπτεται δὲ τὸ κρείττον ὑπὸ χείρονος. Ὡς γὰρ ὁ σίδηρος μὲν πυροῦται, τὸ δὲ πῦρ οὐ σιδηροῦται, καὶ ὡς ἡ σὰρξ μὲν ψυχοῦται, ἡ δὲ ψυχὴ οὐ σαρκοῦται, οὕτως ἡ θεία φύσις θεοῖ μὲν τὴν σάρκα, αὕτη δὲ οὐ σαρκοῦται.

cundum sine patre ex matre tamquam homo; naturae duae, hypostasis una. . . . At vero unam hypostasim compositam dico. Nam animata caro Domini per se ipsam non exstitit, nec propriam hypostasim habuit, nec per se ipsam talis homo fuit, sed Dei Verbi facta est eumque sui hypostasim habuit. Quare confiteor ⁴²⁹et praedico mente, corde et ore, proprie et vere Dei genetricem esse sanctam virginem Mariam, quae vere existentem ante saecula unigenitumque Dei Filium et natura Deum ex se ipsa carnem factum generavit.

- 2380 52. Qui ante Deus erat, fit caro, id est, homo, vocaturque ³⁸⁵duarum naturarum una hypostasis composita; et in illa per incarnationem uniuntur ambae naturae, divinitatis scilicet et humanitatis, et in se mutuo circuminsident; circuminsessio tamen fit a divinitate; haec enim communicat cum carne suam gloriam et splendorem, nec participat passionibus carnis. Itaque natura ³⁸²quidem carnis deificatur, sed non carnem facit naturam Verbi; et haec assumptam naturam deificat, non autem incarnatur. Locupletatur enim deterius ab excellentiore, non autem excellentius a deteriore laeditur. Sicut enim ferrum quidem fit ignitum, ignis autem non fit ferrum, et sicut caro quidem animatur, anima autem non fit caro, sic divina natura carnem deificat, nec tamen ipsa fit caro.

Dialogus contra Manichaeos.

- 122 37. Ὡςπερ οὖν τὸν ἤδη ἁμαρτήσαντα ὁ κριτὴς δικαίως 2381
κολάζει, κἂν μὴ κολάσῃ ἄδικός ἐστι· καὶ οὐκ ἔστιν αὐτὸς
αἵτιος τῆς τοῦ κολαζομένου ἁμαρτίας ἢ τιμωρίας, ἀλλ' ἡ τοῦ
ἁμαρτήσαντος προαίρεσις· οὕτως ὁ Θεός, ὡς ἤδη γεγεννημένον
τὸ ἐσόμενον βλέπων, ἔκρινεν αὐτὸν γενέσθαι, καὶ εἰ κακὸς γέ-
νοιτο, ἐξ αὐτοῦ κολασθῆναι· διὸ καὶ ἐποίησεν αὐτόν, καὶ
ἀγαθὸν ἐποίησεν αὐτόν· αὐτὸς δὲ ἐξ οἰκείας προαιρέσεως
γέγονε κακός, καὶ ἑαυτῷ γέγονε τῆς τιμωρίας αἵτιος.
- 119 79. Ἡ μὲν προγνωστικὴ δυνατό τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐξ ἡμῶν ἔχει 2382
τὴν αἰτίαν, τὸ δὲ προγνῶναι ἃ μέλλομεν ποιεῖν, ἐξ ἡμῶν· εἰ
γὰρ μὴ ἐμέλλομεν ποιεῖν, οὐδὲ αὐτὸς προεγίνωσκε, καὶ μὴ
ἐσόμενον. Καὶ ἡ μὲν πρόγνωσις τοῦ Θεοῦ ἀληθὴς ἐστὶ καὶ
ἀπαράβατος, ἀλλ' οὐκ αὐτὴ ἐστὶν ἡ αἰτία τοῦ γενέσθαι πάντως
τὸ ἐσόμενον· ἀλλ' ὅτι μέλλομεν ποιεῖν τότε ἢ τότε, προ-
γινώσκει.

De sancta Trinitate.

- 149 1. Περὶ μὲν τῆς ἁγίας Τριάδος τῆς ὁμοουσίου, Ζωοποιοῦ, 2383
μίαν φύσιν ὁμολόγει, μίαν θέλησιν, μίαν ἐνέργειαν, μίαν δύ-
ναμίν τε καὶ ἐξουσίαν καὶ κυριότητα, ὅτι καὶ μία θεότης τρεῖς
ὑποστάσεις ἦτοι τρία πρόσωπα, φυλασσομένης ἐκάστω προσ-
375 ὡπῃ τῆς ιδιότητος. Ἐπὶ δὲ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ
ἐνὸς τῆς ἁγίας Τριάδος, ἦτοι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ

- 122 37. Quemadmodum iudex in eum, qui scelus aliquod admisit, 2381
merito animadvertit, ac nisi animadvertat iniquus est; neque ipse
causa est cur ille peccarit aut puniatur, sed voluntas eius qui
peccavit; sic Deus, eum qui futurus erat tamquam iam ortum in-
tuens, decrevit ut exstaret, utque, si malus evaderet, ipse sibi
poenarum auctor fieret. Unde etiam eum condidit, et etiam bonum
condidit. Verum ille propria electione malus factus est, sibi que
ipsi supplicium accersivit.
- 119 79. Praescientia potentis Dei non ex nobis habet causam; 2382
praescire autem quae debemus facere, ex nobis oritur; nisi enim
debuissimus facere, nec ipse praesciret, et non futurum esset. Et
quidem praescientia Dei vera est et inviolabilis, sed non ipsa est
causa cur eveniat omnino futurum; sed quia debemus facere hoc
vel hoc, praescit.
- 149 1. In sancta quidem Trinitate consubstantiali et vivifica con- 2383
fiteri unam naturam, unam voluntatem, unam actionem, unam
virtutem et potentiam et dominationem, quia etiam una est deitas,
tres hypostases sive tres personae, servante unaquaque persona
375 suam proprietatem. In oeconomia autem incarnationis unius ex
sancta Trinitate, scilicet Domini nostri Iesu Christi, duas naturas,

δύο φύσεις, θεότητος τε καὶ ἀνθρωπότητος, δύο θελήσεις³⁸⁸
 ὡσαύτως καὶ ἐνεργείας, μίαν ὑπόστασιν ἡγουν ἐν πρόσωπον,³⁹⁰
 ὅτι εἷς καὶ αὐτός ἐστιν ὁ πρὸ τῶν αἰώνων γεννηθεὶς ἀρρεύστως³⁸⁵
 καὶ ἀσωμάτως, καὶ ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων ἐκ τῆς ἁγίας
 ἀειπαρθένου Μαρίας τῆς θεοτόκου κυηθεὶς ἀρρήτως καὶ ἀρ-⁴²⁹
 ρυπύτως· ὅλος ἀνθρωπος ὁ αὐτὸς καὶ Θεός, ἐν μιᾷ ὑποστάσει
 γνωριζόμενος ἀπαθὴς θεότητι, καὶ παθητὸς τῷ προσλήματι·
 σῶα μετὰ τόκον φυλάξας δηλαδὴ τῆς παρθενίας τὰ σήμαντρα,⁴³²
 τοὔτεστι τὰς σφραγίδας.

De duabus in Christo voluntatibus.

- 2384 8. Ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος ἐπειδὴ μὲν¹⁴⁹
 διάφορος ἡ ἐκάστου ὕπαρξις, τρεῖς ὑποστάσεις εἰσίν. Ἐπειδὴ
 δὲ οὐκ ἰδιοτρόπως οὐδὲ ἀδιαιρέτως καὶ ἀποτετεμημένως ἐκάστη
 θέλει καὶ ἐνεργεῖ, ἀλλ' ἐνιαίως, οὐ τρεῖς θεοί, ἀλλ' εἷς Θεός.
 2385 19. Αὐτὸς γὰρ [ὁ Θεός] ἡμῖν τὴν δύναμιν τῆς ἀγαθοεργίας³²⁹
 ἐδωρήσατο· αὐτεξουσίου δὲ ἡμᾶς ἐποίησεν, ἵνα ἐξ αὐτοῦ καὶ
 ἐξ ἡμῶν τὸ ἀγαθὸν γένοιτο. Παντὶ γὰρ τῷ προαιρουμένῳ τὸ
 ἀγαθὸν ὁ Θεὸς συνεργεῖ εἰς τὸ ἀγαθόν, ὅπως τὸ κατὰ φύσιν
 φυλάξαντες τῶν ὑπὲρ φύσιν τύχωμεν.
 2386 27. Κατὰ μὲν οὖν τὴν φυσικὴν διαφορὰν δύο τὰ θελήματα³⁸⁹
 ἐπὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὐκ ἐναντία. Οὐδὲ γὰρ
 ἐναντίον τῷ θείῳ θελήματι τὸ φυσικὸν τοῦ ἀνθρώπου θέλημα,
 οὔτε ἡ φυσικὴ θελητικὴ δύναμις, οὔτε τὰ φυσικῶς αὐτῇ ὑπο-

divinitatis nempe et humanitatis, duas pariter voluntates et actiones,³⁸⁸
 sed unam hypostasim sive unam personam, quia unus et idem est³⁹⁰
 qui ante saecula genitus est sine fluxu et sine corpore, et qui³⁸⁵
 postremis temporibus ex sancta semper virgine Maria deipara in-⁴²⁹
 effabiliter et sine iniquatione conceptus est; idem totus homo et
 Deus, qui in una persona agnoscitur impassibilis divinitate, et
 passibilis assumpta natura; qui salvus post partum servavit virgini-⁴³²
 tatis notas, id est signacula.

- 2384 8. Quandoquidem in Patre et Filio et Spiritu Sancto subsistentia¹⁴⁹
 diversa est, tres sunt hypostases. Cum vero quaeque illarum non
 seorsim ac separatim velit et operetur, sed coniunctim, unaque
 ratione, ideo non tres dii sunt, sed unus Deus.
 2385 19. Ipse enim [Deus] boni nobis operis potestatem dedit, liberi-³²⁹
 que nos arbitrii fecit, ut et ex ipso et ex nobis oriatur bonum.
 Deus quippe omni qui bonum eligit adiutor est in bonum, ut,
 servato quod naturae consentaneum est, consequamur illa quae
 naturam superant.
 2386 27. Sunt ergo in Domino nostro Iesu Christo pro naturarum³⁸⁹
 diversitate duae voluntates, non contrariae. Non enim humana
 naturalis voluntas divinae adversatur, nec naturalis facultas volendi,
 nec quae ei naturaliter subiecta sunt, nec naturalis usus voluntatis.

κείμενα, οὔτε ἡ φυσικὴ χρῆσις τῆς θελήσεως. Πάντων γὰρ
 396 τῶν φυσικῶν τὸ θεῖον θέλημα δημιουργόν. Τὰ δὲ παρὰ φύσιν
 μόνα ἐστὶν ἐναντία τῷ θεῷ θελήματι· ὅπερ ἐστὶν ἡ κατ' οἰκείαν
 γνώμην τῶν ἁμαρτικῶν ἡδονῶν ὄρεξις, τουτέστιν, ἡ ἁμαρτία.
 Ταύτην ὁ Κύριος οὐκ ἀνέλαβεν· «Ἄμαρτίαν γὰρ οὐκ ἐποίησεν,
 οὐδὲ εὗρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ» [Is 53, 9]. Ἐπειδὴ
 δὲ μία τοῦ Χριστοῦ ἡ ὑπόστασις, καὶ εἰς ὁ Χριστός, εἰς ὁ
 θέλων κατ' ἄμφω τὰς φύσεις· ὡς Θεός, εὐδοκῶν, καὶ ὡς
 ἄνθρωπος, ὑπήκοος γενόμενος.

Adversus Nestorianorum haeresim.

429 43. Θεοτόκον τὴν ἁγίαν παρθένον κηρύττομεν, ὡς Θεὸν 2387
 Κύριον καὶ ἀληθῶς ἐξ αὐτῆς σαρκωθέντα γεννήσασαν. Χριστο-
 τόκον δὲ αὐτὴν ἴσμεν· Χριστὸν γὰρ ἐγέννησε. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἐπ'
 ἀναιρέσει τῆς θεοτόκου φωνῆς ὁ θεήλατος Νεστόριος ταύτη
 κατεχρήσατο, οὐ χριστοτόκον, ἀλλ' ἐκ τοῦ κρείττονος αὐτὴν
 θεοτόκον κατονομάζομεν.

Homilia in ficum arefactam.

280 3. [Ὁ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὐα] εἰ καὶ γυμνοὶ ἦσαν τῷ σώματι, 2388
 ἐσκέποντο τῇ θεῷ χάριτι. Οὐκ ἦν αὐτοῖς σωματικὸν περι-
 βόλαιον, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἔνδυμα ἀφθαρσίας· ὅσον γὰρ διὰ
 τῆς ὑπακοῆς ψικιοῦντο τῷ Θεῷ, τοσοῦτον τῷ τῆς ἀφθαρσίας
 300 ἐνδύματι. Παρακούσαντες δὲ ἐμακρύνθησαν τῆς σκεπούσης
 αὐτοὺς χάριτος. Ἐγυμνώθησαν τῆς πρὸς Θεὸν ἐκστάσεως

396 Omnium enim naturalium divina voluntas creatrix est. Quae autem
 sunt contra naturam, ea sola sunt contraria voluntati divinae:
 nempe criminalium voluptatum secundum proprium placitum ap-
 petitus, id est, peccatum. Hoc Dominus non assumpsit: *Peccatum*
enim non fecit, nec dolus inventus est in ore eius. Quia autem
 una est Christi persona, et unus Christus, unus est qui vult per
 utramque naturam: ut Deus, probans, et ut homo, oboediens
 factus.

429 43. Virginem sanctam deiparam esse praedicamus, ut quae 2387
 Deum Dominum vere ex se incarnatum genuerit. Christiparam
 quoque illam esse scimus; Christum enim genuit. At quia a Deo
 immissus Nestorius ea voce ad tollendum nomen deiparae abusus
 est, non christiparam, sed a meliore deiparam eam nominamus.

280 3. [Adam et Eva] etsi nudi erant corpore, tegebantur divina 2388
 gratia. Nullum erat iis corporale operimentum, sed erat iis vestis
 incorruptionis; quantum enim per oboedientiam familiares erant
 300 Deo, tantum vesti incorruptionis. Postquam inoboedientes fuerunt,
 procul facti sunt a tegente illos gratia. Nudati sunt excessu ad

καὶ θεωρίας· εἶδον ἑαυτῶν τὴν τοῦ σώματος γύμνωσιν· ἐπε-
πόθησαν τὰ τοῦ βίου τερπνά· ἐπεισῆχθησαν τῷ λιτῷ καὶ
ἀκτήμονι βίῳ.

Homiliae in dormitionem B. V. Mariae.

2389 Hom. 2, c. 8. Ἡμεῖς ἐκλείσαμεν τὸν παράδεισον, σὺ τοῦ ⁴³⁵
τῆς ζωῆς ξύλου τὴν εἴσοδον ἀνεπέτασας. Ἐκ τῶν χρηστῶν
δι' ἡμῶν ἦλθε τὰ λυπηρά· διὰ σοῦ ἐκ τῶν λυπηρῶν ἐπανήλθεν
ἡμῖν τὰ χρηστότερα. Καὶ πῶς θανάτου γεύση, ἢ ἄχραντος;
Σὺ πρὸς ζωὴν γέφυρα, καὶ κλίμαξ πρὸς οὐρανόν· καὶ πρὸς
ἀθανασίαν ὁ θάνατος πορθμεῖον γενήσεται. Ὅντως μακαρία
σύ, παμμακάριστε.

2390 2, 18. Ἐν τῇ Εὐθυμιακῇ ἱστορίᾳ, τρίτῳ λόγῳ, κεφαλαίῳ ⁴³⁶
τεσσαρακοστῷ, οὕτως αὐτολεξεῖ γέγραπται· «... Ὑπολαβὼν
δὲ Ἰουβενάλιος ἀπεκρίθη· Τῇ μὲν ἁγίᾳ καὶ θεοπνεύστῳ γραφῇ ⁷⁸
οὐκ ἐμφέρεται τὰ κατὰ τὴν τελευταίην τῆς ἁγίας θεοτόκου Μα-
ριαίας· ἐξ ἀρχαίας δὲ καὶ ἀληθεστάτης παραδόσεως παρελήφμεν
ὅτι ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐνδόξου κοιμήσεως αὐτῆς οἱ μὲν ἅγιοι
σύμπαντες ἀπόστολοι, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἐθνῶν τὴν οἰκουμένην
διαθέοντες, ἐν καιροῦ ῥοπῇ μετάρσιοι συνήχθησαν εἰς Ἱερο-
σόλυμα, καὶ πρὸς αὐτὴν οὖσιν ὁπτασία αὐτοῖς ἀγγελικὴ γέγονε,
καὶ θεία ὕμνωδία ἠκούετο κρειττόνων δυνάμεων. Καὶ οὕτω
θεία δόξη καὶ ἐπουρανίῳ εἰς χεῖρας Θεοῦ τὴν ἁγίαν παρέθετο
ψυχὴν ἀρρήτῳ τινὶ λόγῳ. Τὸ δὲ θεοδόχον αὐτῆς σῶμα μετὰ
ἀγγελικῆς καὶ ἀποστολικῆς ὕμνωδίας ἐκκομισθὲν καὶ κηδευθὲν

Deum et contemplatione; viderunt sui corporis nuditatem, ex-
petiverunt vitae oblectamenta; detrusi sunt ad tenuem et in-
opem vitam.

2389 2, 8. Nos paradisum clausimus, tu ligni vitae iter patefecisti. ⁴³⁵
Per nos ex laetis tristia venerunt; ex tristibus contra laetiora per
te redierunt. Quo autem modo morti obnoxia efficeris, o im-
maculata? Tu vitae pons et scala caeli; mors ad immortalitatem
ponto erit. Vere tu beata es, o beatissima.

2390 2, 18. In Euthymiaca historia, lib. 3, cap. 40, ita diserte scriptum ⁴³⁶
est: «... Iuvenalis ita respondit: Etsi quae in sanctae deiparae ⁷⁸
Mariae morte contigerunt, in sanctis ac divinitus inspiratis scrip-
turis non referuntur, tamen ex antiqua et verissima traditione ac-
cepimus quod tempore gloriosae eius dormitionis universi sancti
apostoli, qui pro salute gentium orbem peragrabant, in momento
temporis per aëra sublatis Hierosolymam collecti sunt; cumque
illic essent, apparuit iis visio angelica, et divina melodia audita
est supernarum potestatum. Et sic cum divina et caelesti gloria
animam sanctam in manus Dei ineffabiliter tradidit. Eius autem
corpus, quod Deum susceperat, cum angelorum et apostolorum

ἐν σορῷ τῇ ἐν Γεθσημανῇ κατετέθη· ἐν ᾧ τόπῳ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἢ τῶν ἀγγέλων χοροστασία καὶ ὕμνωδία διέμεινεν ἄπαυστος. Μετὰ δὲ τὴν τρίτην ἡμέραν τῆς ἀγγελικῆς ὕμνωδίας παυσαμένης, παρόντες οἱ ἀπόστολοι, ἐνὸς αὐτοῖς ἀπολειφθέντος Θωμᾶ, καὶ μετὰ τὴν τρίτην ἡμέραν ἐλθόντος, καὶ τὸ θεοδόχον σῶμα προσκυνῆσαι βουλευθέντος, ἤνοιξαν τὴν σορόν. Καὶ τὸ μὲν σῶμα αὐτῆς τὸ πανύμνητον οὐδαμῶς εὐρεῖν ἠδυνήθησαν, μόνα δὲ αὐτῆς τὰ ἐντάφια κείμενα εὐρόντες, καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν ἀφάτου εὐωδίας ἐμφορηθέντες, ἡσφαλίσαντο τὴν σορόν. Καὶ τὸ τοῦ μυστηρίου τὸ θαῦμα ἐκπλαγέντες, τοῦτο μόνον εἶχον λογίζεσθαι, ὅτι περὶ ὃ εὐδοκήσας κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν σαρκωθῆναι καὶ ἐνανθρωπήσαι ἐξ αὐτῆς, καὶ γεννηθῆναι σαρκὶ Θεοῦ
 432 Λόγος καὶ Κύριος τῆς δόξης, καὶ μετὰ τὸν τόκον τὴν αὐτῆς ἄφθορον παρθενίαν διαφυλάξας, αὐτὸς εὐδόκησε καὶ μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀποβίωσιν, τὸ ταύτης ἄχραντον καὶ ἀμίαντον σῶμα τῇ ἀφθαρσίᾳ τιμῆσαι, καὶ μεταθέσει πρὸ τῆς κοινῆς καὶ καθολικῆς ἀναστάσεως.»

cantu elatum, rite depositum est in tumulo qui est in Gethsemani; ubi per tres dies angeli choros agere et canere non destiterunt. Post tres autem dies cessavit angelorum cantus; praesentes autem apostoli, cum Thomas, qui solus abfuerat, post tertium diem advenisset, et corpus quod Deum susceperat venerari voluisset, aperuerunt tumulum. Ac laudatissimum quidem eius corpus omnino invenire non potuerunt; cum autem sola eius linteola iacentia invenissent, et ineffabili odore, qui ex illis exibat, perfusi essent, tumulum clauserunt. Et mysterii admiratione perculsi, hoc solum cogitare potuerunt, quod cui placuit in propria persona ex illa incarnari, hominem fieri, et in carne nasci, Deus Verbum et Dominus
 432 gloriae, quique post partum integram servavit eius virginitatem, eidem placuit, postquam illa de hoc mundo migravit, intactum et immaculatum eius corpus incorruptione et translatione ante communem et universalem resurrectionem honorare.»

S. GREGORIUS TURONENSIS, 538—593/4.

Libri Miraculorum, ca 590.

436 Lib. 1 (*In gloria martyrum*), c. 4. Impleto [a] beata Maria 2290 b huius vitae cursu, cum iam vocaretur a saeculo, congregati sunt omnes apostoli de singulis regionibus ad domum eius. Cumque audiissent quia esset assumenda de mundo, vigilabant cum ea simul; et ecce Dominus Iesus advenit cum angelis suis, et accipiens animam eius, tradidit Michaelo angelo et

recessit. Diluculo autem levaverunt apostoli cum lectulo corpus eius, posueruntque illud in monumento, et custodiebant eum, adventum Domini praestolantes. Et ecce iterum adstetit eis Dominus, susceptumque corpus sanctum in nube deferri iussit in paradiso; ubi nunc, resumpta anima, cum electis eius exultans, aeternitatis bona, nullo occasura fine, perfruetur.

2290 c 1, 8 (9). Maria vero, gloriosa genitrix Christi, ut ante 432
partum, ita virgo creditur et post partum, quae, ut supra 436
diximus, angelicis choris canentibus, in paradiso, Domino praecedente, translata est.

2290 c. MGH, Script. rer. Merov. 1, 493; ML 71, 713.

INDEX THEOLOGICUS.

Numeri intra cancellos [] positi remittunt ad eundem Indicem theologicum, ceteri, ad numeros marginales. Typis crassioribus signantur loci patrum graecorum aut syrorum, aliis, patrum latinorum. Numeris vero intra parentheses () indicantur loci qui obici solent (cf. Praefat.).

RELIGIO REVELATA.

- ¹ Religionis notio 631 635 1603 1743 2236 2377 2378.
- ² Religio naturalis in homine existit 270 275 1841 [cf. 86].

Revelatio.

- ³ Revelatio assensum rationis humanae meretur 173 514 562 1179 1321 [cf. 254];
- ⁴ nobis in praesenti ordine moraliter necessaria est 334 513 629 644 1557 1746.
- ⁵ Miracula sunt possibilia 1697 1773.
- ⁶ et praebent criterium revelationis externum 517 1784 1819 [cf. 25],
- ⁷ sed non sufficiunt per se ad doctrinae veritatem confirmandam 517 1648.
- ⁸ Alterum criterium revelationis externum praebet prophetia 57 61 175 530 626 1497 1615 [cf. 24].
- ⁹ Dantur etiam criteria revelationis interna: affectus animi 963 1265 1557 1593 1822.

Lex vetus.

- ¹⁰ Legis cum veteris tum novae Deus est auctor 230 1093 1567 1895 2205.
- ¹¹ Finis V. L. erat adventum Christi praeparare et praefigurare 61 1093 1599 1600 1602 1897 2205 [cf. 373];
- ¹² ideo abrogata est revelatione N. L. 45 46 96 1599 1602 1897 2205.

Lex nova, evangelium.

- ¹³ Evangelium, sensus verbi: evangelium unicum et quadriforme 5 57 60 128 208 215 659 1825 2291.
- ¹⁴ Quattuor evangeliorum genuinitas agnita est ab antiquitate christiana 129 139 141 143 208 214 215 216 268 339 341 439 474 503 538 659 1597 2152,
- ¹⁵ et fide digni sunt testes qui eam nobis asserunt 94 (201) 212 (261) 263 264 658.
- ¹⁶ Veram historiam continent quattuor evangelia 60 195 264 268 519 619 620 666 1170 1615 1784.
- ¹⁷ In specie, genuinitas et historicitas evangelii Matthaei 1 5 10 24 30 31 71 95 139 208 214 339 341 439 538 660 1606,
- ¹⁸ Marci 1 24 95 139 208 214 268 339 341 439 538 652,
- ¹⁹ Lucae 1 24 63 71 139 143 195 208 214 217 268 339 341 538.

- 20 Evangelium quoque Ioannis genuinum est et, quamvis «spirituale», historicum 58 139 208 214 264 268 339 341 439 538 1825.
 21 Evangeliorum genuinitas confirmatur ex evangelis apocryphis 474
 22 et ex modo agendi veterum haereticorum 195 214 339 340 341 474 2152.

Christus legatus divinus.

- 23 Iesus Christus vere venit in mundum ut legatus divinus 47 51 290 405
 520 531 1506 1746 2077 [cf. 375 376].
 24 Divinam hanc legationem probant vaticinia prophetarum in eo impleta 61 122 125 127 222 638 1135 1470 1615 1648 [cf. 373],
 25 ipsius miracula 109 122 189 517 522 524 618 619 716 1031 1032
 1094 1506 1784 1819,
 26 eiusque vaticinia 116 654.
 27 Resurrectio Christi certis argumentis nititur 13 47 51 63 523 665
 1156 1471.
 28 Mira propagatio christianismi et perpetuitas eius divinam originem comprobant 144* 274 279 282 320* 369 511 516 621 660*
 1614 1783 1784.
 29 Virtutes Christianorum oppositae vitiis paganorum 97 112 186 271
 273 274 280 281 283 285 525 639,
 30 mutatio morum a christianismo inducta arguit doctrinae divinitatem 118
 263 276 369 516 621.
 31 Martyrium est testimonium veritatis religionis christianae 11 63 144
 243 279 285 516 640 1465.
 32 Indoles interna christianae doctrinae eius divinitatem suadet 118 192
 405 510.

ECCLESIA.

Ecclesia primaeva.

- 33 Quo sensu ab initio mundi ecclesia exstitisse dici possit 82 105 1479
 2295.
 34 Iesus Christus instituit societatem perpetuo duraturam quam ecclesiam suam vocavit 20 105 555 571 1479 1535,
 35 et quae suam ipsius vitam in terris continuaret 62 256.
 36 Ecclesiae primaevae authenticam historiam refert Lucas in Actibus apostolorum 217 268 538.
 37 Ecclesia a primis temporibus diffusa est per universum orbem 6 7 11
 38 77 93 144 187 191 215 268 660,
 38 et iam tunc sese exhibet ut corpus unum 43 62 77 84 93
 39 et hierarchice constitutum 9 19 20 21 25 44 49 50 56 65 188 413
 427 438 546* 571 1205 1357 1371.

Proprietates, notae.

- 40 Ecclesia est societas monarchica 573 1242 1379 2191,
 41 independens 1311,
 42 visibilis 1614,
 43 quae tamen constat duplici elemento: visibili (corpore) et invisibili (anima)
 982 1523 1714.
 44 Quapropter ecclesia in terris habet permixtos bonos et malos 1714.
 45 Haeretici et schismatici non sunt membra ecclesiae 298 308 544 1478
 1492 1523 1562.

- 46 Non est nisi unica ecclesia Christi 408 435 573 589,
 47 quae omnibus hominibus ad salutem consequendum necessaria est
 56 226 537 557 637 1346 1858 2269 2273 2274 2275.
 48 Vera Christi ecclesia notis certis dignosci potest 1535 1580.
 49 Genuinae Christi ecclesiae soli competit principiorum et membrorum
 sanctitas 226 516 525 544 838,
 50 unitas fidei et regiminis 6 7 56 93 188 192 213 241 257 292 296
 435 555 556 587 865 1242 1379,
 51 catholicitas 79 556 838 839 1243 1422 1548 1562 1580,
 52 et apostolicitas 210 213 237 292 293 296 297 298 329 341 589
 1242 1580,
 53 cuius argumentum et condicio est coniunctio cum Petri successore 574
 1261.

Primatus Petri et romani pontificis.

- 54 Inter apostolos Petrus primatum iurisdictionis in ecclesiam a Christo
 accepit 381 387 436 489 555 571 706 810 1261 1379 1526
 2191.
 55 Petrus Romam venit ibique mortuus est II 106* 297 341 611* 651*
 652* 1092.
 56 Romae sedem suam collocavit et episcopum romanum successorem in
 primatu instituit 54 188 208 210 211 296 575 897 1092 1242 1418
 2178.
 57 Romani pontifices sibi semper attribuerunt primatum 19 21 25 27 29
 2014 2018 2178* 2179* 2186.
 58 Semper a primo saeculo ecclesia romana habita est tamquam centrum
 unitatis 52 53 55 106* 107 187 210 211 574 575 580 1242 2015*,
 59 et romani pontificis ut successoris Petri suprema potestas in universam
 ecclesiam agnita est 107 265 383 573 574 655 1346 1507 1892
 2178.

Episcopi.

- 60 Episcopi fuerunt legitimi successores apostolorum 20 21 48 49 56 65
 188 190* 209 212 237 242 257 296 341 438 546 602 1244 2332,
 61 quamvis diversus forte fuerit iuxta diversas ecclesias modus quo facta
 fuerit primaeva iurisdictionis transmissio 9 73 237 1205 1357 1371
 2164 2165.

Infalibilitas.

- 52 Ecclesia est infallibilis in tradenda Christi doctrina 213 295 1581.
 63 Romanus pontifex ex cathedra docens infallibilitate gaudet 294 580
 1507 1892 2178 2187.
 64 Episcopi in oecumenico concilio congregati agniti sunt semper
 ut fidei iudices infallibiles 785 792 1250 1419 2185 2186 2291.

SACRA SCRIPTURA.

Inspiratio.

- 65 Libri sacri, Spiritu Sancto inspirante conscripti, Deum habent auctorem
 22 149 185 203 400 404 483 488 1045 1286 1479 2158 2302.
 66 Inspiratio consistit in actione Dei moventis, ad modum instrumenti, intel-
 lectum et voluntatem hagiographi 149 162 163 175 179 388 1609
 1766 2302.

- 67 Huius inspirationis obiectum primum sunt res ad salutem pertinentes
483 1045 1479 1687 1709 2096,
68 sed vere extenditur ad omnes scripturae partes, immo aliquo sensu ad
ipsa verba 483 979 2158;
69 minime autem ex se importat revelationem rerum scribendarum quas
scriptor naturali modo cognoscere potuit cum assistentia divina 1612
1767.
70 Nullus error in libris sacris inveniri potest 22 138 203 390 a 400
1106 1347 1417 1421 1597 1612.
71 Verum igitur est omne assertum scriptoris sacri secundum eum sensum
quem ipse exprimere voluit et expressit 1409 1611 1804,
72 et sic bene explicantur apparentes errores in scientiis et historia 1376
1687 2096 [cf. 215].

Canonicitas.

- 73 Canonicitatis criterium unicum est traditio catholica, quae in traditione
apostolica fundamentum habet 341 819 1584 1607 1896.
74 In hac traditione catholica vere fundatur canon tridentinus veteris
testamenti 190 268 484 791 819 882 1020 1078 1091 1239 1344
1372 1397 1585 2015* 2167 2373
75 et novi testamenti 94 95 211 268 341 440 503 538 653 656 791
819 1020 1078 1239 1344 1585 2015* 2167.
76 Versiones sacrae scripturae non sunt inspiratae 1347.
77 De multiplicibus sensibus sacrae scripturae 469 480 1588.

TRADITIO.

- 78 Exsistit sacra traditio quae verus est fons revelationis 198 242 291
295 371 917 954 1098 1213 1358 1419 1631 1899 2168 2172 2390.
79 Haec traditio scripturam complet per interpretationem authenticam 242
291 443 1098 1581 2168.
80 De facto traditio apostolica semper habita est tamquam regula fidei
74 94 191 192 209 210 211 212 213 257 264 293 296 298 329 341
443 445 657 785 898 1043 1107 1623 1705 2142.
81 Quamquam progressus fuit in revelatione usque ad mortem apostolorum
239 2329,
82 ab illo tempore revelationis depositum nec augeri nec minui potest
2 213 226 242 288 289 293 785 972 1181 2169 2173,
83 nec tamen omnimodum progressum in dogmate respuit 226 371 444
1228 1765 2173 2174.
84 Consensus patrum in rebus fidei et morum certitudinem parit 1898
1899 1900 2142 2168 2175,
85 sed ut doctores privati errare potuerunt 1255 1623 2004 2175.

DEUS UNUS.

Exsistentia Dei.

- 86 Exsistentia Dei naturali rationis lumine certo cognosci potest 197 228
270 275 287 334 416 422 534 535 645 662 888 924 984 1075
1130 1392 1437 1593 1693.
87 Homo cognitionem Dei haurire potest ex ordine mundi aspectabilis 152
172 198 332 515 614 624 746 747 924 959 984 987 1050 1117 1146
1182 1315 1508 1691 1841 2137 2338,

- 88 ex gubernatione providentiae 110 172 269 422 742 987 1032 1557,
 89 ex dictamine conscientiae 411 512 1146 1557 2315,
 90 nec revelatio positiva necessaria est ad hanc Dei naturalem cognitionem
 (227) 1182 1508.
 91 Haec cognitio est omnibus hominibus aliquo modo congenita 130
 270 332 403 425 512 662 987 1182 1841 2093 2137 2338.
 92 De immediata Dei perceptione in hac vita 1545.
 93 Exsistentia Dei demonstrari potest a posteriori 334 1596 2339.

Essentia Dei et attributa.

- 94 Essentia Dei est ipsum esse; unde nomen eius proprium est Iahve 729
 731 857 993 1015 1046 1262 1367 1489 1493 1649 1669 2098
 2345.
 95 Deus est esse per se et independens 754 860 861 932 991 993 1367
 1489.
 96 Attributa divina realiter idem sunt ac divina substantia 1481 1664 1666
 1669 1676 1748.
 97 Deus est simplicissimus, ita ut nullam omnino admittat composi-
 tionem 321 424 451 754 756 786 911 923 1041 1066 1122 1128 1266
 1660 1669 2066 2067 2081,
 98 spiritualis 111 152 164 (374) 424 451 452 472 534 894 1066 1075
 1105 1128 2050 2094 2351,
 99 omni perfectione infinitus 229 423 815 1042 1320 1712 2081 2341,
 100 immensus et ubique praesens 85 177 205 266 424 472 608 754 815
 860 893 894 1070 1266 2119 2156 2304 2353.
 101 prorsus immutabilis 111 321 814 815 1046 1493 1663 1758 2264,
 102 aeternus 110 152 161 164 206 331 608 628 814 860 1015 1481
 2264,
 103 unus et unicus 45 191 196 203 275 290 322 331 515 608 625 728
 814 1551 2236 2341.
 104 omnipotens 111 171 194 266 323 325 402 542 628 815 1366 1711
 1741.

Cognitio Dei.

- 105 Nulla creatura naturaliter potest Deum videre 236 270 451 452 747 891
 913 986 1075 1106 1123 1125 1126 1128 1161 1398 1653 2150 2212.
 106 De visione Dei per oculum corporeum 1786 1787.
 107 Ad visionem Dei creatura potest elevari, ut fit pro angelis et beatis 236
 822 988 989 1106 1114 1398 1752 1786 (2150) 2303.
 108 Deus est incomprehensibilis et ineffabilis 164 270 450 603 735
 747 756 786 860 861 900 923 931 984 1023 1041 1042 1075 1124
 1125 1127 1128 1161 1209 1266 1393 1505 2160 2338.
 109 Non possumus essentiam Dei proprie cognoscere 130 270 416 623 718
 821 861 923 988 1048 1049 1121 1122 1130 1161 2073 2284 2340,
 110 sed aliquo modo per varias notiones quae illam exprimunt 331 403 423
 424 455 532 603 786 821 908 930 985 1047 1048 1049 1122
 2094,
 111 «minime tamen falso conceptu» (Cyr. Al.) 1047 2073;
 112 illae notiones non eodem modo intelleguntur de Deo ac de creaturis
 270 623 733 754 908 938 1028 1320 1596 2313.
 113 Perfectiones Dei ex creaturis eruimus: via negationis 110 423 718 1048
 1658 2074 2284 2340 2347,

- 114 via causalitatis 735 923 931 1050 1596 2284 2347,
 115 via eminentiae 110 450 532 674 734 908 1028 1048 1266 1671 2284
 2340 2347.
 116 Nomina Dei non sunt synonyma 930 933 1047 1049 2283.
 117 Deus se ipsum perfecte comprehendit 270 821 913 931 1161 2073 2239.

Scientia Dei, providentia.

- 118 Deus uno intuitu omnia novit, non solum quae sunt, sed etiam quae futura sunt 166 177 202 397 429 471 815 1059 (1377) 1803 2069 2313.
 119 «Deus praescientia sua non cogit facienda quae futura sunt» (Aug.) 371 521 663 1175 1408 1547 2382.
 120 Deus praescit omnia quae futura sunt in libera hominis voluntate 116 1272 1405 1707 1740 1742 1928 2069 2162 2258 2359,
 121 quin tamen haec praescientia tollat liberum arbitrium 1175 1405 1742 2162.
 122 De praescientia mali 663 1175 1405 1547 1707 1742 2258 2359 2381 [cf. 295].
 123 Cognoscit etiam futura libera condicionata 1059 1707 1996.
 124 Deus providentiam habet circa creaturas omnes 202 422 1014 1134 1377.

Voluntas salvifica, praedestinatio, reprobatio.

- 125 Deus omnes homines vult salvos fieri 389 1053 1202 1211 1279 1343 1366 2030 2286 2358.
 126 Variae interpretationes Augustini in 1 Tim 2, 4: 1457 1735 1906 1927 1962 1964 1983.
 127 Quid sit «praedestinatio sanctorum» 1947 1994 2000 2003 2246.
Doctrina Augustini:
 128 Aliquos Deus «praedestinavit ad aeternam vitam, misericordissimus gratiae largitor» 1882 1951 1985 1988 2002.
 129 Praedestinatio ad fidem et iustificationem est prorsus gratuita 1427 (?) 1428 (?) 1447 1837 1946 1985 1986 1989 1990 1997 1998 2001.
 130 Praedestinatio est «occultum opus Dei» 1496 1882 1925 1950 1989 1995 2007.
 131 De «vocatione secundum propositum et sine paenitentia» 1570 1948 1949 1959 1987 1988 1990 1991 1999.
 132 De numero, et quidem certo, electorum 1951 1959 1960.
 133 Quicumque non salvantur «non sunt a massa perditionis praedestinatione discreti» 1447 1946 1949 2000.
 134 Qui damnantur non nisi suis meritis damnantur 1707 1735 1901 1998.
 135 De «praedestinatione ad aeternam mortem» 1722 1882.

Doctrina aliorum patrum:

- 136 Praedestinatio est «occultum Dei consilium» (Fulg.) 2246 2254 2255 2266 2286,
 137 nec tollit liberum arbitrium 1211 1366 2254.
 138 Deus, «quorum merita praescivit, eorum praemia praedestinavit» (Ambr.) 1272 2162.
 139 Deus non reprobatur nisi eos, quos praescit libere peccaturos 1202 2026 2033 2162 2257 2258;
 140 unde qui damnantur sua pereunt neglegentia 1053 1279 2030 2113 2254 2256.

DEUS TRINUS.

Exsistentia et natura Trinitatis.

- 141 Deum esse trinum ex traditione trium primorum saeculorum constat
20 (?) 23 28 40 80 108 112 113 117 126 128 164 165 180 191 235
256 307 371 376 377 408 414 445 470 479 502 541 546 596
611 681 701 1650 [cf. 465].
- 142 Contra arianismum patres posteriores ad illam constantem traditionem
appellaverunt 757 782 898 1107.
- 143 In vetere testamento vestigia quaedam Trinitatis inveniuntur 1090 1129,
144 speciatim in textu Gn 1, 26: 235 518 1399 1673 1860.
- 145 Trinitas exprimitur in formula baptismi 784 789 857 917 1246
1682 2082 [cf. 465].
- 146 De commate ianneo 378 557 2216 2251.
- 147 De theophaniis 127 182 290 672 864 937 1400 1653.
- 148 Distinguuntur et tamen unum sunt Pater, Filius et Spiritus
Sanctus (89 91) 164 179 371 502 596 611 714 737 738 768 776
778 779 904 907 911 915 1068 1269 1368 1672 1682 2084 2126
2280,
- 149 ita quidem ut in unitate naturae tres exsistant personae 371
376 378 782 789 898 907 911 920 926 953 996 997 999 1008
1017 1029 1071 1650 1668 1752 2090 2132 2251 2261 2337 2362
2383 2384.
- 150 Sanctissima Trinitas est mysterium 204 632 668 738 779 816 834
859 878 910 915 996 1029 1069 1269 1672 2084 2280 2337.

Personae Trinitatis.

- 151 Solus *Pater* non procedit 431 479 608 634 679 814 880 915 917 932
934 936 983 1009 1040 1081 1657 1681 2220 2342 2348.
- 152 *Filius* non factus est 164 442 545 675 678 756 758 761 764 765 866
942 971 1081 1086 2075 2076.
- 153 sed a Patre vere genitus est 153 373 374 391 541 545 608 668 674
678 760 765 816 823 826 866 896 902 910 942 983 1039 1043
1271 2085 2220 2343,
- 154 generatione non libera (145 608) 775 1102 2106,
- 155 non tamen coacta 775 879 1102,
- 156 sed voluntaria et naturali 145 862 879 971 1102 2066 2068 2126.
- 157 Filius est Patri coaeternus 130 137 (?) 182 200 205 391 393 401
431 442 470 539 608 (?) 609 611 668 676 679 760 761 813 816
823 877 910 934 935 936 1009 1014 1040 1262 1316 1460 1816
2076 2126 2343,
- 158 et consubstantialis 153 277 (376) 392 398 409 540 541 677
755 756 758 767 768 769 783 787 866 868 880 896 909 912 952
994 1043 1072 1168 1264 1271 1656 1677 2126 2199.
- 159 Inter Patrem et Filium est identitas naturae et distinctio personarum
376 409 414 536 636 862 881 902 952 970 971 1053 2067.
- 160 Aliquo modo Pater maior est Filio 256 374 376 608 636 896 915 925
940 1656
- 161 Verbum est nomen Filii proprium 45 205 290 632 770 787 899 969
994 1678 2065 2070 2348.
- 162 Filius vocatur Dei sapientia 137 165 182 540 611 674 787 816 899
1264 1460 2075 2348,

- sermo Patris 277 371 373 375 379,
 splendor Patris 539 545 756 768 770 1072 2343 2348,
 imago Patris 674 746 758 787 868 952 969 1006 1072 2078 2348.
 163 Filius procedit a Patre per generationem intellectualem 179 182 200
 277 373 398 610 632 754 825 969 994 1677 1816 2065 2083
 2259.
 164 *Spiritus Sanctus* est Deus 376 779 926 996 999 1393 1670 2078
 2089,
 165 quod probatur ex eius operatione 780 920 1070 1283 1285 1561 2080
 2107 2114;
 166 consubstantialis est Patri et Filio 783 784 909 914 940 996 1040
 1069 1081 1082 1246 1286 1650 2079 2114 2126 2216.
 167 Procedit a Patre 164 915 917 983 1009 1038 1039 2126 2220 2337.
 168 Est etiam spiritus Filii 378 783 834 872 915 951 1082 1099 1459 1650
 2212 2348,
 169 et vocatur imago Filii 611 2078.
 170 A Patre per Filium procedit 372 479 611 770 878 904 907 953 1040
 2348.
 171 A Patre Filioque procedit 375 714 1067 1082 1086 1099 1284 1662
 1678 1681 1839 1840 2079,
 172 principiore quodam modo a Patre 951 1038 1678 1681 1840.
 173 Spiritus Sanctus non est Filius 376 778 983 996 1009 1840 2220
 [cf. 148],
 174 neque eius processio est generatio (907) 917 983 996 1009 1068 1081
 1681 2343.
 175 Est ipsa sanctitas 611 914 941 950 983 1750,
 donum Dei 858 1561 1670 1678,
 176 unio inter Patrem et Filium 945 1099 1582 1665.

Relationes et appropriationes.

- 177 «Singula quaeque persona non est minus aliquid quam ipsa Trinitas»
 (Aug.) 1667 1670 2090.
 178 Personae divinae relationibus tantum inter se distinguuntur 867
 896 907 915 926 939 983 990 996 1009 1039 1067 1082 1264
 1459 1582 1660 1670 1672 1748 2067 2085 2212 2220 2343
 2344 2346 2362,
 179 ideoque tres personae sunt coaequales quoad perfectionem 779 899 903
 1582 1677 2212 2216 2261.
 180 Operationes ad extra communes sunt tribus personis 235 769 779 782
 784 834 920 949 1037 1039 1071 1169 1186 1661 1662 2132 2207
 2250 [cf. 195],
 181 ita tamen ut creatio fiat per Verbum 98 130 153 156 164 179 194
 234 235 277 290 371 391 394 398 401 414 479 518 608 678 714
 758 764 814 943 949 1086 1816 2066 2352,
 182 et sanctificatio per Spiritum Sanctum 389 611 (787) 850 907 915
 960 1282 2080 2089 2107 2352.
 183 De significatione istius verbi «per» 943 949.

Missio personarum divinarum.

- 184 Mittitur Filius a Patre 182 376 394 398 1656.
 185 Spiritus Sanctus mittitur etiam a Filio 290 871 2040 2126.

186 *Arianorum* doctrina de Filio 648 649 650 651 651* 777 935 938
1659.

187 *Sabellianorum* doctrina 371 376 996.

CREATIO.

Creatio in genere.

188 Deus omnia creavit 14 85 98 110 112 152 154 161 171 191 194 205 266
267 326 397 402 409 445 459 608 614 681 748 814 1014 1147
1316 1490 1564 1596 2098 2126

189 ex nihilo 85 111 114 150 178 179 194 199 275 290 323 324 325 327
328 363 398 445 478 615 628 687 714 748 754 761 1014 1147
1315 1540 1550 1564 1711 2075 2135 2145 2223 2264 2310 2349;

190 solus creat 764 942 1702 1711 1865 2136 2356,

191 libere 168 196 205 235 391 397 748 1490 1751,

192 secundum ideas divinas 1553 1803,

193 ex bonitate 168 231 462 884 1005 1751 2223 2282 2283 2349,

194 utque suae perfectiones manifestentur et agnoscantur 7 171 179 275 648
2307.

195 Trinitas creat 235 714 1564 1662 1702 2264 [cf. 180].

196 Mundus (materia) non est aeternus 151 154 178 179 206 207 267 322
325 391 397 447 (454) 614 761 1317 1564 1747 1757 2076 2135
2264 2288.

197 Deus non est auctor mali 324 398 1366 2180 [cf. 122].

Angeli.

198 Exsistunt angeli a Deo creati 17 83 113 145 156 164 165 448 667
1141 1316 1691 1782 2350;

quando creati sint 89 448 1101 2223;

199 natura eccellente sunt praediti 989 1005 1148 1691 1782 1843 2352.

200 De natura spirituali angelorum 278 354 646 667 895 950 989 1005
1026 1141 1152 1197 1484 1522 1774 2050 2156 2303 2307 2320
2350 2351.

201 Angeli non sunt ubique 781 1070 2156 2303 2353.

202 Quamvis cognitione praestantiores, non norunt ea, quae sunt in corde,
nec quae futura sunt 1391 2051 2303.

203 Angeli creati sunt liberi 142 156 244 542 950 1755 1782 1950 2265
2325 2351;

204 inter se colloqui possunt 1197 2352;

205 in diversos ordines distinguuntur 83 822 849 989 1141 1148 1394
1805 2335 2355.

206 Elevati sunt ad ordinem supernaturalem 941 950 960 1755 2353.

207 Multi, aeternam beatitudinem adepti, iam in bono confirmati sunt 989
1755 1950 1955 1971 2266 2325;

208 multi vero, gravi peccato commisso, in aeternam damnationem ruerunt
356 793 1708 1753 1843 1950 1955 2013 2266 2307.

209 Angeli boni sunt ministri Dei et homines adiuvant in negotio
salutis 83 89 446 448 475 895 940 1022 1217 1387 2156 2161
2303 2354;

210 angeli mali hominibus nocere possunt 258 278 446 475 1022 1391
1488 2161.

Doctrina Augustini de creatione mundi:

- 211 Secundum Augustinum Deus omnia simul creavit 1692 1695
 212 indiditque creaturis rationes seminales 1541 1695 1703 1865.
 213 De cognitione angelorum matutina et vespertina 1689.
 214 Dies genesiaci dispare sunt a nostris 1542 1690.
 215 Monita Augustini de cautione adhibenda in intellegendis primis capitibus
 Geneseos 1683 1684 1685 1686 1687.

Homo.

- 216 Homo constat ex anima et corpore 147 159 170 1563 2062 2134 2349.
 217 Anima humana est incorporea 252 (346 347 349) 1021 1438 1448
 1700 (2050) 2357,
 218 immortalis (132 133 157) 168 206 252 349 683 739 1100 1700 2357.
 219 Non datur in homine nisi unica anima 170 467 (?) 1021 1056 2225 2357.
 220 De trichotomia 148 1021 2225.
 221 Homo est liber 123 142 156 184 244 335 446 466 542 667 1151 1380
 2113 2225 2265 2357 [cf. 301].
 222 Anima humana a Deo creatur 683 1232 1385 1441 1559 1700
 1879 1965 (?) 2146 2181 2224,
 223 nec praeexistit corpori (466) 1004 1058 1456 2105 2181 2224,
 224 nec traducitur generatione 446 (?) 723 805 875 1395 1448 2224.
 225 Utrum Deus immediate creaverit hominem 250 360 361 687 1149 1232
 1696.
 226 Mulier facta est ex viro 723 1278 1543 1702 2147.
 227 Omnes homines ex Adam et Eva originem ducunt 723 1278 1813
 2147.
 228 Homo est imago Dei 159 361 722 746 1673 1732 1806.

Homo primigenius.

- 229 Protoparentes ante lapsum donis naturae indebitis ornati erant: iustitia
 originali 225 253 567 973 1318 1698 2086 2192,
 230 immunitate a concupiscentia 224 1150 1706 1762 1952 2122 2388
 231 et a necessitate moriendi 184 566 612 749 750 883 1150 1699 1760
 1928 1956 2122.
 232 Scientia Adami excellens fuit 2011 2104 2360.
 233 De origine linguae 1051 1537.
 234 Protoparentes ante peccatum vitam vivebant summe felicem 1762 1952
 2013 2122.

Gubernatio divina.

- 235 Deus omnia conservat 171 207 458 987 1134 1688 1694 2285 2310
 2356,
 236 et concurrit omnibus creaturarum actibus 1403 [cf. 329].

VIRTUTES.**Virtutes in genere.**

- 237 Notio virtutis 641 1904.
 238 Exsistunt virtutes infusae fidei, spei et caritatis 72 1216 1424 1425 1469
 2324,
 239 quae infunduntur in prima iustificatione 1425 2009,
 240 et sunt augmenti capaces 955 2328.

- 241 Virtutes infusae possunt amitti 1469.
 242 Sine caritate potest fides subsistere 1469 1679.
 243 In caelo cessabunt fides et spes, permanebit autem caritas 1057 1799
 [cf. 607].
 244 De infusione virtutum moralium 1476 1849.
 245 De donis Spiritus Sancti 1332 1337.

Fides.

- 246 Obiectum primum fidei est ipse Deus 923 1739.
 247 Obiectum fidei complectitur mysteria captum rationis excedentia 1121
 1303 1613.
 248 Fides est assensus intellectualis 421 820 1429 1980 2144,
 249 liber 245 417 421 1734 1821 2144,
 250 firmus 418 972 2055 2144.
 251 Fides est actus supernaturalis 418 1204 1486.
 252 De «fide miraculorum» quae est charisma quoddam 820 1312.
 253 Motivum fidei non est rationalis evidentia obiecti propositi 963 1181
 1277 1826 2055 2197.
 254 Motivum intrinsecum fidei est auctoritas Dei revelantis 162 173 175 417
 562 1179 1248 1303 1321 1466 2055 2143 2197.
 255 Certa cognitio huius divinae revelationis praerequitur fidei
 627 629 1486 1506 2144.
 256 Fides est certior omni cognitione naturali 417 418 846 963 1223
 1248 1303 1593 1970 2144.
 257 Fides non adversatur rationi humanae 173 (353) 514 1429 1613,
 258 sed illam aliquando praecedit 1321 1429 1486 1499 1554 1826 2111
 2144
 259 et ad perfectiorem modum cognitionis elevat 433 1429 1486 1746
 2111 2144.
 260 Ratio potest fidei fundamenta demonstrare 344 510 513 627 630
 661 924 1551 1613 1980 2143,
 261 et, fidei lumine illustrata, rerum divinarum scientiam excolit 433 1486
 1672 2111.
 262 Fides debet esse universalis et extendi ad omnem veritatem revelatam
 298 972 1304 1598.
 263 Cum per fidem credantur ea quae non videntur, illi semper inest aliqua
 obscuritas 417 869 1057 1223 1498 1826 1833 2318 2331.
 264 Fides adultis ad iustificationem et salutem omnino necessaria est 289
 531 1445 1450 1945 2260.
 265 De necessitate fidei in Christum mediatorem 1857 1884.

Spes.

- 266 Obiectum spei est futura nostra beatitudo 1057 1187
 267 ac praesertim possessio ipsius Dei 1474 1482.
 268 Spes in fide fundatur, ac proinde est certissima 1057 1187 1913.
 269 Motivum principale spei est bonitas Dei, a quo praemium expectatur
 1312,
 270 secundarium autem sunt ipsa nostra merita 1312.
 271 Honestum est bene agere propter spem praemii, eo quod praemium
 illud est ipse Deus 1025 1474 1491 1933.
 272 Spes adultis necessaria est ad iustificationem et salutem 1292 1512.

Caritas.

- 273 Caritas instituit veram amicitiam inter Deum et hominem 26 433 1251;
 274 est omnium virtutum excellentissima 242 1025 1216 1251 1679
 1799 1933 2176,
 275 radix et perfectio ceterarum 26 1363 1445 1538 1798 1933 2117.
 276 Caritas perfecta ea est, qua Deus propter se ipsum super omnia ametur
 1474 1491 1528 1538 1586 1671 1763.
 277 Secundario autem amandus est proximus propter Deum 1528 1583 1586
 2117.
 278 Caritas supponit fidem et in ea fundatur 433 1472 1503.
 279 Praecipuum caritatis motivum est bonitas Dei 1589.
 280 Probatio caritatis exhibitio est operis 2333 2334.
 281 Caritas omnibus ad salutem necessaria est 1503 1583 1943.

Religio et cultus sanctorum.

De notione religionis cf. supra n. 12.

- 282 Inter actus religionis datur oratio seu colloquium cum Deo, quo ab
 illo petimus bona decentia 1154 2001 [cf. 341].
 283 Sancti caelites cultu digni sunt, infra tamen latriae cultum 81 572 1109
 1285 1603 2378.
 284 Habetur communio sanctorum, qua mortuorum animae iustae,
 nostra cognoscentes, pro nobis orant 852 1140 1396 1603 1770
 1935.
 285 Reliquiarum cultum testatur traditio christiana 70 81 726 1738 2148.
 286 Cultus sacrarum imaginum licitus est ac pius 952 2095 2377.
 287 Crux Domini nostri sive ipsa reliquiis, sive imaginibus, sive signo manu
 formato colitur 125* 367 824 1815 1844.

PECCATUM.

Peccatum personale.

- 288 Peccatum est aversio a Deo et conversio ad creaturas 1546 1565 1586
 1605 1753 1761 1763 1904 2256.
 289 Non est aliquid positivum 1546 1549 1754.
 290 Dantur peccata mere interna 119 166 239 273 352 1734.
 291 Peccata distinguuntur gravia et levia 481 (978) 1300 1382 1529
 1733 1846 1918 2233.
 292 Non omnia peccata gravia sunt aequalia 957 1381 1442 1975 2314.
 293 Num peccata levia multiplicata coalescant in grave 1529 1846.
 294 Sine consensu libero non datur peccatum 123 244 335 1151 1406
 (1454) 1549 1558 1560 1565 1973 2118.
 295 Deus non est auctor peccati, sed illud solummodo permittit 1734 1889
 2032 2118 2255 2257 2258 2326 2358 [cf. 122].
 296 Peccatum mortem dat animae 1030 1828.
 297 Actu peccaminoso iam transacto aliquid peccati remanet 1873 1912.

Peccatum originale.

- 298 Protoparentes, gravi peccato commisso, pristinam iustitiam amiserunt
 225 286 567 1318 1698 1706 2013.
 299 Mors est effectus peccati Adami 183 345 395 566 567 612 749 750
 763 829 1325 1699 1760 2013 2266.

- 300 Per peccatum Adam perdidit cetera dona indebita 183 225 703 1150
1727 1883 1967 2036 2122 2388.
- 301 Servavit tamen liberum arbitrium 244 349 398 1022 1406 1883 2036
2038 [cf. 221].
- 302 Peccatum Adami in omnes homines pertransivit 224 255 286 486
496 586 683 684 698 715 717 763 804 967 1077 1184 1185 1228
1229 1290 1291 1341 1715 1791 1871 1872 1876 1877 1899 1951
2007 2013 2122 2123 2181 2207.
- 303 Peccatum originale naturali generatione traducitur a patre 586 1077
1456 1715 1728 1870 1918 1960 2007 2195;
- 304 habet rationem voluntarii 1876 1877 1969 1972 2010.
- 305 Quae sit essentia peccati originalis eiusque habitudo ad concupiscentiam
1871 1872 1887 1911 1972.
- 306 De sorte infantium sine baptismo morientium 1012 1441 1456 1525
1878 1882 1901 1908 1924 1946 1997 2271.
- 307 Errores *Pelagianorum* de peccato originali et sorte infantium 1525 1878
1967 1976 2016 2019 2025.

GRATIA ACTUALIS.

Necessitas.

- 308 Ad omne opus bonum salutare gratia est absolute necessaria 220
348 558 1003 1153 1219 1302 1455 1456 1569 1572 1719 1733
1791 1821 1832 1835 1855 1883 1890 1902 1903 1914 1936
1937 1938 1954 1966 2004 2200 2202 2243 2272 2276 2359.
- 309 Sine gratia potest homo actus quosdam naturaliter honestos
ponere 1162 1528 1733 1809 1905 2244 2272.
- 310 Deus impossibilia non iubet 1220 1795.
- 311 Quo sensu actus peccatorum sint peccata 1450 1472 1528 1943 2037,
312 item actus infidelium 415 982 1162 1463 1528 1729 1902 1903 1904
1905 2041 2042 2244 2245.
- 313 Sine gratia nequit homo legem diu servare 1162 1719 1731 1933
1941.
- 314 Etiam ad initium fidei et conversionis gratia necessaria est 114 808
(892) 963 (1155) 1165 1177 1204 (1207 1219) 1450 1569 1571 1734
1736 1936 1940 1968 1978 1979 1980 1981 1982 1984 2004 2005
2006 2034 2045 (2052 2053) 2163 2227 2243 2246 2278.
- 315 Sine gratia nequit homo diu concupiscentiae et gravibus tentationibus
resistere 548 1191 1210 1263 1404 1406 1592 1718 2201.
- 316 Nemo potest sine speciali privilegio gratiae a concupiscentia et pec-
catis levibus esse prorsus immunis 527 981 1509 1536 1720
1722 1733 1737 1794 1801 1846 1888 1894 1918 1921 1976 2091
2201.
- 317 Gratia necessaria est etiam homini iam perfectissime iustificato 1792
2159 2201.

Perseverantia.

- 318 Omnes iusti perseverare possunt si volunt 1177 1945 1955 1956,
319 non tamen diu sine auxilio gratiae 485 1153 1956 2227.
- 320 Perseverantia finalis est magnum Dei donum 1958 1960 1992
1993 1995 1999 2002 2005 2028.
- 321 Quid sit haec perseverantia finalis 1947 1949 1992 1993 1999 2002
2028.

Natura gratiae.

- 322 Gratiae vocari possunt, licet minus proprie, creatio, liberum arbitrium, praedicatio evangelii 430 1443 1556 1736 1764 2035 2043.
 323 Ad gratiam quoque pertinet protectio a peccato alique favores externi providentiae ad salutem spectantes 1483 1504 1592.
 324 Gratia est aliqua motio interna 833 1443 1556 1736 1764 1853 2043.
 325 Gratia actualis constat tum illustratione intellectus 430 704 1483 1485 1720 1722 1724 1852 1853 2034 2091 2276,
 326 tum inspiratione voluntatis 53 430 548 1159 1458 1485 1568 1572 1576 1720 1722 1724 1736 1821 1822 1852 1853 1955 2035 2091.

Appellationes et divisiones.

- 327 Gratia et praevenit actus salutare, et sic dicitur praeveniens, vocans, excitans 1458 1556 1572 1793 1914 1938 1942 2235 2278 2316 2326,
 328 et adjuvat ut fiant, et dicitur adjuvans, cooperans, subsequens 1793 1914 1942 2235 2272 2278 2326.
 329 Gratia ita humanae voluntati cooperatur, ut nihil boni tunc faciat homo quod non simul faciat Deus 465 485 599 704 1003 1219 1220 1510 1515 1571 1793 1848 1854 1893 1936 1941 1999 2278 2316 2326 2385
 330 Adiutorium gratiae duplex est: alterum quo, alterum sine quo non 1556 1850 1954 1955 1957.
 331 Gratia ipsi Adamo necessaria fuit, non vero eadem ante et post lapsum 1952 1954 1955.
 332 Datur aliqua gratia quae vere sufficit ad consequendum effectum, non tamen de facto illum consequitur 244 247 622 1158 1159 1188 1220 1753 1925 1955 1956,
 333 alia autem quae efficaciter movet voluntatem 348 558 1568 1572 1573 1707 1890 1926 1940 1958 1963 1979 1996.

Gratia et libertas.

- 334 Gratia non destruit liberum arbitrium 244 446 704 1034 1151 1159 1165 1188 1204 1219 1436 1510 1556 1571 1572 1573 1710 1722 1723 1735 1736 1821 1823 1848 1854 1856 1890 1954 1955 1961 2359;
 335 unde etiam cum aequali gratia unus consentire, alter dissentire potest 247 1753.
 336 De maiore victrice delectatione 1568 1594 1722 1724 1737 1822.
 337 Deus infallibiliter praescivit quo modo libera voluntas gratiae auxilio usura sit 1740 1830 1948 1985 2033,
 338 et nonnullos «ita vocat, quo modo iis vocari aptum est ut sequantur» (Aug.) 1427 1573 1574.

Gratis.

- 339 Gratia superat omnes exigentias naturae 1456 1939 1982,
 340 essentialiter gratuita est (808 1155) 1443 1451 1452 1456 1458 1473 1496 1791 1807 1837 1851 1857 1889 1974 1999 2005 2034 2044 2045;

341 recte tamen oratur ad petendam gratiam 1724 1795 1796 1801 1821
1941 2201.

342 Potest ipsa conversio et perseverantia finalis precibus suppliciter emereri
699 1456 1827 1940 1993 1994 2001.

Distributio.

343 Deus occulta sed iusta dispensatione gratias inaequales hominibus
tribuit 1456 1496 1821 1925 1984 1995 2028 2277;

344 numquam hominem deserit, nisi prius ab illo deseratur 1792 1889 1954
1960 2026 2029 2227 2232 2255.

345 Obduratio non immittitur a Deo nisi ut praecedentis poena peccati
1830 1907.

346 Peccatoribus omnibus, etiam obduratis, datur sufficiens gratia ut
converti possint si velint 1220 1405 1830 2097 2232.

347 Nemini, neque infidelibus, Deus denegat gratiam sufficientem ad
fidem et ad salutem 12 622 1158 1313 1461 1539 1791 1968 1986
2020 2046 2047 (2277).

348 Errores *Pelagianorum*: de libero arbitrio 1411 1412 1413 1414 1415
1416 1495 1856,

349 de natura gratiae 1412 1413 1443 1939 2008 2020,

350 de necessitate gratiae 1355 1356 1411 1413 1718 1855 1888 1894
1902 1976 2019,

351 de gratuitate gratiae 1450 1978 1989.

352 Errores *Semipelagianorum* 1981 2003 2021 2022 2024 2278.

GRATIA HABITUALIS.

Ordo supernaturalis.

353 Inter dona quae Deus largitus est creaturis, alia sunt naturalia, alia
supernaturalia 253 529 699 813 941 950 960 1027 1185 1318
1433 1755 2106 2115 2265 2359.

Iustificatio.

354 In iustificatione infunditur donum supernaturale permanens, gratia habi-
tualis 251 253 449 564 1228 1282 1319 1698 1701 1715 1730
1732 2063 2080 2099,

355 vere delentur peccata 146 407 1216 1256 1886 1910 2009 2298
[cf. 475].

356 homo interne renovatur 32 36 219 548 607 835 973 1011 1144 1203
2080 2089 2106 2109 2193,

357 inhabitat in illo Spiritus Sanctus 36 89 158 159 219 251 449 607
683 770 780 813 872 944 1071 1186 1216 2107 2114,

358 fit divinae consors naturae 40 412 613 770 780 787 788 944
1283 1468 2063 2079 2106 2107 2193 2286,

359 filius Dei adoptivus 407 766 770 788 813 948 1171 1187 1216 1228
1273 1433 1468 1777 2106,

360 heres regni caelestis 607 1187 1228,

361 amicus Dei 433 1187 1203.

362 Homo debet se disponere ad iustificationem per fidem 16 419 1024
1163 1445 1446 1450 2163 2260 2327

- 363 et per actus aliarum virtutum 15 16 416 428 481 1024 1163 1310 1362
1515 1590 1827 2327.
364 Gratia habitualis amittitur peccato mortali 158 683 770 973 1701
1944.
365 Homo numquam potest certus esse de sua iustitia 1374 1800 2295.

Meritum.

- 366 Iusti verum meritum habere possunt 68 123 246 311 599 836 966 1247
1383 1449 1452 1477 2045 2316 2326;
367 mereri possunt vitam aeternam 173 176 396 564 1453 1498 1502 1575
1807 1937,
368 augmentum gratiae 1446 2027 2328,
369 non autem ipsam iustificationem 1446 1449 2027 2044.
370 Condiciones meriti: promissio Dei 962 1477 1511 2253,
371 libertas arbitrii 123 156 1380,
372 status gratiae 1449 1575.

VERBUM INCARNATUM.

PERSONA CHRISTI.

Vera divinitas.

- 373 Iesus Christus eiusque opus divinum in vetere testamento praedictum
erat 31 122* 127 141 277 290 394 398 445 518 638 664 1209
1470 1600 [cf. 24].
374 Christum esse verum Deum traditio antenicaena testatur 18 31 35
42 45 52 69 81 98 101 112 113 117 131 136 137 160 189 191 218
222 248 277 336 350 377 399 401 405 406 431 445 502 518
596 617 632 634 692 [cf. 158]
375 Solus Filius Dei incarnatus est, neque est alius ac Iesus Christus 43
62 (89 91) 98 127 136 141 191 214 218 290 371 377 393 398 401
531 632 788 875 907 1518 2048 2059 2060 2182 2221 2383.

Vera humanitas.

- 376 Veram naturam humanam assumpsit, non apparentem tantum 39
51 62 63 189 336 343 353 357 394 405 426 604 680 732 794
817 873 876 928 1076 1083 1086 1089 1110 1160 1209 1254 1288
1400 2184 2188 2221 2289.
377 Habet igitur Christus verum corpus ex Mariae substantia formatum
51 62 112 136 277 290 353 371 389 398 700 711 730 759 799
800 817 875 905 995 1086 1578 1644 2048 2059 2060 2128 2133
2138 2170 2171 2182 2183 2221 2240 2241 2364,
378 et animam rationalem 394 460 461 875 995 1052 1076 1083 1086
1395 1517 1818 1953 2060 2138 2149 2170 2182 2184 2221
2233 2289,
379 et sic est ex genere Adami nobisque consubstantialis 398 604
788 794 890 1052 1167 1517 1808 2060 2123 2124 2199 2365.
380 «Quod non est assumptum, non est sanatum» 794 817 906 928 1018
1052 1055 1254 1578 1818 2128 2240 2249 2364.

Unio naturae divinae et humanae.

- 381 Incarnatio est mysterium 910 1014 1031 1103 1160 1430 1431 1953
2048 2054 2134 2138 2171 2182 2198 2219 2281 2362 2371.

- 382 Verbum non est in naturam humanam conversum neque ei com-
mixtum 379 394 (705) 799 905 910 1054 (?) 1079 1086 1160
2048 2061 2124 2128 2138 2170 2221 2241 2312 2362 2380,
383 sed eam assumpsit ita ut sint duae naturae, distinctae quidem 39
189 379 453 482 605 670 705 711 1006 1055 1080 1086 1160 1227
1267 1288 1289 2057b 2064 2071 2088 2203 2208 2215 2248
2287c 2312 2365 2379,
384 sed aliquo modo unitae 221 277 460 518 606 720 759 773 827 874
1001 1285 2060 2062 2131 2199 2219 2366,
385 idque unione personali 379 393 709 873 1017 1110 1227 1288 1354
1431 1518 1680 1842 1859 1916 2056 2061 2124 2128 2132*
2134 2170 2171 2183 2198 2221 2238 2241 2287a 2287b 2287c
2312 2362 2368 2379 2380 2383.
Errores *Theodori Mopsuesteni* 1113 1113a sqq.
Errores *Nestorii* 2057a 2057c sqq.
386 Haec unio, quae facta est in ipsa conceptione 796 1017 1680 1842
2057 2060 2133 2171 2248 2300* 2312 2368.
387 est inseparabilis 218 797 799 800 1055 1079 2048 2057 2134
2170 2199 2208 2210 2248.
388 In Christo sunt duae voluntates 790 1074 (?) 1133 1309 2365
2366 2383,
389 sibi invicem non contrariae 790 2203 2386,
390 et duae operationes: altera divina, altera humana 277 379 533
670 705 759 771 773 794 817 1044 1080 1267 1288 1289 1354
2103 2289 2361 2362 2365 2366 2383
391 De operatione theandrica 771 1651 2279 2366.
392 In Christo est vera idiomatum communicatio 460 (482) 709
795 797 799 830 831 874 889 909 1044 1089 1267 1859 2056
2060 2130 2170 2183 2287c 2312 2361.

Consectaria huius unionis.

- 393 Homo Christus est Filius Dei naturalis, non adoptivus 788 863
909 1433 1777 1811 1836 1916 2049 2077 2106.
394 Christus, plenissimus gratiae, omnimodam sanctitatem habuit 682
995 1208 1680 1836 1842 2071 2088 2120 2368.
395 Christus homo adorandus est 81 762 795 827 1285 2071 2087 2363.
396 Christus erat liber a pravis affectibus 929 1953 2123 2184 2330 2386
397 et a peccato cum originali 357 1704 1808 1872 1899 1916 1929
2010 2207 2242 2247 2311 2330.
398 tum personali 350 394 482 527 684 799 929 995 1006 1087 1198
1224 1342 1406 1916 2031 2213 2242 2247 2305 2365 2367;
399 immo ne peccare quidem potuit 461 798 1721 2141 2182.
400 Corpus habuit passibile 63 66 124 221 336 (426) 445 520 533
709 772 773 794 828 (876 889) 890 1014 1227 1859 2121.
401 atque obnoxius fuit infirmitatibus humanis 379 771 772 798 817
1462
402 et passionibus 131 136 379 (426) 798 929 1076 1167 1267 2103
2247 2249 2367.
403 Christus libere passus est et mortuus 830 831 889 1063 1224 1275
1595 1654 2039 2103 2249 2305.
404 Num fuerit in Christo ignorantia 204 774 925 992 1178 1348 1389
1400 1410 1555 2049 2072 2290 2396* 2368.
405 De visione beatifica Christi 670 913 2238 2239.

OPUS CHRISTI.

Necessitas incarnationis.

- 406 Nisi Adam peccasset, incarnatio non habuisset locum 254 492 765 1218
1517 1929 2087 2213 2305.
407 Deus potuit quidem redemptionem humani generis alio modo efficere
767 1577 2149 2195 2204,
408 ideoque incarnatio est liberum Dei donum 99 127 909 1103 1517 2289;
409 aliquo sensu tamen necessaria dici potest 31 612 751 767 961 1006
1675 1915 1929 2127 2182 2204 2213 2241 2311.

Finis incarnationis.

- 410 Finis incarnationis et passionis Christi est salus hominum 12 26 40
66 74 75 99 108 112 128 131 389 508 901 991 1089 1917 2007
2307,
non angelorum 356 (1369) 1843 1917 2265 2307,
411 et amoris erga homines manifestatio 98 248 1103 1589 1595.
412 Christus voluit hominibus dare exemplum vitae 201 398 401 632
634 669 995 1589 1715 1929 2369,
413 eos redimere a peccato et servitute diaboli 31 69 89 130 221 249
370 399 405 492 498 533 669 680 684 691 763 799 889 928
1007 1014 1052 1077 1085 1103 1198 1201 1218 1221 1252 1257 1401
1527 1655 1675 2031 2063 2149 2182 2195 2369,
414 iis reddere gratiam et immortalitatem 33 127 345 634 711 718
751 752 767 798 828 829 831 1016 1715 1818 1929 2069 2370,
415 sicque eos reducere ad pristinum statum per peccatum Adami
amissum 223 255 394 399 405 563 612 703 717 740 762 767 799
829 890 928 946 998 1007 1160 1185 1777 1857 2038 2086 2115
2141 2188 2192 2207 2211 2242 2369.

Consecutio illius finis.

- 416 Redemptionem Christus effecit per modum veri sacrificii 18 33 76
492 498 664 669 673 751 794 1085 1201 1221 1289 1655 1915
2129 2188 2209 2270 2311,
417 quod in cruce Deo obtulit 406 889 901 1103 2188,
418 ipse sacerdos et hostia 1007 1016 1063 1221 1268 1595 1608 1745
2040 2217 2263,
419 et per modum verae satisfactionis vicariae 62 140 482 552
565 664 673 691 751 767 831 906 1252 1342 1401 1675 1916
2031 2049 2311,
420 Deo, non diabolo, persolutae (508) 1016 (1257) 1675 (2311).
421 Satisfactio haec est superabundans 492 831 1185 2211
422 et universalis 12 224 664 669 751 767 906 927 998 1184 1221
1252 1275 1313 1527 2031 2149 2188.
423 Sic Christus factus est mediator inter Deum et homines 701 766
769 873 1016 1462 1500 1595 1746 1836 1857 2184 2188.
424 et gratiae dantur per eum et propter eum 7 18 61 405 1208 1274
1279 1527,
425 etiam eae quibus sub vetere lege degentes iustificari poterant 45
57 61 1426 1595 1727 1857 1884 1891 2196.
426 Anima Christi descendit ad inferos 238 259 818 1103 1104 1369
2210 2262.

Verbum incarnatum. — Maria mater Dei et virgo. — Sacramenta. 777

- 427 Christus ascendit in caelum secundum naturam humanam 191 259
1784 2040 2211 2262 2289.
428 Iudicabit vivos et mortuos 31 33 101 125 191 290 552 647 1014
2262.

MARIA MATER DEI ET VIRGO.

- 429 Maria fuit vere mater Dei 42 223 711 788 1017 1086 (1113 b 1113 d)
1400 (2057 a) 2059 2064 2242,
«deipara» (θεοτόκος) 680 745 2054 2058 2060 2125 2171 2364 2378
2379 2383 2387;
430 virgo fuit in conceptione 112 191 222 224 277 330 358 380 394
633 634 711 730 745 796 910 995 1017 1077 1209 1289 1361 1518
1808 2177 2182 2194 2195 2217 2290 a 2372,
431 in partu (358 476) 495 1014 1289 1327 1430 1518 1808 1975 2177
2182 2184 2194 2217 2242 2312 2331 2372.
432 et mansit virgo post partum (330 380) 745 1073 1111 1361 1518 1643
2133 2177 2194 2217 2228 2289 2290 c (ad calcem libri) 2372
2383 2390.
433 Maria est nova Eva, in mysterio redemptionis cooperatrix 141 224
358 715 1578 1644.
434 Sanctitas Mariae est omnino singularis 745 927 (?) 1643 1794.
435 Concepta est immaculata 719 1314 1704 (?) 1794 2141 a 2242 (?)
2290 a 2336 a 2336 b 2336 c 2389.
436 Eius corpus in caelum assumptum est 2290 a 2290 b 2290 c (ad
calcem libri) 2390.

SACRAMENTA.

Sacramenta in genere.

- 437 Sacramenta sunt signa sensibilia quae gratiam simul significant et con-
ferunt 181 303 590 1179 1423 1424 1432 1475 1524 1601 1647
1744 1847.
438 Physice constituuntur rebus (materia) et verbis (forma) 303 1062 1329
1817 1834.
439 Inter ritus sacramentales impositio manuum speciali modo signi-
ficat collationem gratiae 304 362 569 595 919 1236 1295 1359
1627 [cf. 527 562].
440 In statu legis naturae exsistebat remedium aliquod, a Deo in-
stitutum, contra peccatum originale 1909 2306.
441 In vetere lege vera sacramenta exsistebant, nec tamen per se sola
gratiam conferebant 1419 1475.
442 Circumcisio fuit sacramentum veteris legis, baptismum praefigurans
134 1646 1875 2306.
443 Sacramenta conferunt abundantiore gratiam pro meliore dispositione
suscipientis 809.
444 Sacramenta cum obice recepta gratiam non conferunt; remoto autem
obice, reviviscunt et infunditur gratia 1621 1625 1637 1638 2269.
445 Sacramenta baptismi, confirmationis, ordinis animae imprimunt signa-
culum spirituale et indelebile 712 808 847 968 1011 1233 1240
1282 1332 1337 1619 1620 1642 1713 1867,
446 et ideo numquam debent iterari 308 314 592 a 593 727 1617 1619
1621 1623 1627 2269.
447 Sacramenta gratiam conferunt ex virtute Sancti Spiritus quae
ritui inest 303 607 683 835 947 1282 1329 1423 1834 2110.

- 448 Christus est auctor sacramentorum eaque omnia immediate instituit
1301 1338 1419 1638 1814.
- 449 Sacramenta sunt moraliter actiones Christi utentis ministerio hominum 1169 1280 1339 1638 1810.
- 450 Valor sacramentorum non pendet a fide ministri (308 592 594 596 602 919 1293) 1360 1621 1628 1858 2300* [cf. 469].
- 451 neque ab eius probitate 1169 1189 1616 1624 1635 1645 1810;
- 452 sed extra statum gratiae illicite administrantur 1616 1624.
- 453 Ad valorem sacramentorum in adultis requiritur intentio ea suscipiendi 1632 1639.
- 454 Ad sacramenta licite et cum fructu recipienda requiruntur in adulto aliquae dispositiones 504 1645 1647 1862.
- 455 Ss. patres nostra omnia sacramenta noverunt 299 333 362 1419 1635 1844 2100.
- 456 De lotionem pedum 690 1331 1336 1834.
- 457 Testantur patres exstitisse, praesertim quoad sacramenta, disciplinam arcani 274 807 954 1084 1199 1520 1815 1838 2151 2157.
- 458 Praeter sacramenta dantur quaedam res aut ritus sacri (sacramentalia), habentes fructum aliquem sanctificationis 1536 1888 1921.

BAPTISMUS.

- 459 Baptismus est verum sacramentum, a Christo institutum 4 34 126 299 302 362 491 499 681 690 703 1297 1301 1617 1647 2100.
- 460 cuius vim non habuit baptismus Ioannis 305 690 1634.
- 461 *Materia* remota est aqua naturalis 4 92 126 302 367 1330 1817,
- 462 proxima vero est ablutio aquae 4 126 307 334 703,
- 463 quae fieri potest per immersionem, infusionem vel aspersionem 4 34 92 304 547 590 812 841.
- 464 Trina immersio, cuius usus in ecclesia est antiquissimus, non necessaria est 4 367 947 954 1368 2292.
- 465 In *forma* baptismi essentialis est distincta expressio Dei unius et trini 4 126 307 500 597 702 736 858 945 1000 1281 1330 1368 1410 1638 2271 [cf. 145].
- 466 Ideo baptismus in nomine Iesu collatus invalidus habitus est 500 597 945.
- 467 *Minister* baptismi sollemnis est episcopus et presbyter, aut in casu necessitatis diaconus 65 310 594 601 1108 1131 1236 1359.
- 468 Quilibet homo, utens debita materia et forma et intentione, valide baptizat, immo licite in casu necessitatis 310 366 1359 1618 1628 1639.
- 469 Ideo baptizare valide possunt etiam haeretici (308 591 592a 593 600) 601* (602*) 610* (1281) 1360 1492 1621 1623 1625 1626 1636 1637 1639 2014* 2015* 2269 2273.
- 470 *Necessarius* est baptismus omnibus, tam parvulis quam adultis, ad salutem 306 496 586 811 1206 1323 1324 1330 1439 1525 1717 1862 1878 1881 1882 2016 2181 2269 2271.
- 471 Baptismi fluminis vices gerere possunt pro adultis votum baptismi 1328 1629 1630,
- 472 pro infantibus vero et adultis martyrium 309 493 598 811 1010 1139 1513 1630 1759 2269.
- 473 *Subiectum* baptismi est omnis homo nondum baptizatus 126 201 585 1324 1862.

- 474 Etiam infantes baptismi suscipiendi capaces semper agnovit ecclesia
201 310* 501 585 1228 1324 1439 1440 1632 1705 1725.
475 *Effectus* baptismi est regeneratio spiritualis, quae consistit in remissione
omnis peccati et poenae et infusione gratiae primae 34 92 181 220
302 304 362 407 491 493 548 613 683 812 968 1228 1240 1295
1301 1331 1336 1536 1622 1715 1725 1726 1768 1864 1874
1918.

CONFIRMATIO.

- 476 Confirmatio est verum sacramentum 174 304 333 362 390 499 547
592 595 698 725 842 1215 1233 1240 1244 1332 1337 1358 1647
2100.
477 *Materia* remota est oleum (chrisma) benedictum 333 698 841 954 1062
1240,
478 proxima vero est unctio chrismatis in fronte facta in modum crucis 174
299 304 592 842 847 954 1844 1847.
479 *Minister* ordinarius confirmationis est episcopus 1215 1244 1359 2015*,
480 extraordinarius vero quivis presbyter 2294.
481 Adest obligatio, quamvis non stricta, confirmationis accipiendae 547 592.
482 *Effectus* confirmationis est abundantior effusio gratiae et donorum Spiritus
Sancti 362 842 1240 2100 [cf. 245].

EUCCHARISTIA.

Praesentia realis.

- 483 Sacramentum eucharistiae ■ Christo institutum est in memoriam pas-
sionis et mortis suae 135 708 725 1063 1192 1195 1270 1390 1519
1587 1604 1652.
484 Verbis quae refert Ioannes (6, 48 sqq) Christus promisit se carnem et
sanguinem suum sensu proprio in cibum et potum esse daturum
408 491 559 870 916 1270 1365 1480 1587 1824 2116 2131 2214.
485 Christus realiter praesens est in eucharistia sub speciebus panis
et vini 56 64 128 187 234 249 333 362 367 410 490 707 708
845 846 848 870 1063 1179 1192 1194 1195 1207 1333 1334 1519
1524 1652 1815 2151 2166 2214 2371.
486 Veritas praesentiae realis constat ex verbis institutionis 128 232
240 509 689 707 806 843 974 1084 1113 e 1179 1340 1464 2101 2371.
487 Aliquando tamen patres eucharistiam vocaverunt signum aut figuram
corporis Christi 337 343 504 509 1424 1566 2371.
488 Haec praesentia Christi non pendet a fide et dispositionibus suscipientis
(504 707) 1633 (1820).
489 Panis et vinum per verba consecrationis convertuntur in corpus et
sanguinem Christi 249 802 840 844 850 1035 1062 1113 e 1137 1157
1227 1270 1333 1339 1340 1520 2101 2151 2231 2371.
490 Christus habet in eucharistia modum exsistendi spirituales 806 1084
1179 1334 1365;
491 totus est sub singulis speciebus 318 2230,
492 et sub qualibet parte specierum 707 806 1035 1222 2230.
493 *Materia* eucharistiae est panis et vinum 6 128 187 249 581 582 671
707 802 840 1062 1340 1519 1524 2100 2231.
494 Vino ante consecrationem admiscendum est paululum aquae 128 240
249 410 583 1340 2371.

- 495 *Formam* eucharistiae patres reposuerunt sive in verbis Christi 128 1157
1207 1260 1339 1340 2231.
496 sive in epiclesi 234 840 842 850 954 2151 2371,
497 sive minus praecise eam vocaverunt «orationem» aut «benedictionem»
504 802 1035 1270 1333 1520 1652.
498 Eucharistia est sacramentum permanens 301 318 916 2139
499 *Minister* eucharistiae conficiendae est sacerdos 65 584 671 1207 1227
1260 1339 1345 1357.
500 Minister ordinarius distribuendae eucharistiae est sacerdos, extraordinarius
autem diaconus aut etiam laicus 128 916 1236 2230.

Communio.

- 501 Eucharistiae sumptio, lato quodam sensu, animae necessaria est
1716 1717 1866 2234.
502 In antiqua ecclesia consuetudo generalis erat ut communio sub utraque
specie acciperetur 6 7 128 187 845 1035 2237
503 Non tamen desunt exempla communionis sub una tantum specie 318 2230.
504 Mos erat in primaeva ecclesia ut fideles cotidie eucharistiam acciperent
301 559 916 1519.
505 *Subiectum* eucharistiae est omnis et solus homo baptizatus 6 128 1716.
506 Ad licitam et fructuosam communionem requiritur status gratiae 7 8
368 504 551 569 974 1180 1532 1633.
507 Iam in antiqua ecclesia mos fuit ut ieiuni fideles communicarent 1420.
508 Eucharistia instituta est ut per modum cibi suscipiatur ad vitam
animae reficiendam 7 187 362 408 410 707 916 1166 1593 1652
2101 2131.
509 Iusti per communionem fiunt Christo «concorporei et consanguines» (Cyr.
Hier.) 249 843 845 870 1035 1166 1180 1194 1524 1593 1824
2116 2206.
510 Eucharistia est pignus resurrectionis et vitae aeternae 43 234
249 559 1035 2371.
511 Unitatem ecclesiae eucharistia et significat et procurat 6 56 1166
1194 1519 1824.

Sacrificium Missae.

- 512 Missa est verum sacrificium 232 584 806 851 1019 1063 1118 1183
1192 1193 1222 1424 1977 2270.
513 repraesentatio sacrificii crucis 582 1222 1604 1745 2270 2323.
514 Sacrificium Missae praefiguratum est in sacrificiis veteris legis 135 233
1193 1222 1604 1744 1866 2270,
515 speciatim in sacrificio Melchisedech 581 671 1390 1977,
516 et annuntiatum in prophetia Malachiae 8 135 232 1977.
517 Christus est victima oblata in sacrificio Missae 853 1118 1183 1192
1193 1222 1424 2323.
518 Christus se ipse offert per ministerium sacerdotis 1157 1207 1260.
519 Missa est sacrificium latreuticum et eucharisticum 232 1173 1977 2270,
520 propitiatorium et impetratorium 367 851 853 1206 1339 1516 1744
1866 1930 2323.

PAENITENTIA.

- 521 Ecclesia a Christo accepit potestatem remittendi aut retinendi peccata
387 602 637 727 1119 1234 1244 1287 1293 1297 1345 1386
1526 1530 1579 2121 2332;

- 522 quae potestas ad omnia omnino peccata post baptismum commissae extenditur 59 73 312 385 386 387 561 577 578 803 810 856 1245 1294 1298 1501 1532 1533 1874 1919 2252.
- 523 Prae ceteris gravia habebantur adulterium, homicidium et apostasia aut haeresis 383 385 473* 526 568 922* 1501 1532 1534 2015.
- 524 De blasphemia in Spiritum Sanctum 803 1174 1444 1501.
- 525 In antiqua ecclesia pro gravissimis et externis criminibus imponebatur paenitentia publica 315 385 526 568 569 578 1434 1435 1530 1532 1536 2165* 2233 2233a 2233*;
- 526 peccata «non ita gravia» remittebantur absque paenitentia publica 386 485* 497 1530;
- 527 tandem «reconciliatio» fiebat per impositionem manuum, ordinarie ab episcopo 568* 569 570 1295 1435 1864.
- 528 Haec paenitentia semel tantum in vita concedebatur 87 314 315 497 1300 1435.
- 529 De absolutione privata (sine «actione paenitentiae»), imminente morte collata 570 576, extra periculum mortis 1230 2233a.
- 530 Paenitentia est vera virtus, qua homo peccatum detestatur et dolet, et iniuriam Deo illatam reparare intendit 315 1494 1530 1531 2336.
- 531 Necessaria est ad remissionem peccati obtinendam 90 103 315 386 554 1132 1226 1310 1530 1919 2332.
- 532 Contritio caritate perfecta iam per se semper et statim iustificat 26 434 493 554* 743 1846 2176,
- 533 et etiam totam peccati poenam delere potest 1305.
- 534 Attritio ex metu poenarum est actus bonus, ad absolutionem sufficiens 434 1025 1143 1487 1514,
- 535 dummodo non retineatur voluntas peccandi 1797 1885.
- 536 Confessio aliqua non soli Deo facta, sed externa, requiritur ad remissionem peccatorum 3 8 37 193 315 316 477 485* 493 551 570 685 744 801 1164 1225 1298 1299 1375,
- 537 non obstantibus aliquibus Chrysostomi locis et Nectarii historia 1131 1132 1136 1145 1196 2165*.
- 538 Requiritur et distincta accusatio peccatorum 494 553 1259 1386 2332.
- 539 Paenitentia aliquando adiectam habuit manifestationem peccatorum 3 8 37 485* 1530.
- 540 Confessio privatim fiebat sacerdoti 493 553 685 975 977 1132 1259 1375 1386,
- 541 et in hoc casu sacerdos non debebat accusata peccata publicare 685 2023.
- 542 Culpa remissa, non semper simul tota poena temporalis peccati a Deo remittitur 1845 2309;
- 543 ideo post absolutionem remanet obligatio satisfaciendi iustitiae Dei 313 315 1305 1434 1494 1530.
- 544 *Forma* absolutionis in antiqua ecclesia videtur fuisse deprecativa 1287 1627.
- 545 *Minister* sacramenti paenitentiae est solus sacerdos 73 551 553 578 594 801 975 977 1119 1120 1244 1293 1294 1295 1297 1386;
- 546 minister «reconciliationis» in casu necessitatis poterat esse diaconus 570.
- 547 Paenitentia est omnibus post baptismum graviter lapsis necessaria 312 314 561 1095 1864 [cf. 531].

- 548 Venialia peccata deleri possunt per caritatem, orationem aut bona opera 493 1226 1382 1536 1781 1888 1921 2233.
 549 Peccata deleta numquam redeunt 1256 (1622).

Indulgentiae.

- 550 Propter intercessionem martyrum poterat aliquid remitti de paenitentia canonica 552 568* 570.
 551 In ecclesia existit thesaurus meritorum, unde peccatoribus indulgentia pro poenis debitis applicari possit 1296.

EXTREMA UNCTIO.

- 552 Extrema Unctio est verum sacramentum, cuius effectus est delere peccati reliquias et augere vires animi et corporis 698 1241 2015* 2092 2102 2234.

ORDO.

- 553 Ordo est verum sacramentum 919 1062 1214 1617 1642 2190.
 554 In ecclesia clerici constituunt ordinem distinctum a laicis 19 300 366 438 753 919 1062 1236 1345.
 555 Episcopatus, presbyteratus et diaconatus constituunt ordines maiores 44 49 50 413 427 1205 1236 1350 2287.
 556 Episcopi constituunt ordinem presbyteris superiorem 19 413 1108 1205 1236 1238 1357 (?) 1359 (1371) 1394 (2164 2165) 2287.
 557 Diaconi sunt adiutores episcoporum et presbyterorum in muneribus sacris 9 20 48 84 128 1231 1236 1357.
 558 Subdiaconi sunt adiutores diaconorum, tardius tantum ab ecclesia instituti 1236.
 559 Ita etiam de ordinibus minoribus 300 601 1236.
 560 In antiqua ecclesia mulieres poterant speciali modo Deo consecrari, ut diaconissae aut viduae, nullum autem ordinem proprie dictum accipiebant 300 413 473 1112 1231 1236.
 561 *Materia* ordinis est impositio manuum 588 919 1108 1205 1214 2179 2287.
 562 *Forma* est oratio quae cum illa impositione coniungitur 1214.
 563 *Minister* ordinis est solus episcopus 753 1108 1234 1236 1237.
 564 Minister consecrationis episcopalis est episcopus, immo tres episcopi regulariter requiruntur 588 1205 1235 1237 2300.
 565 Ipsi haeretici valide ordinare possunt 1360 [cf. 450].
 566 Iam antiquitus mos fuit in ecclesia ut clericis maiorum ordinum caelibatus imponeretur, aut saltem secundae nuptiae prohiberentur 366 381 1096 1350 2293 2319.
 567 *Effectus* ordinis est augmentum gratiae, character, potestas spiritualis 237 1062 1119 1120 1236.

MATRIMONIUM.

- 568 Matrimonii fines sunt generatio prolis, adiutorium mutuum coniugum et remedium concupiscentiae 1094 1640 1642 1867 1869.
 569 Quomodo matrimonium inductum sit per peccatum Adami 804 1150.
 570 Matrimonium christianum est verum sacramentum 67 319 320 384 505 1094 1176 1249 1253 1640 1812 1867 1876 2108 2155 2189 2218 2374.

- 571 Perficitur mutuo consensu coniugum; ideoque verum adfuit matrimonium inter Mariam et Ioseph 1326 1361 1610 1868.
- 572 Matrimonium efficit vinculum prorsus indissolubile 86 119 420 506 507 642 854 922 1002 1212 1308 1322 1351 1352 1388 1642 1861 1863 1867 2015 (2017) 2155 2297,
- 573 quod ne ob adulterium quidem unius coniugis solvi possit 86 507 642 854 922 1351 1861 1863.
- 574 Excipitur tamen casus apostoli 1190 1307.
- 575 Sacramentum matrimonii efficit vinculum exclusivum 167 186 271 1097 1176 1322 2017 2189.
- 576 Attamen in vetere testamento aliquando polygynia tolerabatur 1641 1867 2155.
- 577 De secundis nuptiis 88 167 366 1097 1349 1790.
- 578 Ecclesiae competit impedimenta matrimonii statuere 918 2299 2301,
- 579 quidquid in his lex humana statuatur 1212 1308 1352 1867 2299.
- 580 Votum castitatis impedit matrimonium subsequens 568 921 1115 1335 1378 (1789) 2015.
- 581 Etsi matrimonium licitum et bonum sit 1077 1115 1349 1361 1378 1876 2155 2374,
- 582 praestat tamen caelibatus et maxime virginitas 67 1077 1116 1253 1349 1975 2374.

NOVISSIMA.

Novissima hominis.

- 583 *Mors* est separatio animae a corpore 252 345 683 1030 1031 1772.
- 584 Post mortem non datur possibilitas merendi aut demerendi 103 487 560 561 576 578 693 886 887 966 980 1138 1172 1200 1325 1364 2268 2321.
- 585 *Iudicium particulare* subit anima cum de corpore exivit (646) 886 956 1200 1880 2234 a.
- 586 Iam ante iudicium generale animae aut beatae sunt aut torquentur 132 (259 351) 352 446 (646 688) 695 721 739 886 887 1109 1829 1930 1971 (2140) 2229 2234 a 2320.
- 587 *Purgatorium* existit, ubi animae quibus aliquid expiandum superest temporarias poenas patiuntur 352 646 741 956 1061 1467 1544 1776 1780 1920 1930 2233 2321.
- 588 Animae mortuorum in purgatorio detentae suffragiis vivorum iuvare possunt 187 367 382 741 852 853 1109 1206 1513 1616 1780 1930 1934.
- 589 Purgatorium non erit ultra diem iudicii 1776 1778.
- 590 In *infernum* detruduntur qui in peccato mortali decedunt 41 317 965 980 1206 2233.
- 591 Duplex est poena damnatorum: *damnum*, sc. privatio Dei 1772 1932 2266,
- 592 et poena sensus, sc. verus et corporeus ignis 41 78 115 166 273 284 317 396 560 646 710 837 855 958 1013 1036 1258 1370 1774 2320,
- 593 qui etiam animas et daemones torquet 346 646 1065 (?) 1774 2266 2320.
- 594 Poenae damnatorum erunt aeternae 41 78 100 102 106 115 121 124 176 191 239 273 284 290 317 396 437 446 560 579 646 710 713 724 855 976 1013 1060 1142 1384 1467 1772 1775 1779 1802 1931 1932 2267 2317 2322 2376,

595 sed inaequales 697 710 965 976 1778 1924 1931 2322.

596 De mitigatione poenarum 273 396 560 713 1402 1932.

Novissima mundi.

597 Varia signa praecedent finem mundi 10 832 1771.

598 Mortui resurgent 10 13 74 112 147 155 157 169 173 249 250 259
272 345 363 364 441 528 616 680 681 687 721 724 872 1064
1065 1100 1141 1232 1276 1522 1768 1785 2153 2375,

599 et quidem omnes 124 191 290 365 395 (646) 647 694 1142 1232
1829 1922 2112 2222 2229 2267,

600 et cum eodem corpore 104 120 155 345 365 395 446 468 543
686 836 837 885 1088 1522 1785 1880 1923 2222 2375.

601 Iudicium generale postea dabitur 74 364 396 579 694 724 964
1172 1456 1768 1880 2140 2376.

602 *Origenismus* de restitutione finali omnium 456 457 468 1033 1373 1402,

603 de igne spirituali 463 464 1013 1306

Origenismus Hieronymi 1353 1370 1373 1402.

604 *Millenarismus* ab aliquibus patribus admissus est 260 261 262 338 647
658 1407 1521 1769 2226,

605 sed a plerisque reicitur 263 1769 2154 2222 2226.

Beatitudo.

606 Obiectum beatitudinis est solus Deus 1591 1743 1749 1788.

607 Beatitudo perfecta in caelo consistit in visione et amore Dei 236 432
579 1552 1753 1786 1788 1971 2376.

608 Beati iam non possunt peccare 693 1802 1931 1956 2012.

609 Beatitudo est inamissibilis et aeterna 102 176 191 239 284 432
468 710 855 976 1552 1674 1749 1756 1779 1788 1802 1931
1950 2154.

610 Corpora beatorum erunt immortalia et gloriosa 166 338 395 468
837 883 885 1698 1785 1788 2267.

611 De beatitudine accidentali 176 579.

612 In beatitudine varii erunt gradus pro meritis 696 710 1383 1502
1831 1931 2308.

INDEX LOCORUM SCRIPTURAE.

Genesis. 1: 179 748 786 1101 1541 1747 2135 2223. 3: 775. 10: 1751. 11: 775. 19: 1542. 26: 31 235 361 518 746 775 973 1399 1673 1860 2081 2106. 27: 105 360 723 1673. 31: 1482. 7: 252 683 1149 1965 2086. 22: 723. 23sq: 723. 24: 460. 25: 224 1150 1706. 17: 1544. 19: 345 612. 1: 786. 24: 1013. 10: 1492 2189. 9: 902.	13, 2 sqq: 1386. 19, 18: 1 1583. 23, 29: 33. 26, 12: 683 2107. Numeri. 25, 8 sqq: 829. Deuteronomium. 4, 6: 786. 4, 24: 487. 4, 35: 1129. 6, 4: 1682. 6, 5: 1. 21, 23: 370. 32, 8: 2161. I Regum. 13, 14: 1766. 21, 13 (LXX): 1464. I Paralipomenon. 29, 29: 1767. 2 Paralipomenon. 9, 29: 1767.	11, 7: 483. 13, 1: 1130 1381 1402. 13, 3: 1381. 15, 9: 1971. 16, 20: 1391. 18, 2: 1315. 18, 7: 1461. 18, 10: 434. 18, 13: 1800. 21, 1: 2208. 21, 18: 1401. 21, 31: 252. 22, 4: 259. 22, 5: 509 847. 22, 6: 1893 1914. 26, 9: 1436. 30, 3: 2157. 31, 2: 146 1801. 31, 5: 493. 32, 4: 959. 32, 5: 477. 32, 6: 194. 33, 4: 849. 33, 8: 1302. 34, 23: 1465. 37, 2: 1467. 38, 12: 1593. 39, 6: 1959. 39, 7: 889. 40, 9: 2039. 44, 1: 1271. 44, 2: 373. 44, 3: 1208 1529. 49, 23: 1604. 50, 6: 1136. 50, 7: 804 1290. 52, 2: 888 1381 1402. 52, 4: 1381. 54, 23: 2201. 58, 11: 1793 1893 1914	63, 9: 1471. 72, 26: 1474. 72, 27: 2256. 72, 28: 1474. 81, 6: 407 2106. 83, 8: 1476. 87, 6: 1595. 94, 2: 1172. 96, 3: 1013. 99, 2: 502. 100, 1: 2254. 102, 8: 1483. 103, 4: 950 989 2350. 103, 15: 848. 103, 19: 2039. 104, 15: 613. 109, 1: 35. 109, 4: 581. 114, 7: 962. 115, 10: 1786. 118, 17: 1312. 118, 58: 891. 118, 91: 914. 118, 131: 915. 118, 137: 396. 132, 2: 2040. 134, 6: 1490 1963. 144, 14: 486. 145, 6: 69 191. Proverbia. 8, 22: 373. 8, 25: 765. 8, 27: 373. 8, 35 (LXX): 1889 1906 1941 1968 1982. 9, 1: 2182. 24, 24: 1902. Ecclesiastes. 1, 15: 1373.
Exodus. 13: 1262. 14: 786 857 993 1015 1046 1262 1367 1489 1493 1593 1649 1669 2345. 14: 35. 13: 423. 20: 236. Leviticus. 5: 494. 2: 495.	Esther. 15, 11: 1853. Iob. 10, 8: 1149. 42, 5 sq: 1721. Psalmi. 1, 5: 695 724. 7, 2: 956. 8, 4: 402 984. 8, 6: 1655. 9, 18: 695. 10, 7: 1013.		

9, 1 sq: 1374.
12, 1: 887.

Sapientia.

1, 7: 502.
1, 14: 7.
2, 24: 2213.
4, 7: 1328.
7, 21 sq: 416.
7, 25: 502 540.
12, 10: 12.
13, 5: 2338.

Ecclesiasticus.

10, 14: 2256.
24, 5: 1657.

Isaias.

5, 26: 62.
6, 2: 849 1126.
6, 3: 789.
6, 9 sq: 1830.
6, 10: 1830.
7, 9 (LXX): 1429
1486 1499 2111.
7, 15: 1400.
11, 4: 832.
14, 14: 793.
33, 22: 909.
43, 26: 1132.
44, 2 (LXX): 2097.
44, 22: 477.
45, 11 (LXX):
1963.
50, 11: 463 1306
53, 4: 482 890.
53, 5: 140 1401.
53, 8: 2198.
53, 9: 482 684
929 1224 2386.
63, 9: 909.
66, 1: 1285.
66, 22: 262.
66, 24: 697 976
1013 1487.

Ieremias.

1, 5: 632 1696.
11, 19: 337.
17, 5: 552.
23, 24: 458.
26, 3: 1408.

Threni.

3, 34: 986.

Ezechiel.

1, 22: 2325.
10, 21: 849.
18, 21: 312.
33, 11: 312 2232.
44, 1 sqq: 1327.
48, 30 sqq: 338.

Daniel.

9, 24 sqq: 36.
10, 13: 2161.
10, 20: 2161.
12, 3: 837.
12, 4: 2329.

Osee.

12, 10: 1161.

Ioel.

2, 24: 725.
2, 28: 219.

Michaeas.

7, 18: 1256.

Habacuc.

2, 4: 1223 1807.

Aggaeus.

2, 6: 1099.

Zacharias.

14, 5: 10.

Malachias.

1, 10 sq: 232.
1, 10 sqq: 135.
1, 11: 8 1977.
1, 14: 8.

Machab.

7, 28: 478.
12, 43: 1934.

Matthaeus.

1, 16: 1610.
1, 20: 1868
1, 24: 1326.
1, 25: 1073.

2, 14: 1326.

3, 2: 690.
3, 3: 139.
3, 4: 139.
3, 6: 977.
3, 11: 139.
3, 15: 62.
3, 16: 1680.
3, 17: 754 783 813.
4, 23: 1241.
5, 3: 71.
5, 9: 385.
5, 10: 71.
5, 17: 1602.
5, 18: 404.
5, 22 sqq: 943
2077.

5, 28: 119.
5, 31: 854.
5, 32: 119 420 922
1867 2155.

5, 44 sqq: 1.
5, 45: 1435.
6, 5: 5.
6, 9: 472 788 1921.
6, 9 sqq: 5.
6, 10: 558.
6, 12: 1536 1781
1976.

6, 13: 1952.
6, 21: 1894.
7, 1 sq: 71.
7, 6: 6.
7, 7: 699 1933.

7, 12: 1.
7, 21: 1163.

8, 3: 943.
8, 12: 697.

8, 13: 245.
8, 17: 482.

9, 12: 527.
9, 13: 31.

9, 15: 1644.
9, 22: 428.

9, 29: 245.
9, 35: 1241.

10, 1: 1241.
10, 20: 1082 1099.

10, 22: 10.
10, 24: 192 204.

10, 32: 1759.
10, 38: 351.

10, 40: 2078.

11, 12: 436.

11, 21: 1925.

11, 27: 127 197
293 834 931 1161
2338.

12, 31: 1174.

12, 32: 1444 2321.

12, 33: 1710.

13, 43: 837 2376.

14, 17 sqq: 817.

14, 31: 489.

15, 17: 504.

16, 16: 2219.

16, 18: 1261 1418.

16, 18 sq: 387 555
571.

16, 19: 602 1244
1245 1526.

16, 22 sq: 790.

17, 4: 1114.

17, 20: 820.

18, 7: 1175.

18, 10: 822 1398
2150 2303.

18, 18: 1119.

18, 22: 856.

18, 23 sqq: 1622.
19, 1 sqq: 1002.

19, 5: 1253.

19, 6: 1176 1308
2297.

19, 8 sq: 1867.

19, 9: 86 167 420
1640 2297.

19, 27: 436.

20, 9: 1831.

20, 10: 2308.

20, 16: 30 1571
1949

20, 23: 1272.

21, 9: 7.

22, 14: 30 1573.

22, 23: 616.

22, 30: 616 1152
1698.

22, 37: 1583.

22, 37 sqq: 1.

22, 39: 1583.

23, 9: 938.

23, 37: 244.

24, 10: 10.

24, 13: 10.

24, 14: 2072.	9, 44: 976 1013 1487.	18, 13: 744 1450 1827.	1824 1330 1423 1716 1759 1921 2269.
24, 24: 10.	10, 8: 460.	18, 14: 1450.	3, 8: 58 1857.
24, 30: 10.	10, 11: 86 420.	18, 27: 236.	3, 13: 2055 2361.
24, 31: 7.	10, 28: 436.	19, 26: 432.	3, 17: 1682.
24, 36: 925 1178 1555.	12, 25: 1152.	20, 35: 1152.	3, 34 sq: 682.
24, 44: 1178.	12, 29: 786.	22, 19: 128 343 974 1035 1840 1464.	3, 36: 245 1163 1932.
25, 12: 697 1555.	12, 30 sq: 1.	22, 42: 1309.	4, 2: 1810.
25, 29: 432.	13, 32: 204 774 913 925 992 1410.	22, 44: 143.	4, 24: 894 1081.
25, 34: 239 1525.	14, 22: 1035 1464.	23, 21: 1381.	4, 34: 1857.
25, 41: 239 356 976 1013 1525 1774 2275.	14, 38: 790.	23, 43: 1630.	5, 17: 1694.
25, 46: 976 1779 1802.	16, 16: 2021.	23, 46: 831.	5, 21: 1053.
26, 24: 24 2118.	Lucas.	24, 39: 63 894 1270.	5, 22: 1119.
26, 26: 232 689 806 1035 1113 1157 1179 1464 1566 2101 2166 2371.	1, 28: 330.	24, 44 sqq: 1648.	5, 24: 820.
26, 26 sqq: 843.	1, 32 sq: 1608.	Ioannes.	5, 30: 1857.
26, 27: 806.	1, 38: 141.	1, 1: 182 401 405 409 442 482 759 765 813 969 2070.	6, 27: 1820.
26, 28: 128 689 1113 2101 2166 2371.	2, 14: 1571.	1, 1 sqq: 1825.	6, 29: 1820.
26, 31: 927.	2, 35: 927.	1, 2: 937.	6, 38 sq: 1074.
26, 38: 1076.	2, 52: 1400 1836 2368.	1, 3: 182 194 371 445 675 1803 2207.	6, 43 sq: 1821.
26, 39: 143 772 790 1133 2203.	3, 3: 139.	1, 9: 1158 1539 2276.	6, 44: 1165 1890 2034 2035.
26, 41: 790 1404.	3, 4: 139.	1, 12: 788 1433 1468.	6, 45: 1983.
26, 75: 810.	3, 15: 139.	1, 13: 2107.	6, 46: 822.
27, 34: 33.	3, 16: 139.	1, 14: 759 766 795 905 1086 1110 1160 1461 1462 1680 2124 2182.	6, 51 sq: 559.
27, 48: 33.	3, 38: 932.	1, 16: 1208.	6, 52: 1824.
28, 13: 1471.	4, 1: 1680.	1, 18: 452 675 864 1128 2150 2338.	6, 54: 408 559 1365 1480 1587 1716 2016 2214.
28, 19: 4 219 307 782 784 917 1246 1626 1682 2082.	5, 31: 527.	1, 20: 139.	6, 55: 916.
28, 19 sq: 858.	6, 20: 71.	1, 23: 139.	6, 56: 491 1270 1365 2116.
Marcus.	6, 31: 1.	1, 29: 492 1063 1808.	6, 56 sq: 870.
1, 3: 139 500.	6, 32 sq: 1.	1, 33: 1208.	6, 58: 1271 2131.
1, 4: 139.	6, 36 sqq: 71.	2, 1 sqq: 844 2108 2218.	6, 64: 1284 1480.
1, 6: 139.	6, 40: 192 204.	2, 2: 1640.	6, 66: 1906 1946.
1, 7: 139.	8, 48: 428.	2, 4: 773.	6, 67 sqq: 587.
2, 17: 527.	10, 22: 197.	2, 10: 1812.	6, 70: 2111.
4, 39: 943.	10, 35: 685.	2, 19: 2132.	6, 71: 1405.
5, 34: 428.	11, 15: 803.	3, 3: 2109.	8, 32: 1826.
6, 13: 2102.	12, 5: 1514.	3, 5: 306 947 1206	8, 34: 978.
8, 38: 353.	12, 47 sq: 976.		8, 40: 482.
9, 22: 245.	12, 48: 2013.		9, 4: 1364.
9, 25: 943.	12, 49: 1013.		9, 31: 1635 1827.
	12, 50: 309.		10, 15: 1161.
	14, 16 sqq: 1556.		10, 18: 830 1224.
	16, 17: 404.		10, 23: 1244.
	16, 18: 342 420.		10, 30: 378 557 677 755 768 1072 1133 1399 2215 2251.
	16, 19 sqq: 1200 2140.		10, 38: 862 867.
	16, 22 sqq: 1880.		
	16, 26: 693.		
	17, 1: 1175.		
	17, 2: 24.		
	17, 5: 2328.		

- 12, 24: 528.
 12, 39: 1830.
 12, 40: 1830.
 13, 10: 1834.
 13, 37: 1942.
 14, 2: 1831 2308.
 14, 6: 518 1274.
 14, 8: 1491.
 14, 9: 868 1072
 1168 2215.
 14, 10: 768 769.
 14, 11: 2344.
 14, 16: 376 898.
 14, 23: 784 2333.
 14, 24: 2334.
 14, 26: 1682.
 14, 28: 376 679
 2215.
 14, 30: 1224.
 15, 1: 509.
 15, 3: 913 1834.
 15, 5: 1793 1835
 1855 2200.
 15, 9: 1836.
 15, 10: 1836.
 15, 16: 1990.
 15, 26: 871 996
 1082 1657 1682.
 16, 7: 220.
 16, 12 sqq: 871.
 16, 13: 834.
 16, 14: 378 904
 1082.
 16, 15: 783 1067.
 16, 28: 899.
 16, 33: 684.
 17, 1: 774.
 17, 5: 231.
 17, 17: 920.
 17, 19: 1842.
 18, 5: 767.
 18, 23: 794.
 20, 21 sqq: 555.
 20, 22: 1839 2086.
 20, 23: 1119 1245.
 20, 29: 417 1833.
 21, 15: 2176.
 21, 17: 555.
- Actus Apost.**
 1, 7: 1389
 4, 12: 1857.
 4, 24: 191
- 4, 27: 304.
 6, 6: 1214.
 8, 14 sqq: 595.
 8, 16: 1215.
 9, 1 sqq: 1936.
 10, 1 sqq: 2327.
 10, 34: 1272.
 10, 38: 1680.
 10, 42: 101.
 10, 44: 1207.
 14, 15: 191
 17, 28: 458 1693
 2068.
 17, 31: 1857.
 19, 4 sq: 1634.
 19, 6: 1381.
 19, 18: 977.
 20, 17: 1371.
 20, 28: 1357 1371.
- Roman.**
 1, 3: 43 62.
 1, 4: 914.
 1, 5: 1181.
 1, 17: 1807 1903.
 1, 18: 1508.
 1, 18 sq: 535.
 1, 19: 931 1182
 1508.
 1, 20: 512 535 924
 1050 1117 1315
 1508 1593 1691
 2035.
 1, 21: 2244.
 2, 8 sq: 176.
 2, 14: 1732 1733.
 2, 14 sq: 1905.
 2, 15: 512
 3, 20: 2245.
 3, 21: 1730.
 3, 23: 1791.
 3, 24: 498 1446
 1791
 3, 25: 498 2127.
 4, 5: 1807.
 5, 1: 1446.
 5, 5: 1679 1857
 1933.
 5, 6 sqq: 1589.
 5, 9: 1675.
 5, 12: 763 1184
 1341 1777 1876
 1972.
- 5, 14: 1184 1814.
 5, 17: 829 1185.
 5, 18: 1882.
 5, 19: 1185 2122.
 6, 3: 500 690
 945.
 6, 9: 2323.
 6, 14: 1412.
 6, 23: 1453.
 7, 3: 506 1863.
 7, 18: 2053.
 7, 23: 1706 1796
 1912.
 7, 23 sqq: 1952.
 8, 3: 357 763 929
 1085 1916 2242.
 8, 9: 763 915
 8, 11: 252 872.
 8, 18: 579.
 8, 23: 1971.
 8, 26: 607.
 8, 28: 1852 1949
 1959.
 8, 28 sq: 1948
 1987.
 8, 29: 1272.
 8, 30: 1655 1988
 1999 2030 2162
 8, 32: 99 370 1589
 1595.
 8, 33: 1570.
 9, 5: 502 932.
 9, 11: 1570.
 9, 16: 1003 1219
 1380 1571 1572
 1573 1914.
 9, 22: 1447.
 10, 4: 1897.
 10, 14: 1204 1913
 2277.
 10, 17: 1486 1945.
 11, 6: 1188 1837
 1851.
 11, 8: 1830.
 11, 29: 1999.
 11, 29 sq: 1402.
 11, 33: 1496
 12, 3: 1446 1653
 2277.
 13, 1: 1734
 13, 10: 1589.
 14, 10: 1456.
 15, 1: 975.
- 1 Corinth.**
 1, 1: 775.
 1, 12: 1371.
 1, 23 sq: 1987.
 1, 30: 1085.
 1, 31: 1951.
 2, 6 sq: 469.
 2, 8: 1651 2183
 2361.
 2, 9: 176.
 2, 10: 931.
 3, 6: 465.
 3, 7: 1443 1715.
 3, 8: 696.
 3, 15: 1467.
 3, 16 sq: 251 780.
 3, 17: 607.
 4, 7: 1446 1469
 1734 1981 1982
 2022 2071 2253.
 4, 9: 538.
 4, 12: 97.
 4, 20: 1265.
 5, 6: 995.
 6, 9 sq: 41 56.
 6, 12: 310.
 6, 20: 961.
 7, 7: 1202.
 7, 9: 1335.
 7, 15: 1190 1307.
 7, 25: 1979.
 7, 27: 1322.
 7, 28: 1378.
 7, 39: 506 1212.
 8, 6: 502 1129.
 9, 19: 1251.
 9, 24: 1571.
 10, 3 sq: 1334.
 10, 13: 1191.
 10, 16: 249 1192
 1194.
 10, 17: 1194 1519
 1824.
 10, 23: 310.
 10, 31: 1356.
 11, 1: 1715.
 11, 26: 1270.
 11, 27: 569.
 11, 28: 1196.
 11, 29: 974 1532
 1633.
 11, 30: 504.
 12, 3: 1832.

12, 8 sq: 820.

12, 11: 2277.

12, 21: 1140.

12, 27: 1524.

12, 28: 226.

13, 1: 1197.

13, 9: 1122.

13, 10: 1799.

13, 11: 1121.

13, 11 sq: 1897.

13, 12: 913 988

1114 1121 1398

1672 1786 1971

2111.

13, 13: 1216 1799

1933.

15, 10: 1936.

15, 21: 345.

15, 22: 486 1457.

15, 28: 1788.

15, 40: 2050.

15, 41 sq: 696.

15, 42: 446 528.

15, 42 sqq: 885.

15, 44: 683 2050.

15, 45: 1965.

15, 51: 2267.

15, 52: 2140 2267.

15, 53: 2069.

15, 58: 1240.

16, 22: 7.

2 Corinth.

1, 1: 2070.

2, 11: 763.

3, 5: 1938 1980.

5, 1: 468.

5, 4: 1054.

5, 10: 1456.

5, 18: 691.

5, 19: 769.

5, 21: 1342 1916.

6, 10: 97.

6, 16: 69 2107.

8, 15: 2230.

10, 3: 97.

12, 9: 1852.

Galat.

1, 1: 76.

1, 8: 898.

3, 11: 1362.

3, 27: 945.

4, 4: 330 1682.

4, 6: 766 783 1964
2006.

4, 19: 613 2089.

4, 26: 72.

5, 1: 1602.

5, 6: 1933 1947
1949.

5, 13: 1602.

5, 14: 2117.

5, 22 sq: 1363.

6, 7: 553.

6, 10: 1364.

Ephes.

1, 4: 1570 1985

1989.

1, 4 sqq: 1994.

1, 5: 775 1202.

1, 6: 1203.

1, 9: 1989.

1, 10: 191.

1, 11: 1366.

1, 14: 607.

1, 21: 2335.

1, 22 sq: 105.

2, 3: 1915.

2, 5: 2193.

2, 8: 1204 2159
2163.

2, 9: 2163.

2, 20: 2069.

3, 5: 425.

3, 6: 799.

3, 17: 1849.

4, 6: 256.

4, 7: 2277.

4, 8: 1655.

4, 13: 2111.

4, 23: 1698.

5, 2: 2188 2270.

5, 25: 67 1867.

5, 26: 1817.

5, 27: 1976.

5, 29: 67.

5, 30: 1166.

5, 32: 505 2189.

6, 12: 191.

Philipp.

1, 1: 1205.

1, 1 sq: 1371.

1, 6: 1942.

1, 29: 1979.

2, 5 sqq: 1859.

2, 6: 769 1595.

2, 7: 905.

2, 8: 370 1595.

2, 10: 1197.

2, 10 sq: 191.

2, 13: 1556 1572
1854 1889.

2, 15: 525.

2, 25: 2164 2165.

3, 14: 465.

3, 15: 1799 1892.

Coloss.

1, 15: 482.

1, 16: 1316 1805

2264 2335.

1, 17: 2347.

1, 18: 201.

1, 20: 831 2056.

2, 3: 1389.

2, 12 sqq: 717.

3, 9: 2193.

1 Thessal.

4, 16: 2012 2140.

2 Thessal.

2, 8: 832.

2, 15: 1213.

3, 2: 2277.

1 Timoth.

1, 5: 1589 1798.

1, 7: 2368

2, 4: 1025 1053

1211 1279 1343

1366 1457 1735

1906 1927 1962

1964 1983 2030

2358.

2, 5: 1500 1517

1608 1746 1792

1836 1857 1884

2038.

2, 6: 498.

4, 2: 193.

4, 5: 504.

4, 14: 1205.

5, 14: 1202.

5, 22: 1205 2179.

6, 16: 1700.

6, 20: 2173.

2 Timoth.

2, 19: 1949.

3, 16: 1045 1286.

4, 1: 33.

4, 5: 1205.

4, 7: 1938.

4, 8: 1937.

Tit.

1, 5 sqq: 1357.

1, 7: 2164.

3, 1: 16.

3, 5: 181.

Hebr.

1, 2: 2076.

1, 3: 205 536 1072

2126.

1, 3 sq: 18.

1, 7: 989.

2, 9: 498.

2, 11 sq: 2088.

2, 17: 1218.

4, 15: 799 1006.

6, 4: 2114.

6, 18: 1254.

7, 27: 889.

9, 28: 1221.

11, 1: 417 1057

2318.

11, 1 sq: 1223.

11, 2: 417.

11, 6: 417 1130

2260.

12, 2: 2247.

12, 29: 487.

13, 4: 1115 2374.

Iacobi.

2, 5: 1988.

2, 14: 1024.

2, 17: 481.

5, 14 sq: 493 1120

2092 2102 2234.

1 Petri.

1, 18 sq: 1257.

1, 21: 2132.

2, 22: 75 482 527

929 1224.

2, 24: 75.

3, 18: 99.

4, 1: 772.

4, 8: 26 1846 2176.

5, 1 sq: 1371.

2 Petri.

1, 4: 845 1283

2107 2109 2114

2193.

2, 19: 1907.

1 Ioannis.

1, 1: 264 442.

1, 1 sqq: 268.

1, 8: 1794 1918.

2, 4: 2333.

2, 19: 2033.

2, 20: 1847.

2, 23: 2085.

3, 2: 1786.

3, 3: 1848.

3, 5: 2242.

3, 16: 1589.

4, 2 sq: 74.

4, 8: 1445.

4, 10: 1589.

5, 7: 557 2216

2251.

5, 8: 1330.

5, 16: 481.

Iudae.

2: 77.

Apocalypsis.

4, 11: 7.

6, 9: 351.

20, 1 sqq: 1769.

20, 9: 1774.

21, 2: 338.

INDEX ALPHABETICUS

SCRIPTORUM, OPERUM, RERUM.

Numeri italicis typis expressi remittunt ad Indicem theologicum, ceteri ad numeros marginales.

A.

- Abercii epitaphium 187.
 Absolutio 529 544.
 Ἀγάπη 65.
 «Accedit verbum ad elementum, et fit sacramentum» 1834.
 Adamantius 541.
 Adami status ante lapsum 229 sqq; — post lapsum 298 sqq; — Adami gratia 331.
 «Adiutorium quo et sine quo non» 330.
 Adoratio Christo debita 395.
 Adulterium non solvit matrimonium 573.
 Aeternitas Dei 102; — beatitudinis 609; — inferni 594 602.
 Alexander Alexandrinus, Epist. ad Alex. Const. 675.
 «Aliena sunt, sed paterna sunt» 2007.
 Ambrosiaster 1341.
 Ambrosius 1247.
 Apol. proph. David 1290.
 De Abraham 1321.
 De bono mortis 1325.
 De Cain, et Abel 1279.
 De excessu fratr. sui Satyri 1275.
 De fide ad Gratianum 1264.
 De incarn. dom. sacram. 1288.
 De institutione virginis 1326.
 De lapsu virg. consecr. 1335.
 De mysteriis 1329.
 De obitu Valent. consol. 1328.
 De officiis ministrorum 1320.
 De paenitentia 1292.
 De paradiso 1278.
 De sacramentis 1336.
 De Spiritu Sancto 1280.
 Enarrat. in 12 Ps. david. 1258.
 Epistulae 1247.
 Expos. evang. sec. Luc. 1301.
 Expos. in Psalm. CXVIII 1312.
 Hexaemeron 1315.
 Sermo contra Auxentium 1311.
 Amphilochius 1078.
 Carmen ad Seleucum 1078.
 Fragmenta 1079.
 Andreas Cretensis 2336 a.
 Canones et triodia 2336 b.
 Homiliae 2336 a.
 Angeli 198 sqq; — vident Deum 107; — non redempti per Christum 410.
 Anima humana 217 sqq; — eius praeexistentia 223; — status post mortem 586.
 «Anima naturaliter christiana» 275.
 Anniversaria martyrum 81 572 1063.
 Aphraates, Demonstrationes 681.
 Apocrypha evangelia 474.
 Ἀποκατάστασις 432 1033, cf. 602.
 Ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων 128 129 141 143.
 Apostoli: eorum caput Petrus 54; — eorum successores episcopi 60.
 Apostolicitas ecclesiae 52.
 Arcani disciplina 457.
 Arianismus 186.
 Aristides, Apologia 110.
 Arius 648.
 Fragm. ex ep. ad Alex. 651.
 Fragmenta ex Thalia 648.
 Arnobius, Adversus nationes 617.
 Ascensio Christi 427.

Assumptio B. M. V. 436.

Athanasius 746.

Adv. Arianos orat. IV 760.

Apologia contra Arianos 753.

Contra Apollinarium 796.

De incarn. Verbi et c. Arian. 788.

De sententia Dionysii 759.

De virginitate 793.

Epist. ad Adelphium 795.

Epist. ad Afros 792.

Epist. ad Epictetum 794.

Epist. IV ad Serapionem 777.

Epist. de decr. nic. syn. 754.

Epist. de synodis 785.

Epist. festalis 791.

Fragmenta 801.

Oratio contra gentes 746.

Oratio de incarn. Verbi 748.

Athenagoras 161.

De resurrect. mortuorum 168.

Legatio pro Christianis 161.

Attributa Dei 96 sqq.

Attritio 534 sq.

Auctor veteris et novae legis 16; —
sacramentorum 448.

Augustinus 1417.

Ad Oros. c. Priscill. et Orig. 1802.

Brevic. collat. cum Donat. 1714.

Confessiones 1591.

Contra Adimantum 1566.

Contra advers. leg. et proph. 1895.

Contra Cresc. Donat. 1713.

Contra duas epist. Pelag. 1883.

Contra epist. Manich. fund. 1580.

Contra epist. Parmen. 1616.

Contra Faustum 1597.

Contra Felicem Manich. 1709.

Contra Fortunat. Manich. 1559.

Contra Iulianum 1898.

Contra litteras Petilianus 1645.

Contra sermonem Arian. 1859.

De adulterinis coniugiis 1861.

De agone christiano 1577.

De anima et eius origine 1878.

De baptismo 1621.

De bono coniugali 1640.

De bono viduitatis 1789.

De catechizandis rudibus 1589.

De civitate Dei 1738.

De consensu evang. 1608.

De correptione et gratia 1944.

De cura pro mortuis ger. 1934.

De div. quaest. ad Simplic. 1569.

De div. quaest. LXXXIII 1552.

De doctrina christiana 1582.

De dono perseverantiae 1992.

De duabus animabus 1558.

De fide et symbolo 1561.

De fide rerum quae non vid. 1613.

De Gen. ad litteram 1683.

De Gen. ad litt. imperf. lib. 1564.

De Gen. contra Manich. 1539.

De gestis Pelagii 1850.

De grat. Chr. et pecc. orig. 1852.

De gratia et libero arbitrio 1936.

De haeresibus 1975.

De libero arbitrio 1545.

De moribus eccl. cath. 1538.

De natura boni 1712.

De natura et gratia 1791.

De nuptiis et concupisc. 1867.

De ordine 1537.

De peccat. mer. et rem. 1715.

De perfectione iustitiae 1799.

De praedestin. sanct. 1978.

De sancta virginitate 1643.

De serm. Dom. in monte 1565.

De spiritu et littera 1729.

De symbolo ad catech. 1585.

De Trinitate 1649.

De unitate ecclesiae 1648.

De utilitate credendi 1557.

De vera religione 1548.

Enarrationes in Psalmos 1461.

Enchiridion 1913.

Epistulae 1417.

Epist. ad Galat. expos. 1568.

In epist. Ioannis tractatus 1846.

In Ioannis evang. tractatus 1806.

Opus imperf. contra Iul. 2007.

Quaest. in Heptateuchum 1865.

Retractationes 1965.

Sermo ad Caes. eccl. pleb. 1858.

Sermones 1492

Tractatus adv. Iudaeos 1977.

B.

Baptismus 459 sqq; — baptismus
Ioannis 460; — baptismus
haereticorum 469; — baptismi
forma trinitaria 445 465.

Barnabae epistula 30.

Basilius 911.

Adversus Eunomium 930.

Commentarius in Isaiam 964.

De fide 972.
De Spiritu Sancto 943.
Epistulae 911.
Homiliae 966.
In Psalmos homiliae 955.
Regulae brevius tractatae 974.
Sermo asceticus 973.
Beatitudo 606 sqq.
Blasphemia in Spiritum Sanctum 524.

C.

Caelestius, Fragmentum 1414.
Caelibatus 582; — clericis impositus 566.
Caelum 607 sqq.
Caesarius Arelatensis 2230.
Homiliae 2230.
Sermones 2232.
Caesarius Nazianzenus, Dialogi 805.
Caius presbyter 106*.
Canon N. T. 268 656 791 819 1020 1078 1239 1344 1585 2015* 2167.
Canon V. T. 190 484 791 819 882 1020 1078 1091 1239 1344 1585 2015* 2167 2373.
Canones Apostolorum 1237.
Canonicitas 73 sqq.
Caritas 273 sqq.
Cassianus 2050.
Collationes 2050.
De incarnatione Christi 2054.
Castitatis votum 580.
Catalogus romanorum episcoporum, v. Romani episcopi.
Catholicitas ecclesiae 37 51.
«Causa finita est» 1507.
Character sacramentorum 445.
Chrisma 499 592 841 1240 1244 1647 1844.
Christianorum mores 29 sq.
«Christianos ad leonem!» 282.
Christus legatus divinus 23 sqq; — praedictus in V. T. 11 24 373; — Verbum incarnatum 373 sqq; — verus Deus 373 sqq; — verus homo 376 sqq; — duae naturae 382 sqq; — una persona 385; — Christi sanctitas 394 sqq; — immunitas a peccato 397 sqq; — passibilitas

400 sq; — libertas in passione 403; — scientia 404; — visio beatifica 405; — mediator Dei et hominum 423; — novus Adam 415; — iudex vivorum et mortuorum 428; — auctor sacramentorum 448.

«Christus cogitabatur homo futurus» 361.

Christus «per omnem venit aetatem» 201 398.

«Circulus amoris» in Deo 2283.

Circumcisio 442.

Clemens Alexandrinus 401.
Fragmenta 439.

Paedagogus 406.

Protrepticus 401.

«Quis dives salvetur?» 436.

Stromata 415.

Clemens Romanus, Epistula I ad Corinthios 11.

Epistula II ad Corinthios 101.

Clerici et laici 554.

Coelestinus I, Epistulae 2018.

Cognitio angelorum matutina et vespertina 1689.

Cognitio Dei 86 sqq 105 sqq.

Comma Ioanneum 146.

Communio 501 sqq.

Communio sanctorum 284.

Conceptio immaculata B. M. V. 435.

Concilii oecumenici infallibilitas 64.

«Concorporei, consanguines» 509.

Concupiscentia: immunitas in Adamo 230; — in Christo 396; — effectus peccati origin. 300; — eius habitudo ad pecc. origin.

305.

Concursus Dei 236.

Confessio 536 sqq.

Confirmatio 476 sqq.

Conservatio 235.

Consignatio 547.

Constitutiones Apostol. 1231.

Contritio 532 sq.

Cornelius I 546.

Corpora gloriosa 610.

Corpus et anima ecclesiae 43.

Creatio 188 sqq; — per Verbum 181; — creatio animae 222 sqq; — Evae 226.

«Crede et manducasti» 1820.

- «Credibile est quia ineptum» 353.
 Crucis D. N. cultus 287.
 «Cui magis de Deo quam Deo credam?» 1248.
 Cultus sanctorum 282 sqq.
 Cyprianus 548.
 Ad Demetrianum 560.
 Ad Donatum 548.
 De bono patientiae 565.
 De cathol. eccl. unitate 555.
 De dominica oratione 558.
 De lapsis 551.
 De mortalitate 562.
 De opere et eleemosynis 563.
 De rebaptismate 601.
 Epistulae 568.
 Quod idola dii non sint 549.
 Sententiae 87 episcop. in conc. carthag. 600.
 Cyrillus Alexandrinus 2058.
 Adv. Anthropomorphitas 2140.
 Adversus Nestorium 2128.
 Adv. nolentes confiteri s. virginem esse deiparam 2133.
 Anathematismi 2132.
 Contra Iulianum imper. 2135.
 De ador. in spir. et ver. 2091.
 De recta fide ad Reginas 2126.
 De Trinitate dialogi 2081.
 Epistula ad Calosyrium 2139.
 Epistulae 2058.
 Glaphyra in Genesim 2093.
 Homiliae paschales 2063.
 In ep. ad Rom. comm. 2122.
 In Ioannem commentarius 2104.
 In Ioelam commentarius 2100.
 In Isaiam commentarius 2096.
 In Lucam commentarius 2103.
 In Marcum commentarius 2101.
 In Matthaeum comment. 2101.
 In Psalmos explanatio 2094.
 Quod unus sit Christus 2134.
 Scholia de incarn. Unig. 2124.
 Thesaurus de sancta et consubst. Trin. 2065.
 Cyrillus Hierosolymitanus, Catecheses 807.

D.

- Damnatorum poenae 591 sqq.
 Defuncti: suffragia pro iis 588.
 Deipara Maria 429.
 «Delectatio victrix» 336

- Depositum fidei 82.
 Descensus Christi ad inferos 426.
 Deus unus 86 sqq; — trinus 141 sqq.
 Dei exsistentia (eius cognitio naturalis) 86 sqq; — essentia 94 sq; — attributa 96 sqq; — simplicitas 97; — spiritualitas 98; — infinitas 99; — immensitas 100; — immutabilitas 101; — aeternitas 102; — unitas 103; — omnipotentia 104; — incomprehensibilitas 108; — scientia 118 sqq. — Deus non auctor mali 197, neque peccati 295; — obiectum beatitudinis 606 sq; — ipsum bonum 1671 2282 sq.
 Diabolus et redemptio 413 420; — diabolus hominis inimicus 210; — diaboli ruina 208.
 Diaconi 555 557.
 Diaconissae 560.
 Διαδοχὴν ἐποιήσαμην 188.
 Διὰ τεσσάρων 659 2152.
 Didache 1.
 Didymus Alexandrin. 1066.
 Contra Manichaeos 1077.
 De Spiritu Sancto 1066.
 De Trinitate 1068.
 Dies genesiacy 1542 1690.
 Diffusio ecclesiae primaevae 37.
 Dionysius Alexandrinus, Fragmenta 609.
 Dionysius Areopagita 2279.
 De divinis nominibus 2280.
 De ecclesiastica hierarchia 2286.
 Epistulae 2279.
 Dionysius Corinthius, Epistula ad Romanos 107.
 Dionysius Romanus 608*.
 Dispositio ad iustificationem 362 sq.
 «Divina est auctoritas cui credimus» 2197.
 Divinitas Christi 373 sqq.
 Docetae 63 sq.
 Dogmatis progressus 83.
 Dona Spiritus Sancti 245.

E.

- Ecclesia 33 sqq. — Ecclesiae institutio 34 sqq; — diffusio 37; — unitas 38 50; — unitas 46; — hierarchia 39;

— proprietates (notae) 40 sqq;
 — membra 45; — necessitas
 ad salutem 47.
 Ecclesia romana centrum unitatis
 58 sq.
 Electorum numerus 132.
 Elevatio hominis (et angelorum)
 206 353.
 Ἡν ποτε ὅτε οὐκ ἦν 470 539
 609 648 675 757 760.
 Ephraem 703.
 Adversus scrutatores 730.
 Carmina nisibena 718.
 De compunctione 743.
 Hymni et sermones 703.
 Interpretationes in s. script. 722.
 Necrosima 739.
 Oratio ad ss. Dei matrem 745.
 Reprehensio sui ipsius 742.
 Sermo de paenitentia 744.
 Testamentum 741.
 Epiclesis 496.
 Epiphanius 1081.
 Adv. haereses Panarium 1090.
 Ancoratus 1081.
 Episcopi, successores apostolorum
 60 sq; — episcopi et presbyteri
 556.
 Epistula ad Diognetum 96.
 Essentia Dei 94 sq; — quomodo
 cognoscatur 109 sqq.
 Essentia et hypostasis 926.
 Eucharistia 483 sqq.
 Eusebius Caesariensis 652.
 De ecclesiastica theologia 674.
 Demonstratio evangelica 664.
 Historia ecclesiastica 652.
 Praeparatio evangelica 661.
 Eustathius Antiochenus,
 In Lazarum etc. homilia 909.
 Evangelia 13 sqq; — «archiva»
 60; — «perfectio vitae aeter-
 nae» 61; — «commentarii
 apostolorum» 128 129 141
 143; — «τετράμορφον» 215.
 «Evangelio non crederem, nisi etc.»
 1581.
 Exomologesis 3 8 37 193 315 sqq
 551 553 568 sqq 578 744
 1132, v. Confessio, Paenitentia.
 Exsistentia Dei naturaliter cognita
 86 sqq.
 Extrema unctio 552.

F.

Faustinus, De Trinitate 1246.
 Faustus Reiensis, p. 701, not. 1.
 «Fecisti nos ad te» 1591.
 Fides 246 sqq.
 Filius, persona Trinitatis 152.
 Finis mundi 597.
 Firmilianus, Epistula ad Cy-
 prianum 602.
 «Fiunt, non nascuntur Christiani»
 276.
 Fragm. Muratorianum 268.
 Fulgentius 2235.
 Ad Monimum 2253.
 Ad Trasimundum 2248.
 De fide 2260.
 De remissione peccatorum 2252.
 De Trinitate 2251.
 Epistolae 2235.
 Epist. episcoporum Africanorum
 in Sardinia exsulum 2276.

G.

Gennadius, Liber eccles. dogma-
 tum 2220.
 Germanus Constantinopoli-
 tanus, Orationes 2336c.
 Γνωσις 432 sq.
 Gratia actualis 308 sqq 2015 *
 2018 *; — necessitas 308 sqq;
 — natura 322 sqq; — appella-
 tiones 327 sqq; — supernatu-
 ralitas 339; — gratuitas 340;
 — distributio 343 sqq; — gra-
 tia et libertas 334.
 Gratia habitualis 353 sqq.
 Gregorius Eliberitanus,
 Tractatus Origenis 900.
 Gregorius I Magnus 2291.
 Dialogi 2318.
 Epistolae 2291.
 In Evangelia 2330.
 In Ezechielem 2324.
 Moralia 2302.
 Gregorius Nazianzenus 979.
 Carmina 1020.
 Epistolae 1017.
 Orationes 979.
 Gregorius Nyssenensis 1021.
 Adv. Apollin., Antirrheticus 1052.
 Adv. castig. aegre ferentes 1060.
 Contra Eunomium 1040.
 De anima et resurr. 1056.

De beatitudinibus 1027.
 De commun. notionibus 1039.
 De hominis opificio 1021.
 De infant. praemat. abreptis 1059.
 De oratione dominica 1026.
 De vita Moysis 1022.
 In Cant. cant. homiliae 1025.
 In Ecclesiasten homiliae 1024.
 Oratio catechetica 1028.
 Oratio de mortuis 1061.
 Oratio in diem luminum 1062.
 Orationes in Christi resurr. 1063.
 Quod non sint tres dii 1037.
 Gregorius Thaumaturgus,
 Expositio fidei 611.
 Gregorius Turonensis.
 Libri Miraculorum 2290a (ad cal-
 cem libri).

H.

Haereticorum baptismus 469.
 Hegesippi fragmentum 188.
 Helvidius 1361 2228.
 Hermae Pastor 82.
 Hierarchia eccl. 1236, v. 39 554sq.
 Hieronymus 1345.
 Adversus Iovinianum 1378.
 Apol. adv. libros Rufini 1394.
 Contra Ioan. Hieros. 1385.
 Contra Vigilantium 1396.
 De perpetua virg. B. Mariae 1361.
 Dialogus adv. Pelagianos 1403.
 Dialogus c. Luciferianos 1358.
 Epistulae 1345.
 In Ecclesiasten comment. 1373.
 In ep. ad Ephes. comment. 1365.
 In ep. ad Galatas comment. 1362.
 In ep. ad Titum comment. 1371.
 In evang. Marci tractatus 1410.
 In ev. Matth. comment. 1386.
 In Habacuc commentarii 1377.
 In Ieremiam commentarii 1407.
 In Ionam commentarii 1384.
 In Isaiam commentarii 1398.
 In Michaeam commentarii 1376.
 In Psalmos brev., tract., comm.
 1391.
 Praef. in libr. Salomonis 1372.
 Praef. in libr. Sam. et Mal. 1397.
 Hilarius Arelatensis, Epist.
 ad S. Augustinum 2021.
 Hilarius Pictaviensis 854.
 De synodus 879.
 De Trinitate 857.

In Matthaeum comment. 854.
 Tractatus super Psalmos 882.
 Hippolytus 388.
 Adversus Graecos 395.
 Contra Artemonem 400.
 Contra haeresim Noeti 391.
 De Antichristo 388.
 In Daniele 390.
 Philosophumena 397.
 Homo 216 sqq.
 Humanitas Christi 376 sqq.
 Hymn. vespert. Graecorum
 108.
 Hypostasis et essentia 926.
 Hypostatica unio 382 sqq.

I.

Idiomatum communicatio 392.
 Iesus Christus v. Christus.
 Ignatius Antiochenus 38.
 Epistula ad Ephesios 38.
 Epistula ad Magnesios 44.
 Epistula ad Philadelphenses 56.
 Epistula ad Polycarpum 66.
 Epistula ad Romanos 52.
 Epistula ad Smyrnaeos 62.
 Epistula ad Trallianos 48.
 Martyrium colbertinum 69.
 Ignis inferni 592 sq 603.
 Imaginum cultus 286.
 Immaculata conceptio B. M. V. 435.
 Immensitas Dei 100.
 Immersio trina 464.
 Immortalitas Adami 231; — animae
 218.
 Immutabilitas Dei 101.
 Impeccabilitas, speciale privilegium
 316; — impecc. Christi 396sqq;
 — beatorum 608.
 Impedimenta matrimonii 578.
 «Imperator intra ecclesiam, non
 supra ecclesiam est» 1311.
 Impositio manu 439 561.
 «Impossibilia non iubet» [Deus]
 1795.
 Incarnatio 373 sqq; — mysterium
 381; — incarnationis necessitas
 406 sqq; — finis 410.
 Incomprehensibilitas Dei 108.
 Indissolubilitas matrimonii 572 sq.
 Indulgentiae 550.
 Inerrantia 70 sqq.

Infallibilitas ecclesiae et rom. pontificis 62 sq.
 Infantes sine baptismo morientes 306.
 Infernus 590 sqq.
 Infidelium opera 312; — infidelibus gratia sufficiens data 347.
 Infinitas Dei 99.
 Inhabitatio Spiritus Sancti 357.
 Initium fidei 314.
 Innocentius I, Epistulae 2014.
 Inspiratio scripturae 65 sqq.
 Ioannes Chrysostomus 1114.
 Ad pop. antioch., de statutis 1143.
 Ad Theodorum lapsum 1114.
 Catecheses ad illumin. 1144.
 De Anna sermones 1146.
 De consubstantiali, c. Anom. 1133.
 De diabolo tentatore 1117.
 De incomprehensibili 1121.
 De Lazaro homiliae 1132.
 De paenitentia homiliae 1136.
 De proditiōe Iudae hom. 1157.
 De sacerdotio 1118.
 De virginitate 1116.
 Ep. ad Caesar. monach. 1227.
 Fragmenta 1228.
 Homilia adv. Catharos 1226.
 Hom. deferendis reprehens. 1211.
 Hom. in: Mulier alligata est legi, etc. . . . 1212.
 Hom. in: Pater, si possibile est, etc. 1209.
 Hom. in paralyt. demissum per tectum 1210.
 Hom.: Quod frequenter sit conveniendum 1225.
 In Actus apost. hom. 1214.
 In ep. I ad Corinth. hom. 1189.
 In ep. ad Ephes. hom. 1202.
 In ep. ad Galatas comm. 1201.
 In ep. ad Hebraeos hom. 1217.
 In ep. ad Philipp. hom. 1205.
 In ep. ad Romanos hom. 1181.
 In ep. II ad Thess. hom. 1213.
 In ep. II ad Timoth. hom. 1207.
 In Genesim homiliae 1147.
 In Ioannem homiliae 1158.
 In Matthaum homiliae 1170.
 In princip. Actorum hom. 1156.
 In Psalmos expositio 1208.
 Quod Christus sit Deus 1135.
 Sermo de resurr. mort. 1141.

Sermo in S. Lucianum 1139.
 Sermo in S. Romanum 1140.
 Ioannes Damascenus 2337.
 Adv. eos qui s. imagines abiciunt 2377.
 Adv. Nestor. haeresim 2387.
 Contra Iacobitas 2380.
 Contra Manichaeos dial. 2381.
 De duab. in Christo volunt. 2384.
 De fide orthodoxa 2338.
 De haeresibus 2337.
 De recta sententia 2379.
 De sancta Trinitate 2383.
 Hom. in dormition. B.V.M. 2389.
 Hom. in ficum aref. 2388.
 Iovinianus 1378 1442 1975.
 Irenaeus 191.
 Adversus haereses 191.
 Ἐπίδειξις 263.
 Fragmenta 264.
 Iteratio sacramentorum 446, cf. Baptismus haereticorum.
 Iudaei «librarii» Christianorum 1470.
 Iudicium particulare 585; — generale 601; — a Christo faciendum 428.
 Iulianus, Fragmenta 1415.
 Iustinus 113.
 Apologia I 113.
 Apologia II 130.
 Cohortatio ad Graecos 149.
 De resurrectione 147.
 Dialogus cum Tryphone 132.
 Iusti sub V. T. degentes, per Christum iustificati 425.
 Iustificatio 354 sqq.
 Iustitia originalis 229; — amissa per peccatum 298.

L.

Lactantius, Divinae institutiones 624.
 Laici et clerici 554.
 Leo I Magnus 2179.
 Epistulae 2179.
 Sermones 2190.
 Leontius Byzantinus, Contra Nestorianos et Eutychianos 2287 a.
 Leporius, Libellus emendationis 2048.
 Lex vetus 10 sqq; — nova 13 sqq.

Libellatici 576.

Libertas hominis 221 301; — necessaria ad peccandum 294, ad merendum 371; — lib. et gratia 334 sqq; — lib. et praescientia Dei 337; — lib. Christi 403; — angelorum 203.

Linguae origo 233.

Λόγος ἐνδιδθετος 179 182 398; — προφορικός 179 182 200 277 373 375 398 632 825 2065.

Lotio pedum 456.

M.

Macarius Magnes, Apocritica 2166.

Malachiae vaticinium de sacrificio Missae 516.

Marcion 195 336 340 341 344.

Maria mater Dei 376 429; — virgo 430 sqq; — nova Eva 433; — sancta et immaculata 434 sq; — assumpta in caelum 436.

Marius Mercator, Commonitorium 2019.

Marius Victorinus 904.

Adversus Arium 904.

De generatione Verbi 908.

«Martyres non facit poena sed causa» 1465.

Martyrium, christianismi testimonium 31; — baptismus flaminis 472.

Martyrum cultus 283 sqq.

Martyrum sanguis est semen Christianorum 144 285.

Materia non aeterna 196.

Maternitas divina 377 429.

Matrimonium 568 sqq.

Maximus Taurinensis 2217.

Homiliae 2217.

Sermones 2219.

Mediator Christus 423.

Melchisedech sacrificium praefigurativum Missae 515.

Melitonis Sardensis fragmenta 189.

Membra ecclesiae 45.

Meritum 366 sqq; — non datur post mortem 584.

Μετνοια 7 27 59 87 90 103 181 744 801.

Methodius 612.

Convivium decem virg. 612.

De libero arbitrio 614.

De resurrectione 616.

Μία φύσις τοῦ Λόγου σεσαρκωμένη 2061.

Millenarismus 604 sq.

Minister sacramentorum 450 sqq 565.

Minucius Felix, Octavius 269.

Miracula 5 sqq; — mir. Christi 25.

«Misericordes» 596.

Missae sacrificium 512 sqq.

Missale Gothicum, Missa in assumptione B. M. V. 2290 a.

Mors 583; — effectus peccati origin. 299.

Morum mutatio christianismo inducta 30.

Mundus non aeternus 196.

Muratorianum fragm. 268.

Mysteria obiectum fidei 247; — myst. Trinitatis 150; — Incarnationis 381.

N.

Naturae duae in Christo 382 sqq.

Nestorius 2057 a.

Anathematismi 2057*.

Liber Heraclidis 2057 d.

Sermones 2057 a.

Nicetas Remesianensis, p. 491, not. 1.

Nomina Dei 94 116.

Notae ecclesiae 48 sqq.

Novatianus, De Trinitate 603.

Novissima 583 sqq.

Nuptiae secundae 566 577.

O.

Obduratio 345.

Omnipotentia Dei 104.

Opera peccatorum 311; — infidelium 312.

Operationes duae in Christo 390.

Optatus Milevitanus, Contra Parmen. Donatist. 1242.

Oratio 282; — delet levia peccata 548; — obtinere potest gratiam 341, et perseverantiam 342.

Ordo 553 sqq.
 Ordines angelorum 205; — ordines minores 559.
 Origenes 443.
 Contra Celsum 510.
 De oratione 472.
 Fragmenta 539.
 In Exodum homiliae 489.
 In Genesim commentarii 471.
 In Ieremiam homiliae 486.
 In Iesu Nave homiliae 537.
 In Ioannem commentarii 478.
 In Leviticum homiliae 493.
 In Lucam homiliae 474.
 In Matthaeum commentarii 503.
 In Numeros homiliae 491.
 In Psalmos commentarii 483.
 In Romanos commentarii 498.
 Περὶ ἀρχῶν 443.
 Originismus 602 sq.

P.

Pacianus, Epistulae 1243.
 Paenitentia 521 sqq.
 Paenitentia publica 525 sqq 539.
 Papiæ fragmenta 94.
 Parvuli v. Infantes.
 Paschalis quaestio 265.
 Passibilitas Christi 400 sq.
 Patrum auctoritas 84 sq.
 Paulinus, Vita S. Ambrosii 2023
 Paulus Orosius, Liber apologeticus 2020.
 Peccatorum opera 311; — peccatoribus gratia sufficiens data 346.
 Peccatum personale 288 sqq; — originale 298 sqq; — pecc. tollit gratiam 364; — peccata non aequalia 291 sq; — irremissibilia 523 sqq; — delentur in iustificatione 355; — num redeant 549.
 Pelagianismus de peccato originali 307; — de libertate 348; — de gratia 349 sqq.
 Pelagius 1411.
 De libero arbitrio 1413.
 Epist. ad Demetriadem 1411.
 Perseverantia 318 sqq 342.
 Persona, essentia, substantia 1668.

Persona una in Christo 385; — personae Trinitatis 151 sqq.
 Petrus: eius cathedra romana 55 sq; — primatus 54; — Petri «vitium conversationis, non praedicationis» 294.
 Petrus Alexandrinus 611*.
 Petrus Chrysologus 2176.
 Epist. ad Eutychen 2178.
 Sermones 2176.
 Phoebadius 898.
 De fide orthodoxa 899.
 Liber contra Arianos 898.
 Πνευματικὸν εὐαγγέλιον 439.
 Poema adv. Marcionem 897.
 Polycarpus 71.
 Epistula ad Philippenses 71.
 Martyrium 77.
 Polycrates Ephesinus 190*.
 Polygynia 576.
 Pontifex romanus 56 sqq.
 «Po[ten]tiores principalem» 210.
 Praedestinatio 127 sqq 136 sqq.
 Praeexistentia animae 223.
 Praescientia Dei 119 sqq.
 Praesentia Christi in eucharistia 483 sqq.
 Presbyteri et episcopi 556.
 Primatus Petri et rom. pontif. 54 sqq.
 Proclus Constantinopolitanus, Orationes 2141a.
 Progressus revelationis, dogmatis 81 sqq.
 Προκαθιμένη της ἀγάπης 52.
 Propagatio christianismi 28.
 Prophetia 8; — prophetiae Christi 26; — de Christo 24 373.
 Prosper Aquitanus 2026.
 De vocatione gentium 2042.
 Epist. ad S. Augustinum 2024.
 Expositio Psalmorum 2039.
 Liber contra collatorem 2034.
 Liber sentent. ex S. Augustino 2041.
 Resp. ad cap. obiectionum Galorum 2026.
 Resp. ad cap. obiectionum Vincentianarum 2031.
 Protoparentes: eorum dona 229 sqq; — amissa per pecc. origin. 298 sqq.
 Providentia 124.
 Purgatorium 587 sqq.

Q.

- Quadratus, Apologia 109.
 «Quod non est assumptum, non est sanatum» 380.
 «Quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum» 2168.

R.

- Ratio et fides 257 sqq.
 Rebaptizatio 469.
 «Reconciliatio» post paenitentiam publicam 527 546.
 Redemptio 410 sqq.
 Regula fidei 74 191 194 290 328* 371 445 sqq 541 611 681 898 1014 1089* 2048 sq 2060 2126 2220 sqq 2261 sqq.
 Relationes in Trinitate 178.
 Religio 1.
 Religio naturalis 2.
 Reliquiarum cultus 285.
 Remedium naturae 440.
 Reparatio naturae humanae 410 sqq.
 «Repraesentare» (apud Tert.) 309 333 364.
 Reprobatio 133 sqq 139 sq.
 Restitutio finalis omnium 602.
 Resurrectio Christi 27; — mortuorum 598 sqq.
 Retributio post mortem 586.
 Revelatio 3 sqq; — eius necessitas 4; — progressus 81; — ei assentiendum 3.
 Romana ecclesia 49 sqq.
 Romani episcopi: series 188 211 897 1092 1418.
 Romanus pontifex 56 sqq.
 Rufinus, Comm. in symb. apost. 1344.

S.

- Sabellianismus 187.
 Sacramenta 437 sqq.
 Sacramentalia 458.
 Sacramentarium Serapionis 1240.
 Sacrificium crucis 416 sqq; — Missae 512 sqq.
 Sanctificatio per Spiritum Sanctum 182.
 Sanctitas Christi 394 sqq; — Mariae 434; — ecclesiae 49.

- Sanctorum communio 284; — cultus 283.
 Satisfactio 543; — Christi 419 sqq
 Scientia Christi 404; — Dei 118 sqq; — Adami 232.
 Scriptura sacra 65 sqq.
 «Secunda paenitentia» 314 sq.
 «Semen est sanguis Christianorum» 285, cf. 144.
 Seminales rationes 212.
 Semipelagianismus 352.
 Sensus multiplex scripturae 77.
 Σφραγίς 92 93 808 847 968 1011 1233 1240.
 «Si Deo non credimus, cui credimus?» 1303.
 Signum, signaculum, sigillum 712 1282 1332 1337 1619 1713.
 Simplicitas Dei 97.
 Socrates 2165*.
 Somnus animae post mortem 688.
 Sophronius, Epistula ad Sergium 2289.
 Sozomenus 2165*.
 Spes 266 sqq.
 «Spirituale» evangelium 439.
 Spiritualitas Dei 98; — angelorum 200; — animae 217.
 Spiritus Sanctus 164 sqq.
 Stephanus I 601*.
 Subdiaconi 1236.
 Suffragia pro defunctis 588.
 Supernaturalis ordo 206 353.
 Synopsis scripturae 2167.

T.

- «Tabula naufragi» (paenitentia) 312.
 Tatianus, Adversus Graecos 152.
 Tertullianus 274.
 Ad Scapulam 369.
 Ad uxorem 318.
 Adversus Hermogenem 321.
 Adversus Marcionem 331.
 Adversus Praxean 371.
 Apologeticus 274.
 De anima 346.
 De baptismo 302.
 De carne Christi 353.
 De carnis resurrectione 360.
 De corona 367.
 De exhortatione castitatis 366.

De fuga in persecutione 370.
 De idololatria 368.
 De monogamia 380.
 De oratione 301.
 De paenitentia 311.
 De praescriptione haeret. 288.
 De pudicitia 383.
 De spectaculis 287.
 De testimonio animae 286.
 De virginibus velandis 329.
 Testamentum vet. et nov. 10 sqq.
 Theandrica operatio 391.
 Theodoretus 2142.
 De incarnatione Domini 2149.
 Epistolae 2142.
 Eranistes, dialogi 2150.
 Graec. affect. curatio 2143.
 Haeret. fabul. compendium 2152.
 Quaest. in script. s. 2156.
 Theodorus Mopsuest. 1113,
 Contra Appollinarium 1113 d.
 De Incarnatione 1113.
 Epistula ad Domnum 1113 c.
 Fragmentum in Matth. 1113 e.
 Theognostus 545.
 Theophaniae 147.
 Theophilus Antiochenus,
 Ad Autolycum 171.
 Θεοτόκος 429.
 Traditio 78 sqq; — apostolica 80.
 Traducianismus 224.
 Transsubstantiatio 489.
 Trichotomia 220.
 Trinitas: existentia et natura
 141 sqq; — mysterium 150;
 — personae 151 sqq; — Pater
 151; — Filius 152 sqq; —
 Spiritus Sanctus 164 sqq; —
 relationes 177 sq; — opera-
 tiones ad extra 180; — ap-
 propriationes 181 sq; — missio
 personarum divinarum 184 sq.

U.

«Ubi ecclesia, ibi Spiritus Dei»
 226.
 «Ubi Petrus, ibi ecclesia» 1261.

Unctio Christianorum 174 333 362
 698 1847; — post baptismum
 facta 304 390 592 725 841
 1233 1240 2100, v. Chrisma,
 Consignatio; — unctio infirmo-
 rum 698 1241 2102 2234; —
 extrema 552.
 Unitas Dei 103; — ecclesiae 46.
 Unitas ecclesiae 38 50; — in
 eucharistia significata 511; —
 unitas matrimonii 575.

V.

«Vacabimus et videbimus, etc.»
 1788.
 Venialia peccata 291 sqq 316 548.
 Verbum incarnatum 373 sqq.
 Verbum insitum, prolatitium, v
 Λόγος ἐνδιδθετος, προφορι-
 κός.
 Versiones s. scripturae 76.
 Victor Antiochenus, p. 659, not. 1.
 Victor Vitensis, Hist. persec.
 Africae prov. 2215.
 «Vide ut invicem se diligant» 281.
 Viduae 560.
 Vincentius Lirinensis, Com-
 monitorium 2168.
 Virginitas B. Mariae 430 sqq.
 Virginitas et matrimonium 582.
 Virtutes Christianorum oppositae
 vitiis paganorum 29; — vir-
 tutes infusae 237 sqq.
 Visio beatifica Christi 405.
 Visio intuitiva 105 sqq.
 «Vocatio secundum propositum»
 131.
 Voluntas salvifica 125 sq; — ante-
 cedens et consequens 2358;
 — voluntates duae in Christo
 388 sq.
 Votum castitatis impedit matri-
 monium 580.

Z.

Zacharias Mitylenus, De
 mundi officio 2288.

ADDENDA ET EMENDANDA.

P. 109 sqq. Iuxta editionem *J. P. Waltzing*, Tertullien, Apologétique, avec trad. franç., Liège 1919, haec praecipua sunt emendanda:

N. 275, lin. 14: *loco* proprie verus sic unus, *lege*: proprio veri Dei.

N. 277, lin. 22: *dele*: Ita de Spiritu Spiritus et de Deo Deus, *et lege*: sed extenditur, ut lumen de lumine accensum.

N. 279, lin. 5: *loco* erunt, *lege*: erimus.

N. 282, lin. 2: *lege*: incommodia primordio temporum Christianos etc.

P. 196. N. 538. Iuxta editionem *W. Baehrens*, in Corp. Berol., Origen. t. VII (1921), *delenda sunt verba*: et Apocalypsim.

P. 409 sqq. Iuxta editionem *K. Holl*, in Corp. Berol. (1915), textus N. 1084 (Epiphanius, Ancoratus, 57) sic legendus est:

Ὁρῶμεν γάρ ὅτι ἔλαβεν ὁ σωτὴρ εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ, ὡς ἔχει ἐν τῷ εὐαγγελίῳ, ὅτε ἀνέκειτο ἐν τῷ δείπνῳ καὶ ἔλαβε τὰδε, καὶ εὐχαριστήσας εἶπε· «Τοῦτό μου ἐστὶ τὰδε.» Καὶ ἔδωκε τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς καὶ εἶπε· «Τοῦτό μου ἐστὶ τὰδε.» Καὶ ὁρῶμεν ὅτι οὐκ ἴσον ἐστὶν οὐδὲ ὁμοιον, οὐ τῇ ἐνσάρκῳ εἰκόνι, οὐ τῇ ὁρατῇ θεότητι, οὐ τοῖς χαρακτήρσι τῶν μελῶν. Τὸ μὲν γάρ ἐστι στρογγυλοειδὲς καὶ ἀναίσθητον. Ὡς πρὸς τὴν δύναμιν καὶ ἠθέλησεν χάριτι εἰπεῖν· «Τοῦτό μου ἐστὶ τὰδε», καὶ οὐδεὶς ἀπιστεῖ τῷ λόγῳ. Ὁ γὰρ μὴ πιστεύων εἶναι αὐτὸν ἀληθινὸν ἐν ψῆ εἶπεν, ἐκπίπτει τῆς χάριτος καὶ τῆς σωτηρίας.

Versio latina:

Videmus salvatorem in manus suas accepisse, ut in evangelio legitur, quando a cena surgens haec accepit et gratias agens dixit: *Hoc meum est hoc*. Et dedit discipulis suis et dixit: *Hoc meum est hoc*. Atque videmus aequale illud non esse nec simile, non susceptae carnis imagini, non divinitati invisibili, non membrorum lineamentis. Illud enim rotundum est et sensus expers. Quod ad vim attinet, ex gratia dicere voluit: *Hoc meum est hoc*; nec quiscquam est qui ei sermoni non fidat. Nam qui verum illum esse non credit, sicut dixit, a gratia et salute excidit.

N. 1085, in fine legendum: ἀπολύτρωσις δὲ τὸ αἷμα αὐτοῦ λύτρον ἁμνοῦ ἀληθοῦς ὑπὲρ ἐμοῦ ἑαυτὸν παραδούς. *Latine*: redemptio, quia pro me seipsum ac veri agni sanguinem, hoc est suum, in redemptionis pretium dedit.

N. 1086, initio legendum: Πατὴρ ἦν αἰεὶ, καὶ Υἱὸς ἦν αἰεὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα . . . *Latine*: Semper Pater exsistebat, et Filius erat semper, et Spiritus . . .

N. 1086, sub finem legendum: Αὐτὸς «ὁ Λόγος σὰρξ γενόμενος» [Io 1, 14], οὐ τραπεῖς τοῦ εἶναι Θεός, οὐ μεταβαλὼν τὴν θεότητα εἰς ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ σὺν τῷ ἰδίῳ πληρώματι τῆς αὐτοῦ θεότητος, καὶ τῇ ἰδίᾳ ὑποστάσει τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ ἐνυποστάτου συμπεριλαβὼν

τὸ εἶναι ἄνθρωπος καὶ εἴ τι ἐστὶν ἄνθρωπος. Ἄνθρωπον δὲ λέγω τέλειον, ὅσα ἐν ἀνθρώπῳ καὶ οἶα ἄνθρωπος.

Versio latina:

Verbum ipsum caro factum est, non desinens Deum esse, non divinitatem convertens in humanitatem, sed cum propria integritate divinitatis suae et propria hypostasi Dei Verbi et subsistentis adiungens τὸ 'esse homo' et quidquid est homo. Hominem dico perfectum, hoc est, quaecumque insunt in homine et qualis est homo.

N. 1091 (p. 412, lin. 2), in canone delendum: Τωβ., Ἰουδίθ.

P. 691. N. 2184, sub finem utile videtur integrum proponere textum, qui ideo ad Indicem theologicum n. 376—378 et etiam 222, 223, 227 referri potest:

... nec cedebat iniuriis. Verus homo vero unitus est Deo, nec secundum existentem prius animam deductus est e caelo, nec secundum carnem creatus ex nihilo, eandem gerens in Verbi deitate personam, et tenens communem nobiscum in corpore animaque naturam. Non enim esset *etc.*

